

HA 1.750

2420

5572

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

REVUE DU LIVRE

PUBLICATION TRIMESTRIELLE
DE L'ACADÉMIE HONGROISE
DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET LA BIBLIOGRAPHIE

1971

1

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI ÉS BIBLIOGRÁFIAI FOLYÓIRATA

87. évf. 1971/1. sz.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

MÁTRAI LÁSZLÓ

(a szerkesztő bizottság elnöke)

DEZSÉNYI BÉLA

(szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN

KÓKAY GYÖRGY

MEZEY LÁSZLÓ

TARNAI ANDOR

WINTERMANTEL ISTVÁN

(technikai szerkesztő)

SZERKESZTŐSÉG:

Bp. VIII., Pollack Mihály tér 10.
Telefon: 336—323

Megjelenik negyedévenként.

Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítők-nél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlapirodánál (KHI, Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint át-utalással a KHI. 215—96162 pénzforgalmi jelző-számára. Előfizetési díj: 60.— Ft

Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, Bp. V., Alkotmány u. 21.
Tel.: 111—010, (pénzforgalmi jelzőszám 215—11482) és az Akadémiai Könyvesboltban, Bp. V Váci u. 22.
Tel.: 185—612.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után).

rum.

580.03
111
104

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI ÉS BIBLIOGRÁFIAI FOLYÓIRATA

LXXXVII. ÉVFOLYAM
1971.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1972

<i>Bakács István</i> : A Magyar Országos Levéltár és a Magyar Nemzeti Múzeumi Levéltár 1926—1934 közötti kapcsolatairól	310
<i>Borsa Gedeon</i> : Computer-assisted examination of printing types of early printings ...	165
<i>Fábián Dániel</i> : Visszaemlékezés a Bartha Miklós Társaság kiadói tevékenységére	281
<i>Farkas László</i> : A „Nemzeti Múzeum államosítása” Eötvös József minisztersége idején	296
<i>Gárdonyi Zoltán</i> : Liszt Ferenc második Beethoven-kantátájához	46
<i>Marczell Mária</i> : Gergely budai scriptor	265
<i>Markos Béla</i> : Az 1712 és 1800 közötti magyar könyvtermelés adatai	1
<i>Markovits Györgyi</i> : „Les mots restent ...” La littérature de la résistance	152
<i>Mezey László</i> : A Pray-kódex keletkezése	109
<i>Mezősy Károly</i> : Petőfi lefoglalt könyvtára és irományai	24
<i>Muszka Erzsébet</i> : A történelmi segédtudományok egyetemi oktatása a reformkorban	12
<i>Podhradzky György</i> : Kollár János és a budapesti Egyetemi Könyvtár kapcsolatai ..	39
<i>Soltész Zoltánné</i> : Incunabula Hungarica III. Constitutiones ineluti regni Hungariae	270
<i>Szemző Péroska, D.</i> : Bartók Béla gyermekkori személyiségformáló olvasmányélményei	124
<i>Tóth András</i> : A hazai könyvtártörténeti kutatás egyes módszertani kérdéseiről ...	288

KÖZLEMÉNYEK

<i>Batári Gyula</i> : Magyar Isis, a Természettudományi társulat tervezett folyóirata ...	182
<i>Benkóné Bartha Ilona</i> : A Magyar Tanácsköztársaság gyermekajtójáról	186
<i>Csapodi Csaba</i> : Gritti mint a Corvina-könyvtár állítólagos fosztogatója	171
<i>Dezsényi Béla</i> : Egy magyar táblabíró véleménye az egyetemi sajtó-oktatásról a XIX. század elején	51
<i>Fallenbüchl Zoltán</i> : Egy régi Pest—Buda látképről	174
<i>Füves Ödön</i> : Czuczor Gergely Riadója röpíven	184
<i>Galambos Ferenc</i> : Bortnyik Sándor Plakát című folyóirata (1933)	64
<i>Herepei János</i> : Hirdetési lapok Erdélyben 1848 előtt	179
<i>Herepei János</i> : Méhes György, az 1789. évi kolozsvári Új és Ó Kalendárium szerkesztője	177
<i>Huszthy Sándor</i> : Egy mű az aqua-tinta technikáról és kiadásának története	190
<i>Ilyés Katalin</i> : Gárdonyi Géza és a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára	57
<i>May István</i> : Kérvény Mária Teréziához a rablókiadásokról	328
<i>mgy.</i> : Elsüllyedt folyóiratok: Élőszó (1927)	63
<i>mgy.</i> : Elsüllyedt folyóiratok, Kórus (1933)	191
<i>Nyilas Márta</i> : Raffaello festménye II. Gyula pápáról és Andreas Pannonius	324
<i>Sugár István</i> : A Vörös Hadsereg által kiadott egri Új Hírek története	339
<i>Sugár István</i> : Az Eger városi nyilvános könyvtár alapítása	60
<i>Valkó Arisztid</i> : Adalékok egy Esterházy Miklósról vonatkozó múrról	326
<i>Varga Sándor</i> : A felszabadulás utáni első könyvkiadvány	339
<i>Vértessy Miklós</i> : Szekfü Gyula kiadója: Gábor Andor	336
<i>Zsoldos Jenő</i> : Az első Cabet-idézeteket tartalmazó magyar tanulmány	330
<i>Zsoldos Jenő</i> : Megjegyzések egy Bajza-vershez	54

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Bencze Imre</i> : Adalékok Sóvári Soós Kristóf életéhez és műveéhez	194
<i>Holovics Flórián</i> : Régi magyar nyomtatványok a Csáky család levéltárában	346
<i>Kathona Géza</i> : Pathai István „Parázna Babillon . . .” c. polemikus művének állítólagos 1619. évi kiadása	351
<i>Murányi Róbert Árpád</i> : Néhány ismeretlen bártfai nyomtatványról	68

FIGYELŐ

<i>Bakos József</i> : Bibliográfiai tanulmány Comenius Orbis Pictusa kiadásairól	201
<i>Birkás Endre</i> : Az Állami Könyvterjesztő Vállalat árverései	363
<i>Bugyi Balázs</i> : Száz éve született az orvosi bibliográfia megteremtője	231
<i>Bugyi Balázs</i> : Cavalier Calixte, a könyvgyűjtő orvos	88
<i>Bugyi Balázs</i> : A Sartonia tudománytörténeti folyóiratról	89
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Hajdú Helga (1907—1970)	86
<i>Dezsényi Béla</i> : A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (Kókay György könyve)	206
<i>Dezsényi Béla</i> : Könyvtártörténet — sajtótörténet — forráskritika	365
<i>Eckhardt Mária, P.</i> : Az OSzK Zeneműtárának bécsi kiállításáról	219
<i>Galambos Ferenc</i> : A budapesti XIII. Nemzetközi Ex Libris Kongresszus	220
<i>Gombocz István</i> : Az IFLA 36. Közgyűlése	214
<i>Herendiné Lakatos Éva</i> : A képeslevelezőlap-kiállítás margójára	227
<i>Hodinka László</i> : Az európai műszaki egyetemek és főiskolák szakosítási rendje	370
<i>Jámbor Mária</i> : A Magyar Zeneművek Bibliográfiája	370
<i>Kádár Zoltán</i> : Megjelent a legrégebb természettudományi kódex színes facsimile kiadása	200
<i>Kájer István</i> : Anton Augustin Banik 70 éves	85
<i>Kókay György</i> : Újjáalakult a Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság	72
<i>Markovits Györgyi</i> : Tevékeny humanizmus	353
<i>mgy.</i> : Forradalmár elődeink	87
<i>Máté Károly</i> : A könyv mestere	80
<i>Moravék Endre</i> : Stumvoll- emlékkönyv	355
<i>Sárkány Éva</i> : 50 éves a pozsonyi Egyetemi Könyvtár	360
<i>Székelly Artúr</i> : A könyvművészeti verseny újjászervezése	224
<i>Szentmihályi János</i> : A III. Országos Könyvtárügyi Konferencia	73
<i>Takács József</i> : A könyvtárvezetés főbb elméleti kérdései	372
<i>Takács József</i> : A társadalom tudományos irányítása	204
<i>Tiszayné Gesmey Borbála</i> : Bibliographia Historiae Rerum Rusticarum Internationalis 1960—1966	90
<i>V. K. S.—R. M.</i> : Beszámoló a Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság működéséről	197
<i>Vezér Erzsébet</i> : A Fenyő Miksa-gyűjteményről	77
<i>Vida Sándor</i> : A vízügyi szolgálat szakkönyvtára	229
Az Index Translationum	374
1972: a könyv éve	76
Régi kéziratok sorsa	232
Wagner irattára	232

SZEMLE

A Magyar Állami Földtani Intézet kiadványainak bibliográfiája (Ism. <i>Batári Gyula</i>)	389
A múlt magyar tudósai. 1—5. köt. (Ism. <i>Móra László</i>)	375
A Magyarországon nyomtatott zeneművek szakosított jegyzéke (Ism. <i>Várnai Péter</i>)	104
A televízió hatása a gyermekolvasókra (Ism. <i>B. Méri Éva</i>)	393
A Vásárhelyi Népe c. napilap repertórium (Ism. <i>Nagydiósi Gézáné</i>)	108
Az Esztergomi Népszava repertórium (Ism. <i>Nagydiósi Gézáné</i>)	23
Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár Évkönyve (Ism. <i>Tóth András</i>)	404
Beiträge zur Inkunabelkunde (Ism. <i>Soltész Zoltánné</i>)	99
Bohatec, M.: Schöne Bücher des Mittelalters (Ism. <i>Csapodi Csaba</i>)	383
Bóna Ervin—Farkas János: A tudomány néhány elméleti kérdése (Ism. <i>Takács József</i>)	240
Boros Vilma, H.: Stein Aurél ifjúsága (Ism. <i>M. Jeremiás Éva</i>)	406
Buday György fametszetei (Ism. <i>Pogány Ó. Gábor</i>)	233
Dokupil, V.: Soupis prvotisku z fondu universitnej knižnice v Bratislave (Ism. <i>Csapodi Csaba</i>)	381
Dolgozók Lapja 1944—1945. (Ism. <i>Batári Gyula</i>)	239

Dunin-Horkawicz, C.—Hanrath, J.: Het Exlibris in Polen (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	405
Fedor, M.: Bibliográfia periodik na Slovensku (Ism. <i>Nagydiósi Gézáné</i>)	384
Fiatál és felnőtt olvasók a város peremén (Ism. <i>B. Mérő Éva</i>)	248
Fleischhack, C.: Bibliographisches Grundwissen (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	101
Gáti—Héberger—Pásztor: Villamossági irodalomkutatás (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	97
Gyimes Ferenc—Vavrincez Veronika: Ludwig van Beethoven a magyar könyvtárakban és gyűjteményekben 1. (Ism. <i>P. Eckhardt Mária</i>)	106
Gyimes Ferenc—Vavrincez Veronika: Ludwig van Beethoven a magyar könyvtárakban és gyűjteményekben 2. (Ism. <i>P. Eckhardt Mária</i>)	398
György József: Az Akadémia Könyvtára egykori Goethe-szobája és nevesebb magyar látogatói (Ism. <i>V. A.</i>)	244
Halmi József Emlékkönyv (Ism. <i>mg.</i>)	406
Hamanová, P.—Nuska, B.: Knižni vazba století z fondů strahovské knihovny (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	250
Huszár Sándor: Az író asztalánál (Ism. <i>Wintermantel István</i>)	93
Huszthy Sándor: A Műegyetemi Nyomda története (Ism. <i>Máté Károly</i>)	96
Index acronymorum selectorum 6. (Ism. <i>Takács József</i>)	249
International Bibliography of sociology (Ism. <i>Hollósi Klára</i>)	260
Jahrbuch der Deutschen Bücherei 5. (Ism. <i>Moravék Endre</i>)	102
Jahrbuch der Deutschen Bücherei 6. (Ism. <i>Faragó Lászlóné</i>)	251
Kamarás István: Munkások és az olvasás (esm. <i>Szentirmai László</i>)	246
Kéki Béla: Az írás története (Ism. <i>Vértessy Miklós</i>)	388
Kelemen János: Mi a strukturálisizmus (Ism. <i>W. I.</i>)	248
Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	255
Könyv és könyvtár. A KLTE Évkönyvei (Ism. <i>Busa Margit</i>)	403
Kopala, J.: Dzieje bibliografii w Polsce (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	377
Kotvan, I.: Rukopisy univerzitnej knižnice v Bratislave (Ism. <i>Csapodí Csaba</i>)	376
Könyvtártudományi tanulmányok (Ism. <i>Tóth András</i>)	241
Kreutzberger, M.: Leo Baek Institute, New York (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	260
Kuzmnik, J.: Vývin statistickéj evidencie knižnic na Slovensku (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	380
Lovász Kálmán: A nyomtatás elmélete (Ism. <i>Móra László</i>)	97
Magyar András: A diósgyőri Józsercse Dal- és Önképzőkör Könyvtárának története (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	239
Magyar Könyvészet. A Magyarországon megjelent grafikai plakátok és metszetek címjegyzéke 1965—1966. (Ism. <i>Tóth András</i>)	258
Magyar Könyvészet. Tankönyvek 1967—1968. (Ism. <i>Fülöp Géza</i>)	258
Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen (Ism. <i>D. B.</i>)	98
Mándi Péter: A könyv és közönsége (Ism. <i>Wintermantel István</i>)	244
Marx, J.: Österreichs Kampf gegen die liberalen, radikalen und kommunistischen Schriften 1835—1848. (Ism. <i>S. Lengyel Márta</i>)	386
Mikes Kelemen összes művei III. (Ism. <i>Kókay György</i>)	390
Minajev—Fortinszkij: Ekszlibrisz (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	405
Nagy Dezső: Pesterzsébet és Soroksár (Ism. <i>Holló Klári</i>)	11
Pálvölgyi Endre: Könyvek a vádlottak padján (Ism. <i>mg.</i>)	234
Papp Géza: XVII. század énekelt dallamai (Ism. <i>Sonkoly István</i>)	92
Pedezet godina čehoslovačke lijepe knjige (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	250
Politikai plakátok 1945—1948. (Ism. <i>Herendiné Lakatos Éva</i>)	257
Průvodce Statni Knihovnou ČSR v Praze (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	380
Puroczki Béla: Hósi harcok hirdói (Ism. <i>Kálmán Lászlóné</i>)	392
Rothe, Edith: Buchmalerei aus zwölf Jahrhunderten (Ism. <i>Dr.</i>)	251
Standardization for Documentation (Ism. <i>Barta Gábor</i>)	399
Statistical yearbook 1969. (Ism. <i>Gombocz István</i>)	393
Szakirodalmi ellátottság a lélektan területén (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	395
Szeli István: Utak egymás felé (Ism. <i>W. I.</i>)	95
Tamás Anna: Az Életképek (1846—1848) (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	235
Tezla, Albert: Hungarian authors (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	253
Tiszay Andor: Ének Leninről (Ism. <i>P. E. M.</i>)	258
Twyman, M.: Lithography 1800—1850. (Ism. <i>Gerszi Teréz</i>)	252
Ulbrich, K.: Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes VIII. (Ism. <i>Bendefy László</i>)	396
Vajda László: Móra Ferenc írásai (Ism. <i>Miklóssy János</i>)	391
Williams, F.: The right to know (Ism. <i>D. B.</i>)	401
Winter, U.: Die Handschriften des Joachimstalschen Gymn. (Ism. <i>Vértessy Miklós</i>)	259
Wladimir Iljitsch Lenin in Berlin und als Leser der Königlichen Bibliothek (Ism. <i>Remete László</i>)	99

Az 1712 és 1800 közötti magyar könyvtermelés adatai

Az Országos Széchényi Könyvtár a *Magyarországi Könyvészet, Hasonmás Kiadások* sorozatában újra közreadta PETRIK Géza: *Magyarország bibliographiája, 1712—1860* c. munkája I—IV. kötetének utánnnyomatát.

Az új kiadáshoz V. kötetként azok a pótlások csatlakoznak, amelyeket az OSZK egyik munkaközösségében olyan 1712 és 1800 között megjelent művek címeinek felkutatásával gyűjtöttünk össze, amelyek PETRIK bibliográfiájából hiányoztak.

A sorozat VI. köteté magyar nyomda- és kiadástörténeti mutató, amely nyomda- és kiadóhelyenként s azokon belül nyomdák és kiadók szerinti csoportosításban, időrendben közli azoknak a műveknek rövidített címlírását, amelyek, mint 1712 és 1800 között megjelent magyarországi nyomdatermékek, illetve külföldön megjelent, részben, vagy egészben magyar nyelvű könyvek, PETRIK I—IV. kötetében, valamint a pótlásokat tartalmazó V. kötetben megtalálhatók.

A nyomda- és kiadástörténeti mutató összeállításánál az volt a törekvésünk, hogy az idézett kötetekben felsorolt XVIII. századi műveket a lehető leg gondosabb megfontolások alapján kíséreljük meg a nyomda- és kiadóhelyek s az ott működött nyomdák és kiadók kategóriáiban, megjelenésük évréndjében elhelyezni.

A teljes impresszummal megjelent könyveknél ez természetesen nem okozott nehézséget.

A helymegjelölés nélküli nyomtatványoknál a nyomdász, vagy a kiadó neve s egyes esetekben a szerző tevékenységi területe határozta meg a nyomda- vagy kiadóhelyet.

A nyomda nélküli műveknél, ha a kérdéses helyen a könyv megjelenésének évében csak egyetlen nyomda vagy kiadó működött, azt tételeztük fel, hogy a mű az illető cég terméke. Nyomda nélkülieknek csak azokat a nyomdatermékeket minősítettük, amelyek olyan helyen és időben jelentek meg, ahol és amikor egyáltalában nem működött nyomda vagy kiadó, illetve azokat, amelyek olyan időben jelentek meg, amikor a kérdéses helyen egyidejűleg több nyomda, vagy kiadó tevékenykedett.

Azokat a műveket, amelyek évszám feltüntetése nélkül jelentek meg, bizonyos kiegészítő adatok (pl. az író, a nyomdász, vagy a kiadó működési adatai, egy-egy történelmi esemény időpontja stb.) segítségével időzítettük. Amennyiben ez sem vezetett eredményre, úgy a nyomdász, vagy a kiadó tevékenységi időhatárainak számtani középarányosát fogadtuk el megjelenési évként.

Ezzel az eljárással sikerült a vizsgált korszak hely és év nélküli nyomdatermékeinek számát lényegesen lecsökkentenünk.

PETRIKkel ellentétben az egykori Horvát-Szlavonországban működő nyomda- helyek közül csak a korunkban magyar területnek számító Eszéket vettük fel

összeállításunkba. A külföldi nyomdákban megjelent magyar vonatkozású könyvek közül csak azokat iktattuk gyűjtőkörünkbe, amelyek magyar nyelvű szöveget tartalmaztak.

Összeállításunkban helyet kapott a kor koholt nyomdahelyek, vagy nyomdák feltüntetésével megjelent magyar könyvtérme is.

Ez elvek követésével a nyomda- és kiadástörténeti mutatóba PÉTRIK I—IV. kötetének 11 630 s az V. kötetnek 7660 címe, vagyis, — az eddig ismert könyvvanyag 66%-os megnövelésével, — összesen 19 290 cím került.

Ez a gazdag anyag új lehetőségeket kínál XVIII. századi nyomdászatunk és kiadói tevékenységünk beható elemzésére.

Az 1712 és 1800 között működött nyomda- és kiadóhelyek száma

Adataink tanúsága szerint Magyarország XVIII. századi határai között 50 helyen működött nyomda, vagy kiadó.

Mintogy a nyomda- és kiadástörténeti mutató összeállítási módja nem tette lehetővé azt, hogy egyes nyomdák kiadói tevékenységét is megfigyelés tárgyává tegyük, kiadóknak csak azokat a cégeket tekintettük, amelyeknek saját nyomdájuk nem volt s üzletszerű kiadói tevékenységgel foglalkoztak.

Ilyen értelmezés szerint a nyomdai és kiadói tevékenység az 50 hely között a következőképpen oszlott meg:

28 nyomdahely
17 nyomda- és kiadóhely
5 kiadóhely

Ha a kétféle tevékenységi kört különválasztjuk, akkor 1712 és 1800 között 45 nyomdahelyről és 22 kiadóhelyről beszélhetünk.

Nyomda- és kiadástörténeti mutatónk a 45 nyomdahelyen 96 nyomda és 145 nyomdász (nyomdatulajdonos, nyomdavezető, bérlő, faktor stb.), — a 22 kiadóhelyen pedig 81 kiadó (könyvkiadó, könyvkereskedő, könyvkötő stb.) tevékenységéről ad tájékoztatást.

(A nyomdahelyeket 1. sz., a kiadóhelyeket 7. sz. táblánk sorolja fel.)

A nyomdahelyek

1. sz. táblánk a 45 magyarországi nyomdahelyet betűrendben mutatja be s évtizedekre bontva közli, majd mind nyomdahelyenként, mind évtizedenként összesíti a vizsgált időszak könyvtermelését.

Azoknak a nyomdatermékeknek száma, amelyeket az eddig rendelkezésünkre álló anyag alapján, megjelenési helyük és évük meghatározásával azonosítani tudunk: 18 108 darab.

Ebben az összesített számban a többkötetes művek különböző években vagy különböző nyomdákban megjelent kötetei önálló címeikként szerepelnek. Viszont azokat a könyveket, amelyek impresszuma több nyomdahelyre utal, (pl. Landerer: Pozsony, Pest, Kassa) természetesen csak egyetlen nyomdahely termékeként vettük számba. A táblákban közölt számadatok mindenkor a

1. sz. tábla

A magyar nyomdai könyvtermelés területi és időbeli megoszlása, 1712–1800-ig

(db nyomdatermék)

Nyomdahely	1712–20	21–30	31–40	41–50	51–60	61–70	71–80	81–90	91–1800	Összesen
Balázsfalva	—	—	—	4	15	27	22	21	12	101
Bártfa	4	—	—	—	—	—	—	—	—	4
Beszterce	—	—	—	—	1	—	1	2	—	4
Besztercebánya	—	—	—	—	—	—	3	109	62	174
Brassó	30	44	68	38	46	48	22	25	10	331
Buda	—	64	90	160	151	153	299	578	530	2 025
Csiksomlyó	2	8	9	8	23	7	5	2	2	66
Debrecen	12	54	64	91	74	82	62	46	72	557
Diószeg	—	—	—	—	—	—	—	6	2	8
Eger	—	—	2	2	72	133	172	81	71	533
Eperjes	—	—	—	—	—	—	36	23	15	74
Eszék	—	—	—	2	16	10	35	28	23	114
Esztergom	—	—	—	—	—	16	—	—	—	16
Fiume	—	—	—	—	—	—	1	13	2	16
Győr	—	15	46	126	145	84	76	103	115	710
Gyulafehérvár	—	—	—	—	—	—	—	8	11	19
Kalocsa	—	—	—	—	—	32	33	18	58	141
Kassa	24	122	193	244	196	211	153	119	204	1 466
Kismarton	4	—	—	—	—	—	—	—	—	4
Kolozsvár	30	74	164	161	126	202	159	113	196	1 225
Komárom	10	2	4	—	—	—	—	27	83	126
Lőcse	49	69	22	6	1	—	25	47	71	290
Máriavölgy	—	1	1	—	—	—	—	—	—	2
Marosvásárhely	—	—	—	—	—	—	—	4	2	6
Medgyes	—	—	—	—	—	2	3	1	1	7
Nagyenyed	—	—	—	—	—	33	12	1	—	46
Nagykároly	—	—	—	—	14	16	31	43	11	115
Nagyszeben	6	18	10	30	34	69	79	172	163	581
Nagyszombat	253	330	378	503	501	583	429	125	184	3 286
Nagyvárad	—	—	—	16	16	27	49	60	18	186
Pádé	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Pápa	—	—	—	1	1	—	—	1	1	4
Pécs	—	—	—	—	2	19	78	60	41	200
Pest	—	—	1	—	31	120	124	468	722	1 466
Pozsony	5	123	123	197	194	277	594	748	662	2 923
Puchó	1	6	8	—	—	—	—	—	—	15
Selmecebánya	—	—	—	—	—	—	—	29	62	91
Sopron	—	17	34	51	60	69	111	105	105	552
Szakolca	—	1	—	1	2	29	16	40	45	134
Szombathely	—	—	—	—	—	—	—	8	95	103
Temesvár	—	—	—	—	—	1	15	14	13	43
Újvidék	—	—	—	—	—	—	—	2	11	13
Vác	—	—	—	—	1	2	52	68	138	261
Veszprém	—	—	—	—	6	2	1	8	47	64
Zsolna	2	—	—	—	—	1	—	—	2	5
Összesen	432	948	1217	1641	1728	2255	2698	3326	3863	18 108
Hely nélkül	22	30	32	47	59	69	61	250	199	769
Hely, év nélkül	—	—	—	—	—	—	—	—	—	77
Koholt hely	—	—	1	—	1	1	1	16	10	30
Külföldi hely	5	10	22	23	15	12	33	71	115	306
Mindösszesen	459	988	1272	1711	1803	2337	2793	3663	4187	19 290

megjelent kiadványok (címek) s nem a forgalomba került példányok mennyiségét érzékeltetik.¹

A tábla a nyomdahelyhez kapcsolt nyomdatermékek évtizedenként összegezett adatai után külön sorokban közli a hely és év nélküli, a koholt nyomdahelyeket feltüntető, valamint a külföldi nyomdahelyeken megjelent művek globális adatait is. Így emelkedik a feldolgozott nyomdatermékek végösszege a korábban már említett 19 290 darabszámra.

A nyomdai termelés időrendi megoszlása

Az 1. sz. tábla évtizedenként összesített adatai világosan megmutatják könyvtermelésünk fokozatos fejlődését, amely az utolsó évtizedben (1791—1800) csaknem tízszeresét jelenti az első, csak egyetlen évvel csonkább évtized (1712—1720) termelésének. A számba vett nyomdatermékeknek több mint 67%-a az 1761—1800-ig terjedő évtizedekből való.

Érdekes megfigyelni, hogy egy-egy nyomdahelyen mikor indul meg s milyen időhatárok között folyik a nyomdai tevékenység.

Az egész vizsgált korszakra kiterjedő, folyamatos nyomdászatot (1712—1800) a következő nyomdahelyeken látunk: Brassó, Csíksomlyó, Debrecen, Kassa, Kolozsvár, Nagyszében, Nagyszombat és Pozsony. — Az első évtizedben (1712—1720) a nyomdahelyek között foglal még helyet Bártfa, Kismarton, Komárom, Lőcse, Puchó és Zsolna is. Termelésük azonban előbb-utóbb megszűnik, vagy megszakad.

Korunk második évtizedében (1721—1730) a következő nyomdahelyeken indul meg folyamatos könyvtermelés: Buda, Győr, Sopron.

A harmadik évtizedben (1731—1740) Eger jelenik meg a továbbiakban állandó magyar nyomdahelyek sorában.

A negyedik évtized (1741—1750) új, folyamatosan dolgozó nyomdahelyei: Balázsfalva, Eszék, Nagyvárad és Szokolca.

Az ötödik évtizedben (1751—1760) kezdődik folyamatos nyomdászat Nagykárolyban, Pécsent, Vácott és Veszprémben.

A hatodik évtizedben (1761—1770) tűnik fel a nyomdahelyek között Kalocsa, Medgyes, Nagyenyed és Temesvár.

1771 és 1780 között Besztercebánya, Eperjes és Fiume lép a nyomdahelyek sorába, s Lőcsén is újra megindul a huzamosabb ideig szünetelt nyomdai tevékenység.

1781 és 1790 között válik nyomdahellyé Selmecebánya, Szombathely és Újvidék, s ezzel a korszak jelentősebb nyomdahelyeinek sora teljessé válik.

Könyvtermelésünk évtizedenkénti eredményeinek jellemzésével ezen a helyen nem kívánok részletesebben foglalkozni. Előttem behatóan foglalko-

¹ Az 1712 és 1800 között megjelent nyomdatermékek példányszámának megbecsüléséhez értékes útmutatással szolgál BENDA Kálmán és IRINYI Károly *A négy százéves debreceni nyomda* c. monográfiája (Budapest, 1961), amely 1726 és 1800 között 381 nyomdatermék 1 092 476 példányát mutatja ki. Bár a példányszámmal felsorolt nyomtatványok között 12 000 példányos nyomtatványok mellett 60 példányosokkal is találkozunk, a debreceni Városi Nyomda kiadványainak átlagos példányszámát mintegy 2800 darabban állapíthatjuk meg. — A XVIII. századi magyarországi könyvtermelés kiadványonkénti példányszámáról érdekes adatokat közölt GULYÁS Pál is *A könyv sorsa Magyarországon* (Budapest, 1961.) c. munkájának III. kötetében (133—135. l.).

zott már ezzel CSAPODI Csaba, akinek e tárgykörből két figyelemre méltó tanulmánya jelent meg a *Magyar Könyvszemle* hasábjain.

Az első tanulmány *Könyvtermelésünk a XVIII. században* címen (*Magy. Könyvszle.* 1942, 392—398. 11.) a teljes XVIII. század (1701—1800) könyvtermelésének időbeli megoszlásáról közöl számszerű adatokat.

A második tanulmány *A magyarországi nyomtatványok nyelvi megoszlása 1800-ig* címen (*Magy. Könyvszle.* 1946. 98—104. 11.) szélesebb korral foglalkozik ugyan, de részletes képet ad XVIII. századi könyvtermelésünkről is, évtizedes szakaszokban tárva elénk a könyvanyag nyelvi megoszlásának nyelvenként részletezett és összesített statisztikai adatait.

Az 1712 és 1800 között megjelent nyomdatermékek számbavételénél CSAPODI, mindkét tanulmányában PETRIK Géza bibliográfiai adatait vette alapul. Munkamódszereiről egyik jegyzetében a következőket mondja: „Csak a megjelenési hellyel és évvel ellátott nyomdatermékeket vettük fel... Több kötetes munkák minden kötetét külön önálló egységnek vettük... Horvátországot kihagytuk a vizsgálatból.”

CSAPODI első összeállításából 9051, második összeállításából 10 097 nyomtatványt emelhetünk ki, mint az 1712—1800-ig terjedő korszak termését. Helyes megítélését igazolja az a tény, hogy a könyvtermelés időbeli arányait illetően lényegesen kisebb anyaga alapján ugyanazokra a következtetésekre jutott, amelyek a mi nagyobb anyagunkból levonhatók.

A legjelentősebb nyomdahelyek

1712 és 1800 közötti évtizedek legjelentősebb tevékenységet folytató nyomdahelyeiként hatot kell kiemelnünk.

1712 és 1800 közötti nyomdai termelésünk 68,4%-a a 2. sz. táblázatban feltüntetett hat nyomdahelyen látott napvilágot. A többi 39 nyomdahely, egymástól erősen eltérő arányban, akkori könyvtermelésünknek csupán 31,6%-án osztozkodott.

2. sz. tábla

Az 1712—1800 közötti korszak legjelentősebb magyarországi nyomdahelyei — nyomdatermékeik számának nagyságrendjében

Nyomdahely	Nyomdatermékek db	Termelési részesedés %
Nagyszombat	3 286	18,1
Pozsony	2 923	16,1
Buda	2 025	11,2
Kassa	1 466	8,1
Pest	1 466	8,1
Kolozsvár	1 225	6,8
Összesen:	12 391	68,4

A vizsgált korszak legjelentősebb magyarországi nyomdahelye 3286 könyvvel, vagyis az ország nyomdai termelésének 18,1%-ával, Nagyszombat volt, ahol kezdettől végig folyamatos nyomdai tevékenységet látunk. Vele együtt

Pozsony, Kassa és Kolozsvár is olyan nyomdahelyek, amelyek a korszak első évtizedétől kezdve szünet nélkül vettek részt a nyomdai termelésben. Buda nyomdahelyi szerepe a második évtizeddel kezdődött. Ám Pest csak az ötödik évtizedben vált folyamatosan működő nyomdahellyé. Nyomdászatanak gyors fejlődésére ezért különösen fel kell figyelniünk.

Nyomdai termelésünk súlypontjának a század második felében bekövetkezett területi eltolódását a 3. sz. tábla szemlélteti.

3. sz. tábla

**A hat legjelentősebb magyarországi nyomdahely könyvtermelésének alakulása
1751 és 1800 között**

Nyomdahely	A nyomdatermékek száma (db)				
	1751—1760	1761—1770	1771—1780	1781—1790	1791—1800
Buda	151	153	299	578	530
Kassa	196	211	153	119	204
Kolozsvár	126	202	159	113	196
Nagyszombat	501	583	429	125	184
Pest	31	120	124	468	722
Pozsony	194	277	594	748	662

Nagyszombat — ahogyan azt 1. sz. táblánkból láttuk — korunk legelső évtizedétől kezdve mennyiségileg élen járt a magyarországi nyomdai termelésben, s vezető helyét az ötvenes és hatvanas években is megtartotta. A hetvenes és nyolcvanas években a legtöbb könyvet Pozsonyban nyomták. A kilencvenes esztendőkből azonban már Pestet látjuk az első helyen.

A második helyen az ötvenes években Kassát találjuk, a hatvanas években pedig Pozsonyt. A hetvenes években, amikor Pozsony az első helyre került, Nagyszombat szorul a második helyre. A nyolcvanas években Buda, a kilencvenes években ismét Pozsony a második legtermékenyebb magyarországi nyomdahely. Századunk utolsó évtizedében e hat nyomdahely között Nagyszombat könyvtermelése már az utolsó helyen szerepel.

Nagyszombat vezető helyzete az Akadémiai Nyomda megszűnésével vesz el. Pozsony előretörését fővárosi szerepe, kulturális és politikai jelentősége mellett leginkább a Landerer Nyomda tevékenységével magyarázhatjuk meg. Pest vezető helyzetének kialakulását a nyomdák egész sorának (Eitzenberger, Lettner, Royer, Landerer, Patzkó, Trattner) fokozatos megindulása mellett legfőképpen annak tudhatjuk be, hogy ez a város a XVIII. század utolsó évtizedében válik a magyar szellemi és gazdasági élet középpontjává.

A legfontosabb nyomdász-cégek

Azokat a nyomdász-cégeket, amelyek, — esetenként az egyedi nyomdahelyektől is eltekintve — a kor könyvtermelésének legjelentősebb részét állították elő, 4. sz. táblánk mutatja be.

A táblánkból felsorolt 12 nyomdász-cég 24 nyomdája 1712 és 1800 közötti könyvtermelésünk 66,3%-ának előállításával írta be nevét a magyarországi könyvtörténetbe. A könyvtermés további 33,7%-a készült a többi 72 nyomdában.

A 12 legjelentősebb magyarországi nyomdász-cég 1712 és 1800 között
nyomdatermékeik számának nagyságrendjében

Nyomdász-cég	Részadatok db	Összesen db	Termelési részesedés %
Egyetemi Nyomda		4 103	22,7
Akadémiai Nyomda	Nagyszombat	2 686	
Typ. Tyrnaviensibus	Nagyszombat	166	
Typ. Universitatis	Nagyszombat	264	
Egyetemi Nyomda	Buda	987	
Landerer Nyomda		1 092	1 555
	Pozsony	271	8,6
	Kassa	192	
Akadémiai Nyomda	Pest		1 050
Landerer—Nottenstein—	Kassa		5,8
Landerer Nyomda	Buda		918
Streibig Nyomda	Kismarton	1	745
	Sopron	12	
	Győr	710	
	Pápa	1	
	Veszprém	21	
Patzkó Nyomda	Pozsony	512	688
	Pest	176	3,8
Siess Nyomda	Sopron	461	564
	Szombathely	103	3,1
Városi Nyomda	Debrecen		557
Weber Nyomda	Pozsony	409	536
	Komárom	127	2,9
Trattner Nyomda	Pest		485
Városi Nyomda	Nagyszomban		408
Royer Nyomda	Pozsony		392
Összesen		12 001	66,3

A kor legjelentősebb nyomdája kétségtelenül a nagyszombati Akadémiai Nyomda volt, amely 2686 könyvvel egymagában is az élen állt, utódaival együtt pedig 4103 nyomdaterméket mondhatott magáénak. A nagyszombati Akadémiai Nyomda és utóda, — vagy úgy is mondhatjuk, hogy a budai Egyetemi Nyomda és elődei, — állították elő korunk könyvtermésének 22,7%-át.

A rangsor 2. és 4. helyét a LANDERER családnak Pozsonyban, Kassán és Pesten, illetőleg külön céggként Budán tevékenykedő nyomdái foglalták el.

Figyelemre méltó a kassai Akadémiai Nyomda 3. helye. A kolozsvári Akadémiai Nyomda azonban 359 nyomdatermékével már nem kerülhetett korunk tizenkét legnagyobb nyomdája közé.

A pozsonyi Royer Nyomda 392 nyomtatványával táblánk utolsó helyét foglalja el, bár a ROYER család tevékenységéhez Pozsonyban, Egerben, Esztergomban, Kalocsán és Pesten összesen 533 nyomdatermék kapcsolódik. Ez összesített nyomtatványmennyiségből azonban 141 könyv nem egyetlen nyomdász-cég, a Royer Nyomda terméke, hanem egy nyugtalan vérű nyomdai szakember, — FITZ József szerint „az utolsó vándor nyomdász” — ROYER Antal, több helyen, különböző minőségben végzett munkásságának eredménye.

Helymegjelölés nélkül és koholt nyomdahely feltüntetésével megjelent nyomtatványok

1. sz. táblánkban a nyomdahelyhez kapcsolható könyvek évtizedenként összesített adatait követő sorban a hely nélküli, illetve a hely és év nélküli nyomdatermékek adatait találjuk.

19 290 cím közül csupán 846 (4,4%) került ebbe a rovatba mint olyan, amelyet a bevezetőnkben részletezett elvek szerint nem sikerült megnyugtatóan nyomdahelyhez, illetve kiadási évhez kötve meghatározni.

Az 1. sz. tábla következő sorában 30 olyan nyomdatermék (0,15%) szerepel, amelyek impresszumában koholt nyomdahely, illetőleg koholt nyomda neve áll. Részletes áttekintést ezekről az 5. sz. tábla nyújt.

5. sz. tábla

Koholt nyomdahelyek és nyomdák 1712 és 1800 között

Nyomdahely	Nyomda	Megjelenés éve
Also Sclavonia	ny. n.	1769
Basilie	"	1792
Cosmopolis	"	1790
Duna Partján	"	1791
Eldorádó	"	1793
Filadelphia	"	1789
Germanien (Im Römischen Reich, Im protestantischen Deutschlande)	"	1790, 1791
Gondolat Falva	Elmélkedő János	1790
„Itt”	ny. n.	1789, 1790
Jerusálem	"	1790
Leopolis	"	1790
Lunakatschulka (Pozsony)	(Weber Nyomda)	1775
Miaburg (Győr)	ny. n.	1791
Miapolis	"	1740
Moguntiae	Typ Diderotianis	1792
Mohiló	ny. n.	1789
Nagyszívűségnél	"	1790
Paris – Berlin	"	1785
Penszilvánia	"	1796
Praeopoli	(Landerer Nyomda)	1754
Ratisbonae	ny. n.	1784
Roma	"	1790
Széphalom (Bécs)	Széphalmy Vince	1793
Tsöbörtsök (Pozsony)	(Weber Nyomda)	1787
Zala Egerszeg	Okos Jámorság	1791

A nyomdatermékek legnagyobb része (26 db.) az 1781-től 1800-ig terjedő két utolsó évtizedben jelent meg.

Külföldi nyomdahelyek magyar nyelvű termékei

1. sz. táblánk utolsó sorában azoknak a részben vagy egészben magyar nyelvű könyveknek évtizedekre bontott globális adatait találjuk, amelyek 1712 és 1800 között külföldi nyomdahelyeken jelentek meg. A területi bontás adatait a 6. sz. tábla szemlélteti:

6. sz. tábla

Külföldi nyomdahelyek magyar nyelvű nyomdatermékei 1712—1800

Nyomdahely	1712—20	21—30	31—40	41—50	51—60	61—70	71—80	81—90	91—1800	Összesen
Amszterdam	—	—	3	2	1	—	—	—	—	6
Bázel	—	—	—	1	3	2	1	—	—	7
Bécs	—	1	4	2	3	4	29	68	107	218
Cremona	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Erlangen	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Franker	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Frankfurt	—	1	—	2	1	2	1	1	—	8
Hága	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Halle	2	—	1	3	—	—	—	—	—	6
Jéna	—	1	5	2	3	1	—	—	—	12
Köln	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Krems	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Lauban	—	—	—	1	1	—	—	—	—	2
Leiden	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Lipcse	2	2	1	1	—	1	2	1	1	11
Nürnberg	—	2	2	1	1	—	—	—	—	6
Passau	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Prága	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Steyr	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Utrecht	—	1	4	4	—	2	—	—	4	15
Wittenberg	—	2	1	2	—	—	—	—	—	5
Összesen	5	10	22	23	15	12	33	71	115	306

A 21 külföldi nyomdahelyen összesen 306 magyar nyelvű könyv jelent meg, ami mennyiségileg jelentéktelennek mondható: 1712 és 1800 közötti teljes könyvtermelésünknek (19 290 db) mindössze 1,6%-a. A nyomdatermékek száma az évtizedek múlásával folyamatosan növekszik. A vizsgált anyag 62%-a 1781 és 1800 között készült.

A legtermékenyebb külföldi „magyar” nyomdahely Bécs volt, az összes külföldön megjelent magyar nyelvű könyvek 72%-ával. Sorban utána Utrecht, Jéna és Lipcse következett.

A magyarországi kiadóhelyek

Végezetül vessünk még egy pillantást a magyarországi kiadóhelyekre is. Az önálló, saját nyomdával nem rendelkező, könyvkiadással üzletszerűen foglalkozó kiadócégek területi elhelyezkedéséről a 7. sz. tábla adatai tájékoztatnak.

Mint látjuk, századunkban a legtöbb kiadó Pesten, Budán, Pozsonyban és Kassán működött.

Időrendben elsőként Eperjesen (1727), másodikként Pozsonyban (1729), harmadikként Győrött (1733) kezdi meg működését egy-egy kiadó.

A kiadócégek 63,5%-ának (53 kiadó) működése csak az évszázad utolsó két évtizedében indul meg.

Ahol 1712 és 1800 között kizárólag csak kiadói tevékenység folyt, a következők: Hőgyész, Kőszeg, Pribóc, Rozsnyó és Székesfehérvár.

Magyarországi kiadók 1712 és 1800 között

Kiadóhely	Kiadócégek száma
Pest	19
Pozsony	16
Buda	9
Kassa	6
Sopron	5
Győr	3
Nagyszeben	3
Besztercebánya	2
Pécs	2
Rozsnyó	2
Selmecbánya	2
Temesvár	2
Beszterce	1
Eperjes	1
Hógyész	1
Kolozsvár	1
Kőszeg	1
Lőcse	1
Nagyszombat	1
Pribóc	1
Székesfehérvár	1
Veszprém	1
Összesen 22 kiadóhelyen	81 kiadó cég

*

Jelen tanulmányunk, eddigi kutatásaink bőséges, de teljesnek mégsem minősíthető anyaga alapján csak vázlatos statisztikai képet óhajtott nyújtani az 1712 és 1800 közötti korszak magyarországi nyomdai és kiadói tevékenységéről. Tudatában vagyunk annak, hogy a további kutatások még jelentősen bővíteni fogják a XVIII. század magyarországi könyvtermeléséről eddig gyűjtött ismereteinket. Mégis azt szeretnénk remélni, hogy közölt adataink s azok forrása, a Petrik-kötetekhez csatlakozó nyomda- és kiadástörténeti mutató ráirányítják az illetékes szakemberek figyelmét a tárgyalt korszak könyvtörténetének számos, eddig még kellően fel nem tárt problémájára.

BÉLA MARKOS

Die ungarische Buchproduktion 1712—1800

Die Széchenyi-Nationalbibliothek hat unlängst die vierbändige Bibliographie von Géza Petrik „Magyarország bibliographiája, 1712—1800” (Die Bibliographie Ungarns, 1712—1800) neu herausgegeben. Band V. der Neuausgabe enthält die Nachträge, die von einer Arbeitsgruppe der Bibliothek für die Jahre 1712—1800 zusammengestellt wurden. Band VI, der Registerband, zählt nach Druck- und Erscheinungsorten, und innerhalb der Orte nach Druckern und Verlegern, chronologisch, in Kurzfassung die Titel auf, die in den ersten fünf Bänden beschrieben wurden.

Den Registerband hat der Verfasser der vorliegenden Studie zusammengestellt und war bestrebt, die ungarische Buchproduktion der Jahre 1712—1800 mit statistischen Daten zu erläutern.

In dieser Periode waren an 45 Druck- und 22 Verlagsorten Ungarns 96 Druckereien und 81 Verlagsfirmen tätig. Produkte ihrer Tätigkeit sind die 19 290 Drucksachen, deren chronologische und geographische Gliederung Tafel 1 enthält.

Tafel 2 zählt die 6 bedeutendsten Druckorte der Zeit nach der Zahl ihrer Produkte auf. Tafel 3 veranschaulicht, wie sich der Schwerpunkt der Buchproduktion in der zweiten Hälfte des Jahrhunderts von Tyrnau nach Preßburg, dann nach Pest verschob.

Tafel 4 stellt die bedeutendsten Druckereien, sowie Tafel 5 die fiktiven Druckorte und Druckereien zusammen. Die nächste (6) Zusammenstellung gliedert die ungarischsprachige Buchproduktion der ausländischen Druckorte geographisch und chronologisch auf. Aus Tafel 7 erfahren wir, wieviel Verlagsfirmen an den einzelnen Druck und Verlagsorten zwischen 1712—1800 tätig waren.

Nagy Dezső: Pesterzsébet és Soroksár. Helyismereti bibliográfia (1865—1965.)
Összeáll.: — — Bp. Fővárosi Nyomdaip.
V. 1969. 1—2 köt. 590 l.

Az utóbbi évek gyors ütemben gazdagodó helyismereti irodalmában terjedelmével, anyagának sokrétűsége által figyelemet érdemel Nagy Dezső munkája. A két kötet 4818 tételszám alatt több mint 10 000 hivatkozást tartalmaz.

A címgyűjtemény tematikus szerkezetben tárja fel anyagát. A szerzői előszó tájékoztat bennünket arról, hogy a források elrendezésében a Budapest Történetének Bibliográfiája szolgált mintául. A rövid „Bevezetés” vázlatosan megrajzolja Pesterzsébet és Soroksár történetét, majd címgyűjteményét a következő fejezetekbe foglalta: I. Helyi sajtó, nyomdatörténeti adatok, naptárak. II. Helytörténet — városleírás — egészségügy. III. Gazdaság. IV. Társadalom. V. Munkásmozgalom. VI. Politika — közigazgatás. VII. Kultúra. Az egyes fejezeteken belül kronologikus sorrendet alkalmazott bibliográfiájában a szerkesztő, több helyütt kiemelte, hogy 1950-ben szűnt meg Pesterzsébet önálló jellege, lett Budapest egyik kerülete. Különösen gazdagnak találtam a kerület munkásmozgalmára vonatkozó adattárát. A bibliográfia csak nyomtatott forrásokra, monografikus és periodikusnak megjelent anyagra utal. Lelkiismeretességét jellemzi, hogy az összes elérhető helyi lapot feldolgozta, ezen túlmenően nemcsak tanulmányokat, szakmunkákat, monográfiákat, hanem a különböző szakterületek bibliográfiáit is felhasználta, röviden

minden olyan anyagot, amit csak el tudott érni, kézbevehetett a rendelkezésére álló idő alatt. Tanulmányozta több nagy budapesti könyvtár katalógusának adatait is s az azokban elérhető helyi sajtót. A gondos, mindenre kiterjedő kutatás eredménye alapján azt is mondhatnánk, hogy a munka valóságos repertórium a XX. kerületre vonatkozó forrásadatoknak.

A méltán kijáró elismerés mellett, amely elsősorban a körültekintő anyaggyűjtésért illeti a szerzőt, szólnom kell arról is, hogy a hatalmas címgyűjtemény elrendezését nem tartom egészen sikerültnek. Sokat segített volna egy névmutató, amelyet hiába keresünk a második kötet végén. Megkönnyítette volna a használatot a tárgymutató, de legalább az egyes intézmények (üzemek, iskolák stb.) tételszámainak feltüntetést jegyzék is, sajnos ezt is nélkülözzük. Sok az elírás, gépelési és sajtóhiba, érezni, hogy a korrigálásra igen kevés idő jutott. Szegényesnek tartom a két kötet technikai kiállítását és mert népes kerületről van szó, kevésnek a kerekben 220-as példányszámot, feltételezve, hogy a helytörténetesek táborába gyorsan fog növekedni.

Mindent egybevetve mégis állíthatjuk, hogy NAGY Dezső igen hasznos munkát végzett, amelyhez bizalommal fordulhatnak a kutatók. Ha a szerző által az egyes bibliográfiai fejezetekhez írt előszavakat összeraknánk, valóságos kis tanulmány kerekednék belőle Pesterzsébet és Soroksár történetéről, amely ösztönzője lehet a további, a differenciáltabb kutatásnak is.

HOLLÓ KLÁRI

A történelmi segédtudományok egyetemi oktatása a reformkorban

A XVIII. század második felében, a nemzeti kultúra kialakulásának idején, a magyar nyelvhez és irodalomhoz hasonlóan — bár annál a közvéleményben kevésbé ismert —, kiemelkedő szerepet játszott a történelem ill. a történetírás. Az iránta megnyilvánuló fokozottabb érdeklődés első jeleiként jöttek létre a gazdag eredeti és másolt iratanyagot tartalmazó kéziratgyűjtemények, alakultak meg a múlt feltárására, megismertetésére törekvő társaságok — néha komoly tudományos, máskor többé-kevésbé műkedvelő szinten —, jelentek meg a nagy — jelentős részben inkább csak forrásközlésre szorítkozó — történelmi munkák, s ténylegesen ekkor kezdődött meg hazánkban a történelem tudományá válása.¹

Ezzel szoros kapcsolatban indultak fejlődésnek nálunk a történelmi segédtudományok: az oklevéltan, a kronológia, a pecséttan, az éremtan, a címertan, a régiségtan is, részben a történelmi kutatómunkához, részben a gyakorlati élethez kapcsolódva. A történelem és a történelmi segédtudományok kapcsolata nyilvánvaló, viszont a gyakorlathoz, pontosabban a jogi gyakorlathoz való viszonyuk néhány szót érdemel, mivel ez is igen jelentős szerepet játszott hazai fejlődésükben.

Magyarország sajátos fejlődésének következtében egészen a XIX. század közepéig a feudális viszonyok voltak az uralkodók. Ebből adódott a földbirtokok nagy jelentősége, az ezekre vonatkozó iratanyag megbecsülése, szinte állandó használata. A gyakori birtokperek alkalmával volt nagy szerepük a jogbiztosító, gyakran több száz éves iratoknak, okleveleknek, melyeknek elolvasása, megértése, s döntően: hitelességének megállapítása bírótól, jegyzőtől, ügyvédtől egyaránt megkívánt bizonyos ilyen jellegű ismereteket.²

A vármegyei ügyintézés körének kibővülése magával hozta az iratanyag mennyiségének megnövekedését, s szükségessé tette annak megőrzését is. A vármegyék kialakuló levéltárait általában jogban jártas személy — többnyire a jegyző, főjegyző — gondjaira bízták, aki kivette részét a központi hatóságok által a XVIII. század végén, a XIX. század elején elrendelt nagy levéltár-rendezésekből is, jöllehet a munka zömét kisebb rangú beosztott hivatalnokaira ill. gyakornokaira hárította át. Csak egy példa a táblabírák, jegyzők ilyen tevékenységére: Baranya megye levéltárát GAÁL József főjegyző, Moson megye levéltárát MOLNÁR István levéltárnok és táblabíró, Zemplén megyéét pedig KAZINCZY Ferenc táblabíró rendezte. Borsod megye levéltárának rendezésében részt vett „Novák István, a leleszi káptalan volt hites jegyzője, aki a vármegye 1834. évi határozata alapján lemásolta a régi, már majd-

¹ E témakörrel részletesebben: V. WINDISCH ÉVA: *Kovachich Márton György és a magyar tudományszervezés első kísérletei.* = *Századok.* 1968. 90–145 p.

² HAJNIK Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt.* Bp. 1899. 475 p. Uő: *Okirati bizonyítás a középkori magyar perjogban.* Bp. 1886. 40 p.

nem olvashatatlan iratok, okleveleket a legrégebb időtől kezdve.”³ Ez utóbbi tevékenység elképzelhetetlen gyakorlati diplomatikai ismeretek nélkül, melyeket valószínűleg a hiteles helynél eltöltött évek alatt szerzett.

Ehhez kapcsolódva tehetünk említést a hiteles helyek munkájának természetéről is.⁴ A hiteles helyi tevékenység irányítója általában joghoz értő világi ember, a notarius volt, azonban rajta kívül a hiteles hely egyházi tagjainak is jártasnak kellett lenniük — ha nem is mindnyájuknak —, az oklevél-olvasásban, az oklevélértelmezésben, hogy feladatukat el tudják látni. A gazdag és értékes levéltárak használata, rendezése szintén megkívánt ilyen jellegű ismeretanyagot.

A fenti, éppen csak vázolt vonatkozások miatt találhatunk a történelmi segédtudományok (és a történelem) művelőinek sorában mindenekelőtt jogászokat, egyházi személyeket. Ismereteiket sokáig csak gyakorlat útján sajátíthatták el, ott, ahol alkalmuk is nyílt az anyaggal való foglalkozásra: egy-egy ügyvéd, jegyző mellett gyakornokoskodva, ill. különböző egyházi levéltárakban, könyvtárakban dolgozva. E tudományágak szervezett oktatására ugyanis csak a XVIII. század végén került sor.⁵

Az 1777-ben kiadott *I. Ratio Educationis*⁶ az egész magyar oktatásügy reformálásának alapját képezte. (Intézkedéseinek hatálya az alsó népiskoláktól az egyetemig terjedt, s alapjában véve egészen 1848-ig meghatározta Magyarországnak és kapcsolt részeinek tanügyét.) Az akadémiaírókról és az egyetemről szóló fejezetekben találhatunk a történelmi segédtudományok oktatására vonatkozó részeket. E tárgyak mindkét oktatási intézményben rendkívüli tárgyként kerültek bevezetésre. A különbség mindössze annyi volt, hogy az egyetemen külön tanárokat bíztak meg előadásukkal és külön tanszéket is állítottak fel.⁷ (A történelem már korábban, 1770-ben tanszéket kapott az egyetemen, azonban az ott tanítandók részletesebb leírását szintén a *Ratio Educationis* tartalmazza.)

A létrehozott három segédtudományi tanszék: az oklevéltani, a címer- és pecséttni, valamint az érem- és régiségtani élére jeles tudósokat állítottak, akik emellett az Egyetemi Könyvtár tisztviselői is voltak. A tanszékek felállításakor, azaz 1777-ben PRAY György másodkönyvtárosként az oklevéltan, WAGNER Károly első őrként a címer- és pecséttni, SCHÖNVISNER István pedig másodőrként az érem- és régiségtan egyetemi tanára is lett.⁸

A tanszékek fejlődését kedvezően befolyásolta, hogy a hazai tudományos élet kiemelkedő képviselői kerültek az egyetemi katedrára. Az egyetemi tanárok személye ugyanis döntően meghatározta szaktárgyuk oktatásának színvonalát. Teljes személyükhöz kötődött ez, mivel nem állt mellettük segédszemélyzet. (A nagyobb tanszékeknél is csak igen ritkán könnyebbítette a tanár munkáját adjunktus.) A biztató kezdet után azonban e tárgyak oktatása hanyatlásnak

³ FÖGLEIN Antal: *A vármegyei levéltárak a XIX. század első felében.* = *Levéltári Közl.* 1960. 175—204. p. Idézett hely: 184. p

⁴ Erről részletesebben: PAPP László: *A hiteles helyek története és működése az újkorban.* Bp. 1936. 123 p.

⁵ ECKHART Ferenc: *A jog- és államtudományi kar története. 1667—1935.* Bp. 1935. (Gazdag anyagot tartalmaz a jogi karon folyó oktatásra, többek között olyat is, mely a könyv megjelenése óta megsemmisült, s csak itt hozzáférhető.)

⁶ Magyar nyelvű kiadása: *Az 1777-iki Ratio Educationis.* Ford. bev. és jegyzetekkel ellátta FRIML Aladár. Bp. 1913. 271 p.

⁷ *Ratio Educationis* CXCVIII. paragrafus. 194—195. p.

⁸ 1790-ben az oklevéltani, valamint a címer- és pecséttni tanszékeket összevonták, s ettől kezdve két tanszék keretein belül folyt a történelmi segédtudományok oktatása.

indult. Az említett tudós-tanárok örökébe lépő utódok nem mindig tudták az elődök által kialakított színvonalat megtartani.⁹ Nem kedvezett az sem, hogy a XIX. század elején e tanszékeket nem töltötték be, s hosszú időn keresztül csak helyettesek látták el azokat. (Legtöbbször a történelem professzora, akit azonban eléggé lekötött saját tárgya.) A tanárokról szólva nem feledkezhetünk meg a XIX. század első felének neves alakjáról: a diplomatikát művelő és oktató HORVÁT Istvánról, aki a magyar nyelv és irodalom tanszékének ellátása mellett több mint húsz évig volt az oklevéltan tanára a pesti egyetemen. Ha történeti eszméi a tudomány mai szintjéről nézve legalábbis erősen vitathatók, a magyar nyelv és irodalom, de különösen a diplomatika terén végzett kutató és oktató munkájáról csak elismeréssel szólhatunk.¹⁰

A professzorok tanári munkáját azért is ki kell emelni, mivel nem csupán az adjunktusok hiányoztak mellőlük, hanem segédeszközök is csak hiányosan álltak rendelkezésükre. A tanítás alapját az előadások képezték, amelyek nem mindig voltak előadások a szó szoros értelmében, hiszen gyakran előfordult, hogy a tanár csak felolvasott óráin vagy saját jegyzeteiből, vagy valamilyen könyvből.

Némileg kedvezőbb helyzetben voltak a történeti segédtudományok hallgatói a többi bölcsészhallgatóval szemben, mivel tanulmányaikban bizonyos mértékig lehetőség nyílt az anyaggal való elmélyültebb foglalkozásra, esetlegesen gyakorlatok tartására. E tárgyak rendes elsajátítása ugyanis elképzelhetetlen szemléltető eszközök igénybevétele nélkül (még ha ezek nem is fedik a mai szemléltető eszköz fogalmát). Valójában eredeti és másolt oklevelek, néha pl. rézmetszéssel sokszorosított oklevélhasonmások, összehasonlítást lehetővé tevő betűtáblázatok, érmeek, régészeti leletek voltak ezek, melyeket részben a tanárok magángyűjteményeiből, részben az egyetem saját gyűjteményeiből emelhettek ki egy-egy alkalomra.¹¹

Ennek ellenére is igen nehéz lehetett a diákok felkészülése a vizsgákra, hiszen a nem mindig kifogástalan előadások, a kevés szemléltető eszköz; rendes megbeszélések, szemináriumok hiánya mind-mind megnehezítette azt. Csak az órákon készült jegyzeteket, valamint a tankönyveket említhetjük meg — a fent már kiemelt segédleteken kívül —, mint a tanulást segítő eszközöket. A kettő közül a könyvek voltak általában jobban használhatók, különösen akkor, ha az abban foglaltakat adta elő és kívánta meg a tanár, ami elég gyakran előfordult. A jegyzetekre ott támaszkodhattak inkább, ahol a tanár tárgya-

⁹ A történeti segédtudományok tanárai 1777–1848 között: Oklevéltan: PRAY György 1777–1785, CORNIDES Dániel 1785–1787, SCHWARTNER Márton: 1788–1790. Címer- és pecsétan: WAGNER Károly 1777–1784, PRAY György 1785–1790. Oklevél- és címertan (1790-től): SCHWARTNER Márton 1790–1823, HORVÁT István helyettesként 1823–1846, HORVÁT Árpád helyettesként 1846–1855, rendkívüli tanárként 1855–1868, rendes tanárként 1868–1894. Érem- és régiségtan: SCHÖNVISNER István 1777–1795, KATANCHICH Péter 1795–1800, STIPSICS Alajos 1800–1815, WESZERLE József rendes tanárként 1816–1827, helyettesként 1827–1838, NACHTIGALL Jakab helyettesként 1838–1840, REISINGER János helyettesként 1840–1848.

¹⁰ HORVÁT István sokoldalú tevékenységére álljon itt néhány példa: történelem: *Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történetéből*. Pest. 1825. Irodalom: *Magyar irodalomtörténete*. [Bp. 1934.] Egyetemi ny. Történeti segédtudományok: OSZK Kézirattár: Quart. Lat. 2332. 2367. 2368.

¹¹ HORVÁT István tisztelői támogatásával több sokszorosított oklevélmásolatot készített, ezeket használhatták tanítványai is feltehetően. Fia s a tanszéken utóda, HORVÁT Árpád szintén ezeket a másolatokat használta fel, még az ajánlásokat is rajta hagyva, 1880-as évek elején megjelent oklevéltani jegyzeteinél.

nak megszerettetésére törekedett, színesebb, elevenebb órákat tartott, s az éppen szóba kerülő dolgokról nem csupán beszélt, hanem be is mutatta azokat, vagy esetleg feladatokat adott egy-egy probléma jobb megértetése, elsajátítása céljából.¹²

Ezek előrebocsátása után tekintsük át — először talán általánosságban, — milyen könyveket használtak egyetemünkön a segédtudományi tanszékek felállításától, 1777-től kezdve 1848-ig tankönyvként.

A legjellemzőbb e művekre, hogy nem kimondottan oktatási céllal készültek. Általában rövidek, kézikönyv jellegűek, de szerepel közöttük olyan mű is, melyet az illető tárgy egyetemi tanára írt vagy állított össze. Az egyetemen használandó tankönyvek között — igaz, csak ritkán — találhatunk az alsóbb iskolák számára készült könyveket is. Bár a tanrendben nem szerepelt előírtként, mégis itt és így említhetjük meg SCHÖNVISNER István két, a középfokú iskolák számára írt tankönyvét, annál is inkább, mivel pontos megjelölés helyett a tanár saját művére ill. munkájára utaló jelzést gyakran láthatunk a tanrendekben. Mindkét könyv¹³ a humanitatis osztályok számára készült, de a „könnyed és világos, mindenütt szabatos előadásmód alapján feltételezhetjük, hogy a szerző egyetemi előadásain keresztül jutott el a két kompendiumban megnyilvánuló szerkesztésmódig, mely akkor igen megkönyvíthette az ifjúságnak a szükséges tudásanyag megszerzését.”¹⁴ Mivel ebben az időben más, hasonló tartalmú könyvnél könnyebben hozzáférhető volt Magyarországon, feltételezhetjük, hogy SCHÖNVISNER tanárságának idején, ill. egészen a XIX. század elejéig nemcsak a középiskolákban, hanem az egyetem bölcsészeti karán is használhatták tankönyvként.

Az egyetem tanrendjeinek tanúsága szerint — ezek tartalmazták az előadás címén, idején, az előadó tanár nevének kívül a használandó tankönyvek rövid megjelölését is —, csak a tárgyalt korszak utolsó harmadában, kb. az 1820-as évektől szerepelnek csak könyvek ebben a rovatban. (Kezdetben csak kéziratra történt itt utalás.) Az *I. Ratio Educationis* elrendelte ugyan tankönyvek írását, ezek azonban lassan, vagy egyáltalán nem készültek el. Volt olyan tantárgy is, melyhez az említett időszakon belül nem állt semmilyen könyv a tanulók rendelkezésére.

A történelmi segédtudományok számára a csaknem nyolc évtizedes periódus alatt összesen öt mű szerepelt tankönyvként: SCHWARTNER Márton diplomati-
kai — s egyben pecsétani és kronológiai vonatkozásokat is tartalmazó —
műve, Joseph ECKHEL éremtani, STIPSICS Alajos régiségtani, WALLASZKY Pál
irodalom- ill. tudománytörténelmi munkája és Johann Christoph GATTERER
egyik könyve.¹⁵ Ezek közül itt csak az első négyet mutatom be, kiemelve leg-
jellemzőbb vonásaikat.

¹² Ilyen jegyzetek pl.: OSZK Kézirattár: HORVÁT Árpád: Quart. Lat. 2333/1—2. VASVÁRI Pál: Quart. Lat. 2122. WENZEL Gusztáv: Quart. Lat. 2370 és 2374. (E jegyzetekben példákat találhatunk többek között a húsvét kiszámításának módjára is.)

¹³ SCHÖNVISNER István: *Compendium antiquitatum romanarum*. Budae. 1815. Typ. Univ. uo.: *Compendium antiquitatum graecorum*. Budae. 1814.

¹⁴ OROSZLÁN Zoltán: *Egyetemünk régészeti tanszékének első tankönyvei. = Régészeti Dolgozatok*. 1961. 71—79. p. Idézett hely: 73. p.

¹⁵ Az ötödiket a tanrendek csak „Gatterer”-ként jelölik. Hogy azonban Johann Christoph GATTERER melyik könyvét értették alatta, nehéz lenne azonosítani, mivel a szerzőnek több műve is megjelent a segédtudományok köréből, s még csak nem is egy kiadásban. (Igy például van kronológiai, geneológiai, heraldikai, geográfiai stb. tárgyú munkája.)

1. Schwartner Márton: *Introductio in artem diplomaticam*¹⁶

A leghosszabb ideig használt tankönyv SCHWARTNER Márton *Introductio in artem diplomaticam praecipue Hungaricam* (Bevezetés az oklevéltanba, különös tekintettel a magyar oklevéltanra) c. munkája volt, mely az egész korszakban, megjelenésétől, 1790-től használatban volt. 1802-ben második kiadása is napvilágot látott, majd 1821-ben PERGER János erősen átdolgozott kiadásában is megjelent.¹⁷

„Ezen érdemes Oktató Úr az, 'ki a' Magyar Diplomatikai tudományt tudomány-rendbe szerkeztette édes Hazánkkal legelőbbször megesmértetni kívánta: mert jól lehet voltak többen is, kik már a'nak előtte a' Magyar diplomatikának vagyis Oklevél-esméretnek bizonytalan, 's miveletlen ösvényjén botorkázni bátorkodtak, azok mindazáltal koránt sem valamelly tudomány-rend szerént el készített Diplomatikai könyvvel, mint inkább csak néminémű töredékekkel 's csekély darabokkal gazdagították Hazánkat”¹⁸ — írta e munkáról előszavában PERGER. De ide kíváncsoznak HORVÁT István sorai is: „Állandó ditséretére fog szolgálni Schw. Úrnak, hogy tanítása kezdetén azonnal nyomtatás alá eresztette letzkéit. Ez által nem tsak hallgatóin könyebbitett, hanem azokat is Diplomatika tanulásra édesgette kiknek vezér könyv nélkül alkalmok nem vala a' Kritika fáklójánál vizsgálgatni a' régiség betses okleveleit.”¹⁹

Azt, hogy SCHWARTNER egyetemi előadásaival milyen szoros kapcsolatban állott kinyomtatott oklevéltana, bizonyítja az az előadásainak anyagát tartalmazó jegyzet, melyet egyik hallgatója, GERSON Adalbert készített. (A jegyzet létrejöttének idején az oklevéltan oktatása egy évben, a „facultas philosophica” első évében történt heti egy órában, amelyhez képest igen nagy az elvégzett anyag.)²⁰

A kézirat az 1789/90-es tanévben készült, és igen jó áttekintést ad a diplomatika és heraldika anyagáról. A jegyzet beosztása lényegében megegyezik SCHWARTNER könyvének beosztásával, természetesen nem azonos keretek között.

Ezek előrebocsátása után azonban térjünk át magára a könyvre. Az *Introductio* három (*Graphica*, *Semiotica diplomatica*, *Rhetorica seu Formularia diplomatica*), de az előzetes ismeretekkel és a példákkal vagy oklevélmintákkal együtt tulajdonképpen öt részre tagolódik. Ez a beosztás megegyezik a szokással, hiszen pl. az első részben az oklevelek legáltalánosabb, legjellemzőbb sajátosságaival foglalkozik. Többek között itt ejt szót arról, miért hasznosak a történelem számára a különböző korokból származó oklevelek: „A történelem helyesebb és alaposabb megismeréséhez hasznosak az oklevelek... Az oklevelek megmagyarázzák mindazt, ami hozzátartozik a régi közösségi és magán szokások valamint intézmények ismeretéhez és megértéséhez.”²¹ Itt szól a diplomatika tudományának kialakulásáról, hasznáról, s többek között itt tesz emlí-

¹⁶ SCHWARTNER Márton: *Introductio in artem diplomaticam praecipue Hungaricam*. Pest. 1790. Patzko. 342 p. 3 t.

¹⁷ PERGER János: *Bé vezetés a' diplomatikába vagy is az oklevél esméret tudományába, melyet Schwartner Márton után némelly változtatásokkal 's hasznos bővítésekkel magyar nyelven kiadott* —. 1–3 r. Pest. 1821. Trattner ny.

¹⁸ PERGER i. m. *Bevezetés* ill. előszó.

¹⁹ HORVÁT István bírálata SCHWARTNER Márton művéről: *Tudományos Gyűjtemény* 1819. VIII–XII. k.

²⁰ GERSON Adalbert jegyzete: OSZK Kézirattár Quart. Lat. 2399/I.

²¹ SCHWARTNER i. m. 15–16. p.

tést a legfontosabb szakirodalomról is. (Külön megjelöli, mely műveket használta fel saját művének megírásánál is.)

Az első, írásról szóló részben a betűtípusok kialakulásával, a középkori helyesírással foglalkozik. Röviden bemutatja a magyar nyelv régi helyesírását; a rövidítéseket, összevonásokat stb. is.

Semiotica diplomatica címet viseli a következő rész. Itt ismerkedhetünk meg az oklevelek szokásos jeleivel, jegyeivel: keresztekkel, szimbólumokkal, monogramokkal, pecsétekkel, (ez a legrészletesebb), a kancellárok, jegyzők kézjegyeivel stb. A harmadik rész a Rhetorica, vagyis a diplomák formulái. Mivel ez az oklevéltan egyik legfontosabb ága, SCHWARTNER munkájában is ennek megfelelő súllyal szerepel. Az oklevelek szokásos tagozódásának megfelelően osztja be mondanivalóját. Az itt megemlítésre kerülő problémákat még csak felsorolás-szerűen jelezni is sok lenne, de azért álljon itt néhány például: nevek, rangok, „Dei gratia” használata; személyek, városok, területek neve; pecsétek, királyi aláírások, kronológiai problémák stb.

Kiegészíti a kötetet az ahhoz szervesen hozzátartozó, de a nyomtatás során számozatlanul hagyott mintegy 20 oldalas függelék, mely néhány oklevél szövegét tartalmazza. Meg kell említeni a kötethez tartozó három táblát is, melyeken pecsétek, aláírások (köztük Mátyás király aláírása) láthatók.

Lényegében SCHWARTNER műve igen hasznos, jó összefoglalása a diplomatika tudományának, hiányosságai ellenére is. A logikus felépítés, a jó tagolás jelentősen megkönnyítette a könyv használóinak, így az egyetem hallgatóinak is, az abban foglaltakkal való megismerkedést.

Ki kell emelni az író hibátlan, tiszta latin stílusát, s azt a gazdag forrásanyagot is, melyre a könyv írásakor támaszkodott.

Az elmondottakhoz kapcsolódva térnek át arra, mit tartottak, s tarthatunk mi is a könyv hiányosságának, miért bírálták azt SCHWARTNER félig-meddig kortársai.

1819-ben a *Tudományos Gyűjtemény*ben HORVÁT elismeréssel adózik SCHWARTNER munkájának, s rámutat arra, hogy annak második, 1801-ben megjelent kiadása mennyire túlhaladta az elsőt, hiszen a szerző újabb kutatásainak eredményeit is beledolgozta abba. Legnagyobb hiányosságául mindkettőnek — a címben is jelzettek ellenére — a magyar anyag kevés és hézagos voltát rója fel HORVÁT: „... inkább külföldi, mint magyar Diplomatika Bèvezetését foglal magában²² ... ha addig, mig a' Külföld Diplomatikájával vesződött, a' Magyar eredeti okleveleket gondosabban forgatta volna; vagy Hevenesi és Kaprinai számos kézíratait olvastában minden szokatlanra jobban figyelmeztetett volna, nagy részben más Magyar Diplomatika került volna keze alól, mellyet egybe vetve a' Törvényekkel, nagyobb kiterjedésűvé, és fontosabbá tenni nem sok fáradságba telt volna. Azonban a' különben iparkodó Férfiat a' magyar Törvénynek hézagos esmérete és a' Német Diplomatikuskoknak nem egészen szerentsés nyomdokok másfelé vezették, a' mint a' Könyvére teendő észrevételekből nyilvánban ki fog tetszeni.”²³

Ezeket igyekezett HORVÁT többé-kevésbé pótolni. Különösen részletesen foglalkozik a magyar okleveles gyakorlattal, helyesírással, melynek tárgyalásánál igen sok régi magyar szót idéz, jórészt nyelvelmlékeinkből, majd utal arra is, hogy a rövidítéseket részletesebben kellett volna ismertetni, hiszen ez jelentősen megkönnyítené az oklevélolvasást.

²² HORVÁT István: *Tudományos Gyűjtemény* 1819. VIII. k. 74. p.

²³ Uő: uo. 1819. VIII. k. 86. p.

A fentiek és HORVÁT szóbeli útmutatásai alapján készítette el PERGER János SCHWARTNER Márton munkájának magyar fordítását, kiegészítve a magyar vonatkozásokkal, s több, komoly segítséget jelentő lajstrommal, táblázattal.

PERGER ezt írja többek között munkájának előszavában: „A' fent tisztelt érdemes Oktató Úrnak Diplomatikai munkája tehát az, melyet 'sinor-mértékül, 's utmutatóul választottam magamnak; de... bátorkodtam... ott, hol a' dolog vagy némelly változtatást, vagy bővítést kívánt, más jeles Iróknak mint Pray György, Kollár Ádám, Kaprinai István, Kovachich Márton, TT. Horvát István Ur, és más tudós Hazánkfiainak, Gatterer Kristóf jeles Irónak is tudományos munkáikat is segédül venni, 's használni.”²⁴

PERGER általában megtartja SCHWARTNER könyvének beosztását, azonban néhol új fejezeteket is beiktat. A mű végén oklevelek szövegét közli, (többet, mint SCHWARTNER), királyi kancellárok névsorát adja saját koráig, majd öt tábla következik: különböző betűtípusok, rövidítések, számok, nevek írására vonatkozó példák, szövegrészeket különböző írással, pecsétek, aláírások stb.

HORVÁT István és PERGER János munkáinak ismertetésére csupán azért tértem ki kissé részletesebben, mivel HORVÁT István, aki 1823-tól a segédtudományi tanszék tanára, s mély hazafiságáról ismeretes alakja volt a XIX. század első felének, valószínűleg nem fogadhatta el tanítási segédletül változtatás nélkül SCHWARTNER könyvét. Valószínűnek látszik, hogy az *Introductio*-t az általános és a külföldi diplomatikai vonatkozások ismertetésénél használhatta tankönyvül; de egy másik megoldás is feltehető: SCHWARTNER könyvét csak a tanrendben szerepeltette (a tankönyvek használatához helytartó tanácsi engedély volt szükséges, s újabb kiadása elég körülményes volt), különben saját jegyzetei alapján tartott előadásainak anyagát kívánta meg. Ez utóbbi feltevést látszanak alátámasztani fennmaradt diplomatikai, genealógiai, heraldikai és kronológiai jegyzetei, pontosabban feljegyzései,²⁵ s egyik tanítványának szavai, melyek szerint HORVÁT ügyelt arra, hogy szavait jól lehessen jegyezni, ami arra enged következtetni, hogy fontosnak tartotta az óráin készített jegyzeteket.²⁶

Ezek szerint SCHWARTNER Márton könyve — vitathatatlan érdemei ellenére is —, HORVÁT tanárságának idején csak jelentős kiegészítésekkel tölthette be a tankönyv szerepét.

Az egyetem és a tudományos élet körén kívüli hatásáról írta az egyik kortárs: „Egy könyvnek sem volt talán még ekkoráig Hazánkban olly friss kelete mint Hymfy Szerelmeinek, Kövi Magyar törvényének, és Schwartner Diplomatikájának.”²⁷

2. Eckhel, Joseph Hilar: *Elementa Numismaticae veteris*

Az egyik történeti segédtudomány, az éremtan oktatásánál — azt a néhány évet kivéve, amikor STIPSICS Alajos töltötte be a tanszék tanári állását, s csak saját könyvét tette kötelezővé —, egy külföldi szerzőnek, a bécsi egyetem érem-és régiségtan professzorának, ECKHELnek a munkája szerepelt tankönyvként.

²⁴ PERGER i. m. Bevezetés 1–2 p.

²⁵ Lásd 10. jegyzetnél a kéziratok jelzeteit.

²⁶ VASS Bertalan: *Horvát István életrajza*. Bp. 1895. 514 p. Idézett hely: 498. p.

²⁷ HORVÁT István *Mindennapja*. OSZK Kézirattár Quart. Hung. 466. 1805. márc. 8.

Ez tulajdonképpen ECKHEL 1792 és 1798 között megjelent nagy numizmatikai munkájának rövid kiadása, melyet a német eredetiből KATANCHICH Péter, a pesti egyetem tanára ültetett át a magyar oktatás hivatalos nyelvére, a latinra.²⁸

A fordító ezt írja előszavában: „E kis könyvet, mely a régi numizmatika alapismereteit tartalmazza, latinra fordítottam, hogy hazai ifjúságunk tanulását serkentse.”²⁹

A könyv anyagának beosztásánál ill. elrendezésénél a szerző szakított az addigi gyakorlattal, ugyanis nem anyaguk, nagyságuk szerint osztotta fel az érmekeket.³⁰ Ennek eredményeként csak két nagyobb egységet különböztet meg: a római érmekeket és a Rómán kívül vert érmekeket.

A bevezetésben fogalmazza meg a numizmatika meghatározását, mely szerint: „A numizmatika az érmekekkel foglalkozik, a tiszteletre méltó népek, a görögök és különösen a rómaiak által vertekkel, és amelyek idővel a földből előkerültek.”³¹ Természetesen itt foglalkozik az érmekekre vonatkozó legáltalánosabb tudnivalókkal, a nagyobb leletekkel, az éremtan helyével a tudományok sorában stb.

Külön említést érdemel a kötethez tartozó hat tábla, melynek ábrái a szövegben említett érmék mindkét oldalának rajzát mutatják be, s melyekre az író a megfelelő helyen felhívja az olvasó figyelmét. Jó a táblák készítésénél alkalmazott megoldás: kihajthatók ugyanis a könyvből, s így a szöveggel együtt látva az ábrát is, könnyebb megjegyezni az olvasottakat. (A könyv lapjai alá eső részre nincs nyomtatva ábra.)

A kora színvonalán álló, igen jó összefoglalást adó könyv logikus szerkezete, áttekinthetősége, rajzainak segítsége mellett terjedelmében is megfelelő tankönyv volt, melynek szerzője saját tudományos kutatásainak eredményére is ámaszkodott, elsősorban az anyag összeállításánál, elrendezésénél.

3. *Stipsics Alajos: Archaeologiae rituum Graecorum enchiridion. Praemittitur mythologiae Graecae et Romanae adumbratio*

1808-tól 1815-ig találhatjuk meg az „ordo praelectionum”-ban STIPSICS Alajos régiségtani tankönyvét, melynek magyar címe: A görög szokások régiségtani áttekintése, kiegészítve a görög és római mitológia vázlatával.³²

STIPSICS Alajos munkája lényegében megfelel a címében is jelzetteknek: az első rész valóban csak vázlatát adja a görög mitológiának, ill. az azzal kapcsolatos legáltalánosabb tudnivalókat összegzi. Másik szakasza a görög élettel ismerteti meg olvasóit.

Bár a régiségtan néven említett tanszék a mai régészeti elődje volt, az akkor és a ma oktatott anyag között jelentős eltérés van, amit némileg példáz a bemutatott tankönyv is. (Zárójelben említeném meg, hogy SCHÖNVISNER István és KATANCHICH Péter — STIPSICS egyetemi tanár elődei — kezdték meg a múlt emlékeinek összegyűjtését, s nevükhöz fűződnek az első régészeti feltárások is hazánkban. Valószínű, hogy előadásaikban is említést tettek kuta-

²⁸ ECKHEL, Josephus: *Elementa numismaticae veteris. Ex germanico in latinum translit Math. Petr. Katanesich. Budaë. 1799. Typ. Univ. 104 p. 6 t.*

²⁹ ECKHEL i. m. Praefatio.

³⁰ A 14. jegyzetben idézett cikk 76. p.

³¹ ECKHEL i. m. 1. p.

³² STIPSICS Alajos: *Archaeologiae rituum Graecorum enchiridion. Praemittitur mythologiae Graecae et Romanae adumbratio. Pest. 1808. 208 p.*

tásaik eredményeiről.) STIPSICS tanári tevékenysége, s az itt bemutatott tankönyve sem túl kiemelkedő, nincs is komoly tudományos munkássága. E könyve is más munkák alapján készült rövid bevezetés vagy összefoglalás jellegével bír.

4. Wallaszky Pál: *Conspectus Reipublicae litterariae in Hungaria ab initii regni ad nostra usque tempora delineatus*

A történeti segédtudományok oktatása néhány év kivételével rendkívüli tárgyként történt. 1826/27-ben felsőbb utasításra rendezték az egyetemen tanítandó tárgyak körét. Ekkor jelentősen kibővítették az érem- és régiségtan tanárának feladatkörét. A numizmatikán és archeológián kívül elő kellett adnia kronológiát, földrajzot, valamint hazai irodalom- (pontosabban tudomány-) történetet is.³³ Az 1847/48-as tanév magyar nyelvű tanrendje így jelöli ezeket: „régiség, időszámítás, földisme, hazai irodalom története és pénztan” — s mindez meglehetősen szűk, heti két órás időkeretben. A már korábban ismertetett tankönyvek mellett kiegészítésül GATTERER és WALLASZKY Pál munkáját jelölik meg 1834/35-től a tanrendek.³⁴

A hazai irodalom története címet viselő tárgy elsajátítását WALLASZKY Pál: *A magyar irodalom áttekintése* c. műve segíthette. Csak segítségről beszélhetünk, mivel WALLASZKY könyvében egyéb — elsősorban tudománytörténeti, művelődéstörténeti — vonatkozások sokkal jelentősebb helyet foglalnak el, mint maga az irodalomtörténeti rész.³⁵

WALLASZKY a bevezetésben meghatározza a célt, melyet műve írásakor maga elé tűzött, nevezetesen a hazai irodalom és tudomány megismertetését a hazai és külföldi olvasókkal: az előbbieket ismerjék meg és tiszteljék kiválóságait, az utóbbiak pedig győződjenek meg a könyv olvasásakor arról, hogy milyen kulturális értékekkel rendelkezik a magyar nép.

Forrásainak s egyben elődeinek felsorolását — néha értékelését is — tartalmazza a következő, előzetes ismeretek címet viselő egység. „Becsülni tudja elődeit, figyelemre méltatja törekvéseiket, de azért hibáikat sem kíméli, sőt némelykor élesen, izgatottan, szenvedélyesen nyilatkozik róluk. Különben, a mi a dolog lényegét illeti, e szenvedélyes kikeléseiben is igaza van: ahol pedig megtartja a nyugodt kritika hangját, ott csak szakismeretről és helyes ítélőtehetségről tesz tanúságot” — írja róla egyik méltatója.³⁶

Kronológiai sorrendben tekinti át azokat az írókat, akiket említésre méltónak tart, ill. akiknek a munkáit forrásul felhasználja. Sorukat TELEGDI János-sal, a művelt férfiúval kezdi, kinek a XVI. században megjelent művét említi elsőként. A következő mű már jóval későbbi: Johannes DALMATA 1666-ban megjelent könyve. Mindet felsorolni sok lenne, de néhány jelesebb íróért azért meg kell említeni: APÁCZAI CSERE János, ROTARIDES Károly, CZVITTINGER Dávid, BÉL Mátyás stb., s végül legfrissebb műként SÁNDOR István *Magyar*

³³ A tanrendek legteljesebben az Egyetemi Könyvtárban található meg a P 2r 1001 jelzetten.

³⁴ Lásd 15. jegyzet.

³⁵ SZINNYEI József: *A magyar irodalomtörténetírás ismertetése*. Bp. 1878. 95 p. Idézett hely: 74. p.

³⁶ WALLASZKY Pál: *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initiis Regni ad nostra usque tempora delineatus*. Ed. 2. auct. et emend. Budae. 1808. Typ. Univ. [656] p.

Könyves Házát. Összesen 48 művet sorol fel, melyeknek címét a kiemelés kedvéért dőlt betűvel szedette.

Az egyes egységek élén vázlatosan jellemzi az adott korszakot, melyről szól, majd sorra veszi azokat a tényezőket, amelyek elősegítették az irodalom fejlődését, ill. hozzájárultak a műveltség kibontakozásához, terjedéséhez. Ennek megfelelően elsőként nem az írókról, tudósokról tesz említést, hanem a mecénásokról, akik lehetővé tették számukra a munkálkodást, segítették őket pl. munkáik megjelentetésében. Csak ezek után kerít sort a tudományok kiváló művelőire, akiket — csoportosítva —, szinte csak név szerint sorol fel. Csoportokat alakít ki vallás, hivatás ill. foglalkozás szerint. (Katolikus, református stb. — nyelvész, költő, filozófus, történész, orvos, matematikus stb.).

Az iskolák, mint a kultúra és műveltség terjesztői, alkotják a következő probléma-csoportot, melyek közül a jelentősebbeket fel is sorolja WALLASZKY. Különböző, írással, könyvvel foglalkozó intézmények, vállalkozások a következő paragrafusok tárgyai: könyvtárak, gyűjtemények, kulturális egyesületek, társaságok, nyomdák, könyvkereskedők és tevékenységük, a papírgyártás stb.

Az egyes korszakok tárgyalásánál ezek a szempontok természetesen nem egyforma súllyal szerepelnek. Az első két egységen belül a XV. század emelkedik ki színvonalát tekintve: ez a legrészletesebb, a legkidolgozottabb. Magyarázata: WALLASZKY már korábban elmélyültebben foglalkozott Mátyás korával, melynek eredményeként egy kisebb terjedelmű műve nyomtatásban is megjelent.³⁷

A második rész első egysége már jóval részletesebb: itt különösen a könyvtárakkal, nyomdákkal, nyomdászokkal és munkásságukkal ismerteti meg az olvasót.

A XVII. és XVIII. század bemutatásánál is követi az előbb már említett sorrendet. A második kiadásban a XVIII. századdal foglalkozó rész jóval részletesebb: az első és a második kiadás terjedelmének különbsége kb. 300 oldal, és ez mind Mária Terézia uralkodásának idejével, ill az 1770-től 1807-ig terjedő korszakkal foglalkozik. A legnagyobb hangsúlyt itt az oktatásügyi reformok: a *Norma Studiorum* és az *I. Ratio Educationis* (1777) bemutatására fekteti, bár említést tesz a II., 1806-ban kiadott *Ratio Educationis*ről is. Ezekhez kapcsolódva a jelentősebb iskolákat, s az egyes iskolatípusokban oktatott tantárgyakat is bemutatja. Az egyetem Nagyszombatból Budára, majd Pestre való átköltöztetése; helyzetének, belső rendjének szabályozása, tananyagának ismertetése legterjedelmesebb része az oktatásüggyel foglalkozó résznek.

A részletes anyagtárgyalásra jellemző, hogy pl. a grammatikai iskolában tanított tárgyakat külön-külön mintegy 1/2 — 1 oldalnyi terjedelemben elemzi. (A történelemről igen részletesen szól mindenütt.) Az egyetem tantárgyaitól sem feledkezik meg: fakultásonként sorolja fel azokat, külön csoportban a rendkívüli tárgyakat is megemlíti.³⁸ Sort kerít a tanárookra, az egyetem és az akadémiák személyzetére, majd az egyetemi intézeteket ismerteti. Itt kap helyet az Egyetemi Könyvtár és gyűjteményeinek bemutatása is, melyek közül kiemelve tesz említést a HEVENESI és KAPRINAI-féle oklevélgyűjteményekről. Természetesen az itt részletesebben felsoroltakon kívül — igaz, aránylag csekély terjedelemben —, szól egyéb kérdésekről is.

³⁷ WALLASZKY Pál: *Tentamen historiae litterarum sub rege gloriosissimo Matthia Corvino e Hunyad in Hungaria*. Lipese. 1769. Sommer. 98 p.

³⁸ WALLASZKY: *Conspectus* . . . 514. p. 33. paragrafustól e kérdésekről.

WALLASZKY Pál műve végeredményben igen jó, hasznos összefoglalása egy olyan terület ismeretanyagának, melyről addig ilyen jellegű mű nem készült. Igaz, irodalomtörténetet ígért, s ennek ellenére éppen az irodalom foglalja el a legkisebb részt, hiszen az egész könyvnek mindössze 6,5 százalékát teszi ki. Tudomány- és művelődéstörténeti anyaga igen jelentős adatanyagot foglal össze.

Ha tankönyvként vizsgáljuk, meg kell állapítanunk, nem túlságosan megfelelő ilyen szerep betöltésére. Gazdag anyaga elég száraz: sokszor oldalakon keresztül csak neveket, adatokat sorol fel. Tankönyvként való használatát — az említett problémák ellenére — segíthette az anyag tagolása, az azonos szempontok szerinti felépítés, a lényegesebb részek dőlt betűvel való szedetezése, a művet kiegészítő mutatók. (Személynév mutató és emlékeztető méltó dolgok mutatója.)

*

Röviden összefoglalva az elmondottakat, láthatjuk, hogy a XVIII. század végén, a XIX. század elején — bár az igény megvolt, hiszen a segédtudományokban némileg jártas, jogot, vagy teológiát végzett emberekre; fejlődésnek induló tudományos életünknek jó alapképzettséggel rendelkező tudósokra lett volna szüksége, ha nem is túl nagy számban — lényegében az egyetemi segédtudomány-oktatás számára nem álltak rendelkezésre a legszükségesebb segéd-eszközök közül még a tankönyvek sem megfelelő számban és minőségben. Igaz, az említett könyvek között találhatunk tudományos igénnyel megírtakat, azonban a tudományos és az oktatási célok, feladatok nem fedik egymást, s ez az oktatásban nehézségeket eredményez. Hiába úttörő jelentőségű s éppen ezért az utókor által is megbecsült mű WALLASZKY *Conspectusa*, a tananyagként használandó, tulajdonképpen irodalomtörténeti része csak adatfelsorolás: szinte csak bemagolásra alkalmas, különösen akkor, ha nem kívánják meg az ott szereplő művek elolvasását, alaposabb ismeretét. SCHWARTNER Márton *Introductioja* szintén úttörő és komoly tudományos szintet képviselő volta miatt emelendő ki, hiszen gazdag anyaga, jó felépítése miatt az első, könnyen kezelhető, színvonalas kézikönyv volt hazánkban az oklevéltannak. Tartalmi vonatkozásai, az okleveles anyag élő volta miatt szélesebb körökhöz is eljutott, mint más tudományos munka.³⁹ STIPSICS könyve nem rendelkezik az előzőekhez hasonló erényekkel: valamennyi közül a legalacsonyabb színvonalat képviseli. ECKHEL könyvét — SCHWARTNER munkájához hasonlóan — a kézikönyv megjelöléssel illelhetjük, mivel röviden, a lényeg kiemelésére törekedve mutatja be anyagát.

Nem kimondottan tankönyv voltuk miatt e művek szélesebb körben is használatosak lehettek. SCHWARTNER művéről azonban — mint korábban már szó volt róla —, Himfy verseivel, a neves Kövy professzor jogi könyvével együtt emlékeztek meg a kortársak, mint az egyik legtöbbet forgatott könyvről.

³⁹ Lásd a 27. jegyzetnél közölt idézetet.

ERZSÉBET MUSZKA

Die historischen Hilfswissenschaften in der Reform-Epoche in Ungarn

Die Pflege der Geschichtswissenschaft und ihrer Hilfswissenschaften mit wissenschaftlichen Ansprüchen und auf entsprechendem Niveau begann in Ungarn in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Das erhöhte Interesse für die Geschichte förderte auch die Entwicklung der historischen Hilfswissenschaften, die in Hinsicht auf die historische Forschung, sowie auf die juristische Praxis an Bedeutung zunahmen. Die Interessierten konnten die entsprechenden Fachkenntnisse auf diesen Gebieten lange Zeit hindurch nur durch die Praxis erwerben, d. h. an Stellen, wo sie als Praktikanten bei einem Advokaten, Notar, oder in Archiven und Bibliotheken Gelegenheit hatten, sich mit diesem Material zu befassen. Zu einem planmäßigen Unterricht dieser Hilfswissenschaften kam es erst nach der Erlassung der Ratio Educationis (1777), erst an der Budaer, dann an der Pester Universität im Rahmen von drei bzw. seit 1784 zwei Lehrstühlen. Ein günstiger und qualitativ vielversprechender Beginn wurde dadurch gesichert, daß die Professoren (György Pray, István Schönvisner, Károly Wagner) aus den Reihen der besten Fachgelehrten der Zeit gewählt wurden. Ihre Lehrtätigkeit litt aber erheblich am Mangel an den nötigsten Hilfsmitteln; sogar Lehrbücher standen nicht in erforderlicher Menge und Qualität zur Verfügung. Besondere Schwierigkeiten machte dieser Umstand bei der Vorbereitung der Studenten zur Prüfung. Die geringzähligen, hauptsächlich wissenschaftlich angelegten Werke, die in der Periode 1777—1848 als Lehrbücher gebraucht und im vorangehenden Artikel in großen Zügen besprochen wurden, konnten diese Rolle nur unvollkommen erfüllen, da die Verschiedenheit der wissenschaftlichen und didaktischen Zielsetzung und Aufgaben in gewissen Fällen zwangsläufig Schwierigkeiten bereitete. Weil sie aber keine Lehrbücher im engeren Sinne darstellten, kamen sie in die Hände eines breiteren Publikums, sie waren ja schon in ihrer Entstehung mit dem zunehmenden historischen und literarischen Interesse verbunden.

Az „Esztergomi Népszava” repertóriumja (1919. III. 21.—1919. VIII. 1.) (A címfelvételeket készítette DÉVÉNYI Iván. Szerk. KOVÁCS Emil.) Esztergom, 1969, Esztergomi Városi Könyvtár. 96 l.

A kiadvány az esztergomi Városi Tanács, az esztergomi Városi Könyvtár és a tata-bányai Megyei Könyvtár közös összefogásának eredménye; az 1918-ban megindult és az ún. „szakszervezeti kormány” időszakában megszűnt *Esztergomi Népszava* című napilap kommün alatti számainak repertóriumát tartalmazza. A város első marxista szellemű újsága a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt a Szociáldemokrata Párt helyi szervezetének lapja volt, majd a „direktórium” hivatalos közlönye lett. A 133 nap alatt olvasóival a proletárdiktatúra célkitűzéseit, kül- és belpolitikáját, kulturális intézkedéseit közölte, tájékoztatta őket a magyar Vörös Hadsereg magatartásáról, helytállásáról a frontokon, az ellenforradalmi megmozdulásokról és a pártszervek intézkedéseiről.

A repertórium a könnyebb eligazodás érdekében csoportosításban tette közzé a több könyvtárból összegyűjtött anyagot.

A gondos összegyűjtésre szükség is volt, mert az egyes könyvtárak példányai igen hiányosak.

Külön fejezetek: Pártélet — pártpolitika; Szakszervezeti mozgalom; A Tanács-hatalom szervezete és működése; A Tanácsköztársaság harca a külső és belső ellenség ellen; Igazságszolgáltatás — forradalmi törvényszék; Gazdasági élet; Közellátás — kereskedelem; A dolgozók jobb életéért; Művelődéspolitikai; Sport; Általános bel- és külpolitikai kérdések.

Az egyes témacsoportokon belül időrendben, illetve az újság megjelenésének sorrendjében közlik az adatokat. Helyes, hogy a lap címét és megjelenési helyét nem ismételték minden egyes címlírásban, éppen így elhagyhatták volna az évet és évfolyamot is, — helyette inkább oldalszámot, esetleg még a hasábot megjelölhették volna a könnyebb megtalálást segítve. Az önálló címmel nem rendelkező tételek címfelvétele is helyes eljárással készült, a címfelvételekhez fűzött rövid tartalmi kivonatok szintén jól világítják meg és teszik érthetővé a rövid vagy önmagában semmitmondó címeket.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

Petőfi lefoglalt könyvtára és irományai

Petőfiék pesti, Zöldkert u. 481. sz. házban levő lakásán az 1849. február 16-án megjelent három hatósági személy csak a költő „előregedett édes Annyát” találta otthon. Azzal az utasítással jöttek, hogy a „felség sértés és pártütés vétkével terhelt” költő ingóságait összeírják, zár alá vegyék.

A „kir. ügyigazgató”¹ küldte ki fiskálisát, Mukits János „kir. segéd ügyvédet” a foglalás elvégzésére. Pest város részéről egy tanácsnok, mint „törvényes bizonyság” és egy „becsmester” segédkezett az eljárásban.²

A hivatalos személyeket természetesen érdekelte, hogy hol tartózkodik maga a költő; „az említett asszonyság” csak annyit közölt: „Sándor fia nejével együtt Pestről több hónap előtt eltávozott”³ — A sokat szenvedett idős asszonynak kellett megmondania, hogy a lakásban talált ingóságok közül melyek Petőfiéké és melyek az övék. A fiskális az elkobzott javakról két példányban leltárt is készített. Ez felsorolja a zár alá vett bútorokat, konyhaeszközöket, üveg-, edény- és ágyneműeket s csupán a darabszám megjelölésével a képeket.

*Petőfi könyveit és iratait ez alkalommal nem írták össze. A költő szülei tehát ezeket idejében elrejtették.*⁴ A költő visszatéréseig édesanyja őrizetében maradtak. Amikor Petőfi a főváros visszafoglalása után, május 9-én feleségével

¹ Akkori ismertebb nevén: Causarum Regalium director, személy szerint Eötvös József. (Természetesen nem a jeles író és politikus.)

² Országos Levéltár O (Oberstaatsanwaltschaft) 171. sz. 1849—51. 6—7. l. Ebből a 97 oldalnyi iratesomból, korábbi levéltári jelzésével (Bírósági levéltárak — Főállamügyészség, Pest, 1849—51. E 263. sz.) a múltban is már több közlés történt. Kendelényi Ferenc, az OL. allevéltárnoka találta meg Petőfi lefoglalt könyveinek és iratainak jegyzékét. Először közölte *Thallóczy Lajos*: Petőfi Sándor könyvtára (Magy. Könyvszle. 1880. 210—217.) címen. Thallóczy a bevezető sorokban megjegyezte: „A reá vonatkozó tárgyalást eddig nem találtuk meg.” *Gerő József*: Petőfi javainak lefoglalása és elárverezése (Irod. tört. Közl. 1933. 126—132.) az okmányokból néhány szöveggközlést hozott nyilvánosságra. Főképp Petőfiék lakásának rekonstruálására törekedett, de a könyvekkel és iratokkal kapcsolatos hivatali eljárásokat nem világította meg. *Dienes András*: Petőfi a szabadságharcban c. munkája fénymásolatban is közölt három okmányt (LXV. és LXIX. tábla). *A Petőfi Összes Művei* Akadémiai Kiadás V. 250—258. a könyvlisták összehasonlításával vizsgálta, hogy Petőfi elkobzott könyvtárának mi lett a sorsa. Feleletet keresett az elvesztett könyvekre, ismertette a megmaradt töredéket. Mindezek ellenére Petőfi e szellemi hagyatékáról, az önkényuralom hatóságainak róla tett intézkedéseiről fontos ismeretek maradtak feltáratlanok.

³ Pontosán 1848. szept. 24-én, a tervezett székelyföldi toborzózóra. Ezután csak egyszer járt Pesten, október első felében. Erről Arany Jánost is értesítette okt. 18-i levelében.

⁴ Gerő József tévesen következtetett arra, hogy Mukits János Petőfi könyveit, iratait, zeneműveit is jegyzékekbe foglalta. A fiskális jelentése csak egy db mellékletéről szól, s ez a bútorok és lakásberendezési tárgyak listája. Gerő valószínűleg az 1850-ben készített könyvjegyzék aláírás nélküli impurumáról vélte, hogy ez még az első elkobzás idejében készült.

együtt Pestre érkezett, könyveit és irományait sértetlenül ismét magához vehette.⁵

A költő édesanyja férje halála (1849. márc. 21.) után a Pest középpontjában levő Zöldkert utcai nagyobb lakásból hamarosan elköltözött az akkori város szélére, az Erdősor 93. sz. házba. Távolabbi rokonaik, a Revesz család lakott itt. Néhány hét múlva Petőfi e házból temettette el május 17-én elhunyt édesanyját.

Kissné Revesz Zsófia nemcsak Petőfi anyjának hozzájuk költözéséről, hanem a költő könyveiről és írásairól is közölt adatokat. Többek közt Petőfi dolgozószobáját is leírta. Ebben „igen szép íróasztal, kényelmes díván s ruganyos székek álltak, . . . falai telisdedteli voltak aggatva képekkel, két nagy szekrény állott telve könyvekkel.” A továbbiakban közölte: „Mikor aztán Petőfi Pestet végleg itthagya, könyveit Reveszék csomagolták be egy nagy ládába, és elszállították magukhoz, hol lerakták a pincébe.”⁶ Hihető, hogy Revesz Zsófia emlékezett a könyvek összecsomagolására, hozzájuk vitelére, elhelyezésükre a pincéjükben. Így megoldódik az a kérdés, hogy az 1849. febr. 16-i első foglalás elől hova rejtették el Petőfi könyveit.

Revesz Zsófia Kéry Gyulának arról is nyilatkozott, hogy a szabadságharc után a szülei „úgy a leveleket, mint Petőfinek anyja által a szabadságharc idején hozzájuk hozott könyveit és egyéb írásait, félve az osztrák spionoktól, elégették”.⁷ Valóban jártak náluk osztrák spionok, keresve Petőfiék holmijait, s lehetséges, hogy Reveszék el is égettek egyes, a költő családjához fűződő kapcsolatukat bizonyító írásokat, talán még Petőfi versesköteteket is. *Az anyja által megmentett könyvtárát, iratait* s néhány, a szüleitől megmaradt ingóságát azonban *Petőfi a tavaszi visszaérkezés után ismét elvitette a kibérelt új lakásukba.*

Ez a lakás a Kerepesi úton levő ún. Marczibányi-féle házban volt. Benne a költő és családja alig egy hónapig lakott.⁸ Július 3-án, mivel a kormány elállt a főváros fegyveres védelmétől, Petőfi is elindult végzetes útjára. Egyelőre Mezőberénybe.

A Marczibányi-féle ház elhagyott lakásából 1849. szept. 29-én a háztulajdonos megbízottja kirakatta és elhurcoltatta Petőfiék holmiját a közeli, ugyancsak a Kerepesi úton levő Boráros-féle házba. Mint „nem fizetett lakbérért le tartóztatott” javakat, e ház egyik szobájába raktározták be. A néhány hónap múlva bekövetkező másodszori hatósági elkobzást tehát így

⁵ Úgyszintén a bútoraikat és egyéb ingóságait is. Bár a Petőfi javainak konfiskálására a „felsőbb parancsot” kiadó „Császári Királyi Hadi Fő Parancsnokság” — élén Wrba marsallal — arról is intézkedett, hogy az elkobzott ingóságokat a pesti Neugebäude kijelölt raktárában helyezték el, a késői rendelkezés (1849. márc. 22.) és a honvédsereg tavaszi győzelmei, gyors előnyomulása miatt erre már aligha kerülhetett sor. A lefoglalást végző ügyész azonban Petőfiék ingóságait „felelősségi kötelességgel” a Zöldkert u. 481. sz. ház házmesterének adta át, így „fia bútoraikat, holmiját” a költő édesanyja aligha szállíthatta el Reveszék lakásába, miként ezt Kéry Gyula nyomán az irodalom közli (PÖM. VII. 479.).

⁶ *Túri Mészáros István*: Visszaemlékezések Petőfi Sándorra. Vasárnapi Lapok. 1880. 3. sz., közli *Hatvány*: Így élt Petőfi, II. 687.

⁷ *Kéri Gyula*: Friss nyomon, Petőfi Könyvtár I., 1908. 95.

⁸ E lakás kibérléséről ld. Petőfi Arany Jánosnak 1849. máj. 27-én Szalontáról írt levelét, PÖM. VII. 209–210. és a hozzá fűzött jegyzeteket. Az OL. 0.171. sz. iratesomó egyik okmánya szerint (64. l.) Petőfi Marczibányi Lőrinc kir. kamarás házában negyedévenként 46 pengő ft. lakbért fizetett. „Jakabeusig” (júl. 25) rendezte a lakás bérét, de mivel ingóságai még három hónapig ittmaradtak, Marczibányi ügyvédje a Petőfiék javainak elárverezéséből befolyt összegből levonatta e további negyedévi lakbérhátralékot.

megelőzte a háztulajdonos érdekében, lakbértartozás biztosítására történt lefoglalás.

Amikor Petőfiék javait a Marczibányi-házból a Boráros-házba átszállították, ismét leltárt készítettek róluk. Ebben feltüntettek két db „Bibliotheka Stelázs”-t, a könyvekről pedig két helyen is említést tettek: „1 Kosár könyvekkel”, majd „Mindenféle könyvek”. E leltár érdekessége, hogy az ingóságokat nem Petőfi, hanem Szendrey Júlia tulajdonának mondja. Ebben bizonyára volt olyan szándék is, hogy így talán elkerülhetik az osztrák hatóságok részéről várható elkobzást.⁹

Az önkényuralom hivatali szervei azonban nem felejtették el, hogy Petőfi ingóságait egyszer már, 1849 elején, lefoglalták. Forrásaink között találunk egy rövid feljegyzést ezzel a szöveggel: „A Királyi Ügyek Igazgatója Petőfi Sándor és Pálffy Albert pártütőktől lezárolt javakat érdeklő iratokat át adja”. Ezeket az iratokat az „Álladalmi Főügyészség” vette át 1849. okt. 23-án.¹⁰ Hamarosan meg is indította a nyomozást Petőfi javainak felkutatására és lefoglalására. Erről a nyomozásról és a második foglalásról pontos képet nyerünk az állami főügyészségtől „kiküldött Ügvész”, Kotaszek János 1850. jan. 3-án kelt jelentéséből:

„Pártütő Petőffy Sándor az ./. alatt visszazárt okirat szerint lefoglalt holmiának áttelezésére kiküldetvén alázatosan jelentem: hogy én azon holmit nagy fáradozásom után végtére Kerepesi uton Boráros házában még is találtam.” — A csatolt okirat Mukits János 1849. febr. 16-án végzett foglalásának leltára volt. Ennek hátlapján ceruzairással tett több feljegyzést olvashatunk:

Kerepesi út 7 Boráros ház.
Kerepesi út Marczibányi ház
Révész Teréz erdő sor 93. sz. ház
Ferencz Városi temető utza
Várady József utza 291 (?) sz.
Nádor utza 208 . . . (olvashatatlan folytatás)
Dr Sass
Magyar utza Havas Ignác Ház
Aranyas Házmeistere.

Az ügyész tehát feljegyezte, merre járt, kiktől érdeklődött Petőfiék lakása, ingóságaik elhelyezése felől.¹¹ Elszámolásai között, ahol Kotaszek János azt is feltüntette, hogy a Petőfi-javak lefoglalásával és elárverezésével kapcsolatban milyen költségei merültek fel, a következő tételt találjuk: „Bércocsi az Erdősorra való kiutazáshoz, és ez az út vezetett a Petőffy-féle javak fel-

⁹ OL. id. h. 51. l.: „Conscriptio mobilium Dnae Juliannae Szendrey nuptae Alexandro Petőfi.” Pest, 1849. szept. 29. A jegyzéket Koszmovszky Antal „mint összeíró”, Telepi György és Fischer József pedig tanúként írta alá. A raktárul használt szobáért is felszámítottak havi 4 pengő Ft bért, négy hónapra 16 Ft-ot, a holmik áthurcoltatásáért pedig 5 Ft-ot. Ez az összeg is az ingóságok árverezésekor befolyt eladási árat terhelte. — Uo. 51., 55., 63. és 65. l. Koszmovszky ügyvéd a háztulajdonos megbízottjaként intézkedett. Telepi György színésztől tudjuk, hogy a Marczibányi-házban lakott (*Hatvani* id. m. II. 89.).

¹⁰ Uo. 10. l. A pesti főtörvényszék állami főügyészségének élén ekkor Hegyesy Péter állott. Hivatali címe: „General Procurator des pester Obergerichtes”. Ettől kezdve személy szerint ő irányította a Petőfi javainak elkobzásával és eladásával összefüggő teendőket.

¹¹ OL. uo. 14–15. l.

kutatásához . . .¹² Itt, Reveszéknél szerzett tehát olyan értesüléseket, amelyek nyomán a keresett ingóságokat megtalálta. Sass dr. nevét valószínűleg Revesz Teréztől hallhatta, minthogy dr. Sass István, Petőfi orvos barátja végezte a halotti szemlét a költő édesanyjának elhunytakor, a terézvárosi Erdősor 93. sz. házban.¹³

Kotaszek János ügyész 1850. jan. 2-án jelent meg Pest város két kiküldött-jének, egy írónak és egy „becsmesternek” társaságában a Boráros-házban. Felnyitatták a szobát, ahol „a nevezett pártúto holmia most is levagyon téve”. Az „átlelés” megkönnyítése végett az egymásra halmozott bútorokat kिरakatták az udvarra, s újabb leltárt készítettek a talált ingóságokról. E leltárjegyzék és az egy évvel korábbi foglalás listája között mind a talált tárgyak, mind az értékek megállapítása terén lényeges eltérések mutatkoznak. Megállapítható, hogy egyes csekélyebb értékű tárgyak a költő elhunyt szüleinek hagyatékából kerültek Petőfiékhez. Az állami főügyészségnek megtetszett és a hivataluk számára elvitetett bútorokat, tárgyakat viszont kihagyták a leltárból. Minthogy itt csupán Petőfi könyveinek és irományainak sorsával kívánunk alaposabban foglalkozni, az egyéb ingóságokra és az árverés sok tekintetben érdekes adataira nem térhetünk ki.

A talált könyveket, iratokat, kottákat az ügyész a helyszínen nem leltározta, hanem jelentette: „*mivel nagy rendetlenségbe vannak, rendes leltározhatásuk végett hivatalomba behoztattam*”.¹⁴ Kotaszek számadásaiból megállapítható, hogy a Boráros-házból a megtartandó és hamarosan újságban is meghirdetett árverés céljából a Nagyhid utcai Redout-épületbe hurcolt bútorokkal és egyéb ingóságokkal együtt Petőfi „különféle papírjait” is előbb ide vitték. Ezeket és a képeket Kotaszek csak az árverést megelőző napon szállította el a Redout-épületből az államügyészség hivatalába.¹⁵

Az ingóságok hurcolgatásával, más-más helyen történt beraktározásával kapcsolatban könnyen előfordulhatott, hogy bizonyos tárgyak eltűntek. A budai kamarai igazgatóság az elkobzás és elárverezés iratainak ellenőrzése alkalmával pl. Petőfi bútorai közül 12 db szék eltűnését is megállapította. Elképzelhető, hogy az ide-odaszállítás folytán — a Marczibányi-házból a Boráros-házba, innen a Redout-épületbe, majd az államügyészség hivatalába — a könyvek és kéziratok is megfogyatkoztak. Különösen feltehető ez azért, mert kétségtől megállapítható, hogy az alatt a több mint két év alatt, amíg a könyvek és irományok az államügyészség hivatalában voltak, itt vizsgáltatták a könyveket, tárgyalták, fontolgatták, hogy ezeket visszaadják-e Szendrey Júliának, magában az államügyészségi hivatalban is eltűnt nagyobb számú könyv. Nem is politikai, hanem főképp szépirodalmi tárgyak.

Petőfi könyveire vonatkozólag az állami főügyészség első nyílt és kifejezett szándéka az volt, hogy ezeket a többi lefoglalt ingóságokkal együtt nyilvános

¹² „Fiacker für das Hinausfuhren in die Waldzeile, wo die Mutter des obennannten Hochverräthers Nro 93 gewohnt, und dieser Weg zur Entdeckung der Petőffyschen Effecten geführt hat . . . 1 ft 30 kr.” Ennyi volt tehát a bérkocsi díja. Uo. 68. l.

¹³ Pesti ev. egyház anyakönyve. Ld. *Hatvany* id. m. II. 681—682. Az említett Révész Teréz tulajdonképpen Reveszné Bublá Teréz, domonyi mészáros leánya. Sógorság és szoros barátság fűzte e családot Petőfi szüleihez. Ld. *Kéry Gyula* id. m. 94—95.

¹⁴ OL. uo. 50. l., az 1850. jan. 3-i jelentésben. Az ügyész külön 30 pengő krajcárt fizetett ki „Für Hereinführen der Petőffyschen Schriften und Bücher”. Uo. 68. l.

¹⁵ Uo. 66. l., Tóth Antal nyugtája arról, hogy 1850. jan. 30-án 20 pengő kr-t felvett „für Transportiren einiger Alexander Petőffyschen Bilder und verschiedenen Papiere von dem Redout Gebäude in das Amt der kk. Staatsanwaltschaft durch H. Joh. Kotaszek”.

árverésen eladja. Ezt bizonyítja a főügyészség vezetőjének Kotaszek ügyész 1850. jan. 3-án kelt jelentésére írt alábbi utasítása:

„A jelentést tevő köz árverésen adja el az ingóságokat, a' könyvek lajstromá előbb bemutatván.” Ezt Hegyesy főállamügyész rendelte el, s látta el a határozatot kézjegyével.¹⁶

Kotaszek ügyész azonban nem sietett a könyvleltár elkészítésével. Az árverés előbb megtörtént — 1850. jan. 31-én —, mint ahogy Kotaszek a könyvek és kéziratok leltárát a főnökének bemutatta volna. Márpedig Hegyesy főállamügyész nyilvánvalóan azért kívánta az előzetes bemutatást, hogy megállapíthassák, mely könyvek adhatók el, és melyeket kell politikai okok miatt visszatartani.

A könyvek és írományok leltárát a főállamügyészségen csak 1850. febr. 13-ra állították össze. Kotaszek János, mint „exmittirter Fiscal” a tisztázati példányt ekkor látta el névalírásával, Petőfiék külön jegyzékbe foglalt ének- és zenekottáival együtt.¹⁷

A könyvjegyzék címében fel kell figyelni arra, hogy Petőfiről még mint „szökevény rebellis”-ről szólnak. Kotaszek írásai máshol is „pártütő”, „felségsértő”, „hazaáruló” (Hochverräther) jelzőkkel illetik a költőt. Az 1850. év elején tehát még abban a tudatban folytatták ellene az eljárást, hogy életben van.

E hivatalos felfogásban és eljárásban Szendrey Júlia kérelmei hoztak fordulatot. A költő elkezdte 1850 tavaszán bizonyára főképp azért költözött fel Pestre, hogy az elkobzott és számára a férje után megmaradt, egyetlen értéket jelentő ingóságokat visszaperelje. Ezt azzal a véleménnyel szemben kell hangsúlyoznunk, hogy Szendrey Júlia „április elején minden határozott cél nélkül” jött fel fiával együtt Pestre.¹⁸ Szendrey Júlia a beadványaiban kiemelte, hogy az elkobzott és részben már eladott ingóságok nem is Petőfié, hanem övéi voltak. Abból a „jelentős tőkéből” vásárolták ezeket, amelyeket ő jómódú atyjától kapott. Férjének pedig, amint ez köztudott, semmiféle vagyona nem volt. A továbbiakban hivatkozott arra, hogy a férje „nem tartozik azoknak a személyeknek a sorába, akiket rendelettel jelentésre szólítottak fel; az ő vétke egyedül az, hogy a felkelő hadseregben mint honvéd tiszt szolgált; ezzel azonban az eddigi tapasztalatok szerint nem járt együtt a vagyonek kobzás . . .”¹⁹ Petőfi haláláról még csak azt írta: „miképp nem alaptalanul gyanítom, ott maradt a Segesvár melletti csatában”,²⁰ s a kérelem végén is még a „Petőfiné született Szendrei Júlia” névirást találjuk. Mellékletként csatolta Emich Gusztáv könyvkereskedő nyilatkozatát arról, hogy anyagi felelősséget vállal

¹⁶ OL. O. 171.sz. iratesomó 71. l. hátoldalán.

¹⁷ Uo. a 23—25. lapon: „Verzeichniss der, durch den flüchtigen Rebellen Alexander Petőfy hinterlassenen Bücher Sing- und Klavier Noten — Papiere etc.” Ez a jegyzék 1—146. sorszámig felsorolja a könyveket és kéziratokat. Egy másik, lényegében az előbbivel megegyező leltár a 26—27. lapon található. Ezen dátum és aláírás nincs. Kotaszek nyilvánvalóan nem lehetett megelégedve ezzel a rendtelenebb, a végén már egészen zsúfolt írással, s azért készítettett róla tisztázatot. Viszont az impurum a könyvek teljesebb címét közli. A PÖM V. ezt a könyvjegyzéket közölte. A főügyésznek bemutatott tisztázati példányon D betűjelzést és a lap alján ceruzairással: „Pesti főállamügyészség, eln., 1849/E 263./12. fasc.) levéltári jelzést találjuk. A jelzett iratesomó 2—5. lapja tartalmazza Petőfiék felfoglalt zeneműveinek jegyzékét: „Verzeichniss des in Beschlag genommenen Musikalien Stücken von Alexander Petőfy.”

¹⁸ *Déri Gyula*: Petőfi Zoltán, 1909. 47—48.

¹⁹ Id. iratesomó, 18—19. l. Az eredeti szöveg német nyelvű.

²⁰ „... wie ich nicht ohne Grund vermuthe, in der Schlacht bei Schässburg geblieben . . .” Uo.

az ingóságok értékének megtérítésére, ha ezekre a vagyonekhozást kimondanák.²¹

Szendrey Júlia első kérelmének dátuma: 1850. július 22-e figyelemre méltó azért, mert ez a Horvát Árpád egyet. tanárral kötött házassága utáni nap. A költő özvegye tehát csak azután lépett fel, ügyvédet is fogadva, ingóságai visszaszerzése ügyében, miután újból férjhez ment. Ennek ellenére — és ez érdekes mozzanata a kérdésnek — a Petőfiné nevet nem hagyta el.

Első kérelme idején Szendrey Juliának már tudomása volt arról, hogy a főügyészség javai egy részét eladta, több bútordarabja pedig a hivatalukban van. Tehát kérte mind az árveréskor befolyt összeg, mind pedig a „természetben még meglévő” ingóságok visszaadását. Könyvekről, kéziratokról nem tett említést. Ezek a férjéé voltak, magának nem követelhetette vissza. A kérelmét iktatták, és még a kézhezvétel napján Hegyesy főállamügyésznek bemutat-ták,²² de minden intézkedés nélkül félretették. Erre két fontos okuk is lehetett: tudomásuk volt Petőfi forradalmi tetteiről és már a Buda elfoglalása utáni első elkobzásról is, másrészt pedig még a folyamodvány sem állította határozottan Petőfi elestét. Az viszont megfelelt a valóságnak, hogy a haditörvényszék Petőfi ellen nem indított eljárást, őt jelentkezésre sem szólították fel, mint a forradalom és szabadságharc többi résztvevőjét.²³

Szendrey Júlia több mint fél évig hiába várt a főügyészség válaszára, de nem nyugodott meg. 1850. jan. 31-én újabb kérelmet nyújtott be. Ebben már arra is hivatkozott, hogy a főügyész szóban közölte: „misperint az álladalomnak a' Petőfi-féle vagyon letartóztatására semmi alapos oka nem lévén az nekem alolirotnak kiadandó leszen”. Megismételte korábbi érveit, hogy férje „sem edictaliter idézve, annál kevésbé elítélve nincsen, 's ezen elvnlél fogva, a' mint a ngos álladalmi főügyész úr is már elismerni méltóztatott, nincs oka az álladalomnak az említett vagyont letartóztatni, hanem az illető tulajdonosnak kiadandó . . .” Hivatkozott arra, hogy az elkobzott vagyontárgyak őt illetik meg „úgy is, mint néhai férjem után maradt két éves fiacskámnak gyámányját”. Itt már ismételten „néhai” férjéről szolt, magát pedig „hátra-hagyott özvegy”-nek írta. A kérelem újabb iktatószámot kapott, a hivatal vezetőjének bemutatták, de intézkedés most sem történt.²⁴

Egyelőre sikeresebben ostromolta a főügyészséget *Pákh Albert*. A Petőfiéknél elhelyezett ingóságait a költő javaival együtt szintén lefoglalták, részben elárverezték. Petőfi író társa, ifjúkori barátja 1850 aug. közepén tért haza Ausztriából, több mint három évi itteni tartózkodás után. Az első dolga volt, hogy megtudakolja, mi történt Pesten hagyott holmijával. Megtudta, hogy ez utoljára Petőfiék lakásán volt, s természetesen ő is mindent elkövetett bútordarabjai, ruhaneműi, könyvei, iratai, személyi okmányai visszaszerzése érdekében. Az ausztriai Laab község hatósági bizonyítványát mutatta fel arról, hogy mint „Kurgast” 1847. júl. 1-től 1850. aug. 10-ig az itteni hidegvíz-gyógyintézetben kezelte magát. Semmi szerepe nem volt tehát a „közel múlt években lefolyt eseményekben . . . annál fogva semmiféle még a' legkisebb büntetésnek is alája vetve nem lehetek”. Több tanú nyilatkozatát is csatolta

²¹ Uo. 77—78. l.

²² 5092/á. f. ü. sz., „Ps. 22. Juli 1850”. OL. id. h.

²³ Ld. *Mezősi Károly*: „Petőfi Sándorra vonatkozólag semmi elő nem adódott”, Népszabadság, 1970. júl. 31.

²⁴ 1851. febr. 7-én, 6724/G. P. OL. id. h. 12—13. lap.

a kérelméhez arra vonatkozólag, hogy holmijai Petőfiéknél voltak letéve. Dr. Sass István orvos azt is bizonyította, hogy „1847. év végén” Petőfi Sándor gondjaira bízta Pákh Albert „könyvekkel s iratokkal megrakott ládáját”, és hogy ezek Petőfi „holmijének hivatalos elkobzásáig folytonosan az ő szállásán őriztettek legyen”.²⁵ Pákh a folyamodványában nem szólt arról, hogy holmiját egy ideig Czakó Zsigmond őrizte, és csak az ő öngyilkossága után, 1847. decemberében kerültek Petőfiékhez. Ez Szendrey Júlia harmadik kérelméből derült ki.

Tulajdonjogának bizonyítása közben könyveiről és kéziratairól Pákh a következőket írta: „különösen a számos jogtani s philosophiai könyvek és kéziratbani tanulmányokból (miknek tárgyával köztudomás szerint Petőfi nem foglalkozott) eléggé bebizonyul, miképpen azok nem Petőfi tömegéhez hanem egyenesen az én vagyonomhoz tartozandók valának”. Pákh Albert részletes listát is csatolt kérelméhez a magáénak vallott holmikról: „Jegyzéke azon ingóságaimnak, mellyek 1847 évben Pestről történt elutazásom alkalmával Petőfi Sándor úr gondviselése alá bízva, az utóbbinak holmijével együtt a cs. k. álladalmi főügyészség által lefoglaltattak”. A bútorok, ágyneműk, ruhafélék után pontosan, cím szerint felsorolta a visszakért könyveket, kéziratokat jegyzeteket, okmányait. Ebben kizárólag olyan könyveket és kéziratokat találunk, amelyek a Kotaszek-féle könyvjegyzékben is szerepelnek. A főügyészség hivatalában Pákhnak meg is mutatták Kotaszek listáját, hisz 1850. aug. 19-én Pákh Albert ezen igazolta a 138. tétel alatt feltüntetett bizonyítványai átvételét.²⁶

Pákh Albert listáján aláírás és keltezés nélkül, ceruzával a következő feljegyzést tették: „NB Ezenkönyveket természetben vissza kapta”. Jogos volt tehát a feltevés, hogy az állami főügyészség a jegyzékben feltüntetett könyveknek legalább egy részét Pákh Albertnek valóban visszaadta.²⁷ Az okmányok tüzetesebb megvizsgálása során azonban meg lehetett állapítani, hogy miután Szendrey Júlia óvást emelt az ellen, hogy bizonyos ingóságokat Pákh Albertnek engedjenek át, és a tulajdonjog tisztázása végett közös tárgyalást kért, a *főügyészség a Pákhtól a sajátjának vallott könyveket is végül Szendrey Juliának adta ki*.

A költő özvegye egyhamar tudomást szerzett arról, hogy az állami főügyészség átíratára a kamarai igazgatóság Pákh Albertet kártalanította. Minthogy az árverésen eladott holmik egy részét Pákh tulajdonának ismerték el, 54 pengő Ft-ot és néhány krajcárt megítéltek neki.²⁸ Szendrey Júlia 1851. febr. 19-én kelt, immár harmadik folyamodványában kifejezte azt az aggodalmát, hogy Pákh Albertnek olyan tárgyak ellenértékét is kifizették, amelyek az ő tulajdonukat képezték. Így „azon esetre, ha a tömeg kiadása részemre kegyesen elhatározatni fog, vagyonom méltatlanul csorbulást szenved”. Előadta, hogy Pákh előbb Czakónál helyezte el holmiját, s „az ő barátai által, mintegy erőszakolva bíztak gondviselésünkre”. Ha tehát ezeknek egy része

²⁵ Dr. Sass Istvánén kívül Csengeri Antal és Kanya Pál „igazgató-tanár” nyilatkozatát csatolta Pákh Albert a kérelméhez. OL. O. 171. sz. 86–91. l.

²⁶ Pákh Albert „Egy fa láda mellyben a következő könyvek s irományok valának” cím után 1–47. tétel alatt foglalta jegyzékbe a magáénak ismert könyveket és kéziratokat. OL. id. h. 28–29. l. Ld. a PÖM 251–256. lapon közölt jegyzékben a (P)-vel jelölt tételeket.

²⁷ Ld. PÖM. V. 251.

²⁸ OL. id. h. 34. l. Pákh jegyzéke alapján az árverési jegyzőkönyv tételét pontosan ellenőrizték, s megállapították, hogy ezek eladásából mennyi folyt be. Ezt az összeget fizették ki Pákh Albertnek (uo. 53–54. és 55. l.).

esetleg „a zavarban széthurezoltatott”, azért ő nem felelhet, „mert Pákh úr irányában semmi kötelezettséget nem vállaltunk magunkra”. Kérte a Pákh javára hozott ítélet felfüggesztését és a saját folyamodványai, kérései elintézését.²⁹

A Petőfi-féle lefoglalt hagyaték ily módon bonyolulttá vált ügyében a döntés meghozását most már Hegyesy Péter főügyész sem halogathatta tovább. Kénytelen volt érdemben foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy helyt-állók-e Szendrey Júlia és ügyvédje immár három folyamodványban előadott érvei, a még meglévő, visszakért ingóságokat ki lehet-e neki adni, illetőleg az elárverezett tárgyak ellenértékét vissza kell-e fizetniük. Felvilágosítást és állásfoglalást a főügyészség attól a legfelső hatóságtól kért, amely a hadi állapot és jog alapján élet és halál ura volt, s a politikai okból elítéltek vagyonáról, ennek elkobzásáról is határozott: a *cs. k. haditörvényszéktől*. Az ide 1851. márc. 6-án küldött átirata magyar fordításban így szólt:

„Hogy az elmenekült, eltűnt és állítólag már meghalt Petőfy Sándor lefoglalt javainak ügyében a további megfelelő intézkedéseket megtehessek, van szerencsém a tekintetes esk. haditörvényszéket megkérni, tudassa velünk, hogy az említett szemben folytattak-e haditörvényszéki eljárást és milyen eredménnyel.”

A fogalmazvány szövegében betoldásként találjuk az „állítólag már meghalt” és a „milyen eredménnyel” részeket.³⁰

A haditörvényszék gyorsan válaszolt. Már 1851. márc. 9-én közölte:

„A f. hó 6-án kelt 5092 és 6724. sz. becses kérésükre a haditörvényszék a cs. k. főügyészséggel közli, hogy náluk Petőfy Sándorra vonatkozólag semmi elő nem került, és így nem volt indok vele szemben bírósági eljárásra.”³¹

Rövid és határozott válasz. Nem foglalkozott Petőfinek a forradalom és szabadságharc idején akkor is közismert tevékenységével, egyszerűen tényt közölt. Hogy pedig az osztrák hatóságok a szabadságharc leverése után Petőfi ellen nem indítottak eljárást, őt nem idézték a haditörvényszék elé, annak csak egy magyarázata lehet: *biztos értesülésüknek kellett lenni a költő elestéről*.

²⁹ Uo. 94—95. l.

³⁰ Uo. 41. l. Az eredeti szöveg: „Um in Betreff der sequestrirten Effecten des flüchtig gewordenen verschollenen und angeblich bereits mit Tod abgegangenen Alex. Petőfy das weiters Geeignete veranlassen zu können, gebe ich mir die Ehre das löbliche kk. Kriegsgericht diensthöflichst zu ersuchen anher bekannt geben zu wollen, ob das kriegsgerichtliche Verfahren, und mit welchem Erfolg gegen den Obgenannten eingeleitet worden sei?”

³¹ Uo. 39. l., a pesti haditörvényszék 762. sz. átirata: „Auf das geschätzte Ansuchen vom 6-te d. M. Nro 5092 et 6724. beehrt sich das Kriegsgericht der löblichen k. k. General-Prokuratur zu erwiedern, dass bei demselben betreff des Alexander Petőfy Nichts vorgekommen, und daher auch kein Anlass zu einem gerichtlichen Einschreiten wider ihn vorhanden gewesen ist.” Azokban a nyilvántartásokban, amelyeket a Haditörvényszék az „1848 és 1849 évi magyar forradalomban való részvétel és egyéb politikai vétségek miatt” vizsgálat alatt állott személyekről vezetett, Petőfi Sándor neve valóban nem szerepel. *Haditörténelmi Intézet Levéltára*, Bp., Bach-korszak iratanyaga. K. K. Kriegsgericht zu Pest, „Consignation über sämtliche, wegen Betheiligung und sonstigen politischen Verbrechen beim obigen Kriegsgerichte in Untersuchung gestandenen Individuen.” Ebben és a többi nyilvántartásukban pl. Vörösmarty Mihály, Egressy Gábor, Sárosi Gyula, Pálffy Albert, Vahot Imre, Madách Imre, a költő öccse, Petőfi István nevét is megtaláljuk, Petőfi Sándor azonban hiányzik. (Index politisch Compromittierte aus der Revolution 1848/9 und der Gegenwart.” Uo. 105. sz. kötet. — „Verzeichniss der in kriegsgerichtlicher untersuchung gestandenen Individuen.” Uo. 45. sz. köt.)

A haditörvényszék válaszában megérkezése után a főügyészség Szendrey Júlia kérelme ügyében már gyorsan intézkedett. Legelőször is visszaadta a költő özvegyének az ingóságok elkobzása óta az állami főügyészség használatában volt bútorokat, 1851. márc. 19-én.³² Így is az önkényuralom hivatala több mint egy évig használta Petőfi íróasztalát és meghitt családi otthonának bútorait.

Ezután a budai pénzügyigazgatóságot értesítette a haditörvényszék jelentéséről, közölve, hogy most már „valóban nem marad más, minthogy a kérdéses javakat a kérelmezőnek, mint akit ezek úgy is, mint özvegyet s úgy is, mint Petőfitől származó kiskorú fiának gyámját megilletnek, kiadják”. Intézkedett tehát, hogy az árverés alkalmával az ingóságokért bevételezett 226 Ft 29 kr-ból a Pákh Albertnek már kifizetett 54 Ft 8 $\frac{1}{2}$ kr levonása után fennmaradó összeget Szendrey Júliának fizessék ki.³³

Nem ment ilyen egyszerűen a képek, kották és különösen a könyvek visszaadása. Az állami főügyészség ugyanis vigyázott arra, hogy politikai szempontból kifogásolható tárgyak és könyvek ne kerüljenek ki a hivatalból.

1850 januárjában, az elkobzáskor 32 tétel alatt Petőfiék 57 képét foglalták jegyzékbe. Ezek között a 31. sorszám alatt 25 db „különféle rajzdarabok” megjelöléssel találkozunk, tehát csak összegezve említettek nagyobb számú képet. Valószínűleg ezek között voltak Petőfinek máig fennmaradt és ismert sajátkezű rajzai is.³⁴

Mint „Petőfiné született Szendrey Júlia megbízottja”, 1851. május 31-én Gyurits Antal jelentkezett a főügyészségen a képekért és kottáért. A képek jegyzékére írt átvételi elismervénye így szól: „Az ezen jegyzékben foglalt hangjegyeket és képeket azoknak kivételével, melyek veres plajbásszal ki jelelvék, Petőfiné asszonyság részére mai napon átvettem”.

A következő 8 képet jelölték meg a leltárjegyzékben „veres plajbásszal”, amelyeket a főügyészség ez alkalommal nem adott vissza:

Litographie in Goldrahm sammt Glasz gebrochen	Portrait des Vergniaud.
dto dto dto	Portrait des Merlin De Thionville.
Lithographie in Goldrahm ohne Glasz	Portrait des Roland.
dto dto dto	Portrait des Gamill de Simoulins.
dto dto dto	des Danton
dto in Goldrahm mit gebrochenem Glas	Portrait des Robespierre.
dto in Goldrahm samt Glasz	Portrait des Gh. Lameth.
dto dto mit gebrochenem Glasz	Portrait des St Just.

A francia forradalmárok arany rájába foglalt arképeinek nagy részén tehát az üveg, bizonyára a többszöri beraktározás, hurcolgatás közben már összetört.³⁵

Itt jegyezzük meg, hogy egy év múlva, 1852. május 14-én, amikor Szendrey Júliának a főügyészségen addig visszatartott könyveket is végre átadták, nemcsak a fenti nyolc képet adták vissza, hanem még az alábbi nyolcat is, amelyeket eddig cím szerint nem is vettek jegyzékbe:

³² 1 db fehér-kék szöveggel bevont kanapét, 6 db ugyanilyen huzatú széket és 1 db „zsellej széket”, 1 db zöld posztóval bevont íróasztalt, 1 db ernyővel ellátott lámpát és 2 db „pökő ládát”. OL. uo. 81. l.

³³ OL. id. h. 41. l., a general prokuratura 7038/G. P. sz. iratának fogalmazványi példánya. Elküldték 1851. márc. 28-án.

³⁴ Jegyzéküket ld. PÖM VII. 551 és a kötet végén belőlük néhány másolatot.

³⁵ A képek jegyzéke az említett megjelölésekkel OL. uo. 4. l.

Condorcet, Tallien, P. J. de Béranger, A. Lameth, Lafayette, Petion, Marat, David „aczelből metszett arczépeit”. Az átvételi „térítvény”-en Szendrey Júlia a képekkel kapcsolatban kötelezettséget is vállalt: „a’ cs. k. állad. Főügyvédi Hivatal részéről mint néhai Petőfy Sándor lezárva volt tömegéhez tartozókat azon kijelentéssel vettem kezemhez, hogy azokat csupán könyvtáromban fogom tartani.”³⁶ Hogy kifüggesztve-e vagy becsomagolva, azt már nem kötötték ki. Mindenesetre ez az átvételi elismervény is arra utalt, hogy a képeket Petőfi ugyanekkor visszaadott könyvtára tartozékának tekintették.

Petőfiék zeneműveit a másodszori foglalás alkalmával, a könyvekkel egy időben foglalták jegyzékbe. A 212 tételt tartalmazó lista jóval több zeneművet foglalt magába, mert egy helyen „Verschiedene Muzikalien Stüke” címen 50 db kottát említettek. E zeneművek túlnyomó része kétségtől Szendrey Júlia tulajdonát képezte, de voltak köztük kimondottan a Petőfi gyűjteményéhez tartozók is, mint pl. költeményeinek megzenésített darabjai. Nem csoda, hogy az állami főügyészség a zeneműveket is ellenőrizte, talált közöttük visszatartandókat, és a „veres plajbász” itt is működött. Mindössze azonban csak négy művet nem adtak vissza:

- 109. sz. a. Rabházának Fia Szénfi Gusztávtól,
- 210 „ „ Nemzeti Dal Petőfitől Zenére 's énekre szerzé Kálózdí János 2 példányban,
- 211 „ „ Hazának fia Szénfy Gusztávtól,
- 212. „ „ La Marsaillaise Marche Nationale, 2 példányban.³⁷

Hogy ezeket Szendrey Júlia később, az előbb említett képekkel és a könyvekkel visszakapta-e, arra nincs adatunk.

Petőfi lefoglalt és még 1850 januárjában beszállított *könyvei* visszajuttatásának kérdésével a főügyészség csak a behozatal után két év múlva kezdett foglalkozni. Mindenekelőtt a hivatal egyik írnokát utasították, hogy a Kotaszek-féle könyvjegyzék alapján állapítsa meg, mely könyvek találhatók még a főügyészségen. Erről a következő okmányszöveg szól:

„Fuhrmann Alajos szóbeli meghagyás következtében néhai Petőfy Sándor lezárolt, és a Hivatalban létező könyvek gyűjteményéről készített Lajstromot átvizsgálván, a’ még meglevő könyvekről általa készített új lajstromot bemutatja a’ régivel együtt. Ddo. 26-k Januar 1852.”³⁸

Fuhrmann Alajosnak ez az újabb könyvjegyzéke a Kotaszek-féle összeírás 146 tételével szemben már csak 105 tételt tartalmaz. *Csak a könyveket foglalja magába.* A kéziratokra, szemben a korábbi jegyzékkel, nem terjeszkedett ki. A számszerű eltérést részben ez okozza, részben pedig számos könyv eltűnése. Az új jegyzék alapján kívánta a főügyészség a cenzori ellenőrzést is elvégeztetni.³⁹ Azt a kérdést, hogy mely könyvek és milyen módon tűntek el a főügyészség hivatalából, a megmaradt okmányok szerint nem vizsgáltatták ki.

³⁶ Uo. 30. l. Petőfinek ezeket a képeit Gerő József id. cikke nem említi. Valószínűleg szintén a 25 db különféle rajz csoportjából kerültek elő.

³⁷ A zeneművek jegyzéke OL. id. h. 215. l. E zeneművek tartalmi vizsgálata Petőfiék otthonának zenei élete, hangulata szempontjából külön érdekes tanulmány tárgya lehetne. Külföldi nagy zeneszerzők alkotásai éppúgy megtalálhatók köztük, mint magyar népdalfeldolgozások, magyar történelmi témájú zeneművek. Kiadására a készülő Petőfi-Okmánytárban kerül sor.

³⁸ OL. uo. 22. l., 239/G. P. sz. akta.

³⁹ Fuhrmannak az OL. id. iratai 16–17. lapján levő jegyzékét a Kritikai Kiadás „Szendrey Júlia-féle lista” néven említi. PÖM. V. 251. Ez csak annyiban értendő így, hogy Szendrey Júlia ezt írta alá, amikor a könyveket visszakapta. Itt Fuhrmann-féle listának nevezzük.

Fuhrmann könyvlistáját a főügyészség 1852. jan. 30-án Buth Ignác volt cenzornak a következő kéressel küldte meg (magyar fordításban): „Azzal a tiszteletteljes kéressel közöljük, hogy a tiltott könyveket megjelölni szíveskedjék”.⁴⁰ Buth Ignác néhány nap múlva már megküldte jegyzékét azokról a könyvekről, amelyeket nyilvánosan nem lehet eladni, illetőleg amelyek visszatartandók. Az első csoportba, amelyek „Erga Schedam” eladhatók, „tekintettel a vásárló személyére”, vagyis megbízható egyéneknek, a Fuhrmann-féle jegyzék sorszáma szerint a következő műveket sorolta:

1. The works of lord Biron complete in one volume Francfort a. m. 837, 1 Band.
2. The Political works of Thomas Moore compl. in one volum. London 1846. 1 Band.
14. Coll. of Brit. Auth. Tauchnitz Ed. The Works of Lord Byron. Leibzig 842 1 Band.
77. Byrons sämtliche Werke v. A. Böttger. Leibzig 1847. 1. 2. 3. 4. 5. 9. 10 et 12. Theil in B. 8.

„Damnatur”, tehát kárhoytatott, tiltott megjelöléssel Buth csupán két művet látott el:

94. Gedichte v. Blumauer, Wien 1787. II. Th. 1 Band.
96. Briefe aus Paris v. L. Börne 1830—31. Hamburg 1832. I. t 1 Band.

További öt könyvről Buth megjegyezte, hogy esetleg ezek is tiltottak lennének, de mivel hat év során összeállított katalógusait 1848-ban fel kellett küldenie Budára, s azóta nem folytat cenzori tevékenységet, nem tud határozottan véleményt mondani. Ezek a következők:

7. Esprit de la Révolution et de la Constitution de France par Saint Just Paris 1791. 1 Band.
8. Histoire des Montagnards par Alphonse Esquiros, Paris 1847. 2 Bänder.
9. Choix des Plus Beaux Discours du temps de la Revolution francaise par A. Lieber, Stuttgart 1844 1-ter Band.⁴¹
18. Les Trois Journées De Février par Xav. de Montépin. Paris 1848. 1 Band.
19. La Gouvernement Provisoire Histoire Anecdotique et Politique par Xav. de Montépin Paris 1848. 1 Band.

Buth könyvvizsgáló bizonytalansága miatt a főügyészség ezután a helytartó-tanáctól kérte az 1848-ban felküldött katalógus kölcsönadását. Közölte, hogy a „rebellisektől elvett, még hivatalukban található könyvek” ellenőrzése céljából van rá szükségük. A helytartótanács hamarosan át is küldte Hegyesy főállamügyésznek a kért jegyzékeket, s miután az állami főügyészség úgy vélhette, hogy most már mindent megtett a könyvek ellenőrzése érdekében, azokat át is adhatja.

Annak a problémának a tisztázása érdekében, hogy ki vagy kik kapták meg végül is a lefoglalt könyveket és kéziratokat, idéznünk kell Pákh Albertnek 1852. febr. 13-án, tehát még a könyvek ellenőriztetése előtt kelt átvételi elismervényét:

„Hogy Petőfi Sándornál letétben volt 's annak ingóságaival együtt lezárolt irományaimat, úgy szintén a' Pesti Hírlap 1845 évi második félévi folyamát, mint sajátomat a' Cs. k. Pest kerületi Főtörvényszéki Álladalmi Főügyvédségtől kezemhez visszanyertem, ezennel elismerem.”⁴²

⁴⁰ A jegyzék hátlapján, Hegyesy Péter főügyész aláírásával.

⁴¹ E beszédgyűjtemény szerkesztőjének nevét a lista tévesen írta Lieber-nek. Miként Lukácsy Sándor megállapította, és volt szíves velem közölni, a helye s név: Leber.

⁴² OL. id. iratesomó 93. l.

Pákhnak ez a sajátkezűleg írt elismervénye bizonyítja, hogy irományain és egyetlen hírlapkötetten kívül mást nem ítelt oda neki a főügyészség. *A könyveket mind Szendrey Júlia kapta vissza.* Ennek kétségtelen bizonyossága a Fuhrmann-féle könyvjegyzéken található, sajátkezűleg írt elismervénye:

„Hogy a cs. k. álladalmi Fő-Ügyészség kegyes rendelete folytán a fenn elősorolt könyveket mai napon átvettem, ezennel bizonyítom.

Pest, május 14. 1852.

Szendrey Júlia

Petőfi Sándornak hátrahagyott özvegye.

A főügyészség részéről Szendrey Júlia iránt bizonyos engedékenységgel a könyvek visszaadásával kapcsolatban is kétségkívül megnyilvánult. Feltehetőleg csak azért, hogy a részükre is terhes, sok huzavonával járó ügyet végérvényesen felszámolják. Így kaphatta vissza Szendrey Júlia azokat a könyveket is, amelyeket Buth cenzor nemrég még tiltottaknak minősített. Sőt még azt a szótárt is visszaadták neki, amelybe Petőfi sajátkezűleg írta be: *„Requírálta Szászsebesben 1849-ben Petőfi Sándor”*. E kétkötetes szótár a Fuhrmann-féle jegyzék 104. tétele alatt is megtalálható:

Latein-Deutsch et Deutsch-Lateinisches Wörterbuch v. Dr. K. E. Georges. Leipzig 1837. 1-t et 2-t B.

Fuhrmann „NB.” jele Petőfi e bejegyzésére külön is felhívta a figyelmet, s közölte: „az előbbi tulajdonos Drasser”⁴³

Az alatt a két év alatt, amíg Petőfi könyveit az állami főügyészség tartotta lefoglalva, itt 26 mű tűnt el. Ez a Kotaszek-féle és a Fuhrmann-féle listák összevetéséből tűnik ki. Köztük 10 olyan mű van, amelyet Pákh is a sajátjának vallott. Az eltűnt könyvek jegyzékét alább közöljük, utalva a Kotaszek-féle jegyzék sorszáma és (P) megjelöléssel a Pákh Alberttől is visszaigényelt könyvekre:

33. Taschen Wörterbuch der ungarisch-deutschen Sprache. Leibzig 1 Band.
49. Magyar Sunád avagy I. Béla nevetlen Író-Deákja. Debreczen 1799. 1 Band.
60. Kézikönyv a' honvéd tüzérség számára. Kiadta a' nemzetőr seregi tanács Pesten 1848. 1 Band.
81. Magyar Századok Virágtul — Budán 1816. 2 Bänder.
82. Emlény 1843-ik évre Pest. — 1 Band.
83. Petőfi Sándor összes Költeményei 1842—1846. Pest 1848 — 2 Bänder.
84. Hétköznapi regény Jókai Mórtól Pest 1846. 1-ter Band. (P)
85. Barna Ignác versei Budán 1846. — 1 Band.
86. Anyos Pál munkáji. Bétsben 1789 — 1 Band.
89. Német-francia, és angolországi utijegyzetek — Irinyitől Hálában 1846. 1 Bd. (P)
91. Vierteljahrchrift aus u. für Ungarn Leipzig 1843 — 2 Bänder. (P)
93. Népregék, népmondák. Tompa Mihálytól Pest. 1846 — 1 Bd. (P)
95. Herzenklänge. Dichtungen v. G. Treumund Leipzig 1845. 1 Band. (P)
99. Magyar útképek Pongrácz Lajostól Pest 1845 — 1 Bd. (P)
100. Villanyák Greguss Augusztól Lipcsén 1847. — 1 Bd.
104. Egy magyar király írta Húgo Károly Pest 1847. — 1 Bd.
107. Ujabb költemények Kerényi Frigyesztől Pest 1846 — 1 Bd. (P)
110. Felelet Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól Pest 1841 — 1 Bd.
112. Ungarische Volkslieder v. Anton Vilney Leipzig 1848 1 Bd.

⁴³ E relikviát a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi, P. 95/1—2. sz. A szótárral és a benne levő bejegyzéssel foglalkoznak a Petőfi-kiadványok — PÖM. VII. 524, 585—586, *Dienes*: Petőfi a szabadságharcban, 88 —, de mivel nem szerepel a költő *könyvtárából* megmaradt művek jegyzékében — PÖM V. 256—258 —, a kiadványok nem utalnak arra, hogy ez a szótár is Petőfi lefoglalt könyvtárából származik.

118. Költeményei egy elevenek szabadon Herweg után Magos Ernő Pest. 1848 I. kötet — 1 Bd.
 120. Anthologia Berzsenyi Dániel munkáiból Kassán 1836 — 1 Bd. (P)
 121. Murány Ostroma — Beszély Arany Jánostul 1848 — 1 Bd.
 129. Magyar czimertár Günther és Gaimtől — 4 Tafel mit 100 verschiedenen Wappen.
 130. Magyarföld és népei eredeti képekben Vahot Imrétől mit 12 Bildern 4 Hefte. (P)
 143. Unvollständiger Márczius 15dike v. 1848. 1949 sammt Fragmenten der Életképek. (Az Életképeket P)

Az állami főügyészség hivatalában pártfogóra talált könyvek tehát csaknem kivétel nélkül szépirodalmi tárgyúak. Politikai, katonai vonatkozásai miatt csak a Marczius Tizenötödike, Kossuth Felelete és a tüzérségi oktatókönyv érdekelhette a hatóságokat. Petőfi egykori könyvtárának máig megőrzött maradványai közül 14 művön a Kotaszek-féle leltár sorszáma megmaradt.⁴⁴

A Petőfi-féle javak lefoglalásának ügye egyébként a főügyészségen akkor ért véget, amikor a pesti katonai parancsnokságnak 1852. nov. 22-én átküldték a lefoglalás óta náluk őrzött néhány tárgyat: Petőfi vívókardját, egy kétesövű pisztolyt, egy háromszínű zászlót és egy 15 kr-os Kossuth-bankót. Ezzel kapcsolatban írta a főügyészség: „a kérdéses tárgyakra vonatkozó tárgyalás befejeződött . . .”⁴⁵ Az említett „tricolor Fahne” — a lefoglaláskor 1 Ft-ra becsülték — az a zászló lehetett, amelyről Petőfi költeményének sorai szólnak: „*Varrd meg azt a zászlót, feleségem!*” Bizonyára Gerő József sem tévedett, hogy az árverésen néhány krajcárért eladott „vörös sapka” Szendrey Júlia jakobinus sapkája volt.

Azokra a kutatásokra, amelyek e tanulmány megírásához vezettek, főképp az ösztönzött, hogy régtől foglalkoztatott a kérdés, hova kerülhettek a Petőfi lefoglalt könyveinek jegyzékében említett *kéziratok*:

132. Az apostol. 1 Heft. Manuscript.
 140. Briefe an Petőfi Sándor, grösstentheils aus dem ung. Lager, Jahr 1848—49, sammt Gedichten, geschrieben meistens in Bezug auf die Rebellion.
 142. Diverse Papiere.
 144. Ein grosser Korb mit revolutionären Gedichten und Tagebuch, gedr. v. Petőfi Sándor.

Lehet-e még remény a felkutatásukra? Melyik abszolutizmus-kori hivatal archívumába kerülhettek? Vagy Szendrey Júlia ezeket is visszakapta a könyvekkel együtt? Ezekre a kérdésekre kerestem feleletet.

Az elkobzásra vonatkozó okmányokból csak azt lehetett megállapítani, hogy ezek között nincs olyan feljegyzés, elismervény, amely szerint Szendrey Júlia *kéziratokat* is visszakapott. *Egy kétségtelen adat, megállapítás mégis azt bizonyítja, hogy Szendrey Juliának kéziratokat is visszaadtak.*

Az *apostol* egyetlen példányban megmaradt kéziratáról tudtuk megállapítani, hogy ez azonos a Petőfi lefoglalt művei közt említett „Manuscript”-tal. *Ma is megtalálható ugyanis rajta az elkobzás idején ráírt 132-es sorszám.*⁴⁶

⁴⁴ Ld. PÖM V. 256—258. Ugyanitt a könyvek előkerülésére vonatkozó utalások, jegyzetek.

⁴⁵ „ . . . die Verhandlung der fraglichen Gegenstände zum Abschlusse gekommen ist. . . ” OL. id. h. 33. l. — A vívókardhoz vívókesztyűk is tartoztak, de ezeket eladták. Ezek, a pisztoly s az első házkutatáskor talált „14 darab erős fegyver töltvények” talán még abból az időből származtak, amikor — a szabadszállási követválasztás után — Petőfi párbajra készült.

⁴⁶ OSzK Fond VII/10. sz. A kék karton borítólapon első oldalának bal alsó sarkában, ráragasztott, már megrongálódott kis fehér papíron a tintával írt, barnássá fakult 132-es

Az *apostol* azonosságának megállapítása természetesen még nem bizonyítja, hogy a költő özvegye férje többi kéziratát, verseit, leveleit, a „különféle papírok” megjelölésen értendő okmányokat, az egy kosárra menő nyomtatott forradalmi költeményt, naplót hiánytalanul visszakapta. Ezek még az államügyészség hivatalában is éppúgy ki voltak téve az eltűnés veszélyének, mint a könyvek. Viszont ami megmaradt, azt a főügyészség valószínűleg nem tartotta vissza, s nem semmisítette meg, hisz a tiltott könyveket és a francia forradalmárok visszatartott képeit is átadta Szendrey Júliának a végső felszámolásakor.

Ismerünk is nagyobb számú kéziratot, amelyeket Petőfi lefoglalt irományai-ból származónak tekinthetünk. Ezek Szendrey Júlia és Petőfi Zoltán elhunytával *Petőfi István birtokába kerültek*. Ő halála előtt a Nemzeti Múzeumnak adományozta. Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratgyűjteményében levő, Petőfi István hagyatékából idekerült Petőfi-kéziratok nagy része bizonyára a költő egykor lefoglalt iratai közül származik.⁴⁷

A főügyészség Szendrey Júliának csak két lefoglalt okmányt nem adott ki. Ezek ma is az Országos Levéltárban, a Petőfi ingóságainak lefoglalásáról szóló iratok közt található: Petőfi két nyugtája. Az egyik arról szól, hogy 1849. febr. 26-án a kolozsvári áll. pénztárnak Debrecenből általa küldött 60 000 Ft-ot átadta, a másik pedig arról, hogy 1849. jún. 26-án Pestről Bemnek 200 Ft-ot visszaküldött. E nyugtákat Kotaszek jegyzéke is nyomtatékosan fel-tűntette a 145. és 146. tétel alatt.⁴⁸

Petőfi lefoglalt, majd utóbb Szendrey Júliának visszaadott *zeneműveiről* nem sokat tudunk, hisz eddig még e kották jegyzéke sem került a nyilvánosság elé. Két zeneművet sikerült azonosítanunk.

A zár alá vett zeneművek jegyzékében 55. sz. alatt találjuk „Isten hozott Csárdás Kirch Jánostól” e. kottát. Ez a zenemű szintén Petőfi István hagyatékából került az OSzK birtokába. A pontos címe: *Isten hozott csárdás* Uti emlék Szatmárból Obernyik Petőfinek Zongorára szerzé Kirch János N. Károlyban 16. dik M. Wagner Józsefnél Pesten. — A címlap alján Szendrey Júlia kézírása: *Julia 1846 Sept. 8-án.*⁴⁹

A lefoglalt kották közt a 152. sorszámú címe: „*Kinizsi notája Fái Fáy Lászlótól.*” — Szintén Petőfi Istvántól került a Nemzeti Múzeum birtokába az a három lapból álló, kézzel írott kotta, amelynek első lapján *Kinizsi notája szerzette Fái Fáy László* cím, a lap alján pedig Petőfi sajátkezű írása: *Leírta Petőfi Sándor* található. Ugyanitt Szendrey Júlia kézírásával: *S. Júlia 1847.* A kottalapok népdalokat, népdalszövegeket is tartalmaznak, köztük a „*Cserebogár, sárga cserebogár . . .*” kezdetű dalt. Ennek utolsó sorát: *Csak azt mondd meg: rózsámé leszek-e?* kiemelten, nagyobb betűvel leírva találjuk. Egy másik népdal szövegéből idézve: *Három bokor fekete nád, Tagadd meg értem az anyád! . . .*⁵⁰

szám jól látható. Az összefüggések ismeretének hiányában a bibliográfiai leírások és ismertetések eddig nem figyeltek fel erre a számra (*Majláth Béla* ismertetése, Magyar Könyvszemle 1880. 201—202., PÖM III. 342.) *Az apostol* kézírata 1880-ban Petőfi István hagyatékából került a Nemzeti Múzeum birtokába. Petőfi István hagyatéki jegyzékében is a 10-es számot kapta.

⁴⁷ Id. a *Majláth Béla* közlésében leírt, Petőfi István hagyatékából származó és az OSzK Fond VII. csoportban található kéziratokat. Néhány francia forradalmár arképét is megtaláljuk köztük, amelyeket Szendrey Júlia a főügyészségtől visszakapott.

⁴⁸ OL. id. h. 35. és 36. l. — Róluk ld. *Dienes* id. m. 107, 109, 171, 510. és PÖM. VII. 212, 484—45. Erre a két nyugtára Kotaszek külön felhívta az állami főügyészség figyelmét, mert úgy vélte, leginkább kompromittálók a költőre. OL. id. h. 52. l.

⁴⁹ OSzK Kézirattára Fond VII/78. I.

⁵⁰ Uo. Fond VII/78. II. E kotta ismertetését ld. *Majláth—Thallóczy*: Petőfi Sándor hátrahagyott kézíratai és könyvtára, Magy. Könyvszle 1880. 209. és PÖM VII. 529, 599.

Nem lehet véletlen, hogy kottái közül Szendrey Júlia éppen ezt a kettőt gondosan megőrizte, így meg is maradt. Hisz az előbbire írt dátum Petőfivel való megismerkedésének napja. Bizonyára tőle is kapta ezt a költőhöz írt dalt. A második, 1847-es évszámmal és a népdalok tartalmával a szerelmesek kétkezdésére, küzdelmére utal, Petőfi kezeirását őrzi. Szendrey Júlia számára ez zeneművek élete végéig a hozzájuk fűződő mély érzelmeket, emlékeket jelentették.

A Petőfi elkobzott javairól végzett vizsgáladás nemcsak a költőre vonatkozó életrajzi ismereteinket, filológiai tájékozottságunkat gazdagítja, hanem további kutatásokra is ösztönözhet.

KÁROLY MEZŐSI

Petőfi's seized library and papers

Sándor Petőfi, the great Hungarian poet was accused of „lese-majesty and high treason” by the organs of Austrian neoabsolutism for his revolutionary activities and writings. In February, 1849, his furniture and personal properties found at his flat in Pest were seized. The poet's books and papers had been hidden by his parents, so they did not fall into the hands of the authorities. After the victories of the Honvéd Army in the spring of 1849 and the recapture of the capital Petőfi moved to a new flat but soon, on 31st July, 1849, he fell in the fightings for Transylvania at Segesvár as a major of the Honvéds. In January, 1850, his belongings were confiscated for the second time by the office of the public prosecutor in Pest. Most of them were sold by auction, but the public prosecutor had his more valuable pieces of furniture, his books, writings and pictures transferred into his office. The widow of the poet, Julia Szendrey, filed three petitions requesting the returning of the properties. She argued that the furniture was bought not on the money of the penniless poet, but against a cash received from her well-to-do father, so the seized property belongs to her and her infant son left by Petőfi. She succeeded in suing back her furniture and the equivalent of the sold properties, but the returning of the books and manuscripts was long under consideration. They even had them examined by a censor, to decide which books should be retained. The books and manuscripts were kept at the public prosecutor's office for more than two years and many of them got lost, but the rest was finally returned to the widow. The present article traces the fate of Petőfi's not unimportant literary remains on the basis of archival material and makes some biographical and bibliographical additions to our knowledge. Among others it proves that the only surviving autographic copy of *Az apostol* (The Apostle), one of the most important works of Petőfi is identical with the manuscript seized after the suppression of the Hungarian War of Independence.

Kollár János és a budapesti Egyetemi Könyvtár kapcsolatai

A Duna-táji népek egymásrautaltsága olyan helyzeti, geopolitikai, kulturális és gazdasági adottság, amelyet közös történelmi szálak is szőnek át. Ennek az egymásrautaltságnak és így összefonódásnak is valamennyi területen számtalan példáját tudjuk regisztrálni. Itt most azokra a baráti, tudományos kapcsolatokra fogok rámutatni, amelyek KOLLÁR János (1793—1852) és a budapesti Egyetemi Könyvtár (a továbbiakban EK) és annak tudós igazgatója, TOLDY Ferenc között jöttek létre. KOLLÁR, a szlávok nagy apostola, a *Slávy dcera* lírikus eposz világhírű szerzője, a szláv irodalmi kölcsönösség hirdetője harminc éven át (1819—1849) a ma is fennálló pesti szlovák evangélikus gyülekezet lelkésze volt. Hatalmas és mai értelemben szakosítottnak is mondható könyvtára — ez a nem mindennapi gyűjtemény — amíg szóródása meg nem indult, KOLLÁR ötszobás lakásának csaknem zugát betöltötte; ezt famulusának és később utódjának, Jozef PODHRADSKÝnak feljegyzéseiből tudjuk. A gyűjtemény magva megmaradt; DRENYOVSKY János evang. lelkész és e sorok írója katalogizálta és azt most a budapesti szlovák evang. egyházközség gondozza és őrzi. Azt, hogy ez a könyvtár eredetileg és számszerűen hány önálló tételt tartalmazott, nem tudjuk, mert erre vonatkozó feljegyzésről vagy katalogizálásról sem tudunk; ha volt is ilyen, az elveszett. KOLLÁR könyvtárára vonatkozólag azonban igen sok utalás, feljegyzés maradt fenn, és így, ha nem is pontosan, de nagy vonalakban, bizonyos keretek között képet tudunk alkotni eredetéről, céljairól és egyes részének további sorsáról is. Ennek teljes feldolgozása még hátravan, az adatok össze vannak gyűjtve; itt egy fejezetet adok a Kollár-könyvtár történetéből, amely minket a legközelebb-ről érint és érdekel.

KOLLÁR gyűjteményének egy része, a magja, így az egyházi jellegű és a szolgálatban nélkülözhetetlen művek, más vonalon viszont az akkori cseh kultúrélet produktumai, például a múzeumi folyóiratok Budapesten maradtak. Ezeket részletesen címről címre, tételtől tételre tanulmányom második, még megírandó felében ugyanígy óhajtom bemutatni és felsorolni. A könyvtárnak, illetve lényeges részének fennmaradása részben véletlennek, részben (az ez egyszer hasznos) nemtörődömségnek tulajdonítható. Lelő-, illetve őrzőhelye 1867 után, a szlovák evang. templom felépítésétől és befejezésétől kezdve kétségtelenül a Rákóczi (akkor még Kerepesi) út ma 59/a számú épületében, valószínűleg a templomban volt, hiszen az ilyen nagy tömegű (10—12 ezer darab) közgyűjtemény jellegű könyvtártól, illetve annak kezelésétől úgy lát-szik mind a paróchus, mind a tanító szabadulni igyekezett. Egy bizonyos: 1965-ben, amikor felkutatására, rendszerezésére és megóvására sor került, a leghelyesebb helyekről kellett összeszedni a több évtizedes porral fedett, zugokban, templomi szekrényekben és lezárt fiókokban, sőt a torony lépcső-feljárataiban is szerteszét heverő könyveket, iratokat, faszceikulusokat. Néhány irat és könyv a lelkészi hivatalban is megmaradt.

Kollár, mint a legtöbb könyvgyűjtő, nemcsak óvta, őrizte gyűjteményét, hanem állandó mozgásban is tartotta; vásárolt, eladott, cserélt és nem utolsósorban ajándékozott is. Határozottan megállapíthatjuk azt is, hogy 1849. márc. 27-én, amikor végleg búcsút mondott Budapestnek, csaknem érintetlenül hagyta itt könyvvállományát, hiszen legföljebb néhány kedves emléket, könyvet vihett volna magával a nélkülözhetetlen úti holmi, ruházat, fehérenemű, élelmiszer mellett, és a katonai helyzet sem tette lehetővé a nagyobb magán-szállításokat. Ezt bizonyítják a Budapesten hagyott, a 16. századba visszanyúló egyházi művek is, amelyeket terjedelmük miatt sem tudott volna magával vinni. KOLLÁR már nem is lelkésznek, hanem végső fokon *egyetemi tanárnak* ment ki Bécsbe, de szemét könyvtáráról mégsem vette le haláláig, 1852 januárjáig, és — talán egy kisebb részét — maga után is küldette. Bécsben újabb könyvgyűjtésbe foghatott, mert özvegye kiárusította ottani könyveit.¹

1849-től kezdve a könyvtár sorsát lépésről lépésre követni nem tudom. Tekintettel arra, hogy a gyülekezet 1853-ban, illetve 1856-ban a Kerepesi úton már építi iskoláját és paróchiáját, feltételezhető az is, hogy az addig a Deák téren (akkor a Szénpiacon) elfekvő és Jozef PODHRADSKÝ lelkész gondozásában levő könyvtárt a központból egyidejűleg az iskola vagy a lelkészlak és iroda helyiségébe szállították át. Ennek pontos idejét ma már nem lehet megállapítani. 1965-ben azt regisztráltuk, ami megmaradt. Elhelyezéséből arra lehet következtetni, hogy — a könyvtár állagának szerencséjére — az egymást felváltó paróchusok megelégedtek azzal, hogy a rendezetlen és így előttük ismeretlen anyag jól el van helyezve, és sem idejük, sem kedvük nem volt hozzá, hogy a könyvtár lappangó voltát megszüntessék, szent csöndjét megbolygassák. Persze — különösen 1849-től kezdve — KOLLÁR távozása és korai halála után egy és más el is tűnhetett, el is kallódhatott vagy el is pusztulhatott a könyvanyagból; a könyvtárnak gazdája nem levén, egyes példányok esetleges „kikölcsönzését” vagy eltűnését senki sem tartotta számon.

ORMIS szlovák bibliográfus és irodalomtörténész nagyszabású összeállításá² idevonatkozó adatokat is tartalmaz. A csaknem 3000 tétel alapos szemügyre vételezése után 13 helyen találtam a könyvtárra vonatkozó vagy azzal kapcsolatos adalékot. Ezek szerint az 1833-ban alapított pesti Orvostudományi Társaság részesült könyvadományban; a továbbiakban BOBČEK egyházi szarvasi unokaöccsének (1854-i és 1882-i adatok), a lőcsei szlovák ifjúsági önképzőkörnek és egy szlovák egyetemi hallgatónak voltak KOLLÁRTól ajándékozott művei; a prágai múzeum 1830-ban KOLLÁRTól és 1891-ben lányától, illetve vejétől kapott könyveket.

Mielőtt ezeket az adatokat is feldolgoznom, elsősorban a budapesti Egyetemi Könyvtár és KOLLÁR János kapcsolataira óhajtok rámutatni nemcsak azért, mert hozzánk ma is ez áll legközelebb, hanem azért is, mert ezek a kapcsolatok is rávilágítanak azokra a szoros baráti nexusokra, amelyek KOLLÁR Bécsbe távozása után is fennállottak közötté és a magyar tudomány vezető tényezői között.³

¹ ŠEMBEROVA, Zdeňka: *Drobné vzpomínky*. A PASTRNEK szerkesztésében megjelent gyűjteményes kötetben (*Jan Kollár 1793—1852*. Viedeň, 1893. 81. p.). A szerző ŠEMBERA bécsi egy. tanárt idézi, aki szerinte jó tanácsadója volt KOLLÁR özvegyének férje értékes könyvtárának eladásánál.

² Ján V. ORMIS: *Bibliografia Jána Kollára*. Bratislava, 1954.

³ Itt hálás köszönetemet fejezem ki dr. TÓTH Andrásnak, az EK osztályvezetőjének, aki az erre vonatkozó dokumentumokat fáradságos utánjárás után rendelkezésemre bocsátotta.

Az EK-nak akkor már TOLDY Ferenc volt az igazgatója, akinek magatartását és szerepét, főleg tudománypolitikai működését TÓTH András világította meg.⁴ TOLDY Ferenc 1843-tól állt az EK élén, a kapcsolatok közötté és KOLLÁR között már jóval a forradalom előtt indultak meg. Ezek szubjektív alapját most már hiába akarnók beállítani, annyi azonban bizonyos, hogy egymás működését és közéleti tevékenységét jól ismerték és a kölcsönös megbecsülés, egymás értékeinek ismerete és elismerése volt az alap, amely KOLLÁR magyar barátai közé sorolhatta a nagynevű irodalomtörténészt is. Kétségtelen az is, hogy KOLLÁR esetében a tudományos kutatásnak szeretete nyilvánult meg egy vezető magyar kultúrintézménnyel kapcsolatban, amelynek eladott, adományozott és amellyel csereviszonyba is került. KOLLÁR mint az EK gyűjteményének gyarapítója is előkelő helyet foglal el művelődéstörténelmünkben. Ezt TÓTH András is megállapítja tanulmányában,⁵ amikor az EK nevezetesebb adományozói között István nádor után mindjárt KOLLÁR Jánost, „a kiváló szlávistát” emeli ki.

Sajnos, nem minden mőről lehet hitelesen megállapítani, hogy az KOLLÁR könyvtárához tartozott-e, illetve onnan került-e ki. KOLLÁR azok közé a gyűjtők közé tartozott, akik könyvtulajdonukat semmilyen módon sem jelölték meg. Ex librist vagy aláírást hiába keresnénk ebben a könyvtárban, de a neki ajánlott művek egyikén-másikán az ajándékozó neve és a Kollárnak szóló ajánlás fennmaradt.

Az előbb mondottak alapján természetes, hogy akkori legnagyobb vezető kultúrintézményünk, maga TOLDY is milyen nagy érdeklődést tanúsított a szláv nyelvű, illetve a szlavisztikával foglalkozó, azzal valamilyen kapcsolatban álló tudományos irodalom iránt. Hiszen KOLLÁR könyvtára általánosan szláv jellegű volt és ebből csak ilyen könyvek juthattak az EK tulajdonába. Íme egy kelet nélküli bejegyzésben a következőket olvashatjuk:

Ószláv	Kollártól vett	-----	2	[drb]
Lengyel	„	„	-----	33
Orosz	„	„	-----	17
Cseh	„	„	-----	3
Ajánd. tót 1 köt.				

Ez összesen 56 kötetet jelent; sajnos, címfelsorolásuk hiányzik.

Az EK szerzeményi naplójában — melyet TOLDY Ferenc hosszú éveken át személyesen vezetett — 1847. február 12-én kelt egy nagyobb szabású könyvcserére vonatkozó bejegyzést találunk a következő szöveggel:

Kollár János pesti ev. predikátorral a következőket cseréltem be a Hist. Dipl. Reformationis in Hung. című könyv kettős példányaira:

1. Descriptio antiquarum Slavo Russicarum Monetarum (lingua russica) Tomi I. II. III. cum figuris lithogr. Moseva, 1834, 7, 8. n8r.
2. Recordationes de Sicilia anot. A. Cserkow. (lingu. russ) Moseva, 835, 7. 2 t.
3. Serbica Nationalis Musa edit. Wuk Stephanovics (Népdalok szerb nyelven) Vienn. 1815.
4. Hlasowé o potrebe Jednoty Spisowného Jazyka po cechy, morawany a slowáky. W Praze, 1846. 8r.
5. Sláwa Bohyné. De Slawa Dea (Solis) et origine nominis Slavorum (cultorum Solis) in epistolis ad amicum J. Šafarik a Joanne Kollár Pest, 839.

⁴ TÓTH András: *A pesti egyetemi könyvtár a modern fejlődés útján.* = Tanulmányok Budapest múltjából XI. 246–247. l.

⁵ Uo. 254. l.

6. Eiusd[em] Národní Zpiewanky . . . (tót népdalok, 2dik kötet) Buda 835.
7. Eiusd[em] Dila Básnická. [V] Budine, 1845. 2d köt.
8. Historia novissimae Lit. Slavo Boh. ab. a. 1825—37. auct.[ore] J. V. Michl Pragae, 1837. I. Lief.
9. E[dvard] von O[ttenfels] Gesch. Uebersicht d. Slavischen Sprache in ihren verschiedenen Mundarten u. d. Slav. Literatur. Lpzg. 1837
10. Dobrowsky: Entwurf z. einem allg. Etymologikon d. Slav. Sprache. Prag, 833.
11. [Dobrowsky] Glagolitica. Ein Anhang zum Slavin. Prag, 1807.
12. G. P[alkovics] Abkunft d. Magyaren, dargethan v. Schlöser in seinem Nestor, Presb. 1827. (12 munka, 15 darabban).

A felsorolt műveket az EK-ban, a 9. számú kivételével, ma is megtaláltam, mint KOLLÁR emlékének hirdetőit és megörökítőit.

Mai értékeléssel nézve a dolgot, az is megállapítható, hogy KOLLÁR rendkívül ritka és értékes műveket adott cserébe a magyarországi reformáció történetét taglaló, latin nyelvű mű ellenében. Lényegileg tehát itt is nagylelkű ajándékozó volt, amit csak a Toldy személyéhez fűződő barátsággal és az EK-nak mint országos gyűjteménynek fontosságát átérző magatartással tudok indokolni.

A *Historia Diplomatica Reformationis in Hungaria* cím alatt valószínűleg OKOLICSÁNYI Pál műve rejtőzik, amely 1710-ben jelent meg, nem tekinthető ritkaságnak és az RMK III. 4721. szám alatt van regisztrálva. KOLLÁRnak a fenti műre lelkési hivatásában volt szüksége. Leírását és rendkívül hosszú címét SZINNYEINél megtaláljuk. TOLDY bejegyzéseit sem teljeseznek, sem tökéleteseknek nem mondhatom. Az üres zárójelezés is erre mutat.

A felszínes vagy összefoglaló, néha latin nyelvű bejegyzésekre más példánk is van. A KOLLÁRRal cserébe adott, 1. és 2. számú mű orosz nyelvű volt (*lingua russica*), de TOLDY — bizonyosan KOLLÁR bemondása alapján — a művek címét latinul adta meg. Mind a két műnek ugyanaz a szerzője, Alekszandr Dimitrievics CSERTKOV (1789—1858), kiváló orosz történetíró és numizmatikus. (Életrajzát lásd: *Русский Биографический Словарь XXII. 346—351 p. S.-Peterburg, 1905, új nyomat New York, 1962. TOLDY hibásan Cserkownak jelöli.*) Az itt mondottak vonatkoznak a 3. számú szerb nyelvű cserékönyvre is.

Itt említhetem meg, hogy *Csertkov* művének harmadik 1842-i moszkvai kiegészítését (kiadását) — *Kollár*nak szóló ajánlással — a pozsonyi liceális könyvtárban találtam meg a következő körbélyegzővel: „Évang. Schimkoinum Pozsony Pressburg Bratislava”. A címlap élén áll orosz nyelven „Milosztivomu goszudaru Janu Kolaru ot szocsinyityela” (a mélyen tisztelt Kollár János úrnak a szerző). A mű tehát, illetve egy része, 1847-ben már régen KOLLÁR birtokában lehetett: ugyanakkor bizonyítja szerteágazó, nagy nemzetközi kapcsolatait is.

A legnagyobbszabású akció KOLLÁR és az EK között 1849 október havában jött létre. Erről a szerzeményi napló így számol be: „October 10. Kollár János Szláv gyűjtemény, összesen 380 kötet, novemberben kifizetendő 80.—” Vajon mi készíthette az akkor már Bécsbe költözött, katedráról prelegáló költőt ennek a valóságos kis könyvtárnak eladására? Találgathatjuk, de határozott választ nem tudunk adni. Anyagilag erre szüksége nem volt: már megvolt az a tízezer forintja, amelyet lányának kiházasítására szánt. És miből tevődött össze a 380 kötet? Ez megint a megfejthetetlen kérdések közé tartozik, mert — sajnos — addigi szokásához híven a könyvekbe bejegyzést alig tett, nevét meg nem vezette be. Rendkívül sajnálatos körülmény, hogy az eladott könyveknek címjegyzéke nincsen s azok összefoglalóan csak „szláv gyűjteménynek” vannak feltüntetve. Az EK katalógusának lapjain a volt tulajdono-

sokra utalás nincs. Szűrőpróbaképp megnéztem a KOLLÁR adta, pontos címmel felsorolt művek egy részét, de azokban a tulajdonosra semmiféle utalást vagy bejegyzést nem találtam. A nagy tömegű könyv eladását csak úgy lehet motiválni, hogy Pesten maradt könyvtárát átköltözése miatt *részben* likvidálni akarta és ebben TOLDY segítségével is számított. Ez a szándéka később oda módosult, hogy Pesten maradt könyveit Bécsbe akarta szállíttatni, ahogy az egy későbbi leveléből kiderült; adataim nincsenek arra vonatkozólag hogy ez a szándéka mennyire sikerült, mert csakhamar, 1852 januárjában meghalt.

A második figyelemre méltó momentum az, hogy semmiféle averzió nem vezette atekintetben, hogy egy *magyar* kultúrintézményt gazdagít értékes gyűjteményével, minthogy — amint mondtam — anyagi szempontból erre szüksége nem volt. Ezzel magyarázható az is, hogy az az ár, amelyet a 380 kötetért kért, oly alacsony volt, hogy ez az ügylet is félig-meddig ajándékosnak minősíthető.

Ugyanott olvashatjuk azt is, hogy híres olaszországi útleírásának egy példányát (*Cestopis od Jana Kollára*. Pest, 1843. képekkel) az EK-nak ajándékozta.

TOLDY kötelezvényében 1849 novemberére ígérte KOLLÁRnak a 80 Ft elküldését. Ez nem következett be, ezért azt KOLLÁR 1850. febr. 5-én megsürgette.⁶ Levelében többek között írja: „Den damals fehlenden *dritten Band* des Heldengedichtes *Osman* von Gundulic, habe ich noch im November v. J. von hier nach Pest durch Jf. Podhradský⁷ Lehrer an der evan. slav. Schule geschickt, ich zweifle nicht, dass Sie denselben auch richtig erhalten haben. — Mit vollkommener Achtung habe die Ehre zu sein Euer Wohlgeboren, Wien 5. Febr. 1850 ergebener Diener Johann Kollár, Professor an d. K. Universität zu Wien. Landstrasse, Bockgasse, 364: 1 Stock 12 Thür.”

TOLDY a levélre rávezette, hogy „fel[adva] és elküldve”. Ezt a naplóban még a következő, latin nyelvű bejegyzés erősíti meg: „Erogationes pro emendis libri annis 1849—51 facta II. Erogationes pro libris, 1849/50.7. Dno Professori vindobonensi Kollár pro Slavicis ft. 80.—” KOLLÁR az 1849/51. évi ajándékozók névsorában is szerepel. Donatores, Kollár Joannes 1 köt.

Az EK és KOLLÁR további kapcsolataira mutatnak a következő bejegyzések: „Beiktatás ideje 1850 martius 20. Kollár Ján. Osman Giva Gundulithja. 1ső köt. [V] Dubrovniku, (Raguza), 1826. pótlékul.” — Továbbá: „1850. július 12. Milovuk J. Szláv tulajdonvevok gyűjteménye. Kollár és Pacsics által. Buda 1828. ajándék.”⁸

Amint már említettem, KOLLÁR tényleg foglalkozott azzal a gondolattal, hogy hátrahagyott könyveit és iratait maga után Bécsbe szállíttatja; arra egyelőre nincs adatom, hogy ez tényleg megtörtént-e és ha igen, milyen mértékben. 1850. dec. 31-i keltezésű levelében TOLDY Ferencnek a következőket írja: „Meine Bücher und Schriften sind noch grossentheils in Pest und ich hatte noch nicht Zeit alle ordentlich durchzugehen, weil ich dieses ganze Jahr mit Reisen und Archäologie sehr beschäftigt war. Sollte sich noch was finden,

⁶ Közlelebbről lásd az MTA levéltárában. Magyar Irodalmi Levelezés, 78. sz. Toldy Ferenc levéltárcája.

⁷ Jozef PODHRADSKÝ, KOLLÁR utóda a pesti szlovák evang. paróchián.

⁸ Ez így az eredeti cím rögtönzött és rövid magyar fordítása. A mű teljes címe: „Gmenoslov čili slownjk osobných gmen rozličných kmenů a nářečj národu slawenského sebraný od Jana Pačiča, rozmnožený, saustawený, latinským pjsmem a poznamenánjmi opatrěný od Jana Kollára. Wydaný Jozefem Milowukem. Typ. Kr. wšeučilište pestianské. Budjn 1828.”

denn ich traf bereits Anstalten zum Transport der Sachen nach Wien, so werde ich nicht vergessen die bereits angefangene Sammlung noch zu vermehren.”⁹ Tehát KOLLÁR Bécsből is gyarapítani akarja az EK könyvállományát, de korai halála megakadályozta abban, hogy terveit maradék nélkül végrehajthassa.

KOLLÁR összesen 453 művet adott el, ajándékozott illetve cserélt el az EK-val, és pedig kétségtelenül ma már ritkaság számba menő, de belső beccsel is bíró értékes műveket, amelyek a szlavisztika keretében igen előkelő helyet foglalhatnak el.

453 mű — hiszen ez valóságos kis könyvtár; s az, aki az EK-ban esetleg szlavisztikai kutatásokat végez, lépten-nyomon olyan művekbe ütközik, amelyekben valaha a halhatatlan alkotó és költő is lapozott.

Könyvtárát egész bizonyosan Bécsben is gyarapította, hiszen mint az archeológia professzorának számos szakkönyvre is szüksége volt; Pesten is állandóan bújta a könyvesboltokat, de a külföldiekkel is kapcsolatban állott. Özvegye — ahogy említettem — ŠEMBERA professzor segítségével árusította gyűjteményét; erről, sajnos, jegyzékünk nincs.

KOLLÁR, az egyetemi katedrát 1824-től ambicionáló, annak elnyerésére tudatosan törekvő pesti vezető kultúrtényező az EK-val kapcsolatban azt is szem előtt tarthatta, hogy Magyarország északi és délszláv főiskolai ifjúsága főleg a pesti egyetemen végzi tanulmányait. Lehetővé akarta tenni, hogy ez az ifjúság a szláv kultúra alkotásaival itt is megismerkedhessék, habár erre vonatkozó szándékairól vagy nyilatkozatáról nem tudunk. Kétségtelen azonban, hogy TOLDY Ferenc ezt a törekvését is a legmesszebbmenően honorálta.

Az a kívánsága, hogy könyveit és iratait részben vagy egészben elszállíttassa, már nem teljesedhetett be. Ideje is kevés volt; TOLDYhoz írott levele után kb. egy évre meghalt; a könyvtár, sok értékes följegyzés, protokollumok, KOLLÁR sajátkezűleg vezetett magyar nyelvű matrikulája, a 16. század egyházi és világi irodalma, az egykorú cseh folyóiratgyűjtemény itt maradtak. Az érdeklődő és kutató számára a könyvtár rendbeszedett állaga rendelkezésre áll Budapesten KOLLÁR egykori paróchiájának, a szlovák evang. egyházközségnek Rákóczi út 57/a szám alatti hivatalos helyiségeiben, az irattár pedig az Evangélikus Országos Levéltárban, VIII. Üllői út 24. sz. alatt.

GYÖRGY PODHRADSKY

Jan Kollárs Beziehungen zu der Budapester Universitätsbibliothek

Ján Kollár (1793–1852), der weltberühmte Verfasser des lyrischen Epos „Slávy dcera“, verbrachte die dreißig fruchtbaren Jahre seines schaffenden Mannesalters in Budapest als Pfarrer der hiesigen slowakisch-evangelischen Kirchengemeinde. Dasselbst erschienen auch seine Werke. Aus Budapest strahlte seine riesige geistige Wirkung auf das ganze Slawentum, mit dessen leitenden Faktoren er im stetigen Kontakt stand, aus. Es ist wohl natürlich, daß ein solcher schaffender Geist, der Dichter, Prediger, zuletzt Wiener Universitätsprofessor, ohne Besitz einer Reihe seinem Beruf entsprechender, ihn unterstützender und unentbehrlicher Bücher undenkbar ist. Seine Fünzimmerwohnung am Kohlmarkt (heute: Deák-Platz) war bis zum letzten Winkel gefüllt mit einer Menge von literarischen und wissenschaftlichen Werken der Slavistik in jeder Beziehung und in vielen Sprachen, sowie von Zeitschriften. Eine solche Bibliothek hat, besonders mit dem Leben eines hervorragenden Mannes verbunden, seine eigene Geschichte. Die vorliegende

⁹ Lásd a 6. jegyzetet.

Arbeit bezweckte die Bearbeitung dieses kulturhistorisch sehr interessanten und lehrreichen Kapitels aus Kollár's Leben und befaßt sich hier mit einem Sektor desselben, und zwar mit den Beziehungen Kollár's zur Budapester Universitätsbibliothek.

Kollár's Bibliothek war keine erstarrte Sammlung, sondern stets lebendig, mit Zuflüssen und Abgängen durch Tauschen und Schenken, Kauf und Verkauf, des Dichters Werksgeheimnisse zugleich erhellend und sich mit seinem Interessenwandel verändernd. Besonders charakteristisch sind in dieser Hinsicht Kollár's freundschaftliche Beziehungen zu dem gelehrten Direktor der Budapester Universitätsbibliothek, dem berühmten ungarischen Literaturhistoriker Franz Toldy. Als Resultat dieser Relation gelangten aus seiner Sammlung nicht weniger als 453, lauter wertvolle Werke durch Tausch oder Verkauf und als Geschenk in den Besitz der Universitätsbibliothek.

Begreiflicherweise wollte Kollár als Wiener Universitätsprofessor seine Bibliothek teilweise hinschicken lassen, doch kam es wohl nicht mehr dazu, da er — nachdem er am 27. März 1849 die ungarische Hauptstadt verließ, um an der Wiener Universität archäologische Vorlesungen zu halten — bereits im Januar 1852 starb. Der Kern seiner Bibliothek blieb also in Budapest und ist in Aufbewahrung der hiesigen slowakisch-evangelischen Kirchengemeinde (VIII. Rákóczi út 57/a) mit Katalog versehen dem Studium zugänglich. Das schriftliche Material befindet sich in dem Evangelischen Landesarchiv.

Liszt Ferenc második Beethoven-kantátájához

LISZT Ferenc alkotóművészi hagyatéka két olyan kompozíciót is magában foglal, amelyet a szerző Ludwig van BEETHOVEN emlékére alkotott. Mindkét mű szóló-énekhangokra, vegyeskarra és nagyzenekarra szánt kantáta. LISZT az első Beethoven-kantátát a bonni Beethoven-emlékmű 1845-ben történt felavatása alkalmából, O. L. B. WOLFF jénai professzor szövegére komponálta.¹ A második Beethoven-kantáta negyedszázaddal később, az 1870. évi Beethoven-centenárium alkalmára készült.² Ez utóbbi mesterkéltszövege Adolf STERN irodalomtörténész-től való, néhány betoldással Ferdinand GREGOROVÍUS kultúrtörténész tollából.

Mint műalkotás, egyik Beethoven-kantáta sem bizonyult LISZT időtálló alkotásának.³ Ettől függetlenül nemzetközi érdeklődésre tarthat számot, hogy a második Beethoven-kantáta anyagához tartozó Liszt-kéziratok egyikét a budapesti Országos Széchényi Könyvtár zenetörténeti gyűjteménye őrzi. A kézirat jelzete: Ms. mus. 261, ami eddig LISZT „Faust”-szimfóniájának zongorakivonataként volt katalogizálva.⁴

SOMFAI László újabb, idevágó kutatásai során megállapította, hogy ez a kézirat nem a „Faust”-szimfónia, hanem a második Beethoven-kantáta zongorakivonatának egy része.⁵ A téves katalogizálás onnan eredt, hogy amikor a kézirat 1911. április 25-én vétel útján a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonába került, akkor vele együtt került megvételre a „Faust”-szimfónia első, 1854-ben befejezett verziójának 40 levélnyi, ugyancsak LISZT kezétől eredő partitúrája is. Mindkét kézirat Sophie MENTER tulajdona volt,⁶ akit maga LISZT zongoraművészetének egyetlen törvényes női örökösének aposztrofált.⁷

¹ „Festkantate zur Enthüllung des Beethoven-Denkmales in Bonn”, Raabe-katalógus 537. sz.

² „Zur Saecular-Feier Beethovens”, Raabe-katalógus 538. sz.

³ Lina RAMANN tapintatos méltatása (*Franz Liszt als Künstler und Mensch*, II. köt. 2. r., Leipzig: 1894, 467. l.) voltaképpen csak a bevezető részt mint hangszerezési teljesítményt emeli ki. August GÖLLERICH (*Franz Liszt*, Berlin: 1908, 120. l.) úgy véli, hogy a mű választékos zenei szépségeit új szöveg alkalmazásával meg lehetne menteni; továbbá sajnálkozva megállapítja, hogy a hangversenyek vezetői — az egy Hans RICHTER kivételével — nem vettek tudomást a műről.

⁴ LAVOTTA Rezső, *Zenei kéziratok II: Kéziratzeneművek*, Budapest: 1940, 116. l.: „Liszt, Franz: Eine Faust-Symphonie. Clavier-Auszug. Eredeti kézirat. 4 lev., 2 r. A 4. lev. hátoldalán kelteztve: 26 Janvier [18] 70. Villa d'Este. F. Liszt.”

⁵ A kézirat katalogizálásának helyesbítésére KECSKEMÉTI István hívta fel a figyelmemet.

⁶ Kézirattári Növedéknapló, 1911. évi 22. tételszám.

⁷ Idézi PRAHÁCS Margit, *Franz Liszt, Briefe aus ungarischen Sammlungen*, Budapest 1966, 361. l., 257. sz. levél 1. jegyzete. — S. MENTER (1846—1918) 1877-ben költözött Budapestre.

Peter RAABE Liszt-monográfiája a művek katalógusában⁸ a második Beethoven-kantátának ezt a zongorakivonatát nem is említi. Ellenben utal arra, hogy a mű zongorakivonatának hiányos autográfja szerepel Wilhelm HEYER kölni zenetörténeti gyűjteményének Georg KINSKY által szerkesztett katalógusában.⁹ A kölni kézirat KINSKY által leírt könyvészeti adatai már külsőleg is arra utalnak, hogy az összetartozik az OSzK-ban őrzött kézirattal.¹⁰ A budapesti kézirat a mű végleges verziójának azon a helyén zárul, ahol a kölni kézirat folytatódik. A két kézirat tehát a második Beethoven-kantáta zongorakivonatának két összetartozó része.

A kettő együtt mégsem teljes. Nem szerepel bennük a mű zenekari bevezető része, ami nem más, mint BEETHOVEN op. 97, B-dur zongoratriójából a variációs formájú lassú tétel remekművű hangszerezése, de hiányzik az ezt követő átvezetés is, mely BEETHOVEN op. 106, B-dur („Hammerklavier”) zongoraszonátájából a lassú tétel megnyitását idézi. A budapesti kéziratrészt kezdete csonka: az első, kórusra és zenekarra szánt szakasz (Allegro, Esz-dur) 35. ütemével kezdődik. Befejezése viszont véglegesnek látszik: a „melodischer Prophet” (!) szöveg után, a tétel 538. ütemében kadenciával végződik. Liszt e kézirat utolsó oldalán 26 ütemet áthúzással törölt és helyette a lap alján csillaggal jelzett, 14 ütemnyi betoldást írt. — A kölni kéziratrészt a „Propheten ergründen das ewige Wort” szövegű szakasszal kezdődik, ami a mű végleges formájában közvetlenül csatlakozik a budapesti kéziratrészt lezáró kadenciához. KINSKY közléséből tudjuk, hogy a kölni kéziratból hiányzik a mű utolsó, harmadik részének 149—175. üteme, valamint a 415. ütemtől a 467. ütemben levő befejezésig terjedő szakasza.

A budapesti kéziratrészt eredeti, piros ceruzás 4-es számmal jelzett oldalán LISZT grafitceruzás kézírásával álló „Clavier-Auszug” jelölés némileg ellentmond a kölni kéziratrészt KINSKYTÓL eredő „Entwurf . . . im Klavier-Auszug” meghatározásának. Egyik kéziratrészt sem felel meg az „Entwurf” fogalmának, mert egyik sem foglalja magában, de még csak nem is jelzi a vokális szólamok anyagát, sőt ez utóbbiak hangszerekészítés nélküli ütemeinek a helyén csak a megfelelő számú ütemnyi szünet van feltüntetve. A mű nyomtatott zongorakivonatával¹¹ való egybevetésből kiténik, hogy mindkét kéziratrészt a zenekari szólamok zongorakivonatának a vázlata.¹² LISZT ezt valószínűleg azért készítette, hogy egyrészt rögzítse és ujjrenddel, valamint pedáljelzésekkel lássa el a zongoraszerű megoldásokat, másrészt jelezze a zongorakivonatban külön vonalrendszerre kerülő zenekari hangszerek szólamait („Horn”, „Harfe und Blasinstrumente”, „Trompett”, „Violinen”).

Különösnek látszik, hogy a budapesti kéziratrészt anyaga kadenciával zárul, és utána olyan részletes keltezés és névalírás áll, amelyet LISZT a művek befejezésénél szokott írni. Talán nem alaptalan annak a feltételezése, hogy LISZT a mű harmadik részét csak 1870. január 26-a után csatolta az addig elkészült részhez. A harmadik rész ugyanis az előző részekkel fennálló tematikus

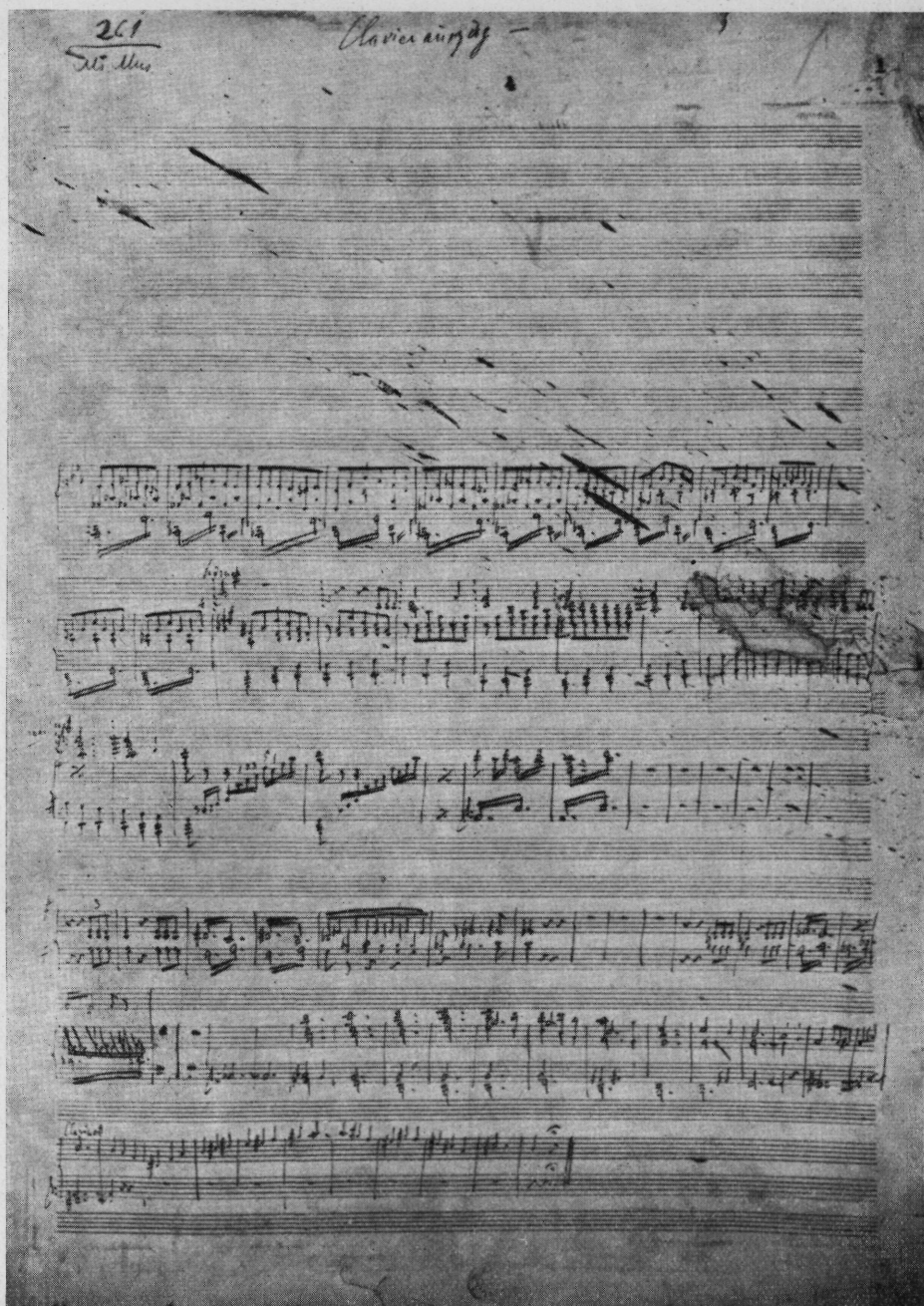
⁸ P. RAABE: *Liszt's Schaffen*. Stuttgart és Berlin 1931, 334. l.

⁹ G. KINSKY: *Katalog des Musikhistorischen Museums von W. Heyer in Köln*. IV. kötet, Köln 1916. 1587. szám. — Az ott leírt kéziraton se cím, se aláírás nincs.

¹⁰ Az OSzK-beli kézirat álló formátumú, 30 soros vonalozású, 42,2 : 29 cm méretű kottapapíron áll. A kölni kézirat adatai csupán a méret tekintetében térnek el (43,8 : 29,6).

¹¹ C. F. KAHNT kiadása, Leipzig. Lemezszám: 1360.

¹² Itt jegyezzük meg, hogy a budapesti kéziratrészt anyaga a nyomtatott zongorakivonat 60. l. 3. ütemével kezdődik és a 127. l. utolsó ütemével zárul.

1. ábra. Liszt 2. Beethoven-kantátája zongorakivonat-vázlatának első kottás lapja.
Eredeti kézirat. (Orsz. Széchényi Könyvtár, Ms. mus. 261.)

The image shows a page of handwritten musical notation, identified as the final page of the piano accompaniment sketch for Liszt's 2nd Beethoven cantata. The score is written on ten staves. The top staff is a vocal line with lyrics in German: "Part. u. Ma. Adagio". The subsequent staves contain piano accompaniment with various musical notations, including treble and bass clefs, time signatures, and dynamic markings such as "p", "f", and "cresc.". The notation is dense and includes many accidentals and slurs. There are some handwritten annotations and corrections throughout the score, particularly in the lower staves. The paper appears aged and slightly stained.

2. ábra. Liszt 2. Beethoven-kantájtája zongorakivonat-vázlatának utolsó kottás lapja.
Eredeti kézirat. (Orsz. Széchényi Könyvtár, Ms. mus. 261.)

kapcsolatok ellenére a mű legkevesbé egységes, kissé egyvelegszerű fináléja, melynek ráadásul a szövege sem mondható éppen vonzónak.¹³

KINSKY a kölni kéziratréz leírásában megemlíti, hogy annak mindkét levelén égésből eredő sérülés mutatkozik. Ugyanó utal arra, hogy Olga JANINA, LISZT egykori tanítványa, az 1871. évi budapesti kínos szereplése után a nála volt Liszt-kéziratok egy részét elégette. Ebből arra lehet következtetni, hogy a kölni kéziratréz addig O. JANINA tulajdona volt.

Talán szintén nem túlságosan merész feltételezés, hogy LISZT a második Beethoven-kantáta vázlatos zongorakivonatát a mű ősbemutatója¹⁴ és ki-nyomtatása után, de még 1870 őszi Szekszárdon személyesen osztotta meg S. MENTER és O. JANINA között.¹⁵

A kölni kéziratréz jelenlegi hollétééről nincsenek adataink. A Heyer-gyűjteményhez tartozott kéziratokat 1927-ben elárverezték. Remélhető, hogy talán e híradás nyomán a kézirat két részének a tulajdonosai kölcsönösen tudomást szereznek egymásról.

ZOLTÁN GÁRDONYI

Zu Liszts zweiter Beethoven-Kantate

Unter den Liszt-Eigenschriften, die in der Musikhistorischen Abteilung der Nationalbibliothek Széchényi Budapest aufbewahrt sind, befindet sich ein skizzenhafter Klavierauszug, der als zur „Faust-Symphonie“ gehörig gegolten hat. Das Autograph trägt die Signatur Ms. mus. 261 und ist am Schluß gleichfalls eigenhändig vom 26. Januar 1870 in der Villa d'Este datiert. László Somfai hat als erster festgestellt, daß diese Handschrift nicht zur „Faust-Symphonie“, sondern zu Liszts zweiter Beethoven-Kantate gehört. Die bisherige irrtümliche Katalogisierung des Klavierauszuges erklärt sich einigermaßen mit der Tatsache, daß derselbe zusammen mit der Partitur der „Faust-Symphonie“ (frühere Version) im Jahre 1911 aus dem Besitze Sophie Menters durch das Ungarische National-Museum käuflich erworben wurde.

Diese Kantate hat Liszt um die Jahreswende 1869–70 zur Säkularfeier Beethovens auf den Text von Ad. Stern (mit einigen eingeschobenen Versen von Ferd. Gregorovius) komponiert. Die Budapester Handschrift enthält den Klavierauszug des zweiten Teiles der Kantate erst von dessen 35. Takt an und ist vor dem Beginn des (offenbar nachträglich hinzukomponierten) dritten Teiles regelrecht abgeschlossen. Chor- und Sologesang-Stimmen sind nicht inbegriffen, dagegen sind markante Instrumental-Einsätze besonders angemerkt. Auch Fingersätze und Pedalbezeichnungen sind vorhanden.

Laut dem 1916 gedruckten, von G. Kinsky redigierten Katalog der Musik-Autographen der ehemaligen Heyer-Sammlung (Köln) existiert ein in allen Zügen ähnliches, ebenfalls unvollständiges Manuskript vom letzten Teile dieser Kantate. Hoffentlich wird diese Mitteilung die gegenseitige Kenntnisnahme seitens der gegenwärtigen Besitzer der beiden Teilmanuskripte herbeiführen.

¹³ A zenei anyag motívumai között az eddig említettekén kívül BEETHOVEN III. szimfóniájának első tételéből vett témák, továbbá a „Wie schön leuchtet der Morgenstern“ korál egyes dallamsorai is szerepelnek. Ez utóbbira utal a budapesti kéziratréz utolsó oldalán olvasható tempójelzés: „Sehr langsam (Tempo des Chorals)“ – A szöveg végzavai: „Heil Beethoven! Beethoven Heil!“

¹⁴ 1870. május 29, Weimar, Hoftheater. P. RAABE idézett monográfiája szerint (I. köt. 216. és 305. l., II. köt. 334. l.) LISZT, KINSKY adata szerint MÜLLER-HARTUNG vezényelt. Kétségtelenül LISZT vezényelte a mű pesti bemutatóját 1870. december 16-án. (PRAHÁCS M. i. m. 461. l.)

¹⁵ A szekszárdi együttlét érdekes részleteire vonatkozólag itt csak utalunk egyrészt PRAHÁCS i. m. 347. l. a 193. és 194. sz. levél jegyzeteire, másrészt HADNAGY Albert és PRAHÁCS M. cikkére a *Tanulmányok Tolna megye történetéből* II. kötetében. (Szekszárd: 1969, különösen 249–250. l.)

KÖZLEMÉNYEK

Egy magyar táblabíró véleménye az egyetemi sajtó-oktatásról a XIX. század elején. *Javallat Ujjság-Collégyom felől* — a *Tudományos Gyűjtemény* egyik legelső füzetében, az 1818-i VII. kötetben¹ olvasható egy ilyen című cikk. Szerzője HUSZÁR Károly Fejér megyei aljegyző és veszprémi táblabíró, akinek Szinnyei e cikkét nem, de „A tisztí írás alkotásának és módjának sommás tudománya”² c. hatodféléves kis kötetét ismeri.

Más helyen felhívtuk a figyelmet az úgynevezett újságkollégiumok jelentőségére és helyére a sajtóval foglalkozó tudományos kutatások történetében.³ Az erdélyi származású SCHMEIZEL Márton nyomtatásban is megjelent hallei egyetemi előadásai mellett különösen az egykorú magyar alkotó értelmiség körében ismert, folyóiratában sok magyar tárgyú témával foglalkozó August Ludwig SCHLÖZER tűnt ki a XVIII. század egyetemi sajtó-professzorai közül. Az utóbbi kötötte össze egyébként az újságismertető előadásokat „idégenforgalmi” kollégiummal is (. . . nebst einem Reise-Collegio), ami azért érdekes, mert a tudományosan nem nagyon termékeny, nehézkesen fogalmazó HUSZÁR Károlynak egyetlen másik, szintén a *Tudományos Gyűjtemény* ugyanazon évfolyamában megjelent cikke ezt a címet viseli: „Javallatt Utazásra oktató Collégyiom felől”.⁴ Miután HUSZÁR két cikke mellett fennmaradt egyetlen kis könyvében — amelyet egyébként a *Tudományos Gyűjtemény* indulása előtti évben ugyancsak annak kiadója, TRATTNER JÁNOS Tamás hozott nyilvánosságra — német forrásokra (Sonnenfels, Adelung stb.) utal, nem lehet kétséges, hogy sajtó-kollégium iránti javaslata is a hasonló német elgondolásokkal függött össze, nem az úgynevezett Collegium Novorum Publicorum gimnáziumi fokon oktatott tárgyával, amely az első, 1777-i *Ratio Educationis*-ban szerepelt csak, az 1806-i ún. *II. Ratio Educationis*-ből már kimaradt s 1818-ig valószínűleg teljesen feledésbe is ment.⁵

A nehézkesen megírt, nyelvi-fogalmazási hibák miatt helyenként alig érthető HUSZÁR-féle kis cikk mindennek ellenére nemcsak azért érdemel figyelmet, mert a már MÁTÉ Károly által legrégebbként idézett magyar sajtóelméleti cikket, BITNITZ Lajosét ugyancsak a *Tudományos Gyűjtemény*-ben,⁶ négy évvel megelőzte — de tartalmára sem érdektelen felhívni a figyelmet. HUSZÁR világosan kimondja azt, ami minden XIX. század közepe előtti „sajtótanítás” hallgatólagos alapja, hogy nem az újságírásra, hanem az olvasásra, az újságok felhasználására való tanítás a cél. „Az Újság olvasás mestersége is oly mesterség, melyet más mesterségek módjára tanulni kell.” Ennek a tanulmánynak

¹ 115—119. l.

² *Magyar írók*. IV. 1456—1457. has. A könyv szerző kiadásában, TRATTNER János Tamás nyomtatásában jelent meg Pesten 1816-ban.

³ *Tények és irányok a magyar tudományos sajtókutatásban*. = *Magy. Tudomány*. 1968. 13. köt. 9. sz. 544—553. l. Vö. még O. GROTH: *Die Geschichte der deutschen Zeitungswissenschaft*. München, 1948. 23. skk. l.

⁴ *Tud. Gyűjt.* 1818. VIII. köt. 122—130. l.

⁵ L. ezekhez MÁTÉ Károly: *Sajtó és nevelés*. Bp. 1947. 5—6. l. DEZSÉNYI Béla: *A Nova Pisoniensia és az újságolvasók a XVIII. században*. = *Magyar Századok*, 1948. 142—163. l. KÓKAY György: *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei*. Bp. 1970. 10—11. l.

⁶ MÁTÉ Károly: *Sajtó és tudomány*. Bp. 1929. 16. l. DEZSÉNYI Béla: *A magyar hírlapirodalom első százada*. Bp. 1941. Bibliogr. KÓKAY György, i. h.

három célja és a három célnak megfelelő három módszere van, amint az HUSZÁR nehézkesen mozgó fejtegetéseiből kihámozható.

Először úgymond „minden félesztendőnek vagynak Fő történetei, melyekről minden Ujság egy ideig beszél, és melyek tárgya a társasági beszélgetésnek. Most a' Frantz, Amerikai vagy más Hábóru, majd Pápa választás, majd Koronázás s a t. körülállásos historiai, geographiai és polgári kifejtegetések által, gondolatom szerént, minden illyes megtörténtek a Történet idejekor duplázott gyönyörködést nyujtanának.” Az újságolvasás egyik első polgári célja az újabb, XX. századi amerikai irodalom szerint is a társasági beszélgetés, a társas együttlétben való érvényesülés, a szociális rang tartása — vagy érthetőbben és kevésbé ridegen utilitárius kifejezéssel a holland eredetű kiemelkedő münsteri professor, Prakke által a sajtótudományi irodalomba bevezetett „Sozius-Faktor” fogalma — az eseményekkel s azokon keresztül a korral, a kortárs-emberekkel való együttthaladás, lépéstartás. Az eszköz mármost, amellyel e cél elérhető — HUSZÁR fejtegetéseiből visszatérve — az, hogy az újság-kollégium előadója időnként összefoglalja, magyarázza s egyik újság alapján a másikat helyesbítve „fontos oldaláról megismerteti” az eseményeket. Modern nyelvre fordítva: a sajtóprofesszor végzi el, amit ma az összefoglaló tudósításoktól, a hetilapok, főleg az újabban tért hódító news magazine-ok hírósszefoglalásaitól várunk.

Másodszor — folytatja szerzőnk a célok és eszközök taglalását — az újságok anyagának helyes felosztása, rendszerezése alapján megítélni azok tartalmát. E célból meg kell különböztetni

1. *Tetteket és ítéleteket* — vagyis, ismét mai nyelvre és gondolatmenetre áttéve HUSZÁR szövegét — a tudósítást „köszönettel veszi” az olvasó, de az ahhoz tartozó ítéletet, magyarázatot kritikával kell fogadnia. A kétféle anyag megkülönböztetése az újságon belül az értő újságolvasás egyik titka.

2. *Kitudható és ki nem tudható* tudósításokat — ezen HUSZÁR tulajdonképpen fontos és nem fontos megkülönböztetését érti és itt talán óvatosságból fejezi ki magát ködösen, tudva, hogy amit mond, éppen a nagy tekintélyeket sértheti: „bizonyos jeles inneptartást, sippal, dobbal mu'sikával, egy öreg Fejedelemasszony hurutját, ifju Gróf születését — az író oly hosszasan írja le, és válogatott szókkal, hogy az elmerült olvasó, ha tsak valaki fel nem ébreszti, figyelmét azon tárgyakba annyira megfárasztja, hogy alig marad valamely azután olyanokra a hol rövidebb jól emlékezés van egy újj Kereskedő vagy Pénzügyelletről, a'mely ember életénél kevesebb idő alatt Országokat és embereket változtat.” Árad a modern merkantil polgári szellem a táblabíró szavaiból: alig kell kommentár, amikor a Fejedelemasszony vagy a Gróf ügyeinél értelmesen látja döntőbbnek a kereskedők „mesterkedéseit”, akik a történelmet igazán formálják.

3. *Igaz és hazug híreket*. Itt körülbelül úgy nyilatkozik az újságíró igazmondási kötelezettségéről, mint több más egykorú forrás: nem lehet mindig a teljes igazságot elvárni az újságtól — de az értő újságolvasó sok lehetőséggel rendelkezik az egyes újságközlemények igazságtartalmának megítélésére. „Nem állíthatta eddig egy újságíró is, hogy mindig igazat írt; mind egynek az rejtett szava: *Relata Refero*. Az Újság-író nem hibás, ha hazug hírt vittat, és legnagyobb gyengeség az ellen mint ollyasok koholója ellen kikellni. Az olvasónak magára kellene vigyázni és az újságot annak tartani, a' minek az Író tartatni kívánja t.i. „,olly hírek és tudósítások gyűjteményének, mellyeket az újság-író legközelebb múlt Posta napon mindenféle tartományokból, mindenféle emberektől, a' mit meg sem szabad neveznie, kapott, a kiknek pontosságáért jót nem áll, és azok igazságának, vagy ahhoz való közelítésöknek határozását az Olvasó ítélő tehetségére biza-kodva elé terjeszti.”

„A Tudós neveti azon köz-sorsú embert — folytatja HUSZÁR — a'ki indulattal vittatja valaminek igazságát, azon okból, hogy az nyomtatva van: és pedig melly gyakran hall-

hatunk tudósokat is valamely Hírt hevesen vitatni azon egy pusztá fundamentomból, mivel az újságba van?"

Az újság igazmondása és az újságíró igazságérzete — mint ezt már SZACSAVY Sándor is érezte⁷ — két külön pólus; közelítésük az újságíró-etika alapkövetelménye, megvalósulása és megvalósíthatósága azonban történelmi—társadalmi—gazdasági feltételek függvénye — főleg a korai kapitalizmus idején. Valóban, itt tud legkevesebb tanácsot adni HUSZÁR az igazságot kereső olvasónak, azaz itt vár legtöbbet a „sajtó-collégium” segítségétől. Érdekes, hogy az újság történelmi keletkezésének és hic et nunc létrejöttének ismerete segít szerinte legtöbbet. „Az újság alkotásának története átoltajába; azon módnak körülállásos leírása, mikép erednek most⁸ az újságok; azon Források fogásos felosztása, melyekből több újságbeli tudósítások származnak; az elől forduló egyes újságbeli tudósításoknak a’ megmutatott rend szerint való megfejtésére tsekélj itéletem szerint bőven tanítja a’ fellyebb említett újság olvasás mesterségét s egyszersmind annak esz-közölhetőségét”.

A feladat tehát általában nem az újságírás és újságkiadás, hanem az újságolvasás. HUSZÁR a sajtókollégium céljának és szempontjainak kimutatása után rátér arra, kinek és miért szükséges az új stúdium. Itt az egész addigi egyetemi struktúra áttörését, új, a szinte csak napjainkban végbemenő átalakult tudományos képzésnek megfelelő differenciálást javasol.

A „harmadszor” címmel bevezetett utolsó fejezet így kezdődik: „Vagyon olly Polgári pálya (cursus politicus), a melly ámbár még semmi Tudományos-öszveségbe (universitas) különösen nem tanittatik, még is szélesen terjedő és közhasznú, mint az *Istenes, törvényes, orosz és több tudománypályák*, és szintúgy mint ezek különös Tanítót és Tanítást kíván.” Ezek a HUSZÁR által „polgári tudomány”-nak jelölt szakok nem csak hogy nem tanittatnak tudományos fokon, úgy mint a négy klasszikus fakultás stúdiuma, hanem a klasszikus egyetem által nyújtott tudásanyagból is hiányzanak. Ezek közé tartozik az újságolvasás tudománya is. „Minden a’ ki magát tudós sorba számítja újságot olvas; ritka újság, a’ melyben számtalan polgári mesterszavak ne volnának, és pedig olyak, mellyeket pusztá szóból senki el nem ért, azok megértése nélkül ki ért valamely tudósítást egészen tökéletesen? a’ mi főbb a tudatlan tsoport minden tudósról azt hiszi: hogy az újságokról, világ történeteiről jobban ítélhet mint ő, mely megaláztatása az egész Társaságnak, ha ez a más tárgyakba fő tudós a Világ mindennapi történetéről olly tudatlanul beszéll, mint a Szajkó?”

Mindenkinek tehát, aki „tudósnak”, értsd: akadémikus képzettséggel rendelkezőnek tudja magát, kell ismernie ezeket a modern polgári tudományokat. HUSZÁR egy azóta végbement, de napjainkig tartó haladó egyetemi, felsőfokú oktatási reformot sürget, amelynek során a „státustudományok”, a „statisztika” (a szó régi és új értelmében), de amellet egyik legelsőként „a pénz dolga” is tantárgyként szerepeljen; ezek között a modern tárgyak között kapna helyet az újságkollégium is. És mindezen új tudományoknak, a „köz-hasznú, lelkesítő és méjj polgári tárgyak”-nak leglényegesebbike — HUSZÁR döcögő terminológiájával — „az emberiség egyetlen voltát, a Rendek különbözéseit, a

⁷ *A Magyar Kurír és a cenzúra.* = *Magy. Könyvszle.* 1967. 12—39. 1.

⁸ Aláhúzás tőlem. Hogy a sajtó tudományos vizsgálata nem egyedül az újság munkásainak, sőt nem is egyedül a kutatóknak az ügye, hanem mindazoknak, akiket az újság informálni hivatott, azt *Elvek és tények* c. id. tanulmányunkban hangsúlyoztuk. Alljon e helyen az elismerés és a köszönet is érte, hogy akadt magyar publicista, aki ennek a fontosságát megértette és cikkünkben éppen ezt a sort idézte: „Ha van sajtótudomány, akkor az az olvasás tudománya is, nemcsak az írásé”. *Magyar Nemzet* 1968. szept. 27. A[ntal] G[ábor]: *Sajtó és történelem.* — HUSZÁR Károly mindkettőnket megelőzte.

Nemesség eredetét s több ilyeseket Historiai polgári móddal körülálláson, és mindez megérthetésére s a' közéletben szintúgy, mint más tudományokban használhatólag megmagyarázni."

Talán nincs körülményesebb és nehezebben megérthető megfogalmazása a későbbi politikai gazdaságtannak és a polgári szociológiának. De elgondolkodtató, hogy egy régi táblabíró már ezekben látja a jövő „lelkesítő” társadalomtudományát. És ide, az új, előremutató tárgyak közé helyezi a javasolt sajtókollégiumot. Amely az értő olvasás tudománya elsősorban, mint ilyennek kell a művelését „közhasznúnak”, közérdekűnek tekinteni. Minden akadémikus műveltségű ember, és nem csak a specialisták számára.

A HUSZÁR-cikk szerénységében is legszebb értékelését magától a szerzőtől idézhetjük, igaz, nem itt tárgyalt cikkének, hanem idézett okiratfogalmazási és kezelési kis tankönyve előbeszédének végén: „Ezen munkának írója látszik, hogy akart mondani, és ha mindenben ezen tzelját el nem érhetette is, tsak az volt az oka: hogy az igyekezet nagyobb volt benne az erőnél."

DEZSÉNYI BÉLA

Megjegyzések egy Bajza-vershez. BAJZA József *A királyra* címen számon tartott költeményének hangja, érzelmi vonásai nehezen egyeztethetők össze a költő haladó magatartásával, függetlenségi- és szabadságharcok iránti érdeklődésével,¹ azzal a szerkesztői tevékenységgel, amely egyrészt a szabadelvűség, a demokratizmus és ellenzéki magyarság-szemlélet vonalán építette ki az *Athenaeum* szellemi arculatát,² másrészt a *Történeti Könyvtárban* a forradalmi gondolatok és indítékok tudatosításának szolgálatában jelenteti meg DAHLMANN művét (*Az angol forradalom története*, 1844) a maga és MIGNET alkotását (*A francia forradalom története*, 1845) GAAL József fordításában. Ha nyilvánvaló is, hogy a költemény ihletforrása az 1844-ben szentesített magyar nyelvtörvény és a vallásszabadság némi enyhülése,³ túlzottnak érezzük azt a felfokozott örömet, amelynek nyomán nem méri fel az 1843—44. évi országgyűlés félsikerét, hanem a politikai valóság várható bírálata helyett királymagasztaló hangszerelésben juttatja költői visszaverődéshez a részletpozitívumokat. Az „Áldd meg Isten Ferdinándot” kezdetű költemény szerint a király pusztulásnak indult életünk megmentője, akinek neve legyen felejthetetlen, akinek nevét visszhangozza a Duna és Tisza partja, és isten védelmezze fején a koronát.

Mínta BAJZA maga is érezte volna, hogy költeménye kirí hazafias lírájának eszmerkeretéből, nem vette fel az 1851-ben összegyűjtött művei közé. A verset TOLDY Ferenc adta ki először 1861-ben *A királyra* címmel, alatta az évszám: 1844.⁴ BADICS Ferenc ezt a jegyzetet fűzi a vershez: „Eredeti kézírata a M. Tud. Akadémia kézírattárában. Később Töldynál 1861.”⁵ BADICS Bajza-kiadásának e tájékoztató rámutatása képesán feltűnő jelenségnek kell tartanunk, hogy a verset pontos dátumjelzés nélkül helyezi el az 1844 és

¹ Az *Éjszakamerikai egyesült országok története*. Drezdai tanító HERMANN Ágoston L. fordítása szerint magyarázta VELENCZEI Gábor (Az álnéven megjelent fordítás csak részben Bajza munkája: SZINNYEI: *Magyar Írók* I. 351). Buda, 1836. Előszó. — *Washington élete*. SPARKS Járed után szabadon dolgozta CZUCZOR Gergely. Pest, 1845. Előszó 5. (Történeti Könyvtár IV.)

² LUKÁCSY Sándor: *Az Athenaeum, a szabadelvűség műhelye és terjesztője*. = *Magy. Könyvszle*. 1965. 333—339. l.

³ *A magyar nyelv és nemzetiségről*. 1844. évi II. tc.; *A vallás dolgában*. 1844. évi III. tc. *Pesti Hírlap*. 1844. 799 (nov. 21.). *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1836—1868. évi törvények*. Bp. 1896. 198—199. l.

⁴ *Bajza összegyűjtött munkái*. Második, bővített kiadás TOLDY Ferenc által. Pest, 1861. I. 121. l.

⁵ *Bajza József összegyűjtött munkái*. Harmadik, bővített kiadás. Életrajzi bevezetéssel és jegyzetekkel sajtó alá rendezte BADICS Ferenc. Bp. 1901. I. 351. l.

1845 között írt költemények között, és nem tünteti fel BAJZA műveinek bibliográfiájában,⁶ holott az autográf kézirat szerint⁷ a vers teljes címe: *A' királyra. 1844-ben.* SZÜCSI József ismét közli az 1844. évszámot, de a megjelenés helyét BADICCSAL megegyezőleg jelöli meg: „Toldy kiadása, 1861.”⁸ Irodalomtörténeti köztudatunk szerint tehát a vers csak három évvel a költő halála után került nyilvánosságra.

A költemény azonban már BAJZA életében megjelent, nem sokkal az 1843—44. évi országgyűlés befejezése után *A királyra 1844-ben* címmel. A verset a DESSEWFFY Emil szellemi-politikai irányítása alatt álló és SZENVEY József szerkesztésében megjelenő *Budapesti Híradó* közölte 1844. december 15-i, vasárnapi számában, a 411. lapon. A vers nyomdatechnikai elhelyezése a konzervatív újság ízlésének és a költemény királydicsőítő kísérőzenéjének találkozásán túl személyi tendenciát is feltételeztet. Az újságszám első lapján közvetlenül a fejléc alatt négy hasábosan szedve, levegős térközökkel emelkedik a hírlapi közlemények fölé. Mintha ki akarná hívni az összehasonlítást a *Pesti Hírlappal*, mintha azt a gondolatot sugallná: DESSEWFFY és SZENVEY a lapjuk politikai irányzatától távolálló BAJZA versét megkülönböztetett formai tisztelettel tették közzé, ugyanakkor időpontja legnagyobb magyar költőjének, VÖRÖSMARTYnak *Mit csináljunk?* című költeménye kényszeredettséget tükröző tördeléssel jelent meg 1844. november 10-én a *Pesti Hírlapban*. VÖRÖSMARTY versében hangulati elégedetlensége kap hangot az országgyűlés részleges eredményei láttán,⁹ és a vers a *Pesti Hírlap* említett számának nyolcadik lapján (776) a hirdetések szomszédságában, az *Újdonság* rovatban zsúfoltan szedve, szinte ürügyet kereső bevezető sorokkal lát napvilágot. Lehetetlen nem gondolnunk arra, hogy itt a szerkesztő, SZALAY László a verssel jelentkező VÖRÖSMARTY személyét tekintve keszrű engedményre kényszerült: rést ütött a szépirodalom és a publicisztika szétválasztásáról vallott nézetén, hisz egy hónappal később KOSSUTH elvi álláspontjára hivatkozva helyteleníti DESSEWFFY Emil „irodalmi forradalmát”, hogy JÓSIKA Miklós regényének közlésére készül. SZALAY szerint a „journalistica épen azóta fejlődött ki, mióta Kossuth Lajos a' novellákat 's a' mindenféle vezeteket onnan kizárta.”¹⁰

Felvetődhet a kérdés, mi készíthette BAJZÁT arra, hogy a konzervatív reformerek lapjában tétesse közzé versét, ő, aki addig csak szépirodalmi kiadványokban, folyóiratokban adta közre költeményeit. Feltevésünk szerint a költő elhatározása és a *Budapesti Híradó* között TOLDY Ferenc vert hidat. Ez idő tájt TOLDY már DESSEWFFYÉK politikája mellett köt ki. DESSEWFFY Aurélról 1842-ben mondott gyászbeszéde szinte programvallásnak minősül. Szerinte a reformtörekvések nagyobb eszmei méreteket öltöttek, hogysem azok állami létünkre kedvezően hatottak volna. A haladás gyors menetének következménye „lón, hogy férfiak, kiket tisztelet és hála nélkül említeni nem lehet, szükségesnek láták határt mutatni ki e szellemi mozgalomnak.” DESSEWFFY „az őszinte, határozott, de történeti alap s azon nyugvó érdekek kímélete által mérsékelt haladási fél embere, sőt hőse volt és maradt.”¹¹

TOLDY ideológiai közelségét DESSEWFFYÉK politikai irányához sajtó-kapcsolatuk is dokumentálja. A *Budapesti Híradó* megindulásakor DESSEWFFY Emil szerződést köt

⁶ Uo. 230, 139. 1.

⁷ MTA Kézirattár. M. Irod. Levelezés. 4r. 131. sz.

⁸ *Bajza József művei. Költemények, novella, kritikák.* Kiadja SZÜCSI József. Bp. 1914. 95. l.

^{8a} A költeményt a *Budapesti Híradó* nyomán a pozsonyi *Hírnök* is közzétette: 1844. 595. 1. (dec. 20.).

⁹ Vö. *Vörösmarty Mihály összes művei.* III. Sajtó alá rendezte TÓTH Dezső. Bp. 1962. 389—90. l. *Magyar történet.* Szerk. MOLNÁR Erik. Bp. 1964. I. 458—459. l.

¹⁰ *Pesti Hírlap* 1844. 859 (dec. 19.).

¹¹ TOLDY Ferenc: *Irodalmi beszédei. I. Gyász- és emlékbeszédek 1833—1855.* Pest, 1872. 56. l.

TOLDYval. Megállapodásuk értelmében TOLDY elvállalja az újság *Tudományos Világ* című rovatának írását, kötelezve magát arra, hogy „tekintettel lesz folyvást, mind tárgyai megválasztásában, mind azok tárgyalásában egy illy nagy közönségnek szánt lap kellékeire és másfelül annak uralkodó szellemére.”¹² Az 1844. július 16-án kezdődő rovatban TOLDY hosszabb-rövidebb cikkekben tájékoztat a tudományos és irodalmi élet időszerű jelenségeiről, közöl bibliográfiai összeállítást, ismerteti az újonnan megjelent tankönyveket, szótárakat, ifjúsági iratokat, leggyakrabban a szépirodalmi műveket. Írásai nem egyszer vezércikként kerülnek a lapba. 1845-ben egyre inkább gyérülnek a közlemények, majd az utolsó negyedben elmaradnak. A szerződés szerint a szerkesztőség a cikkek szerzőjét „fölfedezni nem fogja, a mennyiben a szerző rejtezni akar.” TOLDY él e lehetőséggel. Csak egy ízben jelzi S. F. betűkkel cikkét, amikor néhány héttel BAJZA versének megjelenése előtt a sajtó közömbössége és a közönség részvétlensége miatt a Kisfaludy Társaság Nemzeti Könyvtár-kiadványai érdekében esztétikai cikket ad át a *Híradónak*. A szerkesztőség a kivételes alkalmat arra használja fel, hogy szinte hízelgő megjegyzésével álcázza TOLDY külső munkatársi viszonyát: „Van-e még szükség a mi ajánlatunkra, azok után, miket az érd. beküldő oly lelkesen elmondott, s mik, engedje reménylenünk, visszhang nélkül nem maradandnak?”¹³

TOLDY politikai elhajlása ebben az időpontban még nem tükröződik BAJZA magatartásán, 1844-ből ismert három levelében továbbra is a meghitt barátság közvetlenségével értesíti TOLDYt a *Történeti Könyvtár* szerkesztői ügyeiről, tanácsát kéri, kérdezősködő látogatásokkal kísérletezik.¹⁴ Nyilvánvalónak kell tartanunk, hogy a költő politikai verse TOLDY tanácsára került a *Budapesti Híradóhoz*. Közvetítő szerepére érvként egy későbbi jegyzetét is megemlíthetjük. Talán az ötvenes évek végén a Bajza-kiadás tervével foglalkozva előkészületül bibliográfiai összeállítást vet papírra. Nem emlékszik vissza pontosan a költemény címeire, megjelenése évére, de bizonyára személyes élménye nyomán helyesen idézi vissza a nyomtatott vers leőhelyét. Könyvészeti fogalmazványába ezt az adatot jegyzi be: „[184] 5 . . . Óda a királyhoz. Bpesti Híradó.”¹⁵

A *királyra* című Bajza-vers nem vonzotta az irodalomtörténeti figyelmet. Egyetlen rá vonatkozó magyarázó utalást ismerünk. SZÜCSI József BAJZA költői munkásságának méltatásában egy mondatot szentel a költeménynek: „Loyalis versre hangolja, mikor V. Ferdinánd magyar nyelven nyitja meg az országgyűlést (A királyra).”¹⁶ Az idézet kettős megjegyzésre kötelez. 1. Időbeli adata nem egyezik a vers keletkezése dátumjelzésével; az országgyűlést ugyanis 1843. május 18-án nyitották meg és 1844. november 13-án rekesztették be. — 2. Tartalmi vonatkozása téves tárgyi elemet rögzít.

SZÜCSI Bajza-monográfiájának említett kitétele a költemény második versszakára épül. Igaz, a versszak félreérthető, és SZÜCSI valóban el is vétette a Bajza-strófa értelmezését. A költemény-részlet így hangzik.:

Három század óta Ó az
Egy király maga,
A kinek magyar szavakra
Nyílt meg ajaka.

¹² OLTVÁNYI Ambrus közlése. A szerződés kelte: 1844. július 10. MTA Kézirattár. Tört. 4r. 34. sz.

¹³ *Budapesti Híradó*. 1844. 375 (nov. 29.).

¹⁴ *Bajza József és Toldy Ferenc levelezése*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta OLTVÁNYI Ambrus. Bp. 1969. 512–513. l.

¹⁵ BAJZA József-re vonatkozó jegyzetek TOLDY Ferenctől 3. MTA Kézirattár. M. Irod. Levelezés. 4r. 131. sz.

¹⁶ SZÜCSI József: *Bajza József*. Bp. 1914. 204. l.

A költő szerint tehát három évszázad óta Ferdinánd az első magyar király, „a kinek magyar szavakra nyílt meg ajaka.” Szűcs e mellékmondat minden elemét a király személyére vonatkoztatja. Márpedig ennek az értelmezésnek ellentmond a történeti valóság. Az 1843. május 20-án a pozsonyi hercegprímási palota dísztermében megtartott királyi ülésen a főkancellár üdvözlő beszéde után „ő felsége a' király elmondván *latinul*¹⁷ kegyelmes trónbeszédét, az ország főkancellárja kezéből átvett kegyelmes kir. előadásait pecsét alatt az ország primásának átnyújtotta.”¹⁸ FERDINÁND csak az utolsó rendi országgyűlést nyitotta meg és zárta be magyar nyelvű beszéddel az 1844. évi nyelvtörvény kötelező hatása alatt.¹⁹

BAJZA verssorait más irányból kell megközelítenünk. FERDINÁND a maga személyével kapcsolatos hivatalos érintkezésben ragaszkodott a latin nyelv használatához. Az 1832—36. évi országgyűlés utolsó előtti országos ülése KLAUZÁL Gábor kezdeményezésére elhatározza, hogy az alsó tábla a királyt az országgyűlés berekesztésekor magyar nyelven üdvözlí. A nádor azonban közli a rendekkel „a felség ama parancsát, hogy a bevett szokás szerint *mostanság* hozzája intézendő beszéd deák nyelven mondasson.”²⁰ S mi történt az 1843—44. évi országgyűlés kezdetén? A király Pozsonyba érkezik. Fogadásakor „azon országos küldöttség, mely a' végett a' tegnapelőtti első országos ülésből kirendelve volt[,] az ország primása szónoklata mellett a' következő *magyar beszéddel* üdvözlé: »Felséges császár és apostoli király, legkegyelmesebb urunk! . . . «²¹ Majd másnap a trónbeszéd elhangzása előtt „Az ország főkancellárja gr. Majláth Antal ő excellentiája *hazai nyelven* ekkép szólott: Ő felsége legkegyelmesebb urunk 's királyunk vele született boldogító öntudatának legedesebb örömeit élvezi . . . »²²

A Bajza-vers második szakaszának helyes értelmezése szerint tehát nem FERDINÁND beszélt magyar nyelven, hanem 1843-ban első ízben „nyílt meg ajaka” őt üdvözlő magyar szavakra, válaszolt először, ha mindjárt latinul is, hozzá intézett magyar nyelvű beszédre. A magyar nyelv reformkori sorstörténetének e mozzanata lett aztán egyik ihlet-teremtő motívuma BAJZA királymagasztaló versének.

ZSOLDOS JENŐ

Gárdonyi Géza és a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára. Az OSZK irattárának 1899. évi 603-as aktacsomagjában irodalomtörténeti vonatkozású levelek találhatóak. Az első levél így szól:

Igen tisztelt Uram.

Én már két esztendő óta történelmi regényírással vesződom. Egy kis vagyon ráment már azokra a könyvekre, amelyekből úgy ahogy össze tudtam állítani annak a kornak a képét, amelyben az alakjaim mozognak.

Egész életemben elvem volt az, hogy könyvet nem kértem kölcsön, de minél több könyvet veszek, azt látom: annál több kell. Kénytelen vagyok azt cselekedni, amitől eddig legjobban irtóztam: a nemzet könyvtárából kérni, ami kapható.

Kérem alázatosan méltóztatásuk értesíteni, hogy kaphatok-e, s milyen feltételekkel a M. N. Múzeum könyvtárából időnkint történelmi könyveket? Menyit kaphatok egyszerre? Menyi időre? Kell-e biztosítékot tennem, s menyit?

¹⁷ Én emeltem ki. Zs. J.

¹⁸ *Pesti Hírlap* 1843. 344 (máj. 25.).

¹⁹ SZEKFÜ Gyula: *A tizenkilencedik és huszadik század.* HÓMAN—SZEKFÜ: *Magyar történet VII.* 224. l.

²⁰ BALLAGI Géza: *A nemzeti államalkotás kora. A magyar nemzet története.* Szerk. SZILÁGYI Sándor. Bp. 1896. IX. 405. l.

²¹ *Pesti Hírlap* 1843. 342 (máj. 25.).

²² Uo. 344

Mint hogy Igazgató Ur nem ismer engem, s bizonyára tájékoztatja magát, mielőtt nekem felelne, vagy feleltetne, a Múzeumban levő ismerőseim közül méltóztassék megkérdezni: Szinnyei bácsit, Erdélyi Pál, Esztergár és Kereszti urakat.

Nekem most ezek a könyvek kellenének:

1. Ipolyi Kisebb munkái III.ik kötet. 2. Arch. Ért. 1890. évf. 3. Salamon F. Török hódítás kora Magyarországon. — S kellene egy kosztúmtani munka a XVI.ik századbeli török hadseregről.

Magamat szíves jóindulatába ajánlva vagyok tisztelettel

kész szolgálója
Gárdonyi Géza

1899 IX. 27.

A történelmi regény, melyet GÁRDONYI említ, minden kétséget kizáróan az *Egri csillagok*, mely 1901-ben jelent meg. Ez GÁRDONYI első nagyobb műve, előtte újságírással, szerkesztéssel foglalkozott, érthető tehát, hogy könyvtári ismerősei közül SZINNYEI Józsefet és KERESZTI Istvánt is megnevezi, akik akkor a Hírlaptár tisztviselői voltak.

FEJÉRPATAKY, a könyvtár igazgató öre GÁRDONYI levelének kézhezvétele után azonnal válaszolt, mégpedig elutasítóan, ahogy akkor — a könyvtár szabályainak megfelelően — minden magánszemélytől érkező kölesönzési kérés teljesítését megtagadta.

Tekintetes Gárdonyi Géza úrnak

Eger

Folyó hó 27-én kelt becses soraira szerencsém van a következő felvilágosítást adni:

A Nagyméltóságú Minister úr által kiadott Nemz. Múzeumi szabályzat 53 §-a értelmében „Múzeumi könyveket a vidékre kivételes esetekben, s csakis közhatóságok és nyilvános közművelődési intézetek hivatalos megkeresésére és jóátállása mellett lehet kölcsön adni.” Ha tehát a Széchényi Orsz. könyvtárhoz valamely egri hatóság vagy közművelődési intézet, pl. főgymnáziumi vagy egyéb iskolai igazgatóság, érseki lyceumi könyvtár stb útján méltóztatik fordulni, a kérés teljesítésének nincs semmi akadály.

A becses levelében felsorolt könyvekre nézve bátor vagyok megjegyezni, hogy Ipolyi Arnold munkái, az Archaeologiai Értesítő és Salamon Ferencztől a Török hódoltság kora Magyarországon, az egri lyceum rendkívül gazdag és kitűnően rendezett könyvtárában kétségtelenül megvannak s így azoknak elküldése talán nem lesz szükséges.

Kiváló tisztelettel

Budapesten, 1899. szept. 29.

Fejérpataky

Az elutasításra GÁRDONYI egy újabb levéllel válaszol, melyben nem annyira a könyvtárat, mint inkább a FEJÉRPATAKY által citált múzeumi szabályzatot marasztalja el és tartja sérelmesnek.

Igen tisztelt Igazgató úr,

Köszönöm, hogy kérésemre postafordultával válaszolni méltóztatott. Az idézett miniszteri rendelet megfoszt engem és minden író, aki Kőbányán és Óbudán túl lakik az országos könyvtár használatától. Mert sem én nem fordulhatok az iskolai és egyéb hatóságokhoz, sem azok nem ismerhetik dolgunknak, hogy értem kezeskedjenek, s nekem közvetítsenek.

Ezen a rendelkezlen Uram változtatni kell, és én írok is a minister úrnak, hogy ezt a pontot korigálja.

A mi a liceumi könyvtárt illeti, az zárt könyvtár, papi könyvtár s privát könyvtár, — nem kérhetek belőle könyvet. Köszönöm azonban szíves figyelmét, hogy említeni méltóztatott.

Tisztelője és kész szolgálója
Gárdonyi Géza

1899 X. 1.

Gárdonyi valóban írt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak, melyre a következő levél, illetve jelentés a bizonyíték, melyben FEJÉRPATAKY részletesen megindokolja álláspontját. (A jelentésnek egy impurum példánya található az iratok között FEJÉRPATAKY kézírásával, megszólitás, dátum és aláírás nélkül.)

„A világ összes könyvtáiraiban elfogadott elv, hogy a könyvtár székhelyétől távolabb eső helyekre csakis könyvtárak megkeresésére, azok jóállása mellett s a könyvtár helyiségeiben való használatra lehet könyveket kölcsön adni.

Ez az elv jön alkalmazásba a Nemz. Múzeum szabályzatánál is.

A művelt nyugati nemzeteknél eszébe sem jutna senkinek, a legelső tudományos tekintélynek sem, hogy idegen könyvtártól a maga részére könyvek elküldését kérje: természetnek találja, hogy ily esetben valamely könyvtár közvetítését kell igénybe vennie.

Ebben nincs semmi dehonestáló, semmi bizalmatlanság. Csak beteges érzékenység, vagy (kivált magyarországi ún. íróknál gyakorta előforduló) önhittség láthat ebben valami lealázót.

Mióta a bécsi udv. könyvtár megbecsülhetetlen értékű Iordanes-codex Mommsen charlottenburgi lakásán a lángok martaléka lett: nincs arra eset, hogy idegen helyre, magánfél lakására küldje el egy könyvtár valamely könyvét. A párizsi Bibl. Nat. nyomtatványokat éppenséggel nem ad ki helyiségeiből: kéziratokat igen, de csakis könyvtárak hivatalos megkeresésére. A londoni Brit. Muzeumból semmi körülmények között sem lehet kiadni valamit.

Országos, nemzeti könyvtáraknál a jelenleg uralkodó elv, hogy a könyvtár első sorban conservál és ezzel kapcsolatban saját helyiségeiben mindenkinek a legnagyobb liberalitással rendelkezésre bocsájt mindent. Arra kell törekedni, hogy a belső használat módja mennél egyszerűbb, a használat ideje mennél hosszabb legyen; a kikölcsönzés pedig mennél ritkábban forduljon elő.

Tömeges kikölcsönzésnél a könyvtár nem vállalhat semmiért garanciát.

A Gárdonyi úr által kért könyvek oly közönségesek, hogy azok az egri lyceumi könyvtárban okvetlenül megvannak, hisz Ipolyi egri kanonok volt. Azon szeszély miatt, hogy Gárdonyi úr nem akar az ottani, nyilvános jellegű, bárki által használható könyvtárhoz fordulni, a Nemz. Múz. nem veheti ki a használatból pl. az Arch. Értesítőt vagy Salamon Fer. művét, melyeket itteni olvasók úgyszólván naponként használnak.

Nincs semmi ok, hogy a Nemz. Múzeumi szabályzat illető pontján változás történjék. Komoly tanulmányozás esetén bárki használhatja vidéken is a Múzeum könyveit, ha annak, az illetőre nézve éppen nem terhes garantiális eljárásnak veti alá magát, melyet a könyvtári nemzetközi gyakorlat évtizedek óta megállapított s a mely intézetünknel is évtizedek óta szokásban van, a nélkül, hogy ellene eddig legkisebb kifogás merült volna föl.”

Az ügy további sorsáról nincs anyag az irattárban, de minthogy a kölcsönzésre vonatkozó rendelkezéseket nem változtatták meg, és a későbbiek folyamán semmi nyoma nincs annak, hogy GÁRDONYI megkapta volna a kért könyveket a könyvtártól, feltételezhető, hogy a minisztériumtól is elutasító választ kapott.

A minisztérium az aktát — mint elintézett ügyet — október 21-én küldte meg a könyvtárnak.

A könyvtár eljárását — bármily előkelő helyet foglal el GÁRDONYI a magyar irodalomban — nem lehet akadékoskodásnak minősíteni. A nemzeti könyvtárnak valóban a megőrzés volt az elsőrendű feladata és az ma is, nem pedig a könyvtár falain kívül jelentkező olvasási igények kielégítése. Beláthatatlan következményekkel járt volna a kölcsönzési tilalmak feloldása a könyvtár anyagának épségére nézve.

Másrészt a könyvtár mindig igyekezett minden igénynek eleget tenni, amely hivatalos szerv, főleg iskolák, alispáni, polgármesteri hivatalok, vidéki nagykönyvtárak közvetítésével érkezett, erre bizonyíték az az évi nyolevan—száz levél, melyet az irattár évről-évre tartalmaz. Korlátozásokat csak a hírlapok kölcsönzésével kapcsolatban állapított meg a könyvtár, mivel a postai szállítás következtében a nagyalakú hírlapok jobban rongálódtak.

Végül perdöntő FEJÉRPATAKYNak az az érve is, hogy annyira gyakran használt anyagot, mint az *Archaeologiai Értesítő*, nem vonhat ki a használatból feltételezhetően hosszabb időre, hiszen akkor még nem volt mód a többpéldányos gyűjtésre olyan arányban, mint ma. A könyvtár csekély dotációja még azt sem tette lehetővé, hogy a más úton be nem érkező anyagot megvásárolja, nemhogy többpéldányok beszerzésére jutott volna.

ILLYÉS KATALIN

Az Eger városi nyilvános könyvtár alapítása. Egy-egy nyilvános könyvtár megalapításának története s annak körülményei joggal mindig érdeklődésre tarthatnak számot. Kívált áll ez olyan jelentékeny kultúrcentrum, mint éppen Eger városa esetében.

Most, amikor az egri városi könyvtár a közelmúltban átvette az egykori egri nagypréposti szép barokk palotában újjászületett otthonát, joggal merült fel sok könyvbarátban a kérdés: vajon a felszabadulás előtt volt-e városi nyilvános könyvtár Egerben? Mind-egyedülig úgy volt ismeretes, hogy a városban közkönyvtár megalapítására annakelőtte nem került sor. Levéltári kutatás során azonban sikerült megállapítani, hogy Egerben az első nyilvános városi könyvtárat elvileg (!) 1921-ben alapították, — méghozzá irodalmilag igen érdekes személyek.

GÁRDONYI Géza két fia, Sándor és József 1921 március utolján, vagy április első felében Eger városához intézett levelükben, — amelyet azonban sajnos nem őrzött meg a levéltár, — „a létesítendő városi könyvtár részére 200 kötetet ajánlanak fel.”

A városi képviselőtestület 1921. április 30-i közgyűlésén foglalkozott a jelentékeny ügygel. Az előterjesztést a városatyák kétségtelen örömmel fogadták, majd a következő „véghatározatot” hozta a város legfelső közigazgatási szerve, melyet részben érdekessége, részben pedig e korszakra jellemző volta miatt maradéktalan teljességgel közlünk:

„A képviselőtestület az állandó választmány javaslata alapján Gárdonyi Sándor és dr. Gárdonyi József Uraknak, fölöttébb értékes ajándékaért a város közönségének, hálás köszönetét tolmácsolja.

Kimondja egyszersmind a képviselőtestület, hogy a magyar kultúra fejlesztése érdekében, egy városi nyilvános könyvtárat állít fel: annak első alapjául a Gárdonyi Sándor és dr. Gárdonyi József urak által felajánlott 200 kötetből álló adományát helyezi el, s utasítja a tanácsot arra, hogy a város anyagi erejéhez és lehetőségéhez mérten fejlesztendő városi könyvtár kiadásainak fedezésére az elkövetkezendő évek költségvetéseiben, a jelzett körülmények figyelembevételével meghatározandó összeget állapítson meg.

Miről a képviselőtestület a városi tanácsot az ügyiratok kapesán, az adományozókat pedig hálás köszönetének kifejezése mellett átiratilag értesíti.

Indoklás.

Úgy a város hatóságának, mint a nagyközönségnek régi óhaját képezte az a vágy, hogy a város hozzájárulásával, illetve a város anyagi lehetőségének kihasználásával, egy nyilvános városi könyvtár állíttassék fel.

A képviselőtestület, fentebbi elhatározásánál ma kétszeres jelentőséggel bír az elhatározás egyrésztől azért, mert a mai óriási anyag-, és munka-bérek okozta drágaság, amely előre láthatólag csak lassú lépésben fog csökkenni, — a lelkek nemes művelését az intellektuális osztály vagyontalan tagjai részére majdnem lehetetlenné teszi, de jelentőséggel bír másrésztől azért is, mert a megmaradt csonka Magyarország legelső feladatainak egyikét képezi a magyar kultúra fejlesztése, erősítése, támogatása és terjesztése. Ez a fegyver, amely a mindenéből kifosztott és területileg szétdarabolt ország magyarságának kezében utolsónak még megmaradt, s ez ad a megcsonkított országnak reményt arra, hogy az elszakított országrészek azonos anyanyelvű, érzelmű, hazafias lakossága az anyaország kultúrájába ismét bekapcsolódva, örökre nem veszhet el.

Végtelen öröme szolgál a képviselőtestületnek az a körülmény, hogy a jelen határozattal felállítani rendelt nyilvános városi könyvtár alapjaihoz az első köveket a legnagyobb élő magyar írónak gyermekei adták, s hogy azok között helyet foglalnak azok a művek is, melyeknek egyikében a legnagyobb élő magyar író ennek a sokat szenvedett városnak az apothéozisát oly szépen és oly felemelően örökítette meg.

Jelen véghatározat ellen, a kihirdetéstől számított 15 nap alatt, Heves vármegye törvényhatósági bizottságához intézendő fellebbezésnek van helye.”¹

A közgyűlési határozatot az érvényben volt közigazgatási rendelkezések értelmében „Hirdetmény”-ben is közzé tették a következő szöveggel:

¹ Heves megye Levéltára. Eger Város Levéltára. 1921. évi képviselőtestületi közgyűlés jegyzőkönyve. 4183 kgy./179/1921. szám.

„Eger város képviselőtestülete a mai napon tartott közgyűlésén nyilvános városi könyvtár felállítását határozta el.”

— A határozat elleni fellebbezés határidejét május 15-ében jelölték meg.²

A városi képviselőtestület a korszakra jellemző módon a kétségtelenül fontos lépés — városi nyilvános könyvtár felállítása kapcsán — csak az „intellectuális osztály” művelődésére gondolt, s az igen jelentékeny számú hátyai parasztság, az értelmiség közé nem sorolható igen erős kispolgári réteg, s a munkásság igénye kielégítésének szükségességét nem is említette, s így azokat eleve mintegy kizárta a tervezett városi könyvtár élvezetéből. A város urai éppen 1921-ben hangsúlyozott irredenta szólamokat is hangoztatnak. Ez a néhány sor rendkívül jellemző képet fest e korszak egri városvezetésének szemléletéről.

Miután fellebbezés a véghatározat ellen természetesen nem érkezett, a Városi Tanács GÁRDONYI Sándorral és DR. GÁRDONYI Józseffel „ajándékozási szerződés”-t kötött, amelyet azután „jóváhagyás végett” a városi képviselőtestületi közgyűlés elé terjesztett.

1921. november 30-án került tárgyalás alá ismét a Gárdonyi-féle könyvajándék sorsa, illetve a nyilvános városi könyvtár felállításának ügye, s ott azt véghatározattal meg is erősítették.³

Ezzel az utolsó törvényes akttal tehát 1921. november 30-án az Eger városában felállítani határozott nyilvános könyvtár megalapítottnak tekinthető.

Sajnálatosan azonban az adományozók, illetve a kétségtelenül mögöttük álló író nemes kezdeményezése elsikkadt az akkori kisváros hangadóinak kulturális igénytelensége és érdektelensége szürke homályába s egészen a felszabadulás utáni évekig nem is nyílt nyilvános könyvtár Egerben.

A város, a közkönyvtáralapítási céllal adományozott 200 kötetből nem nyilvános könyvtárat szervezett, hanem — a képviselőtestület véghatározatát megszegve — csupán a városi tisztviselők részére alakított ki könyvtárat.

Rendkívül tanulságos lenne ismernünk a GÁRDONYI-ajándékban szereplő, kötetek íróinak és műveinek lajstromát, azonban erre vonatkozóan semmiféle irat, kimutatás, vagy leltár nem maradt fenn levéltári megőrzésben.

Valószínűleg közel járunk az igazsághoz, amikor a kötetek java részét a GÁRDONYI-nak küldött különböző szerzői tiszteletpéldányokból összeállítottnak tekintjük, — de azzal a megjegyzéssel, hogy abban kétségtelenül helyet kapott GÁRDONYI Géza munkáinak néhány kötete is. Erre utal a városi közgyűlés véghatározatának indoklásában is, külön kiemelve közülük az *Egri csillagok* köteteit.

Az író a részére fölösleges könyveknek ezen értékes felhasználási módjáról így vallott 1905-ben, egy KÜRTHY Emilhez intézett levélben: „Ami könyvet időnként kiselejtezek kórházi könyvtáraknak adom.”⁴ GÁRDONYI részére ugyanis meglehetősen szűk lakásviszonyai nem engedék meg, hogy a sok különböző íróktól kapott tiszteletpéldányokat megőrizze. Egyébként a GÁRDONYI emlékházban őrzött hagyatéki könyvtárában található s az író által megőrzött tiszteletpéldányok java része nincs fel sem vágva.⁵ Az egri író, a címére özönlő kötetek felhasználásával egyre duzzadó könyvtára állományának észszerű és többszörös apasztása keretében kerített sort 1904-ben az egri Irgalmasok Kórháza betegeit szolgáló könyvtárnak a megalapítására. Ezt az igazán becses céllal létesített,

² Ld. 1.

³ Heves megye Levéltára. Eger Város Levéltára. 1921. évi képviselőtestületi közgyűlés jegyzőkönyve. 6723 kgy./617/1921. szám.

⁴ Dobó István Vármúzeum (Eger) — Gárdonyi-hagyaték.

⁵ Dr. KOROMPAY János muzeológusnak, a Gárdonyi-hagyaték kezelőjének szíves közlése.

— s adományozójáról „Gárdonyi Könyvtár”-nak nevezett 100 kötetes gyűjteményt azután 1905-ben további 100 kötetrel gyarapította.⁶

Általában nem ismeretes, hogy GÁRDONYI Géza milyen lelkes apostola volt a könyvtárak létesítésének. Így különleges jelentőségű az 1918. november 7-én (!) a „kulturális miniszterhez”, kedves barátjához intézett terjedelmes levele, melyben életrevaló népművelési javaslatait terjesztette elébe. A levélben külön is megemlékezik a „Népkönyvtár”-akról, jelentőségükről, könyvvállományuk revíziójáról, részükre jó könyvek „válogatásáról” és „iratásá”-ról.⁷

*

Az elvetélt egri városi nyilvános könyvtár helyett életre hívott városi tisztviselői könyvtár sorsára vonatkozóan néhány érdekes adatot sikerült feltárnom. Eger város levéltárában megőrizték ugyanis a kinyomtatott költségvetési előirányzatokat, amelyekből az 1928 és 1944 közötti esztendőkre becses adatok nyerhetők.⁸

Az alábbi táblázatban ismertetjük a polgármester által javasolt s a felettes szervek által jóváhagyott könyvtári költségvetési tételeket, valamint az abból ténylegesen fel is használt összegeket („zárlati eredmény”). (A tételek pengőben.)

Költségvetési év	Polgármester által javasolt összeg	Jóváhagyott összeg	Felhasználást nyert
1928	?	?	3108,44
1929	?	1600	1722,66
1930	1600	1600	934,91
1931	1600	1600	1167,91
1932	600	600	632,25
1933	600	600	802,76
1934	1000	1000	980,20
1935	1000	1000	1245,22
1936	500	500	584,55
1937	300	800	757,00
1938	800	800	686,20
1939	800	800	877,08
1940	800	300	257,50
1941	300	300	166,45
1942	300	300	263,80
1943	300	300	?
1944	1000	?	?

Láthatjuk tehát, hogy 1929 és 1943 között 300 pengőtől 1600-ig ingadozott a könyvtárra szánt költségvetési összeg, — azzal a kiegészítéssel, hogy 1932-től, de kivált 1940-től hirtelen megapaszották a költségvetési fedezetet. Az 1940-től szereplő évi 300 pengő pedig már szinte nevetségesen alacsony összeg volt a magát büszkén „Magyar Athén”-nak nevezett megyeszékhely városi tisztviselői karának könyvtára fejlesztésére.

Szembeszökő, hogy a város már 1936-ben az előző esztendei 1000 pengőt 500-ra, majd pedig 1937-ben 300 pengőre mérsékelte. Az előbbi esetre Heves vármegye alispánja is felfigyelt, és a költségvetési jóváhagyás során e tételt 800 pengőre emelve hagyta jóvá.

⁶ *Egri Újság*. 1904. április 13. *Egri Újság*. 1906. január 3. SUGÁR István: *Gárdonyi Géza, mint az egri kórház könyvtár alapítója*. = *(Heves megyei) Néptársaság*. 1969. május 17.

⁷ Ld. 4.

⁸ Heves megye Levéltára. Eger város Levéltára. Iratok. V.—73b/2. és V.—73b/3. Eger rendezett tanácsú város költségvetési előirányzatai az 1930—1944. évekre vonatkozó kötetekben.

Igen jellemző az az eset is, amikor az 1930. évi költségvetésben a polgármester az előző esztendei 1600 pengőt állította be a költségvetési előirányzatba, de azt az egri városatyák erősen mérsékeltek (sajnos nem ismerjük milyen mértékben), úgy hogy azt csak az alispáni rendelet állította ismét vissza.⁹

A könyvtár iránti érdeklődés 1937-től való hanyatlásának félreismerhetetlen jele, hogy ettől kezdődően öt éven át nem vásároltak annyi könyvet, mint amennyire fedezetük volt.

A városi tisztviselők könyvtárának sem kötetszámát, sem pedig összetételét nem ismerjük. Abból a néhány kötetből következtetve, amely a könyvtár 1950 körüli feloszlata során az akkori megyei levéltár könyvtárába került, arra lehet következtetni, hogy természettudományos ismeretterjesztő munkák is helyet kaptak a polcain.

A könyvtár történetének teljességéhez tartozik, hogy állványkészlete a feloszlítás után a megyei levéltárba került, s a mai Heves megyei Levéltár igazgatói irodájában található.

Sajnálatos, de ugyanakkor bizonyos mértékig jellemző az a körülmény, hogy bár 1921-ben felállítani rendelték a városatyák az egri nyilvános könyvtárat, de annak elmaradását a későbbi esztendőik során egyikük sem kifogásolta, vagy a helyi sajtó sem tette szövé. A GÁRDONYI-fiúk nemes célzatú adománya, illetve az általuk elindított kezdeményezés nem szolgálta a város olvasni vágyó lakossága egészének érdekeit és szükségletét. Ez azonban nem von le az e korszakban párját ritkítóan példamutató kezdeményezés kulturális és népművelési jelentőségéből semmit, csak további adalékkal gazdagítja e kor városvezetőinek kultúrpolitikai „törekvéseiről” már eddig is alkotott ismereteink körét.

SUGÁR ISTVÁN

Elsüllyedt folyóiratok: É l ő s z ó. 1927. október 15-én indult az *Élőszó* című, kéthetenkénti megjelenésre szánt irodalmi és kritikai folyóirat. Felelős szerkesztője BARABÁS Pál, szerkesztői KODOLÁNYI János és NEMES Dénes voltak. A folyóirat keletkezéséről keveset tudunk. Ha a nemzeti könyvtár hírlaptára meg nem őrzi a kötelepéldányt, talán teljesen elsüllyedt volna. Majd fél évszázad múltán is frissen, „élőn” szól a régi *Élőszó*.

ILLÉS Endre, a lap egyik munkatársa ma is jól emlékszik a kezdeményezésre. Mint mondja, azok a fiatal írók, akiket MIKES fedezett fel és az Est-lapokhoz szerződtetett úgy, hogy időnként egy-egy novellát adnak, elhatározták, hogy folyóiratot indítanak. BARABÁS Pál és NEMES Dénes szereztek valami kis pénzt, így tudták elindítani a lapot. A pénz azonban hamarosan elfogyott, a folyóirat megszűnt.

PAP Károlyné emlékezete szerint NEMES Dénes nagyon rátermett lapterjesztő volt: „Mikes bácsi nagyon kedvelte s egyizben azzal tüntette ki, hogy egy novelláját közölte a Pesti Naplóban. PAP Károly — akiről mindenki tudja, hogy igen zárkózott természetű volt — kicsit barátkozott vele . . .”

FODOR József¹ így emlékszik vissza a több mint négy évtizeddel ezelőtt született folyóiratra:

„ . . . 1927-ben a New Yorkból a József körüti Spolarich kávéházba való átvándorlásunk idején néhányan elhatároztuk, hogy lapot alapítunk. Ültünk a szép és csöndes, nagy kávéházban, Gelléri Andor Endre, Kodolányi János, Pap Károly, Szegi Pál, Barabás Pál film- és színműíró, Nemes Dénes novellaíró, Kőrös Andor, a Forgószél írója, Kemény László festő, olykor Szabó Lőrinc (aki Mikes pénzával a hamar megdicsőült Pandorát csinálta volt), Erdélyi József, . . . Kodolányi antifasiszta cikksorozatokat forgatott akko-

⁹ Heves megye Levéltára. Eger Város Levéltára. Iratok. V. — 73b/2. alatt az 1931. év költségvetési előirányzatban tett indokló megjegyzés.

¹ *Emlékek a hőskorszaktól*; Budapest 1964. Magvető, 175–178. 1.

riban az agyában (ezeket publikálta is aztán), én meg a Mab királynő, Shelley eme szélsőséges-anarchista, nagy költeményének fordítására készültem; no, de mit részletezzük, megvoltak valamennyiünknek a tervei, csak «lap kell, egy lap kell, hiába» — szoktuk mondani, a rossz jelent sarkából kifordítandó, harcos-megváltói elképzeléseinkben. A címben már hetekkel előtte megállapodtunk; azt hiszem, Kodolányi ötlete volt, hogy «Élőszó» legyen.

Ülünk egyszer, mint rendesen, a kávéházban; Szegi Pál, Pap Károly, Gelléri, Nemes Dénes, Barabás Pál van rajtam kívül jelen — tanakodunk. Nemes Dénes, ez a képességes novellairó, arcban, mozdulatokban, fölényes beszédmodorban igen elegáns megjelenésű férfiú, amikor pénzszerzési ötleteink, a tervek minden özöne és végső habocskája leperregvén, szárazan vergődtek immár, feláll, ünnepélyes képpel körülnéz, és azt mondja:

— Uraim, meglesz a pénz . . .

— A pénzt Krausz Simi adja — jelentette ki Nemes Dénes, mint aki egy bevégzett ténnyt jelent be, és leült. Egyébként Krausz Simi, a híres és fogalomszerű plutokrata adta a pénzt annakidején az Est alapításához Miklós Andornak, aki azelőtt hirdetési ügynök és lírai költő volt . . .

Simi egy zöld csekklapra ráírt egy összeget, és átnyújtotta a «tégglácskát», amivel hozzájárul egy szép vállalkozás épületéhez.

Aztán megindult a munka. Barabás Pál, a lap főszerkesztője már előre bejelentette a kávéházban az igényét húsz asztalra, mert mint mondta, egy nagy lap indul másnap, itt, a Spolarichban.

Minden asztalnál ült is másnap valaki; írtuk, szerkesztettük a lapot, «a mi lapunk»-at. . .

De itt is beteljesedett az akkoriban oly aktuális közmondás, amely szerint: ember tervez, isten (azaz hogy a rendőrség) végez. A közlemények és a lap szelleme miatt azonnal megvonták a terjesztést . . .

Az első szám vezető írása KODOLÁNYI János *Konstruktivista irodalom avagy: a természetek élete*. Ezt követi ILLÉS Endre *Tíz perc* című kis elbeszélése, ERDÉLYI József és FODOR József versei, BARABÁS Pál novellái, NEMES elismerő írása FODOR József első verseskötetéről (*Lihető erdők*, Athenaeum 1927.). Figyelemreméltó a kritikai rovat is (ILLÉS Endre, SZEGI Pál írásai).

Az összevont 2—3. szám KODOLÁNYI-nak HUSZÁR Károlyhoz intézett *Memorandumával* kezdődik. FODOR József SHELLEY-fordítással, KÖRÖS Andor drámával szerepel. Versek találunk ERDÉLYI József, KUTI László és SIMÁN Erzsébet tollából. KODOLÁNYI az antiszemitizmus ellen írt szatírárt.

Utoljára hagytuk az *Élőszó* két olyan írását, melyek egyike sem jelent meg kötetben. Az 1. szám őrzi PAP fájdalmasan-játékos, csonkán maradt elbeszélését *Ember a művészetben* címmel; a 2—3. szám pedig a húszesztendőS GELLÉRI Andor *Endre Ünnepe* című kis remekművét, melyben élet és álom, valóság és mese vegyül művészi harmóniában.

A „rossz jelent sarkából kifordítani” akaró tehetséges fiatal magyar írók folyóiratát — ugyanúgy, mint elődeit és utódait — halálra ítélte a korszellem, megsemmisíteni mégsem tudta.

MGY.

Bortnyik Sándor Plakát című folyóirata (1933). A plakát, az alkalmazott grafikának ez a sajátos műfaja modern értelemben (mint árureklám, valamint a politikai és kulturális propaganda eszköze) lényegében a kapitalizmus szülötte. Jelentősége és fejlődése részben az árutermelés fokozódása, részben a nyomdatechnika rohamos fejlődése következtében nőttön nőtt. Úgy hazánkban, mint külföldön nagyobb mértékben a századfordulón fordult feléje a figyelem és első művelői külföldön is (CHÉRET, BONNARD, STEINLEIN, TOULOUSE-LAUTREC stb.), hazánkban is (FERENCZY Károly, RIPPL-RÓNAI József, FÉNYES Adolf stb.) neves festőművészek voltak. BORTNYIK Sándor — egyéb művészeti tevékenységével párhuzamosan — fiatal kora óta foglalkozik plakátművészetrel. Stílusának kialakításában a Bécsben, Berlinben, Weimarban eltöltött emigrációs évek, a weimari Bau-

haus-szal és a berlini Sturm-mal való kapcsolata döntő hatással jelentkeztek. Hazatérése óta (1925) egymás után készítette korszerű, magas művészi színvonalú plakátjait és mint az 1928—1938 között általa szervezett Műhely nevű reklámművészeti iskola alapítója és tanára alkotásain kívül pedagógiai munkásságával is nagy hatással volt a két háború közötti magyar plakátművészetre.

Bár művészeti folyóirataink — főleg a *Magyar Iparművészet* — állandó figyelemmel kísérték a plakátművészetet és a két világháború között megjelent reklámszakfolyóiratunk¹ is nem egy értékes cikket szentelt a plakátnak, mindez, a nyugati művészeti szakirodalomhoz viszonyítva, mennyiségileg is, minőségileg is kevés volt. Ennek elsősorban az egyoldalú szemlélet volt az oka. Művészeti folyóirataink csak a művészet, reklámszakfolyóirataink csak a gazdasági szempontok oldaláról kezelték a kérdést. Ez adott indítékot BORTNYIK Sándornak arra, hogy 1933-ban megindítsa *Plakát* című folyóiratát, amely mindmáig egyetlen plakátművészettel foglalkozó folyóiratunk és ugyanakkor ma már majdnem teljesen ismeretlen és annyira ritka, hogy az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárából is hiányzik.

A *Plakát*, az „új művészet új magazinja”, ahogyan a alcím hirdeti, BORTNYIK Sándor magánvállalkozása volt; a szerkesztést és a kiadást egyaránt saját maga látta el. A lap célját a szerkesztő az 1. számban a következőkben adta meg: „A Plakát azért született meg, hogy propagandát csináljon a kvalitásos művészi reklámnak. A Plakát munkatársai a magyar reklámtervező művészek és a reklámmal esztétikai vagy gyakorlati alapon foglalkozó írók. A Plakát érdekes és újszerű rovata az „Ötletvásár”. Ebben a rovatban módot nyújtunk előfizetőinknek és olvasóinknak arra, hogy jónevű grafikusok reklámötletei, reklámtervei közül válogassanak. A Plakát minden hónapban közli az előző hónap reklámtermésének legjavát. A Plakát minden hónapban meginterjúvolja vezető reklámozóink egyikét a vélemények tisztázása és a közös célok érdekében. A Plakát foglalkozni fog mindennel, ami képszerű alakítás: a képzőművészet, film, színház stb.” Valóban gazdag program és a megjelent számok igen sokat meg is valósítottak belőle; több célkitűzés megvalósítása azonban (film, színház stb.) elmaradt.

A *Plakát* első száma 1933. februárjában jelent meg a régi 1/4 íves plakátnagyságban (31 × 47 cm.), műnyomó papíron. A fejléc évi tizszéri megjelenést ígért, a lap azonban csak a nyolcadik számig jutott el, és ezzel megszűnt. A második szám márciusban, a harmadik májusban, a negyedik júniusban, tehát meglehetősen folyamatosan látott napvilágot, a következő négy szám azonban már két összevont számban jelent meg (5—6. sz. augusztus—szeptember, 7—8. sz. pedig már hónap megjelölése nélkül) s ez előrevetítette a folyóirat megszűnésének a valószínűségét, ami be is következett; a folyóirat a 7—8. számmal végleg megszűnt.

A *Plakát* 1. száma a Helikon-Bíró Rt. nyomdájában, a 2—8. szám pedig a Korvin István-nyomdában készült, céljának és tartalmának megfelelően igen szép nyomdai kivitelben. A nyomdák propaganda-célok miatt ingyen vállalták a nyomást s a Révész és Ehrlich cég is ingyen vállalta — hasonló okból — a klisék készítését.² A szerkesztő-kiadót így lényegében csak a lap szellemi előállítására és a papírköltség terhelte. Az évi előfizetést a kiadó 10,— pengőben állapította meg; az egyes számok 1,— pengőbe, a kettős számok 2,— pengőbe kerültek. BORTNYIK Sándor az előfizetési kedv fokozására ingyen plakáttervsorsolást is nyújtott a legjobb magyar plakátművészek (BERÉNY Róbert, BORTNYIK Sándor, CSILLÁG Vera, FARKAS Sándor, HALÁSZ János, KNER Albert, LÁNYI Imre, NEMES György, PERLMUTER Magda, RADÓ György, SÓS Jolán és SZULNER Zsuzsa) alkotásaiból. Az előfizetők száma így sem volt nagy; a folyóirat utcai árusításra nem került, előfizetői

¹ *Reklámélet*. Szerk. BALOG Sándor. 1928—1938.

² BORTNYIK Sándor szóbeli közlése.

pedig a legnagyobb iparvállalatok és kereskedelmi cégek közül kerültek ki — azok sem voltak azonban sokan. A lap számonként 200 és 300 közötti példányszámban jelent meg³ és éppen ez az alacsony példányszám magyarázza, hogy a folyóirat ma már igen ritka.

A folyóirat szellemi előállításában a szerkesztő BORTNYIK Sándor mellett a legkiválóbb magyar művészettörténészek, művészek és reklámszakemberek működtek közre. Elég, ha BÁLINT György, a kitűnő publicista, BARINKAY Ferenc, BEÉR János (reklámjogász, később egyet. tanár), RADÓ György (grafikus), BALOGH József (reklámszakember), ÚJHÁZY György, BERÉNY Róbert (festő- és grafikusművész), ÁRTINGER Imre (művészeti író), RÓZSAFFY Dezső (művészettörténész), ROSNER Károly (művészeti író), RABINOVSKY MÁRIUSZ (művészettörténész), NAMÉNYI Ernő, KANDÓ Gyula és MITTAY László nevét említjük.

A cikkek zöme plakátművészettel foglalkozott. BORTNYIK Sándor ez irányú cikkei (*Modiáno plakátjai*, *Kontármunka a reklámművészetben*, *Mechanizált grafika*, *Halotti beszéd a „modern” plakát felett* stb.) ma is érvényes műfajesztétikai megállapításokat tartalmaznak. De a ma is korszerű plakáesztétika szempontjait képviselik RADÓ György (*Az utca képeskönyvében*), BALOGH József (*Plakáttervezés, plakátpályázat, Aki a plakátot hátulról látja*), BERÉNY Róbert (*Rajzolás és rajztudás*), BARINKAY Ferenc (*Az ábécé szin-szimbolikája*), ROSNER Károly (*Egy kis statisztika*) stb. cikkei is.

A reklám és a reklámművészet egyéb területei közül a *Publikum és a reklám* c. cikk, valamint ÚJHÁZY György (*Az ablakon kidobott pénzről, amely nem jön be az ajtón*), MITTAY László (*Aszfalköltészet*), KANDÓ Gyula (*Hogyan dolgoznak a párizsi reklámirodák, a „publicité”-k*) és NAMÉNYI Ernő (*Kner Albert grafikája*) érdemelnek említést. Érdekes adatokat tartalmaznak a *Régi idők jó újsághírdetési* és a *Hol jelent meg az első újsághírdetés* című írások is; az előbbi 1849-től közöl adatokat, az utóbbi pedig a legrégebbi újsághírdetést a *Relations Courier* 1673. évi folyamából adja közre.

A *Plakát* célkitűzéséhez híven igyekezett beszámolni a fontosabb képzőművészeti kiállításokról is. Erre utalnak ÁRTINGER Imre: *Nemzeti képzőművészeti kiállítás a Múcsarnokban*, RÓZSAFFY Dezső: *Francia rajzok kiállítása a Szépművészeti Múzeumban*, ROSNER Károly: *Magyarország grafikai művészete a milánói triennálén*, BORTNYIK Sándor: *Vásárhelyi Győző kiállítása az Ernst-Múzeumban* (VÁSÁRHELYI Győző, ma Victor VASARELY BORTNYIK tanítványa volt s a kiállításon reklámgrafikákat mutatott be) című írásai.

BORTNYIK Sándor folyóirata rendszeresen figyelemmel kísérte és ismertette a világ vezető reklámművészeti folyóiratait. Az egyes számokban a *Gebrauchsgraphik*, a *Die Neue Stadt*, a *Commercial Art and Industry*, a *Modern Publicity*, a *Buch- und Werbekunst*, az *Arts et Métiers Graphiques*, a *Contact* stb. bemutatása lehetővé tette a reklámművészet hazai művelőinek, hogy betekintést nyerhessenek a szakma külföldi eredményeibe.

A *Plakát* értékes cikkei mellett elsősorban jól válogatott reprodukciós anyagával igyekezett feladatát betölteni. A képanyag az egyes számok kb. kétharmadát tette ki. Plakátművészeink közül BORTNYIK Sándor, BERÉNY Róbert, HALÁSZ János, SÓS Jolán, LÁNYI Imre, DÁNIEL Zoltán, K. LUKÁTS Kató, MOLNÁR C. Pál, IRSAI István, PÓLYA Tibor, CZIZMAZIA Kálmán, FARKAS Endre, FARKAS Károly, SZULNER Zsuzsa, PERLMUTTER Magda, DONNENBERG Róbert, RÁCZ Vera, SEBOK Lajos, ZOLTÁN Kata, FILO és VÁSÁRHELYI Győző alkotásait mutatta be a folyóirat; könyvcímlapok és prospektusok reprodukcióival BORTNYIK Sándor, RADÓ György, KNER Albert, HAIMAN György, NEMES György, VÉGH Dezső, VÉGH Gusztáv, MOLNÁR C. Pál, HALÁSZ János, LÁNYI Imre, CSILLAG Vera, BERÉNY Róbert, GERGELY Tibor, GÖRÖG Ata, SZULNER Zsuzsa, FARKAS Sándor, CSIZMAZIA Kálmán, SÜSZ István és MADARAS László szerepeltek. De közölt a lap könyv-illusztrációkat (VÉGH Gusztáv, MEDVECZKY Jenő, BERÉNY Róbert, BORTNYIK Sándor,

³ BORTNYIK Sándor szóbeli közlése.

BYSSZ Róbert, DALLOS Hanna, TÁBOR János, KNER Albert, E. KÜHNER Ilse), újságreklám-rajzokat (T. SCHILLINGER Ágnes, MATSKÁSSY Gyula, KOLOZSVÁRY Sándor, MARX Ferenc, FILO, BERGER Oszkár) és kötésterveket (KNER Erzsébet, BORTNYIK Sándor, PERLMUTTER Magda, FISCHER József) is.

A *Plakátban* megjelent tárlatbeszámolókat ugyancsak gazdag illusztrációs anyag kísérte. A lap olvasóinak módjukban állt PÁTZAY Pál, SZŐNYI István, TORNYAI János, MÁRFFY Ödön, BERNÁTH Aurél, MOLNÁR C. Pál, KMETTY János, BERÉNY Róbert, SZOBOTKA Imre, EGRY József, FERENCZY Noémi, BORTNYIK Sándor, Pablo PICASSO, R. FULLER, E. DELACROIX, J. F. MILLET, H. DAUMIER, A. RENOIR stb. legszebb alkotásainak reprodukcióival is megismerkedni.

Természetesen e cikknek nem lehet feladata, hogy a *Plakát* minden szerzőjét, cikkét és reprodukcióját felsorolja; az adott ízelítő azonban bőségesen elég arra, hogy a folyóirat magas művészi színvonaláról, megalkuvás nélküli igényességéről bárki, a folyóirat közelebbi ismerete nélkül is meggyőződhessek. A *Plakát* korai megszűnése — amely részben a megrendelők részvétlensége, részben anyagi okok miatt következett be — a maga korában is komoly vesztesége volt művészeti folyóirat-irodalmunknak. Valószínűleg kis példányszám miatti ritkasága volt az oka, hogy cikkeit a Bíró-féle művészettörténeti bibliográfia sem dolgozta fel⁴ és a művészettörténeti irodalomban is ismeretlen. Egyedül a *Művészeti Lexikon* utal rá BORTNYIK Sándorral foglalkozó cikkében.

GALAMBOS FERENC

⁴ *A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája*. Bp. 1955.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Néhány ismeretlen bártfai nyomtatványról. A bártfai Szent Egyed templomhoz tartozó egykori könyvtár teljes berendezése *Bártfai Gyűjtemény* néven ismeretes. A Nemzeti Múzeum átszervezése révén a gyűjtemény egy része — a könyvek a könyvtári berendezéssel — továbbra is a Múzeum tulajdonában maradt, míg az énekkari anyag a Nemzeti Múzeumból kivált Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára állományába került. A gyűjtemény zenei anyagának rendezésénél néhány értékes nyomtatványtöredéket is találtunk.

Már GOMBOSI említi, hogy több énekkari kézirat Bártfán keletkezett, és ott is kötötték be, amint az a kötéstáblákban talált felsőmagyarországi nyomtatványok töredékeiből is látható.¹ Az idevonatkozó első lábjegyzetben COMENIUS: *Orbis sensualium pictus trilinguis*, Lőcse 1785., és a magyar nyelvű Abigail históriáját (Bártfa, 1600 után) (!) említi. A második bekezdésben még arról tudósít GOMBOSI, hogy a kottaanyag rendezésére és beszámolására igen rövid idő állt rendelkezésére, így ezt a munkát csak sebtében tudta elvégezni. Mivel az 1950-es évek végén némi restaurálást is végeztek ezen az anyagon, most már nagyon is indokolttá vált a gyűjtemény ismételt számbavétele. A tüzetes vizsgálat valóban meglepő eredményeket hozott, melyeket alábbiakban kívánunk ismertetni.

1. A legértékesebb nyomtatvány SZIKSZAI Fabricius Balázs *Nomenclaturája*. GOMBOSI még nem említette, mert ez a későbbi restauráláskor került elő az MS 10 jelzetű kötéstáblákból. A mű címlapja is megmaradt, így pontosan tudjuk datálni: Bártfa 1592. GUTGESELL Dávid nyomdája. Új jelzete: RMK I. 250/b².

A makulatúraként felhasznált lapok legnagyobb része erősen rongált, de a szedés tükre teljes egészében megmaradt. A harminc levél az A₁-tól M₄-ig, a lapszámozás pedig 190-ig terjed. Sajnos ez a terjedelem sem teljes. A szöveget az eddig ismert *Nomenclaturákkal* egybevetve, megállapíthattuk, hogy példányunk a tíz évvel későbbi, 1602-es sárvári kiadással³ egyezik. Az itteni 190 lap a sárváriban 103-nak felel meg. Mivel a sárvári számozása 164-ig terjed, így arra lehet következtetni, hogy a bártfai kiadás teljes terjedelme kb. 302 számozott lap lehetett.

Mint már említettem, a sárvári kiadás a bártfai utánnymosásának tekinthető. Azonban vannak bizonyos eltérések, melyeket meg kell említenem.

Szövegváltozásra példa:

Bártfa: Siliqua Borsó és bab hüuelkeie	Ein bone (erbb) ziserlin huelse
Sárvár: Siliqua Hüuelk borso	Ein hülse der früchten

Szembetűnő az eltérő helyesírás, különösen a német nyelvben:

Bártfa: Pisum grecum	Török bab	Türkisch bonen
Sárvár: Pisum graecum	Török Bab	Türckiß bonen

¹ O. GOMBOSI: *Die Musikalien der Pfarrkirche zu St. Aegidi in Bártfa*. Festschrift für J. Wolf. Berlin 1929.

² *Régi Magyarországi Nyomtatványok. 1473–1600.* (sajtó alatt) Budapest 1971.

³ SZABÓ Károly: RMK I. 380.

NOMENCLATURA.
 Seu
DICTIONA
 RIUM LATINO
 Hungaricum.
 Per
CLARESSIMUM M. I.
 J. B. Fabricium
 Szik. Suranum con-
 scriptum.
 VI NYNE ENVO AD-
 icimus idioma Germanicum, in
 usum Puerorum.

BARTPHÆ
 audax D. & Gutgesell.
 1 5 9 2.

Bártfa: Hirschzung
 Sárvár: Hirßzung
 Bártfa: Vater, Großvater
 Sárvár: Vatter, Großvatter
 Bártfa: Scharff
 Sárvár: Scharpff

Az ékezetek elhelyezése Bártfán sokkal gondosabb:

Bártfa: Szórós szára Rósa bimbo Nád szál búza szál
 Sárvár: Szórós szara rosa bimbo Nád szál Buza szál

A nagy- és kisbetűk használatában is eltér a két kiadás, mint azt már fentebb is megfigyelhettük: sőt a szavak egybeírását illetően is:

Bártfa: Piperitas alias Sása fű Wasser pfeffer
 Piper rugosum Sömöröges bors Gesottē pfeffer
 Sárvár: Piperitis alias sása fű Wasserpfeffer
 Piper rugosum sömöröges bors Gesottē pfeffer

Sorcserére példa:

Bártfa: Cicuta Sárvár: Cissarum Laura
 Cissarum laura Cicuta
 Cissanthemus Cissanthemus

A nyomtatvány értékét elsősorban az adja, hogy a három nyelvű szótár magyar és német nyelvértelmezéssel jelent meg, és így az első ilyen magyarországi kiadványt most már 1592-re tehetjük.⁴

2. A GOMBOSI által említett Abigail históriájának bártfai kiadása⁵ címlap nélkül készült. A debreceni kiadás⁶ majdnem pontosan másolata. Inicialéja igen nagy hasonlatosságot mutat SOLTÉSZ Zoltánné: *A magyarországi könyvdásítás a XVI. században* Budapest 1961. című munka LIX. tábla 10. típusával. Meg kell jegyeznünk, hogy a debreceni kiadás Sámuel könyvének 24. fejezetét tünteti fel a história alapjául, míg a bártfai helyesen a 25. fejezetet adja. A kiadvány idejéül az 1599 előtti éveket kell tennünk, mert GUTGESELL 1599-ben meghalt.⁷ Kár, hogy az A₄ ív hiányzik, és így históriánk eme szép példánya csonka.

3. *Examen Thesivm et Regularvm Zwinglianarum*. Bártfa (1586). E zwinglianus hitvita több példánya ismeretes.⁸ Az OSZK a debreceni ref. Nagykönyvtárnak ajándékozta.

4. A már GOMBOSI által említett COMENIUS könyv egyelőre lappang.

5. Alábbi öt töredék igen rossz állapotban maradt ránk:

a) Abigail históriájának fent említett kiadásából az A₃ levél erősen csonkult darabja.

b) Két levéltöredéken latin nyelvű latin nyelvű. Az egyik lapon De Incrementis Nominum primae Declinationis, a másik fejlécen De verbo olvasható.

⁴ MELICH János: *A magyar szótárírodalom* II. rész. Budapest 1907.

⁵ SZABÓ Károly: RMK I. 319.

⁶ SZABÓ Károly: RMK I. 323.

⁷ FITZ József: *A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története* II. Budapest 1967. 254. lap.

⁸ SZABÓ Károly: RMK II. 191.

c) Egy igen kis töredék lap felirata: am 12. cap. Alatta a JÁNOS *Jelenések könyvének* 12. fejezetéből a 7—10. vers olvasható német nyelven LUTHER fordításában. Bizonyára bibliamagyarázat vagy prédikáció részlet.

d) Az MS 17 kötéstáblájából kiáztatott két levéltöredéken három hasábos latin, magyar és német szövegű SZIKSZAI Fabricius-féle *Nomenclatura* került elő. A [„Q₃] levélen az *Index* utolsó részlete olvasható, ami majdnem egyezik a sárvári kiadással. A fentebb ismertetett bártfai *Nomenclaturánál* azonban jóval rövidebb terjedelmű, mert az *Index* szerint a „Q_[1]” levélen levő „Ventorum nomina” a 239. lapon található. A 30×70 mm nagyságú záródíszre csak az RMK I. 350-ból ismert.⁹ E második bártfai *Nomenclaturát* az 1610-es évekbe tehetjük.¹⁰

e) Négy levéltöredék. A három hasábsban egymás mellett álló latin, magyar és német szöveg, valamint a „Nomenclatura” felzet alapján SZIKSZAI Fabricius Balázs *Nomenclaturájáról* van szó. A 179—180, 195—196 és 199—200 levélszámozás jól kiolvasható. A szöveg megfelel az 1602-es sárvári kiadás 131a—132a, 121ab és 148—150 (helyesen 148—149) foliójának. Egybevetve a betűtípusokat a többi SZIKSZAI kiadványokkal, valamint a szebeni 1629-es PISTORIUS féle *Nomenclaturával*,¹¹ megállapíthatjuk, hogy itt egy eddig ismeretlen kiadvány igen csekély töredékét sikerült megtalálnunk, mely a betűtípusok alapján a XVII. század második felébe tehető.

MURÁNYI RÓBERT ÁRPÁD

⁹ SOLTÉSZ Zoltánné a fent idézett könyvében e záródíszot nem mutatja be, csak utal rá a 146. lapon a bártfai nyomdák Fejléc — Záródísz fejezet 12. sorszáma alatt.

¹⁰ A záródísz datálása csak megközelíthetően végezhető el. Lásd: BORSA Gedeon: *Hol és mikor nyomták az eddig ismert két legrégebb magyar sorsvető könyvet?* = *Magy. Könyvszle.* 1964. 348—354. l.

¹¹ SZABÓ Károly: RMK II. 455.

FIGYELŐ

Újjáalakult a Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya 1970. április 6-án tartott ülésén megválasztotta a tudományos bizottságainak elnökeit, titkárait és tagjait. Az Irodalomtudományi Bizottság irányításával működő Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság elnöke MEZEY László, titkára KÓKAY György, tagjai: BORSA Gedeon, CSAPODI Csaba, DEZSÉNYI Béla, DURZSA Sándor, Cs. GÁRDONYI Klára, HAVASI Zoltán, KEMÉNY G. Gábor, KENYERES Ágnes, V. KOVÁCS Sándor, MÁTRAI László, REJTŐ István, SZENTMIHÁLYI János, TARNAI Andor, TÓTH András, VARGHA Kálmán.

Az újjáalakult Munkabizottság első ülésén MEZEY László elnök megnyitójában kegyeletos szavakkal emlékezett meg elődjének, KÓHALMI Bélának a Munkabizottság élén kifejtett áldozatos munkájáról, amelyet a Bizottság megalakulásától kezdve életének szinte utolsó percéig példamutatóan végzett.

A következőket mondta: „Amikor a múlt év decemberében utoljára összejöttünk, megbeszéléseinket — ami tizenhat év alatt csak igen ritkán fordult elő — nem Kóhalmi Béla vezette. A betegség, mely néhány hét múlva elragadta őt „e munkás életből”, akkor már megkezdte benne a rontás művét. Karácsony este még tudtam telefonon beszélni vele, azután még egyszer hallhattam a hangját. Ez a csendes, sokszor fáradt, de sohasem reménytelen hang most is itt hangzik közöttünk. Hiszen mindannak alapvető gondolatát, amit tettünk ebben a bizottságban és amit ezután tenni szándékozunk, ő mondta ki több mint fél évtizede. 1954-ben, első megalakulásunk idején, legelső helyre tette az akkor még eléggé illúziókkal teli kezdet vélt feladatai között a tudományos kutatás munkaeszközének elkészítését. Az ezóta eltelt idő igazolta elhunyt elnökünket és minden kétséget kizáróan igazolni fogja őt még a jelen és az utánunk következő sok-sok tudós generáció tapasztalata. Eszméjének megvalósulásából sokat nem adatott meg látnia. A magyar Res Litteraria nagy számbavétele, amit az elődjére emlékezve RMK néven szoktunk emlegetni, első kötete már nyomdában volt, amikor Kóhalmi Béla a Farkasrét fái alá költözött. Ha nem is egészen elgondolásunk szerint, de megjelent az országos ősnymtatvány-katalógus, ésközel jár a befejezéshez a régi magyarországi periodikák repertórium. Ezek az eszközök lassan készülnek, az igaz, de természetük szerint tovább is maradnak használatban, mint a segítségükkel létrejövő tanulmányok, monográfiák, szintézisek. Legalább száz évre tervezzük Magyarország litteratúrája kutatásának ezeket a megbízható subsidiumait. Ezért nagy a gond és a felelősség, mely bennünket a megvalósítás, a munka irányításában vezet. Kóhalmi Bélának nemcsak emlékezetét szolgáljuk ennek vállalásával, hanem megtartjuk az életben még sok tudós élet és alkotás számára e nagy időt kiálló gondolatát, mert megvalósítjuk azt.

Magam is Tőle tanultam meg annak fontosságát és igazságát, amit tennivalónk lényegéről elmondottam. Tizenhat év óta mint e bizottság tagja, tizenhárom éven át mint titkára közvetlenül is részese voltam Kóhalmi elgondolásai mozgató erejének. Utóbbi minőségemben az utak és módok keresésének gondoljaiból is elég jutott nekem. Azonban az a viszonylag már hi sszú idő jó iskola is volt a célkitűzések és a megvalósítás lehetősége

helyes arányba állításának felismeréséhez, az eszmei főirányvonal betartásához. Most azután, hogy elnökünk közülünk távozott, a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Vezetősége és elnöke engem állított helyére. Ilyen előd örökébe lépni nagy megtiszteltetés, de nem kisebb gond és felelősség. Hiszen Kóhalmi Béla életének nyolcvanhatodik évében távozott el tőlünk. E tiszteltre méltó és végig teljes szellemi frissességben, alkotókedvben leélt életre gondolva is elmondhatjuk »annos Petri non videbis«. De nemcsak az évek száma, az emberiség, szellemi erő, bátorság, a régi forradalmároknak az időt kihívó merészsége is magasra emeli előttünk Kóhalmi Béla életével, egyéniségével mért tennivalóink mértékét.»

A Munkabizottság a továbbiak során is elsősorban KÓHALMI Béla e programját igyekszik folytatni és megvalósítani: a tudományos kutatást kívánja megajándékozni azokkal a kézikönyvekkel, amelyek legalább egy évszázadra megbízható munkaeszközei lesznek a magyar irodalom és kultúra munkásainak.

MEZEY László bevezetőjében röviden visszatekintett az 1954-ben megalakult Bizottság munkájára, amely 1961-ben nyerte el a mai profilját. Ekkor bízták rá az MTA I. Osztályában képviselt tudományok szempontjából fontosnak ítélt tudományágak elvi és szervezési problémáit. Az új Munkabizottság feladatkörét a könyvtörténet — beleértve az írás-, sajtó-, és természetesen a könyvtártörténetet is — kutatási anyaga határozta meg. Ez az anyag azonos a legtágabban értelmezett filológiai írásos és nyomtatott forrásaival. A Munkabizottság a jövőben is az ország nagy könyvtáraiban, esetleg levéltáraiban levő kéziratos, régi könyv- és sajtóanyag egészét érintő elsődleges tudományos munkát kíséri figyelemmel, megállapítva az érdeklődés irányát, és ennek megfelelően szervezi meg a munkálatokat. Szoros kapcsolatba kerül a filológia kutatás egészével, sőt a történettudományi kutatásokkal is. Nagy súlyt kíván helyezni arra, hogy a tudományos könyvtárak és általában e témák kezdő, fiatal kutatóit is bevonja a munkájába.

Az elnöki megnyitó és az azt követő hozzászólások után a Munkabizottság meghatározta a legközelebbi tennivalókat. A Bizottság működése három nagy kutatási terület — az írás-, könyv- és sajtótörténet — kutatásainak megszervezésében, illetve a már folyó munka figyelemmel kísérésében nyer konkrét formát.

Kialakult a következő munkabizottsági ülések programja is: ennek értelmében az 1970-es év üléseinek témája az RMK II. kötetének munkálatai és a XVI. századi Antiqua-katalógus elvi megalapozása, illetve a sajtótörténeti kutatások és a hírlaptári állományvédelem kérdései. 1971 elején kerül tárgyalásra a kéziratkatalógus és az ehhez kapcsolódó fragmentumgyűjtés szervezete.

Az új kutatási eredmények bemutatása végett a Munkabizottság előadásorozatot szervez: a felolvasások publikálására tanulmánykötetben kerül sor.

A *Magyar Könyvszemle* — amelynek terjedelme évi négy ívvel fog gyarapodni — a határozatok értelmében a jövőben rendszeresen beszámol a Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság tevékenységéről.

(K. Gy.)

A III. Országos Könyvtárügyi Konferencia. A Művelődésügyi Minisztérium 1970. december 15–17 között háromnapos országos konferenciára hívta meg a magyar könyvtáros-társadalmat, a tájékoztatásügy, az oktatás, a kulturális és tudományos élet egyes reprezentánsait. A konferencia a magyar könyvtárügy társadalmi vonatkozásainak feltárása érdekében ült össze. Célja, mint ahogy azt KONDOR Istvánné, a minisztérium könyvtárosztályának vezetője vitaindító előadásában is megállapította, elsősorban az volt, hogy feleletet találjon a kérdésre: mit vár a könyvtáraktól és a szakirodalmi tájékoztatási intézményektől a magyar társadalom.

Ennek a rendkívül sokrétű, a részproblémák egymással való összefüggéseiben is bonyolult kérdésnek egy szükségszerűen heterogén összetételű könyvtárügyi konferencia keretében való megtárgyalását az tette lehetővé, hogy a konferencia előkészítéseképpen öt szekció tárgyalta meg az egyes részproblémákat. Ezek munkájában az egyes szakterületek, valamint a társadalmi igények képviselői vettek részt. Az első szekció a könyvtár és a közművelődés viszonyát igyekezett tisztázni; a második szekció tematikája „könyvtár — közoktatás és a szakemberek képzése” volt. Ez a szekció két munkacsoportban végezte munkáját. Az egyik munkacsoport az általános és középfokú oktatás és a könyvtárak viszonyát vizsgálta, míg a másik az egyetemi könyvtárak fejlesztési irányelveit állapította meg. A harmadik szekció „könyvtár és tájékoztatás — tudomány és termelés” gyűjtőcím alatt három munkacsoportban az ipar, a mezőgazdaság és élelmiszerügy, végül az egészségügy területén a könyvtárüggyel és tájékoztatási tevékenységgel kapcsolatos társadalmi igény megállapítására törekedett. A negyedik szekció a könyvtárosok és dokumentálók képzésének kérdéseivel foglalkozott, végül az ötödik szekció a központi szolgáltatások problematikáját vizsgálta a társadalmi igény szemszögéből.

A konferencia tézisei arra törekedtek, hogy alapvonalaiiban jellemezzék a magyar könyvtárügy helyzetét és fejlődési tendenciáit a 70-es évek küszöbén. A tézisek konkrét fejlesztési irányelveket fogalmaznak meg, a szekcióülések referátumai, a szekcióülések vitája, ajánlásai alapján. E két dokumentum: a *Szekcióülések referátumai*, mely Csűrny István gondos szerkesztésében készült el és amely tartalmazza a szekcióülések vitáinak rövid összefoglalását is, valamint a „Tézisek” és egy határozati javaslattervezet képezte a háromnapos tárgyalás alapját.

A konferencia, melynek elnöki tisztét az első napon dr. MÁTRAI László akadémikus, majd a későbbiekben dr. JÓBORÚ Magda, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója, dr. KOVÁCS Máté egyetemi tanár, végül BIRÓ Vera főosztályvezető látta el, összetételének, céljának megfelelően is „vegyes műsorú” volt. Politikai jelentőségét GOSZTONYI János miniszterhelyettes megnyitó beszédében hangsúlyozta. A X. pártkongresszus óta a könyvtárügyi konferencia volt az első országos jelentőségű kulturális tanácskozás. A társadalmi, tudományos és kulturális szervezetek érdekét a magyar könyvtárügy céltudatos fejlesztésében mutatta a tény, hogy e szervezetek képviselői, a magyar tudományos és kulturális élet számos reprezentánsa jelen volt a konferencián és azon kifejtette álláspontját. A konferencia felszólalói közé tartoztak SIMON József, a Magyar Pedagógiai Társaság főtitkára, GYÖRGY Károly, az Agrártudományi Egyesület főtitkára, dr. TELEGDY-KOVÁCS László, a budapesti Műszaki Egyetem tanára, DARVAS József, az Írószövetség elnöke, CZINE Mihály irodalomtörténész, HAVASI Pál építész, a SZOT és az egyes szakszervezetek képviselői, a Hazafias Népfrent Országos Tanácsának képviselője, a KISZ Központi Bizottságának képviselője, egyes minisztériumok — Művelődésügyi Minisztérium, Minisztertanács Tanácsi Hivatala, Honvédelmi Minisztérium, — kiküldöttei és végül egyes megyei és városi tanácsok kulturális osztályainak vezetői.

A széles spektrumú tanácskozásról a napisajtó, a rádió és a televízió és nem utolsósorban a könyvtárügyi szakajtó a szokottnál részletesebben számolt be. Mégis kötelességünknek tartjuk, hogy folyóiratunk hasábjain, ha röviden is, a tudományos könyvtárügynek és tájékoztatásügynek a konferencián is tárgyalt egyes problémáira visszatérjünk.

Ebben az aspektusban a főkérdés a következő volt: mi a teendő annak érdekében, hogy tudományos könyvtárainkat a jövőben fokozottabban állíthassuk a tudomány szolgálatába.

Ezek között a kérdések között talán elsőként azt kell felvetni, hogy vajon tudományos és szakkönyvtáraink a megfelelő környezetben dolgoznak-e, épületeik, felszereltségük alkalmassá teszi-e őket arra, hogy funkcióikat korszerűen ellássák? A kérdés aktualitását aláhúzza a téziseknek az a megállapítása, hogy „a könyvtári és szakirodalmi tájékoztatási

rendszer kulcspozícióit elfoglaló intézmények elhelyezése napról-napra tarthatatlabbá válik . . . A felszabadulás óta egyetlen új egyetemi könyvtárépület jött létre" dr. SEBES-
TYÉN Géza az Országos Széchényi Könyvtár h. főigazgatója felszólalásában a nemzeti
könyvtár, nagy tudományos könyvtáraink és szakkönyvtári hálózati központjaink
épületgondjait ecsetelte. A budapesti Egyetemi Könyvtár jelentése 1902-ben állapítja
meg, hogy kicsi a mérete, sorba állnak az olvasók az olvasóterem előtt. Az Egyetemi
Könyvtár ma is ugyanabban az épületben és ugyanabban az olvasóteremben működik.
Nemzeti könyvtárunk várbeli építkezése igen lassú ütemben halad, az építkezés befejezé-
sének időpontja állandóan eltolódik. A könyvtárépítések fontosságát, sürgősségét és az
építkezés új lehetőségeit vázolta felszólalásában HAVASI Pál a nemzeti könyvtár új épü-
letének vezető tervezője és a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárépületére kiírt
pályázat első helyen díjazott nyertese. (Ennek a könyvtárépületnek a megépítése is leke-
rült a napirendről.)

A konferencia előkészítő tanulmányaiban, szekciouléseink tárgyalásain, a tézisekben és
a konferencia során is fontos szerep jutott a tudományos munka igényeit kielégítő doku-
mentumbázis jelenléte, elosztása és rendelkezésre bocsátási körülményeivel kapcsolatos
problémák tisztázására. CSÜRY István mutatott rá arra az aggasztó jelenségre, hogy a
tudományos és szakkönyvtárak olvasóforgalmában és a könyvbeszerzés területén
hanyatló tendencia mutatkozik. A tudományos könyvbeszerzés a könyvtárak, különösen
a külföldi könyvtárak növekedése folytán évről-évre szűkebb volumenre szorul össze.
A magyar tudományos könyvtárügy alapvető problémáit hozta szóba CSÜRY István, ami-
kor a gyűjtőköri rendezés végrehajtása körüli nehézségeket vázolta. A tudományos könyv-
tárakat fenntartó intézmények, elsősorban az egyetemek vezetői az országos könyv- és
folyóiratellátás biztosítását nem tartják feladatuknak; az intézményi érdekeket nem köz-
vetlenül szolgálni látszó anyagi erőfeszítések megtételére nem mutatnak hajlandóságot,
ami szükségszerűen, felveti a szakfelügyelet kérdését és a könyvtárközi együttműködés
hatékonyságának problémáját és — hozzátehetjük — nem utolsó sorban a központi költ-
ségvetésből fenntartott, gyűjtőkörileg jól elhatárolt tudományos könyvtári centrumok
kialakításának szükségességét.

A könyvtárügy és a tudományos és szakmai tájékoztatási tevékenység egymáshoz való
kapcsolata ugyancsak súlyponti témája volt a konferenciának. Az ezzel a témakörrel fog-
lalkozó referátumok, tézisek és felszólalások hangvétele, sokszor igen kiérlelt állásfoglalása
azt mutatja, hogy — bár kisebb késedelemmel, — hazánkban is eljárt az idő a meddő
terminológiai, hatásköri viták felett. Az előkészítő dokumentumok és a felszólalók is
igyekeztek számot vetni a tájékoztatási folyamat rendkívüli komplexitásával, sokrétűsége-
vel és elsősorban a könyvtáraknak, mint a tudományos tájékoztatás intézményeinek
fejlődési tendenciáit, a fejlesztéssel kapcsolatos ugyancsak komplex és sokrétű teendőket
körvonalazták. Ezt hangsúlyozta BENEDEK Jenőnek, az OMKDK könyvtárigazgatójának
felszólalása is. A jövő szempontjából döntő előfeltételnek minősítette azt, hogy az egyes
intézmények, hálózatok, ill. a hálózatokon belül a tagkönyvtárak arányosan és tervsze-
rűen fejlődjenek. A szakkönyvtáros-dokumentalista vita meddőségét és időszerűtlenségét
húzta alá VAJDA Erik felszólalása is, aki ezt a dilettantizmus egyik megnyilvánulásának
tartja. Rámutatott a tájékoztatási intézmények, közöttük természetesen a könyvtárak
funkcióváltozására, ami az újabb fejlődés eredménye. Megnövekedik a helyi információs
szervek, — szakkönyvtárak, tájékoztató irodák stb. — jelentősége és szerepe. Ezek váltak
a központi kiadványok és szolgáltatások döntő partnereivé. A főfunkció ezeknek a helyi
információs szervezeteknek olyan teljes és olyan feltártságú nyersanyaggal való ellátása,
amelynek felhasználásával kiszolgálják felhasználóikat.

A konferencia előkészítése során a központi szolgáltatások problémáival foglalkozó
szekció referátumaiban és tárgyalásai során a tájékoztatással való ellátásnak ezt az újon-

nan kialakuló formáját, melyet a gazdaságirányítás új rendszere is szükségessé tesz, figyelembe vette. A központi szolgáltatások, — nemzeti bibliográfiai szolgáltatások, központi katalógusok, könyvtárközi kölcsönzés, és nem utolsósorban a tájékoztatás hazai forrásairól nyújtott központi szolgáltatás megszervezése álltak e szekció tárgyalásainak középpontjában.

A nemzeti bibliográfiai szolgáltatások egyik, nagy hagyományokkal rendelkező, de hosszú ideig sajnálatosan elhanyagolt területéről, a hungarica bibliográfiával kapcsolatos aktuális problémákról beszélt a konferencián HARASZTHY Gyula.

A társadalomtudományi szakirodalmi tájékoztatás problémáival FÖLDI Tamás foglalkozott. A társadalomtudományi szakirodalmi tájékoztatás kapcsolatai a könyvtárüggyel úgyszólván sohasem voltak vitatottak. Megállapította, hogy a társadalomtudományok információ-ellátása nem kielégítő. Az információ-ellátás megjavítása érdekében szükségesnek tartja az információ-ellátásproblematikájának beágyazását a tudományszervezés egész kérdés-komplexumába; a társadalomtudományi szakirodalmi tájékoztatás helyének kijelölését és szerves beépítését az országos információs rendszerbe; végül a területért felelős főhatóságoknak, ill. főhatóságoknak és azoknak a tájékoztatási intézményeknek, ill. könyvtáraknak kijelölését, amelyek a társadalomtudományok egy-egy ágában a tájékoztatásért elsősorban felelősek.

A könyvtári gyűjtemények feltárásának egyik alapvető gyakorlati kérdését, a könyvtári katalógusok, a címléírások egyöntetűségének kérdését vetette fel DOMANOVSKY Ákos. Sürgette az új magyar címléírasi szabványnak tető alá hozását.

A konferencián több mint negyvenen szólaltak fel. KONDOR Istvánné zárszavában sikeresen foglalta össze a felvetett, rendkívül szétágazó, különböző szempontokat érvényesítő javaslatokat, reflexiókat. Tizenöt év telt el a legutóbbi országos könyvtárügyi konferencia óta. Talán ez is volt az oka annak, hogy ilyen sűrűn kerültek az egyes fontos kérdések tárgyalásra. Nyilvánvalóan ez az oka annak is, hogy egy szükségszerűen hiányos beszámoló is csak sűrűn, jelzésszerűen tudott egyes kiválasztott problémák tárgyalásáról hírt adni.

SZENTMIHÁLYI JÁNOS

1972: a könyv éve. Az Unesco nemrég lezajlott közgyűlésén az információ kérdéseivel foglalkozó albizottság egyhangúlag elfogadta azt a javaslatot, hogy 1972-t nyilvánítsák *a könyv nemzetközi évének*. A határozat fő célja, hogy az egész világ figyelmét a könyvre, a könyv társadalmi szerepére összpontosítsa.

A szervezet 125 tagállamának képviselői a nemzetközi könyvév tervének fő vonalait is megvitatták és elfogadták. „Mindenkinek könyvet” — ez az elfogadott alaptéma. Az Unesco maga egy sor kezdeményező lépést tervez a következő négy területen: könyvek kiadásának és fordításának propagálása, szem előtt tartva a szerzői jog követelményeit; könyvtermelés és könyvterjesztés, beleértve a könyvtárak fejlesztését; az olvasás terjesztése; a könyvek felhasználása a nevelésben, a nemzetközi megértés szolgálatában és a békés együttműködés előmozdításában.

A nemzetközi könyvév programjának kidolgozásához igénybevették a kiadók, a szerzők, a könyvtárosok és a könyvkereskedők szakmai szervezeteinek segítségét. Valamennyien kijelentették azt az elhatározást, hogy minden segítséget megadnak az Unescónak, mert az új kezdeményezés szerintük nagy mértékben alkalmas arra, hogy a könyvtermelés és a könyvterjesztés technikai fejlődésében korunkban elért látványos eredményeket gyakorlatban is érvényesítse. Ezeket az eredményeket a hazánkban is jónevű író és kommunikációs szakember, Robert ESCARFIT egy tanulmányában, amelyet az Unesco tett közzé, „a könyv forradalmának” nevezte. ESCARFIT volt annak a munkabizottságnak

az előadója is, amely húsz ország képviselőinek részvételével részleteiben megvizsgálta és megvitatta a nemzetközi könyvév alkalmából benyújtott javaslatokat. „Kétszer annyi olvasó van szerte a világon, mint húsz évvel ezelőtt, állapította meg többek közt Robert ESCARPIT, és háromszor annyi könyv, mégis távol állunk attól, hogy a világ népeiségének túlnyomó többsége igényei ki volnának elégítve”.

A nemzetközi év akcióprogramjának egyhangú elfogadását Escarpit döntő szakaszának nevezte a könyv ezeréves történetében, „Minden közlési mód között, amelyet az emberiség valaha is feltalált, mondotta, a könyv volt és marad a legegyszerűbb, a legolcsóbb és a leghatásosabb.”

Az 1972. évnék könyvévvé való nyilvánítása nem lehet csupán tiszteletadás a könyv dicsőséges múltja iránt: jövője felé kell új kapukat nyitnunk”.

A nemzetközi könyvév előmunkálatai az Unesco-konferencia végeztével azonnal meg is indultak. A nemzetközi tervezőbizottság 1971. elején ül össze, az Unesco székhelyén, hogy kidolgozza a közgyűlés által jóváhagyott program részleteit.

A Fenyő Miksa-gyűjteményről. A Nyugat-korszak legjelentősebb magánkézben levő kéziratgyűjteménye került legutóbb közgyűjteménybe, mikor a Petőfi Irodalmi Múzeum megvásárolta FENYŐ Miksa gazdag anyagát. A kéziratok sorsa maga is regény: egy mozgalmas kor fordulatokban gazdag regénye, mely happy enddel végződött.

FENYŐ Miksa tíz évvel ezelőtt Amerikában megjelent emlékezéseiben (*Följegyzések a „Nyugat” folyóiratról és környékéről*) így mondja el ennek a regénynek az első fejezeit: „A náci-időben történt bujdosásom idején Ria egy nap elhozta az Egyedül vagyunk náci-lap egy számát, melyben meg volt írva, hogy a műkincsek lefoglalásáról szóló törvény alapján Csánky Dénes a Szépművészeti Múzeum igazgatója kellő segédlettel — köztük az Egyedül vagyunk embere —, megjelent elhagyott lakásomon és lefoglalta Ady-kézirat-gyűjteményemet. Színes riport erről az Egyedül vagyunkban. (. . .) Denique a műkincseket lefoglalták, — néhány értékes Ady-kézirat mindjárt a lefoglaláskor eltűnt, nyilván a bizottság egyik-másik tagja kezén, nevezetesen Ady önéletrajza, melyet ő az első Ady-szám alkalmával számomra írt, és eltűnt a Harc a Nagyúrral kézírata. Aztán, úgy látszik, a műkincs-fogalom nem volt alkalmazható Móríc Zsigmond Sáraranyának és Babits drámájának kéziratára, mert ezek szőrin-szálán eltűntek, — mindezt persze csak később, a nácik kikergetése után tudtam meg. Mikor 1945 tavaszán visszamehettünk lakásunkra, a gyűjteménynek semmi nyoma; az egyetlen nyom, amin elindulhattam, Csánky Dénes személye volt, akiről azt hallottam, hogy Bajorországban tartózkodik, — címét is megtudtam. Írtam neki s ő szívesen válaszolt: a kéziratokat ő foglalta le s rábízta a Széchenyi múzeum egyik fiatal tisztviselőjére, akiről tudta, hogy lelkes Ady-barát. Írjak ennek, — megmondotta nevét, lakhelyét, nyugaton. Írtam neki; hamarosan megjött a válasz: igenis az Ady nála vannak s rendelkezésemre állnak. El is küldte párizsi címemre s bár én felajánltam, hogy megtérítem fölmerült költségeit és honorálo gondosságát, ő semmit sem fogadott el: semmi kétség, őt igazán az Ady-kéziratok sorsa érdekelte.”

A most előkerült levelek dokumentumszerűen igazolják a fenti történet hitelességét, mindössze azzal a korrekcióval, hogy a kéziratok megmentője, akinek most már nevét is illik kiírni — dr. CLAUSER Mihály, akkor nem a Széchenyi Könyvtár tisztviselője volt, hanem a kultuszminisztériumban dolgozott, a Szépművészeti Múzeum felügyeleti hatóságánál, mely utóbbinál a zsidó javak kormánybiztossága székel. CLAUSER, akinek kéziratátosi gyakorlata volt, — régebben valóban a Széchenyi Könyvtárban dolgozott — tanulmányozásra kérte el az anyagot CSÁNKY Dénestől és hiánytalanul juttatta vissza FENYŐ Miksának.

FENYŐ Följegyzéseiből ezután arról értesülünk, hogy a szerencsésen megkerült kéziratok Párizs és New York között valahol egy kofferba csomagolva elvesztek. Az utolsó fejezet elmondására adjuk vissza a szót FENYŐ Miksának, aki a szerencsés kifejeletet következőképpen mesélte el legutóbbi budapesti látogatásakor: „Mikor New Yorkba érkezve elhelyezkedtünk a Hotel Wales-ben, látom, hogy a kéziratokkal telt bőrönd hiányzik. Telefonáltunk mindenhova, de nem került meg. Harmadnapra a hotel pincéjében, ahol százával voltak az elveszett bőröndök, ráakadtunk a mienkre is. Igenám, de akkor már híre terjedt, hogy elveszett. Akkor azt mondtam: ezt a mítoszt fenntartjuk, mert ha most híre megy, hogy megvan, többet életünkben nem lesz nyugtunk. Jönnek újságírók, jogosan, cikkek arról, hogy az irodalomtörténet követeli. Hagyjuk meg, hogy elveszett, majd előállunk vele.”

Így történt. A *Nyugat* külföldön élő egykori szerkesztője most látta elérkezettnek az időt a kéziratok hazajuttatására.

A páratlan értékű gyűjtemény gerincét az ADY-kéziratok teszik. FENYŐ nemcsak a közvetlenül és a *Nyugat* szerkesztőségén keresztül hozzá került kéziratokat őrizte meg, hanem OSVÁT hagyatékából is kiegészítette a gyűjtést, később pedig vásárlással is gyarapította.

ADY 102 verskéziratához a *Margita élni akar* hét fejezete, valamint a sajátkezűleg sajtó alá rendezett *Szeretném, ha szeretnének* kötet 98 verse járul (a kötet verseihez képest 14 hiányzik a nyomdai példányból). Ez utóbbiak ugyan nagyrészt nem kézíratosak, hanem ADY javításaival ellátott nyomatok, értékük azonban kiadási szempontból a kéziraténál is nagyobb, mert olyan végérvényes szövegeknek tekintendők, melyek a költő keze alól utoljára kerültek ki, tehát a leghitelesebb kiadás alapjául szolgálnak. Mennyi gonddal ügyelt például arra, hogy a nyomtatásban verzállal szedett címekben kijavítsa a kis kezdőbetűs szavakat. A *Margita* teljes kéziratából négy fejezet hiányzik ugyan, a meglévők azonban annál érdekesebbek, mert egy-két részletét megőrizték annak az eredetinek, melyet IGNORUS a benne foglalt célzások és kulcsfigurák miatt közölhetetlennek tartott és átíratott.

A *Műhelyben* c. dramolett kéziratát OSVÁT 1902 óta őrizte, mikor is azt ADY a *Magyar Génuszban* való közlésre neki megküldte a következő szövegű lappal: „Mélyen Tisztelt Uram, Műhelyben című kis színeképmet szívesen bocsátom át Önöknek közlésre. Lehetne-e egy pár külön levonatot kapnom? Tisztelő igaz híve Ady Endre”

ADY prózai kéziratai nagyon szűkösen maradtak fenn. Ennek nyilvánvaló oka az, hogy a napilapok kéziratanyaga nagyrészt megsemmisült, de meg az is, hogy az ADY-gyűjtők is elsősorban a verseket keresték. A most előkerült 15 prózai kézirat tehát nagyon gazdag leletnek számít. Különösen akkor, ha tudjuk, hogy közülük három kiadatlan. Az egyiket GEORGES EEKHOUD belga költőről írta ADY 1908-ban. Ennek még létezéséről sem tudtunk eddig. A második egy ingerült hangú cikk MIKSZÁTHRÓL. Erről FENYŐ említést tett egy HATVANYNAK írt levelében. Ugyancsak tudtunk egy BATAILLE-kritikáról is, melynek közlését ADY a *Nyugat* szerkesztőinél levélben sürgette. Most mindhárom cikk előkerült, és pedig olyan szerencsés időpontban, hogy a folyó kritikai kiadásba még időrendben beilleszthető.

A 115 ADY-levélből, mely részben FENYŐnek, részben OSVÁTnak, részben pedig a *Nyugat* szerkesztőségének szól, ADY még egyéb elveszett, esetleg meg sem írt cikkeiről is tudomást szerezhetünk. Túl azon, hogy érdekes adatokat tartalmaznak ezek a levelek egy-egy ADY-mű keletkezéstörténetéhez, jól megvilágítják ADY és a *Nyugat* szerkesztőinek egész kapcsolatát.

Sok egyéb ADY-vonatkozású anyag is van a gyűjteményben. Így a Csinszka és a család közötti áldatlan harc néhány fontos dokumentuma: a levél, melyben ADY édesanyja átkokkal sújtja FENYŐt, mert Lajos azt sugalmazta neki, hogy FENYŐ volt az értelmi szer-

zója annak az ajándékozási aktusnak, melyből HATVANY a családot kihagyta. Érdekes kuriózum gyanánt őrizte meg FENYŐ Csinszka szellemes gúnyrajzát ADY Lajosékról.

Nagyon tanulságosak az ADY-kultusz alakulása szempontjából annak a baráti társaságnak a dokumentumai is, mely a húszas évek elején FENYŐ és FÖLDESSY buzgólkodásából jött létre, és nagyon rövid ideig élt. Ebben a baráti társaságban fogant meg az Ady Múzeum terve is. FENYŐ, aki a kéziratok borítékain rövid összefoglalást ad azok tartalmáról, így ír erről: „Ady halála után, tán az első évfordulón Ady barátai azt határozták, hogy minden hónapban egyszer, vacsora idején, összejönnek barátságos beszélgetésre. Egy ideig ez meg is történt, — aztán nem történt meg.” ADY „szerelmes tanárbarátai” voltak az elsők, akik a részvételt megtagadták.

Aztán figyelmes kezek elküldtek FENYŐnek egy-egy ADYra vonatkozó hírt, kiadatlan verset, fordítást. Egyikből megtudjuk például, hogy 1928-ban egy havannai lapban spanyol ADY-fordítások jelentek meg a költő arcképével. Egy könyvkereskedő már 1921-ben ADY összkiadást sürget egy BABITSnak írt levelében. Nagyszámú kivágott újságcikk egészíti ki az ADYra vonatkozó gyűjtést, köztük külföldi lapok ritka érdekes cikkei.

ADY után KAFFKA Margit van a legnagyobb számú kézirattal képviselve a gyűjteményben. A 42 levél 1905 júniusától 1917-ig, temesvári tartózkodásáig illusztrálja KAFFKA írói és emberi fejlődését. Az első Miskolcon kelt levelekben még afféle falusi kislány: „... július elején fel is megyek Pestre és nagy örömmel venném, ha néhányan fölkeresnének az Otthonban, ahova szállok — alig ismerek két író-t és sok dologban teljesen járatlan vagyok, amire nézve a szíves felvilágosításukat kérném. Például — hogy most van egy kötetre való novellám, — mit kell avval csinálni? Szeretném, ha valaki megbírálná egy kicsit, hogy érdemes-é, de nem tudom, a maguk szerkesztősége ép olyan hivatalos helyiség-e, mint a napilapoké, — szóval, hogy lehet-é oda menni. Azt hallottam, hogy a folyóiratoknak nincs afféle irodájuk, azt a kávéházakban csinálják.” Valami kedves asszonyi kitarulkozás jellemzi ezeket a leveleket és ugyanakkor kemény céltudatosság, ha írói fejlődéséről van szó. Saját műveiről kritikus, néha szellemesen epés megjegyzéseket tesz időnként. Két novellakézirat van még a KAFFKA-borítékban: Tehát beszélt az asszony és a Rablás. Az elsőre, mely még a *Figyelő*ben jelent meg, FENYŐ ezt jegyezte fel: „Margit az also sprach — így beszélt — hibásan tehát beszélt-nek vélte.”

Ha a KAFFKA-levelek mellett egy másik íróasszony, TÓTH Wanda 40 levelét olvassuk, arról is az eddigieknél pontosabb képet kapunk, hogyan folyt bele FENYŐ a *Nyugat* szerkesztésébe, milyen aktív nevelőmunkát végzett fiatal írók között. A titokzatos TÓTH Wanda, eredeti nevén BERNDT Anna is még a *Figyelő*ben jelentkezett novelláival, és FENYŐ — mint az az író-nő leveleiből kitetszik — sok jóindulatú tanáccsal, segítséggel egyengette útját. Kiléte még a kortársak előtt is titok volt. BIRÓ egyik levelében FENYŐ-tól kérdezi: „És kicsoda Tóth Wanda? Csakugyan nő ez a férfi?”

ELEK Artur 38 levele igen bensőséges, mély barátságról tanúskodik. Az első 1903-ban kelt. ELEK minden levélben áhítatos tisztelettel emlegeti Osvárot.

IGNOTUS 25 levele arra az áldatlan helyzetre vet fényt, melyben a *Nyugat* önkéntes száműzetésben élő egykori főszerkesztője Bécsben a magyar lapok közlési lehetőségeiért küzdött.

Grafológusnak sem érdektelen Osvár szűkszavú leveleinek jellegzetes írásképe, melyet az ADY vers-kéziratok nyomdai utasításaiából jól ismerünk. Egyetlen szép, kalligrafikus sora a megrendítő búcsúlevél: „Fenyő, Kedves Barátom, mily hálás vagyok Önnek! Utolsó kézzorítással O. Ernő”.

BALÁZS Béla levelei pontosan dokumentálják azt a különállást, mely BALÁZS helyzetét a *Nyugat*nál mindvégig megszabta.

BARTÓK négy levelének jelentőségéhez nem kell kommentár.

JUHÁSZ Gyula a holnaposok védelmét köszöni meg a nagyvárad Emke kávéház papírján, TERSÁNSZKY Józsi Jenő saját karikatúráját rajzolja a levelezőlapra, melyben a Képeskönyv Kabaré nevű vállalkozásáról számol be 1932-ben. SZABÓ Dezső levelei az idők változásai szerint hangot is váltanak. AMBRUS Zoltán hideg, precíz és körülményes. KISS József szüntelenül kegyet oszt. SOMLYÓ Zoltán levele mellett két kiadatlan vers is szerénykedik.

Alig van a *Nyugat* körül szereplő író, akinek leveleit ott ne találánk FENYŐ Miksa levelesládájában. Az említettekén kívül BABITS, BARTA Lajos, BIRÓ, CSÁTH Géza, a két CHOLNOKY, HATVANY, KARINTHY, KRÚDY, LACZKÓ Géza, LÁNYI Sarolta, LENGYEL Menyhért, LESZNAI Anna, MÓRICZ, NAGY Zoltán, OLÁH Gábor, SCHÖPFLIN, SZÉP Ernő, SZINI Gyula, SZOMORY Dezső mind ott szerepelnek a feladók között, és természetesen nem maradhattak ki a levélírók közül ADY barátai, FÖLDESSY Gyula, KABOS Ede, RÉVÉSZ Béla és az íróportrék nagy festője RIPPL RÓNAI sem.

Hogy a *Nyugat* nem zárkózott el a hivatalos irodalom megbecsült képviselői elől sem, azt RIEDL Frigyes levele bizonyítja. Valószínűleg véleményét kérték a folyóiratról, mert 1912. jan. 17-i kelettel „házi használatra, kívülről” megküldi a *Nyugat* programját, ahogyan ő látja.

A gyűjtemény feldolgozását rövidesen követi majd egy bőséges válogatás sajtó alá rendezése, mert a *Nyugat* korszak történetét ma már nem lehet hitelesen megírni a most előkerült dokumentumok nélkül. De más világitásba helyezi majd ez a kiadás FENYŐ Miksa *Nyugat*-beli szerepét is: aktívabbnak, jelentősebbnek mutatja annál is, ahogy ő maga látta a Följegyzésekben, ahol talán nem is a szerénység, inkább a mások emlékének jóleső felidézése, és — harcos múltjához híven — az igazságtevés kötelessége többnyire elterelte tollát saját tevékenységének részletezésétől.

VEZÉR ERZSÉBET

A könyv mestere. KNER Imre közel négy évtizedet felölelő levelezéséből kiválogatott 150 levél teszi ki a fenti című kötet¹ tartalmát. Csak részmenyiség, talán csak tizedrész ez abból a hatalmas anyagból, amely KNER Imre leveleiből a második világháború pusztításai ellenére megmaradt, és amelyet Gyulán a Békés megyei levéltár őriz. De mint olvasmány lenyűgöző s mint dokumentáció felmérhetetlen értékű. Jobban megragad, mint egy napló vagy mint egy önéletírás, mert a spontán írt, nem kiadásra szánt levelekben nincsen semmi utólagos kendőzés, utólagos önigazolási törekvés. A fájdalom ezekben a levelekben őszinte fájdalom, a gond, az aggodalom, a remegés igazán emberi, a dicséret vagy a kritika valóban dicséret és valóban kritika.

Időrendben az első levél KOLLÁNYI Boldizsártól való, a nagyvárad *Holnap* c. antológiája második kötetének szerkesztőjétől. Nincs ugyan keltezése a levélnek, de a tartalmából következik, hogy a második antológia-kötet megjelenése előtt, tehát 1909-ben íródott. A KNER Imrétől közölt utolsó levél kelte pedig 1943. dec. 24. ORTUTAY Gyulának írja ezeket a sorokat: „Hát béke velünk, kedves Gyulám, csak azt ne várd, hogy én örüljek annak, ami körülöttem és a kiadványaim körül történik.” A levélsorozatot fiának, Mihály-nak levele zárja. Ez a 151. levél. Szomorú záróakkordja a levelezésnek. 1945. február 14-én kelt, egy héttel írója hazaérkezése után, midőn a családnak az egyedüli itthon levő tagja ő. MATA János költő-grafikusnak, a debreceni egyetem előadójának szánta, de

¹ *A könyv mestere.* KNER Imre levelezése korának költőivel, íróival, művészeivel, tudósaival. A bevezetőt írta ORTUTAY Gyula. A leveleket összegyűjtötte és a jegyzeteket készítette ELEK László. A válogatás és a szerkesztés SZÁNTÓ Tibor munkája. Magyar Helikon (Budapest) 1969. 422 l.

az már nem kaphatta meg a levelet, mert 1944. okt. 26-án meghalt. Mihály pedig, mint-hogy szüleit nem találta meg, rövidesen rá öngyilkos lett.

A 150 közölt levélből 80-at KNER Imre írt, 70-et pedig hozzá intéztek. A levelek számszerű megoszlása persze nem ad hí képet a levélforgalomról. A legtöbb levéllel — 8—8 darabbal — KIRÁLY György, SZABÓ Lőrinc és SZABÓ Dezső szerepel, holott KNER maga írja GELLÉRT Oszkárnak (1922. máj. 10.), hogy a KIRÁLY Györgytől kapott levelek mennyisége néhány százat tesz ki. Az sem hihető például, hogy KNERnek FÜLEP Lajossal való kapcsolatából csupán az itt közölt 5—5 levél született légyen; bár a levelek terjedelmek, de mégis jóval többnek kellett íróni, hiszen hosszú éveken át benső barátságban állottak, személyes találkozásokra, beszélgetésekre pedig a Gyomán élő KNER Imre és az akkor Baranyában, Zengővárkonyban lakó FÜLEP Lajos között kevés alkalom nyílhatott. De felesleges ezeket a mérlegeléseket folytatni, mert a válogatás szempontjai, meg a háborús pusztulás esetlegességei a statisztika számszerű valószínűségét lényegesen megmáshíthatták.

A levélgyűjtemény századunk első negyven évének politikai és társadalmi viszonyairól KNERék egyéni, családi körülményeinek részleteiből plasztikus képet vetít elénk. A két háború közötti időszak könyvtörténetének kutatója pedig a könyvkiadásnak, könyvkereskedelemnek, nyomdaiparnak történetéhez kap végtelenül gazdag anyagot. KNER Imre őszintén feltárja azokat a nehézségeket, amelyek a kis tőkével bíró könyvkiadók, kiváltképpen a vidékiek tevékenységét bénítják. Alacsony példányszámok megjelentetésére kényszerül a kis kiadó, de még ezt a kevés példányt sem tudja eladni. KNER jól tudja, hogy: „A kiadás kulcsa az elegendő példányszám, amely elbírja a tisztességes kiállítás, és befér az író rendes tiszteletdíja is.” (VERES Péternek 1942. máj. 15.)

De „... a könyvkiadás helyzete egyenesen kétségbeejtő — panaszolja SZABÓ Lőrincnek is már 1923. jan. 4-én. — A karácsonyi könyvpiac összeforgalma nem tett ki annyit kiadványaimból, mint amennyit a múlt évben írói honoráriumokra kifizettem, s a sok befektetett papíros és munka hever.” És a helyzet később sem javul. 1931. dec. 26-án így jellemzi HATVANY Lajosnak az ún. Kner-klasszikusok sorsát: „1200 példányban nyomtattam, és több mint 500 van még belőle. Ha levonom azt, amit barátainak és az üzletfeleknek, nyilvános gyűjteményeknek, íróknak stb. elosztottam, akkor nem adtam el a szerény példányszámnak egynegyedét sem!” Pedig megjelenésük óta 10 év telt el! SZABÓ Lőrincnek szóló levelében (1933. márc. 27.) hasonlóképpen arról panaszodik, hogy „Ilyen jelentős és fontos könyvből is, mint az Ön új verseskönyve, 35 példány az eddigi eredmény.” („Te meg a világ” c. verseskönyvéről van szó, amely a Pantheon kiadói impresszumával készült Gyomán.)

Ez a pár idézet is elegendőképpen megvilágítja KNER Imre elhatározását: le kell mondania arról, hogy kiadó legyen (SZABÓ Lőrincnek 1923. jan. 4.), és megvilágítja a „felhagyás” okát. Természetes, hogy fájdalmas ez a kényszerű elhatározás. Még ORTUTAY-hoz intézett legutolsó levelében is ezt érezteti a kitörés: „Egye meg a fene az egészet.”

Fájdalmas ez a lemondás, mert KNER Imre nemcsak érti a maga mesterségét, hanem szereti is, ennek él, és megvan hozzá a szorgalma is. Pihenést alig ismer. MÓRICZ Miklósnak megírja (1937. jan. 18.), hogy mi mindent csinál: „A szerzőkkel, szerkesztőkkel, fordítókkal való eszmecsere, sokszor a kiadványsorozat egész koncepciójának kialakítása, a teljes levelezés sajátkezű lebonyolítása, az egész kéziratolvasás és a korrektúra (vagyis a lektor és a korrektor munkaköre) is az enyém. Én hozom létre az egész, világszerte szakkörökben egyéninek és eredetinek elismert tipográfiai stílust is, a tördelést vezetem, irányítom, a nyomásra és kötésre felügyelek, a papírost magam gyártatom saját szempontom szerint — s mindezt csak félkézzel, mert közben vezetem, irányítom közigazgatási nyomtatvány-vállalatunkat is főfoglalkozásként, úgy, hogy minden rendeletet magam olvasok el, s magam szerkesztem a nyomtatványmintákat és katalógusainkat is.”

Tudott dolog, hogy a Kner-nyomda létalapja a közigazgatási nyomtatványok kiadása volt. „Én a közigazgatásból élek” — vallja többek közt MÓRICZ Miklósnak szóló 1943. ápr. 26-i levelében is. Az ország közigazgatási nyomtatványokkal való ellátását még KNER Izidor szervezte meg a századforduló idején, és fia az ő nyomán járva, bár a megkisebbedett országban nehezebb körülmények közt, de ugyanolyan becsületes munkával folytatta. FÜLEP Lajosnak 1931. júl. 31-én ezt a feladatot így jellemzi: „Rájöttem, . . . hogy a záloglási jegyzőkönyvet és községi iktatót is lehet rosszul, tudatlanul, becstelennül csinálni, és lehet hivatásnak érezni azt is, hogy azt, amit én most csinállok és csinálhatok, jól végezzem el.”

Ugyanilyen biztos alapot jelentett, de aránylag kevesebb gondot, kevesebb munkát kívánt a másik üzletág, amelyet ugyancsak KNER Izidor vezetett be, s amely még a két háború közt is virágzott, ti. a báli meghívók nyomása. A több színben, a kor ízlésének megfelelő rajzokkal díszített, műnyomó papírra előre elkészített meghívókból KNERék mintanyomatokat küldtek szét, s a bálrendezők ezekből választották ki és rendelték meg a nekik tetsző fajtát. A nyomdának a rendelés birtokában csak a meghívó szövegét kellett a kész lapokba benyomni, tehát aránylag olcsón, gyorsan kifogástalan nyomtatványt szállíthattak. A meghívó-lapokat pedig még nyáron, jóval a báli idény előtt ki tudták nyomtatni.²

KNER Imre ízig-vérig tipográfus, akinek valósággal fáj, ha olyan nyomtatványt lát, amely ellenkezik a nyomdai ízléssel. Leveleiből is minduntalan felsír az elégedetlenség hangja. Így írja FITZ Józsefnek 1932. dec. 7-én: „Ott tartunk, hogy egy tiszta, famentes papírosra nyomtatott, rendes festékezésű, korrektil szedett oldalpár már szenzáció, már művészi élmény: tisztán einsteini alapon, az általában megjelenő magyar könyvek nivåjához mérve.” FÖLDESSY Gyulának meg 1935. máj. 30-án így kesereg: „Éppen ma kaptam megint egy újabb Nyugat-könyvet. Felháborítóan csúnya. Érdekes, hogy emberek, akik állandóan kulturális összefüggések kutatásával foglalkoznak, akik azt állítják, hogy kultúrmissziót gyakorolnak, akik a lapjukban képzőművészeti kritikát is közölnek, nem veszik észre, milyen hazug és ízléstelen dolgot csinálnak akkor, amikor rongy hasított bőrbe kötve, százötven év előtti kézi kötés formáját utánozzák egy dróttal varrott, kész táblába beakasztott tömegkönyvnél. Ha az előbbi vászonkötéses könyvtípusuk se volt tökéletes, de az legalább őszinte géptípus, gépkönyv volt.”

Ennyire konkrét panasz azonban ritkán fordul elő a levelekben, ám lehet, hogy több kritikáló részlet kihullott a válogatás rostáján. Cím szerint pedig mindössze két munka kap bírálatot a levelezésben; mindkettő az Egyetemi Nyomda kiadványa. Az egyik a *Magyar Legendárium*, a másik *A Magyarság Néprajza*. A *Legendárium* vonatkozásában ki kell egészíteni ELEK László egyébként nagy gonddal összeállított jegyzetanyagát. A jegyzet a *Magyar Legendárium*ról csak annyit közöl, hogy azonos az 1930-ban kiadott *Kis Magyar Legendárium*mal.

Valójában két különböző kiadvánnyal van dolgunk. Az egyik: *Kis Magyar Legendárium és Szent István királynak Intelmei*. Eredetiből fordította TORMAY Cecília. Budapest MDCCCXXX. 176 l. Készült a Kapisztrán nyomdában Vácott. A füzet ajánlása szerint gróf KLEBELSBERG Kunó miniszter „Szent Imre évében a magyar katolikus ifjúság lelki épülésére” szánja a kiadványt, amely Szent Gellért életének, Szent István király nagyobb és kisebb legendájának, Szent Imre legendájának és Szent István intelmeinek fordítását tartalmazza. Igénytelen kiállítású, dróttal fűzött, brosírázott kis munka.

KNER Imre levelezésében nem erről a könyvecskéről van szó, hanem az Egyetemi Nyomda könyvbarát-kiadványáról: *Magyar Legendárium*. Eredetiekéből fordította TOR-

² Vö. KÉKI Béla: *A Kner-nyomda és a magyar könyvművészet*. = *Magyar Grafika* 1957. 3–4. sz. mell.

MAY Cecília. Fametszetű képekkel MOLNÁR C. Pál díszítette. Készült a Könyvbarátok Szövetsége³ számára a Kir. Magyar Egyetemi Nyomdában Budapesten. Év n. (1932) 136 l. A Könyvbarátok 1932. évi első ún. illetmény-kötetként jelent meg ez a legendárium, amely tartalmában azonos ugyan TORMAY Cecília fenti fordításával, de 23 × 29 cm nagyságban, archaizált famentes papíron, fametszetes képekkel és díszítésekkel, széles margókkal, ciceró szövetségessé, piros és fekete címnyomással, pergamen gerincű kötésben készült. Külön súlyt kapott a kiadvány azzal, hogy a kiadó szokásától eltérően kolofont is adott: „A kiadásért és sajtó alá rendezésért felelős: CZAKÓ Elemér.”⁴ Ezzel a kiadvánnyal kapcsolatban írja KNER FITZ Józsefnek (1932. dec. 7.): „a nivósüllyedés itthon óriási, a reklám egészen szemérmetlen, és az emberek kvalitásérzéke annyira leromlott, hogy akármit el lehet velük fogadtatni.” Elmondja a továbbiakban, hogy egy vidéki ügyvéddel utazván együtt, az illető dicsérettel szólt a Legendáriumról, és csodálkozott, hogy KNER nem osztja elismerő véleményét. „Viszont azonban — folytatja a levél — az Egyetemi Nyomda olyan emberek elragadtatott véleményét vonultatja fel a Diáriumban, mint például Petrovics Elek!” PETROVICS akkor a Szépművészeti Múzeum főigazgatója volt. De folytathatók is a sort HELBING Ferenc, az iparművészeti iskola igazgatója, KEÉRI-SZÁNTÓ Andor, a Révai kiadó vezérigazgatója, ROSNER Károly, a *Magyar Grafika* szerkesztője nyilatkozataival, mellőzve a laikus közéleti előkelőségek dicséreteit.⁵

A másik cím szerint is kifogásolt munka *A Magyarság Néprajza*. Erre FÜLEP Lajos hívta fel KNER Imre figyelmét (1934. jan. 19.): „Én abszolút rossznak tartom minden tekintetben (papír, betű, tűkőr stb.). De le is fogom vágni úgy — a régi taglóval.”⁶

KNER válaszlevelében (1934. jan. 21.) így reflektál az ügyre: „Még csak azt jegyzem meg, hogy nem láttam a Magyar Néprajzot, de amúgy is meg akartam rendelni. Hiszen bizonyosan rengeteg szép felvétel lesz benne és sok agyonverhetetlen anyag... majd megírom róla a véleményemet. Ez a vélemény kész már előre, mert el tudom képzelni, hogyan fog fel Czako egy ilyen feladatot, de láttam már tőle olyasmit is, ami meglepő volt a maga logikátlan váratlanságában.”

Ezek a kifogások tehát CZAKÓ Elemérnek szólnak, aki 1925 és 1934 között az Egyetemi Nyomdát és kiadóját vezette mint főigazgató. CZAKÓ vitán felül jó felkészültségű ember volt. Egyetemi tanulmányait Párizsban végezte. Évekig az Iparművészeti Múzeumban teljesített szolgálatot, melynek 1911—1916 között igazgatója is volt. Majd a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba nyert beosztást, s itt 1925-ben helyettes államtitkári címet kapott. 1925-től 1934-ig az Egyetemi Nyomda főigazgatója volt, s mint ilyen kétségtelenül jelentős érdemeket szerzett. Újjászervezte a nyomdát az első világháború utáni nehéz viszonyok között, fellendítette a nyomda tankönyvkiadását, megszervezte a Könyvbarát-előfizetést, megindította a Hungarológia-sorozatot (amelybe a HÓMAN—SZEKŰ-féle *Magyar Történet* s *A Magyarság Néprajza* is tartozik) stb.

³ Meg kell jegyeznünk, hogy a „Könyvbarátok Szövetsége” valójában nem volt szövetség vagy egyesület, hanem az Egyetemi Nyomda egyik kiadói üzletága, könyvelőfizetési formája, gyűlésezések, elnökség stb. nélkül. Hogy az egyesületesdinek még a látszata se legyen meg, 1933-tól kezdve „Magyar Könyvbarátok előfizetői”-nek hívták az eddigi „tagokat”.

⁴ A teljesség kedvéért megemlítjük, hogy TORMAY Cecil legenda-fordítása a harmincas években még egy kiadást ért, nevezetesen a Singer és Wolfner kiadóvállalat is megjelentette T. C. művei sorozatának 4. köteteként, 1939-ben.

⁵ Vö. *Diárium* 1932. 70—71. l.

⁶ A „taglózásra” CZAKÓ működése alatt nem kerülhetett sor, mert a *Néprajz* I. kötete megjelent ugyan 1933. decemberében, s a II. is 1934. szeptemberében, de a III. kötet csak 1935 végén, a IV. pedig 1937 júniusában tudott csak megjelenni, közel 3 évvel CZAKÓ Elemér nyugdíjaztatása után.

Mint fiatal embernek jelent meg a *Magyar Könyvszemle* 1901. évfolyamában „A könyvnyomtatás és könyvkészítés iparművészete” c. tanulmánya 4 1/2 iv terjedelemben (1902-ben különnyomatként is). Sorra veszi ebben a betű és szedés, a nyomda-ékitmény és illusztráció, valamint a kötés kérdéseit, s ha ma már különösen hat is néhány megállapítása, fő vonalaiban nem tér el a mai tipográfiai elvektől.

Különös kapcsolat, vagy inkább ellentét állott fenn KNER Imre és CZAKÓ között. KNER nem tekintette igazi szakembernek CZAKÓT, és lehetetlen a fentebb idézett megjegyzések ismeretében nem CZAKÓRA gondolni, midőn KNER Imre pl. a könyvhöz igazából nem értő „iparművész”-t jellemzi.⁷

Vitatkoztak is. A *Magyar Grafika* 1927. és 1928. évi (VIII. és IX.) évfolyamában éles hangú vita folyt KNER és „Csipő Paprikánusz” néven író CZAKÓ Elemér közt a régi magyar betűtermelésről.

Annál különösebb, s az ellentétek tisztán elméleti síkjára vall az, hogy az Egyetemi Nyomda a *Könyvbarátok* ún. „besorozott” kötetei közé felvette a Kner-klasszikusoknak mind a 12 kötetét mindjárt akkor, amikor az illetménykönyvek csere-lehetőségét bevezették, tehát 1931 elején. A könyvbarátok könyvjegyzékében a sorozat a 35. sorszámától a 47.-ig szerepelt 1935-ig, amíg csak a készlet ki nem fogyott.

Figyelemre méltó az is, hogy pl. a *Diárium* 1932. évi füzetében ismételtelen csak elismerő ismertetéseket találunk KNERÉKRŐL. CZAKÓ Elemér fia, Tibor a Kner-nyomdáról így ír: „Mindig időszerű tud lenni s mindig kifogástalan az üzleti tisztessége és a munkabeli minősége.”⁸ Az északi (skandináv) írók köteteit más helyen úgy méltatja a *Diárium*, mint „gonddal, választékos ízléssel készült” köteteket⁹, továbbá FITZ József Hess-monográfiájáról is úgy emlékezik meg, mint amit „bibliofilekhez méltó művészettel rendezett sajtó alá Kner Imre gyomai officinájában”.¹⁰

Ezek után el lehetne képzelni CZAKÓ Elemér és KNER Imre közt akár a személyes kapcsolat kialakulását is pl. MÓRA Ferenc révén, aki mindkettejünkkel benső barátságban állott. MÓRÁNAK KNERÉKKEL való régi barátságára elég bizonyíték található ebben a leveleskötetben, ez nem igényel külön bizonyítást. CZAKÓVAL kapcsolatban pedig elég, ha rámutatunk arra, hogy a Könyvbarát-sorozatot CZAKÓ Elemér MÓRA *Georgikonjával* indította meg, s hogy az Egyetemi Nyomda „Betűország virágoskertje” c. iskolai olvasókönyv-sorozatának valamennyi kötetében együtt dolgozott CZAKÓ és MÓRA. Színt, üdéséget éppen MÓRA Ferenc írásai vittek be ezekbe a népszerűségnek örvendő tankönyvekbe.

Végezetül még egy megjegyzés kívánkozik ide. Nagyon hasznosak a könyvhöz járuló jegyzetek. ELEK László igen szorgalmas, alapos munkát végzett. Egy dolog azonban hiányzik: nincs visszakeresési lehetősége. Ha valaki szeretné tudni pl., hogy MELICH János kitől, mikor kérte a *Három Csepke* könyvet, mert rábukkant MELICH nevére a jegyzetek böngészése közben, vagy hogy minek a kapcsán fordul elő a levelezésben PASTEINER Iván, THIENEMANN Tivadar és mások ma már ritkán hallott neve, — erre nem tud feleletet kapni, csak ha esetleg az egész leveleskönyvet végigolvassa.

MÁTÉ KÁROLY

⁷ *A tipográfia és a könyvművészet határai.* = *A Magyar Bibliophil Társaság Évkönyve* I. 1921–1928. 20. és köv. ll.

⁸ KNER Izidor: *Félszázad mesgyéjén* c. művét ismerteti. *Diárium* 1932. 80. l.

⁹ Uo. 93. l.

¹⁰ Uo. 140. l.

Anton Augustin Banik 80 éves. A. A. BANIK századunk szlovák tudományos és kulturális életének kimagasló alakja. Mindazt a feladatot ellátta, amire nemzetének szüksége volt: írt tudományos értekezéseket, történelmi, irodalmi, nyelvészeti tanulmányokat, folyóiratokat, egyházi énekeskönyveket szerkesztett, színi-kritikákkal segítette az önálló szlovák színház fejlődését, sőt éppen a legutóbbi időben zeneszerzői tevékenységet is folytat.

1938-tól a Matica slovenskában, Túrócszentmártonban dolgozik, levéltáros, a Nemzeti Könyvtár igazgatója, majd az Irodalmi Levéltár megalapítója és gondozója, 1960 óta pedig ugyanott tudományos munkatárs — önzetlen tanácsadó mindenki számára, aki hozzá fordul.

A Matica slovenská szerény kötetet bocsátott közre A. A. BANIK 70. születésnapja tiszteletére.¹ A kötet a lehető teljességre törekedve közli a jubiláns munkásságának bibliográfiái és életrajzi adatait. A tanulságos és rendkívül áttekinthető bibliográfia („személyi tipodokumentáció”) három fő részre tagolódik. Az első rész műfajuk és témájuk szerint csoportosítja a nyomtatásban megjelent munkákat, a második horizontális csoportosításban, kronológiai sorrendben közli az adatokat, végül a harmadik vertikális elrendezésben, részletes tematikai-kronológiai beosztásban, hozzávetve egyes publikációk válogatott sajtóvisszhangját is. Ez a minden részletre és szempontra kiterjedő bibliográfiai módszer, különösen a „vertikális tipodokumentáció” lehetővé teszi, hogy a figyelmes olvasó eredeti, annotációként használt idézetekkel képet kapjon BANIK életművéről, annak eszmei céljáról, a szlovák nemzet kulturális fejlődésének szolgálatáról.

A „horizontális tipodokumentáció” első nagyobb egysége a nemzeti történelem (a kezdetektől 1787-ig, majd 1787-től 1918-ig), s ebben az egységben külön helyet kapnak a szlovák—cseh, a szlovák—morva kapcsolatok, továbbá a szlovák—szláv viszony kérdései A. A. BANIK életművében. Önálló csoportként szerepel számos adattal a „könyvészet” és a levéltárak problematikája, továbbá filológiai kérdések, valamint a zenei, irodalmi és képzőművészeti, majd művelődéstörténeti írások.

A szemléletes, igen kifejező bibliográfia nem nyújt ugyan külön fejezetet BANIK magyar kapcsolatainak bemutatására, hanem az egyes témakörökbe sorolja azokat, ám így is gazdagon válogathatunk belőlük.

BANIK mindvégig nemzetét szolgálta, s ezt a szolgálatot a kultúra, a tudomány művelésében látta. Az 1918-as szlovák nemzeti felszabadulás adta lehetőségek nem vezették nacionalista túlzásokra akkor sem, amikor kifejezetten népnevelő munkásságot fejtett ki népszerűsítő cikkeiben és más nyilvános szereplései során, hanem alapvető elvként tartotta szem előtt a tudományos objektivitást és a humánusmot. Így írhatta 1923-ban, 23 éves korában, hogy a szlovákok és a magyarok a történelmi Magyarország (*Uhorsko*) keretében sokáig vállalva harcoltak a közös ellenség, a germánok ellen, s ebben a körülmények által kikényszerített egységben sokáig semmi sem zavarta a szlovákok etnikai integritását és kontinuitását. Igen jelentős állásfoglalás ez a kétoldalú nacionalizmus „szabad uralmának” időszakában, s annál is inkább értékelendő, mivel napjaink egyik vezető szlovák marxista történésze is ugyanerre a következtetésre jutott a közelmúltban megjelent könyvében.² Ilyen szellemben foglalkozott BANIK a XVI—XVIII. század bi- és

¹ *Anton Augustin Banik sedemdesiatročny.* Martin 1970, Matica Slovenská, 151. l. Bevezetőjét Ján MARTÁK, a Matica slovenská igazgatója, a bibliográfiát és az életrajzi jegyzeteket Augustín MATOVNIE írta, illetve állította össze.

² Vö.: TIBENSKY, Ján: *Chvály a obrany slovenského národa.* Bratislava 1965, SVKL.

trilingvis íróival, de ez az emberség vezette akkor is, amikor fiatalemberként szoros kapcsolatot tartott BARTÓK Bélával és később is visszatért a magyar zeneszerző munkásságának méltatására, KODÁLY Zoltán értékelésével együtt.³

Ez az alapállás nyilvánult meg működésében akkor is, amikor a negyvenes évek elején az egykor erőszakosan bezárt Matica slovenskának a Széchényi Könyvtárba került gyűjteményrészét identifikálta és elősegítette visszaadását az eredeti intézménynek. E működést az egykorú haladó sajtó is értékelte.⁴

BANIK egész élete (Vácott járt gimnáziumba, Budapesten műegyetemre) a két nemzeti kultúra kapcsolatát példázza. A most is alkotó ereje teljében levő tudós és publicista életművének nyitott könyve ez a bibliográfia, amelynek minden tételét büszkén vallhatja magáénak ma is, hiszen emberség és szlovákság diktálta valamennyi sorát.

Akár kedves készségét, mosolyát, amikor a Túrócszentmártonba látogató magyarországi kutatót fogadta és fogadja a mai napig.

KÄFER ISTVÁN

Hajdú Helga (1907–1970). A legutóbbi évek egyre szaporodó veszteséglistájára újabb nevet kell írunk: HAJDÚ Helgát, aki az Országos Széchényi könyvtár muzeális osztályainak főosztályvezetőjeként 1962-ben vonult nyugalomba és 1970. július 12-én elhunyt. Mint nagy tudású, segítőkész, jó kollégától, mint önmagához mindig hű, mélyen emberséges jóbaráttól, fájó szívvel búcsúzunk tőle.

1907-ben Kamenicán (Szerém vm., ma Jugoszláviában), katonatiszti családból született. Az édesapja hivatásából folyó gyakori lakóhelyváltozás már gyermekkorában öntudatlanul hatott rá abban az irányban, hogy egyforma megbecsüléssel kíséje a különböző nyelveken beszélő népek életét, sajátos problémáit. Egyetemi tanulmányait Pécsen végezte, s az ezzel kapcsolatban Berlinben, Bécsben, Párizsban töltött tanulmányévek még tovább fejlesztették látókörét, elmélyítették ismereteit. 1931-ben „sub auspiciis” letett doktori szigorlatának értekezését saját maga által választott témáról írta (*Lesen und Schreiben im Spätmittelalter*). Ezt követte tárgyban az előzőhöz szorosan kapcsolódó nagyobb tanulmánya (*Das mnemotechnische Schrifttum des Mittelalters, Leipzig 1936*), amely a retorikai irodalomnak az emlékezőtehetségre vonatkozó fejlődését kíséri végig a görög—római kortól a humanizmusig, s amelyet egy amszterdami cég 1967-ben reprint kiadásban újra megjelentetett. Ebben a két, fiatalkori tanulmányában a kivételes tehetségű tudós egész későbbi munkásságának magvát megtaláljuk. 1947-ben a budapesti egyetemen magántanári képesítést nyert a régi német irodalom története tárgykörből.

Egyik fő működési köre a pedagógia lett: előbb középiskolákban a német és francia nyelvet, majd az egyetemen a német irodalmat tanította, de előadott német fonetikát, stilisztikát, a könyvtáros szakon pedig újkori paleográfiát. — Pedagógiai munkásságával kapcsolatban német középiskolai nyelvkönyvet, egyetemi segédkönyveket írt, melyek közül legjelentősebb az 1966-ban megjelent *Geschichte der deutschen Literatur von den Anfängen bis zum ausgehenden 15. Jahrhundert im Überblick* című, a legmodernebb követelményeknek megfelelő vezérfonal. Egyetemi munkásságával kapcsolatban ki kell emelni, hogy a legutóbbi évek germanisztikai kandidátusi vitáinak bíráló bizottsági tagja vagy opponense volt (VAJDA György Mihály, VERBÉNYI László, MÁDL Antal, GÁRDONYI

³ 1931: glossza a *Csodálatos mandarinról*; 1948: Nekrológ BARTÓK Béláról; 1951: Cikk BARTÓK 70. születésnapjára; 1960: Nagy tanulmány BARTÓKRól; 1930: *Kodály Hány Jánosának margójára* [196–199., 203. tétel].

⁴ Vö.: *A Matica könyvtárának visszaadása fényt vet a szlovák—magyar kultúrközeledésre Magyar Hírlap* 1942. 118, 5. l.

Sándor, HUTTERER Miklós). Egészen 1968 őszen bekövetkezett súlyos betegségéig előadott az egyetemen.

Érdeklődésének másik, igen lényeges területe a könyvtörténet és kézirttudomány. 1945-ben került az Országos Széchényi Könyvtárhoz, olyan pályára, amelyre már egyetemi éve alatt készült s amely tudományos munkássága irányának, hajlamainak legjobban megfelelt. A kitűnően képzett, széles látókörű tudós, a szelíd, de szigorú pedagógus a könyvtárban a legjobb értelemben vett, kiváló hivatalnok is lett. A kézirttárral kapcsolatos működése — a gyűjtemény munkájának megszervezésén kívül — elsősorban a különböző nyomtatott katalógusok szerkesztésében nyilvánult meg (*Kötetes magyar kézirtatok katalógusa* 1956, *Francia nyelvű kötetes kézirtatok katalógusa* 1960), de több ismeretlen kézirtatot is publikált (többek között: *Soproni vonatkozású német kézirtatok az Országos Széchényi Könyvtárban = Soproni Szemle* 1957—1958, *A kézirtattár állományának gyarapodása a Felszabadulás óta = OSZK Évkönyv* 1958, *Zwei unbekannte Briefe Lenaus*, Wien 1964, *Ein Pressburger Goethekreis zur Zeit der Revolution von 1848*, Berlin 1969 stb.). Mint szerző és mint lektor a *Magyar Könyvszemlének* is munkatársa volt.

Tudása, sokoldalú tehetsége, ismeretei, igen magas színvonalú, igényes gonddal megírt munkák elkészítésére készítették. Lelkiismeretessége és talán éppen ennek folytán az emberi tudás határainak túlságosan is éles felismerése volt egyik legfőbb gátja annak, hogy többet — méltán mondhatjuk: sajnós — nem alkotott. Önzetlensége és az a törekvése, hogy másokat is lelkiismeretes munkára serkentsen, azt eredményezték, hogy szakmai területein egyre többen fordultak hozzá, hogy műveiket névvel vagy név nélkül lektorálja, kijavítsa. A nevével fémjelzett munkák kvalitást jelentettek és fognak jelenteni az utókor számára is. Talán életét is a túlzásba vitt, túl intenzív munkatempó rövidítette meg. Utolsó munkája, melyen még betegsége idején is dolgozott, az OSZK kézirtattára újkori német nyelvű kötetes kézirtatainak katalógusa — a lassú gyógyulás reményteljes hónapjai után hirtelen bekövetkezett tragikus vég következtében — már nem készülhetett el. Munkatársai, barátai megőrzik emlékét, követésre méltó példáját, s kézvonásait még tovább őrzik az általa annyira szeretett gyűjtemény katalóguscédulái, hivatalos üggyiratai.

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

„Forradalmár elődeink”. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének új kiadványa fontos új adalékokkal gazdagítja a magyar munkásmozgalom történetét.¹

A kötet összeállítását a Budapesti KISZ Bizottság kezdeményezte, a kiadó szerepét a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár vállalta, a realizálást, a kötet összeállítását pedig a Párttörténeti Intézet, illetve annak munkatársai. A kötet elsősorban a fiatalok számára készült, a munkásmozgalom harcosainak, e harcosok életének és halálának bemutatásával az ifjúság elé állít mementót. „Nagy többségük még alig volt 20 éves, máris a forradalmi mozgalom élvonalában dolgozott” — írja BAKÓ Ágnes, a szerkesztő. Egyben érzékelteti a vállalkozás nehéz voltát: áldozatkész emberek tömege harcolt a mozgalom sorában, „közülük sokan lettek kiemelkedő harcosok, forradalmárok, és életüket is áldozták a nagy Ügyért”. A sok nagyszerű ember életét egy kötetben összefogni nem lehet, ezért ezt a kötetet a szerkesztő és az összeállítók csak kezdetnek, egy sorozat első részének tekintik.

¹ *Forradalmár elődeink* (160 portré). Szerk. BAKÓ Ágnes. Az életrajzokat írták ÁBAYOSSY Magda, BAKÓ Ágnes, KELEN Jolán, LÁNG Péter. Bibl. LÁNG Péter. Bp. 1970, MSZMP Párttörténeti Intézete. 326 p.

A 160 forradalmár pályáját mutatja be a kötet ALPÁRI Gyulától, az *Inprekorr* szerkesztőjétől a spanyolországi ebrói fronton elesett ZSINKÓ Vilmosig. Tragikus és esodálatraméltó életsorsok. A kis hazai ablak a nagyvilágra tárul ki: a magyar kommunis-ták mindenütt ott voltak, ahol a népek szabadságáért, a békéért helyt kellett állni. Itthon, az illegáltságban, majd az ellenállási mozgalomban, a fasiszmus elleni fegyveres harcban; Európa különböző országainak haladó mozgalmában, Belgiumban, Svájcban, a párizsi barikádokon, a spanyolországi Nemzetközi Brigádban, s a szovjet csapatok oldalán a nácizmus alóli felszabadító harcokban, ejtőernyőn a határokon, s — bár kevesen közü-lük — itthon vitték tovább a harcot a jövőért, a felszabadulás után.

Sokukat a magyarországi fehérterror, majd a harmincas évek ádáz kommunistaüldö-zése ölte meg, majd a szálásista csöcselék; a német fasiszták és a Gestapo; többen vesz-tették életüket 1956-ban a szocializmus védelmében.

Munkások, parasztok és értelmiségiek; nyomdászok, mérnökök és írók arca rajzolódik fel e kötetben — céljuk egy és azonos volt, a haladásért vívott önzetlen, áldozatkész, felelősségteljes harc vállalása.

GORKIJ mondása jut eszünkbe: „ha én nem gondolok magamra, ki más gondolna rám? De ha csak magamra gondolok, mivégre születtem?” A forradalmárok százainak szeme előtt ez a gondolat lebegett, úgy érezték, azért születtek, hogy ne csak magukra gondoljanak, hanem a közösségre, az emberiségre, a jövőre.

Ez a gondolat ötvözi egységessé a 160 portrét. A rövid, de nagy gonddal és alapossággal, tömören megfogalmazott életrajzok mellett minden oldalon látható egy korabeli fotó, alatta pedig a vonatkozó irodalom és amennyiben van ilyen, saját mű is (például: ALPÁRI Gyula *Válogatott írásai*).

A portrékat igen jó bibliográfia egészíti ki a kötet végén a következő sorrendben: Történeti feldolgozások, Gyűjteményes kiadások, Dokumentumgyűjtemények, Biblio-gráfiák; Memoáriróladom, regényes korrajzok, visszaemlékezés-gyűjtemények. A befejező rész: Jegyzetek a szövegben előforduló szervezetekhez és fogalmakhoz.

MGY

Cavalier Calixte, a könyvgyűjtő orvos (1820—1888). Montpellierben 1220-ban, azaz 750 évvel ezelőtt alapították az orvosi egyetemet. Ennek az egyedülállóan dicső jubileumnak tiszteletére a franciaországi Montpelliert felkereső orvosok különös érdeklődéssel fordul-nak a város ősi könyvtára felé is, amelynek díszhelyét a Cavalier-terem foglalja el. E könyv-tárterem helyiségének díszes volta, a berendezés és bútorzat művészi jellege, az ebben a gyűjteményben őrzött nagy értékű könyvek szinte egyedülálló volta miatt érdeklődéssel fordulnak a nagy értékű gyűjtemény nevet adó személyisége felé.

C. CAVALIER élete egyszerű, szinte eseménytelen és zökkenőmentes. Montpellierben születik 1820-ban, egész életét szülővárosában tölti el, ott tanul, dolgozik, oktat és gyó-gyít, hogy azután 1888-ban szülővárosában hunyjon el a szép könyveknek e nagy gyűjtője és kiváló ismerője.

Kezdetben a természetrajz iránt érdeklődik: (1841—1843), majd gyógyszerészetet tanul (1844—1845) és gyógyszerési oklevelet is szerez. A nagymúltú város történeti tradíciói mindinkább az orvosi tanulmányok felé vonzzák. 1848-ban a montpellier-i elme-gyógy-intézetben lesz „intern”, azaz ott dolgozó és tanuló orvostanhallgató. Ez a szinte véletlen esemény örökre megszabja a nagy kultúrájú, humánus egyéniség eljövendő életpályáját. 1850-ben szerez orvostdoktori oklevelet, 1853-ban osztályos főorvos, majd az elme-gyógy-intézet igazgató-főorvosa lesz. Ebben az időben még általában azt hitték, hogy az elme-betegeket megszállották az ördögök, a démonok, és így a gyógyítás módja belőlük az ördög elfűzése, amit kínnal, büntetéssel igyekeztek elérni. Az elmebetegeket rabokként

láncon tartották és teljesen embertelen körülményekkel vették körül. A Montpellier hagyományain felnövekvő PINEL volt az első, aki levette az elmebetegekről a láncot és aki bennük végre betegeket látott. CAVALIER szemében ez a felismerés természetessé vált, és előtte már a gyógyítás, az emberi társadalomba történő visszavezetés problémája állott. Ő vezette be a munkát az elmebetegek gyógyításába, megteremtve ezzel a ma már általánossá vált munkagyógymódot, ergoterápiát. Eszméi mind általánosabbá váltak, mind nagyobb körből keresték fel a nagy mestert a tanítványok és az orvosok. Érdekes módon a „montpellierier egyetem CAVALIERT „az általános kórtan professzorává” nevezi ki, és csak 1880-ban változtatja át tanszékét kívánságának megfelelően az „idegrendszer kór- és gyógytanává.” Ekkor már CAVALIER súlyos beteg, akinek örömet, megnyugvást kezdettől fogva rendszeresen folytatott könyvgyűjtői tevékenységének folytatása, majd az általa összegyűjtött hatalmas, nagy értékű könyvtár rendezése, feldolgozása nyújtott. CAVALIER az olvasást megfelelő kényelmes, de mégis ünnepies környezetben, valóban szép bútorok, virágok között tartotta helyesnek, sőt egyedül megengedhetőnek. Betegségének előrehaladásával könyvtárát és könyvtárának eszméit tükröző berendezését Montpellier városa könyvtárának ajándékozta, megtoldva nagyobb összeggel, hogy ennek segítségével a jövőben is törekedjenek a város lakosságának — és nem csupán az egyetem kiválasztottjainak — olvasását, művelődését elősegíteni. CAVALIER születésének másfél évszázados jubileuma alkalmából jóleső érzés megállapítani, hogy könyvtáraink ma már ezt a célkitűzést valósítják meg, hogy a magányos nagy bibliofil humanista szellemiségének mi is jogos örökösei vagyunk.

BUGYI BALÁZS

A „Sartonia” tudománytörténeti folyóiratról. A folyóiratok számának rohamos gyarapodása során mindinkább szembetűnővé válik a tudománytörténeti folyóiratok számának csekély volta. Ezért örömmel kell regisztrálni újabb ilyen jellegű folyóiratok kiadását, és bizonyos idő elteltével a tudománytörténeti folyóiratok nivóját, tartalmát, elterjedtségét szükséges és kívánatos értékelni. A tudománytörténeti folyóiratok között még szakmai körökben is csak kevéssé ismert és hazai könyvtáraink egyikében sem lelhető meg a belgiumi genti tudománytörténeti múzeum kiadásában öt éve megjelenő *Sartonia* című könyvmatos folyóirat. Szerkesztője: Prof. ir. J. B. QUINTYN (Korte Meer 9, Gent/Belgium) a természettudománytörténeti múzeum igazgató tanára. A folyóirat nevét George SARTONRÓL (1884—1956) a genti születésű hírneves tudománytörténészről nyerte, aki ugyanezen a tudományegyetemen promoveált, az első világháború idején Angliában volt tanulmányúton, Belgiumnak a németek által történt megszállásának idején az USA-ba vándorolt, ahol Cambridge (Mass.) egyetemén lett a tudománytörténet professzora.

A genti tudománytörténeti múzeumot 1965. november hó 29-én avatták fel. A *Sartonia* folyóirat 1966 márciusában megjelent első száma a múzeum felavatásának ünnepeit, neves tudománytörténészeknek a múzeum megalapítását megelőző törekvésekről írt megemlékezéseit tartalmazza. Az 1967-ben megjelent két szám az Ostendében „*Európa 1900-ban*” és a Gentben az egyetem 150 éves fennállásának évfordulójára megrendezett kiállítások és ünnepek tudománytörténeti vonatkozásait foglalja igen érdekesen és szemléletesen össze. Ezzel kapcsolatosan mintaszerű rövid biográfiai összefoglalást közöl a genti egyetem kiválóságairól, akik között szerepel BAEKELAND, a bakelit feltalálója, DENEFFÉ, GUISLAIN, HEYMANS orvosok, KEKULÉ, SCHOENTJESM, SWARTS F. és TH. vegyészek és még sokan mások. Az 1968-ban megjelent negyedik füzet a flamand kultúr- és technika-történeti konferenciájának anyagát ismerteti részletes előadás-kivonatok formájában. Az ötödik számmal a *Sartonia* egy mégoly fontos múzeum sajátos jellegű évkönyv-formájában túllépve Belgium 19. századbeli nagy ipari vezetőinek

életművét ismertette. Ennek keretében COCKERILL, SOLVAY E. (1838—1922), br. EMPAIN E. (1852—1929) tevékenységét beszélte meg. A tudománytörténet szintézisének szükségességét tárgyalta BOUCKAERT a 6. füzetben. Az 1869. év tudománytörténeti — beleértve technikátörténeti — vonatkozásait tárgyalja a 7. füzet. A nyolcadik füzet ünnepélyes külsőségek között Dmitrij Ivanovics MENGYELEJEV (1834—1907) tevékenységét méltatja. A 9. szám tisztán múzeumi vonatkozásokat beszélt meg, hogy az 1970 május havában megjelent 10., utolsó számában a 100 éve született J. BORDET és J. E. VERSCHAFFELT, valamint az ötven éve elhunyt J. BOULVIN és L. CLOUET munkásságát értékeli a Sartonnia folyóirat.

BUGYI BALÁZS

Bibliographia Historiae Rerum Rusticarum Internationalis 1960—1966. A magyar bibliográfiai kiadványoknak ünnepe volt, hogy 1964-ben a Magyar Mezőgazdasági Múzeum elindította ezt a nagy jelentőségű sorozatot, amelynek eddig öt évfolyama látott napvilágot.

A nemzetközi agrártörténeti bibliográfiák iránt, minden olyan országban, ahol behatóan foglalkoznak a mezőgazdasági kérdésekkel, igen nagy az érdeklődés. Ez a nagyarányú kezdeményezés, amely nemzetközi áttekintést nyújt, lényegében folytatása az *Agrártörténeti Szemlének* (*Historia Rerum Rusticarum*). A magyar mezőgazdasági szakirodalom könyvészetének eddig mindössze egy elődje volt hazánkban, a *Bibliographia litterarum Hungariae oeconomicarum ruralium* eddig megjelent 8 kötete, amelynek első kötete 1934-ben jelent meg és nyolcadik kötete 1968-ban. Felölelte 1505-től 1944-ig ezt a szakirodalmat, szerkesztői között olyan neveket találunk, mint DÓCZY Jenő, BAKÁCS István, WELLMANN Imre, GERENDÁS Ernő, S. SZABÓ Ferenc, BADICS Aurél, MOJSES Andor és TAKÁCS Imre. A kiadvány-sorozatot ugyancsak a Magyar Mezőgazdasági Múzeum jelentette meg. Pontos és kimerítő anyagában azonban csak a hazai, azaz magyarországi szakkönyveket gyűjtötte össze.

Ezt terjesztette most ki a *Bibliographia Historiae Rerum Rusticarum Internationalis*, amely nemzetközi agrártörténeti anyagot gyűjt egybe a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Nemzetközi Agrártörténeti Bibliográfiai Szekciójának munkájával a szekció vezetője, GUNST Péternek szerkesztésében. Nemzetközi megállapodás és segítség alapján 1964-ben indult el ez a sorozat. Évente egy kötet, eddig 5 kötet jelent meg, évente átlag 3—5000 adatot közöl, eddig 22 000 adatot, közel ezeröttszáz oldal terjedelemben. Az egyes évfolyamok ezer példányban kerülnek forgalomba, mind az öt világrész agrártudományi intézeteiben.

A külföldi munkatársak száma megközelíti a félszázat, a munkában mind az öt világ-rész mezőgazdasági szaktudósai részt vesznek. A magyar munkatársak a következők: BADICS Aurél, MOJSES Andor és VALKÓ Arisztid, a magyar anyag, CSICSELY-ÁCHIM Mátyás, ÉBNER Jenő, FÜGEDI Erik, GOKES (GOKESCH) Ernő, SZABÓ J., SZÁSZ Zoltán, BENKÓ Gizella, LUKÁCS Lajos, SZABÓ Csaba és ZAHRADNIK Éva.

A kiadvány-sorozat az ötödik évfolyamtól szerkesztőhelyettessé kapott KISS N. István személyében. A munkatársak magyar kollektívájának összetétele a harmadik számnál változott jelentősen. A külföldi munkatársak névsorát, amely évről évre bővül, a sorozat a második kiadványtól kezdve közli. A meginduláskor 36 külföldi munkatárs volt, valamint több külföldi tudományos intézet kollektívája. Az első kiadvány előszavát MATOLCSI János, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum főigazgatója írta. A kiadvány szerkezetéről, annak változásairól és a kiadvány minden újításáról, témakörének csoportosításáról minden évfolyamban GUNST Péter tájékoztatja angol, magyar és orosz nyelven a szakembereket. Maga a kiadvány az egyes tételeket (a nyomtatványok bibliográfiai címfelvé-

telét) mindig az eredeti megjelenés nyelvén közli, a szokásos bibliográfiai szabvány szerint, mellőzve periodikáknál a megjelenés helyét, a kiadót, a nyomtatványt készítő vállalat nevét, a nyomtatvány nagyságát. A mellékleteknél csak a valóban fontos adatokat közli. A kiadvány hiánya, hogy nem közöl annotációkat, gyűjteményeket pedig nem oszt szét, ezzel bizonyos fokig gátolja a széles perspektívákat, de szűk előállítási kapacitását, a kiadványok egy részének meg nem szemlélhető lehetőségét és az amúgy is heterogén, hatalmas anyag terjedelmét ismerve, — megérthető! A nem latin és nem cirill-írásmóddal kiadott műveknél a címeket lehetőség szerint angol átírásban közli, vagy angol fordításban.

Minden mű folytatólagos bibliográfiai sorszámot kap, így a sorozat minden évfolyamában közölt névmutatók és hely(ország)mutatók alapján elég könnyen megtalálhatók, figyelembe véve a rövidítések jegyzékét.

A helyi felosztásban 35 afrikai, 38 amerikai, 27 ázsiai (és külön öt Szovjet-Ázsiához tartozó köztársaságot), 8 ausztráliai és 40 európai ország anyagát közli. A forrásközlő műveknél a sorszám után, külön csillaggal jelzi ezt a kutatók számára. Ha egyes művek több szakcsoportba oszthatók, úgy ezt az egyes szakcsoportok végén „lásd még” megjegyzéssel, a további sorszámok feltüntetésével külön közli. A cirill-írástú címfelvételeknél, az orosz nyelvet nem tudók számára angol fordításban hozza a mű címét. Ez nemzetközi szempontból, főleg a Nyugat számára nagyon megkönnyíti a mű használatát.

A sorozat az első két évfolyamban 2—2 évet dolgoz fel. A harmadik évfolyamban 1200 címfelvétellel egészíti ki az 1960—61. évi anyagot, a negyedik kötetben pedig 2100 címfelvétellel az 1960—64. évi anyagot. Ez a maximalizáló igyekezet minden elismerést megérdemel, bár a kutatóknak külön munkát jelent, de mutatja a szerkesztés becsületes igyekezetét, hogy a kezdeményezéskor még mutatkozó hiányokat (főleg a külföldi kiadványok beszerzése terén) kiküszöbölje.

A mezőgazdasági termények, termékek, a hagyományoknak, munkamódszereknek történelmi és társadalmi, valamint technikai fejlődése számtalan anyagból és munkafolyamatból, azoknak gyűjtéséből tevődik össze. Az ember a termelést minden időben tökéletesebb munkaeszközökkel, munkamódszerekkel igyekezett hatékonyabbá tenni. Ezért a sorozatban a szerkesztés figyelembe vette az agro- és zootechnikai, a történelmi, tudományos kutatási, az irodalom és társadalmi fejlődési, az energiaforrások, munkagépek, tárolók, a gazdálkodás és az agrárpolitika tényezőit. Ezek alapján a bibliográfia felosztását, már meginduláskor átgondolt, szerencsés kézzel határozta meg, amely azóta is alig változott, legfeljebb kiegészült. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum csak 1914-től folytat bibliográfiai tevékenységet, amikor feldolgozta az 1894-es mezőgazdasági kiállítás anyagát. Tehát mindössze alig ötven éve, és ennek ellenére ez a kiadványsorozata az egész világ tudományos fóruma előtt megállta a helyét, sőt elismerésben részesült. Ez az elismerés nemcsak munkásságának szól, de nemzetünk áldozatkészségének is, amikor vállalták a kitérítő megbízást ezen a téren.

A szakfelosztásban a felvett műveket (könyvek, periodikák, füzetek) nyolc csoportba osztották. A felosztás csak részben követi az ETO szabályait, az átalakított, egyéni szakfelosztást nemzetközileg bemutatott és jóváhagyott sorrend szerint állította össze a következő formában: agrártörténelmi bibliográfiák, módszertani anyag, összefoglaló, gazdasági-, mezőgazdasági munkák, termelés, termelés-technika, természeti feltételek, gyűjtögetés, vadászat, halászat, erdészet, növénynevelés, kertészet, ültetvényes gazdálkodás, szőlőművelés, állattenyésztés, borászat, legelőművelés, termelvények felhasználása, település, agrárökönómia, társadalompolitika, jog- és közigazgatás, művelődés.

A munka minden elismerést megérdemel.

TISZAYNÉ GESMFY BORBÁLA

SZEMLE

Papp Géza: A XVII. század énekelt dallamai. (Régi magyar dallamok tára II.)
Bp. 1970. Akadémiai Kiadó. 733 l.

Régi hiányt pótoltt PAPP Géza ebben az alapos összefoglaló szintézisében. A XVI. század magyar dallamai mintaszerű publikációt nyertek CSOMASZ TÓTH Kálmán munkájában, s a XVIII. század melódiáiról is helyes áttekintést kaptunk BARTHA Dénes összefoglalójában. Azonban a XVII. sz. dallamai egyesített kompendiumához csak most jutottunk el. 38 korabeli énekgyűjteményből 505 melódiát közölt PAPP, melyek közül 360 törzsdallamnak tekinthető. Míg a többi fontos változatként kapcsolódik a gazdag anyaghoz. Csaknem valamennyi törzsdallamnak bőségesen közli változatait. Helyszűke miatt ugyan csak hivatkozik a variáns dallamokra, de ahol lényegesnek látja, egymás alatt partitúraszerűen adja a párhuzamosítható régi énekeket.

PAPP gyűjteménye ugyan szerves folytatása CSOMASZ TÓTH Kálmán kutatásainak, mégis elvileg sok szempontból eltér attól, míg a XVI. századi énekanyagot eredeti menzurális kottafírásban, eredeti kulcsban ritmusjelzési javaslat nélkül tárja elénk javarészt CSOMASZ TÓTH, a XVIII. század dallamtárában sor elején zárójelbe téve mutatja a kulcsot BARTHA, s a ritmizálási javaslatát a dallamsorok alatt jelzi. Az említett elvekkel szemben PAPP más szisztémát követ: dallamkompendiumát mai hangjegyekre átírva kapjuk ütemvonalak nélkül, szigorúan ragaszkodva a szövegeik eredeti helyesírásához. Mert célja: praktikus, általánosan ismert hangjelzéssel megkönnyíteni az olvasást. Még abban a mozzanatban is differenciálódik a két tudós szisztémája, hogy míg Tóth külön-külön fejezetbe tömöríti dallam és szöveganyagra vonatkozó filológiai jegyzeteit, PAPP — átérezve a dallam és a szöveg szoros összetartozását — nem akarván feleslegesen felparcellázni a jegy-

zetapparátust, megállapításait A és B pontokban összevonva a dallamok sorszámainak rendjébe illeszti.

Am a XVII. századi dús dallamvegetációt nem lokalizálhatjuk pontosan az 1600—1700 közötti időre. Mert melódiákat nem lehet évszámok közé sorolni, azok átvészelnék esetleg évszázadokat is. Ezzel motiválható, ha ma is virágzanak az életképes gregorián dallamemlékek.

Elméleti részének beosztásában a dallamok és szövegei forrásfeltárását a strófaszerkezet, ritmus megállapítások, forma, típus jelölés követi. Formaszerkezetei fő-sajátságát abar (háromrészes dal, ismétlődő első sorral) da capos és az ismétlés nélküli tagolódásban látja. Igen gyümölcsöző, hasznos a szomszéd népek táncritmusai-val való összehasonlítása. Gondosan nyomozta a mazurka, gagliarde beszüremelését, s nem mulasztotta megemlíteni az egyes dallamemlékekre vonatkozó régebbi megállapításokat is. A centrális jelentőségű jegyzetapparátus filológiai hitele teljesen eléri az akadémiai irodalmi kritikai kiadások (VÖRÖSMARTY, TÓTH Árpád stb.) magas színvonalát azáltal, hogy valamennyi közölt melódiának egyenként kimerítő elemzését adta a keletkezés, forrás, dallam- és szövegváltozat tárgyi és nyelvi magyarázat szempontjából. Figyelmet fordít még a lényeges versfőkre, továbbá „ad notam” utalásokra stb.

Am a 360 énekhez kapcsolódó pontokba szedett jegyzetek terjedelme egészen különböző. Így pl. a 188 számhoz csak pár soros jegyzet kívánkozott, míg a 150, 197 stb. számú magyarázat egész terjedelmes tanulmányra duzzadt. Mindez nem hígult idézetekkel terhelt citatológiává, hanem a keletkezéstörténeti mozzanatok, variánsok megjelölése, versek, szótagszámainak említése adja tudományos értékét. Valóságos zenei kortörténet bontakozik ki ebből a kötetből, mely a zenetudományi „fontos” sorozat egyik alapvető értéke.

SONKOLY ISTVÁN

Huszár Sándor: Az író asztalánál. Beszélgetések kortárs írókkal. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1969. 392 l.

Kényes műfaj az interjú, s a legjobb írók nem mindig a legüzesebb riportalanok. Aki közvetve, magateremtette jellemeken és sorsokon keresztül fejezi ki világképét, nem biztos, hogy aforisztikus tömörséggel is meg tudja fogalmazni ugyanazt. Ennek a Bukarestben megjelent interjúkötetnek ez a problémája: egész könyvet kell elolvassunk ahhoz, hogy néhány magvas megállapítást kapjunk. Ennek ellenére mégis figyelemmel kell, hogy fogadjuk: nem ismerjük annyira a romániai magyar irodalmat, hogy fanyalgást engedhessünk meg magunknak vele kapcsolatban. Ez a könyv most valóban személyes látogatást pótol. A romániai magyar irodalmat nem ismerő hazai olvasó számára persze nem pótolja NAGY István, BARTALIS János, SÜTŐ András vagy BAJOR Andor műveit. De aki ismerkedni kezd ezzel a világgal, nagy segítségre, jó kalauzra tesz szert, ha a Könyvárúház polcáról saját könyvespolcára helyezi ezt a kötetet.

Az *Utunk* oldalain 1957 és 1967 között, de mégis főként az utolsó három évben megjelent interjúk természetesen nem adnak teljes képet, nagy a hiánylista: az egész legújabb nemzedék és sokan az idősebbek közül is kimaradtak. Az egyes vélemények között sok az ellentmondás, de ez természetes is. A kötet egésze számos tanulással szolgál. Hogyan látják a romániai magyar írók helyzetüket? Mit gondolnak hovatartozásukról, milyen problémák nehezítik munkájukat, mi a véleményük önmagukról? Milyennek látják fő vonásaiban a romániai magyar irodalom történetét, s ki az, mi az, amihez leginkább kötődnek? Ezekre a kérdésekre vártam választ, noha az interjúkat készítő HUSZÁR Sándornak természetesen mások voltak a szempontjai. Am mert fontosakat kérdezett, s mert akik válaszoltak, lényeges kérdésekről beszéltek, választ kaptunk a mi problémáinkra is. És vallottak arról, ami kifejezetten nekünk szól, hogy mit várnak tőlünk. Arról, hogy miként segítheti a magyar tudományos élet és kritika a romániai magyar irodalmat.

Irodalmukat, mint ez természetes is, az *egyetemes magyar irodalmi hagyományból eredeztetik*. Ugyanakkor a történelmi sajátosságot hangsúlyozzák: hogy 1919 óta más államkeretben, a román néppel való szoros kapcsolatban, de *külön sorsproblémáikat* megoldandó kellett irodalmukat fejleszteniök. „A romániai magyar irodalom nem a magyarországinak egy vidéki változata. Ez a miénk sajátos, önálló költői

világ. A mi költészetünknek az összmagyar líra viszonylatában is vannak sajátosságai, mint ahogy a romániai irodalom egészének viszonylatában is” — hangsúlyozza KÁNYÁDI Sándor. Egy-egy nyilatkozatból képet is kapunk róla, milyen jellegzetességeket tartanak számon, miben látják irodalmuk differencia specificáját. „A két világháború közötti kisebbségi élet, a nagy társadalmi élmények tettek íróvá” — írja SZEMLÉR Ferenc. Ez a *kisebbségi lét* azt eredményezte, hogy a romániai magyar írók a magyar irodalom egy régi sajátosságát fokozták fel: politikai kötöttségét. Ebben lelik meg azt a közös vonást, amelyek összekapcsolja nemcsak a 45-ben indult nemzedéket a maiakkal, hanem a háború utánit a háború előttivel, a romániai magyar irodalom kezdeteivel. „Ez a közös vonás a *nép szolgálatának vágya* és szándéka. Még a két világháború között is, amikor világnézeti ellentétek állítottak szembe írókat íróval, csoportosulást csoportosulással, a romániai magyar irodalom legjobbjai mindig találkoztak a *humánus szolgálatában*, az akkor a humánusumot leginkább fenyegető fasizmus elítélésében.” Ezt a népszolgálati szenvedélyt érzi SZÁSZ János mai irodalmuk legalapvetőbb vonásának, ami az alkotói életutakban és a műfajok súlyában is érezte hatását.

A kisebbségi magyar nemzetiségi lét, mint sorskérdés, vissza-visszatérő feladata, kérdése az írásnak. *A romániai magyar irodalom publicisztikával kezdődik*. Kós Károly *Kiáltó szavával*, PAÁL Arpád híres vezércikkeivel, amelyek tudatosították a kisebbségi magyarság betájékozódását az új államkeretbe. „Minden írónknak sajátos romániai jellemvonása az, hogy a közkérdésekkel is foglalkozik, s így párhuzamosan fut mindegyiknek a pályáján a szépirodás és a közírás” — mondja BALOGH Edgár, aki kilenc éven át tanította az egyetem magyar irodalmi tanszékén a publicisztikát. „Tanítványai közül került ki a székelyföldi lapoknak, de a többi, összesen tíz magyar napi és hetilapnak a fiatal garnitúrája”.

Ezt a publicisztikával, a sajtóval erősen összefonódottságot erősíti a szépirodás publikálási lehetősége is. HUSZÁR Sándor fogalmazza meg ezt: „*A romániai magyar irodalom folyóiratközpontú*, nemcsak olyan értelemben, hogy egy-egy folyóirat körül hangyészik, hanem hogy jellegét is jelentős mértékben a folyóiratok, azok szükségletei határozzák meg. A két világháború közt ennek oka nyilvánvaló: a Szépművés Céhét kivéve alig van Romániában, magyar nyelven, számottevő kiadói vállalkozás. A felszabadulás óta ez a helyzet

sokat változott, irodalmunk jellege azonban ebből a szempontból keveset". BODOR Pál, az Irodalmi Kiadó nemzetiségi részlegének főszerkesztője ugyanígy látja a helyzetet: „Irodalmunk vizsgálatához folyóirataink elemzésből is ki lehet indulni. Folyóirataink nem olyan jók, mint amilyenek látszanak. Egyetlen irodalmi-művészeti hetilapunk és egyetlen havi irodalmi folyóiratunk dhatatlanul monopol-helyzetük haszonélvezői s persze adózói is”.

Több oldalról, más-más vonatkozásban fogalmazzák meg ugyanazt az eseményt, amelynek megközelítése adja mai irodalmunk értékét. A felszabadulás utáni első irónemzedék romantikájához viszonyítva mai irodalmukat érettebbnek látják. Ez az érettség azt jelenti, SZASZ János szavaival, hogy „a ma irodalma illúziótlan irodalom. Értünk szót: nem eszménytelen, nem cinikus, nem a sorskérdések felett lebegő, nem az önismeret elől menekülő, de olyan, amely nem téveszti össze a vágyakat a valósággal, nem álmodja valósággá azokat az illúziókat, melyekkel minden romantikus nemzedék elindult. Ez nem jelent sötétenlátást. Ez az érettség jele, azé a pillanat, amikor a serdülő rájön: hiába nyújtózik, nem éri el a csillagokat, de ennek ellenére az eszményeiről, a fény felé törekvéséről lemondania nem szabad. Ez a valóságot meghódító, sokféle kifejezési eszköz, végtelen stílusmódzatok útján realizálódó, eszményeiről le nem mondó illúziótlanság megszerezte végülis irodalmunk hitelét.” Ezt az eszmét tükrözi SZEMLÉR Ferenc is, amikor a *fel-tétlen lelkesedés ellen* tiltakozik.

Ezeknek az eszményeknek a megvalósításához, az igazi, a socialista társadalom valóságát elemző realizmushoz azonban nem könnyű eljutni. „Hol látsz te mostanában komoly társadalmi kérdéseket elemző riportokat? Szerintem ez a fajta riport kivésőben van. Az egyébként nívós riportok jórésze tudományos. Szaklapba beillő cikkek” — fogalmazza SIMON Magda, akinek pályája a falukutató irodalom hatására bővült a napilaprás mellé irodalmi tevékenységgel. A regény-műfajnak a romániai magyar irodalomban megfigyelhető válságát is ilyen okokkal magyarázza a már idézett BODOR Pál. Nem könnyű mélyére hatolni a valóság problémáinak, alapos, átfogó s egyben árnyalt elemzést adni. Am „az osztálytársadalomból a socialista rendbe való átmenet katalizmái közepette épp a katalizmát megkerülni, vagy nemzetiségi íróként épp a nemzetiségi tudatról és annak viszonyulásairól nem írni — egyet jelent a hazai magyar regény, az időszerű, tömegeket érdeklő, nagy horderejű, a világnak rólunk

jellegzetes képet rajzoló regény feladásával.”

Irodalmunk történetével kapcsolatban néhány vonatkozás kerül csak elő, de ezek lényegesek, a fő erővonalakat és problémákat jelölik ki. A két világháború között a kisebbségi lét tudatosításának programja és nehézségei, a belső ellentétek: ideológiai, ízlésbeli és osztálykülönbségek miatt folytatott erőpocsecoló harcok, ugyanakkor nívós folyóiratok is, és a haladó kommunista és polgári irodalomnak ma is pozitívan értékelhető összefogása a humánium jegyében, az autodidakta, közvetlenül a kalapács meg a kasza mellől jövő ősteheségek jelentkezése a fő meghatározó jegyek. Akikhez legjobban kötődnek: ADY, MÓRICZ, NÉMETH László, a falukutatók. 1945 után a folytonosságot a népszolgálat eszméje és az első nemzedék leghaladóbbjainak, legértékesebb tagjainak tevékenysége biztosítja. „Az én nemzedékem java része sajnos korán elpusztult. Akik azonban megérték a felszabadulást, kezdettől fogva a hazai irodalom élesztőivé váltak” — mondja JANCSÓ Elemér egyetemi tanár. A korábbi osztályellentétek által kiváltódott viták helyett most nemzedéki viták lazítják az egységet.

Nagy súllyal szerepeltek az interjúkban az *irodalomtörténettrással kapcsolatos problémák*: maguk is látják, hogy a jugoszláviai és a csehszlovákiai magyar irodalom történeti feldolgozásához viszonyítva jelentősen lemaradtak.

Annak a kétségkívül helyes elvnek a fenntartásával, hogy *mindenki önmagáért felelős*, a romániai magyar írók és kritikusok, irodalomtörténészek igénylik a szoros kapcsolatot. Alapos, *árnyalt elemzést igényelnek*, annak szem előtt tartásával, hogy „a romániai magyar irodalom sajátosan erdélyi ügy. Az egyes magyarországi kritikusok mindig kerítenek egy rokot, akihez hasonlítanak. A sajátos vonásokat kellene megkeresni” — mint KÁNYÁDI Sándor mondja. A társadalmi, lélektani, esztétikai koordinátarendszer megfelelő kiválasztása eredményezhet csak helyes ítéletet. BALOGH Edgár így fogalmazza ezt a kívánalmat: a kritikusok azt kell hogy vizsgálják, hogy a romániai magyar nemzetiségi lét sorsproblémáit véve tekintetbe, hogy felelnek meg a művek a szükségleteknek. „Az hiányolom — olvashatjuk, hogy műveinket nem helyezik bele a mi rendkívül érdekes és *sajátos körülményeinkbe*, abba a milióbe, amibe születtek, s amit tükrözni kívánnak.”

Szeli István: *Utak egymás felé. Újvidék 1969, Forum. 278 l.*

SZELI Istvánnak, a jugoszláviai magyar irodalomtörténésznek, a hatkötetes irodalomtörténeti kézikönyv *Magyar irodalom Jugoszláviában* c. fejezete egyik szerzőjének gyűjteményes kötete összehasonlító irodalomtudományi, stilisztikai és irodalomtörténeti tanulmányokat tartalmaz, olyanokat, amelyeknek ismerete fontos mind az irodalomtörténészek, mind a szellemi mozgalmak történetével, az irodalmi műveltség, az egyes műalkotások csereforgalmával foglalkozó kutatók, mind pedig a folyóiratok történetének vizsgálói számára.

A magyar és a szerb felvilágosodás párhuzamos vonásait vizsgáló tanulmány módszerében is — sajnos — még úttörő jelentőségű, s érdekes tanulságokkal szolgál a kelet-európai népek szellemi életének azonosságait és főként az azonosságon belül is jelentkező különbségeket illetően. A felvilágosodás mindkét irodalomban az irányzat eredeti osztálybázisát jelentő polgárság megléte nélkül jelentkezik. Beszűkültség, távlatatlanság, illuzórikusság jellemzi, az irodalmi tevékenység jellegét alapvetően nyelvi érdekűsége, helyesebben nyelvi kényszerűsége adja meg (harc a nemzeti irodalmi nyelvért, az író- és a nyelvész-hivatás összekapcsolódása). A polihisztor író típusa, az irodalmi irányzatok és stílusok keresztveződése (klasszicizmus, szentimentalizmus), a nagyobb Európa-közelség igénye s ennek következtében az irodalom adaptáló-fordító jellege mindkét irodalmat jellemzi. Am a két nép nemzeti-állami helyzete eltérő volt, az egyház is más funkciót töltött be szellemi életükben, továbbá az abszolutizmus is másféle távlatot kínált a szerbség és másfélét a magyarság számára. Nálunk — a nemesi osztályképviselőt miatt — a nemzet és haladás ellentétbe kerülnek: a nemzet, állam és nyelv diszparát fogalmak, az önálló államisággal és saját nemességgel nem rendelkező szerbségnél ilyen ellentét nincs, a felvilágosodás államelméletei szociális problematikájuk nélkül hatnak így. A magyar irodalmi nyelvért vívott harc idegen nyelv hódítása ellenében folyik, a szerb, belső differenciáltságát leküzdve, az orosz-szláv és a szláv-szerb irodalmiságból születik meg. A szerb irodalmi és általában szellemi élet fejlődésének ezt a szakaszát az összetartó elemek erős volta jellemzi, amit a patriarchális görögkeleti egyház nagyobb nemzeti kohéziós ereje is fokoz. A szerb felvilágosodás ilymódon az önálló államiságba való organikus fejlődés

egyik szakasza lesz, amelyet osztályérdek nem oszthat meg, s amely a keleti-bizánci és orosz kulturális szférából az osztrák-német műveltség felé fordulást jelenti. Nem olyan mély sodrású és komplex jelenség, mint a magyar, menete egyenletesebb és kevésbé drámai. A politikum sokkal kisebb súlyt kap benne, mint a magyarban, sokkal inkább eszmei síkon marad. Racionalizmus ez elsősorban, etikai és nem közéleti tartalmú, inkább elsődlegesen erkölcsnemesítő célú. Könnyebben és természetesebben is merít a néphagyományokból.

A legterjedelmesebb (114 oldalas) tanulmány *A Tragédia délszláv képét* rajzolja fel. A magyar és a szerb irodalmi műveltség csereforgalmában *Az ember tragédiája* útját kíséri nyomon, összesen nyolc, szerb, horvát és szlovén fordítását elemezve, értékelve, a délszláv előadásokat és értelmezéseket is ismertetve, kéziratos fordításokat is figyelembe véve. Sajnos meglehetősen negatív kép rajzolódik ki e vizsgálatok során: a tehetséges és jelentős költők alkalmi feladatként, igen rövid idő alatt készítették fordításaikat, a filológiai-lag kiérlelt szövegek nem költők, hanem jószándékú MADÁCH-rajongók tolla alól kerültek ki. Szinte ironikus, hogy a legjobb szerb fordítás készítője, STEFANOVIĆ tudott legkevésbé magyarul. A fordítások egyetlen értéke, a visszhangtalanság és a színpadi kudarc, az igényesebb elemzés hiánya ellenére is már-már szimbolikus jelentőségű a Tragédiának a magyar és délszláv irodalmak kapcsolatának történetében betöltött szerepe.

A *negyvenes évek irodalma* c. kötetzáró tanulmány a jugoszláviai magyar irodalom történetének egy fejezetét jelenti. A szükségképpen vázlatos áttekintés érdekes tanulságokkal szolgál. A korszakolást illetően meglepő, hogy a személyi kultusz és a sematizmus korszaka a mientől különböző fázisban, korábban következett be: az esztétikai szférába is behatoló adminisztratív irányítás korszaka 45-től az ötvenes évek elejéig terjed, a jugoszláviai szellemi élet egészében beállt változásokig. A bírálat és az öneszmélés, bátortalanul, 47-től követhető nyomon. A folyóiratok publikációs lehetőségei nyújtotta spontán ösztönzést az írásra a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség évenként meghirdetett pályázata váltották fel. Ez a művek általános színvonalcsökkenését eredményezte. A könyvkiadástörténet számára szomorú adalék, hogy ugyancsak ez irodalompolitika következményeként 1945–49 között csak tíz magyar szép-irodalmi mű jelent meg, 1947-ben az első. *A Hid* c. folyóirat történetével kapcsolatos

alfejezet a társadalomtudományi érdeklődéstől a szépirodalmi jelleg uralkodóvá válásáig rajzolja meg az utat, megértetve a mozgalom-jelleg megszűnését. A tanulmány a korszak íróiról adott 1/2–1–2 oldalas lexikoncikk-szerű jellemzésekkel zárul, amivel, hiánytpótló jellegénél fogva, kézikönyvvé avatódik e kötet. Megjegyzendő, hogy az első világháború végétől kezdődő időszak kiadás- és folyóirat-történései számára forrás-értékű memoár-kötetekre hívja fel a figyelmet a LŐRINC Péterről és MAJTÉNYI Mihályról szóló összefoglalás.

Az ismertetett írásokhoz három portré-tanulmány és két stíluslemző cikk (az egyik MÓRICZ *Barbárok*Járól) csatlakozik.

W. I.

Huszty Sándor: A Műegyetemi Nyomda története 1921–1950. Budapest, 1969. 130 l.

A Budapesti Műszaki Egyetem központi könyvtára műszaki tudománytörténeti kiadványsorozatának 19. számaként jelent meg Huszty Sándor kis kötete a Műegyetemi Nyomda három évtizedes fennállásának történetéről.

Tartalmát tekintve a nyomda történetének ez a jól megírt, helyenként izgalmas olvasmányként ható, alapos forrástanulmányokon nyugvó feldolgozása négy témakörre tagolható. Az I. fejezet az első világháborút követő esztendőök társadalmi és gazdasági hátterét rajzolja meg a műegyetemi hallgatókat érintő vonatkozásokban. Bemutatja a hallgatók létszámának alakulását a húszas években, vázolja nyomasztó szociális helyzetüket, a diplomások munkanélküliségét, elhelyezkedési nehézségeit, és kitér arra az ellentétre, amely a nyomdai szervezett munkásság és a nyomdászmnörök között támadt a Tanácsköztársaság bukását követő terrorintézkedések idején, az 1919. augusztusi nyomdászstrájk letörésében vállalt szerepük miatt, ami még a harmincas években is éreztette hatását. A II–V. fejezet a nyomda alapítását, berendezésének, felszerelésének munkáját, gyarapítását és tevékenységét tekinti át az államosításig, illetve megszűnésig. A VI. fejezet a személyi kérdéseket és a nyomda gazdálkodását tárgyalja, a VII. fejezet pedig a termékeit ismerteti.

A nyomda három évtizedet felölelő fennállása folyamán elég sok volt a zavar, bizonytalanság, sőt személyi ellentét, torzalkodás. Ez természetszerűen adódott a

nyomda szervezetéből, sajátos helyzetéből. Elvben tanműhely volt, olyan jogi helyzettel, mint a *Mechanikai Technológiai Tanszék* többi laboratóriuma, ám azzal az ismételtén rögzített feltétellel, hogy a fenntartás költségeit fedeznie kell, mégis úgy, hogy külső, azaz a Műegyetemen kívüli munkát nem vállalhat. Ez olyan ellentmondásos helyzetet teremtett, hogy annak meg kellett bosszulnia magát. Magában hordta a nehézségek forrását.

A nyomda életrehívóit az a dicséretes szándék vezette ugyan, hogy a nyomdai ismeretek gyakorlati oktatásával a súlyos gazdasági helyzetben levő végzett hallgatók kezébe a diplomán felül biztosnak látszó kenyeret adjon, de ez a nagy jelentőségű, humánus elgondolás akadályokba ütközött. Nemcsak a felettes szervek intézkedései nehezítették a nyomda működését, szemben állt vele a szervezett nyomdai munkásság, illetve a nyomdatulajdonosok érdekképviselője, a Grafikai Főnökegyesület is. A nyomdaipar nem ismerte el a Műegyetemen szerzett nyomdászképesítést, és nem alkalmazott nyomdászmnöröket. A harmincas évek idevágó tárgyalásai, vitái, beadványai elvi jellegűek voltak. Ezt bizonyítja az, hogy midőn a könyvkötők ipartestülete 200 tag nevében szót emelt, mindössze kb. 1200 pengő értékű külső munka vállalása lehetett sérelmes, a Főnökegyesület akciójának konkrét tárgya pedig egy olyan versfüzet nyomása volt, amelynek bruttó számlaértéke alig tette ki egy nyomdai szakmunkás egy hónapi bérért.

A személyi bajok, pereskedések forrása is ez az ellentmondásos helyzet volt. A harmincas évek végéig egyetlen „alkalmazott”-ja volt a nyomdának, a nyomdavezető. Ő tartotta a gyakorlatokat, ő volt hivatva arra, hogy a nyomdai kiképzésre jelentkezőket szakmai ismeretekre oktassa, kezdve a szedésen, végezve a kötetzeti munkán. Nem vitás, hogy ezt egyetlen szakember teljesíteni képtelen. Melléje beállítottak olyan „gyakornokokat”, akik kb. a nyomdai bérszabálynak megfelelő összeg erejéig segély vagy ösztöndíj címén kaptak havi munkadíjat. A valóságban részlegeket vezettek ők munkakönyv, OTI-bejelentés, szerződés, a felmondási időnek, módnak stb.-nak rögzítése nélkül.

Huszty munkája mindezt világosan dokumentálja, csak kár, hogy nem vonja le a következtetést.

A felszabadulás után a nyomda szervezete megváltozott, normalizálódott, de az államosítás, majd pedig a végleges felszámolás pontot tett története végére.

Munkája utolsó fejezetében a szerző a nyomda termékeiről ad beszámolót. Fel-

sorolja a jelentősebb fellelhető produktumokat a harmincas évektől az államosításig. Ismerteti az ott készült folyóiratokat, valamint ezek különnyomatait, melyekre a Műegyetemi Nyomda nagyobb gondot fordított, mint általában a nyomdavállalatok. Több munkának közli a címlap-reprodukciónak is, bár ezek igen rosszul sikerültek. Pedig rotaprint sokszorosítással is lehet, sőt kell jobbat, szebbet nyújtani. Sajnálatos az is, hogy az illusztrációk elszakadnak a szövegtől, a mondanivalótól. Van olyan reprodukció, amely illusztrálja ugyan a szövegben mondottakat, csak éppen nincs a helyén, és nincs is hivatkozás rá, többről azonban nem történik meg csak említés sem. Egyetlen szerkesztési elvnek a címlapok időrendje látszik, de már a páros vagy páratlan oldalra helyezés teljesen esetleges.

A szerző értékes munkája mindenestre gondosabb szerkesztést és színvonalasabb nyomdai kiállítást érdemelt volna.

MÁTÉ KÁROLY

Csát József—Héberger Károly—Pásztor Józsefné: Villamossági irodalomkutatás.

Egyetemi segédkönyv. A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának kiadványa. Szerk. HÉBERGER Károly. Tankönyvkiadó. Bp. 1969. 328 l. 24 cm.

Hézagpótló feladat megoldására vállalkozott a Műszaki Egyetem Központi Könyvtára ennek a könyvnek kiadásával. Abból a megfontolásból kiindulva, hogy az egyetemről kikerülő mérnököknek önállóan kell megoldaniuk felmerülő szakproblémákat, és ehhez ismerniük kell a megfelelő irodalom megtalálásának és felhasználásának módozatait, célul tűzte ki, hogy a tanszékekkel együttműködve bevezesse a mérnökhallgatókat a szakirodalomkutatás módszereibe. A valóságban azonban ennél többet nyújt ez az egyetemi segédkönyv, mert nagy vonalakban a szellemi munka technikájának egész problémakörét felöleli. Tárgyalja az irodalomkutatás fontosságát, a villamossági tankönyveket, kézikönyveket, enciklopédiákat, lexikonokat címük pontos megadásával, „a szellemi munka forrásai” címen egy kis ízelítőt ad a könyvtári alapismeretekből, s tájékoztat könyvtáraink és dokumentációs intézményeink felől, külön fejezetet szentel a „szellemi munka technikájának”, egy másikat a folyóiratok sajátos problémáinak, míg végül részletesen és ügyesen kidolgozott példákat ad a szakirodalom kutatására. A függelék a villamosság és határterületei fontosabb hazai társulatai-

nak, intézményeinek s a vonatkozó nemzetközi szervezeteknek adatait közli, irodalmat ajánl és fényképmásolatokkal szemlélteti a fontosabb forrásokat, hogy a bennük való tájékozódást elősegítse. Terjedelmes tárgymutató zárja le a kötetet.

Hézagpótlónak mondtuk a Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának vállalkozását, és valóban meggyőződésünk, hogy a szellemi munka *technikai* problémáival aránytalanul keveset foglalkoznak oktatási intézményeink. Nem fordítanak kellő gondot az olvasás, a tanulás legcélszerűbb módozatainak és feltételeinek ismeretetésére (ez még a középiskolák, ha nem az általános iskolák feladata lenne!), de nem adnak megfelelő tájékoztatást a tudományos kutató munka „fogásai” felől sem, nem is beszélve a szoros értelemben vett irodalomkutatásról. Elismerés illeti tehát HÉBERGER Károlyt, hogy — felismerve e hiányosságokat — az irodalomkutatás ügyén (mert szoros értelemben véve csak ez tekinthető könyvtárral kapcsolatos munkának!) módot talált mind ezeknek a kérdéseknek nagyvonalú ismertetésére. De elismerés illeti az ismertetés módjára is, amely egyszerűen és érthetően, minden áltudományos általánosítás és szak kifejezés nélkül tör céljára, a gyakorlatot lehetővé tevő és megkönnyítő adatközlésre. Külön ki kell emelnünk a gondal összeállított tárgymutatót, amely szemléletes összeállításban feltünteti a villamossági tárgyszavakat, az ETO számokat, továbbá a kézikönyvekre, enciklopédiákra, referáló és szakfolyóiratokra vonatkozó könyvhelyek lapszámát. Az összeállítás olyan kimerítő, hogy nemcsak a mérnökhallgatók és a villamosság területén kutató munkát végzők, hanem még a könyvtári szakozók is jó hasznát vehetik.

Azt mondhatjuk, hogy ez az „egyetemi segédkönyv” ízelés külsőjevel, kitérően szerkesztett tartalmával, „omne tulit punctum”. Kritikaként talán csak annyit, hogy egy rövidítésjegyzék talán még fokozta volna hasznosságát és használhatóságát.

TAKÁCS MENYHÉRT

Lovász Kálmán: A nyomtatás elmélete
Bp. Műszaki Kiadó, 1969. 152 l.

A nyomdaipari technológia tudományos alapjainak vizsgálata az utóbbi évtizedekben indult meg. A negyvenes években elsősorban a Szovjetunióban, Hollandiában és más országokban kezdődtek kutatások, amelyek arra irányultak, hogy a nyomtatásnál fellépő jelenségek megismer-

résével a technológiát javító új eljárásokat dolgozzanak ki. A nyomdászat napjainkban nagyüzemi jellegű, ahol egymástól merőben eltérő technológiák bonyolult gépi technikával párosulnak és mindezekhez bizonyos szintű fizikai-kémiai, mechanikai, sőt elektronikai ismeretek szükségesek. A nyomtatáseméleti vizsgálata ugyanakkor a nyomdászatban dolgozókon kívül a könyvszakma szakembereit, a műszaki szakértőket, a könyvtárosokat stb. is hasznos tudnivalókkal vértézi fel.

Az érdekes, eddig alig ismert témát a szerző áttekinthető szerkesztésben, olvasmányosan tárgyalja; az érthetőséget száznál több ábra, grafikon, diagram és mikrofelvétel segíti elő. A bevezető rész a különböző nyomtatási módok: a magas-, sík-, és mélynyomás alapelveit taglalja, és táblázatban hasonlítja össze a különböző technikával készült nyomatok jellemzőit. Majd a nyomtatás tényezőivel foglalkozik, a magasnyomóformák és a nemnyomó elemek méreteinek helyes arányát kutatja. A könyvek kezelésével, tárolásával és megőrzésével foglalkozó könyvtárosok számára különösen érdekesek a papír mechanikai tulajdonságait és a papírlap felületén lejátszódó kémiai folyamatokat tárgyaló részek. A nyomtatás minőségét meghatározó tapasztalat, hogy a különböző nyomóeljárásoknál, de még az egyes gépsoportoknál is más papírt és eltérő festéket kell használni. Ezt a fontos gyakorlati kérdést a megfelelő vizsgálatok eredményei is alátámasztják.

A könyv talán legsikerültebb fejezetében a szerző a nyomtatás folyamatát tudományos módszerességgel elemzi. Ismerteti a papír mozgását a nyomógépben, és részletesen tárgyalja a papírokra a nyomtatás közben ható erőket. A festékezésnél és egyenetlenségénél lejátszódó kémiai jelenségek leírását a nyomtatás döntő fázisának: a festékátadás folyamatának számszerű adatokkal alátámasztott vizsgálatát követi. A kutatások egyenlet formájában, az ún. Lehigh-képletben határozzák meg a nyomás előtt lévő festék és a papírra átadott festékmennyiség (g/m^2) viszonyát. Hasonló részletességgel tárgyalja a nyomtatás minősége szempontjából jelentős egyéb tényezőket: a nyomási sebességet, nyomóerőt, a hőmérséklet, légnedvesség hatását, a borítás és a nyomóforma anyagát, méreteit.

A könyvek használóit; az olvasókat és a könyvtárosokat különösen érdeklő fontos téma a nyomtatvánnyal szemben támasztható minőségi igények vizsgálata. A tartalom és forma művészi összhangjának hagyományos kérdését a nyomtatóknak sohasem szabad szem elől téveszteni a technológia alkalmazásában. Például a

nyomtatott fekete betűk és képek maximális fedettségére törekszünk, ugyanakkor egyes nyomtatványoknál az esztétikai hatás szürke betűkkel érhető el. Hasonló az igény az árnyalat visszaadásánál, ahol az a kívánalom, hogy az eredeti kép árnyalatainak egymáshoz viszonyított aránya ne változzék meg a nyomtatványon. Értékrontó, ha a nyomtatvány képe a papír hátoldalán látszik. E zavaró jelenségek magyarázatánál a szerző ez irányú kutatásaira (Lovász K.: *A nyomdafesték behatolása a papírba*. Kand. diss. Bp. 1966.) támaszkodik. A könyv utolsó részében mikroszkópon készített mikrofelvételek szemléltetik a nyomtatás főbb jelenségeit, szövegálírásában pedig a szerző a fontosabb észrevételeire külön is felhívja a figyelmet és ezáltal e ritka felvételeket oktatási célra is alkalmassá teszi.

A könyv értékéhez tartozik az egyes fejezetekhez felhasznált irodalomjegyzék, amelyben felszáz hazai és külföldi szakművet sorol fel. Hiánynak érezzük azonban, hogy a sokoldalú anyaghoz tárgymutató nem készült, amely pedig nagyban segítené az eligazodást egy ilyen kevésbé ismert és fejlődő szakterületen elkerülhetetlen párhuzamos vagy éppen egymást keresztező fogalmak értelmezésében. A nyomtatás tudomány alapjait tárgyaló művet a Műszaki Kiadó és a Franklin Nyomda a tartalomhoz igazodó köntösben, műnyomó papíron tetszetős tipográfiával, művészi borítóval jelentette meg.

MÓRA LÁSZLÓ

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből. 1941–1945. Szerk. és bev. tanulmányt írta HARSÁNYI János. 2. kiad. Bp. 1969, Zrínyi Katonai Kiadó, 906 l. 8 t.

Az impozáns terjedelmű kötet hosszú és szorgos munkával bel- és külföldön gyűjtött elsősorban levéltári anyagon nyugszik. A szerzők ezenkívül a partizánharcok egykori résztvevőitől is gyűjtöttek anyagot. A kötet — amellet, hogy az antifasiszta ellenállás magyar szakasza, illetve magyarok által segített frontjainak első hozzáférhetővé tett történelmi forrását kínálja —, egyben bizonyítani is akar: azt, hogy ha a magyar nép harca méreteiben elmaradt a más népek, elsősorban a Szovjetunió óriási méretű ellenállási küzdelmei mögött — mégis jelen volt, megvolt, sőt jelentősebb volt, mint eddig hittük. Az anyagot nem tekintik teljesnek — elsősorban arra törekedtek, hogy az eseményekkel egyidőben

vagy közvetlenül utánuk keletkezett dokumentumokat adjanak. Éppen ezért eleve lemondtak a későbbi visszaemlékezések akár csak kivonatossá válásáról is. Mégis, művük eleven olvasmány is, történelmi forrásértéke mellett néha borzalmas, néha felemelő dokumentum az embertelenség ellen mindent bevető elszánt kiállás éveiről.

A dokumentumok elrendezésének alapelve a kötet hivatásának megfelelően az időrend. Ezt húzza alá a kiadvány végén közölt részletes időrendi mutató is. Az időrendi mutatón kívül gazdag, fejezetekre bontott bibliográfia, névmutató, helynévmutató és tematikus mutató teszi jól használhatóvá HARSÁNYI János könyvét.

Folyóiratunk érdeklődési területe magában foglalja és kell, hogy foglalja, tisztán formai okokból is, a történelmi és irodalmi forrásgyűjteményeket, forráskiadványokat. De azonkívül, hogy az itt ismertetett könyv ezek között már csak terjedelmével is tekintélyes helyet foglal el, még egy másik oldalról is érinti a magyar könyv- és sajtótörténet kutatóit. Számos részletet és teljes cikket közöl ugyanis az egykorú ellenállás nyomtatott vagy más úton sokszorosított periodikus kiadványaiból (224–226, 610–614, 720–723, 771. l.), röpirataiból (247–248, 523–524, 775. l.) és a rájuk vonatkozó tervek, intézkedések dokumentumaiból (230–231, 620–621, 636–637. l.). Különös figyelmet érdemel ebből a szempontból a lengyel hazafiak bilinguis párbeszéd nyomtatványa, amelyet magyaroktól történt fegyver és más felszerelés vásárlásánál használtak. Ez utóbbit a kötet végén facsimilében is láthatjuk. Kár, hogy az egy nyomtatott ívre terjedő illusztrációs anyag a kötet végére került és a könyv szép, külső kiállításában is példát adó megjelenésével szemben kevésbé jól sikerült.

D. B.

Wladimir Iljitsch Lenin in Berlin und als Leser der Königlichen Bibliothek, der heutigen Staatsbibliothek. Red.: Friedhilde KRAUSE. Berlin, Druck Deutsche Staatsbibliothek, 1970. 40 p. 7 t. Bibliogr.: p. 33–34.

Két kisebb tanulmányt és több adattárt foglal magába a Deutsche Staatsbibliotheknek ez a LENIN-centenáriumra kiadott, sok képmelléklettel színesített összeállítás. Xaver STREB *Lenin in Berlin* címen napokra, egyes esetekben órákra menő pontossággal írja le a szovjet állam alapítójának néhány napos vagy több hetes

berlini tartózkodásait első, 1895-ös látogatásától 1917. április 11–12-i átutazásáig a legendás különvonatban. Az áttekintést olvasmányossá teszik azok a kitérők, amelyekben a szerző röviden tájékoztat az orosz, illetve a német munkásmozgalom problémáiról azokban a napokban, amelyekben LENIN ott időzött, felsorolja a nevesebb személyeket, akikkel találkozhatott vagy kimutathatóan találkozott. STREB óvakodott attól, hogy erőltetetten mutasson ki összefüggéseket, mondani-valójának hitelét, a részint fotómásolatokban is közölt korabeli dokumentumok, idézetek támasztják alá.

Az előbbinél nem kevésbé lelkiismeretes, alapos a második tanulmány, amelyben G. SCHWARZ és Friedhilde KRAUSE LENIN-nek a berlini Königliche Bibliothekban (ma Staatsbibliothek) végzett munkáját vizsgálják. A könyvtár irattárából állapították meg, hogy LENIN 1895. augusztus 14-én kapott olvasójegyet, az elkövetkező hetekben számos könyvet kölcsönzött és valamennyit 1895. szeptember 21-én visszavitte. Tizennégy cím szerint ismert könyvet vitt el otthoni használatra. A cikkírók egyenként értékeli a LENIN által tanulmányozott munkákat, kiemelve annak jelentőségét, hogy MARX és ENGELS *Die heilige Familie*-jét, LENIN hamarabb olvasta akkori mesterénél, PLEHANOVnál. Ez a kiadvány ugyanis a legnagyobb könyvritkaságok közé tartozott, nem véletlen tehát, hogy LENIN olyan alaposan tanulmányozta a Berlinben felfedezett példányt —, az erről 1895-ben készített bő jegyzetei véletlenül megmaradtak.

Az évfordulás füzet függelékében a LENIN által Berlinben használt könyvek teljes jegyzékét, továbbá Lenin magánlevelezésének berlini tartózkodására vonatkozó passzusait, valamint a drezdai Deutsche Fotothek LENINT ábrázoló felvételeinek listáját találjuk. A gondos, szép kiállítású munka számos új adatot és összefüggést is feltáró értékes hozzájárulás a kiterjedt Lenin-életrajzi irodalomhoz.

REMETE LÁSZLÓ

Beiträge zur Inkunabelkunde. Dritte Folge 4. Berlin, 1969. Szerk.: Prof. Hans LÜLFING, Ursula ALTMANN, Heinrich ROLOFF.

A *Beiträge zur Inkunabelkunde* hosszú múltra tekint vissza. Megindítása azokban az években történt, amikor a típusösszehasonlítás objektív módszerének megismertetésével új korszak kezdődött a könyvnyomtatás legrégebb emlékeinek feldolgozásában. 1904-ben alakult meg a

Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke, majd nem sokkal később a Gesellschaft für Typenkunde des 15. Jahrhunderts. E két bizottság munkáját támogatta az általuk megindított Beiträge, amely 1907—1935 között megjelent 7 füzetében kisebb nyomdászattörténeti tanulmányokat adott közre. 1935-ben lett a *Beiträge zur Inkunabelkunde* az ősnymtatvány-kutatás és az ahhoz kapcsolódó tudományágak nemzetközi orgánuma. A *Neue Folge I.* füzetének előszavában Isak COLLIJN és Erich von RATH külön felhívta a figyelmet arra, hogy a Beiträge célkitűzései nem fedik a nemzetközileg elismert Gutenberg Jahrbuch kiadói programját, mert ez utóbbi nem csupán a XV. századi könyvkiadás, hanem az egyetemes könyvtörténet körébe tartozó tudományágak nemzetközi orgánuma. A második világháború alatt a Beiträge közreadása is elakadt. 1965-ben Dritte Folge megjelöléssel, a berlini Deutsche Staatsbibliothek gondozásában, indult újra a nemzetközi ősnymtatvány-kutatást támogató kiadvány.

Az 1969-ben megjelent füzetet a GUTENBERG-évfordulóra emlékező tanulmányok nyitják meg. GUTENBERG életművének jelentőségét Hans LÜLFING professzor *Gutenbergs typographisches Vermächtnis* c. tanulmánya méltatja.¹ Az elegáns stílusú megemlékezés számtalan lényeges adat és az adott korszak gazdasági, társadalmi körülményeit kitűnően ismerő kultúrhistórikus szerző megállapításainak esszé-jellegű ötvözete. A realitásokból kiinduló szemlélet vezeti el szerzőt Gutenberg társadalmi helyzetének — száműzött patricius, zseniális kézműves-felhalál, ügyesen kalkuláló üzletember — elemzéséhez, a könyvkiadás és a korakapitalista pénzgazdálkodás kapcsolatának bemutatásához, de a könyv korszerű tipográfiai megformálására vonatkozó s ily módon immár a jövőbe mutató megállapításokhoz is.

Ugyancsak a jövő feladataira hívja fel a figyelmet Albert KAPR két ünnepi megemlékezésében a Gutenberg-kutatás negatívumainak, eléggé nem tisztázott problémáinak számbavételével. Köztük említ olyanokat is, amelyeket véglegesen eldöntöttnek valószínűleg soha nem lehet tekinteni. Az ismert forrásanyag újabb szempontból való értékelése azonban kétségkívül korrigálhatja, ill. finomíthatja az eddigi következtetéseket. Különösen a koreai — nyugateurópai kapcsolatok további

vizsgálatát éreznék gyümölcsözőnek, mert e téren a levéltári forrásanyagok kiaknázása aligha tekinthető befejezettnek. A Kelet-Ázsiából Európába irányuló kereskedelmi-kulturális kapcsolatok alaposabb ismeretében arra a sokszor felvetett kérdésre is megalapozottabban válaszolhatnánk, hasznosíthatott-e GUTENBERG a koreai nyomdászatról nyert információkat a könyvnyomtatás eszközeinek és munkafolyamatának megtervezésekor.

A GUTENBERG-évfordulóra emlékező munkák sorát Borisz Petrovics SAMORODOV bibliográfiája zárja le, amely 1720-tól napjainkig ad áttekintést az orosz nyelvű GUTENBERG-irodalomról. A több mint 200 könyvet, szakeikket, megemlékezést közreadó bibliográfia számos nemzetközileg elismert munkát sorol fel. Emellett azonban imponáló dokumentuma annak is, milyen fontos szerepet vállalt Oroszország GUTENBERG életművének kelet-európai megismeretetésében.

Evgenij L. NEMIROVSKIJ *Slawische Inkunabeln in kyrillischer Schrift* címen közreadott kitűnő tanulmánya szerző témájának I. fejezete: a cirill betűs könyvkiadást megindító krakkói Sweipolt FIOL kiadványait ismerteti. A THURZÓ János pártfogoltjaként Krakkóban orthodox egyházi szerkönyveket nyomtató, majd az inkvizíció börtönéből szabadulva Lőcsén megtelepedő ősnymdász működése sokszor nyert méltatást a szakirodalomban, így többek között 1936-ban a Gutenberg Jahrbuchban. Kiadványainak korszerű számbavételére azonban KARATAEV és ESTREICHER bibliográfiáinak megjelenése óta nem történt kísérlet. NEMIROVSKIJ eredményei épp ezért meglepőek: a nyugateurópai, ill. amerikai könyvtárakban oly ritka *Oktoih* 6, *Csaszoszlov* 23, *Triod' posznaja* 26, *Triod' cvetnaja* 19 ismert példányát sorolja fel, köztük a szentendrei *Triod' cvetnaja* kötetet is. A példányok története és mai lelőhelye pedig azt igazolja, hogy Sweipolt FIOL kiadványai korán orosz földre kerültek. Ezért nem sikerült a humanista Konrad Celtisnek sem példányt szerezni belőlük.

A tartalmi-szerzői problémákat elemző dolgozatok csoportjában Wolfgang O. SCHMITT impozáns szakirodalommal dokumentált tanulmánya a sokszor DONATUS-nak tulajdonított népszerű latin nyelvtan, a *Ianua* XV. századi kiadásait a GW gondos rendszerezésben már közreadta, SCHMITT alapos munkája további tanulságokat szolgáltat a publikálatlan, ill. esonka kiadások meghatározásához. Ugyanez érvényes Ursula BRUCKNER gondos szövegelemzésen nyugvó dolgozatára. Szerző a két

¹ A jeles tanulmány első fogalmazásából a *Magyar Könyvszemle* közölt annakidején egy részletet. (1967. 221—227. l.)

ismert XV. századi asztrológus, Wenzel FABER von BUDWEIS és Johannes VIRDUNG 1492-re összeállított Prognostikon-jainak összevetésével mutatja ki, hogyan vitte tévútra a bibliográfusokat egy nyomdász felületessége a Johannes VIRDUNG által összeállított, de szerzőnév nélkül közreadott 1492. évi Prognostikon meghatározásakor. John M. LENHART *Der Verfasser der Epistola de miseria curatorum seu plebanorum* c. munkája azokat a korábbi megállapításokat támasztja alá, amelyek szerint e népszerűtől anonim művet Jacobus WIMPHELING írta. Az ősnymotatvány-katalógusok e mű kiadásait Epistola címszó alatt regisztrálják.

Értekes eredményekkel gyarapítják ismereteinket a kötet harmadik csoportját alkotó cikkek is. Peter AMELUNG *Bologneser Typen in Süddeutschland* címmel a bolognai Balthasar de Hyrberia-nak tulajdonított típusokról bizonyítja be, hogy azokat Ulmban, Konrad DINCKMUT használta. Ernst Daniel GOLDSCHMIDT a jeruzsálemi Nemzeti Könyvtár 3 héber ősnymotatványát, Gottfried LANGER egy velencei ősnymotatvány (Hain 1484), Fritz JUNKE pedig egy bázei kiadvány (Hain 1468) variáns szerzésrészleteit ismerteti. Sergio SAMEK LUDOVICI a római Sweynheym-Pannartz-nyomda Giovanni Andrea BUSSIO-hoz fűződő kapcsolatát dokumentálja. A Mladen BOŠNJAK által ismertetett zágrábi *Hortus sanitatis* példánnyal kapcsolatban hadd jegyezzük meg, hogy ez a kiadás (Choulant III. 16) megvan az Országos Széchényi Könyvtárban, a British Museumban viszont nem található.

Tematikájánál fogva a tanulmányok egyik csoportjába sem sorolható Leo KOHÚT szép reprodukciókkal illusztrált ismertetése a Brünmben őrzött Blockbuch *Biblia pauperum*-ról. Örömmel olvastuk, hogy KOHÚT is csatlakozik ahhoz a KRISTELLER és HIND által kezdeményezett, majd az esztergomi Blockbuch *Biblia pauperum* faksimile kiadásában (1965, 1967) újabb érvekkel alátámasztott megállapításhoz, mely szerint a legelső táblanyomatos könyvek a 15. század második negyedének elején készülhettek. A farnetszetekkel kapcsolatban használt Einblatt-druck kifejezés azonban nem szerencsés. A GW *Einblattdrucke* c. kiadványa a szerzősnyomással előállított szövegű egyleveles nyomtatványokat regisztrálja, míg Schreiber alapvető munkája a XV. századi fa- és fémmetszeteket — ha tetszik Einblattholzschnitt, ill. Einblattmetallschnitt-eket — publikálja.

Az elmondottak után sommázó értékelésként hadd említsünk még ennyit: a 8 országból származó tanulmányokat szép

kiállításban közreadó kötet szerkesztősége méltón adózott GUTENBERG emlékének.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Fleischhack, Curt: Bibliographisches Grundwissen. 6. bővített kiad. Átdolg. Gottfried Rost. VEB Bibliographisches Institut, Leipzig. 1968. 108 l.

Gottfried ROST, tanárának, Curt FLEISCHHACKnak 75. születésnapjára átdolgozta a professzor „5 kiadásban dicséret, felvásárolt és használt” Bibliográfiai alapvetés-ét. Az új kiadás nem változtatott a könnv eredeti célkitűzésén és keretein. Tulajdonképpen tankönyv. Éspedig első sorban nem is egyetemisták, hanem a könyvtárakban és a könyvkereskedelemben dolgozó középkaderek használatára. Ennek megfelelően nem azt tekinti elsődleges feladatának, hogy az „aktív” bibliográfiaival, a kiadványjegyzékek összeállításával és feldolgozásával ismertessen meg. Inkább a „passzív” bibliográfiának, a meglévő jegyzékek használatának gyakorlatába akar bevezetni.

A bibliográfia mibenlétének és alapfogalmainak csak egy-egy rövid fejezetet szentel, de ebben elismerésre méltó rövidséggel, tömörséggel és egyszerűséggel tárgyalja a bibliográfia és a dokumentáció viszonyát, a bibliográfiák különböző fajtáit stb. A legnagyobb figyelmet a jelenlegi német általános bibliográfiákra fordítja, ami érthető, hiszen ezekben kell a legotthonosabban mozognia a német könyvtárosnak és a könyvkereskedőnek, nem csak azért, mert ezeket forgatja a leggyakrabban, hanem azért is, mert szerkezetük alapos ismerete a többi bibliográfiaik rendszerének áttekintését jelentősen könnyebb teszi. Tudománytörténeti szempontból is érdekes az a rövid fejezet, amely a mai általános bibliográfiaik elődjéről és a bibliográfiaik fejlődéséről szól. Ez a fejezet nem tekinthető elkalandozásnak a történelem területére, mert a szerző a régi munkák világában eligazítást nyújtó s így ma is élő és nélkülözhetetlen bibliográfiai összeállítások szerint rendezi az előadott anyagot. A bibliográfiaik bibliográfiáit, a bibliográfiai tájékoztatást nyújtó egyéb fajtájú összeállításokat, a bibliográfiaszerű különféle segédesszközöket, a szakbibliográfiaikat, a külföldi (nem német) nemzeti bibliográfiaikat és a bibliográfiaikban való keresést megkönnyítő gyakorlati tanácsokat tárgyaló fejezetek közül csak az utolsó kettőt emeljük ki. A külföldi nemzeti bibliográfiaikról szólót azért, mert sajátlattal kellett megállapítanunk, hogy a *Magyar Nemzeti Bibliográfiára* és a *Magyar*

Folyóiratok Repertóriumára vonatkozóan ott közölt adatok sok évvel meghaladott állapotokat tükröznek. A bibliográfiákban való keresés gyakorlatát elősegítő fejezetet ezzel szemben azért említjük meg, mert az abban követett, mintegy példakidolgozás-szerű módszer mind pedagógiai, mind pedig praktikus szempontból kitűnőnek találtuk.

TAKÁCS MENYHÉRT

Jahrbuch der Deutschen Bücherei. Jg. 5. Hrsg. v. Helmut RÖTZSCH u. Hans-Martin PLESSKE. Leipzig, 1969. 218 l., 8 mell.

Az első világháború előtti Német Birodalomnak voltak ugyan patinás, hatalmas könyvgyűjteményei, mint a berlini Preussische Staatsbibliothek, ezek azonban inkább általános jellegű tudományos nagykönyvtárak voltak, amelyek az egész Birodalom teljes sajtóanyagának gyűjtését — nem is beszélve a világ egyéb tájain megjelenő, rendkívül nagyszámú „Germanica” összehordásáról — nem tekintették feladatuknak. Főleg a könyvkiadók és könyvkereskedők nagymúltú egyesülé-
tének, az ún. „Börsenverein”-nek érdeme, hogy 1913-ban megalakult az a könyvtár, amely ha címében és jellegében egyelőre nem is, a gyakorlatban ténylegesen vállalta a nemzeti könyvtár feladatát: a mindjárt nagyszabásúra tervezett, épített és szervezett liposei Deutsche Bücherei a Börsenverein, Szászország és Lipse városának áldozatkész összefogásából a német könyvkiadás és könyvkereskedelem immár évszázados múltú középpontjában azzal a tudatosan kimondott céllal jött létre, hogy a világ teljes német sajtótermését rendszeresen és lehetőleg hiánytalanul összegyűjtse és megőrizze, ugyanakkor ezt az egyedülálló anyagot felhasználva és folyamatosan, nagy mélységben feldolgozva és rendszerezve, a német bibliográfiai tevékenység nagyszabású műhelyévé építse ki. A büszke célkitűzésekkel induló fiatal intézmény szinte mindjárt megalakulása-
kor kritikuss periódusba jutott — első világháború! —, úgy hogy igazán nagystílű és rohamos fejlődése csak a 20-as években indulhatott meg. A DB innen kezdve nemcsak hogy beváltotta a hozzáfűzött reményeket, hanem szervezettségben, állományban és teljesítményben a nagymúltú vezető német könyvtárak közé küzdötte fel magát, és az egész világ szakköreinek figyelmét magára vonta. Sajnos, a második világháború, a súlyos bombázások, az állományvédelmi kitéleptések, majd a két Németország kialakulása megint csak megtorpanási időszakot hozott. De a Könyvtár

gárdájának odaadó és fáradhatatlan munkája s a demokratikus Németország vezető szerveinek állandó támogatása fokozatosan úrrá lett minden nehézségen; s munka újra a régi lendülettel folyik, s ez az évkönyv — immár az ötödik — megint olyan eredményhalmazról számol be, amit alig lehet egy rövid recenzió szűk kereteibe szorítani.

Már maga az épület is jelentékenyen kibővült, új raktárakkal és olvasótermekkel. Üzembe helyezték az eddig még nem használt csöpostát, könyvliftrendszerrel hálózták be az épületet; ezzel a modern technikával már 15 perc alatt ki tudják szolgálni a sürgős megrendeléseket. A tulajdonképpeni könyvtári apparátus mellett házi könyvkötészet (kb. évi 35 000 köt. kapacitással), házi nyomda, amelyben a könyvek összes helyrajzi címkéit elkészítik, egy szerény, de hasznos restauráló műhely, mely főleg a „Német könyv- és írásmúzeum” c. értékes különgyűjtemény háborús sérüléseit hozza rendbe. A fotóműhely 1968-ban 245 445 foto- és xerokópiát, 179 456 mikrofilm-felvételt és 901 fényképet készített. Előkészítés alatt áll az elektronikus adatfeldolgozás a rendkívül széles bibliográfiai tevékenység szolgálatára. A könyvtár mind kiterjedtebb munkáját ugrásszerűen növekvő személyzet végzi (1949: 156, 1968: 421 alkalmazott; egy személyre eső fizetés 1949: 384 márka, 1968: 546 márka).

1968-ban a beérkezett bibliográfiai egységek száma 106 232 volt; az intézmény tehát egy év alatt egy középkönyvtár állományával gyarapodik. A szaporulat eredete földrajzi megoszlásban: NDK-ból 24 642 egység, Nyugat-Németországból 52 200, a Szovjetunióból 880 egység, egyéb szocialista államokból 4181, egyéb külföldről 24 329. A külföldi anyagban általános könyvtártudományi munkákon kívül különböző „Germanica”-fajták vannak: német nyelvű kiadványok; Németországról és német személyiségekről szóló irodalom; német művek idegen fordításai. De megküldi összes kiadványát a könyvtárnak az ENSZ, az UNESCO, a nemzetközi könyvtárszövetség (IFLA), a dokumentációs szervezet (FID), valamint további közel 1500 nemzetközi szervezet, (GATT, ILO, EFTA, EURATOM stb.). A Könyvtár külföldi kiadókkal és egyesületekkel 1968-ig mintegy 30 000 összeköttetést létesített 81 országból. A cserepartner könyvtárak száma mintegy 300 volt.

Erre a páratlanul gazdag bázisra építhet fel a DB egyedülállóan teljes bibliográfia-hálózatát, elsősorban a nemzeti könyvtermelés regisztrálására. Nagymúltú kiadványai, amelyek folyton növekvő ter-

jedelemben jelennek meg (*Tägliches, Wöchentliches, Monatliches Verzeichnis*-ek; az éves és a többéves összefoglaló nemzeti jegyzékek) a szakemberek előtt közismertek és közhasználatúak, de jegyezzük ide újabb testvéreik címeit is: *Deutsche Musikbibliographie* és kumulációja: a *Jahresverzeichnis der deutschen Musikalien und Musikschriften*, a *Bibliographie der deutschen Bibliographien*, *Das gesprochene Wort* (irodalmi, nem-zenei lemezek és mikrokiadványok jegyzéke), a *Bibliographie der Übersetzungen deutschsprachiger Werke* és a *Bibliographie fremdsprachiger Werke über Deutschland und Persönlichkeiten des deutschen Sprachgebietes*, *Bibliographie der Kunstblätter*. — Ezek mellett a nemzeti bibliográfiák mellett két külön-bibliográfia-sorozata is van a Könyvtárnak: a *Sonderbibliographien der Deutschen Bücherei* (eddig 50 szám) és a *Bibliographischer Informationsdienst der Deutschen Bücherei* (15 szám).

A könyvtár saját könyvanyagát természetesen katalógusaiban (betűrendes katalógus, Schlagwortkatalógus szisztematikus mutatóval és egy egyedülálló katalógus: a kiadók és testületek betűrendes katalógusa) feldolgozva is a közönség használatára bocsátja (1968-ban 311 151 kérőlap; kb. 30 000 olvasó). Világszerte ismert a DB információs szolgálata, amelynek keretében 1968-ban 62 057 írásos cím- és tárgyi felvilágosítást adtak és 8345 esetben állítottak össze rendelésre egy-egy tárgyra vonatkozó irodalmat. Igen gazdagok a könyvtár különgyűjteményei, élükön a régebben független Deutsches Buch- und Schriftmuseummal, amely most több kisebb különgyűjteményt is magában foglal, többek közt a vízjegyeivel világviszonylatban is az elsőik közt álló Deutsches Papiermuseum-ot. Fontos különgyűjtemény az iskolai és főiskolai nyomtatványoké, a zeneműveké, a térképeké, az illegális irodalomé. A folyóiratolvasóban mintegy 25 000 különböző folyóiratszám van közhasználatra téve, az olvasótermek kézi-könyvtárainak együttes állománya több mint 22 000 mű.

Végeláthatatlanul sorolhatnánk fel az érdekesnél-érdekesebb adatokat a kiváló szakember, RÖRSCH igazgató összefoglaló cikkéből és az évi jelentésből, de ezt terjedelmünk nem engedi meg. Befejezésül tehát csak egy összefoglaló áttekintést a Könyvtár állományáról (1968 végén):

3 075 400 könyv, folyóirat- és újságkötet, atlasz, zenemű, 418 807 egyetemi és iskolai kiadvány, 734 ósnyomtatvány, 50 kézirat, 65 858 térkép, 25 170 kép, metszet, grafikai lap, 211 522 vízjegy, 2274 irodalmi hanglemezzel, 590 mikrofilm, 76 306

szabvány, 1 231 958 szabadalmi leírás, 18 632 aprónyomtatvány, 1882 mikrokártya.

A még nem egészen 60 éves és most már hivatalosan is német nemzeti könyvtárnak elismert intézmény állománya ezek szerint összesen 5 129 183 bibliográfiai egység volt.

MORAVEK ENDRE

Magyar Könyvészet 1968. A magyarországi könyvek, zeneművek, térképek és hanglemezek címjegyzéke. Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Felelős szerkesztő FÜGEDI Péterné. Bp. 1970. VIII, 1091 l.

Nagyon elismerésre méltó, igen alapos és gyors munka eredményét tárja elénk az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya ebben a testes kiadványban. 1100 lapon már 1970 első felében közzétenni az 1968. év magyar könyvészetét, feldolgozván az 1969 április végéig beérkezett köteles példányok adatait, azt bizonyítja, hogy nemcsak lelkiismeretes, hanem odaadással végzett munka folyik az osztályon. A könyvtár házi sokszorosító üzemének teljesítménye ugyancsak dicséretet érdemel, és az üzem munkájában is értékelni kell a rövid megjelenési határidőt. A rotaprint nyomás egyenletességét azonban kívánatos lenne a jövőben még javítani.

Az ETO szerint 340 szakcsoportba beosztott művek feldolgozása a Magyar Könyvészet eddigi köteteiben követett szempontok szerint történt. Nem terjeszkedik ki ez a kötet sem azokra a területekre, amelyeket az előző évek kumulatív bibliográfiai mellőztek. Nem kerültek bele az apró nyomtatványok, különlenyomatok, általános és középiskolai tankönyvek, sokszorosított egyetemi, főiskolai és tanfolyami jegyzetek, a külföldi kiadók számára készült kiadványok, ún. bérmunkák és általában az efemer nyomtatványok, de még így is hatalmas kötetre rúg az anyag.

A szakcsoportok adatai között különféle mutatók könnyítik meg az eligazodást. Betűrendes mutató öleli fel nemcsak a szerzők, társszerzők, szerkesztők, sajtó alá rendezők, átdolgozók, fordítók stb. nevét, hanem a szerzős és az anonim kiadványok címét, címváltozatait, sőt az ilyen címekben szereplő konkrét neveket is. További segítséget jelent a tárgymutató, a sorozatok mutatója, valamint a sorozatszerkesztők és kiadó testületek betűrendes mutatója. A kötet függelékében pedig megtalálhatók azoknak a kiadványoknak adatai, amelyek az 1967. évi kötetben már

nem kerülhettek feldolgozásra, mivel nagy késéssel érkeztek be a kötelespéldányok osztályára. Ugyancsak a függelék közli az 1968. évi könyvművészeti versenyben ímúzott kiadványok jegyzékét. A művet a djakódó kiadóvállalatok felszólása és a kötet tartalomjegyzéke zárja.

MÁTÉ KÁROLY

Magyar könyvészet. Bibliographia Hungarica. 1945—1960. A Magyarországon nyomtatott zeneművek szakosított jegyzéke. Közread. az Országos Széchényi Könyvtár. (Szerk. PETHES Iván, VAVRINECZ Veronika, VÉCSEY Jenő.) Bp. 1969. Egyet. ny. 360 l.

Az első szó csakis a dicséreté lehet: VAVRINECZ Veronika, PETHES Iván és az elhunyt VÉCSEY Jenő nagyszerű munkát végeztek. S amellett házagpótlót is, hiszen a DEDINSZKY-féle bibliográfián kívül tudomásom szerint komolyabb könyvészeti összeállítás a magyar zeneműkiadásról nincsen. (Csak zárójelben: vajon mikor kerülhet sor arra a nagyonis hiányzó nagy bibliográfiára, amely a kezdetektől összeállítja a magyar zeneműkiadás termését vagy legalábbis a kiemelkedőbb cégek katalógusát? MAJOR Ervin 1848—49-re vonatkozó összeállítását csak kezdetnek tekinthetjük, olyan kezdetnek, amelynek folytatását remélhetőleg valamikor mégiscsak megérjük.) Az előtünk fekvő bibliográfia valóban teljes mértékben feltárja a tárgyévек anyagát, minden adatot felsorakoztat, kivéve a kiadói lemezszámot. Tudjuk, hogy ennek feldolgozása nagymértékben megterhelte volna a munka összeállítóit; de ha a jövőre gondolunk, a majdani bibliográfusra, aki például a Zeneműkiadó lemezszám-katalógusát összehozza — nagy segítség lehetett volna, ha ez a hiány pótlásra kerül. A jegyzék azonban így is kitűnő segédeszköz a gyakorlati muzsikusz számára.

Megtalálhatja, amit keres, akár az apparátus, akár a szerző, a tárgykör vagy a műfaj szerint közelít. A tudományos kutató pedig végigtekinthet ugyanezekből a közelítési szempontokból az anyagon. Például egy-egy magyar mester munkásságának összefoglaló vizsgálatánál vagy egy-egy műfaj hazai fejlődéstörténetének kutatásánál. Hiszen a kiadási volumen mindenképpen mutatója lehet a zenei élet igényének, tehát fejlődési fokának, vagy akár a művészeti értelemben vett „divatnak”. (Egyébként helyes volt a jegyzékből kihagyni a tánczenei kiadványokat; a sláger mindenképpen divatcikk, s a gyakorlati muzsikust nem érdekli egy bizo-

nyos idő eltelte után. Tudományos kutatásunk pedig aligha fog foglalkozni belátóható időn belül ezzel a területtel.)

A szakjegyzék természetesen az ETO rendszerén alapul. Ennek megvannak a maga előnyei, akár a nemzetközi használatra gondolunk, akár a részletezés, a lebontás lehetőségeire. Az már más lapra tartozik, hogy vajon az ETO szakbeszótása, főleg az alosztások jók-e, kiállták-e az idő próbáját. Helyenként bizony nagyon erőltetettnek érezzük a műfaji bontásokat, illetve a formai alapon történő osztályozás kategóriáit. Nem látom értelmét például a motetta és a zoltár egy kategóriába való besorolásának, vagy még inkább az olyanfajta alcsoportnak, mint meditáció és elégia, vagy annak, hogy a szvit alosztásába kerüljön a divertimento és a szerenád. Mindezt természetesen a jegyzék összeállítói nem vehették figyelembe, őket kötötte a rendszer maga.

Ha néhány apró kritikai megjegyzést teszünk a következőkben, az egyáltalán nem érinti a munka egészének magas minőségi szintjét. E megjegyzéseim amúgyis csak szűrőpróbaszerű bönngésés alapján születtek. Általában bizonytalan a hangszeres zene két kategóriájának szétválasztása: a kamaramuzsikába sorolt duóké és a zongora- vagy egyéb kíséretes hangszeres műveké. Nem nagyon határozható meg az a határ, amin innen a zongoraszólam egyszerű kíséretnek tekintendő, s amin túl már kamarazenei egyenjogúság funkcióját tölti be. (Ez a tény nem zavarja meg a keresőt, hiszen a mutatók és az utalások rendszere itt is eligazít.) Néhány besorolást helytelennek érzünk, így például KODÁLY Jézus és a kufárok című karműve bibliai szövege ellenére sem nagyon tekinthető vallásos kórusnak, a Fraknoi-féle zsidó kargyűjtemény viszont sokkal inkább tartozik a vallásos zene kategóriájába, mintsem a népzenebe, ahová elhelyezték. LAJTHA László kórispataki gyűjtésének címlírásában is benne foglaltatik, hogy hegedűn és kis népi zenekaron játszott dallamok gyűjteménye; indokolatlan tehát a vokális zene főcsoportjában való elhelyezés. Ha már van a 784.7 (100) csoport, melynek címe „Internacionálé, Marseillaise, Chant du Départ”, vajon miért került a Chant du Départ öt különböző kiadása a 784.7(4/9)-be, az egyes nemzetek nemzeti dalai és himnuszai közé? vagy a 784.7(100) felesleges, vagy ide kellett volna kerülnie Méhul dalának. Végül egy a humor határát súroló besorolás: BIHARI: Requiem fia halálára című verbunkosa kissé idegenül érezheti magát a „Keresztény vallásos ének” kategória Gyászzene alcsoportjában...

Kitűnő és hézagpótló kiadvány, ismételhetjük csak. Nyilván hasznossal fogják forgatni nemcsak a könyvtárosok, hanem a gyakorlati muzsikusok, műsorok összeállítói és a zenetudósok is.

VÁRNAI PÉTER

Bükyné Horváth Mária: Az Akadémiai Könyvtár kurrens külföldi periodikumai. Bp. 1968. 52 l. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei. (Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae. 56.)

BÜKYNÉ HORVÁTH Mária tanulmányának az MTA Könyvtár színvonalas sorozatában való megjelenése egymagában is jelzi a periodikumoknak a könyvtári egységeken belül egyre fokozódó jelentőségét. A tanulmány bevezetésében maga a szerző is megemlíti, hogy a legtöbb könyvtár és dokumentációs intézmény költségvetésének egyre nagyobb hányadát költik kurrens külföldi folyóiratok beszerzésére, és ezt az állítást példákkal is alátámasztja.

A szerző felmérése az MTA Könyvtár és részben az intézeti könyvtárak periodikumféleségeiről az 1966-os állomány alapján történt, amikor is magába az MTA Könyvtárába 5754 kurrens külföldi periodikum járt. Mivel nem áll módunkban a dolgozat részletes ismertetése, ezért csak vezérszavakban említhetjük meg, mely felmérések, táblázatok és grafikonok alapján vonta le a szerző, a megfelelő igen hasznos következtetéseit.

Nem véletlen, hogy BÜKYNÉ éppen a kurrens periodikumokat vizsgálja a különben igen jelentős magyar és régebbi külföldi anyagtól elválasztva, ugyanis jelenleg ezek képezik a gyűjtemény legkeresettebb részét.

A tanulmány fő erőssége, hogy sokoldalúan összehasonlító jellegű táblázatokban, grafikonokban tárja fel az anyagot, és mindezekből le tudja vonni a megfelelő tanulságokat.

Többek között a következő szempontok szerint foglalkozik az MTA Könyvtár és az intézetek periodikum-anyagával: az 1966. évben járó periodikumokról szakmegoszlás szerinti összeállítást készít, (az ETO alapján). Ugyancsak kimutatást állít össze az Akadémiához tartozó könyvtárak periodikumainak szakmegoszlásáról, ezek nagyságának sorrendjéről, %-okban kifejezve. Az Akadémiai Könyvtárban az orientalisztika vezet 7,26%-kal, a második az irodalom, irodalomtörténet stb. 5,34%-kal, a harmadik a dokumentáció, könyvtári anyag stb. 5%-kal. Míg az intézeti

könyvtárakban 10%-kal a mezőgazdaság vezet, második a politikai gazdaságtan stb. 6,86%-kal, harmadik a matematika, kibernetika 6,01%-kal.

A szerző kimutatja, hogy a könyvtár és az intézetek anyaga nagyjából eleget tesz a gyűjtőköri előírásoknak, s hogy ezeknek nem tudnak még tökéletesebben megfelelni, annak az az oka, hogy a kurrens időszaki kiadványok 9/10-ed része nem vásárlás útján kerül a könyvtárba, hanem nemzetközi csere révén. Köztudott, hogy a cserék alapját elsősorban az MTA idegennyelvű *Acta*i képezik. E cseremódból adódik, hogy nem mindig a legmegfelelőbb folyóiratokhoz jutnak hozzá, így alakult ki az a körülmény is, hogy bizonyos szakterületek indokolatlanul felduzzadtak.

Talán a leghasznosabb kimutatás a kívülálló részére az, hogy az MTA Könyvtára 5754 különféle kurrens külföldi periodikumából 1940 az, amely csak egyetlen példányban van meg az országban. Az intézetek együttesen 940 ilyen folyóirattal rendelkeznek. Ezt a tényt az Akadémiai Könyvtár esetében *Kurrens külföldi folyóiratok a magyar könyvtárakban* című leltérlhelyjegyzék, az Akadémiai Könyvtár hálózati folyóiratkatalógusa, valamint az OSZK Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusa alapján állapították meg.

Igen érdekes az anyag nyelvi megoszlásának kimutatása is, amelyből megtudjuk, hogy a könyvtárba 53 nyelven érkeztek periodikumok. Ezekből azonban 70,41%-ot a világnyelvek képviselnek. A legmagasabb %-ban az angol, orosz, német anyag fordul elő.

BÜKYNÉ a periodikák szakmai értékelését is elvégezte, ez az ULRICH-féle *International Periodical s Directory*val való egybevetésével történt meg. Egyetlen szakterületnek, a nyelvtudománynak részletes elemzését is elkészítette.

A kurrens külföldi folyóiratok olvasottságát is kimutatta egy grafikonban. Mindez 1966 januárjában és áprilisában két hónap forgalmának az összehasonlításával az egységek szakonkénti megoszlása szerint az Akadémiai Könyvtár folyóirat-tárába leadott kériolapok alapján történt. Itt is kiderül, hogy természetesen a legnagyobb érdeklődés az irodalom, filológia, nyelvtudomány, dokumentáció, társadalomtudományok és általában az Akadémiai, tudós társaságok kiadványai iránt volt. E kimutatásból kitetsző „profilidegen” holt anyag kiugrásának is szerepe lehetett abban, hogy azóta a könyvtár cseréjét átszervezték, és igyekeztek megszüntetni a szükségtelen átfedéseket az intézeti könyvtárak anyagával. A kiadványt német nyelvű kivonat egészíti ki.

Végül megemlíthetjük, helyes lenne, ha a szerző a periodikum elemzésének módszereit és tanulmányának eredményeit szélesebb körökben mozgó kiadványokban is közzé tenné, ez talán ösztönzőleg hatna a nagy és kis könyvtárak periodika-anyagának kezelésére, hogy anyagukat hasonló módon vagy folyóirataik jellege és összetétele által megkövetelt formában elemezzék, feldolgozzák, és hasznosan értékesítsék az elemzésekből adódó tanulságokat.

BATÁRI GYULA

Gyimes Ferenc—Vavrincez Veronika:
Ludwig van Beethoven a magyar könyvtárakban és gyűjteményekben. BIBLIOGRÁFIA. I. Beethoven-irodalom. Bp. 1970 Áll. Gorkij Könyvtár kiad. NPI soksz. (2318/70). 107 l.

1970-ben ünnepeltük BEETHOVEN születésének 200. évfordulóját. Világszerte hangversenyekkel, ünnepekkel, jubiláris kiadványokkal tisztelegtek a muzsikuskok és a zeneszerető közönség a nagy mester emlékének. Az Állami Gorkij Könyvtár Zeneműtárának munkatársai nagyszabású vállalkozásba kezdtek a bicentenárium alkalmából. Három részből álló bibliográfiát készítenek, mely felöleli Magyarország jelentősebb könyvtárainak csaknem teljes BEETHOVEN vonatkozású anyagát. Az első rész már el is hagyta a sajtót. Ez azokat az önálló kiadványként megjelent könyveket tartalmazza, melyek tudományos vagy ismeretterjesztő szempontból foglalkoznak BEETHOVENNEL. Előkészületben van a második rész, mely a hanglemez-anyagot tárja fel, és az év végén kerül nyomdába. A harmadik — és egyben előreláthatólag legterjedelmesebb — rész a nyomtatott BEETHOVEN-zeneműveket (kottákat) foglalja majd magába. Megjelenését legkésőbb 1972 elejére tervezik.

A már nyilvánosság elé került első részt rövid előszó vezeti be, mely magyar, orosz és német nyelven tájékoztat a kiadvány célkitűzéseiről, a szerkesztés elveiről és módszeréről. A szerkesztők 56 magyar könyvtárból kértek adatokat bibliográfiájukhoz. Az egyes tételeket a szerzők, ill. címek mechanikus betűrendjében sorolták rendszerbe. (A további két kötetben szakrendi csoportosítást terveznek, mely a könyvek esetében — mint írják, az autopszia hiányában — nem volt megvalósítható.) Az egyes címleírások után megadják azokat a kódjeleket, melyek a műveket birtokoló könyvtárakat jelölik az Országos

Széchenyi Könyvtár Központi Katalógusában és az Országos Gyarpodási Jegyzékben. (A kötet végén természetesen jegyzék készült a kódjelek jelentéséről.)

A bibliográfia 375 műről ad 512 címleírást. (Külön jelöli ugyanis egy mű különböző kiadásait, fordításait.)

Az alábbiakban néhány érdekes adatot szeretnénk ismertetni a bibliográfia alapján. Az adatokat szolgáltató 18 budapesti és 38 vidéki gyűjtemény soraiban a nemzeti, megyei és városi könyvtárakon kívül többek közt tanintézetek (egyetemek, zeneművészeti szakiskolák, tanár-, tanító- és óvónőképző intézetek,) múzeumok és egyházas könyvtárai szerepelnek. A legjelentősebb BEETHOVEN-vonatkozású anyag természetesen az Országos Széchenyi Könyvtár birtokában van (230 mű). Ez után következik a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és az MTA Zenetudományi Intézetének Könyvtára, 142, 112, ill. 110 művel. A budapesti gyűjtemények közül szép számú anyaggal rendelkezik még a Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola, az ELTE könyvtára és a Szabó Ervin Könyvtár Zenei Gyűjteménye is.

A vidéki könyvtárak közül kiemelkedik a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, 100 kötetes Beethoven-irodalmával, valamint a szegedi Somogyi Könyvtár és a székesfehérvári István Király Múzeum Könyvtára 61, ill. 60 művel. Jelentős a szegedi József Attila Tudományegyetem ilyen vonatkozású anyaga is (46 kötet). Meglepően szegényes viszont néhány vidéki zenei tanintézetünk könyvtárának Beethoven-könyvvállománya. A bibliográfia bizonyára ötleteket ad majd ezeknek (megfelelő anyagi feltételek esetén) a legjelentősebb művek kiválasztásához és beszerzéséhez.

Melyek a BEETHOVENNEL foglalkozó legnépszerűbb művek? Természetesen a magyar és magyarra fordított munkák élveznek elsőbbséget. Romain ROLLAND BEETHOVEN-életrajza vezet a listán, mely eredeti francia, ezenkívül német, sőt szlovák nyelven, valamint kétféle magyar fordításban, több kiadásban összesen 94 példányban van meg a vizsgált 56 gyűjtemény állományában. Ezt követi SZABOLCSI Bence *Beethoven. Művész és műalkotás két korszak határán* c. alapvető munkája 3 kiadásban, összesen 54 példánnyal, ALSVÁNG szovjet szerző BEETHOVEN-könyve (orosz és magyar nyelven 45 pld.), BARTHA Dénes: *Beethoven kilenc szimfóniája* (2 kiadás, 35 pld.) és a JEMNITZ Sándor által válogatott *Beethoven élete leveleiben*. (32 pld.) Igen sok könyvtárban megvan E. FISCHER Beethoven zongora-

szonátiáiról és SZIGETI Józsefnek a hegedűművekről írott munkája. Az ismeretterjesztő jellegű irodalomból PETZOLD: *Beethoven élete képekben* és GÁL Zsuzsa *Az én zeneszerzőm* c. sorozatában az ifjúságnak szóló *Ludwig van Beethoven* c. hanglemzelmellékletes könyve a legnépszerűbb. A tudományos kutatás számára alapvető KINSKY-HALM féle tematikus jegyzék 8 könyvtárnak van birtokában (ezek közül csak 1 vidéki!).

Jelentős azoknak a műveknek a száma, melyek kifejezetten BEETHOVEN magyarországi kapcsolataival foglalkoznak. Közülük KÖRNYEI Elek: *Beethoven és Martonvásár*, valamint *Beethoven Martonvásáron* c. művei a legtöbb gyűjtemény anyagában szerepelnek. PAPP Viktor: *Beethoven és a magyarok* c. könyve 19 könyvtárban van meg. BEETHOVEN „halhatatlan kedvesével”, ill. a BRUNSVIK-családhoz fűződő kapcsolataival a magyar CZEKE Marianne-on kívül több külföldi szerző (KALISCHER, LA MARA, TENGER) is foglalkozik.

Néhány különleges csemege is előkerült a magyar vonatkozású anyagban. Az *István király* német nyelvű librettóját *Ungarns erster Wohltäter* címmel 1812-ben nyomtatták ki Pesten. Ezt, valamint BEETHOVEN *Krisztus az Olajfák hegyén* c. művének MÁTRAY Gábor által magyarra fordított és 1860-ban kiadott szövegekötvét az OSzK őrzi. A *Fidelio* szövegét 1871-ben KENGEY Károly fordításában adták ki Pesten. S végül a *Prometheushoz* prólogust és új szöveget írt BRÓDY Sándor az 1910-es években.

Egészítsük még ki a fentieket néhány korai BEETHOVEN-kiadvánnyal. Ignaz von SEYFRIED: *Ludwig van Beethoven's Studien in Generalbass, Contrapunct und in der Compositionslehre* . . . c. műve 1832-ből, MARSDIJK BEETHOVEN flamand eredetét bizonyító nyílt levele Bonn polgármesteréhez 1836-ból, WEGELER-RIES *Biographische Notizen*-jei 1838-ból bizonyítják, hogy milyen nagy megbecsülésben volt része a Mesternek már közvetlen a halálát követő első évtizedben. Leveleinek számos korai és modern kiadása, a biográfiák és tematikus katalógusok korán, az 1850–60-as években kezdődő megszakítatlan láncolata méltóképpen reprezentálja a nagy muzsikusz jelentőségét.

Végül tegyünk említést azokról az ünnepi kiadványokról, amelyek épp száz évvel ezelőtt, BEETHOVEN születésének centenáriuma alkalmával láttak napvilágot. Drezdában adtak ki egy munkát *L. van Beethoven. Denkschrift in Rede und Dichtung zur Erinnerung an die Säkular-Vorfeier des Tonmeisters* címmel; Berlinben jelent meg Emil NAUMANN *L. van Beethoven.*

Zur hundertjährigen Geburtstagsfeier c. munkája; végül a magyarok sem maradtak ki a sorból: id. ÁBRÁNYI Kornél szerkesztésében kiadták német nyelven a Beethoven-centenárium ünnepségének programját, szövegeit és magyarázatot a felhangzó zeneművekhez. Az Áll. Gorkij Könyvtár Zeneműtárának munkatársai tehát egy szép hagyományt is folytatnak vállalkozásukkal.

Talán nem is kell különösebben bizonyítanunk, milyen hasznos ez a bibliográfia a zenei szakemberek és a zenekedvelők részére egyaránt. Mindenekelőtt áttekintést ad arról, milyen Beethoven-irodalom forog egyáltalán közkezen hazánkban. Ilyen szempontból sajnáljuk, hogy a folyóiratokban, ill. vegyes tartalmú kötetekben megjelent nagyobb lélegzetű BEETHOVEN-tanulmányok nem kerültek feldolgozásra. Olyan cikkek maradtak így ki, mint pl. MAJOR Ervin közleményei BEETHOVEN magyar vonatkozásairól vagy MÁTRAY Gábor 1871-ben megjelent *Beethoven érintkezése a magyarokkal* c. tanulmánya. Tény, hogy az esetleg még analitikus feldolgozásra nem került kötetek, folyóiratok áttekintése igen nagy költsémmel igényelt volna az adatszolgáltató könyvtáraktól; bizonyára ezért tekintettek el a szerkesztők tudatosan az ilyen típusú anyag közlésétől. Hasonlóképp a teljesség rovására megy, hogy nem tervezik a kéziratos BEETHOVEN-anyag bibliográfiájának publikálását sem (főként kéziratos kottamásolatokról van szó, bár az OSzK Zeneműtára eredeti kéziratos javításokkal és címfelirattal ellátott BEETHOVEN-kottát is őrzi), holott ezeknek közlése a tervezett nyomtatott hangjegyes anyag mellett — esetleg függelékként — nem növelné meg túlzottan a terjedelmet. Igaz, hogy e kéziratok csak a tudományos kutatás számára férhetők hozzá; a Gorkij Könyvtár bibliográfiája pedig nyilvánvalóan főként a nagyközönségnek készült. Oriási előnye: lehetővé teszi, hogy az érdeklődő késedelem nélkül hozzájusson a kívánt könyvhöz, mert a bibliográfia alapján saját maga megállapíthatja annak leelőhelyét. Továbbá felhívja a figyelmet kevésbé ismert, ritkábban előforduló művekre is. Végül pedig a külföld irányában is imponálóan dokumentálja, milyen jelentős helyet foglal el BEETHOVEN a magyar közgyűjteményekben. Azokat a könyvtárakat pedig, amelyekben túlságosan csekély a nagy mesterrel kapcsolatos anyag, ösztönözheti a hiányok pótlására. Épp ezért reméljük, hogy ez a 350 példányban megjelent bibliográfia elfoglalja majd helyét minden fontosabb közgyűjtemény polcain.

P. ÉCKHARDT MÁRIA

Az új élet kezdetén. A Vásárhelyi Népe c. napilap repertórium 1944. okt. 23—1945. ápr. 17. (Az anyagot gyűjtötte és összeállította: KÁRÁSZ JÓZSEF.) Hódmezővásárhely, 1969. Csongrád Megyei Könyvtár. 56 l.

A felszabadulás 25. évfordulója alkalmából kiadott emlékezéssorozatnak egyik darabja Hódmezővásárhely első demokratikus napilapjának repertórium.

A kiadvány elég terjedelmes bevezetőjéből megismerjük a lap születésének körülményeit, a kezdeti nehézségeket, célját, feladatát, növekvő tekintélyét (9—10 ezer példányban készült!), a szerkesztőség forrásanyagát, a város új életre előkészítő munkáját, tartalmi, szellemi arculatának főbb vonásait az első félévben.

Vásárhelyi Népe a Nagyalföld legkorábbi lapjai közül a háború után a negyedik volt (sorrendben az orosházi, szentesi, szegedi *Népakarat* megelőzte, de ezek közül az 1944. okt. 27-ét egyik sem élte túl), és szerencsésebb körülményei miatt a legtovább maradt fenn: 1949. okt. 29-ig ezen a néven, majd többszöri címváltozás után még ma is él Szegeden *Csongrád Megyei Hírlap* címmel.

A szerző néhány eddigi téves adatot — mint pl. a lap személy szerinti ösztönzőjét, vagy az előállító nyomdát — hiteles dokumentumokkal helyesbít. Ismertetése kiterjed a lap adataira, a papír minőségére,

formájára, az egyes számok terjedelmére, leőhelyet is ad. Az OSzK Hírlaptára az 1. évfolyam egyetlen meőlevő számához megkapta mikrofilmen valamennyit és a 2. évfolyam hiányzó számait szintén a Szegedi Egyetemi Könyvtártól a Hódmezővásárhelyi Levéltár eredeti alapján.

A füzet főrésze a hírlap első félévének reprezentálása. A bő válogatás kiterjed a város életére, a politikai, gazdasági szervező munka mellett a kulturális eseményekre, kis mértékben az iránymutató szépirodalomra. A hivatalos rendeletek, a lakosság életét szabályozó hirdetések maradéktalanul fellelhetők benne, a hírvolat kisebb eseményei erősen korlátozva. A 769 tétel időrendben tárja elénk a lap tartalmi részét — kiemelve a dátum, alatta a cím, lapszámjelölés —, majd sok helyen néhány szavas annotáció kíséri. Név- és tárgymutató zárja le a füzetet.

KÁRÁSZ József igen gondos és hasznos munkát végzett, rendszere világos. A különféle témák kutatóinak nagy segítséget nyújt.

Egy adatkiegészítést tennénk hozzá: az OSzK-ban a szentesi *Magyar Népakarat* 4. száma is megvan, amit a szerző nem ismert, — így ennek a lapnak a megszűnése is tisztázott: ugyancsak 1944. okt. 27-én jelent meg az utolsó száma, mint a szegedi *Népakaraté*.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Markos Béla</i> : A magyar könyvtermelés adatai 1712 és 1800 között — Die ungarische Buchproduktion 1712—1800	1
<i>Muszka Erzsébet</i> : A történelmi segédtudományok oktatása a reformkorban — Die historischen Hilfswissenschaften in der Reform-Epoche in Ungarn	12
<i>Mezősi Károly</i> : Petőfi lefoglalt könyvtára és irományai — Petőfi's seized library and papers	24
<i>Podhradský György</i> : Kollár János és a budapesti Egyetemi Könyvtár kapcsolatai — Jan Kollar's Beziehungen zu der Budapester Universitätsbibliothek	39
<i>Gárdonyi Zoltán</i> : Liszt Ferenc második Beethoven-kantátájához — Zu Liszts zweiter Beethoven-Kantate	46

KÖZLEMÉNYEK

<i>Dezsényi Béla</i> : Egy magyar táblabíró véleménye az egyetemi sajtó-oktatásról a XIX. század elején	51
<i>Zsoldos Jenő</i> : Megjegyzések egy Bajza-vershez	54
<i>Ilyés Katalin</i> : Gárdonyi Géza és a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára	57
<i>Sugár István</i> : Az Eger városi nyilvános könyvtár alapítása	60
<i>mgy.</i> : Elsüllyedt folyóiratok: Élőszó (1927)	63
<i>Galambos Ferenc</i> : Bortnyik Sándor Plakát című folyóirata (1933)	64

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Murányi Róbert Árpád</i> : Néhány ismeretlen bártfai nyomtatványról	68
--	----

FIGYELŐ

<i>Kókay György</i> : Újjáalakult a Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság ...	72
<i>Szentmikályi János</i> : A III. Könyvtárügyi konferencia	73
1972: a könyv éve	76
<i>Vezér Erzsébet</i> : A Fenyő Miksa-gyűjteményről	77
<i>Máté Károly</i> : A könyv mestere	80
<i>Káfer István</i> : Anton Augustin Banik 70 éves	85
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Hajdú Helga (1907—1970)	86
<i>mgy.</i> : Forradalmár elődeink	87
<i>Bugyi Balázs</i> : Cavalier Calixte, a könyvgyűjtő orvos (1820—1888)	88
<i>Bugyi Balázs</i> : A Sartonia tudománytörténeti folyóiratról	89
<i>Tiszayné Gesmey Borbála</i> : Bibliographia Historiae Rerum Rusticarum Internationalis 1960—1966	90

SZEMLE

<i>Papp Géza</i> : A XVII. század énekelt dallamai (Ism. <i>Sonkoly István</i>)	92
<i>Huszár Sándor</i> : Az író asztalánál (Ism. <i>Wintermantel István</i>)	93
<i>Szeli István</i> : Utak egymás felé (Ism. <i>W. I.</i>)	95
<i>Husztly Sándor</i> : A Műegyetemi Nyomda története 1921—1950 (Ism. <i>Máté Károly</i>)	96
<i>Gáti József—Héberger Károly—Pásztor Józsefné</i> : Villamossági irodalomkutatás (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	97
<i>Lovász Kálmán</i> : A nyomtatás elmélete (Ism. <i>Móra László</i>)	97
<i>Magyar szabadságharcosok a faszizmus ellen</i> (Ism. <i>D. B.</i>)	98
<i>Wladimir Iljitsch Lenin in Berlin und als Leser der Königlichen Bibliothek</i> (Ism. <i>Remete László</i>)	99
<i>Beiträge zur Inkunabelkunde. Dritte Folge 4.</i> (Ism. <i>Soltész Zoltánné</i>)	99
<i>Fleischhack Curt</i> : Bibliographisches Grundwissen (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	101
<i>Jahrbuch der Deutschen Bücherei. Jg. 5.</i> (Ism. <i>Moravék Endre</i>)	102
<i>Magyar Könyvészet 1968</i> (Ism. <i>Máté Károly</i>)	103
<i>A Magyarországon nyomtatott zeneművek szakosított jegyzéke 1945—1968</i> (Ism. <i>Várnai Péter</i>)	104
<i>Bükyné Horváth Mária</i> : Az Akadémiai Könyvtár kurrens külföldi periodikumai (Ism. <i>Batári Gyula</i>)	105
<i>Gyimes Ferenc—Vavríneck Veronika</i> : Ludwig van Beethoven a magyar könyvtárakban és gyűjteményekben (Ism. <i>P. Eckhardt Mária</i>)	106
<i>A Vásárhely Népe</i> c. napilap repertóriumai (Ism. <i>Nagydiósi Gézáné</i>)	108
<i>Az Esztergomi Népszava</i> repertóriumai (Ism. <i>Nagydiósi Gézáné</i>)	23
<i>Nagy Dezső</i> : Pesterzsébet és Soroksár (Ism. <i>Holló Klári</i>)	11

TABLE DES MATIÈRES

<i>B. Markos</i> : Données statistiques sur la production des livres en Hongrie entre 1712 et 1800 — Avec résumé en allemand	1
<i>E. Muszka</i> : Die historischen Hilfswissenschaften ... — Avec résumé en allemand	12
<i>K. Mezősi</i> : La saisie de la bibliothèque et des écrits de Petőfi après la débacle de 1849 — Avec résumé en anglais	24
<i>Gy. Podhradzsky</i> : Les relations de János Kollár et de la Bibliothèque Universitaire de Budapest — Avec résumé en allemand	39
<i>Z. Gárdonyi</i> : Apropos de la II. cantate à Beethoven de Liszt — Avec résumé en allemand	46

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>B. Dezsényi</i> : Opinion d'un noble hongrois sur l'enseignement universitaire du journalisme en 1818	51
<i>J. Zsoldos</i> : Remarques sur une poésie de József Bajza	54
<i>K. Illyés</i> : Géza Gárdonyi et la Bibliothèque Nationale Széchényi	57
<i>I. Sugár</i> : La fondation de la bibliothèque publique de la ville de Eger	60
<i>mgy.</i> : Les revues oubliées. Élőszó (Vive Voix), 1927	63
<i>F. Galambos</i> : Histoire de la revue A Plakát du peintre hongrois S. Bortnyik	64

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>R. Á. Murányi</i> : Anciens imprimés de Bártfa	68
---	----

CHRONIQUE

<i>Gy. Kókay</i> : La commission de l'Académie Hongroise des Sciences pour l'histoire du livre et la bibliographie	72
<i>J. Szentmihályi</i> : La III ^e conférence bibliothéconomique en Hongrie	72
1972, année du livre	78
<i>J. Käfer</i> : Le 70 ^e anniversaire de A. A. Banik	80
<i>E. Vezér</i> : Le legs de Miksa Fenyő	77
<i>K. Máté</i> : Un maître imprimeur hongrois au XX ^e siècle: Imre Kner	80
<i>K. Csapodi-Gárdonyi</i> : Helga Hajdu (1907—1970)	86
<i>mgy.</i> : Nos ancêtres révolutionnaires	87
<i>B. Bugyi</i> : Cavalier Calixte, collectionneur de livres (1820—1888)	88
<i>B. Bugyi</i> : Observations sur la revue de l'histoire des sciences: <i>Sartonia</i>	89
<i>B. Tiszay-Gesmey</i> : Bibliographie internationale de l'histoire de l'agriculture	90

COMPTES RENDUS CRITIQUES

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

REVUE DU LIVRE

PUBLICATION TRIMESTRIELLE
DE L'ACADÉMIE HONGROISE
DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET LA BIBLIOGRAPHIE

1971

2-3

AKADÉMIAI KIADÁS • BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI ÉS BIBLIOGRÁFIAI FOLYÓIRATA

87. évf. 1971/2—3. sz.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

MÁTRAI LÁSZLÓ

(a szerkesztő bizottság elnöke)

DEZSÉNYI BÉLA

(szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN

KÓKAY GYÖRGY

MEZEY LÁSZLÓ

TARNAI ANDOR

WINTERMANTEL ISTVÁN

(technikai szerkesztő)

SZERKESZTŐSÉG:

Bp. VIII., Pollack Mihály tér 10.
Telefon: 336—323

Megjelenik negyedévenként.

Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítők-nél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlapirodánál (KHI, Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint át-utalással a KHI. 215—96162 pénzforgalmi jelző-számára. Előfizetési díj: 60.— Ft

Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, Bp. V., Alkotmány u. 21.
Tel.: 111—010, (pénzforgalmi jelzőszám 215—11482)
és az Akadémiai Könyvesboltban, Bp. V., Váci u. 22
Tel.: 185—612.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kézira-tokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkekhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrektúra visszaküldésével egyidőben.

A Pray-kódex keletkezése

A *Pray-kódex* legrégebbi szövegméltunket, a *Halotti Beszédet* őrző kéziratos könyvünk, régóta és legáltalánosabban használatos nevét felfedezőjéről és első felhasználójáról, PRAY Györgyről kapta.¹ A kódex — mint az eléggé ismeretes — rendeltetése és törzsszövege szerint úgynevezett sacramentarium, régebbi elnevezéssel liber sacramentorum,² s tartalmazza a mise változó imádságait (oratio, secreta, complenda = postcommunio), a legutóbbi időkig állandó főimádságot (kánon), valamint a nagyobb áldásokat (benedictiones maiores) Gyertyaszentelőre (febr. 2.), Virágvasárnapra, a keresztkütszentelést (Nagyszombaton), a kolostori helyiségek vasárnapi megáldását, a temetést és sok más kiegészítő imádságot, misét és szertartást.³ A temetési rítusban foglal helyet a „sermo supra sepulchrum”, amit *Halotti Beszédnek* szoktunk mondani,⁴ míg az első foliókon — úgy látszik másodlagos elhelyezésben — az esztergomi törvénykező zsinat határozatait találjuk.⁵ A XI. század második felének, a pápai centralizáció céljait is szolgáló műve, a *Micrologus*⁶ olvasható még a kódexben, csaknem teljes szöveggel,⁷ továbbá naptár, naptárszámítási táblák

¹ A kódex első említése egészen mellékesen történik, jegyzetben (G. PRAY: *Vita S. Elisabethae viduae necnon B. Margaritae virginis*, Tyrnaviae 1770, p. 249); PRAY a *Halotti Beszéd* első sorait idézi. Ugyanazon évben SAJNOVICS János, PRAY rendtársa híres munkájában (*Demonstratio idioma Hungarorum et Lapponum idem esse*, uo. 1770) már valamivel többet mond a kódex tartalmáról, melyet paleográfiai időrendben PRAY helyezett el, máig helytálló módon: „En locum Hungaricum seculi XII et ineuntis XIII. Latiatue feleym . . .” (i. h.) PRAY a hetvenes években sűrűn használja és említi a kódexet, de részletesebben nem ismerteti. Viszonylag részletesen ír róla a *Dissertatio historico-critica de s. dextera divi Stephani primi Hungariae regis*, Vindobonae 1771, 43–48 lapjain, végül legrészletesebben: *Diatrise in dissertationem historico-criticam de S. Ladislao Hungariae rege . . . ab Ant. Ganoczy conscriptam*, Posonii et Cassoviae 1777, 211–231. l.

² *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de la liturgie* 15, 242–285 (V. Leroquais), *Lexikon für Theologie und Kirche* 9 (2) 1964, 237–239 (B. Kleinheyser).

³ A kódex kitűnő tartalmi ismertetése: P. RADÓ: *Libri liturgici manu scripti bibliothecarum Hungariae* Budapest 1947, Orsz. Széchényi Könyvtár Kiadványai Szerk. TOLNAI Gábor. XXVI. 31–58. l. ugyanitt a megjelenés évéig legteljesebb bibliográfia.

⁴ Vö. SZABÓ Dénes: *Magyar Nyelvméltékek* (2) 1959, 27–29, a nyelvészeti érdekű irodalommal.

⁵ RADÓ az „első kéz” bejegyzésének tartja: i. m. 31. l.; a szöveg tartalmi-kritikai kiadása: ZÁVODSZKY Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények . . . forrásai*, Budapest 1904; fenti megjegyzésem a „másodlagos elhelyezésről” csak azt a gyanút érzékelteti, hogy synodálék részben vagy egészben nem tartozhattak a kódexhez, máshonnet kerültek bele.

⁶ MOHLBERG Cunibert: *Das älteste Sakramentar Ungarns und eine wiedergefundene Micrologus-Handschrift. = Ephemerides liturgicae* (Roma). 1927, 68. l.

⁷ RADÓ a *Micrologus* szövegét — helyesen — a „második kézzel” iratja, ez kétségkívül korai 13. századi scriptor.

és szabályok (computus), annalisztikus feljegyzések, sok más járulékos szöveggel együtt található a kódexben.⁸ De „a parte potiori fit denominatio” a sokféle szöveg, bejegyzés, töredék fölött áll a teljes sacramentarium, s a kódexnek nevet és jelleget csak ez adhat.

A *Pray-kódex* sacramentarium-volta annyira magától értetődő és általánosan ismert volt, hogy a gyakoribb, felfedezőjét idéző elnevezése mellett, uralkodó műfaji jellege szerint is emlegették. BATHYANY Ignáctól RADÓ Polikárpig a hazai kutatás;⁹ H. JUNGSMANN¹⁰ és B. LUYKX¹¹ műveig a külföldi kutatás a kódexet a műfaj keretében vizsgálta és méltatta. E felfogástól legújabbán P. RATKOŠ tér el, aki iskoláskönyvet lát kódexünkben.¹² BATHYANY már egy jelzőt is ad e Sacramentariumnak, mely a származást lenne hivatott jelölni: Boldvense.¹³ RADÓ kitűnő katalógusában, a Codex Prayanus mellett a Sacramentarium Bolduense elnevezést találjuk.¹⁴ A kódex keletkezési helye e felfogás szerint, a Borsod megyei Boldva hajdani bencés kolostora lenne. E nézet azonban több ellentmondóval találkozott: R. PRIKKEK Marián Pannonhalmát,¹⁵ KARÁCSONYI János Székesfehérvárt,¹⁶ ERNYEI József¹⁷ és újabbán P. RATKOŠ¹⁸ Veszprémet tekinti a *Pray-kódex* keletkezési helyének.

A kódexben a monasztikus és kanonoki liturgia sajátosságai egyaránt felfedezhetők, de úgy, hogy a jelenlegi szöveg határozottan inkább bencés jellegű. Ezért kutatóink többsége a bencés eredet mellett foglal állást, anélkül azonban, hogy — akik e problémával külön foglalkoztak — a kanonoki sajátosságok okát érdemben meg tudták volna adni (ZALÁN Menyhért¹⁹ és KÜHÁR Flóris²⁰). Viszont a káptalani (Székesfehérvár, Veszprém) eredet hívei (KARÁCSONYI, ERNYEI és RATKOŠ) a bencés jelleg egyidejű és tagadhatatlan meglétére sem adnak magyarázatot. Nyilvánvaló pedig, hogy a keletkezési hely, a szerzetesi

⁸ Leírása: RADÓ i. m. és BARTONIEK Emma: *Codices latini medii aevi Bibl. Nat. Hung. Budapestini 1941*, 57–63. l.

⁹ BATHYANY Ignatius: *Leges ecclesiasticae Regni Hungariae II, Albae Iuliae 1785*, 130–196. l. és RADÓ bibliográfiai összeállítása i. m. 35. l., rövid értékelése 36. l.

¹⁰ JUNGSMANN H.: *Missarum sollemnia I–II*, többször idézi a sacramentariumot a Rheinischer Messordo-típus képviselői között.

¹¹ LUYKX Bonifas, JUNGSMANN hivatkozik rá (i. m. I. 173).

¹² P. RATKOŠ: *A Pray-kódex keletkezése és funkciója.* = *Századok* 1968, 941–963 l., szerinte a kódex rendeltetése „... a tartalom után ítélve egyedül didaktikai lehetett, aminek következtében a kódexet a veszprémi káptalani iskola kézikönyvének tartjuk” (962. l.); uo. (79. j.) a kódex „nem csupán sacramentarium, hanem kis középkori encyclopaedia”, melyet „a veszprémi studium már a tatárjárás előtt használt”. Ez azonban teljesen alaptalan; a vizsgált anyag valóságával nem törődő, erőszakolt állítás, ha meggondoljuk, hogy a 172 foliót, azaz 344 oldalt kitevő terjedelemből 127 folio, illetőleg 254 oldal a sacramentarium és rituale (és missale) szöveg, a megmaradó 45 folio (90 oldal) tartalmazza a synodalia decretat, a Micrologust, a Kalendariumot (benne az „orvosi” tanácsok), a krónikát és csupán néhány oldal Alexander a Villa Dei nyomán, az iskolás anyagnak tekinthető naptárszámítási tudnivalókat.

¹³ BATHYANY Ignatius, i. m. 120–121. l.

¹⁴ i. m. 31. l.: „Sacramentarium O.S.B. Boldvense (Codex Prayanus; 1192–95).”

¹⁵ *A Pray-kódex, A Pannonhalmi Sz. Benedek-Rend története I*, Budapest 1902, 439–441. l.

¹⁶ *Hol írták a Halotti Beszédet?* = *Magyar Nyelv.* 1925, 221. l.

¹⁷ *A Pray-kódex termőhelye és eredeti rendeltetése.* = *Magy. Könyvszle.* 1927, 67–83. l.

¹⁸ l. 12. j.

¹⁹ ZALÁN Menyhért: *A Pray-kódex írásának helye és további sorsa.* = *Magy. Könyvszle.* 1927. 247–274. l.

²⁰ *Kanonokok és szerzetesek litániája a Pray-kódexben.* = *Magy. Könyvszle.* 1939. 67–69. l.

vagy kanonoki használat kérdései egymással összefüggnek, és nem lehet az egyik vonatkozásban még használhatónak látszó végkövetkeztetésre jutni, a másik vonatkozás figyelmen kívül hagyásával. És mert kutatóink a felmerülő kérdéseket nem így — együtt nézve őket — vizsgálták, ma is még problémát jelentenek: 1° a keletkezés helye, 2° a használó egyházi testület.

*

A keletkezés helye tekintetében még mindig Boldva áll az első helyen.²¹ BATHYÁNY Ignác hívta fel a figyelmet az e tekintetben döntő érvnek számító bejegyzésre: „monasterium iohannis b(aptiste) comburitur iuxta bulduam situm”²² Boldvát a kódex keletkezési helyéről valló felfogás további támaszra talált különböző szövegrészekben: „intercedente beata Maria semper uirgine et beato Iohanne . . . hoc sanctum ovile circumda . . .” „cum omni congregatione et familia b. Iohannis baptiste . . .”²³ (később zárójelbe került). Így azután Radó már csak Sacramentarium OSB Bolduense néven ismertette eddig legjobb leírásában. Keresztelő Szent János volt tehát a boldvai monostor patrociniuma, s ennek használatára készült a *Pray-kódex sacramentariuma*.²⁴

Azonnal láthatjuk, hogy topográfia és patrocinium együttesen adhatnak választ a kódex keletkezési helyének kérdésére, de külön is vizsgálándók. A boldvamenti Keresztelő Szent János leégésére vonatkozó megjegyzés ugyanis beilleszkedik abba az annalisztikus megjegyzés sorba (ff. 15–16), melyben az 1144. évhez ezt olvassuk: Regnante gloriosissimo rege Geyza dedicatum est monasterium in ciploc in honore Sancte Marie a uenerabili episcopo martyrio.²⁵

²¹ Ez kitér az irodalmat és a kérdés történetét legjobban ismerő RADÓ Polikárp előbb (24. j.) idézett kódex meghatározásából.

²² BATHYÁNY i. m. 210. l. *Kódex*: f. 16’.

²³ f. 56. és f. 105’, az utóbbi helyen (Missa communis pro uiuis atque defunctis = Oratio „Pietate tua”): „famulus et famulas tuas (atque loca nostra una cum omni congregatione et familia beati Iohannis baptiste) . . .” a () jelek közötti rész elhagyható lett „Ker. Szt. János gyülekezetén” kívül. Az egész szövegezés („loca nostra”) valami bencés reformcsoportra utal, ami azonban akkor Magyarországon még alig képzelhető el.

²⁴ RATKOŠ megkísérli (i. m. 961–962. l.) a „boldva melletti” Ker. Szt. János monostort a jászóiival azonosítani, és GYÖRFFY egy adatára (*Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* 760. l.) hivatkozva a Borsod megyei Boldvára vonatkozó eddigi nézeteket elutasítja. GYÖRFFY adata azonban a falu plébániaegyházának és nem a monostornak patrociniumára vonatkozik. Nem bizonyított ugyanis, hogy a bencés apátság megszűnése után, a keresztelő egyház szerepét a monostoregyház vette át. Még bonyolultabb kombinációkhoz vezet a Jászóra vonatkozó nézet. A premontrei kanonokok jászói Ker. Szt. Jánosról nevezett szentegyháza és kolostora valóban a Boldva két ága között fekszik. A prépostság elnevezése azonban 1234-ben még „de ualle Turna” (N. BACKMUND: *Monasticon Praemonstratense I.* Straubing, 1949–53), viszont GYÖRFFY (i. m. 176. l.) idéz egy oklevelet, mely úgy értelmezhető, hogy Jászón világi kanonokok társasegyháza lett volna („in quadam nostra ecclesia collegiata Yazou nominata” mondja az esztergomi káptalan). Így ez a kép alakulna ki: 1234-ben egy premontrei kanonokokolostor van a tornai völgyben, Jászón magán (a Boldva mellett) van egy társaskáptalan, mely azonos lenne a Boldva-parti Keresztelő János monostorral (a „monasterium” szó ennek nem mond ellent!), csak hogy ez már — a *Pray-kódex* szerint — 1203-ban leégett. Lehetséges végül is, hogy az eredetileg a tornai völgyben lakó premontrei konvent vette át és alapította újra (KÁLMÁN herceg segítségével) a leégett vagy elpusztult jászói káptalan-egyházat. Azonban mindezen kombinációk együttvéve sem vezetnek egyértelmű eredményhez, hiszen Boldván is volt és van egy monostoregyház, s ezenfelül a Jászóval való premontrei és világi kanonoki kombinációk nem illeszthetők bele jelen kódexünk bencés összképébe.

²⁵ f. 15.

MARTYRIUS, aki a Széplakon (Kassa mellett) levő monostoregyházat Szűz Mária tiszteletére az említett évben felszentelte, a területileg illetékes egri püspök volt.²⁶ A széplaki Máriakolostort az ABÁK egyik ága alapította és bencésekkel népesítette be.²⁷ Hatvan évvel később égett le a boldvai apátság, s erről szintén megemlékezik a kódex. Ha a két topográfiai vonatkozást (Széplakot és Boldvát) együtt mérlegeljük, azt kell mondanunk, hogy Széplak ugyanúgy lehetne keletkezési hely, mint Boldva. Azonban Boldva mellett szól a Keresztelő Szt. János-patrocínium, s a Keresztelő nevének ismételt előfordulása a sacramentariumban. Bizonyos, hogy a kódex egy, az említett patrocínium alatt álló bencés kolostorban keletkezett, de ebből még nem következik, hogy az csak Boldva lehetett, miután az ottani monostor leégésére vonatkozó bejegyzés önmagában ugyanolyan értékű, mint a széplaki monostor felszenteléséről tudósító. A Keresztelő tiszteletére szentelt bencés monostor az országban a 12. sz. végén három volt,²⁸ az emlegetett Boldva, a Bihar megyei Szentjános és a Gömör megyei Jánosi. RADÓ és KÜHÁR joggal zárja ki a Széplaktól távol eső bihari monostort, de nem vonja be egyikük sem kombinációiba Jánosit. Pedig ez utóbb említett nagyjából egyenlő távolságra lévén Széplaktól és Boldvától, mindkét monostor dolgairól értesülhetett. E megfontolások alapján a *Keresztelő Szent János-patrocíniumú bencés monostor, melyben a sacramentariumot másolták, a Rimaszombat mellett létezett Jánosi bencés apátsága lesz.*

Boldva mellett — már ritkábban emlegetve — Székesfehérvár és Veszprém került szóba. Mindkettő azért, mert e helyek indokolhatták volna a kódex szövegében „pontifex”-re, püspökre, klérusra és nem szerzetesekre utaló szövegrészeket, szertartási előírásokat.²⁹ Hangsúlyoznom kell, hogy bár a bencés jelleg ellenfelei helyesen emelik ki a szöveg nem bencés vonatkozásait, de — meggyőződésem szerint — a kezünkben levő kódex ténylegesen bencés jellegét nem gyöngíthetik. KARÁCSONYI a fehérvári prépostban látta a pontifexet,³⁰ azaz a püspöki jelvények viselőjét, ERNYEI és RATKÓŠ a veszprémi püspökben.³¹ ZALÁN Menyhért elutasította KARÁCSONYI felfogását főként azért, mert a fehérvári prépost nem viselt infulát és más püspöki jelvényt.³² Ez nem áll. A királyi prelátusok már II. ENDRE korában a pontificalék viselői voltak,³³ és köztük az első volt a koronázási és temetkezési bazilika főpapja, a pannonhalmi apáttal egyenlő jogállású (a pápának közvetlenül alávetett) fehérvári prépost.³⁴ A sacramentarium szövege mintha maga is támogatná KARÁCSONYI nézetét. A különböző könyörgések (orationes ad diversa) között ugyanis egymás után következnek: pro papa et episcopis, pro antistite et suis

²⁶ *Schematismus cleri archidioecesis Agriensis, anni 1939, Agriae 1939, p. XXII.*

²⁷ KARÁCSONYI János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I*, Budapest 1900. 43. l.; SÖRÖS Pongrác: *Elenyészett bencés apátságok. = Pannonhalmi Rendtörténet XII/6*. Budapest 1916.

²⁸ SÖRÖS i. m.

²⁹ A vonatkozó helyeket l. RADÓNÁL; érvelésében ERNYEY nagy határozottsággal használta fel őket, l. 17. j.

³⁰ l. 16. j. i. m. 78. l.

³¹ l. 17. j. és 12. j.

³² A *Pray-kódex* írásának helye . . . (19. j.) 265. l.

³³ MEZEY L.: *Ungarn und Europa im 12. Jahrhundert. Kirche und Kultur zwischen Ost und West. = Vorträge und Forschungen XII* (Konstanz) 1968, 258, 8a.

³⁴ MEZEY László: *Székesfehérvár egyházi intézményei a középkorban. = Székesfehérvár évszázadai 2* (1971).

subditis, pro abbatibus. Az itt említett antistes, ha úgy értelmezem, hogy nem püspök, lehetne a fehérvári prépost, mint külön joghatósági területtel rendelkező prelátus. De lehet, hogy mégiscsak a megyéspüspökre gondolt a példány összeállítója. Az kétségtelen, hogy pontifex, klérus, archidiaconus stb. szereplése a bencés eredet összképébe nem illik bele, s a bencés kutatók e problémát megoldani nem tudták, legfeljebb megkerülték.

ERNYÉY, majd RATKOŠ, igen helyesen, a kódex keletkezését káptalani környezetbe helyezik. Mindketten Veszprémet, a püspöki egyházat és a káptalant jelölik meg a kódex keletkezési helyének.³⁵ Amennyire helytálló RATKOŠ okfejtése a húsvéti körmenet jelentősége tekintetében,³⁶ de még olyan jelentéktelennek tűnő részlet, mint a „fratres” szónak a káptalanbeliekre értelmezése dolgában is,³⁷ annyira nem fogadható el a patrocíniumokra vonatkozó okoskodása. A veszprémi Keresztelő Szt. János templom nem hozható kapcsolatba kódexünk körmeneti könyörgésével, mert ez utóbbiból határozottan kitűnik, hogy a processio visszatérése után, a kiindulási templomban, melynek Ker. János is patrocíniuma volt, énekelték.³⁸ Veszprémi szövegben Mihály főangyal nevének kellene itt állnia. Kódexünk szövege csak olyan értelmezést enged meg, hogy a templom, melynek főoltára előtt a könyörgést elénekelték, a Keresztelő tiszteletére volt szentelve. A Szent Kereszt-oltár említéséből semmiféle különlegesen veszprémi Kereszt-kultuszra nem következtethetünk. Szent Kereszt oltár volt minden középkori székes- és vélhetőleg nagyobb monostoregyházban is. Ez az oltár a templom tengelyében állt, egy vonalban a kanonoki vagy szerzetesi kórus hajó felőli bejáratával. Ez volt a halottakért rendelt reggeli missa matutinalis végzésének és a plébániai funkcióknak helye.³⁹ Meglepő az lenne,

³⁵ RATKOŠ i. h. (12. j.) 944. l.

³⁶ uo. 948–951. l.

³⁷ uo. 951. l. „A fratres kifejezésen a káptalan tagjait kell értenünk . . .”, helyes a „monasterium” értelmezése is (uo. 952. l. 43. j.)

³⁸ RATKOŠ igyekezetének („valóban nagy erőfeszítésbe került a Pray-kódexben határozottan említett Keresztelő Szent János templomának hozzávetőleges lokalizálása . . .”) akkor lett volna inkább értelme, ha sikerül kimutatni, hogy a veszprémi Keresztelő János templom teljesen beleillik a húsvéti körmenet leírásába. Csakhogy kódexünk kifejezetten a „pontifex” egyházát, tehát a székesegyházat említi kiindulási és visszatérési helynek, s a stáció van a Margit-egyházban. Szt. Iván ugyanis a visszatérés (f. 56: „in redeundo cantentur versus . . .”) után, a főoltár előtt énekelt orációban talál említésre: „Finito uersu intrantes chorum dicant . . . Et alii duo ante altare prosequantur istum uersum Recordamini — Tunc dicatur haec oratio Suscipe domine preces nostras et per resurrectionem . . . intercedente beata Maria semper uirgine et beato Iohanne baptista muro custodie tuo hoc sanctum ouile circumda . . .” Hogy azonban a mintapéldányban itt eredetileg csak Szűz Mária oltár említése állhatott, a Gyertyaszentelői körmenet befejező könyörgéséből következik.

³⁹ Csak példaként említem a következőket. Esztergomban a Szt. Kereszt oltár igazgatója minden hétfőn és pénteken és a nagyböjt hétköznapjain nagymisést mondott a megholtak lelkiüdvéért; és ő a vár plébánosa (KOLLÁNYI F.: *Esztergomi kanonokok*, Esztergom 1900, 21. l.). Egerben: az altare S. Crucis mestere: minden héten egy misét mond a halottakért: „Habet etiam curam omnium defunctorum in ecclesia sepeliendorum et tempore celebrationis exequiarum missas dicere . . .” (*Az egrői főegyház Szent János-könyve*. Liber S. Iohannis, közléteszi KANDRA Kabos, Eger 1886, 468. l.); Nagyváradon: „altare sancte crucis, quod per nos [capitulum] et episcopum institutum, primo competentem, postmodum vero uberius per Stephanum iuniorem regem Hungariae [V. István] est dotatum ratione missae, que in dicto altari pro defunctis celebrari consueverunt . . .” (BUNYITAY V.: *A váradi káptalan legrégebbi statutumai*, Nagyvárad 1886, 71. l.); a Kereszt oltárnak a dómliturgiában mindig előkelő helye van, mint ez középkori Ordinariusainkból kitűnik. Gyertyaszentelő: „. . . descendit processio ante aram s. crucis . . .” (Ordinarius . . .

ha Veszprémben vagy a Pray-sacramentariumot használó valamely más egyházban a Kereszt-oltár nem lett volna meg.

RATKOŠ nagy jelentőséget tulajdonít továbbá a sacramentariumban Szt. Mihály ünnepe oratio-feliratának: „Dedicatio basilice s. michaelis”⁴⁰ Szt. Mihály bazilikájának a veszprémi székesegyházak tekintvén. Ez azonban súlyos tévedés. A különböző sacramentarium-típusok (Gregorianum,⁴¹ Gelasianum,⁴² Leonianum⁴³) a főangyal ünnepét így emlegetik, mert a nap tényleg a római Szt. Mihály templom felszentelésének évfordulója.⁴⁴ Az meg, hogy Mihály ünnepének nyolcada volt (okt. 6.), minden magyarországi (Strigoniense) és csaknem minden frank-római ritusú misekönyvből látható.⁴⁵ A patrocíniumokat és egyáltalán a kalendáriumot érintő érvei RATKOŠnak nem bizonyítanak. Szándékosan emel ki olyan vonatkozásokat, melyek elmélete mellett bizonyítanának, ha azok kellő tájékozódáson alapulnának.⁴⁶ Igen helyesen hangsúlyozza a nem monasztikus sajátosságokat, de ez még nem jogosítja fel arra, hogy a bencés vonatkozásokat figyelmen kívül hagyja. Ezek szép számmal vannak, s a bencés kutatók terjedelmesen méltatták is valamennyiüket. Hogy csak egyet említsek, Szt. Benedeknek két ünnepe van (márc. 21. és júl. 11.),⁴⁷ a nyári ünnepnek nyolcada is van (júl. 18.).⁴⁸ Ez meg korántsem olyan általános, mint Mihály oktávája.

A kódex keletkezéstörténetét éppen a kanonikális és monasztikus jellegzetességeknek keveredése, s ez a tény teszi igen bonyolulttá. Kísérreljük meg a megoldást ennek szem előtt tartásával megtalálni.

*

Hogy a kódex 1200 körül bencés kolostorban vagy kolostorokban volt használatban, a sanctorale⁴⁹ bencés sajátosságain kívül a monasztikus rituale

alme ecclesie Agriensis . . . közzéteszi KANDRA Kabos, Eger 1905, 133. l.); a Kereszt ünnepein (május 3. és szept. 14.): „totum officium missae peragitur in altari sancte crucis . . .” (uo. 149. l.).

⁴⁰ RATKOŠ i. h. 950—951. l.

⁴¹ *Liber sacramentorum Gregorii Magni*: „III Kalendas Octobris — Dedicatio basilicae sancti Michaelis”, Migne, *Patrologia Latina*, 78, 143. l. De az, a jegyzet tanúsága szerint nemcsak a római, de még a gallikán tradíció szerint is: „in cuius praefatione seu contestatione dedicationis fit mentio.”

⁴² „Dedicatio Basilicae Angeli Michaelis”, *The Gelasian Sacramentary. Liber Sacramentorum Romanae Ecclesiae*. Fdit. H. A. WILSON, Oxford 1894, 200. l.

⁴³ *Sacramentarium Leonianum — Codices selecti phototypice impressi*. Vol. I. Einl. Franz SAUER. Graz 1960, 82V.: „Pridie Kalendas Octobris Basilicae Angeli In Salaria”.

⁴⁴ *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, 16, 192. l.

⁴⁵ Így volt ez Egerben is: „de sancto michaelis fit suffragium per totam octavam . . .” *Ordinarius* 180. l. (39. j.).

⁴⁶ A példákat lehetne szaporítani. De álljon itt egy-kettő: „Mária-templom . . . melyhez később iskola tartozott . . .” i. h. 949: a jegyzetben: „capella b. Marie virginis de Scolis . . .”, azaz: a Mária kápolna volt az iskola kápolnája, ez tartozott ahhoz. Szűz Mária, Szt. Iván, Szt. Kereszt patrocínium-csoport együttes jelenlétéből már Veszprém és Százava közötti kapcsolatok lehetőségét sejteti (950. l. 87. j.). De ugyanez megtalálható Egerben (*Liber S. Iohannis* [39. j.]); Váradon (BUNYITAY, Stat. 69, 71), Esztergomban (Kollányi. LI—LII), mindenütt a székesegyházon belül! A naptárbeli megjegyzésből „Incipiunt dies canicularum . . . Finis dierum canicularum” már iskolai szünetre következtet. Pedig ez igen sok középkori naptárban olvasható, s a középkori iskolai szünet éppen nem a kánikulára esett.

⁴⁷ *Pray-kódex* ff. 72', 79—79'.

⁴⁸ uo. f. 80.

⁴⁹ KNIEWALD Károly: *A Pray-kódex Sanctoraleja*. = *Magy. Könyvszle.* 1939. 1—53. l. RATKOŠ kritikája általában helytálló.

(vasárnapi körmenet az áldásokkal),⁵⁰ a temetés szertartása (szerzetesi), ahol conventusról⁵¹ és nem klérusról van szó, eléggé bizonyítja. A vonatkozó érveket Radó Polikárp gondosan összegyűjtötte, s ezzel a kódex jelenlegi alakjában bencés eredetét bizonyította is. Más kérdés, hogy a kódex-szöveg mit árul el eredetéről.

A kritikus pontot az egyházi év legkiemelkedőbb napjainak és szertartásainak⁵² leírása szolgáltatja. E foliók, csakúgy, mint általában a benedictiones maiores (Gyertyaszentelő, Hamvazószerda), kiáltó ellentétet mutatnak e napok monasztikus szertartásrendjével. Már Ratkoš szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy a hamvazószerdai körmenet a cinteremben tart stációt.⁵³ Ez — szerinte — szerzetestemplom mellett nem lehet. Temető lehetne éppen, és volt is szerzetesek monostoregyházai mellett. A feltűnő inkább az, hogy kódexünk nem a „claustrumba” vagy régi deákos nevén ambitusra, a kolostor árkádok keresztfolyosójára vezeti a körmenetet, mint általában a monasztikus és szerzeteskanonoki szokások.⁵⁴ Ebből az előírásból tényleg egy szabadon (nem hozzáépített épülettel) álló egyházra kell gondolni.⁵⁵ Ez a körmenet különben is a templom körüljárásából állt.⁵⁶ A nagyhét egész szertartásrendjének leírása egyébként is távol van minden monasztikus vonástól. Virágvasárnap a „gallyak és virágok” megáldása (benedictio florum et frondium) a körbenálló klérus (circumstante clero)⁵⁷ előtt történik. Nagycsütörtökön a miséspapok és diakonusok („félpapok”) is áldoznak⁵⁸ és nem „fratres”, „monachi et conversi” vagy egyszerűen „conventus”. Nagypénteken: „conueniant omnes ecclesiastici” kifejezés⁵⁹ a leghatározottabban kizárja egy szerzetes közösség szereplését. Az „ecclesiastici” alatt ugyanis általában világi papokat értettek.⁶¹ Az e napon szokásos kereszt-tisztelet, ún. „adoratio crucis” rítusának leírásánál is: „duo presbiteri stantes retro altare” olvasható⁶² és nem „fratres” vagy „monachi”. Az „archidiaconus cum duobus clericis” ugyanitt ZALÁN mesterkélte magyarázatával szemben⁶³ csak főesperes lehet, ez meg csupán püspöki egyházban szerepel.

⁵⁰ ff. 129'—131'.

⁵¹ ff. 133—136': „omnis conventus uersa facie stat ad orientem . . .” „dominus abbas dicat hunc uersum . . .”.

⁵² Az összehasonlításhoz felhasználtam MARTÈNE Edmundus: *De antiquis ecclesiae ritibus III*. Antuerpiae 1764, 45—48. l. (gyertyaszentelő), 51—57. l. (hamvazó), 70—72. l. (virágvasárnap), 173—181. l. (húsvétvasárnap) és IV. l. (De ant. monachorum ritibus, uo. 1764) 119—120, 147, 183. l. megfelelő monasztikus rítusait; továbbá a Cluny-i (*Ordo Cluniacensis per Bernardum, Vetus Disciplina monastica*, Parisiis 1726, 296—197, 307, 319 l.).

⁵³ RATKOŠ, i. h. 951. l.

⁵⁴ Vö. MARTÈNE i. h. (52. j.)

⁵⁵ *Érdy-kódex*: (a hamvazás után) „zenth processiot es yarnak az zenth egyhaznak körülé) Nyelvenléktár IV, 207.

⁵⁷ Ordinarius Agrien. (39. j.) 54. l.

⁵⁸ f. 45 „ibi circumstante clero ubi palmarum [rami] consecrandi sunt.”

⁵⁹ f. 49. „Fractis autem oblatiis communicent presbiteri quam diaconi quam ceteri omnes.”

⁶⁰ Nagyszombaton is: f. 52. „conueniat omnis clerus ad ecclesiam . . .”

⁶¹ Du CANGE, Glossarium mediae et finae lat. II 227, s.v.

⁶² RADÓ, *Libri* 46. l.

⁶³ A P-k. írásának helye (*Magy. Könyvszle.* 1927) 254. Érvei általában gyengék, pl. discalceati nudis pedibus, csak bencéseknel. (Vö. ezzel szemben MARTÈNE: *De ant. eccl. ritibus* kanonokokról szólva is passim.)

⁶⁴ ff. 55—54'

⁶⁵ Váci egyhm. almanach 1970, 18—21 és az idézett irod.

Igen súlyosan esik a latba a monasztikus származás ellen a keresztkút, a fons baptismalis említése Nagyszombat szertartásainak leírásában.⁶¹ A kereszteleés ugyanis a plébániai jogok legelőkelőbbje, s kizárólag székes- s a belőle leszár- mazó kereszteleő- (plébánia-) egyházakban (ecclesiae baptismales) van meg.⁶⁵ Az Árpád-korban azonban a szerzetesek ki voltak zárva a plébániai tevékenység- ből, s még saját egyházaikat is világi papokkal látták el.⁶⁶ A monostoregyházak mellett pedig rendre külön kereszteleő egyházak is emelkedtek.⁶⁷ A kódex rubrikái szerint viszont a templomban „fons” áll, melynek vizét a *pontifex* húsvét vigíliáján megszenteli.⁶⁸ S ennek végeztével ismét körmenet indul, mint a vecsernyén is, „de fonte ad chorum”. A kódex szükségesnek is tartja megjegyezni, hogy pünkösöd vigíliáján a keresztkútszentelés „hoc more canoni- corum” történik így; „sed more monastico” a bevezető négy ószövetségi olvasmány után — a *fons* szentelésének elhagyásával — azonnal a litániát kezdték énekelni, majd kezdetét vette a mise.⁶⁹

Mindezekből máris egy módszertani kérdés rajzolódik ki. A bencés haszná- lóinak kezén jelen formájában ránk maradt kódex nyilvánvaló szerkesztési ellentmondásait nem a mintapéldány gondatlan másolása, a más használói kör igényeihez nem eléggé gondos adaptálása okozza-e? A kódexkutatásban nem ritka eset megoldásának metodikája⁷⁰ talán jelen problémánk megoldását is előreviszi.

Annyit már megállapíthatunk, hogy a *Halotti Beszédet* tartalmazó kódexet egy Kereszteleő Szt. János tiszteletére szentelt bencés apátság használta, mintapéldánya azonban valamely székesegyház sacramentariuma volt. Így megmagyarázható a főpapi ruhák felöltésénél mondandó imádságok előfordu- lása,⁷¹ a nagyheti szertartások éppen nem szerzetesi környezetre utaló előírá- sai. Hol készült és volt használatban ez a mintapéldány? Ha a Kereszteleő Szt. János mellett — és előtt — más patrocíniumot veszünk figyelembe, első- sorban Szűz Mária egyházra kell gondolnunk. Így: „intercedente beata Maria semper virgine et beato Johanne...”, amennyiben feltételezhető, hogy a b. Johanne későbbi hozzáadás, a másolat igényei, tehát az új templom és annak patrocíniumának megfelelően. A temetési szertartásban: „cadauer portetur ad altare sancte N. . . .”⁷² ha arra gondolhatunk, hogy az N. helyett

⁶⁶ Schreiber G., Gregor VII Cluny, Citeaux, Prémontré zu Eigenkirche, Parochien und Seelsorge, Gemeinschaften des Mittelalters. Münster W. 1948, 273–370. l., itt lesz vilá- gos egyrészt a magyar bencésségnek a nyugatitól eltérő struktúrája (a prioratusok csak- nem teljes hiánya), másrészt a szerzetesplébániák elleni beállítotttság még a magyar premontrieieknel is. A zalavári apát és területe plébánosainak jogviszonya: *A zalavári apátság története*, PRT VII, Budapest 1902, 60–61. l.

⁶⁷ A monostor és plébánia különbözőségére példák: *Hajdani monostorok a csanádi egyházmegyében*, Budapest 1926.

⁶⁸ „Interim pontifex intret in consecracionem fontis et fiat benedictio fontis.” (f. 54)

⁶⁹ f. 60. „Ibique expleto baptisterio (= keresztkútszentelés) redeant ad chorum cum eadem processione cantando letaniam Kyrie leison X(riste) K(yrie)” „Sed hoc secundum canonicos secundum uero ordinem monachorum simul lectione et oratione dicatur letanie”, mert a szerzeteseknél nem volt keresztkút. Meg kell említeni viszont, hogy a 13. sz. első harmadába illő kéz (cursiva notularis) kereszteleő egyházra utaló megjegyzésekkel kíséri a margón szövegünket. Ez a glossázás talán már a deáki használat korából való.

⁷⁰ Az ilyen módszertani kérdésekről MEZEY László: *Problémák és megoldások a kódex- kutatásban*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1960. 159–166. l.

⁷¹ ff. 22–23'; 1. RADÓ, *Libri liturg.* I. 41–42. l.

⁷² A kódexben határozottan N. betű áll. RADÓ azonban M.-t látott, s azt M(arie)-nak oldja fel (*Libri*, 57.)

Marie állhatott, s a holttestet a templom főoltára elé vitték, s ez Mária oltár volt. De még mindig megmarad a lehetőség, hogy sancte Crucis-t értelmezzünk, s ez esetben az előbb említett Szt. Kereszt-oltárral kerül a hely kapcsolatba. Lehet végül, hogy az N. betű egy női szent neve helyett áll.

E kétségeskedéseknél határozottabb eligazítást ad a már többek, legutóbb RATKOŠ által is igen alaposan hasznosított húsvéti körmenet.⁷³ „Ora tertia”, tehát kilenc óra tájban délelőtt,⁷⁴ az összes klerikusok (nem szerzetesek!) ünnepi öltözékben gyűljenek össze.⁷⁵ A szenteltvíz hintés után a kántor elkezdi a „Cum rex glorie” antifonát.⁷⁶ Ezt énekelve (sic veniant canentes) menje-

⁷³ i. h. 948–953. l. (természetesen nem „Veszprém topográfiája tükrében” kell értékelni).

⁷⁴ RATKOŠ ugyan itt „nagyszombati” szertartást említ, de világosan húsvétvasárnapról van szó a kódexben, a Tertia órája pedig csak délelőtt kilenc óra lehet és nem „délben” (uo. 948. l.).

⁷⁵ „clericis sollempnibus uestimentis sint parati” f. 55’

⁷⁶ A körmenet leírása a következő: „inprimis fiat exorcismus aque. Post hec presbiter accipiens de ipsa aqua et spargat super altare ita dicendo: Vidi aquam. (neumákkal) Ps. Confitemini domino Gloria patri (neumákkal) (RADÓ, 48. l.); összehasonlításul álljon itt az egri Ordinarius (39. — j. 72–73. l.) leírása: „Item ad processionem cantatur antiphona. Cum rex glorie et transit processio ad s. petrum, ubi dicitur una oratio cum versiculo ut in capitulari. Qua finita choratores incipiunt. Salve festa dies. Choro repente aliquando a principio. Aliquando a Qua deus infernum. Et perveniendo ad ecclesiam stet processio ad duas partes ante altare s. crucis cum astantibus suis Episcopo ante altare beate virginis stante. Finito Salve festa dies. succentor incipit antiphonam. Sedit angelus. Cantando usque. Nolite metuere. Post hec pueri supra altare s. crucis canunt antiphonam. Crucifixum in carne. Qua finita succentor incipit. Nolite metuere. Cantando usque Alleluia. Deinde choratores ante altare s. crucis versis facibus ad processionem canunt antiphonam. Recordamini. Qua finita intrat processio ad chorum cantando. Alleluia. cum sua nota. Postea dicitur versiculus cum sua oratione ante altare magnum. ut in capitulari. Deinde dicitur missa sollempniter.

A MARTÈNE (*De ant. eccl. ritibus III*, 179–183. l.) által a francia katedrálisok liturgiájából közölt részletek közül csak a strasbourg-i közelít a magyar usushoz (uo. 181), ezzel szemben a magyar székese gyházak középkori ordójának és a karoling liturgikus szokások törzsterületének rokonságát a münsteri ordinarius mutatja (a húsvéti körmenetről): *Opuscula et textus, series liturgica — Excerpta ex ordinariis germanicis (Ex Ordinario II maioris ecclesie Monasteriensis, edidit Richardus STAPPER), Münster, 1936.* „Sic procedentes cum responsorio ‘Angelus domini’ intramus ad s. Paulum. Ibi statione disposita statim duo canonici maioris ecclesie cantabunt ‘Populus acquisitionis’. Chorus respondet ‘Christus resurgens’. Finita antiphona, qui presunt choro, imponunt antiphonam ‘Cum rex glorie’, et sic eximus et facimus sollempnem processionem per circuitum curie in cappis sericis. Ad s. Iacobum intramus, vexillis et sancta cruce foris stantibus. Ibi cantamus, Aduenisti desiderabilis’. Finita antiphona statim duo scholares imponunt ‘Salve festa dies’. Cum istis versibus perficimus circuitum curie, et disposita statione in medio ecclesie nostre incipiunt cantores ‘Sedit angelus’. Tunc duo canonici ex iussu decani in ambone super primum altare cantabunt ‘Crucifixum’. Quibus respondens chorus redit ad chorum cantans ‘Nolite metuere’. Deinde duo sacerdotes iuxta maius altare cantabunt alium versum ‘Recordamini’. Tunc cum tropis incipitur missa secundum libros . . .”

A szövegek eredetéről és értelmezéséről, minthogy az egyedül a premontrai kanonokok tradíciójában maradt meg, a rend liturgiáját ismertető Placide LEFÈVRET idézem: „Avant la messe solennelle, le jour de la fête, procession dont les chants, désignés par l’ordo à la fin du XIIe siècle, étaient certainement reçus antérieurement. On notera, comme chant de départ, l’antienne célèbre de Notker, richement décorée de méliques, Cum rex glorie Christus: elle rappelle la descente du Seigneur ressuscité aux enfers, d’après le texte des évangiles apocryphes. Durant la station, devant l’entrée du chœur au retour, le superbe répons Sedit angelus dont les deux versets Crucifixum et Recordamini sont chantés ante et retro crucem, survivance, semble-t-il, du répertoire employé pour dramatiser le mystère de la résurrection à l’issue des matines pascales, comme le prescrivait maint ordinaire du moyen âge, ceux de Liège et de Louvain par exemple.” (*La Liturgie de Prémontré*, Louvain 1957, 84. l.)

nek a Szent Margithoz, azaz a tiszteletére szentelt egyházhoz, melyben az antiochiai vértanú szűz egy antifonáját (O quam preciosa) éneklék, majd egy húsvéti orációt „intercedente beata Margareta” betoldással. Visszatérőben énekeljék a „Salve festa dies, toto v[enerabilis evo]” kezdetű húsvéti éneket, s ennek verseit elvégezve a „Sedit angelus” antifonát énekeljék. Így menjenek be az egyházba és álljanak fel a Szt. Kereszt oltára előtt és énekeljék ez a vers: „Crucifixum”. A vers végeztével menjenek be a kórusba, és mondják „Nolite metuere”, ezután következik egy könyörgés, melyben a már említett formában Máriáról és Jánosról történik említés.⁷⁷ Mivel a könyörgést a főoltár előtt énekelték, a patrocíniumokról van itt szó, mégpedig két különböző egyház védőszentjéről; az egyik Máriát, a másik a Keresztelőt tisztelte annak. Figyelniünk kell arra is, hogy a János-patrocínium említése csak becsúszott egy olyan szöveggörnyezetbe, mely teljes egészében a kanonikális, sőt dómliturgia körülményei szerint másolódott kódexről-kódexre. *A jánosi bencés másoló előtt tehát egy olyan kézirat volt, melyben egy Mária-székesegyházból a húsvétvasárnap-i processzió, egy nem nagy távolságra eső Margit-templomba ment. A távolságot nagyjából meg is tudjuk adni, ha a „Cum rex gloriae” antifona, illetőleg — visszafelé menet — a „Salve festa dies” éneklési idejét vesszük figyelembe s következtésképpen azt, hogy milyen távolságra lehet azonközben lassú menetben elmenni.*

Mielőtt e feltevés segítségével próbálnánk eredményhez jutni, nézzük meg, mely magyarországi székesegyházak voltak Máriának szentelve, és hol állt — a közelben — egy antiochiai Margit-templom. Az első vonatkozásban Esztergom (Adalbert társpatrocíniummal, mely Máriát később háttérbe szorítja), Győr, Várad és Vác. A három első Nagyboldogasszony (aug. 15.), Vác azonban Kisasszony (szept. 8.) ünnepén⁷⁸ tartotta „az egyház nevének napját”. A négy lehetőség közül csak Vác ajánlja magát a patrocínium napját illetően azzal, hogy Kisasszony (Nativitas Marie) ünnepére külön prefációt ad a mise-imádások között, ezzel az év legnagyobb ünnepének szintjére emelve a nap szövegekkel díszítését. Másrészt a váci püspöki monostor az egyetlen a középkori Magyarország Mária-székesegyházai között, melynek közelében Margit-templom állt;⁷⁹ a váci alsóváros plébániája. Ez a „Sancta Margareta” Vácott a volt Budapesti Főút és a Burgundia utca összeszögellésében levő kis téren állhatott,⁸⁰ a mai Géza király téren volt középkori székesegyházról mintegy 120—130 méterre. E távolság lassú menetben való bejárásához öt perc szükséges. Ez

⁷⁷ Ordin. Agrien.: „ante magnum altare.”

⁷⁸ *Váci egyházmegyei almanach*, Vác 1970, 71. l.; a prefáció: „Et precipue pro meritis beate dei genitricis et perpetue uirginis Marie gracia plene, tuam omnipotenciam laudare, benedicere et predicare. Per christum . . .” f. 86^b.

⁷⁹ RATKÓ (i. h. 948) említi a veszprémi Szt. Margit egyházat, mely azonban, minthogy nem a várban volt, a székesegyház közelében — a kifejtett egyéb okok szerint is — nem jöhet szóba.

⁸⁰ CHOBOT Ferenc (*A váci egyházmegye történeti névtára I*, Vác 1915, 116) a székesegyházi (vár-) plébániát és a magyarvárosit egynek veszi, és a 14. századi tizedjegyzékben szereplő „Dominicus sacerdos sancte Marguerite de Vaxsia” és társa: „Petrus sacerdos eiusdem ecclesie” a székesegyházi plébános káplánjai lettek volna, ami képtelenség; helyét TRAGOR Ignác (*Váci Kalauz* 38—39) jelöli meg nagyjából egyezően azzal, amit az 1570. évi török összeíró, aki még dűledező állapotban látta (FEKETE Lajos: *A törökkori Vác*, Budapest 1942, 85 = *Pestmegye emlékei* II, 245) mond róla, hogy a vár keleti részéhez csatlakozó konyhakertek területén áll, tehát mindenképpen közel a székesegyházhoz.

nagyjából megfelelne a „Cum rex gloriae”, illetőleg a „Salve festa dies” éneklési idejének.⁸¹

Búzaszentelő (ápr. 25.) és a keresztjáró napok (in letania) hosszú körmenetének végcélja még távolabb volt. Ez alkalmakra bejegyezve találunk egy könyörgést: „Mentem familie tue . . . intercedente b. Petro apostolo tuo . . .”. A processzió tehát egy Szent Péter templomba ment. Ez megint megfelelne a középkori Vác helyrajzi sajátosságainak. A várostól bizonyos távolságra, délkelet felé állott Szt. Péter apostol kőegyháza, azon a helyen, ahol a mogyoródi csatába induló hercegek a püspöki monostor építésére fogadalmat tettek.⁸²

A most elmondott szertartási és helyrajzi tényekből nyert érvek tehát feljogosítanak arra, hogy a *Pray-kódex mintapéldányának keletkezési helyét Vácban lássuk.*

*

Ez a váci mintapéldány azonban túlmutat önmagán. Egy olyan exemplar körvonalai is fölsejlenek a háttérben, melyet még semmiféle helyi vonatkozás bedolgozása nem emel ki a típusjellegből. Pünkösdkor a vasárnapi nagymise előtt volt egy ugyanolyan körmenet, mint Húsvétvasárnap. Az oratio szövege természetesen változott, s kitöltetlen benne a körmeneti templom (ecclesia; capella processionalis) védőszentje nevének helye: „intercedente beat. N.”⁸³ A váci példány elődje tehát egy olyan kódex volt, melynek szövegében a helyi vonatkozások tág alternatívaként vannak a tényleges helyzet számára nyitva hagyva. A díszesebb rítusú húsvéti körmenet leírásánál a körmenet betérő templomának szentje a többi kisebb vonatkozás mellett, említésre talált; itt a sommásabb, vagy csak a Pray-másolatban ilyen szűkszavú pünkösdi körmenet leírásban, a Szent Margit templom — patrocíniumában — nem talált említésre.

A *Pray-kódex* e távolabbi szövegtörténeti őséneke hazáját is meg tudjuk jelölni. Nagypénteken az ún. orationes maiores sorában volt könyörgés a királyért is: Oremus et pro christianissimo rege nostro (ut deus et dominus noster subditas illi faciat omnes barbaras naciones ad nostram perpetuam pacem), ez az admonitio a rákövetkező oratóival eredetileg a római császárért volt mondandó.⁸⁴ Így hangzik: Omnipotens sempiterna deus in cuius manu sunt omnium potestates et omnia iura regnorum; respice ad romanum benignus imperium, ut gentes que in sua feritate confidunt potencie tue dextera comprimantur. Leuate stb. Ez a könyörgés, mint G. TELLENBACH már régebben ki-

⁸¹ A „Cum rex gloriae” dallamát magyarországi megmaradt forrás nem hagyta ránk (igaz, hogy processzionáléknk sincs a középkorból), az azt egyedül őrző premontrei processzionáléból vettem (*Processionale ad usum sacri et canonici ordinis Praemonstratensis — Parisiis, Tornaci, Romae 1932.*) (Sedit Angelus responsoriummal); a Salve festa dies: *A Manuel of Gregorian Chant, Rome — Tournai 1903, 345 — 347. l.*

⁸² MEZEY László: *A váci püspökség kialakulása, = Váci egyhm. almanach, 19 — 20. l.*
⁸³ f. 60^a, a rövidítési megoldás (a suspensio értékű vonás) nyitva hagyja a rag (o vagy a) behelyettesítését is.

⁸⁴ Liber sacram. Gregorii Magni, Migne PL 78, mely Neustria területén (Compiègne) volt használatban, ugyan szintén „pro christianissimo rege nostro” imádkoztat a monitióban, az oratóióban viszont: „Respice ad Romanorum atque Francorum benignus imperium . . .” (col. 79 — 80); az ennél régebbi Gelasianum: „pro Christianissimo imperatore vel rege nostro Ill.”, és: „respice propitius ad Romanum sive Francorum benignus imperium . . .” (*The Gelasian Sacramentary, 76. l.*).

mutatta,⁸⁵ a „translatio imperii” gondolatnak megfelelően átértelmeződött a frank-római birodalomra, majd a történelem folyamán teljes szuverenitás (imperium) birtokában kialakuló új regnumokra, a magyarokéra is. Mégis megmaradt benne a „romanum imperium” kifejezés, talán azért, mert a váci mintakódex nem az a példány volt, amit a nagypénteki szertartást végző püspök használt. Az amúgy is felületesen dolgozó, újra- vagy átszerkesztési szempontok felállításával és betartásával nem vesződő jánosi scriptor azután bennhagyta másolatában — kódexünkben — a Magyarországon értelmetlen „romanum imperium” kifejezést.

Ez a sorozatos scriptori gondatlanság mégis el fog igazítani egy fontos kérdésben. A sacramentarium egy frank-római típusú sacramentarium Gregorianum, melynek kódex-őse a „romanum imperium” területéről került Magyarországra.^{85a} E távolabbi ős keletkezési korát nagyjából még úgy határozhatjuk meg, hogy a XI. sz. második fele, tehát a gregoriánus reformmozgalmak s velük a klérus vita communisa, a káptalani szervezet nagyobb elterjedése előttre tehető.⁸⁶ A rubrikákból ugyanis csak egy egyszerűbb dómklérus liturgikus tevékenysége bontakozik ki.

Kódexünk e távolabbi őst, s vele a magyar leszármazót is B. LUYKX és J. A. JUNGSMANN a rajnai-frank sacramentariumok csoportjába sorolták.⁸⁷ E megállapítás, mely beleillik a magyarországi liturgia kezdeteire vonatkozóan kialakítható összképbe,⁸⁸ nem éppen újkeletű, RATKOŠ figyelmét mégis elkerülte. Sacramentariumunkat mindenáron a CIRILL-METÓD-féle szláv térítéssel akarván kapcsolatba hozni, megemlíti az ún. „kijevi leveleket”, helyesebben „lapokat”, illetve az így emlegetett kódextörödéket.⁸⁹ Erről R. GAMBER már kimutatta, hogy latin ritusú ószláv sacramentariumból maradt meg.⁹¹ De megállapította GAMBER azt is, hogy az eredeti sacramentarium aquileiai típusú

⁸⁵ TELLENBACH, Gerd: *Römischer und christlicher Reichsgedanke in der Liturgie des frühen Mittelalters.* = *Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wiss. — Phil.-Hist. Klasse.* Jhg. 1934 — 35. I. Heidelberg 1938, 26 — 27, ahol kiemeli a gondot, amivel az új regnumok (Francorum, Anglorum) a maguk államiságát liturgiailag is hangsúlyozzák, másrészt: „Das imperium Romanum ist keineswegs ein bloss staatsrechtlicher Begriff gewesen, sondern auch ein mächtiger Kulturgedanke . . .” (30); a kéziratos források túlnyomóan nagy részének tanúsága szerint az eredeti szövegezés: „pro christianissimo imperatore nostro . . .” és: „respice ad Romanum benignus regnum” fordulatok alakultak (Missale Strigoniense, Feria sexta in parascue), mivel „rex est imperator in suo regno . . .”.

^{85a} L. erről MEZEY László: *Codex Albensis. Ein Antiphonar aus dem 12. Jh.* Budapest — Graz 1963.

⁸⁶ A váci püspökség kialakulása. = *Váci egyhm. almanach 23 — 24 l.*; kódexünkben a következő „officium ecclesiasticumok” említését találjuk: cantor, custos, archidiaconus. Az előbbi kettő lehetne még monasztikus tisztség, a harmadik nem.

⁸⁷ JUNGSMANN A.: *Missarum sollemnia I — II* Innsbruck 1957, igen számos idézése: Register B III b. „Rheinischer Messordo” alatt, e sacramentarium-csoportba sorozást B. LUYKX végezte el. JUNGSMANN különben „Sacramentar von Boldau” néven idézi kódexünket.

⁸⁸ L. 85a j. A magyar liturgia rajnai-frank — délnémet alapjellegzetességeiről ott írtam, szemben RADÓ francia származáselméletével, mely a történeti-földrajzi akkori helyzettel össze nem egyeztethető.

⁸⁹ „hogy a korafeudális Magyarország kultúrájában a nagymorva kulturális örökségnek akárcsak parányi nyomát is felkutassuk” (i. h. 942), e tör. kvés érdekes és hasznos is, de csak bizonyos kodikológiai módszerességgel érintheti jogosan kódexünket.

⁹⁰ UO.

⁹¹ *Die Kiever Blätter in sakramentargeschichtlicher Sicht. Cyrillo-Methodiana. Zur Frühgeschichte des Christentums bei den Slawen* 863 — 1963, Köln — Graz 1964. 362 — 371. l.

volt.⁹² Ez a tény a CIRILL-METÓD kísérlet történetébe jól be is illik. A *Pray-kódex* azonban nem az északitáliai, hanem a karoling reformok által elindított liturgikus szövegahagyományozási vonalba tartozik, annak egyik legkésőbbi, de még figyelemreméltó képviselője.⁹³ Leszármazását a következő stemma érzékelteti:

*X (karoling-rajnai sacramentarium 1050 előtt)

↓

*V (váci mintapéldány 1083— 12. sz. közepe)

↓

P (*Pray kódex*)

A *Halotti Beszéd* kódexének leszármazási rendje most már előttünk áll, de kérdés marad, gyakorlatilag miként következett másolat másolatra.

*

A Rajna-vidékéről (Alsó- vagy Felső-Lotharingiából) Magyarországra került *X kódex 11. századi liturgikus könyveinknek csoportjába tartozott. Ezek alapvetően és nagyobb változtatást kizáró módon határozták meg a római liturgia magyar változatának, az „usus” vagy „consuetudo Strigoniensis”-nek történetét a 17. századig.⁹⁴ Ez a karoling vagy frank-római változat, mely a 11. század elején nálunk erős gyökeret vert, nem szenvedett módosulást a római centralizálás egyik exponense, Konstanz-i Bern, kódexünkbe is csaknem teljesen felvett műve, a *Micrologus seu Libellus de romana auctoritate* Róma-városi gyakorlatot népszerűsítő állásfoglalása által. RADÓ Polikárp megállapította, hogy a kódex miserendje nem egyezik a *Micrologus*éval.⁹⁵ De ugyanezt mondhatjuk egyes részletekkel vagy általánosabb érvényű előírásokkal kapcsolatban.⁹⁶ Lehet, hogy az esztergomi zsinat által jóváhagyott libellus (quem supra collaudauimus) valójában a *Micrologus* volt, bizonyos viszont, hogy annak romanizáló törekvései nem mentek át a magyar székes-egyházak liturgikus gyakorlatába. Miért tartotta szükségesnek a jánosi scriptor, hogy sacramentarium másolata elé helyezze a VII. GERGELY-féle liturgikus elképzelések összefoglalását?

Láttuk, hogy a bencés másoló lényeges helyeken érintetlenül hagyja a nem bencés rítusra vonatkozó előírásokat és terminológiát.⁹⁷ Ennek bizonyára az

⁹² uo. 370—371; RATKOŠ (950. l.) idézi KELEMEN pápa ismeretlen terminussal „introit”-nak mondott orációját, mely azonban a *Kijevi töredékben* óslávra fordított könyörgéshez képest nem variáns — mint azonnal látnivaló —, hanem más szöveghez.

⁹³ JUNGSMANN i. m. II. 177. l.

⁹⁴ l. MEZEY László a *Codex Albenensis* bevezetésében.

⁹⁵ RADÓ, *Libri* 31. l.

⁹⁶ Az eltérések részletesebb számbavétele majd a szövegtörténeti vizsgálat feladata lesz. Csak példaként említem meg a következő esetet arra nézve, miként tér el a *Micrologus* „Romana auctoritasa”-tól kódexünk — Újév (Kiskarácsony) ünnepének könyörgéséről a *Libellus* így intézkedik: „In octaua domini iuxta romanam auctoritatem . . . cantamus orationem gregorianam, 'Deus qui salutis', et non illam 'Deus qui nobis nati saluatoris' dicimus . . .” (f. XIX); viszont maga a sacramentarium (ff. 36—36^b) először adja „In octaua domini 'Deus qui nobis nati saluatoris diem celebrare concedis octauum' . . . és csak ez után „Beate marie in octaua domini” felirattal a *Micrologus* könyörgését.

⁹⁷ A legfeltűnőbb ez a nagyheti szertartások esetében.

volt az oka, hogy kolostora nem rendelkezett olyan consuetudinariummal, mely segítette volna őt az átszövegezésben. Lehet, hogy kolostorának szűk létszámú viszonyai⁹⁸ (néhány szerzetes, egy-két iskolásfiú) — külön helyi hagyomány hiányában — csak a szertartások jól-rosszul végzését tették lehetővé, amihez akármilyen más rítusú kódex eligazítással szolgált. Ez magyarázza meg a nem monasztikus rítus és a monasztikus használat sajátos, együtt-hatását kódexünk végső szövegformájának kialakításához.

A magyar bencésesség e korbéli teljes szervezetlensége, a sok nemzeti kolostor magárahagyottsága még csak feltételezhetővé sem teszi liturgikus életük valamiféle rendezettségét. Olyan rendszerezett rendi liturgiára, mint aminő részletekbe menő leírásokkal az Ordo Cluniacensisben,⁹⁹ ciszterci Liber Usuum-ban,¹⁰⁰ a premontrei Consuetudines¹⁰¹-ben e korban már ismeretes, bencéseinknél gondolni sem lehet. Viszont talán éppen ezért látszott jónak a Micrologus általános jellegű előírásainak igénybevétele, ami jól-rosszul (hiszen a klérus és nem a szerzetesség részére készült) még használható volt.

Bizonyára közvetlen monasztikus szokásanyagból való a kolostori helyiségek („*loca regularia*”) megáldása és a „*sepultura monachorum*”, s ezeket megelőzően a jórészt német és francia (Majolus, Martialis) bencés ünnepeket tartalmazó „*sacramentarium minus*”.¹⁰² Hogy a *sepultura laicorum* s benne a *Halotti Beszéd* ugyane pótlásokat szolgáltató kolostori kódexből való-e, világosan nem látszik. Meggondolandó azonban, hogy a temetési rítus a régebbi sacramentariumtípusoknak is része.¹⁰³ Így a *világiak temetése és benne nyelvemlékünk meglehetően már a váci mintapéldányban is.*¹⁰⁴

*

⁹⁸ A magyar nemzeti kolostorok kevés szerzeteséről *Deáksg és Európa* VI. fejezetben írtam (megjelenés előtt angolul).

⁹⁹ Az *Ordo per Bernardum* régebbi kiadását l. 39. j. A monasztikus szokáskönyvek kiadása ALBERS: *Consuetudines monasticae*. Stuttgart 1903 — és újabban K. HALLIGER kritikai corpora, mely 1953-tól Rómában jelenik meg (Corpus Consuetudium Monasticorum).

¹⁰⁰ SÉJALON H.: *Nomasticon cisterciense*, Solesmes 1892, 84 — 211. l.

¹⁰¹ LEFÈVRE Pl. *L'Ordinaire de Prémontré d'après les mss. du XIIe et du XIIIe s.* Louvain 1947; ua. *La liturgie de Prémontré*. Histoire, Formulaire, Chant et Cérémonial. Louvain 1957; középkori magyarországi kivonata: Budapesti Egy. Könyvtár, Cod. lat. 35; az Ordinarium második része (kalendárium és rubrikák) magyarul: *Lányi Kódex* (a somlővársárhelyi prem. apácák használatára 1511.) Nyelvemléktár VII.

¹⁰² ff. 137 — 142'

¹⁰³ Orationes post obitum hominis. The Gelasian Sacramentary (39. j.) 295 — 297; Item orationes antequam ad sepulcrum deferatur 297 — 298, orationes ad sepulcrum uo. és orationes post sepulturam.

¹⁰⁴ A keresztelés, esküvő (benedictio super sponsum et sponsam, ff. 116' — 117') és a temetés együtt a keresztelő egyházak sajátos rítusait teszik. Ezek közül csak a *ius sepulturae* mehetett át az „*ősök temetőjére*” („*sepultura maiorum*”, Ahnengrab), tehát a monostorra (Vö. FEINE H.: *Kirchliche Rechtsgeschichte. Die kath. Kirche*, Köln - Graz 1964, 162 — 163. (régebbi rend), a koldulószerzetesek bevonása a lelkipásztorokodásba megint új rendezést tett szükségessé (i. m. 417, 439), ez azonban kódexünk keletkezéstörténetét nem érinti. Figyelembe kell venni a húsvéti vigília leírásánál a keresztelésre utaló „*et hic catechizantur (!) infantes per presbyteros*” megjegyzést. Ha ezt összefüggésbe hozzuk az esküvő és a temetés szertartásaival a *sepultura laicorum*-ot s benne a *Halotti Beszéd* korai (ha ugyan nem a legkorábbi) *Árpád-kor pasztorációs gyakorlatának emléke, tehát nem monasztikus, hanem „ad populum” rendelt személyek műve.*

Ha a kódex jellegét a tartalmának törzsét képező sacramentarium adja meg, ránk maradt formájának kialakulását is a liber sacramentarium vizsgálatától várhattuk. A számos egyéb kiegészítő szöveg, szövegírás, bejegyzés a már kialakult formára rakódott rá, a keletkezést nem magyarázza, csak a használat, a kódex további sorsa kialakulásának jobb ismeretéhez szolgáltat támpontokat. A *Pray-kódex* kialakulásának, keletkezésének most lefolyt vizsgálatából nyert eredményeket viszont így foglalhatjuk össze: 1° a kódexet egy, a váci székesegyházban használt példányról a jánosi bencés kolostor részére másolták és részben átszerkesztették, helyesebben pótlásokkal látták el: —2° a mintapéldány egy rajnai-frank mintapéldányra vezethető vissza, mely a 11. sz. második fele előtt keletkezett; —3° egészben véve ISTVÁN király egyházszervező munkájának idejét és kulturális kapcsolatait idézi mint távolabbi előzményt.

LÁSZLÓ MEZEY

Der Codex Prayanus

Der Codex Prayanus (Pray-kódex) der Ung. Nationalbibliothek ist als einer der letzten Vertreter der Sakramentaren der Abendländischen Kirche, von der liturgiegeschichtlichen Forschung (A. Jungman, B. Luykx) wiederholt untersucht und gewürdigt. Früher und öfter (zuletzt von P. Radó) als Sacramentarium Boldvense bezeichnet, wodurch das ehemalige Benediktinerkloster Boldva (Kom. Borsod) als Entstehungsort gemeint werden sollte. Eine Auffassung die vereinzelt auch ihre Widersacher fand. Die letzteren empfahlen entweder Székesfehérvár (Stuhlweißenburg) oder Veszprém für Ort der Entstehung des Sakramentars (J. Karácsonyi, bzw. J. Ernyei und neulich P. Ratkos). Dagegen wurde der Codex ziemlich einstimmig auf die Wende des 12. und 13. Jahrhunderts datiert. Nicht geringe Schwierigkeiten entstammen aus der Tatsache, daß das Sakramentar in seinen Rubriken Eigenarten der kanonikalen und nicht der monastischen Liturgie aufweist und die sind für den Stammtext charakteristisch, wozu als eine Art Appendix Teile eines monastischen Rituale mit einem kleinen benediktinischen Sakramentar zugefügt sind.

Der Verfasser versuchte die Probleme zu lösen, indem er den Widerspruch der kanonikalen und der monastischen Elemente des Prayanus auf eine unsorgfältige Abschrift für monastischen Gebrauch von einem Musterexemplar zurückführt, das seinerseits für eine Domkirche hergestellt war. Das Musterexemplar ließ weiterhin den Weg zu dem Archetypus weisen. Der letztere sollte wiederum dem sog. rheinisch-fränkischen Sakramentargruppe angehören. Diese Feststellung steht mit dem Ursprung der ungarischen Liturgie in vollem Einklang (S. vom Verf. Codex Albensis, 1963). P. Ratkos' Meinung wonach der Prayanus irgendwie Spuren der Cyrill-Methodischen Mission aufweist, scheint daher nicht annehmbar zu sein. Steht der Codex ja in keinerlei Beziehung zu der Liturgie von Aquileia, dessen Bücher von den Slawenaposteln bei Übersetzung der Liturgie benutzt waren (R. Gamber). Das Musterexemplar des vorhandenen Sakramentars mußte in einer Domkirche mit Marienpatrozinium gebraucht werden und in einer nicht großen Entfernung davon stand ein der Hl. Margarete von Antiochien geweihte Prozessionskirchlein. Ein Zusammenhang, der sich unter den Bischofsstädten des mittelalterlichen Ungarn nur in Vác (Weitzen) feststellen läßt. Das für die Textgestaltung des Prayanus so wichtige Musterexemplar war ein Sakramentar der Kathedrale von Vác, von dem eine Abschrift für die Johannes Baptista-Kloster in Jánosi (jetzt in der Slowakei) und nicht für Boldva gefertigt wurde. Die altungarische Begräbnisrede, das älteste Textdenkmal der ung. Sprache stammt aus diesem zwischen 1083 und 1180 verfertigtem Ur-codex.

Bartók Béla gyermekkori személyiségformáló olvasmányélményei

A gyermeknevelésnek legfőbb feladata, hogy a rendelkezésre álló valamennyi lehetséges ráhatással a gyermekből az embereszménynek megfelelő felnőtt váljék.

BARTÓK életrajzi adataiból — beleértve az önéletrajziakat is — világosan kirajzolódnak előttünk szüleinek, zetanárainak mindazon irányító tanításai, törekvései, amelyekkel egész zsenge korában megnyilatkozó zenei tehetségét bontakoztatták, hiszen már az alig cseperedőnek észrevették zenei érdeklődését. 1887-ben — hat esztendőskorában — jelen van édesapja zeneegyesületi zenekarának előadásán, melyet már élvez. Ez időben kapja édesanyjától első zongoraleckéit.¹ Zenei nevelése, fejlődése feltárt az irodalomban, és amikor két neves zenetudományi kutatónk: DEMÉNY János, BÓNIS Ferenc hangsúlyozzák, hogy a teljes BARTÓK portréhoz már a gyermekkori életrajzi adatai is szükségesek, mert ezek is kulcsai a szellem és műve megértésének, csupán a zenei adatok gyűjtésére szorítkoznak.²

Egyik életrajzírója sem végezte el a művelődésszociológiai vizsgálatokat, holott a felnőttkor személyiségismérvői: magatartás, ízlés, választóképeség, érdeklődés — hogy csak néhányat soroljunk fel — jelentékenyen függenek azoktól a gyermekkori élményektől, melyekben a kis BARTÓKnak része volt. Természetesen élete folyamán a környezetváltozás, az egyre gyarapodó ismeret- és élményanyag jelentékenyen módosították, igényesebbé formálták egyéniségét, de látjuk majd, hogy a gyermekkori alapimpresziók, éppen erős emocionális memóriája segítségével, milyen mélyen gyökereztek meg benne.

Találkozása a művészettel és az irodalommal hat és tizenkét éves kora között — természetesen a gyermek-, az ifjúsági irodalommal — elhatározó erejű a felnőtt esztétikai érzékének kifejlődésében; hiszen irodalom és zene egymás közelében: a fogalmi gondolkodás, az absztrakciók síkján vannak. Nagy a szerepük az eszmei látókör kiszélesítésében is. A mese, mely kezdetben csupán szórakoztat, élvezetet okoz, szinte észrevétlenül hőse jellemének, az ebből fakadó cselekvések megértéséhez vezet. Mesék és hőseik nem egy gyermekkorban művészi hajlamúnál, majd alkotóvá érettnél, a pszichikai én utánélési vágyának és a művészi én törekvéseinek egybefonódása folytán motívumokká, témákká, saját hősöké transzponálódtak. Természetesen ilyenkor nem egy-

¹ *Önéletrajz. Bartók Béla összegyűjtött írásai.* Közreadja SZÖLLŐSY András. Bp. 1966. 8. 1. *Bartók Béla (Levelek, fényképek, kéziratok, kották.)* Sajtó alá rend. DEMÉNY János. Bp. 1948. 95–100. 1. UJFALUSSY József: *Bartók Béla. 1881–1919.* Bp. 1965. 9. 1. Ujfalussy József *Bartók-könyvének 2. kiadása a tanulmány nyomása idején jelent meg.*

² DEMÉNY János: *Bartók Béla tanulmányai.* = *Zenetudományi Tanulmányok.* 1954. II. köt. F. BÓNIS: *Béla Bartók's Leben in Bildern.* Bp. 1964.

szerű „áthelyezésről”, ismétlésről van szó, mint inkább a művészetekben irodalomban olyannyira uralkodó hatástörvényre dinamikusan reagáló pszichikumról. Ezen a téren, olvasmányai közepette fogjuk megvizsgálni a gyermek BARTÓK Bélát.

Édesanyja feljegyzéseiből, visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy sokat és szeretettel olvasott. Tudunk gyermekkori betegeskedéséről, amely erre készíthette is. Feladatunk tehát megvizsgálni azt az irodalmat, amely hozzá akkor eljutott. Sajnos, nem sikerült valamennyiről tudomást szereznünk, azonban az ismertek is rendkívül jellemző adatokkal szolgálnak. A vizsgálat alá vett könyvekről biztosan állíthatjuk, hogy olvasmányai voltak, mert a Bartók Archivum (a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetében) őriz egy fekete bőrbe kötött, vaskos kis noteszt, melynek első oldalán a következő bejegyzéseket olvashatjuk a kis BARTÓK Béla kezeírásával: „Bartók Béláé. Karácsonykor kaptam, de beteg voltam.” Ugyanitt édesanyja rájegyzése: „Béla könyvecskéje.”³ Ez a „notesz”, keletkezése tekintetében, nem keltezhető. Különböző dátumokkal heterogén feljegyzések vannak benne, 12. oldalán például 1894 és 1898 között létrehozott szerzeményei, a 120. oldalon szópéldák a székely tájbeszédre; de bennünket csupán a 14—17. oldalak érdekelnek, ahol a gyermek Bartók könyveiről szóló feljegyzéseit találjuk, valamint a 68—71. oldalak, saját betű- és képrejtvényeit tartalmazzák.

Az idézett 14. oldalon olvassuk: „Könyveimnek jegyzéke”; utána a felsorolás: *Kis Lap*. 1888: 1—2. köt. 1889: 1—2. köt. 1890: 1—2. köt., PÓSA Lajos: *Kis gyermekeknek*. Versek., SCHMIDT Kristóf: *A Karácsony est.*, *A fiatal remete.*, *Jozafát az indiai királyfiú.*, *Fülemüle.*, *Andersen összes meséi.*, RADÓ Antal: *Ezeregy éjszaka.*, HOFFMANN: *A testvérek*, SWIFT Jonathan: *Gullivers Reisen.*, Ludwig Bechstein: *Märchenbuch.*⁴ VERNE Gyula: *A rejtelmes sziget.*

Kétségtől ennél sokkal több könyve lehetett, sokkal többet olvashatott, bizonyítja ezt a 23. oldalon levő noteszbejegyzés: újból VERNE, majd ARANY neve, de ezúttal címek nélkül. A szerzőkre, műveikre egy pillantást vetve megállapíthatjuk, hogy a meseolvasásra már képes korszaktól egészen a VERNE élvezéséig, megértéséig való életkori olvasmányok hatását kell vizsgálnunk.

Elsőként a *Kis Lap*-ét. Képes gyermekújság volt. 1871-től 1904-ig élt Pesten. A kis BARTÓK korában a legjobb és legelterjedtebb gyermeklap, ÁGAI Adolf, e lapbeli álnevén Forgó bácsi szerkesztette, a kitűnő élclapnak: a *Borsszem Jankónak* is szerkesztője. Nyolcadrét formában, hetenként egyszer, sok elbeszéléssel, verssel, ismeretterjesztő leírással, rengeteg képpel, rejtvényekkel jelentette meg, 5—12 éves gyermekeknek szánta. Az iskolán kívüli képzésben mindenkor nagy szerepet játszott — akkor leginkább a tehetősebb családoknál — a könyv- és az ifjúsági folyóiratok olvastatása. A *Kis Lapot* a pedagógusok és a szülők egyformán magasra értékelték, még a felnőttek sajtója körében is elismeréssel nyilatkoztak róla: „Annyi benne a kép, hogy nem értjük, a szöveg számára benne honnan kerül hely, s annyi benne a szöveg, hogy nem értjük, miként férhet bele annyi rajz. S rajzok és szöveg egyaránt kitűnő.” Negyedszázados jubileumakor a *Fővárosi Lapok* két cikkben is ünnepli:⁵ többek közt kiemeli, hogy a mesék, elbeszélések, színdarabok maradandóságát

³ A BARTÓK-kutatás egyik legkiválóbb képviselője: D. DILLE hívta fel figyelmemet a noteszre, ezúton is hálásan köszönöm.

⁴ BARTÓK SWIFT és BECHSTEIN példányai gótbetűsek voltak.

⁵ *Főv. L.* 1894. aug. 9. 214. sz. 1839. 1., okt. 2. 272. sz. 2338. 1.

az illusztrációkkal biztosítja „Forgó bácsi”. Pedagógiai becse, hogy segédeszköze a családban a serdülő gyermekek nevelésének, oktatta mulattat. Időnként pályázatok kitűzésével, rejtvények, fogas kérdések föladásával munkára serkenti a gyermekek elméjét. A szerkesztő közvetlenül is érintkezik gyermekolvasóival, szóba áll velük a szerkesztői üzenetekben: meghallgatja örömeiket, bánatukat, felvilágosításra váró kérdéseiket, buzdít, dicsér, vigasztal, és okkalmóddal megfeddi azt, akinél valami rováson van, magyaráz, útbaigazít . . . Vakációk idején különösképpen hasznos, ilyenkor is pályázatokkal, elbírálásokkal serkenti a vakációzó kisdíákokat és közli, közzé teszi más sajtótermékekben is, hogy miért volt a bírálóknak nehéz a helyzetük: ugyanis annyi jó dolgozat érkezett, hogy nem volt könnyű dönteni. Minden nevelő, legyen az szülő vagy a pedagógia munkása, tudja, hogy a sikerre vágyás szinte az értelem fejlődésével párosul, a sikernek milyen nagy az ösztönző ereje; a *Kis Lap* igyekszik a sikerélményt minél gyakrabban felkelteni. A saját alkotói próbálgatás az önállóságra nevelés egy formája, a véleménynyilvánításra serkentés az önálló gondolkodásé, az ízlésé. Az a korosztály, amely a *Kis Lapot* olvasta, ábrándjait, vágyait elsősorban érzelmein keresztül élte át, s eljövendő hivatását játékosan próbálgatta. Ezeket a szárnypróbálgatásokat éberem figyelte a szerkesztő, és legtöbb esetben igen korán felismerte a művészi elhivatottságot, a kompozíciós készséget. Ennek bizonyítására csupán három nevet emelünk ki a *Kis Lap* később olyan kiváló emberré, művésszé fejlődött olvasógárdájából: JANKÓ Elemérét, GLATZ Oszkárét és GEYER Stefiét.⁶ JANKÓ Elemér és GLATZ Oszkár rajzai, melyeket ÁGAI a *Kis Lapban* közölt, itt szerzett nyilvánosságukkal szinte pályakezdeknek számíthatók.⁷ A tehetséggutató szerkesztő hozzájuk fűzött kommentárjai szuggesztív erővel hathattak a művészet és az irodalom jövő elhivatottjaira, annál is inkább, mert a rajzokhoz maga ÁGAI ír verset vagy mesét, hogy a „művészt” felnőtt írótól, rajzólótól származó közlemények szerzőinek rangjára emelje.⁸

Másképpen ösztönzi GEYER Stefit, híres hegedűművésznőket s vele valamennyi kis olvasóját.

Annak ellenére, hogy a *Kis Lap* 1901. május 5-én⁹ foglalkozik képpel, cikkben GEYER Stefivel, mikor BARTÓK Béla már régen nem olvasott gyermekújságot, éppen BARTÓKnak később a kiváló hegedűművésznőhöz fűződő szerelme is indokolja, hogy gyermekkoruk egybeeső érintkező pontjára: a szerkesztői ösztönzésre ezúttal is fény derüljön. Írói, művészi tehetség — írja ÁGAI gyermekolvasóinak — csak igen kevésnek jut osztályrészü. „Mi többiek azon örvendjünk, hogy finomult ízlésünkkel, a tanulás révén megélesedett ítéletünkkel csak annál jobban értsük meg s érezzük át a jelesek alkotását és művészetét, különösen akkor, ha az, akit szárnyaira kapott a hír, a mi édes hazánk szülötte; legkivált pedig, ha az a kitűnőség még gyermekkorát éli.

⁶ A szerkesztőnek üzenetű gyermekek között találjuk AMBRUS Zoltán, CSATHÓ Kálmán, FARKAS Imre, FESZTY Mária, GULÁCSY Irén, RADÓ Antal, RÉZ Lola (később KOSÁRYNÉ), VEREBÉLY Tibor nevét is.

⁷ vö. D. SZEMZŐ Pirooska: *Glatz Oszkár indulása. = Művészettört. Ért.* 1962. 1. sz.

⁸ uo. ÁGAI JANKÓ Elemérről: „Országos hírvű festőművésznőnk, Jankó János kistfia, aki e trefás rajzvázlatával is megmutatja, hogy jeles apja nyomdokaiba lép . . .” — a *Nagy vitézek* c. rajzról van szó. — GLATZ Oszkárrol pedig: „ismét egy tehetséges fiút mutatok be nektek, neve Glatz Oszkár, az ev. gimnásiumban a IV. osztály tanulója. Ha folyton így halad, mint e kép mutatja, jelentékeny művész válhatik belőle. Forgó bácsi.” A kép címe *Nagy mosás* volt, ÁGAI hasonló címmel verset írt hozzá.

⁹ *Nagyratemert kislány.* = *Kis Lap.* i. h. 279–281. l.

Íme: egy olvasótársatoknak, *Geyer Stefikének* jutott, hogy már most, alig 12 évvel emelkedett föl a művészet magasába, a legjelesebb hegedűsök sorába. Az ő művészete sokkal érettebb az ő koránál, bizonyára el fogja érni a tökéletesség csúcsát." Elmondja még, hogy csodagyerek több is adódott, de legtöbbje megrekedt a közepességben kettőt kivéve: MOZARTOT és a mi LISZTünket,

A Kis Lap szerkesztője, Ágai Adolf

A tíz éves Bartók Béla kishúgával

akik felnőve is megmaradtak hírnevük tündöklő fokán, és hogy ezek egyike LISZT magyar, csak annál édesebb elégtételünkre szolgál minékünk. GEYER Stefike is ilyen művész, akit a bírálók komolyan vesznek. Nemrég Bécsben ragadtatta el (1900-ban) a közönséget, és az ottani sajtó is ragyogó pályát jósolt neki. „És a sok ünneplés és taps mellett is megmaradt kedves, hálás gyermeknek, aki még ma is hűségesen küldi be a rejtvények megfejtését, még ma is tán nagyobb gyönyörködéssel olvassa a ‚Kis Lap’ meséit, mint a nagylapoknak róla szóló, harsogó dicséretét.” Még egy évig folytatja művészi körútját, azután visszavonul, hogy tanulva tökéletesítse művészetét. — Két képet is közöl róla: az egyik hegedűjét pengetve ábrázolja, a másik, „midőn Oláhország királynéja, Erzsébet előtt játszik, és a zongorán egy vele egykorú oláh leányka kíséri.” Művészetéhez kis olvasóival együtt kíván szerencsét, hogy azok majdan elmondhassák: „Geyer Stefike az én olvasótársam volt a Kis Lapban — s én is elmondhassam —, Geyer Stefike is az én olvasóm volt”.

Valóban, GEYER Stefi nevével még ezután is sokszor találkozunk a szerkesztői üzenetekben.

Természetesen ÁGAI tevékenysége mellett nagy hatóereje volt a lap írógárdájának, rajzolóművészeinek. A lap 33 éve folyamán ARANY János, BAJZA József, BENEDEK Elek, FÁY András, GAÁL József, GARAY János, GYULAI Pál, HERCZEG Ferenc, HERMAN Ottó, HEVESI Sándor, JÓKAI Mór, KOZMA Andor, KRÚDY Gyula, LÉVAY József, MIKSZÁTH Kálmán, PETŐFI Sándor, PÓSA Lajos, RÁKOSI Viktor, SZANA Tamás, SZÁSZ Károly, TÁBORI Róbert, TÓTH Béla, TUTSEK Anna, VADNAY Károly és VÖRÖSMARTY Mihály nevei vannak a közlemények alatt. A „néni”, „bácsi” keresztnévvel kombinálva szintén valamelyikük, és közülük kerülnek ki a pályázatok bírálói is. Ami az illusztrációs anyagot illeti, kezdetben angol és német folyóiratokból kölcsönöztek díszítik a lapot, miként van külföldi cikkátvétel is. Sok a festményreprodukció, MUNKÁCSYNak több képe így szerepel. Azok a rajzolók, akiket ÁGAI a *Borsszem Jankó* köré verbuvált: Carel CLİČ, JANKÓ János, FARAGÓ József, HOMICSKÓ Athanáz, BÉR Dezső, POLGÁR Márton, VADÁSZ Miklós, MÜHLBECK Károly, GARAI Ákos rajzoló és egyben művészeti tanácsadó is a *Kis Lap*nak. A szerkesztő és írógárda a lap egész fennállása folyamán egyformán igyekezett a szellemi és esztétikai ráhatás egyensúlyát megőrizni. Különösen a nemzeti öntudat felébresztésére, erősítésére fordítottak gondot. ÁGAI egyik szerkesztői működését jellemző írásában erre így emlékszik vissza: „Amivel a „Kis Lap” körül leginkább szabad dicsekednem, az, hogy *kiválóképpen szolgálta a nemzeti eszmét*, a nélkül, hogy minden számban a kábulásig húzta volna meg a hazafiság nagyharangját. A „Kis Lap” magyarul tolog hatott.”¹⁰ Még a külföldön is éreztette ezen hatását, mert az odaszakadt magyar családok — az amerikás magyarok is — járatták a lapot gyermekeiknek.¹¹

A *Kis Lap* megindulásakor a fővárosban még nem fejeződött be a magyarosodás, és kiadója, a Deutsch-Testvérek *Kleine Leute* címen németül is megjelentette, szerkesztését pedig HEVESI Lajosra bízta, minthogy ÁGAI a magyarosítási tendencia érdekében elutasította. A németül beszélő szülők sem óhajtották gyermekeiket ilyen szellemben nevelni, és a német lapnak — mely igen sokban alatta maradt a magyar kiadásnak — nem volt fenntartó közönsége. „Ez az úgynevezett ‚nagynémet irányt’ követi, én pedig az én olvasóimnak oly lapot szeretek ajánlani, mely nemcsak hogy ne sértse magyar érzelmünket, de határozottan a magyar haza szerelmére lelkesítsen” — mondta róla ÁGAI gyermekolvasóinak, mikor azok hozzá intézett leveleikben a német kiadás létezéséről érdeklődtek.¹²

A magyar szellemű nevelés természetesen a szerkesztői üzenetekkel csak kiegészült, erőteljesen valójában a cikkekben, költeményekben nyilvánult meg. ZSIGMOND, NAGY Lajos, MÁTYÁS király, de különösen a kurucok és 48 hősei a főszereplők; ezért kapnak helyet THALY Kálmán kuruc-költeményei, és SÁROSSY Gyula *Magyarok története* c. versének közlésekor a szerkesztő kiemeli, hogy a költő szabadságharcunk egyik nagy embere volt. Saját élményeit is felhasználja; elmondja, hogy a szabadságharc bukása után szülői házában bújt meg VÖRÖSMARTY. PETŐFIT és dicső KOSSUTH Lajosunkat személyesen ismerte. Ez utóbbival való találkozását hosszú folytatásokban írja meg. KOSSUTH személye egyébként állandóan visszatérő téma: még a betű-

¹⁰ Forgó Bácsi (ÁGAI Adolf): *A kis olvasó*. Bp. év n. 23. l.

¹¹ *Kis Lap*. 1883. 25. sz. 389. l. Forgó Bácsi postája.

¹² uo. 1881. I. köt. 416. l., II. köt. 352. l. A Deutsch-Testvérek végül is az 1871—1874-ig kiadott német lapot a lipcei Wilhelm Opetz cégnek adták el.

Szerkeszti Forgó bácsi.

NAGYRA TERMETT KIS LEÁNY. (Geyer Stefke.) (Lásd a 279. lapon.)

LX. köt. 18. sz. sz. sz.

Ára negyfel-dere 2 kor. Egyszeri ára 24 fill.
Előfizetés minden részleteg 10 lapon.

1901. május 5-én.

Geyer Stefi, a Kis Lap olvasója

rejtvényekben is ki kell találni az olvasónak nevét, halálakor pedig gyászke-retben hozza képét. „A magyar történelemnek örökre nevezetes évszáma”, jegyzi egy számtani rejtvényhez, és megfejtése: 1848. E témakörben kap helyet TÁNCSICS Mihály is, hiszen a szerkesztő kisfiúként még látta Budán azt a „magasztos jelenetet, midőn az akkor még 40 évest a börtönéből kiszabadították, és lelkesedésében ő is tőlt a kocsi, melyen hazahozták.”¹³

BARTÓK magyarság- és KOSSUTH-eszményének csirái a *Kis Lap*ból erősen-táplálkoztak. Tudunk arról is, hogy édesapja: id. BARTÓK Béla, a földműves-iskolai igazgató, a nemzetiséglakta Nagyszentmiklóson, ahol fia született, az iskolában apostola volt a magyar nyelvnek, magyarságnak; sőt arról is, hogy milyen nagy tisztelője volt KOSSUTH Lajosnak: 1879. nov. 16-án taná-csért fordult hozzá gazdasági kérdésben. Ezt a levelet megbecsülés és szeretet jellemzik.¹⁴ Mégis a nemzeti öntudatra való nevelésében a *Kis Lapé* az elsőbb-ség. Hiszen három éven keresztül, hét, nyolc és kilenc éves korában állandóan olvasta, állandóan hatása alatt állott. Lelkében már ekkor kezdett kirajzo-lódnni annak a KOSSUTHnak a képe, amely a *Kossuth-Szimfónia* szövegvázla-tában, 1903- vagy 1904-ben kiteljesedett, zenéjében szólt.¹⁵ Bár tagadhatatlan, hogy KOSSUTH szinte fellépésétől haláláig, vagy azontúl is, élő, ható valóság a magyarság szabadságra vágó életében. 1892-ben, születésének 90. fordulóján is megjelenik egy *Kossuth-képeskönyv*, amely lelkeshangú szöveg kísére-tében a nemzet nagy idolumát családi körben, a közéletben és az emigrációban ábrázolja.¹⁶ Megtalálható volt a legtöbb magyar család asztalán, és a fővárosi és vidéki sajtó egyformán ajánlotta, hirdette. BARTÓK valószínűleg ezzel is találkozott, és még számos írott és íratlan tanújellel, amely *Kossuth-szimfóniája* megszületéséig mindazt a keserű csalódást: az oly sok reményre jogosító kiegyezés ellenére negyvennyolc eszméinek elsikkadását tükrözte. Tény, hogy az egyre feszültebbé váló társadalmi, belpolitikai helyzettel párhuzamosan izmosodott benne a nemzet függetlenségi törekvéseinek szimbólumává fejlődő KOSSUTH-szemlélet, hogy azután harci muzsikává, programzenévé robbanjon ki.

Önéletrajzában 1902-re teszi az ezt a körülményt, mely döntő befolyást gya-korolt fejlődésére: „akkoriban éledt Magyarországon az az ismert nemzeti áramlat, amely a művészet területére is átcsapott. Arról volt szó, hogy zenében is valami sajátosan magyart kell teremteni. S az áram engem is elért... E különböző hatások alatt komponáltam 1903-ban egy szimfónikus költe-ményt „Kossuth” címmel.”¹⁷ 1903 júniusában pedig így ír egyik levelében: „A mostani állapotok veszedelmesen hasonlítanak a 48 előttiékhöz. A magya-rok felébredtek hosszú zsibbadtságukból, követelik jogukat. A horvátok zavarognak, a világ legbölcsebb hadügyminisztériuma örült, számár rendeleteket ad ki, melyek csak még jobban felizgatják a kedélyeket. *És a jó magyar király!* az alkotmányos uralkodó! Azt meri állítani, hogy csak az ő joga meg-állapítani, milyen legyen a vezényleti nyelv a magyar hadseregben, ehhez az

¹³ *Kis Lap*. 1884. 8. sz. 128. l.

¹⁴ SZABAD György szíves közlése.

¹⁵ *Zenei Szle*. 1948. dec. DEMÉNY János: *Bartók Kossuth-szimfóniájának előkerült programvázlata*.

¹⁶ *Kossuth emlék. Kossuth Lajos 90-ik születésnapja alkalmából*. Szerk. és kiad. CLAIR Vilmos. Bp. 1892.

¹⁷ *Bartók Béla. (Levelek, fényképek, kéziratok, kották.)* Sajtó alá rend. DEMÉNY János. Bp. 1948. 95. l.

országgyűlésnek semmi köze! Egy Habsburg — és alkotmányos király — fából vaskarika. — Egy Habsburgnak legcsekélyebb belátása sincs. Nem képes felfogni olyat sem, amit a gyöngelméjük is megértenek. Az újságok pedig mérlegelik, mennyivel előnyösebb vagy hátrányosabb Magyarország helyzete most, mint 56 év előtt.”¹⁸

Tagadhatatlan, hogy a *Kossuth-szimfónia* és BARTÓKnak akkor külsőséges magyarkodása: attilát ölt, megkívánja, hogy Elzi húgát a magyar Böske néven szólítsák, sőt koncertjén ő is magyar ruhában jelenjék meg; anyjához írt leveleinek tintáit úgy válogatja meg, hogy piros-fehér-zöldek legyenek, a levelek magyar címet hordanak „Le a Habsburgokkal!” felírással — válasz kíván lenni Bécsnek a függetlenségére áhítózó nemzet ellen indított támadásaira. Hiszen nyíltan tör ellene: himnusz helyett Gotterhaltét kényszerít rá, nyelvhasználatát, a nemzet létének legerősebb támaszát azáltal, hogy a magyar hadseregre német vezényszót parancsol, korlátozni akarja. Ebben az időben anyjához írt levelei lángoló haraggal ostorozzák a magyar nyelven esett sérelmet.¹⁹

A BARTÓK-irodalom a Szimfónia keletkezését, valamint BARTÓK magatartását egybehangzóan az akkori belpolitikai és társadalmi eseményekre vezeti vissza. Meg kell mondanunk, hogy nem elégséges egy kiemelt időpont valószínűségét döntő, forrásértékű bizonyítékká avatni, hanem amennyire csak lehetséges, vissza kell menni a rekonstruálható kezdetekhez, és a történetek sorrendjében haladva jutunk el a bizonyító erejű dokumentumokhoz. Az sem elegendő, ha negyvennyolc, Világos, az azt követő abszolutizmus évtizedeinek múltba merülő újraátéléséről, ressentimentjéről beszélünk.

Vissza kell mennünk a gyermekkorig, esetünkben a *Kis Lapig*.

Láttuk, hogy 1888-ban kezdett járni a kis BARTÓK számára. Még ebben az évben — talán sajtóhibából eredően — az egyik szerkesztői üzenet a címzett említése nélkül így válaszol: „Hogy tudok-e németül, tudok. Ez esetben megígéred, hogy írsz nekem német levelet. Derék, ha tudsz; de semmi szükség rá, hogy magyar lap szerkesztőjének magyar fiú német levelet írjon.”²⁰ Feltételezhetjük, hogy a kérdezősködő a gyermek Bartók lehetett, mert a felvetett téma továbbfejlesztve folytatódik, és ezúttal a szerkesztő kimondottan „*Bartók Bélának*” megszólítással válaszol: „Örülök, hogy tetszik neked a Kis Lap. Egy rejtvényedet felhasználok. Úgyesen vannak rajzolva. *Kérdésedre: tudok-e németül és szükséges-e tudni azt a nyelvet, csak azzal felelhetek, hogy igenis tudok, s fölötte szükségesnek tartom, hogy tudjon minden magyar ember. Ez nem árt, sőt inkább használ az igazi hazafiságnak.*”²¹ — Íme a 8 esztendő gyermek, kortársainál jóval fejlettebb értelmi fokon, öntudattal vélekedik „igaz hazafiságról”, s ennek kinyilvánítására nem akar a Habsburgok nyelvén beszélni. Bizonyossága ez annak is, hogy már akkor ott Nagyszentmiklóson milyen lenyűgöző erővel hatott rá az anyanyelv. Sajátos dallamával, lejtéseivel, ritmusával édesebben csengett valamennyi másnál annak a fülnek, amely szókinését kottákra bontotta.

Hazájának, nyelvének szeretetét a kis BARTÓK a szülői ház légköréből és első olvasmányaiból szívta magába. Nem a német nyelv megtanulásának nehézsége

¹⁸ uo. Bp. 1951. 43. l.

¹⁹ uo. Bp. 1948. BARTÓKnak anyjához írt levelei, vö. 29., 33., 36–37., 42–43., 47. l.

²⁰ 159. l.

²¹ *Kis Lap*. 1889. 23. sz. 366. l.

riasztotta vissza, hiszen felnőttkorban számos európai nyelven jól beszélt. Tíz évvel később, 1899-ben már ezt írja anyjának: „Jetzt werde ich deutsch schreiben (zur Uebung).”²² Még ekkor is fenntartja, hogy csupán gyakorlásból ír németül, félre ne értsék az otthoniak: nem családi érintkezési nyelvként használja. Három évvel később már harcban áll mindazokkal, akik az anyanyelvet némettel cserélik fel. Az ARÁNYI-családdal is azért érintkezik szívesen, „mert ebben a családban soha német szó nem hangzik fel . . . Német helyett franciául tudnak”.²³ És egyre sűrűbben lázong a kormányzat ellen, hogy hadseregünkre rákényszerítik a német nyelvet, „szégyenére a magyar nemzetnek, öröme a nemzetiségeknek és ellenségeinknek”.²⁴ Elkéseredését még fokozza, hogy romlásunkat növeli a nemzet egyes tagjainak a haza és nyelv iránti közömbössége, akiknek az is mindegy, hogy valaki beszéli-e, de az is, hogyan a mi egyetlen és páratlan nyelvünket. Még anyját és hugát is hanyagsággal vádolja a magyar nyelvet illetőleg; kérleli őket, beszéljenek egymással magyarul, terjesszék a nyelvet, mert, ha azok, akik az ő nézeteit ismerik és megtudják, hogy övéi németül beszélnek, őt szájhősnek fogják tartani. „No, és hogy hozzám német szót intézzetek — írja övéinek —, ebből még tréfából sem kérek . . . Szomorú volna, ha a legközelebb álló hozzám tartozók nem munkálkodnának velem egy közös cél érdekében.”²⁵ Ugyanitt hitet tesz nemzete és hazája mellett: egész életében, minden téren, mindenkor és minden módon a javukat fogja szolgálni. Haza és anyanyelv szerelme attól kezdve, hogy befészkelte magát a nyolcéves gyermek lelkébe, következetes hűséggel él a 22 éves ifjában is; 1918-ban pedig KODÁLY a *Kékszakkallú herceg vára* bemutatóját követő kritikájában a beérkezett kiváló zeneszerzőt így ünnepelte: „A nyelv felszabadításának, a természetes hanglejtés zenévé fokozásának útjára lépett Bartók, s ezzel nagyban előrevitte a magyar recitativ stílus kialakulását. Ez az első mű a magyar operaszínpadon, amelyben az ének elejétől végig egyöntetű, ki nem zökkenő magyarsággal szól hozzánk.”²⁶ Hozzátehetnők: így teljesedett ki az egykori szubjektív élmények magvából a nagyszerű, érett művészi alkotás.

A gyermek BARTÓKNak 1889-ben Forgó bácsihoz intézett leveléből kitűnik, hogy a *Kis Lapot* nemcsak szórakoztató tartalma, hazafiassága és minden egyéb hangulatot keltő tényezőiért szerette: igen nagy vonzóerőt gyakorolt rá rejtvényrovata is, amelynek aktív résztvevője volt.

Erre a szerkesztő így emlékszik vissza: „Legnagyobb szenvedélyök (ti. kis olvasóinak) a rébuszgyártás. Jönnek is a képrejtvények csóstitül.”²⁷ A szorgalmas fejtők és rejtvénytípus-szerkesztők között van a kis BARTÓK is. ÁGAI szívesen veszi ügyes rajzú, elmés rejtvényeit, és megjelenti azokat a *Kis Lapban*.

A rejtvényt az elme sportjának, logikai játéknak tartják. Minthogy egzakt gondolkodásra nevel, több a játéknál: közelít a matematikai gondolkodáshoz, asszociációs készséget, kombinatív képességet követel, ötletgazdagságot, fantáziát és témájától függően műveltséget. Ennélfogva műveltségi tesztnek is alkalmazható.

²² Bartók Béla. (*Levelek, fényképek, kéziratok, kották.*), id. mű Bp. 1948. 10. 1.

²³ uo. 21—22. 1.

²⁴ uo.

²⁵ uo. 42—44. 1.

²⁶ UJFALUSSY József: *Bartók Béla*. 1881—1919. I. köt. 174. 1.

²⁷ Forgó Bácsi: *A kis olvasó*. i. m. 37. 1.

A múlt században — de ma is, ha a keresztrejtvényekre gondolunk — emberek százezrei fejtettek rejtvényt vagy szerkesztettek. Folyóiratok, képes családi lapok elmaradhatatlan tartozékai voltak. Nem vetették meg költőink, íróink sem: ARANY János, JÓKAI, MADÁCH is játszották a „gondolkodósdit”, élvezték humorát, találékonyságát: a szerkesztését. MADÁCH egy alkalommal VERES Pálnénak egy közel 40 kép- és betűkombinációból álló rejtvénylevelet küldött.²⁸ A rajz egyébként költőt, író, muzsikust egyformán vonz: hiszen nem egyébről van szó, mint az írói, költői, zenei fantáziának egy másik művészeti síkra való áthelyezéséről.

A rejtvényfejtés gyermekkorban „kitalálás” játék, mely eredményesség esetén sikerélményt okoz, és nemcsak újabb fejtésre, de rejtvényt szerkesztésre is buzdít. Ez utóbbi már bonyolultabb gondolkodást kíván. A megfejtésnél a szemléltetett rejtvényelemek segítséget nyújtanak, az eredmény: „meglátás”, felismerés függvénye. Az egyszerűbb szerkezetűeknél leolvasás, összeolvasás, összeadás már sikert hozó műveletek; a bonyolultabbaknál kivonás, kihagyás, kiegészítés, sokszorozás, törtszámú képletek, jelképek és még számos fejtető elem jelenléte lehetséges. A *Kis Lap*ban minden fajtája előfordult: kép-, betű- és számrejtvény egyenként és egymás kombinációjában. ÁGAI tudatosan gondolkodásra nevelő céllal foglalkoztatta rejtvényekkel kis olvasóit, és ezzel előfutárja a modern pedagógiának, amely bonyolultabb formában képességvizsgálatoknál alkalmazza.

E szempontot kiemelve, igen fontosak lehetnek az elemista BARTÓKNAK a *Kis Lap*ban megfejtett és a lap számára szerkesztett rejtvényei, mert azok is rávilágítanak egy formálódó lángész agymunkájára.

Mintegy nyolcesztendő, mikor az elsőt megfejti. Szórejtvény:

„Á-val édes, vad is lehet,
Ó-val fémet mutat neked.
Ma-val szemet zúz az porrá,
B-vel végén most hull alá.
Ámde *magában* ha látod:
Fogd a seprőt vagy lapátot,
Söpörgessed, hordjad egybe,
Lakásod ne mételyezze!”²⁹

„A szórejtvényt Bartók Béla helyesen fejtette meg” — üzeni a szerkesztő, a megfejtés Álom, Ólom, Malom, Lomb, Lom. Bármily naív a verses megfogalmazás, mégis nyelvi játékosságra, rím- és szókinccsgazdagságra hívta fel a gyermekek figyelmét.

Ugyanezen év decemberében kockás betűrejtvényt fejtett meg:³⁰

²⁸ SCARRON: *A vanyarci kastély. Madách Imre egy kézírata.* = *Pesti Hírlap.* 1884. 248–249. l.

²⁹ *Kis Lap.* 1889. 21. sz. 336. l. 23. sz. 365. l.

³⁰ *uo.* 1889. 25. sz. 385. l., 401. l., 1890. l. sz. 15. l.

f	á	k	a	r	k	cs	e	r
a	l	a	r	l	a	m	l	
á	i	a	d	k	m	e		
o	i	cs	gy	o	b			
sz	r	ny	e	gy				
u	e	ó	ü					
e	n	ny						
u	f							
i								

A megfejtési utasítás szerint „ezen betűk a kockában úgy helyezendők el, hogy az első vízszintes sor és a függőleges sorok kezdőbetűiből felülről lefelé az tűnjön ki, mit a gyermekek oly nagyon várnak. 2-ik: alföldi megye; 3-ik: fürtös piros gyümölcs; 4-ik: ezen hálunk; 5-ik: szárnyas háziállatot kis korában nevezünk így; 6-ik: metsző szerszám; 7-ik: félénk állat; 8-ik: mezőn van legtöbb; 9-ik: egy magánhangzó”.

Megfejtés:

K	a	r	á	cs	o	ny	f	a
A	r	a	d	m	e	gy	e	
R		b	i	sz	k	e		
Á	gy	n	e	m	ű			
Cs	i	r	k	e				
O	l	l	ó					
Ny	u	l						
F	ű							
A								

ÁGAI ismét kinyomatja a megfejtők között a kis BARTÓK nevét, aki a néhány többi között jó asszociációs készségről, értelemről tanúskodott.

Nem sok fejtörést, de intelligenciát tételezett fel az a képrejtvény, melyet szintén „helyesen fejtett meg”,³¹

A fogalmak felismerése után, egy kis találékonysággal, csupán össze kellett olvasni az ábrázoltakat. Ez annyira nem okozott nehézséget BARTÓKNAK, hogy számtalan hasonlót szerkeszt maga is, és beküldi a lapnak.

Ez az agymunka nemcsak azt követelte tőle, hogy rábukkanjon a fogalmak változatos kifejezési lehetőségeire, finomságaira, hogy megkeressen pontosan minden alkotó elemet — különben nincs meg a megoldás —, hogy állandóan gondolkodjék; ebben az esetben az emlékezetében levő elemek improvizációja alapján neki magának kellett megalkotnia a maga konstruálta szerkezetrészekből elgondolásainak helyes kifejezését. Itt logikai alkatának még mélyebb próbatételéről volt szó. 10 általunk ismertetett rejtvénye közül az 1, 3, 4, 5, 8

³¹uo. 1890. 11. sz. 167. l., 13. sz. 207. l.

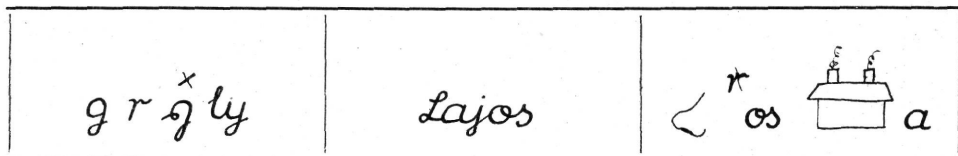

(Attila hatalmas király volt)

1

2

3

(Gereblye)

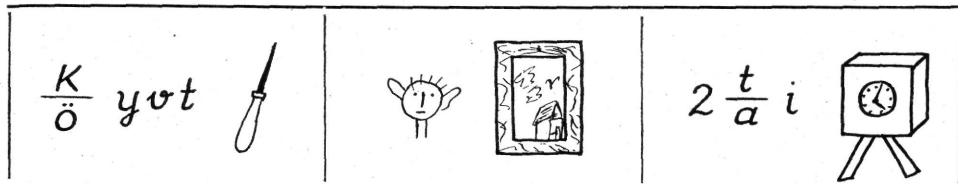
(Itt van Lajos)

(Orosháza)

4

5

6

(Könyvtár)

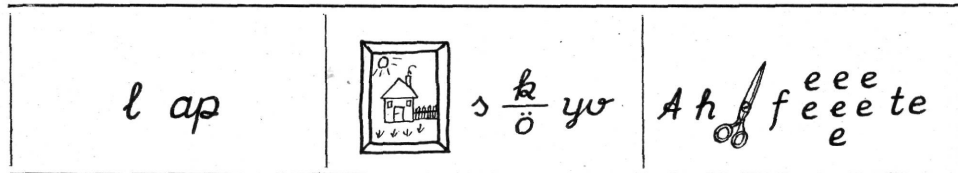
(Arckép)

(Számítási óra)

7

8

9

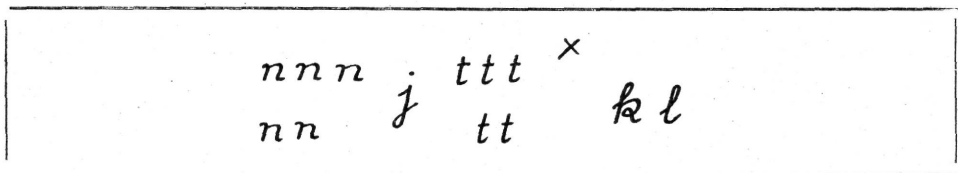

(El van apa nélkül)

(Képeskönyv)

(A holló fekete)

10

(Többen jöttek el)

számokkal jelzettek egyszerűbbek: le- illetőleg összeolvasáson alapszanak, inkább esztétikai mivoltukkal tűnnek ki.³² Mászt is tükröznek a 2, 6, 7, 9 és 10 számúak. A 2 = *Itt van Lajos*, már nem magától értetődő, nem könnyű rejtvény. A kiegészítés művelete az alkotó gyermek fantáziájának függvénye volt. Ilyen természetű a 7-es is: *El van apa nélkül*, ennek erős pszichikai háttere van. BARTÓK nem régen vesztette el édesapját, és a mélyen érző gyermek gondolatai itt sem szabadulhattak fájdalomtól. A nyolcéves gondolkodásának megkapó megnyilatkozása a 6-os számú is: *Számtani óra*, amely már számkombinációjával a matematikai gondolkodásra utal, és ehhez állnak közel 9 = *A holló fekete* és 10 = *Többen jöttek el*, az egy, több és sok fogalmaknak értékelésével.

ÁGAI BARTÓK rejtvényeit legtöbb esetben felhasználta; egyes esetekben a gondolat, máskor a forma tetszett neki. „... Az egyiknek formáját felhasználom, a képrejtvényt megrajzoltatom. Kár, hogy tartalmas leveled külsejét elhanyagolod.”³³

E soroknak nemcsak a rejtvényt szerkesztésre való buzdítás miatt van jelentőségük. A levél tartalma mellett, a szerkesztő a szép külsőre is nagy súlyt helyezett; levelezési „tízparancsot” adott olvasóinak üzeneteiben: 1. Leveled papirosa sima szélű és tiszta legyen. 2. Irkából tépett papirosra ne írj. 3. Leveleden mindig rajt legyen a kelet napja és helye. 4. Ismeretlen és csakis a családi körben járatos becenevet ne használj — figyelmeztetett többek közt. Az a levélíró, aki nem vette figyelembe, nem kapott választ. BARTÓKnak a szerkesztőhöz intézett levelei nem maradtak megválaszolatlanul. Elképzelhető, hogy ez a már akkor komponálgató, kottairó gyermeket mennyire ösztönözhette. A formaszépség, rend, tisztaság „parancsait” élete végéig követte a szerkesztésnek és a formának ez a magasrendű művésze. Megítélésekor pedig lehetetlen a gyermekkori ráhatásokat figyelmen kívül hagyni. Indokolt az is, ha az első zeneművek, rejtvények szerkesztési készségét rokonítjuk a későbbi műveiben fellelhető matematikai törvényszerűségekkel, hiszen egyazon logikai alkatnak produktumai.

Rejtvényfejtőit, rejtvényt szerkesztőit a *Kis Lap* könyvjutalomban részécsitette. BARTÓK kis könyvtárában szerepelt PÓSA Lajos: *Gyermekversek. Kis gyermekeknek.* című kötet.³⁴ Valószínűleg ez is ilyen jutalomkönyv volt, mert PÓSA munkatársa a *Kis Lap*nak, és könyveit a lap erősen hirdeti. Abban az időben PÓSA gyermekversei, gyermekdalai minden gyermekhez eljutottak valami módon, annyira terjesztették azokat. Annak ellenére, hogy ma érthetetlennek találják egykorú szórakoztató, sőt nevező hatását, tagadhatatlan. Adataink igazolják, hogy a kisiskolás BARTÓK hallgathatott megzenésített gyermekek és felnőttek számára írt PÓSA-dalokat. Ezek nyomainak követése azért sem érdektelen, mert megmagyarázza a BARTÓK—PÓSA dalok keletkezését.

A *Kis Lap* 1890-es évfolyama, amelyet még járattak a gyermek BARTÓKnak, felhívja az olvasók, helyesebben a szülők figyelmét a Déván működő HOÓS János zenetanár szerkesztésében meginduló *Kis Művész* c. ifjúsági zenei folyóiratra: kissé haladottabb zongorajátékosoknak ajánlja a legjobb költők verseire komponált dalokat, és reméli, hogy sok kis művész támogatja az új lapot.³⁵

³² BARTÓK rejtvényeit utána rajzolta BUDAY Ágnes rajzolónk.

³³ *Kis Lap*. 1890. 14. sz. 224. l.

³⁴ Bp. 1886. 114 l.

A *Kis Művész* HOÓSNAK VÖRÖSMARTY, GYULAY Pál és PÓSA szövegeire komponált dalait tartalmazza. PÓSA *Megy Ilon az iskolába* című verse egyébként számos más megzenésített PÓSA-verssel együtt előfordul HOÓS elemi- és felső népiskolák számára kiadott *Dalkönyvecskéjében* is.³⁶ Számos PÓSA verset használ fel dalszöveggként az ugyancsak HOÓS által kiadott *Eredeti Magyar Daltár* c. sorozat is, valamint a hozzá csatolt, gyermekeknek szánt melléklet.³⁷

Feltételezhetően mindhárommal találkozott BARTÓK gyermekkorában. A *Kis Művészt* megrendelhetők, a *Dalkönyvecske* tankönyvként juthatott el a földművesiskolai igazgatóékhöz. Az *Eredeti Magyar Daltár* 1888. II. évfolyama 10-ik füzetéhez mellékelte gyermekszám nyomtatott ajánlása: „Belcsók és Bartók gyermekeknek ajánlva az 1888. Karácsonyfa ünnepekre” azt lát-szik igazolni, hogy HOÓS János kapcsolatban állott a BARTÓK családdal. A *Mellékletben* PÓSANAK *Szentjánosbogár* c. verse szerepelt. A zenében annyira előrehaladott gyermek BARTÓK valószínűleg nemcsak a mellékletet forgatta.

HOÓS e kiadványának előszavából érdekes megállapítás kerül felszínre a hazai dalkultúrára vonatkozólag: „A magyar műzene fejlesztése korunk legfőbb feladata” — írja HOÓS, majd így folytatja: „Míg népdalirodalmunk oly magas polcra jutott, hogy bármely külnemzet népdalaival kiállja a versenyt, addig műdalirodalmunk elhanyagolt s méltán hihető, hogy a magyar zene nem alkalmas arra, hogy műzenévé fejlesztessek.” Megállapítja továbbá, hogy a hangjegykiadók nem találják jövedelmezőnek a műdal kiadását, holott egész tárházát bírjuk nagy költőink zenére alkalmas költeményeinek. Nincs nemzet, melynek költészete annyi dallamossággal bírna mint a magyar.³⁸ Ismert különösen a zenekutatók körében, hogy HOÓS igen sok TOMPA-költeményt zenésített meg, de ezek számát jóval meghaladják a megzenésített PÓSA-versek. Érthetővé teszi ezt az a kínálókozó alkalom is, hogy PÓSA megzenésítésre alkalmas verseit éppen 1887-ben adta ki Szegeden *Dalaim* címen. Ha ebbe a kötetbe beletekintünk, megtaláljuk benne a BARTÓK által megzenésített költeményeket: „Őszi szellő játszik a falevéllal, 'Csalfa leány szegény legény szívével . . .”, „Még azt vetik a szememre a szegedi leányok, 'Hogy én a szép menyecskekhez minden este eljárók . . .”, „Nincs olyan bú, mint az én búbanatom, 'Keszkenőmet könnyeimmel áztatom . . .”, „Ejnye! Ejnye! ez a kislány haragos, 'Pedig olyan szép takaros, aranyos . . .”³⁹ BARTÓK Béla: *Négy dal Pósa Lajos szövegeire* címen jelentek meg Pesten, Bárd Ferenc kiadásában, 1902-ben.⁴⁰

Nem érdektelen e dalokkal kapcsolatban egyik kitűnő BARTÓK-kutatónk, DEMÉNY Jánosnak ide illő sorait idéznünk: „Pósa Lajos szövegeit az 1890 — 1900-as évek legnépszerűbb dalszerzője, Dankó Pista, a híres cigányprimás is

³⁵ *Kis Lap*. 1890. júl. 13. 32. l. Hoós János akkor dévai tanítóképezdei zenetanár — később temesvári — 1890 márciusában indítja el a *Kis Művészt: Ifjúsági zenelap énekhangra zongora kísérettel*. Ny. Eberle & Comp. Bécsben. Mindössze 2 száma jelent meg. A *Zenei lexikon* „Hoós” címszava nem említi.

³⁶ *Dalkönyvecske. Egy és több szólamú, eredeti gyermek-dalok*. Szerk. és kiad. Hoós János. Déva 1889. 1—2. Jav. és bőv. kiad. Bp. 1891.

³⁷ *Eredeti Magyar Daltár. Énekhangra zongorakísérettel*. Szerk. és kiad. Hoós János. Déva 1887. I. évf., 1888. II. évf., 1893. III. évf. A *Zenei lexikon* a III. évfolyamot nem említi. *Melléklet a Daltárhoz* csupán 1888-ban volt.

³⁸ uo. 1887. I. évf. Előszó.

³⁹ vö. 58., 99., 61. l.

⁴⁰ 9 l. Metsz. és ny. Pesti Könyomda.

nagy sikerrel zenésítette meg. Bartókot is magával ragadta a népszerű dal-produkció divatja, de Pósa-feldolgozásai nélkülözik a városi cigány művészet-
len arabeszkjeit, a 19. század végi műdaltermés másodvirágzásának ezeket a
sallangjait. A „népdal” iránti érdeklődése — amit akkor annak ismertek —
ezekben a kompozíciókban voltaképpen magyarsága tüntető példaadásává
vált. A Pósa-dalok kompozíciója 1902-ben készült, de csak 1904-ben jelent
meg.⁴¹

A BARTÓK-kutatók különösen a „Nincs olyan bú . . .” kezdetű dalban ismer-
nek fel olyan zenei tartalmat, amely az akkori népies műdalban nem lel-
hető fel.⁴²

BARTÓK-nak ezek szerint már gyermekkorában ráterelődött Pósára, megze-
nésített költeményeire a figyelve. PÓSA-dalai szervesen beletartoznak HOÓS
dalprogramjába, amelynek célja bemutatni, hogy a magyar zenei kultúra,
zenére alkalmas költészetünk felhasználásával, versenyre kelhet a külfonival,
mert nincs még egy nemzeti költészet annyi nyelvi dallamossággal, mint a
magyar. HOÓS *Daltár*ában különválasztotta a műdaltól azt a népdalt, amelyet
a cigány játszott. BARTÓK is, ahogy tréfásan írta: „a leendő magyar Beetho-
ven”, PÓSA-dalaival műdalokat komponált arabeszk, sallangok, pátosz
túlsúlyosulása nélkül.

A *Pósa-dalokról* szólva azt sem szabad elfelejtenünk, hogy abban az időben
PÓSA népdalgyűjtő tevékenysége is köztudomású volt. Ez sem lehetett BARTÓK
számára közömbös. Bár ő a népdalhoz, a parasztdalhoz később fordul, hogy
mint zenekutató értékelje, gyűjtse, mint alkotó kompozícióiban értékesítse,
maga mögött hagyva a Pósaék dilettantizmusát.

A *Pósa-dalok*, bár nem tartozékai a BARTÓK-remek katalógusának, az
életmű szerves, el nem idegeníthető részei, gyermekkori és társadalmi remi-
niscenciák szülőttei.

A PÓSA-versek mellett BARTÓK első olvasmányai közé tartoznak meseköny-
vei: *Ezeregy éjszaka regéi*, ANDERSEN, BECHSTEIN meséi.⁴³

A mese világa a gyermek számára a legközelállóbb, létező világ. Amikor
olvassa, aligha van tudatában, hogy ez a világ nem érvényes. A mese a jelen
művészete, amely a való világ korrekcióját adja: bemutatja, hogy a világrend-
nek milyennek kellene lennie. Ebben rejlik etikai tartalma. Mikor a mese gé-
pezete mozgásba lendül, átveszi uralmát világrendje, s megkezdődik az olvasó
által megcsodált hősének felfelé ívelő karrierje. Ez a hős mindent tud, tudja,
mit kell tennie, ha nem, segít a csoda. A gyermeknek koruknál fogva egyre
táguló fantáziáját a kalandos eseményekbe bonyolódott hős cselekedetei
izgalomba hozzák, és az igazságszolgáltatás etikuma feloldja a lelki feszültséget.
És még valami: a mese forma- és szerkezetbeli tökélyének esztétikuma. Az igazi
mese egyszerű, könnyen érthető; cselekményének expozíciója, szereplő szemé-
lyeinek bemutatása, mozgató eszméinek felvetése rögtön átláthatók. Már az
indítással teremtett szituáció nyomán éles fénybe kerül az az életben is elő-

⁴¹ DEMÉNY János: *Bartók Béla tanulói*, i. m. 369—370. l.

⁴² BARTÓK Béla: *Négy dal Pósa Lajos szövegeire c. BARD*-kiadvány megj. éve 1902,
DEMÉNY tévesen 1904-re teszi.

⁴³ *Ezeregy éjszaka regéi*. A magyar ifjúság számára átdolg. RADÓ Antal. Bp. év n.
Lampel-Wodianer. 200 l., 4 t. ANDERSEN *meséi*. Ford. SZENDREY Júlia. Pest 1874, Lampel-
Wodianer. 2. kiad. 147 l. Ludwig BECHSTEIN's *Märchenbuch*. Illustr. L. RICHTER. Leipzig
1877, Wigand. VIII, 296 l. 4. kiad. A felsorolt műveknek ezen kiadásai voltak a kis BARTÓK
birtokában.

forduló igazságtalanság, amelyet a mese erkölcsi rendjének jóvá kell tennie. A cselekménnyel párhuzamosan az olvasóban is megindul a felvetett igazságtalansággal szemben az egyre növekvő méltatlankodás egészen a kifejlésig. A mese építkezése, szerkezete egy pillanatig sem lazul meg, ezzel is a rend világához tartozik. Minden szükségszerű itt: események, érzések, jellemek és cselekvéseik. A mese szerkezetének ezt a kitapinthatóságát éppen a gyermek pszichikuma követeli meg.⁴⁴

A műfaj e rövid jellemzése megmagyarázza, hogy művészkalkatú gyermekek éppen felfokozott etikai, esztétikai, értelmi képességüknél, a kompozíció iránti érzékenységüknél fogva miért vonzódnak annyira hozzá. Az alkotás meseindítékát egyformán felfedezhetjük költőnél, festőnél és muzsikusknál. A meseprimerség külső és belső világ valóságábrázolására egyformán alkalmas. Játékossga esztétikai élmények fokozására.

Vajon BARTÓK-nak a műfaj fent ismertetett sajátosságaiból következő hatásán kívül volt-e közelebbi kapcsolata meséskönyveivel? Feltételezzük, hogy BECHSTEIN *Das Märchen vom Ritter Blaubart*. c. meséjének esetében lehetett. A *Kékszakállú herceg vára* komponálásakor feltétlenül fellángolt a gyermekkori olvasmányra való visszaemlékezés, annak egykori hangulatélményeivel együtt.

A *Kékszakállú* izgalmas témája valószínűleg már első olvasáskor zenei síkon is mélységesen megmozgatta képzeletvilágát. 1911 körül: operája megkomponálásakor a generatív emlékezetnél fogva a gyermekkori olvasmány nyomán keletkezett elemek zenei patternekként kapcsolódhattak az újabb élményekből támadottakhoz és így épült fel, valamennyi elem kombinációjából az opera. Pszichikai sajátosság, hogy a generatív emlékezet a rögződött formák — jelen esetben a mese és a nyomában létrejött zenei élmények — felhasználásával végtelen számú dallam komponálására képes. BARTÓK művészi invenciója BALÁZS Bélának 1910-ben megjelent *A kékszakállú herceg vára* c. misztériumából, az elraktározott — vizuális és esztétikai, pszichikai ráhatásokra felerősödött — mintákból olyan operát teremtett, amely hűen tükrözte, szerzőjének hőse sorsába, érzésvilágába beleélése folytán, a szimbolikus transzfigurációt is. Az egykor a meséből megismert hős immár az ő hőségé vált s mozgató motívumainak forrása alkotó lelkülete.⁴⁵

BECHSTEIN *Kékszakállújának* meséje variánsa a BALÁZS által feldolgozott-nak. A meiningeni udvari tanácsos-könyvtárnok költő és tudós volt egyszemélyben, aki maradandó értékű népköltészeti gyűjtést végzett, és e tárgykörből dolgozatokat írt. Népköltészeti gyűjtésének termékei gyermekek számára alkotott két mesegyűjteménye is. Itt jelentette meg *A Kékszakállú* meséjét.⁴⁶

Nála a Kékszakáll hatalmas vagyont, kincseket bíró, nagyhatalmú lovag, aki csodálatos várában pazar, örömteli életet folytat. Szakállja színéről nevezték el már olyan régen, hogy igazi neve feledésbe ment. Hirtelt róla, hogy többször nősült, és valamennyi felesége gyors egymásutánban meghalt, anélkül, hogy az emberek megtudhatták volna a halált okozó betegséget. Nos a lovag újból leánynézőbe indul: a szomszédságában lévő nemesi család két leánya közül választja jövendőbelijét. A leányok egyike sem lenne a Kék.

⁴⁴ vö. HONTI János: *A mese világa*. Bp. 1937. 162. l.

⁴⁵ vö. VITÁNYI Iván: *A zenei emlékezés pszichológiai jelentősége*. = *Magy. Pszichol. Szle.* 1970. 2. sz. 206–210. l.

⁴⁶ Ludwig BECHSTEIN (1801–1860.) két mesegyűjteménye 1844-ben (*Deutsches Märchenbuch*) és 1856-ban (*Neues deutsches Märchenbuch*) jelent meg. Magyar fordítói GYÖRNYI Iona és HEVESI Lajos voltak kezdetben. A mindmáig népszerű mesét a Móra Kiadó is megjelentette. *Das Märchen vom Ritter Blaubart* id. *Bechstein's Märchenbuch*, 260–262. l.

szakáll felesége, mert azonkívül, hogy elriasztja őket szakálla kék színe, a szerető leánytestvérek nem szívesen válnának meg egymástól sem. Ekkor Kékszakáll meghívja vendégségbe őket családostul: bátyjaikat is. A fényűző pompa, az örömteli vigasságok, nagy étkezések, vadászatok, bálók és játékok, nemkülönbben a monumentális vár lenyűgözik a vendégeket, és a fiatalabbik leány elhatározza, hogy nőül megy a Kékszakállhoz.

Nem sokkal ezután megtartják a hetedhétországra szóló lakodalmat. Kis idő múlva így szólt Kékszakáll ifjú feleségéhez: nekem sürgős ügyben el kell utaznom és ezért átadom neked várunknak és minden kincstünknek felügyeletét, valamennyi szobánk kulcsát és még külön egy aranykulcsocskát. Valamennyi szobába beléphetsz, kivéve abba, amelyet az aranykulcsocska tart elzárva. Ha ezen parancsomat nem tartanád meg, engednél kíváncsiságodnak, nem volna számodra édes szerelmem, kedves saját életed, iszonyúan megbűnhődnél: le kellene téged fejezmem. Asszonya nem akarta az aranykulcsot átvenni, de meg kellett hajolnia ura kívánsága előtt.

Férje elutazása után, hogy ne unatkozzék, vendégségbe hívta testvérét és bátyjait. A fiúk vadászatra mentek; a leánytestvérek magukra maradván — miután az asszony elmondta eltávozott férje különös rendelkezését — egy ideig azon vitatkoztak, kinyissák-e a tiltott szobát. A vendégségbe érkezett nővér azzal beszélte rá hűgát, hogy bizonyára ott őrzi a férje leggyönyörűbb, legdrágább kincseit, s ha megnézik, azzal még nem történik semmi, érintetlenül hagyják. rögtön újra bezárják az ajtót, a Kékszakáll nem tud meg semmit. Az asszony végül is enged a kísértésnek, meg saját kíváncsiságának. Amde az ajtó feltárásakor iszonyú látványban lesz részük: vértócsában előttük fekszenek a Kékszakáll eddigi, lefejezett asszonyai. A feleség ijedtében leejti az aranykulcsocskát, amelyet a vértócsából véresen emel fel s borzalmára sem a vért eltávolítani, sem az ajtót becsukni nem sikerül. Lódobogást hallanak: talán bátyjaik, megmentőik jöttek meg! Rémületükre Kékszakáll érkezett vissza. Készül felesége bűnét megtorolni, mivel még kis kérését sem teljesítette, mert szerelménél nagyobb volt kíváncsisága. Az asszony még annyi haladékot kap a büntetés végrehajtásáig, hogy felmehet nővérehez elbűcsüzni, aki a toronyban szorongva lesi bátyjaikat. A helyzet már-már végzetessé válik késedelmük miatt, mikor az asszony az őt fenyegetően követő férje előtt magára zárja szobája ajtaját. Az utolsó pillanatban megjelennek a fiúk és rövid közdelemben megölik Kékszakállt. Az asszony megmenekült, de még igen sokáig nem felejtette el kíváncsiságának majdnem végzetessé vált következményeit.

Körvonalaiiban ezzel a Kékszakáll-szöveggel ismerkedett meg legelőször gyermekkorában BARTÓK, variánsa légió társával együtt azon ősenek, amely PERRAULT *Histoires ou contes du temps passé, avec des moralités* c. kötetében megjelent, hogy azután világméretű útjára induljon. Ugyanez az ős volt BALÁZS Béla operaszövegének is átköltési alapja. BALÁZS misztériumot készített belőle, és 1910-ben a Nyugat kiadásában megjelent művét BARTÓKnak, KODÁLYnak ajánlotta. Egy nemzeti játékszín megteremtésén fáradozva nyúlt vissza a régmúltnak olyan témájáért, amely a népballadáinkban is él, közelebből *Molnár Anna balladájában*. BÓKA László *A Kékszakállú herceg vára* 1960-ban megjelent kiadása utószavában többek között így ír: „Bartók egyetlen operája nem született volna meg Balázs Béla drámájának ihletése nélkül.”⁴⁷ Ugyanitt arról is ír, hogy magától BALÁZSTól hallotta: a PERRAULT-mesét még egyetemista-Eötvös-kollégista korában ismerte meg, és ekkor kezdte nyomát követni. Semmi dokumentum nem igazolhatja, hogy BARTÓK, aki már gyermekkorában találkozott a Kékszakáll-mondával és erősen meseindítékú — gondolunk például *A fából faragott királyfira* is —, a mese átköltésére ösztönözte volna az író; arra azonban következtethetünk, hogy őt a gyermekkori meseélmény feltámadt emléke ösztönözte az új, a művészi befogadására.

BALÁZS és BARTÓK az ősi monda motívumainak szimbolikus átértékelését végezték el, akárcsak MAETERLINCK és DUCAS Kékszakáll-operájukban; az utóbbiról KROÓ György, BARTÓKnak szakavatott ismerője állítja, hogy

⁴⁷ BALÁZS Béla: *A Kékszakállú herceg vára*. Bp. 1960. Az utószót írta BÓKA László.

magyar szerzőink már alkotásuk létrejötte előtt megismerkedtek vele.⁴⁸ Ehhez társult a magyar népmese, ballada, népdal hangvétele: miként BALÁZS az új magyar nemzeti játékszín, BARTÓK az új magyar opera megteremtésén közösen fáradozott. KROÓ György erről így ír: „A mű stílusának legfontosabb jellegzetessége magyarsága. Ez a nemzeti-népi jelleg határozza meg a stílus különböző összetevőit, mindenekelőtt a melodikát (ez azután befolyásolja a harmonizálást) és a prozódiaát.”⁴⁹ BARTÓK *Kékszakállúja* magyarságtudatának újabb győzelmes állomása volt.

A BALÁZS—BARTÓK mű a mese szerelemproblémájából aknázza ki nagy alapproblémáját: a férfi és a nő sorstragédiáját; a férfi eszményített szerelmét a nő érzelmei követni nem tudják, a nő lelki világa sohasem fogja fedni a férfit, és így a nagy szerelmi egyesülés csak vágy és nem lehet beteljesülés. Még inkább sújtja e sikon a csalódás a férfit, ha művész is. A mese ajtómotívumai itt szimbólumok: a férfilelek tárulkozásai, megértést kereső utak, melyeket — bár megnyitni kíván a nő — meg nem értésével maga zár be maga előtt. Innen a férfi áthidalhatatlan magányossága.

A *kékszakállú herceg vára* problematikáját a zenekutatók az új magyar jövő felé forduló művészforradalmár problémájává szélesítik ki, bár érintik a művész személyes, belső lelki, szerelmi válságát is, kulcsát — helyesen, GEYER Stefi hegedűművésznő kezébe adva. A szerelmes férfi és nő lelki ellentétét, a művész magáramaradottságát zengő operának életdramai magva BARTÓKNAK GEYER Stefi iránt 1907-ben kiteljesedő lángralobbanása. Annak ellenére, hogy 1906-ban megismerkedve 1908. febr. 13-án a fiatal leány szakító levelet írt BARTÓKNAK, ez az érzelem maradandó, fájó emlék marad a művész számára.⁵⁰

A szakításnak egyéni, családi és társadalmi okai voltak. BARTÓKNAK 1908-ben végsőkig fokozódott lelki depresszióját — amely majdhogy öngyilkosságba nem kergette — e szerelem és forrongó világnézeti válsága okozta. A leány részéről az érzelmi megtorpanás világnézeti ellentétekből fakadt. Élete abban az időben atyja, a jómódú budai orvos zeneértő, zenélő családjába volt ágyazva, ahol erős katolikus szellem uralkodott. József bátyja római katolikus lelkész, jónevű organológus lett. Maga is buzgó katolikus volt.

BARTÓK 1907 augusztusában és szeptemberében két hosszú levélben fejtegeti a fiatal lánynak — mintegy felvilágosító, tanítgató módon — természetudományos-materialista felfogását, majd hozzáfűzi: „A túlvilági jutalom, a gonoszok bűnhődése, stb. ! csupa emberi kaptafára szabott formulák, persze hogy nagy vigaszára vannak a sanyargóknak. Talán ez az oka annak, hogy sok kiváló eszű papi férfi hamis meggyőződést szimulál — a gyöngébbek kedvéért, akik kétségbe esnének, ha utolsó támasztékukat, a hitet elrabolnák tőlük. Mások persze üzleti érdekből cselekednek — Istenem, istenem, én édes istenem, rövid idővel ezelőtt még mindenkit meg akartam volna nyerni az ateizmusnak, mert, hogy csak a gondolatbeli szabadság boldogít! És most csináljon mindenki, amit akar, mi közöm hozzá. De nagy baj lesz, ha az istenesek belém kötnek, törvényileg kötelezni akarnak mindenféle. . . . Még valamit a létcélról . . .

⁴⁸ KROÓ György: *Bartók Béla színpadi művei*. Bp. 1962. 26. 1.

⁴⁹ *uo.* 98. 1.

⁵⁰ *Documenta Bartókiana*. 2. sz. (ezen túl Doc. B./II.) 91—97., 101—103. 1. GEYER Stefiről. BARTÓK és GEYER Stefi később újból kapcsolatba kerülnek: több közös hangversenyük van külföldön, közelebbről Svájcban, ahol a hegedűművésznő letelepedett és a zürichi konzervatórium hegedűtanára lett.

Én nem a relatív, hanem az abszolút létcélról beszéltem. Vagyis kisebb arányokban jóformán mindenkinek és mindennek van létcélja, még a szűnyognak és a bolhának is. Nekem például legszűkebb arányokban az, hogy egynéhány embernek apróbb örömeiket szerezzek, nagyobb arányokban pedig az, hogy ennek a félurakból álló zuhlott társaságnak, melyet magyar intelligenciának neveznek, javát szolgáljam, népdalgújtással stb. stb. Hálából ezért kapok kenyeret, s nevemet a lexikonba legközelebb beleteszik (hogy annál könnyebben találjanak rám az ország összes tehetségtelen és akadémiába vágyakozó protekcióra éhes billentyűveregetői). A létcél és jutalom egyaránt fényes.⁵¹ Majd arról ír, hogy a jelenlegi társadalmi rend felfogása, érzülete, ízlése valamikor ugyan elég alaposan meg fog változni. Amit most nagyrabecsülnek, azt később semmibe sem veszik és fordítva. Ennek lesújtó tudatában életkedv, erős érdeklődés nélkül nem lehetne munkánkat folytatni: erős érdeklődés nélkül a Mindenség iránt.

GEYER Stefi a szentháromságról és az ígért túlvilágról írt neki, erről így vélekedik: ha keresztet vetne, a Természetnek, a Művészetnek, a Tudománynak nevében tenné. Nem érti, hogy mindez a lánynak nem elég, „még ígért túlvilág is kell”. Ekkor már az élcelődés hangját üti meg és biztosítja őt, hogy nem is olyan zöld, mint amilyennek tartja magát és az sem baj, ha nem „filozófus”. Majd küld neki könyveket, eleinte „átmeneti félerőset, de középútról semmit”. Attól pedig ne féljen, hogy a komoly olvasmányok megrövidítenék ifjúságát, ha rövidítenék is, cserébe mennyi örömet nyújtanak!

Gondoljuk csak meg, milyen távol állhatott a GEYER-család ettől a felfogástól a maga polgári műveltségével, hiszen ADY, BALÁZS Béla, KODÁLY Zoltán és azon többiek szellemében szólt, amellyel a modern légkörű GRUBER szalonban találkozhatott BARTÓK.⁵²

BARTÓK racionalizmusa, társadalomkritikája, radikális társadalomátalakító eszméi! GEYER Stefinek van egy 1939-ben kb. októberben BARTÓKÉKNAK írt levele, amelyben egy TOSCANINIVEL való első találkozás kapasan így ír: „Úgy jártam vele, mint Bélával: kerültem, féltem tőle, nem tudtam vele mit beszélni, illetve nem tudtam a mindennapos hangon beszélni.” Nem dönthető el, hogy ez a vallomás a kapcsolatok újrafelvételére, vagy találkozásuk kezdetére vonatkozatható-e; annyi azonban bizonyos, hogy BARTÓKNAK rendkívül komplex, művelt egyénisége, rendkívüli művészi képességei — mindez már a 25 évesben megnyilvánult — a 18 esztendő lányban az évek számánál sokkal nagyobb korkülönbség érzését, szorongást, gátlást, idegenkedést ébresztettek. Helyesen állapítja meg KROÓ György, hogy *A Kékszakállúban* neki szól a leány Leitmotívja: „az odaadás egy pillanatra elsöpörte a kétkedést; de máris vége az illúzióknak. Az az akkord, amely az ostinato-téma hangjaiból alakult, most ismét dallammá bomlik szét; és ezzel a témaalakkkal mi is a férfival

⁵¹ DEMÉNY János: *Bartók Béla (Levelek, fényképek, kéziratok, kották.)* Bp. 1951. 70–77. l.

⁵² KODÁLY Zoltán 1907. jan.-ban közösen kiadott *Magyar népdalok* c. művével kapcsolatban ezt írta BARTÓKNAK: „azt hiszem azóta [ti. a megj. óta] maga is arra az álláspontra helyezkedett, hogy legcélszerűbb a magyar közönségre egy nagy általános és állandó „ménkü vágja meg” et ereszteni és nyugodtan tovább nem törődni vele. Végre is nem lehet a számarba fácán pecsenyét tömni, ha megeszi is, megárt neki. Mindazáltal azt hiszem, csak idő kérdése, hogy jobban elterjedjen, ha majd kissé több szittya tesz le arról a nagyúri tempóról, hogy csak a cigánnyal muzsikáltat, és maga is kezébe vesz egy egy kótát, és nem fölfordítva próbálja olvasni. — Majd ha kevesebbet esznek és isznak Hunniában. Az otthoni állapot még innen tűnik csak siralmasnak.” (KODÁLY abban az időben Berlinben volt.) Doc. B./IV. 130. l.

először kettesben maradt asszony idegenkedésére, elfogódottságára emlékezünk.⁵³ Ez a Leitmotiv — amelyről BARTÓK GEYER Stefinek azt írta: „Ez a maga Leitmotivja” — számos 1907—1908 körül alkotott kompozíciójában előfordul. A számára ekkor komponált kéttételes, neki ajánlott *Hegedűverseny*ben felvázolta Stefi egykorú portréját. A leány úgy érezte, egyfelől a szeretett alakját, másfelől művészi lényét formálta meg a zene. BARTÓK későbbi női portréiban mindig felvillantja ezt a fiatal leányalakot.⁵⁴

Akik abban az időben tudtak erről a szerelemről, nem hitték tartósnak e két — még művészi felfogásban is — annyira más lény érzéseit. BARTÓKnak egy leányismerőse, FISCHER Aranka 1907. aug. 3-án tréfásan céloz BARTÓK „anarchista” mivoltára, és még ezt írja neki: „Ki most a legújabb Ő? vagy még mindig a „csárdás kis lány”? Egy év nagy idő!!!”⁵⁵ A „csárdás kislány”, aki első és következő koncertjeim tanárának, HUBAY Jenőnek *Csárdajelenetét* játssza, meg Henri VIEUXTEMPS, Henri WIENIAWSKY műveit.⁵⁶

BARTÓK azonban hisz a szerelem erejében; reméli, hogy a művészelelkű lány, akivel foglalkozni fog, akinek átadja saját szellemi kincseit — annyiszor tette a hozzá közelállókkal⁵⁷ —, végül feloldódik érzésvilágában. Hiszen gyermekéveiknek, kora ifjúságuknak sok közös vonása volt.

Erről az alapról indul el, mikor így vall neki: „14 esztendő koromig, mint tisztelője a tekintélynek buzgó katolikus voltam.” Azután egy túlbuzgó hittanár megingatta, sőt közönyössé tette a hit iránt. Később pedig filozófiai, természetudományi olvasmányai a materializmus felé terelték.⁵⁸

BARTÓKot gyermekkoraiban vallásosan nevelték, ilyen irányban hatottak rá kezébe adott olvasmányai is. Így az idézett *Kis Lap*, amely önjellemzése szerint, bár sohasem nézte, nem volt arra gondja, hogy olvasói milyen felekezetűek, cikkeket közölt és képeket az ó- és új testamentumból. Azáltal, hogy „erkölcsi közlöny” kívánt lenni, föltétlen istentiszteletre, felebaráti szeretetre, irgalmasságra oktatót. Állandóan gyűjtött olvasói körében a szegény, nélkülöző iskolásgyermek, sőt művészek részére is. Az akció hatása megérintette a gyermek BARTÓKot. Egyszer *Jótekonyság* címen olvassuk a szerkesztő közlését, hogy BARTÓK Béla az éhező és fázó iskolajáró gyermekek részére 50 krt adott, ezért az ég áldását kéri rá. Másszor a kisfiú felajánlotta e célra

⁵³ KROÓ György: id. mű 35., 43—44. l. A *Kékszakállú* várbaérkezési jelenetének első párbeszédeiben hangzik fel.

⁵⁴ Doc. B./II. 91. l. BARTÓK a *Hegedűverseny* kéziratához egy költeményt is csatolt, amelyről GEYER Stefi azt hitte, az ő alkotása. Témája a viszonzatlan szerelem okozta boldogtalanság. A véletlen érdekes találkozása volt, hogy BALÁZS Béla kb. akkor szerelmes lett egy jó hegedűs szegedi leányba, aki szintén nem viszonzotta érzelmeit, és így született meg a vers. Átadta KODÁLYNAK, hogy zenésítse meg, de annak nem volt kedve hozzá. BARTÓK felfedezte nála és elkérte, mondva, „Nekem éppen jó!” uo. 93—94. l.

⁵⁵ Doc. B./IV. 33. l.

⁵⁶ 1899. ápr.-ban Nagyváradon első nagyobb koncertjén VIEUXTEMPS: *Ballade et polonaise*. Op. 38., HUBAY: *Poème hongrois*, Budapest 1900. dec. 14-én és Bécsben 1900. dec. 17-én WIENIAWSKY: *D-moll hegedűverseny*. Op. 22., HUBAY: *Csárdajelenete* van a műsorán.

⁵⁷ Elza húgának Pozsonyból 1904. dec. 26-án írt levelében például valósággal irodalmi órákat tart az irányirodalmat magyarázva. Óva inti azonfajta könyvszerzéstől is, hogy olvasatlanul hagyja és gyermekeken örvendezve csupán poledísznek használja. Doc. B./IV. 36—38. ZIEGLER Márta, BARTÓK első felesége *Über Béla Bartók* c. visszaemlékezéseiben BARTÓK egyik legjellemzőbb vonásának tartotta szerzett ismereteinek hozzá-tartozóiba való átplántálását. vö. uo. 173—174. l.

⁵⁸ DEMÉNY János: *Bartók Béla*. id. mű. Bp. 1951. 70—77. l.

lepke- és rovargyűjteményének legszebb darabjait. A szerkesztői üzenet: „Bartók Béla. Küldheted. Gyűjtők szívesen veszik. Árát jótékony célra fordítom.”⁵⁹

Körülbelül 10—12 éves lehetett, mikor CSONTOS István fordításában Christoph von SCHMID — magyarosan Schmid, vagy Schmidt Kristóf — teológus, lelkész és ifjúsági író műveit: *Karácsonest*, *A fiatal remete*, *Jozafát az indiai királyfiú*, *A fülemile* stb. olvasta.⁶⁰ A német ifjúsági irodalom szerzőjük helyét azok között az elbeszélők között jelöli ki, akik mesélő képességüket a keresztény vallás és pedagógia javára értékesítették. Nálunk rendkívül népszerű volt, különösen katolikus családoknál; a GEYER-gyermekek minden valószínűség szerint olvasói közé tartoztak, akár a *Kis Lap*nak, amely propagálta is.

BARTÓKNAK, GEYER Stefinek, a két csodagyermeknek művészi pályájuk kezdete ezenkívül is sok hasonlóságot mutat. Az eszmélkedés első pillanatától érdeklődnek a zene iránt. A szülők mindkét részről zeneértők, sőt aktív zenélők. Ők gyermekeik első irányítói, tanárai e téren is. Stefi első hegedűleckéit atyjától, BARTÓK első zongoraleckéit anyjától kapja. Azonos életkorban: 12-ik évükben lépnek először nagyobb közönség elé művészetükkel. Mindketten vidéken.

Bár GEYER Stefi 1895-ben mint zenedei növendék szerepelt már nyilvánosság előtt, első igazi hangversenye 1899-ben volt Nagyváradon, 1900-ban Pesten és Bécsben, valamennyi nagy sajtóviasszhanggal. Ezekben jelen vannak szülei és tanára: HUBAY. A közönséget a sajtó mindenütt előzetesen tájékoztatta a csodagyermek fellépéséről: tódul és fizet. A siker egyhangúan kirobbanó. Az elismerő kritika nemcsak a kislány művészetét, feketehajú, kékszemű szépségét is ünnepli. A *Kis Lap* hírverését már ismerjük. Azonban Várad, Pest, Bécs legtekintélyesebb lapjai ontják a zenei kritikákat, melyek végül gyűjteményben is megjelennek német nyelven 1900-ban: *Stefi Geyer Violinvirtuosin. Biographie — Recensionen* címen. E sikerélménynek mekkora hatása lehetett a kislányra, művészi fejlődésére!

Mennyire más keretek között történik mindez a gyermek BARTÓKKAL. Az 1892-ben Nagyszöllősen adott első hangversenye idején atyja már nem él. Az özvegyen maradt anyára három két gyermekének minden gondja. Abban az időben nagyszöllősi népiskolai tanítónő, Béla fia nagyváradai gimnazista. Nincsen „sajtó-előzetes” sem, csak utólag tudósít az év május 8-án a hangversenyről a helybeli *Ugocsa* c. lap: „A helybeli polgári iskola ifjúsága a szegény tanulók segélyalapja javára f. hó 1-én egy sikerült hangversenyt adott. A közönség szép számmal jelent meg s mintegy 50 frt. tiszta jövedelem folyt be a szegény tanulók kasszájába. Azonban határozottan nagyobb volt az elért siker erkölcsi tekintetben. A dalok jól adattak elő... De mindezeknél még nagyobb mértékben vonta magára a közönség figyelmét *Bartók Béla*. II-od osztályos gimnásiumi tanuló, ki zongoraművészetét bemutatandó, vendégszerepelt N. Szöllőstre. Az előadott klasszikus darabok⁶¹ a legnagyobb kézi ügyességre vallanak s hogy a zongoraművészetre a 10(!) éves fiúnak nagy hivatottsága van, kétségen kívül elárulta az eljátszott darabokkal. A fiatal

⁵⁹ *Kis Lap*. 1876. 25. sz. 1890. 1., 2. sz. 10., 32. l.

⁶⁰ SCHMIDT Kristófnak magyarra fordított elbeszéléseit BARTÓK a Pozsonyban megjelent Stampfel-féle kiadásban olvasta: SCHMIDT Kristóf *Elbeszélései* volt a sorozati cím, év megjelölése nélkül.

⁶¹ Az újsághír több darabot említ, de BARTÓK biográfusai csupán BEETHOVEN *Waldstein* szonátája (Op. 53.) első tételéről tudnak.

genie kompozíciójából is bemutatott egy darabot, „A Duna folyását”, mely szintén sok tapsot nyert. A kis Bartók Béla első nyilvános fellépése alkalmából több díszes csokrot kapott.”

E soroknak, melyeket vagy PAPP Zsigmond szerkesztő, vagy társszerkesztője, SPOLARICH János *Hangverseny* címmel a hírrovatban közölt, nem volt visszhangjuk, legfeljebb a megye, az ismeretség-rokonság határáig terjedtek.

Geyer Stefi életrajza és a róla szóló zenei kritikák. 1900.

Messze volt innen a GEYER-i hírverés. Anyagiak sem voltak, csak virág, meg „erkölcsiek” a kis művész számára. Jelentősége mégis felmérhetetlen volt: egyenesbe hozta zenei képzését.

BARTÓK később *Önéletrajzában* így ír erről: „Kilencéves koromban kezdtem apró zongoradarabokat komponálni és 1891 (!)-ben Nagyszőllyőn mint ‚zeneszerző’ és ‚zongoraművész’ a nyilvánosság előtt is felléptem, nagyon fontos volt számunkra, hogy végre nagyobb városba költözködjünk.”⁶² Azaz, hogy felsőbbfokú zenei oktatásban részesülhessen. Ennek a lehetőségét teremtette meg a szőllyői fellépés, melyen ALTDÖRFER Keresztély soproni egyházi karnagy is jelen volt. Felismerte a kisfiú kivételes tehetségét, és az anya, hogy megbizonyosodjék erről, bemutatta fiát AGGHÁZY Károlynak a zeneakadémián, aki azt újból megerősítette. Az 1892/93-ik tanévben már Pozsonyban van a BARTÓK-család: Béla a gimnázium II. osztályát végzi és megkezdí rendszeres zenei tanulmányait ERKEL Ferenc fiánál, ERKEL Lászlónál.

A biográfusok, valahányszor az „Op. 18/1891-et”: *A Duna folyását* említik, megegyeznek abban, hogy e 20 perces lejátszási időt igénylő programatikus

⁶² *Önéletrajz*, id. mű 8. l.

zenét a gyermek földrajztanulás közben „hallotta meg”, és követte a folyam muzsikáját a Fekete erdőben való csörgedezésétől kezdve mindaddig, míg hatalmas hömpölygő áradattá duzzadva a Fekete Tengerbe ömlött. A zenei elemzésével sem fukarkodnak: hangsúlyozzák, hogy komolyan kell venni a kis zeneszerző szárnypóbálgatását. Nemrégén is BARTÓKNÉ PÁSZTORY Ditta zongoraművész nő olyan áhitattal játszott, miként szerzője egykor elgondolta. Egyről azonban valamennyien megfélekedeznek: az *Ugocsa* c. lap bármennyire is provinciális szócső volt, a közzétett „sajtóbemutató” a kisfiú számára az első nyomtatásban megjelent méltatást jelentette. A belőle áradó ösztönzést feltétlenül hozzá kell adnunk azokhoz az erőkhöz, amelyek csodálatos pályáján a kisfiút előbbre vitték.

Felvetődhetne a kérdés, ha az *Ugocsa* c. lap hírközlését életrajzi szempontból oly fontosnak tartjuk, miért nem említjük a *Kis Lap* ilyen cikkét. Mert — bár kapcsolatban volt a gyermek BARTÓKKAL — 1891-ben már nem volt olvasója, és nem is szerepel többé a neve a gyermekújságban. A 12 éves fiú gondolkodása, érzésvilága akkor már túlnőtt a folyóirat nívóján.

E korszakában iskolai és zenei tanulmányai foglalják le elsősorban. Olvasmányai pedig feltehetőleg a korosztálynak megfelelő HOFFMANN Ferenc, VERNE Gyula és ARANY János lehettek. A német nyelv gyakorlása kedvéért ekkor olvashatta német fordításban Jonathan SWIFT: *Gulliver's Reisen in unbekannte Länder* c., 450 könyvmatos illusztrációval díszített könyvét.⁶³

Természetesen itt Gulliver utazásai a törpék és óriások birodalmában finom humorával semmit sem sejtet abból a gyilkos szatírából, amellyel az ember szerzője meg akarta csúfolni. Az értelmesebb gyermekolvasó legfeljebb szelíd iróniát vesz észre, enyhe torzítást. Jól szórakozik, esztétikai élményben van része.

Vele szemben a filozófus és természettudományokban jártas HOFFMANN Ferenc ifjúsági műveibe is belevitte felvilágosult szellemét. Ez a nagyon termékeny tollú író nemcsak hazájában, Németországban volt rendkívül népszerű: nálunk is. Húsznál többen fordították sokszoros kiadását. BARTÓK tulajdonában volt A testvérek c. műve, ezt említi noteszében.⁶⁴ Valószínűleg sokkal többet olvashatott tőle, mert az iskolai könyvtárak beszerezték, és sokkal több könyvet olvashatott egyáltalán ebben az időben is, hiszen édesanyja, minden közeli hozzátartozója említi ezt a szenvedélyét, valamint a lepke-és rovargyűjtést, amelyek megmaradtak felnőtt korában is.

A testvérek cselekménye az inkvizíció korában játszódik. Az író bemutatja, milyen vakká, igazságtalanná teszi az embert a vallási téboly és a hozzá társuló gonoszság. Vele szembe állítja az emberszeretetet, egymás megbecsülését, az erkölcsös magatartás ez alapvető kategóriáit. Az inkvizíció cselszövényébe bonyolódott egyik testvér például így kiált fel: „Mit törődöm én azzal, vajon pogány vagy zsidó, török vagy igazhitű-e? (ti. valaki) Azt eldönteni az inkvizíció bíráinak tiszte, csak derék ember legyen!” A kis BARTÓK megtanulhatta HOFFMANNTÓL is, hogy bármely felekezethez tartozás, rangra születés nem lehetnek az ember megítélésénél döntő tényezők, szellemi, erkölcsi kiválóság

⁶³ SWIFT Jonathan: *Gulliver's Reisen in unbekannte Länder*, Ford. Fr. KOTTENKAMP. Nebst einer Notiz über J. SWIFT, nach Walter SCOTT von Aug. LEWALD. Ill. von GRANDVILLE. Stuttgart 1839. 1–2. köt.

⁶⁴ HOFFMANN Ferenc: *A testvérek. Elb. ifjú barátaim számára*. Ford. KUN Béla. Illusztr. Bp. Nem tudjuk, hogy BARTÓK hányadik kiadását őrizte, mert az OSZK-ban egyáltalán nincsen meg, az Orsz. Ped. Könyvtár példányá 1897-ből való, 5. kiad.

annál inkább. Abban az életkorban volt, mikor az effajta életszemlélet, életstílus kialakítására legérzékenyebb a lélek. Ismerjük a felnőtt BARTÓKNak álláspontját demokratizmussal, humanizmussal kapcsolatban. A gyermekkorban ért hatások szélesedtek ki benne, midőn azt vallotta, hogy az egyes népeknek közösek a problémáik, tehát kölcsönös megértésre kell az emberiségnek törekednie, és a „népek testvériesülését” írta zászlajára.

A HOFFMANN-féle felvilágosult ifjúsági írótól megtanulta, hogy embert emberhez mérjen, mert ez a „mérték” reális közelségben van; a később következő filozófiai stúdiumok élesebb valláskritikai megfontolások, természettudományos boncolgatások következményeképpen elvezették a materialista tanokhoz.

VERNE Gyulának az ifjúsági irodalomban való megjelenése óta természettudományos műveltséget a műveit olvasó ifjúság világszerte tőle szerzett. BARTÓK saját könyvei között *A rejtelmes sziget* c. munkáját említi, melynek fordítója SZÁSZ Károly volt. Nem érdektelen éppen ezért azt a néhány sorát idézni, melyekkel VERNE Gyulát méltatta.⁶⁵

„Költőnek mondhatjuk őt bátran, mert e nevet megérdemli, aki egy új műfajt teremtett az irodalomban, s azt annyi képzelettel s oly hatalmas előadási tehetséggel műveli. A műfaj, melyet Verne teremtett: a természettudományi regény. Műveinek, melyeket a „rendkívüli utazások” közös címe alá foglalhatunk, tárgyait a természettudományból, a természetrajzból veszi; s annyi tudományos alapot vet alájuk, hogy azok a legtanulságosabb olvasmányok közé tartoznak. De hogy ne pusztán tudományos művek legyenek, ezt képzeletének ama merész, — bár mindig bizonyos határok között maradó és biztos fogása által éri el, amely szerint a természeti törvények szoros alkalmazásán túl az abszolút lehetségest a lehetlentől elválasztó határokig megyen, s oly mesét alkot, melyben a tudós nem botránkozhatik meg. Képzeletét a legszabadabban eresztí szárnyra nemcsak a természeti — az erkölcsi világ rejtelmeinek kutatásában is.”

Vagyis VERNE a minden iránt érdeklődő, rácsodálkozó gyermekifjú BARTÓK előtt szélesre tárta a mindenség kapuját. Megmutatta neki, hogy a nagy természetben végbemenő folytonos változások: e sebesen mozgó képek állandóan ható természeti törvények függvényei; hogy a tudományos kutatásnak, tudományak, technikának egyaránt roppant lehetőségei vannak, s ennek a természetben rejlő fejlődés-törvény az okforrása. Általa lett részesévé ama harc gyönyörűségének, amelyet az ember a természet megismeréséért szüntelenül folytat. BARTÓK hozzátartozói és ugyanúgy művei egyformán tanúsítják a természet iránt érzett forró szeretetét.

Gyermekkora könyveinek szemléjét ARANY János *Toldijával* zárjuk.

Saját vallomása szerint egyformán csodálta a színmagyar lelkű író és a csordultig színmagyar nyelvi gazdagságát. Gyönyörködött a hű szolga, a szerető édesanya, a rosszakaratú gyáva testvér csodálatosan megformált típusaiban, a mű szerkezeti értékében. Egyszóval ARANY *Toldija* — író és mű — könyvei között a legközelebb állhatott szívéhez, a leggazdagabb érzelmi és esztétikai élményt jelentő könyvei közé tartozott. Ez visszacseng Elza húgának egy körülbelül 10—12 év múlva írt leveléből is.⁶⁶

*

⁶⁵ SZÁSZ Károly: *Verne Gyula*. = *Vasárnapi Újság*. 1875. máj. 2. 273—274. l.

⁶⁶ Levele Pozsonyból, 1904. dec. 26. idéztük már.

E tanulmány megkísérelte BARTÓK személyiségének: lírai, drámai, logikai alkatának fejlődését csiráiban megragadni. Azoknak a jegyeknek nyomában járni, amelyek felnőtt korában sziklaszilárdan képezték jellemének pilléreit; annyira szilárdan, hogy miközben két világháború romba döntött egy megszo- kott világot — láttuk: ezt megjósolta egyik GEYER Stefinek írt levelében — a szörnyűségek ellenére is győztes lélekkel keltette volna életre újabb és újabb csodálatos művészi látomásait, ha nem ragadja el a halálos kór.

Folyóirat és könyvek — ideértve a latenseket is — summásan járultak hozzá a gondolatébresztéshez, ösztönöztek érdeklődést, ismeretszerzést, ébresztették az igényt folytonos olvasásra. Egyszóval tágtották BARTÓK világképét. Fejlődött az ízlés, az etikai és esztétikai érzékenység, gazdagodott az érzelem- világ, nőtt a formaérzék és vele a kompozíciós készség. Miközben küldözgette a gyermekfolyóirat szerkesztőjének gondosan kalligrafált levélkéit, az önálló véleménynyilvánításhoz a belső világ kitérésének igénye is társult, amely későbbi éveiben is oly gazdagon megnyilatkozik levelezésében. A rejtvényfejtés és szerkesztés eredményeinek, hangversenye első sajtóviasszhangjának publi- citása, a sikerélmény hatására, az alkotói készség ösztönzőjévé lett. Össze- zugsorodik a túlbuzgó vallásosság is, hogy helyet adjon a valóság talajában megkapaszkodó, természettudományos szemléletnek, melyből demokratikus humanizmusa is táplálkozik és a Mindenséget átfogó művészete.

Szándékosan kell külön szólni helyes irányban növvő nemzeti öntudatáról, a magyarsáélményről, a magyar nyelv szeretetéről, amelyet olyan híven tükröz kezdetben a magyar műdalkomponálás, majd a *Kossuth-szimfónia*, hogy azután beérve, az ethnomuzikológus parasztdal gyűjtésének termését hatalmas kompozícióiban kamatoztassa. Ide kívánczok a korai Kékszakkállú-impresszió is: egyetlen operájának ősmagva.

Van BARTÓKnak a többi közt egy nagyon szép, vallomások levele, melyből egyformán szól ember és művész, itt mondja: „Erősen hiszem és vallom, hogy minden igaz művészet — a külvilágból magunkba szedett impressziók — az „élmények” hatása alatt nyilvánul meg.”⁶⁷ Az élménynek művészi materiává való átalakulását szinte szent ceremóniaként élte át, és még legbensőbb szerelmi érzéseit is így akarta „látni”. 1907-ben (Vésztő. aug. 16.) írta erről GEYER Stefinek: „egy-egy levele sőt egy-egy sora, szava a legnagyobb ujjongásba hoz, egy másik meg majdnem könnyekre indít, úgy fáj — — Mi lesz ennek a vége és mikor — — Valóságos állandó lelki mámor. Dologhoz (komponáláshoz) éppen ez kell!”⁶⁸ Emberi és művészi léte teljesen egybeforr: minden örömeért és élvezetért fizetni kell, legtöbbször csalódással, de a létet éppen az teszi elviselhetővé számára, „az a homályos, biztossá nem tehető sejtelem, hátha minden sorscsapás egy-egy hatalmas irányítója, fejlesztője művészetének, melynek közvetett, vagy közvetlen befolyása nélkül ez nem lehetne olyan- ná, amilyennek a legmagasabb igények támasztása szerint lennie kellene”. Huszonnyolc éves e sorok születésekor: a gyermekekor alapozó élményeire már ráépültek a felnőttkor irodalmi, művészeti és az ezerszínű élet nyújtotta új meg új impressziók. Alkotásainak eddigi indítékaihoz: a lelkesedéshez, szere- tethez, bánathoz, legfeljebb elkeseredéshez — mint mondja, e magasztos érzel-

⁶⁷ BARTÓK levele első feleségéhez, ZIEGLER Mártához, Darázs, 1909. febr. 3. *Doc. B./IV* 75 — 76. l.

⁶⁸ DEMÉNY János: *Bartók Béla. (Levelek, fényképek, kéziratok, kották.)* Bp. 1951. 70 — 77. l.

mekhez — a bosszú, torzrajz, szarkazmus is társul. S mikor válogatás nélkül, őszintén, minden feltámadt érzését kifejezi, zenéje reálissá válik; mégpedig tudatosan, akarva, hogy megteremthesse kora és a mindent körülvevő népművészet realitásából — félig öntudatlanul, félig keresve — az új modern muzsikát. Ebben régebbi elődöként BERLIOZT, LISZTET, WAGNERT, kortársakként R. STRAUSST és DEBUSSYT említi.

Művészi hitvallásából még néhány örökké aktuális gondolat: az igazi művész nem kis körnek, az egész emberiségnek alkot. Eszméinek általános érdekűeknek kell lenniük, az egész társadalom legyen forrásuk, az egész társadalmat érintsék, ha kell, bírálják. Szóaljjon meg az író elbeszélő műben vagy színpadon, tolmácsolói ne bábok, lélettel teli, valósághoz hű alakok legyenek, csak ilyenekre bízhatja mondanivalóját. Aki azért fest egy tájképet, hogy tájképet fessen, azért ír szimfóniát, hogy szimfóniát írjon, nem egyéb mesterembernél. A művész és művészete nem zárkozhat magába. Elefántsonttorony, l'art pour l'art nem igazi művész magatartása.

Mikorra ezek a gondolatok beárnyékolnak, már nagyon messze van első olvasmányainak korszakától, már FLAUBERT, MAUPASSANT, DAUDET kedvenc könyvei és különösen közel áll hozzá az atheista-pozitívista P. J. JACOBSEN.⁶⁹

Művei pedig — érzése szerint — életrajznál pontosabban jelölik meg életének nevezetes eseményeit, irányító szenvedélyeit.

P. D. SZEMZŐ

Kinderlektüre und geistige Entwicklung des Tondichters Béla Bartók

Diese bildungs- und sozialpsychologische Studie versucht auf Grund der Kinderlektüre die geistige Entwicklung des weltberühmten ungarischen Tondichters Béla Bartók zu erörtern. Seine bisherigen Lebensbeschreibungen stellten das Werden und Wesen des Musikdichters in den Mittelpunkt und richteten nur selten den Blick auf die Mittel seiner kulturellen, sozialen Erziehung.

Bartók's Notizbuch nach bestanden seine Bücher aus Märchenbändern, Erzählungen und aus mehreren Jahrgängen einer damals sehr populären Kinderzeitung. Einige Seiten seines Notizbuches widmete der kleine Knabe verschiedenartigen Rätseln, die er selbst ausgeheckt hatte.

Die Arbeit legt zuerst die Kinderzeitung: Kis Lap (Jhge 1888, 1889, 1890.) unter die Lupe. Sie wurde von Adolf Ágai — in der Kinderzeitung Onkel Forgó — geleitet; Á. war wohlbekannter Journalist und Augenzeuge der ungarischen Revolution v. J. 1848. Als solcher blieb er zeit seines Lebens Verehrer der Helden und großen Staatsmänner dieser Zeit. Kis Lap (1871—1904.) erschien im Anfang auch deutsch: Kleine Leute betitelt, da aber die ungarische Sprache im ganzen Lande vorherrschend wurde, ging die deutsche Ausgabe ein. Der Verleger verkaufte das Verlagsrecht an die Leipziger Firma Wilhelm Opez, der sie noch jahrelang am Leben hielt.

A. Ágai umgaben in der Redaktion die besten ungarischen Dichter und Schriftsteller. Um das Niveau der Zeitung gelten zu lassen, müssen wir einige Namen der Mitarbeiter wie János Arany, József Bajza, Elek Benedek, András Fáy, József Gaál, János Garay, Pál Gyulai, Ferenc Herczeg, Ottó Herman, Sándor Hevesi, Mór Jókai, Gyula Krúdy, Kálmán Mikszáth, Sándor Petőfi, Lajos Pósa, Viktor Rákosi, Károly Szász, Károly Vadnay und Mihály Vörösmarty hervorheben. Kis Lap — Zeitung für 6 bis 12, in manchen ihrer Mitteilungen auch für 14 jährige Kinder — erstrebte weit und breit die Erweckung ei-

⁶⁹ Első felesége, ZIEGLER Márta szerint könyvei közül a *Niels Lyhne* c. regény ragadta meg legjobban, amelyből áradt a természetszeretet és a világnézeti vallomást finom ironia burkolta be. Vö. Márta ZIEGLER: *Über Béla Bartók*. id. mű, 173—174. l. A könyv ELEK Artur és RITÓOK Emma fordításában jelent meg 1900-ban két kötetben az Athenaeum kiadásában. Vö. SZABOLCSI Bence: *Bartók és a világirodalom*. — *Magyar Zene*. 1971. 1. sz. 5. l.

ner ständigen Vaterlandsliebe, innige Zuneigung für Magyarentum und Muttersprache. Diesen zu dienen brachte sie fleißig Erzählungen und Gedichte, in denen die schönsten Blätter der ungarischen Geschichte sich wiederholten. So wurde Lajos Kossuth, hervorragender Staatsmann, Seele der ungarischen Revolution v. J. 1848 und auch während seiner Emigrationsjahre tief einwirkend auf das ungarische politische Leben, zum bewundernswerten Helden in vielen ihrer Artikeln.

Selbst Kossuth und seine Ideen waren derzeitig frisch und lebendig im Volksbewußtsein. Auch der Vater Bartók's, der eine innige Neigung zu ihm fühlte, stand mit Kossuth in respektvoller Korrespondenz.

Die von den Einflüssen reichen Kinderjahre fanden einen Widerklang auch in der ersten größeren Komposition: die Kossuth-Symphonie Bartók's.

Bartók bewahrte lebenslang die Vorliebe fürs Land und Volk, ebensogut für seine Muttersprache. Allbekannt ist es noch heute, wie schön er ungarisch sprach, mit welcher Sorge er auf Reinheit und Reichtum der Sprache achtete. Das läßt sich zurückführen bis auf einen Briefwechsel des Knaben und des Schriftleiters der Kinderzeitung. Bartók fragte, ob es nicht frevlerisch gegen die Muttersprache wäre, wenn er, ein Ungar! deutsch lernen möchte. Die Antwort: «deutsch zu wissen ist sogar Pflicht aller ungarischer Kinder» beruhigte ihn in dem Maße, daß er seine in deutsch verfaßten Märchenbücher: Bechstein's Märchen und Gulliver's Reisen zu lesen fähig wurde.

Übrigens legte Kis Lap großes Gewicht auf die Korrespondenz mit seinen kleinen Lesern. In den Briefen wurden sogar Weltanschauungsfragen erörtert, die sich natürlich den entwickelnden jungen Geistern anpaßten, die zum erprobten Glauben an Wahrheit, Schönheit und Güte führen sollten. Das ästhetische Gefühl wurde auch damit gefördert, daß der Schriftleiter nur einen schönrein gehaltenen, geschickt abgefaßten Brief zu beantworten gewillt war.

Die verschiedenen Gattungen von Rätseln in der Kinderzeitung erzogen zur logischen Denkart und Assoziationsfähigkeit. Viele derer waren selbst von den Kindern ausgedacht, sehr oft von Bartók. Szemző behauptet, daß in dieser unterhaltenden Tätigkeit bei Bartók das Aufkeimen seiner Kombinations- und Kompositionsfähigkeit zu sehen ist, eine Art Vorschule zur späteren Entwicklung seines intellektuellen Wesens.

Kinder, die in der Lösung oder Gestaltung der Rätsel mitwirkten, wurden vom Schriftleiter mit Lob und Büchern beschert und auf diese Weise angestachelt, wurde ihre Schaar immer größer und größer. Bartók interessierte sich lebenslang für Rätsel.

Übrigens verstand sich Ágai wohl darauf, den Wunsch nach Weiterkommen in der Kinderseele rege zu halten. Immerfort sucht er unter seinen Lesern nach dem talentvollen Kind. So brachte er ans Tageslicht die Begabtheit für Zeichnen und Malen des kleinen Elemér Jankó, Oszkár Glatz und Masa Feszty, spätere vielgelobte Künstler. Ágai nahm ihre Erstlinge als Illustrationen in sein Blatt auf und verfaßte dazu selbst den Text: eine Erzählung oder Gedicht.

Eine schöne Besprechung widmete er nach ihrem ersten größeren Konzert seiner Leserin, der Geigenkünstlerin Stefi Geyer, dem Wunderkind. Auch ihre Abbildungen fehlen nicht. Dieses damals zwölfjährige Mädchen wurde nach Jahren Bartók's erste große Liebe, ein tiefgebettes Gefühl, das trotz ihrer Trennung nie verblich und in vielen seiner Kompositionen als Leitmotiv wiederkehrte.

Außer dem Schriftleiter Ágai trat das Kind Bartók zu einem Mitarbeiter des Kis Lap: zu Lajos Pósa näher. Er war in seiner Zeit der typische Kinder- und Jugendschriftsteller. Seine Gedichte und Erzählungen erschienen eben so häufig in Kinderzeitungen, wie in selbständigen Bänden. Bekannt waren auch die Texte, die er für Komponisten ungarischer Kunstlieder verfaßte. Er sammelte diese Texte zu einem Band und ließ sie unter dem Titel Dalaim (Meine Lieder, 1887.) erscheinen. Er interessierte sich eingehend um ungarische Lieder und sammelte sie — leider nur als Dilettant — mit großem Eifer. (Die ethnomusikologische Methode wurde Bartók durch erst nach Jahren eingeführt und mit seinem Freund: dem ihm ebenbürtigen großen Künstler Zoltán Kodály.)

Unter seinen Kinderlektüren erwähnt Bartók auch die Gedichte für Kinder von Lajos Pósa (Gyermekversek). Diese Gedichte wurden ihrerzeit von verschiedenen, heute meistens vergessenen ungarischen Komponisten zu Kinderliedern vertönt. Noch als Kind beeinflußt von Pósa, später von den Komponisten ungarischer Kunstlieder, greift auch Bartók um 1901 zu Pósa's Dalaim und komponiert seine Kunstlieder unter dem Titel Pósa-dalok (Pósa-Lieder, erschien im J. 1902.) Wir suchen sie vergebens in einem Bartók-Katalog, welcher nur Meisterstücke verzeichnet. Trotzdem tragen schon auch diese charakteristische Züge der eigenartigen Bartók'schen Technik und weil sie eine Stufe der Entwicklung bedeuten, können sie von einer die Vollständigkeit beachtenden Biografie des Komponisten nicht ausbleiben.

Wie jedes Kind, las auch Bartók mit hohem Genuß Märchen. Andersen, Tausend und eine Nacht, Bechstein waren seine Lieblingsbücher. Das Märchen wirkt moralisch und ästhetisch; ästhetisch schon mit seinem kristallklaren Aufbau. Dichter und Tondichter griffen immer gerne zu Märchentexte um Ideen und Gefühle den Menschen näher bringen zu können.

Der einzigen Oper Bartók's Die Burg des Herzogs Blaubart liegt auch ein Märchen zu Grunde. Er begegnete dieses Blaubart-Thema noch in seiner Kindheit bei Bechstein und las es in seiner deutschen Übersetzung.

Das Libretto, welches er um 1911 vertönte, lieferte ihm der ungarische Schriftsteller Béla Balázs. Beide: Dichter und Tondichter holten vom Perraultschen Urthema ein modernes: psychologisches heraus; einen Konflikt, in dem sich der durch Mißverständnis und Entfernung einander entgegengesetzte weibliche und männliche Liebe verbrag.

Szemző behauptet nicht, daß Bartók seinem Librettisten Béla Balázs seine Kinderlektüre: Das Märchen vom Ritter Blaubart erwähnt hätte, so viel ist aber gewiß, daß die musikalischen Elemente der ehemaligen Impressionen wachgerufen vom generativen Gedächtnis, bei der Opernkomposition ihre Rolle spielten. Nebst diesen Früheinwirkungen auch die innige, unerwiderte Liebe zu der Geigenkünstlerin: Stefi Geyer.

Beide waren Wunderkinder und verdankten den ersten Unterricht in der Musik: Stefi Geyer dem Vater, Bartók der Mutter. Sie hatten dieselben Kinderlektüre. Kaum zwölfjährig bestiegen sie das Podium und ernteten tiefwirkenden Beifall, wovon auch die Presse Kund nahm.

Aber schon zur Zeit des ersten Konzerts spielt Stefi Geyer in Anwesenheit ihres Vaters und ihres Musikprofessors, des berühmten Violinisten Jenő Huby von der Musikakademie. Bartók dagegen, verwaist, in der Begleitung der verwitweten, mit vielen Sorgen belasteten Mutter. Bei Stefi Geyer ist der sichere Weg zum Künstlertum geebnet; der Knabe Bartók beginnt erst die Aufmerksamkeit der Öffentlichkeit auf sich zu ziehen: das erste Auftreten im Rahmen eines Wohltätigkeitskonzerts in der Provinzstadt Nagyszőlős bedeutet keinen materialen, nur moralischen Erfolg. Damit beginnt sein regelmäßiger Unterricht in der Musik bei László Erkel in Preßburg.

Zu dieser Zeit fängt an das streng-religiöse sich mit den Lektüren von dem aufklärerisch gesinnten Franz Hoffmann (Die Geschwister ua.), von Jules Verne, Jonathan Swift (Gulliver's Reisen in unbekante Länder) bei Bartók in eine aufgeklärtere, liberale Richtung zu umstalten.

Hoffmann, der mit der Klarlegung der Freveltaten zur Zeit der Inquisition gegen die Bigotterie in die Kämpfe geht, Verne der mit seinen Romanen die ewige Kraft der Naturgesetze und der Evolution illustrierte, die leichte und auch in dem für Kinder bearbeiteten Gulliver vorherrschende Ironie gegen die Gesellschaft, vernichteten die simplen Einflüsse der Jugendschriftsteller wie Christoph von Schmid und auch den beschrenkend wirkenden religiösen Unterricht in der Schule. Und zu all diesen kamen später die philosophischen Lektüren des Erwachsenen. Bartók behielt und blieb treu seinen erhabenen geistigen, humanen Ideen die er zu strengen Gesetzen seiner Kunst entwickelte.

Seine Kompositionen galten immer der Menschheit, er trennte niemals sein Ich und sein eigenes Leben von ihr. Und von diesem Gesichtspunkte aus hielt er seine Kunst für eine realistische. Für sich und für jeden Künstler wies er als einzige Urquelle der Schöpfungen, auf die Volkskunst hin. Die Kraft des Gesetzes der Wirkung und Gegenwirkung ließ er sich jedenfalls gefallen und meinte, das Kunstwerk überholt mit der Angabe wichtiger Momente des Lebens, erlebter Leidenschaften den gewissenhaftesten Biographen: die Schöpfung verrät den Schöpfer und spricht für die ganze Menschheit.

GYÖRGYI MARKOVITS

«Les mots restent . . .»

La littérature de la résistance

Un quart de siècle s'est écoulé depuis la deuxième guerre mondiale. Le lendemain même du cessez-le-feu, des tentatives ont été faites pour évaluer la perte en livres causée de par le monde par les nazis. Un communiqué de Moscow News, paru en 1946, fait état de la destruction de quatre milles bibliothèques. Cela fait plusieurs millions de livres. Mais l'esprit qui émane de tous ces livres a-t-il pu être anéanti? Le mot énoncé peut-il être tué?

Dans son article remarquable *Halhatatlan szöveg* (Texte immortel) le publiciste hongrois György BÁLINT parle de la pérennité des mots. Les paroles des grands auteurs ne périssent jamais, elles survivent des siècles durant, constate BÁLINT, même si, à telle époque, elles semblent submerger dans l'oubli. Les textes qui portent ces paroles ne souffrent pas moins que l'image ou la statue en se salissant et détériorant, mais ils n'en quitteront pas moins le fonds des bibliothèques pour reparaitre en scène: pures, intacts et triomphants.

Il en est de même pour les mots et les paroles que les conquérants nazis avaient voulu étouffer, mais qui ont été sauvés grâce à ceux qui, à travers l'Europe, ne se lassaient pas de protéger et défendre la valeur humaine, la conscience, la solidarité, l'esprit libre.

La résistance contre les mesures inhumaines a ses documents, et leur nombre est élevé. Ces documents franchissaient les frontières et se propageaient clandestinement dans tous les pays. C'est ainsi que le peuple hongrois a pris connaissance de la prise de position du roi Christian du Danemark qui, au jour où la loi sur les juifs a été promulguée par les envahisseurs allemands, se rendit dans la synagogue en signe de protestation. L'un des journaux hongrois a eu l'audace d'informer sur cette nouvelle ses lecteurs au bas d'une page du journal, avec des caractères et des mots qui n'attirèrent pas l'attention. Et bien que le service contre-espionnage eût exigé de prendre le rédacteur à partie, jusqu'alors la nouvelle était déjà répandue dans le pays.

Les rédacteurs, ainsi que les écrivains, poètes, publicistes, savants et artistes étaient toujours riches en inventions pour lutter contre les conquérants, le fascisme et la guerre.

Et où qu'ils fussent obligés de se réfugier, et si dispersés qu'ils dussent vivre, ils continuaient de former une famille unie. « . . . Certains des membres de cette famille habitaient pendant de longues années le Quartier Latin de Paris, d'autres s'établissaient à Barcelone ou à Buenos Aires, encore d'autres vivaient dans les villes de Hongrie, ou dans la capitale des pays voisins, à Vienne, à Berlin ou Prague, et même dans les villes universitaires d'Italie . . . Les petites unités pouvaient éventuellement succomber dans la lutte et devant le flot qui menaçait toute l'Europe, mais la famille elle-même ne cessa pas de vivre, fut-ce

dans le diaspore de l'émigration ou dans un coin de la patrie réduit au silence.» Ce fut Endre HAVAS, secrétaire de Mihály KÁROLYI qui a fait ces constatations le 15 novembre 1941, alors que les troupes allemandes étaient devant Moscou. Les propos de l'autre HAVAS, ceux de Géza K. HAVAS, tué par les Allemands sur la route qui conduisait les martyrs du nazisme vers Mauthausen, expriment non seulement la résistance hongroise mais aussi celle de toute l'Europe: «J'ai excité à la sagesse, fanatisé à la justice, agité à la paix».

Le lendemain de la libération, bibliothécaires et savants, historiens et hommes de lettres se sont mis à découvrir, rassembler, systématiser et mettre au point les écrits clandestins et interdits par le fascisme dans les différents pays durant des dizaines d'années.

Et bien qu'un classement systématique de ces écrits n'ait eu lieu qu'après l'achèvement de la guerre, plusieurs documents nous prouvent que déjà antérieurement, à l'époque de l'occupation, des tentatives avaient été faites, quoique sporadiquement, pour sa réalisation. L'organe des émigrés hongrois en Argentine, fondé en 1941 et ayant pour titre *Új Világ*, fait état dans son numéro du 27 juin 1942 sous le titre *A földalatti sajtó Európában* (La presse illégale en Europe) de nombreux journaux clandestins dans les divers pays d'Europe. En Belgique p. e., où pendant la première guerre mondiale il n'y avait qu'un seul journal à défendre les intérêts du peuple, en fonctionne pendant la seconde une quantité considérable. A leur insu, les nazis mêmes les ont propagés. Plus nombreux encore sont les journaux clandestins en France, où les imprimeries de ces organes s'étaient installées dans les canaux. Il en avait également aux Pays Bas, une vingtaine en Norvège, etc. Parmi les journaux clandestins de la Tchécoslovaquie; on souligne l'importance de *Boj* (Combat) dont le rédacteur, Josef SKALDA, après un an d'activité dans ce poste, a été exécuté par le Gestapo. Ce qui n'empêchait pas le journal de continuer à vivre. Le nombre des journaux illégaux a atteint en Pologne 150, tous produits par des machines d'imprimerie installées dans les forêts des montagnes. Mention est aussi faite d'un journal clandestin hongrois, *Igazmondó* (Le Véridique), dont la page de titre était parvenue dans la rédaction de *Új Világ* à Buenos Aires. Le dessin qui orne cette page représente un gros nazi plongé dans l'orgie, cependant que, au fond de l'image, une femme maigre tient son enfant dans ses bras.

Dans son ouvrage «Les mouvements clandestins en Europe»,¹ Henri MICHEL, Président du Comité International d'Histoire de la 2ème Guerre Mondiale publie sur la presse illégale maintes données remarquables. Grâce à ses renseignements, nous apprenons que le journal italien *Unità* tirait à 30 000, l'*Italia Libera* à 20 000 exemplaires, que le Danemark faisait paraître des journaux clandestins à partir de 1941 et que certains de ces journaux ont été même imprimés dans des «bâtiments officiels». «En mars 1943 — écrit Henri MICHEL — 80 feuilles étaient ainsi diffusées, parfois vendus».² Les titres parus ont atteint en mars 1945 le nombre de 500. Le premier tract clandestin hollandais a paru en mai 1940 sous le titre *Action des gueux*. Les journaux de la résistance hollandaise *La Parole* et *La Hollande* tiraient, l'un à 60 000, l'autre à 80 000 exemplaires en 1940—1941.

¹ MICHEL, Henri: *Les mouvements clandestins en Europe*. Paris 1965, Presses Universitaires de France. 126 p. (Que sais-je?)

² Ibid. 57. p.

En ce qui concerne la Résistance en France, voici quelques renseignements que nous avons reçu de l'ouvrage de Henri MICHEL concernant la presse clandestine: «la première feuille ronéotypée *Résistance* avait été diffusée dès le 15 décembre 1940» . . . «C'est peut-être la presse clandestine qui, dans la Résistance française, montre le plus d'original vigueur» — écrit l'auteur du livre. Au cours de la dernière année de la guerre, en 1944, l'ensemble de la presse clandestine tirait à 2 millions d'exemplaires.

Le rassemblement systématique — quelques tentatives antérieures mises à part — n'a commencé qu'après 1945. Parmi les tentatives des années précédentes, la Deutsche Freiheitsbibliothek (Bibliothèque Allemande pour la Liberté), créée à Paris en 1934 par l'Association de Défense d'Écrivains Allemands, mérite d'être ici mentionnée. Cette bibliothèque, qui avait pour but de sauver les publications condamnées à l'anéantissement par le Troisième Empire, a été détruite par les nazis, en 1940.

Au cours des 25 ans écoulés, des centaines de livres ont paru dans les divers pays en des langues différentes, de Budapest jusqu'à Nebraska. Leur but était commun: jeter de la lumière sur les valeurs qui se révélaient dans la presse, littérature, poésie et les arts antifascistes, rassembler ces documents et les mettre au point avec leurs correlations historiques.

C'est à Berlin, le 23 avril 1933, qu'a paru dans «Nachtausgabe» la première liste d'auteurs dont les œuvres avaient été mises à l'index. Nous en citons les noms les plus importants, tels que Bertolt BRECHT, Max BROD, Lion FEUCHTWANGER, Egon Erwin KISCH, Heinrich MANN, Erich Maria REMARQUE, Kurt TUCHOLSKY, Arnold ZWEIG, Thomas MANN, Franz MEHRING. A l'entrée de l'Opéra Nationale de Berlin, le feu a été mis sur les milliers de livres condamnés à mort. En même temps, des livres brûlaient aussi dans d'autres villes allemandes sous le slogan «saleté et ordure» et de nouveaux noms allaient être mis à l'index. Les ouvrages de MARX, LENIN, FREUD, EINSTEIN, VOLTAIRE, HEINE, ROLLAND, WELLS, BARBUSSE, GORKIJ, SINCLAIR, SOLOHOV, LAGERLÖF, NEXÓ devaient augmenter le nombre des livres anéantis. 250 membres d'une génération d'écrivains étaient ainsi réduits au silence.

A partir de ce temps, partout où les troupes hitlériennes avaient mis les pieds, les écrits libres devaient entrer sous terre.

De la presse de Résistance

Parmi les ouvrages fondamentaux, qui — à notre connaissance — ont paru sur la presse clandestine de la Résistance, l'un des plus importants est le Catalogue des périodiques clandestins (1939—1945), rédigé par la Bibliothèque Nationale de Paris et paru en 1954. Dans sa préface, M. Julien CAIN, administrateur général de la Bibliothèque Nationale, ancien partisan de la Résistance, relate que «dès le lendemain de la libération de la France, un certain nombre d'historiens se sont préoccupés de rassembler les documents de toute nature qui pourraient un jour permettre d'en écrire l'histoire . . . Ils ont porté d'abord leur attention sur ceux de ces documents que leur caractère même condamnait à une destruction ou à une disparition rapide». Julien CAIN rend aussi compte des difficultés qu'il a fallu surmonter au cours de ce travail, en établissant p. e. le nom du rédacteur ou de l'imprimeur, de préciser la date, et parfois la numérotation des journaux. Pour obtenir ces diverses précisions

il a fallu plusieurs années de recherches, — dit encore le préfacier du Catalogue. Des enquêtes ont dû être menées pour obtenir les renseignements nécessaires, l'une de 1944 à 1947, l'autre en 1951—1952. L'identification des pseudonymes fut l'une des tâches principales. L'ouvrage se compose de deux parties. L'une d'elles recense les périodiques diffusés en France, l'autre ceux diffusés à l'étranger.

Le Catalogue de la Bibliothèque Nationale a servi de modèle à d'autres catalogues d'autres pays. L'auteur allemand Reinhard FREIBERG avait même choisi ce thème pour sa thèse et fit paraître *Die Presse der französischen Résistance. (Technik und Positionen einer Untergrundpresse.)*³

Dans sa préface, Reinhard FREIBERG précise l'objectif de son ouvrage consistant à présenter au lecteur le contenu, la forme, la technique et l'effet publicistique de la presse clandestine d'un pays occupé. Par son programme, le livre l'emporte sur d'autres publications au sujet analogue, qui, dans bien des cas, se contentent de donner un répertoire des matériaux. Reinhard FREIBERG a réussi à démontrer que les publicistes conscients de leur responsabilité sont capables, même à l'encontre d'une propagande dirigée avec toute l'adresse possible, de conserver les valeurs culturelles et intellectuelles d'un peuple et d'y animer l'esprit de l'humanisme. L'ouvrage se compose de six chapitres:

1. L'histoire de la presse de la résistance, son origine, son évolution, son rôle dans l'avènement national.
2. Les moyens techniques et publicistiques, sources d'information, méthodes de multiplication, forme de la parution, périodicité, tirage, propagande.
3. Le rôle politique et publicistique de la presse clandestine en général. Problèmes fondamentaux: Pétain, déportation, les alliés, les idées de l'avenir, etc.
4. Rôle politique et publicistique de la presse de la Résistance. Publications spécialisées: organes du parti communiste, presse socialiste, journaux des groupes contre la haine de race, presse des mouvements chrétiens de la Résistance, presse de la Résistance littéraire.
5. L'influence de la presse de la Résistance (Angleterre—USA, Paris—Vichy)
6. Les publicistes de la Résistance Française. Portraits.

Dans son numéro du 27 février 1943, le journal hongrois *Új Világ* annonce l'apparition en Belgique de 150 journaux clandestins. L'une des preuves les plus convaincantes de la résistance du peuple belge — écrit-il — à côté des attentats commis au jour le jour contre les nazis et leurs mercenaires — est la diffusion de 150 journaux clandestins dans ce petit pays, lesquels, en tant que portes-paroles des Alliés, gardent et animent dans le peuple la confiance en soi, l'esprit de combat et la foi dans la libération prochaine.

En réalité, le nombre des journaux clandestins en Belgique surpasse de beaucoup la quantité indiquée par le journal hongrois. L'Inventaire de la presse clandestine, rédigé par Jean DUJARDIN, Lucia RYMENANS et José GROTOVITCH, paru à Bruxelles en 1966, fait état au total de 567 journaux clandestins.⁴

³ *Inaugural-Dissertation*. Berlin 1962. 317 p.

⁴ Inventaire de la presse clandestine 1940—1944 conservée en Belgique. Bruxelles 1966, Centre National de l'Histoire des deux Guerres Mondiales. 192 p.

Dans la préface, l'archiviste en chef, M. SABBE, Président du Centre National d'Histoire des deux Guerres Mondiales, souligne qu'il est impossible d'écrire l'histoire de la deuxième guerre mondiale sans consacrant une étude approfondie et détaillée à la presse clandestine. Le secrétaire général du Centre, M. Jacques WILLEQUET précise l'objectif de l'Inventaire, consistant non seulement dans le recensement des documents, mais aussi dans l'établissement de la documentation, c'est à dire de la méthode de «l'interrogation systématique». On y trouve des entretiens avec les anciens chefs et participants de la Résistance.

L'introduction de l'ouvrage constate que le dépouillement systématique de la presse clandestine n'a été encore réalisé dans aucun pays.

De l'objectivité sèche des chiffres et des indices de cet inventaire à grand format, illustré de nombreux facsimilés, se dégage la résistance étendue d'un peuple: les partis communiste et socialiste, le mouvement de la jeunesse, le Front d'indépendance, l'Association d'amitié avec l'Union Soviétique, la Croix-Rouge, les syndicats, les artistes-partisans et d'autres organismes s'engagent unanimement à la lutte contre le fascisme. A la page 83, sous le numéro 257, on y trouve aussi, le titre d'un journal hongrois de la résistance, d'un numéro de l'an 1943 de *Szabadság* (Liberté).

La presse antifasciste des différents pays avait chacune son destin, très différent l'un de l'autre. En Autriche, l'Anschluss obligea de très bonne heure la presse clandestine de déployer ses activités outre les frontières. La bibliographie de la presse clandestine autrichienne, établie par M. BREYCHA-VAUTHIER a été publiée en 1960 dans le cadre de la série de la Bibliothèque Nationale d'Autriche *Biblos-Schriften* dont elle fut le No 25.⁵

Josef STUMMVOLL, directeur général de la Bibliothèque, estime dans sa préface qu'une importance particulière revient aux journaux qui figurent dans la bibliographie par le fait qu'ils sont nés à une époque où il était interdit de prononcer même le nom de l'Autriche. Le rédacteur de la publication, M. BREYCHA-VAUTHIER, l'un des fondateurs de l'Association Mondiale des Autrichiens vivant à l'étranger, qui s'était établi il y a déjà trente ans en Suisse, souligne que la tâche de l'ouvrage est non seulement d'ordre bibliographique, mais — et en premier lieu — historique et politique. Bien que l'intérêt des différents groupes d'émigrés ne fût pas identique dans tous les domaines, le sort commun créait entre eux une certaine unité. Il importe de les connaître au point de vue historique aussi bien que de l'effet qu'ils avaient pour l'avenir. La bibliographie contient 44 journaux autrichiens parus dans neuf pays. 12 en furent publiés aux États Unis, 8 à 9 au Royaume Uni et en France, 2 à 3 en Tchécoslovaquie, Suisse, Argentine, Belgique, Canada et Suède, 1 en Uruguay.

Le catalogue des journaux et périodiques clandestins 1933—1945 de la Deutsche Bücherei de Leipzig, paru en 1969,⁶ est beaucoup plus riche en titres. C'est un recensement de l'activité publicistique des hommes de lettres allemands et autrichiens réfugiés. Dans sa préface, Helmut RÖTZSCH, directeur général de la bibliothèque, évalue l'importance de cette bibliographie, au 25e anniversaire de la libération, en disant que c'est dans ces écrits, produits de l'émigration antifasciste, qu'a été conservée la parole libre et que fut née

⁵ *Die Zeitschriften der österreichischen Emigration 1934—1946*. Wien 1960. 28 p.

⁶ *Zeitschriften und Zeitungen des Exils 1933—1945, Bestandsverzeichnis der Deutschen Bücherei*. Bearbeitet von Horst HALFMANN. 80 p.

l'impulsion à l'épanouissement de la littérature nationale imbibée de l'esprit de socialisme. L'étendue et l'exactitude de la notion qui servait de titre à l'ouvrage sont bien significatives: *Exil-Literatur deutschsprachiger Autoren*. C'est le chapitre principal de la littérature allemande contemporaine — constate Hermann KESTEN — et ce chapitre est dû aux écrivains, politiciens, savants et artistes qui avaient lutté contre le fascisme. La bibliographie comporte 304 titres regroupés selon les pays de la publication. (22 pays sont énumérés, le 23e groupe est celui des «sans lieu».) L'Index alphabétique des noms d'auteurs est le trésor de grands noms de la résistance en Europe, où, à côté des écrivains étrangers, des noms hongrois sont également en vedette. Tels celui de György LUKÁCS, Sándor BARTA, Andor GÁBOR et Pál KÉRI qui furent les collaborateurs de différents journaux (*Internationale Literatur. Zentralorgan der Internationalen Vereinigung Revolutionärer Schriftsteller; Austrian Labor Information. Anti-Hitler Magazin*).

La richesse multicolore de la littérature de la résistance européenne ne peut être guère démontrée par ces quelques ouvrages. Nombre d'ouvrages de caractères différents viennent présenter d'autres preuves de l'importance de cette presse. L'édition de 1962 de la Bio-Bibliographie de Sternfeld-Tiedemann⁷ énumère p. e., après les informations biographiques de chaque personne faisant l'objet de l'ouvrage, les organes où celle-ci avait publié. Le catalogue de G. SOFFKE: *Deutsches Schrifttum im Exil*⁸ consacre le huitième chapitre de son livre aux périodiques. Dans l'*Exil und Literatur* de WEGNER,⁹ la presse occupe également une place importante (les caractéristiques généraux de la presse clandestine; journaux indépendants, gauches-libéraux, journaux apolitiques, journaux marxistes). L'*Exil-Literatur 1933—1945*¹⁰ comporte un index spécial des journaux et périodiques où, parmi les noms des collaborateurs de l'organe Das Wort, nous rencontrons ceux de Béla BALÁZS, Andor GÁBOR, Gyula HÁY et György LUKÁCS.

Littérature interdite — littérature de la Résistance — les arts de la Résistance

Au cours des années écoulées, plusieurs tentatives ont été faites d'éclaircir non seulement la presse, mais aussi la littérature de la Résistance. L'expression la plus fréquente est l'*Exil-Literatur*, mais l'on se sert assez souvent aussi des notions «littérature clandestine» et «littérature de Résistance». On peut ici distinguer trois catégories de publications, précisées en 1969 avec une exactitude qui pourra être acceptée, notamment:

Littérature dans la Résistance (*Literatur im Widerstand*). Elle comprend: des reportages de gens livrés au poteau, des informations de journaux conçues dans la grêle des balles, des poèmes nés dans la prison ou dans des foyers illégaux, des essais restés inachevés à cause de la persécution de l'auteur.

⁷ STERNFELD, Wilhelm—TIEDEMANN, Eva: *Deutsche Exil-Literatur 1933—1945*. Heidelberg-Darmstadt 1962. 405 p.

⁸ SOFFKE, Günther: *Deutsches Schrifttum im Exil*. Bonn 1965, Bouvier. 64 p.

⁹ WEGNER, Matthias: *Exil und Literatur*. Frankfurt am Main—Bonn 1967, Athenaeum 247 l.

¹⁰ *Exil-Literatur 1933—1945*. Eine Ausstellung. Zgs. von Werner BERTHOLD. 2. Aufl. Frankfurt am Main 1966. 324 p. Ill.

Littérature *de* la Résistance (Literatur des Widerstandes). Elle comprend les écrits nés des événements vécus de la Résistance — en général.

Littérature *sur* la Résistance (Literatur über den Widerstand). Elle comprend les œuvres nées d'expériences personnelles ou de devoirs intellectuels et moraux, — la plupart des écrits de la littérature clandestine y appartiennent.

Toutes les trois catégories ont été répertoriées dans de nombreuses publications. Des bibliographies, bio-bibliographies, anthologies, correspondances et essais aux sujets différents sont consacrés à leur recensement ou à leur contenu. La plupart de ces publications sont parues sur terre allemande et ont pour sujet la persécution de la littérature allemande. C'est que le fascisme nazi a frappé le plus fort et le plus longtemps la littérature progressiste allemande. Aussi les écrivains communistes allemands se sont-ils mis immédiatement après la guerre à rassembler et dépouiller la littérature interdite. Personne ne leur saurait disputer ce droit. L'une des plus anciennes des publications de ce genre fut l'ouvrage rédigé par Richard DREWS et Alfred KANTOROWICZ:¹¹ (tous les deux ayant été sujets de persécution) *Verboten und verbrannt. Deutsche Literatur — 12 Jahre unterdrückt*. Le livre a paru en 1947 à Berlin—Munich, et constitue l'anthologie des écrivains et poètes persécutés. Il comporte également leur biographie abrégée.

Un autre ouvrage, rédigé par W. STERNFELD, émigré en 1933, et Eva TIEDEMANN, actuellement bibliothécaire de la Deutsche Bibliothek à Frankfurt am Main, la bio-bibliographie de la littérature allemande parue en 1962¹² est une entreprise particulièrement remarquable. Des questionnaires diffusés de par le monde par les rédacteurs avaient servi de base pour la rédaction de l'ouvrage. C'est un long défilé des plus grands esprits d'Europe. Après la biographie de chacun d'eux, ce sont leurs écrits qui se suivent l'un après l'autre de sorte que ceux qui ont été traduits en d'autres langues précèdent les autres. Les titres de périodiques où les articles avaient été publiés sont également énumérés. L'annexe du livre enregistre les séries et collections éditées dans l'émigration, les anonymes et pseudonymes, et les éditeurs.

Il convient de mentionner ici deux catalogues de bibliothèque, d'autant plus qu'ils jettent un jour nouveau sur le rôle, la fonction et la nécessité, à l'époque moderne, des collections spécialisées. L'importance de la question est soulignée aujourd'hui par la prolifération et l'accroissement quantitatif des publications qui veut qu'en faisant entrer certaines collections spécialisées dans le stock de la bibliothèque, nous les exposions au danger de les submerger dans la masse des ouvrages généraux. Le *Deutsche Schrifttum im Exil*¹³ (1933—1950) a paru en 1965 en tant que Catalogue de la Bibliothèque de l'Université de Bonn. Günther SOFFKE, rédacteur du catalogue, a rangé le matériel — au total 624 titres — dans un ordre systématique (belles-lettres, histoire, politique, etc.) Les périodiques et journaux sont également répertoriés, ainsi que les diverses activités littéraires des émigrés (traductions, éditions, etc.). L'auteur

¹¹ Ce fut KANTOROWICZ qui a fondé en 1934 à Paris la collection mentionnée Deutsche Freiheitsbibliothek, Bibliothek der verbrannten Bücher qui fonctionnait sous le patronage de Romain ROLLAND, H. G. WELLS et Heinrich MANN.

¹² voir 7.

¹³ voir 8.

de la préface, le directeur général Viktor BURR fait remarquer que les livres indiqués au catalogue sont prêtables.

L'autre catalogue important de la littérature clandestine est le Catalogue d'exposition *Exil-Literatur 1933—1945*.¹⁴ La préface nous fait savoir que la base de cette collection spécialisée avait été fournie par quelques centaines de publications en 1948. Leur nombre s'est depuis élevé au dessus de huit mille. En organisant une exposition d'environ trois cent livres, on a voulu donner une vue en coupe, représentative, de la littérature clandestine. Des pièces étaient arrivées à cette exposition de Zurich et de Paris de même que de Londres et de New York. Erika MANN elle-même y a envoyé son don, tandis que le professeur BERENDSOHN avait fait don à la bibliothèque d'une collection remarquable de sa bibliothèque privée composée de livres, de lettres et de manuscrits. Sous l'égide de l'UNESCO l'exposition a eu lieu non seulement dans les villes allemandes, mais aussi dans d'autres villes d'Europe.

Les bibliographies et catalogues de bibliothèques contribuent grandement à la mise au point de la littérature clandestine. Ce sont eux qui apportent dans bien des cas la base à ce travail et présentent d'utiles éléments à l'analyse et au dépouillement des matériaux. L'ouvrage de Matthias WEGNER doit être mentionné ici: *Eine Ausstellung aus Beständen der Deutschen Bibliothek*.¹⁵

WEGNER constate que la littérature clandestine n'est pas suffisamment connue même vingt ans après la guerre, car elle n'a toujours pas reçu l'évaluation analytique qui lui est due. Il met en lumière les divers aspects de la notion de l'émigration, puis il s'occupe des thèmes suivants: l'émigration des écrivains antifascistes; la formation des groupes et de la presse; l'influence de l'exil sur la vie et l'œuvre de l'écrivain en général, et en particulier sur celui de Thomas MANN; le rôle de l'exil dans les autobiographies et les romans. L'un des plus intéressants chapitres de l'ouvrage est le cinquième qui porte sur les problèmes et le but de la littérature d'exil. Une partie de ce chapitre est consacrée à l'engagement et à la liberté de l'auteur.

La littérature clandestine, c'est à dire la littérature d'exil allemande connaît un ouvrage excellent de la plume de K. PFEILER, *German Literature in Exile*,¹⁶ où la poésie reçoit un accent souligné. L'auteur y donne l'analyse des vers de poètes allemands, conçus dans l'émigration. Il constate que les plus importants caractéristiques de la littérature clandestine sont l'humanisme et l'engagement. Ce qui importe, selon ces poèmes, c'est de rendre le coup au fascisme tout en s'adaptant aux conditions lorsqu'on est loin de sa patrie. Malgré la résignation dont la présence dans ces vers ne pourrait pas être niée, l'exigence y domine de poursuivre le combat: en Allemagne contre le national-socialisme, en d'autres pays et dans le monde entier contre le fascisme. La poésie clandestine est la poésie du combat (*Kampfpoesie*) écrit-il, et l'on voit que la sélection qu'il fit avait été dirigée par cette idée et et per celle de l'actualité.

Toutes les bibliographies et tous les catalogues sont pourtant dépassés par une collection spéciale de caractère privé, les correspondances de Hermann KESTEN. Ce fut en 1933 que Hermann KESTEN avait quitté l'Allemagne. Il devait se réfugier en hâte, c'est pourquoi ses livres, ses manuscrits et ses

¹⁴ voir 10.

¹⁵ voir 9.

¹⁶ PFEILER, W. K.: *German literature in exile. The concern of the poets*. Lincoln 1957. University of Nebraska. 142 p.

correspondances qu'il avait détenus jusqu'alors, devaient se perdre. Lorsqu'en 1940 il a dû quitter Paris aussi, le Gestapo a pris des mesures pour que le feu soit mis sur tout ce qu'il avait laissé dans son appartement. De l'énorme quantité de lettres qu'il a reçues et envoyées pendant le temps de son émigration, et dont le nombre avait atteint deux mille, il n'est resté qu'une partie relativement peu nombreuse. Des auteurs des lettres reçues et publiées sont Alfred DÖBLIN, Albert EINSTEIN, Georg GROSS, Erich KÄSTNER, Klaus MANN, André GIDE, Ernst TOLLER, Alexander Roda RODA, Franz Carl WEISKOPF, Stephan ZWEIG. Dans sa préface, KESTEN se plaint de devoir — en publiant des lettres écrites dans l'émigration — ressentir toutes les peines et les douleurs qui les avaient fait naître. En lisant ces lettres, il semble au lecteur qu'il est assis vis à vis à un être cher mais défunt, mort d'incroyables souffrances. Les plus tragiques d'entre elles sont celles adressées par l'auteur à sa femme.

Les écrivains allemands émigrés luttèrent contre le hitlerisme, éloignés de leur patrie, par leurs œuvres et leurs actes. Par contre, sur les territoires occupés par les nazis, ce furent les ouvrages et la presse clandestines qui s'épanouissaient. La Bibliothèque de l'Université d'Amsterdam a publié en 1967 la bibliographie des ouvrages littéraires clandestins parus en Hollande pendant l'occupation.¹⁷ Dans sa préface H. de la Fontaine VERWEY, pose, lui aussi, le problème de la terminologie en la matière. Il désigne par le mot «illégal» les écrits en prose et en vers adressés d'une manière directe contre les envahisseurs et leurs acolytes. L'attribut «clandestinus» porte selon lui sur la littérature «normale», écrite par des personnes qui n'acceptent pas les conditions et circonstances que leur imposent les conquérants. Et, puisque dans ce sens, «illégal» et «clandestin» sont identiques, il est plus simple d'employer le mot «clandestinus» dans tous les cas où il s'agit d'une littérature secrète.

La bibliographie comporte près de 700 titres, chiffre qui témoigne de la persévérance et la richesse de la résistance intellectuelle en Hollande. Les contes de Theun de VRIES et les poèmes de Jacob HATUM, parus à Utrecht sont parmi eux. MOLIÈRE, MALLARMÉ, VILLON, BAUDELAIRE, GIDE, RILKE, KAFKA, Oscar WILDE y sont également représentés. *Le silence de la mer* de VERCORS, qui, en France était sorti de la presse en 1941, a paru à Utrecht en 1944 sous le titre: *De stilte der zee*, clandestinement.

La plus importante de toutes ces œuvres sur la littérature antifasciste, et qui l'emporte sur toute autre publication, est l'anthologie comprenant huit cent pages: *Literatur und Widerstand*.¹⁸ C'est le premier livre qui, en franchissant les frontières, a pu embrasser dans une seule unité les produits de la résistance intellectuelle des différents pays envahis par le fascisme. Le contenu du livre est exprimé par le titre lui-même: Littérature et Résistance. Anthologie de la poésie et la prose d'Europe. Le livre doit sa parution aux initiatives et aux soins de la Fédération Internationale de la Résistance. Les écrivains, poètes et publicistes de vingt pays ont pris place dans l'anthologie, rangés dans l'ordre alphabétique allemande des pays (Albanie, Belgique, Bulgarie, Danemark, Allemagne, Finlande, France, Grèce, Hollande, Italie, Yougoslavie,

¹⁷ *Clandestine drukken op letterkundig gebied tijdens de duitse bezetting in Nederland gedrukt*, Inleiding H. de la Fontaine Verweg. Amsterdam 1967. 58 p. (Universiteitsbibl. van Amsterdam. Speciale catalogi.)

¹⁸ *Literatur und Widerstand. Anthologie europäischer Poesie und Prosa*. Frankfurt/Main 1969. Hrsg. von der Internationalen Föderation der Widerstandskämpfer (FIR), Druck. Egetemi, Bp. Ungarn. 799 p.

Luxembourg, Norvège, Autriche, Pologne, Tchécoslovaquie, Hongrie, Union Soviétique, Roumanie, Espagne). Avant de présenter le choix d'ouvrages de chaque pays, l'auteur donne une analyse résumée de la Résistance et de la guerre de partisans dans le pays en question. Les morceaux choisis qui suivent l'introduction sont autant de chefs-d'œuvre littéraires bouleversants, émouvants et déchirants, fidèles témoignages de la force spirituelle du mouvement. BRONIEWSKI, FADEJEV, FUČIK, KEDROS, MACHADO, THÄLMANN, QUASIMODO, Sigrid UNSET, WAPZAROW sont là pour ne pas mentionner que la littérature européenne et que les plus éminents auteurs. Quant à la Hongrie, notre pays est représentée par Attila JÓZSEF, György BÁLINT, Gyula ILLYÉS, Lajos NAGY, Andor Endre GELLÉRI, Miklós RADNÓTI, Béla BARTÓK, Géza SUPKA, József NÁDASS, Béla ILLÉS et László BENJÁMIN.

Une autre publication non moins instructive est l'Album artistique présentant les œuvres d'arts de plusieurs pays d'Europe.¹⁹ Ce sont des statues, des peintures, des gravures d'artistes connus et inconnus, de personnes qui puisaient à la source d'inspiration des champs de concentration et qui travaillaient dans l'émigration. C'est l'idée morale qui fait de ces ouvrages, au nombre de six cent, une unité intégrale: l'idée de communauté antifasciste, l'idée de la Résistance. A côté des plus remarquables artistes d'Europe, comme PICASSO, DIX, KLEE, SAHN, SIQUEIROS, MESTROVIČ, se rangent les artistes antifascistes hongrois: Imre ÁMOS, Ernő BERDA, Gyula DERKOVITS, István DÉSI HUBER, Aladár FARKAS, Béni FERENCZY, György GOLDMANN, Ilona KASITZKY, György KONDOR, László MÉSZÁROS.

*

Le dépouillement des documents de la résistance dans le domaine intellectuel a pris dernièrement en Hongrie un essor sérieux.²⁰ Selon l'enquête faite après la libération, une dizaine de millions de livres ont dû périr à Budapest, victimes du nazisme et de la guerre, soit qu'ils fussent anéantis, soit qu'ils aient disparu, soit enfin qu'ils soient tombés dans des mains profanes.²¹ En ce qui concerne la bibliographie ou un recensement quelconque des écrits clandestins hongrois, les ouvrages spéciaux sur leur sujet, nous ne pourrions nous vanter d'avoir fait un progrès comparable à ce qui fut fait sur le plan européen. Mais s'il est vrai qu'en Hongrie il n'a point paru d'ouvrage de grande envergure, il n'en est pas moins vrai qu'un nombre assez élevé de livres, de brochures et d'articles de périodiques ont été consacrés à des questions affectant les divers détails. Telle p. e. la bibliographie rédigée par Andor TISZAY qui a pour titre *Tájékoztató a II. világháború alatti magyar antifasiszta ellenállás irodalmáról* (Information bibliographique sur la littérature antifasciste hongroise de la Résistance pendant la deuxième guerre mondiale),²² ou la bibliographie sélective de publications portant sur la Résistance et les guerres de partisans rédigée par János HARSÁNYI, Andor TISZAY et Ernő VÁGÓ (*Az antifasiszta ellenállási és partizánharcok válogatott irodalmának bibliográfiája*).²³ L'ouvrage

¹⁹ *Kunst im Widerstand. Malerei, Graphik, Plastik 1922 bis 1945*. Hrsg. und eingel. von Erhard FROMMHOLD. Vorwort von Ernst NIEKISCH. Dresden 1968, VEB Verl. 583 p.

²⁰ Je voudrais ici remercier M. Andor TISZAY dont l'aide m'a permis d'établir l'étendue de la littérature clandestine hongroise. Sa bibliographie n'a pu être utilisée ici que partiellement.

²¹ *Magyar Nemzet*. 6 mai 1945.

²² *Magyar ellenállási és partizánharcok a második világháború idején*. Bp. 1969. TIT. 127 p.

²³ Budapest 1968, Tankönyvkiadó. 54 p.

de Ágnes Bakó, récemment paru dans l'édition de l'Institut d'Histoire du Parti Socialiste Ouvrier Hongrois *Forradalmár elődeink* (Nos ancêtres révolutionnaires) présente la vie de 160 militants antifascistes, en les faisant accompagner par les bibliographies annotées des écrits de chacun d'eux. La bibliographie des tracts communistes 1919 – 1944, rédigée par Mme Imre GÁBOR et éditée en deux volumes (1965) par le même Institut, constitue également une pièce précieuse de cette catégorie d'ouvrages.

Nombre d'autres publications contiennent encore d'importantes contributions à la littérature clandestine. Telles les publications de l'Institut des Recherches Littéraires de l'Académie des Sciences de Hongrie,²⁴ des bibliographies,²⁵ des anthologies.²⁶

L'anthologie d'écrivains martyrs parue au 25e anniversaire de la libération dans la rédaction de Dezső KERESZTURY et Csaba SIK, en est une. C'est la deuxième édition révisée et augmentée de László BÓKA, parue en 1946. Renouvelée et enrichie pour englober deux volumes, la seconde édition, qui a pour titre *Magyar mártír írók antológiája*²⁷ (Anthologie d'écrivains martyrs hongrois), vient seulement de sortir de presse.

L'importance de la littérature et de la presse dans la vie d'un pays ou d'un peuple, surtout aux époques difficiles de leur histoire, est très bien démontrée par la collection de tracts parue immédiatement après la libération sous le titre *Az Új Magyarország röpiratai* (Tracts de la Hongrie nouvelle). C'est dans cette collection qu'a vu le jour le livre d'Iván BOLDIZSÁR *A másik Magyarországra*. A magyar ellenállási mozgalom története. (L'«autre» Hongrie, Histoire du mouvement de résistance hongrois.) Un chapitre de cet ouvrage est consacré à la résistance des intellectuels, au rôle de la presse et des petits imprimés.

On y peut lire les lignes suivantes: «Dans cette situation particulièrement difficile, le mouvement de résistance se scinda en deux parties:

1. D'une part, on organisa de petits groupes qui développaient leur activité indépendamment les uns des autres.

2. D'autre part, on entreprit d'organiser toute la nation pour donner naissance à une réunion nationale des forces antifascistes.

Dès la fin du mois de mars 1944, on vit paraître les tracts et les journaux illégaux des divers petits groupes de résistance. Les tracts se chargeaient d'informer le public de la situation militaire et des atrocités commises par l'envahisseur. Pour comprendre cette mission et l'apprécier à juste valeur, il faut remarquer qu'à partir du 19 mars 1944, tous nos journaux avaient passé aux mains des Allemands et de leurs satellites hongrois. Seuls les journaux clandestins firent connaître au public que les Carpathes eurent été franchis par l'Armée Rouge. On y donnait aussi des renseignements sur le sort des

²⁴ *Jöjj el, szabadság! Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből.* Szerk. SZABOLCSI Miklós és KIRÁLY István. Bp. 1967, Akadémiai Kiadó. 750 p. *Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből.* Szerk. SZABOLCSI Miklós és ILLÉS László. Bp. 1962. Akadémiai Kiadó. 767 p.

²⁵ *Történelem, forradalom. II. Bibliográfiai kalauz a magyar munkásmozgalom történetének tanulmányozásához.* Bp. 1969. Főv. Szabó Ervin Könyvtár. 625 p.

²⁶ *A történelem futószalagán. Antifasiszta lírai antológia. Összeáll. KERÉKGYÁRTÓ István.* Bp. 1965. Magvető. 703 p. *A toll mártírjai. Összeáll. MESTER Sándor.* (Bp. 1946.) *Magyar Újságírók Emigrált, Deportált, Internált csoportja.* 239 p.

²⁷ „S két szó között a hallgatás . . .” *Magyar mártír írók antológiája.* Szerk. KERESZTURY Dezső és SIK Csaba. Bp. 1970, Magvető. 1–2. vol.

Juifs déportés et sur les pillages des Allemands. On donnait des conseils sur la manière d'organiser la lutte antigermanique et les sabotages. — Les principaux journaux illégaux étaient: *Szabad Nép* (Peuple Libre, organe du Parti Communiste Hongrois), *Béke és Szabadság* (Paix et Liberté, organe du Parti de la Paix, c'est à dire de l'association qui servait à dissimuler le mouvement communiste), *Ellenállás* (Résistance, journal de la coopération des ouvriers et des intellectuels), *Szabad Magyar Szó* (Parole Hongroise Libre), *Szabad Élet*

ANDRÉ LAZAR

[*Bajomi Lázár Endre*]

HONGROIS

de la

RÉSISTANCE

Préface de VERCORS

5, RUE ALPHONSE-DE-NEUVILLE

PARIS - XVIIe

(Vie Libre), *Magyar Élet* (Vie Hongroise), *Szabadságharc* (Guerre de Libération), *Diákegység* (Union de la Jeunesse Etudiante), etc.)²⁸

Plusieurs ouvrages ont été édités sur la résistance hongroise à Paris aussi, après la libération. Tels le livre d'André LÁZÁR avec la préface de VERCORS et celui d'Ervin GYERTYÁN, Imre KELEMEN et Endre BAJOMI LÁZÁR.²⁹

En Hongrie, il a paru également une anthologie de la littérature clandestine, qui a quitté la presse en 1966 et avait pour titre *A cenzúra árnyékában*.³⁰

²⁸ BOLDIZSÁR Iván: L'«autre» Hongrie. Histoire du mouvement de résistance hongrois. Bp. 1946, Ed. «Nouvelle Hongrie». 17. p.

²⁹ [BAJOMI LÁZÁR Endre] LAZAR, André: *Hongrois de la Résistance*. Préface de VERCORS. Paris (1946), Ed. Bateau Ivre. 89 p. GYERTYÁN [Ervin] - KELEMEN [Imre] - LÁZÁR [André]: *Résistance et reconstruction. La lutte du peuple hongrois pour la libération et pour la démocratie*, Paris (1947), Ed. de la République Hongroise.

³⁰ MARKOVITS Györgyi - TÓBLÁS Áron: *A cenzúra árnyékában*. Bp. 1966, Magvető. 797 p. III. (A l'ombre de la censure.)

Au sens strict du mot, la première publication comportant la poésie clandestine — qui ait parue en Hongrie pour mettre au point les poèmes illégaux hongrois est l'ouvrage *Üldözött költészet*³¹ paru dans la série *Irodalomtörténeti Füzetek* (Cahiers d'histoire littéraires de l'Académie des Sciences de Hongrie) en 1964. Le dépouillement de la presse communiste née dans l'illégalité pendant l'occupation vient de prendre corps dans le dernier chapitre du livre *«Terjesztését megtiltom!»*³²

Le poème révolutionnaire *Föl!* (Debout !) du grand poète hongrois du XIXe siècle, Sándor PETŐFI, avait été polycopié et diffusé par les militants de la Résistance. Et bien que le tract fût confisqué, la passion qui l'animait ne cessa pas d'animer le peuple. Le poème, la chant, le chœur joua toujours un grand rôle dans les mouvements ouvriers et dans la résistance. Le rassemblement des chants illégaux, ouvriers, antifascistes et révolutionnaires se poursuit actuellement en Hongrie avec vigueur. Entre 1955 et 1969, il en a paru plusieurs volumes. Voici les titres de quelques-uns: *Magyarországi munkásdalok* (Chants ouvriers en Hongrie)³³; *Jöjj újú társunk!*³⁴ *Munkásének 1919—1945*³⁵ et la collection parue en 1969, sous le titre *Költők, dalok, forradalmak*³⁶ qui contenait, pour la première fois en Hongrie, des chants protestataires internationaux.

*

Les imperfections de cet essai de mise au point nous ne sont que trop connues. Cependant, désireux de jeter le fondement d'une publication plus détaillée, nous croyons avoir atteint notre but par le coup d'œil sur la littérature internationale de la Résistance.

Les difficultés que nous avons encore à surmonter dans de futures entreprises et qui, à présent, nous ont empêchés de présenter ici un ouvrage bien proportionné, sont les suivants:

1. L'évaluation et l'établissement quantitatif de la littérature en question, ainsi que la publication des résultats d'enquêtes, se font dans les différents pays de manières différentes.
2. A notre connaissance, il n'existe pas en Europe de bibliothèque qui se serait chargée de procéder au rassemblement des documents en la matière sur le plan international.

La coordination internationale des recherches à faire en vue d'une synthèse complète — voilà un projet que devrait tenter historiens et bibliothécaires de tous les pays.

³¹ MARKOVITS Györgyi: *Üldözött költészet. Kitéiltott, elkobzott, perbejogott kötetek, versek a Horthy korszakban.* (Poésie persécutée. Poèmes et recueils de poèmes interdits, confisqués et actionnés en Hongrie à l'époque de Horthy.) Bp. 1964. Akadémiai Kiadó. 186 p. III.

³² MARKOVITS Györgyi: „*Terjesztését megtiltom!*” («Diffusion interdite.») Bp. 1970, Magvető. 481 p.

³³ *Magyarországi munkásdalok.* Szerk. T. SZERÉMI Borbála, Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Bp. 1955, Zeneműkiadó. 243 p.

³⁴ *Jöjj újú társunk! Éneklő forradalom. KISZ daloskönyv.* Szerk. DRÁBIK János, PÁLINKÁS József, SZATMÁRI Antal. Bp. 1967, Ifjúsági Lapkiadó Vállalat. 157 p.

³⁵ *Munkásének 1919—1945.* Szerk. CZIGÁNY Gyula. Bp. 1967. Zeneműkiadó. 284 p.

³⁶ *Költők, dalok, forradalmak.* Szerk., várt., ford. és jegyz. ell. HARASZTI Miklós. Bp. 1969, Zeneműkiadó. 76 p. + notes.

Computer-assisted examination of printing types of early printings

An ever recurring problem of handling early printings is to complete certain missing items of the imprint (place, date of publication, the printer's name). This is not a mere meticulousness on the part of librarians, but — in many cases — the very basis of processing, since a clear statement of these data is of great moment in the bibliographic analysis of publications dating from earlier centuries. Thus the date of publication forms the basis of separating the products of 15th-century printers, incunabula as these printings are called, from other publications. Processing old books by countries and/or towns is another wide-spread practice. It seems sufficient here to refer to the "*Short Title Catalogue*" of the British Museum, a series listing 15th to 16th-century publications by countries so that each volume covers a certain country: Germany, Italy, France, and so forth. There are works which undertake to list the publications of a geographically defined area in chronological order such as *Régi Magyarországi Nyomtatványok 1473—1600* (Early Printings, from Hungary 1473—1600) published recently. In several other cases, efforts are made to compile a bibliography of the products of a certain printer or printing office which makes it indispensable to determine the provenance of publications containing no reference to the printing office.

Furthermore, determining the place and date of publication may cast light upon a number of other connections (commercial or personal relations and the like) which would otherwise remain unrevealed. Thus e.g. the successful determination of the place of publication of a political pamphlet of some importance, in which the place was deliberately left out or falsified, might obviously throw light upon new aspects for the scholar of political history.

Therefore, those engaged in this field of library studies have long been making efforts to make up for the missing data in the imprint, particularly as regards the earliest printings. Some 40 per cent of 15th-century publications do not contain any reference to the place or date of publication.

Until the middle of the last century, attempts at determining these data had been based either on certain facts connected with the work under examination (e.g. where the works of the individual authors were published?) or on formal elements (e.g. the printer's device). Since all this had been mostly based on intuition rather than painstaking investigations, the results proved questionable. It was due to the fact that — even in case of one and the same work — various investigators came to various — and not infrequently widely differing — conclusions.

What a serious progress in this field needed was a systematic investigation instead of highly intuitive process of determination. One of those adopting thi

method was Jan Willem HOLTROP whose description of the earliest printing offices of the Netherlands was accompanied by rich illustrations.¹ The foundations of objective investigations based on formal elements was laid by Henry BRADSHAW who considered the careful comparison of printing types used by the individual printing offices as the only reasonable way of completing data in the imprint.² In his train of thoughts, BRADSHAW traces back the history of printing which, for centuries, had consisted in the following operations. Each letter was shaped by the punchcutter in a bar of steel. This was what is called punch or stamp which then was strucked in a piece of some softer metal (copper or bronze) to form the matrix or the negative image of the letter in relief. The matrix was fixed to the bottom of the mould. Then hot lead was poured into the mould from above to fill both the grooves of the matrix and the prismatic space of the mould above the matrix which, after solidifying, formed the type body with the letter face on it. These cast types were then composed into lines, and lines, set under one another, formed what is called type-area or layout of a page. After inking the type faces, a paper sheet was placed and pressed on them which resulted in the appearance of the impression on the paper.

BRADSHAW started out from the fact that each punch was a unique product and thus two punches could never be of exactly the same form. Therefore, he was of the opinion that the identification of 15th-century printings without imprint might only be approached by the method of comparing the characteristic features of printing types.

This approach was further developed by Robert PROCTOR³ who, though emphasizing the importance of printing types, considered the height of lines as highly significant, too. Since several matrices may be pressed from one punch which are identical in form, at least theoretically. Being easy to transport, matrices were carried to various printing offices where types were cast on the spot. Within a printing office, a certain printing type had to be cast on bodies of identical height to produce even lines. This height was determined by the prismatic body of cast types, which, again, was a function of the height of the mould. This particular height, i.e. height of the lines, or more accurately the measurement of 20 lines, was recognized by PROCTOR as a further objective characteristic facilitating a more reliable identification of publications without imprint with the products of one or the other known printing offices.

The most elaborate method of determining printers by printing types was finally worked out by Konrad HAEBLER. In his famed type-repertory,⁴ he systematized all the printing types of 15th-century printing offices that had become known until then. Serving as a basis for this comparison was capital M for the Gothic characters, and capital Q for the Roman types. Since these two letters were to show most of the characteristic variances in form. As to Gothic M, HAEBLER first distinguished 102, then together with sub-types,

¹ *Monuments typographiques des Pays-Bas au quinzième siècle*. La Haye, 1857—1868. It is worth while noting here that one century later it was the Netherlands again that took the lead in the examination and methodical publication of 15th-century printing types with a work by Wytze and Lotte HELING: *The Fifteenth Century Types of the Low Countries*. Vol. 1—2. Amsterdam, 1966.

² *Collected papers*. Cambridge, 1889, pp. 106—236, 258—280.

³ *An Index to the Early Printed Books in the British Museum* . . . I. 1. London, 1898.

⁴ *Typenrepertorium der Wiegendrucke*. 1—5. Halle a. S. 1905—1924.

not less than 207 types. Within each class of Ms and Qs, the individual types of various printing shops were arranged by the measurement of 20 lines. Since in case of a number of types of wide-spread forms this method had not yet resulted in finding an unambiguous uniqueness, HAEBLER had recourse to examining the peculiarities of the rest of capital letters, then small letters (particularly ligatures and abbreviations), as well as of further symbols (hyphens, numerals, etc.) to distinguish among similar types.

To provide a higher degree of certainty for and to facilitate the process of recognition and identification, the publication of alphabets, including the 15th-century types and the facsimile of characteristic pages composed thereof, was started.⁵ This undertaking contained a part of printed sets of initials used in 15th-century printing offices, which were also included in HAEBLER's repertory. Illustrations arranged by the printing offices of German incunabula were also published.⁶

HAEBLER assumed that all printing types of 15th-century printing offices might be distinguished from those of all the other printing offices. Relying on this assumption and by using the above-mentioned repertory, along with other aids, it became possible for almost every 15th-century publication, and even for a one-page fragment of such a publication, to be determined as to where, when and by whom it was produced. All this obviously took an immense amount of work. In this respect it will suffice to consider that some 40,000 incunabula, which are still extant, were produced by some 1,500 printers with approximately 10,000 printing types, each consisting of 150 to 200 characters and symbols. Thus we have reached a figure well over one million. And all this was produced in less than fifty years after printing had been invented.

Some fifty to hundred years ago, the interest of the scholars of old prints was focussed on the 15th-century publications. The *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* tended to comprise all the problems encountered in the entire field of incunabula. Even if the publication of this world catalogue of incunabula was temporarily discontinued due to World War II, the whole material collected is readily available in a well-arranged form at the editorial office in Berlin. Thus was it that more and more interest was given to the 16th-century publications which are far more interesting in both content and outlay than the products of the previous century.

Now, let us take a look at how things worked out in this field in the 16th century. To obtain a rough approximation of the number of 16th-century printings printers and printing types, the corresponding figures for the 15th century, as stated above, should be multiplied by ten. The resulting figures are frightfully great by themselves. Thus no wonder that no comprehensive works — and hardly any plan for such works — have been undertaken to provide a systematic survey of 16th-century prints. Some works, concerned with details, tend to cover the early 16th century⁷ only, or printing offices of certain countries.⁸

⁵ *Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde des XV. Jahrhunderts*. Taf. 1—2460. Leipzig—Halle a. S. 1907—1939.

⁶ SCHRAMM, Albert: *Der Bilderschmuck der Frühdrucke*. 1—22. Leipzig, 1922—1940.

⁷ E. g. PROCTOR, Robert: *An Index to the Early Printed Books in the British Museum*. Part 2. 1501—1520. Sect. 1. London, 1903. ISAAC, Frank: . . . Sect. 2—3. London, 1938.

⁸ E. g. ISAAC, Frank: *English and Scottish Printing Types. 1503—1558*. London, 1930—1931 *Polonia typographica saeculi sedecimi*. Fasc. I—VII. Kraków—Warszawa—Wrocław, 1936—1970.

Unfortunately enough, no systematic work on the 16th-century prints is available although a methodical determination of publications with missing imprint is inconceivable without such an aid. Some ten million characters of hundred thousand printing types of ten thousand printers just paralyses any initiative in this field.

Difficulties are increased by the fact that punches were carried from one place to another, furthermore, matrices and cast types were multiplied. Thus Haebler's above-mentioned assumption that two printing types of exactly the same form may not occur at one and the same time, does no longer hold true, without limitation, for the late 15th century, particularly for the more developed areas (e.g. Venice). Ernst CONSENTIUS⁹ kept vehemently proving this fact, although he could not suggest any other more reliable method for determining publications without imprint, either. Under the circumstances, for practical purposes, HAEBLER'S theorem is generally accepted for the 15th century.

Tasks connected with the publication of books were separated soon after GUTENBERG. The respective functions of publishers and printers took shape in the following one or two decades. Even in producing types, the work of the punchcutter and the founder was often going on separately. For reasons stated above, the printing type in itself does not provide a reliable method for determining the anonymous printer who worked in the 16th century, particularly as regards the highly developed West European countries. However, the simultaneous occurrence of various printing types in one and the same publication — especially if due consideration is given to other distinctive features (e.g. language, content) — may generally make it possible, even in case of 16th-century publications, to determine the place and the printing office, and soundly to approximate the date of publication.¹⁰ In the whirling of punches, matrices and letters, that were in increasing numbers carried from one place to another, the common occurrence of printing materials (punches, matrices, letters), coming from different places at a certain time, is still characteristic of one or another printing office.

In vain would someone venture — even with a whole life-work — to compile a tabulation of 16th-century printing types similar to Haebler's type-repertory, it would certainly be inadequate to help a satisfactory determination of printers. To achieve this, it would be necessary to fix the ever moving printing material both in space (by printing office) and in time (almost by years). This work, however, seems to be in every respect far beyond the limits of human performance due to the vast amount of material to be registered.

In the apparently hopeless circumstances, our modern age technology has opened up a new perspective: the computer. Its "knowledge" or rather capacity is increasing at a rapid rate, and there is a corresponding increase in its field of application. It was recently that a practically new branch what is called pattern recognition has begun developing.¹¹ The highly accurate and mechanical comparison of large masses of data, characteristic of and necessary for the examination and systematization of printing material, lends itself, more

⁹ *Die Typen der Inkunabelzeit*. Berlin, 1929.

¹⁰ VERVLLET, Hendrik D. L.: *Sixteenth-Century Printing Types of the Low Countries*. Amsterdam, 1969, p. 13.

¹¹ It has a separate journal: *Pattern Recognition*, started in 1968.

than anything, to be processed by machine. To determine the missing data in the imprint of 16th century publications, attempts might perhaps be made to meet the related needs, as stated above, by the help of computer technology. A conception of this work may be summed up like this:

Lines of characters and ornaments used in 16th-century publications with full and reliable imprint, which were produced by contemporaneous printing offices, might be scanned optically and converted to discrete dots. The resulting data, along with the related sizes, might then be fed into the computer's memory units. Data obtained by a similar optical scanning of publications to be determined are then matched by the computer with data stored in it, and having finished this operation, the machine establishes the provenance of the publication under examination.

This theoretical suggestion for determining the missing items of the imprint is necessarily very much simplified. Before making even an attempt at its practical application, several problems may be raised. Let us now consider one or two of them which will permit us to discuss the details, too, very briefly though.

The first and most significant question is whether or not the computer will be able to solve all the tasks we expect in the course of this work. In addition to reviewing the special literature on those problems, I have also consulted Mr. Adam MAKAI, research staff member of the Cybernetic Laboratory of the József Attila University (Szeged, Hungary).¹² Thus we may only expect the machine to do what it is actually able to do, that is, the solution of what might be justifiably expected at the present state of computer technology, from a machine specifically developed for this purpose.

The determination of the resolving power of the optical scanner is of great importance. In case of most simple (electric signs etc.) texts, characters and numerals may be composed of not more than 7×5 , i. e., 35 illuminating dots, while on TV screen e. g. picture is composed of hundreds of thousands of dots flashing in several hundreds of lines. In practice, then, what is to be determined is the optimum density of dots, which is most feasible for the given work i. e., for recognizing the distinctive features of even the small-size letters without, however, causing any difficulty or confusion in scanning large-size letters by having registered noncharacteristic, minor differences.

Anything, from cast letters to the block of xylographic illustrations, whose impressions are still extant, may be subject to examination through optical way. For different reasons, however, various printings might have been taken from the same letters or blocks, etc. Here I refer e. g. to types cast defectively or faded inking. Obviously this is not characteristic of the printing office, and is confusing rather than helpful in identifying publications. In this case the solution lies in the machine: matching the images of a certain letter occurring many times within one publication, the computer will only store those distinctive features or lines of that letter which are common in the majority of images scanned, ignoring the above-mentioned minor and non-characteristic variances.

The potentialities of the use of computers in investigations concerning printing types is practically unlimited. It is conceivable that — besides determining the printer — the original form of printing materials (punches, blocks, etc.),

¹² Here, too, I wish to express my best thanks for his helpful cooperation.]

along with the "migration" of their multiplications (matrices, cast types, stereoplates or clichés) may be traced back. Thus a clear picture may be formed of the characteristic composition of material used by the individual printing offices, and the characteristic changes they underwent in the course of years. The original form of printing materials may also be traced back from reconstituting their subsequent multiplication, in a family-tree manner.

In case of printing types, it is the punch whose unique and original form serves as a basis for investigations, as has been suggested by H. D. L. VERVLIET.¹³ Unfortunately, original 16th-century punches are only rarely available in as great a number as in the Netherlands, not to speak of the related archival relics. The suggested mechanized method, however, seems to be a realistic solution to trace back the mostly destroyed original material.

To register the printing material outlined above, it is sufficient to develop one special computer. It could then store and register all the printing types and ornaments used by printing offices which were active in almost a thousand of towns, from Lima to Moscow, and from Fez to Nagasaki, during the 16th century. After a certain preliminary survey of printed material necessary for serving as input, and adopting the method of determining as outlined above, it would be possible to set up a computerized international registration of 16th-century publications which would be similar to — but would necessarily involve several times as much information as — the *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*.

¹³ Op. cit. p. 14.

KÖZLEMÉNYEK

Gritti mint a Corvina Könyvtár állítólagos fosztogatója. „Elsősorban a magát vezető polera felküzdött olasz kalandor, Lodovico Gritti volt az, aki szemet vetett a Corvina maradványaira. A bécsi Nemzeti Könyvtár 654. sz. kódexe azt az adatot tartalmazza, hogy e művet ő vette ki a budai gyűjteményből s küldte ki Velencébe. Ez a Szent Jeromos leveleit tartalmazó kódex 1723-ban a velencei Apostolo Zeno ajándékából került Bécsbe.”¹

Az előttünk járt generáció nagy, reprezentatív Corvina-kiadványában, a *Bibliotheca Corviniana* olvassuk GULYÁS Pálnak ezt a megállapítását. Ha ez igaz, akkor számunkra nem az a lényeges, hogy egy ponttal gyarapszik ennek a politikai kalandornak a bűnlajstroma, hanem az, hogy minden egyéb forrással szemben kétségtelen, adatszerű bizonyítéka annak, hogy MÁTYÁS király könyvtára mégsem pusztult el 1526-ban, SZULEJMÁN első budai bevonulása alkalmával, hanem — legalább részben — még GRITTI magyarországi működése idején (1529—1534) eredeti helyén, a budai várban volt. Hiszen egy már nem létező gyűjteményből nem vehetett volna ki egy pompásan illuminált kódexet.

Csak hogy az Apostolo ZENO ajándékaént Bécsbe került kódexben nincsen GRITTIvel kapcsolatos bejegyzés. S ez nem is az egyetlen tévedés a föntebb közölt idézetben.

Mindenekelőtt hibás a kódex jelzete. Az Österreichische Nationalbibliothek Cod. Lat. 654. sz. kódexe² valóban Szent JEROMOS munkáját tartalmazza, de nem a leveleit, hanem EZECHIEL próféta könyvéhez írt kommentárjait. Ez a kódex nem is Velencéből, Apostolo ZENO útján, 1723-ban, hanem a melki kolostorból került, valószínűleg 1558-ban, Bécsbe. ZENORA vonatkozó bejegyzés nincs benne, ellenben a táblán ott van MELK kettős-kulcsos címere.³

Annak a budai HIERONYMUS-kódexnek a jelzete, amelyben Apostolo ZENO adományára vonatkozó jelzet olvasható, Cod. Lat. 644. Ebben a könyvben csakugyan HIERONYMUS levelei és kisebb munkái vannak, a bejegyzés pedig így szól: „Augusto nostro Carolo VI Romanorum Imperatori hunc codicem dono dedit Apostolus Zeno Venetus eiusdem Poeta et Historicus A(nno) 1723 mensis Maii.”⁴ Semmi több. GRITTIről nincs szó. A jelzettel kapcsolatban GULYÁS egy könnyen érthető tévedés áldozata lett. A Cod.

¹ GULYÁS Pál: *A könyvtár sorsa a mohácsi vész után Buda elestéig.* (Bibliotheca Corvina. Szerk. BERZEVICZY Albert, KOLLÁNYI Ferenc, GEREVICH Tibor. Budapest 1927.) 27. l.

² HERMANN, H. J.: *Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln der Nationalbibliothek in Wien.* (Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich. Neue Folge. VI/3. Bd. Nr. 76.) CSAPODI Csaba: *A fönmaradt hiteles korvinák leírása.* (CSAPODI Csaba—CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára—SZÁNTÓ Tibor: *Bibliotheca Corviniana.* Budapest 1967.) 150. sz. (Ugyanezen a számon a német és angol kiadásokban is.)

³ A Melkbe került korvinákról l. Gottlieb THEODOR: *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs.* I. Bd. 139. l.

⁴ CSAPODI i. h. 148. sz.

Lat. 644-et ugyanis FÖGEL nem vette föl korvina-jegyzékébe,⁵ mert a kódex belsejében VITÉZ János címere van, tábláján pedig a korvinák szokásos négyelt tábla-címerén kívül a JAGELLÓ sas is ott látható. A kötés tehát — ha csak nem utólag került rá az ULÁSZLÓ-címer — valószínűleg már ULÁSZLÓ korában készült el. FÖGEL ezért nem tekintette korvinának. Pedig el sem képzelhető más, mint hogy VITÉZ János bukásakor, illetve halála után közvetlenül került a budai könyvtárba, tehát még MÁTYÁS király könyvei közt kapott helyet. Már most, mivel GULYÁS, aki ehhez a munkájához szemmeláthatólag nem közvetlenül tanulmányozta a bécsi korvinákat, hanem az akkor legmegbízhatóbb szakirodalomra támaszkodott, FÖGEL jegyzékében nem talált Cod. Lat. 644. jelzetű korvinát, de igenis ott volt egy Cod. Lat. 654, amely méghozzá éppen egy HIERONYMUS-kódex volt, föltételezhetjük, hogy az általa használt és idézett forrásmunkában sajtóhiba folytán áll 654 a 644 helyett és önkényesen megváltoztatta a jelzetet. Az első tévedésnek tehát ez lehet az eredete.

De honnan származik az ennél fontosabb, a GRITTI-re vonatkozó?

GULYÁS KRETSCHMAYR-nak a GRITTI-életrajzára hivatkozik, mint ahonnan állítását vette. KRETSCHMAYR-nál a jelzet még helyes; szövege majdnem pontosan ugyanaz, mint amit GULYÁS-nál olvasunk, legfeljebb egy fokkal kevésbé határozott: „Úgy látszik, hogy alkalmilag [GRITTI] a velencei könyvtáraknak is adományokat küldött az általa kormányzott Magyarország tudományos kincseiből. A bécsi udvari könyvtár 644. számú kódexe azt az adatot tartalmazza, hogy e művet ő vette ki Mátyás király könyvtárából és küldte Velencébe.”⁶ Hogy ezt az adatot honnan vette, arra nézve nincs utalás.

A GRITTI útján Velencébe kerülés tétele megtalálható J. H. HERMANN-nak a bécsi illuminált kódexekről szóló részletes leíró katalógusában is: „Durch den von Sultan Soliman II. 1529 in Ofen eingesetzten Statthalter, den Venezianer Lodovico Gritti, kam die Handschrift nach Venedig.” (Az persze tévedés, hogy GRITTI SZULEJMÁN helytartója lett volna a még meg nem szállt Magyarországon. SZAPOLYAI János nevezte ki kormányzóznak 1530-ban.) A kódex egyébként rendkívül részletes, szakszerű leírásában HERMANN nem közöl, nem is közölhet GRITTI-vel kapcsolatos bejegyzést, mert ilyen, mint már mondtuk, nincs.⁷

A korábbi irodalomban FRAKNÓI Vilmos, aki az addig ismeretessé vált VITÉZ-kódexeket darabonként, eredetiben tanulmányozta, természetesen szintén semmit se mond GRITTI-től származó bejegyzésről a nevezetes kódexben. Csak a Velencéből Bécsbe kerülés magyarázataként írja 1878-ban: „Valószínűleg ugyanis, hogy a jelen kézirat a budai könyvtárba, utóbb pedig innen Gritti útján jutott Velencébe, hol a Zeno család szerezte meg. Ennek egyik tagja VI. Károly császárnak ajándékozta s így került a bécsi udvari könyvtárba.”⁸ A következő évben VITÉZ János életéről kiadott könyvében azonban már el is ejtette FRAKNÓI ezt a föltételezést, és a Velencébe kerülés egy másik lehetőségét vetette föl: „A Konstantinápolyba került codexek csakhamar, könnyen megvesztegethető örök által kereskedés tárgyai lettek és leginkább Olaszországba szállítottak, hol a fejedelmi könyvgyűjtők drágán fizették azokat. Így úton került a Vitéz által javított Macrobius Theodosius munkáját tartalmazó kézirat a Medicek florenzi könyvtárába, és a szintén Vitéz által javított, szent Jeromos munkáit tartalmazó nagyszerű codex Velencébe, majd innen Apostolo Zeno ajándékából . . . a bécsi udvari könyvtárba.”⁹

Más formában találkozunk GRITTI útján Budáról Velencébe került korvinákra vonat-

⁵ FÖGEL József: *A Corvina könyvtár katalógusa*. (Bibliotheca Corvina 59—82. l.)

⁶ KRETSCHMAYR, Henrik: *Gritti Lajos élete*. Budapest 1901. 33. l.

⁷ HERMANN i. m. VI/4. Nr. 1.

⁸ FRAKNÓI Vilmos: *Vitéz János könyvtára*. = *Magy. Könyvszemle*. 1878. 197. l.

⁹ FRAKNÓI Vilmos: *Vitéz János esztergomi érsek élete*. Budapest 1879. 242. l.

kozó állítással HENSZLMANN Imrénél és ÁBEL Jenőnél. HENSZLMANN, mikor a Magyar Tudományos Akadémiának előterjesztette az 1862-i első konstantinápolyi Corvinakutatóút jelentését, többek közt a korvinák szétszóródásával kapcsolatban azt mondta, hogy „Végre Gritti alatt s kedvezései mellett a keleti kéziratokat is érte a sor, melyek közül sok Velencébe vándorolt.”¹⁰ ÁBEL Jenő nagyjából hasonlóan említi, hogy GRITTI útján Velencébe főleg héber és kháld kéziratok kerültek.¹¹ Amint mindjárt látni fogjuk, a Corvina keleti kódexeinek Velencébe kerüléséről szóló állítás éppen olyan alaptalan, mint a HIERONYMUS-korvinával kapcsolatos.

Valamennyi GRITTI-re vonatkozó téves állítás forrása DENIS 1799-ben megjelent bécsi kódex-katalógusa. DENIS részletesen és pontosan leírja CCCVII. sz. alatt a kérdéses HIERONYMUS-kódexet. VITÉZ János címerét ő még nem ismerte föl, hanem azt mondja, hogy egy előző tulajdonos birtokából „ad nobilissimam Mathiae Corvini Hung. Regis Bibliothecam devenisse ex Insignibus Thecae impressis conjicio, rursusque Venetias relatum ab infelici illo Ludovico Gritto non indocto homine . . . Video enim Bibliothecae criticae Rich. Simonis T. III. p. 416. in manibus hujus viri fuisse Catalogum m[anu]s-criptum] Manuscriptorum Hebraicorum et Syro-Chaldaicorum ex Mantua, Budaque Venetias asportatorum, suspicorque Grittum neque Graeca et Latina, minime vero Codicem in Veneta ditone exaratum neglexisse, ut redux per varios, ut fit, casus in Zenonem familiam immigrare potuit.”¹²

Amint látható, DENIS ártatlan abban, hogy a HIERONYMUS-kódex precíz leírásához fizőtt föltételezését az utódok *tényként*, sőt a kódexben olvasható *bejegyzésként* adták tovább. Mert DENIS csak föltételez: „conjicio”, „suspicio”. Mégis a GRITTI-ről szóló adatok alaptalan keletkezését és egyre szilárduló életét az ő tévedése indította el. Mert ha nem is a HIERONYMUS, de annál sokkal több, a keleti kéziratok egész sora jutott állítása szerint GRITTI útján Budáról Velencébe. Igaz ugyan, hogy Richard SIMON szövege úgy, ahogy Denis hivatkozik rá, nem mondja kifejezetten, hogy a GRITTI birtokában volt keleti kódex-jegyzékben foglalt darabok a Corvinából kerültek Velencébe, DENIS ezt mégis természetesen veszi, és ezen az alapon tételezi föl, hogy akkor bizonyára latin és görög kódexek is ezen az úton vándoroltak Velencébe, tehát a HIERONYMUS is.

Eltelkintve attól, hogy már az is merész föltevés, hogy a Mantuából és Budáról Velencébe vitt kötetek jegyzéke olyan kódexeket tartalmaz, amelyeket GRITTI küldött Budáról – (miért lettek volna benne egy GRITTI birtokában levő, általa elküldött kódexeket tartalmazó jegyzékében a mantuaiak?) –, a nagyobb hiba ott van, hogy Richard SIMON nem szól GRITTI-ről. Simon, bibliatörténeti munkájában, csak polemikusan veti oda egy megkritizált szerzőnek, hogy „Je ne doute point que vous n'ayez vu, comme vous me le marquez dans votre memoire, presque toutes les Bibliothèques de Paris. Cependant vous ne dites rien de la Bibliothèque de Sorbonne, ni de celle de Monsieur le Chancelier Seguier, qui peuvent beaucoup servir à votre dessein. Je ne doute point, non plus que vous n'ayez consulté un très grand nombre de Catalogues, comme vous l'assurez. Avez-vous lu celui qui a pour titre, *Manuscriptorum Hebraicorum et Syro-Chaldaicorum ex Mantua Budaque Venetias asportatorum?* Il y a longtemps que j'ai ce Catalogue en manuscrit.”¹³

Tehát Richard SIMON szövegében nem fordul elő GRITTI neve. DENIS valamilyen

¹⁰ *A Magyar Tudományos Akadémia jegyzőkönyvei*. 1864. Közzéteszi CSÉNGERY Antal. Pest 1864. 96. l.

¹¹ ÁBEL, Eugen: *Die Bibliothek des Königs Matthias Corvinus*. Literarische Berichte aus Ungarn 1878. 556–581. l.

¹² DENIS, Michael: *Codices manuscriptorum theologicorum Bibliothecae Palatinae Vindobonensis*. Vol. 2. Vindobonae 1799. 614. l. CCCVII. Nr.

¹³ SIMON, Richard: *Bibliothèque critique*. T. 3. 416. l. (DENIS a címet latin fordításban idézi, de a lapszám azonos, tehát nem lehet szó valamilyen ismeretlen, más kiadásról.)

fatális elnézésből a saját szövege elején, a maga föltételezéseként ott szereplő GRITTI nevét valahogy belemagyarázta SIMON szövegébe a Velence-Buda viszonylat miatt, s így írhatta, hogy a jegyzék GRITTI birtokában volt. SIMON még azt se mondja, hogy a jegyzék mikor készült. Könnyen lehet, sőt valószínű, hogy olyan könyvekről van bennük szó, amelyek Buda 1686-i fölszabadítása után kerültek elő ott.¹⁴ De ezek bármely budai török vagy zsidó iskolából is származhattak.

Semmi adatunk nincs tehát arra nézve, hogy GRITTINEK köze lett volna a Cod. Lat. 644 (vagy éppen 654) Velencébe kerüléséhez, sőt arról se, hogy keleti kéziratokat küldött volna el Budáról. A Cod. Lat. 644. tehát nem szolgáltat bizonyítékot a Corvina-könyvtár 1526 utáni fönnállására, s nem cáfolja meg a többi forrásnak az 1526-i pusztulásra vonatkozó értesülését.

De van még egy szempont, ami miatt talán érdemes volt elvégezni ezt a hosszadalmas kritikai vizsgálatot. A GRITTI-mese ugyanis iskolapéldája annak a tudományos eredményeket gyakran fenyegető veszedelemnek, ami a Corvina Könyvtár történetével kapcsolatban is nemegyszer előfordul, hogy a leggondosabb formális dokumentáció, a szakirodalomra való támaszkodás és pontos utalások se védenek meg okvetlenül a súlyos tévedésektől, hanem mindig újra és újra vissza kell menni maguknak az eredeti forrásoknak a vizsgálatához. Mert különben könnyen megtörténik az, ami itt: Egy pillanatnyi, teljesen érthető elnézés egy XVIII. századi, egyébként kitűnő szerzőnél, s megindul egyik kézből a másikba a hivatkozások sorozata.¹⁵ S minél több kézen megy át az adat, minél nagyobb nevű szerzők munkáiba kerül bele, annál hitelesebbnek látszik, és annál tévesebb következtetések épülhetnek rá.

CSAPODI CSABA

Egy régi Pest-Buda látképről. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában Fo. Germ. 636 alatt van egy *Buda Hauptstadt im Königreiche Unter-Ungarn — Mappa M[anu]s[cripta] Saec[ul]i XVI in Membran* katalóguscímet viselő térkép — vagy inkább látkép —, mely már a XIX. század elején az Országos Széchényi Könyvtár törzsállományában volt.

Ezt a látképet, mely Budát és Pestet a török uralom idején, északi irányból szemlélve, hártýára festve ábrázolja, gyanúsnak tartották. Éppen ezért tudományosan nem is igen foglalkoztak vele. A látkép sorsát a tudomány szempontjából eldöntötte az a kézírásos feljegyzés, melyet a 362 × 246 mm. keretnagyságú és 460 × 320 mm. lapnagyságú látkép versoján (tehát az eredeti könyvjellegű hajtásnál az első folio rectoán) olvashatunk, s melyet az egyik korai Széchényi Könyvtári könyvtáros, talán még MILLER Ferdinánd írt rá: „Suspectum ob similitudinem fabricatorum et litterarum Samuel Nemes Literati”.

Próbáljuk ezt a hitelességi kérdést egyszer újra felvetni s azután megkísérelni annak eldöntését, hogy tényleg hamisítványról van-e szó.

Ha magától a képes ábrázolástól eltekintünk, a helyzet a következő: a két folióból álló kézirat első foliójának rectoán — tehát a kép hátlapján — a következő cím olvasható

¹⁴ Ilyenekről l.: GÁRDONYI Albert: *Budai török könyvek Mainzban.* = *Magy. Könyvszle.* 1905. 88–89. l. RÓMER Flóris: *Corvin-codexek Thornban, Königsbergben és Szent-Pétervárt.* = *Magy. Könyvszle.* 1876. 1–8. l. HOCHMUT Ábrahám: *Héber Corvinák.* = *Heti-közlöny.* Veszprém. 1877. máj. 20.

¹⁵ FRAKNÓI, ha nem is a GRITTIRE vonatkozó föltevésnél, de munkája más részében hivatkozik DENIS munkájára, tehát bizonyosan tőle vette az ötletet. HERMANN a Cod. Lat. 644. leírásához adott bibliográfiában közli DENIS megfelelő helyét, ugyanúgy mint FRAKNÓI VITÉZ János könyvtáráról szóló cikkének címét. Nála tehát már kettős megerősítést kapott a GRITTIRE vonatkozó állítás.

17. századi írástípussal: No. 4. Status Camerae Hung[arie]ae Internus /et ex una Volumine/ Nro . . . et . . . No /de Anno/ 1549 die 7. Marty /Pragae informatus.

A cím tehát arra enged következtetni, hogy egy XVI. századi kamarai status personalis cím-, illetve fedőlapjával állunk szemben, még pedig a Magyar Kamara korai korszakából. A Magyar Kamara kezdetei körülbelül erre az időszakra nyúlnak vissza. A status personalisokat, jegyzőkönyveket az OSZK Kézirattárában és az Országos Levéltárban fennmaradt hasonló tanúsága szerint többnyire tényleg hártýába, és pedig hasonló formátumban kötötték, illetve részben írták. A második lap versoján is kamarai vonatkozású megjegyzés olvasható: Prima Instructio Camerae Hungar[icae] 1541. Az évszám átjavított és bizonytalan: 3, 4, de 7 is lehet; kétségkívül az utolsó a legvalószínűbb a hitelesség szempontjából. A kézirat szövegrészének kamarai eredete tehát meglehetősen bizonyosnak látszik, kivált, ha figyelembe vesszük, hogy az 1. folio versoján és a 2. rectoán levő összefüggő látkép alatt, az alsó margón a kép keretén kívül jobbra lent kétségtelenül XVII. századi írással ismét kamarai vonatkozású szöveget olvashatunk, ami eldönteni látszik, hogy valóban egy magyar kamarai státus vagy utasítás leszakadt előzéklapjáról vagy még inkább talán hártýaborításáról van szó. A kép alatt ugyanis ezt olvassuk:

Anno 1665 in inferiori conclavis inter antiquas pulveribus obrutas capsas una reliquis alyis status librorum repertus, et in Armario repositus, cui superscripti liber Extraordinar[us] N[ota] B[ene] A[nno] 1667 repositus in ordinem cum alio libro scripto pergamene cons[ilii?] in quo Extractus et status antiquorum Debitorum quo producto G[enoso] D[omino] R[atationum] M[agistro] signavit Deputative + Zenggl.

Eszerint tehát a kamaraépület egyik alsó szobájában, régi poros ládák közt találták meg a többi status köteteivel együtt 1665-ben; 1667-ben rendezték, s ekkor tartalmát úgy látszik egy másik pergamenkötettel, melyben a régi tartozásokra és a státusra vonatkozó kivonatok voltak, egyesítették, melynek a számadásmester elé terjesztését bizonyítja ZENGGL.

ZENGELL György Kristóf (ki nevét ZENGGL-nek, sőt CZENGELLnek is írta) a pozsonyi Magyar Kamaránál 1661 és 1665 közt számvevősegi írnok, 1665 és 1673 közt számvevősegéd volt, aki jogosult a számvevőmester helyett is aláírni; majd 1673 és 1680 közt a Szepesi Kamaránál levéltáror. Az időpont, az állás a pozsonyi kamarára utal, és az aláírás is ZENGELL hiteles, autográf aláírásának látszik.

Ha azonban ZENGELL aláírása hiteles, felvetődik a kérdés: mért a lap alsó sarkába írta megjegyzését a kép kerete alatt levő keskeny területre, ha a kép máf eredetileg előbb is nem volt ott? A logika tehát azt sugallja, hogy a Budát és Pestet ábrázoló látkép ZENGELL aláírása idején már a lapon rajta volt. Ez esetben elesik az a feltevés, hogy LITERATI-féle vagy akár bármilyen későbbi hamisítvánnyal állunk szemben — s ez esetben a látkép legkésőbbben a XVII. század 60-as éveiben már megvolt. Azt, hogy XVI. századi lenne, természetesen nem igazolja, de nem is zárja ki.

Hogyan kerülhetett a kamarai számadáskönyvre, illetve annak levált borítólapjára Buda és Pest látképe? Erre a kérdésre több felelet is adható, de semmi esetre sem látszik valószínűnek ebben az esetben, hogy az a Magyar Kamarától távol álló személy munkája lenne.

Az egyik lehetséges felelet, aminek azonban a kép ikonográfiai jellege ellene szól, az, hogy az már a XVI. században, a kamarai számadáskönyv használata idején került díszítésként a két üres lapra. Nem zárható ki ez az eshetőség, hiszen tudjuk, hogy a díszítés a hivatalos használatra szánt munkáknál is fontos szerepet játszott: kivált egy országos szervnél könnyen megtörténhetett, hogy akár saját kebeléből való, akár egy ezzel megbízott festő vagy rajzoló művésszel a Kamara vezetői a számadáskönyvet díszítették. A hivatalos szöveghez nem tartozó verses bejegyzések sora az 1505. évi körmőebányai

jegyzőkönyvben fennmaradt virágénektől Füleky Lászlónak a kamarai tanácsülési jegyzőkönyvekbe írt költeményeiig terjed. Ugyanez elképzelhető öntevékeny rajzoló, festődilettánstól is az illusztráció terén. De elképzelhető talán még inkább az a felelet is, hogy később, már a kötet használaton kívül helyezése után valamelyik jó rajzkészségű kamarai tisztviselő — más nemigen férhetett az elraktározott számadáskönyvekhez — készítette a látképet. Az utóbbi mellett pszichológiai és tárgyi, ikonográfiai érvek is szólnak.

Az ikonográfiai érv ez: az illusztráció félreismerhetetlen rokon vonásokat mutat a XVII. század elejének (nem az előbbi kornak!) Pest- és Buda-ábrázolásaival. Már önmagában ez is valószínűtlenné teszi, hogy XVI. századi lenne: a betűk régies rajza egyszerű hatás lehet, archaizálás, ami — a régi írásokban jártas emberekről lévén szó — a kamara tisztviselőinél nem csodálható. Hiszen Buda már a XVI. század dereka óta nem volt királyi, hanem török kézen, visszavívása bizonytalan jövő kérdése. Ha tehát valaki mégis a régi magyar dicsőség színhelyének ábrázolására tett kísérletet, szinte plauzibilis a régies betűtípus használata. LITERATI NEMES Sámuel is csak ezeket a régi betűket utánozta jóval később. A város látképe jobban hasonlít a XVII. század elejének metszeteire, mint a korábbiakra vagy akár a későbbiekre, az 1686 körüliekre is. Maga az északról való ábrázolás is erre mutat. A visszafoglalási kísérletek (1598, 1602) idején készült metszeten Budát mindig észak felől közelítették meg a keresztény seregek, tehát a szemlélet északról orientáltsága érthető: a sereggel jövő rajzoló úgy örökítették meg az eléjük táruló két város képét. A kamara esetleges rajzolója — nevezzük így, bárki lett is légyen — tehát ehhez a szemlélethez alkalmazkodott, mert személyes élménye aligha lévén, ezt az átszarmaztatott hagyományos képet, a rézmetszeteket ismerhette csupán. Ez megmagyarázza egyszerre mind azt is, mért nevezi a címben Budát „Unter-Ungarn” fővárosának. A tényleges főváros ekkor Pozsony. A pozsonyi fővárosi öntudat azonban vonakodott Budát ebben a megalázott, török kézen levő állapotában az ország igazi fővárosának elismerni, tehát diminutive Budát Alsó-Magyarország fővárosának tekinti és így is jelzi.

A látképen két feliratos szalag található: balról a jelmagyarázaté, jobbról a címé: Buda, Haupt Stadt . . . Unter Ungar[ns] . . . Residenz . . . alig olvasható. A baloldali jelmagyarázat a következő részeket sorolja fel: . . . Kunigliche Schloss. Die Obere Stad. Warm Bad. Die lange Stadtt. Die Kurz Stadt. Pest Schiffbau [?]. Ez is elég rosszul olvasható. A neveket megelőző betűjelek szinte kivehetetlenek és magán a látképen sem fedezhetők fel, mert az is igen elmosódott. Az egész kép festett, részint tintával, részint lila, kék és sárga festékekkel színezett, a zöld szín is kék-sárga kompozíció nyomait mutatja. A kép maga igen halvány, némileg elmosódott, kidolgozása elnagyolt, ami azonnal elárulja, hogy nem gyakorlott művész munkája, hanem műkedvelőé. Ugyanez a bizonyos fokú primitívség az, mely korábban a könyvtárosok előtt is gyanússá tette és hamisítványjellegét adott neki. Meg kell említeni, hogy a festésmódban van valamelyes hasonlatosság Martin STIER, az 1660-as években Magyarországon működött császári hadmérnöknek az Österreichische Nationalbibliothek kéziratárában őrzött látképalbumában levő térképek (de nem a látképek) kidolgozásmódjával.

Topográfiailag DILLICH és G. KELLER XVII. századi metszeteivel, Thophilus URBINUS *Türckisches Staedt-Büchlein*-jének (Nürnberg 1664, Hoffmann) Pestet ábrázoló metszetével mutat hasonlóságot a látkép, de teljesen egyik régi látképpel sem azonosítható, s ez is erősen hozzájárult az eredetiséget elutasító álláspont véglegessé válásához. Különösen gyanúsnak tűnhet a Pesttől északra ábrázolt, egyetlen régi metszeten sem szereplő épületcsoport, hihetőleg ez a címben jelzett Schiffbau (vagy Schiffhaus?) — ami XIX. század kezdeti állapot múltba visszavetítésének tünt. Az kétségtelen, hogy a kép nem egészen a szabványos, a metszetekről megszokott képet adja: viszont az épületcsoport — fantázia játéka, de tényleges kikötőhely túldimenzionált, idealizált képe is lehet — mégis arra mutat,

hogy a Pest és Buda topográfiai viszonyaival képről ismerős ember munkája, aki az egyhangúság élenkítésével igyekezett talán a képszerűséget fokozni. Ami viszont magát a kikötőhelyet illeti, az a török időkben is inkább Pesttől északra, az arra legalkalmasabb területen, Budával szemben volt. Lehet, hogy ez akkor a köztudatban levő ténynek rögzítése, melynek más nyoma nem is maradt, hiszen az 1602. évi ostrom és 1684/86 közti időből igen keveset tudunk Pest és Buda topográfiájáról. Elképzelhető, hogy valóban álltak épületek a jelzett helyen, s az is elképzelhető, hogy a rajzoló talán hallott róluk — esetleg megbízhatatlan forrásból is. Ami viszont nem fantázia: a királyi palota épülete, mely a SCHEDEL-krónika által közismertté vált kép ismeretét feltételezte. Nagyjából helyes a budai és a pesti városfal s a mecsetté alakított templomtornyok topográfiája is.

De mért gondoljuk, hogy csak LITERATI NEMES Samuel ismerhette ezeket a fa- és rézmetszeteket és kompilálhatott belőlük a XIX. század elején egy ál-XVI. századi Pest-Buda képet? Nem képzelhető el ugyanez egy XVII. századi magyar kormányhatósági tisztviselőről is, aki országa régi hírneves fővárosának sorsa iránt érdeklődött, ha nem is láthatta azt — saját szemével?

Próbáljuk meg a pszichológiai választ. A kéziratban levő feljegyzések — ha hitelességüket elfogadjuk, már pedig a hitelesség elvetésére nincs okunk — az 1660-as évek közepére utalnak. Csak az imént voltak ZRINYI Miklós fényes katonai sikerei és a diadalmas szentgotthárdi csata, mely a török uralom gyengülését Magyarországon világosan megmutatta. Nem lehetett ekkor intenzív érdeklődés Buda és Pest egy esetleges jövőbeli felszabadítása iránt Pozsonyban, a Kamara hivatali épületében is? Talán éppen ez a fajta érdeklődés adhatott esetet és tollat valamelyik hivatalnokember kezébe, hogy szórakozásból vagy díszítésként egy régi feljegyzéskönyvben feleslegessé vált pergamenlapra lerajzolja, illetve lefesse hazája egykori királyi székvárosát.

A városlátkép persze azért továbbra is „suspectum” maradhat. Festékanyagának vegyi vizsgálata nélkül a kérdés hiteltérdelemnél nem is dönthető el. De olyan gazdagok vagyunk-e feltehetően Magyarországon készült, XVII. századi városikonográfiai ábrázolásokban, hogy minden további nélkül hamisítványként félretegyünk egy ilyen látképet, csak azért, mert több mint egy évszázaddal ezelőtt nem ugyan hamisítványnak, csak éppen — gyanúsnak találták?

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

Méhes György, az 1789. évi kolozsvári „Új és O Kalendarium” szerkesztője. A kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában megőrzött, 1789. évi, kolozsvári nyomtatású *Új és O Kalendarium* egyik példányában az alábbi néhány soros megjegyzést találtam:¹ „NB. Ennél jobb 's hasznosabb Kalendariuma Erdélynek nem volt, de hogy tiszta feketén nyomtatott,² nem költ jól. Valoba jól készült s tudosan dolgozta volt Philosoph. Professor néhai Méhes György Ur.”

E bejegyzés föltétlenül 1809. március 12. utánról származik, minthogy MÉHES ezen a napon halt meg. A naptártulajdonos „I. S.” betűpárral jelölte nevét. Ez bizonyosan „Incze Sámuel” névre oldható fel. Az 1789. naptári évben Kolozsvárt két azonos nevű református lelképásztor volt. Az idősebbik INCZE Sámuel 1785-től kezdődőleg volt itt rendes pap, míg nem ugyanilyen nevű unokaöccse 1789. április 19-étől apjának: INCZE

¹ A kollégium nagykönyvtári naptárgyűjteményében volt elhelyezve. (Ma az Akadémia kolozsvári fiókkönyvtárába van besorozva.) E példánynak különben címlapját és naptári részét kivágták.

² Még a hónapok és az ünnepnapok neve is, amelyeket mindenkor s mindenütt pirossal szoktak nyomtatni, fekete színűek.

Mihály kolozsvári pap és kolozs-kalotai esperesnek káplánja. Hihetőbb, hogy a feljegyző ezzel az utóbbival azonos, minthogy neki sógora, vagyis testvérnénjének ura volt MÉHES. Ez a körülmény kellő biztosíték arra nézve, hogy a naptár megjelenése után akár fél évszázad múltával is kétségtelenül emlékezhesék a szerkesztő kilétére. Különben id. INCZE Sámuel 1822. április 2-án, az ifjabb pedig 1839. április 26-án hunyt el Kolozsvárt.³

A kollégium nyomdájának évről évre megjelenő kalendáriuma a naptári részen kívül az *Astrologiai vizsgálás, Sokadalmas helyek, Magyar kronika* és a *Dicasteria névsora* fejezeteket tartalmazza. Mindezekről pedig csupán csak az idézett feljegyzés őrizte meg, hogy az 1789. évi kalendáriumot MÉHES szerkesztette. Ebből a körülményből következtetve, feltételezhetjük, hogy más évekbeli naptár is került ki az ő kezéből.

MÉHES-ről tudjuk, hogy 1776. november 8. óta dr. PATAKI Sámuel kollégiumi professzor mellett lektor, 1794-től 1809. március 12-én bekövetkezett haláláig pedig a fizika, mathesis és filozófia tantárgyak rendes professzora. Életrajzírója szerint a pontosság és a szorgalmas munka jellemzik. E tulajdonságáról minden téren dicsérrettel emlékeznek meg,⁴ nem csoda tehát, ha a naptár tőle szerkesztett fejezeteit az eddigi szokott teljesítménynél „jobbán, hasznosabban és tudósabban” dolgozta ki.

A komolyabb nyomdai termékekben nem túlságosan bővelkedő XVIII. század könyvnyomdái erősen reá voltak szorulva a vásári árut képező könyvtermékek előállítására. Ilyen hasznot hajtó vállalkozás volt, a ponyvatermékeken kívül, a kalendárium-kiadás is. Egy-egy közkedvelt naptár ebben az időben szokatlanul nagy példányszámot ért el, így a komáromi évenként 84 000, a budai 15 000, a temesvári 4000 példányban jelent meg.⁵ E számok bizonyítják, hogy kelendőségüket jórésztben ügyes összeállításuknak kellett előidéznie. A kolozsvári *Uj és O Kalendariom* is a nagyon elterjedt naptárak közé tartozott. Nem említve a HELTAI-féle nyomda közkedvelt naptárait, mert hiszen azok a XVII. század derekán megszűntek, ellenben a Kolozsvárra költöztetett fejedelmi és váradi nyomdában előállított ilyesféle kiadványból 1789-ben már a 119-ik évfolyam jelent meg. Első kötetcskéjéül tehát VERESEGYHÁZI SZENTYEL Mihály kiadványát nevezhetjük meg. Ennek ugyan csak 1671. évi folyama ismeretes,⁶ ámátor hihető, hogy már a megelőző évit is kinyomtatta, hiszen az 1668-ban Kolozsvárra áthelyezett nyomda már 1669 elején megkezdette működését. E naptár szerkesztője hihetőleg a mindenkori nyomdavezető, akiről ismeretes, hogy közép- és főiskolát, sőt még külső országokbeli akadémiákat is végzett iparos volt. Ilyenképpen szerkesztményüknek valóban derék munkának kellett lennie.

INCZE Mihály kolozsvári református papnak Szebenben tartózkodó Mihály nevű fiához 1781. augusztus 28-án intézett leveléből az alábbi izenetről értesülünk: „S. Pataki Josef uram arra kér, hogy t. secretarius Veszprémi uramat kérjed és sietted, hogy küldje el a kalendariumi Cronológiába beteendő dolgokat; mindenkor elkésik miatta a Kalendariom.”⁷ E sorok az 1782. esztendei naptárra vonatkoznak. Ennek szerkesztője tehát semmiképpen sem lehetett MÉHES György; ő ugyanis az idézett levelet író INCZE Mihálynak veje volt, s érdekeltsége esetében első sorban is reá s nem a nyomdavezető sárospataki PATAKI József-re történt volna a hivatkozás. PATAKI azonban 1784. december 16-án 73 esztendőskorában elhunyt,⁸ megtörténhetik, hogy ezutánól kezdve vették igénybe MÉHES matematikai és irodalmi szakavatottságát.

³ *A nagybaconi Incze-családra vonatkozó adattár.* (Kézirat a saját összeállításomban.)

⁴ TÖRÖK István: *A kolozsvári ev. ref. coll. története.* II, 88. — 95. 1.

⁵ BALLAGI Aladár: *A magyarországi nyomdászat 1711—1848.* Könyvkiállítási emlék. Bp., 1882. 160. 1.

⁶ RMK. I, 1114.

⁷ *A nagybaconi Incze-családra vonatkozó adatok,* összeírta dr. LENGYEL Dániel. 10/c. iv. (Gyűjteményemben.)

⁸ *Id. Szilágyi Ferencnek Pataki József felett tartott temetési beszéde.* (Kézirat a kollégium levéltárában.)

INCZE Mihály leveléből azt is megtudjuk, hogy e kiadvány tartalmát többfelőlről szerezték össze. A „cronologia”-ra való hivatkozás alatt csakis a naptár *Magyar Krónika* főcím alatti, időrendbe szedett rövid történelmi pontokat kell értenünk, amelynek adatait — legalábbis 1782-ig — VESZPRÉMI István református főkonvizstórium titkár szedette össze, erősen vigyázva arra, hogy legalábbis az éppen eltelő esztendő történetét eléggé uralkodóhú eseményekből válogassa össze. INCZE leveléből különben még azt is megtudjuk, hogy a naptárszerkesztésnek már augusztus végéig be kell fejeződnie, bizonyosan azért, hogy a kalendárium minél előbb kinyomtatható és forgalomba hozható legyen, hiszen a kolozsvárinak a löcei és a szebeni naptár erős versenytársa lévén, félt volt, hogy későbbi piacra kerülésével itt-ott kiszorítják azt. Lehetséges, hogy VESZPRÉMI örökös késlekedése is hozzájárult ahhoz a változtatáshoz, hogy a kalendárium szerkesztése végezetül is egyetlen képre: a MÉHES Györgyére bízott.

Méhes naptárszerkesztői munkásságáról az életrajzi és könyvészeti művek nem emlékeznek meg.

HEREPEI JÁNOS

Hirdetési lapok Erdélyben 1848 előtt. A régi erdélyi hírlapok történetével Jakab Elek foglalkozott elsőként.¹ Ismertetésében arról is megemlékezik, hogy „megindult Kolozsvárratt két hirdetési lap is, melyekre az engedélyt 1845 júl. 3. kelt udv. kancz. rendeletben az Erdélyi Híradó és Múlt és Jelen szerkesztői nyerték, az első *Heti Tudósítások*, az utóbbi *Kolozsvári Heti Lap* czim alatt, oly feltétellel, hogy a kormány ingyen nyomtatandó hivatalos hirdetésein kívül közölhessenek benne: eladási vevési, bérleti hirdetéseket, elveszett dolgokat s általában a közéletben előforduló más szükséges tudnivalókat, a politikai viták, egymás kisebbitése és személyes bántalmazások kizárásával. (4346. 1840. udv. kancz. sz. 9599. 1845. erd. kir. f. k. sz.) Ezeknek, mint alárendelt érdekű lapoknak, egyszerű megemlékését elégnék vélem; a két laptulajdonosnak engedélynyeres előtti vitáit takarja el a feledés fátyola. Sem nem szép az, sem nem hasznos a köznek.”²

Az idézetből látható, hogy JAKAB Elek hivatalos, tehát megbízható okiratok alapján írta meg közleményét, amikhez különben nem volt nehéz hozzájutnia, hiszen apósa: a nagyérdemű MIKE Sándor volt a főkormányszék levéltárának igazgatója. Fontos megjegyeznünk, hogy az Erdélyi Udvari Kancellária már 1840-ben döntött e lapok ügyében, míg az Erdélyi Királyi Főkormányszék csak 1845-ben hozott határozatot.

Az idézett sorokban JAKAB Elek csak céloz a két laptulajdonos-szerkesztő ellentétére, nem óhajtván befeketíteni az egyik felet sem. Most megkíséreljük tisztázni ezt az eddig senkitől sem bolygatott kérdést. E hirdetési lapokat tulajdonképpen a hírlapok közé sorolhatjuk, mivel tartalmuk helyi jellegénél fogva, a maga idejében talán még jobban érdekelte a nagyközönséget, mint jórésztben csak a külsőországokbeli eseményeknek a cenzúra által amúgy is megszárt, száraz felsorakoztatása.

Az egymással szemben állott két laptulajdonos közül az egyik: a liberális irányzatú *Erdélyi Híradó* szerkesztője, MÉHES Sámuel dr. phil., a másik pedig: a konzervatív-aulikus felfogású *Múlt és Jelen* szerkesztője, ifj. SZILÁGYI Ferenc. Mindketten a kolozsvári református kollégium professzorai.

A tizenkét esztendővel idősebb, világlátott, nagy tudású és biztos fellépésű MÉHES a száraz számtani tudományoknak volt a tanára. Jóindulatú, megértő s barátságos magatartásáért az ifjúság annyira szerette és tisztelte, hogy BARABÁS Miklóssal képét lerajzol-

¹ JAKAB Elek: *Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig*. Bp., 1882.

² I. h. 83. l.

tatva, a kollégium könyomdájában elkészítették könyomatos areképét.³ FEKETE Mihálynak, e tanintézet egyik történetírójának szavai szerint: „egy félszázadnál tovább volt ez intézet dísze, büszkesége, jóltevője.”⁴ Mint okos, beosztással élő, takarékos ember, tisztességes vagyona tett szert; ebből azután — egyéb adományain kívül — még életében kifizetett 30 000 forint összegű és 630 kötetnyi szakkönyvtár alapítványával létrehozta a kollégium természettani tanszékét. Szabadabb szellemű felfogása miatt Erdély akkori ellenzékének vezérférfiai az ő lapját választották szócsövükkül. A közéletben is tekintélyes feladatot vállalt. Nemcsak a városi tanácsban volt szava, de a város közönsége diétái követnek is megválasztotta, majd a szabadságharc idejében a pesti országgyűlésre is képviselőül küldötte GYERGYAI Ferenc városi tanácsossal együtt. Különben MÉHES volt az első, aki Kolozsvárt nyilvános gyűlésen a törvény előtti egyenlőséget, a közös teherviselést, a szabadsajtót s az unió kimondását indítványozta, amiért is a város közönsége nagy ünneplésben részesítette s fáklyászenével tisztelte meg.⁵

Ifjabb SZILÁGYI Ferenc jeles történettudós volt, s mint ilyen — Méhessel együtt — a Tudományos Akadémiának levelező tagja. Mint nevelő azonban az ifjúságra nem volt a legjobb hatással: fölüeny és csipkelődő modora sok ellenséget szerzett amúgy sem közkedvelt személyének. Egy feljegyzés szerint egy alkalommal a diákok szándékosan betörték az ablakát, máskor meg egy egész osztály sztrájkba lépet méltánytalan és durva magaviseletéért, s a tanári kar minden rábeszélése ellenére sem volt hajlandó addig órára menni, amíg Szilágyi nyilvánosan bocsánatot nem kért a diákoktól. Dr. LENGYEL Dániel önéletrajzában több hibáját is megörökítette.⁶ Különben a közéletben is sok ellenséget szerzett magának, így a többek között KEMÉNY Zsigmondot, SZENTIVÁNYI Mihályt, KOVÁCS Lajost, BRASSAI Sámuel, TELEKI Lászlót, KRIZA Jánost és más jeles egyéneket.⁷ Nem csoda tehát, ha két, annyira ellentétes természet, mint MÉHES és SZILÁGYI, nem tudott közös úton haladni.

MÉHES hagyatékában megmaradtak e hirdetési újságok eredeti iratainak egyes darabjai. Belőlük azt sejtjük, hogy — békés természete ellenére is — mégis csak ő kezdte a támadást, nagyon valószínűleg félt, nehogy a hirdetők állhatatlan magatartása csökkentse a főlap előfizetőinek táborát, azét a lapét, amelyet hosszú időn keresztül tartott küzdelemmel tudott annyira fejleszteni, hogy — különösen a 40-es években — Erdély irányadó lapjává nőhet ki magát. MÉHES még 1826 elején kérést intézett a Guberniumhoz, amelyben egy *Kolozsvári Hétlap* kiadhatására kért engedélyt. A jóváhagyást azzal a feltétellel meg is kapta, hogy benne a hivatalos rendeleteket ingyen köteles közölni, 1827-ben pedig a saját nyomdán történendő nyomtatást is engedélyezték. JAKAB Elek szerint azonban e hírlap kiadása a drága postai díjszabás miatt mégiscsak elmaradt. Ezzel szemben négy esztendő múltával PETHE Ferenc az *Erdélyi Híradóra* kérvén és kapván engedélyt, kiadását megkezdette. 1831 végén PETHE meghalt, ekkor a lapkiadási engedélyt a főkormányzók a társszerkesztő MÉHES-re ruházta.⁸ Ő ugyan a hirdetések egyelőre a *Híradó* végén jelentette meg, de — úgy látszik — mégsem mondott le az önálló hirdetési lap kiadásáról, minthogy erre neki megvolt a külön engedélye.

³ TÖRÖK István: *A kolozsvári ev. ref. collegium története*. Kolozsvár, 1905. III, 178. 1.

⁴ FEKETE Mihály: *A kolozsvári ev. ref. főtanoda története*. Kolozsvár, 1875. 39. 1.

⁵ TÖRÖK István i. m. II, 154–59. 1.

⁶ *Lengyel Dániel önéletrajása*. (Gyűjteményemben levő kézirat.)

⁷ TÖRÖK István i. m. II, 229–33. HOFBAUER László: *Szilágyi Ferenc szerepe Szentiváni Mihály életében*. = *Erd. Múz.* 1931. 202–205. 1. és HOFBAUER László: *Az Erdélyi Híradó története*. = *Erd. Múz.* 1932. 57–72. 1.

⁸ JAKAB Elek i. m. 48–49. 1.

Lássuk Méhes egyik, az 1844. év végén benyújtott kérelmét:

„Felséges királyi Fő Kormányzszék!

Még a' múlt September hónapban bátor valék az iránti kérelmemet be adni, hogy a *Múlt és Jelen* szerkesztője mult Julius 1től kezdve minden felsőbb engedelem nélkül indítván meg egy új lapot *Kolosvári Hétilap* czime alatt, mivel illy lap kiadására nékem a' Fels. Kir. Fő kormányzszék még 1826ba adott vala engedelmet, ezen — az én károsodásomra — minden felsőbb engedelem nélkül, életbe léptetett új lap ki adását a' Fels. Kir. Fő Kormányzszék tiltaná bé. — Ezen kérésem közöltetvén a' *Múlt és Jelen* szerkesztőjével, minekutánna az ujjabbi sürgetésemre, 's a' Fels. Kir. Fő Kormányzszék ujjabba (!) parancsa következtében feleletét bé adta, nem várva a' Fels. Kir. Fő Kormányzszék eziránti határozatára, a' mint ezen félév kezdetével ezen lapot engedelem nélkül is meg indította, úgy most is már a' jövő évre való — személyemet 's elő fizetési fel szolgáltatásomat gunyolo- előfizetési hirdetését kiadta, 's a' városon széthordoztatta. — Neveti panaszos kérelmem; azon véleményben van, nekie senki sem parancsol, szabad nekie lapot engedelem nélkül meg indítani, szabad a' Kir. Fő Kormányzszék ez iránti határozatát meg nem várva, azt cselekedni mit nekie tetszik, minden tartozkodás nélkül hirdetve felsőbb kegyekbeli bizalmát.

Bátor vagyok a' Fels. Kir. Fő Kormányzszéknek esedezni méltoztassan a' *Múlt és Jelen* szerkesztője által tetlegesen meg indított *Kolosvári Hétilap* kiadatását bé tiltani, a' következő okokból,

1.º Még 1826ba, midőn *Erdélyben még egy magyar lap sem létezett*, adott vala nékem a' Fels. Kir. Fő Kormányzszék ezen *Kolosvári Hétilap* kiadására engedelmet, mint meg tetszik a' sub ^a eredetileg ide zárt válaszból. — Midőn *Tilcs János* egy illy *Hétilap* kiadására engedelmet kért, akkor a' Fels. Kir. Fő Kormányzszék útján legfelsőbb helyre is fel terjesztetett ezen engedelmem — 's midőn *Tilcs János* kérelme meg tagadatott éppen a' Kir. Fő Kormányzszék által helyben hagyott programma szavai szerént — mit most *Mult és Jelen* szerkesztőjének ki gunyolni tetszik — indítám meg ezen *Héti lapot*, mint meg tetszik sub ^b.

2.º Hogy Szilágyi Ferentz ur minden felsőbb engedelem nélkül indította meg ezen *Kolosvári Hétilap* meg tetszik a' következőkből: Adatott a' *Múlt és Jelen* — valamint az *Erdélyi Hirado* szerkesztőjenek is — maga lapja mellett, ujsagaik olvasói számára Hirdetések ki adására engedelem. Illy ujság mellett Hirdetéseket, mint mellék lapot, úgy Erd. Hirado mint a' *Mult és Jelen* adtak ki, de természetesen csak az ujság mellett, 's csak azon ujságok olvasói számára küldettek szét.

Csak ugyan a' *Mult és Jelen* szerkesztője még ezen *Héti lap* kiadásától is csak hamar meg szünt volt. — Ezen év elején meg tagadatván leg felsőbb helyen *Tilcs Jánostól* az engedelem *Kolosvári Hétilap* czime alatt hirdetési lapot adni ki; ekkor *Szilágyi Ferencz ur ki játsza ezen leg felsőbb határozata*, 's *Tilcs Jánossal* együtt értve *Julius 1től kezdve, meg kezdé éppen a' meg tiltott Kolosvári Hétilap kiadását*, 's nem csak hogy új eddig nem használt című ujságot adott ki, de azt a' *Mult és Jelen* olvasoin kívül mint külön lapot külön előfizetésre adta, 's az első fél evbe egy vál. forint fel évi elő fizetés díjjal árulta. Mint meg tetszik elsőbbi kérelmem mellett bé adott elő fizetési hirdetéséből. Hogy azt nem csak mint *Mult és Jelen* mellék lapját, de *mint külön vált lapot külön elő fizetők számára is adja meg tetszik a' jövő évre kiadott elő fizetési hirdetéséből sub ^c. kik a' fő lapra is praenumerálnak azok két példányban fogják a' Hétilapot kapni* — továbbá ezen *Héti lap minden Szombaton a' városon szét hordaték utszáról utszára* — *kik a' Mult és Jelen nem hordatják azok fizetnek ezen Hétilap házhoz hordasi díjjáért 20 p. xr.* — mult fél évi elő fizetési hirdetésébe tisztán azt írta, ezen *Héti lap fél évi előfizetési díjja 1 váltó forint.* — midőn panaszos kérelmem véle közöltetett, melyben egyik erősségem az volt, *hogy mint külön laptól külön elő fizetési díjat veszen*, hogy ezt ki játszodja — ezen ujjabb hirdetésében azt írja — csak házhoz hordási díjjul veszi a' 20 p. xrt. — a menyi éppen a' díjja az én *Kolosvári Hétilapomnak házhoz hordással együtt*; — De nem az itt a' főbb dolog — pénzért adja é 's mi áron? — mert ingyen sem szabad új lapot meg indítani — azonban az is mint ki tetszik hogy ezen 20 p. xr. felévi díj csak el hordásért van — csak fortély. — Hogy külön elő fizetők számára adja, 's külön hordoztatja szét, 's hogy ezen lapnak új czimet is vett fel az bizonyos. A Vasárnapi ujságot küldöm az Erd. Hirado olvasói számára mint mellék lapot, ezen mellék lapot küldöm külön külön elő fizetők számára is, de azért hogy ez egyszerű mind az Erd. Hirado mellék lapja, nem szabadna a' Vasárnapi Ujságot nékem engedelem nélkül mint külön lapot kiadni. Én is adok ki hirdetéseket az Erd. Hirado mellett, az Erd. Hirado kiadására nyert engedelem mellett, de hogy azt mint külön lapot más olvasók számára küldjem, arra külön nyertem a' Fels. Kir. Fő Kormányzszéktől engedelmet.

Mind ezeknél fogva esedezem a' Fels Kir. Fő Kormányzónak méltóztasson ezen engedelem nélkül 's az én károsodásomra indított Kolosvár Hétilapnak a' Mult és Jelen szerkesztője általi minden további kiadásának meg tiltása iránt oly hathatosan rendelkezni, hogy én is a'beli további kérelmeimmel alkalmatlankodni ne kénytelenítsem. ki is alázatos tisztelettel öröklök a' Felséges Kir. Fő Kormányzónak alázatos szolgálója Méhes Sámuel (s. k.)"

E kérelmet a Főkormányzónak 1844. december 23-án 14 158. szám alatt iktatta. A folyamodvány összefoglalja a hirdetési lapok létrejötte körüli torzalkodásokat, s bárha a felterjesztés pontjait igazoló mellékletek nem éppen érdektelen képet tárnak elénk, a lefolyt sok herce-hurcának — e lapok létrejövételének tényéhez mért jelentéktelensége miatt — külön bemutatását szükségtelennek tartom. Ezzel szemben fontosabb összesítenünk, hogy tulajdonképpen hány lapról is számolhatunk be.

Eleintét mindkét hetilap hátlapján közölt hirdetések, ámde a szerkesztők későbbben jobbnak látták ezeket a főlapról leválasztva közre adni, így keletkeztek azután

1. a még 1826-ban engedélyezett, de csak 1844. december 20-tól kezdődőleg külön önálló lapként megjelentetett *Heti Tudósítások*, mint a MÉHES Sámuel nyomda- és lap-tulajdonos által szerkesztett *Erdélyi Híradó* külön előfizetéses melléklapja;

azután TILTS János és Fia könyvkereskedése által a főkormányzónak engedélyezni kért, ámde engedélyt el nem nyert *Kolosvári Hétilap*ot is megemlíthetjük; erre

2. 1844. július 1-től külön felsőbb engedély nélkül kiadott ugyancsak *Kolosvári Hétilap*, mint a *Múlt és Jelen* önálló melléklapja. Kiadója ifj. SZILÁGYI Ferenc; nyomtatott a kolosvári ref. kollégium nyomdájában.

Mindkettő 1848-ban szűnt meg, megszűnésüknek biztos időpontjára azonban nincsen adatom.

Tartalmuk természete — a gyűjteményemben levő példányok szerint — egyforma, vagyis mindenik csak kínálatot meg keresletet tartalmazó önálló közleményecskék sorozata.⁹

SZILÁGYI előfizetési felhívásában a MÉHESét valósággal kigúnyolja. Természetes, hogy a tisztességben és nagy megbecsülésben megvénült öreg professzornak fáj a méltatlan eljárás, amiben egykori tanítványától, majd pályatársától már régebben is nemegyszer volt része. Nem csodálandó tehát, ha elégtételért még a főkormányzónak is felfolyamodott. A szabadabb szellemű MÉHES panasza azonban itt nem részesült olyan méltánylásban, mint amilyent megérdemelt volna, mert hiszen SZILÁGYI a maradi felfogást képviselte, az pedig tudnivaló, hogy a gubernium tanácsosait nagyobb részben a császári ház hí alattvalóiból válogatta össze az idők múlását már nagyon is megérdemelt maradi szellem.

HEREPEI JÁNOS

„Magyar Isis”: a Természettudományi Társulat tervezett folyóirata. A Természettudományi Társulat már megalakulásakor céljai közé sorolta egy természettudományi folyóirat megindítását. Azonban csupán 1846-ban kerülhetett arra sor, hogy a lap kiadásával közvetlenül foglalkozhassanak. Az 1846. december 15-i BUGÁT Pál elnökletével megtartott társulati „kiszgyűlés”-en SZŐNYI Pál javasolta „a tudományos közlekedés előmozdítására egy folyóiratnak a társulat közreműködésével leendő megindítását”.¹

A folyóiratnak a *Magyar Isis* címet adták. Szerkesztője a társulat buzgó hivatalnoka, a könyvtár és a gyűjtemények őre: PAUER Sándor Lipót és a társulat „titnoka”: TÖRÖK

⁹ MÉHES beadványa mellékleteivel együtt gyűjteményemben van.

¹ KÁTAI GÁBOR: *A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története*. Pest, 1868. 83. l.

József orvos lett volna. Ez utóbbi távoztával GERENDAY József lett az egyik szerkesztő-jelölt.²

Hamarosan kérvényt juttattak el a Helytartótanáchoz a lap kiadásának szabadalmáért. Az egykorú előírás szerint az engedélykéréssel együtt el kellett küldeni a folyóirat „alaprajz”-át, azaz programját, amelynek értelmében tett javaslatot a királyi könyvbíráló főhivatal a lap megindítására vonatkozóan. Ennek a beküldött „alaprajz”-nak köszönhető, hogy ismeretessé váltak a *Magyar Isis* célkitűzései, tervezett szerkezete, rovatai és szerkesztési elvei. Most, nem sokkal a *Természettudományi Közöny* megindulásának 100. évfordulója után, bizonyára nem lesz érdektelen a tervezett társulati hetilap programjának ismertetése. Ime az „alaprajz”-nak az Országos Levéltár által is megőrzött szövege:

„A királyi magyar természettudományi társulat által kiadandó „Magyar Isis” című folyóirat programja.

1. A „Magyar Isis” hetenként 1–2 iven fog megjelenni.

2. Szerkesztői leendenek Pauer Sándor Lipót okleveles gyógyszerész, s a kir. magyar természettudományi társulat könyvtárnoka s gyűjteményőre, és Dr. Török József orvossebész tudor, a Magyar academia levelező tagja, s a kir. magyar természettudományi társulat titoknokja.

3. Tartalmát tekintve e folyóirat fölkarolandja a természettudományok minden ágazatait, különös figyelmet fordítván azonban főleg azon adatokra, mellyek a széles értelemben vett gyógyászat- mezőgazdaszat és műiparra befolyással lehetnek, s ezen tanoknak emeltyüji gyanánt szolgálhatnak. Ezekhez képest a „Magyar Isis”-ben következő rovatok foglalandanak helyet:

a) Az első rovatban közzé fognak tétetni a társulatnak mindennemű irományai u. m. köz, kis, szaki és választmányi gyűléseinek jegyzőkönyvei s a társulat tagjaihoz koronkint intéztetni szokott felszólítások.

b) A második rovatban eredeti s főleg hazánk természettudományi viszonyainak ismeretét tárgyzó czikkek és adatok fognak közöltetni.

c) A harmadik rovat mulatva oktató, népszerű érdekes czikkeket tartalmazand, mellyek által a nem szaktudósok is bevezetethessenek a természettudományok előcsarnokaiba.

d) A negyedik rovat magában foglalandja a társulat birtokában létező külföldi folyóiratok kivonatát s a terjedelmesebb és ki nem vonható czikkek ismertetését és így különösen a természettudományok körében történő új nevezetes fölfedezéseket kísérendi éber figyelemmel.

e) Az ötödik rovat a koronkint megjelenendő honi s külföldi nevezetesb természettudományi munkákat ismertetendi.

f) A hatodik rovat végre a természettudományok körébe vágó hirdetményeket veendi föl a szokott beigtatási díjakért.

Az érthetőség könnyítése végett szükség esetén az előadottak mellékelt rajzokkal is föl fognak világosítatni.”³

A könyvbíráló főhivatal sem a szerkesztők személye, sem a kiadandó hetilap programja ellen nem emelt kifogást. Egy fenntartásuk volt csupán: „nehogy ezen folyóirat a társaságnak megszabott körét túlhaladja.”⁴ Ezzel a kitételrel azt kívánták elérni, hogy a *Magyar Isis* politikával vagy egyéb, az akkori felsőbb hatóságok előtt nem kívánatos tárgyakkal ne foglalkozzék. Egyébként igen kedvező volt a véleményezésük.

A szerkesztők személyéről például ezt irták: „Pauer Sándor Lipót okleveles gyógyszerész és Török József orvos szaktudorra nézve pedig — amennyire az irodalmi téren való eddigi működésükből ítélhetni, könyvbírálati tekintetben semmi észrevétel nem fordul elő, a kir. könyvbíráló főhivatal igénytelen véleménye szerint ugy az előterjesztett prog-

² u. o. 106. l.

³ O. L. Htt. Dep. rev. libr. 1847—11—97.

⁴ O. L. Htt. Dep. rev. libr. 1847—11—141a.

ramm mint az érdekelt szerkesztők e minőségökben helyben hagyandók lennének.”⁵

Még az évben — 1847-ben — értesítették SCITOVSZKY Jánost, a társulat akkori elnökét, hogy „a Magyar Isis czim alatt megindítani tervezett folyóirat kiadhatására kért engedély legkegyelmesebben megadatott”.⁶

Az 1847. december 21-i társulati kisgyűlésen felolvasták SCITOVSZKY levelét. Ebben közölte, hogy „a Magyar Isis kiadhatási szabadalma felsőbb helyről leérkezett.”⁷

1848 februárjában a társulat megegyezett a szerkesztőkkel. E szerint PAUER és GERENDAY hat évre megkapta volna a szerkesztés jogát, a folyóirattal járó minden haszonnal együtt. Bizonyos szabályzati okokból ugyanis a társulat nem akart közvetlenül foglalkozni a folyóirat szerkesztésével. A benne megjelenő cikkekért sem vállalt volna felelősséget, viszont egyedüli hivatalos orgánumának a *Magyar Isist* tekintette; a szerkesztés joga a hat év leteltével visszazállt volna a Természettudományi Társulatra.⁸

A hetilap megindítását 1848 júliusára tervezték, addig mintegy 200 előfizetőt kívántak összegyűjteni.⁹ Ez a célkitűzés a társulat akkori helyzetében bizonyára sikerült is volna a szerkesztőknek. Az időközben kirobbant 1848-as forradalom eseményei miatt azonban már nem kerülhetett sor a *Magyar Isis* kiadására.¹⁰ A nagy terv csak hosszú évek múlva valósulhatott meg, amikor végre 1869-ben a társulat kiadhatta a *Természettudományi Közönyt*.

BATÁRI GYULA

Czuczor Gergely Riadója röpíven. CZUCZOR Gergely 1848 végén a haza bizonytalan állapota miatti aggodásában megírta forradalmi költeményét, a *Riadót*. A népünk számára rabbilincseket készítő ellenség vérbefürösztésére buzdító vers 1848. december 21-én jelent meg BAJZA szerkesztésében, KOSSUTH *Hírlapjában*. E költemény miatt az osztrák hatóságok a költőt 1849. január 18-án letartóztatták és vasban eltöltendő 6 évi várfogságra ítélték. A *Riadó* csakhamar megjelent röplapon is és így annak óriási hatása volt a magyar nép széles köreire. Ebből a kiadványból ZOLTVÁNY Irén, CZUCZOR összes műveinek kiadója¹ szerint nem maradt fenn egy példány sem, mert sem ő, sem SZINNYEI József nem találta e röplapot a Nemzeti Múzeum 1849. évi nyomtatványai között. Magánosoknál sem talált nyomára a *Riadónak*, mert egykori tulajdonosai — félve a házkutatásoktól — valószínűleg megsemmisítették. E röpírat birtoklása ugyanis börtönbüntetést vont maga után.²

A pesti görögök történetét kutatva az egykori Pesti Görög-Vlach Egyházközség (jelenleg Budapesti Magyar Ortodox Egyházközség) Petőfi téri templomának kórusán található iratok közt kezünkbe került a Czuczor-féle *Riadó*-röplap. Hogy e forradalmi vers hiányolt teljesen hű szövege ismertté váljon, a röpíratot eredeti formájában tesszük közzé.

FÜVES ÖDÖN

⁵ O. L. Htt. Dep. rev. libr. 1847—11—141.

⁶ O. L. Htt. Dep. rev. libr. 1847—11—141a.

⁷ KÁTAI i. m. 108. l.

⁸ KÁTAI i. m. 247. l.

⁹ SZILY Kálmán: *A K. M. Természettudományi Társulat ötvenéves történetének vázlata*. Bp. 1892.

¹⁰ TURÁNYI Kornél: *Az első természettudományi ismeretterjesztő folyóiratok Magyarországon*. = *Magy. Könyvszle.* 1969. 1. sz.

¹ Czuczor Gergely összes költői művei I. 1899. 306. l.

² I. m. I. 60. l.

RIADÓ.

Sikolt a harcai sip : riadj magyar, riadj!
Csatára hí hazád, kifent aczélt ragadj.

Villama fesse a szabadság hejnáját,
'S fúrósze vérbé a 'szarnokfaj' biborát.

Éi még a magyarok nagy istene,
Jaj annak ki feltámad ellene.

As isten is segít, ki bír velünk?

Szabad népek valánk, 's azok legyünk.

Nem kell 'szarnok király' csatára magyarok,

Fejére vészhalál, ki reánk agyarog.

Ki rablilincseket 's igát kohol nekünk,

Mi nárgafekete lelkebe tört verünk.

Éi még a magyarok 'sat.

A' föld talpunk alatt, 's fejünk felett az ég

Tann legyen hogy áll Árpád 's népe még.

'S melly e' szent földre hull, minden csepp honfi vér

Kiáltson égbe a' hitorra bosszúér. —

Éi még a magyarok 'sat.

Tiporva szent jogunk, szent harczzal ójuk azt,

Pasztitisa fegyverünk a' fejedelmi gazt.

A' 'szarnokok torán népek vigadjanak,

A' nép csak úgy szabad, ha ók olbuktanak.

Éi még a magyarok 'sat.

Éit, elő, jertek haramia haduk,
Kiket nemszelbákók reánk uszítanak,
Temelekésétek ill ti bős sselindekek
Helyet dögész vadak' gyomrában lejtetok.

Éi még a magyarok 'sat.

Satvünk elssant keserv, markunk vasat szorít,

'S csatára milliók' imája bétorít.

Ó drága véreink, vagy élet, vagy halál!

De szolgálja népre itt a' 'szarnok nem talál.

Éi még a magyarok 'sat.

Vitések, őrtladak, fogunk bucsúkezel,

Issonytató legyen, 's döntő az átközet!

Ós áldomás gyanánt eresszünk drága vért,

Végző pros cseppig hadd folyjon a' honért.

Éi még a magyarok nagy istene,

Jaj annak ki feltámad ellene.

Az isten is segít, ki bír velünk?

Szabad népek valánk, 's azok leszünk.

Czuczor Gergely.

E' költemény írója a' néppel együtt érezte egykor a' szolgasság,
napjában a' bánatot; a' 'riadó költője most börtönben
szenved. Ót az osztrák rabközsoldosok' fővezére e' versért
hat éves várfogságra ítélte. Czuczor népdalai élnek a' nép
ajkain, hadd ejfen emléke a' szenvedőnek azon vitéz had-
seregéül, melly a' bitor trón lerontásával lerontandja
Czuczor' börtönét is.

A Magyar Tanácsköztársaság gyermeksjtójáról. A Magyar Tanácsköztársaság politikai és kulturális eredményei fél évszázad múltán sem csak történelmi emlék, amiről évfordulók idején megemlékezünk, hanem erőforrás, ami mai feladatainkhoz is útbaigazításokat, ösztönzéseket adhat. A Magyar Tanácsköztársaság a dolgozó népnek olyan szocialista műveltséget kívánt biztosítani, amely megadja a lehetőséget a politikai jogok tudatos gyakorlására, a munka jobb végzésére. E műveltség alapjainak lerakását már a gyermekeknél kezdik. Államosították az iskolákat, analfabéta tanfolyamokat indítottak, államosították a könyvkiadást és -terjesztést, nyomdákat, lapterjesztést, valamint a könyvtárakat is. Igyekeztek fejleszteni az olvasók tábort. Ezért is vált központi feladattá az írástudatlanság felszámolása és a gyengén olvasók rendszeres olvasókká való nevelése. Még számos jelentős intézkedését lehetne felsorolni a Közoktatásügyi Népbiztosságnak, mely azt tükrözi, hogy milyen kiemelten foglalkozott a proletárgyermekek sorsával. Ezek helyett néhány akkor megjelenő lapból idézünk cikkeket, melyek ezt alátámasztják.

A *Vörös Újság* 1919. ápr. 6. számában „A Tanácsköztársaság a proletár gyermekek kultúrájáért” c. cikket találjuk, míg a *Fáklya* május 11. számában már a mesedélutánok megszervezéséről ad hírt.

A *Vörös Film* 1919. május 10. számában már öt gyermekmozi létesítéséről olvashatunk. Az *Én Újságom*, amit Pósa Lajos szerkesztett, az 1919. július 15. számában pedig azt írja, hogy „Legelőször örömet és szépséget adjunk a proletár gyermekeknek.”¹

Itt kell megemlíteni, hogy az akkor élő gyermeklapok tartalmi mondanivalójára hogyan hatott a forradalmi korszak. A TUTSEK Anna által szerkesztett *Magyar Lányok* ekkor már az „urilányok” helyett a polgár-lányoknak ad hasznos tanácsokat, az életre készíti elő őket, főzési, háztartási tanácsok stb. közlésével. A Közoktatásügyi Népbiztosság pedig átvette néhány arra alkalmas szellemű lap irányítását. Ilyen volt az *Én Újságom* is, melyet 1919. június 1-től a 11–19. sz.-ig szerkeszt a Közoktatásügyi Népbiztosság, valamint a *Jó Pajtás*, amelyet 1919. június 10-től augusztus 1-ig, 10–14 számig.² A Tanácsköztársaság azonban nemcsak a meglevő gyermekfolyóiratokat igyekezett saját célkitűzéseinek megvalósítási eszközévé tenni, hanem új lapok indítására is gondoltak. Ez alkalommal ismertetjük az akkor indított *Gyermek Hírlap* első számát és a *Bukfenc* c. tréfás gyermeklapot, amelyek a Tanácsköztársaság idején születtek.

1. *Gyermek Hírlap*. 1919. ápr. 1. Felelős szerk.: VÁRADY András. Szerkesztőtárs: WITTMANN Ilus. Egyes szám ára 1 korona, 1 évre 20 korona.

A lap célját jól tükrözi az első számban közzétett „Előfizetési felhívás”. Ez tükrözi a megváltozott életformát, és felvázolja a gyermekekkel szembeni elvárásokat jobb jövőjük érdekében.

„A Gyermek Hírlapot szocialista írók indították meg . . . Új embereket kell nevelnünk új erkölcsökkel. A társadalom minden egyes tagjának szeretete, a munkának megbecsülése kell, hogy eltöltse a fejlődő gyermek szívét. Ne ismerjen az eljövendő jobb korszak gyermeke különbséget ember és ember között, faj, nemzet, osztálykülönbség, idegen legyen előtte. De amíg még nincs legalább 15–16 éves a fejlődő kisember, addig legyen igazán gyermek. Tartsuk őt távol az élet bajaitól. Legyen gyermek! Mondjuk el nekik a legszebb meséket, szórakoztatva, pápaszem nélkül tanítsuk őket. Ápoljuk lelkükben a szépre, a művészire való hajlamot s neveljük őket vidám lelkű, szerető szívű és nemes gondolkodású ifjakká.”

A szerkesztők helyesen felismerték, hogy a megváltozott világot a gyermekek még nem érthetik meg, nem tudhatják, mik történnek körülöttük, értük. Ezért lapjukban igyekeznek ebben is segítségére sietni olvasóiknak, és hírt adnak mindarról, ami jót s szépet nyújt

¹ BIKÁCSI Lászlóné: *Gyermekkönyvtárak a Föv. Szabó Ervin Könyvtárak történetében.* 75–86. l.

² *Magyar Munkásmozgalom sajtójának bibliográfiája 1848—1948-ig.*

Budapest, 1919. április 1.

I. évfolyam. I. sz.

Gyermek Hírlap

Paprika Jancsi.

írta Wittmann Miklós.

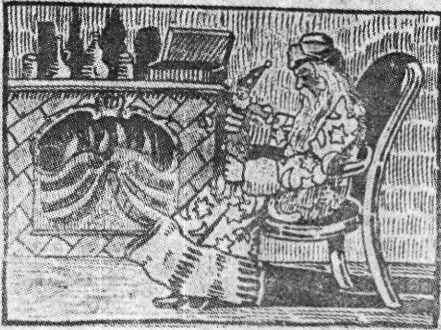
M

intézet vala, az Urnak 1000
enny-házyadik esteledejében, hogy
Eichasit mestert, a híres aichi-

mistát s orvosudart, uton zítte s
nagy hózivatar.

Szekere megakadt egy mély ha-
vas-kályuba s lovait hiába ütötte
verte csontos ökleivel, nem bírtak
azok egy tapodtat sem tovább
menn.

Igy aztán nagy mérgesen hóna
alá azedte műszeres ládikáját s

Es kezébe vette a Paprika Jancsit.

I. ÉVFOLYAM

1919. MÁRCIUS 8.

1. SZÁM

BUKFENC

A GYERMEKELAPJA
MAGJELNIK MINDEN SZOMBATON
Szerkesztő: BÉLA BÁCSI

HUSZADIK SZÁZAD.

10. KÖNYV. 1. KÖZLEMÉNY

számukra e megváltozott világ. Például az *Apuka hazajött* c. nyílt levél a szerkesztőségnek egy gyermekolvasótól, aki nem érti az új világot, a kommunizmust.

„Az én apukám hazajött. Mert ő orosz fogságban volt. Mostan ő csupa nem szépet mesél, mert neki mostan szakálla is van. Az én apukám mostan olyan furcsákat beszél és mindig késő éjszaka jön haza gyűlésekről . . . én sem értem amit apuka mesél, mert ő most azt mondja, hogy nem lesz többé igazgató úr a gyárban és a legjobb és a legszegényebb munkás lesz a gyár vezetője . . . az én anyukám hivatalba járt, amíg apukám fogságban volt, anyukám háromezer koronát takarított meg, és azt most el fogják tőle venni? Kérek erre sürgős választ.

Tisztelettel Kálmán Tibor.”

A szerkesztőség válaszában megmagyarázza, hogy a kommunizmus lényege, tízparancsolata mit foglal magában. Ezeket pontokba szedve közli. Ime néhány:

„1. A kommunista állam mindenkitől elveszi a fölösleges vagyont, pénzt, hogy gondoskodhassék mindenkiről, aki szükségködik.

4. Az iskolákban . . . nem kell tandíjat fizetni . . .

5. Jó gyermekek nyaralásáról, fürdőzéséről, ruházkodásáról, kirándulásáról az állam gondoskodik.

6. Az iskolákban ezután nem lesz hittan tanítás, mert nincsen keresztény és zsidó, katolikus és református, csak jó vagy rossz emberek vannak, dolgosak vagy dologtalanok.

8. Nincsen már magyar, német, szerb, orosz, francia, nincs nemzet és nincs faj. Egy ország, egy állam, egy köztársaság tagjai lesznek . . .

9. Magyarországot ezután „Tanácsköztársaságnak” nevezik . . .

10. A magyar tanácsköztársaság szövetségese az orosz tanácsköztársaságnak, mert az orosz proletárok nem engedik, hogy Magyarországot a hódítani akaró többi állam szétdarabolja s minket szolgájjává tegyen.”

A lap más rovatai is a megváltozott új világot tárják a gyermek olvasók elé. A *Hírek az állatkertből* c. rovatban közlik, hogy az állatkertben nagy a sürgés-forgás, mert tavasszal megnyitják a nagy kapukat a kisemberek számára. A *Humanizmus* c. rovatban apró történetekkel igyekeznek kis olvasóikat jó erkölcsre, szépre, emberszeretetre nevelni.

A *Gyermek Hírlapban* találunk pályázati felhívást is a 6—14 évesek számára. „Pályázat hat mindenki, aki 20—30 sorban teljesen önállóan megírja — Mi akarok lenni?” A jutalmak közt szerepelt a könyv, játék, bélyeg- és művészlap gyűjtemény.

A komoly témájú és hangvételű lap mellett jó kiegészítő volt a *Tanácsköztársaság* másik sajtóterméke a *Bukfenc*.

2. *Bukfenc*. A gyermekek lapja. Felelős szerk. PAULINI Béla. Bp. 1919. Megjelenik hetenként. Kiadó: „Bukfenc” Lapkiadó Vállalat 1919. 1. évf. 1. sz.

PAULINI Béla újságíró, író, karikaturista volt (1881—1945). Mint író legnagyobb sikereit újszerű meséivel aratta, melyeket ő maga illusztrált. 1931-ben indította a Gyöngyösbokréta mozgalmat. Ezzel az volt a célja, hogy a városi közönséggel megismertesse a néprajzi jellegű dalokat, táncokat. Jellemző hatással volt rá a műnépiesség-korszak. PAULINI ki már korábban is több mesét írt a gyermekeknek, felismerve az idő szavát, szerkesztői tollával tréfás gyermeklapot szerkesztett a gyermekeknek. Béla bácsi néven szólott kis olvasóihoz, kiket szórakoztatni akart, hogy elfeledjék a sok rosszat, amiben részük volt. Rövid olvasmányokkal, kép alatti szövegekkel, tréfákkal érzékelteti a nagy társadalmi változást, és felhívja olvasói figyelmét mindazokra a vívmányokra, melyeket a Tanácsköztársaság a gyermekekért, gyermekeknek tett.

A *Bukfenc* első száma 1919. március 8-án és ezt követően minden szombaton jelent meg, július 15-ig. A címlap állandó emblémája volt egy gyerek, aki egyszer a fején és egyszer a talpán állt. Az első számban indított rovatban KRÚDY Gyula és SZÉP Ernő mondták el, hogy „Milyen volt gyermekkorom?”. Ez a lap már ismeretek nyújtására tö-

rekedik, a hasznos időtöltésre is gondol. A *Bélyegék* c. rovatban mondja el a szerkesztő olvasóinak, hogy mi a bélyeggyűjtés lényege, célja.

Ugyancsak a tudás, műveltség gyarapítása a feladata a *Kislexikonnak*, amely folytatásokban nyújtott lexikális ismereteket és tanította meg a lap olvasóit a lexikon fogalmára és használatára.

A *Bukfenc* vidám, tréfás képei alatt húzódtak meg a politikai mondanivalók, gyermekekhez szóló példákba ültetve. Például: Hermann bácsi rajza alatt e szöveg:

„Évike így inti a babáit, akik összemarakodtak: — Ugyan ne verekedjete! Minek az a háboruszkodás. Legyetek okosabbak mint az emberek!”

Tájékoztatja az olvasókat a megváltozott iskolai oktatásról is.

„Nyolcosztályú elemi!

Minden megváltozik. Nemsokára új iskolakönyveket csinálnak és alighanem nyolc esztendeig járnak majd elemibe a gyerekek.” A szerkesztő útmutatást ad lapja segítségével az iskolai oktatás gyakorlati hasznosításához. „... az iskolák mellett műhelyek is lesznek, hogy a gyerekek a munkát is megszeressék.” De gondoltak a gyermekek szórakozásáról is, „... lesznek játszótérek is az iskola mellett és lesznek fürdők is, hogy munka után, játék után felfrissülhessenek a fürdőben azok is, akiknek odahaza nincsen fürdőjük. Szép is lesz az.”

A jövő század meséi — a mai fantasztikus elbeszélésekhez hasonlóan bepillantást enged a jövő század technikai fejlődésébe. Az *Érdekes gyerekek* c. rovatban egy-egy fiatal festőművészt mutat be.

PAULINI igyekszik egy állandó olvasói gárdát verbuválni a lap köré. „A Bukfenc előfizetőiből megalakítjuk majd a Bukfenc-gárdát és már most megígérjük, hogy a tavasszal nagy gyerek-ünnepélyt rendezünk. Hagy mulassanak a gárdisták!” A lap igyekszik bevonnai a lap munkatársai közé a gyermekolvasókat is, aktivizálja őket, így szól hozzájuk a *Kicsinyek a kicsinyeknek* c. rovatban: „Aki okosan, mulatságosan, szépen ír vagy rajzol, az írjon vagy rajzoljon nekünk is. Ami jó, az bele kerül ebbe a rovatba.” Ezt az ígéretet a lap be is tartotta, azonnal hozott egy példát is: „Ezt a rajzot Göttmann Pista, elemi iskolai tanuló adta a Bukfenecnek.”

A *Nagyoknak* c. rovatban a szerkesztő már a szülőkhöz szól. „... felkéri a szülőket és gyermekbarátokat, hogy tapasztalataik alapján minél rövidebben írják meg, hogy a mai kor gyermekének nevelésében milyen alapvető elveket tartanak a legfontosabbnak.”

Az első számban a „doktor bácsi” ad hasznos egészségügyi tanácsot. A *Játék, sport* rovat hírt ad az úszótanfolyamok indulásáról, a szabadtéri játékokról. Ezenkívül meséket, mondákat, vidám verseket, kép- és számrejtvényeket, találókérdéseket is találunk. Paulini jól alkalmazta a gyermeklapokban már kialakult jó szerkesztői erőnyeket. A szerkesztő bácsi üzeneteiben, mivel még olvasóitól nem kaphatott levelet, közli saját vallomását folyóiratáról.

A lap megemlékezik a történelmi évfordulókról — március 15-ről, az első szabad május elsejei felvonulásról is. A 9. számban hírt ad a *Gyermekszórakozásokról*. „A munkások gyermekszínházában már javában folynak a júniusi műsor próbái . . .” „Nemsokára megnyílnak a gyermekmozik, amelyekben kizárólag a gyermekek számára fognak előadásokat tartani.”

A *Bukfenc* sem volt hosszú életű, mint sajnos ez az egész nagyszerű történelmi időszakunk. A 13. számmal megszűnt. Az utolsó számban búcsúzik kis olvasóitól a lap.

„A hetilapok nagy részét beszüntetik. Ez a sors éri a Bukfencet is. A Bukfenc szegényke búcsúzik tőletek. Ne haragudjatok rá, ha nem áradt hangjából annyi és olyan vidámság, mint amelyet ígért. Nem tudom, hogy feléled e még a Bukfenc, ha lesz papíros. Alig hinném . . . szervusztok Bukfenc-gyerekek. Gondoljatok szeretettel Bukfenecre, Kukfenecre,

Fikarcra, Szöcskére, Sánta Flórirra, aki Galambfalva tövében élt amíg élt — a Hátrafeljáró Emberre, Gömb Kelemenre, Gondbúbajkapitányra és ha marad időtök gondolatok vén atyótokra, Paulini Bélára is.”

A Magyar Tanácsköztársaság fokozott figyelme a gyermekek és azok kulturális igényeinek kielégítése felé, gyermeksjtóval való gondoskodásuk napjaink problémáját is jelenti. Miért olyan elhanyagolt területe a közművelődésnek a gyermeksjtó?

BENKŐNÉ BARTHA ILONA

Egy mű az aquatinta-technikáról és kiadásának története. 1933-ban jelent meg az Egyetemi Nyomda kiadásában *Pozitív mélynyomású eljárás tónus- és vonalmaratáshoz* címen egy az aquatinta technikát forradalmasító tanulmány. FELVINCZI TAKÁCS Zoltán írja a könyv bevezetőjében: „Az aquatinta régi és ma is általánosan művelt előállítási módja szerint minden árnyalat külön maratás eredménye. Számptalan kísérlet után, melyben barátja és műegytemi tanártársa, Wartha Vince — az akkori Magyarország legnagyobb vegyésze — ösztönzésével és tanácsaival segítségére volt, sikerült is módot találnia arra, hogy egyetlen maratással állítsa elő a lemezre egyszerűen ráfestett kép pozitív formáját. Az ily úton előkészített lenyomatok éppoly egységes jellegűek lehetnek, mint a vízfestmény. Bennük is elérhető az átmenetek minden finomsága.”

RAUSCHER Lajos, a szerző Stuttgartban született 1845. december 13-án. Az ottani műegytemen tanult, majd 1868-tól Münchenben folytatott iparművészeti és festészeti tanulmányokat. 1871-ben látogatta meg Budapesten bátyját, RAUSCHER Frigyes építész. Attól fogva itt is maradt. 1873-ban a Mintarajztanoda és Rajztanárképezdén tanított. 1884-től a József-műegytem tanára volt 1914. május 30-án bekövetkezett haláláig.

Élete vége felé fejezte be rengeteg kísérletnek eredményéből megfogalmazott kéziratát és mihamarabb kinyomtatva akarta volna látni. 1914. február 8-án RADOS Gusztáv, a Műegytem rektora felterjesztést készített a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz segély ügyében. A minisztérium döntött, és február 25-én határozatot hozott.

„Bánki Donát József műegytemi nyilv. rendes tanár részére ‚Energia átalakulások folyadékokban‘ című technikai tudományos művének kiadhatásához 1850 korona államsegélyt, továbbá Rauscher Lajos József műegytemi nyilv. rendes tanár részére ‚A rézkarcz új technikája‘ című szintén technikai tudományos művének kiadásához 1900 korona államsegélyt engedélyezvén utasítom az állampénztárt, hogy ezen összeget nevezetteknek fizesse ki a tárczám terhére. Amennyiben a szóban levő művek a f. évben elkészülnek s hozzám készen kinyomtatva bemutattnak, Méltóságod javaslata alapján Bánki Donátnak külön még 1800 korona, Rauscher Lajosnak pedig 400 korona írói tiszteletdíjat fogok az 1914. év második felében kiutalványozni.”

BÁNKI Donát műve 1916-ban megjelent a Franklin kiadónál, RAUSCHER Lajosnak kinyomására azonban nem került sor. Csaknem másfél évtized telt el azután és SZILY Kálmán rektor újra elővette az ügyet és felterjesztést készített a Miniszternek 1928. június 26-án.

„Néhai Rauscher Lajos építész, festőművész és műegytemi ny. r. tanár hosszú és fáradságos kísérletek eredményeként új módszert állapított meg mélynyomású, marató eljárásan alapuló képek előállítására. A módszer leírását tartalmazó értekezésnek magyar és német nyelven való kiadására Nagyméltóságod hivatali elődje 1900 K segélyt engedélyezett és utalványozott ki. Rauscher tanárnak 1914. május hó 30-án bekövetkezett halála, majd a kitört világháború megakadályozta mind a pénz felvételét, mind pedig a munka kiadását.

Tekintve azonban, hogy Rauscher módszere a rézkarenak egészen új és mind maig merőben ismeretlen technikáját adja, szerfelett kívánatos, hogy eredeti értekezése, amelynek kézírata nyomdakészen rendelkezésre áll, mind magyar mind német nyelven minél hamarabb kiadassék, hogy ezzel az új módszer a grafikai művészeti ipar közkincsévé váljék és egyúttal a magyar feltalálás prioritása is biztosíttassék. Tájékoztatom megjegyzem, hogy az értekezés nyomtatott szövege körülbelül 2 ívre terjedne és néhány műmelléklettel volna ellátandó. Ismerve Nagyméltóságodnak a magyar tudományos és művészeti kultúra iránt érzett megértését teljes bizalommal bátorkodom azt a kérést előterjeszteni, hogy kegyeskedjék Rauscher Lajos posthumus munkájának magyar és német nyelven 500—500 példányban való megjelenését lehetővé tenni. A nemzetközi grafikai művészet hálás fog lenni a nagy magyar művész ezen munkájának megismeréséért.”

Bár a miniszter nem válaszolt, SZILY Kálmán azért megtette az előkészületeket arra az esetre, ha kedvező határozat születnék. Felkérte árajánlat készítésére az Egyetemi Nyomdát. 1929. május 3-án kelt CZAKÓ Elemér levele a rektorhoz.

„Idecsatoltan visszaküldöm a Rauscher-féle munkálatot mellékelve a nyomdai költségvetést. Ezek szerint a kiadvány körülbelül 1000 P-be kerülne mély nyomású képekkel díszítve, 1000 példányt számítva. Meg kell azonban jegyezni, hogy a magyar szöveget át kell simítani, mert nem csak sok idegenszerűség van benne, de a szakszerűség szempontjából is némi korrekcióra szorul. Véleményem szerint a Szépművészeti Múzeumból Takács Zoltán vagy Hoffmann Edith tudná ezt sikeresen elintézni.”

S csaknem egy esztendő múltán ennek az 1000 pengő segélynek kiutalását kéri a Minisztertől a Műegyetem rektori tanácsa nevében SZILY Kálmán 1929. május 16-án megismételt felterjesztésével. Az összegszerű segélyigényre hamar megszületett a döntés és egy hónap múlva, június 14-én megérkezett a miniszter válasza.

„Értesítem a tek. Tanácsot, hogy néhai Rauscher Lajos festőművész és műegyetemi ny.r. tanár posthumus munkájának kiadására semmiféle alkalmas fedezet nem áll rendelkezésünkre. Örülnek azonban, ha ennek az egyébként igen hasznosnak látszó munkának kiadására a tekintetes Tanács más lehetőséget találna.”

Az ügyiratra SZILY Kálmán még feljegyezte: „Egyelőre ad acta. 1930. októberében újra előveendő.” Honnan került elő mégis a kinyomatás anyagi fedezete, hiteles adatok hiányában ez ideig nem tudható.

HUSZTY SÁNDOR

Elsüllyedt folyóiratok: K ó r u s — 1933. „Miért ne ajándékozhatna minden ember két évet életéből az államnak, nem azért, hogy másokat megöljön, hanem, hogy járványok ellen harcoljon, mocsarakat lecsapoljon, alföldeket öntözzön?” — a *Kórus*nak ez a William JAMES-idézete állhatna mottóként az egész folyóirat élén.

Ebben az idézetben tükröződik az ifjú szerkesztők és munkatársak világnézete, hite, embersége — ez nyilvánul meg a folyóirat publicisztikai írásaiban, szépirodalmi közleményeiben, kritikáiban.

Budapesten, 1933. január 1-ével indították a *Kórus* című „kulturális haviújság”-ot. A fejléce főszerkesztőként TOMCSÁNYI Gábor neve áll. A szerkesztők: SÁFÁRY László és SIMON Andor. SÁFÁRY az időben mindössze 23 éves volt, tíz esztendővel később mint zászlóaljírnok tűnt el az orosz hámezőkön, a magyar mártír írók új kötetének tanúsága szerint. SIMON Andor, a másik szerkesztő, szabadverseivel tűnt fel a húszas években, s első kötetéről MÓRICZ Zsigmond (*Nyugat* 1927) és ILLÉS Endre írtak pozitív méltatást (*Élőszó* 1927.). Az első szám a következő munkatársakat sorolja föl: BUDAY György, KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, HABÁN Mihály, HONT Ferenc, KOVÁTS József, Dimitri MARINOFF, NAGY Rózsa, TOLNAI Gábor, VASS László. A névsor elárulja, hogy fiatal írók fiatal lap-

járól van szó. A szerkesztők és munkatársak többsége azóta ismert és elismert író; néhány közülük eltűntek az ismeretlenségben — vagy, mint SÁFÁRY László, a fasiszta háború áldozatai lettek.

Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára mindössze négy számot őriz a *Kórusból* — erősen valószínűnek látszik, hogy nem is jelent meg több belőle. Az utolsó, összevont szám dátuma 1933. április.

Az első szám vezető cikkét *Válság a kultúrában* címmel K. GRANDPIERRE Emil írta. „A jövő mi vagyunk: a fiatalok. Ugyanegy szörnyűség kísért mögöttünk: a háború. Ez ébresztette fel első gondolatainkat, ez adta az élet első impresszióit. Gyermekkorunkat elnyelte a háború. Menekülés, rémhírek, félelmek, hozzátartozóink szorongása és gyásza, ezzel kezdődtek napjaink. Gyermekkorunkat elnyelte a háború. A béke reményeket hozott. De nem adott csak újabb szorongásokat, újabb bizonytalanságokat . . .” — írja, majd igen tömören fogalmazott kemény mondatokban ítéli el a korabeli közéletben elburjánzott, hamis tudaton alapuló téveszméket, ártó propagandát, olesó közhelyeket. „Előbb látni, megérteni; átgondolni mindent, aztán mondani valamit. Évek tanulmánya után néhány mondatot, mint ahogy a Révolution constructive szerzői tették . . . A forradalmárokat éppúgy nevelni kell, mint a mérnököket, vagy az orvosokat. A fiatalokat oda kell vezetni a ma problémáihoz, föl kell fedni előttük az egész sivár, egész ellenséges reménytelenségében a valóságot s levakarni róla a hivatalos optimizmus minden mázát. Forradalomra kell nevelni a fiatalságot. Az elemiben, a gimnáziumban, az ipariskolában és a felső iskolákban, hogy első szociológiai ismeretei ezekhez a problémákhoz tapadjanak, ezek keltsék föl benne az első tapogató gondolatokat, hogy ezek legyenek legfőbb gondolatai, álmatlan éjszakái, lehéreményei, hogy nevének merje nevezni a dolgokat s át tudjon látni a skatulyázók, tehetetlenek, demagógok frázisködein . . . Már holnap jöhet a katasztrófa. S a holnap elnyelheti a jövőnket is.”

TAMÁSI Áron Kolozsvárról küldött cikke sem érdektelen: egy perbefogott, hazaárulással vádolt norvég tengerész esetéről ír, aki az amszterdami háborúellenes kongresszuson, egyetértve az állam békés törekvéseivel, kijelentette, „ha mégis a háború küszöbére érnék az idő, ő általános bojkottra fogja felhívni a lakosságot”. A cikk írójának rövid befejező mondata: „Menjünk mindnyájan tengerésznek!”

TAMÁS Mihály csehszlovákiai magyar író „Újévi számadás a paraszttal” című cikkében igen okosan szól a kérdés reális vetületeiről, elvetve az egységes paraszt-osztály szemléletet; ZAFF László a Prágában kezdeményezett magyar nemzeti mozgalom, a Magyar Munkaközösség érintése kapcsán a legfontosabb korabeli áramlatokról ír — marxista kommunizmus, fasiszmus, katolikus szocializmus, s bár, mint írja, a mozgalom célja a dolgozó rétegek összefogása és a magyarokkal rokon sorsú népekkel való megértés —, nézetei erősen vitathatók. Igen érdekes KODOLÁNYI János írása a 60 éves GORKIJ-ról. Konklúziója: „Az 1905-ös forradalomtól máig GORKIJ írói vonala egyre tisztább, egyre tudatosabb és világosabb. Mint ahogy az orosz proletariátus forradalmi útja is egyre feljebb-feljebb visz . . .”

A *Kórus* 2. számában WUNDER József *Színesek és fehérek* című írásában az európai kultúrát félti, a 3—4. számban a háború ellen szól. GERMÁN László figyelemreméltóan elemzi *Az individualizmus sorsát*, megjósolva annak szükségszerű megszűnését („ . . . csak a kollektívizmus és nem a tőkés társadalmi rendszer az, melyben az emberiség érte kárpótlást talál.”).

A megjelent számokban egy-egy írást szenteltek a szerkesztők alapvető elméleti-esztétikai kérdéseknek. Ilyenek például: *Magyar színházművészet* HONT Ferenc tollából, SIMON Andor *A művészet sorsa*, TOMCSÁNYI Gábor *Művészet és terror*, GRANDPIERRE Emil *A modern képzőművészet*, OTTÓ Ferenc *Gondolatok a Kodály-ünnepségek alkalmából* és VIKTOR SERGE *A proletárvirodalomról*.

A rövid életű folyóirat szépirodalmi anyaga is értékes, sőt néhány kiemelkedő darabjáról is számot adhatunk. Sok verset közölt a *Kórus*, többek között SIMON Andor, SÁFÁRY László, CSAPÓ András, KRISÓ Dénes, HABÁN Mihály, BARÓTI Dezső (*Lányarckép*) írásait. Külön említjük DSIDA Jenő *Bútorok* című nagy forradalmi hangú kórusversét, melynek mottója: „A világon a munkanélküliek száma harmincemillió”. Hasonló hangulat árad a munkásmozgalomból jólismert költőnő, SZŐNYI Magda (első verskötetét RADNÓTI Miklós válogatta) *Cipőüzem* című verséből.

Egy szép műfordítást is találunk a folyóiratban, JÓZSEF Attila cseh költőtestvére,, 24 éves korában meghalt Jiří WOLKER *Haldoklóját*, FERY Antal tolmácsolásában.

Elbeszéléseket írtak a *Kórusba*: TOMCSÁNYI Gábor, TAMÁSI Áron, HABÁN Mihály, KOLOZSVÁRI-GRANDPIERRE Emil, PATKÓS György, NAGY Rózsa, KACSÓ Sándor, TAMÁS Mihályné ZSADÉNYI Mária, a korabeli baloldali folyóiratok munkatársa, MOUSSONG Piroska, aki főként szociográfiai írásaival tűnt fel.

Az utolsó, azaz az áprilisi szám kiemelkedő darabja RADNÓTI Miklós allegorikus írása, a *Mese a szomorúfűzfáról*.

A *Kórus* kritikai rovata is említésre méltó. A kritikák szerzői: TOLNAI Gábor (NÉMETH Andor: *A párizsi kommun*), RADNÓTI Miklós (PERNEKY Mihály: *Uccai könyomatos*), K. GRANDPIERRE Emil (BERNÁTH Aurél kiállítása), TALPASSY Tibor, ÚJFALUSI Gábor, FENYVES Pál, HABÁN Mihály, SZABÓ Imre, OTTÓ Ferenc, REMÉNYI László, FÓTI J. Lajos, LÁSZLÓ István.

A *Kórus* illusztrációi méltóképpen támasztják alá a szerkesztők és munkatársak gondolati-művészeti igényességét. Így például a Szegedi Fiatalok egyik vezető egyénisége, BUDAY György fametszetei, BORBEREKI-KOVÁCS Zoltán linóleummetszete, LADÁNYI Imre linóleummetszete (New York), S. SZŐNYI Lajos illusztrációja RADNÓTI Miklós *Ének a négerrel, aki a városba ment* című költeményéhez.

mg.

Adalékok Sóvári Soós Kristóf életéhez és műveihez. SÓVÁRI Soós Kristófnak a XVI. sz. utolsó évtizedében írt két munkáját az RMK I. 299. és 372. sz. alatt tartjuk számon.

Az első: *Postilla, azaz epistoláknak, melyek eztendő által minden vasárnap és főbb Innepeken, az Kereziének gyülekezetiben szoktanak olvastatni, Praedikatiók szerint rövid magyarázatia*, 1598-ban jelent meg Bártfán, KLÖSZ Jakab nyomdájában. A másik mű pedig: *Az Szent Prophetáknak (kik számszerint tizenketten vadnak és az ő rövid tanításokra nézve Minoreseknek szoktanak nevezetni) Praedikatiók szerint való magyarázatának első része* ugyanannál a tipografusnál készült 1601-ben.

Több adat azonban azt bizonyítja, hogy mindkét művet jóval előbb írta meg szerzőjük. A *Postilla* előszavának végén ezt olvassuk: „Végeztre: vagon immár azt gondolom (ha meg nem feleltöktem) három eztendeie, hogy ezen Postillámnak híre vagon az emberek között és sok hüuek . . . kívánták, hogy immár régen kézben forgot volna.” Tehát valójában már 1595 előtt írta ezt Soós Kristóf, vagyis a 90-es évek első felében.¹

A másik mű pedig közvetlen ezután készült, pontosabban 1594—1598 között. A lapszéli jegyzetek és egyéb utalások ezt az időt sejtetik. De ezt erősíti a következő tény is. Mindkét munkához méltató-kísérő verset írt a kor ünnepeit költője, az 1599 tavaszán még eperjesi rektor: BOCATIUS (BOCK) János.² A két latin nyelvű verset megtaláljuk BOCATIUS *Hungaridos Libri Poematum* c. versgyűjteményében, amely 1599-ben jelent meg Bártfán, ugyancsak KLÖSZ Jakab betűivel.³ A *Kisprófétákhoz* írt BOCATIUS vers tehát már két évvel a könyv kiadása előtt látott napvilágot a versgyűjteményben. Ez csak úgy lehetséges, hogy BOCATIUS már 1599 előtt ismerhette Soós Kristóf munkáját, a *Kispróféták* magyarázatát. Tehát az már akkor elkészült.

A rektor szoros kapcsolatban volt az eperjesi iskolát támogató Soós családdal. Emeltett verseskötetében Kristóf édesanyjának, EÖDÖNFFY Orsolyának, valamint unokatestvérének, a zempléni alispán Soós Albertnek halálára írt költeményt is találunk.

Egyébként az Országos Széchényi Könyvtárban levő *Kispróféták* példánya első borítólapján kézírással a következő feljegyzés található: „A címlap kissé sérült, háta részben át van ragasztva. Hiányz. Qq6-tól, valószínűleg csak egy levél.” A példány tehát hiányos. Mivel a Qq5 lapon Georgius FABUSCHIUS és TOLNAI BALOG János latin nyelvű versei találhatóak, bizonyára a Qq6 levélen volt BOCATIUS említett méltató verse, melynek címe a *Hungaridos Libri Poematum* 210. lapján ez: *In Prophetiam enarrationem Gen. et Egr. Domini Christophori Soos de Sowár*, s terjedelme alapján elért egy levélen.

Soós Kristóf e második munkája előszavában a terjedelmesre sikerült első kötet

¹ Vö. NEMESKÜRTY István: *A XVI. sz. utolsó három évtizedének postillairodalmából.* = *Irodalomtört.* 1957, 453—466. l.

² BOD Péter: *Magyar Athenas* 1766. 246. l.

³ RMK II. 287. 188. és 210. l.

(Hoseás, Joel, Ámos közel ezer oldal!) után ígéri a *Kispróféták* magyarázatának folytatását még három kötetben. Ez azonban nem valósult meg. Ezért sokan azt feltételezték, hogy halála hiúsította meg a tervet.⁴ Egyedül ZOVÁNYI Jenő említi — sajnos hivatkozás nélkül —, hogy Soós Kristóf 1613-ban Somosújfaluban lakott, 1615 elején pedig zempléncövesdi birtokán tartózkodott.⁵ Ez adott indítást arra, hogy keressem életrajzi adatait, amihez az Országos Levéltár családi levéltári anyagában meglepően bőséges anyagot találtam.⁶

Soós Kristóf egy 1575-ből való *Revisionalis actatis* szerint 1566. szeptember 8-án született.⁷ Apja: Soós György, hamarosan meghalt, s mint legkisebb gyermekét, özvegy édesanyja, EÖDÖNFFY Orsolya "egymaga nevelte. Gyámjául kijelölt nagybátyja, Soós János hitlenül sáfárkodott a rábizott vagyonnal. Birtokaikat sorra zálogosították el, amint azt a ránk maradt vagyonjogi iratokból megállapíthatjuk. Amikor Soós Kristóf 1584-ben megházasodott, s a tudós ternyei BORNEMISZA György leányát, Margitot feleségül vette, egy megállapodásban ez a szomorú szöveg található: „... semmi birtoka nem lévén, még helyet sem tud adni, hová az eljegyzett leányt feleségül vinné...”⁸

Ebben az időben záródott le, legalábbis részben, az a per, amelyet a királyi kamara indított a Soós család ellen a sóvári birtokok, elsősorban a sóbánya miatt. Ezek helyébe kárpótlásként kapták a zemplén-megyei birtokokat. Részben a per lezárása, de még inkább a házasságkötés révén Soós Kristóf anyagi helyzete újra rendeződött. Két gyermekéről tudunk: Annáról és Györgyről. Lehetséges, hogy apósa hatása és az eperjesi iskola jóhíré s képzett rektoraival való kapcsolata révén fogott irodalmi tevékenységéhez a 90-es évek elején.

Öntevékenyen képezte magát, amit jelez az is, hogy a szepesi káptalan könyvtárából 1600. február 7-én, tehát már a *Kispróféták* magyarázatának elkészülte után kölcsönzött 5 könyvet, mégpedig 100 magyar forintért, mert tanulmányozni akarta a régi egyházi atyák tanítását.⁹ A nehezen olvasható, nedvesedéstől meghomályosodott s összehajtogatás miatt megsérült záloglevél szerint a könyvek között szerepelt egy *Homiliarium Doctorum super Evangelia et Epistolae*, aztán egy *Commentarium super Librum Esdra usq. ad Ecclesiasticum*, majd HIERONYMUS és AMBROSIVUS homilái és AUGUSTINUS meditatiója. A kölcsönző sajátkezü megjegyzése szerint az első három könyv ép állapotban volt, de a másik kettőnek „hiia vagyon”. Soós tehát — ebből is látszik — valóban folytatni akarta irodalmi tevékenységét. Hogy a tervbe vett sorozat mégsem jelent meg, annak nem a halála volt az oka, hanem inkább a BOCSKAI vezette szabadságharc nyomán megélenkül harc cselekmények, ami miatt Sóvár és környéke is sokat szenvedett, többszörösen gazdát cserélve. Ehhez járulhatott az anyagi romlás is, ami ugyancsak gátolhatta az esetleges kéziratok kinyomtatását. Hiszen még a két megjelent művének kiadásában is alig-alig volt segítsége, támogatója. A maga költségén jelentette meg a vaskos köteteket, ezzel is, mint maga írja: „az én hazámnak szolgálni akarok ez nagy és súlyos próbáiának ideien.”

Áldozatkészségében később sem volt hiány. Így 1609-ben Ceglédi István prédikátor kérésére kőépületet ajándékozott templom céljára a kiskövesdi (Zemplén m.) hívek lelki gondozására.¹⁰ Itt, Zempléncövesden halt meg 54 éves korában, 1620. augusztus 15.

⁴ SZINNYEI: *Magyar írók élete és munkái*. XII. k. Bp. 1908. 1304. has. *Magyar Irodalmi Lexikon* III. k. Bp. 1965 82–83. l.

⁵ Zoványi Jenő cikkei a *Theologiai Lexikon* részére a magyarországi protestantizmus történetéből. Kézirat gyanánt, Bp. 1940. 417. l.

⁶ Országos Levéltár, P. 608. Soós család levéltára.

⁷ Soós lt. 1575/1. fol.

⁸ Soós lt. 1584/11. fol.

⁹ Soós lt. 1600/7. fol.

körüli napokban, amint az megözvegyült menyé, Soós Györgyné, BERZEVICZY Erzsébet 1621-ben indított örökségi perének irataiból kitűnik.¹¹

Felvetődik az a kérdés, hogy vajon Soós Kristóf mint prédikáció-író eredeti-e, amint mondja „deákitalan”, „külső világi ember”-volta ellenére, vagy pedig munkája fordítás, idegenből való átültetés, ami ebben az időben igen elterjedt volt. A rendelkezésre álló idegen nyelvű (latin, német) postilla irodalmat áttekintve úgy látszik, hogy ez a laikus prédikátorra lett nemesember önálló munkát készített. Ezt igazolja az a sok aktualitás, magyar vonatkozású példa, kép és hasonlat s gördülekeny, színes előadásmódora. Az irodalomtörténet nyilvántartja, hogy egyik prédikációjában a részesség ellen szólva virágénekek kezdő sorait is felsorolja. (*Postilla*, 469. l.)¹² Egyéni munkára vall az is, hogy az apostoli levelek sorába a Szentháromság utáni VIII. vasárnapon egy ótestamentomi textust (Ézsaiás 1.) vesz fel azzal az indokolással, hogy a Római levél 8. fejezetét már magyarázta.¹³ S végül: már ebben a munkájában utal a JÓEL próféta könyvéről tervezett magyarázatára, tehát a *Kisprófétákra*. (313. l.)

Önálló írásmagyarázati munkának tekinthetjük az első három kisprófétához írt homiliákat is. Állíthatjuk ezt annak ellenére, hogy az *Előljáró beszéd* két bekezdését is valószínűleg Rudolf WALTHER (vagy amint ő is írja: GUALTER) 1558-ban megjelent latin nyelvű művének ajánló-leveléből vehette át.¹⁴ WALTHER munkáját veszi alapul még HOSEÁS első fejezetének magyarázatánál. A lapszéli jegyzetekben feltűnő még itt a hasonlóság, de a szöveget nem szolgál fordításban közli. Annyira szabadon kezeli, hogy míg WALTHER négy homiliát készít az első fejezetből, Soós csupán két prédikációra tagolja, s mindegyiket imádsággal zárja le. A szövegbeli hasonlóság azonban már a második homiliánál teljesen megszűnik, s csak Soós utalásai jelzik, hogy továbbra is figyelembe vette WALTHER írásmagyarázatát.

Miért a hirtelen változás? Miért szakad el egyszerre az előbb még szinte alapszövegként használt műtől? Ez talán azzal is magyarázható, hogy WALTHER zwingliánus, amit az izig-vérig lutheránus Soós nem tudott elfogadni.

Önálló írásmagyarázatát mutatja az is, hogy munkája során nem egy esetben felsorolja a bibliai igék különböző értelmezésének lehetőségét, majd a saját egyéni véleményét közli (vö. 698. l.), esetleg az olvasóra bizza, hogy melyik magyarázatot fogadja el. (vö. 416. l.) Még a bibliai szövegek fordításához is fűz megjegyzést (791. l.), s így kézenfekvő SZOMBATHI János volt sárospataki tanár és könyvtárosnak¹⁵ azon véleménye, hogy a KLÖSZ Jakabnál 1607-ben megjelent „bártfai bibliának” a szövegén „ama tanult s kegyes vén ember, SÓVÁRI Soós Kristóf, ki Sóváron lakott és a bártfai sajtót foglalkoztatta”, eszközölt változtatásokat, s ezért tér az el némileg a vizsolyi biblia szövegétől.¹⁶

BENCZE IMRE

¹⁰ Soós lt. 1609/6 – 7. fol.

¹¹ Soós lt. 1623/17 – 20. fol.

¹² *Régi Magyar Költők Tára* XVII. sz. 3. k. Bp. 1961. 564. l.

¹³ *Postilla* 384. l.

¹⁴ *In Prophetas duodecim quos vocant minores Rodolphi Gualteri Tigurini Homiliae*, 1558 Tiguri. OSzK. Ant. 9187.

¹⁵ Élt 1749 – 1823. Vö. SZINNYEI i. m. 13. k. 1056. has.

¹⁶ HORVÁTH Cyrill: *A bártfai biblia*. = *Magy. Könyvszle.* 1904. 320. l. HARSÁNYI István: *A magyar biblia* Bp. 1927 55–56. l. Tévesen ág.h. ev. lelkésznek mondja Soós Kristótot.

FIGYELŐ

Beszámoló a Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság működéséről (1970. szeptember—1971. július). Folyóiratunk előző számában beszámoltunk arról, hogy az újjáalakult Munkabizottság új elnöke, MEZEY László c. egyetemi tanár, az irodalomtudományok doktora irányításával kezdte meg az új akadémiai ciklust. Időközben néhány személyi változás történt: KÓKAY György felmentését kérte a titkári teendők alól, helyébe V. KOVÁCS Sándor bizottsági tag került 1971 júniusában. A szervező titkári feladatok ellátására pedig NYÉKHELYI Tiborné kapott megbízást. A beszámolási időszakban a Munkabizottság élénk tevékenységet fejtett ki, és a gondjaira bízott szaktudományi területek helyzetének felmérése céljából igyekezett szisztematikusan napirendre tűzni minden lényeges kérdést.

1970. október. Borsa Gedeon beszámolt az *RMK II. kötetének és az Antiqua-nak munkálatairól*. A tájékoztató jellegű előadáshoz a felkért korreferenseken, CSAPODI Csabán és VÉRTESY Miklóson kívül számosan hozzászóltak, hasznos kiegészítéseket és javaslatokat fűzve az elhangzottakhoz.

1971. január 29. A napirendre tűzött három téma közül elsőnek DEZSÉNYI Béla és KÓKAY György beszámolója hangzott el a *sajtótörténeti kutatások helyzetéről*. Az előadók megállapították, hogy hazánkban a sajtótörténet kutatása — ellentétben számos szocialista és nyugati országgal — nem támaszkodhat sem kutatóintézetre, sem egyetemi vagy főiskolai tanszékre. Az eddigi kutatások nagyrészt magánkezdeményezéseken alapultak. A publikációs lehetőségek biztosítása terén már korábban is jelentős szerepe volt a *Magyar Könyvszemlének*, s úgy látszik, ez a folyóirat ma is alkalmas az eredmények közzétételére, a kutatógárda összefogására. Biztató, hogy a kétségtelen nehézségek ellenére egy sajtótörténeti kézikönyv előkészítése folyik a MUOSz és az MTA néhány kutatóintézetének közös vállalkozásaként. DEZSÉNYI és KÓKAI végül javaslatot tett *régi magyar hírlapok és folyóiratok tudományos szövegkiadásának megindítására*. Kifejtették, hogy a régi periodikák rendkívüli ritkasága és a meglevő példányok védelme egyaránt indokolja az új kiadást. Egyes kötetek nemcsak a hazai, hanem a külföldi közvélemény érdeklődésére is számíthatnak (*Nova Posoniensia, Opferischer Mercurius* stb.). Ritkaságuk miatt elsősorban a hírlapok jöhetnek számításba, de nem szabad elfeledkezni különböző lapok mellékleteiről sem, így pl. érdemes lenne megjelentetni önállóan a *Magyar Musát*, a *Bibliothecát* stb. Megfontolandó a *Magyar Museum*, az *Orpheus*, a *Mindenes Gyűjtemény*, az *Uránia* vagy a *Gazdaságot Tzélző Ujság* programba vétele.

A napirend második előadója NÉMETH Mária volt, aki a *hírlap- és folyóiratállomány védelmének kérdéseiről* beszélt. A problémát sokoldalúan megközelítő referátumhoz ÓVÁRI Sándor korreferens, az OSZK illetékes fősztályának vezetője fűzött megjegyzéseket. A konzerválás munkája az OSZK tapasztalt szakembereinek vezetésével nagy lendülettel folyik. — Végül MARKOVITS Györgyi beszámolóját hallgatta meg a Bizottság, aki a *cenzúratörténet kérdéseiről* adott tájékoztatót. Az előadó rámutatott arra, hogy a magyarországi cenzúra története megíratlan, és bár sok feltáratlan területe van még, lényegében

megérett a feldolgozásra. A magyar irodalomnak a cenzúratörténet kutatása által feltárt, illetve feltárandó ismeretlen, másik oldala a magyar szellemi ellenállást tükrözi. Az előadás befejező részében MARKOVITS hangsúlyozta, hogy alapvető feladatnak kell tekinteni a két világháború közötti időszak cenzúratörténetének megírását, mely széles körű hazai és külföldi forrásanyag további feltárását teszi szükségessé. A téma korreferense KOVÁCS Magda volt.

Az elhangzott előadásokkal kapcsolatosan élénk vita alakult ki, melynek alapján a Bizottság az alábbi határozatokat fogalmazta meg állásfoglalását:

1. A Könyvtörténeti Munkabizottság meghallgatta és vita után egyhangúan elfogadta a régi periodikák új kiadásáról szóló, DEZSÉNYI Béla által előterjesztett javaslatot. A határozat értelmében egy négytagú bizottság (DEZSÉNYI Béla, KÓKAY György, NÉMETH Mária, VARGHA Kálmán) elkészíti a kiadványsorozat tervezetét. A Bizottság a faksimilekiadás mellett foglalt állást, melyet a folyóirat történetével kapcsolatos utószó egészíthet ki. A sorozatot a XVIII. század végi magyar folyóiratokkal, elsőként az ezek közül is legismertebb *Urániával* kellene megkezdeni.

2. A Bizottság meghallgatta NÉMETH Mária és ÓVÁRI Sándor tájékoztatóját a hírlapi források állományvédelméről és az ezzel kapcsolatos kutatási kérdésekről. Az OSzK-ban az utóbbi évek során e téren elért jelentős eredményekért MEZEY László elnök a Bizottság elismerését tolmácsolta.

3. A Munkabizottság köszönetét fejezte ki azért a tájékoztatásért is, amelyet MARKOVITS Györgyi tartott a cenzúratörténeti kutatásokról. A további kutatások koordinálása érdekében az I. Osztály számára a Bizottságnak távlati tervet kellene készítenie, és a végrehajtásba a Magyar Történelmi Társulatot is be kell vonni. Ehhez az előadó által javasolt kiadványok tervezetét is csatolni kell. A Bizottság különleges jelentőséget tulajdonít a cenzúratörténeti kutatásoknak.

1971. március 15. Az első napirendi pont előadója MEZEY László volt, aki az országos kézirat- és fragmentum-katalógus problémáiról referált. MEZEY beszámolója a konkrét tennivalókat az alábbiakban jelölte meg: 1. Folytatni és kiegészíteni a régebben megjelent katalógusokat (OSzK, Egyetemi Könyvtár). 2. Elkészíteni az Akadémiai Könyvtár katalógusát. 3. Kutatási kézikönyveket szerkeszteni (paleográfia, kéziratban, középkor terminológiák gyűjteménye, intézménytörténeti kalauz stb.). 4. Összeállítani a vidéki könyvtárak kódexeinek országos katalógusát. 5. Kidolgozni a fragmentumgyűjtés feldolgozási és szerkesztési szabályzatát. 6. Megindítani az Egyetemi Könyvtár és az Akadémiai Könyvtár fragmentumkötetének előkészítését. A felkért hozzászólók közül KENYERES Ágnes három fázist javasolt a fragmentumgyűjtésben: a) országos felmérés, b) leválasztás és restaurálás intézményenként, c) a feldolgozás. CSAPODI Csaba korreferátuma két alapvető kérdést hangsúlyozott: egyrészt a kodikológiai vizsgálatokhoz szükséges szakemberképzés problémáját, melyhez igen jelentősnek tartja a tervezett kutatási kézikönyvek nyújtotta segítséget, másrészt azt, hogy a fragmentumgyűjtés körét ki kell szélesíteni a külföldi töredékekre is.

Az ülés második előadója DEZSÉNYI Béla volt. Referátumában ismertette a *Magyar Könyvszemle 1970. évfolyamát*, a szerkesztési törekvéseket és a munka közben felmerülő akadályokat. Végeredményben a Munkabizottság folyóirata eredményes évfolyamot zárt 1970-ben. A két előadásról sokoldalú és hasznos vita alakult ki SZENTMIHÁLYI János, DEZSÉNYI Béla, CSAPODI Csaba, TARNAI Andor, Cs. GÁRDONYI Klára, DURZSA Sándor és V. KOVÁCS Sándor hozzászólásai nyomán.

1971. május 19. Az előző bizottsági ülés tematikájának folytatásaként Cs. GÁRDONYI Klára tartott beszámolót az *újkori kéziratanyag kutatásának problémáiról*. Előadásának végén az alábbiakban foglalta össze javaslatait: 1. számba kell venni azt az anyagot, ami már közgyűjteményben van, tehát megőrzése biztosított, így feltárásának lehetősége

adva van, 2. gondoskodni kell arról, hogy a még nem közgyűjteményben levő, ill. a jelenben és jövőben keletkező kéziratanyagok közgyűjteménybe kerüljenek, 3. meg kell találni az alkalmas eszközöket arra, hogy az újkori kéziratok, kéziratanyagok a tudományos kutatás számára megfelelő módon hozzáférhetővé váljanak. A beszámolót követő vitában a levéltári törvényből következő jogi problémák (REJTŐ István, VÉRTESY Miklós, SZENTMIHÁLYI János, WINDISCH Éva), más intézményekkel való együttműködés (MEZEY László, CSANAK Dóra, TÓTH András), valamint számos más kérdés (BORSA Gedeon, Cs. GÁRDONYI Klára, HARASZTHY Gyula, KENYERES Ágnes, VIZKELETY András, VARGHA Kálmán) vetődött fel. Az ülés végén V. KOVÁCS Sándor titkár ismertette a Munkabizottság 1971–1972-es munkatervét.

*

A Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság az 1970/71-es munkaévben, korábbi határozatának megfelelően *felolvasó üléseket* rendezett több olyan témáról, amely interdiszciplináris érdekénél fogva joggal számíthatott a szélesebb tudományos közvélemény érdeklődésére. Ülésinknek az MTA épülete adott otthont, rendes körülmények között a Képes Terem, indokolt esetben — mint az 1971. március 19-i előadása is volt — más, nagyobb létszámú hallgatóságot befogadó ülésterem.

1970. november 18. Az első felolvasó ülést MEZEY László elnök nyitotta meg, méltatva az ilyen alkalmak tudományos jelentőségét és részletesen ismertetve a Munkabizottság további terveit. Ezután CSAPODI Csaba tartott nagy érdeklődéssel kísért előadást *bécsi könyvtörténeti kutatásairól*. A kutatási beszámolót vita követte (MÁLYUSZ Elemér, KLANICZAY Tibor, SCHULEK Tibor, V. KOVÁCS Sándor).

1970. december 15. VIZKELETY András új eredményekben és megfigyelésekben gazdag előadása *Bécsi humanizmus és népnyelvi skolasztika a XV. század elején — Ulrich von Pottenstein műveinek szöveggyűjteménye* címmel hangzott el. Több értékes hozzászóláson kívül MOLLAY Károly egészítette ki a felolvasást germanisztikai szempontból.

1971. március 19. A zsűfólásig megtelt nagyterem hallgatósága előtt bemutatásra és meg tárgyalásra kerültek az újonnan felfedezett Zsigmond-kori motetták kéziratfordékei. MEZEY László, az irodalomtudományok doktora *Az emlékek írás- és szövegtörténeti vizsgálata; helyük régi művelődéstörténetünkben* címmel tartott előadást, RAJECZKY Benjámint pedig a *töredékek zenetörténeti értékelését* végezte el. Előadásaik önálló tanulmányként jelennek meg. Az ülésen elhangzottak még BÁRCZI Géza, HADROVICS László, MOLLAY Károly nyelvészeti vonatkozású szakélményei, majd több hozzászóló fűzött megjegyzéseket az elhangzottakhoz, ill. tett fel kérdéseket az előadóknak (SOMFAI László, VIZKELETY András, VÁCZY Péter, Cs. GÁRDONYI Klára, GREGOR Ferenc stb.). A jól sikerült, vetítettképes előadást zenei bemutató követte SZENDREI Janka irányításával.

1971. június 8. A felolvasó ülés előadója TÓTH András volt, aki *A magyar könyvtörténet egyes módszertani kérdései* címmel érkezett, különösen a budapesti Egyetemi Könyvtár történetének kutatása szemszögéből. Hangsúlyozta, hogy a könyvtörténetírás elsősorban történeti stúdium. Kifejtette, hogy a terület egyik legfontosabb feladata annak a vizsgálata, hogy az adott könyvtár (könyvtártípus) állománya jellegével, könyvtárosai hozzáállásával, a használat formájával és mérvével milyen módon kapcsolódott a kor vezető eszméi és politikai áramlataihoz, ill. hogy tudománytörténeti vonatkozásban milyen mértékben játszott szerepet az illető könyvtári megjelenési forma a szaktudományok, az egész tudományos élet, mindezekben keresztül a társadalom életében. A könyvtörténet művelőjének elsődleges feladata tehát, hogy megtalálja a könyvtári szakkérdések tudományos és társadalmi értékelésének lehetőségét. Gyakorlati kérdésekről szólva a kutatás célját, a tárgytól függően változó módszereket, az egyes szakterületek különleges kérdéseit ismertette. Befejezőként utalt könyvtártörténetírásunk eddigi ered-

ményeire, szólt a problémákról, s kereste a kutatómunka szervezettebbé tételének, javításának módjait, lehetőségeit. A gondolatébresztő referátumhoz felkért hozzászólóként elsőnek F. CSANAK Dóra kapott szót. Korreferátumában ismertette az Akadémiai Könyvtár történetének megírásával kapcsolatos eddigi eredményeket, a megírás módszerének és szempontjainak fontosabb kritériumait. Az Akadémiai Könyvtár történetét — hangsúlyozta — elsősorban magának az Akadémiának a történetével való összefüggésben kell feldolgozni, hiszen egész létét az intézmény anyagi helyzete, nemzetközi kapcsolatainak alakulása, tudományos szervező tevékenysége és irányító egyéniségei határozták meg.

A másik korreferens, BERLÁSZ Jenő hozzászólása az OSzK története folyamatosan levő munkálatainak tárgykörében szintén a módszertan síkján mozgott. Előadásában rámutatott arra, hogy a korszerű intézménytörténetnek két alapvető követelményt kell kielégítenie: egyfelől minden tényében interpretált, valódi fejlődéstörténetet kell nyújtania, másfelől hasznos rendeltetésűnek, gyakorlati következtetések levonására alkalmasnak kell lennie. Más szóval: a megírandó könyvtártörténetnek az élő könyvtárhoz, az élő kultúrához és az élő társadalomhoz kell szólnia.

Az előadást és a korreferátumokat követő vitában KENYERES Ágnes, Cs. GÁRDONYI Klára és mások egészítették ki a hallottakat. MEZEY László elnöki zárszavában azt hangsúlyozta, hogy az előadók komplex módon egészítették ki egymás mondanivalóját: TÓTH András a forráskutatás, CSANAK Dóra az intézménytörténet műfajának, BERLÁSZ Jenő pedig az előadás mikéntjének problémáit igyekezett tisztázni, az adott keretek között: sikerrel.

V. K. S.—R. M.

Megjelent a legrégebb természettudományi kódex színes facsimile kiadása. A kódex-kutatás szempontjából fontos dátum az 1970-es esztendő. Ekkor fejeződött be az Osztrák Tudományos Akadémia kiadójának (Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz) nagy vállalkozása, hogy a legkorábbi ránk maradt tudományos kéziratot, a bécsi Osztrák Nemzeti Könyvtár féltett kincsét, az ún. *Dioscurides Constantinopolitanus*-t (Cod. med. Gr. 1.) teljes színes facsimile kiadásban, korszerű tudományos színvonalú kommentárral megjelentesse.

Magáról a kódexről folyóiratunk 1969. évi kötetében már szó esett; ezúttal csak annyit, hogy a kódex 512 táján készült nagyformátumú (cca 31 × 38 cm), az eredeti nagyságban készült kiadása közel ezeroldalas (984 o.), s 392 egészoldalas és 87 szövegbeillesztett képvel van díszítve. A mű a „Codices selecti phototypice impressi” sorozat XII. köteteként jelent meg, 3—6 színű offsetnyomású lapokon. A kommentárt, amely a több év óta folyó munkálatok lezárását jelenti, 1970-ben jelentette meg a kiadó a világhírű miniaturakutató és bibliológus: Hans GERSTINGER professzor tollából, aki az idén tölti be 85. életévét, s akinek ZSÁMBOKY Jánosra vonatkozó kutatásai a magyar könyvtörténet szempontjából is alapvetően fontosak.

A teljes színes facsimile-kiadást megelőzően már 1906-ban megjelent Leydenben a szóban forgó mű egyszínű facsimile-másolata Anton von Premerstein-Karl WESSELY és Josef MANTUANI mai napig is nélkülözhetetlen magyarázataival. Közben a bécsi könyvtár kitűnő kutatója, Paul BUBERL elkészítette a mű részletes leírását, kitűnő kommentárokkal, az ábrázolt növények és állatok rendszertani meghatározásával (*Die Byzantinischen Handschriften I. Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich N. F. Band VII. Leipzig, 1937*).

Hans GERSTINGER 60 oldalra terjedő kommentárja, amelyhez irodalomjegyzék, képek, a növény- és állatnevek regisztere járul, egyik fő feladatának az első facsimile-kiadás óta megjelent irodalomkritikai feldolgozását tekintette. Különösen fontosak azon vizsgálatai,

amelyek a kódexben szereplő antik orvos-ábrázolásokra vonatkoznak. A kódex legismeretesebb, már korábban színes képben is többször közzétett kompozíciójával, amely Dioskoridés és a Heueresis alakját mutatja be (fol. 4^v), a következő megállapításra jut: „Unser Bild repräsentiert einen Typus zweifigüriger Autorenbilder, der in der hellenistisch-römischen Plastik und Großmalerei mit der Darstellung eines Autors . . . mit ihm inspirierenden Muse etc. häufig wiederkehrt . . .” — éppen ezért a szóban forgó kompozíció archetypusát nem lehet — mint PREMARSTEIN, BUBERL, újabban BERTELLI is gondolták — az i. e. I. századra, a kratauasi herbarium keletkezésének idejére datálni.

A bécsi kódex túlnyomó részét magában foglaló herbarium részletes vizsgálatában az egyes növények ábrázolásainál a dioskoridésai szöveg mellett az illető növény tudományos rendszertani helyét is megadja; hasonlóan jár el a kódex végén levő „Ornithiaka” madár-ábrázolásai esetében is, ahol BUBERL megállapításait kiegészíti a mű szövegének legújabb, GARZYA-féle kiadásából vett szemelvényekkel.

GERSTINGER munkája valóban alapvető jelentőségű, s a kódex-kutatók, archeológusok, bizantinológusok, művészettörténészekon kívül a természettudomány történetének kutatói is haszonnal forgathatják, bár a szerző a növény- és állatábrázolások meghatározásában túlnyomórészt a korábbi kutatások eredményeit dolgozza fel.

KÁDÁR ZOLTÁN

Bibliográfiai tanulmány Comenius Orbis Pictusa kiadásairól.¹ Nagyon hasznos feladatot vállalt és teljesített Kurt PILZ azzal, hogy COMENIUS egyik legértékesebb és legeredetibb tankönyve, az *Orbis Pictus* kiadásait regisztrálta. A magyar COMENIUS-filológiát, a magyar bibliográfiai kutatást meg különösen kell, hogy érdekelje ez a bibliográfiai feldolgozás két okból is. Először azért, mert COMENIUS ezt a művet Sárospatakon alkotta meg, s megpróbálta azt is, hogy könyve a pataki nyomdában jelenjék meg. RENTIUS György, COMENIUS pataki nyomdája 1653-ban hozzá is kezdett COMENIUS tankönyve kinyomtatásához. A könyv címe itt még: *Vestibuli et Januae Linguarum Lucidarium*. Hoc est: *Nomenclatura rerum ad autopsian deducta, Anno MDCLIII*. Sajnos, a könyvet Comeniusnak gyakran említett okok miatt (vö. Op. Did. 138; BAKOS: *Az Orbis Pictus és magyar szövege*. Az Egri Ped. Főiskola Füzetek, 136. sz.) nem sikerült Patakon megjelentetnie, s csak az *első ív* került a pataki nyomdában nyomás alá. 1957-ben G. H. TURNBULL angol egyetemi tanár egyik cikkében (*An incomplete Orbis Pictus of Comenius printed in 1653. Acta Comeniana*, 1957. XVI. I. 35—42. l.) közölte, hogy COMENIUS angol barátja, HARTLIB hagyatékában megtalálta a *Lucidarium*nak a pataki nyomda prése alól kikerült első oktavívét. 1965-ben Sárospatakon is előkerült az 1653-ban kinyomott *Lucidarium* első ívének négy oldala. A HARTLIB-hagyaték oldalaival való összehasonlításból kitűnt, hogy e pataki töredékek korrigált oldalak, s a korrekció nyomán új tükörelrendezést is hajtott végre a nyomdász. (vö. BAKOS: *A Vestibuli et Januae Lucidarium pataki kiadásának újabban felfedezett töredékeiről*, Eger, 1966. Az Egri Tanárképző Főiskola Füzetek, 405. sz.) A pataki töredék hitelességéhez nem fér kétség, és éppen ezért érthetetlen, hogy miért fogalmaz úgy a szerző, mintha igaza lenne azoknak is, akik azt állítják, hogy ezt a töredéket is ENDTER nürnbergi nyomdájában nyomták volna. (vö. Hellmut ROSENFELD: *Der Probedruck von Comenius' Orbis pictus 1653 (1657?) und der Verlag Endter in Nürnberg. Archiv für Geschichte des Buchwesens*. Bd. VI. Frankfurt am Main 1964, 877—897. l.) A birtokomban levő sárospataki töredékről PILZ is megállapítja, hogy

¹ Johann Amos COMENIUS: *Orbis Sensualium Pictus*. Die Ausgaben des Orbis Sensualium Pictus. Eine Bibliographie. Bearbeitet von Dr. Kurt PILZ, Nürnberg, 1967.

javított példány („ein korrigierter Druckbogen”), s így az Angliában található töredékhez viszonyítva is értékes könyvtörténeti dokumentum.

Sajnos, ennek a nagy szorgalommal összeállított bibliográfiának olyan fejezetei is vannak, amelyek nem tartoznak szorosan e bibliográfiai tanulmány feladatkörébe. A másik hiányosság, hogy éppen ezek a fejezetek a legkidolgozatlanabbak, s leginkább csak a német szakmunkákra hivatkozik bennük. A nemzetközi COMENIUS-kutatás legújabb eredményeit nem ismeri, illetőleg nem utal rájuk. Különösen feltűnő, hogy magyar comeniológusok eredményeire alig utal. Az sem erénye ennek a munkának, hogy az egyes kiadványok lelohelyeinek regisztrálása nagyon hiányos, a magyar lelohelyeket nem regisztrálja. Nagyon sok kiadást csak másodkézből ír le, s éppen a magyar kiadványokkal kapcsolatos irodalommal bánt el mostohán. Kevés magyar bibliográfiai leírásra hivatkozik. A magyar adatokat félre is érti, illetőleg helytelen következtetéseket von le belőlük. Ezzel magyarázhatjuk azt a súlyos tévedését, amely szerint az *Orbis Sárospatakon* is megjelent 1796-ban, 1798-ban, 1806-ban, 1820-ban és 1831-ben. E kiadások nagyon szűkszavú leírása kapcsán hivatkozik KISS Áron összeállítására (*A magyar Comenius-irodalom. = Néptanítók Lapja*. 1892. 101–102. l.), de KISS Áron itt nem Sárospatakot jelöli meg a kiadások helyéül, hanem csak azt írja, hogy ezt a kiadványt SZOMBATHY János, sárospataki professzor dolgozta át s rendezte sajtó alá. A kiadási hely mindegyik kiadványnál: *Pozsony*. PILZ ezeket a kiadásokat sem láthatta, s ezért tévedett. A címlapon ugyanis világosan olvashatók a következő tények: „Ioann. Amos Comenii Orbis Pictus, In Hungaricum et Germanicum Translatus, Et Hic Ibive Emendatus. A' Világ Le-festve. Magyarra fordítottatott, és helyel-hellyel meg-jobbítottatott Sz. J. által S. Patakon 1796-dik efzt. Die Welt in Bildern. In die Ungarische und Deutsche Sprache übersetzt und hin und wieder verbessert. Nyomtattatott Pozsonban, Wéber Simon Péter költséggével és betűivel. 1798.”

A *magyar szöveggel* megjelent *Orbis*-kiadások regisztrálásában PILZ jó munkát végzett. De ha már regisztrálta VERSEGHY megcsonkított *Orbis*-kiadását (vö. VERSEGHY: *Exercitationes idiomatis hungarici secundum regulas epitomes concinnatae in usum gymnasiarum regni Hungariae*, Budae, 1816. 2-ik kiadás 1818.), akkor ugyanolyan joggal szólhatna KÖVESDI Pál magyar nyelvtanának a végén megtalálható *Orbis*-részletekről is. (vö. *Elementa Linguae Hungaricae sive Grammatica Hungarica, Cassoviae*, 1766: Excerpta ex Joanis Amos Comenii Orbe Sensualium Trilingui.) A történeti Magyarországon megjelent *Orbis*-kiadványok leírásában érthetetlenül korszerűtlen szemlélettel ítélkezik a kiadások helyeiről. Semmivel sem menthető elfogultságának jellemző megnyilvánulása például, hogy külön is számon tartja az erdélyi, a felsőmagyarországi, illetőleg a szepességi kiadási helyeket, és úgy ítélkezik, hogy ezek a területek, illetőleg kiadási helyek a „német kultúrterületbe” tartoztak. A történetietlen szemléletből származó megállapításait megfogalmazó nyelvi formálásában még ilyen nyelvi képletek is jelentkeznek: „Siebenbürgen und Zips . . . kulturell rein deutsche Gebiete.” — „Zum deutschen Kulturraum zu rechnen” — „Siebenbürgen . . . das Land als rein deutsches Siedlungsgebiet . . .” stb. stb. A lőcsei kiadások metszeteinek készítőjéről, BUBENKA Jónásról is ezeket állapítja meg: „Die Holzschnitte stammen von dem Volksdeutschen Jonas Bubenka . . .” stb. (vö. 139. l.) Ezeknek a megjegyzéseknek az árnyékában nem tartjuk jogosnak a *Magyar Helikon* gondozásában, 1959-ben megjelent *Orbis*-kiadással kapcsolatos alábbi kritikai észrevételét: „. . . dieser Text wohl aus nationalistischen Gründen fortlaufend nur in Madjarisch wiedergegeben. Der lateinische und der deutsche Text ist jetzt weggefallen.” (325. l.) Nem nacionalista szemléleti alapon jelent meg ez a kiadás csak magyarul, hanem helytelen gazdasági megfontolásból kifolyólag. Annak idején magunk is szóvá tettük, mennyire káros a kiadói szűkmarkúság, illetőleg az a gyakorlat, hogy egyes műveket megcsonkítva adunk ki. (vö. *Pedagógiai Szemle*, 1958. 10. sz. 999. l.) A GERÉB-féle kiadás az 1669-ben

megjelent háromnyelvű kiadásnak csak a magyar szövegét jelentette meg, s így a tudományos vizsgálódás nem használhatja fel teljes értékű forrásként.

COMENIUS halála 300. évfordulója alkalmából megjelent legújabb *Orbis*-kiadvány már megeseonkítás nélkül jelent meg, s így a COMENIUS-filológia számára valóban használható forrásként. (vö. *Joh. Amos Comenii Orbis Sensualium Pictus Bilingvis. — A' Látható Világ, két-féle nyelven*, Coroneae, 1675 . . . In *Aedibus Academiae Scientiarum Hungaricae Budapestini*, 1970.)

Már említettük, hogy a magyarországi lelőhelyekre alig utal PILZ, s ezt annál is inkább sajnáljuk, mert a magyar Comenius-kutatás számára munkája az összehasonlító vizsgálatra nem alkalmas. Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum kiadásában megjelent *Comenius Magyarországon kiadott műveinek lelőhelybibliográfiája* (Budapest, 1970.) adataiból az is kitűnik, hogy PILZ a magyarországi görög nyelvű *Orbis*-kiadásokat nem regisztrálja (vö. 27. l. és HORVÁTH: *Magyar—görög bibliográfia* Bp. 1940., GYÓNI: *Századok*, 1943. 259. l.), s hiányzik bibliográfiájából az 1672-ben megjelent latin—német nyelvű kiadás leírása. (Vö. *Orbis Sensualium Pictus Bilinguis*. *Joh. Amos Comenii Orbis Sensualium hoc est, Omnium fundamentalium in mundo rerum et in vita actionum Nomenclatura*. In *usum et commodum Scholasticae nostrae Juventutis noviter emissa. Cibinii, per Stephanum JÜNGLING, Anno M DCLXXII, (=1672.).* (2), 241, (6) p.]

A magyar COMENIUS-kutatás számára abban igen jó forrás PILZ bibliográfiája, hogy a magyar szöveggel megjelent *Orbis*-kiadványokat időrendbe szedte. Ezeknek a kiadványoknak a vizsgálatában nagyon sok tennivalónk van. Abban is segítőtje lehet a magyar COMENIUS-filológiának e bibliográfia, hogy végre rendet teremthetünk abban a kérdésben, mely magyarországi kiadványok jelentek meg képek nélkül. A képekkel kapcsolatban komoly filológiai vizsgálódás csak újabban indult meg. PILZ bevezető fejezeteiben utal azokra a főleg Nürnbergben megjelent kiadványokra, amelyekben a kép is információs szerepet kapott. Sajnálatos azonban, hogy ebben a vizsgálatában is leszűkítette kutatását. A nemzetközi szakirodalom eredményeiről nem vesz tudomást, s arról sem, hogy COMENIUS már 1652-ben a *pataki Janua* lapjain is közölt képeket. (vö. *Eruditionis Scholasticae Pars II. Janua, Rerum et Linguarum Structuram externam exhibens*, in *usum scholae Patakinæ edita*, 1652. OSZK. RMK. I. 859/a., illetve RMK. I. 860. és BAKOS: *Az Orbis Pictus előzményeiről. = Az Egri Ped. Főisk. Füzetei*. 136. sz. 339—340. l.)

Felveti azt a kérdést is, maga COMENIUS rajzolta-e az *Orbis* képeit? COMENIUS rajzkészségére vonatkozólag kívánt adatokat szolgáltatni a bibliográfia *Die Karte der Markgrafschaft Mähren und Johann Amos Comenius* című fejezetében (35—37. l.).

PILZ bevezető fejezetei (*Das Leben des Johann Amos Comenius, Pädagogische Werke des Johann Amos Comenius* stb., stb.), sajnos, nem gazdagítják új adatokkal a nemzetközi COMENIUS-filológiát. A legújabb kutatások eredményeit ezekben sem használja fel, a magyar eredményekre nem utal.

PILZ munkájának értékes része az a fejezet, amelyben az *Orbis* nyomán és COMENIUS szellemében készült új képes kiadványokat, tankönyveket és ismeretterjesztő műveket szedte sorba, és írta le pontosan, hitelesen. (vö. *Bilderbücher in der Art des Orbis Pictus*, 329—411. l.) Egyetlenegy kiegészítésünkkel tehetjük teljesebbé Pilz leírásait. Nem regisztrálja a Pozsonyban 1842-ben megjelent következő magyar nyelvű kiadványt: „*A' Világ Képekben a' magyar ifjúság számára*, vagy *a' természetnek, művészetnek, és az emberi életnek nézőhelye, száz két köre metszett képpel és pontos magyarázattal, legújabb kiadás Comenius szerint a' mostani nyelvfejlődéshez és korszellemhez alkalmazva, németből magyarra fordítá K. Karcsai Tóth János*. Pozsonyban 1842. Bucsánszky A., polg. könyvkötő tulajdon költségen kiadott.” Különben ez az új magyar nyelvű és az *Orbis* szellemében összeállított kiadvány a következő, PILZ által is regisztrált német nyelvű kiadás nyomán készült: Jakob Eberhard GAILER: *Die Welt, in 102 Bildern für die*

Jugend, oder Schauplatz der Natur, der Kunst und des Menschenlebens . . . Pressburg, in Verlag des Aloys Bucsánszky, 1842. (vö. még: BAKOS: *A magyar Komensky-irodalom*, Bpest, 1952. 1024. l.).

PILZ bibliográfiai tanulmánya gazdag anyagával kiegészíti azoknak a munkáknak adatait, amelyek az *Orbis*-kiadványokkal kapcsolatban összefoglaló jelleggel kívánták leírni az *Orbis* kiadások változatait. (vö. H. JARNÍK: *Veškerých spisu Jana Amosa Komenského*, Svazek X. (8.) *Orbis Pictus*. V Brně, 1929.; URBANKOVÁ: *Soupis děl J. A. Komenského v Československých Knihovnách, Archívech a Museích*, 1959. Státní Pedagogické Nakladatelství v Praze.)

A magyar Comenius-filológiának hasznos adatokat is tartalmaz ez a kiadvány, amellelt éppen hibái, hiányosságai készítenek arra, hogy az *Orbis Pictus*-kiadásaival kapcsolatos filológiai, könyvészeti, bibliográfiai vizsgálódásainkat alaposabbá és korszerűbbé tegyük.

BAKOS JÓZSEF

A társadalom tudományos irányítása¹ Az irányításelmélet marxista—leninista aspektusának rendszeres és tudományos feldolgozását adja könyvében AFANASZJEV szovjet tudós. Annak előrebocsátása mellett, hogy szükség van a gazdasági, szociális és szellemi folyamatok irányításával kapcsolatos általános problémák kidolgozására, ezt a problematikát hét csoportban foglalja össze. Első feladatának azt tekinti, hogy átgondolja és elméletileg elemezze a marxizmus—leninizmus klasszikusainak a tudományos társadalomirányításra vonatkozó gazdag örökségét. A második problémacsoportnak azt tartja, hogy tanulmányozzuk a gazdasági és szociális folyamatok irányításának történelmi és jelenlegi tapasztalatait. Harmadik feladatként azt jelöli meg, hogy a szocialista társadalom egészét és különböző láncszemeit mint irányítási objektumokat vizsgálja, az irányítás különböző szektoraiban. A negyedik problémacsoport — a szerző szerint — a társadalmi fejlődés objektív feltételeinek és szubjektív tényezőinek kölcsönhatásban való vizsgálata. Az ötödik problémacsoport arra vonatkozik, hogy elemezni kell a szocialista társadalom tudományos irányításának tartalmát, az irányítás alapelveit és alkalmazásukat a társadalmi élet konkrét szféráiban. A hatodik problémacsoport abban áll, hogy meg kell vizsgálni a társadalomirányítás szubjektumát mint az állami és nem állami szervek rendszerét. Végül a hetedik problémacsoport arra vonatkozik, hogy tanulmányozni kell a szocialista társadalom kölcsönhatását a természeti és társadalmi környezettel.

A fentiekben vázolt célkitűzésekhez következetesen alkalmazkodik AFANASZJEV munkájának szerkezete. Nyolc fejezetben tárgyalja az irányítás fogalmát, a társadalom önvezérlő rendszerét, az irányítást a tőkés társadalomban, a tudományos társadalomirányítást a szocializmus idején, a szocialista társadalomirányítás rendszerét, az irányítás tartalmát és alapvető funkcióit, a tudományos irányítás általános elveit, valamint az igazgatás korszerű tudományos és technikai eszközeit.

A mű kiemelkedő fejezetei, illetőleg részei: a vezérlés fogalmának kifejtése, a marxista szociológiának, mint a társadalom átfogó szemléletének bemutatása, a szocialista társadalomirányítás bonyolult rendszerének elemzése, az igazgatási viszonyok korszerű szemlélete, a tudományos irányítás általános kérdéseinek bontása, valamint az információval kapcsolatban mondottak.

A szerző néhány megállapítása érdemes a kiemelésre:

Az emberi szervezet önvezérléséből kiindulva megállapítja, hogy a vezérelt és vezérlő rendszerek (alrendszerek) az ember alkotta automatikus berendezésekben és a különböző

¹ AFANASZJEV, V.: *A társadalom tudományos irányítása*. Bp. 1969, Kossuth, 382 l.

rendű társadalmi rendszerekben egyaránt megtalálhatók. A vezérlésre nézve lényegesnek tartja, hogy az információs jelek felerősítésekor vagy átalakításakor az információ bennük rejlő minőségi tartalma el ne torzuljon. A kibernetika érdeméül tudja be, hogy rámutatott az információ óriási jelentőségére, a vezérlési folyamatok és az információ elszakíthatatlan egységére. Ezzel kapcsolatban fejt ki részletesen és helyesen a kibernetika előnyeit és gyengeségeit. A társadalom tudományos irányításának lényegét abban látja, hogy a társadalmi rendszert saját törvényszerűségeivel kell összehangolni. A marxista szociológiát a társadalom totális szemléletének tekinti. Érdekesek az ösztönös és tudatos társadalomirányításról mondottak. Az igazgatás egyetemes jellegének meghatározásánál helyesen hivatkozik MARXra annak hangsúlyozásával, hogy az nélkülözhetetlen eleme minden termelési módnak. Helyes rámutatni arra, hogy strukturális-funkcionális szempontból a szocialista társadalom mennyire bonyolult és differenciált rendszer. Jól jellemzi a szerző a szocialista társadalomnak mint önvezérlő rendszernek a tőkés társadalomtól eltérő sajátosságait: a piaci ösztönösség, anarchia és konkurrencia helyére lépő tudományos, tervszerű irányítást. Valóban a szocializmussal kezdődik a társadalom tudományos irányításának szakasza. Az egész társadalom tudományos irányításáról — törvényszerűen — csak a szocializmusban lehet szó. A tudományos-műszaki forradalom és az irányítás tökéletesítése ténylegesen elválaszthatatlanok egymástól. Érdekesek a szerző fejtegetései a szocialista társadalom irányításának szubjektumára vonatkozóan az állami és nem állami szervezetek bonyolult rendszerében. Az állammal szemben támasztott alapvető követelmények vázolása során helyesen mutat rá az adminisztratív és tudományos módszerek összekapcsolásának szükségességére és a szakemberek munkájának értékelésére. A döntéseknek is tudományosan megalapozottnak és szakszerűeknek kell lenniök. Mivel a szocializmus létrejötté sem ösztönös, hanem tudatosan irányított folyamat, a szocialista építés irányításának legfontosabb feladata is szervezési feladat. A szocialista társadalom irányításának alapelve a demokratikus centralizmus, ennek leszögezése azonban nem teszi feleslegessé további kérdések, mint pl. az optimalitás és hatékonyság vizsgálatát.

Mi sem természetesebb, hogy egy ilyen összefoglaló mű mondanivalói a tudás elsajátításán túlmenően, egyes kérdésekben vitára is késztetnek. Így pl. az információ fajainak vizsgálatánál a mennyiségi oldal nagyobb hangsúlyt kapott a kelleténél, és szólni kellett volna a szükségesség kérdéséről is. Ez napjainkban is nagyon aktuális probléma, mivel találkozunk egy meglehetősen öncélú szemlélettel is, amely az igényeknek olyan felfokozását jelenti ami nem is társadalmi szükséglet már (írásztalban heverő jelentések tömege stb.) (27. l.). Általában nem mutat rá a szerző a bürokratikus kinövésekre és annak veszélyeire. Vitatható az a megállapítás (116. l.), amely szerint „a társadalmi fejlődés minden újabb foka az előzőből következik, hogy nem szabad önkényesen átugrani a fejlődés befejezetlen szakaszait, stádiumait”. A fejlődő országok társadalmi átalakulása pl. éppen a Szovjetunióban megvalósult szocializmus hatására vált lehetségessé. Tautológiának látszik szerzőnek az a megállapítása (152. l.), amely szerint az irányítás során keletkező viszonyok „... egyfelől a szubordináció, az igazgatás, szervezés viszonyai, másfelől a végrehajtás, az alárendeltség viszonyai”. Annál inkább vitatható szerzőnek az a megállapítása, amely szerint „nincsenek feltétlen érvényű, egyetemes organizációs törvények...” (223. l.), mivel maga is önálló fejezetet szentel művében az általános elveknek (244. l.). A különböző információs források között (statisztikai, könyvelési és operatív technikai nyilvántartások) nem említi szerző a szakmai nyilvántartások jelentőségét, ami adott esetben (pl. a tudományos kutatások tematikai nyilvántartása) a leglényegesebb lehet (231. l.).

AFANASZJEV könyvét tudománytörténeti szempontból is értékelnünk kell s jelentőségét nem csökkenti, hanem csak fokozza, hogy gondolkodásra, vitára késztet.

Dicséret illeti ROZSNYAI Ervin fordítót és KOVÁCS Ferenc lektort. A Kossuth kiadó hasznos elhatározásra jutott a munka kiadásával, nagy kár azonban, hogy sem a „fülön”, sem előszóban nem mutatja be a szerzőt.

TAKÁCS JÓZSEF

A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei.¹ Könyvének első oldalain KÓKAY mindjárt megmondja, azaz inkább érthetővé teszi, mi rejlik a magyar irodalomtörténetírás egy különös adóssága mögött, amit azok, akik hivatásszerűen irodalomtörténettel foglalkoznak, eddig nem törlesztettek, de ki is tértek a törlesztés elől. Sürgették ugyan a sajtótörténet megírását — másfelől, mint határterületi jelenséget, kirekesztették a sajtót a kutatásra igazán méltó témák közül.

Legfeljebb egy-egy irodalmi folyóirat látszott méltónak az önálló tanulmányozásra — hírlapoknak legfeljebb az irodalmi rovata vagy kritikai iránya, esetleg az irodalomtörténetből is ismert szerkesztőjének neve vonzott egy-egy újságot kivételesen az irodalomtudomány boncasztalára. Egy nagy átfogó mű jelent meg mindnyájunk által tisztelt szerző tollából a magyar felvilágosodásról — amely imponáló apparátusának legelején „primitívnek” s ezért mellőzhetőnek minősített mindent, ami az egykorú sajtó történetéről addig megjelent.

Sajtótörténetünk pedig mégsem teljesen parlag és puszta terület, mint sokan hiszik. Anélkül, hogy ezúttal ezt a feladatot is vállalnánk — hiszen lesz KÓKAY könyvéről elég mondanivalónk — mégsem árt figyelmeztetni rá, hogy a magyar sajtó történetének egészével vagy egyes részleteivel nem KÓKAY, de nem is az őt közvetlenül megelőző kutatók kezdtek foglalkozni. SZINNYEI József egy perccel sem maradt el a francia HATIN mögött, mikor a nemzeti hírlapirodalom maradványait s a velük foglalkozó adatokat kezdte gyűjteni. FERENCZY József hírlapirodalom-története, pozitivista egyoldalúsága ellenére, de talán éppen pozitivista anyaggyűjtő szorgalmának jóvoltából is egyedülálló teljesítmény, nemzetközi viszonylatban is az volt a maga korában. KÓKAY sem — aki pedig néhány okos rövidséggel fogalmazott oldalon összefoglalja a sajtóra vonatkozó kutatások egész bel- és külföldi történetét —, de más sem idézi FERENCZY könyvének *Előszavából* az egyébként több mint nyolcvan éves mű keletkezésére vonatkozó adatokat. A könyv megírása úgy indult el, hogy az Athenaeum kiadó 1880-ban, az első magyar nyelvű hírlap százéves évfordulóján, 100 aranyat bocsátott az Akadémia rendelkezésére pályadíjul hírlapirodalmunk történetének megírására. „A pályázat — így FERENCZY — kihirdettetett, de eredménytelen maradt, kihirdettetett még egyszer, s ismét eredménytelenül, még csak jelentkező sem akadt, ki feldolgozására ajánkozott volna.” Végül már beérte az Akadémia puszta vázlat bemutatásával is, amelynek alapján kész megbízást adott a könyvre — még így is további évek teltek el, összesen hét év az Athenaeum kezdeményezésétől számítva. A mű a megközelítő teljességet így is csak az 1840-es évekig tudta elérni — mint szintén maga FERENCZY vallja.

FERENCZY megbízása után hetven évvel, 1950-ben ismét felismerte egy kiadónk — véletlenül éppen az Athenaeum örökébe lépett új, a tudományos ismeretterjesztés céljából létesült vállalat — a sajtótörténet fontosságát. Sajnos a könyvnek nem tudott a FERENCZYÉNél nagyobb terjedelmet biztosítani, a FERENCZY által felölelt időközre pedig ennek is csak a fele jutott. Pedig az elkészült rész megírására fordított idő újból igazolta FERENCZY látszólagos lassúságát.

A sajtótörténet elhanyagoltsága egyenes arányban áll munka-, idő- és terjedemigényé-

¹ KÓKAY György: *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1780–1795)*. Bp. 1970, Akad. Kiadó, 573 l. (Irodalomtörténeti Könyvtár 25.)

vel. Nem hoz olyan gyors és mutatós eredményeket, mint a tisztán műalkotások formáját, gondolati és eszmei tartalmát analizáló szorosan vett irodalomtudomány. Az utóbbi amellett a mélyebb műélvezet és műértés azonnali elégtételét is megadja művelőjének.

(A tisztelet népünk mai tudományos és közéleti szervei iránt készlet arra, hogy zárójelben megjegyezzem: azért bízom a magyar tudományos sajtó kutatás új lendületében, mert éppen ezekben az években ismét Akadémiánk vezetőségének és sajtónk illetékes szerveinek összefogásával készül újra elindulni.)

A sajtótörténet, minden részletében és vonatkozásában, komplex terület. Az irodalomtörténet azért formálhat és kell, hogy formáljon rá elsősorban igényt, mert az alapvetést, a fogalmak és tények elemi tisztázását világszerte irodalomtörténészek végezték. Nem véletlen, hogy KÓKAY is, mint nyolevan évvel régebben FERENCZY, műve címében „*hírlapirodalom-történetet*” ígér. De nagyon helyesen mindjárt kezdetben leszögezi, hogy nem fog kizárólag irodalmi módszerű vizsgálatra és tárgyalásra szorítkozni. A szokásos irodalomtörténeti anyag mellett egy sor egészen heterogén forrás is kell, hogy lekösse a sajtó kutatóját. És az irodalomtörténeti szemponton kívül egy sor más szempontot is figyelembe kell vennie a feldolgozásnál — másképpen nem szolgálhat jól az irodalomtörténetnek sem. Amelyet szolgálnia pedig nemcsak érdeke, de szíve vágya is. Hiszen végső fokon sajtó és irodalom minden tárgyi, tartalmi, funkcióbeli különbözősége ellenére is eltérhetetlen kapcsolatot tart eszköze, a nyelv által, amelyet nemcsak mint a szabatos kommunikáció műszerét kell, hogy alkalmazzon — ha így volna, a divatos és aktuális információelmélet vagy a szemantika egyik ágává is válhatnék —, hanem mint a kifejezését, szemléltetését és közvetlen ráhatását is. A sajtó rendeltetése, funkciója más, mint az irodalomé. De ennek a funkciónak alapja a valóság valamiféle tükrözése, más célú és más értelmű tükrözése, mint a művész vagy a költő esetében, de mégis tükrözés. Mégpedig tükrözés a közös nyelvi közeg segítségével. És a tükrözést a sajtó is műfajok keretei közt valósítja meg.

A sajtóműfajok és az irodalmi műfajok rokonsága, párhuzama, kölcsönhatása, sőt ismételt kölcsönös helyeserje — meg a mindkettő által használt nyelvi, stílári, kompozíciós stb. eszközkészlet, ha a sajtótörténet kizárólagos gazdájává nem is, de elsőfokú rokonává az irodalomtörténetet avatja. És a rokonság felszámolása az irodalomtörténetnek sem lehet érdeke. Hogy ezt kutatóink felismerték, annak bizonyítéka az Irodalomtörténeti Intézet által kiadott nagy kézikönyv, ahol a sajtó már nem pusztán felsorolás, seregszemle formájában kap helyet, mint PINTÉR Jenőnél (bár ott pusztán terjedelemben több jutott neki), nem is csak mint az írók környezete és közvetítő szerve, mint még HORVÁTH János tartotta, hanem egyre inkább mint az irodalomban is (akár a társadalmi lét más területén) alakító, szervező, kezdeményező, rendszerező tényező.

Éppenséggel nem lehetne állítani, hogy KÓKAY feladatának elvi követelményeit, módszerbeli kívánalmait ne vette volna komolyan szemügyre.

A sajtónak s két legfőbb ágának, hírlapnak és folyóiratnak fogalmát a sajtó célkitűzései érdekében tisztázva, kiadósan idézve a definíció kényes problémájának irodalmából is. És az eddigi magyar szakirodalom gyors, de értelmes rostáját követően — csak helyeslhetően sajtó és irodalom imént vázolt összefüggéseinek tárgyalására alapítva — fogalmazza meg módszerének alapvonalait. A bevezetőben mondottak után azt sem helyteleníthetjük, hogy a sajtótörténetet egy kissé vissza is akarja terelni az irodalomtörténet medrébe. Ezt azzal indokolja, hogy a XVIII. század végén az irodalomtörténet módszerének alkalmazása azért is ígér eredményt, mert az újságírókat elsősorban nyelvi és irodalmi kérdések érdeklik, vagy még szabatosabban fogalmazva, nyelv- és irodalomfejlesztő kísérleteikkel többet tehettek a korszerű haladásért, mint egy kifejezetten politikai publicisztikával.

A *Bevezetést* is beleértve KÓKAY két fő fejezetre tagolja munkáját; a hírlapok történetét

lényegében II. JÓZSEF halála évével bontja két részre, két külön főfejezetre; a folyóiratok történetét egyetlen, a többihez képest rövid főfejezetben tárgyalja. Valamennyi főfejezetet megelőzi a közvetlenül a *Bevezetést* követő *Európai és magyar előzmények* c. főfejezet. A munka felosztása és tagolása ellen nem tehetünk kifogást, legfeljebb az okoz némi nehézséget, hogy a *Bevezetést* követő általános korszak már sokszor előreveszi a hírlapok történetének mondanivalóját; így pl. a pozsonyi cenzúrára vonatkozó KÓKAY által Szlovákiában gyűjtött, eddig ismeretlen adatok s a belőlük levont következtetések megelőzik azoknak a lapoknak a történetét, amelyeket ez a cenzúra érint. Ez elkerülhetetlenül néhány ismétlésre vezet — persze, nem bizonyos, hogy ezeket más úton teljesen el lehetett volna-e kerülni.

Nem lehet kifogás az ellen a látszólagos aránytalanság ellen sem, amellyel KÓKAY az irodalomtörténetileg általában a hírlapoknál többre értékelt folyóiratok történetét 150 oldalra korlátozza a hírlapoknak jutatott több mint 400 oldallal szemben. Mert bizonyos, hogy a folyóiratok története eddig is ismertebb volt, mint a hírlapoké. BATSÁNYI nagy kritikai kiadása után pl. szinte inkább az a meglepő, hogy KÓKAYnak még a *Magyar Múzeum*ról is van új mondanivalója. És, mint említettük, az egész munka értelme éppen a napisajtó részletes feltárása volt, úgy is mint az általános sajtótörténet elsődrendű hordozójáé a kivétel nélkül rövid életű folyóiratokkal szemben. Inkább a folyóiratok főfejezetének különválasztása lenne vitatható. Ha pl. az immár meggyőzően hangzó érvekkel BESSENYEINEK tulajdonított német folyóiratot a kronológiailag őt megillető helyre teszi KÓKAY, még elgondolkoztatóbban emelkedett volna ki a RÁT és BESSENYEI közti kontraszt, BESSENYEI gondolatainak szinte meghökkenítő modernsége.

De tudományos munkának nem a kompozíciója a döntő, hanem az eredeti vagy új összefüggéseket feltáró tartalma.

Mint említettük, KÓKAY I. főfejezetének címe: *Európai és magyar előzmények*. A fejezet első fele korszerű irodalmi tájékozottságra alapítva tárgyalja az európai sajtó kibontakozását a XVIII. század végéig, különös tekintettel a két legfontosabb tényre, a referáló újságírás fokozatos túlhaladására, valamint a folyóiratirodalomnak a napisajtó fejlődését is befolyásoló kialakulására, a jellegzetes XVIII. századi folyóirattípus, az ún. erkölcsi hetilap hatására. Azt az eddig is tudott és már az egykorú szerkesztők által is hangoztatott tényt, hogy a magyar hírlapoknak kezdetben folyóiratok szerepét is vállalniuk kellett, KÓKAY több új oldalról világítja meg.

Több idézettel teszi világossá, hogy szerkesztőink tudatosan követték az erkölcsi hetilapok példáját, hogy különösen az angol *Spectator*t jól ismerték és értékelték, de hatottak rájuk az egykorú német, sőt cseh és lengyel hasonló folyóiratok is. De még az is világossá válik, hogy éppen a bennük tárgyalt „erkölcsi virtusok” miatt értékelték őket. Talán nem lesz felesleges, ha megemlítjük, hogy ezzel eldőlt ezeknek a folyóiratoknak magyar elnevezése is: az „erkölcsi hetilap” elnevezést egyetemi előadásainkban eleinte habozva használtuk, mert a német „moralische Wochenschrift” szolgai fordításának látszott. Az angolok „essay-journal”-nak, a legújabb olasz sajtótörténet, a GAETA-féle¹, „periodico mondano”-nak nevezi őket. KÓKAY különösen a SÓFALVI József *Oeconomia vitae humanae* c. egykorú könyvéből vett idézettel mutatja meg, hogy a XVIII. századi magyarok előtt is morális jellegük határozta meg az ilyen típusú periodikákat.

A második főfejezetben különösen ki kell emelni az egykorú sajtópolitika, II. JÓZSEF sokat vitatott sajtórendszabályainak bő ismertetését. KÓKAY itt egy olyan területre szór új világosságot, amely a sajtótörténetnek (és az irodalomtörténetnek is) sok meg nem oldott kérdésért rejti.

¹ *Giuliano Gaeta: Storia del giornalismo*. Milano, 1966. Vö. *Magy. Könyvszemle*. 1968. 293—295. l.

Talán semmiről sem írtak annyi változatos könyvet a pozitivistá történetkutatók mint a cenzúráról. Ez megfelelt politikai-társadalmi szemléletüknek, amelynek, kétség-telenül dícséretreméltóan, egyik alapáttele a kutatás szabadsága volt — párhuzamosan a gondolat- és véleményszabadság polgári-liberális eszményével. Mégis — talán polemikus, a cenzúrá kizárólag mint a múlt legmegbélyegzendőbb intézményét tekintő alaphelyzetüknél fogva — ezek a könyvek igazán tudományos kritikai feldolgozást nem produkáltak. Elég magyar viszonylatban BALLAGIRA, osztrákban WIESNERRE utalni. Laza adatközlés, sokszor az anekdotikus részletek halmozása állapítható meg bennük. A legutóbbi tíz év alatt is tudomásom szerint csak három olyan történeti mű jelent meg, amely egy-egy ország, illetve kor cenzúra-történetét valóban tudományos feldolgozásban részesíti, köztük Sashegyi Oszkár.² Mindhárom más-más szempontból indul ki: az angol COLLINS a francia tételes sajtójog fejlődését tartja szem előtt, az amerikai SIEBERT az alakuló angol polgári sajtószabadság érvényesülését, a magyar SASHEGYI az osztrák sajtópolitikát II. József általános művelődéspolitikájára keretében.

KÓKAY megállapításainak egy része SASHEGYIT igazolja, más része azonban az egykorú magyarországi cenzúra-kezelést sok tekintetben ezzel ellentétes világításba helyezi. Ő a pozsonyi városi levéltárban szerencsés kézzel feltárt cenzúrai iratok alapján bemutatja, hogy noha a hagyományos és az abszolutizmus magatartására jellemző merev sajtópolitika II. József uralkodásának kezdetén némileg megenyhült, mégis különösen az erdélyi parasztfelkelés után szigorú megkötéseket alkalmazott a sajtóval szemben. Mint SONNENFELS, ő is félt a nép politikai tájékoztatásától. Könyvének ebben a részében ugyeszen alkalmazza KÓKAY a komplex kutatási módszert: irodalmi források mellett nemcsak a levéltári adatokat használja sokoldalúan, de tájékozódik a kor német-osztrák etikai, politikai és jogi irodalmában is. SONNENFELS emlékezetes államigazgatási könyvének pl. több eltérő kiadását is idézi. Tény, hogy a II. József alatti magyarországi cenzúra-gyakorlatra eddig kevesen hoztak annyi anyagot, mint KÓKAY könyve. Feltétlenül helyesen állapítja meg — és erre vonatkozó meglátásait még tovább részletezte a *Magyar Könyvszemle* 1968. évi 1. számában —, hogy ami az államjogi és politikai kérdéseket illeti, II. József mindvégig fenntartotta a legszigorúbb cenzúrá. Jellemző bizonyíték erre, hogy az uralkodó úgynevezett alaprendelete ellenére, amely az újságszámok bírálatánál megelégedett a helyi hatóságok rövid átnézésével — ismétlődtek a részletekbe menő figyelmeztetések ezeknek a hatóságoknak részére, különösen attól kezdve, hogy a helytartótanács Budára költöztetése után a helyi hatóság cenzúra-hatáskörét a pozsonyi magisztrátus vette át.

KÓKAY még a magisztrátus által alkalmazott cenzorok kilétét és szerepét is tisztázta.

Nem volna helyénvaló KÓKAY munkájának éppen ebben az egyik legeredményesebb részében keresni hibát. Egy-két kérdést mégis még további megvitatásra, illetve felkutatásra tartunk érdemesnek. Nem megfontolandó-e pl., hogy éppen a HORIA-féle felkelés híreinek cenzúrázásánál — ahol a központilag küldött utasításokat különösen szigorúaknak mutatja KÓKAY — vajon csak birodalmi érdeket kell-e látnunk, vagy magyar rendi érdeket is. A pozsonyi magisztrátust a magyar kancellár (ESZTERHÁZY Ferenc) sarkallotta nagyobb szigorra. Az, hogy a kancellária vagy a helytartótanács reskriptuma ilyenkor „Ő Felsege megfigyelésére” re hivatkozik, egyszerű iratformula.

Ez nem mond ellent KÓKAY általános felfogásának, amely szerint szó sincs arról, hogy II. József valóban liberalizálta volna a cenzúrá, de lehetővé teszi annak feltételezését, hogy a pozsonyi cenzúra-hatóság fokozódó szigora nem vagy nem csak az uralkodó szán-

² SIEBERT, Friedrich Seaton: *Freedom of the press in England 1476—1776*. Urbana, 1965. SASHEGYI Oszkár: *Zensur und Geistesfreiheit unter Josef II.* Budapest 1958. COLLINS, Irene: *The government and the newspaper press in France. 1814—1881*. London, 1959.

dékának felelt meg, hanem legalább ugyanannyira a Pozsonyban Bécsnél erősebben érvényesülő rendi befolyásnak, beleértve az egyháziak erősebb befolyását is, akiket Bécsben II. JÓZSEF a cenzúraügyekből kirekesztett.

A cenzúra soha és seholsem kizárólag jogi kérdés, hanem politikai intézmény mind az uralkodó, mind a rendi nemesség, sőt adott esetben az összességében szintén nemesnek számító királyi város kezelésében. Fenntartjuk húsz évvel ezelőtti, igaz, sokkal szűkebb tudományos irodalomra és kevesebb adatra alapozott véleményünket, hogy nem valamely cenzúrarrendelet vagy szabály alkalmazása, hanem az alkalmazás mindenkori tendenciája az, ami a szabályos időközökben megjelenő hírlapok létét kedvezően vagy kedvezőtlenül befolyásolja.

Hiba — de nem KÓKAYÉ, mert ez sajnos az általános gyakorlat —, hogy a cenzúrázott helyeket a lapokban nem vetette mindig össze a cenzúra levéltári adatával. Általában, a cenzúra-intézkedés jelentőségét a kihagyásra ítélt helyeknek az egész cikk, sőt, az egész lap kontextusában elfoglalt helye teszi világossá, nem maga a kihagyott rész. Egy azóta elhunyt magyar tudósnak az a javaslata, hogy visszamenőleg mindent ki kellene adni, amit az egyházi vagy a világi cenzúra valaha is törölt, nemcsak végrehajtásában, de tudományos szempontból sem lenne eredményes.

A cenzúra lényege végső fokon az előjogok, az uralkodó rendszerek és osztályok védelme. A rendiség védelmezői nem megszüntetni akarták, hanem saját kezükbe venni. Nem kétséges, hogy siker esetén ők sem kezelték volna azt lényegesen enyhébben, ha intézményeiket veszélyeztető írásokkal kerültek volna szembe.

A XVIII. századi sajtó további kutatása még további levéltári adatok feltárását is kívánja. SASHEGYI a bécsi anyagot látta, főleg a II. JÓZSEF alatti korból (bár doktori értekezése ennél időrendben tovább is megy), GORIUPP Alisz ugyanazokat tárgyalja 1790 és 1800 között. KÓKAY most a pozsonyi cenzúrát tárta fel, az ő korszakára vonatkozóan. A kép egyre pontosabb, de még nem egészen teljes. De az is tény, hogy a tudományos cenzúratörténet nem kizárólag az irodalomtudomány és nem is csak a sajtótörténet feladata.

KÓKAY dolgozatának kétségkívül legerősebb része a IV. fejezet, benne elsősorban a pozsonyi *Magyar Hírmondó* eddig legteljesebb és leghitelesebb történetével. Sok tekintetben maga RÁT Mátyás adta meg nevezetes bevezetésében azokat a nyomokat, amelyek elindulva az első magyar nyelvű politikai újság eredetét és szerepét a sajtó nemzetközi történetében, a felvilágosodás történetében s a Pozsonyban már fél évszázada erjedő új művelődésbeli és tudományos mozgalmak összefüggésében meg lehetett írni. KÓKAY ezeken a nyomokon elindulva a magyar újságírás kezdeteit sokkal tudatosabb, összefüggőbb és mélyebb alapokon nyugvó folyamatként tudja bemutatni, mint eddig látszott. A RÁT Mátyással és vele összefüggésben a göttingai felvilágosodással, SCHLÖZERREL és folyóiratával, a *Magyar Hírmondó* publicisztikájával (annak főleg gazdaságpolitikai hír- és adatszolgáltatásában rejlt magas és korszerű értékeivel), majd irodalmi és nyelvfejlesztő törekvéseivel foglalkozó fejezeteinek pusztá felsorolása is elég volna a magyar sajtó kutatói számára annak jellemzésére, hogy milyen eredményes, eddigi felfogásunkat sok tekintetben lényegesen megváltoztató munkát végzett itt KÓKAY. Már a *Nova Posoniensia* történetének vizsgálatánál feltűnt a protestáns-pietista hatás alatt álló Pozsonynak és legalább három (de egy időben négy) nemzetiségű és nyelvű líceumának fontos szerepe. Nos, amit most KÓKAY ehhez hozzátesz, az azt látszik mutatni, hogy Pozsonynak Bécs után és bizonyára Prága és Krakkó mellett — még nagyobb szerep jár a felvilágosodás kelet-európai centrumai között, mint eddig hittük. És kétségtelen, hogy az irodalmat széles értelemező, Göttingában a teológián messze túlmenő egyházi műveltséget szerző, az egymás mellett élő nemzetek egymásraultaltságát mélyen érző, az államtudományban úttörően járatos RÁT Mátyás méltó párja a század első felében élt

és szintén újságalapító BÉL Mátyásnak. Az első magyar szerkesztő és újságíró — akiről eddig alig-alig modernizálva még mindig SZINNYEI és FERENCZY véleményét ismételtgettük — most mint a sajtó kora magaslatán álló mestere jelenik meg, akit — igaz van KÓKAYnak — a magyar felvilágosodás történetében vissza kell helyezni arra a helyre, amelyet egyébként a kortársak — élükön KAZINCZYval — sohasem tagadtak meg tőle. RÁT Mátyás kifejejtése a magyar irodalomtörténet nagy úttörői közül a sajtótörténet elhanyagolásának egyik fanyar gyümölcse volt: KÓKAY most ízes érettségében állítja vissza alkotását — mert lapja alkotás volt, akár BESSENYEI vagy BATSÁNYI életműve — a magyar irodalomtörténet felvilágosodáskori szakaszának ezáltal még dúsabbá váló termésébe.

A sajtó kutatója talán egyet hiányolhat: nem találta meg KÓKAY sem a *Magyar Hírmondó* nyugati mintáját. De lehet, hogy ez maga is eredmény: közel hozza azt a feltételezést, hogy ilyen minta nem is volt, és hogy — ellentétben például a hazai német hírlapok barokkos beosztású referálásával — a morális hetilap stílusának beolvasztása a magyar politikai sajtóba RÁT egyéni műve. Önként kínálkozik, hogy ebből a szempontból az egykorú pozsonyi szlovák újsággal (igaz, az már RÁT szerkesztői szakasza után indult) kellene alaposabban összevetni. A magyar újságok sajátos kisebb formátumát is magyarázza ez a közelítés a folyóirathoz, de mint ezt más helyen (*Magy. Könyvszle*, 1942.) kifejtettük, valószínűleg az újság decentralizált, nem helyi eladásra, hanem postai szállításra (tehát borítékban való szétküldésre) szoruló terjesztése is.

KÓKAY aligha fogja elkerülni azt az ellenvetést, hogy éppen a RÁT Mátyással kapcsolatban ilyen nagy mértékben sikeres kutatásai befolyásolták, amikor RÁT utódait, majd a többi XVIII. századi magyar újság szerkesztőit nála sommásabban intézi el. (V. fejezet.) De előre meg kell állapítani, hogy a dokumentáció gazdagságának és az interpretáció szigorú tudományosságának szempontjából a további fejezetek sem engednek kifogást. A XVIII. század hírlapjaival tartalmuk teljességében kötött KÓKAY mély ismeretséget, nem csupán egynéhány szempontból „cédulázta” azokat. Minden észrevétel éppen az ezáltal felcsigázott igényből, nem a szerző mulasztásából ered.

RÁT Mátyás utódai közül KÓKAY egyedül RÉVAIVAL szemben tud igazán fölmelegedni. Ő is koncedálja pedig, hogy RÉVAI nem olyan teljes fegyverzetben fellépő szerkesztő, mint RÁT. Hiányzik a hasonlóan széles körű tudományos, politikai és gazdasági tájékozottság. Sokszor meghatóan tehetetlen olyan hírek értékelésénél, amelyről RÁTnak érdekes mondanivalói lettek volna. Grác, ahol RÉVAI tanult, a felvilágosodásnak kevésbé modern ágát követte, mint Göttinga. A piaristák átlagnál szabadabb és korszerűbb nevelése nem ér fel a pozsonyi líceuméval. Tegyük még hozzá, ami a *Nova Posoniensia* körül is világhosszúvá vált, meg az egész századon végig a sajtó fejlődésében tényezőnek maradt iskolai újságolvasással kapcsolatban (az iskolai újságolvasásról a maga helyén KÓKAY is szól) is — hogy a katolikus iskolák elsősorban a jezsuita intézetek, de áll ez a többire is, nem rendelkeztek érzékkel a sajtó iránt. Annakidején felvetettük, hogy az iskolai újságolvasás mint modern nevelő eszköz szerepét náluk az iskolai színjátszás foglalta el.

De valószínűleg az egykorú egyház és a földbirtokkal rendelkező szerzetestársulatok rendi megkötöttsége is a sajtó nyílt vagy burkolt ellenfelei sorába terelte őket. Nyilván ez is hozzájárult ahhoz, hogy RÉVAI újságírói szereplése egyházi felettesei szemében szálka volt. RÉVAI egyébként KÓKAY megállapítása szerint nem II. JÓZSEFET vagy az udvart okolta elmozdításáért, hanem „elfajult mieinket”, a helytartótanácsot és név szerint annak fejét, NITZKY Kristótot.

RÉVAI irodalmi törekvéseit, a szerkesztésében megjelent félev irodalmi színvonalát illetően mindenben osztjuk KÓKAY felfogását; szerkesztői működésének megítélésében óvatosabbak lennénk. Nem értünk egyet azzal, hogy RÉVAI tudatosan törekedett volna valamiféle népszerűségi, tehát — ezt csak így lehet érteni — a középnevelés és értelmi-

segen túl terjedő közönség tudatos megközelítését kereső zsurnalisztikára. Ennek alátámasztására KÓKAYnak két érve van: az első, hogy éppen 1784-ben egy ilyenféle kispolgáriparaszti közönségnek szánt lapot indítottak Berlinben. RÁTRól elhinnénk, hogy ilyen törekvést észrevett és utánzott volna, RÉVAIról nem. A másik érv RÉVAI szerkesztői programjának az a passzusa, hogy ő olyan újságíró, aki „még el is játszik alakosan”. Népszerűsítő írásmódot ért ezen — véli KÓKAY. De valószínűleg inkább csak közönsége előtt akar népszerű lenni, amely nem más összetételű mint Ráté volt. Inkább még szűkebbé vált. Az alakos játék valószínűleg olyasmit jelent, mint mikor a *Magyar Hírmondó* harmadik kiemelkedő szerkesztője, SZACSVAY Sándor azt mondja magáról, hogy „furtsáلكodik”. Élénkséget, a morális hetilap leleplező—oktató tréfáلكozását értik rajta. Persze, SZACSVAYnál a furtsáلكodó inkább szatirikus—bíráló stílust fog jelenteni, RÉVAINál inkább paposan oktatót (pl. mikor a falusi kislányt inti, hogy ne kíváncsozzék a városba). Nem lényegtelen kérdés ez, mert hazai hírlapirodalmunk stílus- és műfajproblémáját, tehát annak legszűkebben értelmezett irodalmi oldalát érinti.

RÉVAI sokat várt lapjától. Nem tehet róla, hogy felettesei elűtötték tőle. De vitatható, lehetett volna-e nagyobb sikere, ha az továbbra is a kezében marad. Utóda, BARCZAFALVI SZABÓ nem tette helytelenül, hogy a külföldi híreknek több helyet szánt, mint RÉVAI. Azt, hogy ez a belföldi anyag rovására ment, BARCZAFALVI sajtóságos beállítottsága és vakmerő nyelvújítása tette. A levelezők is, az előfizetők is fogytak BARCZAFALVI mindkét (1784. és 1786.) szerkesztősége idején.

Részben ezért, de nemcsak ezért hisszük, hogy SZACSVAYT KÓKAY — az író-kortársak vele szemben való bizalmatlanságával azonosulva — kissé alábecsüli. Nem óhajtom megismételni SZACSVAY-tanulmányom³ néhány helyét, amely nem mond ellent KÓKAY megállapításainak, de azt hiszem, néhol más értelmet ad azoknak. Nevezetesen azt, hogy SZACSVAY már 1784 előtt részt vehetett a *Hírmondó* szerkesztésében, hogy a belföldi levelezőket nem SZACSVAY alatt vesztette el a *Magyar Hírmondó*, és végül hogy SZACSVAY nemcsak a jozefinista javításokért lelkesedett. SZACSVAY az arisztokráciát támadta és gúnyolta. A KÓKAYtól is többször idézett 1786. újévi cikkében, mely éppen saját addigi működését tekinti át, humorosan érezte, mennyire meggyűlt már a baja amiatt, hogy nemcsak „Prédikátorok, Papok, Barátok” az ellenségei, és hogy „Tsászárokról, Királyokról, de sőt, az előkelő Dámákról” is megmondta véleményét. A kismadáról és fészkeről való példalózást nem lehet másképp érteni, mint hogy SZACSVAYról mondják, hogy gonosz madár módjára bánik fészkevel, értsd azzal az osztállyal, amelyhez tartozik. Ha ez nem volna elég világos, olvassuk el újra, hogyan hajbókol néhány hónap múlva a SZACSVAYT végleg felváltó BARCZAFALVI a nagy betűvel írt Nemes Haza s annak nagyságai, a Fő Tisztelendő Férjfiak és „kivált a’ felsőbb rangu Méltóságok” előtt. Nem leleplezés, hanem támadás, lázítás a SZACSVAY módszere.

KÓKAY a *pozsonyi* SZACSVAYT nem értékeli eléggé, viszont elégtételt szolgáltat a *bécsi* SZACSVAYnak, a VI., *A bécsi magyar újságírás története* c. fejezetben. Bőven méltatja addigra elért újságírói kvalitásait, a nemesi reformmozgalomhoz való egyértelmű csatlakozását, stb. Kicsinyesség volna még többet kívánni. De talán érdemes lett volna még utalni a szerkesztők anyagi helyzetére, egymáshoz viszonyítva is. Tudtommal RÁT fizetése nem volt alacsony PATZKÓ alatt, csak a többi szerkesztőé. De Bécsben a nyomdászok jövedelme is a szerkesztőknek jutott, ők váltak a lapok tulajdonosává. És ezek a lapok már nem 300, hanem több mint 1000 előfizetővel rendelkeztek egyenként! Miért volt szükségük tehát Görögéknek a HABSURG-ellenes főurak anyagi támogatására is? Az anyagi támogatás és viszont az irodalmi díjakra, rézmetszők nevelésére is elégséges

³ *Magy. Könyvszemle*, 1967. 12 — 39. 1.

jövedelem közötti ellentmondást KÓKAY nem oldja fel. Annyi bizonyos, hogy SZACSVAY többet vesztett lapja elvétele által, mint GÖRÖG vagy KERÉKES vesztett volna. Pedig GÖRÖG és KERÉKES végül még pénzbüntetést sem kaptak azért a cikkért, amely SZACSVAY-nak az állásába került. És még egészen 1848-ig minden megbízhatatlan szerkesztő eltávolításánál gond volt, mivel kárpótolják, hogy elszegényedése ne keltsen feltűnést, addig SZACSVAY éhen halt volna, ha az öreg BARCSAY Ábrahám nem támogatja anyagilag.⁴

Mindezek nem vonnak le semmit KÓKAY munkájának érdeméből: egy átfogó tudományos munkához hozzá tartozik a kérdőjelek és a fehér foltok megmutatása is.

Feltétlenül sikerültnek kell mondani a bécsi *Magyar Hírmondó* és elődjének a *Hadí és Más Nevezetes Történeteknek* beállítását nemcsak a magyar sajtótörténet, de a magyar felvilágosodás történetének folyamatába is. GÖRÖGÉK pályázatainak nagy irodalmi jelentőségét eddig is ismertük. Hogy azonban GÖRÖGÉK törekvései mögött egy ilyen egyseges, elvileg is megalapozott szerkesztői politika rejlik, az KÓKAY munkássága nyomán derül fel. Fontos még a századvég két további szerkesztőjéről, PÁNCZÉLRŐL és DECSYRŐL adott értékelés, bár lényegében nem módosítja eddigi tudásunkat, csak megalapozottságában, és a budai Ephemerides méltatása, amelyről WALDAFFEL József cikke óta alig írtak, noha a felvilágosodás és ugyanakkor a kilencvenes évek nemesi reformtervei terjesztése körül játszott szerepét a szakirodalom mindig idézte.

Nem foglalkozhatunk részletesen az újságírói hivatás és etika kérdéseivel, amelyeket KÓKAY szintén ebben a részben vet fel. Csak kiegészítéseket lehetne javasolni, főleg ismét SZACSVAY magatartását illetően. Látszólag felületesebben ítéli meg az újságírói felelősséget, mint RÁT vagy BATSÁNYI. Az ismert 1786. újévi cikkből KÓKAY idézi az idevonatkozó részeket. De máshol, egy halotti beszélgetésben SZACSVAY a Mózes nevű újságíró képében azt mondja, azért halt éhen, mert „tsinosan hazudni” nem tudott. Vajon nem annak bizonyítéka-e ez, hogy a köntörfalazás — KÓKAY SZACSVAYTÓL vett szavával „kétszínekedés” — meg a szükségszerű *elhallgatás* (ami nem egészen ugyanaz, mint a KÓKAYTÓL elismeréssel idézett szerkesztőknél a *hallgatás!*) éppúgy bántja őt, mint RÁTOT vagy GÖRÖGÖT? Rát már lapja hirdetésének első soraiban fejet hajt a cenzúra előtt, amit Szacs vay sohasem tesz. És a hazudni nem tudás SZACSVAY tragikus végének is fő okozója!

(Különben, hogy az egykorú írók sokszor igazságtalanul nézik le a korai újságíró munkáját, azt RÁT és RÁJNIS vitájában KÓKAY észreveszi és meggyőzően világítja meg.)

Semmiképpen sem lehet elfogadni, hogy amikor SZACSVAY arról ír, hogy az újságíró híreit szükségképpen másoktól veszi — akkor visszatér a referáló újságíráshoz. Itt éppen az újságírói etika egyik fontos kérdését, a *pontosságot* látja meg SZACSVAY. Az újságíró mértéke nem a történész kritikai igazsága, hanem a pontosság, az információ tapasztalaton és meggyőződésen alapuló elbírálása. Ugyanezen az alapon férhet szó a PÁNCZÉL lapjában (és, mint KÓKAYTÓL most megtudjuk, ugyanakkor DECSYÉBEN is) megjelent cikkhez az újságírókról. KÓKAY igen érdekesen úgy értékeli ezt a szintén a mesterség nehézségeit bizonygató írást, hogy ezzel a SZACSVAY sorsán okuló újságírók közönségük felé hárítják el a felelősséget azért, hogy lapjuk az állásfoglalásban színtelenebbé válik. Bizonyára igaza van. De talán még szélesebb perspektívát nyithatna véleményének, ha összehasonlítaná a kérdéses cikket a *Gespräche der Todt* nnel, mert a cikk először ott jelent meg, PÁNCZÉL és DECSY csak fordították.

A folyóiratokról szóló VII. fejezetnél kérdés lehet, hogy a KÓKAY által feltételezett két erővonal, melyek mágneses terébe kerül a magyar hírlap- és folyóiratirodalom, nem szorul-e kiegészítésre és finomításra. Pl. a Genfben járt PÉCZELYT nem igen látom kielégítően elhelyezve a bécsi — gottschedi irányban. Még BARCZAFALVINÁL is (de talán

⁴ *Honnyi Levelek, Tudósítások, Egybek.* 1815. jún. 2. 31. sz. Vö. *Magy. Könyvszemle* 1968. 351–353. 1.

részben SZACSVAYnál is?) tekintetbe kellene venni Sárospatak és Debrecen közvetlen francia kapcsolatait.

Mint említettem, a fejezet aránylag kis terjedelme nem hiba, inkább meglepő, hogy KÓKAYnak — ha nem is szólok az általa először *alátámasztottan* identifikált *Mann ohne Vorurtheil*-ről — eszmei mondanivalója van a folyóiratokról is. Egyetlen elvi észrevétel ezzel a fejezettel kapcsolatban: itt vethető fel, vajon helyes-e a korszak lezárása 1795-tel? Annak idején 1805-re tettük a magyar sajtó első korszakának határát. Addig tart az I. FERENC trónralépésével kezdődő pangás, az új fellendülés kimutathatóan 1806-ban kezdődik. Vagy SZACSVAY elmozdításának éve, vagy 1806 lett volna a megfelelőbb korszakhatár.

Ez azért kívánczik ide, mert akkor nem kellett volna KÓKAYnak kihagynia a PETHE Ferenc 1796-ban indult *Magyar Újságját*. Ez az *utolsó*, Bécsben indult magyar periodika 1848 előtt. Sőt, egészen a BACH-korszakig országos terjesztésre számító sajtótermék nem indul már Bécsben. De PETHE lapjának támogatói, közönségbázisa, nyelvi problémái is ugyanazok, mint az egész korai magyar sajtóé. Szinte a RÁT gazdasági szervező kísérletét veszi fel újra a politikára végleg kedvezőtlené vált időben. Különben valószínűleg a korszakhatár szigorúsága okozta, hogy az *Uránia*ról már nincs igazán lényeges mondanivalója KÓKAYnak. Igaz, elég gazdag a KÁRMÁN-irodalom, de publicisztikai szempontból nincs kimerítve.

KÓKAY munkája nem kritikára vagy éppen gáncsolásra készlet, hanem itt-ott ellenvetésre, vitára, ami tudományos munkánál nem hiba, hanem érdem. KÓKAY felfogását, ítéleteit nem mindig fogadjuk el, de érvelése még olyankor is elismerésre készlet. Adatai pontosak, irodalmi jártassága nagy, de ami a legfontosabb, módszere kifogástalan és további eredményekkel kecsegtet egy még mindig lényegében töretlennek mondható úton.

DEZSÉNYI BÉLA

Az IFLA 36. Közgyűlése. A Könyvtárosegyesületek Nemzetközi Szövetsége 36. közgyűlését Moszkvában tartotta 1970 augusztus 29-től szeptember 5-ig. Szeptember 6-án és 7-én a kongresszus résztvevői Leningrádban könyvtárakat látogattak, és a város nevezetességeivel ismerkedtek. A vendéglátó szervezet a Szovjetunió Kulturális Minisztériuma ill. a Szovjet Könyvtári Tanács volt, és így a konferencia résztvevőit mint házigazda, N. I. МОХОВ, a Kulturális Minisztérium miniszterhelyettese üdvözölte. Az ünnepélyes megnyitó és a Lenin-centenáriumnak szentelt ülés színhelye a Szakszervezetek Központi Székháza volt, míg az ülések és tanácskozások az Össz-szövetségi Idegennyelvű Könyvtár néhány éve felavatott modern épületében folytak. Könyvtári részről a fő szervező M. RUDOMINO, az említett könyvtár igazgatója volt, aki egyébként már hosszú évek óta egyik alelnöke az IFLÁ-nak.

A résztvevők száma ismét magasabb volt, mint a korábbi konferenciáké, ami arra mutat, hogy a sok és részben jogos kritika ellenére a Szövetség népszerűsége növekszik. 40 országból jöttek a résztvevők, összesen 747-en (ebből 111-en a Szovjetunióból). Mintegy 100 volt az amerikaiak száma, de jelentős csoportok érkeztek Angliából, mindkét Németországból, Franciaországból, Kanadából és az észak-európai országokból, sőt Spanyolországból és Olaszországból is. 8–10 delegátus képviselte Csehszlovákiát, Bulgáriát és Lengyelországot, kevesebben jöttek Romániából és Jugoszláviából. Ezúttal egy-egy afrikai és ázsiai könyvtáros is felbukkant a tömegben, részvételük azonban inkább szimbolikus volt. Általában elmondható az IFLÁ-ról, ami egyébként más nemzetközi szervezetekre is jellemző, hogy aktív munkát tulajdonképpen egy kis mag végez, akik évről-évre intenzíven közreműködnek különösen a bizottsági munkában, míg a nagy tömeg

inkább tájékozódni, ismerkedni jön, személyes kapcsolatot vesz fel esetleg azokkal, akikkel korábban levelezett, sőt sokan esetleg kifejezetten turisztikai céllal utaznak.

Az IFLA magyar tagját, a Magyar Könyvtárosok Egyesületét az elnök, MÁTRAI László, valamint a Művelődésügyi Minisztérium által kiküldött delegátusok: JÓBORÚ Magda, KOVÁCS Máté, PAPP István és GOMBOCZ István képviselték. A delegáció tagja volt VÉRTES György, akit a Szovjetunió Kulturális Minisztériuma hívott meg, továbbá az OMKDK kiküldetésében DARABOS Pálné, KILI Vera, SASVÁRI Györgyné és SZEPESVÁRY Tamás, a KGM-MTTI-ből TAKÁCS Kálmán, TRÉBITS Gyuláné és VÉG Lászlóné, a Papíripari Kutató Intézettől KALMÁR Andorné, az ÉTK-ből KOVÁCS Dezső. Egyidejűleg kiutazott két magyar könyvtáros-csoport is az Expressz Utazási Iroda szervezésében mintegy 50 könyvtáros részvételével. A magyar delegáció tehát viszonylag nagy volt, és a benyújtott referátumok száma (4) is több volt az eddiginél.

Az ünnepi megnyitó ülésen MOHOV miniszterhelyettes, SZISOV, Moszkva Város Tanácsának elnökhelyettese és T. CSUBARJAN, a Lenin Könyvtár megbízott igazgatója üdvözölte a konferenciát, majd H. LIEBAERS, az IFLA elnöke tartotta meg beszámolóját. Mondani-valóját a Nemzetközi Nevelésügyi Év, ill. ennek könyvtári vetülete köré csoportosította. Bejelentette az 1972-re tervezett „Nemzetközi Könyvet” és azt, hogy az IFLA miként kíván majd ebbe az Unesco által meghirdetett világprogramba bekapcsolódni. Hangsúlyt adott a könyvtárosképzés ügyének, valamint a könyvtárszervezés új, főleg az Unesco által képviselt tematikájának. Sürgette a FID-del való szorosabb együttműködést és kevesellte az Unesco-tól kapott támogatást, amely a világon működő mintegy 1/2 milliárdnyi közművelődési könyvtárt tekintetbe véve igen csekély összeg. Az IFLA egyébként az Unesco-val kötendő megállapodások révén a jövőben több olyan szemináriumot, kurzust kíván szervezni, amelyeken főleg a fejlődő országok könyvtárosait fogják fokozottabban bekapcsolni a nemzetközi könyvtári vérkeringésbe.

A. THOMPSON főtitkár beszámolt az IFLA kiadványairól (így pl. az *IFLA-Annual*-ról, mely a korábbi *Actes* helyébe lépett), a Sevensma-díjról és a Szövetség növekedéséről: jelenleg 85 rendes és 176 pártoló tagja van. Ezután következett a pénztárosi jelentés, majd a társ-szervezetek képviselőinek (Nemzetközi Dokumentációs Szövetség, Nemzetközi Szabványosítási Szervezet és a Levéltárak Nemzetközi Tanácsa) üdvözlője.

A moszkvai ülés központi témájaként választott gondolat: „Libraries as a force in education” csak a megnyitó plenáris ülés két délutáni előadásában öltött testet. MOHOV miniszterhelyettes a szovjet közművelődési és könyvtári fejlődést vázolta az utóbbi 50 évről, míg M. ADISESHIAH, az Unesco helyettes főigazgatója bőven foglalkozott a könyvtárak helyzetével, hivatásával a művelődésügy nagy szférájában és azzal, hogy ezeket a feladatokat a különböző könyvtárak a világ különbözően fejlett részeiben miként tudják ellátni.

A LENIN centenárium már a megnyitó ülés üdvözlő beszédeiben is tükröződött, de ennek az évfordulónak szeptember 6-án külön ünnepi ülést is szenteltek, melyen a bevezető szovjet előadás után angol, dán, finn, francia, amerikai, keletnémet, lengyel és svéd könyvtárigazgatók mondták el, hogy országaik könyvtárainak hol és milyen személyes kapcsolata volt LENINNEL.

Részt vettem a Tanácsadó Bizottság (Consultative Committee) két ülése közül az elsőn, mely az IFLA tágabbkörű vezetőségeként a Szövetség fontosabb ügyeit vitatta meg. Különösen a koppenhágai ülésen létrehozott Programbizottság (Programme Development Group) eddigi munkájáról volt szó, de a legfontosabb két problémát, vagyis az IFLA közeli, ill. távlati munkatervének a lefektetését, valamint a régen esedékes átszervezés ügyét nem tárgyalták meg. Sok szó esett viszont a szervezettebb és színvonalasabb munkához szükséges pénz előteremtésének módjairól. A Szövetség pénztárosának, ill. az Elnökségnek azt a javaslatát, hogy a jövőben a tagdíjakat az Unesco-hozzájárulás egy ezre-

lékében állapítsák meg, több egyesület részéről nem fogadták helyesléssel. Külön problémát okoz még mindig a tolmácsolás ügye, illetőleg a benyújtott referátumok kérdése. A dolgozatokat későn készítik el, lefordításukat az IFLA négy hivatalos nyelvére sem a szerzők, sem a rendezőség nem mindig győzi, újabban ismét gyakorivá vált a dolgozatok felolvasása az előzetes szétküldés helyett stb.

N. PRUARD visszavonulásával megüresedett egy alelnöki hely is az Elnökségben, a jelölést ugyancsak a Consultative Committee végezte. Végül a szavazás már a plenáris ülésen történt, és így P. HAVARD-WILLIAMS belfasti könyvtárigazgató került be az Elnökségbe. Itt említem meg, hogy bár H. KUNZE professzor nem lett tagja az Elnökségnek, a szocialista országok (Bulgária, NDK, Szovjetunió) néhány könyvtárosát az egyes szekciók, ill. bizottságok titkáraivá választották.

A tulajdonképpeni érdemi munka ezúttal is a szekciókban és a bizottságokban folyt, igen eltérő intenzitással és minőségi színvonalon. Folytatódott az új bizottságok létrehozása is, ami már oly sok kifogás tárgya volt. A koppenhágai ülés óta megalapították a közgazdasági és statisztikai könyvtárak alszekcióját, több korábban alakított bizottság viszont ülést sem tartott vagy ha igen, csak formálisat. 100-nál több volt a benyújtott referátumok száma, közöttük is sok volt a felesleges, de ugyanezek fontos könyvtárügyi tervezeteket, új mondanivalókat is rejtettek, melyek kiszűrése a jövő feladata.

1. *A nemzeti és egyetemi könyvtárak szekciója* két ülést tartott, melyeken sokan nagy várakozással vettek részt, ezúttal azonban az ülések némi csalódást okoztak. Az elsőt N. I. TYULINA (Szovjetunió) és S. A. MCCARTHY (USA) a nemzeti és általános gyűjtőkörű könyvtáraknak a tudományos életben és a tudományok fejlesztésében elfoglalt szerepéről, a tőlük ezen a téren várt funkciókról érkeztek. A második ülésen kitűnt, hogy a könyvtártudományi kutatásokkal kapcsolatos beígért referátum nem készült még el. Ezen az ülésen ismertette viszont a holland A. L. VAN WESEMAEL a holland egyetemi könyvtárak nagyszabásúnak ígérkező gépesítési tervét. Ennek értelmében ezek a könyvtárak a számítógépek alkalmazásával a katalógusok gépesítésére gondolnak, vagyis arra, hogy a hagyományos cédulakatalógus helyett a jövőben gépi úton tárják az olvasó elé — az általa működésbe hozott mechanizmus segítségével — a kívánt könyvcímet, mégpedig tetszés szerint filmen, vetítővászonon vagy papírszalagon.

2. *Az egyetemi könyvtárak alszekciója* részben önállóan, részben a könyvtárépítési bizottsággal közösen megtárgyalta az egyetemi könyvtárak viszonyát a diáktestületekhez, a könyvtár helyzetét az adott ország könyvtári rendszerében, az egyetemi könyvtár épület- és helyigényét az egyetem komplexumában. Angol, szovjet és nyugatnémet referátumok külön helyzetismertetéseket adtak a maguk országának idevonatkozó kérdéseiről (HUMPHREYS, HAVARD-WILLIAMS, PAPERNO, STOLTZENBURG, LOHSE előadásai). Az alszekció az Unesco támogatását kéri a Latin-Amerikában, Afrikában és Ázsiában működő egyetemi könyvtárak kérdéseit megvitató szemináriumhoz. MÁTRAI Lászlót beválasztották az alszekció állandó bizottságába. Itt emlíjük az IATUL-t is, amely ez alkalommal külön ülést nem tartott, de megkapta N. PORTNOV (Szovjetunió) referátumát a szovjet szakintézményi könyvtárak tudományos és tájékoztatási tevékenységéről.

3. *A közművelődési könyvtárak szekciója* bennünket közelebről érdekel, hiszen a KMK munkatársai főleg ebben vettek részt. J. TORFS (Belgium), a szekció titkára készítette a központi referátumot az állományi normák tervezett megváltoztatásáról, a többi dolgozat pedig e téma köré csoportosult. Így pl. a közművelődési könyvtárak bizonyos szervezési problémáiról J. V. ISZAJEV és E. I. SIROTKINA (Szovjetunió), a fejlődő országok idevonatkozó problémáiról KALIA (India) számoltak be. A. M. KYLBERG (Svédország) a közművelődési könyvtárakban használt audio-vizuális eszközöket ismertette. A szekció programján szerepelt SALLAI István és SZENTE Ferenc *Guiding figures for lines planning*

local library provision c. tanulmánya is. A szekció ezúttal határozatokat nem hozott. Egy közös ülést tartott ez a szekció is a könyvtárépítési bizottsággal, ezen MEVISSSEN (NSZK) a közművelődési épületnormákról tartott előadást. A *gyermekkönyvtári* alszekció ülésén N. B. MEDVEDEVA és T. LUKACSEVA (Szovjetunió) a szovjet gyermekkönyvtárakban használt gyermekkönyvtári irodalomról és az idevonatkozó kutatásokról adott be dolgozatot. Beszámolt W. SCHERF (NSZK) is a müncheni Nemzetközi Ifjúsági Könyvtár működéséről. A *kórházi könyvtárak* alszekciójának ülésére A. M. MILLER (Szovjetunió), TOMA Anna (Magyarország) és A. RIMKEIT (NSZK) dolgozatait adták be, amelyek az említett országok kórházi könyvtárainak helyzetét ismertették. Az ugyancsak közművelődési vonalon működő *INTAMEL* (Nagyvárosi Könyvtárak Nemzetközi Egyesülete) néhány évvel ezelőtt az IFLA keretében jött létre, de az IATUL-hoz hasonlóan már teljes önállóságra törekszik. Moszkvában csak a vezetői találkoztak egy szervezési ülésen, egyébként az 1970. évi tokiói konferenciájuk után 1971-re Baltimore-ban terveztek külön konferenciát.

4. A *sakkönyvtári szekció* munkájából B. STÜDELI (Sváje) referátuma az ipari kutató könyvtárakról, O. A. HAMRICK (USA) dolgozata a sakkönyvtárak művelődésügyi szerepéről érdemelnek említést, és külön kell szólnunk a szabadalmakkal kapcsolatos két szovjet referátumról. Az ide tartozó *obszervatóriumi és térképészeti alszekció* ugyancsak tartott üléseket (obszervatóriumi könyvtárak központi katalógusa, úr-térképek rendezési elvei stb.). A sakkönyvtári szekció egyébként csak egy határozatot hozott: kimondotta a Közgazdasági és Társadalomtudományi Könyvtárak Alszekciójának megalkulását.

5. A *parlamentari és közigazgatási könyvtárak szekciója* számadást készített az eddig végzett munkáról, beleértve főleg azt a kézikönyvet, amely a világ parlamenti és közigazgatási könyvtáiról fog tájékoztatást adni. A parlamenti könyvtárak szerepéről és funkcióiról K. PETERS (Hollandia) tartott előadást.

6. A *katalogizálási bizottság* az első a bizottságok közül a formai sorrend szerint, de munkájának fontosságát és eredményességét illetően is. A bizottság tárgyalási anyagából, a külön is megjelentetett *Newsletter*jéből és egyéb tényezőkből nyilvánvaló, hogy ez a bizottság végzi a legkomolyabb munkát az IFLA-n belül. Moszkvában egyszerűen „katalogizálási bizottság”-ra változtatta nevét az eddigi „egységes katalogizálási szabályok bizottsága” helyett. Az egyik legfontosabb téma A. KRENKOVA (Szovjetunió) jelentése volt arról a munkáról, amelyet az IFLA megbízásából a Szovjet Katalogizálási Bizottság a testületi rendsző egységesítése érdekében végzett. Részletes és előbbrevivő felmérések készültek a koppenhágai ülés óta az egyes országok legfontosabb hatósági (törvényhozói és végrehajtói) szerveinek egységes névhasználata, illetőleg a nemzetközi szervezetek neveinek egységes használata terén. Mme S. HONORÉ (Franciaország) jelentette, hogy nemsokára elkészül a névtelen klasszikusok és az államnevek rendszavainak egységes használatára vonatkozó két kiadvány. Eva VERONA (Jugoszlávia) és F. G. KALTWASSER (NSZK) a Párizsi Katalogizálási Elvek módosításának végleges formábaöntéséről számoltak be. Az a munkabizottság, amely a bibliográfiai címlírás egységesítésével foglalkozik (magyar részről ennek DOMANOVSKY Ákos a tagja), ugyancsak előrehaladt a munkájával. Új munkabizottságokat állítottak fel a sokszerzős művek címrendszóinak megszervezésére nagy könyvtárakban (ezt H. HÖHNE, NDK fogja vezetni) és a liturgiai művek címrendszóinak egységesítésére (vezetője BAEDER, NSZK-ból).

7. A *központi katalógusok és a könyvtárközi kölcsönzés bizottságában* az elnök beszámolt a készülő kézikönyv adatgyűjtési munkálatairól, és sürgette a kölcsönzési szabályok revízióját. B. A. SZEMJENOVKER (Szovjetunió) dolgozata azt tárgyalta, hogy a számítógépeket miként lehet a központi katalógusok szolgálatába állítani.

8. A *nemzetközi kiadványcsere bizottsága* megvitatta GOMBOCZ István *Economic aspects*

of the international exchange of publications c. jelentésének végleges formáját, és megbízta P. GENZELT (NDK), hogy folytassa a kérdés vizsgálatát a csereközpontok által közvetített gyűjtőküldemények ügyében. B. P. KANYEVSKIJ (Szovjetunió) referátumot készített a szovjet könyvtárak cseremunkájának jelenlegi helyzetéről, azonkívül vállalta, hogy a nemzetközi kiadványcsere már közzétett kétkötetes bibliográfiáját (J. DARGENT) folytatni fogja egy új kiadvány formájában. A bizottság másik fontos témája a cseremunkában használatos formanyomtatványok egységesítése volt, ezúttal J. LETHÈVE (Franciaország) ismertette részletesen kidolgozott javaslatát a kérlapok egységesítésére. A bizottság kérte, hogy a gazdaságossági vizsgálatok tanulmányát és az egységes kérlap tervezetét tegyék közzé az Unesco folyóiratában. Felmerült az a kívánság is, hogy az Unesco Kiadványcsere-kézikönyvét újabb kiadásban jelentessék meg. A bizottság ezenkívül a hivatalos kiadványok bizottságával, együtt ismét sürgette a csereközpontok szakértőinek régen esedékes összejövetelét. Valószínű, hogy erre Bécsben kerül sor 1972 elején az Unesco támogatásával.

9. *A hivatalos kiadványok bizottsága* folytatta az afrikai hivatalos anyag európai központi katalógusának kidolgozását, és meghallgatta a Library of Congress beszámolóját a Kelet-Európával folytatott hivatalos csereéről.

10. *A periodikák és sorozatok bizottsága* vállalta, hogy a folyóiratrepertóriumok nemzetközi bibliográfiáját naprakész állapotban tartja (az eddig végzett munka eredménye egy nemrég kibocsátott Unesco kiadvány). A bizottság a folyóiratok katalogizálásának kérdését tovább tanulmányozza. Meghallgatta M. A. TABASZOV (Szovjetunió) dolgozatát az újságok feldolgozási kérdéseiről, és elhatározta, hogy e kérdésben első lépésként egy bibliográfiát állítanak össze.

11. *A statisztikai és szabványosítási bizottság* már a nagy munka után volt, amennyiben évtizedes működése eredményeként 1970 őszén az Unesco elfogadta a Nemzetközi Könyvtárstatisztikai Ajánlást. Ezúttal a kérdés legfőbb mozgatója és szakértője, F. L. SCHICK (USA) a könyvtárstatisztikai kézikönyv előrehaladásáról számolt be.

12. *A ritka és értékes könyvek bizottsága* számbavette a nemzetközi könyvtörténeti bibliográfia előkészítésének munkálatait, és határozattal sürgette a munka folytatását, Antwerpen és Moszkva székhelyekkel. A másik határozat egy nemzetközi könyv- és kéziratrestaurálási központ felállítását szorgalmazta.

13. *A könyvtárosképzési bizottsághoz* két tanulmányt nyújtottak be: F. L. SCHICK (USA) munkája a könyvtárosi hivatás nemzetközi vonatkozásaival, M. GASZFER (Szovjetunió) tanulmánya a tudományos-technikai forradalom könyvtárosokra gyakorolt hatásával foglalkozott.

14. *A gépesítési bizottság* témái a következők voltak: Scott ADAMS (USA) az UNISIST-ről, erről az Unesco által elindított és az egész világ információs rendszereinek összefogására irányuló nagy koncepciójú vállalkozásról tartott előadást nagy érdeklődés mellett. A jelek szerint a nemzeti bibliográfiák gépi úton való előállításának és a többi nagy mechanizációs vállalkozásnak (MARC, stb.) az ügyét is ezentúl ez a bizottság fogja gondozni. A mágneses szalagokra vitt és különböző könyvtárakban egyformán alkalmazható, ill. leolvasható bibliográfiai információk kérdése most már a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet illetékes bizottságát (ISO /TC 46) is foglalkoztatja, ahogy az egyik referátumból kitűnik. G. PFLUG (NSZK) a FID-del való szoros együttműködésre adott programot, egy másik nyugatnémet jelentés az Unesco által rendezett regensburgi szemináriumot ismertette, ahol a könyvtárakban alkalmazható elektronikus adatfeldolgozással foglalkoztak. A bizottság sürgeti a gyárat, hogy készülékeiket jobban alkalmazzák a könyvtári adatfeldolgozás szükségleteihez.

15. *A bibliográfiai bizottság* ezúttal is igen aktív volt. A benyújtott referátumok közül említendők N. N. SZOLOVJEVÁÉ (Szovjetunió) a bibliográfia nevelésügyi szerepéről,

K. PETERSÉ (Hollandia) az egy országon belüli bibliográfiai együttműködésről, valamint két csehszlovák és egy holland dolgozat a bibliográfiai munka egyes aspektusairól. A bizottság elhatározta a bibliográfiai információs rendszerek optimális modelljének kidolgozását, és sürgette a könyvtárosok és bibliográfusok intenzívebb bevonását a szakbibliográfiák és thesaurusok készítésébe.

16. *A könyvtárelméleti bizottság* tulajdonképpen most Moszkvában fogott munkához, hiszen csak 1969-ben Koppenhágában alakult meg. J. BOLDIS (Csehszlovákia), A. BATON (USA), J. KOLODIESKA (Lengyelország), R. KLUTH (NSZK), W. DUBE (NDK), K. KALADZSIEVA (Bulgária) és S. L. MERI (Finnország) dolgozatokat nyújtottak be, amelyben hazájuk vonatkozásában azt a témát ismertették, hogy milyen helyet foglal el a könyvtárelmélet a tudományok rendszerében. A bizottság által hozott határozatok szerint szükséges lenne egy, a Nemzetközi Könyvév kapcsán rendezendő szimposiumra a következő címmel: A könyv és az olvasás szociális pszichológiája; továbbá egy nemzetközi könyvtárelméleti kutatóközpont felállítására, amelynek gazdája a Lenin Könyvtár lehetne. A bizottság ezenkívül tervbe vette a szoros kapcsolatok kiépítését az egyes nemzeti egyesületekkel, az egységes könyvtárügyi terminológia kidolgozását stb.

Az elmondottakból látható az IFLA ha nem is mindig mély, de szerteágazó munkája. Mindez jelentős feladatokat fog hárítani a magyar könyvtárügyre 1972-ben, amikor az IFLA Közgyűlését Budapesten rendezik meg. A fő téma az Unesco által 1972-re meghirdetett „Nemzetközi Könyv- és Olvasás Éve” programjához fog igazodni, a magyar könyvtárügy pedig összekapcsolhatja az IFLA konferenciáját az első Magyarországon nyomtatott könyv megjelenésének 400. évfordulójával.

GOMBOCZ ISTVÁN

Az OSZK Zeneműtáranak bécsi kiállításáról. A múlt év decemberében az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára nagyszerű külföldi kiállítással vonta magára a figyelmet. Az Osztrák Nemzeti Könyvtár Zenei Gyűjteményének és az Osztrák Zenei Egyesületnek meghívására értékes osztrák vonatkozású anyagot mutattunk be a bécsi Albertina épületének legfelső emeletét elfoglaló Musiksammlung kiállítótermében.

A kiállítást, amely mind tartalmával, mind pedig kivitelezésével kivívta a könyvtáros és muzsikus szakemberek elismerését, KECSKEMÉTI István, az OSZK Zeneműtáranak vezetője állította össze. Az anyag gerincét a bécsi klasszicizmus két nagy mesterének: Joseph HAYDNnek és Ludwig van BEETHOVENnek, valamint az ő munkájukat előkészítő néhány „kismesternek” eredeti kéziratai alkották. Ezek az igen értékes kéziratok főként az egykori Esterházy-archívum anyagából kerültek a nemzeti könyvtárba. Osztrák vendéglátóink talán még a HAYDN- és BEETHOVEN-műveknél is jobban érdekelték az említett „kismesterek”: Johann Joseph FUX, Gregor Joseph WERNER, Michael HAYDN, Johann Georg ALBRECHTSBERGER, Karl Ditters von DITERSDORF és Franz Xaver SÜSSMAYR alkotásai, melyek az OSZK Zeneműtárában jelentős mennyiséget képviselnek. Napjainkban mindinkább foglalkoztatja a zenetudományt az a köznyelv, melynek talaján egy-egy korszak kiemelkedő mesterei a maguk sajátos stílusát kifejlesztették. E köznyelv létrejöttében ezeknek az eddig feledésbe merült, ma azonban egyre inkább újra-felfedezett kisebb jelentőségű szerzőknek is fontos szerepük volt.

A kiállítás látogatóit már a folyosón nagyméretű tablók: eredeti zeneműkéziratok, aláírások fotokópiái fogadták. A kiállítóterembe lépve, nyolc különböző formájú és méretű, modern vitrinnel találták szemben magukat. Egy-egy vitrint szenteltek valamennyi felsorolt mester bemutatásának. Az eredeti kéziratokat szemléletesen egészítették ki a korabeli rajzok, képek, szerződések, levelek, színlapok. S hogy a kiállított dokumentumok nálunk már nem csupán holt muzeális anyagok, hanem bekerültek az élő zene vérkeringésébe, arról a Zeneműkiadó által közreadott partitúrák, szólamanyagok:

az OSZK által kezdeményezett, *Musica Rinata* elnevezésű sorozat nyomtatványa tanúskodtak. Abban az esetben, ha a kiállított zeneművek már lemezen is megjelentek (pl. SÜSSMAYR: *Das Namensfest* című gyermekoperájánál vagy Michael HAYDN *Serenatajánál*), az eredeti kézirat — nyomtatott kotta — hanglemez hármassal egybe keltett mély benyomást a szemlélőben. Könyvek, tanulmányok egészítették ki a tárlók anyagát.

A december 10-i megnyitón KECSKEMÉTI István tartott előadást az OSZK Zeneműtárána felépítéséről és anyagáról, különös tekintettel az osztrák vonatkozású zeneműkéziratokra, melyek közül gondos árlejegelés alapján — mint jellegzetes példákat — választotta ki a kiállításon látható dokumentumokat. Nagy érdeklődést váltott ki FUX jelentős kompozíciójának, a *Te Deum*nak aláírt és 1706-ból keltezett autográf partitúrája, Joseph HAYDN adóslevele Luigia POLZELLI énekesnő javára 1800-ból, valamint SÜSSMAYR eredeti kézirat vázlatai MOZART *Requiem*jének befejezéséhez. A szem számára a legvonzóbb a BEETHOVEN-tárló volt, mely a zeneszerző magyarországi kapcsolataiból a színház történeti vonatkozásúakat emelte ki, különös tekintettel az 1812-ben a pesti német színház megnyitására komponált *István király* és *Athén romjai* kísérőzenékre. Itt egy értékes Beethoven-levélen és a szerző által sajátkezűleg kijavított zenekari szólamanyagon kívül színlapokat, látképeket is bemutatott az OSZK Színház történeti Gyűjteményének anyagából.

Az első héten még további két előadás hangzott el; az egyikről, SOMFAI László *Újabb Haydn-felfedezések Magyarországon* című referátumáról az osztrák „Kurier” dec. 30-i száma is igen elismerően emlékezett meg.

A kiállítóteremmel egybenyíló szomszédos kis helyiségben elhelyezett csemlaló módot nyújtott arra, hogy néhány hangversennyel tegyék még emlékezetesebbé a látogatók számára a kiállítást. PERTIS Zsuzsa csemlalóművész, a Sebestyén-vonósnégyes és RAID BUNGER, a bécsi Staatsoper szólóénekesse SÜSSMAYR, J. HAYDN és ALBRECHTSBERGER műveit szólaltatta meg. A közönség, mely a koncertek alatt a kiállítóteremben foglalt helyet, a műveket hallgatva, azok eredeti kézíratait is szemlélhette a tárlókban.

Franz GRASBERGER, a bécsi Musiksammlung nemrég kinevezett, új elképzelésekkel és tervekkel teli igazgatója elmondta, hogy a háború óta ez az első külföldi kiállítás az Osztrák Nemzeti Könyvtár Zeneműtárában. Ez annál is inkább megtisztelő számunkra, mert ez a bécsi gyűjtemény egészen rendkívüli értékekkel, ugyanakkor mennyiségileg is hatalmas anyaggal rendelkezik. Nagyméretű olvasóterme, katalógusterme, számos irodája, kiállító helyiségei, külön kézirat-, könyv-, folyóirat- és zeneműnyomtatványraktárai egy teljes emeletet töltenek be. A kutató eredeti kéziratokon kísérheti végig az európai zene csaknem teljes fejlődését a középkori, gazdagon díszített kódexektől LASSUS, MOZART, SCHUBERT művein át PFITZNERig, WEBERNig és a legújabb zeneszerzőkig. (A mi kiállításunkkal egyidejűleg egy másik teremben mai osztrák szerzők műveit lehetett látni.) E kiállítás kiindulópontja lehet a további együttműködésnek. Hogy ebben az osztrák fél is érdekelt, arra bizonyíték, hogy mind a Musiksammlung, mind pedig a Zenei Egyesület igazgatója a közel jövőben hosszabb időt kíván Budapesten tölteni, a magyar zenei és könyvtárélet alaposabb megismerése, a kapcsolatok továbbfejlesztése érdekében.

P. ECKHARDT MÁRIA

A budapesti XIII. Nemzetközi Ex Libris Kongresszus. A Fédération Internationale des Sociétés d'Amateurs d'Exlibris — az egyes országok ex libris egyesületeinek nemzetközi szövetsége — 1968-ban Comóban megtartott értekezletén úgy határozott, hogy a XIII. Nemzetközi Ex Libris Kongresszus megrendezését Budapest székhellyel a magyar ex libris gyűjtők egyesületére, a Kisgrafika Barátok Körére bízta.

Az ex libris kongresszusok megrendezésének a gondolatát a világ jelenlegi legtekinté-

lyesebb ex libris-gyűjtője, az olasz Dr. GIANNI Mantero vetette fel, s az ötletet minden ex libris egyesület örömmel fogadta. Az időközben megalakult nemzetközi szövetség, a FISAE statutuma értelmében a kongresszusok két évenként kerülnek megrendezésre, felváltva szocialista és kapitalista országokban.

A Kisgrafika Barátok Köre a kongresszust 1970. nov. 5—8. között rendezte meg, kulturális és társadalmi szerveink hathatós anyagi és erkölcsi támogatásával. A kongresszus mellőzte az előadásokat, és helyette a gyűjtők és művészek személyes megismerkedését, az egyes problémák közvetlen megoldását helyezte előtérbe s ugyanakkor kiadványaival és kiállításával részben a nemzetközi, részben a hazai ex libris művészet mai törekvéseiről és állásáról kívánt képet adni. A személyes találkozások eredményeképpen az egyes országok gyűjtői egymás ismeretlen lapjainak meghatározásához nyújtottak sok segítséget, és sok megoldatlan problémát tisztáztak.

A kiállítások közül jelentőségében az Ernst Múzeumban megrendezett Nemzetközi ex libris és kisgrafika kiállítás vitte el a pálmát. Tizenhét ország mintegy százhetven művészenek — köztük a világon ismert legnagyobbaknak is — a legutóbbi években készült legszínvonalasabb alkotásait tárta a közönség elé, s így e kiállítást nyugodtan nevezhetjük a mai európai ex libris művészet nemzetközi seregszemléjének. A kiállítási anyag pregnánsan tükrözte az ex libris művészet mai stílustörekvéseit, a tematikai gazdagodást s a hagyományos szimbolikának modern jelképrendszerrel való helyettesítését ugyanúgy, mint a technikai igényesség egyre fokozódó finomságait és kimeríthetetlen ötletgazdagságát. A gazdag magyar anyag a nemzetközi seregszemlében is jól megállta a helyét, de az összehasonlítás lehetősége alkalmat adott bizonyos következtetések levonására is: Ex libris művészetünknek — a műfaj sajátos törvényeinek betartása mellett — főleg a kifejezési eszközök modernizálásában előbbre kell lépnie, mert ellenkező esetben könnyen — és joggal — a konzervativizmus vádjával illethetik.

Az Ernst Múzeumban nyert elhelyezést a kongresszus tiszteletére meghirdetett három nemzetközi és három magyar pályázat anyaga is. A pályázatra beküldött művek magas színvonala azt bizonyítja, hogy a pályázatok milyen húzóerőt tudnak képviselni egy-egy művészeti ág fejlődésében. A három nemzetközi pályázat *Budapest*, *Bartók Béla* (halálának huszonötödik évfordulója tiszteletére) és *szőlős-boros* témakörben nyert meghirdetést. A *Budapest* c. pályázat díjnyertesei: 1. díj Anatolij KALASNYIKOV (Szovjetunió), 2. díj Vincas KISARAUSKAS (Szovjetunió), 3. díj Christian BLAESBJERG (Dánia). A *Bartók-pályázat* díjain a felsorolás sorrendjében DISKAY Lenke, Grazina DIDELYTI (Szovjetunió) és Anatolij KALASNYIKOV osztozkodtak. A *szőlős-boros* pályázat különdíját Malgorzata KOROLKO (Lengyelország) nyerte el, míg az első díj Anatolij KALASNYIKOVnak, a második díj KÉKESI Lászlónak, a harmadik díj pedig Antanas KMIELAUSKASnak (Szovjetunió) jutott. Nem véletlen, hogy a három nemzetközi pályázat kilenc díjából a nemzetközi zsüri hat díjat szovjet művészeknek ítelt; az ex libris a Szovjetunióban a könyvkiadás és a könyvgyűjtés fejlődésével együtt ugrásszerű emelkedést és népszerűséget ért el, ami nemcsak művészeknek a műfajban megnyilvánuló sajátos arculatával és modernségével, de az ex libris kiadványok sokaságával s a gyűjtőtábor (köztük ipari munkások, kolhozparasztok stb.) hatalmas megnövekedésével járt együtt. A csak magyar művészek részére meghirdetett három pályázatra ugyancsak gazdag anyag érkezett be. A magas mércére jellemző, hogy két pályázattal kapcsolatban (*Ötszáz éves a magyar könyvnyomtatás — Internationaler Buchkunst-Ausstellung Leipzig 1971.*) díjat nem adtak ki. A *Dürer-pályázat* azonban annál több kisgrafikai remeket produkált, s az első három díjat MAURER Dóra, DISKAY Lenke és ÁGOTHA Margit nyerte el.

Az Ernst Múzeumban megrendezett kiállításához illusztrált katalógus is készült — sajnós, csak rotaprint kivitelezésben.¹

¹ *Nemzetközi ex libris és kisgrafika kiállítás.* (Katalógus) Bp. 1970, KBK. 43 (1) l. 20 cm.

A kongresszusokat a rendező országok nemcsak arra használják fel, hogy a modern nemzetközi anyag mellett bemutassák saját modern anyagukat is, hanem arra is, hogy ex libris-kultúrájuk múltjáról is tájékoztassák a kongresszus tagjait. Így történt ez hazánkban is, ahol az Országos Széchényi Könyvtár a Magyar Nemzeti Múzeum kupola-csarnokában megrendezte a *Régi magyar ex librisek 1521–1900* c. kiállítását s ennek értékét pár szép Corvina és supralibroست tartalmazó kötés közzétételével tette változatossá. A kiállítás, bár a könyvtár vonatkozó anyagának csak egynyelvadát mutatta be, nemcsak a külföldi, de a hazai közönségre is a meglepetés erejével hatott. Az eddigi szakirodalomban nyilvántartott két, XVI. századi magyar ex libris mellé még két, ugyancsak XVI. századi ex librist állított ki (WERBŐCZI István és a Csornai Prépostsági Könyvtár ex libriseit), s a WERBŐCZI-féle ex libris 1521-re való datálásával azt is bebizonyította, hogy az ex libris Németország után hazánkban jelentkező másodiknak Európában. Bár az anyag túlnyomó része (legnagyobbrészt ismeretlen művészek munkája) a XVIII. század végéig a kor szellemének megfelelően heraldikus jellegű, kivitelezésben nem marad el a többi európai ország korabeli ex libris művészete mögött. A kiállítás illusztrált katalógusa tudományos szempontból kifogástalan munka, s ez elsősorban Dr. NYIREŐ István ny. könyvtárigazgató érdeme, de mert a régi magyar ex librisek teljes corpusának összeállításáig és megjelentetéséig forrásmunkának számít, a sokszorosító eljárásban történt kivitelezése helyett nyomtatott kivitelezést és jobb papírt érdemelt volna, amelyen az illusztrációk is másképpen hatottak volna.²

A kiállítások megrendezésének sorozatához a Magyar Mezőgazdasági Múzeum is csatlakozott, *Szőlő és bor az ex libriseken* c. kiállításával. Ez volt egyébként az első hazai tematikus ex libris kiállítás! A kiállítás megrendezésére az adott lehetőséget, hogy a múzeum, amely mezőgazdasági témájú műtárgyakat is gyűjt, LIPPÓCZY Norberttől, a magyar származású jeles lengyel gyűjtőtől ajándékba kapta a világ legnagyobb (közel nyolcszáz lapot kitevő) szőlős-boros témájú ex libris gyűjteményét, s ezt a múzeum azzal hálálta meg, hogy felhasználva a XIII. Nemzetközi Ex Libris Kongresszust, a nagyszerű gyűjteményt külön kiállítás keretében a nagyközönség elé tárta. A szőlős-boros téma, amely az i. e. 4000 évtől napjainkig a képző- és iparművészet annyi remek alkotásán szerepel, az ex librisben is korán, már a műfaj egyik megalapítójának, DÜRERnek a lapjain is megjelent. A szőlős-boros témájú ex librisek terén elsősorban a bortermelő és borszerető országok (Olaszország, Franciaország, Spanyolország, Magyarország, Lengyelország stb.) művészei jeleskednek, s van aki a munka oldaláról (mint pl. ANDRUSKÓ Károly), van aki a bor-adta öröm oldaláról ragadja meg a témát. A magyar művészek a kiállítás tanúsága szerint e témakörben szintén sok, értékes grafikát alkottak (FERY Antal, BORDÁS Ferenc, DISKAY Lenke, DRAHOS István, KÉKESI László, STETTNER Béla stb.). E kiállítás művészettörténeti és művelődéstörténeti szempontból egyaránt jelentős, és jelentőségét nagyban emeli a kitűnő nyomdai kiállítású, dúsan illusztrált katalógus is,³ amely LIPPÓCZY Norbert munkája, s amelyből 12 külön mellékletet tartalmazó, bibliofil jellegű, 250 példányban megjelent számozott kiadás is készült.

A budapesti kiállítások mellett egy-két vidéki városunk is rendezett ex libris kiállítást a kongresszus tiszteletére. Ezek közül az egri Megyei Könyvtár *Magyar ex libris művészet a két világháború között* címmel megrendezett kiállítását kell kiemelnünk,⁴ de jelentős

² *Régi magyar ex librisek 1521–1900*. Leíró katalógus. (Összeáll. Dr. NYIREŐ István.) Bp. 1970. OSZK (OSZK Házi Sokszorosítóüzem). 44 (2) l. + 1 eredeti grafika. 22.5 cm.

³ *Szőlő és bor az ex libriseken*. (Összeáll. LIPPÓCZY Norbert.) Budapest 1970, Magyar Mezőgazdasági Múzeum (Kossuth Ny.). 38 l., 24 t., 21. Az 1000 példányból 250 számozott, 12 külön mellékletet tartalmazó példány is készült.

⁴ *1919–1945. Magyar ex libris művészet a két világháború között*. (Katalógus.) (A bevezető tanulmányt írta s a katalógust összeállította GALAMBOS Ferenc.) Eger 1970, Megyei Könyvtár. 16 l. 19 cm. (A Heves Megyei Könyvtár Füzetei 21.)

sikert aratott a KBK. Pécsi Csoportjának Anatolij KALASNYIKOV ex libriseiből rendezett tárlata, a keszthelyi Balatoni Múzeum ex libris és kisgrafikai kiállítása,⁵ valamint a gyulai KISZ szervezet MESKÓ Anna és PÓKA György ex libriseit bemutató kiállítása is.

A kongresszus magyar kiadványai közül elsősorban a FISAE második kötetét kell kiemelnünk, amely *Az ex libris művészei* címmel jelent meg, ötnyelvű szöveggel⁶ (az első kötet Comóban látott napvilágot *Artisti dell'Exlibris* címmel), s tizenkét ország (Dánia, Svájc, Magyarország, Portugália, Lengyelország, Franciaország, Belgium, Spanyolország, Kelet- és Nyugat-Németország, Svédország és Olaszország) egy-egy (illetve hazánkból három) reprezentatív ex libris művészt mutat be írásban és képen, művészenként 10–10 eredeti dűcről nyomott, beragasztott ex libris illusztráció kíséretében. Hazánkat BORDÁS Ferenc, DISKAY Lenke és STETTNER Béla képviselték a kötetben, SEMSEY Andor, B. SUPKA Magdolna és GALAMBOS Ferenc tollából. E kötet kiállításában teljesen megegyezik a comói kötettel, és így egy olyan sorozat második köteteként jelentkezik, amely folytatásaival együtt századunk ex libris művészetének enciklopédiája lesz. A kötet nyomdai kiállítása a Bács-Kiskunmegyei Nyomda V. lelkesedését és hozzáértését dicséri. A második magyar kiadvány *Magyar kisgrafika 1970* címmel jelent meg⁷ kétnyelvű bevezetés, a mappában szereplő művészek rövid életrajza és művészeti méltatása kíséretében, s harminchét kortárművész magasnyomású (fa- és linometszetű) ex librisét, illetve kisgrafikáját adja. E kötet napjaink magyar kisgrafikai művészetét hivatott bemutatni, s úgy érezzük, hogy e célt — annak ellenére, hogy réztechnikákban dolgozó művészeink anyagi okok miatt kimaradtak belőle — jól oldotta meg. A harmadik magyar kiadvány *Kisgrafikák* címmel a szegedi Tömörkény Művészeti Középiskola diákjainak legtehetségesebb munkáit mutatja be,⁸ s a kötetben szereplő ex librisek és kisgrafikák mindenkit biztosíthatnak arról, hogy az utánpótlás körül nem lesz hiba, és biztosak vagyunk benne, hogy a kötetben szereplő nem egy művésznövendék nevével hamarosan grafikánk élvonalbeli művészei között fogunk találkozni. Végül a kongresszus alkalmából jelent meg a Kisgrafika Barátok Köre legújabb cserelistája is,⁹ amely a gyűjtőknek nagy segítségül szolgál bel- és külföldön egyaránt.

A kongresszus rendezőségének több külföldi egyesület is ajándékozott mappát, a tagok közötti szétosztás céljából, s ezzel a megelőző kongresszusok nemes hagyományait követték. (A Kisgrafika Barátok Köre az 1961. évi lipesei, az 1962. évi párizsi, az 1964. évi krakkói, az 1966. évi hamburgi és az 1968. évi comói kongresszusokra ugyancsak adott ki mappákat.) A XIII. Nemzetközi Ex Libris Kongresszusra mappákat készítettek s ajánlottak fel az olasz,¹⁰ a holland,¹¹ a nyugatnémet,¹² a keletnémet,¹³ a lengyel,¹⁴ a

⁵ *Ex libris és kisgrafikai kiállítás.* (Katalógus. Összeáll. POÓR Ferenc.) Keszthely 1970, Balatoni Múzeum. (Sokszor.) 18 l. 21 cm.

⁶ *Az ex libris művészei* (Szerk. GALAMBOS Ferenc) Budapest 1970, KBK. (Bács-Kiskun megyei Nyomda V.) 188 l. 24 cm. (Megjelent 450 számozott példányban.)

⁷ *Magyar kisgrafika 1970.* (Bev. és a művészéletrajzokat írta GALAMBOS Ferenc) Bp. 1970, KBK. (16) l., 37 t. mappában. 22 cm.

⁸ *Kisgrafikák. A Szegedi Tömörkény István Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola grafikai tagozatos tanulóinak linoleum metszetei az 1963–1969. évekből.* (Bev. DIÓS József.) Szeged 1970, Szegedi Tömörkény István Gimnázium és Szakközépiskola Igazgatósága. 85 (3) l. 19.5 cm.

⁹ *KBK cserelista, 1970.* Bp. 1970, KBK. 11 (3) l. 20 cm.

¹⁰ *XIII. Congresso Internazionale dell'Exlibris Budapest 1970.* 14 exlibris italiani. Como 1970, BENEL. (4) l., 14. t. mappában. 24 cm.

¹¹ *Acht niederlandse exlibris in houtgravuren, op het thema verzamelen.* H. n. 1970, Exlibriskring der W. B. Vereeniging. (4) l., 8 t. mappában. 23 cm.

¹² (Mappe.) *Die deutsche Exlibrisgesellschaft entbietet dem in Budapest stattfindenden 13. Europäischen Exlibriskongreß ihre besten Grüße.* Coburg 1970, Deutsche Exlibrisgesellschaft. (4) l., 10 t. mappában. 21.5 cm.

francia,¹⁵ a szovjet,¹⁶ az osztrák,¹⁷ a szlovák,¹⁸ a cseh¹⁹ és a szlovén²⁰ egyesületek is. A kongresszus kiadványai között szerepelt még a dán Nordisk Exlibris Tidsskrift egyik magyar címlapajánlással ellátott száma,²¹ valamint egy különnyomat az *Exlibriskunst und Gebrauchsgraphik Jahrbuch 1970*-ből²² is.

A FISAE a kongresszussal kapcsolatban megtartott ülésén felvette tagjai sorába az időközben megalakult szlovák és szlovén ex libris egyesületeket is, és ugyanakkor döntött az 1972-ben megtartandó kongresszus székhelyéről. A XIV. Nemzetközi Ex Libris Kongresszus megrendezését a dánok vállalták, székhelyét a *Dansk Exlibris Selskab* legközelebbi teljes ülése fogja eldönteni.

GALAMBOS FERENC

A könyvművészeti verseny újjászervezése. Hazánkban 1952 óta minden évben megrendezik a könyvművészeti versenyt. A Kiadói Főigazgatóság által irányított verseny hivatalos címe: „Az év legszebb könyve verseny 19.” A beküldött könyvek elbírálását a Könyvművészeti Bizottság elnöksége és munkabizottsága intézi. A zsüribe meghívják a baráti országok képviselőit is, akik sajátos szempontjaikkal hozzájárulnak a helyes döntéshez. Ugyanakkor az is kitűnt, hogy számos könyvművészeti kérdésben a hazai szakértőkkel azonos nézeteket vallanak.

Az 1970-ben működő elnökség tagjai voltak: a Kiadói Főigazgatóság vezetője, továbbá GERLACH Ferenc, a nyomdászszakszervezet titkára, HAIMAN György, az Iparművészeti Főiskola tipografikai tanácsvezető tanára, HINCZ Gyula festőművész, LENGYEL Lajos Kossuth-díjas, a Nyomdaipari Egyesülés elnöke, POGÁNY Frigyes, az Iparművészeti Főiskola főigazgatója, RADNÓTI Károly, az Akadémiai Kiadó fősztályvezetője.

A munkabizottság tagjai voltak: BECK Péter, a Magvető Könyvkiadó műszaki vezetője, BEZÜR Géza, a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének munkatársa, FÖLDES György, a Zeneműkiadó műszaki vezetője, GARAMSZEGI Vince, a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat fősztályvezetője, GONDA Pál, a Móra Ferenc Ifjúsági Könyv-

¹³ XIII. Internationaler Exlibris Kongreß Budapest 1970. Berlin 1970, Arbeitsgemeinschaft Grafiksammler in der Pirkheimer Gesellschaft des Deutschen Kulturbundes Deutsche Demokratische Republik. (4) l., 10. t. mappában. 2.5 cm.

¹⁴ XIII. Międzynarodowy Kongres Ekslibrisu w Budapeszczcie 5.—8. XI. 1970. 10 ekslibrisów. Warszawa 1970, Kolo Milosników Ekslibrisu w Warszawie. 10 t. mappában. 22 cm.

¹⁵ (Mappe aux) XIII. Congrès International de l'ex libris Budapest 1970. H. n. 1970, AFCEL. 12 t. mappában. 21.5 cm.

¹⁶ Moszkovszkij Klub Ekslibrisztov XIII. Mezdunarodnovy Kongresszi Ekslibrisztov 1970 Budapest. Moszkva 1970. (8) l., 11 t. mappában. 20.5 cm.

¹⁷ (Mappe) Dem XIII. Europäischen Exlibris-Kongreß in Budapest gewidmet von der Österreichischen Exlibris Gesellschaft. (Wien 1970), OEG. (4) l., 15 t. mappában. 21. cm.

¹⁸ Exlibrisy Mikulasa Galanda. (Bev. Boris BALENT) Bratislava 1970. (8) l., 37 t. mappában. 15 cm. Malé grafické formy medzinarodná vystava Banska Bistrica. (Bev. Palo BIEDNIK.) Banska Bistrica 1969, (92) l. 22.5 cm.

¹⁹ Internationaler Ex Libris Kongress. Ucastnicum XIII. Európskeko Kongresu Exlibristu Budapest 1970 venuji Ministerstvo Kultury Ceskosocialisticke Republiky a Spolek Sbératelů a Pratel Exlibris v Praze. Praha 1970. (4) l., 16. t. mappában. 15.5 cm.

²⁰ Slovenia Károly Andruskó. (Bev. Marian BRECELJ.) Ljubljana 1970, Mladinska Knjiga. 23 (1) l., 20 t., (165) l. 17 cm.

²¹ Nordisk Exlibris Tidsskrift 22. 1970. 3. sz. 32 l. 26 cm. (Az 1970. november 5—8. között megtartandó budapesti XIII. Nemzetközi Exlibris Kongresszus tiszteletére kiadja a Dán Exlibris Egyesület — DES.)

²² KREYENBERG, Gerhard: *Der Graphiker Hans Leip*. H. és é. n. 5—14. l. 29 cm. (Klny. az *Exlibriskunst und Gebrauchsgraphik Jahrbuch 1970*. c. kötetből.)

kiadó műszaki vezetője, KASS János Munkácsy-díjas grafikus, LÁNYI Ottó, a Mezőgazdasági Könyvkiadó ny. igazgatója, MURÁNYI István, a Corvina Könyvkiadó osztályvezetője, dr. P. BRESTYÁNSZKY Ilona, a Magyar Bibliofil Társaság titkára, REICH Károly Kossuth-díjas grafikus, SÁNDOR László, a Gorkij Könyvtár igazgatója, STETTNER Béla, a Magyar Képzőművészeti Szövetség grafikai szakosztályának titkára, SZÁNTÓ Tibor, a Magyar Helikon művészeti vezetője, a *Magyar Grafika* szerkesztője, TAMÁS László, a Műszaki Könyvkiadó műszaki vezetője, a Magyar Fotóművész Szövetség megbízottai.

A zsűritagok név szerinti felsorolásából kitűnik, hogy a bíráló bizottság tagjai között a művészet és elsősorban a könyvművészet kiváló képviselőit, gyakorlati szakembereit láthatjuk.

Az 1970-es zsűrizés az 1969-ben megjelent könyveket bírálta el. 1970 egyúttal a könyvművészetnek is jelentős dátuma, hazánk felszabadulásának 25. évfordulója, és így visszapillantásra is késztet. Az elmúlt negyedszázad alatt nyomdaiparunkkal, kiadóink munkájával párhuzamosan sokat fejlődött a magyar könyvművészet, sőt ennek a fejlődésnek eredményeképpen kialakult a sajátosnak tekinthető, jellegzetes vonásokat mutató magyar könyvművészet. Legkiválóbb tipográfusaink, felismerve a nyomtatott betű szerepét a kulturális forradalomban, a könyvtervezésnek szentelték munkásságukat. Teljesítményeikkel a külföldi könyvművészeti versenyeken és kiállításokon számos díjat nyertek el, ezek között világviszonylatban is a legkiemelkedőbbek közé tartozik a lipcei Gutenberg-díj, amellyel LENGYEL Lajos Kossuth-díjas tipográfusunkat tüntették ki.

A mai magyar könyvművészet színvonalát azonban elsősorban könyvillusztrátoraink emelték magasra. Grafikai alkotásaikkal új korszakot nyitottak könyvkultúránknak.

A legutóbbi verseny általános elemzése is azt mutatta, hogy további nagy figyelmet kell fordítanunk a tömegkönyvek (zsebkönyvek) minőségének megjavítására. Már beszélhetünk a zsebkönyvkiadás hazai fejlődéséről, ezen a téren vannak eredményeink, de még sokat kell tennünk, hogy kialakíthassuk a sajátos magyar zsebkönyvet.

Nálunk, mint világszerte, mind fontosabb feladattá vált a szakmai és tudományos könyvek korszerű kiadása. Ezeknek a műveknek tartalmi bonyolultsága, gyakran különleges tipografálása (képletek, sokféle kiemelés), ábra- és képigénye rendkívüli szakmai biztonságot és hozzáértést követel a könyv tervezőjétől. Az ilyen jellegű könyvek előállításában is öröndetes fejlődést értünk el.

Az 1970-es zsűrizésre több mint 300 könyvet küldtek be. Jól bevált nemzetközi gyakorlat szerint a könyveket műfajonként osztályozva bírálják el. A versenyben részt vevő könyvek díjazása kétfokozatú. Az első fokozatnak számít a „Díjazott könyvek” megjelölés, a második helyezés címe: „Dicséretben részesült könyvek”.

Nem soroljuk fel a díjazott könyveket, mert hiszen ezzel egyrészt úgyis elkéstünk, másrészt a sajtó és a szakajtó közölte a könyvelemeket. *A szép magyar könyv* című brosúra, amely a *Magyar Grafika* mellékleteként jelenik meg minden évben, 1970-ben is illusztrációkkal kísérve felsorolta a díjazott könyveket műszaki adataikkal együtt. (A könyvet a *Magyar Könyvszemle* a maga helyén ismerteti.)

Összefoglalásképpen megemlítjük, hogy a díjazásokat a következő kategóriák szerint osztályozták (a zárójelek között álló, betűikkel kiírt két szám közül az első a díjazott, a második a dicséretben részesült könyvek számát tünteti fel, egy közös díjat kapott a Zeneműkiadó Vállalat 14 kottája, ezenkívül a Magyar Fotóművészek Szövetsége külön díjazott egy könyvet):

1. szépirodalom (négy, öt),
2. többszínű (gyermek, ifjúsági) könyvek (három, négy),
3. szakmai és tudományos könyvek, felsőoktatási intézmények tankönyvei (öt, öt),
4. ismeretterjesztő és zsebkönyvek, tankönyvek (négy, öt),
5. különleges művészeti és exportkönyvek,
6. zeneművek.

Különösen meglepő a krónikás számára, hogy a díjazott és dicséretben részesült

könyvek szedéséhez az eredetileg újságbetűnek szánt, Stanley MORISON által a *Times* részére alkotott New Times betűtípust alkalmazták túlnyomórészt, sőt még az egyik gyermekkönyvben is. Számszerűen az 51 díjazott könyv közül huszonháromat szedtek New Times-szel. Vele szemben a második helyre szorult az örökbecsű, klasszikus típusú Garamond tizenkét könyvben.

Tudomásunk szerint a New Times világszerte valóban nagy népszerűségnek örvend, most talán ez a legkelendőbb betűtípus a nemzetközi piacon, de könyvművészeti vonalon — azt hiszem — csak hazánkban alkalmazták ilyen magas részarányban.

A zsüri — úgy látszik — elég szigorúan döntött, hiszen a több mint 300 beküldött könyv közül (a zeneműveket nem számítva) mindössze 24 könyv lett díjazott (egyenként 2500 forinttal), dicséretben pedig 27 könyv részesült.

A közel két évtizedes könyvművészeti verseny jelentős fordulóponthoz érkezett. 1971-től kezdődően a nemrég alakult Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése veszi át hivatalosan a szép magyar könyv versenyének intézését, amelynek lebonyolításával a kebelében működő Könyvművészeti Munkabizottságot bízta meg.

Az újjászervezéssel kapcsolatos viták során többen elleneztek a könyvművészeti verseny folytatását. Hivatkoztak arra, hogy jelenleg még sok-sok akadályal kell megküzdeni a könyvkészítőknek: alkalmazkodniuk kell az éppen rendelkezésre álló nyomdai kapacitáshoz, gyenge a választék papírból, kötésműszaki anyagokból és betűtípusokból stb. Azzal is számolni kell, hogy az esetleges minőségi kifogásokra a nyomdák ellenérzéssel reagálnak, elővigyázatosan óvni kell a velük való jó viszonyt. Az új gazdasági mechanizmus bevezetése óta a nyomdák arra hivatkoznak, hogy árkalkulációs szempontból számukra sokkal előnyösebb, kifizetődőbb, ha nem könyvek, hanem más jellegű nyomdatermékek gyártásával foglalkoznak, mert a könyvek előállítása — szerintük — rontja a nyereséges vállalati üzletmenetelt. Mások azzal elleneztek a versenyt, hogy a könyvnél úgyis csak a tartalom a fontos, főleges luxus a szép külsővel törődni.

Végül győzött az a helyes felfogás, hogy a könyvművészeti versenyt továbbra is folytatni kell. Ez egyik leghatásosabb emelője a szép könyv kultuszának, amelynek hazánkban is régi, igen értékes hagyományai vannak. Most csak néhány emlékezetes, kiemelkedő könyvkiállításra hivatkozom:

A Magyar Tudományos Akadémia 1873. május 25-én tartott közgyűlésén TOLDY Ferenc, az MTA rendes tagja tartott ünnepi beszédet (*Visszatekintés a nyomdászat négy-száz éves történetére Magyarországon = A M. T. Akadémia Évkönyvei*. Tizennegyedik kötet, 11. darab), és ezzel kapcsolatban rendezték meg hazánkban az addig lezajlottak közül a legjelentősebb „könyvészeti kiállítás”-t, amelyen a könyvnyomatás előtti kor leghíresebb kódexei mellett bemutatták négy évszázad legszebb, legértékesebb nyomtatott könyveit, közöttük EMICH Gusztáv nyomdájának, az Egyetemi Nyomdának, HECKENAST Gusztáv nyomdájának színesen illusztrált, impozáns alakú díszmunkáit.

1937-ben két nevezetes könyvkiállításunk volt. Az egyiket Párizsban rendezték a magyar könyvkiadók és könyvkereskedők. Az erről szóló katalógus (*Le Livre Hongrois*. — Paris, 1937) szerint a bemutatott könyvek kiválasztásában részt vett a többi között VÉGH Gusztáv, a katalógust az időközben világhírvé vált ROSNER Károly tipografálta. A kiállított új könyvek tervezői között találkoznak olyan ma is szereplő nevekkal, mint BRÓDY Dóra, BUDAY György, KNER Albert, KNER Imre, REITER László, VÉGH Gusztáv.

Az 1937. évi másik könyvkiállítást a felejthetetlen Műcsarnok-beli Magyar Nemzeti Nyomtatványkiállítás keretében rendezték, amelyhez hasonlóan nagyszabású és értékes kiállítás Magyarországon addig és azóta nem volt. Ezt a kiállítást a magyar nyomdaipar rendezte nemzetközi nyomdászkongresszus alkalmából a többi között FITZ József, HAIMANN György, HOFFMANN Edit, KAESZ Gyula, KNER Albert, KNER Erzsébet, KNER Imre, LENGYEL Lajos, MALLÁSZ Gitta, ROSNER Károly, SZENTKUTHY Pál, TOLNAI Gábor részvételével.

Ezt a három kiállítást azért említtem meg, hogy lássuk: milyen nagy hagyományai vannak a szép magyar könyvnek. Van miből merítenie és van mire támaszkodnia az új

magyar könyvművészetnek, amely társadalomfejlődési szempontból abban különbözik a felszabadulás előtti könyvművészettől, hogy még a tömegkönyvek esztétikumával is épp olyan gondossággal foglalkozik, mint a reprezentatív művekkel és a díszmunkákkal.

A szép magyar könyv versenyére könyvművészetünk további fejlődése szempontjából feltétlenül szükségünk van. Nyomdáink, tipográfustervezőink, grafikusaink egész éven át úgy végzik munkájukat, hogy jól szerepelhessenek a versenyen.

Az 1970-ben kiadott könyveket 1971-ben fogják elbírálni most már újabb szervezésben, részben újabb szempontok szerint. Az előzsűrik tagjait a kiadók maguk delegálják, a főzsűriben pedig személyes meghívás alapján nyomdai és kiadói szakemberek, könyvgyűjtők, a szakszervezet, a Kiadói Főigazgatóság és a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének képviselői vesznek részt. A könyvhét alkalmából rendezett kiállításokon pedig az előzsűriken átment valamennyi könyvet bemutatják.

Végezetül eddigi könyvművészeti versenyeknek azt a hiányosságát hozzuk szóba, hogy az ezekről beszámoló *Szép magyar könyv* című füzetben csak lakonikusan felsorolták a kitüntetett könyveket legfontosabb műszaki és könyvészeti adataikkal, de nem közölték a zsüri véleményét, részletes bírálatát, döntésének indokolását. A brosúrában a könyveknek csak a címlapját láthattuk, sajnos, a belső oldalak nélkül, pedig ezek alkotják a könyvet, ahogy ma mondják, a „lényeket”, a többi a reklámhatás kedvéért inkább a kirakatnak szól.

Vegyünk példát az NDK-tól. Ott a szép könyv versenyének zsürijelentése (Schönste Bücher der Deutschen Demokratischen Republik des Jahres) az összes műszaki és könyvészeti adatokon kívül minden könyvről részletes esztétikai indoklást közöl. Egy-egy könyvet többféle illusztrációval mutatnak be: többnyire a kötést vagy a könyvborítót, egy belső oldalpárt, gyakran a belső címlapot is. Ebből tehát sokat meríthetnek a könyvtervező tipográfusok és a nyomdai kivitelezők.

Befejezésül még egy kívánságot terjesztsek elő: A zsüri számára az elbíráláshoz nemcsak általános szempontokat kellene megadni, hanem a könyvek kielemezésének olyan tárgyilagos, részletesen, pontosan kidolgozott, konkrét alapelveit kellene kidolgozni, amelyeknek alkalmazása a lehetőség szerint kizárja az esetleges részrehajlást, és biztosítaná a szép könyvekkel szembeni követelmények érvényesülését. Ez az eljárás csökkentené az elbírálás szubjektív vonásait, növelné a zsüri tekintélyét és az iránta való bizalmat.

SZÉKELY ARTUR

A képeslevelezőlap-kiállítás margójára. 1900. június 4-én Budapesten nyomdatulajdonosok, fényképészek, festők, építészek és muzeológusok rendezésében az Iparművészeti Múzeumban megnyílt az akkor még csak harminc évesnek mondott, de már az egész világon ismert és használt képeslevelezőlapok első kiállítása. Mint ilyen alkalmakkor történni szokott, felbukkant a kérdés: kit tekinthetünk a képeslevelezőlap feltalálójának, és valóban csak harminc esztendő múltára tekinthetett-e vissza? Egyes adatok szerint Stefan német főpostamester már 1865-ben javasolta a karlsruhei postaértekezleteken, hogy hozzanak forgalomba képes levelezőlapokat, más adatok szerint 1869-ben Hermann bécsújhelyi katonai akadémiái tanár javaslatára Miesler német litográfus már készített is ilyesmiket, legvalószínűbbnek azonban az látszik, hogy 1870-ben LUBKE meiningeni bankigazgató és SCHWARZ oldenburgi könyvkiadó családi levelezésével kezdődtek a képeslevelezőlapok. SCHWARZ az általa kiadott folyóirat, a *Volksbote* egyik kliséjét levelezőlapra nyomta és úgy küldte el barátjának. Az ötlet olyan sikert aratott, hogy 25 klisé felhasználásával most már eladásra kezdte gyártani a lapokat. Akármit fogadunk is el kezdetnek, az kétségtelen, hogy akkoriban a képeslevelezőlapok főhazája Németország volt, amit az óriási postai jövedelem is bizonyít.

Hazánkban a képeslapok első fecskéivel tulajdonképpen jóval régebben találkozunk. A *Honművész* 1837. január 5-i számában a következő híradást olvashatjuk: „Új esztendei köszöntő jegyek magyar felírással és csinosan festett allegorikai képekkel készültek Pesten e folyó évre Angelmann képnymotató úr műhelyében nyomtatva, s ugyan a nevezett úrnak feladásai szerint rajzolva és rézbe metszetve. Minthogy az ilyesmik nálunk még ritkaságok, nem tartjuk érdektelennek azokra a t. közönséget figyelmeztetni annyival inkább, minthogy névnapi idvezlésekre is alkalmasok.” A további ismertetésből megtudjuk, hogy az egyik köszöntő jegyen például a Pesten épülő magyar színház rajza látható. A nyolevanes évek elején KOZMATA fényképész fénynyomattal kísérletezett. A képek a címoldalon voltak csoportosítva. Kereskedelmi forgalomban azonban csak jóval később találkozunk képes „Levelezési-Lappal”, 1870-ben, pár hónappal azután, hogy Ausztriában árulni kezdték — ahogy ott nevezték — a „Postajegyeket”. Az első levelezőlapunk valamivel kisebb volt a mainál és halványsárga színű. Címzési oldalán magyar címerrel félköralakban ez a felírás állt: *Levelezési Lap*. Másik oldalán fönt ezt olvashatjuk: *Irott közléseknek szánt hely*, alul pedig: *a postaintézet a közlés tartalmáért nem felelős*. A kezdeti primitív képeket később GERLACH festő művei váltották fel, akkor kezdte a képeslapokat a közönség megkedvelni.

Nagy lendület hozott e téren a millennium. Az ezredéves országos kiállításra reklám céljából a kereskedelmi miniszter színes nyomatú levelezőlapokat készített, s a képekre művészek kapnak megbízatást: DÖRRE Tivadar készíti a tájképeket, VÁGÓ Pál a történelmieket, CSERNA Károly pedig más „apróságokat”. E színes képeknek nagy lesz a keletje, 1895 végén 30 millió példányban jelennek meg. A siker hatására művészi levelezőlap-sorozatok készülnek. A mesterek: TELCS Ede, LIGETI Miklós, TOLNAI ÁKOS, KARVALY József, TORNAI Gyula, PESKE Géza, KROPP Imre, SZENES Fülöp. SILBERBER Béla személyében külön kiadója is van már a képeslevelezőlapnak, s remélik, hogy ezzel egyrészt gátat vetnek a külföldről történő behozatalnak, másrészt hozzájárulnak a magyar művészet külföldi megismertetéséhez.

Megjelennek a „hirdetményes” levelezőlapok is, amelyeknek forgalomba hozatalához a kereskedő cégek a közmunka- és közlekedésügyi miniszterhez fordulhatnak engedélyért. A magánlevelezőlapok gyártását is igyekeznek a sok visszaélés, szélsőséges formák megakadályozására egységesíteni. A posta- és távíróigazgatóság előírja, hogy nagyságuk 6 × 14 cm legyen. Belföldi forgalom számára a „Levelező Lap”, nemzetközi forgalomra a „Levelező Lap (Carte Postale)” felirat kötelező.

Egyetlen számadat a képeslapok forgalmának emelkedésére: KOSSUTH Lajos halálakor egyetlen kis nyomda 300 000 darab gyászkeretes KOSSUTH-arc képes lapot adott el 1 koronás áron. A posta forgalmát különösen a millennium alkalmával emelték meg a belföldre 2, külföldre 5 krajcáros „levéljeggyel” bérmentesített képeslapok. Még jobban növeli a forgalmat az 1897. május 5-én Washingtonban összeült nemzetközi postakongresszus döntése: az újévi és névnapi üdvözlőlapokat 1899. január 1-től kedvezményesen, nyomtatványként lehet bérmentesíteni. Ugyanitt engedélyezik, hogy ezentúl a címzésre szánt oldalon is lehetnek képek.

Az olcsóbbodás forradalmat indít meg technikában is, ötletekben is. Nálunk DIVALD Károly fényképész új fotótechnikai eljárását dolgoz ki, autotípia-kliséket készít. Ezek felhasználásával a BUSCHMANN nyomda meglepően szép képeket bocsát ki, különösen híres a FESZTY-körképről készült sorozat. Németországban MENZEL Adolf festő a nagyvárosi életről készít eleven, színes képeket. Sikerei nyomán megtörik a jég, az ifjabb művésznemzedék mindenfelé szívesen próbálkozik az új műfajjal, amelyet eddig nem sokra becsültek. Hobbi lesz a képeslapok gyűjtése, amelynek támogatására a németországi Beeskowban nemzetközi egyesület alakul. „A czifra papírlap zöld hegyei és panorámái bevonulnak a gótai almanakba és a történelembe” — jegyzi meg KISS József lapja,

A Hét, 1900. május 20-án, amikor némi maliciával arról számol be, hogy a német trónörökös és ERZSÉBET főhercegnő is ez úton leveleznek.

A századfordulóra a képeslapok már elárasztják a világot. Biztos kéz, finom ízlés kell hozzá, hogy a sok ízléstelen kacat között ráleljünk a régi kedvességekre. Virágos, pillangós, kacagtató jeleneteket ábrázoló lapok, mellettük olykor valóban művészi kivitelű táj- és arcképek, reprodukciók, melyekért több koronát is elkértek. Fő előállító helyük Drezda, Nürnberg, Aussig, Erlangen, Tübingen, Meissen, Lípese, Berlin, Klagenfurt és persze Bécs. Itthon — hazai témával — öt százalékuk ha készül, általában kivitelük is gyengébb. A posta is hoz néha forgalomba sorozatokat, fő előállítójuk azonban a jól felszerelt reprodukáló műintézetek mellett a mozgékony kisipar.

Meg kell emlékeznünk a Békésvármegyei Közművelődési Egyesület kezdeményezéséről, amely 1899-ben arra kérte a közoktatásügyi minisztert, hogy gondoskodjék az ország összes népiskolái számára elérhető áron, az iskolás gyermekek szellemi felfogásának megfelelő, mindazáltal művészi kivitelű, az ország történelmi eseményeit ábrázoló képeslapokról. Ez ügyben a minisztérium országos értekezletet hívott össze, ZICHY Mihályt kérték fel a rajzok, SZABOLCSKA Mihályt pedig a szöveg elkészítésére.

A sajtó történetének ezt a szűk, de nagyon érdekes fejezetét láthattuk 1970. szeptember 25—október 18-a között a Műcsarnokban a képeslevelezőlap 100 éves életét bemutató második nemzetközi kiállításon, amelyet a magyar Képzőművészeti Alap Vállalat és a csehszlovák Techniké Muzeum közösen rendezett. Anyagát a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár, a Szerencsi Helytörténeti Múzeum, továbbá magángyűjtők, pl. Nyikoláj Szpiridinovics TAGRIN, a Szovjetunió földrajzi társaságának tagja adták.

IRODALOM: *Grafikai Szle.* 1894. 60., 210. p. 1897. 115. l. — *Magy. Nyomdászat.* 1889. 190. l. 1897. 72., 1898. 121. l. 1898. 170. l., 1912. 171. l. — Műcsarnok, 1899. dec. — *Művészet.* (Czakó Elemér) 1902. 79. l.

HERENDINÉ LAKATOS ÉVA

A vízügyi szolgálat szakkönyvtára. Hazánk tudományági szakkönyvtárai az elmúlt évek során a közművelődési hálózatok könyvtárainál gyorsabban fejlődtek. A szakkönyvtárak gyarapodásának ütemét is maga mögé parancsolja azonban a könyvtári anyag minőségi fejlődése. A tudományos-műszaki forradalom korszakában ez elengedhetetlen követelmény. A szakkönyvtárakban a forgalmazás, a használat terén a könyvekkel szemben általában a folyóiratok részesülnek előnyben. Ez ma már természetes. A könyvek „átfutási” ideje lényegesen hosszabb, mint a folyóiratoké — a megírástól az első „gyakorlati hasznig”; összehasonlíthatatlanul gyorsabb az információ-áramlás a folyóiratokból, mint a könyvekből stb.

A könyvtárakba bejutó folyóiratok pedig úgy tudják hatékonyan segíteni a termelést, a tudományt, a fejlődést, a haladást, ha az információk tömegét a lehető leggyorsabban viszik-hozzák a szakemberekhez.

A vízügyi szolgálat legfőbb szakkönyvtára az állományát tekintve kicsiny, de könyvtári anyaga vonatkozásában szakterületén természetszerűleg monopolhelyzetben levő vízügyi műszaki könyvtár sem kivétel a bevezetőben vázoltak alól. Mind a könyv, mind a folyóirat állomány beszerzése tekintetében a könyvtár igyekszik lépést tartani a fejlődéssel. A napjainkig vezető út azonban hosszú volt.

Kezdetben — az 1889. évi XVIII. t. c. alapján, amely először szabályozta törvénnyel a vízügyeket hazánkban — a gazda szerepét a Földművelésügyi Minisztérium keretébe tartozó 3. vízjogi ügyosztályal közösen a 7. vízrajzi osztály töltötte be. Feladatuk volt ugyanis: „... a vízikönyvek¹... minden vízrajzi adatoknak beszerzése, összegyűjtése.

ugyanis: „... a vízikönyvek¹... minden vízrajzi adatoknak beszerzése, összegyűjtése, feldolgozása és ismertetése, melyek az okszerű vízrendezés és vízhasználat céljából szükségesekek...”

A kezdeti csekélyke könyv s még csekélyebb folyóirat állomány használói elsősorban a kultúrmérnökök (ők is nagyon kevesen voltak a rájuk osztott feladatokhoz képest), élükön a vízügyi szolgálat hazai megteremtőjével, a magyar vízgazdálkodás korából kimagasló, messze évtizedekre előrettekintő és előremutató szaktekintélyével, KVASSAY Jenővel.

Ő volt az, aki szorgalmazta és meg is alkotta a XIX. század végén (1879-ben) a harmadik, mindmáig élő egyik legszínvonalasabb, külföldön is a „szakmában” számon tartott műszaki folyóiratokat, a *Vízügyi Közleményeket*.

A könyvtár forgalmára, használatára vonatkozó adatokat az idő felemésztette, elszórt bibliográfiai utalásokból tudunk létezéséről. KVASSAY Jenő halála (1919. június 3.) után a vízügyi szolgálat e századi, nagyok közt is nagy egyénisége, SAJÓ Elemér pártfogolta a könyvtár ügyét. *Emlékirat vizeink fokozottabb kihasználása és újabb vízügyi politikánk megállapítása tárgyában* című tanulmányában részletesen szól a könyvtárról: *A vízi munkálatokra vonatkozó adatok és tapasztalatok összegyűjtése, Könyvtár* című fejezetben (*Vízügyi Közlemények*, 1931. január–június, 7–89. l.), Kortársai s kortársunk, a mai „vizesek” egyik nesztora, dr. LÁSZLÓFFY Woldemár a könyvtár tudora az 1930-as években. Ő lajstromozta először tudományosan is, szakszerűen a pár szekrényt megtöltő állományt.

A könyvtár történetére rányomta bélyegét, fejlesztését, de inkább sorsát meghatározta az éppen „ügyeletlen” felsőbb szerv hozzáállása. A szóbeli közléseken túlmenőleg írásban rögzített statisztikai adataink 1954-ből állnak rendelkezésre: de CHATEL Rudolf: *A vízügyi műszaki könyvtár a termelés szolgálatában*. Bp. 1955. VITUKI (azaz: Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Intézet.).

Ekkor még nem érte el az állomány a 10 ezer kötetet. Nyolc és fél ezer könyvet, 220 féle folyóiratot tudott magáénak a mindenki számára nyitva álló könyvtár. Ma is bárki igénybe veheti szolgáltatásait. Tíz év alatt — 1954–1964 — három és félezer kötettel gyarapodott a könyv, s újabb 100 fajttal a folyóirat állomány. Napjainkban a könyvtárba évente átlag 740 kötet könyv és 390 féle folyóirat érkezik.

Az 1969. december 31-i állomány: 25 ezer kötet könyv, 33 ezer egység folyóirat, periodika, ami magában foglalja a részben már holt anyagot is.

Az állomány négy csatornán áramlik a könyvtárba: vétel, csere, ajándék és köteles példány szolgáltatás (1968-tól) formájában. Főbb „mutatók” az 1969. év végi adatok alapján:

	<i>könyv</i>	<i>folyóirat</i>
vétel	49%	52%
csere	11%	37%
ajándék	28%	11%
köteles példány	12%	—%
	100%	100%

¹ A „vízikönyv” speciális fogalom; nem hidrológiai vagy hidrográfiai tárgyú szakkönyvet, hanem olyan, kézzel írott, eredetileg íveken készült, majd 20–30 év után egybekötött törzskönyvszerű művet jelent, amely egy-egy folyónak, vagy nagyobb folyam esetén egy-egy szakasznak minden lényeges adatát számszerűen és leíró jelleggel is tartalmazza. Tehát: az egyes szelvényeken átfolyó vízmennyiségeket (a vízállásokhoz rendelt) számszerűen adja meg; a jégviszonyokat, az árvízi tapasztalatokat viszont leírászerűen adja. A „vízikönyvek” szükség szerint ábrákat és táblázatokat is tartalmaznak. Mivel egyedi példányok, és több mérnök-nemzedék műszaki tapasztalatát egyesítik, pótolhatatlanok. Értékük éppen ezért összegszerűen ki sem fejezhető. (*A szerk.*)

Az állomány nyelv szerinti megoszlása:

magyar nyelvű	53%	33%
orosz nyelvű	15%	7%
angol nyelvű	14%	16%
német nyelvű	8,5%	15%
francia nyelvű	4,5%	10%
egyéb nyelvű	5%	19%
	100%	100%

A beiratkozott olvasók száma 1954–1969 között éves átlagban 300–550 fő között váltakozott; a kölesönzók száma 1500–3000 között. A kölesönzött könyvek száma éveken át stagnál, általában 1300–1500 kötet forgalommal. Ugyanakkor az igénybe vett folyóiratok száma rohamosan emelkedett, az utóbbi években közel háromszorosára (tudományos-műszaki forradalom!), 3000-ról (1964) 8800-ra (1969).

A folyóiratok kölesönzése 1969. december 31-i hatállyal megszűnt. Helyben olvasás továbbra is van.

A könyvtári tevékenységhez egyre inkább hozzá tartozik a dokumentáció mellett a bibliográfiai szolgáltatás. Az utóbbi másfél évben a vízügyi szolgálat, a vízgazdálkodás egyes részterületeire vonatkozó szakbibliográfiák készültek a könyvtárban, melyek közül a jelentősebbek: Ipari vízgazdálkodás-56 adat; A Balaton-200 adat; A soroksári Dunaág-80 adat; A Velencei-tó-104 + 96 adat (műszaki tervek jegyzékével!); A korszerű vezetés feladatai a tudományos-műszaki forradalom támasztotta követelmények tükrében, tekintettel a vízügyre — 360 adat.

A könyvtár jelenleg a pesti Duna-korsón, a TONET-ház földszintjén és pincéiben (könyvraktárak!...), a Vigadó tér 3. sz. alatt működik.

VIDA SÁNDOR

Száz éve született az orvosi bibliográfia megteremtője, Fielding Hudson Garrison (1870–1935). Ő volt az amerikai orvosi könyvtár megteremtője is, aki egyben az amerikai orvostörténetet is tudományos szinten megindította. Fiatalon az amerikai hadsereg orvosi könyvtárába (Army Medical Library) kerül. Megdöbben a orvosi bibliográfiának teljes hiánya, az orvosi könyvek és folyóiratok tekintetében fennálló valóban kaotikus állapot, és megkezd az ésszerű orvosi bibliográfia megteremtésére a most már világszerte elfogadott és használt kezdeményezéseket. Az INDEX CATALOGUE, majd az INDEX MEDICUS GARRISON zseniális kezdeményezései. Az ő tudományos, gyakorlati és szervező tevékenysége tette a Hadsereg Könyvtárát az USA Nemzeti Orvosi könyvtárává (National Library of Medicine), amelynek hosszú időn át igazgatója volt. A New York-i orvosi akadémiaival — New York Academy of Medicine — való szoros kapcsolata, amely éppen GARRISON kezdeményezésére alakította ki könyvtárát, lehetőséget teremtett részére az orvosi könyvtárügy szinte valamennyi problémájával való megismerkedésre és alapvető kezdeményezésekre. GARRISON szerencsésen egyesítette a nagytudású könyvtáros és az orvostörténet művelőjének tevékenységét. Az orvosi inkunabulumokról írott munkája az orvostörténet terén alapvető. Beutazta szinte az egész világot, mindenütt az orvostörténet és elsősorban az orvosi könyvtárügy iránt érdeklődve, tapasztalatokat szerezve, gondolatokat ébresztve. Budapesten 1929 augusztusában járt, amikor a budapesti nemzetközi orvostörténeti kongresszuson való részvétel céljából Európába utazott. Ehhez az útjához kapcsolódva járta be a többi európai fővárost is, mindenütt az orvosi könyvtáros és az orvostörténész szemével értékelve a látottakat. Megfigyeléseiről és első-

sorban orvostörténeti tanulmányairól a New York-i orvosi akadémia folyóiratában (*Bulletin of the New York Academy of Medicine*) számol be. Feldolgozza az orvostörténetnek szinte valamennyi fejezetét. A régi orosz orvostörténet, az indiai orvostörténet, az európai orvostörténet érdekesebb fejezetei mind az ő tollából válnak az amerikai orvosolvasóközönség olvasmányává. Ő tisztázza az első orvostörténeti folyóirat megjelenésének hiteles körülményeit. Halálát követően Martin M. CUMMINGS: *Contributions to the Medical History by Fielding H. Garrison* címen összegyűjti a nagynevű orvostörténész és könyvtárszervező 1925–1935 években a New Yorki Orvosi Akadémia folyóiratában megjelent orvostörténeti vonatkozású közleményeit, amelyeket a nagy érdeklődésre és a tanulmányok változatlanul időszerű voltára tekintettel a Hafner kiadó (New York—London) díszes kiállításban 989 oldalon 1966-ban megjelentetett.

BUGYI BALÁZS

Régi kéziratok sorsa. GOETHE kézírata — az eddig 60 000 márkára értékelt *Dichtung und Wahrheit* — egy hamburgi árverésen most 460 000 márkáért talált új gazdára. A kézirat tulajdonképpen az önéletrajzi mű vázlata, a kiadásra készített eredeti feljegyzések szövege. Jelenlegi tulajdonosa nem akarta megnevezni magát, de külföldre vitte. — Ugyanezen az árverésen GOETHE *Faust*-jának három oldaláért az eddigi becslés tízszeresét, 180.000 márkát fizetett egy londoni kereskedő. A német intézetek képtelenek voltak lépést tartani a rendkívüli áremelésekkel, s üres kézzel távoztak. GOETHE összesen 27 kéziratáért megközelítőleg egy millió márkát kértek az árverésen. Ugyanennek az aukciónak másik szenzációja egy HÖLDERLIN-levél volt (48 000 márkáért), és HÖLDERLIN egyik cikkének kézírata (34 000 márkáért). (N)

Wagner irattárát, többek között olyan rendkívüli értékű kéziratokat, mint az *Istenek alkonya*, *Lohengrin*, *Trisztán és Izolda* kézzel írott partitúráit a legjobb ajánlattevőnek eladásra kínálták fel a bajorországi Bayreuthban. Feltétel, hogy a gyűjtemény Bayreuthban maradjon és a WAGNER-kutatók hozzáférhessenek. WAGNER örökösei négy millió dollárnak megfelelő összeget remélnék ebből az eladásból. (N)

Buday György fametszetei. Budapest, 1970, Magyar Helikon, 205 l.

Kitűnő minőségű levonatok készültek BUDAY György nyolevankét fametszetéről, s ezek a reprodukciók a gyomai Kner Nyomdában, SZÁNTÓ Tibor tervei szerint ízléses kötetű álltak össze, hogy jólsikerült válogatásban áttekintést adjanak az Angliában élő mester életművéről. A gondosan megoldott tipográfia, a szelíd, de elegáns kötés, a művészi grafikákhoz méltó finom papiros stílusosan mutatja be a műbarátoknak BUDAY György munkásságának lényegét, hiszen egész tevékenysége mindig szoros kapcsolatban állt az igényes könyvkiadással, a legnemesebb bibliofil törekvésekkel. Van és volt néhány kiváló magyar fametsző, aki századunkban ennek a sokszorosító grafikai technikának legjelesebb művelői között foglal helyet, remek lapok százaival szerepel a hazai és külföldi közönség előtt. De úgyszólván egy se akadt olyan, akinek a termése ilyen szorosan kötődne a könyvművészethez, a szép könyvek kultuszához.

Tévedés lenne viszont BUDAY György működését az arisztokratikusan értelmezett bibliofília nézőpontjából megítélni. Mindig is távol állt tőle az egzkluzivitás szelleme, soha se kívánt hozzáférhetetlen különösségeket propagálni, nem vállalkozott arra, hogy az egyedi egzotikumok gyűjtőit szolgálja. Rendkívül komolyan vette a műfajával járó tennivalókat, azt, hogy a fametszet a művészi értékek széleskörű elterjesztésének az eszköze, unikumok helyett az eredeti mű minőségét sorozatban kínálja a műértőknek. Negyven éve — mint a Szegei Fialatok Művészeti Kollégiumának vezetője — példát statuált már első műveivel is, a demokratikus szépségeszmény kialakítására törekedett, a népművészeti publikációkhoz, a népszokások és hiedelmek felidézéséhez a kor kipróbált színvonalán álló metszetekkel csatlakozott, a modern magyar képzőművészet eredményeinek gazdagításával

próbált tömegkulturális igényeket kielégíteni.

A Magyar Helikon kiadásában napvilágot látott anyag is arról tanúskodik, hogy BUDAY György művészetének éltető eleme a mind nyíltabb publicitás, a hozzáértő, dolgozó nép okos gyülekezetének tájékoztatása az egyetemes művelődéstörténet emlékezetes reemei felől, kedvelt műformáinak meggyőző erejéről. Aki hajlamos a könnyelmű általánosításokra, BUDAY Györgyöt egyszerűen illusztrátornak nevezi, valamiféle alkalmazott grafika képviselőjének, aki inkább csak másodlagos feladatokat lát el, irodalmi, folklorisztikai szövegekhez könyvdíszeket csatol. A differenciáltabban gondolkodók tudják már, hogy a művészi minőség nem függ a címkéktől, az emblémáktól; a reprezentatív „nagy művészet” műfajában is lehet értéktelent csinálni. A könyvművészet alkotói — sok évszázad tapasztalatai szerint — egyébként se tekinthetők bizonyos kiszolgálószemélyzet ügyes kezű technikusainak. BUDAY György személyes érdeme éppen az, hogy a fametszet nyelvén sikerül kifejeznie a közreadott olvasmányok szellemiségét, minden „illusztrációja” egyben vallomás is, mely intellektuális, emocionális képzetek segítségével jeleníti meg az eredeti élményt, a klasszikusok, a népköltők, a szerzők közvetlen hatását.

Műveiben a legszembetűnőbb éppen az, hogy nincs bennük semmi ornamentális jelleg, díszítőszándék. Pedig pályakezdésének nagyobb vállalkozásai akaratlanul is mechanikus megoldásokra csábíthatták volna, hiszen a népköltészeti, népzenei kiadványokhoz újabban a faragások, textilek, kerámiák által sugallt stilizáltságot veszi igénybe a legtöbb grafikus. BUDAY György olyan fametszettekkel járult a székelő népballadáknak, a rétközi parasztnesek közreadásához, melyek a saját belső törvényeik szerint szóltak a felgyűjtött vándormotívumok megrendítő változatairól, a fekete és fehér foltok izgalmas kontrasztjaival jellemezték

a néplélekben lejátszódó drámákat. Később SHAKESPEARE, Omar KHAYYAM, James JOYCE írásaitól kapott impulzusok is saját érzékenységének a fokozatait jelezték, munkái mind egyértelműbben tükrözték mesterük megérzéseit, hangulatait.

Holott a metszetek előtt közölt önletrajzi vázlat világosan érzékelteti, hogy BUDAY György szokatlanul tartózkodó természet, művészeknél ritkán tapasztalható szemérmességgel nyilatkozik működésének életbevágó meghatározóiról. Akinek azonban nem idegen a faducokat felszántó vésők járása, aki látja, miként suhannak, harsannak a fények a látomás nyomasztó foltjai között, aki észreveszi, hogyan nyit utat a művész a remény sugarának a szegények sorsára boruló viharfellegekben, az BUDAY Györggyel találja magát szemtől-szembe, egy nagyon is szubjektív művészet egyedülálló jegyeivel ismerkedik meg. Mint a grafológus a leírt sorokból, a műértő ugyanúgy BUDAY György kezevonásából, légiesen adagolt fehéreiből, komoran kísértő feketéiből egyéni felfogást, de egyben történelmi értelmezést vehet ki. Az illusztrálandó anyag így a személyes közlendők formabontásának lehetőségévé válik, mellyel a fegyelmezett elme bár csak mértéktartóan él, páratlan művészi alkalmat nyer nézetei, sejtései kifejezésére. A problémákban elmélyülő, reflexiókra hajlamos tehetséget, mint amilyen BUDAY György, a kötött feladat az ábrázolás tömörítésére, az alakítás intenzitásának a fokozására ösztönzi.

POGÁNY Ö. GÁBOR

Pálvölgyi Endre: Könyvek a vádoltak padján. Budapest 1970. Gondolat. 223 l.

„Rara temporum felicitas, ubi quae velis sentire et quae sentias dicere licet” — azaz: ritka szerencsés korszak, melyben szabad érezned, amit akarsz, és megmondanod, amit érzel — mondotta TACITUS. Ez a kérdés áll PÁLVÖLGYI Endre munkájának középpontjában, melyben a szerző négy jelentős mű üldöztetésének végigkísérésén át bizonyítja azt a tételt, hogy a történelem során az újak, a haladó gondolatnak a kimondása mindig erős akadályokba ütközött — mégis, minden átmeneti vereség ellenére a gondolat került ki győztesen a harcból.

A haladó eszmékkel szemben a hatalom történeti távlatban mindig gyengének bizonyult, ezért is nem érhette be soha az eszmei harccal, ezért állították a harc

szolgálatába egész hatalmi apparátusukat a mindenkori uralkodó osztályok. Az üldözött, tiltott, megsemmisítésre ítélt könyvek, a bennük hordozott haladó eszmék győzelmét bizonyítja PÁLVÖLGYI jól dokumentált kötete.

Az *évszázad legveszedelmesebb könyve* fejezet, az első „kis történet” a francia felvilágosodás jelentős képviselőjének, HELVETIUSNAK a *De l'esprit* című művének története. A vádak — bár itt a XVIII. század ötvenes éveiről van szó — szinte szóról-szóra megegyeznek a magyarországi huszadik századi sajtó- és könyvperek vádjaival: a társadalmi rend felforgatása, az állam nyugalmának megzavarása, az alattvalók uralkodó iránti hűségének megingatása, istentelenség, szemérmertlenség. Többnyire még a megfogalmazás is azonos.

A második történet címe: *A szerző büntetése: halál*, RAGYISCSEV *Utazás Pétervárról Moszkvába* című művének útját mutatja be, mely a szerző öngyilkosságával zárul le 1802-ben. Amint PÁLVÖLGYI írja bevezető soraiban, összehasonlítva a francia filozófus és az orosz jogász esetét: HELVETIUS filozófiai érvekből kiindulva jutott el a politikai következtetésekhez, RAGYISCSEV pedig a konkrét jelenségek vizsgálatára alapján állapította meg, hogy a változás elkerülhetetlen. S bár a cenzor — a cím után utiraiznak vélvén a munkát — engedélyezte annak kinyomtatását, egyetlen nyomdász sem vállalta a könyv kiadását. RAGYISCSEV tehát nyomdát rendezett be lakásán, s majd fél esztendeig dolgozott, míg az *Utazás* elkészült. Hivatalos megbízatások, majd perbefogás és hetévi száműzetés, új cár, új remények, a végső családás s az önkéntes halál — ez volt az *Utazás* szerzőjének sorsa.

A *lefüggönyözött fiáker* frappáns címet viseli a harmadik történet: Gustave FLAUBERT *Bovarynéjének* pere. Öt évig írta FLAUBERT a regényt, melynek közlése 1856 őszén indult a *Revue de Paris*-ban folytatásokban. S hiába voltak a szerzőt erősen sértő húzások és rövidítések, a pert nem tudta elkerülni. Az ügyész a keresztény erkölcs nevében két évi börtönbüntetést javasolt, a kitudón képzett védő azonban sorra-rendre megcáfolta a vádakát, szellemesen alkalmazva az egyházi szövegekben foglalt tanításokat az érzelmi gyönyörűségek megbocsátásáról. S bár az ítélet megállapította, hogy a könyv egyes részei „olyan eszméknek adnak hangot, amelyek sértik a közszemérmert és ellentételek a társadalom alapját képező intézményekkel... a mű szigorú megrovást érdemel...”, mégis felmentette az író a vád alól. Nem véletlen, hogy jó néhány évtized múlva, 1931-

ben, egy magyar költő vers-perében, a szeméremsértés és vallásgyalázás vádjával kapcsolatosan azt írta SUPKA Géza, hogy „Flaubert emlékezetes Bovary-pöre óta amúgy is riszkáns dolog az irodalom és az erkölcsstelség között levő jogi határok megvonása”. RADNÓTI Miklós *Újmódi pásztorok éneke* című verseskötetének hosszú peréről volt szó.

A negyedik könyv-per *A képhamisító* címet viseli, Ernst HAECKEL *Az ember származása és Linné főemlései* című műve körül zajlott a XX. század egyik legszenvedélyesebb tudományos vitája, egy olyan per, amely nem a tárgyalóteremben zajlott, hanem a legszélesebb nyilvánosság előtt, a napilapok hasábjain, röpiratok lapjain. Azt híhetnénk, hogy mivel a »vádlottra« nem várt bírói ítélet; nem fenyegette börtön vagy pénzbüntetés, ezért nem kellett félnie a per kimenetelétől. Valójában mégis igen sok forgott kockán; ha a vád beigazolódnék Haeckel egész életműve megsemmisül. PÁLVÖLGYI idézi LENIN megállapításait a kiváló természettudós elleni hajszával kapcsolatban: „Az egész világ filozófia- és teológia-professzorai nekigyürköztek, hogy ezereféle módon lehetetlené tegyék és megsemmisítsék Haeckelt... Haeckel... megmutatta azt, amit a professzori filozófia a közönség előtt, sőt önmaga előtt is rejtegetni próbált, tudniillik azt, hogy van egy pillér, amely egyre hatalmasabbá, egyre szilárdabbá válik... Ez a pillér a természettudományi materializmus.”

Az ötödik „történet”, az 1933-ban lezajlott náci könyvvetéseket s a *Népünnepély* az *Opera előtt* folytatását foglalja össze tömören. De ez a rövid, néhány oldalas összefoglaló is döbbenetes képet idéz fel. SA osztagok, brutális, vandál, fanatikus tömegek fáklásmenete, GOEBBELS demagóg uszítása, a HORTS-WESSEL hangjai — s az eredmény: 25 000 könyv elégetése, az írók menekülése, pincebörtönökbe zárása, koncentrációs táborokba gyűjtése, öngyilkosságba hajszolása. Nobel-díj és koncentrációs tábor — Carl von OSSIETZKY esete jellemzi talán legjobban nácizmus és kultúra viszonyát. Két évvel később a Kultúra Védelmében elnevezéssel összehívott párizsi kongresszuson egy Klaus nevű fiatalember számolt be a német írók illegális munkájáról — 6 maga például 3 regénykéziratot és 5 novellát hozott magával, melyek egy része illegális nyomdákban készült. Képet kapunk a náci cenzúráról: a ROSENBERG-hivatal 1936-ig ötezer kéziratot vizsgált át, s ebből 90 százalékot nem talált alkalmasnak kiadásra. Ezt az előzetes cenzúrát jól kiegészítette az utólagos cenzúra, azaz a fekete-

lista, mely először 1936-ban jelent meg, majd 1939-ben bővített kiadásban, 5580 mű címét tartalmazva. A sokféle index-típus közül megemlítjük még itt azt, mely az angol és az észak-amerikai szerzők tiltott műveit tartalmazta, 1942-ben jelent meg, és 1520 szerző szerepelt benne...

„A szavak megmaradnak...” — írta BÁLINT György. A *Könyvek a vádlottak padján*-ban szereplő írók és tudósok eszméi ma is hatnak, FLAUBERT igaz művészete ma is gyönyörködtet, a náci által tűzhalálra ítélt könyvek megmentésére indított nemzetközi akciók segítségével egyre nőnek, gazdagodnak az „Exil-Literatur”-gyűjtemények egész Európában.

M.G.Y.

Tamás Anna: Az Életképek (1846—1848). Budapest, 1970, Akad. Kiadó, 221, 3 l. (Irodalomtörténeti füzetek 68.)

A múlt század negyvenes éveinek divatlapjairól, amelyek pedig nemcsak a negyvennyolcas nagy fordulat, de az elkövetkező s egészen a századvégig tartó polgári életforma és életstílus legfőbb előkészítői közé tartoztak, még mindig csak néhány disszertáció áll rendelkezésre. Csakhogy ezek a disszertációk a folyóiratok külső történetének eléggé szegényes — mert az egész sajtótörténet összefüggését számon nem tartó — feltárása mellett a folyóiratok tartalmáról rendszerint csak bibliográfiát adtak; felsorolva a bennük megjelent cikkeket (esetleg egyéni felfogás szerint „jobbakra” és „gyengébbekre” osztályozva őket), megkísérelve itt-ott egy-egy anonim vagy álneves munkatárs külétének megállapítását. Pontosan ezt a módszert követi köztük még a viszonylag legjobb is, LESTI Viktornak *A Frankenburg-féle Életképek* címmel 1941-ben megjelent értekezése.

Minden okunk megvan tehát, hogy a negyvennyolcas forradalmat megelőző idők folyóiratait az irodalomtörténet és a sajtótörténet napirendjére tűzzük. És egészen helyes, ha ezt a revíziót éppen a FRANKENBURG-féle *Életképek* új értékelésével kezdjük. Mert kétségtelen, hogy a kortársakkal, a *Pesti Divatlappal* és a *Honderúval* összehasonlítva ez volt keddtől fogva a legtartalmasabb, de különösen kétségtelen, hogy a forradalom irodalmi előkészítésében ennek volt legnagyobb szerepe. Ez a szerep tulajdonképpen a még 1843-ban indult folyóirat három utolsó évfolyamában teljesedik ki, s így TAMÁS Anna témaválasztását helyesnek kell elismernünk.

Ezzel egyben rámutattunk arra is, hogy TAMÁS Anna nem az *Életképek* történetét

írta meg, hanem csak annak utolsó, kétségtelenül legfontosabb szakaszát. Szempontja nem sajtótörténeti, mert hiszen FRANKENBURG majd JÓKAI lapját mint irodalmi orgánumot jelöli meg műve tárgyául. Ugyanakkor tudatában van annak, hogy a *Fiatal Magyarország* (és az azt képviselő Tizek Társasága) tudatosan politikai szerepet vállal, és politikai felfogását az irodalomra is következetesen alkalmazza, elsőnek mondva ki, hogy, noha „irányrokosság a mű gyarlóságát ki nem pótolja”, ámde „legyen írói becsé még oly magas, ha lapjaink irányával meg nem egyezik, el nem fogadjuk”.

TAMÁS Anna a forradalmi fiatal Magyarország politikai és irodalmi elveinek összefüggését vizsgálja az *Életképek tartalmában*. Kutatásait ennek a központi témának rendeli alá, és a témának ezt a felfogását következetesen keresztül is viszi.

A legfőbb munkát, azt, amelyet az e korszakkal foglalkozó történelmi vagy irodalomtörténeti kiindulópontú folyóiratmonográfiák nem tudtak igazán megoldani (vagy nem is akartak), hogy tudniillik a vizsgált folyóirat tartalmának teljes analizéséből bontsák ki annak tendenciáit, céljait, hatásának tényezőit — ezt a munkát TAMÁS Anna becsülettel elvégezte.

A folyóirat külső történetének — főleg az 1846. év második felében végbement változásoknak — szentelt első főrész (*Örségváltás az Életképeknél*) után a legterjedelmesebb második szakaszát munkájának *Rovatok és műfajok* címmel teljesen a tartalomvizsgálatának szenteli. És ugyan csak nagyon helyesen ezen a főrészen belül is az elvi cikkeknek szentel legtöbb helyet, majdnem annyit, mint a szorosán vett irodalmi rovatnak — a költészetnek és a szépprózáának — összesen. Az elvi cikkek közé sorozza a színházi és irodalomkritikai rovatban közölt elvi kérdéseket boncoló írásokat is.

Az elvi cikkek beható részletezésével meggyőzően bizonyítja TAMÁS Anna alaptezését: az eredetileg polgári-liberális folyóirat a Tizek közreműködésének hatására radikális-demokrata irányba fordul. Az új irányzat érvényesülését fokozatokban látja megvalósulni: ezért külön-külön veszi vizsgálat alá a FRANKENBURG-féle *Divattalpnak* a Tizek előtti korszakát, majd a Tizek csatlakozásától JÓKAI szerkesztőségéig eltelt időszakot, végül az utolsó, 48 márciusáig tartó, immár teljesen a Tizek által vezetett periódust, amelynek írásai közül nem egy, mint mondja, 1848 márciusát érleli, a forradalom szükségességét, jogosultságát igazolja.

Különösen meggyőző az *Életképek* által

vezetett két vitának — az „irányköltészet” és a „színi hatás” körül folyó polémianak — a megoldása, ahol TAMÁS Anna jól veszi észre, és, azt hisszük, véglegesen elfogadható módon indokolja, hogy e vitákban amellet, hogy egész tartalmukkal a Fiatal Magyarország elvi álláspontját, új, forradalmi céljaitak tették érthetővé — a legtisztelietreméltóbb ellenféllel, a *Magyar Szépirodalmi Szemlével* szemben nem minden tekintetben elvi ellentéttről, de a más-más (és kölcsönösen ki nem magyarázott) kiindulópont perspektívabeli eltéréséről van szó. Talán csak azt lehetett volna még jobban hangsúlyozni, hogy Sükei csak a politika alapján (de a Tizek számára elengedhetetlenül vált politikai alapon) vitázik Erdélyivel — esztétikai alapkövetelmények feladására sem Sükei, sem Jókai nem gondol.

TAMÁS Anna erős oldala a tartalmi elemzés — ha a folyóirat elvi cikkek ismeretetésénél ez az elemzés ennyire sikerült neki, akkor nem kell sok elismerő szót fűznünk az irodalmi tartalom, az *Életképek*ben megjelent versek és elbeszélések jellemzéséhez sem. A folyóirat korszakainak tagolása itt némileg változik az előbbi fejezethez képest. A versek méltatásánál PETŐFI magaslik az *Életképek* valamennyi munkatársa fölé — és erről nem TAMÁS Anna tehet. Az *Életképek* lírai rovatának szakaszai tehát szükségképpen így következnek egymás után: PETŐFI előtt — PETŐFI közreműködése idején. PETŐFI verseinek irodalmi-esztétikai méltatása után a továbbiakban Petőfihez méri az őt megelőző, majd az ő csatlakozását követő korszak líráját. Mégpedig nemcsak a forradalmi gondolat érvényesülése és a témák megválasztása szempontjából, hanem a népiesség érvényesülése szempontjából is. És nem elégszik meg a műfaji kérdésekkel — népdalok, zsánerképek meghonosodása —, a PETŐFI-féle dalszerűség érvényesülését is kutatja és magyarázza.

A szépprózában a Tizek csatlakozása JÓKAI és PETŐFI elbeszélő művei által a népies-realistikus elem megerősödését, más beszélek a romantika továbbélését mutatják. Az utóbbiak, meg az életkép-szerű írások a fokozódó társadalombírálat szolgálatában állnak. Ennek — meg a különösen VASVÁRI Pál feldolgozásában szintén a forradalmi eszmék szolgálatába állított történelmi elbeszéléseknek — ellenére, TAMÁS végső megállapítása az, hogy az *Életképek* programja és elvei radikálisabbak, mint a novellák tartalma, eszméi. Kiemelt méltatásban részesül PETŐFI két népies elbeszélése, *A nagyapa* meg *A fakó leány s a pej legény*, amelyekről

TAMÁS Anna meggyőzően mutatja ki, hogy eddig érdemük szerinti figyelemben nem részesültek, hogy szerintük 1847 első felében, tehát még FRANKENBURG szerkesztősege alatt a folyóirat szempontjából is olyan jelentős, hogy hozzájuk fogható a Tizek későbbi termésében sem akad. Sok új szempontból világítja meg LAUKA *Falusi éjszakák* címmel megjelent életképsorozatának társadalmi mondanivalóját is.

Egy utolsó alfejezetben az *Életképek*-ben napvilágot látott *Vegyes műfajok, szerkesztőségi rovatok* jellemzése következik. TAMÁS itt már nem tagolja mondani valóját az *Életképek* fennállásának szakaszai szerint, láthatólag csak a teljesség vezet, amikor egyenként szemügyre veszi a rovat egyes csoportjait, az igen gyakori bel- és külföldi útibeszámolóktól kezdve a szorosan vett rovatokig, különösen a *Mi hír Budán?* közös címmel adott színes fővárosi hírekig, és meggyőzően bizonyítja, hogy ezt az utóbbi állandó rovatot a szerkesztés átvételétől kezdve maga JÓKAI írja. Ez az egyébként nem filológiai célkitűzésű értékezés legértékesebb — és cáfolhatatlan — filológiai eredménye.

Rövid összefoglaló visszapillantás után csak „kitekintés”-szerűen ad számot a folyóirat sorsáról 1848 végéig.

A nagy gonddal írt, évek munkájával kiérlelt dolgozat bizonyára sokáig tölti be majd a forrás szerepét a kor irodalomtörténete és sajtótörténete szempontjából. Mind tartalmát, mind módszerét csak elismeréssel fogadhatjuk. Talán többet tudunk meg, ha TAMÁS jobban kiterjeszti tudományos apparátusát. Az irodalomtörténetben kevésbé ismert nevek viselőinek nem ártott volna jobban utána járni. Így a joggal kiemelten méltatott PONGRÁCZ Lajosról, *Társadalmi egyensúly* című cikke kapcsán meg lehetett volna említeni, hogy már a *Kelet Népe* vitájában is részt vett. A szerző nem a filológiai részletproblémákat akarta megoldani, és ezt el kell fogadnunk. De főleg az első főrészben, az *Életképek* szerkesztőváltozása kérdésénél mégis érdemes lett volna újabb adatok után kutatni — hiszen ez, ti. a *Fiatalkor Magyarországra* bevonulása a lap vezetésébe minden szempontból döntő tény. TAMÁS Anna nem hoz új adatokat, illetve csak annyit, amennyit az egyébként dicséretes módon összcállított statisztikai összehasonlítása a lap 1846 előtti és utáni munkatársairól — elárul a végbement változás felől. Rejtve marad azonban továbbra is, hogy mi birta FRANKENBURGOT az ellenzékkel való tárgyalásra — mert a lap tartalma abban az időben még nem igazolja a hivatali állásával kapcsolatos félelmet —, de

főleg, mi birta a kormányt arra, hogy FRANKENBURG új állásra való, az osztrák uralkodó körök fukarságához képest eléggé költséges „átképzése” után miért hagyta meg neki a lap kiadási jogát, sőt miért engedte, hogy JÓKAI legyen a szerkesztő. (TAMÁS Anna nem említi, hogy FRANKENBURG mint kiadótulajdonos szerepelt 1848-ig, és ebből jövedelmet is húzott.) FRANKENBURG emlékiratainak az a tétele, hogy SZÖGYÉNY alkancellár barátságának köszönhetette az engedélyt, semmivel sincs igazolva. SZÖGYÉNY emlékirataiban (ezeket TAMÁS Anna nem idézi) nem említi az *Életképek* ügyét, pedig a sajtókérdésekhez nagyon is ért, a *Pesti Hírlap* engedélyezését és KOSSUTH szerkesztői kijelölését öt évvel korábban, a FRANKENBURGÉVAL analóg helyzetben ő magyarázza meg.

Íde tartozik annak a megemlézése is, hogy TAMÁS Anna levéltári anyagot nem nézett meg. A levéltári aktákat pedig LESI óta — tehát 30 éve — senki sem ellenőrizte újra és LESI disszertációjából sem derül ki pontosan, mit nézett meg ő maga, és mit vett másodkézből. Nem segít ezen, hogy FRANKENBURG és JÓKAI visszaemlékezéseit használta szerzőnk — mert sajnos FRANKENBURG lépten-nyomon szépíti a saját múltját, JÓKAI romantizálja a nemzetét. Mindkettő megbízhatatlan memoár-író.

A *vegyes rovatokból* egy-két jelentősebb cikket TAMÁS Anna kiemelt az elvi tanulmányok közé. Mégis, kissé mostohán bánt el hátralevő részükkel a *Vegyes műfajok, szerkesztőségi rovatok* című fejezetben. Szerintem itt is érdemes lett volna — ha nem is oly részletesen, mint az elvi cikkek-nél — az *Életképek* periódusai szerint tagolni és kissé részletezni az anyagot. Egy sereg politikai megjegyzés, az egykorú események egyre radikálisabb szellemű megbeszélése jobban kidomborodott volna. Az *Életképek* nem kizárólagos irodalmi folyóirat, de még ha az volna is, a történész számára, különösen, ha a forradalmi gondolat érlelődését helyezi a központba, mindenképpen itt volna elrejtve a legtöbb érdekes felvilágosítás. TAMÁS Anna érdekes felfedezése JÓKAI intenzív saját munkája a rovatokban. De ennek az ún. „újdondászi” rovatnak az igazi megalapítója FRANKENBURG, és hagyományait még a *Pesti Hírlaptól* hozta magával. Érdekes lenne tudni, mennyiben epigonja JÓKAI — kevésbé tehetséges — elődjének.

A rovatok témái közt nincs megemléítve az igen gyakran előforduló „nemzetiség”, „nemzeti nyelv” kérdése. E téren kétség-telenül tévedések is vannak — de éppen ezért mai felfogásunk magaslatáról jó lett volna megbeszélni ezt a kérdést és

például megállapítani, hogy Vahot sallangos hazafiságával szemben a Tizek fel fogása itt is haladóbb-e. Bizonyára nem hiába beszél az *Életképek* több számban a budai tájak nevének megmagyarosításáról: az akciót DÖBRENTÉI kezdeményezte, az ifjúság előtt régen népszerűtlenné vált akadémiai titkár. Mégis világos, hogy egyetértének vele.

Igazságot lehetett volna szolgáltatni a lap levelező-rovatának is, amely rendszert a számok borítékára szorult, de az egykorúakat — más forrásokból is kitűnőleg — igen érdekelte. És ez a rovat adhatott volna segítséget a lap olvasóközönségének megítélésére. TAMÁS Anna ezeket a sajtótörténeti részletkérdéseket elyszerűen hagyja ki tárgyalásából, és anyagának másirányú gazdagításával kárpótol is érte. De úgy hisszük, irodalom és olvasók valahogyan összetartoznak; és ha éppen az egyik összetartó szervről, a sajtóról beszélünk, valamilyen formában, ha csak néhány szóval is, ki lehetett volna térni rájuk. Az *Életképek* sikerének titka a Tizek irodalmi és társadalmi eszméinek ereje; hatásuk igazolása viszont jobban kitűnt volna, ha látnánk, mi érdekelte különösen az egykorú olvasót.

És jegyezzük meg, hogy az *Életképek* nem szándékozott megjelenését megszüntetni 1848 végén sem. Az utolsó számokban hirdetést olvasunk, melyben előfizetőket toboroz a következő évfolyamra. Egyben közli, hogy azt már nem JÓKAI, hanem NAGY Ignác szerkeszti majd. (JÓKAI ekkor már a *Pesti Hírlap* átvételéről tárgyalt, amelynek néhány száma 1849 január elején valóban az ő nevével jelent meg.) NAGY Ignác hirdetéséből kiderül, hogy erőteljesen foglalkozik a munkatársi gárda megszilárdításával és megújításával. És érdekes, hogy a Honvédelmi Bizottmány elnökének (KOSSUTH!) nyilatkozatára hivatkozik, aki határozottan óhajtja, hogy a harc ne hozzon szünetet az irodalmi életben. NAGY Ignác tervéből nő majd ki az ötvenes évek jellegzetes újfajta divatlapja vagy inkább első irodalmi napilapja, a *Hölgyfutár*.

TAMÁS Anna szép munkája megérdemli, hogy mielőbb folytatásra találjon. A magyar sajtó története a legsorsdöntőbb korszakban, a negyvennyolcas forradalom előtt, alig lesz megírható az övéhez hasonlóan alapos és biztos módszerrel értékelő tartalmi vizsgálatok nélkül a többi folyóirat és divatlap történetére nézve is.

DEZSÉNYI BÉLA

Magyar újjászületés. Hajdú-Bihar megye és Debrecen 1944. október—1945. április. Adatok, dokumentumok, bibliográfia. Debrecen 1970. Hajdú-Bihar Megyei Tanács V. B. 172 I.

Hazánk felszabadulásának 25. évfordulójára készült ez a kiadvány, és feltárja a jelenlegi Hajdú-Bihar megye és Debrecen város jelzett időszakának eseményeit, a népi demokratikus államrend kialakulásával kapcsolatos adatokat. Debrecen — az akkori főváros — eseményei országos jelentőségűek voltak, így az országos szervek — főleg az ideiglenes Nemzeti Kormány — tevékenységével bővebben foglalkozik a könyv. A múlttól szól a manák; a mai megyehatárok között élkhöz 25 évvel ezelőtti múltjukról.

A gyűjtött anyag három részre oszlik.

Az első rész időrendi sorrendben közli az eseményeket és az ezekhez kapcsolható adatokat (főként neveket). Csak a kutatás jelenlegi állása szerint hiteles adatokat vettek fel. Forrásaik: a kötetben található bibliográfiában felsorolt tanulmányok, korabeli sajtótermékek, az MSZMP megyei Bizottsága Archivumának dokumentumai és a megyei Levéltár „eseménynaplója”.

A második rész az egykorú dokumentumokból (rendeletek, felhívások, újságcikkek), az új élet indulására jellemző közleményekből ad válogatást tartalmi csoportosításban, a szemelvény jelölésével.

A harmadik rész a korszakra vonatkozó irodalom (résztanulmányok, cikkek, könyvek) bibliográfiáját tartalmazza. Ezeket követi a feldolgozott napilapok felsorolása. Végül név-, helynév- és tárgymutató egészíti ki a kiadványt.

A kötetet a Megyei Könyvtár munkatársai állították össze azzal a céllal, hogy egyetlen helyen találják meg az érdeklődők — tudományos kutatók, könyvtárosok, pedagógusok, népművelők, tanácsi és pártfunkcionáriusok, újságírók, diákok stb. — a jelzett időszakra vonatkozó irodalmat, fontosabb dokumentumokat. Elmondhatjuk, hogy a tervet szép eredménnyel oldották meg, és egy igen hasznos segédesszközt sikerült készíteniük a magyar újjászületés hónapjainak tanulmányozásához. A könyvecske csinos kiállításáért a debreceni Alföldi Nyomdát illeti a dícséret.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

Dolgozók Lapja 1944/45. Szolnok, 1969. Damjanich Múzeum. (Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 10.)

A felszabadulás 25. évfordulója kiváló alkalmat nyújt arra, hogy helyi jelentőségű, de sokszor még a nemzeti könyvtár és egyéb nagy gyűjtemények számára ismeretlen, esetleg ma már csak egy két példányban meglevő, 1944–1945-ben megjelent dokumentumokat, hírlapokat valamilyen formában újból kiadjanak. Az ilyen jellegű kiadványok a legtöbb esetben nem csupán helytörténeti jelentőséggel bírnak, hanem jelentős forrásmunkák lehetnek a történeti kutatás számára, és egyben alkalmasak nagy könyvtárak anyagának kibővítésére illetve kiegészítésére is.

Amint ismeretes, e korszakban sok helyen egy-egy újság megjelenése jelentette a normális élet megindulását. Így volt ez Szolnokon is. Ez a hasonmás kiadás a háborús események után Szolnokon először kiadott *Dolgozók Lapja* négy megjelent számát tartalmazza. Az első szám 1944. december 13-án látott napvilágot 500 példányban, a továbbiakban egyre emelkedő példányszámmal, telve igen sok helytörténeti adattal, de egyben túlkörözve az országos és világméretű eseményeket is. A lap folytatásának tekinthető az 1945 május elsején először megjelenő *Tiszavidék*, amely akkor hetilapként indult. E hírlap első és második számát is tartalmazza a kiadvány.

A hasonmás-kiadás elé KAPOSVÁRI Gyula írt színvonalas bevezetőt, amelyben a lap létrejöttének körülményeit és tartalmát ismerteti.

Sajnos a kiadvány technikai kivitelezése nem a legjobbnak mondható, a másolatok egyes helyeken egészen halványak, másutt teljesen olvashatatlanok. Az alkalmazott xerox eljárás lehetőséget nyújtana jobb külalakú, olvashatóbb kiadásra is.

Reméljük, hogy ez a jelentős szolnoki kezdeményezés sok követőre talál ország-szerte, és egyben tanulságul is szolgál gondosabb kivitelezésre való törekvésekre, mert az ilyen jellegű kiadványok megérdemlik, hogy esetleg nagyobb anyagi befektetéssel vagy több gondossággal használhatóbbak és tetszetősebbek legyenek.

BATÁRI GYULA

Magyar András: A diósgyőri „Jószerecsse” Dal- és Önképzőkör könyvtárának története. Miskolc, 1970 (Kiadja a Szakszervezetek Borsod megyei Tanácsa Központi Könyvtára), Borsod m. Nyomdaipari

Váll. 44 l. (Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Miskolc munkáskönyvtárainak története 1.)

Ritkán telik ennyire szerény terjedelmű nyomtatványban ennyi gyönyörűsége az embernek. Nem könyv, inkább csak broszúra — és az olvasását önkéntelenül nem az elején, hanem a végén kezdjük, a munka egész második felét kitöltő, gondosan, szépen reprodukált képek. A könyvtár alakulási jegyzőkönyve, majd egy elmosódó régi fényképen a gyártelep munkáséterme mint az első könyvtárhelyiség, hírlaprendelő levél, hírlapárverési jegyzőkönyv, egy régi tagsági jegy képe, közgyűlések és választmányi ülések dokumentumai a múltból, villamoskoesi belseje olvasásra kitett és kézbevett újságokkal (1928-ból!) — s a több mint húsz képből álló sor végén a mai szabadpolcos könyvtárhelyiség. Ezeknek a képeknek majd mindegyike bele kívánczok máris a talán egyszer megrándó teljes magyar könyvtártörténetbe.

A könyvtár történetéről szóló tanulmány rövidegével és szinte túlzott mérték-tartásával nagyon is sokat mond el a századforduló magyar munkástörekvéseiről, a művelődés következetes megszerzéséért folytatott lankadatlan munkáról. Szinte minden mondat adat a magyar vidéki városok kulturális törekvésehez. És különös hangsúlyt ad ezeknek az adatoknak, hogy az egyesület tagjai nem általában könyvtárt, hanem munkáskönyvtárt akarnak szervezni. Eközben hol védekeztek a kulturális és gyári fórumok irányítása ellen, hol felhasználták a kapitalista kiadási rendszer és a konkurrencia nyújtotta lehetőségeket. A könyv- és sajtótörténet számára is ismeretlen új adat az, hogy reklámozás, polera való kihelyezés fel-tételével ingyen küldtek példányokat egyes kiadók. Különösen jellemző, hogy az első világháború alatt a Légrády Testvérek kiadóvállalata az egyesület mozijában való hirdetés fejében ingyen újságelfizetést és könyvekből tiszteletpéldányokat adott. Példájukat néhány más kiadó is követte. De az egyik legérdekesebb adalék a két világháború közti korról, hogy a miskolci Villamossági Rt a Miskolc és Diósgyőr Vasgyár közt járó villamoskocsikon újsá-gokat helyezett el — nem kulturális indítékokból, hanem hogy a gyéren igénybevett villamos forgalmát fellendítsék.

A két világháború közt ugyan COURTS-MAHLER és magyar megfelelői válnak listavezetővé a beszerzésekben — de a munkások a kényszer miatt be nem szer-zhető művek íróival teremtettek közvetlen kapcsolatot: DARVAS József, FÉJA, SZABÓ

Pál, VERES Péter járnak előadni a vasgyáriaknak.

A munkát az egyesület könyvtárának beolvadása koszorúzza meg a mai Bartók Béla Művelődési Ház 100 000 kötetes állományába.

A kötet egy könyvtörténeti sorozat első tagjaként jelenti be magát. A további részeket nagy figyelemmel várjuk, hiszen joggal mondja a bevezető, hogy Borsod és Miskolc időben semmivel sem maradt el a fővárosi szakegyletek könyvtárai mögött.

A szép papíron készült, gondosan kiállított kötetecske az áldozatkész megyei tanácsot is, meg az előállító nyomdát is dicséri. A képszerkesztő: BUCSI Jenő.

DEZSÉNYI BÉLA

Bóna Ervin—Farkas János stb.: A tudomány néhány elméleti kérdése. Bp. 1970, Akad. K. 291 l. (Tudományszervezési füzetek. 4.)

BÓNA ERVIN, FARKAS JÁNOS, KLÁR JÁNOS, LŐRINCZ LAJOS és PACZOLAY GYULA tudományelméleti tanulmányait BÓNA ERVIN és FARKAS JÁNOS szerkesztésében tette közzé az Akadémiai Kiadó. A tanulmányok témaválasztásuknál és feldolgozási szintjükönél fogva egyaránt igénylik a szakirodalmi méltatást, még pedig olyan széles körben, amilyenre a szerzők tartalmilag is kiterjednek.

A szerzők a tudomány elméleti kérdéseinek elemzését kilenc problémakör köré csoportosították: a tudomány fogalma és közelítő jellemzése, a tudomány kapcsolatai, a tudomány fejlődési sajátosságai, a tudomány szerkezeti kérdései, a tudomány mai struktúrájának és fejlődésének néhány ellentmondása, a tudomány mint önmaga tárgya, a tudománypolitika néhány elvi kérdése, a tudományos kutatás néhány elméleti és módszertani kérdése s végül a kutatásszervezés és kutatásprognosztika néhány elméleti és módszertani problémája.

Tudománytörténeti vonatkozásban az említett kilenc fejezetből különösen az alábbi részek kiemelése indokolt: a tudomány mint rendszer és annak dialektikus sajátosságai, a tudományfogalom meghatározásának kérdései, a tudomány kapcsolata a többi társadalmi tevékenységrendszerrel, a tudomány és a kultúra kapcsolata, a mai tudományfejlődés néhány fő tendenciája, humanizáció, a korszerű tudományszervezés főbb aspektusai, belső és külső ellentmondások a mai tudománystruktúrában és tudományfejlődésben, a

tudománytan kérdései, a tudománypolitikai kutatások irányai, a tudományos kutatómunka szervezeti formái, kutatásszervezés és prognosztika.

Csak helyeselhető az, hogy a szerzők a tudomány kérdéseinek vizsgálatánál még a statikus pólusok vonatkozásában sem feledkeznek meg a mozgás törvényeiről, s leszögezik, hogy „a tudomány statikus oldala sem valamiféle abszolút nyugalmat, stagnálást fejez ki, hanem a tudomány dinamikájának relatíve stabil momentumait, viszonylagos állandóságot mutató csomópontjait” (17. l.). El kell fogadnunk azokat a megállapításokat is, amelyek a tudomány objektív és egyúttal pártos jellegére vonatkoznak (21. l.). Bármennyire is igyekezni kell elkerülésére, de mégsem lehet mentes a tudomány a tévedéstől, amely „a tudományos megismerés szükségyszerű eleme” (62. l.). A tudományirányításban érvényesítendő alapelveként meghatározott háromdimenziós organizáció: a horizontális, vertikális és genetikus-dinamikus aspektus egyidejű alkalmazása (107. l.) feltétlenül helyes célkitűzésre mutat. Ugyancsak dialektikus nézőpontra utal az az igény, hogy a magyarázó és általánosító funkció mellett nélkülözhetetlen az előrejelző tevékenység (117. l.). Kellő alaposággal foglalkoznak a szerzők a határtudományok (hibridizáció, integráció, kooperáció) egyre növekvő szerepével és jelentőségével, ezzel kapcsolatban a kollektív kutatómunka szerepével (133. l.). Hasonlóan értékesek a különböző tudományok specializációjának integrálásával kapcsolatban mondottak (136. l.). Bár e tekintetben a szerzők egymáshoz nem teljesen következtetések, az a megállapítás, amely szerint „a kutatásban legfőbb tényező az ember” (137. l.), gyakorlatilag és etikailag is helyesen levont végső konklúzióknak tekinthető. A tudomány mint „remény” és a tudomány mint „veszély” szembeállítására igen érdekes (173. l.). Alkalmat adna a humán tudományok szerepének fokozott méltatására. A tudománydokumentáció és informatika kérdéseinek több tanulmányban is visszatérő tematikája mindenhol mérsékelt, helyes szemléletet tükröz. Helyes itt ezeknek a segédtudományoknak a tudománystruktúra belső sajátosságaival való kapcsolataira is rámutatni (195. l.). A tudománypolitika komplexitása aligha vitatható, valamint az sem, hogy ennek a nézőpontnak érvényesítenie kell a tudományirányításban (222. l.). Ez teszi jelentőssé a tudománypolitikai kutatásokat (226. l.) és ennek több oldalról való megközelítését. Rendkívül fontos az alap-, alkalmazott és fejlesztési kutatásokkal kapcsolatban

kifejtett elmélet és — a szakirodalomban egyébként nem új — az a megállapítás, amely szerint feltétlenül kívánatos disztingválni a tiszta és irányított alap kutatások között (340. l.). A kutatásszervezés komplexitására vonatkozó az a megállapítás, amely szerint a jó kutatásszervezésnek nemcsak azt kell megmutatnia, hogy milyen kutatási tervek szülessenek és azok hogyan valósuljanak meg, de azt is, hogy a megindításra alkalmasnak ítélt kutatómunkát alapos felkészülésnek és döntéseknek kell megelőzniük (250. l.) — nagyon is aktuális gyakorlati kérdés még akkor is, ha elméletileg nem vitatott.

A tudománytörténeti tudományokról mondottak is kiemelési kívánnak. „Ez a régi múltra visszatekintő kutatási terület már sajátos megközelítési módjával, dinamikus-genetikus szemléletével is predestinálja az ilyen értelemben vett interstrukturális (vagy: transzstrukturális) karaktert. A modern tudománytörténet nem a tudomány múltjáról szóló epikus leírás, hanem főleg azt igyekszik feltárni, hogy a tudomány történetében hogyan jöttek létre a legfontosabb minőségi csomópontok és ennek megfelelően az egyes tudományfejlődési korszakok... A tudomány története nem tények és eszmék raktára, s a tudománytörténelemnek nem az a fő szerepe, hogy rendezze és nyilvántartásba vegye a leltári anyagot. A tudománytörténetnek nemcsak arra kell válaszolnia, hogy mit ért el a tudomány a különböző korszakokban, hanem — és egyre inkább — arra is, hogy hogyan és milyen külső és belső tényezők hatására érte el azt, amit elért. A tudománytörténet alapvető feladata a tudomány tartalmi oldala fejlődésének elemzése s az itt levő objektív törvények feltárása, tudományos törvényeként történő megfogalmazása” (191. l.).

Az alapvetően pozitív értékelés mellett, sőt ennek mellőzhetetlen részeként néhány bíráló megjegyzést sem mellőzhetünk.

Maga az összeállítás — óhatatlanul — szelektív, hiszen az egyes tanulmányok szerzői egy-egy témát választottak ki, s ez lehetetlenné teszi a problematika kerek kialakítását. Ez már a tanulmánykötet fő címében s az egyes fejezetekben is meg nyilvánul („néhány elméleti kérdés”, „a tudományos technikai forradalom néhány kérdése”, „főbb jellemvonások”, „néhány ellentmondás”, „néhány általános ellentmondás”, „néhány általános kérdés”, „néhány időszzerű kérdés”, „néhány rendszerezési kérdés”, „néhány elvi kérdés”, „néhány elméleti és módszertani kérdés”, „a tudományos kutatások irányításának egyes kérdései”). A komplexitás azonban, mint helyesen felismert aspektus, a szerző-

ket arra is kötelezné, hogy a lehetőség szerint fokozottabban törekedjenek legalább a választott témák teljesebb kifejtésére.

Nem róható a szerzők hibájára, hogy éppen e „fragmentumok” következtében meglehetősen gyakoriak az egyes tanulmányokban az átfedések, ami különösen akkor okoz zavart, ha ezek között ellentmondások is találhatók.

Ugyancsak nem lehet a szerzők rovására írni, hogy a teljesség érdekében olykor ismert tételekre is utalnak — ezt egyébként a bevezető is megjegyzi —, de az olykor hosszan átvett adaptációk gyengítik a szerzői állásfoglalások erejét, annál is inkább, mert rendkívül kevés a tanulmányok vita-anyaga. Néhol leegyszerűsítésekkel is találkozunk, talán éppen a vita elkerülése érdekében (pl. „a tudomány a szellemi munka terméke”, „volt idő, amikor nem létezett tudomány, de létezett technika”, „a fizikai és szellemi munka közötti ellentmondás rendkívül komplex jelenség”, „a szocializmust építő országokban jelenleg még sok helyen és sok vonatkozásban elmaradás tapasztalható a tudományos technikai forradalom kibontakoztatásával kapcsolatban” stb.).

A tanulmánygyűjtemény rendkívül értékes hírnöke a szocialista tudományelmélet hazai problematikája feltárásának. Örömmel kell fogadnunk az eddigi — elsődlegesen empirikus — tudányszervezési irodalom mellett jelentkező absztraháló és szintézisre törvő elméleti munkát, annál is inkább, mivel az összeállításban szereplő szerzők hivatott tollal és magas szinten tárgyalják a nagyon is időszzerű tudománypolitikai és tudányszervezési kérdéseket. Ugyancsak a szerzők érdeméül kell elkönyvelnünk higgadt, leszűrt szemléletüket, tárgyilagosságukat és tudományos alaposágukat.

TAKÁCS JÓZSEF

Könyvtártudományi Tanulmányok [I.]
1968. — Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács 26. sz. kiadványa. Szerk. Kovács Máté és Rácz Aranka. Budapest, 1968. Népműv. Prop. Iroda, 612 l. (soksz.)

Az évkönyvszerű kiadványnak szánt tanulmánysorozat megindításának indokát a szerkesztői bevezető abban látja, hogy a könyvtáros-társadalom jogosan igényli (elsősorban az OKDT-től) a szakmai publikációs lehetőségek kereteinek bővítését. Ennek egyik eszköze lenne ez az egyelőre egy-két éves periodicitással tervezett, nagyobb lélegzetű tanulmányokat

közlő kötet sorozat; a másik az inkább vitafórum-jellegű *Könyvtári Figyelő*. Az indok elfogadható, mert az igény valóban jogos. — Vitatkoznunk kell azonban a bevezetőnek azzal a részével, mely a *Könyvtártudományi Tanulmányok* és a *Magyar Könyvszemle* korrelációját érintve tesz megjegyzéseket utóbbi kiadvánnyal kapcsolatban. A kérdés a magyar könyvtárügy egy már sokat (véleményünk szerint túlságosan sokat!) vitatott kérdése; az ti., hogy vajon a *Magyar Könyvszemle* eleget tesz-e feladatának akkor, amikor elsősorban könyv- és könyvtártörténeti kérdésekkel foglalkozik, s kevés figyelmet szentel az aktuális könyvtárügyi és -politikai problémáknak. Itt most nem kívánunk a kérdés elvi és gyakorlati részében elmélyedni: ehhez számos kiadványfajta minőségi és mennyiségi elemzése lenne szükséges. Csupán megjegyezni kívánjuk, hogy a *Magyar Könyvszemle* a szakterület történeti jellegű stúdiumainak *egyetlen* fóruma (ami persze közel sem jelenti azt, hogy az aktuális témák elől elvszerűen és légmentesen elzárkózik!) — míg az aktuális problémák kifejtésére több általános és szakágazati publikációs fórum áll rendelkezésre. Úgy véljük, hogy ha a *színek* egészét szemléljük (tehát ha valamennyi szobajöhető publikációs formát szemügyre veszünk), akkor egyik irányban sincs ok az aggodalomra: az „élő magyar könyvtári kultúra”, ill. a magyar „írás-, könyv- és könyvtártörténet” (s mindkettőnek külföldi kapcsolata) egyaránt jelentőségüknek és jövőt formáló erejüknek megfelelő és arányos mértékben vannak képviselve. S úgy érezzük: a tudományt jobban szolgálja az alkotás, mint a lényegében céltalan vitakozás.

Ami most már magát a tanulmánykötetet illeti (melynek jellegével kapcsolatban helyesnek tartjuk a szerkesztő többi megjegyzését): itt is az alapjában nem történeti jellegű célkitűzésnek megfelelő arányban látjuk képviselve az elméleti, az aktualis-gyakorlati és történeti témaköröket.

Az elméletet Kovács Máté képviseli *A könyvtárszociológia alapproblémái* c. tanulmányával (13–112. l.), mely a dolog természeténél fogva bizonyos mértékben történeti elemeket is tartalmaz. Szerző a jelzett tudományágat a könyvtártudomány és a művelődésszociológia közös területének tartja, s így vizsgálja tárgykörét (a könyvtári kultúra társadalmi környezete), módszerét, ill. a nyert ismeretanyag rendszerésének lehetőségét. Elsősorban a módszernek arra a területére kell a figyelmet felhívunk, ahol (J. BERNAL útját járva) egzakt (demográfiai, biológiai, lélektani és gazdasági) tényezők figyelembevételével

dolgozik, s ezek alapján fejlődési trendeket is figyelembe vesz (Triebel-görbe általános és magyar modellje). A kulturális színvonalra és a környezetre vonatkozó statisztikai adatok ismertek: inkább azok „célirányos” csoportosítása tanulságos.

Az egész világ könyvtárügyének talán legbonyolultabb területéről, a szakkönyvtárakról ír PATAKY Ernő (113–206. l.), aki éppen az ún. „gyűjtőkori codex” munkálatai során nyert tapasztalatok alapján tudja kiválóan, hogy nem csupán a történeti múltban okozott nehézséget e terület problematikája. Jól érzi a fejlődés legsúlyosabb kérdését: a központi irányítás hiányát az állományképzés és a tájékoztató funkciók területén. Jól látja, hogy a művelődési forradalom következő lépésének nálunk is „a tudományos-technikai és a manager-i forradalom”-nak kell lennie. Hogy vajon e cél elérhető-e olyan központi szervezet nélkül, mely „kényszerítő erejű kooperációt” hoz létre — ma még kétséges. Ezt a kérdést véleményünk szerint, nem az eljárás mód „demokratikus” voltának mértéke fogja eldönteni (ilyen politikai tartalmú fogalommal való operálást ezen a területen a lényeg megkerülésének tartjuk!), hanem éppen a már említett „management”-fejlődés vastörvénye.

HÉBERGER Károly az egyetemi könyvtárak tevékenységéről és szolgáltatásairól értekezett (207–290. l.) egy 1967. évi részletes kérdőívre adott válaszok elemzésével. A ténymegállapításokon csupán kevés helyen lépett túl: a felmérés alapján készült javaslatok számos pontja még ma is aktuális — ezekkel a könyvtároskonferenciát előkészítő egyetemi könyvtári ankét során találkoztunk (elsősorban az árakkal progresszíven emelkedő beszerzési keretek iránti igény vonatkozásában!).

URBÁNNÉ HORVÁTH Júlia és URBÁN László (297–362. l.) a közművelődési (elsősorban a megyei) könyvtárakkal kapcsolatban dolgoztak ki egy olyan témakört, mellyel a tudományos könyvtárakban sem ártana foglalkoznunk: működésük gazdaságossági elemzésével. Témájuk a könyvtári munka rentabilitási utóalkulációja: „mennyibe kerül... ha egy olvasó belép a könyvtárba...”. Példák a vizsgálat jellegére: az üzemeltetés költsége (Ft/m³), hálózatszervezés (Ft/igazgatási egység), beszerzés, feldolgozás, kötetészet (Ft/kötet), olvasószolgálat (Ft/látogatás, ill. Ft/kölcsönzött kötet). Az adatanyag — ha azt nem mechanikusan alkalmazzuk — érdekes tanulságokkal szolgál. A konklúzió: elsősorban a drágább könyvek könyvtári forgalmazása gazdaságos, mivel az olcsóbbak forgalmi értéke és közvetítési költsége közepesen azonos.

Csupán említve most KERTÉSZ Gyula (járású könyvtárakról), VARGA Béla (bejáró munkások közművelődéséről) és KATSÁNYI Sándor (kisközségi könyvtárakról írt) tanulmányait, szólnunk kell még SEBESTYÉN Géza aktív „kortárs-írásáról”, mely *Az 1947. évi könyvtári törvénytervezet* címet viseli (581–612. l.). A tervezet első megfogalmazása a *Mai magyar művelődéspolitikai* (Bp. 1946.) c. kötetben látott napvilágot; S. most az előkészítés néhány részlete felől tájékoztat. A felszabadulás utáni kor kezdeti nehézségekben gazdag, de lelkesedésben, és szakértelemben sem szegény éveinek elképzelése törvényerőre ugyan nem emelkedett, de egyes tézisei hatottak a múltban és hatnak ma is. Szerző véleménye szerint még ma is vizsgálendő lenne a (tudományos könyvtárakkal jellemző módon alig foglalkozó) tervezetnek a kiskönyvtárakra, a könyvtári szakfelügyeleti rendszerre és a Könyvtári Tanácsra vonatkozó része.

Összefoglalóan: úgy érezzük, hogy a kötetre és a vele induló sorozatra szükség van. Örvendetes lenne, ha pár év múlva megállapíthatnánk, hogy a jelen égető kérdéseire válasz kereső tanulmányok megállapításai — szerény és tudományos hangvételük ellenére — nem pusztába kiáltó szóként hangzottak el.

TÓTH ANDRÁS

Medical History in Hungary 1970. (Orvostörténet Magyarországon. 1970.) Az Orvostörténeti Közlemények 4. számú supplementuma. A Semmelweisről elnevezett Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár kiadványa. Budapest. 1970. 198 l.

Minden tudományág számot ad időnként múltjáról, eredményeiről, ismerteti külföldi kapcsolatait és a világban elfoglalt helyzetét, rámutat jövőbeli fejlődésének lehetőségeire és a szándékolt útra. A Semmelweisről elnevezett Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár, valamint a Magyar Orvostörténeti Társaság díszes kiállítású kötete a magyar orvostörténeti tudományoknak ilyen szerű számvetése, amelyet időszerűvé a Nemzetközi Orvostörténeti Társaságnak 1970-ben Bukarestben megrendezett XXII. nemzetközi (világ) kongresszusa tett. E kongresszus hivatalos küldötteinnek és prominens személyiségeinek nyújtotta át e kötetet RÉTI Endre, a Semmelweisről elnevezett Budapesti Orvostudományi Egyetem Könyvtárának igazgatója, Orvostörténeti Társaságunknak akkor főtájkára, most elnöke és ANTALL József, a Semmelweisről elnevezett Orvos-

történeti Múzeum és Könyvtár igazgatója az *Orvostörténeti Közlemények* főszerkesztője, Orvostörténeti Társaságunknak főtájkára, számot adva a kötetben egyrészt a magyar orvostörténelem múltjáról, jelen helyzetéről, másrészt közölve azokat az előadásokat, amelyek a kongresszusra bejelentésre kerültek, bár azok egy része ténylegesen nem is került megtartásra.

A kötetet két általános érdeklődésre számot tartó közlemény vezeti be. A magyarországi orvostörténeti kutatás múltját ismerteti SCHULTHEISZ Emil és TARDY Lajos, majd ANTALL József a Semmelweis szülőházában létesített Orvostörténeti Múzeumot mutatta be, a leggazdagabb értékeket jól sikerült fényképek egész sorával illusztrálva, megbeszélve egyben az orvostörténeti gyűjtések és gyűjtemények történetét is Magyarországon. A Múzeumban őrzött értékes érem- és pénzgyűjteményt HUSZÁR Lajos ismertette különös tekintettel a római eredetű érmékre és az erdélyi származású numizmatikai emlékekre, rámutatva a numizmatikának orvostörténeti fontosságára. BORSOS Béla a magyarországi gyógyfürdőkben végzett ivókúrákhoz használt iparművészeti becsű edényeket a Múzeum gazdag anyaga alapján beszélte meg.

A bukaresti XXI. Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszuson két minket közelebről érdeklő témakör került megbeszélésre:

a római kor orvostörténete és Románia orvostörténetének nemzetközi vonatkozásai, különös tekintettel a külföldön élt és tevékenységet folytatott jelentős román orvosokra és a Románia területén élt és működött külföldi orvosokra.

Az első kérdést két iránymutató előadás tárgyalta magyar vonatkozásaiban: KABA Melinda az aquincumi ásatások történetének, jelentőségének rövid ismertetése után a római légiós városnak, Kelet-Pannónia székvárosának orvostörténeti emlékeiről nyújtott érdekes és színes képet. REGÖLY MÉREI Gyula pedig a római korból származó fossilis csontvázak patológiai feldolgozásával tett tanúbizonyságot a magyar orvostörténelmi kutatásban jelentős paleopatológiai irányzat eredményességéről.

A második kérdéssel a következő előadások foglalkoztak. KAPRONCZAY Károly a 300 éve meghalt COMENIUS János Ámosnak, a négy éven keresztül a sárospataki kollégiumban tanító nagy humanista pedagógusnak orvosi vonatkozású és higiénés tárgyú adatanyagát foglalta össze. BUZINKAY Géza a MIKES Kelemennek törökországi leveleiben felfedezhető orvosegészségügyi vonatkozásokat taglalta.

SZÁLLÁSI Árpád a Mária Terézia által 1770-ben kiadott egészségügyi alaptörvényünk keletkezését és jelentőségét ismertette. BÜGYI Balázs a háromszáz évvel ezelőtt Erdélyben megtelepedett örmény származású nagy orvosok életművét tárgyalta. RÉTI Endre a mai Románia területéről származó és a pesti egyetemen tanult magyar, román és szász diákoknak orvosdoktori értekezéseit dolgozta fel igen élvezetesen. ZALAI Károly a kolozsvári egyetemen annak megalakulásától egészen 1918-ig benyújtott gyógyszerészdoktori értekezések anyagát értékelte a gyógyszerész-történeész elhivatottságával.

ANTALL József a magyarországi egészségpolitika terén az abszolutizmus és a liberalizmus irányzatainak történetét foglalta össze. HALMAI János a XVIII. század második felében Magyarországon működött gyógyszerészek szociális helyzetét ismertette bőséges adat-anyag alapján. HUSZÁR György a nagy román származású pesti fogorvostanárnak, NEDELKO Dömének életművét ismertette. ANTALL József és KARASSZON Dénes a Magyarországon élt, tanult és itt tanszéket is nyert kiváló román mikrobiológusnak, Victor BABES-nek életét, tevékenységét, Romániába történt hazatérését és ottani professzorsága alatti működését ismertették megbeszélve a magyar orvostudományhoz fűződő kapcsolatait is.

A nagyon érdekes kötet jellegének megfelelően elsősorban ugyan a római kori, valamint az erdélyi vonatkozású orvostörténeti kérdéseket beszéli meg részletesen, de nagyon világos áttekintést nyújt a magyar orvostörténeti kutatás helyzetéről, múltjáról és lehetőségeiről. Valamennyi a kötetben foglalt közlemény újszerű adatok gazdagságát öleli fel, és nem régen megjelent közlemények felújítása, ezzel is bizonyítva a hazai orvostörténeti kutatásoknak alaposságát és újdonságra törekvését. Az orvostörténeti kutatásnak a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár körüli csoportosulását bizonyítja a Múzeum és a Könyvtár kutatóinak sokrétű közleménysorozata is a kötetben. A múlt — beleértve a közelmúlt — hazai orvostörténeti kutatásait is értékelve rá kell mutatnunk arra az öröndetes tényre, hogy a kötet szerzői között nem kis számban találni történészeket, régészeket, művészettörténészeket is, bizonyítva az orvostörténeti kutatásnak interdisciplinaris jellegét. A *Medical History in Hungary* 1970 a magyar kultúrtörténetírásnak érdekes és fontos megnyilatkozása, amely a tudomány- és a technikatörténe-szek részére is érdekes és hasznos olvasmány.

BÜGYI BALÁZS

György József: Az Akadémia könyvtára egykori Goethe-szobája és nevesebb magyar látogatói. Bp. 1968. 25 l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei 55.)

Az ELISCHER-féle GOETHE-gyűjtemény kerek ötven éven át az MTA Könyvtárának bibliofil- és irodalomtörténeti érdekessége volt. Az anyanyelvi irodalom tisztelete — az Elischerek északmagyarországi cip-szerek voltak —, az alapító baráti körének Goethe-rajongása, valamint a kor gyűjtő divatja által létrejött gyűjtemény anyaga (közötte 34 db. autográf vagy szignált GOETHE-kézirat, első kiadások, arcképek, ásványok stb.) külföldön is ismertté vált, és sok, évente átlag 2000 látogatót vonzott. HELLER Ágost gondozásában katalógus is készült róla 1896-ban. A két helyiségből álló egykori „Goethe-szobának” külön vendégkönyveket fektettek föl, amelyek most kerültek elő, és GYÖRGY József kitűnően felépített tanulmányának közelebbi tárgyát képezik. A szerző a 3 kötet alapján (1896—1905, 1905—1931, 1932—1945) ismerteti a gyűjtemény történetét, és időrendben felsorolja az emlékkönyvek nevesebb bejegyzőit, a magyar tudományos és művészeti élet sok fontos egyéniségét, pl. EÖTVÖS Károlyt, KODÁLY Zoltánt (1901-ből!), JÁSZAI Marit, STEIN Aurélt stb. Szívesen vettük volna, ha az összeállítás a külföldi illusztris bejegyzőkre is kiterjed. Az utolsó bejegyző — az egyetlen említett külföldi — egy szovjet gárdaőrnagy 1945 májusában, s feltehetőleg ő volt a gyűjtemény utolsó látogatója is, mert az ostrom alatt károkat szenvedett kiállítást megszüntették és a könyvtár megfelelő osztályain helyezték el. Örömmel olvassuk most, hogy az Akadémia talán újra felállítja a gyűjteményt és nemcsak GYÖRGY József kiadványának szép fényképmellékletein láthatjuk.

V. A.

Mándi Péter: A könyv és közönsége. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1968. 295 l.

A humán területen dolgozók, a kultúra ügyeivel foglalkozók számára rendszerint idegen a közgazdasági szemlélet, a statisztikai adatok halmaza. Ezért félt, hogy ez a könyv nem jut el közönségéhez, vagy nem oly mértékben, mint ahogy az szükséges lenne. Mert MÁNDI művét igen széles körben forgathatnak eredménnyel: a szűkebb könyvszakma, a könyvkiadás és a könyvkereskedelem szakemberein kívül

a könyvtárosok, tanárok, népművelők, a sajtóban és a tömegtájékoztató egyéb területein tevékenykedők és mindenki, aki aggódik és fáradozik Magyarország szellemi életének előbbreviteléért. Mert a közölt statisztikákból, táblázatokból, számhalmazokból a szerző közérthető stílusban érzékletes helyzetelemzést fogalmaz meg. Teljesíti azt, amit a bevezetőben ígér: ez a könyv szakkönyv, de nem a szűk szakma ügyeit tárgyalja, hanem a nemzeti művelődés egy fontos területéről rajzol képet.

A kép a könyvkiadás és a könyvtárhálózat mennyiségi mutatóinak 1945-től végigkísért fokozatos növekedése ellenére is sok elgondolkodtató, negatívumot jelentő adatot tartalmaz.

A legfontosabbak a következők. Magyarország 15 éven felüli lakosainak 39%-a, tehát jóval több mint $\frac{1}{3}$ -a egyáltalán nem olvas könyvet. Ugyancsak a 15 éven felüli lakosság $\frac{1}{7}$ -e más sajtóterméket sem olvas, tehát minden hetedik „felölt” lakos egyáltalán semmit nem olvas. Iskolázottság szerint: a nyolc általánost végzettek $\frac{1}{5}$ -e nem vesz kezébe könyvet. Az olvasás indítékainak vizsgálata is elszomorító adattal szolgál: minden tizedik olvasó unalmának elűzésére, gondolatainak elterelésére fordul a könyvhöz.

A más vonatkozásban elég gyakran pozitívként emlegetett sajátosság: szépirodalmunk mindig is nagy társadalmi szerepe e könyvstatisztikákban negatív oldaláról tükröződik. A szépirodalom szemmel látható túlsúlya MÁNDI adatai szerint egyúttal a tudományos és ismeretterjesztő irodalom, a szakkönyvek alacsony részesedését jelenti. Az utóljára olvasott könyvek statisztikájában 79% jut a szépirodalomra és csupán 11,7% a non-fiction műszóval jellemezhető művekre. Mint MÁNDI közli, ez az adat Nyugat-Németországban 22%. Ugyancsak meglepő és nem örvendetes jelenség, hogy az olvasmányok összetételében a tudományos és ismeretterjesztő művekkel csaknem egyenlő súllyal szerepelnek az ifjúsági könyvek: 9,2%-kal. 16 éven felüli olvasókról van szó! Teljes mértékben egyet kell tehát értenünk MÁNDI Péterrel abban, hogy „az ismeretközlő műfajok alacsony részesedése, olvasmány-összetételünk túlságosan szépirodalmi jellege korszerűtlen tünet, és arra int, hogy e téren még sok a tenni- és változtatni való”. A szakmunkásoknak csak a fele szokott szakkönyvet olvasni, rendszeresen pedig csupán 14%-uk, vagyis kb. minden hetedik szakmunkás. Ez annak ellenére van így, hogy könyvkiadási struktúránk megfelel a fejlett országokénak: a fiction, illetve a non-fiction kategóriájába

tartozó művek aránya a kiadott könyvek számát tekintve 1 : 5, a példányszámot tekintve 1 : 2,5.

MÁNDI igen sok szempontból végzett elemzése közül bennünket kettő érdekel különösbbe: a könyvtárüggyel és a sajtóval kapcsolatos. Legfontosabb megállapításait a következőkben összegezhetjük. A felnőtt olvasók olvasmányainak mintegy $\frac{1}{5}$ -e könyvtári könyv. Az üzemi könyvtárak szerepe a közfelfogástól eltérően, igen fontos: teljesítményük (Budapestben) nem sokkal marad el a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár forgalmától. Az üzemi műszaki könyvtárakkal kapcsolatban negatív jelenséget kell kiemelnünk: munkások alig élnek ezzel a kölcsönzési lehetőséggel. A közművelődési könyvtárak, biztató fejlődésük ellenére, egy feladatot a továbbiakban sem lesznek képesek ellátni: az új könyvek áradatával való lépéstartást.

MÁNDI adatelemzése közül egyet érzek kevésbé elfogadhatónak. Véleményem szerint itt adatait túl pozitívan értékeli: mert igaz, hogy a falusi könyvtárügy imponáló méretekben fejlődött, és igaz lehet, hogy minden községben megtaláljuk a falu könyvtárát, de túl kevésnek tartom annak megállapítását, hogy „a könyvállomány gazdagságában és változatosságában még mindig nagy a különbség a város és falu között”. Az a tény, amit MÁNDI maga említ, hogy a falvakban a nem olvasók aránya meghaladja az 50%-ot, s amit a falusi könyvtárak hihetetlenül rossz állapotáról és elenyésző hatékonyságáról akár csak riportokból tudunk, e helyzet problematikuságának alaposabb és részletesebb feltárására támaszt bennünk igényt.

Annak alapján, hogy a könyv olvasók gyakorlatilag teljes létszámban olvasnak újságot, időszaki sajtóterméket, míg viszont az újságolvasók egyharmada nem jutott még el a könyvhöz, szerző — igen helyesen — nagy szerepet tulajdonít a sajtónak. Nem direkt könyvpropagandára gondol itt elsősorban, hanem arra, hogy a sajtó az olvasás megszerettetésével megerősítheti a könyv nélküli réteg és a könyv kapcsolatát, és az időnkénti olvasót is rendszeres olvasóvá nevelheti. Különösen érdekesek a Ganz-MÁVAG-beli munkások körében végzett vizsgálatok eredményei, amelyek szerint az átlagosnál magasabb olvasói szintet képviselő réteghez egyáltalán nem jut el az *Élet és Irodalom* és egyetlen egy folyóirat sem. Tekintve, hogy a munkások elsősorban nem könyv-, hanem újságolvasók, ízlésüket, világszemléletüket a napilapok határozzák meg és a Nők Lapja, amelyet a nőknek

több mint 70%-a olvas, s amelynek a férfidolgozók körében is sok híve van.

Teljes mértékben egyetérthetünk szerzőnek azzal a megállapításával, hogy a közönségzondázásnak idővel rutinmunkává kell válnia. Ezt nemcsak a könyvkiadás és a terjesztés érdekében tartjuk szükségesnek, hanem úgy is, mint az ízlés- és tudatformáláshoz nélkülözhetetlenül szükséges tájékoztató forrást.

A könyvben közölt adatok közül még egyet kell kiemelnem: MÁNDI munkája 1800 példányban jelent meg. Ezt a számot az olvasásszociológiai vizsgálatok különös aktualitása és a könyv hasznossága miatt egyaránt kevésnek tartom.

WINTERMANTEL ISTVÁN

Kamarás István: Munkások és az olvasás.
Budapest 1969, Népművelési Propaganda Iroda, 202 l.

Üttörő munkát végzett a szerző a munkások olvasásának elemzésével, mert ez volt az első vizsgálat, amely hazánkban a társadalom egyik alapvető osztályának egészét reprezentáló mintasokaság művelődésének egyik tartományára vonatkozó adatokat és következtetéseket megismertette az érdeklődő szakemberrel. Szakembert kell írunk, mert a könyv kis példányszáma és terjesztésének módja lehetetlenné teszi, hogy a laikus érdeklődők és a kérdésben bizonyos fokig illetékesekkel rendelkező tisztségviselők a könyvtárakon kívül is hozzáférhessenek a műhöz. Fontosnak kell tartanunk a vállalkozást azért is, mert rámutat arra a tényre, hogy ilyen nagy volumenű munkát az olvasás szociológiai aspektusaival is foglalkozó szakember csak abban az esetben tud elvégezni, ha azt valamelyik társadalmi szervezet anyagilag támogatja. A vizsgálat következtetéseit közlő mű tükrözi az alkalmazott módszer eredményességét, s egyben néhány kisebb hiányosságra is felhívja a figyelmet.

Az interjú módszerrel készült felmérés során előre kiképzett kérdezőbiztosok segítségével 2610 főt kérdeztek meg. A mintavétel figyelembe vette a nemek arányát, a szakképzettség, az egyes iparágak és földrajzi megoszlásuk kvótáit. Az interjúalanyok kijelölése a véletlen kiválasztás módszerével történt. A kérdőív 31 zárt és nyitott kérdést, valamint 9 mellékletet tartalmazott.

A vizsgálat kiterjedt a napilapok, képlapok, folyóiratok olvasására; a könyvet olvasók, nem olvasók és rendszeres olvasók

körének meghatározására; a könyv, könyvtár és olvasás kapcsolatára; az olvasás indítékaira, céljaira és az igényekre; a szerzőknek, műveknek és műfajoknak az olvasmány kiválasztásában betöltött szerepére; az olvasmányokból szerzett élményekre és azok hatására, végül a kapott adatok alapján a munkás olvasók ízlésszintjéről és olvasásuk fejlettségi fokáról olvashatunk.

A vizsgálat hipotézisének lényeges kiindulópontja, hogy a hírlap- és a könyv-olvasás kiegészítik egymást. Az újságolvasás rendszeressége az alap, amelyre a könyvolvasás gyakorisága épülhet, s a könyv nyújtotta élmény befogadása visszahat a sajtóval szembeni elvárásokra. A megkérdezetteknek 93%-a olvas napilapokat, ezek közül 73% rendszeresen. A szépirodalmi és tudományos folyóiratok olvasottsága minimális. Feltétlenül fel kell figyelünk bizonyos hetilapok olvasottságának viszonylag magas százalékára, s bár a szerző is megemlíti, fokozottabban kell hangsúlyoznunk: ezeknek a hetilapoknak gyakran szirupos elbeszélései és történetei legalább olyan veszélyt jelentenek az olvasói ízlés alakulására, mint a lektűrök. A hetilapok hatására teljes biztonsággal akkor következtethetünk majd, ha elkészül egy vagy több ilyen jellegű folyóirat tartalmi elemzése.

Annak ellenére, hogy hazánkban több szélesebb körű olvasásvizsgálatot végeztek, ezek eltérnek egymástól annak meghatározásában, hogy milyen gyakoriság tekinthető rendszeres olvasásnak. Bár a tanulmány szerzőjének nem lehetett feladata, hogy bizonyos kritériumok alapján minden kutató számára elfogadható kategóriákat állapítson meg — úgy gondoljuk —, az általa használt besorolás: rendszeres olvasó, aki a kérdéses időpontjában olvasott, alkalmoszerű, aki az elmúlt negyedévben olvasott egy könyvet, egyszeri olvasó —, aki régebben mint az utóbbi negyedév olvasott valamely művet és nem olvasó — más vizsgálat esetében is elfogadható bizonyos finomítással.

A fentiek alapján a munkások 48 százaléka rendszeres, 17 százaléka alkalmoszerű, 10 százaléka egyszeri olvasónak tekinthető, 25 százaléka nem olvas könyvet.

Az olvasás rendszerességét leginkább az iskolai végzettség és az életkor befolyásolja. Ezeknek az objektív adatoknak a bontásában találjuk a legnagyobb különbséget. Az iskolai végzettség növekedésével ugyánszerűen megnövekszik a rendszeresen olvasók és csökken a nem olvasók százaléka, az életkor növekedésével párhuzamosan emelkedik a nem olvasók százalékaránya.

A nők több könyvet olvasnak, mint a férfiak, de a napilapokból történő hírfogyasztás nagyobb százalékarányban jelentkezik a férfiaknál. Sajátos módon a városi életmód nem növeli a rendszeresen olvasók arányszámát a falusi életmódot folytató munkások rovására.

Az iskolai végzettség és az életkor mellett az olvasás gyakoriságát a szabadidő szintén döntően befolyásolja. Itt kell — véleményünk szerint — a vizsgálat egyetlen lényegesebb hiányosságára utalnunk, nevezetesen arra, hogy a kutató nem vizsgálta az olvasásnak a munkások szabadidejének szubjektív struktúrájában betöltött helyét, s nem informálódott, hogy véleményük szerint hetente mennyi időt töltenek olvasással. Komplexebb képpel rendelkezniék a munkások olvasásáról, ha nem is időmérleg segítségével, de véleményük alapján elhelyezhetnék az olvasást a többi szabadidő-tevékenység között. Egy kérdésblook elhelyezése a kérdőívben nem jelentett volna lényeges munkatöbbletet sem a kérdezőbiztosoknak, sem a feldolgozást előkészítő kódolóknak.

Igen pozitívan értékelhetjük, hogy a megkérdezettek csaknem felének társadalmi elvárásai könyvvel kapcsolatosak, s a sok könyvvel rendelkező embert a kétharmad kedvezően értékeli.

Az olvasási szokások kutatásához szorosban kapcsolódik az olvasott könyv beszerzési forrásának vizsgálata. A szerző megállapítja, hogy a könyvtár vagy az üzemi könyvtár nem játszik jelentős szerepet a munkások olvasásában. A könyvtáros státuszát nem sokra értékelik, 12 foglalkozás között a 11. helyen említik.

Az olvasási szokások ismeretében KAMARÁS megnyugtatóan biztos módszerrel vizsgálja az olvasással kapcsolatos igényeket és elvárásokat, de nem hagyja figyelmen kívül az olvasmány hatásait sem. Három kategóriát állít fel a kiválasztás módjának elemzéséhez: belső indíték (író-téma-műfaj) — közvetítők segítségével — nem tudja. Ehhez kapcsolódik az olvasás céljának, az olvasási igényeknek elemzése. A megkérdezettek 23 válaszlehetőség közül többet is megjelölhettek, s az így kapott eredmények alapján 9 igénykategória különíthető el: 1. szórakozás, 2. aktivitás, 3. presztízs, 4. boldogságkeresés, 5. önmagára ismerés, 6. etikai igény, 7. kötelező olvasás, 8. ismeretek szerzése, 9. szükséglet. A szerző több alkalommal is említi az *escapismus* problémáját. Véleményünk szerint ha az *escapismus* kimutatható, bár ez elmélyültebb vizsgálatot követelne, nem egyedül, hanem más igénykategóriákkal együtt jelentkezik, s alapja nem a világtól való teljes elfordulást, hanem

bizonyos problémák időleges megkerüléseinek igényét jelentheti.

Az olvasmányfajták vizsgálata azt mutatta, hogy a megkérdezettek fele szépirodalmat is, csaknem ugyanakkora száralék szórakoztató könyveket is, minden negyedik olvasó ismeretterjesztő műveket is olvas. Az iskolai végzettség növekedésével párhuzamosan emelkedik az ismeretterjesztő, valamint a szépirodalmi művek olvasásának aránya és csökken a csak szórakoztató jellegű könyvek igénylése.

Értekes felvilágosítást kapunk az utójáról és az addig olvasott szerzők műveiről. A Központi Statisztikai Hivatal néhány évvel ezelőtt az országos panelen végzett vizsgálatának adataival összevetve azt állapíthatjuk meg, hogy JÓKAI hegemoniája csökken, vele együtt sajnálatos módon MÓRICZ, MIKSZÁTH és TOLSZTOJ szerepe is. Helyüket részben színvonalas írók, részben REJTŐ és BERKESI művei foglalják el. A lektőrnek nagy szerepe van a munkások olvasmányai között, a legutoljára olvasott könyvek 45%-a tartozott a szépirodalomhoz, 38% lektűr volt.

A mai magyar irodalom iránti érdeklődés az iskolai végzettség emelkedésével egyenes arányban nő, hasonlóképpen a külföldi kortárs írók igénylése. Az új irodalom iránti érdeklődés eredményeként a régi irodalom olvasásának szerepe csökken.

Az olvasott regények hatásának vizsgálatát a megkérdezettek mintegy 20%-ánál lehetett megvalósítani. Ennyien adtak választ arra, hogy az olvasott könyv miért tetszett, illetve nem tetszett.

A munkások ízlésszintjének vizsgálata 5 vers segítségével és 10 regény érték szerinti sorrendbe állításával történt, amelyet szakértők által összeállított skálával hasonlítottak össze. Egyéb összehasonlítási alappal nem rendelkezvén megállapítható, hogy a munkások olvasók értéksorrendje eltér a szakértők által felállított skálától, de mégis közelebb helyezkedik el ahhoz, mint a parasztolvasóké.

A szerző vizsgálati eredményeinek birtokában a munkások olvasását közép-helyen jelöli meg, s utal az ebből eredő ellentmondásosságra. Csaknem egyenlő arányban igénylik a csak szórakoztató és magasabb igényeket is kielégítő műveket, értékes irodalmat éppen úgy olvasnak, mint lektürt. Maradandó olvasmányélményként könyvelik el a társadalmi, valamint erkölcsi összefüggéseket feltáró regényeket, de az „izgalmas” és „szerelmes” könyveket is.

A tanulmány értékes szolgálatot tett, nemcsak a munkások olvasási szokásainak, igényeinek és elvárásainak feltárásával, hanem a demográfiai tényezők

bontásában tett megállapításaival is, amelyek az alkalmazott módszerrel együtt más társadalmi rétegek vagy foglalkozási csoportok vizsgálatában is hasznos útmutatást nyújtanak. A szerző számos következtetését az *irodalom-szociológiában* is kiindulópontnak lehet tekinteni.

SENTIRMAI LÁSZLÓ

Fiatl és felnőtt olvasók a város peremén. (Újpesti és ferencvárosi tapasztalatok.) Szerk.: GÁL Györgyné. Bp. 1969, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 62 l. (Tapasztalataink a felnőttkönyvtárakban 10.)

A sorozat újabb kötete két tanulmányt foglal magában. Kovács Lajosné a 28. sz. könyvtár elemzése alapján az 1964–65-ös tanévben általános iskolát végzett, felnőtt könyvtárba átiratkozó fiatalok gyermekkönyvtári olvasottságát és további olvasmányait vizsgálja.

A másik tanulmány szerzője, LUKÁCS Györgyné az *Olvasók az Aszódi úton* címmel a 23-as könyvtárban folytatott vizsgálatokról ad képet. Ezúttal nők, férfiak, munkások, ipari tanulók, diákok, nyugdíjasok, mintegy 100 emberből álló olvasócsoporthoz és három kérdés: az olvasó ízlése, a könyvkiválasztás módja és a könyvtár hatóköre került a reflektorfénybe. A szerző többek között arra is rámutat, hogy a szabadpólc mellett sem hanyagolható el a könyvtáros anyagismerete, és az ízlésfejlesztés területén pedig még hangsúlyozottabban szükség van a könyvtáros hivatalos tudatára és politikai tudatosságára. Külön figyelemre méltó a tanulmány írójának az az észrevétele, hogy a könyvtáraknál ún. rejtett olvasóréteggel is számolnunk kell. Arra a kérdésre, hogy „ki olvassa még a kölcsönzött könyveket?” a kérdésre adott válaszokból kiderült, hogy „100 olvasónknak 174 családtagja is olvassa könyveinket, sőt ezenkívül 28 jóbarát vagy szomszéd is. Könyveink összesen tehát 202 olvasónál fordulnak meg. Ezek az adatok azonban nem tükröznének statisztikáinkban. A nem családtag „orv-olvasók” száma az itt említetténel sokkal magasabb”.

Ez a — táblázatokban is gazdag — kötet a sorozat többi kötetéhez hasonlóan figyelemreméltó megállapításokat tartalmaz. A tanulmányokban felvetett izgalmas kérdések mielőbbi országos felmérést igényelnek.

MÉRŐ ÉVA

Kelemen János: Mi a strukturalizmus? Bp. 1969, Kossuth K. 126 l. (Napjaink kérdései.)

A könyv tudománynépszerűsítő és ideológiai tájékoztató funkciót kíván betölteni. Legfőbb célja az, hogy a címében feltett kérdésre egyetlen szóval válaszolhasson: Mi a strukturalizmus? egyfajta filozófia, és hogy bizonyítsa: ebben a filozófiában, jellegzetességeiben, kialakulásában a modern polgári gondolkodás sikertelen kiütkeresését kell látnunk. Eből adódik a könyv szerkezete: filozófiatörténeti bevezetés után a nyelvészeti és a szociológiai strukturalizmust ismerteti. Mindkettőt az idealista tudósoknak abból a szándékából származtatja, hogy ideológiai és társadalmi jelenségek vizsgálatára objektív módszert kívántak kidolgozni. Összegző fejezetként a strukturalista ideológiát, a Michel FOUCAULT gondolkodástörténeti művében megnyilvánuló filozófiát ismerteti.

A két középső fejezet jól látja el ismeretterjesztő feladatát: a szerző, akinek korábban is jelentek meg már tanulmányai e tárgykörből, érzékelhetően vezeti le, hogyan jönnek létre szaktudományos problémák megoldása során olyan új fogalmak és magyarázó elvek, amelyek egy általánosabb világszemlélet lehetőségét rejtik magukban. Ugyancsak érdeme a szerzőnek, hogy megmutatja: abban, hogy a részösszefüggések ragyogó elemzései, amelyeket a strukturalisták adtak, mesterkélt konstrukciókba, a fejlődést tagadó filozófiába egyesülnek, milyen szerepe volt a marxista filozófia, a marxista gondolkodás és tudományosság egyes hiányosságainak.

Egészében véve azonban a könyv nem jól látja el feladatát. Az alapkérdés: módszer-e vagy filozófia a strukturalizmus, egyszerűen csak felmerül, nem kapunk magyarázatot, miért fontos egyáltalán ez a kérdés. További hibája a kötetnek: ahhoz, hogy ismeretterjesztő célját megvalósíthassa, szerző túlságosan is nagy filozófiai-nyelvi műveltséget tételez fel olvasójáról: a filozófiatörténeti áttekintés túl tömör, túl rohanó, s az átlagolvasó számára érthetetlenül szakszerű. Ez a filozófiai igényesség ugyanakkor elfogadhatatlanná teszi azt a túlságosan is egyszerűsítő gondolatmenetet, amit az önmagában jó 2. és 3. fejezet ismeretterjesztő jellege indokolhatott csak. A strukturalizmus ugyanis korántsem korlátozódik csak a nyelvészetre és az etnológiára. A pszichológiában, a történettudományban, a matematikában való jelentkezése legalábbis említést, az irodalomtudományban betöl-

tött szerepe pedig, ha ilyen jellegű munkában esetleg nem is önálló fejezetet, de félmondatnál mindenképpen többet érdemelt volna.

További hiányossága a kötetnek, hogy nem ad tájékoztató bibliográfiát. Ezt a hiányt VOIGHT Vilmos pótolta a *Valóság* 1970. évfolyamában megjelent kritikájában.

Kár, hogy a szerző nem találta meg a helyes arányt a tudományos ismeretközlés és a filozófiai propaganda helyes kettős céljának megvalósításánál, mert különben e könyvével KELEMEN János és sorozatával a kiadó fontos feladatot vállalt magára.

WINTERMANTEL ISTVÁN

Index acronymorum selectorum. 6. Instituta oeconomica. Bp. 1969, MTA Könyvtára. 556 l. (A Magyar Tudományot Akadémia Könyvtárának közleményei. 57.-)

Napjaink társadalmi életének intenzitását, a gazdasági és tudományos éles forradalmi fejlődését tükrözi az egyesülések és tudományos intézmények számának ugrásszerű emelkedése. Ezzel óhatatlanul együtt jár az intézmények rendszerint amúgy is összetett vagy egyébként hosszú elnevezésének rövidítése s a szakirodalomban, a kiadványokon, levelezésben, hivatkozásokban a rövidített, rendszerint a kezdőbetűkből, de a mássalhangzók torlódása vagy az azonos rövidítések kikerülése, illetőleg éppen a jól hangzó cím érdekében attól eltérő, képzett elnevezés használata. Nincs olyan szakember, aki saját munkaterületén ismerhetné valamennyi jelentős egyesülés, vállalat, tudományos társaság stb. rövidítését, még kevésbé a kisebb intézményekét. Ezen túlmenően egyszerűen képtelenség lenne, az intézményekkel általában foglalkozó, a kiadványokat gyűjtő, tarifáló és feltáró intézmények, könyvtárak és dokumentációs szervek munkatársait ilyen — egyébként felesleges — adathalmaz ismeretére szorítani.

Nagyon helyes kezdeményezés volt tehát a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának elsősorban a könyvtárosok számára készülő sorozatterve, a *Vocabularium Abbriviarum Bibliothecarii* és a terv megvalósításaként nagy műgondal, könyvtárosi precizitással készített kötetek kiadása. A sorozat 6. kötete ezúttal a gazdasági intézmények (bankok, jelentős kereskedelmi vállalatok, gyárak stb.), másrészt a szakmai érdekvédelmi szervek (elsősorban a szakszervezetek)

névrövidítéseit oldja fel. Több mint 15000 tételt tartalmaz, s mintegy 30 nyelv rövidítéseit veszi figyelembe. Nemcsak az élő rövidítéseket tarifálja, hanem visszanyúl a múltba, teljességre törekedve a jelenben és szelektálva a múltat illetően.

Az összeállítás használhatóságát jelentősen könnyíti az 5 nyelven (magyarul, oroszul, angolul, franciául és németül) írt előszó, amely nemcsak bemutatkozást tartalmaz, hanem eligazítást is ad a kezelés és felhasználás tekintetében. Az előszó után irodalmi jegyzéket közöl, amely jól dokumentálja megalapozását, az összeállítók alapos szerkesztési munkáját. Nélkülözhetetlen technikai segédlet a fordításokban szereplő betűjelek feloldása. Ez után következik a munka tartalmi része, két fejezetben: 371 oldalon latin nyelvű, de magyar betűkkel (ékezetes magánhangzókkal) kiegészített ABC-s rendben és 159 oldalon a cirill betűs rövidítések rendszerében. A két, tartalmilag lényeges jelentő rész között, segédletként van közbeiktatva a pénznemek rövidítésének jegyzéke. Tárgymutató indexe a fő részekre utal.

A munka méltatását kiadásának indokoltsága, közelebről az előszó adja. Szükségessége nem is lehet vitás. A szerkesztők jó munkáját, a teljesség megközelítését, a gyűjtés fáradságos és rendkívül alapos eredményeit a szótár forgatása közben s különösen a használatban láthatjuk és értékelhetjük. Könyvtárosi alaposág, szerkesztési rutin és az előző kötetek kiadása során szerzett tapasztalatok értékesítése jellemzi. Csak a hasonló segédletek összeállításában gyakorlott szakemberek tudják azonban igazán értékelni tudományos rangját, amely még saját műfajából is kiemeli.

A munka tartalmi részével kapcsolatban erőltetett és ezért teljesen felesleges lenne minden észrevétel vagy bírálat. Ez lényegében „foghatatlan”, mert nem változtathat az értékelésen az sem, ha mégis előfordulna olyan rövidítés, amely az összeállításban nem szerepel. A „szűrőpróbák” mindenestre igazolják a teljesség ígértét, a gyakorlat azonban — óhatatlanul — kivételt teremthet. Mindez nem von le értékéből. A szerkesztés technikájában némi következetlenségre mutat a több nyelvű címek és a latin nyelvű tartalomra utalások váltakozó használata (az előszó 5 nyelvű, a bibliográfiai adatok felett latin nyelvű, a pénznemek mutatójánál latin nyelvű, a betűjelek feloldásában ismét öt nyelvű felirat tájékoztató). Helyes lett volna ezenkívül, ha a szerkesztő teljes tartalommutatót is ad.

A kiadványon árjelzés nincs, s ez arra

mutat, hogy könyvvarusi forgalomba nem kerül, amit sajnálattal kell tudomásul venni, mivel maga az összeállítás és a szerkesztés nemzetközi használat céljaira törekszik, s ez indokolt és remélhető is.

Az összeállítás tartalmi és szerkezeti érdemeiért elsősorban MORAVEK Endrét illeti a dicséret, s vele együtt munkatársait: BODNÁR-BERNÁTH Edithet és TULOK Magdát, végül a lektorokat: PAPP Sámuel és TÁRKÁNYI Gyulát is. A kezdeményezés jelentőségét felismerő tudományos intézmény: a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára jó célt és jó munkát támogatott. Hasznos szolgálatot tettek a szerkesztők és a kiadó a tudományos kutatóknak, a dokumentációt szerkesztő és használó szakembereknek, de általában a művelt és művelődni vágyó olvasóknak is.

TAKÁCS JÓZSEF

Rocznik Historii czasopiśmiennictwa Polskiego Tom VIII, Zeszyt 4. Wrocław—Warszawa—Kraków 1969. Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 157 l.

A Lengyel Tudományos Akadémia Lengyel Sajtótörténeti Kutatócsoportja folyóiratának legutóbbi száma az előbbiekhöz hasonlóan színvonalas tanulmányokat közöl a lengyel sajtó történetének legkülönbözőbb időszakából. Jerzy ŁOJEK, a 18. század sajtójának kutatója ezúttal az 1791—1793 között megjelent francia nyelvű tájékoztató hírlap, a Gazette de Varsovie kiadóirol és szerkesztőiről emlékezik meg. Jerzy MYŚLIŃSKI *Galiczia tudományos folyóiratai az autonómia korszakában (1867—1914)* címmel, főleg rendszerező és statisztikai jellegű bevezetést publikált a téma mélyreható elemzése céljára. Zenon KMIECIK az 1882—1909 között Péterváron megjelenő *Kraj* hetilapnak a „Lengyel—oros megegyezés programja” érdekében kifejtett tevékenységét dolgozta fel. A külföldi lengyel sajtóval foglalkozó cikksorozat keretében Andrzej PACZKOWSKITól *A franciaországi lengyel sajtó 1918—1940 között* címmel jelent meg tanulmány. A két világháború közötti lengyel állam hivatalos külföldi tájékoztató tevékenységével Eugeniusz RUDZINSKI foglalkozik *A szanciós korszak külföldi sajtópolitikája és a hivatalos hírügynökségek tevékenysége* című cikkében. A hitlerista megszállók által kiadott lengyel nyelvű lapok (*Goniec Krakowski* és a *Gazeta Żydowska*) történetét Tadeusz CIEŚLAK cikke ismerteti. A tanulmányokat

kiegészítő dokumentumanyag-rovatban József SKRZYPEK a lengyel külügyminisztérium 1935-ös tájékoztatója alapján közli az akkori külföldi lengyel sajtó bibliográfiai adatait (17 országban összesen 202 lengyel hírlap és folyóirat jelent meg — az USA-ban 93, Csehszlovákiában 20, Németországban 19, a Szovjetunióban 18, Franciaországban 15).

KINDLOVITS KÁLMÁN

Pedezet godina čehoslovačke lijepe knjige. Izložba 1970. Muzej umjetnost i obrt — Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb. Vydavatelstvi Typografia za Památník národního písemnictví, Praha a Památník slovenskej literatury, Martin, 1969. 12 l.

A csehszlovák könyvművészetnek a cseh és a szlovák irodalomtudományi múzeumok által Zágrábban, az itteni Képző- és Iparművészeti Múzeum, valamint a Nemzeti és Egyetemi Könyvtár közreműködésével, megrendezett reprezentatív kiállításának tájékoztatója a hasonló jellegű kiadványok színvonalát meghaladó figyelemreméltó publikáció. Josef JAVŮREK és Michal KOVÁČ tollából két tartalmas tanulmány ad elemző történeti áttekintést a huszadik századi cseh és szlovák könyvművészet különböző területeinek (tipográfia, könyvkötészet, borító-laptervezés, illusztráció) fejlődéséről, a jelentkező művészeti irányokról (hagyományhű, szecessziós, neorealista, funkcionális, nem-figurális), a kiadók és a grafikus művészek kiemelkedő teljesítményeiről. A szlovák könyvművészet tárgyalása keretében megfelelő értékelést kap a Matica Slovenská e téren betöltött szerepe is. A tájékoztató függelékének 41 művészi kivitelezésű reprodukciója önmagában is szemléltetően és meggyőzően bizonyítja a csehszlovák nyomdatechnika, bibliofil grafika, litográfia, fa- és rézmetszés magas színvonalát, eredetiségét és sokrétű művészi törekvéseit.

KINDLOVITS KÁLMÁN

Hamanová, Pavlina—Nuska, Bohumil: Knížní vazba sedmi století z fondů strahovské knihovny. Památník Národního písemnictví, Praha, 1966. 75 l. 16 t.

A Prága—Strahov-i kolostor könyvtára hét évszázadot (12—19. sz.) átfogó könyvállományával a könyvkultúra sok más területe mellett a könyvkötészet történeti

fejlődésének áttekintésére is bőséges adaléket nyújt. A könyvtári kutató munka keretén belül itt már hagyományoszerű a könyvkötészet művészeti és technikai vonatkozásainak tudományos tanulmányozása. Szerzők négy fejezetben (gótika; renaissance, barokk és rokokó; klasszicizmus és empire) a könyvtár kétszáz, kötésművészeti szempontból részletes leírással katalógizált remekműve alapján elemzik a kötésművészeti stílusok, a felhasznált anyagok, a színek, a díszítőelemek, a motívumok és szimbólumok változásait, azok keletkezési idejének és helyének figyelembevételével. A tudományos alapozású, de olvasmányos művet 32 művészi könyvkötés fotókópiája egészíti ki.

KINDLOVITS KÁLMÁN

Rothe, Edith: Buchmalerei aus zwölf Jahrhunderten. Berlin, 1966, Union Verl. 180 l.

A szép kiállítású, nagyméretű kötet a Német Demokratikus Köztársaság könyvtáraiban és levéltáraiban őrzött középkori illusztrált kódexekről kíván áttekintést adni. Edith ROTHE 33 gyűjteményből válogatta ki a bemutatásra leginkább méltó darabokat, s a legértékesebb kötetek mellett igyekezett eddig ismeretleneket is feltárni. Gondos munkája eredményeképpen a 160 tárgyalat kézirat közül 26 eddig nem szerepelt szakirodalomban, s a bemutatott képeknek több mint a fele (160 közül 84) először jelenik meg reprodukcióban. A városi levéltárak (Erfurt, Mühlhausen, Stralsund, Zwickau), székesegyházi és káptalani könyvtárak (Brandenburg, Erfurt, Halberstadt, Merseburg, Naumburg), valamint a fennmaradt néhány cisztercita kolostor (Sankt Marienstern, Sankt Marienthal) állományát eddig nem részesítették kellő figyelemben a kutatók. Így a merseburgi székesegyházi könyvtárban talált ROTHE egy eddig az irodalomban nem méltatott *Evangeláriumot* a IX. század első feléből.

A válogatás tizenkét évszázad fejlődését szemlélteti. A legkorábbi darab a berlini Staatsbibliothek 400 után készült középitáliai Itala-töredéke, a legkésőbbi pedig — véletlenül ismét egy itáliai kódex — egy 1557-ben írott velencei történet. A KAROLING-korszakot megelőző időből 5, a Karoling-korból (780—900) 6, a korai román időből (900—1100) 11, a virágzó és késői román korból (1100—1250) 23, a gótika idejéből (1250—1500) 84, végül a reneszánsz korból (1500—1600) 31 kódex leírása és bemutatása található a kötetben.

Természetesen a német területen készült kódexek vannak túlsúlyban, de az egyes korszakokban néhány mű bepillantást nyújt más területek (Itália, Franciaország, Spanyolország, Írország, Csehország) könyvművészetébe is. Magyar földön készült művet nem találunk a válogatásban.

A kötet fő részét a 160 — nagyjából színes — tábla foglalja el. A szerző minden kéziratból egy illuminált lapot mutat be. A táblák előtt egészen röviden az általános történetbe beágyazva vázolja az európai könyvdíszítés fejlődését. A táblák után részletes magyarázat keretében ismerteti a bemutatott miniatúrákat, iniciálékat, történeti korszakok és művészeti iskolák szerinti csoportosításban.

A kötet végén a 160 kódex adatai, rövid története és irodalma, majd a leltári helyek szerinti mutató (ebben további illuminált kódexek is szerepelnek jelzetükkel) és bibliográfia található.

Az egész kötet igen magas színvonalú nyomdai munkáról tanúskodik, a reprodukciók igen szépek. ROTHE munkája szakembereknek és a művészetet kedvelő bibliofileknek egyaránt nyújt újat.

DR.

Jahrbuch der Deutschen Bücherei. 6. Jg. (Hrsg. von Helmut RÖTZSCH, Hans-Martin PLESSKE.) Leipzig, 1970. 222 l. 5 t.

A Deutsche Bücherei a tőle megszokott pontossággal becsátotta útjára évkönyvnek 6. kötetét 6 tanulmánnyal, amelyek részben aktuális könyvtárpolitikai kérdésekkel foglalkoznak, részben történeti kutatások eredményeit közlik. A kötetben találjuk a könyvtár működéséről szóló beszámolót és történetének bibliográfiáját.

A történeti témájú tanulmányok közül kettő — mivel a kötet LENIN születésének 100. évfordulójának évében jelent meg — LENIN tiszteletére készült. Mint a bevezetőben írja RÖTZSCH főigazgató, a német könyvtárügy 1945 óta lenini értelemben fejlődött. Céljuk LENIN követelményeinek megvalósítása, műveinek tanulmányozása. Ehhez nyújt nélkülözhetetlen segítséget Horst BUNKE *Lenin viszonya a könyvtárakhoz, a könyvtárügyhöz és a bibliográfiához* címmel írt tanulmánya.

Helmut LOHSE a Deutsche Bücherei egyik könyvritkaságáról, LENIN *Mi a teendő?* Németországban kiadott orosz nyelvű első kiadásáról számol be, ismertette a mű létrejöttének körülményeit is. Bár a Deutsche Bücherei gyűjtését 1913-ban kezdte meg, a korábbi időszakokból is rendelkezik néhány nagyjértékű kiad-

vánnyal, így pl. J. H. W. DIETZ, stuttgarti könyvkereskedő szociáldemokrata és szocialista magángyűjteményét 1916–1917-ben adta át a könyvtárnak. A gyűjtemény több értékes kiadványa között volt a nagy történeti jelentőségű tanulmány, amely mind LENIN munkássága, mind kiadástörténeti szempontból érdeklődésre tarthat számot. A kiadás nagy része — minden valószínűség szerint — a forradalmi mozgalom támogatására illegális úton Oroszországba került, míg kisebb része Németországban és Svájcban kerülhetett eladásra az érdeklődő orosz emigránsok között. Ezt támasztja alá, hogy a könyv ára egyaránt meg van adva rubelben, márkában és frankban.

Wolfgang SCHLIEDER a papírgyártás történetéhez szorgal érdekes adalékokkal. Németországban az első papírgyártó gépre 1818-ban kapott szabadalmat az angol J. CORTY, és 1820-ban az erre a célra alakult részvénytársaság CORTY műszaki vezetésével megkezdte működését. A szerző új forrásanyagot dolgoz fel, és ípartörténeti, valamint könyvtörténeti szempontból egyaránt további kutatási eredmények alapjául szolgálhat.

Két cikk a könyvtár két viszonylag újabb részlegével, a térképek gyűjteményével és a restauráló üzemmel foglalkozik: Joachim DAMMHAIN a Térképtár történeti fejlődéséről, anyagáról, munkamódszereiről, a feltárás formáiról, a berendezésről és a gyűjtemény perspektíváiról ad számot. A könyvtár e viszonylag fiatal gyűjteménye hamar felzárkózott, és máris figyelemre méltó helyet foglal el a könyvtár nagy hagyománnyal rendelkező egyéb gyűjteményei között.

Wolfgang WÄCHTER egy nálunk sajnálatosan elmaradott területtel, a restaurálással foglalkozik, a Deutsche Bücherei Könyv- és Írástörténeti Múzeuma restauráló üzemét ismerteti. 1964-ben hozták létre, és bár Németországban már működtek hasonló üzemek, az új üzem nem ezek rendszerét vette át sematikusan, hanem maga alakította ki a maga sajátos feladatainak megfelelő keretet. Fejlődése azóta folyamatos és fokozatos, az utánpótlás kérdését is megoldotta. Józan, óvatos és mégis modern alapelvekre épül e kényes és a nemzeti kultúrértékek megőrzésében oly fontos munka. Munkamódszereik általános ismertetése mellett egyik értékes és sok problémát okozó mű restaurálásának folyamatát részletesen is közli (*Der Atlas des „Grossen Kurfürsten“* 38 térképből áll és a XVII. században készült). Ez a cikk sem lenne teljes, ha a kötet többi tanulmányához hasonlóan, nem vázolná a perspektívákat is.

Hans-Martin PLESSKE cikke a zenei kutatásokhoz és a kiadástörténethez egyaránt fontos. C. F. PETERS zenei kiadó a lipcsei Staatsarchiv gyűjteményében levő 1800–1926 periódusban írt üzleti leveleket ismerteti. A levelek érdekes betekintést engednek az egyik vezető német zenei kiadó üzleti tevékenységébe egy viszonylag hosszú periódus alatt. Zene- és kultúrtörténeti kérdésekben, könyv- és kiadástörténeti, de a XIX. századra és a XX. század első negyedének politikai-gazdasági tendenciáira vonatkozóan is egyaránt értékes adalékokat tár fel. A kerekén 175 000 darabból álló gyűjtemény 3 éves rendező-feltáró munka után az érdeklődők rendelkezésére áll. A levelek között számos zeneszerző eredeti levele található, így számolni lehet azzal, hogy a már kiadott, vagy kiadásra tervezett levélgyűjtemények eddig ismeretlen adatokkal gazdagodnak. Magyar vonatkozású levelek is találhatóak a gyűjteményben, pl. DOHNÁNYI, GOLDMARK, NIKISCH, WEINER levelei.

A Deutsche Bücherei 50 oldalas működési jelentése külön elemzést érdemelne áttekinthetőségével és minden részletre kiterjedő adataival.

A kötetet zárja Sigune MALLACHOW összeállítású, a 131 tételből álló válogatott bibliográfia a könyvtárra vonatkozó 1969-ben megjelent közleményekből. A könyvtár szervezetéhez simuló szakrendben közzölt bibliográfiát név- és tárgymutató teszi mintaszerűen használhatóvá. Az egyes tételeknél az adatfelvételt indokolja a rövid jelzés, hogy az idézett rész mire vonatkozik.

E válogatott bibliográfia is jelzi, hogy a Deutsche Bücherei kiemelkedő szerepet tölt be az NDK kulturális életében, a kötet színvonala pedig megerősíti, hogy joggal tölti be ezt a szerepet.

FARAGÓ LÁSZLÓNÉ

Twyman Michael: *Lithography 1800—1850*, Oxford University Press, London 1970. 253 l., 158 kép.

A nagy szakértelemmel és alaposággal írt munka a litográfia történetének első ötven évéből főleg a feltalálást követő évtizedekkel foglalkozik behatóan, mivel a korábbi szakirodalom meglehetősen elhanyagolta ennek a periódusnak a feldolgozását. TWYMAN könyve eltér az eddig megjelent litográfia történetektől abban is, hogy eltekint a festő litográfusok műveinek ismertetésétől, és azoknak a grafikusoknak a munkásságával foglalkozik,

akiknek a tevékenysége főleg a kőrajzolásra koncentrált. A kereskedelmi jellegű litográfiai produktumok áttekintését szintén elhagyta, mivel azok sajátos jellegük miatt önálló feldolgozás igényére tarthatnak számot. Végül a téma további redukciója, hogy a szerző a technika németországi feltalálásának ismertetésétől eltekintve csak az angol és a vele szorosan összefüggő francia litográfia fejlődését tárgyalja. Egyébként a könyv alcíme is világosan meghatározza a publikáció tulajdonképpeni témáját, azaz a kőrajzolás technikájának ismertetését Angliában és Franciaországban és ennek alkalmazását a topográfiai jellegű munkáknál.

A szerző világos célkitűzésének megfelelően a könyv három fő fejezetre tagolódik: az első, legrövidebb rész a litográfia feltalálásának körülményeivel és korai elterjedésével foglalkozik, továbbá a XIX. század első felében Németországban, Angliában és Franciaországban alakult könyomdák tevékenységét ismerteti. A második, terjedelmesebb fő fejezet a technikai kérdéseket tárgyalja igen nagy részletességgel a korabeli cikkek és önálló kiadványok alapján. A szerző különösen részletesen foglalkozik SENEFLDERnek, a technika feltalálójának írásaival, és ugyanígy nagy figyelmet szentel Charles HULLMANDEL, az angol és Godefroy ENGELMANN, a francia könyomás vezető egyéniségei publikációinak. A különféle technikai eljárások ismertetése révén az olvasó betekintést nyerhet a krétarajz, a tollrajz modor és a kőmetszés technikai és művészi problematikájába. A szerző igen érzékletesen jellemzi a litográfia fejlődésének azt a korai szakaszát, amelyben a kőrajzolás a régebbi grafikai sokszorosító eljárásokat utánzó megoldásoktól a technika sajátos lehetőségeit kiaknázó, tónusokat hangsúlyozó eredményekig eljutott.

A topográfiai kőrajzokkal foglalkozó utolsó fejezet mindenekelőtt e litográfiai megjelenési formáját, körülményeit ismerteti, hangsúlyozva, hogy e sorozatban, album vagy könyv formában megjelenő lapok a XVIII. századi rézmetszet vagy aquatinta technikával sokszorosított topográfiai ábrázolások hagyományait követték. A szerző részletesen elemzi a nagy műltra visszatekintő angol tájkép és a topográfiai ábrázolások összefüggését. Heylesen mutat rá, hogy a topográfiai ábrázolások iránti érdeklődést milyen nagy mértékben táplálta a romantikának a távoli, egzotikus vidékek iránti vonzódása, valamint az antikvitás, majd a középkori emlékek iránti érdeklődése. TWYMAN azt sem hagyta figyelmen kívül, hogy e korszak az angol gyarmatosításnak és expan-

ziónak fontos periódusa volt, amely szintén fokozta az idegen kontinensek iránti érdeklődést.

A XVIII. századi topográfiai ábrázolások kialakulásánál, amelyek a hasonló jellegű kőrajzok előképei voltak, a szerző három művészi tényezőt emel ki: Claude LORRAIN, a XVII. századi holland tájkép és CANALLETTO művészetének hatását. Ezután következik a sorozatokban, mappákban, illetve könyvillusztrációként megjelent litográfiai kiadványok, azaz Ch. J. HULLMANDEL, F. NICHOLSON, S. PROUT, W. WESTALL, J. D. HAARDING munkásságának ismertetése.

Külön fejezetet szánt a szerző az 1835-től kezdve egyre gyakrabban alkalmazott színes alapnyomás, illetve a színes litográfiai jellemzésére, és főként F. D. HAARDING, J. F. LEWIS, L. HAAGHE és T. S. BOYS munkásságát emeli ki.

A francia topográfiai litográfiai tárgyalásánál lényegében egyetlen, monumentális kiadvány, a *Voyages pittoresques et romantiques dans l'ancienne France* ismertetésére szorítkozik. Ebben a munkában több mint 150 művész közreműködött, köztük angolok is, így aránylag egy nagyobb korszak litográfiai tevékenységének jellemző keresztmetszetét mutatja egy műfajon belül.

A történeti rész után részletes bibliográfia következik, különös tekintettel a korai kőrajzolás történetével és technikájával foglalkozó forrás jellegű kiadványokra.

A képek között hiába keressük a jól ismert, kiemelkedő lapok reprodukcióit. A szerző a bevezetésben megindokolja, hogy ezeket azért nem reprodukálja, mivel a legtöbb litográfia történetben szerepelnek. Inkább a forráskiadványokból kiválasztott, kevésbé ismert ábrázolásokat és a technikai szempontból érdekes részleteket választotta ki képanyagul minden elismerést megérdemlő munkájához.

GERSZI TERÉZ

Tezla, Albert: **Hungarian authors. A bibliographical handbook.** Cambridge Mass. 1964, The Belknap Press. 792 l.

Már öt esztendővel ezelőtt is, amikor Albert TEZLA, az egyesült államokbeli minnesotai egyetem professzora megjelentette az amerikai egyetemi hallgatók használatára szánt bibliográfiai kalauzát a magyar irodalom tanulmányozásához,¹ meg

¹ TEZLA, Albert: *A + introductory + bibliography to the study of Hungarian literature.* Cambridge Mass. 1964. *Isnt. Magy. Könyvszemle.* 1966. 106–107. l.

kellett állapítanunk: örvendetes, hogy megjelent ez a nélkülözhetetlen munkeszköz, amely lehetővé teszi különösen a kezdők számára a magyar irodalom problémáival való megismerkedést, ugyanakkor sajnálatos hogy ilyen bibliográfiai műszer nem áll a magyar közönség rendelkezésére.

Most, hogy ennek a nagyon jelentős munkának kiegészítése is megjelent, amelynek célja a magyar irodalom anyagának, nem pedig a szakirodalmi forrásoknak bibliográfiai feldolgozása, ismét saját adósságaink jutnak eszünkbe; ugyanakkor a külföldi tudós által nagy hozzáértéssel, odaadással és lelkesedéssel végzett munka tanulmányozása inkább arra készítet, hogy saját teendőinkre való figyelmeztetés helyett, a mű néhány jellegzetesével foglalkozzunk.

Az irodalomtörténeti kutatás bibliográfiai műszereinek szerves részét képezi az irodalom anyagát feltáró bibliográfia. A retrospektív irodalomtörténeti bibliográfiai szintézisek (BATESON, LANSON, GOEDECKE stb.) ilyen jellegű tájékoztatást is nyújtanak. Ezt a tájékoztatást egészíti ki a bio-bibliográfiai ismertetés és a művekkel kapcsolatos kritikai irodalom feltárása. E bibliográfiai feladat megoldása sok és bonyolult problémát vet fel mind az irodalomtörténész, mind a bibliográfus számára. Az első ezek között azoknak az íróknak a kiválasztása, akiknek életműve megismeréséhez kíván a bibliográfia segítséget nyújtani. Nyilvánvaló, hogy a teljesség, vagyis valamennyi író életművének bibliográfiai feldolgozása nem lehet az irodalomtörténeti bibliográfiai segédkönyv célja; ez a feltárás a nemzeti bibliográfia teljes rendszerében valósul meg. Általában az a követelmény támasztható, hogy az irodalomtörténet által számon tartott írók életművéről nyújtsanak tájékoztatást az ilyen jellegű szakbibliográfia. Mivel ennek a követelménynek a maga idejében megfelelt PINTÉR Jenő *Magyar irodalomtörténetének bibliográfiai része*, az ma is nélkülözhetetlen bibliográfiai segédlet. Ilyen jellegű korszerű bibliográfiai műszer nem állván rendelkezésre, különösen jelentős Albert TEZLA kézikönyvének megjelenése.

Albert TEZLA rendkívül nehéz feladat előtt állott az írói névsor összeállításakor. A terjedelmi korlátok, a külföldi használók igénye, egyes írók és alkotásaiknak különböző értékelése eleve kizárják annak lehetőségét, hogy mindenki helyeselje az ismertetett 162 író kiválasztását — ne támadjon hiányérzet, és ha elfogadhatónak látszik, hogy a terjedelmet nem lehetett növelni, úgy az is, aki 162 író ismertetését

tartja szükségesnek, óhatatlanul mérlegelni kezdi, miért szerepel egyik vagy másik író az ismertetettek között, és miért nem szerepel jó néhány kihagyott. Ennek mérlegelése azonban elsősorban az irodalomtörténeti kritika feladata. Az a tény, hogy milyen magyar művek váltak hozzáférhetővé az Egyesült Államok könyvtáraiban, a kiválasztást nyilván nagymértékben befolyásolta. Nem maradhat azonban megemlíetés nélkül, hogy pl. a magyar irodalomtörténet által számon tartott és jelentősnek vélt írók, költők, mint GELLÉRT Oszkár, GOZSDU Elek, GULYÁS Pál, NADÁNYI Zoltán, OLÁH Gábor, DUTKA Ákos, DEVECSERI Gábor, JANKOVICH Ferenc, vagy az élők közül KÁLNOKI László, KARINTHY Ferenc és még jó néhány jelentősnek tartott író a nagyszámú kihagyott között van.

Egyértelműen örvendetes és mintaszerű azonban a bibliográfia szerkezete, a feldolgozás módja és tudományos pontossága. Az írókat lexikális rendszerezésben, nevük betűrendje szerint ismerteti. Rövidre fogott adatközlő életrajz, tárgyilagos, a szakirodalomra támaszkodó értékelés és annak közlése, hogy milyen nyelvre fordították az író műveit, vezeti be a bibliográfiai összeállítást, mely az első kiadásokat, a tanulmányozásra alkalmas gyűjteményes és egyéb kiadásokat sorolja fel. Ezt egészíti ki az írókra vonatkozó bibliográfia is, majd az életrajzi források ismertetése, végül az íróra vonatkozó kritikai irodalom összefoglalása. Ez a szerkezeti megoldás felel meg leginkább azoknak a követelményeknek, melyeket az irodalomnak vagy egy részének tanulmányozása során egy bibliográfiai kézikönyvvel szemben támasztanak. Bizonyára gyakorlati megfontolások — TEZLA szerint az időbeli közelség okozta problémák — készítették szerzőt arra, hogy külön részben ismertesse az 1945 utáni írókat. Ez bizonyos szerkezeti nehézségeket jelent, különösen olyan írók esetében, akik már 1945 előtt is publikáltak. A kézikönyv kizárólag széppírók életművének ismertetésére vállalkozik, ellentétben a korábbi bibliográfiai bevezetéssel, s ez egy helyes szerkesztési szempont érvényesítését jelenti.

A feldolgozás módja és pontossága külön erénye a kézikönyvnek. A lényeges elemek kiemelése, a helyes válogatás, a teljességre törekvés egyedül érvényes értelmezését látszik bizonyítani. A felhasználható információk teljességét nyújtja, és ezért nem törekedett esetleg látványos, de a felhasználót csak zavaró, formai teljességre, szekunder jellegű információk közlésére.

Az, hogy az adatközlés pontos és megbízható, a könyv előszavának tanúsága

szerint is a szerző magyarországi segítőinek is érdeme. Az Országos Széchényi Könyvtár, az MTA Irodalomtörténeti Intézetének munkatársai az adatközlés munkájában nagyon tevékenyen segítettek Albert TEZLÁT. Jó ügyet szolgáltak, és jó munkát végeztek.

A rövidítések feloldása, a magyar kifejezések angol nyelvű magyarázata a kézikönyv használóinak megkönnyíti annak kezelését.

A kézikönyv adatai sok tekintetben nagyon tanulságosak. Némelyikük behatóbb elemzést érdemelne.

A kézikönyv, ugyanúgy mint az előző bibliográfiai bevezető, közli az ismertett művek amerikai, valamint jó néhány európai könyvtári lelhelyét. Tanulságos lenne ennek alapján egyszer elemezni, hogy a magyar irodalom alkotásai és a magyar irodalomtörténeti szakirodalom milyen mértékben és milyen megoszlásban reprezentált a külföldi könyvtárakban.

Sajnálatos módon ugyanennek a problémának van hazai vetülete is. Ugyanis abban az esetben, ha egy ismertett mű adatait szerző nem az OSZK katalógusa alapján írta le, úgy megjelöli a szekunder forrást. Ebből megállapítható, hogy melyek azok a művek, amelyek a nemzeti könyvtár állományában nincsenek meg. Bizonyára hasznos deziderátum-jegyzék készülhet tehát a kézikönyv alapján a nemzeti könyvtár számára.

Az emigráns irodalom sorsára vet fényt a következő. Külföldön élt vagy élő magyar írók (MÁRAI Sándor, ZILAHY Lajos stb.) külföldön megjelent magyar nyelvű munkái mellett úgyszólván sehol sem találjuk a külföldi könyvtár szígláját. Ami azt jelenti, hogy a külföldi könyvtárak magyar anyaga elsősorban a hazai könyvkiadás forrásaiból gyarapodik.

A kézikönyvvel kapcsolatban azonban nem az a lényeg, hogy a vele való foglalkozás milyen „melléktermékeket” produkálhat, hanem az, hogy a magyar irodalomtörténeti bibliográfia vele egy nagyon értékes, nagyon jól használható munkával gazdagodott.

SENTMÍHALYI JÁNOS

Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. Bp., 1970, Tankönyvkiadó. 890 l. (MTA Történettudományi Intézete).

A történelem kutatójának, az egykorú objektív valóság megismerésére törekvő embernek a megismerésért, az objektív valóság szellemi birtokbavételéért nagy és nehéz küzdelmet kell folytatnia.

A megismerés, a múlt megjelenítésének forrásai és azok változatossága, továbbá az irodalom, amely a történelmi folyamatokat, az azokat alakító társadalmi erőket, személyeket, a történelem tág horizontú háttérét és mozgató erőit bemutatja, vagyis a felhasználható információk beláthatatlan mennyiségét és minőségi változatokat jelentenek.

Az, hogy mi a megjelenítés, ill. a megismerés forrása, az a történelem döntésének, a döntést befolyásoló szemléletének függvénye. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy ennek következtében annak, aki eligazítást kíván nyújtani a történelem forrásaiban, a történelmi szakirodalomnak nevezett irodalmi áradatban valamilyen formai teljességre kell törekednie. A történelem az, aki valójában érzi az információ-redundancia terhét, az egyazon információ többszörösen és feleslegesen való megjelenése felett érzett bosszúságot. Az, aki a történelmi tájékoztatás műszereiben a teljességre törekszik, lehet, hogy valamilyen bibliográfiai világsúcsot ér el, de joggal tűnődhetik azon, hogy hatalmas kézírata miért nem lel kiadóra. Pedig a tudományos teljesség az információk redundanciamentes teljességét jelenti, és olyan hatalmas területet átfogó tudományban is elérhető, mint a történelem. Legalábbis ezt bizonyítja a magyar történelmi bibliográfiák legújabbika, KOSÁRY Domokos példamutató alkotása.

Célja világos és körülhatárolt; olyan művet kíván alkotni, mely a jelenleg összegyűjthető különböző szintű, eredetű és korú információk lehetőleg rendszerezett és útbaigazításokkal ellátott együttese.

Ezt a célt már KOSÁRY Domokos korábbi nélkülözhetetlen bibliográfiai kézikönyve, a *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába* is igyekezett megvalósítani, s mivel az is koncepciózus, a magyar történettudomány eredményeit és problémáit elmélyülten ismerő kiváló történelem munkája, közel két évtizeden át nélkülözhetetlen tájékoztatási segédlet maradt. Sok tényező játszott közre abban, hogy KOSÁRY Domokos e korábbi művében az általa kitűzött célt teljességgel elérni nem tudta. A munka létrejöttének időpontja részben már meg is magyarázza a terjedelem korlátozását, egyes információk hiányait. A Tankönyvkiadó vitathatatlan érdeme, hogy most lehetőséget nyújtott KOSÁRY Domokosnak öt terjedelmes kötetre tervezett bibliográfiai szintézis teljes közreadására.

Ez a terjedelmi különbség, valamint a címváltozás utal már arra, hogy tartalmában, koncepciójában az előbbinél sokkal szélesebb és mélyebb alapozású munka

első, bevezető kötetét vehettük kézbe. A magyar történelem forrásainak és irodalmának bibliográfiai feldolgozása helyett Magyarország, vagyis egy földrajzi egység teljes, a magyar államiság kialakulása előtti történetét is magába foglaló történelmi folyamat megismerését lehetővé tevő forrás- és irodalomanyag bibliográfiai feldolgozásáról van szó. Nagyobb a vállalkozás a régebbinél azért is, mert Kosáry Domokos ebben az újabb művében nem tesz különbséget a megismerés alapjául szolgáló források között, és vállalja a publikált források ismertetése mellett a történelmi kutatás számára legfontosabb kéziratot, levéltári források ismertetését is.

A levéltári és kéziratot források ismertetése egy bibliográfia keretében merész vállalkozás. Elsősorban azokat hőkenti meg, akik a *bibliográfia funkcióváltozásait* nem veszik tudomásul, és figyelmen kívül hagyják, hogy az információk feldolgozásának és hasznosításának bibliográfiai módszereit az ismerethordozók megjelenési formáira való tekintet nélkül alkalmazni szokás a tudományos tájékoztatásban. Merésznek tartották azok is a vállalkozást, akik felismerték, hogy a levéltári és a kéziratot források ismertetése nélkül csonka a történettudományi bibliográfia által nyújtott tájékoztatás, mert ismerik ennek az anyagnak bőségét is, azt, hogy a releváns és irreleváns információk felismerése és feldolgozása a történész kutatómunkájának szerves része, melyet helyette más, még ha olyan kiváló történész is, mint e bibliográfia szerzője, nem tud elvégezni.

Ez utóbbi komoly és indokolt aggályt is teljes mértékben eloszlatja Kosáry Domokos úttörő jellegű munkája. Nem vállalkozik túlméretezett feladatok megoldására. Mint a történelmi forrásanyag kitűnő ismerője magára vette azt a terhet, hogy a provenienciájuk szerint rendezett levéltári fondok lelőhelyéről nyújtson értékes információt és ennek az információnak csoportosítása révén tartalmi felvilágosítást a felhasználható források jellegéről. Kosáry Domokos szerint „a történészt nem a proveniencia, hanem a pertinencia érdekli”.

A tájékoztatásnak ez a módja látszik a történettudomány művelője számára a leghatékonyabbnak és egyben az egyedül megvalósíthatónak. Megvalósításának előfeltétele egy átgondolt történettudományi és bibliográfiai koncepció következetes érvényesítése. És ez ennek a munkának legnagyobb érdeme, egyben annak a kulcsa, hogy egy ilyen merésznek tartott újszerű vállalkozás sikerrel megoldható legyen.

A koncepció megvalósításának egyik

leglényegesebb eleme a bibliográfia szerkezeti felépítése. Szinte közhelyszerű megállapítás, hogy a szakbibliográfiának a tájékoztatás tárgyát képező tudomány tartalmi szerkezetét kell követnie. Kosáry Domokos ezt az alapelvet a történettudományi tájékoztatás specifikus műszereire vonatkozóan a következőképpen fogalmazza meg: „Magasabb igényű történeti bibliográfiának olyan struktúra szerint kell felépülnie, amely az egykorú objektív valóság: az adott társadalom struktúrájának és funkciójának, illetve az erről alkotható képek diagrammszerűen, megközelítően megfelel.”

A most megjelent első kötet alapján, mely a bibliográfia általános részének nagy hányadát, a könyvtárak és bibliográfiák, valamint a levéltárak és forrásközlések, ill. az ezek első részének ismertetését tartalmazza, a végleges szerkezet képe még nem rajzolódik ki. Ennek elemzése tehát a későbbi kötetek ismertetése kapcsán válik aktuálissá.

A koncepció másik alkotóeleme viszont, mely a releváns és pertinens információk összegyűjtésében, kiválasztásában és feltárási formájában ölt testet, már ebben az első, bevezető jellegű kötetben is tetten érhető.

A történész információ-szükséglete nehezen határozható meg. Az egykorú objektív valóság megismerése és megjelenítése olyan kiválasztott információ-elemek alapján történik, ahol a kiválasztást, az információ értékelését és felhasználását a konkrét kutatás tárgya, módszere és szempontjai befolyásolják. A pertinens információk elemző feldolgozása, mely olyan tudományterületeken, ahol a szakirodalmi dokumentum mint információ forrás csak akkor bír értékkel, ha aktuális, újabb ismeretek hordozója az információ-visszakereső rendszerek működését reális alapokra helyezi. A történész számára azonban nem az dönti el az információ értékét, hogy primer jellegű-e, hogy valóban „új” ismeretet jelent-e. Az irodalom avulásának a történész számára nincsenek objektív ismérvei. Bizonyára igaza van Kosáry Domokosnak, amikor azt írja, hogy: „a történettudománynak olyan új sokoldalú modern tudományos technikai felszerelésre van szüksége, amely a különböző részletinformációkat összesítve korszerű apparátussal adja a kutatók kezébe mindazt, amit egyéni utánjárással csak tömérdek idő- és energiaveszteség árán szedhetnénk össze vagy még annak árán sem.” A szükségesnek vélt modern technikai felszerelés megalkotása és kipróbálása elé azonban számotlan akadály gördül.

Kosáry Domokos munkáját tanulmá-

nyozva ennek a korszerű technikai felszerelésnek hiányát alig érezzük. Ez annak köszönhető, hogy a szerző érvényesíteni tudta koncepcióját, melynek lényege azoknak az információknak felkutatása — és nem szemponttalan gyűjtése —, amelyek a történelem kutatóját a legrövidebb úton vezetik el ahhoz a legmegbízhatóbb információhoz, melyet fel tud használni.

Vannak bibliográfusok, akik úgy vélik, hogy a gyűjtött anyag tartalma, jellege szabja meg a bibliográfia struktúráját. KOSÁRY Domokos az ellenkező irányból indult el. A tudós alaposságával, pontosságával állapította meg az információk iránti szükségleteket, figyelembevéve a tudományterület struktúráját, a felhasználható információ jellegét és tartalmát. Erre alapozva sikerül a tudományos teljesség igényével olyan művet alkotnia, amely hathatós segítséget nyújt az egyénileg felhasználható információk birtokba vételéhez.

A bibliográfia használatát elsősorban logikus szerkezeti felépítése és a kötetenkénti névmutató könnyíti meg.

A teljes mű megjelenésére még nyilván várni kell. Az első kötet, a kezdeti lépések alapján is megállapítható, hogy a tudós és bibliográfus „perszónál-uniója” nagy hasznot jelent mindazok számára, akik Magyarország 1848 előtti történetével foglalkoznak. A magyar bibliográfiai irodalom pedig egyik legértékesebb alkotásával gazdagodott.

SZENTMIHÁLYI JÁNOS

Politikai plakátok. 1945—1948. (Összeáll. SZINTAY Jánosné—FEGYŐ János) M. Munkásmozgalmi Múzeum. Bp. 1970, Kossuth K. 14[2] l. 48 t.

Szikrákat fröccsentve, izzón csapódott le az az új világot alakító kalapács, amelyet BIRÓ Mihály festő és grafikus még 1911-ben (azóta is felülmúlhatatlanul) Kalapácsos Emberének kezébe adott... Önkéntelenül ez a kép jelenik meg előttünk, ha a felszabadulásunk 25. évfordulója alkalmából kiadott plakátgyűjtemény címlapjára nézünk. A kiadvány 45, eredeti színeiben reprodukált plakátot tartalmaz, túlnyomórészt — 31 darab — 1945-ből. Ennek nyilván egyik oka, hogy akkor falragaszokkal kellett pótolni a megbénult rotációs gépek miatt olyan gyér számmal

megjelenő újságokat. Szükség volt az utca "tárlatára", a plakát harsány kiáltására, hogy mindenki hallja az új idők új hangját. A legegyszerűbb embereknek is lehetővé tették a magyar plakátművészek — stílizált, bizonyos mértékig absztrahált formanyelvükön olykor már a közhelyek határát súrolva —, hogy az új valóságot megismerjék és megértsék.

A művészek — közöttük ilyen nevek, mint ÉK Sándor, KONECSNI György, BORTNYIK Sándor, SZÁNTÓ Piroska — halló füllel találták meg az új társadalom „plakáthangját”. Ennek kottáit vetették papírra, hogy az eszmei igazságoknak képekben való kifejezésével az értelemre hassanak, roncok, sérült tárgyak fotórészleteinek a plakátkompozícióba való beillesztésével dokumentatív erejűvé tett falragasz az újjáépítés vágyát keltse. Ezt követte az infláció, az új forint, a stabilizáció ábrázolása, hogy aktivizáló lendülettel szóljanak bele az új társadalom életébe és kialakulásába. A kiadványt forgatva meggyőződhetünk, hogy a felszabadulást követő esztendőkből milyen fontosságuk volt a politikai plakátoknak. 1945—1948: a sorsfordítás éve, amelyek a plakát műfajában hagyták a legtöbb művészettörténeti nyomot.

Megrendelők a kormányzati szervek, minisztériumok, választási harcok idején a különböző pártok voltak, amelyek a falragasz plasztikus kiáltásával igyekeztek politikai célkitűzéseiknek megnyerni a tömegeket. Hogy milyen gazdag, az értelemre és érzelmre egyaránt ható ötletek születtek, legjobban talán a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt 1947-es választási harcát bemutató plakátokban tükröződik.

A kiadvány egyenes folytatása annak a plakátgyűjteménynek, amely 1959-ben, a Tanácsköztársaság megalakulásának 40. évfordulója alkalmából jelent meg. A két-töt azonban nehéz összehasonlítanunk. Akkor zömmel expresszionista festők alkottak, és stílus, művészi kifejező eszközök esetében négy évtized önmagában is nagy távolság, amellel a felszabadulás idejének plakátjait más körülmények és feladatok hívták életre.

A plakát — céljánál fogva — mulandó alkotás, mégis történelmet őriz, nemcsak a felnövő új nemzedéknek, hanem nekünk is, akik ezekkel a falragaszokkal annak idején személyes élményként az utcán találkozunk.

HERENDINÉ LAKATOS ÉVA

Magyar Könyvészet. A Magyarországon megjelent grafikai plakátok és metszetek címjegyzéke (1965–1966). Összeáll. MUNKÁCSI Piroska. Bp. 1969. OSZK, 309 l., 30 ábra.

Az egyre szélesedő magyar nemzeti bibliográfiai vállalkozás újszerű kötete az Országos Széchényi Könyvtár kötelezőpéldány-anyaga alapján nyújt tájékoztatást a címben adott anyagról, a magyar kisgrafikai művészet egy jelentékeny területéről. A bevezetés szerint feldolgozza a kép-ábrázolású, többszínnyomású plakátokat, a rajzolt betűplakátokat és a rézkarcokat. Szakcsoportosítása az ETO-renden alapszik, a címleírás a magyar szabvány előírásait veszi figyelembe. A szakrendi csoportosítást betűrendes mutató egészíti ki, mely a szerző nevét, név híján a címet, ill. a címleírásban szereplő személy- és helyneveket tünteti fel. Magáról a szakrendről áttekinthető táblázat és betűrendes tárgyi index is készült.

A gazdag anyagot a lehetőség teljes apparátus tárja fel. A kötet úttörő jellegű: oly anyaggal foglalkozik mely eddig nem vagy csak minimális mértékben volt hozzáférhető a kutatás számára; így természetesen — a már jelzett pozitív, jó tulajdonságok mellett — lehetnek hiányosságai is. Ezekre szeretnénk itt a figyelmet felhívni, hogy megfontolás tárgyává lehessen tenni a következő kötetekben történő kiküszöbölésüket.

Úgy véljük, a kötet túlzottan „szakrendcentrikus”: kár volt az országonként és koronként változó jellegű szakrendnek az immanens műfaji jellegét alárendelni. Már a cím is külön említi a két műfajt, a grafikai plakátot és a metszetet. Ennek ellenére csupán azért, mert az előbbieket az ETO 027–690 és 700–912 szakcsoportjaiba, az utóbbiak a 7041–7042.6 tartalmi jellegű korlátozottan közös alosztású csoportjaiba tartoznak — a kötet a plakátanyagot (szakrendi alapon) két részre töri. Logikusabb, indokoltabb lett volna a műfaji jelleg primátusának biztosítása.

Másik megjegyzésünk a plakátok magyarázó szövegeinek jellegével kapcsolatos. A szövegekből nem tűnik ki vizuálisan és minden kétséget kizáróan, hogy vajon képes-szöveges vagy csupán szöveges darabokról van-e szó? Magukban a szövegekben is van rendszertelenség. Vegyük a legelső lapot példaként. „Gyorsabb az utazás...” végén ez olvasható: „Négy soros ábra szöveggel.” Nyilván elírás „szöveg ábrával” helyett, azonban a lényegyet illetően nem tűnik ki, mit ábrázol az ábra — jól-lehet az *Aki olvas...* plakátról megtudjuk, hogy az könyvekkel tele polcokat

ábrázol. — Vagy „A három testőr...” magyarázó szövegével kapcsolatban a problémák a következők: a) ha balról könyv van, mi van jobbról? b) a testőrök milyen korbeli öltözetben vannak?

Talán a pár oldalas terjedelmi többlet megérné, ha az anyagot áttekinthetőbbé lehetne tenni bizonyos minden esetben alkalmazandó, esetleg egyezményes jelekkel megoldott magyarázatokkal, melyek az alábbi adatokról nyújtának felvilágosítást:

Színezés (Sz): fehér alapon kék stb. színek...

Ábra (Á): könyvespolcok (v. embléma) . .
Betűk (B): x sorban y színben z kivi-telezésben.

Egy-két címleírasi hiányosságra inkább csak a rend kedvéért hívnánk fel a figyelmet. A 3. lap közepén „Bertóthy” keresztnevét az Athenaeum-nyomda közreműködésével biztosan meg lehetett volna állapítani. U. o. a lap alján CSERGEZÁN (Pál) neve mellől elmaradt a folyóirat címe (*A kutya*). A 7. lap alján „Bolmányi” neve mellől hiányzik a keresztnev, mely az 1966. évi budapesti távbeszélő névsor szerint „Ferenc”.

Megjegyzéseink azt a célt szolgálták, hogy a következő kötetek még jobb formában és minőségben állhassanak a kutatás rendelkezésére. A kötet azonban ilyen formában is kitűnő szolgálatot tesz egy eddig szinte „elrejtett”, művészet- és művelődéstörténeti szempontból egyaránt jelentős anyag hozzáférhetővé tétele terén.

TÓTH ANDRÁS

Magyar Könyvészet. (Tankönyvek.) A Magyarországon megjelent tankönyvek, egyetemi és főiskolai jegyzetek szakosított jegyzéke 1967–1968. Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1970. XXI, 278 l.

Másodjában jelentette meg az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya Kurrens Csoportjának összeállításában a magyarországi alsó-, közép- és felsőfokú tankönyvek, segédkönyvek és egyéb oktatási segédletek szakosított bibliográfiáját. E kiadványcsoportok a nemzeti könyvtermés szerves s példányszámukat tekintve tekintélyes részét képezik, a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* felhívi füzeteiben, illetve a *Magyar Könyvészet* éves kötetiben azonban nem látnak napvilágot. Bibliográfiai számbavételük és közzétételük nemcsak a nemzeti bibliográfia teljessége miatt, de művelődéstörténeti és tudomány szempontból is fontos. Az iskolázás

és oktatásügy kutatásának általában nélkülözhetetlen forrásai a különböző iskola-típusok tankönyvei, de a felsőoktatási intézmények számára készült jegyzetek és tankönyvek — oktatási funkciójuk mellett — a legtöbb esetben egyben hasznos tudományos segédkönyvek, kézikönyvek is. A főiskolai és egyetemi oktatók nagyon gyakran jegyzeteikben, tankönyveikben fogalmazzák meg először kutatási eredményeiket, s ez esetben e kiadványok új tudományos eredményeket összegeznek. A felsőoktatás jellege megköveteli a különböző tudomány- és ismeretágak rendszeres és átfogó ismertetését, s így számos olyan terület ismeretanyagának összefoglalása, amely nem rendelkezik magyar nyelvű kézikönyvekkel, csak felsőfokú jegyzetekben, tankönyvekben áll a magyar olvasók, érdeklődők rendelkezésére. Számos esetben előfordul az is, hogy fontos későbbi kézikönyvek tudományos alapvetéseként készül el egy-egy egyetemi jegyzet. A tankönyvbibliográfia tehát hézagpótló segédlete, az oktatás mellett, a tudományos tájékozódásnak és később a művelődéstörténeti kutatásnak is.

A bibliográfia elején álló útmutató is tájékoztat róla, hogy a kiadvány címanyaga két főrésze tagolódik. Az első rész az alap- és középfokú iskolák, valamint felsőfokú technikumok Magyarországon 1967-ben és 1968-ban kiadott tankönyveit tartalmazza, a magyar nyelvű intézményeké mellett a nemzetiségi iskolák tankönyveit is; a második részben e két év egyetemi és főiskolai tankönyvei és jegyzetei kaptak helyet. A további tagolás mindkét főfejezeten belül ETO szerinti, illetve az ETO-ból a tantárgyaknak megfelelő részletezés szerint kialakított szakrendszer alapján történt, majd a szakcsoportokon belül a bibliográfiai tételek betűrendben követik egymást. Meggondolandó, hogy a következő kötetekben a szakcsoportokon, azaz tantárgyakon belül nem lenne-e célszerű előbb oktatási intézménytípusok szerint és csak a továbbiakban betűrendben közölni az anyagot. Az iskolatípus, illetve az egyetem, egyetemi kar stb. figyelembevétele olyan rendezői elvet jelentene, amely logikusan tovább tagolná egyes nagyobb szakcsoportok (pl. matematika) címanyagát, továbbá megkönnyítené a keresést azon kutatók számára, akik valamely intézménytípus tankönyvei, illetve jegyzetei iránt érdeklődnek.

A bibliográfia címléírásai egyszerűsítettek, csak a leglényegesebb adatokat közlik, s ezzel általánosságban egyet is lehet érteni. Ha tekintetbe vesszük azonban a bibliográfiát használó kutatók szempontjait is (s e bibliográfiát elsősorban kutatók

használgják majd, a tanulók és egyetemi hallgatók nem ennek alapján szereznek tudomást tankönyveikről, jegyzeteikről), akkor hiányoljuk a kiadás- és utánnymásjelzés, továbbá a tankönyvekben és jegyzetekben közölt rejtett bibliográfiai feltüntetését. E rejtett bibliográfiaik nagyon gyakran a tudományterület jól válogatott, hasznos szakbibliográfiái.

Az alap- és középfokú tankönyveket, mivel így közismertek, címükön írja le a kiadvány, az egyetemieket és főiskolaiakat a címléírás szabvány szerint. A tankönyvbibliográfiában való tájékozódást részletes tartalomjegyzék, valamint a szerzők és társszerzők nevét, illetve — ha cím szerint történt a bibliográfiai leírásuk — a kiadványok címét tartalmazó betűrendes mutató könnyíti meg.

FÜLÖP GÉZA

Tiszay Andor: Ének Leninről. Lenin a magyar nyelvű dalokban és zeneművekben. (Bibliográfia dokumentumokkal.) Lenin születése 100. évfordulójának tiszteletére. Eger 1970, Heves megyei Tanács V.B. Titkárság Házinyomdája. 112 l. (Heves megyei Könyvtár füzetei 20.)

A bibliográfia a LENINNEL foglalkozó kéziratok és nyomtatott, népi eredetű és ismert szerzőjű zeneművekről egyaránt igyekszik képet adni. A műveket keletkezésük ill. kiadásuk időrendjében csoportosítja, így történeti jellege is van. Az egyes darabokból jellemző szövegrészleteket is idéz, néhány esetben kottapéldát mellékel. A szoros értelemben vett címléírás adatokon túlmenően közli a lelőhelyet és a fontosabb történeti adatokat. Az egri Megyei Könyvtár szép kiállítású kiadványa illő tisztelgés a LENIN-évfordulón.

P. E. M.

Ursula Winter: Die Handschriften des Joachimsthalschen Gymnasiums und der Carl Alexander-Bibliothek. Berlin, 1970. Deutsche Staatsbibliothek. VIII, 86 l. Handschrifteninventare der Deutschen Staatsbibliothek 1.

A berlini Staatsbibliothek új sorozatot indított, s ebben sokszorosított formában ismerteti újonnan beszerzett kéziratait. Az első füzetben Ursula WINTER két könyvtárat dolgozott fel. Az első a joachimsthalhi gimnáziumé. Ezt az iskolát 1607-ben alapították, a harmincéves háború idején

Berlinbe költöztették, s azóta ott működött. Közel százezer kötetes könyvtára a második világháború alatt tönkrement, kéziratállományából 132 egység maradt meg. A másik gyűjtemény, a Carl Alexander-Bibliothek is iskolai könyvtárként működött Eisenachban, később sok más könyvtárral egyesítve városi könyvtár lett. Állománya 1967-ben került Berlinbe. Kézirat kevés van benne, mindössze 70 egység.

Ursula WINTER a két jegyzéket az előszóban csak leltárnak nevezi, de a tételek túlnyomó részét olyan részletesen írja le, hogy katalógusnak is elfogadható. Használatát a szerzők és az intézmények betűrendes mutatója segíti elő.

A sorozat kiadása öröndetes, mert a kutatókat már az első füzet is olyan kéziratokkal ismerteti meg, amelyek meglétéről és a könyvtárban létéről más úton nehezen szerezhetnének tudomást. Ámbár nem kimagasló fontosságú munkák ezek, nagyobb részük a társadalom-, a művelődés-, az irodalom- és tudománytörténet tanulmányozói részére jól felhasználható forrás.

VÉRTESY MIKLÓS

Kreutzberger, M.: Leo Baeck Institute New York. Bibliothek und Archiv. Katalog. Band I. Tübingen, 1970. XLI + 623 l.

LEO BAECK berlini főrabbi (1874–1956) volt a német zsidóság vezetője és legnagyobb egyénisége a második világháború előtt és alatt. Úgy nyilatkozott, hogy nem hagyja el hazáját, amíg egyetlen zsidó él benne. Theresienstadtban szabadult fel, ahol a véletlennek köszönhetően megmenekülését. A felszabadulás után nem tért többé vissza Németországba. Felváltva Londonban és New Yorkban élt.

Tiszteletére 1955-ben életrehívták a Leo BAECK Intitutot három székhellyel (Jeruzsálem, London, New York). Célja a németországi és német ajkú zsidóság történeti emlékeinek gyűjtése és feldolgozása. Hatalmas könyv- és kéziratgyűjtemények New Yorkban, és jelentős könyvsorozatot indítottak meg.

Ennek keretében jelenik meg a könyv- és kéziratgyűjtemény katalógusa, amelynek I. kötete fekszik előttünk. Három részből áll: A. *A német ajkú zsidó hűközségekre vonatkozó nyomtatványok.* B. *Periodica.* C. *Kéziratok emlékiratok.*

Az A szkból a következő magyarországi gyűjteményekre található irodalom: Budapest (664–68), Eisenstadt és a hét község (852–62), Gross-Kanizsa (1292),

Kaschau (1553), Mukačevo (1877–78) Osijek (2005), Palota (2027), Pápa (2028), Pösing (2055), Pressburg (2257–64), Temesvár (2604), Tisza-Eszlár (2613–19) és Ungarn (2660–97).

A B-ben is sok a magyar vonatkozás és nem kevés a ritkaság (pl. No. 127: *Jahrbuch für die israelitischen Cultus-Gemeinden in Ungarn und seinen ehemaligen Nebenländern.* I. Arad, 1860.).

A C. pontban a 63. számú memoárt S. COHN 1867-ben Pesten írta. Benne német nyelven magyarországi magántanítói élményeit mondja el.

A több kötetre tervezett katalógus folytatását nagy érdeklődéssel várjuk, hiszen a kéziratok anyagáról ad majd számot.

SCHEIBER SÁNDOR

International bibliography of sociology — Bibliographie internationale de sociologie 1952 — Prep. by the Internat. Committee for Social Science Documentation. (Paris), Unesco, (1951 —) Vol. 1—24.5 cm.

Az előszó tárgyalja, hogy Az IBS 1950-ben az UNESCO segítségével jött létre, az International Committee for Social Sciences Documentation — Társadalomtudományi Dokumentáció Nemzetközi Szervezete — közreműködésével. Ennek a nemzetközi bizottságnak az a feladata, hogy a társadalomtudományi kutatás bibliográfiái és dokumentációs eszközeit megteremtse, fejlessze, támogassa. Világviszonylatban is a legfontosabb, legkitűnőbb tudományos intézmények munkatársai állítják össze a bibliográfiát. Az IBS — a szakrendszerének megfelelően csoportosítva — a tudományos publikációnak szinte teljes képét adja. Feltár könyveket, cikkeket, különféle típusú periodikákat, jelentést, beszámolót, kézirat gyanánt kiadott műveket nem vesz fel. Különös figyelmet fordít a vezetés hivatalos kiadványaira. A szelekció fő kritériuma az anyag valóban tudományos jellege.

Az IBS a társadalomtudományok mind a négy ágában jelentős. A szociológiában, a politikai tudományokban, a közgazdaságtanban és a társadalmi és kulturális antropológiában.

Az IBS nem veszi fel tételei közé a társadalomtudományok következő ágait: a demográfiát, a szociálpszichológiát és a jogot. A demográfiai kérdésekkel kapcsolatosan speciális bibliográfia jelenik meg negyedévenként, a Population index, a szociálpszichológiai kérdéseket a Psychological abstracts tartalmazza.

Az IBS előszavának végén a szerkesztőség köszönetet mond a különböző országoknak, illetve az intézmények szakembereinek, akik segítették a Bibliográfia összeállítását. Magyar részről HEGEDŰS András neve szerepel.

Magyarországot kb. 30 periodika cikkei képviselik.

A szakrendszer ismertetése külön cikk tárgyát képezhetné. A szakokat betű jelöli. A betű (A–F jelzet) után számjelzetek képezik az alosztást. Két esetleg háromjegyű szám is következik a betű után, ez tovább bontást, részletezést jelöl.

- A. A társadalomtudományok története és szervezete. (History and organization of social studies.)
 - B. Szociológiai elméletek és módszerek. (Theories and methods of sociology.)
 - C. Társadalmi struktúra. (Social structure.)
 - D. Társadalmi ellenőrzés és érintkezés. (Social control and communication.)
 - E. Társadalmi fejlődés. (Social change.)
 - F. Társadalmi problémák, szociálpolitika. (Social problems and social policy.)
- Példa a szakrendszer további bontására.
- C. Társadalmi struktúra. (Social structure.)
 - C.0 Általános munkák. (General works.)
 - C.1 Demográfiai tényezők. (Demographic factors.)
 - C.10 Általános tanulmányok. (General studies.)

- C.11 Népeség változása. (Population changes.)
- C.12 Korcsoportok. (Age groups.)
- C.120 Általános tanulmányok. (General studies.)
- C.121 Korai gyermekkor és gyermekévek. (Infancy and childhood.)
- C.122 Serdülőkor és ifjúsági problémák. (Adolescence and youth problems.)
- C.123 Öregkor. (Old age.)

A tárgymutató a kötetek végén kitűnően mutatja a feldolgozott anyag mennyiségét. Mechanikus betűrendben közli a — feldolgozott művek tartalmára — legjellemzőbb tárgyszavakat. A tárgyszót a rávonatkozó művek tételszámai követik.

Ezt az osztályozási rendszert használtuk fel *A magyar szociológiai irodalom bibliográfiája. I. kötet: folyóiratok 1900–1919* szociológiai cikkeinek feldolgozásánál. Az anyag tartalmának megfelelően a szakrendszer némileg módosítva lett, de az alapöt ez jelentette. Az említett bibliográfia még ez évben megjelenik. Fogalomköre, tárgymutatója hozzájárulhat esetleg egy magyar nyelven kiadásra kerülő szociológiai lexikon alap-fogalomtárához.

Összefoglalva: az IBS-t felépítése, következetessége és az a hatalmas anyag, amit felölel a szociológiai kutatás és tájékoztatás alapvető munkaeszközüvé teszi.

HOLLÓSI KLÁRA

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Mezey László</i> : A Pray-kódex keletkezése — Der Codex Prayanus	109
<i>D. Szemző Piroska</i> : Bartók Béla gyermekkori személyiségformáló olvasmányélményei — Kinderlektüre und geistige Entwicklung des Tondichters Béla Bartók ..	124
<i>Markovits Györgyi</i> : „Les mots restent...” — La littérature de la résistance	152
<i>Borsa Gedeon</i> : Computer-assisted examination of printing types of early printings ..	165

KÖZLEMÉNYEK

<i>Csapodi Csaba</i> : Gritti mint a Corvina-könyvtár állítólagos fosztogatója	171
<i>Fallenbüchl Zoltán</i> : Egy régi Pest-Buda látkepről	174
<i>Herepei János</i> : Méhes György, az 1789. évi kolozsvári Új és O Kalendarium szerkesztője	177
<i>Herepei János</i> : Hirdetési lapok Erdélyben 1848 előtt	179
<i>Batári Gyula</i> : Magyar Isis, a Természettudományi Társulat tervezett folyóirata ..	182
<i>Püves Ödön</i> : Czuczor Gergely Riadója röpvén	184
<i>Benkőné Bartha Ilona</i> : A Magyar Tanácsköztársaság gyermeksajtójáról	186
<i>Huszthy Sándor</i> : Egy mű az aquatinta-technikáról és kiadásának története	190
<i>mgy.</i> : Elsüllyedt folyóiratok: Kórus (1933)	191

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Bencze Imre</i> : Adalékok Sóvári Soós Kristóf életéhez és műveihez	194
--	-----

FIGYELŐ

<i>V. K. I.—R. M.</i> : Beszámoló a Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkbizottság működéséről	197
<i>Kádár Zoltán</i> : Megjelent a legrégebb természettudományi kódex színes facsimile kiadása	200
<i>Bakos József</i> : Bibliográfiai tanulmány Comenius Orbis Pictusa kiadásairól	201
<i>Takács József</i> : A társadalom tudományos irányítása	204
<i>Dezsényi Béla</i> : A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei	206
<i>Gombocz István</i> : Az IFLA 36. Közgyűlése	214
<i>P. Eckhardt Mária</i> : Az OSZK Zeneműtárának bécsi kiállításáról	219
<i>Galambos Ferenc</i> : A budapesti XIII. Nemzetközi Ex Libris Kongresszus	220
<i>Székely Artur</i> : A könyvművészeti verseny újjászervezése	224
<i>Herendiné Lakatos Éva</i> : A képeslevelezőlap-kiállítás margójára	227
<i>Vada Sándor</i> : A vízügyi szolgálat szakkönyvtára	229
<i>Bugyi Balázs</i> : Száz éve született az orvosi bibliográfia megteremtője	231
<i>N.</i> : Régi kéziratok sorsa	232
<i>N.</i> : Wagner irattára	232

SZEMLE

<i>Buday György</i> fametszetei (Ism. <i>Pogány Ödön Gábor</i>)	233
<i>Pálvölgyi Endre</i> : Könyvek a vádlottak padján (Ism. <i>mgy.</i>)	234
<i>Tamás Anna</i> : Az Életképek (1846—1848) (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	235
<i>Magyar újjászületés. Hajdú-Bihar megye és Debrecen 1944 október—1945 április</i> (Ism. <i>Nagydiósi Gézáné</i>)	238
<i>Dolgozók Lapja 1944—1945</i> (Ism. <i>Batári Gyula</i>)	239
<i>Magyar András</i> : A diósgyőri Jószerence Dal- és Önképzőkör Könyvtárának története (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	239
<i>Bóna Ervin—Farkas János</i> : A tudomány néhány elméleti kérdése (Ism. <i>Takács József</i>) ..	240
<i>Könyvtártudományi tanulmányok</i> (Ism. <i>Tóth András</i>)	241
<i>Medical history in Hungary 1970</i> (Ism. <i>Bugyi Balázs</i>)	243
<i>György József</i> : Az Akadémia Könyvtára egykori Goethe-szobája és nevesebb magyar látogatói (Ism. <i>V. A.</i>)	244
<i>Mándi Péter</i> : A könyv és közönsége (Ism. <i>Wintermantel István</i>)	244
<i>Kamarás István</i> : Munkások és az olvasás (Ism. <i>Szentirmai László</i>)	246
<i>Fiatalság és felnőtt olvasók a város peremén</i> (Ism. <i>Mérb Éva</i>)	248
<i>Kelemen János</i> : Mi a strukturalizmus? (Ism. <i>W. I.</i>)	248
<i>Index acronymorum selectorum 6.</i> (Ism. <i>Takács József</i>)	249
<i>Rocznik Historii czasopiśmiennictwa Polskiego</i> (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	250
<i>Pedaset godina čehoslovačke lijepe knjige</i> (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	250

Hamanová, P. – Nuska, B.: Knižní vazba sedmi století z fondů strahovské knihovny (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	250
Rothe, Edith: Buchmalerei aus zwölf Jahrhunderten (Ism. <i>Dr.</i>)	251
Jahrbuch der Deutschen Bücherei 6. (Ism. <i>Faragó Lászlóné</i>)	251
Twyman, Michael: Lithography 1800–1850 (Ism. <i>Gerszi Teréz</i>)	252
Tezla, Albert: Hungarian authors (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	253
Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	255
Politikai plakátok 1945–1948 (Ism. <i>Herendiné Lakatos Éva</i>)	257
Magyar Könyvészet. A Magyarországon megjelent grafikai plakátok és metszetek címjegyzéke 1965–1966 (Ism. <i>Tóth András</i>)	258
Magyar Könyvészet. Tankönyvek 1967–1968. (Ism. <i>Fülöp Géza</i>)	258
Tiszay Andor: Ének Leninről (Ism. <i>P. E. M.</i>)	258
Winter, Ursula: Die Handschriften des Joachimstalschen Gymnasiums und der Carl Alexander Bibliothek (Ism. <i>Vértesy Miklós</i>)	259
Kreutzberger, M.: Leo Baeck Institute, New York (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	260
International Bibliography of sociology (Ism. <i>Hollósi Klára</i>)	260

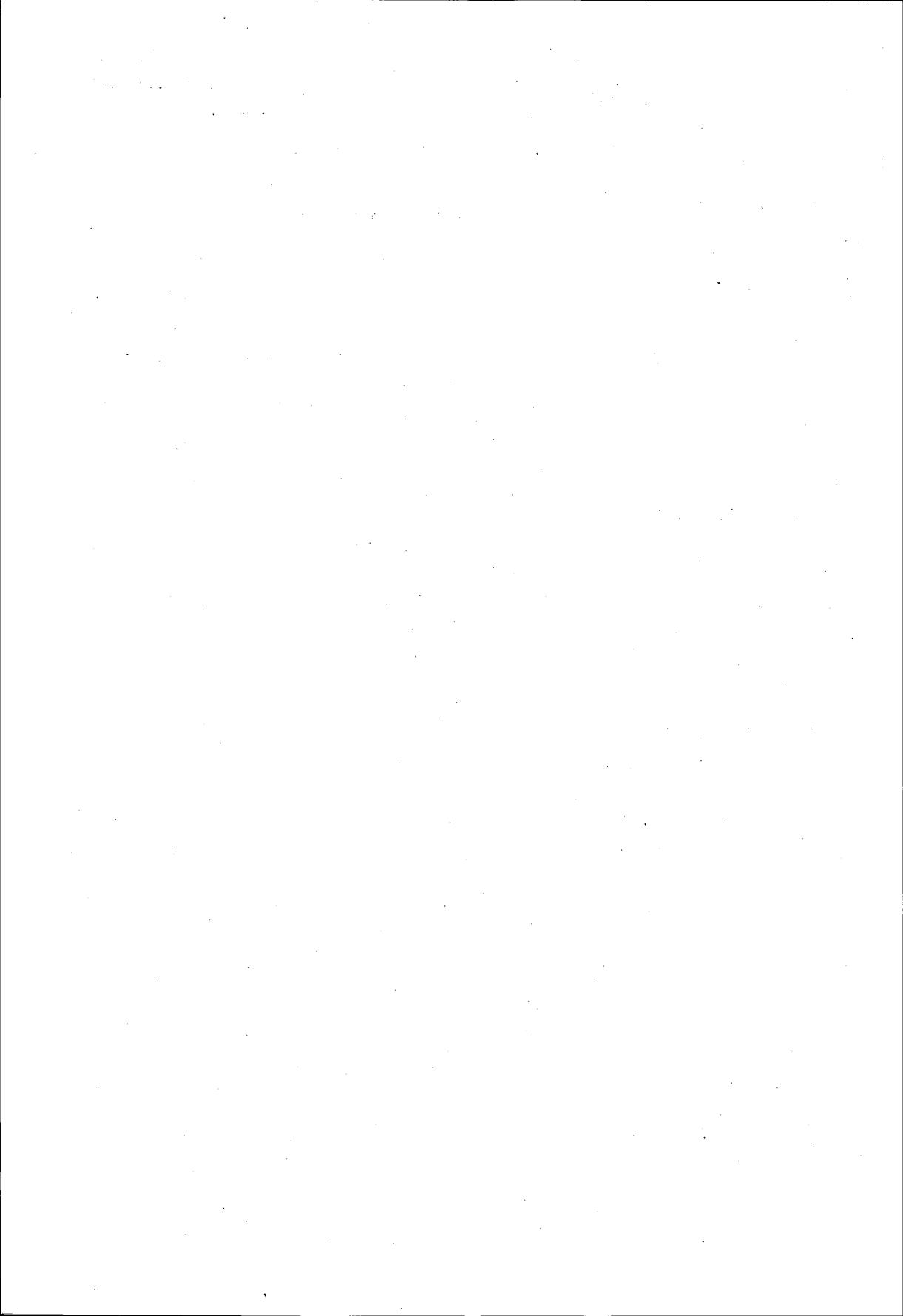

TABLE DES MATIÈRES

<i>L. Mezey</i> : Le manuscrit médiéval Pray et son origine (Avec résumé en allemand) ..	109
<i>P. D. Szemző</i> : Les lectures d'enfance de Béla Bartók (Avec résumé en allemand) ..	124
<i>Gy Markovits</i> : „Les mots restent” La littérature de la résistance (Texte entier en français) ..	152
<i>G. Borsa</i> : Computer-assisted examination of printing types of early printings (Texte entier en anglais) ..	165

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Cs. Csapodi</i> : Gritti a-t-il pillé la bibliothèque du roi Mathias? ..	171
<i>Z. Fallenbüchl</i> : Une vieille vue de Pest-Buda ..	174
<i>J. Herepei</i> : La rédacteur du Vieu et Nouveau Calendrier édité à Kolozsvár en 1789 ..	177
<i>J. Herepei</i> : Les Feuilles d'avis en Transylvanie avant 1848 ..	179
<i>Gy. Batári</i> : „Magyar Isis”, revue en projet de la Société des Sciences Naturelles ..	182
<i>G. Fűves</i> : Le poème „Riadó” (Alarme) de Gergely Czuczor imprimé comme feuille volante ..	184
<i>I. B. Bartha</i> : La revue „Gyermek Hírlap” du temps de la République des Conseils ..	186
<i>S. Huszty</i> : Les antécédants d'un livre sur l'aquatinta ..	190
<i>mgy.</i> : Revues oubliées: Kórus, 1933. ..	191

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>I. Bencze</i> : Contribution à la biographie et aux oeuvres de Kristóf Sívári Soós	194
--	-----

CHRONIQUE

<i>V. K. S.—R. M.</i> : Les activités du Comité pour l'histoire du livre ..	197
<i>Z. Kádár</i> : Facsimile du plus ancien manuscrit d'histoire naturelle ..	200
<i>J. Bakos</i> : Comenius — l'histoire de ses éditions ..	201
<i>J. Takács</i> : La société et le scientifique manegement ..	204
<i>B. Dezsényi</i> : Les débuts du journalisme hongrois, livre de György Kókay ..	206
<i>I. Gombocz</i> : La 36 ^e Asssemblée Générale de l'IFLA ..	214
<i>M. P. Eckhardt</i> : L'exposition à Vienne de la section musicale de la Bibliothèque Nationale Széchényi ..	219
<i>F. Galambos</i> : Le XIII ^e Congrès International de l'exlibris à Budapest ..	220
<i>A. Székely</i> : La réorganisation du concours de l'art des livres ..	221
<i>E. Herendi—Lakatos</i> : À propos de l'exposition des cartes postales illustrées ..	227
<i>S. Vida</i> : La bibliothèque du Service des Eaux ..	229
<i>B. Bugyi</i> : Le centenaire du créateur de la bibliographie médicale ..	231
<i>N.</i> : Le sort des manuscrits anciens ..	232
<i>N.</i> : La collection des documents de Wagner ..	232

COMPTES RENDUS CRITIQUES

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

REVUE DU LIVRE

PUBLICATION TRIMESTRIELLE
DE L'ACADÉMIE HONGROISE
DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET LA BIBLIOGRAPHIE

1971

4

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI ÉS BIBLIOGRÁFIAI FOLYÓIRATA
87. évf. 1971/4. sz.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

MÁTRAI LÁSZLÓ

(a szerkesztő bizottság elnöke)

DEZSÉNYI BÉLA

(szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN

KÓKAY GYÖRGY

MEZEY LÁSZLÓ

TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG:

Bp. XI., Ménesi út 12.

Telefon: 669-902

Megjelenik negyedévenként.

Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítők-nél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlapirodánál (KHI, Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint át-utalással a KHI. 215-96162 pénzforgalmi jelző-számára. Előfizetési díj: 60.— Ft

Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, Bp. V., Alkotmány u. 21.
Tel.: 111-010, (pénzforgalmi jelzőszám 215-11482)
és az Akadémiai Könyvesboltban, Bp. V., Váci u. 22
Tel.: 185-612.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kézira-tokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkekhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrektúra visszaküldésével egyidőben.

MARCZELL MÁRIA

Gergely budai scriptor

A garamszentbenedeki apátság történetével foglalkozó monográfiák¹ egy oklevél alapján említést tesznek arról, hogy III. János apát breviáriumot íratott monostora számára. KNAUZ Nándor megjelöli az oklevél lelőhelyét és jelzetét, ebből kiindulva és a missilist megvizsgálva, a szakirodalomban eddig még nem ismert scriptor nevével találkoztunk, akinek 1488. szeptember 7-én kelt és JÁNOS apáthoz intézett levelének eredeti példánya maradt fenn az esztergomi Főkáptalani Levéltárban.² Az oklevél megmaradását annak köszönhetette, hogy hátoldala JÁNOS garamszentbenedeki apát felségfolyamodványának fogalmazványát tartalmazza, amelyben arra kéri MÁTYÁS királyt, hogy segítse őt az apátság jogtalanul eltulajdonított birtokainak visszaszerzésében.

A budai scriptor által írt levél szövege a következő³:

„Venerabili in Christo patri ac domino domino Johanni abbati monasterii Sancti Benedicti de Juxta Gron, domino ac patri sibi gratioso.

Orationes in Domino devotas cum humili recommendatione. Reverende in Christo pater et domine mi semper gratioso.

En mitto per hunc famulum nostrum eidem tres quaternos, licet tantum duos receperim a Vestra Paternitate et tertium comparavi pro XXIII denariis et iam officium de tempore omnino complevi cum diligentia meliori, qua potui. Et solus dudum ascendissem si certis negotiis et infirmitate praeventus non fuisset. Ceterum querulose non possum admirari satis, quod Paternitas Vestra scapulare nostrum contulerit fratri Petro et mihi adhuc nullum dedistis et non tantum scapulare, sed cum reverentia nec calciamenta. Et in speciali Vestrae Reverendae Paternitati claves illius celle assignaveram coram omnibus fratribus, licet domus sit Vestrae Paternitatis, tamen ille res quas illac portaveram, non fuerunt contra statum religionis, nec quas ibi dimisi. Et ideo non possum excogitare causam cujus respectu hoc mihi Vestra Paternitas fecerit.

Qua de re supplico eidem quatenus mihi residuum michi sine diminutione remittere pacifice velitis usque ad Kakad, respectu illius tertii quaterni. Et si placuero in serviciis Vestrae Paternitati etiam scribere de sanctis et commune sanctorum sub tali forma, mittatis [...] pergameni et de scriptura poterimus postea concordare.

Item pro scapulari sicut donastis fratri Petro, mittatis quod iustum est. Etiam videtur mihi, quod aliquid deservissem a Vestra Paternitate per illos quinque menses, quos ibi servivi in vestimentis et lectisterniis meis, et alicui plebano nisi tot missas dixissem ad minus pro una veste donasset. Attamen cum Vestra Paternitate contendere (sc. nolo), sed potius gratias refero de omni humanitate mihi impensi ab eadem. Cetera hic adolescens

¹ KNAUZ Nándor: *A Garam melletti Szent Benedek Apátság I.* Bp. 1891. 82. l. HAICZL Kálmán: *A Garamszentbenedeki Apátság története.* Bp. 1913. 221. SZIGETI Kilián: *A Szelepcsényi-kódex.* Magy. Könyvszle. 1961. 363–367, A breviáriumról: 367. l.

² Esztergom Főkáptalani Levéltár, Lad. 1. fasc. 4 nr. 12. — Papír, 22×18 cm.

³ Kakad: Párkány (Šturovo), első ízben a garamszentbenedeki apátság 1075. évi alapítólevelében szerepel. KNAUZ Nándor: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I.* 1874. 55. l. HAICZL Kálmán, I. m. 5. l. (Kakath, Dsigerdelén, Cseledén, Párkány.)

referet, cui fidem Vestra Reverenda Paternitas adhibere velit. Bene valere eandem semper opto. Datum Bude in profesto Nativitatis Beate Marie Anno domini 1488.

Humillimus Vestrae Reverendae Paternitatis Frater Gregorius.”

III. János apát, akihez a levél íródott, SZIGETI Kilián⁴ szerint — kinek feltevését BALOGH Jolán is elfogadja — az ősi SZÉCHENYI családból származik, mégpedig a garamszentbenedeki apátság számára készült Szelephényi-kódex (XI. sz.)⁵ X V. századi kötéstáblájának címeregyeztetése alapján. Az első biztos adatunk róla a garamszentbenedeki konventtel kapcsolatban 1476-ból való. A következőből⁶ már azt is megtudjuk, hogy korábban „ipse Iohannes Abbas tempore secularitatis secretarius notarius magnifici domini Michaelis Orzaag . . . palatini” volt, majd a királyi kancelláriából választották apáttá. Ez a tény magyarázza közelebbi kapcsolatát a királlyal. 1510-ből való az utolsó adat, amely halálának évét is jelenti, mert a konvent 1511-es okmánya már az új apátot, CHULAI JÁNOST említi.

III. JÁNOS működése alatt Garamszentbenedek művészeti és szellemi életének virágkorát élte. 1476. november 17-ről ismert egy oklevél,⁷ amelyben ez áll: „a Garam melletti Szent Benedekről nevezett monostor konventje, tudtul adjuk, hogy mi Fülöpösi Balázs irnokunk és konventi jegyzőnk számára az esztergomi székesegyházból egy bizonyos breviáriumot . . . mintapéldányként megkaptunk.” — Az oklevélben említett FÜLPÖSI BALÁZS (BLASIUS DE FÜLPÖSI)⁸ valószínűleg azonos azzal a laikus fráterrel, akit HAICZL a garamszentbenedeki apátság tagjai között frater BLASIUS néven említ, ami kétségtelenül bizonyítja, hogy a monostornak ebben az időben könyvmásolója vagy könyvmásoló volt. Az előbb említett oklevél arra is enged még következtetni, hogy III. JÁNOS valószínűleg könyvkötőt is tartott, ugyanis arra kötelezi magát, hogy a fentnevezett breviáriumot egy éven belül visszaadja, „sőt, ha szükséges finom kötésekkel megújítva és bőrrel művészien bevonva ugyanannak az egyháznak vagy ugyanannak káptalan urainak” juttatja vissza. Apátsága alatt, 1483. július 11-én szentelik fel az újjáépített monostori templomot és 1489. március 26-án a Mátyás király által ajándékozott vérereklye⁹ tiszteletére átalakított kápolnát,¹⁰ melynek 1510-ben készült „Vir Dolorum” oltárszárnyképe III. JÁNOSnak állít emléket azzal, hogy az ismeretlen festő őt ábrázolja, amint az erekiyetartóba fogja fel Krisztus vérért.¹¹

⁴ SZIGETI Kilián: A Szelephényi-kódex, Magyar Könyvszle 77(1961) 367. l.

BALOGH Jolán: *Művészet Mátyás király udvarában I. Adattár.* 1966., 697. l. 14. jegyz. Hivatkozik: Nagy Iván: *Magyarország családai.* Pest, 1865. 343–45. l.

⁵ Tudományos leírását adja RADÓ Polikárp: *Hazánk legrégebb liturgikus könyve: A Szelephényi-kódex.* Magy. Könyvszle. 1939. 4. sz. 352–412. l.

⁶ KNAUZ Nándor i. m. 81–83. l.

⁷ Esztergomi Főkáptalani Levéltár, Conventus Sancti Benedicti, fasc. 1. N° 13. Kiadva: IVÁNYI Béla: *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331–1600.* Bp. 1937. 12–13. l.

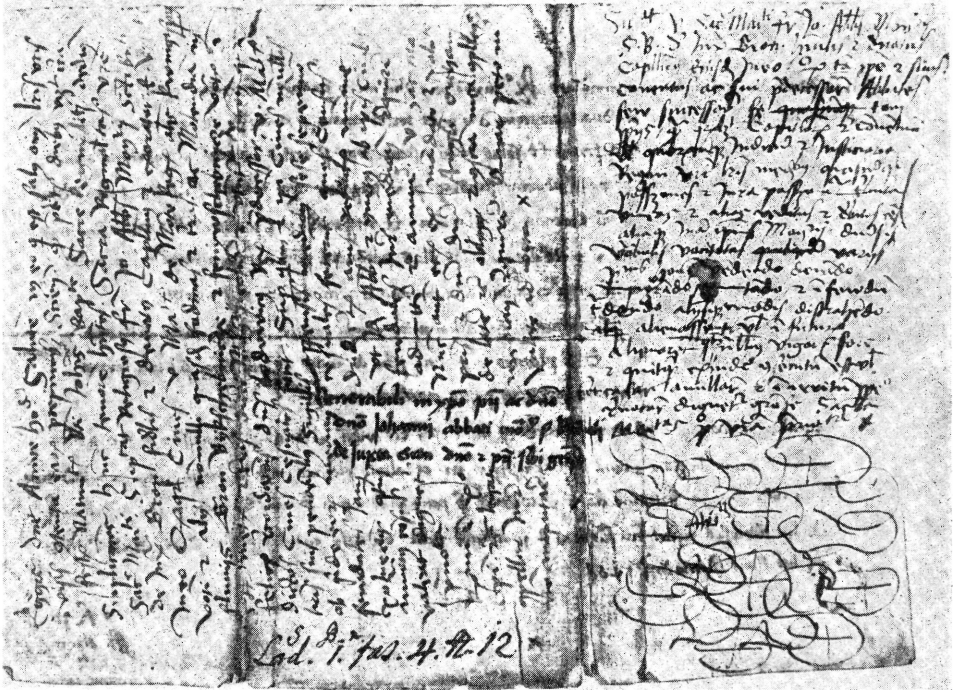
⁸ CSONTOSI János: *Adalékok a Magyarországi XIV–XV. századi könyvmásolók és betűfestők történetéhez.* Magy. Könyvszle. 1879. 55–56. l. XXIII. szám alatt, Fylpos Balázs néven említi, hivatkozva a régebbi irodalomra. KOVÁCH Zoltán: *Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár története a XI. századtól 1820-ig,* Esztergom, 1964. 20. l. (Kézirat)

⁹ HAICZL Kálmán i. m. 48–51. l. BALOGH Jolán i. m. KOVÁCH Zoltán: *Új adalékok a magyar Szentvér tisztelethez. Vigília.* 1964. 574–75. l.

¹⁰ HAICZL Kálmán i. m. 22–23. l.

¹¹ *Magyarország művészeti topográfiája. I. Esztergom műemlékei.* Bp. 1948. 46. l. BOSKOVITS—MOJZER—MUCSI: *Esztergomi Keresztény Múzeum Képtára.* Bp. 1964. 142–44. l. (Elfogadják azt a feltevést, hogy a „Vir Dolorum” képen III. János portréja található.)

GERGELY scriptor levele alapján feltehetőleg Garamszentbenedeken ismerkedett meg és került közelebbi kapcsolatba JÁNOS apáttal: „Atyaságodtól is érdeklek valamit azért az öt hónapért, amikor ott szolgáltam”. Arról értesíti az apátot, hogy az officium de tempore-t, a breviárium azon részét fejezte be, amely az egyházi év állandó részét tartalmazza, advent első vasárnapjától a pünkösöd utáni utolsó vasárnapig. A három quaternióból kettőt abból készített,

1. ábra

amit III. JÁNOSTól kapott, egyet pedig maga vásárolt 24 dénárért. Amennyiben az apát meg lesz munkájával elégedve, a többi részt: a *De Sanctis*-t és a *Commune Sanctorum*-ot is elkészíti. GERGELY scriptor levele alapján arra kell gondolnunk, hogy 1488 körül Garamszentbenedeken nem volt scriptor, hiszen egy Budán élő másolóval íratnak breviáriumot a monostor számára. Az a tény viszont, hogy az apát „küldjön pergament”, hogy folytatni tudja az írást, feltétlenül arra utal, hogy ez csak ideiglenes állapot lehetett, mert különben a monostornak nem lett volna tartalék pergamenje egy breviárium megírására is.

A levél többi része személyes hangú, GERGELY scriptor egyéni kéréseit tartalmazza. Felpanaszolja, hogy az apát a skapuláráját PÉTER testvérnek adta, ő meg semmit sem kapott, még sarut sem. Kéri, hogy tartozását küldje el neki „a harmadik quaternióra való tekintettel”. GERGELY fráter panaszai és sérelmei híven tükrözik azt a feszültséget a monostor belső életében, amiről az

1508. április 17-i vizitációs jegyzőkönyv beszél,¹² melyben a szerzetesek elpanaszolják apátjuk jogtalan és embertelen bánásmódját velük szemben.

Levelünk alapján megismerkedtünk egy másolóval, akit még a szakirodalom nem említett. Megfelelő adatok hiányában csak a missilisünkből kiindulva tudunk életével kapcsolatban egy-két adatot közölni. GERGELY fráter minden valószínűség szerint bencés szerzetes volt, ezt támasztja alá Garamszentbenedekkel való közelebbi kapcsolata s az ott töltött öt hónap. A levélből az is világosan kitűnik, hogy nem laikus testvér, mert felemlíti, hogy azért a sok

Oros r dno deuotas cu huili recommenday R^e n xpo p^r dno mi p^r granose En mitto p^r huc famulum n^om
 eidem res quateros luit tm duos receperim a v p. et tenui q^uam p^r p^ray d. et iam op^rati depe o^ro
 spleui cu diligena melior qua potui Et solus dudū ascendissem. si certis negocijs et infirmitate p^ruentis
 nō fuisset Ceterz quicquid nō possū admirat^r satis q^u p. v. sapulac n^om quideet frⁱ petro. z mⁱ ad huc
 n^om deditis nō tm sapulac sⁱ cu sciencia n^o caltraria. Et inspenali v p^r clauso alijs celis assignauerū
 tota omibz frⁱz h^u dom^u se v p. in ille res quas illas potauerū nō fuerit q^uerā statu religiois
 n^o quod ibi d^om^u Et ideo nō possū exog^rare causam cuius respectu h^u mⁱ v p^r fecerit
 Qua de re supplico ead^o q^u n^o residū michi sine diminuat^r imitte p^rasire velitis. vsq^{ue} ad t^ras
 Respectu ill^oz t^raz quaterz Et si placet v p^r ead^o sⁱ b^o de sanctis et que sⁱ b^oz sub tali forma
 mittatis p^r p^rgamem z de scriptura poterim^{us} postea consider^e.
 Et p^r sapulac sⁱ donatis frⁱ petro mittatis q^u usū est. Et videt^r mⁱ q^u aliq^u destruissim a v p^r p^r illos
 q^uaz mⁱtes quos ibi h^uim^u r^u p^rim^u z lectisimo m. et alieu pl^rbano nisi tot missis d^oissem ad mⁱg
 p^r vna veste donasset. Namq^{ue} cu v p^r contēdit sⁱ pot^ris g^ras ref^ro de omⁿ hu^oitat^e mⁱ ip^rns^u ab ead^o.
 Ceterū huc adolest^r ref^ret cui fidem v p^r adhibē velat sⁱ vale^r eand^o sⁱ opto. Sicut h^ude ip^rse
 Nante b^o Maie Anno d^om^u 1488°

h v r p
fr. Gergely

2. ábra

miséért, amit elmondott, más plébános már egy rend ruhát adott volna. Kétségtelen az is, hogy nem tartozott a konvent állandó tagjai közé, miután a monográfiák III. JÁNOS apátsága alatt GERGELY nevezetű frátert nem említetik. Viszont hogy bencésként indult és továbbra is névlegesen Garamszentbenedekhez tartozott, azt bizonyítják követelése az apáttal szemben és az, hogy holmiját a monostorban hagyta, tehát celláját elvileg fenntartották. Mivel Budán bencés kolostor nem volt, feltehetjük a kérdést, hogy vajon GERGELY scriptor miért tartózkodott Budán az 1488-as évben, amikor Garamszentbenedeknek is szüksége volt munkájára? A missilis kétséget kizáró budai keltezése arra enged következtetni, hogy GERGELY fráter MÁTYÁS budai másológóműhelyében dolgozott. Mindezek azt a feltevést látszanak igazolni, mely szerint a budai királyi másológóműhely nem valamelyik ottani kolostorban,

¹² HAICZL Kálmán i. m. 1913. 38–41. l.

hanem a vár területén volt. Ha ezt elfogadjuk, akkor fel kell tételeznünk egy olyan központi másolóműhely létezését, amelybe MÁTYÁS király céltudatosan gyűjtötte össze az írástudókat az ország különböző területeiről. Ezt az is alátámasztja, hogy Garamszentbenedeken korábban másoló vagy másolók voltak (1476. november 17-i oklevél), s most az apát kénytelen a Budán dolgozó, de tulajdonképpen az ő szolgálatában álló fráter Gergelyt megbízni a szükséges breviárium megírásával.

Oklevelünk szerencsés fennmaradásának köszönhetjük, hogy a XV. századi budai másolóműhely egy új, számunkra eddig ismeretlen, mégpedig magyar scriptorral gazdagodott, akinek nevéhez egy konkrét, bár számunkra eddig ismeretlen breviáriumot kapcsolhatunk.

MARIA N. MARCZELL

Frère Grégoire, copiste de Bude

Dans les archives du chapitre général de Esztergom on trouve sous cote Lad. I. fasc. 4. Nr. 12 la minute écrite sur papier d' un diplôme qui n' a jamais été étudié à fond jusqu' à nos jours. Le verso du diplôme contient une supplique adressée à la Majesté par *Jean III.* abbé de Garamszentbenedek, dans laquelle il prie le roi *Mathias* (1440—1490) de lui accorder protection pour recouvrir les propriétés terriennes de l' abbaye. Le recto qui n' a pas été pris en considération jusqu' ici conserve la lettre d' un scripteur de Bude nommé *Grégoire*, adressée a l' abbé *Jean III.*, le 7 septembre 1488. Par la lettre, nous prenons connaissance d' un religieux travaillant à Bude et par lequel ledit abbé *Jean III.* a fait copier un bréviaire à la fin du XVe siècle. Le moine, tout attaché qu' il fut à Garamszentbenedek, ne pouvait être qu' un copiste aux services de l' atelier des scripteurs du roi *Mathias*, atelier ou le roi fit rassembler les religieux versés dans l' art de la confetion des manuscrits. Frère *Grégoire* serait donc un scripteur de l' atelier de Bude au nom duquel s'attache un bréviaire qui à ce moment-ci reste inconnu.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

**Incunabula Hungarica III.
Constitutiones incliti regni Hungariae**

A magyar vonatkozású ősnymtatványokkal, jelentőségükkel, közreadásuk körülményeivel a szakirodalom több ízben foglalkozott és számos problémát tisztázott. Mai értékük megítéléséhez azonban fennmaradt — világszerte szét-szóródott — példányaik ismerete is szükséges. Erről pedig nem rendelkezünk a mai helyzetnek megfelelő tájékoztatást nyújtó forrásokkal. A korai hungaricumok fennmaradt példányairól csupán régen megjelent és többnyire teljességre sem törekvő bibliográfiák nyújtanak némi áttekintést. Ezek lelőhelyadatai azonban napjainkig több szempontból módosultak. KNAUZ Nándornak a magyarországi rendeltetésű miscelaneumokról és breviáriumokról tájékoztató úttörő munkája¹ és SZABÓ Károly *Régi Magyar Könyvtár* című bibliográfiájának III. kötete² a magyar vonatkozású ősnymtatványok mai példányszámának megállapításához legfeljebb kiindulópontul szolgálhat. Megjelenésük óta kerekén egy évszázad vagy alig néhány évtizeddel kevesebb idő telt el a köz- és magángyűjtemények sorsát, állományát is érintő számos politikai, művelődés-politikai és társadalmi változással. E régi bibliográfiák lelőhelyadatai mégis rendkívül jelentősek; azzal ugyanis, hogy egy korábbi állapotról tájékoztatnak, lehetőséget nyújtanak az azóta más gyűjteménybe került vagy lappangó művek, példányok felkutatásához.

Későbbi fontos forrásmű BALLAGI Aladár hungarica-bibliográfiája, amely a két világháború közötti könyvtári állományok alapján készült.³ A többi — egyes magyar vonatkozású kiadványtípusokat, ill. hungarica-gyűjteményeket ismertető — bibliográfiák és katalógusok mellett a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* előkészítésére alakult nemzetközi bizottság által összeállított lelőhely-regiszter a legfontosabb tájékoztató a magyar vonatkozású ősnymtatványok fennmaradt példányairól. A második világháború következményei miatt azonban még e mintaszerűen kialakított nyilvántartás adatai is revízióra szorulnak.

Az 1940-es években végbement könyvkincs-pusztulás mértékéről az első magyar nyomda kiadványainak sorsa is megdöbbentő adatokat szolgáltat. A *Budai Krónikából* 1934-ben a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (GW) 11 példányt regisztrált;⁴ egy közülük a háborús veszteségek listájára került: a braunsbergi Akadémiai Könyvtárban őrzött *Chronica Hungarorum*.⁵ A budai

¹ KNAUZ, Ferdinandus: *Libri missales ac breviaria ecclesiae Hungaricae ad receptionem usque ritus Romani*. Strigonii 1870.

² SZABÓ Károly — HELLEBRANT Árpád: *Régi Magyar Könyvtár. III.* Budapest 1896.

³ BALLAGI Aladár: *Buda és Pest a világirodalomban 1473—1711.* Budapest 1925.

⁴ GW 6686.

⁵ SAJÓ, Géza — SOLTÉSZ, Erzsébet: *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur.* Budapestini 1970. LV. 1.

Hess-nyomda még ritkább második nyomtatványából, a *Basilius Magnus-Xenophon* kiadványból 1928-ban még három példányról volt tudomásunk.⁶ Ma a salzburgi Studienbibliothek egykori példánya a háborús veszteségek között szerepel.⁷

De nemcsak a háborús pusztulások és a számos országban végrehajtott állami tulajdonba vétel miatt módosultak a magyar vonatkozású ősnymtatványok korábbi lelőhely-nyilvántartásának adatai. Lényegesen nagyobb és kedvezőbb az a változás, amelyet a szocialista országokban impozáns méretekben kibontakozó, tervszerű ősnymtatvány-feltárás vont maga után. E munkálatok során ugyanis a szomszédos országokban — de hazánkban is — számos korábban meghatározatlan, gyakran csonka ősnymtatvány került publikálásra — köztük több magyar vonatkozású. Elsősorban ezzel magyarázható, hogy az 1932-ben a GW-ben leírt 4 magyarországi rendeltetésű breviárium-kiadás 8 példányával szemben⁸ ma 7 olyan XV. századi breviárium-kiadásról és azok 22 ma is meglevő példányáról adhatunk számot, amelyet magyar egyházmegye, illetve magyar alapítású rend számára nyomtattak.⁹ Hasonló változás jelentkezik a magyar egyházmegyék használatára közreadott legrégebb misekönyvek példányszám-adataiban. KNAUZ 1870-ben 10 XV. századi magyarországi misekönyv 45 példányát vette számba.¹⁰ Lényegesen változtak fenti adatok már HUBAY Ilona 1938-ban közreadott *Missalia Hungarica* című munkájában, amely 12 kiadás 56 példányáról tudósított.¹¹ Ma 13 XV. századi magyarországi rendeltetésű misekönyv 98 (57 hazai és 41 külföldi) példányáról van tudomásunk.¹²

Fenti hungaricumok legújabb lelőhelyadataiból érdemes néhány következtetést levonni. A magyarországi használatra kiadott XV. századi breviáriumok külföldön őrzött példányaiból 4 Szlovákiában, 2 Itáliában, 1 Ausztriában, 1 Lengyelországban, 1 pedig Nyugat-Németországban maradt fenn. Legrégibb misekönyveink 41 külföldi példánya közül 14 van szlovák, további 3 pedig cseh könyvtárak állományában. Romániából 7, Ausztriából 5, Lengyelországból 3, Amerikából 3, Kelet-Németországból 2, Angliából, Nyugat-Németországból, Svájból és Svédországból pedig további 1-1 példányról van tudomásunk. Az eddig vizsgált hungaricumok közül tehát a 9 külföldön őrzött breviáriumból 4, a 41 misekönyvből pedig 24 maradt fenn olyan területen (Szlovákiában, ill. Erdélyben), amely e művek közreadása és használata idején Magyarország része volt. S ha az elmondottakhoz még hozzávesszük azt is, hogy valamennyi hungarica missalia és breviaria külföldön jelent meg, úgy a mai külföldi példányszám nagyon csekély a magyar, ill. szlovákiai és romániai könyvtárakban megőrzött kötetekhez hasonlítva. A magyarországi rendeltetésű liturgikus könyvekből tehát vajmi kevés példány maradhatott az előállításukat

⁶ GW 3072.

⁷ SAJÓ—SOLTÉSZ i. m. LV. 1.

⁸ GW 5468, GW 5469, GW 5470, GW 5517.

⁹ SOLTÉSZ, Elisabeth: *Incunabula Hungarica II. Breviaria Hungarica*. Gutenberg-Jahrbuch 1970. 75. 1.

¹⁰ KNAUZ i. m.

¹¹ HUBAY Ilona: *Missalia Hungarica. Régi Magyar Misekönyvek*. Budapest 1938. 37—47, 49. és 64. 1.

¹² SOLTÉSZ, Elisabeth: *Incunabula Hungarica I. Beiträge zur Inkunabelkunde Dritte Folge* 5.

vállaló külföldi könyvnyomdászok raktáraiban vagy került később külföldi gyűjteményekbe.

De figyelmet érdemlő következtetésekre vezet a nem egyházi megrendelésre közreadott magyar vonatkozású ősnymtatványok mai lelőhelyeinek áttekintése is. Közülük jelen dolgozatban MÁTYÁS király törvénykönyvének, a *Constitutiones incliti regni Hungariae* címen közreadott *Decretum Maius*-nak két XV. századi kiadásával foglalkozunk, amelyeket FITZ József állami hivatalos kiadványoknak tartott.¹³ A törvénykönyv itthon felfedezett példányait a hazai szakirodalom a XIX. század eleje óta lelkesen regisztrálta, megjelenési körülményeik tisztázása azonban nem volt problémamentes.

Külföldön első ízben 1792-ben, az ingolstadti Akadémiai Könyvtár ősnymtatványkatalógusa említi MÁTYÁS király törvénykönyvét.¹⁴ Itthon 1800-ban KOVACHICH Márton György ismerteti a törvénykönyv szövegét, amelyről csak sejtji, hogy nyomtatásban is megjelent.¹⁵ Fia, KOVACHICH József 1820-ban már azt írja, hogy MÁTYÁS *Decretum Maius*-a első ízben Lipcsében jelent meg, majd ismeretlen helyen másodszor is kinyomtatták.¹⁶ 1833-ban HORVÁT István számol be arról, hogy 1813 elején a pozsonyi káptalan által a Magyar Nemzeti Múzeumnak átengedett kötetek egyikében — LASKAI Osvát *Biga salutis* címen ismert prédikációgyűjteményében — felfedezte MÁTYÁS király törvénykönyvének 4 levélnyi töredékét.¹⁷ Megállapítja, hogy a négy levél nyomdai kiállításában megegyezik azzal a 8 levélnyi töredékkel, amely a JANKOVICH-gyűjteménnyel 1830-ban a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárába került. S minthogy ez utóbbiban a kolofon is fennmaradt, azt is közli, hogy mindkét töredék az 1488-ban Lipcsében közreadott első kiadásból való.¹⁸

1898-ban BOROVSZKY Samu fedezte fel az első kiadás csaknem teljes példányát a SZIRMAY család Kassáról Budapestre szállított levéltárában.¹⁹ A kis nyomtatványt az 1730-as években akkori tulajdonosa, dobai SZÉKELY Sámuel más kiadványokkal egybekötötte. 1754-ben került a kolligátum SZIRMAY István tulajdonába és a XIX. század végéig a SZIRMAY család birtokában maradt. SZIRMAY Andor 1898-ban a becses könyvkincset az Akadémiai Könyvtárnak ajándékozta.

Hat évtizedig sem külföldön, sem itthon nem került elő több példány a törvénykönyv első kiadásából. 1958-ban JAKÓ Zsigmond a kolozsvári volt Lyceumi Könyvtár régi anyagának átvizsgálása során fedezte fel a *Decretum Maius* újabb töredékét.²⁰ A 17–24. levélre terjedő c ívnyi töredék a hiteleshelyi bizonyságokról intézkedő XII. szakasztól a bírói hatóságok alóli mentességeket eltörlő XXIV. szakaszig őrizte meg a törvénykönyv szövegét. Nem

¹³ FITZ József: *A magyar nyomdászati, könyvkiadás és könyvkereskedelem története I. A mohácsi vész előtt*. Budapest 1959. 211. és 214. l.

¹⁴ SEEMILLER, Sebastianus: *Bibliothecae Academicae Ingolstadiensis incunabula typographica*. Fasc. IV. Ingolstadii 1792. 137. l. No. 298.

¹⁵ KOVACHICH Márton György: *Supplementum ad Vestigia comitiorum apud Hungaros*. II. Buda 1800. 254. l.

¹⁶ KOVACHICH József: *Notitiae praeliminares ad Syllogen decretorum comitialium*. Pesthini 1820. 11. l.

¹⁷ HORVÁT István: *I. Mátyás magyar király 1486-diki törvényének három régi nyomtatványairól*. Tud. Gyűjt. 1833. II. 25–36. l.

¹⁸ U. o. 30. l.

¹⁹ BOROVSZKY Samu: *Jelenés egy bibliographiai felfedezésről*. Akad. Ért. 1898. 340. l.

²⁰ JAKÓ Zsigmond: *Mátyás király törvénykönyvének újabb töredéke*. Magy. Könyvszle. 1958. 350–351. l.

önálló nyomtatványként maradt fenn, hanem az 1521-ben, a nürnbergi KOBERGER-nyomdában kinyomtatott Szent Birgitta-legenda — *Libri celestium reuelationum sancte Birgitte de regno Suetie* — első és hátsó kötéstáblájába volt bekötve. Sorsáról e könyv bejegyzései tájékoztatnak. A Szent Birgitta-legenda a XVII. század végén KÉMERI THORDAI Pál, majd 1707-től a kolozsvári jezsuita rend könyvtárának tulajdona. A kötés táblájára ragasztott lapon XVI. század eleji kéztől egy bejegyzés maradt fenn, amely bizonyos ZAKARIÁS nevű, 1517-ben elhalt hermányi plébánosról tesz említést.²¹

JAKÓ Zsigmond a zavaros fogalmazású bejegyzéssel kapcsolatban felhívta a figyelmet arra, hogy a Szent Birgitta-legenda nürnbergi kiadása nem sokkal megjelenése után kerülhetett Erdélybe, s hogy MÁTYÁS király törvénykönyvének e nyomtatványban felismert töredékét a mohácsi vész táján használhatták fel a Szent Birgitta legendáját elbeszélő könyv bekötéséhez. JAKÓ azonban egy másik lehetőségre is utalt a kolozsvári töredék és az azt megőrző könyv egybekötését illetően. Ehhez kiindulópontul az a feltevés szolgált, mely szerint MÁTYÁS törvénykönyvének első ízben való kinyomtatását a nürnbergi KOBERGER-cég bonyolította le.²² S ha ez így történt, lehetséges, hogy a kolozsvári töredék a nürnbergi KOBERGER kiadónál elfekvő példányok egyikéből való, vagyis még Nürnbergben kötötték be a KOBERGER-nyomdában közreadott, Szent Birgitta legendáját tartalmazó nyomtatvány kötéstáblájába. Ez esetben azonban azt is feltételezni kellene, hogy a törvénykönyv első kiadásának példányai a Szent Birgitta-legenda közreadásáig, azaz 1521-ig heverték a KOBERGER-raktárban.²³

Mai ismereteink az első következtetés helyességét igazolják. A törvénykönyv fennmaradt példányainak kutatása során ugyanis külföldről az első kiadásból sem példány, sem töredék létezéséről nem szereztem tudomást. Ha valóban évtizedekig kallódtak volna e kiadás eladatlan példányai Nürnbergben, vagy azokat KOBERGER könyvkötőműhelyében kötések készítésére felhasználták volna, úgy a GW bizottság által szisztematikusan átvizsgált német könyvtárak anyagában feltétlenül elő kellett volna kerülni ezeknek a töredékeknek, sőt a kötéshez fel nem használt teljes példányoknak is.

Egyébként is kevéssé valószínű, hogy a MÁTYÁS életében, 1488. június 2-án közreadott törvénykönyv iránt ne lett volna érdeklődés az országban, hiszen a *Decretum Maius* rendelkezései valamennyi birtokost érintették. De ellene mond a külföldön kallódó példányok feltételezésének az a tény is, hogy a törvénykönyvet még MÁTYÁS életében, tehát nem egészen két év leforgása alatt újból sajtó alá rendezték, közreadását pedig ugyancsak lipcsei nyomdász vállalta, aki nyilvánvalóan tájékozott volt az első lipcsei kiadás sikeréről. Mind a fennmaradt példányok, mind egyéb külső érvek tehát azokat a következtetéseket erősítik meg, amelyeket JAKÓ Zsigmond a töredéket megőrző könyv XVI. század eleji bejegyzéséből levont. Nincs okunk kételkedni abban, hogy MÁTYÁS király törvénykönyvének első kiadása nem sokkal megjelenése után elkerült Erdélybe is. A kolozsvári töredék azt tanúsítja, hogy egyik példányát 1521 után használták fel az 1521-ben megjelent Szent Birgitta-legenda bekötéséhez. A mohácsi vész táján tehát már mint történeti emléket sem

²¹ U. o.

²² HUBAY Ilona: *Mátyás király törvénykönyve*. Magy. Könyvszle. 1939. 243—244. l.

²³ JAKÓ i. m. 351. l.

becsülték annyira MÁTYÁS király törvénykönyvét, hogy az könyvkötők segéd-eszközévé ne válhatott volna. Hogy ez így volt nemcsak Erdélyben, hanem az ország más területein is, azt a törvénykönyv további ismert töredékei bizonyítják. Valamennyit ugyanúgy más nyomtatvány bekötéséhez használták fel, mint a kolozsvári töredéket.

A HORVÁT István által felismert töredék a törvénykönyv 4 levelét (e_{3-6}) foglalja magában. Ez a töredék LASKAI Osvát *Biga salutis* című prédikációgyűjteményének 1498. évi hagenai kiadásában maradt fenn.²⁴ Nem KOBERGER-kiadványban és olyan kötésben, amely nem mutat stílárius kapcsolatot a nürnbergi KOBERGER-nyomda jellegzetes kötéseivel. Aligha férhet kétség ahhoz, hogy ezt a töredéket a középkori Magyarország területén kötötték a *Biga salutis* kötéstáblájába.

A JANKOVICH Miklós által felfedezett töredék a törvénykönyv 8 levelét (h_{1-2} , h_{5-6} , i_{1-2} , i_{5-6}) őrizte meg a kassai domonkos-könyvtárban. HORVÁTH Ignác közlése szerint JANKOVICH a következőket jegyezte fel e töredék származásáról: „Desumptum est hoc unicum, quod a temporum vicissitudine adhuc salvatum est, vestigium typographicum et iurisprudentiae Hungaricae monumentum ex bibliotheca Cassoviensi ordinis Dominicanorum sive fratrum praedicatorum, libris eiusdem ut plurimum saeculo adhuc XV. ligatura instructis, et eidem bibliothecae circa anno 1489–90. adhuc illatis et inscriptis.”²⁵

Imrich KOTVAN a szlovákiai ősnymtatvány-állomány szisztematikussá feldolgozása során a törvénykönyv további két töredékét fedezte fel ugyancsak más nyomtatványok kötéstáblájába kötve. A pozsonyi Miestne pracovisko Matice slovenskej töredéke az e_7 levél verzóján levő „Ecclesia siue Capella” cikkely szövegrészletét tartalmazza; PETRUS DE PALUDE *Sermones Thesauri novi de tempore* című prédikációgyűjteménye 1496. évi KOBERGER-kiadásának első kötéstáblájából került elő.²⁶ A kötet hátsó kötéstáblájában JOHANNES GLOGOVIENSIS művének a „Juditium stellarum Anno MCCCCXCViij currente” szövegkezdetű töredéke maradt fenn, 1549. jún. 27-i eseményt leíró német nyelvű bejegyzéssel.²⁷

Az Imrich KOTVAN által publikált másik töredék a bártfai Šarišské Muzeum tulajdona. Ezen a törvénykönyv b_2 és b_3 levelének „De abolitione Judicii Pallatini . . .”, ill. a „De alijs octauis in Transsilvania et Sclauonia celebrandis” szövegrészlete olvasható.²⁸ Míg az előbbi, pozsonyi töredékről joggal feltételezhető, erről a bártfai töredékről bizonyosra vehető, hogy a középkori Magyarország területén, valamelyik felvidéki könyvkötőműhelyben használták fel kötéstábla készítéséhez. A bártfai töredék ugyanis annak a *Missale Strigoniense*-nek a kötéstáblájából került elő, amelyet a veronai PETRUS MAUFER-nyomda az 1480. évi *Missale ad usum dominorum Ultramontanorum* variáns-kiadásaként adott közre, kifejezetten az esztergomi egyházmegye használatára.²⁹

²⁴ HORVÁT i. m. 29. a töredék mai jelzete Inc. 833. A Laskai-kötet jelzete Inc. 1027.

²⁵ HORVÁTH Ignác: *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának ősnymtatványai 1465–1500*. Budapest 1895. 305. l.

²⁶ KOTVAN, Imrich: *Inkunábuly archivov, múzei a niektorých historických knižnic na Slovensku*. Martin 1964. 188. l.

²⁷ U. o.

²⁸ KOTVAN, Imrich: *Inkunábuly v Košiciach, v Jasove a v Spišskej Kapitule*. Košice 1967. 104. l.

²⁹ U. o. 200. — KOTVAN, Imrich: *Missale Strigoniense* — HAIN 11428. *Beiträge zur Inkunabelkunde. Dritte Folge* 3. Berlin 1967. 189. l.

A törvénykönyv első kiadásának ma ismert legteljesebb példányát az Akadémiai Könyvtár mondhatja magáénak. Ebből csupán a b₁ levél hiányzik, de számos levélen a külső felső sarokban hiányos, sérült a szöveg. Ebben a példányban maradt fenn a MÁTYÁS király idejében használt királyi öl, a „mensura regalis” legrégebb, nyomtatásban megjelent leírása, a méretét szemléltető sávot azonban a nyomtatvány bekötésekor, alul és fölül levágták. E viszonylag teljes példány ismerete előtt, HORVÁT István már 1833-ban megállapította, hogy a törvénykönyvet első ízben közreadó, de a kolofonban nevét elhallgató nyomdász a lipcei Moritz BRANDIS volt. Meghatározását 1915-ben Konrad HAEBLER is megerősítette, akinek — mint a GW bizottság elnökének — a Magyar Tudományos Akadémia elküldte a birtokába jutott példányt. HAEBLER tudósításában azt is közölte, hogy a nyomtatvány Moritz BRANDIS 3. betűtípusával készült.³⁰

A törvénykönyv második kiadása kolofon nélkül jelent meg. E kiadás egyik példányát publikálta 1792-ben SEEMILLER az ingolstadt-i Akadémiai Könyvtár ősnymtatványkatalógusában, a nyomtatvány címlapjának szövegétől eltérő önkényes címen: *Mathiae (Corvini) Regis Hungariae, Bohemiae & leges in dieta, ut vocatur, seu conventu generali procerum Regni Budae habita (nescio quo anno) conditae . . .*³¹ Leírását átvette PANZER, de azt a megjelenés helyére vonatkozó „Forte Budae” megjegyzéssel egészítette ki.³² A SEEMILLER—PANZER-féle önkényes címléírás volt az alapja annak, hogy HORVÁT István 1833-ban a törvénykönyv három kiadásáról tudósított; ő ugyanis az ingolstadt-i példányt az általa ismert két kiadástól eltérő, harmadik kiadásnak vélte.³³ HAIN *Repertorium bibliographicum*-a Corvinus címszó alatt ismertette a nyomtatványt, s átvette PANZERTől a „Budae” megjegyzést.³⁴ Időközben az ingolstadt-i példány a müncheni Egyetemi Könyvtárba került, ami a hazai szakirodalomban újabb félreértésre vezetett.³⁵ A nyomtatvány megjelenési körülményeinek tisztázásához is további téves feltevések kapcsolódtak. COPINGER ugyan már nem vette át a PANZER-féle „Forte Budae” megjegyzést, de 1486-ra datálta a kiadást.³⁶ A budai kiadásra vonatkozó feltevést 1898-ban BOROVSZKY Samu cáfolta, ő azonban azt hitte, hogy a második kiadás Krakóban jelent meg.³⁷ A megjelenés helyére vonatkozó téves nézeteket 1915-ben Konrad HAEBLER oszlatta el. Megállapította, hogy a nyomtatvány a lipcei Konrad KACHELOFEN 3. és 6. betűtípusával készült, s hogy ezt a két típust együttesen 1491 és 1494 között használta a nyomda.³⁸ A betűtípusok tanúsága szerint tehát a második kiadás 1491 és 1494 között láthatott napvilágot.

A datálást 1939-ben HUBAY Iona tanulmánya módosította. Kimutatta, hogy a nyomtatvány szövegtípusát Konrad KACHELOFEN 1487-től 1495-ig

³⁰ HELLEBRANT Árpád: *Mátyás király törvénykönyvének nyomtatási helye*. Akad. Ért. 1915. 223. l.

³¹ SEEMILLER i. m. 137. l. No. 298.

³² PANZER, Georg Wolfgang: *Annales typographici*. I. Norimbergae, 1793. 266. l. XXIX. No. 3.

³³ HORVÁTH i. m. 29—32. l.

³⁴ HAIN, Ludovicus: *Repertorium bibliographicum*. I—IV. Stuttgartiae, Lutetiae Parisiorum, 1826—1838. No. 5779.

³⁵ HELLEBRANTnak nem volt tudomása arról, hogy a SEEMILLER által leírt ingolstadt-i példány került Münchenbe, tehát a kettő azonos. HELLEBRANDT i. m. 222. l.

³⁶ COPINGER, W. A.: *Supplement to Hain's Repertorium bibliographicum*. II. London 1898. No. 1757.

³⁷ BOROVSZKY i. m. 341. l.

³⁸ HELLEBRANT i. m. 223. l.

használta, a kiemelő 6. típus pedig 1489 végén már készen állhatott a nyomdában. A második kiadás így már 1490-ben is megjelenhetett. A sajtó alá rendezés nem is történhetett később, mert a címlapmetszet MÁTYÁS királyt ábrázolja, s az első kiadásból szó szerint átvett előszó a királyt még élőként említi. Egyébként is a törvénykönyv artikulusai sértették a főurak érdekeit, ezért azok már 1490. július 31-én, az országhatárra érkező II. ULÁSZLÓ királyt feltételekkel fogadták, 1492-ben pedig a pozsonyi országgyűlésen törvénybe foglalták, hogy a király helyezze hatályon kívül a *Decretum Maius*-nak a nemesség jogait csorbító rendelkezéseit. A második kiadásnak tehát II. ULÁSZLÓ király Magyarországra érkezése, azaz 1490. július 31-e előtt kellett megjelenenie.³⁹ HUBAY Ilonának ez az adott korszak magyarországi politikai és társadalmi helyzetét is figyelembe vevő datálása a szakirodalomban általános elfogadásra talált.

Áttérve a második kiadás ma ismert példányainak számbavételére, mindekelőtt az érdemel említést, hogy e kiadásból kötéshez felhasznált töredéket nem ismerünk, s nagyon kevés példány maradt ránk. 1896-ban SZABÓ Károly 5 példányról tudott.⁴⁰ 1925-ben viszont BALLAGI Aladár 8 példányt regisztrált.⁴¹ A mindkét bibliográfiában említett két hazai példány már akkor is az Országos Széchényi Könyvtár és a budapesti Egyetemi Könyvtár tulajdona. Eredetileg mindkét példány a Széchényi Könyvtaré volt. Az első példány megszerzéséről HORVÁT István tudósított 1833-ban, de a nyomtatvány még 1813-ban került a múzeumi könyvtárba. FÁBRI István, a pozsonyi Evangélikus Lyceum egykori rektora hívta fel HORVÁT István figyelmét erre a példányra, amikor HORVÁT 1813-ban a pozsonyi káptalan által a múzeumi könyvtárnak átengedett könyvek átvételét bonyolította le. FÁBRI a törvénykönyvnek ezt a példányát egy cseh bibliáért cserélte el Prágában a pozsonyi Evangélikus Konvent könyvtára számára, amely azt a nádor kérésére 1813-ban a Széchényi Könyvtárnak engedte át.⁴² HORVÁT a ritka becsű nyomtatványt részletesen ismertette. Leírásában megemlíti azt is, hogy a címlapon a jobb alsó sarokban tintával írt A. H. jegy látható, a nyomtatvány végéhez pedig egy fametszetes címert ábrázoló, egyleveles nyomtatványt kötöttek.⁴³ E leírással a Széchényi Könyvtár Inc. 834 jelzetű példánya egyezik meg. Problémát csak az okozhatna, hogy a nyomtatvány XIX. század végi barna bőr kötésének első tábláján, a borítópapíron a következő bejegyzés olvasható: „A szakmunkák pénztárából Asher Noe berlini antiquariustól 1873-ban megvásároltatott.” Ez a bejegyzés ellentmond annak a ténynek, hogy a példány a HORVÁT által 1833-ban ismertetett, pozsonyi eredetű példánnyal egyezik meg. Abban nincs okunk kételkedni, hogy 1873-ban a Széchényi Könyvtár nevezett berlini antikváriustól megvásárolta MÁTYÁS király törvénykönyvének második kiadását, mert a mai Egyetemi Könyvtári példány is eredetileg a Széchényi Könyvtár tulajdona volt. Az Egyetemi Könyvtár példányában sem a címlap sarkába tintával írt A. H. jegy, sem a fametszetes egyleveles nyomtatvány nincs meg. A HORVÁT által leírt példány tehát csakis a mai Széchényi könyvtári példány lehet, s az Egyetemi Könyvtárnak átengedett példányt vásárolhatta 1873-ban nevezett berlini antikváriustól a múzeumi könyvtár. A régebbi, pozsonyi eredetű példány később a Berlinből vásárolt duplumpéldány kötésébe kerülhetett; az

³⁹ HUBAY i. m. *Magy. Könyvszle.* 1939. 237. l.

⁴⁰ SZABÓ III. 59.

⁴¹ BALLAGI i. m. No. 25.

⁴² HORVÁT i. m. 31. l.

⁴³ U. o. 35–36. l.

Egyetemi Könyvtár pedig DOCHNAL A. könyvkötővel új kötést készítettett értékes könyvritkasága számára.⁴⁴ A kötészcsereéről azonban 1896-ban a Széchényi Könyvtár ősnymtatványait publikáló HORVÁTH Ignácnak nem volt tudomása. Katalógusában MÁTYÁS király törvénykönyvének második kiadásából már csak egy példányt említ; azt, amely ma is a Széchényi Könyvtár tulajdona. Az ősnymtatvány bibliográfiai leírása közli az 1873-as vételre vonatkozó, idézett bejegyzést, s utal a címlapra írt A. H. jegyre, valamint a mű végéhez kötött egyleveles nyomtatványra is.⁴⁵

A SZABÓ ÉS BALLAGI által említett külföldi példányok közül ma a krakkói Czartoryski Könyvtár és a müncheni Universitätsbibliothek példánya van meg. A varsói Krasinski Könyvtár egykori példánya a második világháború alatt megsemmisült.⁴⁶ A krakkói Czartoryski Könyvtár duplumáról, valamint a krakkói Egyetemi Könyvtár és a varsói Egyetemi Könyvtár — BALLAGI által említett — példányáról a lengyelországi központi ősnymtatványkatalógus szerkesztőségének nincs tudomása.⁴⁷

A törvénykönyv első kiadásával kapcsolatban már volt szó arról, hogy a nyomtatott példányok minden valószínűség szerint nem sokkal megjelenésük után eljutottak Magyarországra s nem kallódtak eladatlanul meg a lipcei nyomda, sem a feltételezett kiadó, a nürnbergi KOBERGER-cég raktáraiban. KOBERGER közreműködését FITZ József sem tartotta valószínűnek. Véleménye szerint MOHORAI VIDFY Ambrus nógrádi alispán „a budai kormánykörök megbízásából rendezte sajtó alá a törvénykönyvet, költségeire pedig Drágffy utalt ki állami pénzt”.⁴⁸ A mai lelőhelyekből levonható következtetések is amellet szólnak, hogy MÁTYÁS király törvénykönyve állami költségen, nem kiadói vállalkozásként jelent meg. Az első kiadás ma ismert egyetlen példánya s öt töredéke a középkori Magyarország területén maradt fenn. A második kiadás példányainál fordított a helyzet; ebből egyetlen példány, ill. töredék sem került elő a Kárpát-medencében. De az ingolstadti — müncheni példányt leszámítva német nyelvterületen sem. A Széchényi Könyvtár példánya Prágából csere útján került Pozsonyba, majd mai őrzési helyére. Az Egyetemi Könyvtáré a Puławy-i Czartoryski Könyvtár duplumpéldánya volt.⁴⁹ A meglevő, illetve az irodalomban említett további példányok mind lengyel könyvtárakból ismertek. Diplomáciai és kulturális kapcsolataink következtében a lengyel könyvgyűjtők nyilván érdeklődéssel fogadták MÁTYÁS király törvénykönyvét. Különösen a második kiadást, mely mintaképpül szolgált saját törvénykönyvük, a *Constitutiones regni Poloniae* azonos fametszettel díszített s ugyancsak a lipcei Konrad KACHELOFEN által nyomtatott kiadásához.

Középkori könyvvállományunk nagymérvű pusztulása következtében nem egyedülálló eset, hogy kifejezetten magyarországi használatra közreadott ősnymtatványból egyetlen példány sem maradt fenn az országban.⁵⁰ De az

⁴⁴ Az Egyetemi Könyvtár Ősny. 827 jelzetű példányában az utolsó levélen „Dochnal. A. könyvkötő” szárazbélyegzője.

⁴⁵ HORVÁTH i. m. No. 274.

⁴⁶ Eliza SZANDOROWSKA, a varsói Biblioteka Narodowa tudományos munkatársa, 1970. XII. 15-i sz. közlése.

⁴⁷ Eliza SZANDOROWSKA 1970. XII. 15-i sz. közlése.

⁴⁸ FITZ i. m. 214. l.

⁴⁹ A címlap hátán „Duplikat Biblioteki Puławsk. 2673” szövegű tulajdonbélyegző.

⁵⁰ A *Breviarium Strigoniense* 1497. II. 20-i velencei kiadásából (GW 5470) az egyetlen ismert példány Cremonában maradt fenn. Az *Obsequiale Strigoniense* három XV. századi kiadásából, valamint a *Constitutiones Synodales Ecclesiae Strigoniensis* két ősnymtat-

első kiadás kötetáblákból előkerült, könyvkötői segédeszközként felhasznált öt töredéke s a második kiadás egykori magyarországi példányainak nyomtalan eltűnése aligha magyarázható kizárólag a háborús pusztulással. A történeti tények ellene mondanak az ilyen feltevésnek. 1490. április 21-én SZAPOLYAI István Magyarországra küldött levelében már nyíltan a MÁTYÁSKorabeli uralkodói rendszertől való szabadulást jelölte meg a királyválasztás céljának.⁵¹ Ugyanerről a törekvésről számolnak be az 1490 június végéről való olasz követjelentések, melyek szerint az ULÁSZLÓ-pártiak legfőbb célkitűzése „régii szabadságaiba visszaállítani az országot”.⁵² E tények ismeretében MÁTYÁS király törvénykönyvének sorsa, a hazai példányok elkallódása, meg nem őrzése, kötésekhez való felhasználása megdöbbentő bizonyítéka annak, milyen következetesen szorították háttérbe, ill. tüntették el a hatalmuk megerősítésére törekvő magyar birtokosok MÁTYÁS király törvénykönyvét, amely a központi államhatalom kiépítése érdekében rendi, nemesi jogait csorbította.

A két kiadás példányainak áttekintése

- I. *Constitutiones incliti regni Hungariae* (25. I. 1486.)
 Leipzig: [Moritz Brandis], 2. VI. 1488. — 4° 66 lev.
 Copinger 1758. Szabó III. 17. Horváth 305. Ballagi 24. Hubay i. m. *Magyar Könyvszemle* 1939. 234. Sajó-Soltész 1074.

Magyarországi példányok

- a) Budapest, Akadémiai Könyvtár, Inc. 353
 1728-tól dobai SZÉKELY Sámuel, 1754-től SZIRMAY István tulajdona. A kassai SZIRMAY-levéltárból 1898-ban SZIRMAY Andor ajándékozta az Akadémiai Könyvtárnak.
 BOROVSZKY i. m., *Akadémiai Értesítő* 1898. 340—342. I. BALLAGI 24.
- b—c) Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Inc. 833 (2 fragm.)
 Az 1813-ban a pozsonyi káptalan egyik kötetében HORVÁT István által felfedezett 4 levélből és a JANKOVICH-gyűjtemény 8 levélnyi töredékéből egyesített példány. Utóbbi a kassai domonkosrendi könyvtárban maradt fenn.
 HORVÁT i. m., *Tudományos Gyűjtemény* 1833. II. 29—30. I., Szabó III. 17. HORVÁTH 305. BALLAGI 24.

Külföldi példányok

- d) Bratislava, Miestne pracovisko Matice slovenskej, Inc. 85. (fragm.)
 A PETRUS DE PALUDE *Sermones Thesauri novi de tempore* (Nürnberg, 1496) első kötetáblájában Imrich KOTVAN által felismert töredék.
 KOTVAN: *Inkunábuly archívov* . . . No. 188. KOTVAN: *Inkunábuly v Košiciach* . . . No. 104.
- e) Cluj, Biblioteca nr. I. a Filialei Academiei R.S.R., 55. 572 (fragm.)
 1958-ban a kolozsvári volt Lyceumi Könyvtár anyagában JAKÓ Zsigmond által felfedezett 8 levélnyi töredék. A vele egybekötött könyv a XVII. század végén KÉMERI THORDAI Pál, 1707-től a kolozsvári jezsuita rendház tulajdona volt.
 JAKÓ i. m., *Magyar Könyvszemle* 1958. 350—351. I.

vány-kiadásából mindössze 1—1 példány van Magyarországon. SAJÓ—SOLTÉSZ i. m. LXV, LXVI, LXIX. 1.

⁵¹ WAGNER, Carolus: *Analecta Scepusii. IV. Posonii et Cassoviae* 1778. 22. I.

⁵² *Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából 1458—1490. IV.*, Budapest 1878. 227. I.

- f) Bardejov: Šarišské Múzeum, sine sign. (fragm.)
Az 1480. évi veronai *Missale Strigoniense* (Hain 11428) kötéstáblájában Imrich KOTVAN által felfedezett töredék. KOTVAN, *Incunábuly v Košiciach*... No. 104. és 200.

II. *Constitutiones incliti regni Hungariae* (25. I. 1486.)

[Leipzig: Konrad KACHELOFEN, ante 31. VII. 1490.] — 4° 40 lev.

HAIN 5779. COPINGER 1757. SZABÓ III. 59. HORVÁTH 274. BALLAGI 25. HUBAY i. m., *Magyar Könyvszemle* 1939. 234—244. I. SAJÓ-SOLTÉSZ 1075.

Magyarországi példányok

- a) Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Inc. 834.
1813-ban FÁBRI István csere útján szerezte Prágából a pozsonyi Evangélikus Konvent Könyvtára számára, amely azt a Széchényi Könyvtárnak engedte át. HORVÁT i. m., *Tudományos Gyűjtemény* 1833. II. 31—36. I. SZABÓ III. 59., BALLAGI 25.
- b) Budapest, Egyetemi Könyvtár, 827.
A Puławy-i Czartoryski Könyvtár egykori duplumpéldánya. 1873-ban a Széchényi Könyvtár berlini antikváriustól vásárolta. SZABÓ III. 59. BALLAGI 25.

Külföldi példányok

- c) Kraków, Biblioteka Czartoryskich, Inc. 193/II. Teljes és szép példány, e_s levelén a mensura regalis ép jelével. SZABÓ III. 59. BALLAGI 25.
- d) München, Universitätsbibliothek, 4° Inc. Lat. 293.
Korábban az ingolstadt-i Akadémiai Könyvtárban.
SEEMILLER i. m. IV. 137. I. No. 298. SZABÓ III. 59. BALLAGI 25.
(Köszönetemet fejezem ki dr. Hermann WIESE, a müncheni Universitätsbibliothek könyvtári tanácsosa, 1970. XII. 17-i szíves tájékoztatásáért).

Elpusztult, ill. az irodalomban tévesen említett példányok

1. Warszawa, egykori Krasiński Könyvtár.
SZABÓ III. 59., BALLAGI 25.
A második világháború alatt elpusztult. (Köszönetemet fejezem ki Eliza SZANDOROWSKA, a varsói Nemzeti Könyvtár, valamint a lengyelországi központi ösnyomtatványkatalógus tudományos munkatársa 1970. XII. 15-i szíves tájékoztatásáért).
2. Kraków, Biblioteka Czartoryskich, 2. példány
BALLAGI 25. (A lengyelországi központi ösnyomtatványkatalógus szerkesztősége e példány létezéséről nem tud. 1970. XII. 15-i levélbeli tájékoztatás).
3. Kraków, Biblioteka Jagiellońska
BALLAGI 25. (L. az előző példányra vonatkozó megjegyzést).
4. Warszawa, Biblioteka Uniwersytecka
BALLAGI 25. (L. az előző példányokra vonatkozó megjegyzést).

ELISABETH SOLTÉSZ

Constitutiones incliti regni Hungariae

Die beiden Ausgaben der *Constitutiones incliti regni Hungariae* sind nicht nur seltene, sondern auch wichtige Ungarn betreffende Frühdrucke. Ihr Schicksal hängt mit den politischen und gesellschaftlichen Verhältnissen in Ungarn am Ende des XV. Jahrhunderts eng zusammen.

In diesem ersten im Druck erschienenen ungarischen Gesetzbuch wurden die privat- und strafrechtlichen Gesetze des Königs *Matthias Corvinus* herausgegeben, die in Ungarn als *Decretum Maius* bekannt waren. In den Gesetzen kommen die Regierungsprinzipien des Königs *Matthias* zur Geltung; er wollte in Ungarn eine starke zentralisierte Staatsmacht ausbauen, deshalb verpflichtete er auch die Magnaten eine bestimmte Steuer zu

bezahlen. Der ungarische Adel ertrug schwer die Beeinträchtigung seiner seit Jahrhunderten bestehenden und demgemäß für unveränderlich gehaltenen Vorrechte.

Das Gesetzbuch erschien innerhalb zweier Jahre zweimal im Druck. Da beide Ausgaben ohne Kolophon herausgegeben wurden, entstanden ziemlich viele Mißverständnisse bei der Bestimmung dieser Drucke. Das erste Mal wurde das Gesetzbuch am 2. VI. 1488 in der Leipziger Druckerei von Moritz *Brandis* veröffentlicht. Die zweite Ausgabe hat der gleichfalls Leipziger Drucker, Konrad *Kachelofen*, gedruckt. Das identische Vorwort und mehrere übereinstimmende Druckfehler beider Ausgaben zeugen davon, daß *Kachelofen* die erste Ausgabe einfach nachdrucken ließ. Das Titelblatt wurde aber in dem Kachelofenschen Druck mit einem Holzschnitt geschmückt, der König *Matthias* darstellt, als ihm eben das Gesetzbuch überreicht wird. Dieser Titelholzschnitt und das Vorwort — wo der König noch als Lebender erwähnt ist — beweisen, daß auch die zweite Ausgabe des Gesetzbuches noch unter der Regierung des Königs zum Druck vorbereitet wurde.

Ilona Hubay lenkte die Aufmerksamkeit darauf, daß nach dem Tode des Königs *Matthias* sein Gesetzbuch nicht mehr hätte erscheinen können, da die ungarischen Magnaten schon am 31. VII. 1490 beim Empfang des neuen Königs, *Wladislaus II*, die Rückstellung der Vorrechte des Adels forderten. Dieselbe Bestrebung kam auch schon früher zum Ausdruck. Kurz nach dem Tode (6. IV. 1490) König *Matthias'* am 21. IV. 1490 schrieb *István Szapolyai*, das Hauptziel der Königswahl bestehe darin, das Land von dem Regierungs-System des Königs *Matthias* zu befreien. Zwei Jahre später wurde am Preßburger Reichstag beschlossen, die Reformen des *Decretum Maius*, die dem Adel ungünstig waren, außer Kraft zu setzen.

Aus beiden Ausgaben des Gesetzbuches sind sehr wenige Exemplare bekannt. Diese Tatsache zeugt davon, daß der ungarische Adel die Exemplare der »*Constitutiones incliti regni Hungariae*« weder als wertvolle Frühdrucke, noch als historische Dokumente der Regierung des Königs *Matthias Corvinus* der Aufbewahrung würdigte. Aus der ersten Ausgabe sind ein einziges Exemplar und fünf Bruchstücke bekannt. Alle fünf Fragmente wurden am Ende des XV. Jahrhunderts, oder einige Jahrzehnte später zur Herstellung von Bucheinbänden verwendet. Aus der zweiten Ausgabe sind vier Exemplare (Budapest, 2 Exemplare; Krakau, Czartoryski-Bibliothek; München, Universitätsbibliothek) erhalten geblieben. Das Exemplar der Nationalbibliothek Széchényi gelangte aber erst 1813 von Prag ins Land und das Exemplar der Budapester Universitätsbibliothek wurde 1873 in Berlin erworben. Dieses letztere stammt aus der Czartoryski-Bibliothek in Puławy. Aus der zweiten Ausgabe der *Constitutiones incliti regni Hungariae* ist also kein einziges Exemplar bekannt, das je in Ungarn benützt und aufbewahrt worden wäre. Das Schicksal des ersten gedruckten ungarischen Gesetzbuches wurde also vom Festhalten des ungarischen Adels an seinen Vorrechten stark beeinflußt.

Visszaemlékezés a Bartha Miklós Társaság kiadói tevékenységére

Valamilyen történelmi jelenséget csak a kor megelevenítésében vizsgálhatunk. Ami a ma emberének szemében kispolgári, maradi, a maga idejében előremutató, haladó jellegű lehet. Különösen érvényes ez a megállapítás a Bartha Miklós Társaságra (továbbiakban BMT), melynek történelmi szerepe a mai napig nem tisztázott. A köztudatban általában téves kép alakult ki működéséről, jelentőségéről. A mi fiatalságunk el sem tudja képzelni azt a szellemi sivárságot, amit az ellenforradalom teremtett hazánkban. A nacionalizmus, irredentizmus és fajgyűlölet szításában tobzódott az értelmi kultúra legalacsonyabb fokán. Az „értelmiségi fiatalság” egy része a bajtársi szövetségekben szervezkedett szellemi igény nélkül: HORTHY egyetlen megbízható pretoriánus csapata, karhatalma volt a királypuccsok idején.

A BMT alakulásának időpontja, 1925, — már az ellenforradalom konszolidációjának kezdetét jelzi. A tisztí különítmények és a felelőtlen elemek gyilkosságainak korszaka lényegében lezárult. A politikailag éretlen értelmiségi középosztály nagy része lelkesen fogadta az 1918-as polgári forradalmat, de még nagyobb odaadással az ellenforradalmat, s annak egészen a felszabadulásig megbízható bázisa volt. A polgári társadalmat nemcsak meglepte, de irigykedő — be nem vallott — elismeréssel töltötte el a munkásság szervezettsége, politikai érettsége, államalkotó képessége. A szervezett munkásság erejével szembe csak a szervezett polgári társadalom „falánx”-a állítható — hirdették szüntelen vezetői. Az ellenforradalom a gyűlölet és megvetés máglyáira vetette a forradalmi eszméket: demokrácia, radikális földreform, szocializmus. Kávéházi asztaloknál, különtermekben, egyesületi helyiségekben a szervezkedés mániákus buzgalma tobzódott, pusztította a kultúra, tudomány, művészet eredményeit.

Ebben a légkörben a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületének gyűléstermében a múlt csődöt mondott eszmevilága, az ellenforradalomból való kiábrándulás sugallatára új egyesület alapítására vállalkoztak. Ez az egyesület volt a BMT. Felmerül a kérdés: miért választották BARTHA Miklós nevét zászlóként? A függetlenségi gondolat a destrukció gyűjtőfogalmába került. Miért lett kivétel — úgy is mondhatnánk, „szalonképes” — BARTHA Miklós? BARTHA székely volt, ez egymagában is fontos szempontnak számított a székely többségű alapítók szemében. A függetlenségi mozgalom konzervatív szárnyához tartozott, sokáig volt TISZA Kálmán lelkes híve. Mint erdélyi ember, saját bőrén érezte a szétfeszítő nemzetiségi erők jelentőségét. Az uralkodóhazzal szemben a „maximális” igényt, a teljes magyar államiság megvalósítását követelte. Elutasította az ezeréves államiság hamis illúzióját. A nemzetiségi kérdés sorsproblémaként foglalkoztatta, hasonlóképpen az

ország szociális elmaradottsága is. A szociális mozgalmakat azonban teljes értetlenséggel kezelte, de a hatalmat gyakorló osztályok bűnös mulasztásainak leleplezése, az Erdélyi Közművelődési Egyesület megalakítása és a Kárpát-alja nyomorának feltárása, ha nem is minden elfogultságtól mentes, de maradót tettek számít.

1925. április 2-án alakult a Társaság. Három hónap múlva már nyomdába adja az eszmeileg létező egyesület (1927-ben sürgetésemre és megszerzett „összeköttetésemre” hagyják jóvá az alapszabályokat) a BMT évkönyvét. Már az indulásnál a bevezetőben leszögezi az elnök, ASZTALOS Miklós: „Fegyverünk a toll, a szó”. A másik alapelv: „Nem kötjük magunkat irányzatokhoz. *Évkönyvünkben* egyaránt helyet adtunk tagjaink ellentétes irányú dolgozatainak, ezzel is dokumentáljuk azt, hogy célunk nem a kizárás, hanem az összefogás”.

Az első kiadvány az „*Évkönyv*”. Két tanulmány foglalja benne BARTHA Miklós közírói és politikai tevékenységével. Nem heroizálják, de lelkes elismeréssel veszik körül.

A könyv feltűnést keltő tanulmányát ASZTALOS Miklós írta *Az erdélyi tudat kialakulásáról*. Alapos, példamutató adat- és forráskutatás felhasználásával dolgozta fel Erdély politikai jelentőségét történelmünkben. Külön tanulmányok foglalkoznak a délszláv magyarság helyzetével, az új állam összetételével, államjogi szerkezetével. — RADOS K. Béla az utódállamok sovíniszta történetírásának helytálló kritikáját adja. — AJTAY Miklósnak *A magyar szellem-történet metafizikája* című tanulmánya érdekes gondolatokat vet fel. A szerző szerint a magyarság sorsa a rejtett, cselekvő tudatalattiság: „nonscient latent activ”, „mely a szellem legtökéletesebb termékeit segíti létrehozni”.

Versekkel szerepelnek AJTAY Miklós, ASZTALOS Miklós, MOLNÁR Endre, PÁLL Miklós, REMÉNYIK Sándor, TAMÁS Lajos. Novellákat közöltek BOSIN Endre, NAGY Árpád, ifj. KÖNYVES-TÓTH Kálmán, TORMA István és VALKÓ László tollából. KÖNYVES-TÓTH Kálmán nemcsak itt közölt írásával, hanem a Magyar Írás kiadásában megjelent *Furulyaszó* c. kisregényével azt ígérte, hogy irodalmár őseinek nyomdokain a modern irodalom egyik izmos tehetsége lesz. Formabontása, népi élménye még ma is figyelemre méltó, értékes kísérlet. Kár érte, hogy nem az irodalomnak szentelte életét.

LANGHOFER Pál, a „felvidéki szellem” képviselője, mint irodalomkritikus állt a BEÖTHY—PINTÉR irodalmi óramutatójánál, fölényes modorban bírálja a „Nyugat”-osokat, elragadtatással ismerteti MÉCS László abban az időben megjelent verseskötetét: „Rabszolgák énekelnek” és DARKÓ István *Két ember egy árnyék* című elbeszéléskötetét (Losonc, Kultúra kiad. 1925).

Az *Évkönyv*nek kedvező fogadtatása ellenére sem volt jelentős sikere.

1929-ben Társaságunk kiadásában megjelent PETUR László *Várakozás* c. verseskötete. A szerző személyemet könyve „bábaasszonyának” ajánlja. Szívesen vállalom még ma is ezt a megtisztelő szerepet, mert valóban tehetséges költőt ígért PETUR László első kötete. A formabontó szabadvers vállalása bizonyos forradalmi jelleg pecsétjét nyomta rá. A társadalmi igazságtalanságok ellen lázad, de a forradalom tudatos vállalása erkölcsi felháborodássá gyengül. A kismimizett tömegek iránti rokonszenve útjelző volt a tudatos szocialista költészet felé. Kár, hogy ez az ígéretes költői pálya az első kezdeményező lépéssel lezárult.

PETUR verseskötetét, a *Várakozás*-t kedvezően fogadták. SZÉP Ernő az elragadtatás hangján az *Újság* tárcájában méltatta költőnket. A *Könyvpiac*,

Bácskai Napló, Magyar Hírlap, Pesti Napló, Literatura is elismeréssel írtak róla. A fennmaradt dokumentumgyűjtemény — sajnos — nem teljes. Az első oldalon közölt verse:

Mi várunk!
Alattunk vulkánok lobognak vörhenyes lánggal.

Mi várunk!
Vérünkben zsilipek kapuját fiatal életünk akarása.

Mi várunk!
Városok kövei közé kötötten.
Börtönök vasrácsán véresre marva mind a tíz ujjunk...

A költeményt mint egy munkáskórus vezetője, ASCHER Oszkár tanította be. A szaválását betiltotta a rendőrség.

Legnagyobb vállalkozásunk az 1929–30-ban megjelenő negyedévenkénti folyóirat, az *Új Magyar Föld*, mely szerkesztésében jelent meg. A 315 oldalra terjedő kiadvány tárta fel gondolkozásunk rejtekhelyeit, álmaink, vágyaink titkait. Bebonyolította, hogy valami új eszmei közösség elhatárolása, útkeresése jelentkezett. A szellemi életben saját helyét kereső új nemzedék leszámolt a múlttal. Átvette azokat a haladó gondolatokat, melyeket örökségül kapott. Útkeresésében — ma már világosan látjuk — sok az eltévelyedés. Inkább a bátorság, az erkölcsileg meghatározott kezdeményezések, mint eredményeink látszanak maradandónak.

Legelső átfogó tájékozódásunk a Kelet-Közép-Európa kis népeinek parasztállamszövetségben való tömörüléséről keltett feltűnést és erélyes visszautasítást. SZEKFI Gyula kritikája *Turáni-szláv parasztállam* címen jelent meg a *Magyar Szemlében*. Ez a megnevezés ment át a köztudatba. Történelmi érdeme, hogy a háború után elsőnek vetette fel ezt az elgondolást tudományos és közírói szinten: az egymást pusztító nacionalizmusok kizárásával, a közös sors kihangsúlyozásával az összefogás sürgető szükségességét. (F. D.: *Európa jövője és a magyar paraszt*. UMF 1. szám 54–64 l.) Vannak a tanulmánynak olyan állításai, melyek ma is érvényesek. Így például az eurázsiai parasztság szociális helyzetének azonossága, a népi kultúrák alapvetően rokon volta és kölcsönhatása, a mintegy egymilliárdnyi eurázsiai tömeg forradalmi jelentősége. A turáni-szláv parasztállam tervezetének súlyos tévedése volt a szovjetellenes beállítottság, továbbá az a felfogás, mely a parasztságot tekintette a társadalmi forradalom élcsapatának, szem elől veszítve az akkori falu osztálytagozódását. Inkább azokra a közös veszélyekre hívta fel a figyelmet, amelyek a félféudális-tökés társadalomban a nagybirtok halálos ölelésében minden falut egyformán szorongattak. De ez a cikk első ízben hangsúlyozta ki a jövő parasztságának osztálymentes közösségét és a szövetkezeti mozgalom jelentőségét.

Az UMF több tanulmánya foglalkozik a kisbirtok jelentőségével és a szövetkezeti mozgalommal. Először előadásokon és ezek kapcsán közleményeinkben tártuk fel az első világháború után kialakult helyzetet. Több tanulmányban állandóan hangsúlyoztuk, hogy a legradikálisabb földreform sem oldhatja meg a szegényparasztság helyzetét, sem a szövetkezeti termelés kívánalmait, nagyvonalú szocialista tervezdélkodásban kibontakozó iparosítás nélkül. Politikailag a radikális parasztszárny részben kapcsolatban volt, részben, mint RADICS István, csatlakozott a III. Internacionáléhoz.

A legtöbb félreértés és szellemi zavar az ún. paraszt messianizmus körül támadt. Hiába volt PETŐFINK, ARANY Jánosunk, BARTÓKunk, KODÁLYunk; mégis a magyar kultúrát egyoldalúan a nyugati kultúra utánzójának minősítettük, amolyan minden eredetiséget nélkülöző importkultúrának. Hevesen követeltük annak az új magyar kultúrának a megszületését, mely minden ihletét, szellemét, formai és tartalmi jelentőségét a népkultúra alapján, annak felhasználásával fejezi ki. Minden túlzásban van az igazságnak valami magja, így a mi akkori törekvésünkben is. Való igaz, hogy a népnyelv és népi dallamok formavilágának városi magaskultúrává fejlesztése volt a cél. „Hiszi [a BMT], hogy a magyar népnek vezető szerepe lesz az új Kelet-Európában; hiszi, hogy a magyarság még nem oldotta meg a történelmi végzet által reá rótt feladatát, röviden: hisz a magyarság Istentől való történelmi és kultúrhistoriai messianizmusában . . . a magyar népi muzsika sajátosságai, a magyar művészet változatosága és gazdagsága s a magyar néplelek eredetisége olyan értékek, melyeknek kultúrtörténeti jövője és pénzben kifejezhető gazdasági értéke van.” (A BMT decemberi kongresszusán előadott irodalmi alosztály programja. UMF 3. szám.) Forrófejű, lánglelkű fiatalság megnyilatkozása. A fiatalság, látva népünk pusztulását, közösséget vállalt vele. Harcolt a radikális földreformért, a szocializmusért. A valóság pusztító rettenetéből — szinte törvényszerűen — a romantikába menekült.

Az UMF harmadik száma az 1929 decemberében tartott országos kongresszus után jelent meg, melyen a BMT kimondotta, hogy hazánk jövőjét, népünk sorsának jobbrafordulását a szocializmus oldhatja meg. A *Reggel* c. hétfői lap kimerítően számolt be a kongresszusról. A kurzussajtó felhördült. Azzal vádolta a BMT-t, hogy „kalózbogó alatt” dolgozunk, mert BARTHA Miklós, a nagy nacionalista író és politikus nevét használjuk fel gyanús céljaink leplezésére. A sorok között pedig a hatóság erélyes beavatkozását sürgették. A *Népszava* pár soros hírből jelentette megjegyzés nélkül az eseményt. Ez a szám már a szocialista szemléletet igyekezett visszatükrözni. FENYVESSY László két tanulmányt szentelt a rasszkérdésnek. Egy tudománytalan, de érvényesülésre törekvő tudósocskára a náci rasszlaggal fertőzte meg a köztudatot. Több tanulmány foglalkozott a szlovák szellemi és társadalmi, kisebbségi helyzettel.

Egyik jelentős kezdeményezés mai szemmel is SZÁVA István cikke: *Trianon és a magyar paraszt*. Hiteles adatokkal mutatta ki, hogy a magyar népiség pusztulása a nemesi osztály történelmi bűne. A nemzetiségek földrajzi és társadalmi vákuumot töltöttek be a nemesség közreműködésével. JÓZSEF Attila: *A Magyar Mű- és Labanc Szemle* című írása örökértékű megnyilatkozás. Főlényes gúnyral és alapos tárgyi felkészültséggel szedte szét a *Magyar Szemle* egyik cikkének a népi kultúra tagadására vonatkozó állításait.

Ugyanennek a számnak irodalomtörténeti értéke LAKATOS Péter Pál JÓZSEF Attila *Nincsen apám, sem anyám* című kötetéről írt bírálata. A cikk eleve a szerkesztő (FÁBIÁN Dániel és KÖNYVES-TÓTH Kálmán) véleményét is kifejezte. JÓZSEF Attila abban az időben a *Sarló és Kalapács*-ban, valamint a *Társadalmi Szemlé*-ben értetlen és lekicsinylő kritikát kapott. „Így válik — írta LAKATOS — legnagyobb költőjévé is JÓZSEF Attila CSOKONAI és PETŐFI óta a magyar dalnak, amely csak a nép szívében él ilyen tisztán és ilyen halhatatlan egyszerűséggel. Itt már elvesznek a határok nép és egyén között: a tartalom és forma ugyanaz, megújulva tartalommal és formában a korszerűség mindennél követelődőbb és igazabb mértékegységében: a műalkotásban. (Lásd: *Tiszta szívvel, Zuzmára, Hangya, Megfáradt ember, Tánca fognak, Sok gondom közt, Áldalak*

bíval, vigalommal, Ringató, Klárisok.) Ez az a kollektivitás, amely egy-egy osztály nagyon is részleges kereteit széttörőbontva olyan teljességet ad, amely KASSÁKÉKNÁL is szociálisabb, kollektivebb s a nagy emberi közösség számára éppen ezért értékesebb és emberfeletti életet fejez ki. József Attila: *Nincsen apám, sem anyám* c. kötetében megérkezett a nagy magyar költők sorába.” (UMF 3. sz. 151. l.)

A fiatal költők közül ERDÉLYI József, EPERJESI János, FODOR József, GYÓRI Dezső, ILLYÉS Gyula, JOÓ Tibor, JÓZSEF Attila, LAKATOS Péter Pál, PETUR László, SIMON Andor és SZALATNAI Rezső verseivel találkozunk a lapban. A második szám közölte ASZTALOS Miklós éles, szellemes leleplező cikket: *Az ifjú nemzedék új arca*, a bajtársi szövetségekben tömörült ifjúság Tábori ügyrendjével. A közlésnek páratlan visszhangja támadt. Maga SZEKFI is örült neki, mert megvetette a műveletlen, uszító szellemű „bajtársakat”.

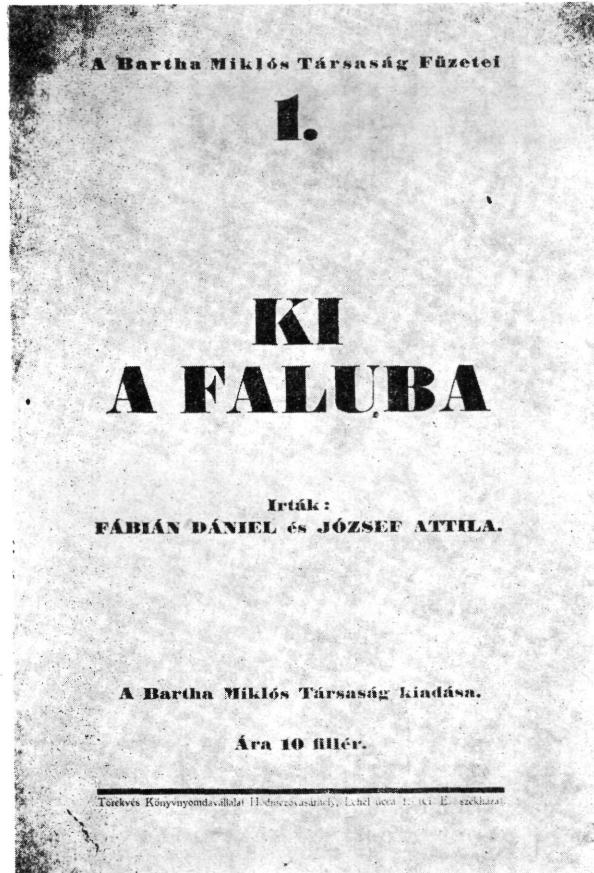
Ugyanebben az évben SZABÓ Dezső felajánlotta, hogy a BMT-nek adja 10 000 pengőért a *Megered az eső* c. befejezetlen regényét. Azonnal kiadtam az irodalmi szakosztály vezetőinek, hogy mondjanak véleményt a regényről. Bízunk SZABÓ Dezső népszerűségében, hiszen ekkor karrierje delelőjén állt. Úgy látszott, hogy ezzel a regénnyel megalapozhatjuk, s tartóssá, rentábilissá építhetjük ki kiadói tevékenységünket. Betéti társaságot alapítottunk, 10, 20, 50 és 100 pengős részvényeket bocsátottunk ki. Nem emlékszem a befolyt összeg nagyságára, de alig lehetett több pár száz pengőnél s az is megajánlott formában, nem készpénzben. — Tárgyaltam a Káldor kiadóval. Az akkor alakult cég egy íróasztalból és egy kis emberből tevődött össze, vállalta a kiadást. Mire azonban a szerződés aláírására került volna a sor, visszalépett. Így a sürgött írói honoráriumot én előlegeztem pár száz pengő híján.

Az 1930-as év válságba taszította a Társaságot. A színek és elvek összetevői élesen elváltak. A nemzeti szocialisták elsőként, élükön SZÁSZ Bélával, pártot alapítottak. A baloldal hevesen reagált a magyar nácizmus felbukkasására. Tizen azonnal kiléptünk s a sajtó útján fejeztük ki tiltakozásunkat. A szakadást az idő oldotta meg. Ugyancsak pénz hiányában az első nemzeti szocialista párt rövid élete után kimúlt. Mi egyesület nélkül maradtunk, tehát lassan visszaléptünk a BMT-be. Helyemét KÖNYVES-TÓTH Kálmán vette át. Beléptetett a Társaságba két „vállalkozót”, akik azután kiadták az egyesület neve alatt a regényrészletet. A regényrészletből nem lett könyvsiker. Már a kiadás előtt sok huzavona nehezítette a helyzetet. A mester maga is legjobban szeretne volna, ha a Társaság lemond munkája kiadásáról. A szerződésben kikötött előszót nem írta meg. Végül KÖNYVES-TÓTH Kálmán bíróságra vitte az ügyet. A választmányban levő dr. M. S. nem vállalta a pert. Így képviselte az ügyet dr. ACSAY Tihamér, aki a tárgyaláson éles kirohanást intézett SZABÓ Dezső ellen. Már úgy látszott, hogy a megsértett „írófejedelem” eltávozik. A kínos helyzetet KÖNYVES-TÓTH Kálmán mentette meg. A felesküdt tanítványhoz illő hűséggel kérte az író, hogy a pert ne tekintse személye ellen irányuló hajszának. A bíró felszólította a feleket a békés megegyezésre, s felfüggesztette a tárgyalást. A folyosón azután elkezdődött az alku. A „mester” szeretne a nagy gesztusokat, a mecénás tógájába bújt. Egy héten belül vállalta az előszó szállítását, a kész könyvhöz gyorsan hozzászedték és azonnal a piacra került.

Azóta jól tudom, hogy a mű külön él alkotójától. A *Megered az eső*-t a jobboldal kárörvendő fogadta. SZABÓ Dezső mint regényíró, ezzel a munkájával már a múlté — írták. A *Népszavában* VÁRNAI Dániel írt róla kritikát. Baráti hangon figyelmeztette, hogy az író kötelezi a legszigorúbb önkritika, különben

torzó lesz az alkotás. Ha pedig ezzel szemben is vállalja a mű megjelenését, okvetlenül írói presztízsének ártalmára van. A legtöbbet én vesztettem. Pénzemet nem kaptam vissza, állásomat felmondták. De az idő és a türelem megoldott mindent.

Személyem a JÓZSEF Attilával közösen írt *Ki a faluba!* c. röpirattal került a marxista irodalomtudomány érdeklődési körébe. A röpiratot — tévesen — valami „národnyik” elhajlásnak minősítik. A politikai rendőrség megfigyelő szolgálatának jelentését kell igazolásul idéznem „Belpolitikai téren a Társaság elvi állásfoglalása — szerintük — 'nemzeti' parasztkommunizmusnak nevezhető. A föld felosztása, a hitbizományok megszüntetése, a közhasznú üzemek állami tulajdonba vétele, az állami hitelellátás kötelezettsége, mindezekfelett pedig a földmunkásság helyzetének az első sorba helyezése tipikusan olyan agrárkommunista követelések, amelyek 100%-ban fedik a március 27-ikén Berlinben összeülő würzburgi kommunista paraszttinternacionálé programját. A Társaság elvi állásfoglalásaiban csillogtatja faji jellegét, melyet minden alkalommal kihangsúlyoznak. 'Biztosítja' a Társaság politikai programja számára a 'kétségtelen' nemzeti jellegét, e szónak azonban semmiesetre

1. ábra

sem nacionalista vagy militarista értelmében. Ez a nemzeti jelleg a Társaság működésének további tűrésére irányuló csalogató külszín." A továbbiakban állítja, hogy a Társaság képviselteti magát a kommunista parasztinternacionálé gyűlésén. Erről a képviselőtről nem tudok. Ugyanerről a *Társadalmi Szemle* 1955. április 4-iki számában ezt olvashatjuk: „hangsúlyozza (J. A.), hogy az újjáépítő munkában 'elsősorban a szervezett magyar munkásságra kell gondolni, amely a magyar népnek egyik legértékesebb, legfegyvelmezettebb és legteljesítőképesebb rétege.' Kifejezett visszaesést jelent ezzel a programmal szemben a Társaság két év múlva kiadott 'Ki a faluba!' című röpirata, amelyet József Attila Fábíán Dániellel együtt szövegez. Ez a röpirat, hogy úgy mondjam, már 'klasszikus' népies célokat tartalmaz. Nem tudjuk, hogy mennyi része volt a röpirat szerkesztésében József Attilának és mennyi a társszerzőnek, de kétségtelen: ez a tévedés csupán pillanatnyi." — Az Akadémia felkérésére, a kiváló JÓZSEF Attila-kutató SZABOLCSI Miklós közvetítésével a *Népies József Attila* c. könyvemben a röpirat keletkezésének minden részletét feltártam. Lényege, hogy én szövegeztem, JÓZSEF Attila írta. Amennyire a röplap tartalma népies jellegű, ugyanannyira szocialista, sőt leninista is, mert a parasztkérdés a parasztmilliók reménytelen volta minden forradalmi pártot izgatott, megoldását elsősorban sürgette. Nem hiszem, hogy LENIN helytelenítette volna a röpiratot. Én „népies” voltam, de Attila élete egyik pillanatában sem tagadta meg szocialista eszméit. 1934-ben a *Szocializmusban* írt cikkében élesen támadta JÓZSEF Attila SZTÁLIN módszereit, *de egy szóval sem a szocializmust!* A Párttal való meghasonlása személyi és metodikai jellegűnek nyilvánítható. Én 1930. szeptember 25 vagy 26-án kerestem fel Etus nővérenek budai lakásán. Soha hasonló boldog felszabadulásban, túlláradó jókedvben még nem láttam. Akkor közölte velem életének két sorsszerű változását: a Pártba lépését és szerelmét.

Végül tárgyilagosan mondhatjuk, hogy az *Új Magyar Föld*-re az egész ország felfigyelt. A Magyarság 1930. augusztus 4-i számában PETHŐ Sándor vitatta a röpirat tartalmát, de végül abban összegezte véleményét, hogy egy érdekes, eredeti és tehetséges fiatalság birkózik a magyar sorskérdéssel. Reméljük — emelte ki —, „a forrás után a sópróba kerül a ballaszt, felette tisztán fejthető a csillogó és erős, zamatos tokaji bor.”

Az Erdélyben megjelenő *Ellenzék* c. napilap alapos tanulmányt szentelt az *Új Magyar Föld* ismertetésének. A fiatalon elhalt tehetséges író: JANCSÓ Béla írta. Tanulmányában foglalkozott az UMF majd minden cikkével, különösen a kelet-közép-európai népek összefogásának gondolatával. A tervezetben látta a kisebbségi kérdés helyes és végleges megoldását. Azzal fejezte be: „A gáncsoskodók pedig, akiket megdöbbsent az új szavak nyers igazsága, ne tévesszék szem elől, hogy soha még nemzedék olyan magasra nem helyezte a magyar faj hivatását, mint az e röpiratban hangot adott fiatal magyarság. És ne felejtjük el azt, amit Szentimrei Jenő mondott: a népeket mindenekelőtt és mindenek-fölött leginkább az az érzés tartja meg, hogy van hivatásuk az emberiség történetében.”

KERECSENYI Dezső szintén tanulmányban foglalkozott az UMF-el a *Protestáns Szemlében*. Inkább jóindulattal, mint kifogásokkal dolgozott. Kiemelte bátor, kezdeményező jellegét. Az *Aradi Napló*-ban TABÉRY Géza *Új arcú magyarok* címen írt vezércikkét róla. — Végül elmondhatjuk, hogy röpiratunk elég heves gyorsulással követ dobott a „békák tavába”. Felkavarta a hínáros, békalencsével fedett rossz szagú vizet. Mozgásba hozta és tisztulásra kényszerítette. Állásfoglalást követelt és új gondolatokat terjesztett.

A hazai könyvtártörténeti kutatás egyes módszertani kérdéseiről¹

Mint minden tudományág esetében, a könyvtártörténet vonatkozásában is — módszertanról szólva — két fő kérdéscsoportot kell érintenünk. Ezek részben *elméleti* (tudománytani), részben pedig *gyakorlati* jellegűek. Természetesen — hazai előmunkálatok híján — nem törekedhetünk teljességre: nem érinthetünk minden témát és nem szólhatunk az egyes témák minden oldaláról; *vitaindításként* csupán a legfontosabb általános, ill. elméleti kérdéseket érintjük, és figyelmünket elsősorban a gyakorlat problémáira fordítjuk.

Az *elméleti* (tudománytani) kérdéscsoportban egyáltalán nem óhajtunk foglalkozni a könyvtártörténeti módszertan ismeretelméleti kérdéseivel. Ez a kísérlet túlságosan messze vezetne, s kérdéses, vajon célravezető lenne-e? Éppen ezért csupán rendszertani és tudománytörténeti alapkérdéseket fogunk érinteni.

1. *Rendszertani* szempontból is megelégszünk annak megállapításával, hogy a könyvtártörténet *elsősorban történeti* s csupán másodsorban könyvtártani stúdium. Mint ilyen, szerves része elsősorban a művelődéstörténetnek és — eszmetörténeti vonatkozásai révén — részben az általános tudománytörténetnek, részben a politikai történetnek.

A könyvtártörténeti tanulmányok ilyenén jellegét hangsúlyozva következtetésként le kell szögeznünk, hogy egyes könyvtárak, könyvtártípusok, korszakok stb. történetének vizsgálata során egyik legfontosabb kérdés: az adott könyvtár (vagy típus) az adott korban milyen módon kapcsolódott — állománya jellegével, a használat módjával és mérvével, könyvtárosai hozzáállásával — a kor vezető eszmei és politikai áramlataihoz, művelődéspolitikai irányvonalához.

A könyvtártörténeti stúdiumok alapvetően történeti jellegéből természetesen következik az is, hogy szoros kapcsolatok fűzik más történeti jellegű tanulmányokhoz. Így pl.

- a) az irodalomtörténet vonatkozásában a könyvtártörténet választ adhat arra a kérdésre, hogy a könyvtárak mit s milyen mértékben tettek közkinccsé? Itt kapcsolódnak a témához a cenzúra történetével kapcsolatos vizsgálódások.
- b) igazgatástörténeti, hivataltörténeti szempontból nem érdektelen kérdés, hogy miként viszonyul egy kisebb vagy nagyobb művelődési intézmény igazgatása fenntartó szervéhez?

¹Az OSzK továbbképző tanfolyamán és az MTA Könyvtörténeti és Bibliográfia Munkabizottságának ülésén 1970. decemberében ill. 1971. márciusában elhangzott előadás

- c) történeti-szociológiai vonatkozásban részben a könyvtárosok társadalmi helyzetére, részben a könyvtár társadalmi-politikai szerepére kaphatunk válaszokat.
- d) eszmetörténeti vonatkozásban pedig a könyvtár egészének társadalom-politikai jelentőségére deríthetünk fényt.

Rendszertani szempontból nem érdektelen kérdés, hogy a könyvtártörténet hogyan viszonyul a könyvtártan fogalmi körébe tartozó szakterületekhez. A könyvtárszociológián túlmenően — véleményünk szerint — a könyvtártudományon belül éppen a könyv- és könyvtártörténet biztosítja a könyvtártani, elsősorban technikai jellegű szakágazatok kapcsolatát a szakágazat társadalmi-történeti egyéb területeivel. (Itt elsősorban a címfelvételtan szakrend- és rendszer-történeti, az állományvédelem és a raktározás műszaktörténeti vonatkozásaira gondolunk.)

2. *Tudománytörténeti* szempontból a könyvtártörténet jelentősége elsősorban az, hogy intézménytörténeti adatfeltárása útján közvetlenül szolgálja a tudományok történetét. Ezen a téren kettős előfeltételnek kell eleget tennie: ügyes *arányérzékkel* és ötvöző készséggel ki kell elégítenie mind az érdekelt szaktudomány, mind pedig a könyvtártan jogos igényeit.

A könyvtártörténetnek másodsorban — s itt kapcsolódnak egymáshoz tudománytörténeti síkon a könyvtártörténet és általános politikai történet — különös figyelmet kell szentelnie annak, hogy az adott könyvtári megjelenési forma milyen mértékben játszott szerepet az illető szaktudomány, az egész tudományos élet s mindezekben keresztül a társadalom életében.

Ennek a rendkívül vonzó, társadalmi szempontból jelentős feladatának a könyvtártörténet akkor tud eleget tenni, ha túllép a szorosan vett könyvtári alapkérdések történeti taglalásán, s igyekszik megtalálni azok *általános tudományos és társadalmi* értékelésének lehetőségét.

Hogy az eddig vázolt elméleti — de a gyakorlattól soha el nem vontakoztatható — megállapításokból a részleteket illetően milyen kívánalmak következnek, azt az alábbi, a gyakorlati módszertani kérdésekkel foglalkozó szakaszokban próbáljuk megvilágítani.

Előbb azonban szabjunk *határokat* mondanivalóinknak — oly határokat, melyek egyúttal bizonyos mértékig időben, térben és problémakörben meg-
szabják a hazai kutatás reális határait is.

a) az *időt* illetően: a késői középkor, az új- és a legújabb kor évszázadai azok, melyek terén a magyar kutatásnak reménye lehet arra, hogy újat tud adni az egyetemes szintézis számára. Természetesen szorul tehát nálunk háttérbe az ókor és a korai középkor; e korok módszertani kérdéseire inkább azok az országok hivatottak válaszolni, ahol ezen a téren elmélyültebb kutatás lehetősége áll fenn.

b) *térben* nem célszerű — ugyanezen okok miatt — túllépnünk Európa (ill. Közép-Európa) határait. Kevés magyar kutatónak adatik meg, hogy pl. Latin-Amerika, Afrika vagy Vietnam könyvtártörténetével foglalkozhassék. S ha mégis: Amerika és Ausztrália esetében érdekes kérdés lenne, hogyan formálód-
tak át az eredeti európai alakzatok az új területeken, milyen módon alakítja ki a dekolonizáció politikája ősi és európai elemekből az új országok könyvtár-
ügyét.

c) a *problémaköröket* illetően: úgy véljük, hogy a könyvtártan már említett technikai jellegű problémái történeti vonatkozásban elsősorban annyiban tarthatnak számot érdeklődésünkre, ha azt vizsgáljuk, hogy azok milyen mértékben és módon függenek össze a könyvtárak társadalmi funkciója történeti alakulásának elsőrendűen fontos kérdésével.

Ilyen keretek és határok figyelembevételével vesszük most sorra a könyvtártörténet során elsőrendűen érdekes *gyakorlati problémákat*.

A kutatás *célja* a könyvtártörténet esetében is az, hogy újat adjunk, rendszerbe foglaljunk, hozzájáruljunk a jövő színtéziséhez. (A „rendszer” fogalmat is reálisan kell értenünk: nem kell minden esetben országos kitekintésre, évszázados visszapillantásra gondolnunk; adott esetben megelégedhetünk áttekintő, *rendszerező* adatfeltárással, elemzéssel is.)

A kutatás *módszerét* a fent már említett különböző határok alapvetően megszabják. Egy bizonyos könyvtár történetét (vagy annak egy bizonyos korszakát) a kutató könnyebben áttekinti, ha érzéke van a jelen és a múlt analógiás kapcsolásához, a visszakövetkeztetéshez. Különösen érvényes ez akkor, ha a kutató szűkebb és jobban ismert „könyvtári hazájáról” ír. Egy bizonyos könyvtártípus esetében már nehezebb áttekintést nyújtani: azonos típusok esetében is más és más adottságokat rejt magában a változó táj, a fenntartó intézmény. (Ezért bonyolult feladat p.o. összeállítani megyei könyvtáraink összefoglaló történetét.) A magánkönyvtárak esetében is az egyedi különbözőségek nagy száma magyarázza azt, hogy a kínálkozó sok tudomány- és művelődéstörténeti tanulság ellenére nem született meg ezen a téren — számos értékes részlettanulmány ellenére sem — az újabb szintézis.

A könyvtártörténet leglényegesebb kérdése az egyes részterületeken alkalmazandó munkamódszerek jellege, a forrásanyag feltárása és feldolgozása. Érintsük e kérdéseket a „könyvtári futószalag” sorrendjében.

1. Elsőrendűen fontos lenne az *állomány történeti kialakulásának* minden esetben történő alapos vizsgálata. S íme, már az alapvetés terén mily súlyos problémákkal kell megküzdenünk. Az állománytörténet elsőrendű forrásai a régi állománynaplók és katalógusok. Elsődleges formájukban, önmagukban csak viszonylagos értékűek, mivel minden könyvtártípus és minden korszak esetében szükséges lenne azt tudnunk, hogy az adott korban, területen és tudományágban mi jelent meg s ebből a könyvtár mit szerzett be. Ezen a téren tehát — ahhoz, hogy viszonyítással növeljük az adatanyag abszolút értékét — a régi (retrospektív) nemzeti és szakbibliográfiák adatszertű feltárására, az állománynaplókkal való egybevetésére lenne szükség.

Itt merül fel első ízben a *kapacitás* kérdése. A feltárás és viszonyítás munkaigényes, tehát vagy komoly személyzeti keret, vagy gépi megoldás lenne szükséges. Példaként említjük itt a magyar könyvtártörténet egyik jelentős kutatási korszakát, az 1773–1790 közötti ún. „abolíciós korszakot”. Ezekből az évekből nagy mennyiségű, értékes forrásanyag (állománynaplók, leltárak stb.) áll rendelkezésünkre, például az egész magyarországi jezsuita könyvállományról, egyes régi (jezsuita és egyéb) rendházak könyvtárai eredeti állományáról, az egész könyvanyag elosztásáról az Egyetemi Könyvtár, egyes vidéki akadémiák és egyéb intézmények, ill. magánszemélyek között, nemkülönben a maradék anyag árveréséről. Ennek a művelődéstörténeti szempontból egyedülállóan érdekes adattömegnek hasznosítása hagyományos eszközökkel, egyes magános kutatók elszórt részmunkaidejével teljességgel lehetetlen. Különösen megnehezíti a kutatást az, hogy az egyes volt akadémiák székhelyei a jelenlegi

országhatárokon kívül esnek. Ha valahol, akkor itt lenne (már csak kísérleti szempontból is!) érdekes és érdemes nemzetközi együttműködéssel gépi adattároló eszközök alkalmazása.

Különleges eset, ha a régi katalógusok stb. hiánya miatt közvetlenül az állományból kell kiindulnunk. Ebben az esetben a régi állománybélyegzők, korok szerint változó kötésfajták lehetnek segítségünkre. Ugyanígy az állománytörténet szerves tartozéka a *költségvetési hitelkeretek* történeti alakulásának kérdése is. Ezen a téren elsősorban az abszolút összegek megoszlása (könyv, folyóirat, kötetés, személyi kiadások), ill. az összegeknek más könyvtárak ellátmányához való viszonyítása jelentős problémák. Nyomós művelődéspolitikai következtetésekre juthatunk ezen az úton: forrásadataink például világosan mutatják, hogy a Habsburg-monarchia területén szinte mindvégig a pesti Egyetemi Könyvtár volt a legrosszabbul dotált a hasonló intézmények között.

A *könyvtárhasználat* történetét illetően az alapkérdések a használók körére, a használat mértékére és módjaira és a használat eszközeire vonatkoznak. Ezeknek az adatoknak túlnyomó többsége statisztikai természetű s értékük egyenes arányban nő korukkal. Persze kérdéses, hogy egzakt voltukban mindig meg lehet-e bízni (különösen akkor, ha a jelen egyes tapasztalatait vetítjük vissza a múltra.) Ezt a kérdést a statisztikatörténészek tudnák tapasztalati adatanyaguk birtokában eldönteni.

A *használók körének* foglalkozási ág szerinti mérhetősége a könyvtár társadalmi hasznosságának, célszerűségének legfontosabb mércéje. Elsősorban arra a kérdésre ad választ, hogy a könyvtárat azok, akiknek szánták, milyen mértékben használják. A helybenolvasás és a kölcsönzés statisztikai adatai jelentik a könyvtártörténet másik statisztikai bázisát. Erről a területről maradt meg viszonylag a legtöbb történeti vonatkozású adat. Bizonyos problémák ezen a téren is merülnek fel. Sok esetben egyoldalúan csak ennek az adatesoportnak alapján mérték (s mérik!) egy könyvtár hatékonyságát. Ezen a téren az egyedül célravezető módszer az összes állomány- és forgalmi adatokat funkcionálisan figyelembe vevő komplex módszer. Ugyanígy sokszor nem reálisan alkalmazzák a „forgási sebesség”-gel kapcsolatos adatokat sem. Nyilvánvaló, hogy ezek másként érvényesek egy nagy tudományos könyvtár s másként egy kicsiny olvasóegylet könyvtára esetében. A forgalmi adatok terén mindenkit óvni kell a statisztikai adatokkal való csábító, de célra soha nem vezető szemfényvesztő játéktól: ezek az adatok nagyon jelentősek, sok mindent meghatároznak, de nem magyaráznak meg mindent.

A *használat eszközeiként* vizsgálándók könyvtártörténeti kutatások esetében is a különböző katalógusok. Az első és legfontosabb kérdés, hogy ezek milyen mértékben és rendszerben tárják fel az anyagot és egymással milyen viszonyban vannak? A szakkatalógusok esetében külön vizsgálható tudományrendszertani szerkezetük és a súlypontként kezelt területek. Könyvtártörténeti szempontból másodlagos jelentősége van a címléírás egyébként igen jelentős technikai módszerének, szabályozásának, szabványosításának.

Különleges kérdések, de komoly szóra érdemesek a különgyűjtemények és az egyházi könyvtárak történetével kapcsolatban felmerülő problémák.

A *külo ngyűjtemények történetének feldolgozása* hazánkban módszertani szempontból csak igen kevésbé kidolgozott. Alig egy-két előmunkálat áll rendelkezésre, ezekből módszertani következtetést nehéz lenne levonni. Bonyolulttá teszi a különgyűjtemények történeti vizsgálatát az, hogy anyaguk hosszú ideig vagy az általános katalógusban szerepelt (így például a kéziratok, ős-

nyomtatványok), vagy nem, ill. nem teljességre törően voltak tárgyai a könyvtári gyűjtésnek (mint például az aprónyomtatványok, térképek). Éppen ezért az azonosítás sokszor komoly gondot okoz, nem utolsósorban régi katalógusaink pontatlansága, alfabetizálási elvtelensége következtében. Az egyes darabokat ezért tehát szinte kivétel nélkül kézbe kell venni és alapos nyomozást kell folytatni a proveniencia megállapítása érdekében. Ez komoly tudománytörténeti apparátus működtetését tenné szükségessé.

Az *egyházi könyvtárak* történetének módszertani problémái sem egyszerűek. Kétségtelen, hogy Pannonhalma, az esztergomi Bibliotheca, Debrecen és Sárospatak könyvtártörténetének ismerete nélkül nem lehet teljes értékű magyar könyvtártörténetet összeállítani. De kétségtelen az is, hogy itt is értelem-szerű viszonyítással kell felmérnünk e könyvtárak valóságos művelődéspolitikai helyzetét és jelentőségét. Itt csupán egy-két alapszempontot tudunk említeni.

a) Katolikus vonatkozásban érdekes lenne annak vizsgálata, hogy az egyes könyvtárak mivel nyújtottak többet az átlagos hittudományi és irodalmi-történeti alapanyagnál. Ezen a téren különös érdeklődésre tarthatnak számot Szombathely, Pécs és Kalocsa különleges gyűjteményei.

b) Protestáns vonatkozásban vizsgálandó lenne, hogy e könyvtárak milyen eszközökkel szolgálták azt a haladó, magyar szellemű művelődéspolitikát, mely fenntartó intézményeik alapvető sajátossága volt.

c) Izraelita és görögkeleti vonatkozásban érdekes lenne megállapítani, hogy mit jelentett a magyarországi művelődés története számára az az anyag, mely a Rabbiképző Intézet, ill. a szentendrei ortodox püspöki gyűjtemény polcain összegyűlt.

d) Általában érdekes téma lenne, hogy a különböző felekezetek gyűjteményei részéről begyűjtött kallódó egyházközségi anyagból levonható lenne-e valamilyen általános következtetés tájtörténeti vagy tudománytörténeti vonatkozásban. (Erre a kérdésre tartalmas választ tudna adni pl. a sárospataki római katolikus gyűjtemény.)

Az állomány *funkcionális használhatóságának* két biztosítéka a személyzet és az épület. A *személyzet* esetében — túl az abszolút létszámadatokon — a szakmai (tudományos) felkészültség mértéke és az emberi magatartás pozitív jellege biztosítja azt, hogy egy könyvtár képes legyen funkciójának megfelelni. Név szerint is meg kell említenünk itt az Egyetemi Könyvtár tisztjét, Csery Józsefet, aki különben mint egyetemtörténész is serénykedett s akiről igazgatója, Toldy Ferenc 1840 tájt megállapította, hogy „egy jó írnok egymagában képes a katalógus hiányait pótolni”. Ilyen s ehhez hasonló megjegyzések színezik, teszik élővé a néha elszomorító létszámadatokat. Meg kell jegyeznünk, hogy történeti adataink bőségesen bizonyítják: a személyzet kívánatos pozitív magatartása koroktól függetlenül függ az anyagi és lelki körülményektől. Ezek vizsgálata, értékelése a történeti szociológia számára sem érdektelen feladat.

Az *épület és a berendezés* kérdései történeti szempontból is rendkívül fontosak. Magyar vonatkozásban a történeti múlt ezen a téren nem sok pozitívumot mutathat fel. A jelentősebb, sokszor negatív tartalmú kérdések közül megemlítendő: az új, modern formákért való küzdelem és annak társadalmi háttere (különösen a budapesti Egyetemi Könyvtár és a Műszaki Egyetem Könyv-

tára, ill. a kolozsvári Egyetemi Könyvtár esetében); az épület és a könyvtári funkciórendszer kapcsolata (teremkönyvtár és könyvtárak, hármaskörös kérdés); a könyvtári célra épült épületek célszerűsége és mindenkor modernsége; a könyvtári épület és a városkép, a könyvtári és városi fejlődés ütemének kapcsolata.

A *könyvtártörténet forrásanyagának* elvi és gyakorlati kérdései számos problémát rejtenek magukban. Itt most csak a leglényegesebbeket érintjük.

Tekintettel az általánosnak mondható adatszegénységre, nagyon lényeges minden belső forrásadat feltárása és rögzítése. Állománynaplók, katalógusok, a használati statisztikai adatok, irattári darabok, gazdasági (selejtezési) dokumentumok kivétel nélkül jelentősek. A jövő könyvtártörténészei érdekében külön fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a könyvtári *irattári selejtezés* terén más szempontokat kívánatos érvényesíteni, mint általános közhivatali vonatkozásban.

A napi sajtóból, levelezésekből, szépirodalomból, a szak- és szórakoztató folyóiratokból *fel kellene tárnunk* (célszerű kooperációval) az egyes könyvtári intézményekre vonatkozó megjegyzéseket. Ez elsősorban azért jelentős, mert így mérhetőbbé válnék a könyvtárak iránti érdeklődés, a könyvtárak hatásának mértéke is. Természetesen intenzívebbé kellene — célszerű együttműködéssel lehetne is! — tenni a levéltári forrásanyag feltárását, kiterjesztve az intézményi irattárakra is.

Érintenünk kell *a kutatás formájával* kapcsolatos legfontosabb kérdéseket is. Korábban már többször szoltunk a könyvtártörténeti kutatásokkal kapcsolatos személyi nehézségekről, a magára hagyottan kutató könyvtártörténész egyéni nehézségeiről. Kevés olyan könyvtárunk van, mely függetlenített könyvtártörténéssel dicsekedhetik, — annak ellenére, hogy e kutatások tudománytörténeti jelentősége egyre nyilvánvalóbbá válik. Kevés az olyan intézmény is, ahol előmunkálatokkal, feltáró tevékenységgel számolhatunk. Általában az alapokból kell kiindulnunk, ez pedig sok időbe kerül. Az időhiányon azzal sem tudunk segíteni, ha az egyedül dolgozó kutató saját munkaidejét szervezeten tudja kihasználni. Egy-két függetlenített szakember munkába állítása könnyíthetne a helyzeten, mivel kétségtelen, hogy képzett munkásokkal a teljesítmény ugrásszerűen emelkedik. Mindebből következik, hogy részben intézményeken belüli, részben intézményközi *együttműködés* megszervezésére lenne szükség. Úgy véljük, hogy ha a könyvtártörténetet — melynek nemzeti bibliográfiánkban nincs önálló ETO-száma s melynek önálló magyar bibliográfiája sem jelent meg — önálló kutatási ágának, „studium receptum”-nak tartjuk, akkor elengedhetetlen a kooperáció valamilyen szervezett formájának megteremtése. S úgy véljük: elégtelen, ha csak a kutatók tartják a dolog természete következtében laza kapcsolatokat.

Az eddigi *eredményeket* és a jövő *kilátásait* illetően az alábbiak leszögezését tartjuk fontosnak:

1. A magyar könyvtártörténeti kutatás legutóbbi évtizedei eredményeinek összefoglaló értékelésétől itt és most el kell tekintenünk. Kétségtelen, hogy az utóbbi időben fellendült a rendszeres könyvtártörténeti kutatás és emelkedett annak tudományos színvonala. Meggyőződésünk, hogy ez nem csupán a magyar könyvtártörténeti kutatások helyzetéről 1959-ben készített — tárgyilagosságnak egyáltalán nem mondható — felmérésben említett tudománypolitikai „álokoknak”, hanem elsősorban a tudománytörténeti érdeklődés világ-

szerte tapasztalható megnövekedésének következménye. Biztató jel az is, hogy egyre inkább kialakulnak a könyvtártörténet és a szorosabb értelemben vett rokon stúdiumok kapcsolatai (elsősorban művelődés- és politikai történeti vonatkozásban).

2. Ami az egyes részletkérdéseket illeti:

a) *résztanulmányok* formájában szinte teljesen elkészült a budapesti Egyetemi Könyvtár története (külföldi szaklapban pedig történetének 1918-ig haladó összefoglalása). Belátható időn belül elkészül az Országos Széchényi Könyvtár története is. Kiemelkedő eredményre lehet büszke a viszonylag fiatal Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, melynek történetéről összefoglaló kötet látott napvilágot. Jelentős résztanulmányokat publikáltak még a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem könyvtára, a pécsi Egyetemi Könyvtár és a Műszaki Egyetem Központi Könyvtára történetéről is.

b) Összefoglaló *korszaktörténetet* írtak „az imperializmus első két évtizede” (1870–1890) magyar könyvtárügyéről és a Tanácsköztársaság könyvtárügyének egészéről. *Tájéegység-történeti* kísérletek foglalkoznak a felszabadulást követő évtizedek vonatkozásában Debrecen, ill. Bács-Kiskun megye könyvtárügyének történetével.

c) az *egyházi könyvtárak* közül a régebbi korokat illetően Pannonhalma könyvtártörténetéről, ill. újabb kori vonatkozásban a szombathelyi püspöki könyvtárról, a debreceni református kollégium könyvtáráról és a budapesti Ráday-könyvtárról jelentek meg tanulmányok.

d) Több értékes tanulmány foglalkozott egyes magyarországi *magánkönyvtárakkal*, ide értve elsősorban a Corvina történetével foglalkozó kitűnő műveket.

Az eredmények alapján — úgy véljük — *elérkezett az idő arra, hogy megfelelő szervezéssel most már megindítsuk a magyar könyvtártörténeti szintézis előmunkálatait*, — az alábbi keretekben, közeli, ill. távlati elképzelésekkel: Budapest nagy tudományos és szakkönyvtárai történetét követhetné a főváros általános tudományos könyvtártörténete; a fővárosi és vidéki egyetemi és főiskolai könyvtárak történetéből megszülethetne a magyar felsőoktatásügy könyvtártörténete; ugyanígy sort kellene keríteni felsőszintű közművelődési könyvtáraink, valamint a magyar munkás- és földmunkásmozgalom könyvtártörténetére is.

*

Könyvtártörténeti kutatásokról szólva *a múlt és jelen óhatatlanul és nem csupán az igeidők használatával keveredik*. Az elmondottakkal bizonyítani kívántuk, hogy gyakorlati szempontból is érdemes könyvtáraink történetével foglalkoznunk, mivel aki ért a szóból és látva látja a múltat, az világosan felismerheti, hogy a régi erények mellett a régi hibák hatása is tovább él a mában, s az csak a múlt fejlődése ismeretében küszöbölhető ki megbízhatóan és hatásosan. Mindezek mellett a könyvtártörténet „életrealitását” az említett gyakorlati szempontokon kívül a stúdium kifejezetten történeti jellege, a művelődés- és politikai történethez fűződő szoros kapcsolatai is biztosítják. A könyvtártörténeti kutatások jelentőségének elismertetését viszont a jövőben tutatómunkánk jobb szervezésével, elmélyítésével, forrásbázisunk kiszélesítésével, szintézisek fokozatos megteremtésével tudjuk biztosítani.

ANDRÁS TÓTH

On some questions of methodology in Hungary's library historiography

The study, delivered partly in the form of a lecture in the special continuation course of the National Széchényi Library, partly in the reading session of the Working Committee on Book History of the Hungarian Academy of Sciences, treats in its first part methodological questions in general and questions of practice closely connected with them. The study emphasizes that library historiography is to be regarded first of all as a branch of science of historical character. One of the most important tasks is to examine, to which degree the whole of a certain library or a type of library followed the leading theoretical and political trends of the age (the character of the stock, the moral and professional attitude of the librarians, the forms and possibilities of the use of the library). A similarly important task of the library historiography is to investigate the role of the library in the special branches of science, in the *scientific life* of the country and by these in the life of the whole society. Consequently, the library historian has to regard as his most important task to find the possibilities of evaluating the professional problems of the library from the point of view of the history of science and society and to examine its methods changing from case to case. Speaking of questions of practice, the study treats in details some special problems of library use, staff, building, technical equipment, modes of research and resource material of library history. As a conclusion of the first part, the recent achievements of the Hungarian library historiography, the problems encountered, the deficiencies observed and the possibilities of their elimination have been treated.

A Nemzeti Múzeum „államosítása” Eötvös József minisztersége idején

Az 1865. december 10-re összehívott országgyűlés, amely azután megalkotta a kiegyezésről szóló 1867. évi XII. törvénycikket, működésének már első hónapjaiban igen komoly formában foglalkozott a Nemzeti Múzeum s ezen belül a múzeum integráns — és abban az időben legjelentősebb — részét alkotó Széchényi Könyvtár ügyeivel, az intézmény fejlesztésének kérdéseivel.

A képviselőház 1866. március 20-i ülésén DEÁK Ferenc tizenkéttagú választmány létesítését indítványozta egyes fontos ügyekre vonatkozó „országgyűlési munkálatokkal megbízandó különféle bizottságok és hatáskörük meghatározására.”¹ E különféle bizottságok egyike volt hivatva foglalkozni — DEÁK Ferenc indítványa értelmében — a „közintézetek, minő a Múzeum, Akadémia, Színház sat.” ügyeivel. DEÁK Ferenc indítványát a képviselőház a következő napon elfogadta, a bizottságszervező választmány haladéktalanul megalakult, és megkezdte működését.²

A közintézetek ügyeivel foglalkozó bizottságra vonatkozóan a tizenkéttagú választmány a képviselőház 1866. április 12-i ülésén terjeszti elő véleményes jelentését: „Választassék egy 30-40 tagú bizottmány azon utasítással, hogy megvizsgálván az országos közintézetek, különösen a Magyar Nemzeti Színház, a Múzeum, a Magyar Tudományos Akadémia s a Ludoviceum állapotát, oly törvényhozási intézkedéseket hozzon javaslatba, amelyek ez intézetek szellemi és anyagi emelkedésére hatni képesek.”³

A bizottság megalakítására vonatkozó javaslatát néhány nappal később ez a választmány oly értelemben módosítja, hogy „a közintézetek ügyében működendő” bizottmányba 53 tagot hoz javaslatba, az eredetileg tervezett 30-40 tag helyett.⁴ A képviselőház a javaslatot ezzel a módosítással elfogadja, és május 12-i ülésén megejti a szavazást a bizottság tagjaira. A szavazás eredményét a május 14-i ülésen hirdetik ki. A bizottság tagjai lettek többek között EÖTVÖS József, GAJZÁGÓ Salamon, HUNFALVY Pál, JÓKAI Mór, KIRÁLYI Pál, LÓNYAY Menyhért, MIKÓ Imre, PODMANICZKY Frigyes, RÁDAY Gedeon, SZÁSZ Károly és SZILÁDY Áron.⁵ Már ez a néhány név is jelzi „a közintézetek ügyében működendő bizottság” súlyát és jellegét.

¹ Az 1865. évi december 10-re hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai (Irományok) I. kötet, 26. szám — XLIII. ülés, 274. jkvi pont. Az 1865. évi december 10-re hirdetett országgyűlés Képviselőházának Naplója (Napló) I. kötet 366. lap, XLIII. ülés, 1866. III. 20.

² Napló: I. kötet, 368. lap, XLIV. ülés, 1866. III. 21.

³ Irományok: I. kötet, 28. szám, XLVIII. ülés, 326. jkvi pont

⁴ Irományok: I. kötet, 31. szám, LVII. ülés, 409. jkvi pont

⁵ Napló: II. kötet, 95. lap, LVIII. ülés, 1866. V. 12.; Napló: II. kötet, 104. lap, LIX. ülés, 1866. V. 14.

Igaz ugyan, hogy ez az 53 tagú bizottság valójában nem sokat tett a gondjaira bízott közintézetek, közelebről a Nemzeti Múzeum, illetve a Széchényi Könyvtár szellemi és anyagi emelkedése érdekében, ez azonban nem e bizottság összetételén vagy tehetetlenségén múlott, hanem egyszerűen annak volt a következménye, hogy hamarosan létrejött a kiegyezés, megalakult a felelős minisztérium, s az vette át a bizottság feladatait.

Az Országgyűlési Naplók és Irományok tanúsága szerint a Közintézeti Bizottság mindössze egy alkalommal foglalkozott a Nemzeti Múzeum ügyeivel, és pedig a múzeum egyes „régiségi tárgyainak” a párizsi világtárlatra való kiküldésével kapcsolatban. A képviselőház 1867. január 29-i ülésén hozott határozata szerint: „A Ház kijelenti, hogy a nemzeti múzeumi tárgyak fölötti intézkedés az országot, nevezetesen az országgyűlést illeti, s meghagyja a közintézeti bizottságnak, hogy a Nemzeti Múzeumból a párisi világtárlatra küldendő tárgyak iránt javaslatot terjesszen elő.”⁶ A képviselőháznak ez az elvi jelentőségű határozata, hogy a múzeumi tárgyak feletti intézkedés joga az „országot”, illetve annak akkor egyetlen alkotmányos központi szervét, az országgyűlést illeti, félreérthetetlenül meghatározza — egy konkrét ügyvel kapcsolatosan — a Nemzeti Múzeum s vele a Széchényi Könyvtár jogi helyzetét az akkori közjogi viszonyok között.

A rövidesen ezután létrejött s az 1867. évi XII. tc-kel törvénybe iktatott kiegyezés természetesen ebben a vonatkozásban is változást jelentett, és a Nemzeti Múzeum a könyvtárral együtt a felelős magyar minisztérium s ezen belül mint kulturális célú alapítvány a vallás- és közoktatásügyi miniszter irányítása alá került. A múzeum szellemi és anyagi emelkedésének gondja most már az alkotmányos közigazgatási hatóságra, a felelős minisztériumra hárult, s ennek folytán a képviselőház által létrehozott közintézeti bizottság igazgatási jellegű működése feleslegessé vált. Az országgyűlés intézkedésére vagy határozatára ezentúl már csak az alkotmány értelmében a törvényhozásnak fenntartott jogkörben volt szükség.

Ilyen törvényhozási ügy volt persze a múzeum anyagi fenntartásának kérdése is, amennyiben az érintette az állami költségvetést.

A Nemzeti Múzeum, jogi minőségét illetően, önálló jogi személy, alapítvány volt, ami tulajdonképpen „A Nemzeti Múzeum felállításáról és a magyar nyelv művelését előmozdító más intézkedésekről” szóló 1808. évi VIII. törvényekkel jött létre. Az állami költségvetéssel azonban mindjárt az alkotmányos élet helyreállítása után közvetlen kapcsolatba került, két oknál fogva is.

Az egyik ok az volt, hogy a Nemzeti Múzeumi Alap-nak mint kulturális célú alapítványnak a kezelője a vallás- és közoktatásügyi miniszter lett, aminek a vallás- és közoktatásügyi tárca költségvetésében már magában véve is nyilvánvaló költségkihatásai voltak. A másik ok pedig az volt, hogy a múzeumi alapítvány — az ún. Nemzeti Múzeumi Alap — saját jövedelmei már nem voltak elégségesek a múzeum egyre növekvő, mind jobban kiteljesedő feladatainak teljesítésével járó költségek fedezésére, s az alapítvány költségvetési hiányainak pótlásáról az állami költségvetésben kellett gondoskodni.

Mindkét szempont kifejeződött és mind a kétféle szükséglet kielégítéséről gondoskodás történt már a kiegyezés utáni első — az 1868. évre szóló — állami költségvetésben.

⁶ Napló: III. kötet, 177. lap, XC. ülés, 1867. I. 29.

Az országgyűlés képviselőháza állandó pénzügyi bizottságának az 1868. évre előterjesztett állami költségvetés tárgyában beadott jelentése a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium központi személyzetének magas létszámát, egyebek mellett, azzal is indokolja, hogy „a jelen minisztérium hivatali személyzetének nem kis részét (eddigelé legalább) az e minisztérium ügykörébe tartozó különféle alapok és alapítványok kormányzása is veszi igénybe.”⁷ Ilyen alapítvány volt a Nemzeti Múzeumi Alap is.⁸

De az 1868. évi XXIII. tc-vel törvényerőre emelt 1868. évi állami költségvetésbe a Széchényi Könyvtár már külön tételként is fel volt véve, a költségvetés 41. Fejezetének 2. címében. Rendes Kiadások. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 41. Fejezet 2. cím: „Különféle nemzeti intézetek segélyezése és tudományos célok előmozdítása”. Ennél a címnél összesen 50 000 frt volt előírányozva, a következő részletezésben:

1. A magyar nemzeti múzeum könyvtárának kiegészítése, rendezése és felállítása céljából felszerelésére	10 000 frt
2. Művészeti célokra, jelesen utazási ösztöndíjakra, megrendelésekre, jeles elaggott művészek segélyezésére	10 000 frt
3. Magyarországi történelmi források és műemlékek kiadására, ismeretetésére és esetleg fenntartására	12 000 frt
4. Földtani kutatások és közleményekre	2 000 frt
5. A magyar tudományos academia könyvtár gyarapítására	5 000 frt
6. A pesti magyar állatgyógyintézet fenntartására	11 000 frt
Összesen tehát	50 000 frt

Tájékoztatóul érdemes talán megemlíteni, hogy az 1868. évi állami költségvetés teljes összege 130 518 300 o. é. forintot tett ki, amiből a rendes kiadásoknál 99 536 500, a rendkívüli kiadásoknál pedig 30 981 800 o. é. forint volt előírányozva.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium teljes szükségletére a rendes kiadásoknál 1 074 000 forintot irányzott elő ez a költségvetés, a következő részletezésben:

38. Fejezet. Központi igazgatás	228 000 frt
39. Fejezet Egyházi célok	290 000 frt
40. Fejezet Tanulmányi célok	312 000 frt
41. Fejezet Közművelődés	230 000 frt
42. Fejezet Nyugdíjak	14 000 frt
	<hr/>
	1 074 000 frt

Rendkívüli kiadás ebben az évben a vallás- és közoktatásügyi tárcánál nem volt előírányozva.

A vallás- és közoktatásügyi tárcánál előírányozott bevételek az 1868. évi állami költségvetésben mindössze 57 000 forintot tettek ki. Ebből 40 000-frt azokból a járulékokból adódott, amelyekkel a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kezelésében levő „közalapítványi alapok” voltak kötelesek hozzájárulni a minisztériumi számvevőség költségeihez.

⁷ Irományok: V. kötet, 305. szám, CCLXXVIII. ülés, 2428. jkvi pont

⁸ Lásd erre vonatkozólag az 1869. évi április hó 20-ra hirdetett országgyűlés képviselőházának 1449. számú irományát: „A magyarországi közalapítványi alapok 1870. évi zárszámadásaiban kitüntetett eredmények részletes kimutatása”. 16. kötet. 271. lap. Az „alap” elnevezés történetileg alakult ki; jogilag nem alapról, hanem alapítványról van szó. Ugyanez volt a helyzet az Egyetemi Alap esetében is.

Az 1869. évi állami költségvetésbe (1868. évi L. tc.) a vallás- és közoktatásügyi tárcánál a „Különféle nemzeti intézetek segélyezése és tudományos célok előmozdítása” címen — az előző évi 50 000 frt-tal szemben — összesen 68 000 frt volt felvéve. Ebből „A magyar nemzeti múzeum könyvtárának kiegészítési, rendezési és felállítási költségeire” — az előző évvel egyezően — ismét 10 000 frt volt előirányozva. Ezen felül azonban itt volt még előirányozva 12 000 frt „rendes segély” a magyar nemzeti múzeum részére, „mely eddig az országos alapból fedeztetett”.

A vallás- és közoktatásügyi tárcánál előirányozott bevételek — így a közalapítványi hozzájárulások is — az előző évvel azonosak voltak; rendkívüli kiadás a vallás- és közoktatásügyi tárcánál ebben az évben sem volt előirányozva. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium teljes szükséglete az előző évihez képest majdnem 300 000 frt-tal emelkedett, s összesen 1 346 400 frt-ot tett ki.

A költségvetés képviselőházi tárgyalása során ismét szóba került, és kifogás tárgya volt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium központi személyzetének magas létszáma. Erre vonatkozólag az állandó pénzügyi bizottság „Jelentése a Vkm 1869. évre szóló költségvetése tárgyában” a következőket tartalmazza: „— A Vkm miniszter úr kinyilatkoztatta, hogy a minisztérium központi személyzete számát nem lehet apasztani két ok miatt: először a rendkívüli viszonyok tekintetéből, és az átmeneti szervezési munkálatok sokasága miatt; másodsor pedig, mert a cultusminister számos és nagy terjedelmű alapokat és alapítványokat részint maga kezel, részint azoknak kezelése fölött ellenőröködik, és ezen feladatának teljesítésében sok tisztviselőre van szüksége. — Egyszersmind indítványozza (ti. a Bizottság): utasítsassék a cultusminister arra, hogy jövőre mindazon alapok- és alapítványokról, melyeket akár közvetlenül maga kezel, akár pedig kezelésük fölött őröködik, felvilágcsító kimutatást terjesszen az országgyűlés elé, hogy ez azoknak irányában magát kellőleg tájékozhasssa. —”⁹

De ezen túlmenőleg már akkor felmerült az az igény, hogy a közalapítványok kiadásait és bevételeit az állami költségvetésbe kell beledolgozni. Az 1869. évi költségvetés részletes tárgyalásán elhangzott felszólalásában Tisza Kálmán — többek között — a következőket mondta: „— a legközelebbi alkalommal, midőn már tájékozva leszünk ezen alapítványok természete felől, részemről legalább okvetlenül kívánni fogom, hogy mindezen alapítványok jövőre a budgetbe jövedelmeikkel és kiadásaikkal együtt rendszeresen bevétessenek, és rólok számadás adassék.”¹⁰

Az 1870. évi állami költségvetésbe (1870. évi XI. tc.) a Magyar Nemzeti Múzeum és a Pesti Királyi Egyetem költségvetése már szervezen be is volt illesztve.

A múzeum rendes kiadásai az állami költségvetés „Rendes kiadások, XVII. Fejezet 5. címében — Közművelődési célok —” voltak előirányozva az alábbi összegekben:

Tisztviselők és szolgák fizetései és szálláspénzei és egyéb élvezményei	26 492 frt
Költségadományok, alapítványi illetékek, járulékok, jutalmak és segélyek, épület fenntartása, adó és illetékek,apidíjak és utazási költségek, házi szükségletek, kamatok és vegyesek	35 455 frt
Nyugdíjak	5 810 frt
	<hr/> 67 757 frt

⁹ Irományok: VI. kötet, 345. szám CCCIV. ülés 2711. jkvi pont

¹⁰ Napló: X. kötet, 281. lap, CCCXI. ülés, 1868. XI. 12.

Ezen felül a Rendkívüli kiadásoknál fel volt véve a Magyar Nemzeti Múzeum rendkívüli költségeire 43 400 frt.

A múzeum bevételeit a költségvetés (Rendes fedezet, V. Fejezet, Vkm 2. cím) az alábbiak szerint irányozta elő:

Gyümölcsöző tőkék kamatai	8 830 frt
Ingatlanokból	820 frt
Járulékokból és vegyesekből	17 040 frt
	<u>26 690 frt</u>

A múzeum 1870. évre előirányzott rendes kiadásai (67 757 frt) tehát 41 067 frt-tal meghaladták az előirányzott saját bevételek (26 690 frt) összegét. Ezt a hiányt, valamint a múzeum rendkívüli kiadásaira előirányzott 43 400 frt-ot, összesen tehát 84 467 frt-ot a kormányzat az állami költségvetésből fedezte.

A kiadási és bevételi tételek egybevetéséből kitűnik az is, hogy a múzeum ún. saját bevételei 1870-ben mindössze — hozzávetőleg — a szoros értelemben vett személyi kiadások, tehát a fizetések és szálláspénzek fedezésére lettek volna elegendők. Minden egyéb kiadást, tehát az összes dologi kiadásokat, de még az olyan személyi jellegű kiadásokat is, mint amilyenek voltak például a múzeumi nyugdíjasok nyugellátásai,¹¹ valamint a jutalmak, segélyek, napi-díjak — az állami költségvetésben biztosított állami hozzájárulásból kellett fedezni. Ez az állami hozzájárulás, mint láttuk, ebben az évben 84 467 frt-ot tett ki. Sőt — mint azt a későbbiekben majd látni fogjuk — ugyanebben az évben a törvényhozás a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1870. évi kiadásainak fedezésére szolgáló póthitelről szóló 1870. évi XLVI. tc-ben rendes kiadások címén még további 8000 frt-ot, és rendkívüli kiadások címén további 26 586 frt-ot, összesen tehát 34 586 frt-ot biztosított a Magyar Nemzeti Múzeum részére. Az 1870. évi állami hozzájárulás teljes összege tehát $84\,467 + 34\,586 = 119\,053$ frt volt, több mint négyszerese a múzeum összesen 26 690 frt-ot kített saját bevételeinek.

Mielőtt rátérnénk annak a kérdésnek a tárgyalására, hogy a Nemzeti Múzeum kiadásaira előirányzott teljes összegből mennyi esett az Országos Széchényi Könyvtárra, vizsgáljuk meg még röviden azt a kérdést, hogy milyen forrásokból származtak ebben az időben a múzeum „saját” bevételei.

A költségvetés részletezése szerint a múzeum 26 690 frt-ot kitevő saját bevétele a következő tételekből adódott:

<i>Gyümölcsöző tőkék kamatai</i>	
187 897 frt 86 kr-nyi tőke kamatja	8 830 frt
<i>Járulékokból</i>	
Az Egyetemi Alapból	672 frt
A Marczibányi-féle alapítványból	210 frt
A felkelési alapok főlőssleg jövedelméből	16 118 frt
<i>Egyéb bevételek</i>	
A sonkolyosi korcsmáltatási jog stb. hasznobére	800 frt
A múzeumi kert fűvéért bér	20 frt
Vegyes bevételek	40 frt
	<u>860 frt</u>
A háromféle bevétel együttesen	26 690 frt

¹¹ Az 1871. évi költségvetéstől (1871: XI. tc.) kezdve megszűnt a nyugdíjak tárcánkénti előirányzása; ettől kezdve a múzeumi nyugdíjasok nyugellátása sem a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Fejezetben, hanem a „Nyugdíjak” megjelölésű külön költségvetési Fejezetben volt előirányozva.

Mint látható, az első két csoportból származó jövedelmek tették ki majdnem a teljes bevételi összeget. A 187 897 frt 86 kr-nyi tőke „a Magyar Nemzeti Múzeumi Alap”. Ennek állagáról, keletkezéséről és felhasználásáról a következőket tartalmazza az az Előterjesztés, amit „1868 pünkösdhő 20-dik napján” keltezve br. Eötvös József vallás és közoktatásügyi miniszter terjesztett a király elé „a felügyelete alatt lévő magyarországi közalapítványi alapok és jószágok 1867. évi pénztári és gazdasági állapotáról, s a vallás-, tanulmányi és egyetemi alapok 1868. évi költségvetési előirányzatáról”.¹²

„A magyar nemzeti múzeum alapja részint az 1836. tc-ben felajánlott 625 000 frt-ból, részint a törvényhatóságok és magánosok adományából keletkezett. Ezen pénzekből épült fel a múzeum palotája, és megvételtek a magyar nemzeti múzeum számára némely gyűjtemények. A maradvány kamatja szolgál a múzeum fenntartására, s a hiányt pótolja az összesített felkelési alap fölöslege és egy 12 000 frt-os országos járulék. A múzeumi alap cselekvő állapota 1867 végével: 187 308 frt 50 $\frac{1}{2}$ kr.”

Mint láttuk, 1870-ben — illetve 1869 végével — a múzeumi alap tőkeállománya 187 897 frt 86 kr volt.

A Nemzeti Múzeumról szóló 1836. évi XXXVII. tc a múzeum új épületére 500 000 frt-ot és a Jankovich-gyűjtemény megvételére 125 000 frt-ot állapított meg; a két összeg együtt teszi ki az előterjesztésben említett 625 000 frt-ot. A múzeumi alap azonban nem ezzel a törvénnyel, hanem „a Nemzeti Múzeum felállításáról, és a magyar nyelv művelését előmozdító más intézkedésekről” szóló 1808. évi VIII. tc-vel jött létre. E törvény alapján a nemzeti múzeumi alapra gyűjtött összeg 553 523 frt 40 kr-t tett ki.¹³ Erre, valamint az 1827. évi XXV. és az 1836. évi XXXVIII. tc-vel becikkelyezett további felajánlásokra utal az Előterjesztés a törvényhatóságok és magánosok adományainak említésével.

A felkelési alap — a Fundus Concurrentialis — főleg jövedelmeinek a múzeum szükségleteire való „ideiglenes” felhasználását ugyancsak az 1836. évi XXXVII. tc. rendelte el.¹⁴

Az ún. felkelési összesített alap az 1809-i nemesi subsidium maradványa volt, amit az 1811–12. évi országgyűlés jövedőbeni szükségletekre fenntartani rendelt, majd amiről később az 1825/27. évi XVII. tc. 2. §-a úgy rendelkezett, hogy azt a Ludovika Akadémia céljaira kell fordítani. Összes vagyona az 1867. év végén 352 373 frt 61 kr. volt. Bevétele az alap 1868. évi költségvetése szerint 19 392 frt-ot, kiadása pedig (néhány nemesi felkelő segélyezése) 3562 frt-ot tett ki. A költségvetési fölösleg 15 830 frt volt; ez szolgált az 1836. évi XXXVII. tc. rendelkezése alapján a múzeum szükségleteinek fedezésére.¹⁵

¹² A vallás- és közoktatásügyi magyar kir. miniszternek legalázatosabb előterjesztése a felügyelete alatt lévő magyarországi közalapítványi alapok és jószágok 1867. évi pénztári és gazdasági állapotáról, s a vallás-, tanulmányi és egyetemi alapok 1868. évi költségvetési előirányzatáról. Budán, 1868. A magyar kir. tudományegyetem nyomdájából. (OSzK raktári jelzet: 403.097.) Ebből az előterjesztésből a miniszter a képviselőház tagjai számára is átküldött 300 példányt, és azok „a tagok között szétosztattak.” Képviselőházi Jegyzőkönyv: CLI. ülés 1868. június 30, 2195. szám

¹³ Magyar Nemzeti Múzeum — Általános történeti áttekintés, Budapest, 1896. 4. lap

¹⁴ 1836. évi XXXVII. tc. A Nemzeti Múzeumról: „2. §. Az Intézet szükségének fedezésére, de leginkább azon okból, hogy annak gyűjteményei esztendőnként nevezetesebben gyarapítottassanak, a felkelési Concurrentialis fundus fennmaradott készpénzének kamatja, mely az 1825/27-ki XVII. Törv.-czikkely 2-dik §. által a Ludovica intézet számára rendeltetett, ideiglen a Múzeum jövedelmeihez kapcsolatik.”

¹⁵ Id. vallás- és közoktatásügyi miniszteri előterjesztés (12. sz. jegyzet) 20. lap

A múzeum 1870. évi költségvetésébe a felkelési alap fölösleg jövedelme — mint láttuk — 16 118 frt-tal volt felvéve. A múzeumi alapnak ez a jövedelme, mely az 1871. és 1872. évi múzeumi költségvetésben még szerepel, az 1872. év végével megszűnt, mivel a magyar királyi honvédségi Ludovika Akadémia felállításáról szóló 1872. évi XVI. tc. a felkelési alap tőkéjét 1873. január 1-től — az 1827. évi XVII. tc. 2. §-ára való hivatkozással — visszacsatolta a Ludovika Akadémia alapjához.¹⁶

Az előterjesztésben említett 12 000 frt-os országos járulék az 1868. év végével megszűnt. Pótlására — mint láttuk — az 1869. évi állami költségvetés 12 000 frt „rendes segélyt” irányzott elő, „mely eddig az országos alapból fedeztetett”. A múzeum 1853 óta részesült az ún. országos alapból rendszeres támogatásban. Ennek az országos járuléknak az összege eredetileg évi 7350 frt volt;¹⁷ az 1868. évben a járulék összege a miniszteri Előterjesztés szerint 12 000 frt-ot tett ki.

Az Egyetemi Alapból a Múzeumi Alap részére fizetett évi 672 frt-os járulék kifejezetten a Széchényi Könyvtár céljaira szolgált. Az Egyetemi Alap 1868. évi költségvetésében a „rendes szükségletek” közt volt előirányozva a Nemzeti Múzeumi Alapnak fizetendő 672 frt összegű járulék, az alábbi részletezésben:

A könyvtári őr javadalmazására	504 frt
A könyvtári szolgálta javadalmazására	168 frt
Összesen	672 frt

Ezt a járulékot a miniszter a következő — 1871. — évben mind a Múzeumi Alap, mind pedig az Egyetemi Alap költségvetésében törölte.¹⁸

Most térjünk át annak a kérdésnek a vizsgálatára, hogy az 1870. évi állami költségvetésben (1870. évi XI. tc.), valamint a vallás- és közoktatási (!) miniszter 1870. évi kiadásainak fedezésére szolgáló póthitelről szóló törvényben (1870. évi XLVI. tc.) a Magyar Nemzeti Múzeum kiadásaira előirányzott hitelek közül mennyi jutott az Országos Széchényi Könyvtár szükségleteinek fedezésére.

A múzeumi tisztviselők illetményét — fizetés és szálláspénz — a költségvetés részletezése a múzeum szervezeti tagolódása szerint tartalmazza a következőképpen:

a) Központi igazgatás

1 igazgató	2100 frt	természetbeni lakás
1 irattárnok	1000 frt	természetbeni lakás
1 őr	420 frt	természetbeni lakás

¹⁶ 1872. évi XVI. tc. a magyar királyi honvédségi Ludovika Akadémia felállításáról: „5.§. A fölkelési pótlárulék (concurrentialis) alap fennmaradott tőkéje, melynek kamatja az 1836-dik évi XXXVII. törvényezikk határozata folytán ideiglenesen a nemzeti múzeum segélyezésére fordított: az 1827. évi XVII. törvényezikk 2-dik §-ának értelmében a jövő 1873-dik évi januárius 1-ső napjától kezdve a Ludovika-Akadémia alapjához csatolattik vissza”.

¹⁷ Magyar Nemzeti Múzeum — Általános történeti áttekintés 5.1: „A vagyoni helyzet javítására a múzeum költségvetését 1853 óta az orsz. alapból évi 7350 forinttal pótolták, 1854-ben ugyanebből az alapból 80 000 pengőforintot utalványoztak, Ő Felsége pedig 1857-iki körútja alkalmából a budai kir. várépítési alapból 50 000 pengőforintot engedélyezett.” Ez a két utóbbi persze nem rendszeres támogatás volt.

¹⁸ Lásd az 1871. évi állami költségvetés vallás- és közoktatásügyi miniszteri indokolását.

b) Széchenyi országos könyvtár (!)

1 könyvtárőr	1400 frt	természetbeni lakás
1 őrségéd	1000 frt	természetbeni lakás
1 őrségéd	1000 frt	200 frt szálláspénz
1 írnök	500 frt	100 frt szálláspénz
1 írnök	500 frt	100 frt szálláspénz

c) Régiség-osztály

1 ór	1400 frt	természetbeni lakás
------	----------	---------------------

d) Természet-osztály

1 igazgató ór	2000 frt	természetbeni lakás
---------------	----------	---------------------

e) Képtár

1 ór	1000 frt	természetbeni lakás
------	----------	---------------------

Szolgák fizetése és szálláspénze

6 szolga	350 frt-jával	és 60 frt lakbérrel vagy
6 szolga	300 frt-jával	természetbeni lakással

A könyvtárnak tehát összesen 5 tisztviselője volt, nem számítva ide a „szolgákat”, akiknek létszáma az egész múzeumra együttesen volt megállapítva 12 főben.

A könyvtár vezetőjének, a könyvtárőrnek az illetménye a Régiség-osztály órének illetményével volt azonos összegű. Ez kevesebb volt, mint a Természet-osztály „igazgató-órének” fizetése, de több volt a Képtár órének fizetésénél.

Érdekes összehasonlítani ezeket a fizetéseket a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tisztviselőinek ugyanabban az állami költségvetésben megállapított illetményeivel:

miniszter	12 000 frt	2000 frt (lakbér)
államtitkár	6 000 frt	1000 frt
min. tanácsos	5 000 frt	600 frt
min. o. tan.	3 000 frt	400 frt
min. titkár	1 800 frt	300 frt
min. fogalmazó	900 frt	200 frt
segéd fogalmazó	600 frt	120 frt
számvevőségi igazgató	2 100 frt	300 frt
számtanácsos	1 300—1 500 frt	200 frt
számtiszt	500—1 000 frt	120—150—180 frt
shiv. igazgató	1 500 frt	300 frt
shiv. aligazgató	1 200 frt	200 frt
számv. irattárnok	1 200 frt	200 frt
shiv. tiszt	600—800 frt	120 frt
ajtonálló	400 frt	48 lakbér + 50 ruhailetmény
hivatalszolga	300—350 frt	48 lakbér + 50 ruhailetmény

A Széchenyi Könyvtár vezetőjének, a „könyvtárőr”-nek a fizetése tehát nem érte el egy miniszteri titkár fizetését, a két könyvtáros „őrségéd” pedig alig kapott többet, mint egy miniszteri fogalmazó. Az írnökök fizetése kevesebb volt a minisztériumi segédhivatali tisztek fizetésénél, a „szolgák” fizetése viszont megegyezett a minisztériumi hivatalszolgák fizetésével.

A könyvtár gyarapításra, az 1870. évi költségvetés részletezése szerint, mindössze 420 frt volt előirányozva, az „Alapítványi illetek” tételben. Nyilvánvalóan azért itt, mert a könyvtár gyarapítására tulajdonképpen a SZÉCHÉNYI Lajos-féle alapítvány kamata, illetve a kamat 4/5 része szolgált.

A könyvtáralapító gróf SZÉCHÉNYI Ferenc fia, SZÉCHÉNYI Lajos 1827-ben 10 000 frt-os alapítványt tett a könyvtár gyarapítására. Az alapítványi tőke kamatainak $\frac{4}{5}$ része szolgált a könyvtár állományának gyarapítására, $\frac{1}{5}$ rész pedig a könyvtár egyik órét illette meg.¹⁹ A 10 000 frt-os alapítványi tőke évi kamata — 5 és $\frac{1}{4}$ százalékkal számítva — 525 frt volt; ennek $\frac{4}{5}$ része, vagyis 420 frt volt felvéve a költségvetésbe a könyvtár gyarapítására, $\frac{1}{5}$ része pedig, vagyis 105 frt ugyanebben az „Alapítványi illetékek” tételben a „könyvtár órének jutalmul” volt előírányozva.

Tévesen írja FEJÉRPATAKY László, hogy a Széchényi Könyvtár gazdagítására fordítható rendes évi javadalom az 1870. évi állami költségvetésbe 2000 frt-tal volt felvéve.²⁰ Kifejezetten gyarapítási célra csak az említett 420 frt volt előírányozva az 1870. évi állami költségvetésben, ami kétségtelenül igen kevés, hiszen ugyanebben az állami költségvetésben a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának gyarapítására 5000 frt volt előírányozva — miként már az 1868. és az 1869. évi állami költségvetésben is. Viszont fel volt még véve az 1870. évi költségvetésben „kézi szakkönyvek és folyóiratokra” — igaz, hogy az egész múzeum részére — a „Költségadományok” tételnél még további 5000 frt, azonkívül a rendkívüli kiadások között „a Jászay-féle okmánygyűjtemény hátralévő ára fejében még 2000 frt” (FEJÉRPATAKY talán ezt minősítette a könyvtár gyarapítására szolgáló rendszeres javadalomnak). A miniszteri indokolásból kitűnőleg az összesen 3000 frt-ra szabott vételárból 1000 frt már ki volt fizetve.

Mindezekon felül a még ugyanebben az évben megszavazott póthitelből (1870. évi XLVI. tc.) további összegek jutottak gyarapítási célokra. Éspedig a rendes kiadásoknál „kézi szakkönyvek és folyóiratokra” — feltehetőleg ismét az egész múzeum részére — újabb 2500 frt, a rendkívüli kiadásoknál pedig „a Balogh féle könyvtár megvásárlására” 12 100 frt. Ez a vétel ugyan végül is nem jött létre, mert a szóbanlevő Balogh-féle könyvtárat nem a múzeum könyvtára, hanem az Egyetemi Könyvtár kapta meg, de mindenesetre tény az, hogy az 1870. évi állami költségvetésben a Széchényi Könyvtár gyarapítására összesen 14 520 frt volt előírányozva. Ez pedig már tekintélyes összeget jelentett.

A kifejezetten rendszeres gyarapításra előírányzott összeg csekély voltát bizonyos tekintetben magyarázza az a körülmény, hogy a Széchényi Könyvtár rendeltetésének és az alapító szándékának megfelelően kötelezpéldányra jogosult könyvtár volt. A könyvtárnak ezt az alapítólevélben már rögzített jogát, amit később több kancelláriai, illetve helytartótanácsi rendelet részletesen is szabályozott, az 1848-as sajtótörvény, az 1848. évi XVIII. tc. 40. §-a törvényerőre emelte.²¹

Erre a törvényre hivatkozik az igazságügyminiszter 1867. július 17-én kelt rendelete a sajtótermékek kötelezpéldányainak beküldéséről. „— A 40. §-ban (az 1848. évi XVIII. tc. 40. §-ában) megszabott, s a nemzeti múzeum számára rendelt másik példány pedig, mint eddig, a helybeli hatóság elnökénél teendő

¹⁹ A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802—1902. Alapításának századik évfordulójakor ismertetik a könyvtár tisztviselői. Budapest, 1902. Dr. FEJÉRPATAKY László: *A könyvtár múltja és jelene*. 6. l.

²⁰ I. m. i. tanulmány 4. l.

²¹ 1848: XVIII. tc. Sajtótörvény: „40. §. Úgy a nyomtatványokból, mint az ábrázolatokból két példány a helybeli hatóságnak átadandó, egyik a hatóságé, másik bekötve a nemzeti múzeumé lesz.”

le. —” Ezt követően, 1867. december 20-án a vallás- és közoktatásügyi miniszter körrendeletet intéz valamennyi törvényhatósághoz „a sajtó-termelvények jegyzékének évnegyedes beküldése iránt”. A körrendelet (15.856/1867. vallás- és közoktatásügyi miniszter) szövege szerint: „Oly célból, hogy a hazai könyvészet évenként kellő pontossággal szerkesztethessék, másrészt, hogy a magy. nemz. múzeum-könyvtár (!) igazgatósága magának a Magyarországon évenként megjelenő sajtó-termelvényekről minél teljesebb tudomást szerezhessen —.”

Ez a rendelkezés már a kötelezpéldány szolgáltatás ellenőrzését célozza, s ezáltal is biztosítani kívánja a Széchényi Könyvtár kötelezpéldányos gyarapodásának teljességét.

Teljes egészében a Széchényi Könyvtár szükségleteinek fedezésére szolgált az a 10 400 frt, ami az 1870. évi állami költségvetésben, a Rendkívüli kiadásoknál, a Nemzeti Múzeum rendkívüli költségeire felvett 43 400 frt-ból a könyvtár rendezésére volt előirányozva; ebből 5400 frt napidíjakra, 5000 frt pedigi dologi kiadásokra (szekrények, irodaszerek stb.) szolgált. Ilyen célra — mint láttuk — már az 1868. évi és az 1869. évi állami költségvetés is előirányozott 10 000-10 000 frt-ot — „a magyar nemzeti múzeum könyvtárának kiegészítési, rendezési és felállítási költségeire” — a rendes kiadásoknál. Ez a tétel az 1870. évi költségvetésben, kivételes jellegénél fogva — helyesen — a rendkívüli kiadások közé került. Az előző évekhez képest mutatkozó 400 frt-os többletet, a miniszteri indokolás szerint, a díjnokok magasabb napidíja okozta.

Ezzel a költségvetési tétellel kapcsolatosan a következőket írja FEJÉRPATAKY László: „Az állami költségvetés már 1868. évben tekintélyes összeget, 10 000 forintot vett fel a múzeumi könyvtár rendezési munkálataira, és az 1869-ben e célra kirendelt miniszteri biztos felügyelete alatt a könyvtári tisztviselők, és kellő számú ideiglenes alkalmazott segítségével megkezdődött az évekig tartó nagy művelet, melynek eredményeként 1875-ben az akkor legjobbnak elismert müncheni rendszer szerint újjáalkotva, a tudomány és a könyvtárban igényeinek megfelelő állapotban ismét megnyílt a közönség használatára.”²²

Az 1870. évi állami költségvetésből érdemes még megemlíteni az egész múzeumra egységesen vonatkozó néhány olyan tételt, amelyek a könyvtár szempontjából jelentősek.

A múzeumi épület fenntartására ebben az évben, a rendes kiadások között 2500 frt volt felvéve. Jutalmazások és segélyezések a múzeum személyzete részére: 1000 frt. Az 1870. évi XLVI. tc-ben megállapított póthitelből a rendkívüli kiadásoknál 9500 frt volt előirányozva a múzeumban (épület és kert) létesítendő vízvezetésekre.

Mindezek ismertetése után lássunk most egy részletet az 1870. évi állami költségvetés miniszteri indoklásából (br. Eötvös József):

„Elérkezettnek hittem végre az időt, midőn ezen, nemében egyetlen intézetünk (ti. a Nemzeti Múzeum), mely egyes táraiban négy külön múzeumot egyesít, mind személyzetének szervezése, mind tárainak javadalmazása tekintetében az ország által az eddiginél nagyobb mérvben segélyeztessék, hogy így az eddigi ideiglenes helyett, törvényes s végleges szervezetet nyerve, az európai hasonnemű intézetek között, tekintettel hazánk sajtószertű viszonyaira, becsülettel megállhasson.”

Világosan kitűnik ebből az indoklásból az a cél, amit Eötvös elérni kívánt:

²² I. m. i. tanulmány 7. l.

a Nemzeti Múzeumot s ennek keretében a nemzeti könyvtárat olyan intézménnyé fejleszteni, amely sajátos magyar vonásainak, jellegzetesen magyar voltának megtartása mellett elérje a hasonló, de már fejlettebb európai intézmények színvonalát. A kitűzött cél elérésére szolgáló eszközök: az intézmény költségvetésének az állami költségvetésbe való beillesztésével az állam részéről biztosított rendszeres anyagi támogatás, s ennek segítségével az intézmény állandó jellegű, megfelelő szervezetének kialakítása s e szervezet magas színvonalú, zavartalan működéséhez szükséges személyi és dologi szükségletek kielégítése. Különösen fontosnak tartotta Eötvös azt, hogy a Nemzeti Múzeum részére mindezt törvény, tehát legmagasabb rendű jogszabály biztosítsa. Az 1871. évi költségvetés indokolásában — mint látni fogjuk — Eötvös hangsúlyozottan hivatkozik arra, hogy a múzeum személyzetének szervezését a törvényhozás az 1870. évi költségvetési törvény által „törvényesítette”.

Az 1871. évi állami költségvetésben — 1871. évi X. tc. — a Nemzeti Múzeum állami dotációja további emelkedést mutat. Ez az emelkedés a rendes kiadásoknál — beszámítva az 1870. évben póthitelként biztosított 8000 frt-ot is — 6077 frt-ot, a rendkívüli kiadásoknál pedig 4000 frt-ot, összesen tehát 10 077 frt-ot tett ki. (A rendkívüli kiadásoknál az 1870. évre póthitelként megszavazott 26 586 frt-ot, mint egészen kivételes célokra szolgáló összeget, természetesen itt most nem vettük figyelembe.)

Ugyanakkor a múzeum saját bevételei, melyek 1870 óta ugyancsak be voltak építve az állami költségvetésbe, az 1871. évi költségvetési előirányzat szerint 2200 frt-tal csökkentek. Ez a csökkenés részint a Múzeumi Alap kamatjövedelmeinek csökkenése,²³ részint az Egyetemi Alap részéről eddig fizetett járulék megszűnése folytán, részint pedig annak következtében állott elő, hogy az időközben a Belügyminisztérium felügyelete alá került Összesített Felkelési Alap jövedelmi feleslegei — melyek az 1836. évi XXXVII. tc. 2. §-a alapján a Nemzeti Múzeumot illették — az előző évinél kevesebb összegben irányoztattak elő.²⁴

A járulékjövedelmeknél az Egyetemi Alap járulékát, melyet az Országos Széchényi Könyvtár fenntartásához fizetett (672 frt), a miniszter 1871-ben mind a Múzeumi Alap, mind pedig az Egyetemi Alap költségvetésében töröltette.²⁵ A következő — 1872. — év végével, mint azt már említettük, megszűnt a múzeumnak az Összesített Felkelési Alapból származó jövedelme is.

Vizsgáljuk most meg az 1871. évi állami költségvetésnek a Nemzeti Múzeumra előirányzott kiadásai közül azokat a tételeket, amelyek kizárólag a könyvtár kiadásaira vonatkoznak vagy legalábbis nagymértékben érintik a könyvtár működését.

²³ A miniszteri indokolás szerint a kamatjövedelem 413 forintos csökkenése a „múzeumi alap némely passíváinak lerovása folytán állott elő.” Vagyis: csökkent az alapítványi tőke, ezért lett kevesebb a kamat.

²⁴ Miniszteri indokolás: „Az összesített felkelési alapra nézve pedig azon visszásság forog fenn, hogy ezen alap, melynek jövedelméről a m. n. múzeum rendelkezik, a m. kir. belügyminisztérium felügyelete alá került, minélfogva költségvetése is ott készül. Nem lehetvén tehát a várható jövedelmi fölöslegét meghatározni, vagy kellő időben mindenkor pontosan megtudni, ezen fölösleg a múzeum bevételei közzé csak hozzávetőleges összegben vétetik fel.”

²⁵ Miniszteri indokolás: „... tekintve ezen járulék keletkezését, mire nézve a m. kir. tudományegyetem vagyona tárgyában a tisztelt képviselőháznak az 1869-iki november hó 15-én tett előterjesztésem 57-ik lapján bővebb felvilágosítás nyújtatik, egyáltalában nem létezik semmi kényszerítő szükség, melynél fogva ezen járulékot továbbra is fenntartani kelljen.”

A személyi kiadásokra előírányzott 26 800 forintból (az 1870. évi költségvetésben: 26 492 frt) a Széchényi Könyvtár személyi kiadásaira szolgáló összeg: 4800 frt — nem számítva ide a „szolgák” fizetésére előírányzott összeget — megegyezik az 1870. évi előírányzattal. A különbség csupán az, hogy a két „örsegéd” közül az egyik most már mint „örsegéd és tb. ör” szerepel, a két írnok elnevezése pedig az 1871. évi költségvetésben: „segéd”. Illetményük azonban nem változott. A szolgák illetményét ez a költségvetés is az egész múzeumra együttesen irányozta elő; a 12 szolgál részére összesen 4260 frt-ot. Ez is megegyezik az 1870. évi előírányzattal.

Az összesen 49 324 frt-ot kitevő „általános kiadások”-ból kifejezetten a Széchényi Könyvtár gyarapítására ebben az évben is csak 420 frt volt előírányozva — az „Alapítványi illetékek” tételben. Ugyanitt volt most is előírányozva a Széchényi Könyvtár órének jutalmul: 105 frt. Mint azt már említettük, ennek a két tételnek a fedezetéül tulajdonképpen a Széchényi Lajos-féle 10 000 frt-os alapítvány kamata szolgált.

A múzeum épületének fenntartására az 1871. évi költségvetés 4000 frt-ot irányzott elő, szemben az 1870-re előírányzott 2500 forinttal. E költségtöbblet indokolására külön is kitér a miniszteri előterjesztés. „Az épület fenntartására felvett 4000 frt rovására háramlik az 1870. évben teljesített helyreállítások költségeinek azon része, mely az 1870. évi javadalmazás összegében fedezetét többé nem találta. Ily költségeket előre meghatározni teljességgel nem lehet, mert az év folyamában is merülhetnek fel, és valóban mindig fel is merülnek oly hiányok, melyeknek helyreptótlása veszély nélkül el nem halasztható.” Bizonyosága ez is annak a féltő gondosságnak, mellyel Eötvös József mint felelős miniszter a múzeumépület állapotát és állandó karbantartását figyelemmel kísérte.

Kézi szakkönyvek és folyóiratok beszerzésére — az egész múzeum részére — 7500 frt volt előírányozva. Ez megegyezik az 1870. évi költségvetésbe erre a célra felvett 5000 frt és a póthitelként ugyanilyen célra előírányzott 2500 frt összegével.

Új tétel az 1871. évi költségvetésben a könyvkötésre — az egész múzeum részére — felvett 1000 frt. A múzeum személyzetének jutalmazására és segélyezésére az előző évi előírányzathoz hasonlóan 1000 frt volt felvéve.

A Nemzeti Múzeum rendkívüli kiadásainak előírányzata az 1871. évi költségvetésben összesen 47 400 frt-ot tett ki; 4000 forinttal többet az előző évi előírányzatnál. Ebből kifejezetten a Széchényi Könyvtárat illetve a könyvtár rendezésére felvett 12 400 frt; 2000 forinttal több, mint az előző évben. Ebből az összegből — a részletezés szerint — napidíjakra 5400 frt, irodaszerek és szekrények beszerzésére pedig 7000 frt szolgált. A többletkiadást a miniszter a következőképpen indokolta: „— a könyvtár rendezésére pedig az 1870. évre engedélyezve volt 10 400 frt helyett 12 400 frt, tehát 2000 forinttal több irányoztatott elő, mivel a rendezés befejezése közeledvén, elegendő szekrényekről gondoskodni kellend.”

Ez volt az a nagy könyvtárrendezési munka, amiről már szó volt, s amely számára — mint láttuk — első ízben az 1868. évi költségvetés biztosított tekintélyes összegű fedezetet (10 000 frt-ot), s amelynek anyagi fedezetéről

²⁶ A „Magyar Nemzeti Múzeum” c. i. m. (17. sz. jegyzet) szerint a vízvezeték 1871-ben létesült 11 157 frt költséggel (8. lap). Ez az adat némiképpen eltér az 1870. évi állami költségvetésnek és zárszámadásnak a szövegben idézett adataitól.

attól kezdve az állami költségvetésben évről évre gondoskodás történt. Utoljára az 1873. évi költségvetés irányzott elő erre a célra 7000 frt-ot.

A rendkívüli kiadások között 1871-ben már nem szerepelt a múzeum vízvezetékének költsége, amire az 1870. évi költségvetés 9500 frt-ot irányzott elő. A vízvezeték ugyanis 1870-ben el is készült; az 1870. évi állami zárszámadás szerint 9800 frt költséggel. A zárszámadás indokolása szerint: „A túlkiadás az által állott elő, hogy az e rovaton igényelt 9500 frt a munka létesítésére elégtelennek bizonyult.”²⁶ Hiteltüllépés tehát volt már abban az időben is.

Új tételként volt felvéve az 1871. évi költségvetés rendkívüli kiadásai között a lépcsőház javítására előirányzott 6000 frt.

Abban az „Előterjesztés”-ben, mellyel Eötvös József miniszter a vallás- és közoktatásügyi tárca 1871. évi költségvetését a képviselőházban benyújtotta, mintegy számot ad arról a hatalmas szervező munkáról, amit az 1870. évi költségvetési törvény alapján a Nemzeti Múzeumban végzett.

„Miután a tisztelt képviselőház a magyar nemzeti múzeum személyzetének szervezését az 1870. évi költségvetés által törvényesítette, és a személyzet létszámában általam javasolt szaporítást helybenhagyta, az új állomásokra a kinevezéseket teljesítettem, s a költség adományokra megszavazott összegek rendeltetésszerű felhasználásáról gondoskodtam.”

Az 1871. évi költségvetés a múzeum szervezetét, anyagi ellátását illetően egyenes és szerves folytatása volt az 1870-es költségvetésben oly nagy gonddal és felelősségerzettel lerakott alapoknak. Ezzel lezárult a Nemzeti Múzeum kiegészítés utáni működésének első — Eötvös József minisztersége idejére eső — szakasza. Az 1867-től 1871-ig terjedő öt év alatt Eötvös kialakította az intézmény korszerű szervezetét; az alapítványi költségvetésnek az állami költségvetésbe való szerves beillesztésével pedig az alapítványi jellegű intézményt mintegy „államosította”, s ezáltal anyagilag is biztosította annak európai színvonalú, korszerű működését és további fejlődését.

LÁSZLÓ FARKAS

Die »Verstaatlichung« des Nationalmuseums unter dem Ministeramt von Joseph Eötvös (1867—1870)

Das Ungarische Nationalmuseum — und ebenfalls die seinen integrierenden Teil bildende Nationalbibliothek Széchényi — kam als Konsequenz des, mit dem XII. Gesetzartikel des Jahres 1867. inartikulierten österreich—ungarischen Ausgleichs unter die Aufsicht des unabhängigen ungarischen Ministeriums, und innerhalb dessen, als eine kulturelle Stiftung, geriet es unter die Leitung des Ministeriums für Kultus und Unterricht. Das Museum war, was seine juristische Beschaffenheit betraf, eine selbständige Rechtsperson, eine Stiftung, die eigentlich mit dem VIII. Gesetzartikel vom Jahre 1808., »Über die Errichtung des Nationalmuseums und über andere, die Pflege der ungarischen Sprache fördernden Verfügungen« entstand. Nach der Wiederherstellung der Verfassung kam sie indessen gleich in unmittelbarem Zusammenhang mit dem staatlichen Etat, hauptsächlich deshalb, weil die eigenen Einkünfte der Stiftung zur Deckung der sich je mehr anhäufenden Aufgaben nicht mehr ausreichten.

Bereits im Budget vom Jahre 1868. wurde für die Bibliothek des Nationalmuseums im staatlichen Budget ein Ausgabeposten von 10 000 Gulden eingeräumt (die für das Ministerium für Kultus und Unterricht vorhergesehene Gesamtausgaben machten in diesem Jahre 1 074 000 aus.) Dieselbe Summe wurde — mit derselben Bestimmung — auch im Etat vom Jahre 1869. vorhergesehen, in diesem Jahre wurde außerdem noch eine »ordentliche Hilfe« von weiteren 12 000 Gulden für das Ungarische Nationalmuseum veranschlagt.

Schon im Laufe der Budgetdebatte vom Jahre 1869. tauchte im Abgeordnetenhaus der Gedanke auf, daß man die Ausgaben und Einnahmen der dem Ministerium zugewiesenen s. g. »öffentlichen Stiftungen« ins staatliche Budget einverleiben sollte. Diesen Gedanken verwirklichte Joseph Eötvös, der Minister für Kultus und Unterricht, als er das Budget des Ungarischen Nationalmuseums und der Kgl. Universität von Pest in den staatlichen Etat vom Jahre 1870. organisch einfügte. Dieser Etat hat die ordentlichen Ausgaben des Museums mit 67.757 Gulden, die außerordentlichen Ausgaben mit 43.400 Gulden, d. h. die Gesamtausgaben der Museumstiftung mit 111.157 Gulden veranschlagt; die Einnahmen der Museumstiftung wurden auf Fl 26.690 angesetzt. Der Staat steuerte also zum Unterhalt des Museums 84.467 Gulden bei. Diese Summe wurde für dieses Jahr noch mit einem Ergänzungskredit von 34.586 Gulden erhöht. So machte die Gesamtsumme des staatlichen Beitrages für das Jahr 1870 119.053 Gulden aus, also das vierfache sämtlicher eigenen Einnahmen des Museums, die sich nur auf 26.690 Gulden beliefen.

Die ministerielle Begründung, die Joseph Eötvös zum staatlichen Etat für das Jahr 1870. entwarf, hat einen Teil, der Beachtung verdient: »Ich erachtete endlich die Zeit für reif, daß dieses in seiner Art einziges Institut welches in seinen einzelnen Sammlungen vier eigene Museen vereinigt, hinsichtlich der Organisation seines Personals, wie auch der Dotierung seiner Sammlungen vom Land in einem größeren Masse unterstützt werden solle, als bisher, damit es statt einer provisorischen, eine gesetzliche und endgültige Organisation erhalte, und auf diese Weise unter den gleichartigen europäischen Instituten, mit Rücksichtnahme auf unsere speziellen Verhältnisse, seinen Platz ehrenvoll behaupte.«

Dieses Ziel suchte Eötvös durch die Einfügung des Budgets des Museums in den staatlichen Etat zu erreichen. Durch eine derart gesicherte, regelmäßige, staatliche Unterstützung wurde die Ausbildung einer entsprechenden Organisation ermöglicht, die ein ständiges Gepräge hatte, ebenso fanden die notwendigen personellen und materiellen Auslagen dieser Organisation ihre entsprechende Deckung.

Was die Organisation, die materielle Versorgung des Museums betrifft, war das Budget vom Jahre 1871 eine gerade und organische Fortsetzung jener Grundlagen, welche im Budget von 1870. mit großer Sorgfalt und Verantwortungsgefühl geschaffen wurden. Damit schließt der erste Abschnitt der — auf die Epoche des Ministeramtes von Joseph Eötvös fallende — Tätigkeit des Nationalmuseums nach dem Ausgleich. Während einer Zeitspanne von fünf Jahren, 1867—1871, hatte Eötvös die zeitgemäße Organisation des Instituts aufgebaut; durch die organische Einfügung des Stiftungsbudgets in den staatlichen Etat wurde das Institut, das eine stiftungsgemäße Prägung hatte, gewissermaßen »verstaatlicht« und damit wurde seine den zeitgemäßen Forderungen entsprechende Tätigkeit und Fortentwicklung auch materiell weiterhin gesichert.

BAKÁCS ISTVÁN

A Magyar Országos Levéltár
és a Magyar Nemzeti Múzeumi Levéltár
1926—1934 közötti kapcsolatairól

1926 júliusa a Magyar Nemzeti Múzeumi Levéltár történetében új fejezetet nyitott. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának 1866-ban alakult kézirat-tárából 1882-ben kivált levéltári osztálya — amely ötnegyed század céltudatos gyűjtésének eredményeképpen mintegy 1200 folyóméternyi, az ország minden részére vonatkozó iratanyagot foglalt magában, közte 134 letétként átvett családi levéltárat, az 1109. évtől kezdődően az első világháború végéig — ekkor költözött fel a Nemzeti Múzeum épületéből az Országos Levéltár egyik, a Bécsikapu felé eső III. emeleti raktárába. A Múzeum épületében ugyanis a húszas években már oly nagy volt a zsúfoltság, hogy elodázhatatlan volt egyes gyűjtemények elköltöztetése. Előbb ugyan felmerült az a terv, hogy a levéltárat a Múzeum épületének akkor épített harmadik emeletén kellene elhelyezni, de ezt a tervet a villámcsapásból eredő tűzveszélytől, a tetőbeázástól, a meleg és száraz levegőtől való félelem elvettette s így döntöttek az Országos Levéltár épületébe való felköltöztetés mellett.¹ A szóbanforgó raktárat ekkor még a Hadtörténelmi Levéltár dolgozószobákként használta, de — minden valószínűség szerint KLEBELSBERG Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter kultúrpolitikai elgondolásainak megfelelően, személyes közbenjárására — a másik harmadik emeleti raktárból kiköltöztették az addig itt lakókat, s a Hadtörténelmi Levéltár ezt a raktárt csereképpen megkapta.²

Maga a felköltözés nem történt meg minden nehézség nélkül. 1926 januárjában a miniszter értekezletet hívott össze a felköltözés ügyében, s mind ő, mind LUKINICH Imre, a könyvtár akkori igazgatója a leghatározottabban biztosította a múzeumi levéltár tisztviselőit, hogy sem a levéltár, sem annak dolgozói semmi körülmények között sem lesznek beolvasztva az Országos Levéltárba, illetőleg annak személyi létszámába.³ Erre a „biztosításra” azért volt szükség, mert a Tanácsköztársaság idején egyszer már kimondták a Múzeumi és az Országos Levéltár egyesítését. Az Országos Levéltár akkori vezetője — miként ezt MELICH János, a Könyvtár igazgatója 1919 szeptemberében kifejtette — a múzeumi levéltár „elvétele” mellett hol a kéziratár történeti anyagát, hol az egész kéziratárat is be akarta olvasztani az Országos Levéltár anyagába.

¹ DEZSÉNYI Béla: *Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchényi Könyvtárban a Horthy-korszak elején*. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1967. Bp. 1969. 177. l.

² Magyar Országos Levéltár Irattár (Továbbiakban: OLY 1) 128, 135, 165/1926, 306/1937, 46/1934. sz. *Jelentés az Országos Levéltár 1926. évi állapotáról és működéséről*. Levéltári Közl. 1927. 328. l. — NYIREÓ István: *Az Országos Széchényi Könyvtár átszervezési munkálatai*. *Magy. Könyvszle* 1927. 218. l.: szerinte a felszállítás KLEBELSBERG régi terve volt a fejlődésképes elhelyezés és a levéltári kutatások előnyére.

³ Országos Széchényi Könyvtár Irattár. (Továbbiakban: OSZK Irattár). 156/1926.

BÁRTFAI SZABÓ László, RÉDEY Tivadar és HOLUB József mutatták ki a tervek tudománytalanságát, és MELICH elégedetten állapította meg, hogy a Levéltár tisztviselőinek még a Múzeum épületében levő dolgozószozákat sem kellett elhagyniuk.⁴ A Tanácsköztársaság elgondolásainak esetleges megvalósítása, a várbeli palotába való költözés több szempontból (megközelítési nehézségek, a „társbérlettel” járó előrelátható surlódások, ill. az önállóság elvesztése stb.) félelmetes volt a múzeumi tisztviselők előtt.

Amikor 1926. február 10-én a Könyvtár osztályvezetőinek értekezletén SULICA Szilárd — a Múzeumi Levéltár akkori vezetője — aggodalmát fejezte ki a felköltözésnek beolvasztás jellege miatt, LUKINICH újból kijelentette, hogy a felköltözés pusztán a kényelmes elhelyezkedés szempontjából bír jelentőséggel, de önállóságát a felköltözéssel a múzeumi levéltár nem veszíti el.⁵

A felköltözés kapcsán 1926-ban a múzeumi levéltár tisztviselői három II. emeleti dolgozószozákat kaptak a Levéltár épületében, de a kutatás az Országos Levéltár kutatótermében folyt. HÓMAN Bálint, a Múzeum főigazgatója, CSÁNKI Dezső, a Levéltár főigazgatója és LUKINICH Imre kötöttek erre vonatkozólag 1926. július 17-én megállapodást, amely az Országos Levéltár főigazgatójának vétőjogot biztosított a Múzeumi Levéltár kutatóinak kiadandó engedélyekkel kapcsolatban.⁶ Egy feljegyzés szerint⁷ — CSÁNKI és LUKINICH megállapodása alapján — a kutatást CSÁNKI megtilthatta, ha a kutató olyan utódállamból jött, amellyel nem volt levéltári egyezményünk, ha a kutatót a Tanácsköztársaság alatti viselkedése miatt az Országos Levéltárból eltávolították, ha valaki 1848 előtti időre kutat s nem tud latinul, ha XIII—XVI. századi oklevelekben kíván kutatni, de az egyetemen diplomatikát nem hallgatott, vagy pedig a diplomatikához nem ért, s végül ha a levéltári kutatástól eltiltották.

SULICA már az említett 1926. február 10-i értekezleten erősen kifakadt a vezetése alatt álló levéltárban uralkodó állapotok miatt, amit kizárólag a létszámhiánnyal indokolt, amellyel a múzeum és a könyvtár mindig küzdött s amit az 1922 utáni állami létszámcsökkentés csak súlyosbított. SULICA szerint a családi levéltárak birtokosait a letéteményezésre az 1875 utáni években azzal kecsgették, hogy a múzeumi levéltár a legideálisabb és a legvédelettebb őrzőhely, biztosítják a legjobb konzerválási módot, s az iratokról teljes tudományos feldolgozást végeznek: regesztákat, indexeket és repertóriumokat fognak készíteni. Ezzel szemben a legprimitívebb feldolgozási és rendezési módszer érvényesült. 1914-ben a minisztériummal a letétek kezelésére vonatkozólag olyan szabályzatot hagytak jóvá, amely a korábbi ígéretekből semmit sem tartalmazott.⁸ Az ígéreteket a Múzeum elfelejtette és a letétemé-

⁴ Uo. 238/1919.

⁵ /a SULICA Szilárd (1884—196?) irodalomtörténész, egyetemi tanár 1907—1931 között volt a Múzeum dolgozója.

⁶ OSZK. Irattár 156/1926.

⁷ OL 940/1926, 718/1927 asz., OSZK. Irattár 475/1926.

⁸ OL 718/1927.

⁸ Eredetileg ugyanis a Múzeum elvállalta a letétbe helyezett családi levéltárak rendezését, lajstrom készítését, s a lajstromok másodpéldányainak záros határidőn belül a családnak történő átadását. (SULICA Szilárd: *A Múzeumi Levéltár kialakulása*. Levéltári Közl. 1932. 217. l.) Az 1914. évi szabályozás (Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1914 szeptember 4-én kelt 78077. sz. jóváhagyásával) csupán az elkülönített kezelést biztosítja, minden egyes iratnak külön bélyegzővel való ellátását, az év és darabszám szerinti jegyzék elkészítését írja elő, a lajstromozás költségeit azonban a letéteményezőre hárította át.

nyezőkkel elfelejtette. A létszámhiány következtében a családi levéltárakat lebélyegzetlenül bocsátják a kutatók rendelkezésére, van amelyiket már közel félévszázada. A HERTELENDY család iratanyaga pl. „Augiasz istállószerű állapotban” van.⁹

SULICA azonban nem elégedett meg a szűk körben elhangzottakkal, hanem a felköltözés után „A Nemzeti Múzeum Levéltárának költözködése” címen a nagyközönség elé tárta a levéltárban uralkodó állapotokat.¹⁰ Magát a költözést két szempontból kifogásolta: az egyik, hogy az amúgy is nem valami rendben levő anyagot rohammunkával kellett felszállítani, pedig fel kellett volna használni az alkalmat a revízióra, a rendszerezésre, másrészt pedig a Múzeum épületében zártfiókos szekrényekben tárolt anyagot iratesomókba kellett elhelyezni, minthogy az Országos Levéltár raktárainak állványzata nem tette lehetővé a szóbanforgó szekrények elhelyezését, sőt az anyagnak csak egy kis részét lehetett dobozokba rakni, mert új dobozok készítésére nem volt megfelelő anyagi fedezet. Hosszasan fejtegeti, hogy mennyire helytelen az Országos Levéltár eljárása: az iratoknak két kartonlemez közé való helyezése minden csomagolás nélkül, amellyel kapcsolatban külföldi példákra is hivatkozott. Szekrények vagy megfelelő csomagolás nélkül az iratanyag porosodik, kárt vall. Az Országos Levéltárnak több év állott rendelkezésre az új palotába való költözésnél, neki még fél év sem. Külön felhívja a figyelmet a pecsétek tönkremenetelére s ezzel voltaképpen kritikát gyakorol a korábbi tárolási mód felett, hiszen az általa „boríték”-nak nevezett palliumokból a pecsétes oklevelek a fiókokból való kiemeléskor könnyen kicsúsztak és összetörték. Összevéve tehát — írja — „kapkodás, fejtelenség, zűrzavar immár a tetőpontján van és a züllés és katasztrófa útján feltartóztatathatatlannal haladunk”.¹¹

A kis füzet már nyomdában volt, amikor a *8 Órai Újság* c. esti lap 1927. május 7-i számában egy közlemény jelent meg a Múzeumi Levéltárnak az Országos Levéltárba való beolvasztásának lehetőségéről. SULICA füzete végén kiegészítésként foglalkozik a kérdéssel s leszögezi, hogy a beolvasztás egyik fél részére sem lenne hasznos, sőt „az ország érdekei ellen van”.¹²

HÓMAN Bálint megütközéssel olvasta a füzetet és SULICÁT igazoló jelentés készítésére szólította fel.¹³ SULICA 72 egész íves oldalon válaszolt s ebben megismétli a múzeumi levéltár állapotáról adott lesújtó képet, ezenfelül LUKINICH Imre ellen intéz támadást. Eszerint LUKINICH nem veszi figyelembe az ő iratvásárlási javaslatait, nélküle intézkedik levéltári ügyekben, állandóan kifogásolja a levéltár munkáját, így a családi levéltárak begyűjtését. Holott — írja SULICA — az Országos Levéltár ismételt elutasította a családi levéltárak átvételét s a letéteményezőket a Múzeumi Levéltárhoz utasította. LUKINICH állandóan a törzsanyag regesztázását sürgeti, márpedig a családi levéltárakat a fennálló rendelkezések szerint az átvételkor számba kell venni s ezenfelül ezek „rendezése” jóval kevesebb időt igényel.¹⁴

1927. június 18-án kelt SULICA jelentése, s HÓMAN öt egy hét múlva felmenti a Múzeumi Levéltár vezetésétől, majd augusztus 31-én a Néprajzi Múzeumba osztja be. LUKINICH a vádaskodásokra szeptember 20-án válaszol, s többek

⁹ OSZK Irattár. 156/1926.

¹⁰ Pécs 1927. 38 l.

¹¹ Uo. 37. l.

¹² Uo. 38. l.

¹³ Magyar Országos Levéltár. Országos Gyűjteményegyetem. (Továbbiakban OGYE) K 726/650/1927.

¹⁴ Uo.

között az iratvásárlások elutasítását pénzhiánnyal indokolja. Ezt valóban igazolja az is, hogy 1927 januárjában ő küld megvásárlásra az Országos Levéltárnak két (1270. és 1278. évi) oklevelet.¹⁵

HÓMAN ezután fegyelmet megelőző vizsgálatot rendel el SULICA ellen, s az Országos Gyűjteményegyetem Tanácsának Szakbizottsága^{15a} a vizsgálatnál ANGYAL Dávid egyetemi tanárt bízta meg, aki előtt SULICA visszavonja vádjait és LUKINICHTól bocsánatot kér. A Könyvtári Szakbizottság azonban október 25-én úgy határoz, hogy SULICÁT a Múzeum főigazgatója a szolgálati szabályzattal¹⁶ össze nem egyeztethető viselkedése miatt írásban intse meg.¹⁷

Kétségtelen, hogy a Múzeumi Levéltár személyi ellátottsága ezekben az években nem a legmegfelelőbb volt: 1927 első felében SULICÁN kívül csak ZSINKA Ferenc, FEKETE NAGY Antal, EPERJESSY János, valamint CZOBOR Alfréd, Abaúj-Torna megyének a Múzeumi Levéltárhoz szolgálattételre beosztott főlevéltárnoka — akinek a Szikszón levő megyei levéltár ügyeit is intéznie kellett — dolgozott a levéltárban. SULICA távoztával négyre csökkent a létszám, amikor pedig 1929 elején JAKUBOVICH Emil lett a Levéltár vezetője, rajta kívül csak KOZOSCA Sándor, CZOBOR Alfréd és TABORSKY Ottó beosztott középiskolai tanár teljesített a Levéltárban szolgálatot.¹⁸ Holott a családi levéltárak száma ezekben az esztendőkhöz rohamosan emelkedett, s a Genealogiai és Heraldikai Társaság folyóirata, a *Turul* — amely 1927-től részletesen számolt be a Múzeumi Levéltár anyagának gyarapodásáról — elégedetten szögezi le, hogy a családok mindjobban belátják régi irataik biztonságos megőrzésének szükségességét, s azt, hogy azok a Múzeumi Levéltárban megfelelő megbecsüléshez jutnak s közkinccsé válnak.¹⁹ Az 1930/31. évi gyarapodásról ugyancsak CZOBOR állapítja meg, hogy a családok biztos tető alá hozzák és központi megőrzésre bízzák levéltáraikat;²⁰ s így 1931 végén nem kevesebb mint 164 családi levéltár volt a Múzeumi Levéltár megőrzésében.^{20a}

¹⁵ OL 67/1927. A teljesség kedvéért megemlíjtjük, hogy az Országos Levéltár a két oklevélért mindössze 80 pengőt ajánlott fel, amit az eladó keveselt s az okleveleket visszavette.

^{15/a} Az 1922. XIX. tc. által létrehívott Országos Gyűjteményegyetem az Országos Levéltárat, a Magyar Nemzeti Múzeumot (amelynek része volt az Országos Széchényi Könyvtár, az Érem- és Régiségtár, Állattár, Növénytar, Ásvány- és Őslénytár, Néprajzi Tár), az Országos Szépművészeti Múzeumot és az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumot foglalta magában. Irányítását a Tanács végezte, amelynek élén KLEBELSBERG Kuno állott, s az egyes intézmények ügyeiben a megfelelő szaktanácsok támogatták munkájában. Az 1934. VIII. tc. viszont az Országos Levéltárat, az Országos Széchényi Könyvtárat, a Magyar Történeti Múzeumot (ennek keretében a Régészeti-Történeti-Iparművészeti Gyűjteményeket és a Néprajzi Múzeumot), az Országos Természettudományi Múzeumot és a Közgyűjtemények Országos Felügyelőségét magában foglaló Magyar Nemzeti Múzeumot létesítette. A Tanács élén ekkor HÓMAN Bálint állott. A gyakorlatban az ügyvezető alelnök irányította mindkét szervezet működését, amely tisztet az egyes intézmények főigazgatói rangsor szerint felváltva töltötték be.

¹⁶ Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsának szervezeti, ügyviteli és fegyelmi szabályrendelete. Országos Magyar Gyűjteményegyetem Kiadványai 1923–1924 II. füzet. Budapest 1923. 50. l. 45. §.

¹⁷ OGYE 650/1927.

¹⁸ Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár 1927. ill. 1929. évi működéséről. *Magy. Könyvszle.* 1928. 95. l. 1930. 313. l.

¹⁹ A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára. *Levéltári Értesítő.* Turul. 1929. évf. 118. l.

²⁰ A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári Osztálya Hivatalos Értesítő. *Turul* 1931. 104. l.

^{20/a} SULICA Szilárd: *A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári Osztálya az 1931–1933. évben.* Bp. 1935. 2. l.

A levéltárbirtokos családok eszerint nem azonosították magukat a SULICA pesszimizisztikus rajzából következő szemlélettel. SULICA egyébként — egyéni adottságainál fogva — mindig a valóságnál sötétebb képet rajzolt a levéltárról. Kétségtelenül igaza van azonban abban, hogy az iratanyag rendezésénél, a tulajdonba került családi levéltárak anyagának, a proveniencia elvének figyelmen kívül hagyásával, a törzsanyag nagy évrendi sorozatába való beosztásánál azért követtek el hibákat, mert a múzeumi levéltár dolgozói elsősorban tudósok, történészek voltak s csak másodsorban levéltárosok.²¹

Proveniencia elvének nevezzük azt az 1910. évi brüsszeli nemzetközi levéltári és könyvtári kongresszuson is elfogadott alapelvet, amely szerint valamely szerves összefüggésben létrejött iratanyagot — tehát egy intézmény; egy hivatal, egy család stb. iratanyagát — önállóan, más iratanyagtól elkülönítve kell őrizni és kezelni (rendezni).^{21a}

Valószínűnek látszik, hogy ha a nagyközönség körében nem is volt hatása SULICA rajzának, szakmai körökben jól látták a múzeumi levéltárnak az iratanyag feldolgozásában jelentkező hibáit. CSÁNKI Dezső 1927. szeptember 20-án HÓMANHOZ átiratot intéz (DÖRY Ferenc fogalmazásában),²² amelyben rámutat: a Kézirattárba, illetőleg a Levéltári Osztályba idők folyamán vétel, csere és ajándék címén számos olyan irat került, amelyek az Országos Levéltár állagából származnak, s a barbár selejtezésnek, az abszolútkorbéli gondatlan kezelés, valamint PAULER Gyula országos főlevéltárnok által az ún. ansbachi oklevelek megszerzése érdekében eszközölt cseréjén jutottak a Múzeumi Levéltárba. Az Országos Gyűjteményegyetemhez tartozó intézetek gyűjtési körének helyes elhatárolása — amelyet az 1922. évi XIX. tc. 3. § is kimondott — megkívánja, hogy ezek az iratok — tekintet nélkül a Múzeumi Levéltárba való jutásuk módjára — visszakerüljenek az Országos Levéltárba. Nem ritka az — állapítja meg az átirat —, hogy az Országos Levéltárból hiányzó irat a múzeumi gyűjteményekben lappang. Viszont az Országos Levéltár is őriz olyan kéziratokat és nyomtatványokat, amelyeknek a Könyvtárban volna a helyük. Éppen ezért azt javasolja, hogy a kicserélendő anyag kiválasztási módszerének megállapítása céljából a két intézmény képviselőiből álló értekezletet kell összehívni.²³

Mint hogy e kezdeményezésre a válasz késlekedett, az ügyiratban külön lapon — fogalmazványként — feljegyezték, hogy mind HÓMAN, mind LUKINICH megértéssel fogadták az átiratot, ám kiadták véleményezésre a levéltári osztálynak, amelynek vezetője (JAKUBOVICH Emil), mivel félt, hogy a Múzeumnak kell majd többet adnia s nem tudván leküzdeni azt az okatlan féltékenységet, amely a múzeumi levéltár tisztviselőit az Országos Levéltárral szemben eltölti, „szabotálja” az ügyet.²⁴

²¹ SULICA Szilárd: *A múzeumi levéltár gyűjteményeiről*. Magy. Könyvszle. 1926. 92. 1.

^{21a} VARGA Endre: *A proveniencia elve*. Levéltári Közl. 1938. 14. sk. 1.

²² OL 864/1927, 1307/1929. asz.

²³ Hogy mennyire biztos volt CSÁNKI az átirat eredményességében bizonyítja, hogy amikor ez év novemberében a vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól különböző levéltári munkák elvégzésére külön hitelt kér, az elvégzendő munkák között említi a „Nemzeti Múzeummal tervbe vett iratcsere útján megszerzendő iratoknak” elhelyezését (OL 1096/1927, 106/1929 asz.) — Ugyanebben az évben egyébként SZEKFFÜ Gyula szintén felvetette (*A magyar tudománypolitika alapvetése*. Szerk. MAGYARY Zoltán. Bp. 1927. 338. 1.) hogy a közhatalosi levéltárakból a Múzeumi Levéltárba került iratokat helyezték vissza eredeti helyükre, az Országos Levéltárban őrzött levéltárakba.

²⁴ OL 864/1927, 1307/1929. asz.

JAKUBOVICH több mint egy év múlva az Országos Levéltárhoz intézett átiratában azt javasolta, hogy CSÁNKI és HÓMAN egyenlő számú tisztviselőt küldjön ki a tervezett értekezletre.²⁵ HÓMAN, amikor december 1-én JAKUBOVICH Emil, valamint RÉDEY Tivadar és ZSINKA Ferenc könyvtárnokokat delegálja, leszögezi, hogy a bizottság feladata a csereanyag kiválasztása, értékelése, valamint az Országos Gyűjteményegyetemhez terjesztendő javaslat megszövegezése az ő, valamint CSÁNKI előzetes hozzájárulása alapján.²⁶

Ilyen előzmények után 1928. december 20-án az Országos Levéltárban — amelyet DÖRY Ferenc igazgató, HERZOG József és ÁNYOS Lajos főlevéltárnokok képviseltek²⁷ — került sor az értekezletre (a jegyzői tisztet FEKETE NAGY Antal levéltári segédtsízt töltötte be), amelynek lefolyását, minthogy a későbbiekben az ott elhangzottakra ismételten hivatkozás történt, szükségesnek tartjuk részletesebben ismertetni.

DÖRY az ülés elején — habár említi, hogy a két intézet anyagát kell elsősorban a csere lebonyolítása érdekében átvizsgálni — kívánatosnak tartotta előbb az anyag kicserélésére vonatkozó elvek tisztázását.

JAKUBOVICH azonnal leszögezte, hogy csak egyenlő értékű iratok cseréjéről lehet szó, RÉDEY pedig felveti a kérdést, vajon a csere az ún. Hunyadi-iratokra is terjedjen-e ki. DÖRY és HERZOG magától értetődőnek tartja a cserének erre való kiterjesztését, hiszen a csereanyag kiválasztásánál akkor hibák történtek, sőt HERZOG megjegyzi, hogy az I. LIPÓT korában működött subdelegata commissio — tehát államigazgatási szerv — protocolluma is akkor került a Múzeumba.

JAKUBOVICHnak arra a kérdésére, hogy az említett alkalommal a veszprémi apácáknak a Múzeumba került 1109. évi alapítóoklevelét is visszakeri az Országos Levéltár, DÖRY igennel válaszolt. ZSINKA szerint az 1895. évi csere lezárt ügy, azt ne bolygassák, majd hangsúlyozta, hogy a csere csak az iratok értékelése alapján bonyolítható le, amit azonban DÖRY elfogadhatatlannak tartott, mivel szerinte az értékelés relatív, az iratok piaci ára nem reális. JAKUBOVICH ekkor megjegyzi, hogy az értekezlet megtartására vonatkozó javaslatban nem volt szó a Hunyadi-levéltárról, ZSINKA szerint pedig, ha az akkor kapott csereanyagot a Múzeumnak vissza kellene adnia, az a Múzeumra mindenképpen nagy veszteség lenne. DÖRY erre felhívta a figyelmet, hogy két állami intézet közötti cseréről van szó, az irat a nemzetre nézve nem vesz el.

Ekként a vita holtpontra jutott, mire DÖRY — CSÁNKIVAL folytatott megbeszélés alapján — kijelentette, hogy az Országos Levéltár az álláspontjához ragaszkodik és kérte, hogy a múzeumi kiküldöttek konkrétan határozzák meg, miként gondolják el az iratcserét.

A múzeumi kiküldöttek ekkor azt a javaslatot tették, amely szerint az Országos Levéltár igényt tarthat olyan levéltári anyagra, amely az Országos Levéltár anyagának szerves kiegészítő részét képezi, viszont a maga részéről adjon át minden olyan oklevelet, kéziratot (manuscripta) és nyomtatványt, amelyek szorosan vett aktamellékletet nem képeznek. Hogy az átadó intézet feltűnő mértékben meg ne károsíttassék, szükséges a cserére kiválasztandó anyagnak muzeális, ill. levéltári szempontok szerinti értékelése.

²⁵ OL 997/1928, 1307/1929. asz.

²⁶ OL 1190/1928, 1307/1929. asz.

²⁷ Uo.

Minthogy az Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményének oklevelei túlnyomó részben a magyar udvari kamarára háramlott magánlevéltárakból (birtokelkobzást szenvedett családok, felosztatott szerzetesrendek levéltáraiból) származtak s sohasem voltak a magyar államigazgatás központi kormányz szervei ügyviteli iratainak — amelyeket az Országos Levéltár őrzött — mellékletei, az előterjesztés gyakorlatilag az Országos Levéltárat 1526 előtti okleveleinek zömétől fosztotta volna meg s így az Országos Levéltár részére elfogadhatatlan volt.

Az értekezlet annak a megállapításával zárult, hogy a jegyzőkönyvet terjesszék az illetékes igazgatóságok elé s az elvi kérdéseket döntse el a Gyűjteményegyetem Tanácsa, majd mindkét intézet küldjön ki megfelelő számú megbízottat a másik intézmény anyagának átvizsgálására. Ha az egyes darabokra nézve ellentét merülne fel, a Gyűjteményegyetem Tanácsa által kijelölendő bizottság döntsön.²⁸

Két és fél hónappal később, anélkül, hogy valami további tárgyalásról, megbeszélésről, intézkedésről tudomásunk lenne, CSÁNKI 1929. március 2-án felterjesztést intéz a Gyűjteményegyetemhez,²⁹ amely az eddig történeteket foglalja össze. „Nagy mennyiségű és nagy fontosságú az az oklevél- és egyéb levéltári anyag — írja —, melyet néhai dr. PAULER Gyula orsz. főlevéltárnok a Nemzeti Múzeum által a bajor állami levéltártól német kéziratokért cserélt, az ún. Anspachi oklevelek fejében az Országos Levéltár anyagából önkényes szempontok szerint kiválogatott és a Nemzeti Múzeumnak átengedett, átadva többek között olyan iratokhoz tartozó segédkönyveket is, amelyek az Országos Levéltárban maradtak.” De sok országos levéltári anyagot tartalmaz Vörös Antalnak — Kossuth titkárának — gyűjteménye is. Kirívó eset; hogy az 1848/49. évi miniszterelnöki, később a Honvédelmi Bizottmány elnöki, majd kormányzói iratok iktatókönyveinek egy része szintén a Múzeumi Levéltárban van. Ezek másik részét az iratokkal együtt, a badeni egyezmény alapján az Országos Levéltár Bécsből megkapta. CSÁNKI szerint az Országos Levéltárban őrzött indexek, elenchusok, iktatókönyvek alapján keresett iratok nemegyszer hiányoznak helyükről s ugyanakkor a múzeumi törzsanyagban — amelynek sem mutatója, sem repertóriuma nincs — „el vannak temetve”, s a kutatónak nem lévén ideje a törzsanyag iratainak darabonkénti átnézésére, „űgyszólván használhatatlanok”. A Múzeum kiküldöttei az értekezleten „figyelmen kívül hagyva a proveniencia elvének és a gyűjtési körök elhatárolásának következetes keresztülvitelét” nemcsak egyenlő értékű iratok cseréjéhez ragaszkodtak, holott ez keresztülvihetetlen, hanem a nem aktamellékletet képező középkori és újkori okleveleket is kérték, miáltal az Országos Levéltár jelentős károsodást szenvedne. Az ansbachi oklevelekkel kapcsolatos 1895. évi csere annak idején érthető volt, hiszen két egymástól független intézmény közti cseréről volt szó, ám harmincöt év után mindkét intézmény az Országos Gyűjteményegyetemhez tartozik. „A kicsinyes féltékenységnak az egyetemes érdekek szemben háttérbe kellene szorulnia”, szögezi le. CSÁNKI — úgy látszik — mélyen megsértődött az értekezlet kudarca miatt, s valószínűleg a SULICA rajzolta kép is visszatükröződött a következő sorokban: „felvethető az a kérdés is, vajjon az Országos Levéltár mellett van-e egyáltalában jogosultsága a Nemzeti Múzeum Könyvtárában egy külön levéltári osztály fenntartásának”. Hozzáteszi azonban, hogy a családi letétek miatt vagy más oknál fogva indokolt lehet a fenntartás, de ez nem akadályozhatja meg a törzsanyag vonatkozó iratainak át-

²⁸ Uo.

²⁹ Uo.

adását. A törzsanyag gyűjtemény, amely növekedhet vagy fogyhat, ennél nem lehet szó megcsonkításról, viszont az Országos Levéltárból a múzeumi javaslat megvalósítása esetén provenienciájuk szerint odatartozó iratokat szakítanának ki. A csere ügyét úgy is meg lehetne oldani, hogy a Múzeum a kérdéses iratokat letétként engedné át. Egyszermind felajánlja, hogy a SPALATÓI TAMÁS krónikáját tartalmazó ún. Fanfogna codexet,³⁰ SZÉCHENYI István döblingi kéziratait, a KOLLÁR-féle kéziratok egy részét, valamint régibb és újabb hivatalos nyomtatványokat átenged a múzeumi könyvtárnak.

Mínthogy az előzőekben ismételtlen említés történt az Országos Levéltár és a Magyar Nemzeti Múzeum között 1895-ben eszközölt iratcseréről, PAULER Gyula által „önkéntes szempontok szerint kiválogatott” iratokról, bár a közel-múltban a HUNYADI-iratoknak Münchenből való megszerzésének története részletes megvilágítást nyert,³¹ szükségesnek tartjuk e csere lényegét könyvtári és levéltári szempontból ismertetni.

CORVIN JÁNOS özvegyének, FRANGEPAN BEATRIXnak második férje, BRANDENBURGI GYÖRGY útján a HUNYADI-család levéltára Németországba, Ansbachba került s ennek 1166 tételből álló egy részét 1785-ben ALEXANDER ögróf II. JÓZSEF császárnak adományozta, aki azt átengedte a magyar kormányzerveknek, amelyek a magyar kamara archivumában helyezték el. Az 1870-es években tűnt ki, hogy a levéltárnak jelentős része — 582 oklevél — még Münchenben van, amelyekért a bécsi Hof-, Haus- und Staatsarchiv, nemkülönben a THALLÓCZY Lajos vezetése alatt álló Hof-kammerarchiv hajlandó volt csereképpen bajor vonatkozású kéziratokat átengedni. A bajorok a csereanyaggal nem voltak megelégedve, s így került sor a JANKOVICH Miklós által Nürnbergben vásárolt s a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött 229 darab kéziratnak és 266 oklevélnek a bajorok részére való felajánlására. Mínthogy kétségtelennek látszott, hogy a Münchenből érkezendő okleveleknek az Országos Levéltárban a helyük a II. JÓZSEF által ajándékozott anyag kiegészítéseképpen, a Múzeum a Bavarica-kat nem volt hajlandó átengedni s csak mikor FEJÉRPATAKY László lett a levéltári osztály vezetője, vált ez lehetségessé,³² ugyanis THALLÓCZY 1894. november 4-én EÖTVÖS Lorándhoz tett előterjesztésében felvetette: az Országos Levéltár adjon recompensatiót a Múzeumnak.³³ Ilyen előzmények után SZALAY Imre, a Múzeum igazgatója és PAULER Gyula 1895. március 2-án tartott megbeszélésén PAULER négy iratcsoportot ajánlott fel csereképpen: mégpedig 1. eredeti oklevelek duplumait és másolatait (a későbbiekben kitűnt, hogy PAULER ekkor 550, ill. 692 darabra gondolt), 2. az ún. RAJCSÁNYI gyűjtemény 50 kötetét (ebben volt az 1928 decemberi értekezleten szóbakerült subdelegata commissio protocoluma), 3. a szerzetesi sodalitasok iratait, s végül 4. a DEMBINSKY gyűjteményből azokat a magánjellegű iratokat, amelyek a „gyűjtemény összefüggéseinek megzavarása nélkül kiválaszthatók”³⁴

PAULER Gyula két nappal később utasítja a diplomatikai osztályt az oklevelek kiválogatására s feltehetőleg ugyanakkor TASNÁDI NAGY Gyulát az akkor 92 kötetből álló RAJCSÁNYI gyűjtemény átadható köteteinek kiválogatására.

TAGÁNYI Károly több mint egy hónapi munkával kiválogatott 366 oklevél-duplumot, valamint 146 hiteles másolatot s április 11-én tette meg jelentését.³⁵ Rámutatott, hogy a Nemzeti Múzeumban kevés a SZÉCSÉNYI, GARAI, PERÉNYI, MARÓTHY, ROZGONYI, KANIZSAI, ÚJLAKY, STIBOR, THURZÓ és HUNYADI családra vonatkozó oklevél, már pedig a kiválogatott oklevelek éppen ezekre a családokra vonatkoznak. Rámutat arra is, hogy a II. JÓZSEF által átadott ansbachi oklevelek közül is többet kap a Múzeum. A másolatok hitelesítettek, nagyrészükből a budapesti gyűjteményekben ritka erdélyi oklevelekről készültek. Hangsúlyozza, hogy az eredetieknél „felelősségünk tudatában nagy gondal

³⁰ A codexet PAULER Gyula 1903-ban 10 000 koronáért vásárolta Fanfogna-Garagnin gróftól s az Országos Levéltár 1938-ban engedte át az Országos Széchényi Könyvtárnak. OL 630/1903, ill. 489, 865/1938, 1410/1940. asz.

³¹ BORSA Iván: *A Hunyadi család levéltárának története*. Levéltári Közl. 1964. 21. sk. 1.

³² Uo. 39. 1.

³³ Uo.

³⁴ OL 177/1895, 240/1924. asz.

³⁵ OL 180/1895, 240/1924. asz.

és körültekintéssel kellett a másodpéldányok megállapításánál eljárunk, amit az is bizonyít, hogy az összehasonlításnál több mint 100 oklevélnél konstatáltuk az egy példánynak vett oklevelek különbözőségét”. Rossz eredménnyel végződött a RAJCSÁNYI gyűjtemény kiválogatása is, TASNÁDI NAGY mindössze 31 kötet átengedését javasolta, amelyet később 44-re emelt.³⁶ A DEMBINSKY gyűjteményről pedig kitént, hogy az DEMBINSKY-nek a szabadságharcról szóló beszámolóját, valamint az ezt alátámasztó iratmelléleteket tartalmazza: hozzá intézett hivatalos jellegű leveleket, átiratokat valamint saját jelentéseinek másolatait.³⁷

PAULER április 25-én kelt átiratában,³⁸ kénytelen volt SZALAY Imrével közölni, hogy a március 2-án történt megállapodás módosulást kell, hogy szenvedjen. Egyrészt az oklevél-szám sokkal kisebb, másrészt pedig a DEMBINSKY gyűjteményben „olyan iratok, melyek a március 2-i tanácskozáson általam kiemelt szempontoknak megfelelnek, nem találtattak”. Pótlásról kellett tehát gondoskodni. Még legkönnyebb volt a RAJCSÁNYI gyűjtemény kiegészítése, PAULER egyszerűen 55 kötet kiadását engedélyezte. Az oklevelek pótlása már nehezebb volt. PAULER két XVI. század eleji kézirat töredéket vezetett javaslatba, amelyek a DL 37200 és 37203 szám alatt őriztetek, ezenfelül a RAJCSÁNYI-féle pecsétrajz-gyűjteményt, a kolozsmonostori konvent levéltárából az 1550. X. tc. alapján készült *Quadripartitum* XVI. századi kézirati példányának egy kötetét, a gyulafehérvári káptalan anyagából pedig a *Sigmond szentelt vitéz c. verstöredéket*, TATAY Miklósnak a drágakövekről szóló tractusát, valamint SZAMOSKÖZY István munkájának és CALEPINUS szótárának töredékeit összesen „6 drb. és 3 lap” terjedelemben.³⁹ Kiegészítésként átadta a *Királyi Könyvek* másolatainak 38 kötetét, a DEMBINSKY gyűjtemény iratainak pótlására pedig a MARTINOVICS-féle összeesküvésben kivégzett Óz Pálnak bizonyítványait, részére tett ügyvédvalló levelet, diariumát, útinaplóját, tanulmányi jegyzeteit és levelezését, valamint az ugyancsak kivégzett SZOLARCSIK Sándornak levelezését, tanulmányi jegyzeteit és egy kiküldetési rendelvényét.⁴⁰ Pauler — úgy látszik — még ezt az anyagot is kevésnek találta, mert a belügyminiszternek április 30-án tett jelentésében ismertette a múzeum igazgatójához intézett előbb említett átiratát, hozzáfeszti: „ha kívánja (ti. a múzeum) még mintegy 500 drb. antemohacsianum oklevél egyszerű másolatával megkapja” a csereanyagot.⁴¹ S valóban május 29-én ÓVÁRY Lipót be is mutatott PAULERnek egy 569 diplomatikai számból álló jegyzéket, amelyet BARABÁS Samu, SÁNDOR János és TAGÁNYI Károly készített.⁴²

PAULER azután július 2-án át is vette a Múzeumtól a Bavaricákat s továbbította azokat Münchenbe, a maga részéről pedig átadta a fent felsorolt iratokat, az utóbb összeállított jegyzék szerinti másolatok kivételével. Am újabb bonyodalmat okozott a bajoroknak utolsó percben előterjesztett követelése: további három kézirat átadását kérték a Nemzeti Múzeumtól.⁴³ Természetesen az Országos Levéltárnak is újabb csereanyagot kellett átadnia: ekkor adta át a veszprémvölgyi apácák 1109-ben kelt alapítólevelének eredeti példányát, minthogy PAULER szerint ez „két majdnem azonos példányban van meg s azokból az első példány, amelyen a királyi pecsét függ, megmaradna és csak a második példány képezne a csere tárgyat”.⁴⁴ Ekkor adta át PAULER Óz Pál ügyvédi oklevelét, SZOLARCSIK Sándor öt iskolai bizonyítványát, azután „2 drb. Hajnóczy J. ellen indított követelési okmányból, egy csomójegyzék szerint 50 db. tartalmazó, hozzá intézett levélből” álló iratanyagot, amely voltaképpen már csak kiegészítését képezte a korábban átengedett iratoknak.

³⁶ OL 177/1895, 240/1924. asz.

³⁷ Jelenleg az Országos Levéltár R 23. törzsszámú fondja.

³⁸ OL 177/1895, 240/1924. asz.

³⁹ BORSA (I. m. 41. l.) ezt a 6 drb. és 3 lap terjedelmű iratanyagot tévedésből 9 kötetnek mondja.

⁴⁰ OL 177/1895, 240/1924. asz.

⁴¹ OL 452/1895, 240/1924. asz.

⁴² OL 650/1895, 240/1924. asz.

⁴³ BORSA I. m. 42. l.

⁴⁴ OL 1295/1895, 240/1924. asz. WCLASSICS miniszter is a képviselőház előtt tartott beszámolójában (I. alább) az átengedett oklevélről azt állítja, hogy „hitelességéhez szó nem fér”. BORSA (I. m. 42. l.) szerint az átengedett oklevelet akkor hamisnak tartották. Ez tévedés, mert FEJÉRPATAKY László *Kálmán király oklevelei c. akadémiái értekezésében* (1892) kifejti, hogy mindkét oklevelet SIMON püspök készítette. Az oklevelek hitelességét ill. az Országos Levéltárban maradt példány hamisítvány voltát HÓMAN Bálint a *Turul* 1911. évfolyamában bizonyította be.

Ha mármost az átadott iratok jegyzékét vizsgáljuk, nyilvánvalóvá válik, hogy miért ragaszkodtak annyira ehhez az iratanyaghoz 1928-ban a Múzeum megbízottai. Hiszen Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter is, amikor a csere lebonyolításáról a képviselőháznak jelentést tett, megállapította, hogy ennek kapcsán az Országos Levéltár olyan kárpótlást adott, „mely éppen a Nemzeti Múzeum rendeltetése szempontjából . . . még határozott előny és hégzagpótló nyereség jelentőségével bír”.⁴⁵ Kétségtelen ugyanis hogy a bajor és német vonatkozású Bavaricak megtartásához nem fűződött a Múzeumnak közelebbi érdeke, ezek átengedése fejében kapott okleveles és egyéb iratanyag pedig magyar vonatkozású volt.

Visszatérve CSÁNKI felterjesztésére, HÓMAN kínosan lepte meg ez a lépés. Július 2-án írt levelében⁴⁶ szemrehányást tesz CSÁNKI-nak, hogy mielőtt ő a tárgyalás eredményéről, helyesebben eredménytelenségéről jelentést kapott volna — ami aligha hihető szó szerint — a vele való előzetes megbeszélés mellőzésével — az előbb említett 1928. december 1-i átirattal valóban ellentétes módon — az Országos Gyűjteményegyetem Tanácsához fordult. A továbbiakban hangsúlyozza, hogy a múzeumi megbízottak véleményét nem volt helyes hivatalos álláspontnak feltüntetni. Éppen ezért azt javasolja, hogy a kérdést ők ketten tárgyalják meg, amire a közbeeső nyár miatt csak összel kerülhet sor.

CSÁNKI és HÓMAN megbeszéléséről nincsen adatunk, azonban HÓMAN november 16-án ugyanazon főigazgatói szám alatt kelt átiratában meglehetősen kioktatja CSÁNKI-t a szóbanforgó kérdést illetően. Szerinte (!) a proveniencia elvét nemcsak az Országos Levéltárnál, de a Múzeumi Levéltárnál is figyelembe kell venni. Ha az Országos Levéltárba olvadt levéltárak szerves egységek, akkor az a 127 éves múzeumi levéltár is. Azt kell tehát vizsgálni, hogy valamely irat szerves része-e a Magyar Nemzeti Múzeum történetileg kialakult levéltári gyűjteményének, s megfelel-e tartalmilag gyűjtési körének, avagy pedig oktanalul kiszakított részei az Országos Levéltárban szerves egységként őrzött valamely levéltárnak. A középkori oklevelek és ezek későbbi másolatai alkotják a múzeumi levéltár törzsét, s ezek gyűjtése ötnegyed évszázadon keresztül rendszeresen folyt. Visszautasítja a „kicsinyes féltékenység” kitételét, amely csak a múzeumi és levéltári tisztviselők harmóniájának megzavarására jó. Rámutat — s ebben tökéletesen igaza volt —, hogy a múzeumi levéltár már akkor a tudományos kutatást szolgáltatta, amikor az Országos Levéltárba kebelezett hivatali levéltárak még csak irattárak voltak s kutatóknak csak kivételes esetekben állottak rendelkezésre. Az Országos Levéltárban nincsenek középkori „hivatalos” levéltárak, éppen ezért ha a két levéltár egyesítésére kerülne sor, a fiatalabb Diplomatiáka Levéltárat kellene a múzeumi levéltárba olvasztani. „A magyar nemzet mai helyzetében egyenesen katasztrofális merénylet volna az elődök kulturális érzékét és törekvéseit minden propagandánál ékebben bizonyító, történetileg kialakult intézmények, gyűjtemények megszüntetése és más intézményekbe való beolvasztása” — írja az a HÓMAN Bálint, aki nem is öt év múlva, az 1934. VIII. tc.-kel a múzeumi levéltárat az Országos Levéltár részévé alakította.

Ám sajátosnak tartható az is, hogy HÓMAN Bálint éppen 1929. március 12-én terjeszti az Országos Gyűjteményegyetem Tanácsa elé azt a javaslatát, amely az Országos Széchényi Könyvtárat „gyűjtési körének, forgalmának

⁴⁵ Országos Levéltár K 2 Képviselőház és Nemzetgyűlés. Általános iratok. Miniszteri jelentések 84. sz.

⁴⁶ OL 788/1929, 1307/1929 asz.

folytonos és fokozatos növekedésével, egyes osztályainak mindnagyobb önállósulásával és új helyrajzi elhelyezésével” adminisztratív tekintetben három önálló osztályra: a könyvtárra, a levéltárra és a hírlaptárra bontotta.⁴⁷

Az Országos Levéltár egyébként HÓMAN átiratára nem reflektált, az ügyiratra CSÁNKI nyugdíjaztatása után, 1933. január 2-án DÖRY Ferenc, mint az Országos Levéltár igazgatója írta rá, hogy tekintettel az Országos Gyűjtemény-egyetemnek HÓMAN által tervbe vett átalakítására, az iratsereűgy újrafelvétele nem látszik alkalomszerűnek.

De a látszólag elvi síkon folyt iratsere- és gyűjtőköri vitának következményei voltak. Az egyik CSÁNKI Dezső és HÓMAN Bálint kapcsolatának elhidegülése, amit legjobban a Hadtörténelmi Levéltár által 1931 végén a Múzeumi Levéltárnak átengedett III. emeleti dolgozószoba ügye is bizonyít. Az átengedés — úgy látszik — CSÁNKI megkerülésével történt, s amikor HÓMAN erről őt értesítette, leszögezte, hogy tudomásul veszi ugyan az átengedés tényét, „fenntartom azonban az ezidőszert vezetőem alatt álló intézet részére a jogot” — írja — „hogy amennyiben a ma 'Hadilevéltár' nevet viselő Hadtörténelmi Levéltár állapotában az Országos Levéltár palotájával való viszonyát illetően gyökeresebb változás áll be, a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári osztálya épületünkben történő elhelyezésének ügye az akkori helyzetnek megfelelőleg legyen elintézhető”.⁴⁸

A másik következmény pedig az Országos Levéltárnak 1934 júliusa utáni ama eljárása volt, hogy mind a Diplomatikai Levéltár, mind a közép- és újkori törzsanyag gyarapításától tartózkodott, s azokat az okleveleket, ill. iratokat, amelyeket a két intézmény korábban a Diplomatikai Levéltárban, ill. a törzsanyagban helyezett el, nem vették állományba, hanem a vonatkozó ügyirattal együtt a Múzeumi Levéltár raktártermében tárolták, amely Budapest ostroma idején, 1945 januárjában kiegészít, s ezáltal nemcsak pótolhatatlan levéltári iratok semmisültek meg, hanem azok az Országos Levéltár-i ügyiratok is, amelyek legalább a megsemmisült iratokról közelebbi adatokat tartalmaztak a szűkszavú s hiányos iktatókönyvi bejegyzéseknél.⁴⁹

S nem tartjuk lehetetlennek, hogy e megromlott viszony következménye volt, hogy amikor 1932. október 1-én HÓMAN vallás- és közoktatásügyi miniszter lett, CSÁNKI Dezsőt nyugdíjazták.⁵⁰

A könyvtári és a levéltári gyűjtőkör elhatárolatlanságát bizonyítja, hogy amikor a bécsi levéltárakból Magyarországnak kiszolgáltatott iratokról 1926-ban létrejött badeni egyezmény után a múzeumi és könyvtári vonalon tovább folytatódott a felderítés és a tárgyalás, ezek iránt az Országos Levéltár érdektelenséget tanúsított, s fel sem merült az, hogy a bécsi könyvtárakból levéltári jellegű iratanyagot lehetne követelni. Így amikor 1930. december 16-án a

⁴⁷ OGYE 218/1929. Ekkor töltik be a Levéltári Osztály üresedésben levő vezetői állását JAKUBOVICH Emillel, aki azonban 1930 májusában ZSINKA Ferenc halálával az Országos Széchényi Könyvtár élére kerül. A Levéltári Osztály vezetését 1931 szeptemberében ismét SULICA Szilárd veszi át. Meg kell jegyeznünk, hogy JAKUBOVICH vezeti be a *Magyar Könyvszemlében* a levéltári anyag gyarapodásának részletesebb, a Mohácselőtti oklevelek, a címereslevelek, pecsétek és fényképmásolatok darabszintű ismertetését. *Magy. Könyvszle* 1930. 313. 1931. 86. l. valamint SULICA Szilárd: *A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári Osztálya az 1931—1933. évben*. Budapest, 1935. 6. l.

⁴⁸ ÓL 1001/1931

⁴⁹ BORSA Iván: *A Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltára I. Levéltári Közlemények* 1969. 308. l.

⁵⁰ DÖRY Ferenc: *Csánki Dezső. Levéltári Közlemények XI (1933) évf. 12. l.*

múzeumi és könyvtári liquidációs tárgyalásokkal kapcsolatban főigazgatói értekezletet tartottak, azon az Országos Levéltár nem volt képviselve.⁵¹ Így történt azután, hogy amikor az 1932 végén Velencében megkötött egyezmény alapján egy II. ULÁSZLÓ korabeli számadáskönyvet, valamint két, a XVI—XVII. század valláspolitikájával kapcsolatos magyarországi, ill. erdélyi vonatkozású levelet, leiratokat és rendeleteket tartalmazó kötetet megkapta Magyarország, az első a múzeumi Kézirattárba,⁵² a másik kettő pedig — amelyek a legújabb megállapítások szerint a HEVENESSY-gyűjtemény nem jegyzékelt kötetei — a Budapesti Egyetemi Könyvtárba került.⁵³

Az Országos Gyűjteményegyetem Igazgatótanácsának 1933. június 9-i ülésén HEKLER Antal egyetemi tanár veti fel a gyűjtőkori elhatárolás kérdését, amire DOMANOVSKY Sándor — ugyancsak a budapesti egyetem tanára — a könyvtári és levéltári elvi kérdések megvitatására külön ülések megtartását javasolta. Minthogy azonban ekkor már az új múzeumi törvény előkészítés alatt volt, a kérdést levették a napirendről.⁵⁴

A két intézmény egymás közti kapcsolatában általában elismerte gyűjtőkörök különbözőségét. Így 1933-ban a múzeumi főigazgatóság iratainak selejtezésekor előkerült Galilei-iratokat — minden valószínűség szerint a szabadkőműves Galilei Páholy iratait — átadják az Országos Levéltárnak, amely 1920 óta őrizte a hazai szabadkőműves szervezetek iratanyagát.⁵⁵ LUKINICH Imre könyvtárigazgató pedig, amikor megvásárolták TAGÁNYI Károly hagyatékát, az abban talált 183 darab XVI—XIX. századi, a jelzetek szerint az Országos Levéltárból származó iratot — amelyeket az átirat szerint feltehetőleg TAGÁNYI emelt ki használatra — megküldi az Országos Levéltárnak.⁵⁶

A jó viszonyt tükrözi az is, hogy éppen 1932-ben adja át az Országos Széchényi Könyvtár FESSLER műveinek teljes sorozatát az Országos Levéltárnak csereképpen nyolc évvel korábban kapott régi magyar schematizmusokért.⁵⁷ Viszont 1929-ben, amikor a Felső Személye körüli Minisztérium anyagát szállították le Bécsből az Országos Levéltárba, MISKOLCZY Gyula dr., aki a szállítást lebonyolította, 27 darab iratot is küldött a Múzeumi Levéltár részére, s ezek között voltak hódoló iratok FERENC JÓZSEFhez 1854. évi megmenekülése, házasságkötése, valamint ZSÓFIA főhercegnő születése alkalmából: mind ezeket az Országos Levéltár megjegyzés nélkül továbbította.⁵⁸

Valójában azonban a gyűjtőkör kérdése a Múzeumi Levéltár és az Országos Levéltár között megoldatlan maradt. Amikor a Magyar Nemzeti Múzeumról szóló 1934. évi VIII. tc. parlamenti tárgyalására került sor, az indokolás szerint az Országos Gyűjteményegyetemet megszervező 1922. XIX. tc. nem volt figyelemmel a gyűjteményi egységek egyes osztályainak gyűjtési körére,

⁵¹ OL 1008/1930.

⁵² II. ULÁSZLÓ számadáskönyve — valójában Ernusz Zsigmond számadása — mint Magyarország által kért codex már az osztrák—magyar tárgyalások kezdeti szakaszában is szerepel, jelzete Nationalbibliothek Cod. 3418. OGYE 51/1926. Jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában van, jelzete: Cod. lat. 411.

⁵³ OGYE 131/1934. — TÓTH András: „Holt” kéziratgyűjtemények élete. Magy. Könyvszle 1958. 47. 1. — Jelenlegi jelzetük: Budapesti Tudományegyetem Könyvtára Kézirattár G 521, 522

⁵⁴ OGYE 480/1933

⁵⁵ OL 900/1933.

⁵⁶ OL 976/1926.

⁵⁷ OL 557/1932.

⁵⁸ OL 579/1929, 75/1929. asz.

s példaképpen említi, hogy levéltári anyaggal rendelkezik az Országos Levéltáron kívül a Nemzeti Múzeumi Levéltár is.⁵⁹ S helyesen állapítja meg az Országos Levéltár és a Magyar Nemzeti Múzeumi Levéltár egyesítését kimondó 1934. évi VIII. tc. jelentőségéről egy Országos Levéltár-i jelentés, hogy általa „lehetővé vált, hogy két intézet két, egymással sokszor ütköző gyűjtési köre egyetlen nagy gyűjtési körre szélesüljön.”⁶⁰

Kétségtelen, hogy amikor 1895-ben a múzeumi kéziratár és levéltári osztály iratokat adott át Bajorországnak, az Országos Levéltár levéltári jellegű iratokat adott a Múzeumnak, amelyek egy része ma is a Kéziratárban van. Ám 1895-ben még két önálló intézmény, 1928-ban pedig két levéltár állott egymással szemben, versengésben az anyaggyűjtést tekintve. Ez a versengés szűnt meg 1934-ben, azonban az Országos Levéltár és az Országos Széchényi Könyvtár Kéziratárának gyűjtőkori elhatárolatlansága továbbra is megmaradt, de ez már a kéziratár—levéltár örök vitájának visszatükröződése.

Teljeség kedvéért azonban meg kell említenünk, hogy az 1934. évi VIII. tc. következményeképpen megszünt Múzeumi Főigazgatóság irattárát még 1934-ben, majd az ekkor még az ügymenethez szükséges iratokat 1935-ben az Országos Levéltár megőrzésébe adták át,⁶¹ viszont az Országos Levéltár CsÁNKI említett 1929. március 2-i javaslatának szellemében a Fanfogna codexet, nemkülönben a Múzeumi Levéltárral átvett nagyterjedelmű gyászjelentés-gyűjteményt 1938-ban átadta az Országos Széchényi Könyvtárnak,⁶² 1940-ben pedig ugyancsak az 1934. évi VIII. tc.-nek a gyűjtőkörökről szóló 3. §-a értelmében különböző családi levéltárakból kikerült 484 nyomtatványt, 1150 hírlapot és 200 újságkivágatot.⁶³

ISTVÁN BAKÁCS

Über die Beziehungen des Ungarischen Landesarchivs und des Archivs des Ungarischen Nationalmuseums, in den Jahren 1926—1934

Das von Ferenc Széchényi 1802 gegründete Nationalmuseum sammelte von Anfang an Schriften archivarischen Charakters. Von 1876 an deponierten daselbst eine große Anzahl adeliger Familien ihre Archive. Dieser Umstand hatte zur Folge, daß die Handschriftenabteilung von der Bibliothek 1866 ausgeschieden wurde, von ihr verselbständigte sich die Archivabteilung, die 1926 ein Schriftenmaterial von etwa 1200 laufendem Meter aufbewahrte. Da das Gebäude des Nationalmuseums überfüllt war, wurde die Archivabteilung in den Palais des Landesarchivs am Bécsikapu-Platz, in den sog. Burgviertel verlegt. Diese Übersiedlung erfreute sich bei den Beamten des Museumarchivs keiner Sympathie, man mußte doch die Lagerungsweise des Materials umändern. Der damalige Leiter des Museumsarchivs, Szilárd Sulica teilte in einer Broschüre von 38 Seiten die Nachteile der Übersiedlung der Öffentlichkeit mit und beschrieb die Mängel der Materialverwaltung des Museumsarchivs. Trotzdem haben die Familien ihre Archive — nach wie vor — dem Archiv des Museums (bzw. der dem Museum einverleibten National-

⁵⁹ A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának Kiadványai I. Budapest 1937. 16. l.

⁶⁰ OL 1183/1937.

⁶¹ Országos Levéltár. K 726. Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa 610, 615/1934, 460/1935. — OL 710/1934, 735/1935.

⁶² OL 489, 865/1938, 1410/1940. asz. BORSA I. m. 301. l. — A Múzeumi Levéltár gyászjelentés-gyűjteményére I. SULICA: *A múzeumi levéltár gyűjteményeiről*. Magy. Könyvszle 1926. 105. l.

⁶³ OL 1410/1940.

bibliothek, anvertraut. Hingegen rief das Landesarchiv eine Aktion ins Leben, um die aus den verschiedenen, aufgehobenen Regierungsamtsarchiven, (die unter seiner Obhut standen), auf verschiedene Wege ins Museumsarchiv gerieten, sich zu verschaffen. Bedeutend war übrigens auch das Schriftenmaterial, das Gyula *Pauler*, der Leiter des Landesarchivs 1895 dem Museumsarchiv als Entschädigung für jene Handschriften und Dokumente überließ, die deutsche Beziehungen hatten. Diese übergab das Museum als Tauschgabe dem Münchener Archiv für einen Teil des Hunyadi—Brandenburg-Archivs. Zum Zweck der An-, bzw. Zurückschaffung der erwähnten Schriften führten die Beauftragten des Landesarchivs und des Museums im Dezember 1928 Besprechungen, die jedoch erfolglos blieben. Dann bat *Dezső Csánki*, der Generaldirektor des Landesarchivs die Unterstützung des Aufsichtsrates der Gemeinschaft der Ungarischen Öffentlichen Sammlungen, der sowohl das Landesarchiv, wie auch das Museumsarchiv angehörten.

Doch auch diese Eingabe hatte keinen Erfolg. *Bálint Hóman*, der damalige Generaldirektor des Museums, später Minister für Kultus und Unterricht, wies die wesentlichsten Bemerkungen des Vorschlages in einer ziemlich scharfen Weise zurück.

Es ist allerdings Tatsache, daß das Landesarchiv und das Museumsarchiv, von einigen Fällen abgesehen, hinsichtlich des Sammelkreises konkurrenten waren. Diesen Umstand behob erst nur der VIII. Gesetzartikel vom Jahre 1934, der das Museumsarchiv — im Rahmen des Ungarischen Nationalmuseums — ins Landesarchiv einverlebte. Das Gesetz erklärte, daß das Landesarchiv fortan aus zwei Teilen bestehen solle: vom Regierungsbehördlichen Archiv und vom Archiv des Ungarischen Nationalmuseums. Diese Bestimmung verwirklichte übrigens jene —allerdings auf Papier gebliebene — Vorstellung der Räterepublik vom Jahre 1919, die das Museumsarchiv mit dem Landesarchiv vereinigen suchte.

KÖZLEMÉNYEK

Raffaello festménye II. Gyula pápáról és Andreas Pannonius. A *Burlington Magazine* c. angol művészettörténeti lap 1971. márciusi száma Johannes WILDE, magyar származású művészettörténész emléke tiszteletére olasz renaissance vonatkozású tanulmányokat tartalmaz, többek között Konrad OBERHUBER írását II. GYULA arcképeire vonatkozó kutatásairól.

OBERHUBER összehasonlítja RAFFAELLO II. GYULÁRÓL 1511–12 között festett arc-

1. ábra

2. ábra

képének fennmaradt változatait a korszak rokonvonásokat mutató arcképeivel. A festmény olyan szempontból is jelentős, hogy RAFFAELLO szakított azzal a hagyománnyal, hogy a pápát méltóságának jelvényeivel (tiara stb.) ábrázolja. A pápai méltóságot csak a trónszék és kárpit jelzi. Konrad OBERHUBER szerint a XV. század második feléből fennmaradt miniatúrákban található trónon ülő, oldalnézetben, kárpittal ábrázolt fejedelmi személyek. Különösen érdekesnek tartja ANDREAS PANNONIUS két kódex címlapján levő miniatúrákat, mert ezeken a trónszékeken ülő fejedelmi alak testtartása, a karfán nyugvó balkéz és a jobbkez, melyben könyv, illetve kormánypálca van, feltűnően emlékeztet a pápai arckép kéztartására.

A *Burlington Magazine* az illusztrációs mellékletek között közli Ercole I. d'ESTE arcképét a PANNONIUS *De origine domus Estensis* kódexéből (Bibliotheca Estense, Modena, — Lat. 108 c. I.³) és a szerző hivatkozik ANDREAS PANNONIUS másik művére, a Bibliotheca Vaticanában őrzött, 1467-ben MÁTYÁS királynak ajánlott és küldött kódexre, amelynek címlapja a Bibliotheca Corviniana (Összeáll. CSAPODI Csaba — CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára — SZÁNTÓ Tibor. Bp. 1967.) c. kiadvány LXVIII. sz. tábláján került közlésre. A továbbiakban, mint trónszék és kárpit háttér megoldást említi még az ugyanebben a kiadványban a XXXII. sz. táblán közölt miniatúrát. (Modena, Bibl. Estense, Cod. Lat. 436. F. 2°)

ANDREAS PANNONIUS kéziratait a múlt század végén FRAKNÓI Vilmos fedezte fel. A kéziratok szövegét 1886-ban az *Irodalomtörténeti Emlékek* I. kötetében közre is adta. (FRAKNÓI Vilmos—ÁBEL Jenő: *Két magyarországi egyházi író a XV. századból.*)

A kötet előszavában ismerteti azokat az adatokat, amelyeket ANDREAS PANNONIUS életéről — elsősorban művei alapján — sikerült megállapítania. 1430 körül született. HUNYADI JÁNOS mellett katonáskodott, majd a karthauzi rendbe lépett, a velencei, ferrarai és végül a páviai kolostorban működött.

A MÁTYÁS királyhoz intézett könyv illuminált címlapjának első S betűjén trónon ülő király látható. Nyilván MÁTYÁST akarja ábrázolni. A jobboldali lapszélen karthauzi szerzetes áll könyvvel kezében, kétségkívül a szerzót ábrázolja.

A modenai könyvtárban őrzött kézirat dedikációja nagy P kezdőbetűjében bíborba öltözött fejedelem alakja van elhelyezve „Dominus fortitudo mea” felirattal.

Nemcsak a miniatúrák, hanem az írás is hasonlónak látszik a két kéziratban.

Említésre méltó még, hogy a MÁTYÁS királynak írott könyv végén ANDREAS PANNONIUS arra kéri a királyt, hogy a könyvet ismételtlen olvastassa fel magának, mégpedig BENEDEK boszniai püspök, vagy NIOTOLDI MIKLÓS knini püspök, vagy pedig JANUS PANNONIUS által. JANUS PANNONIUST „seraphicus” — angyali — melléknévvel jelöli, kinek bölcsessége világosságra a napot, fényre a csillagokat meghaladja. A könyvet MÁRK mester („Magistrum Marchum”) hírneves filozófussal küldi a királynak, FRAKNÓI szerint, lehetséges, hogy a könyv átadója GALEOTTO MARZIO volt.

NYILAS MÁRTA

Adalékok egy Esterházy Miklósról szóló műről. Egy 1764. évben megjelent könyv címlapjából az tűnik ki, hogy II. JÓZSEF római királlyá történő választása és koronázása alkalmából rendezett frankfurti ünnepségeket és kivilágítást, a feudális korszak egyik leghatalmasabb képviselője, a magyar ESTERHÁZY Miklós valósította meg. A rajzok, metszetek, felépítmények tervei, MOURETTE építőművésztől származnak. A mű az Országos Levéltár ESTERHÁZY irat-anyagában található meg egykori levelek, utasítások, tudósítások között.¹

Címe a következő: „FÊTE et ILLUMINATIONS a Francfort Place de Rosmarck Données par S. A. Monseigneur le Prince ESTERHAZY de Galantha Premier Ambassadeur Royal-Électoral de Boheme; à L'occasion du Couronnement de sa Majesté Joseph-Benoit-Auguste Elû Roi des Romains Le 3. Avril 1764. Sur les desseins, coupes et elevations projecttées Par le Sr. MOURETTE Architecte du roi.”

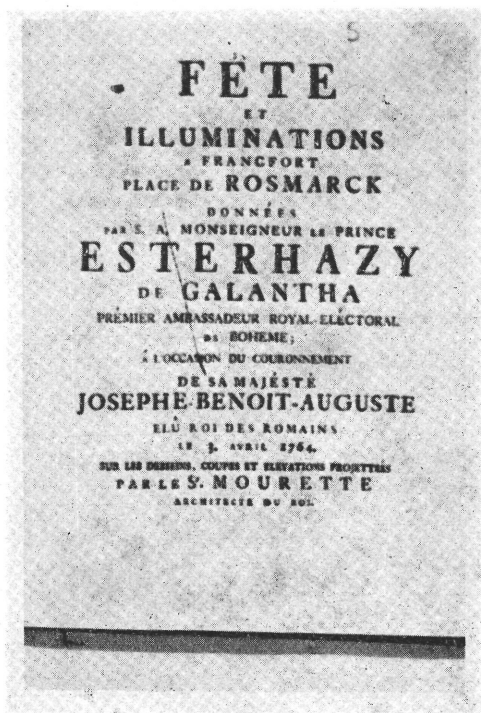
A francia nyelven megjelent könyv sem szerzót, sem nyomdát, sem a megjelenés helyét nem tartalmazza. Az időpont nyilván 1764, mert JÓZSEF megválasztása ez év március 29-én történt, míg a koronázási ceremóniát április 3-án tartották.

Sajnos a műhöz tartozó legértékesebb rajzok s egyéb mellékletek hiányzanak, így azok száma, terjedelme nem állapítható meg. A könyvecske 7 számozatlan oldalt tartalmaz. Nagysága 22×19 cm, zöld vászonkötése van, barokk előzéklapján vörös mezzonyban arannyal nyomott levelek, virágok láthatók, fejlécei változatosak, egyes grafikus kezére vallanak.

Tartalmából az tűnik ki, hogy Frankfurtban a felvonulás gyűjtőpontjába eső Rossmarkt-téren egy hatalmas íón oszlopokból álló esernyőt építettek, melynek folytatását

¹ Országos Levéltár. ESTERHÁZY csal. herc. levéltára Rep. 76. Fasc. 9. No. 377. P. 108. Csomós szám 504.

hársfasor képezte. A díszesen kiképzett bejárat fölött zenélő műzsák szobrai álltak, a fasor végét pedig diadalív zárta le, JÓZSEF képmásával. A fasor 64, még nem rügyező fáját, zöld fenyőágakkal tűzdelték tele, s ezeket virágfüzerekkel kötötték össze; a boltíveken lámpások, lampionok, átlátszó világítótestek ezrei ontották a fényt. A fasorok közt szobrok, fénypiramisok álltak kosaras virágok között. A csarnok és diadalív párkányában jelképes alakok és dicsőítő feliratok hirdették és köszöntötték — a puritán gondolkodású királyt, JÓZSEFET.

A könyv, melyet a rendezvények műsorának is nevezhetnénk, tömör szavakkal írja le mondanivalóit.

A *Frankfurter Zeitung* tudósítója,² és GOETHE,³ akik szemtanúi voltak az eseményeknek, egybehangzóan igazolják, hogy az ESTERHÁZY által megrendezett pazar ünnepek — valóban le is folytak.

Meg kell még jegyeznünk, hogy MÁRIA TERÉZIA a gyengülő Habsburg trón megerősítése érdekében kívánta férje, FERENC életében fiát római királlyá koronáztatni, hogy annak halála után, JÓZSEF örökölhesse a német-római császári koronát. E barokk fényűzéssel lezajlott és megrendezett káprázatos ünnepek pártolásához alkalmasabb sze-

² *Beschreibung der Feyerlichkeiten so zu Frankfurt den 3-ten April 1764 als an dem Krönungstag Sr. Mayt. Josephi 2-di vor und nach der Krönung beobachtet worden.* [Frankfurter Kayserl. Reichs-Ober Post-Amts Zeitung. Külön kiadás.]

³ GOETHE's *Sämtliche Werke*. Leipzig, Reclam. 22. Bd. *Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit*. 147—148. 1.

mélyt, mint ESTERHÁZY Miklóst (Fertőd építőjét) — nem is találhatott volna, akit e célból Csehország képviselőjeként első osztályú nagykövetté nevezett ki, s aki mind kíséretével, mind szálláshelyének pazar átalakításával a frankfurtiak csodálatát méltán kivívta.

Itt említjük meg, hogy a könyvben leírtakat jól egészítik ki a levéltári iratok, amelyekhez még egy nagyobb kiadvány is csatlakozik következő címmel: „Prächtiger und feyerlicher EINZUG Ihro — Römisch-Kaiserlichen und Römisch-Königlichen Majestät Majestät — wie solcher in — Des heil. Römischen Reichs Wahl- Stadt, Frankfurt am Mayn, den 29-ten März 1764 gehalten worden. Frankfurt am Mayn, Bey Heinrich Ludwig Brönnner, 1764”

A mű nagysága 19×31 cm és 17 oldal terjedelmű.

VALKÓ ÁRISZTID

Kérvény Mária Teréziához a rablókiadásokról. MÉSZÁROS Ignácot irodalomtörténészeink általában csak mint a *Kartigám* íróját-fordítóját tartják számon. Kéziratban maradt munkáiról, valamint nyomtatásban megjelent másik regényéről és leveleskönyvéről (*Minden esetre el-készült Magyar Szekretarius*. Pesten, 1793.) már jóval kevesebben hallottak.¹ Arról meg egyáltalán nem volt eddig tudomásunk, hogy az Országos Levéltár MÉSZÁROSNAK MÁRIA TERÉZIÁHOZ intézett, a szerzői díjjal foglalkozó beadványát őrzi.²

A szóban forgó kérvényt 1780-ban, a *Magyar Szekretarius* cenzori jóváhagyását követő évben nyújtotta be. Azt a kiváltságot kérte benne, hogy művét Magyarországon és a Kapcsolt Részeken tíz évig ne nyomtathassák ki a királynő külön beleegyezése nélkül. Arra hivatkozott, hogy a nyomdászok gyakran a szerzők tudtán kívül, sőt akaratauk ellenére nyomtatják újra műveiket, s a népszerűbb könyveknél búsás haszonra tévén szert, megkárosítják az írókat.

Ezzel kapcsolatban szükséges arra emlékeztetni, hogy a *Kartigám* 1778-i, kolozsvári kiadása bizonyára rablókiadás volt, és éppen ez a körülmény készítethette MÉSZÁROS a királyi kegy kérvényezésére. TRÓCSÁNYI Zoltán lélektani érvek alapján az ellenkező következtetésre jutott ugyan, de az alább közölt beadvány (s abban Erdély hangsúlyozása) közvetett bizonyíték a kiadás „rabló” jellege mellett, jöllehet MÉSZÁROS a kérvényben nem tett külön említést róla.³

REVICZKY Ignác cenzor nem javasolta a kért kiváltság megadását, arra hivatkozván, hogy véleménye szerint senkinek sem jutna eszébe a kötet újrainyomása. A korántsem kedvező cenzori jelentés arra is céloz, hogy MÉSZÁROS műve már a cenzúrán is nehézségekbe ütközött (a cenzor hangsúlyozza a „merito” kifejezést), és szerzője azóta sem csiszolta érdemlegesen. Szerinte a magyar irodalomnak nem válnék becsületére a kért királyi kiváltság engedélyezése.⁴

¹ Magyar Kancelláriai Levéltár, Acta Generalia A 39, 4695. sz. (1780)

² Forrásaira vö. MAY I.: *Mészáros Ignác Magyar Szekretáriusának forrásai*. Irod. tört. Közl. 1939. 393–400. l.

³ TRÓCSÁNYI szerint KOLLMANN József Ferenc a szerzővel való megállapodás után adta ki a kötetet, és MÉSZÁROS nem tartotta szükségesnek a második kiadás feltüntetésének megkövetelését, LANDERER pedig az 1780-i kiadásban szándékosan, üzleti okokból hallgatta el, hogy a századvég e kapós regénye más kiadónál is megjelent. (TRÓCSÁNYI Zoltán: *Rabló kiadás-e a Kartigám 1778-i, kolozsvári kiadása?* Magy. Könyvszle. 1956. 244–246.)

⁴ A kérvény sorsát nyomon követve megtudjuk, hogy 1780. szeptember 9-én érkezett a kancelláriára; itt szept. 22-én tárgyalták, és 30-án küldték át a helytartótanácsnak véle-

Lehetséges, hogy a cenzornak igaza volt, — bár kérdés, hogy nem személyes okok játszottak-e közre az egykor oly népszerű író elmarasztalásában. Mindazonáltal Mészáros levélgyűjteménye jó szolgálatot tehetett a tollforgatásban járatlanoknak. Feltétlenül hasznosabb volt FEMER Kiliánnak a *Magyar Szekretariust* tizenhét évvel megelőző, hasonló szerkezetű formuláskönyvével.⁵ míg abban félmondatok is voltak latinul, addig a purista Mészáros legföljebb egy-két latin szót tűrt meg a levelekben.

Alább közöljük a kérvényt és a cenzori véleményt.

N(obi)lis Ignatius Mészáros sup(p)licat p(ro) el(emen)ter elargiendo Privilegio imprimendi H(un)g(ari)cum Opusculum, cui Titulus: *Minden Esetekre el készült Magyar Secretarius.*

(A levél belső lapján:)

Sacratissima Caeseo-Regia et Ap(osto)lica Ma(jes)ttas

Domina, Domina Clementissima!

Materna Sac(atiss)imae Ma(jes)t(a)tis V(est)rae in Universis Haereditariis Provinciis, hasque inter fideli suo Hungariae Regno in rem Literariam testata sollicitudo in eam excitavit Patriae Artiumque Liberalium amantes Hungaros solertiam, ut editis ab his utilissimis Operibus sub felicissimo Ma(jes)t(a)tis V(est)rae Gubernio quotidie hoc etiam in gradu florentior spectetur Hungaria. Addidit illa mihi qvoq(ve) stimulum, ut palam data à multis praeclara exempla secutus, Librum Epistolarem Hungaricum, per Censuram Regiam ad Excelsum Consilium L(ocum)t(enent)iale Hungaricum ordinatam Anno praeterito 1779. iam approbatum, cujus videlicet Titulum, et Materiam praesens adnexum exhibet, Hungarico in idiomate Opus novissimum, omni Ordini, et Statui utilissimum, et ad exactissimos ejusdem generis Libros aliarum Lingvarum, nec n(on) ad recens Literarum institutum qvod universum Regnum Hungariae obtinuit, accomodatum compilaverim, praeoq(ve) adparaverim. Non est secus Clementissima Domina! qvam qvod tempore, diuturniore labore, et multa industria constiterit mihi ita in eam com(m)unem utilitatem, prouti est, adpromptare opus istud, atq(ve) hinc etiam ut Operarium tam laborum mercedem, qvam expensarum mearum refusionem exinde lucrandi spes justa me teneret. Accidit autem saepe, qvod Typographi Lucrum ex alieno labore qvarentis (!), invitis, et insciis Authoribus, in horum manifestum laborum, mercedisq(ve) dispendium ejusmodi currentioris materiae Libros suo pro qvaestu mox reprimerent, ac sic digni Operarii, communi bono utilem navantes operam, justa frustrarentur impensorum laborum Mercede. Ex rationibus tam praeadductis, qvam operis utilitatis ad gratiam Ma(jes)t(a)tis V(est)rae Sac(atiss)imae de genu supplex accido, subditali humilitate Regiam exorando benignitatem, qvatenus super antelato opere meo pro innata sua materna in rei Litaerariae studiosos clementia Privilegium Regium ad Decem Annos consvetum de non reimpendo in Regno Hungariae, Partibusq(ve) Eidem Annexis Dalmatia, Croatia, Scavonia, Transilvania etc. de beneplacito Regio clementer elargiri dignaretur.

Pro qva Gratia, et Caeseo-Regia Clementia ardentissimis ultro precibus Ma(jes)t(a)-tem V(est)ram Sac(atiss)imam obsecrando, pedibus prostratus, in subditali subjectione emorior.

Ma(jes)t(a)tis V(est)rae Sac(atiss)imae

humillimus perpetuoq(ve) fidelis subditus
Nobilis Ignatius Mészáros.

ményadás végett. Ez a tanulmányi bizottság (commissio studiorum) hatáskörébe utalta, amely november 15-én tárgyalta az ügyet, és magáévá tette a cenzor véleményét. A kancellária a bizottság javaslatának megfelelően helybenhagyta, s a helytartótanács ülése elé terjesztette az elutasító javaslatot, amelyet november 30-án terjesztett fel az uralkodóhoz. Végül dec. 8-án érkezett meg a helytartótanács válasza a kancelláriába. (A 39 M. Kanc. Levéltár Acta Generalia 6230 ex 1780 és C 67 Htt. Litt. pol. 1780., 6870. sz. Un(iver)sitas Bud(ensis) No 4.)

⁵ FEMER Kilián: *Mindennapi közönséges és barátságos levelek.* Posonyban és Kassán, Landerer Mihály költségeivel. 1776.

(A hátlapon:)

Ad

Sacratissimam Caesareo-Regiam et Apostolicam Majestatem
Dominam, Dominam Clementissima(m)

Humillima Instantia

Introserti: pro clementer elargiendo, et 10. Annos duraturo
introsertum Hungaricum Opusculum imprimendi
Privilegio humillime supplicantis

(A cenzor véleménye:)

Pro ea operis *Magyar Szekretarius* inscripti notitia, quam ex ejusdem iterata revisione habeo, existimarem privilegium de non reimprimendo, quod supplicans petit, superfluum esse, cum neminem fore arbitror, qui illud velit reimprimere. Opus hoc etiam in censura plures difficultates merito passum est, antequam ejusdem impressio permitti posset, nec adhuc ita perpolitum est, ut non longissime ab ea perfectione distet, quam opera ejusmodi habere convenit, quibus nomen et privilegium S(acrat)is(im)ae Majestatis decenter praefigi possit. Rei profecto Literariae nihil prorsus decedet, etiamsi opus hoc lucem publicam nunquam viderit: decederet autem fortasse literarum in Hungaria honori, si privilegio munitum atque ornatum fuerit. Quae tamen omnia salvo altiore iudicio dicta sunt

Ignatius Reviczky
Libror(um) censor

MAY ISTVÁN

Az első Cabet-idézeteket tartalmazó magyar tanulmány kézírata. A kommunizmus eszmetörténetének reformkori szakaszában minden elhárító mozdulata ellenére is megállásra kötelez báró DERCSÉNYI Jánosnak *Tanulmányok a kommunizmusnak egy humanus ellenszeréről avagy a népgazdaszat, a népoktatás és a nép politikai életének humanitási rendszeréről*. Pest, 1846. c. műve. Felismerve a kapitalizálódás szükségszerű függvényeként jelentkező proletariátus osztályideológiájának hódító hatását, munkájában egyezményt akar teremteni a haladást, a polgárosodást jelentő kapitalizálódás és a kommunizmus terjedését növelő proletárviszonyok között. Időpontja izgató problémájára nemcsak a maga írásában keres megoldást, hanem egyik gondolatát pályázat útján is szeretné megvalósíttatni. Műve végzavában felkéri a Magyar Tudós Társaságot, hirdessen pályázatot egy olyan törvényjavaslat kidolgozására, amely szerint a hitbizományi ingatlanok pénztőkévé alakulnának át, és az országos pénztárba befolyt összegek egyrészt a hitbizományok volt birtokosainak és örököseinek biztosítanak a kamatokat, másrészt a haladás ügyét (utak, vasutak stb. építését) szolgálnák.

A pályázat szövegét maga DERCSÉNYI fogalmazta meg. Csak rövid tájékoztatót ad, mert feltételezi, hogy minden pályázó „a kommunizmusnak egy humanus ellenszeréről írt munkám tartalmával és szellemével közelebbről megismerkedendik.”¹ A pályázati hirdetést SCHEDEL (TOLDY) Ferenc 1846. aug. 27-én tette közzé.² A bírálóbizottság tagjaiul FOGARASI Jánost, BERTHA Sándort³ és CSÁSZÁR Ferencet jelölték ki, majd CSÁSZÁR le-

¹ DERCSÉNYI könyvének végzava 1846. márc. 15-én kelt. A magyar kiadással egy időben jelent meg a mű német fordítása: *Studien über ein humanes Mittel gegen den Kommunismus*... Pesth, 1846. Franciára is átvittették 1848-ban: *Moyen philanthropique contre le communisme*... Ouvrage traduit de l'allemand par J. B. HERZ. Paris, 1848.

² *Jelenkor*. 1846. 403. l.

³ BERTHA Sándor ügyvéd (1796–1877) TASNER Antallal együtt SZÉCHENYI István szárnysége és nyelvi tanácsadója. Része volt WERBÓCZI István *Hármas könyvének* és a *Corpus Juris*nak lefordításában (TÓTH Lőrinc: *Bertha Sándor emlékezete*. Bp. 1877.).

mondása után TREFORT Ágoston került a bizottságba. TOLDY az 1846. dec. 20-án tartott nagygyűlésen mutatta be jelentését. A jelíges pályázatra hat mű érkezett. Az első díjat (70 arany) KERESZTURY József, a másodikat BENCZÚR János nyerte, egy harmadikat kiadásra javasolt a bizottság. E dolgozat szerzője: VARGA Soma.⁴ A három pályamű nyomtatásban is megjelent: „A magyarországi hitbizományok átalakításáról. Az academia által 1846-ban báró Dericsényi János-féle jutalmakkal koszorúzott pályamunkák. Pest, 1847.”⁵

KERESZTURY József nyitrai aljegyző⁶ tanulmánya csak ott érintkezik a kommunizmus problémájával, ahol mondanivalója DERCSÉNYI gondolatának vezető motívumához köthetik. Minden ily irányú mondata reflexszerű kijelentés. VARGA Soma még távolról sem érinti a kommunizmus eszmeterületét. De kétségtelen, ha ír róla, feltárulna érzéketlen viszonya a szociális kérdésekhez. Régebbi írásainak terminológiája is ellenérző magatartást rögzít.⁷ Csak BENCZÚR János szentel részletező teret a kommunizmus gondolatának és történetének. TREFORT és FOGARASI véleménye szerint a pályamű „szerzője a kitűzött kérdést több oldalról vitatja és szép ismeretek s tárgyra vonatkozó tanulmányok jelét adja.”⁸ BENCZÚR filozófiai, jogi és társadalomtudományi előtanulmányok révén biztosította sikerét; amikor ugyanis a Magyar Tudós Társaság filozófiai osztálya 1843-ban pályázatot írt ki azzal a címmel: „Fejtessenek ki a szabadság és társadalmi rend elméletei, állíttassanak fel elvek, mik szerint azokat összhangzatba hozhatni, és adassanak elő e tárgyról a nevesebb bölcselek nézetei”, a beérkezett két pályamű közül az első jutalmat (100 arany) egyhangúlag a 26 éves BENCZÚR munkája nyerte el, „a vizsgálók többsége által pedig egyszersmind kiadandónak is ítéltetett.”⁹

BENCZÚR János ügyvéd (1817—1852)¹⁰ tudományos munkásságáról tud irodalmunk. Jogi és államelméleti könyvét (*A szabadság és társadalmi rend elméletei*. Pest, 1848.) KOVÁCS Mihály elfogultan jelentőssé túlozza,¹¹ DÖMÖTÖR Sándor pedig, aki az író néprajzi feljegyzései¹² kapcsán felhívta a figyelmet a DERCSÉNYI-pályázatra beküldött tanulmány cenzúrázott kézirat példányára,¹³ amelyet az OSZK Kézirattára Quart Hung. 1220 jelzet alatt őriz, helyesbítésre váró adatok során szűkszavú megjegyzésében félreérthető értékelemeket említ: „A kézirat 54—56. lapján a szocializmus és kommunizmus elveinek tömör ismertetése, másutt pedig pozitív vélemények, bátor szavak piros tintával többszörösen át vannak húzva; a nyomtatott szöveg pedig ennek megfelelően módosítva van. A kéziratot eredeti formájában a cenzúra kiadni nem engedte, bár pályadíjat

⁴ *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. VIII. kötet.* 1845—1847. Buda, 1860. 46. l. GERGELY Pál akadémiai főkönyvtáros szíves felvilágosítása szerint az MTA Kézirattárában a többi pályamű kézirat példányja nincs meg.

⁵ Az előszó közli DERCSÉNYI pályázati felhívását, a bíráló bizottság tagjainak véleményét és VARGA Soma dolgozata utólagos megjutalmazásának körülményeit.

⁶ BENCZÚRRAL együtt a *Jelenkor* és a *Társalkodó* munkatársa volt: „Mindkét koszorús író lapjaink erélyes dolgozótársai.” *Jelenkor*. 1846. 619. l.

⁷ *Jelenkor*. 1843. 331. l.

⁸ *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. i. h.*; A magyarországi hitbizományok átalakításáról... VII. l.

⁹ *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. VII. kötet.* 1842—1844. Buda, 1846. 18. l.

¹⁰ 1848 után Nyíregyházán aljegyző, majd járásbíró. SZINNYEI: *Magyar Írók I.* 812—813. l. Vö. *Bajza József és Toldy Ferenc levelezése*. Sajtó alá rend. OLVÁNYI Ambrus. Bp. 1969. 512. l.

¹¹ KOVÁCS Mihály: *Egy elfelejtett politikai bölcseletről. Benczúr János emlékezete.* = Debreceeni Szemle 1937. 129—134. l.

¹² DÖMÖTÖR Sándor: *Órségi jegyzetek 1838-ból.* = Etnographia. 1958. 287—288. l.

¹³ A kézirat provenciájára vonatkozó adatokat nem sikerült szerezni. A lap-számozás utólagos. A DÖMÖTÖR Sándortól idézendő lapszámok pontosan: 54a—56b.

nyert. Benczúr 1848. március 15 után sietett művét a politikai eseményekhez igazítva átdolgozni és kiadni. Műve »A szabadság és társadalmi rend elméletei« címmel (Pest, 1848. 298. l.) jelent meg.” Kovács Mihály tehát kirekeszti, Dörmötör pedig tárgyánál fogva csak mellékesen érinti BENCZÚR pályaművét, jöllehet az a kommunizmus eszméjének reformkori történetében említésre méltó mozzanatokkal jelöl anélkül, hogy a szerző gondolati-érzületi állásfoglalása pozitív jegyeket tüntetne fel.

BENCZÚR kommunizmus-szemléletének kettős iránytűje van: egyrészt a kommunizmus létezését szükségszerű jelenségnek tartja, másrészt hazai jelentkezését eljövendő valóságként mérlegeli, de mivel mindkét vonatkozásban káros társadalmi áramlatnak minősíti, kijelentéseit nemegyszer alantas idegenkedésből fakadt elhárító mozdulatok kísérik. Tanulmányába *Socialismus, communismus* címmel önálló fejezetet iktat. E fejezet nyomtatásban is megjelent, de néhány lapra terjedő részletét a cenzúra törölte.

A tanulmányíró gondolatait, szempontjait, megállapításait általában külföldi művekből kölcsönzi. A tárgyterületének előzményéül szolgáló pauperizmus kérdése is idegen forrást visszhangoz. Az egyenlőtlen birtok- és jövedelemelosztás, a népesség szaporodása, a gépek és gyárak térhódítása, a vasutak és csatornák építése, bár létesítésük elkerülhetetlenül szükséges, a pauperizmust növeli, és kizárólag a spekuláció malmára hajtja a vizet. BENCZÚR szerint, jöllehet a nyugati országokban a fináncetöke és a tőkekoncentráció nyomán nő a proletariátus, s Magyarországon azonos formát még nem öltött, mégis szükséges figyelmünket külföldre fordítani, „hol e társadalmi mirigyek már óriásak” (157). Ezzel összefüggésben a kommunizmusról más olvasmányemlékeket idéz fel: A kommunizmus alapelvei változatlanul élnek az idővel. Emberemlékezet óta akadtak hirdetői, „kik a magántulajdon eszméjét minden rossz forrásának nézték, s fennhangon vagyoni közösséget hirdettek, de még soha senkinek sem jutott eszébe a rabszolgaságot egyenes orgyilkosságnak s a tulajdont erkölcsi lopásnak nyilvánítani”. Korunk átalakulóban van. Saját érdekünk, hogy megismerjük „a vészterhes szellemet”, „a létünk alapjában turkáló vakondokat” (158).

Az efféle, félelemből és ellenérzésből táplálkozó pejoratív kitételek BENCZÚRNÁL néhol tárgyilagos mozzanatokkal keverednek. Rögzíti, hogy a francia forradalom eredménye nyomán megszületett a proletariátus, a szabad munka embere, „kinék semmije nincs, csak két karja s gyermekei, ki nem kér alamizsnát, nem szegényadót, hanem munkát, s munkáért jutalmat”. De a következő mondatban már kiesik a semleges hangból: „Ezen a történetből a világba kitaszított gézengúz elhagyván csendes rejtekét, megjelent a paloták ablakai alatt, meg a bölcsek ajtai előtt, a szabadságnak kenyérbeni megtestesítését követelni és hallani: miképp lehetne a munkarendszeresítésében a teljes társadalmi szabadság eszméjét valósítani.” (159) Az új igények, fejtegeti tovább, új eszméket szültek, és ezek különféle rendszerekben ingadozva, végre mint szocializmus és kommunizmus alakultak meg. Idézeteink körvonalazzák BENCZÚR ideológiai arculatát. A későbbiekben tovább árnyalódik a kép. Tájékozottsága, amelyben természetesen ott élnek PROUDHON és Louis BLANC gondolatainak napisajtónkban közhelyszerűen ismétlődő motívumai is (a tulajdon: lopás; munkarendezés), taszító gesztusokkal párosul. Rikító idegenkedésében többek között az egyenlőség ferde értelmezése is determinálja. „Egy higgadt szocialistá”-ra, OELCKERS-re hivatkozik:¹⁴ Az egyenlőség nem teremtheti meg az igazi szabadságot, sőt az egyenlőség sem lenne igaz egyenlőség, ha a tunya és az ostoba is olyan javakban és hatalomban részesülne, mint a legszorgalmasabb vagy a legeszesebb. E szólamokban kitetszően régi eszmék bujkálnak. A babouvizmus és a gyökérszálaival belekapaszzkodó

¹⁴ OELCKERS, Hermann Theodor (1816–1869) német demokrata író. Műve: *Die Bewegung des Socialismus und Kommunismus*. Lipcse, 1844. MARX és ENGELS a *Német ideológiában* STEIN, LORENZ és OELCKERS munkáját francia és angol forrásokra támaszkodó kompilációnak nevezi. (MEM III. 451., 596. l.).

munkáskommunizmus ugyanis nemcsak jogegyenlőséget, hanem gazdasági egyenlőséget is követelt. A magántulajdonnal szemben a vagyonegyenlőséget állította, és a közösen termelt javakat a társadalom minden tagja között egyenlően akarta szétosztani.¹⁵ BENCZÚR a szegények és a gazdagok szembenállásában kifejeződő osztályharcnak „csalódást rejtő alapelvei”-ben Michel CHEVALIER-hez fordul cáfoló érvekért.¹⁶ Az egykori saint-simonista, majd a Collège de France-on a nemzetgazdaságtan tanára, akinek gazdasági nézetei ez idő tájt gyakran tűnnek fel hírlapjainkban, kimutatta, hogy Franciaország egy évi jövedelmének elosztásával is csak 63 centime esnék naponta egy-egy főre. A gazdagság megszüntetése tehát csak a szegénységet tenné általánossá. Valójában a termelést kell fokozni, jóllehet az egyetemes jólét így sem érhető el. A kommunistáknak az az „édes reménye”, hogy rendszerük a termelést tízszeresére is növelhetné: „merő képtelenség”. Érdekeltség nélkül, sajátjuktól megfosztott egyének erre nem alkalmasak. Ha ideig-óráig létrejöhet is olyan társulás, mint a rappistáké Amerikában,¹⁷ nemzeteket „költőileg összetákoltt kommunistai rámára” tartósan húzni nem lehet (160).

Jóllehet BENCZÚR gondolatsorai leplezetlenül negatív alapállásról árulkodnak, mégis a megmásíthatatlan törvényszerűség felismerésén érzett lemondás hangulatával engedményre kényszerül: „mégsem tagadhatjuk a socialistai és kommunistai mozgalmak rop-pant jelentőségét, s félre nem ismerhetjük bennök a történet bús intését” (160). Úgy véli, a népmozgalmak nyomán megváltoztak vagy nagyobb nyomatékot kaptak a fogalmak és eszmék, így a gazdagság, a szegénység, a földbirtoké. És ha a nép kívánságai túlságosak vagy ábrándosak is, a földbirtok kérdése államüggévé lett, s keresni kell a kivezető utat, mert „a kommunizmustól . . . csak a legnagyobb veszélyeket várhatni” (161).

BENCZÚR ideológiai arculatát tekintve, e rövid tájékoztató elüt a kommunizmusról szóló fejezet cenzúrázott szövegétől. Itt a szerző szubjektív viszonylatok helyett közvetetten, áttételesen közelíti meg a félelemgerjesztés célját, mintha látszólagosan történeti távlatba kerülne. Csak így lehetséges, hogy művének e rejtve maradt részlete a kommunizmus eszmetörténetének reformkori térképén pozitív pontot jelöl azzal, hogy elsőnek közvetít, illetőleg közvetített volna irodalmunkban magyar nyelven szemelvényeket CABET-szövegből, pontosan CABET kommunista krédójából.

Eddig ugyanis csak szó esett CABET-ről, most maga CABET szólal meg. A harmincas évek hírlapi cikkei, francia újságközleményekre támaszkodó tudósításai bőven tájékoztatnak CABET politikai-társadalmi működéséről.¹⁸ De attól az időponttól kezdve, hogy megjelent *Voyage en Icarie* c. utópista államregénye (1840), a kommunista CABET nevével csak elvétve találkozunk. Első ízben az általa alapított újság képesen tűnik elénk magatartásának új vonása: „Olvasóink kétségkívül nem egyszer hallottak említést a kommunistákról, mely felekezet el- és irányban a szt. simonistákéval iker. Cabet a »Populaire» cím alatt hírlapot nyitott illy ábrándok számára.”¹⁹ A kommunista QUÉNISSET merénytetének pere során CABET lapját lefoglalják.²⁰ Elfogatásának is híre terjed.²¹ A koncer-

¹⁵ MOLNÁR Erik: *Babeuf válogatott írásai* Előszó. Szerk. és a jegyzeteket írta KÖPECZI Béla. Bp. 1950. 5. l.; MARX: *A gothai program kritikája*. MARX-ENGELS: *Vál. Műv.* Bp. 1949. II. 17. l. ENGELS: *A „Kommunista Szövetség” történetéhez*. Uo. II. 335. l.; ENGELS: *Antidürring*. Bp. 1948. 102–103. l.; Claude MAZAURIC: *Babeuf és az egyenlők összeesküvése*. Bp. 1964. 207. l.

¹⁶ L. TREFORT Ágoston: *Michel Chevalier. Kisebb dolgozatok az irodalom, közgazdaság és politika köréből*. Bp. 1882. 116–135. l.

¹⁷ THAISZ András: *Tud. Gyűjt.* 1819. VI. 97–98. l.; BÖLÖNI FARKAS Sándor: *Utazás Észak-Amerikában*. Kolozsvár, 1834. 231–244. l.

¹⁸ ZSOLDOS Jenő: *Cabet az 1830-as évek magyar sajtójában*. Irod. tört. Közl. 1967. 444–449. l.; L. még *Hazai és Külf. Tudósítások*. 1834. I. 127., 150. l.

¹⁹ *Erdélyi Híradó*. 1841. I. 175. l.

²⁰ *Pesti Hírlap*. 1841. 717. l.

²¹ Uo. 1842. 47. l.

vatív szemlélet a köztársaság egykori harcos képviselőjét „őrült” jelzővel idézi.²² E szemlélet szerint a népboldogítók eszméiről visszhangoznak a tanácsstermek, és a gyűlöletre ösztönzött nép egy része „mohón nyeli Cabet communismus-i evangéliumát s fohászkodik együgyűségében: Jőjjön el minél előbb »az egyenlő munka teher s közös birtok« országa az emberek közé!”²³ Természetesen adódnak objektív hangok is. Egy terjedelmes cikk a *Társalkodóban* az eszmevállalás minden halvány szándéka nélkül tárgyilagosan ejt szót „a Cabet hitvallását követő communisták” vagyoni jogot támadó nézeteiről.²⁴ Időrendben itt jelentkezik BENCZÚR szándékából a magyar CABET-kép többlete. Nem franciából fordít. A *Voyage en Icarie* szerzője a tiltott könyvről közé tartozott.²⁵ LORENZ STEIN művéből kölcsönöz adatot, jellemzést, történeti-elméleti motívumokat, CABET-idézeteket.

Történeti visszapillantásában semmi rendszer. „A socialismus főpapjai” tarka és hiányos sort alkotnak: FOURIER, LAMENNAIS, PROUDHON és Louis BLANC. Egyetlen ív hidalja át BABEUF és CABET világát: „A communismus alapítója Baboeuf [!] volt, ki Darthé társával együtt az akkori kormány elleni összeesküvésben rajta kaptatván a vérpádon vértett el, az iskolát Cabet közelebből rendszeresíté s mivelé ki főleg »Voyage en Icarie« című munkájában, honnan az ikariai communismusnak is neveztetik” (54a). (Itt találkozunk nyelvünkben először az *ikariai kommunizmus* kifejezéssel.) BENCZÚR hűvös magatartással szemel ki egy-egy szocializmusra, kommunizmusra jellemzőnek vélt tartalmi vonást. Szövege csupa visszhang: „Mindkét elmélet” közös elve szerint a jelenlegi társadalom szerkezete természetellenes; az értelem és szabadság számúzve; egyén és közösség közt semmi harmónia; közérdek helyett mindenki magánérdekeiért küzd. E kiinduló pontból aztán eltérő vonalon halad a „két elmélet”: a szocializmus az emberi szabadságot nevelés útján akarja elérni, olyan ismereteket szerzetetni, amelyekre az embernek rendeltetése területén szüksége van. „Az ember rendeltetése pedig: testi s szellemi tehetségeinek lehető legtökélyesb kifejezése, szabad alkalmazása s kielégítése mindnyajokra nézve egyenlő mértékben” (55a). A kommunizmus viszont az abszolút egyenlőség túlhajtott eszméje: „nem csupán a politikai egyenlőséget, hanem és főleg a birtok egyenlőséget [követeli] viszonyban, javakban, nevelésben, miszerint a társaságban semmi különbség, semmi feltűnő, semmi alárendelt ne legyen”. Ehhez a vagyonszociális hangszúlyozó, „félelemgerjesztő” kitételhez kapcsolódnak a CABET krédójából fordított szemelvények: „Célszerű és érdekes lesz most ezen újabb communismusnak alapítója Cabet által szerkesztett s Steinnál olvasható communistai hitvallásból (eredo communiste) a tárgyunkra vonatkozó cikkeket látnunk.” (A tulajdon. A társaság földje. Az ipar.) Mivel most szembesíthetjük magunkat először magyar CABET-szöveggel, ízelítőül lásson nyomdafestéket néhány magyar CABET-mondat: „Hiszem, hogy a természet a földet úgy rendelte, miszerint az közönyösen [= közösen] bírassék, miként a lég, világ és melegség. . . hogy a közösség a természetes rendszer. Hiszem, hogy a tulajdon tisztán csak emberi találmány s intézmény. . . Hiszem, hogy a gépeket, melyek a jelen állapotban a szegényt oly gyorsan tönkre teszik, a közösség rendszerében soha sem lehet eléggé szaporítani, hogy minden kínzó, veszélyes vagy undorító munkát gépeknek kellend végezni, s az egész emberi értelmesség oly eszközök feltalálására lesz irányzandó, melyek az ember szerepét csupán a gépek intézésére szorítvák. . . Hiszem, hogy minden polgárnak dolgozó-

²² *Világ*. 1842. 581. l.

²³ *Nemzeti Újság*. 1844. II. 47.

²⁴ Idézi LUKÁCSY Sándor *Petőfi és Cabet c. tanulmányában*. Irod. tört. Közl. 1966. 314. l.; *Társalkodó*. 1845. ápr. 13–máj. 4. és *Századunk*. 1845. ápr. 29–máj. 9.

²⁵ *Tiltott vagy jegy mellett kiadható könyvek leldéje 1841. évtől kezdve 1846-ig* OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 982. 19. l. E lelőhelyet közli TORDAI György: *Forradalom és papi rend*. Bp. 1961. 23. l.; *A Voyage en Icarie és a cenzúra kapcsolatáról* I. LUKÁCSY Sándor: i. h. 313. l.

nak (ouvrier) kell lenni.” (55a—56b). BENCZÚR a célzatos riasztásra szánt CABET-idézetek határfokát tovább növeli. Mondanivalóját a kommunizmusnak azzal a „nyersebb tétélei” közé tartozó gondolatával zárja, amely — mint tudjuk, BABEUF, az angol levellerek, BRISSOT eszmei örökségéeként — PROUDHON közvetítésével került a negyvenes évek magyarságának ismeretállományába: „La propriété c'est le vol (a tulajdon lopott jószág)”. E kijelentés, írja BENCZÚR, megcáfolhatatlanul bizonyítja, hogy a kommunizmus minden fennállóknak teljes felforgatására törekszik, és mégis világszerte alakulnak efféle társadalmi egyletek, és hogy a birtoktalansága miatt tényleges szolgaságban tartott nép, „mely örökké alapja az országnak s alkotmánynak, napról napra fenyegetőbb állásban emelkedik és elleneinek hozzá képest csekély sorát méregetni kezdi”. BENCZÚR tudatában tehát világosan él az osztályharc valósága.

A BENCZÚR-tanulmány cenzúrázott szövegrésze általában olyan, a kommunizmus eszméjével összefüggő tárgyi és elméleti motívumokat érint, aminőkkel reformkori sajtónkban lépten-nyomon találkozunk. Felvetődhet tehát a kérdés, mi lehetett akkor a cenzúrázás oka. A magyarázatot így fogalmazhatnók meg: a nyomtatott szövegben következetesen jelen vannak a szerző tagadó, cáfoló, elutasító kijelentései, itt viszont hiányoznak e mozzanatok, s helyette a mondanivaló történeti jellegénél fogva sűrítve, tömény formában szó esik kommunista szellemi társadalombírálatról, feltárul a vagyonegyenlőség eszméje, nyomtatékot kap az osztályharc ténye, mindenekeelőtt pedig az idegen nyelvérteget levette hanghoz jut CABET krédója.

A tanulmány e rövid elemzése nyomán közvetlenül helyesbítődnek DÖMÖTÖR Sándor cikkének téves közlései: a DERCSÉNYI-pályázatot nem 1843-ban, hanem 1846-ban hirdette meg a Magyar Tudós Társaság. A „Communismus egy humanus ellenszeréről”: nem a pályatétel címe, hanem DERCSÉNYI munkájának maga alkalmazta rövidített megjelölése. BENCZÚR pályaműve nyomtatott szövegének pontos lelőhelyét fentebb közöltük. A terjedelmes könyvcímnek mint tulajdonnév jellegű szövegnek átalakítása „Akadémiai Pályamunkák”-ra bibliográfiai bizonytalanságot is okoz. Tárgyi vonatkozásban is más képet vetít elénk a valóság. Az 54a—56b lapon áthúzott részletek a nyomtatott szövegből teljesen kimaradtak: egyetlen módosított mondat sem került a három pályaművet tartalmazó könyvbe. A szerző gondolataiban nem tükröződik „pozitív vélemény”. Legfeljebb csak társadalmi jelenségeket rögzít irodalmi közvetítésben. Még szövegének legjelentősebb szakasza, CABET megidézése is csak eszmetörténeti szempontból pozitív érték; a szerző célját tekintve „félreletemes” jövő-képet illusztrál. Egyéni kommunizmus-szemlélete félreérthetetlenül negatív. Védekező beállítottságát a „veszedelem” elhárítására mozgósító szándék határozza meg. De a kézirati szövegben valóban találunk olyan merésznek tetsző kifejezéseket, megállapításokat, amelyeket áthúztak vagy enyhített átirásban adtak nyomdába, csakhogy ezek a kitételek nem a kommunizmus eszméjével érintkező radikális kijelentések, hanem a latifundiumok terjedelmével (19b), a jobbagység helyzetével (26a), az árvai uradalomnak és az árvai nép nyomorának viszonyával (108b) stb. kapcsolatos gondolati utalások.²⁶ Egyébként is BENCZÚR 1848 nyarán nem a DERCSÉNYI-pályázatra készült és már 1847-ben megjelent, cenzúrázott tanulmányát adta ki újra, hanem az 1845-ben pályadíjat nyert és kéziratban maradt munkáját rendezte sajtó alá *A szabadság és a társadalmi rend elméletei* címmel (Pest, 1848.). Ezt a művét valóban átdolgozta. Az 1848. jún. 10-én kelt előszó tájékoztat kézirata sorsáról és a javítás mérté-

²⁶ Egy-két példa: *zsarnokság* helyett a *legszigorúbb kormányzás* (39b); a *szolgaság pokol-lángja megaszal* h. a *szolgaság fuwallata átlengedez* (27a); „Herczeg Eszterházy annyi földet bír, hogy többet bírni már szinte vétek volna, ő talán semmi szükségét, sőt talán lehetőségét sem igen látja a földszerzésnek” h. „néhány hitbizományos semmi szükségét nem igen látja a földszerzésnek” (75a).

kéről: „fejtegetéseimet főleg a negyedik részben bővebben alkalmazám saját alkotmányos átalakulásunk kérdéséhez”.²⁷ BENCZÚR e könyve a marxista jogbölcselet ítélete szerint színtelen, alacsony színvonalú és konzervatív eklekticizmust mutat.²⁸

ZSOLDOS JENŐ

Szekfü Gyula kiadója: Gábor Andor. A reformáció korában több írónk volt nyomdátulajdonos és — ami akkor ezzel járt — kiadó (HELTAI Gáspár, HUSZÁR Gál, BORNEMISSZA Péter). Azóta a magyar írók nem foglalkoztak könyvkiadással. Kivétel GÁBOR Andor. Nevét ugyan a kiadó megjelölésénél egyetlen könyvön sem találjuk, de tudjuk, hogy DICK Manónak volt a társa. A kettejük közti üzleti viszony természete azonban ismeretlen maradt előttünk, s éppen erre találunk néhány érdekes adatot GÁBORnak 1916 és 1918 közt SZEKFÜ Gyulához intézett azon leveleiben, amelyek a közelmúltban kerültek az Egyetemi Könyvtár őrzetébe.

1913-ban jelent meg SZEKFÜnek *A száműzött Rákóczi* című könyve. Pár hónappal később az író példátlan támadások pergőtüzébe került. Először egy névtelen újságcikk bélyegezte hazaárulónak és RÁKÓCZI-gyalázonak, azután egymásután jelentek meg a hasonló hangnemben írott cikkek. A hajsza vezetését pár hét múlva átvette BALLAGI Aladár akadémikus, egyetemi tanár. Hiába bizonyította igazát, RÁKÓCZI szeretetét SZEKFÜ az *Akadémiai Értesítő* és a *Történelmi Szemle* hasábjain, a vádaskodók erről részben nem vettek tudomást, részben pedig nem akartak róla tudomást szerezni.

Ilyen körülmények közt SZEKFÜ 1916 elején elhatározta, hogy egy nagyobb terjedelmű védekező iratban cáfolja meg a vádakát, s ezt nagy példányszámban adatja ki. Még a nyomtatási költség egy részét is hajlandó volt a saját zsebéből fizetni. Ebben az időben Bécsben élt, ezért egyik ismerősét, SZABOLCSI Lajost kérte meg, hogy keressen számára kiadót. SZABOLCSI 1916. január 27-én DICK Manót ajánlotta, mint egy „igen bevezetett, előkelő írókat foglalkoztató, nagy publicitású céget”.

DICK három nappal később kelt levelében közölte, hogy hajlandó a kiadást s ennek költségeit vállalni. Tiszteletdíjat is ígért: javasolta, hogy a tiszta hasznon szerző és kiadó egyenlő arányban osztozzon meg. A szerződés ennek megfelelően készült el.

A cég valójában másodrendű, úgynevezett „körúti kiadó” volt. Túlnyomóan népszerű, könnyen eladható műveket adott ki, s ezért a szokásosnál valamivel magasabb tiszteletdíjat fizetett, általában az eladott könyvek árának 10%-a helyett 12%-ot. Feltehetően nem tudott következtetni a SZEKFÜ-könyv kaposságára, ezért kötötte ezt a szokatlan megállapodást.

A cég 1912-ben keletkezett. Erről GÁBOR Andor 1916. január 4-i levelében a következőképp nyilatkozott: „Azért alapítottam magamnak Dickemet, hogy soha könyvkiadási dologban senkihez se kelljen fordulnom.” Valóban, DICK elsősorban az ő műveit adta ki, 1918-ban például tíz kötetet, tehát majdnem minden hónapban egyet.

GÁBOR döntött arról, hogy mit nyomassanak ki. Ezt a feltevést bizonyítja, hogy majdnem kizárólag a baráti köréhez tartozó írók műveit jelentették meg. Ilyenek: DRÉGELY Gábor: *Egy férj, aki mindent tud* (1918), FÖLDES Imre: *Feketeország* (1912), *Halló!* . . . (1913), HEVESI Sándor: *A hadifogoly* (1917), LENGYEL Menyhért: *A táncosnő* (1915), SZILÁGYI Géza: *Fantasztikus szerelmek* (1916), SZABOLCSI Lajos: *A csillagfia* (1918). Hozzájuk csatlakozott 1916-ban SZEKFÜ a *Mit vétettem én?* című művével.

²⁷ Téves tehát KOVÁCS Mihály állítása (i. h. 129. l.), hogy BENCZÚR csak kéziratának negyedik fejezetét dolgozta át.

²⁸ SZABÓ IMRE: *A burzsoáz állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Bp. 1955. 195. l.

GÁBOR SZEKFÜT — mint ezt SZEKFÜNEK 1920. július 7-én hozzá írt, az Akadémiai Könyvtár kéziratárában őrzött leveléből tudjuk — forradalmárnak tartotta, mint olyan történetírót, aki az uralkodó nemzetbálványozó, sovíniszta-nacionalista törekvésekkel szembehelyezkedik, s így konzervatív oldalról fegyvertársa a sovíniszta-nacionalizmussal ugyancsak harcoló polgári radikálisoknak. Tolla a THALY—MÁRKI-féle történelemszemlélettel ellentétben a történelmi igazságot szolgálja és nem a nemzeti önérzet kritikátlan magasztalását. Könyvében méltánylással beszél a Franciaországban bujdosó fejedelem igaz hazafiságáról, erkölcsi kiválóságáról, felelősségtudatáról, mély vallásosságáról, de nem félistennek rajzolja, hanem embernek, nagy embernek, aki azonban éppen ezért nem ment az emberi gyarlóságoktól sem. Ezért GÁBOR kötelességének érezte, hogy segítséget nyújtson a méltánytalanul megtámadott történetírónak, hogy védekező iratát kiadja.

Dickék külön lektort nem alkalmaztak. GÁBOR Andor maga nézte át a kéziratokat. „Megérkezett az ön kézírata — írta SZEKFÜNEK 1916. március 14-én — hogy mit óhajtunk még hozzá, öccse lesz szíves megírni önnek.” A stílárís javítások mellett arra is vigyázott, hogy ne hagyjon a műben olyan kifejezéseket, ami miatt becsületsértési pert indíthatnának a történetíró ellen: „... tisztá szemmel néztem a szöveget — közölte 1916. április 3-án — s kihagytam belőle s ki fogok engedelmével hagyni minden olyant, ami csak távolról is olyan, mint a tényleges becsületsértés.”

Ugyanebből a levélből értesülhetünk arról is, hogy a nyomdákkal — általában a Nap Nyomdával és az Újságüzem Nyomdájával dolgoztatott — GÁBOR maga szokott tárgyalni: „Én tizenötödike táján Bécsbe megyek, s ha addig el nem készülünk, akkor a jó isten irgalmazzon nekünk, mert ha a nyomda nem érez engem a háta mögött, akkor egyáltalán sehogysen dolgozik, s beéri azzal, hogy jajgat a munka komplikált volta felett.”

A *Mit vétettem én?* szedése közben értesült GÁBOR arról, hogy közben BALLAGI is nyomdába adott egy könyvet, amelyben összegyűjtötte és kiegészítette a napilapokban megjelent SZEKFÜ-ellenes kirohanásait. Április 12-én adott erről hírt a Bécsben élő SZEKFÜNEK: „Ballagi húsvétra akar megjelenni könyvével. Mivel nekünk őt . . . meg kell előznünk, mi a jövő hét keddjén vagy szerdáján lépünk a nyilvánosság elé. Ez csak a legsebebb munka mellett lehetséges. De ennek a legsebebb munkának nincs semmi akadály. A nyomda most egészen a kezemben van.”

A BALLAGI-könyv megjelenése után azt javasolta, hogy a *Mit vétettem én?*-ből tegyenek felre párszáz példányt „megfejelés végett. A megfejelés alatt értem az adandó válasz hozzáírását.” Így is történt. Ezeket a példányokat új címlappal látták el — erről azonban érthetetlen módon lemaradt a „2. kiadás” jelzése — SZEKFÜ 21 lap terjedelmű függelékét írt hozzá, s ebben cáfolta BALLAGI újabb vádaskodó állításait.

GÁBOR azt is javasolta, hogy *A száműzött Rákóczi* adják ki újból SZEKFÜ barátjának, HORVÁTH János irodalomtörténésznek az előszavával. A levelekből nem derül ki, hogy a HORVÁTH-féle előszó kinek az ötlete volt.

A részletekre vonatkozóan GÁBOR április 15-én a következőket ajánlotta: „Több szöveget adunk egy-egy oldalon, mint amennyi az akadémiai kiadásban volt. Kérek felhatalmazást betű nagyságának, forma mikéntjének megállapítására. Kieszelünk majd valami csinosat, de amivel mégis lehetővé tesszük, hogy H[orváth] J[ános] egy-íves szövege nohára, a mű a mostani 26 ív helyett például csak 22 ív legyen (ugyanazzal a tartalommal, az összes jegyzetekkel, sőt az Eckhardt-féle francia anyagnak a fölvételével, amit ezennel indítványozok.)¹ Így könnyebb lesz a dolgozatot őt Krándliért adni . . . A külső borítékat majd megkomponáljuk ízléssel és szimplán . . . A változtatások dolgában szeretném, ha

¹ ECKHARDT Sándor *A száműzött Rákóczi* megjelenése után Párizsban újabb iratokat talált a fejedelem franciaországi tevékenységéről, s ezek másolatát megküldte SZEKFÜNEK. Ilyen tárgyú levele az Egyetemi Könyvtár SZEKFÜ hagyatékában.

ön volna olyan kedves és bécsi beszélgetéseinket venné zsinóruul. Visszavonni semmitsem lehet, korrigálni ténybelieket: igen, mindenesetre pontosan megmondani, vagy megmondadni H. J.-sal, hogy hol történtek változtatások és mi a természetük.”

A szerző nagyon szerette volna *A száműzött Rákóczit* újból megjelentetni. Ezt bizonyítja, hogy megbízásából HORVÁTH már 1914 májusában felkereste LANTOS Adolf könyvkiadót, és javaslatot tett egy új kiadásra. LANTOS erre nem vállalkozott, sőt azt tanácsolta SZEKFÜNEK, hogy „az új kiadást ne forszírozza, először — mert nem igen akad kiadó annál az egyszerű oknál fogva, mert üzleti szempontból nem rentábilis, másodsor pedig a jelen körülmények között Önnek nem használ.”²

Ilyen előzmények után nehezen érthető, hogy SZEKFÜ miért húzta-halasztotta a nyomdába adást. GÁBOR ezért neki utólag többször tett szemrehányást, például 1916. szeptember 20-án: „Látja, mért nem engedte, hogy *A száműzött Rákócziba* annak idején rögtön belefeküdjünk? Most a papír ára olyan horribilis, hogy egyelőre gondolni sem lehet nem-okvetlenül-lukratív kiadások megjelentetésére. Akkor még ment volna, és most megvolna. Nem volna sokkal jobb? Hallgatni kell rám és pedig rendesen, gondolkozási idő nélkül.”

Ugyanebben a levélben egy másik tervről ad hírt, de sajnos csak egy mondattal, s ebből a lényegről nem derül ki semmi: „A Rózsa Sándor-könyveket megcsináljuk okvetlen.”

SZEKFÜ 1917-ben egy németek részére szánt rövid magyar történelem megírásába fogott bele. Ez 1918 elején *Der Staat Ungarn* címmel jelent meg. „Dick nagyon szeretné — írta GÁBOR ezzel kapcsolatban — az ön német-nyelvű magyarok történetét magyarul kiadni. Azt mondja, nagy a hiány ilyen összefoglaló kisebb művekben, keresik a vevők, de nincs. Legyen hát olyan jó, írja meg a lehetőségeit ennek az üzletnek. Én vigyáznék rá, hogy a kiadás nagyon szép legyen. (Nem olyan, mint a *Mit vétettem én* volt, mert azt, sajnos, el kellett sietni.) . . . Dick ugyan szeretné a német kiadást is vállalni (ő Köhleren keresztül szeretné üzletét Lipcsében etablirozni) de erről csak akkor legyen szó, ha ön megfelelő igazi német kiadót nem kapna, ami, azt hiszem, nem fog megtörténni. A mű dicsősége érdekében jobbnak vélem, ha a német kiadás igazi németnél jelenik meg.”

A szerző megkötötte DICKKEL a szerződést *A magyar állam életrajza* kiadására — ezt a címet kapta a magyar változat —, és GÁBOR 1917 végén már a könyv közeli megjelenéséről adott hírt: „A nyomdát váltig szuttyongatjuk, aránylag elég buzgón dolgozik is, de persze a mű elkészülte azért még húzódni fog, mert nyomás, fűzés, az most mind több időt vesz igénybe, mint civil időkben. Igaz is: A magyar mű második oldalán, amely rendesen üresen szokott állani, nem lehetne-e egy ilyen mondatot nyomatni:

„E magyar kiadással egyidőben ugyane mű *Die Staat Ungarn als Bimbambum* címen német nyelven is megjelent Stuttgartban a Prinzepress cég kiadásában.”

Ez nagyon tekintélyes volna.”

1920-ban GÁBOR a fehérterror miatt Bécsbe emigrált. Kiadói tevékenysége ezzel megszűnt. DICK Manó azonban még a HORTHY-korszakban is jelentetett meg könyveket, többek közt 1923-ban *A magyar állam életrajza* 2. kiadását.

VÉRTESY MIKLÓS

² LANTOS Adolf 1914. május 12-i levelében közli ezt SZEKFÜVEL.

A felszabadulás utáni első könyvkiadvány. A *Magyar Könyvszemle* 1970/4. számában TISZAY Andor közleményében (*Magyar nyelvű orosz szótárkiadásaink első fecskei a két világháborúban*) — facsimiléjének közreadásával — említést tesz az 1944 őszén Szegeden megjelent *Magyar—Orosz szótár és társalgó* című kiadványról.¹ Mivel eddigi ismereteink szerint ez volt a felszabadulást követően hazánkban megjelent első könyvkiadvány,² érdemes részletezni létrejöttének körülményeit.

Szeged 1944. október 11-én úgy szabadult föl, hogy a város területén harcok nem folytak, s üzemképes nyomdák és jelentős papírkészletek is rendelkezésre állottak.³

A Szegedi Városi Nyomda igazgatója és főkönyvelője a szovjet csapatok elől elmenekült, a nyomda dolgozói KISS István főgépimestert bízták meg a teljesen sértetlen és papírkészlettel is rendelkező nyomda vezetésével. Munkájuk azonban néhány plakát és a szovjet katonai szervek számára készített nyomtatvány kivételével nem volt (a nyomda cirillbetűkkel is fel volt szerelve), s a pénztár üres lévén, a munkásokat nem tudták fizetni. Elemi követelmény volt egy olyan kiadvány gyors elkészítése, melynek forgalombahozása nem okoz gondot. Ezért merült fel egy magyar—oros zsebszótár kiadásának ötlete. Hogy a szerkesztéssel való veszélyeséget is „megtakarítsák”, a Klauzál téren levő, BARTOS Lipót-féle („zsidóbolt”-ként lezárt) könyvkereskedésből „szereztek” egy példány *Magyar—orosz Lingua-társalgási zsebkönyvet*, jelentéktelen módosításokkal ezt szedték ki, és a szovjet városparancsnok engedélyével nyomtatták igen nagy mennyiségben. A nyolcadrés alakú kis kiadvány egy része piros borítóval jelent meg. Mivel a fasiszta propaganda hatására sokan féltek még a szovjet hadseregtől, azok is igyekeztek ilyen „piros könyvecske” birtokába jutni, akiknek semmi szükségük nem volt rá.⁴

A szótár pontosan két héttel Szeged felszabadulását követően, 1944. október 23-án az utcán volt. A *Szegedi Népakarat* október 24-i (6.) számában már az erről szóló hirdetés (ezzel a felszabadulást követő első könyvhirdetés) is megjelent:

„Szenzációs! Szenzációs! Most jelent meg a liliputi magyar—oros zsebszótár a kiadás megjelölésével 2.50 P-s darabonkénti árban kapható a Szegedi Városi Nyomdában Kárász utca 9., bejárat a kapu alatt, és az összes könyvkereskedésekben.”

Az első kiadást hamarosan követte a második. A könyvecskék gyorsan gazdára találtak: a nyomdai munkások fizetésének gondja ezzel megoldódott.

VARGA SÁNDOR

A Vörös Hadsereg által kiadott egri Új Hírek története. Az 1944. évi őszi szovjet felszabadító hadműveletek kapcsán és nyomán, a Vörös Hadsereg által, Eger városa és környéke tájékoztatására, Egerben készült újság: az *Új Hírek* helytörténeti jellegét messze túlszárnyaló sajtótörténeti unikumot is képvisel.

¹ *Magy. Könyvszle.* 1970/4. 366—367. 1.

² Ennek azért is nyomatékot kell adni, mivel a PAÁL Jób és RADÓ Antal által szerkesztett *A debreceni feltámadás* c. 1947-ben megjelent kötet 75. lapján az olvasható, hogy a debreceni Egyetemi Nyomda által kiadott magyar—oros fonetikus zsebszótár volt a felszabadult demokratikus Magyarország első nyomdaterméke. Ezt a (debreceni) szótárt — mint ezt a hivatkozott kiadványból megtudjuk — SZABÓ Kálmán, az Egyetemi Nyomda akkori igazgatója (Debrecen későbbi polgármestere) szerkesztette, és a szövegét — gépszedő híján — maga szedte ki. Debrecen október 19-én szabadult fel, és bár e szótár megjelenésének pontos idejét nem tudjuk, ez október 23. előttre semmiképpen sem tehető.

³ *A szegedi nyomdaipar problémái.* Munka. 1945. jan. 1.

⁴ KISS István, jelenleg a Könyvüipari Minisztérium főelőadója, szóbeli közlése.

Heves megye felszabadításában a 2. Ukrán Front keretébe tartozó 53. hadsereg 49. és 57. lövészhadtestei, valamint a 27. hadsereg alakulatai vettek részt. A tiszai átkelés után Eger városát déli, délnyugati és nyugati oldalról az 57. lövészhadtest, nyugatról pedig a 27. hadsereg egységei fogták egyre szorítóbb gyűrűbe.¹

A megyeszékhelyre befészkelődött katonai erők elleni támadásban a döntő csapást az 57. lövészhadtest 110. gárdalövészadosztálya mérte, melynek harcosai először törtek Eger területére.²

Az Egerbe érkezett 110. gárdahadosztály propagandacsoportjának élén egy százados állott. Erről a századosról, — aki az *Új Hírek* „szülőapja” volt, — sikerült megtudnom, hogy magyar származású, magyarul jól értő és beszélő s egy, a Szovjetunióban megtelepedett budapesti ipari munkás fia volt.³ Egy másik adatközlő szerint pedig, — akivel pedig éppen az *Új Hírek* nyomdai előállításának kapcsán került kapcsolatba, — polgári foglalkozását tekintve nyomdász volt.⁴

Eger városának teljes felszabadítása 1944. november 30-án a reggeli órákban ért véget.⁵

Ez az IVÁN nevű, magyar származású szovjet százados,⁶ a város felszabadítása után 10-12 nappal, — látva a lakosság teljes tájékozatlanságát, a rádió és az újságok hiánya folytán, — megfelelően felszerelt nyomda, papíryanag s nem utolsósorban a lakóhelyükön megmaradt egri nyomdász szakemberek adottságának felhasználásával, — kétségtelenül katonai felettesei jóváhagyása mellett, — a legszükségesebb tájékoztatás céljából, megindította, *Új Hírek* címen, tudomásom szerint hazánkban az egyetlen olyan helyi és ideiglenes jellegű újságot, melyet a Vörös Hadsereg kizárólag a lakosság számára adott ki.

BALOGH Gyula, aki jól ismerte ezt a szovjet tisztet, igen szép, emberi profilt érzékeltető jellemzéssel így fest portrét róla: ez az „Iván kapitány inkább barát volt, mint kapitány. Középmagas, barna arcú, sötétbarna hajú, és még azok között a körülmények között is, amit »háborúnak« kell nevezni, ember volt. Egész ember! A nyomdászatot nemcsak vezette, de értett is hozzá.”⁷

Az újságból hat szám jelent meg, melyek közül az első kettő kivételével valamennyit összegyűjtötte, azok megjelenése idejében, azóta elhunyt édesapám: SUGÁR Andor okleveles gyógyszerész, egri drogériatulajdonos.

Sajnálatos azonban, hogy a legszorgosabb, gondos és beható kutatással, széles körű érdeklődéssel, a megyei sajtóban publikált cikkel⁸ sem sikerült az első két számot megtalálni, felderíteni.

Az édesapámtól reámszállott példányok közül a 3., 4., 5. és 6. számokat 1962-ben az egri Dobó István Vármúzeum újkori gyűjteményében helyeztem el.⁹ Teljesség kedvéért megemlítem, hogy a 3. és 5. számokból még birtokomban van 1-1 másodpéldány, melyeket

¹ RIBIN—OGARJEV: *Az 57. lövészhadtest átkelése a Tiszán 1944. novemberében Egertől 50 km-re délre*. Fejezetek hazánk felszabadulásának történetéből. Bp. 1960. 9. l.

² Archiv Minisztersztvo Oboronü SzSzsZR. Fond. 409. op. 10.057. D. 342. (Idézi: Dr. NAGY József: *A szocializmus építése Heves megyében*. Eger. 1970. 16—17. l.) — *Felszabadulás. Dokumentumok*. Bp. 1955. 58. l.

³ SZABÓ Sándor egri lakos szíves szóbeli közlése. (SZABÓ ebben az időben a Nemzeti Bizottság titkára volt.)

⁴ SZIKLA Károly nyugalmazott nyomdász, egri lakos szíves szóbeli közlése. (Szikla ebben az időben a Szent János Nyomda dolgozója volt.)

⁵ KOLACSKOVSZKI Lajos: *Heves megye felszabadulása a Vörös Hadsereg által 1944. őszén*. Kézirat. Heves megyei Levéltár. Letétek. Nr. 2312.

⁶ BALOGH Gyula, — jelenleg londoni lakos — szíves levélbeli tájékoztató közlése.

⁷ Uo.

⁸ SUGÁR István: *Új Hírek. Az első egri újság*. — Népújság. 1971. április 14. 4. oldal.

⁹ Leltári számuk: 62.112.1., 62.112.2, 62.112.3. és 62.112.4.

azonban szándékomban van majd valamelyik országos gyűjtemény rendelkezésére bocsátani.

Ezenkívül még egy 3. szám is ismeretes. Ez az Eger melletti Felsőtárkány községből került elő, és adományozás révén jutott az MSZMP Heves megyei Bizottsága Archivumának gyűjteményébe.¹⁰

Ezeket az utóbbi adatokat csupán azért említem meg, mivel ezen Egerben kibocsátott *Új Hírek* egyéb példányairól sehol, senkinél nem sikerült adatot szereznem, s így ebből a röplap-újságból jelenleg összesen csupán ez a hét példány ismeretes!

Az először tisztázandó kérdés: ki volt tulajdonképpen az *Új Hírek* kiadója. A feleletet minden példány második oldalának alján találjuk: „A Vörös Hadsereg Hírszolgálat”, mely megjelölés mögött pontosabban a 2. Ukrán Front 53. hadserege 57. lövészhadtestjéhez tartozó 110. gárdalövészhadosztály propagandacsoportja (osztálya) húzódik meg.

Az *Új Hírek* megjelenési időpontja: a 3. szám 1944. december 16-án, a 4. december 18-án, az 5. december 20-án s végül az utolsó szám pedig december 21-én jelent meg. Ennek alapján valószínűnek látszik, hogy a lap kétnaponkénti megjelenésének figyelembevételével, az 1. szám 1944. december 12-én, a 2. pedig 14-én látott napvilágot, s ettől legfeljebb 1-2 napos eltérésről lehet szó.

S hogy valóban a 6. szám az utolsó, melyet nem követett több, az bizonyítja, hogy bár nem közli jövőbeni megjelenésének megszűntét, de a második oldalon, feltűnő keretes közleményben adja hírül, hogy 1944. december 23-án már a Magyar Függetlenségi Front lapja: az *Igazság* jelenik meg.

A lap előállítására az egri érseki tulajdonban volt Szent János Nyomdában történt, mely a Liceum (ma: Ho Si Minh Tanárképző Főiskola) földszintjén, az északkeleti szöglet helyiségeiben működött.

Az országos hírfű, jól felszerelt nyomda sértetlenül vésztele át a felszabadító harcokat. SZABÓ Sándornak, a volt Nemzeti Bizottság titkárnak közlése szerint, ő gondoskodott a nyomdai dolgozók mozgósításáról és a gépek emberi erővel való mozgatását biztosító munkáslétszámról. A nyomda üzembehelyezésének legnagyobb akadályát a villanyáram hiánya képezte. A *Heves Megyei Népiújságban* megjelent rövid ismertető cikkemre¹¹ a ma Londonban élő BALOGH Gyulának, — aki a nyomdában mint alkalmi fizikai munkás dolgozott, — címemre megküldött írásbeli visszaemlékezéséből tudjuk, hogy „a gépeket emberi erővel kellett hajtani, kézzel-lábbal. Az emberi munkaerőt minden reggel a város-házáról kértük és kaptuk, de voltak olyanok, akik napokig, vagy esetleg hetekig is ott dolgoztak . . . A munkásokat kétszer egy nap hozták. Reggel 8-9 óra körül és este 7-8 óra körül.”¹²

A nyomda állította elő a fasiszta rendszer teljes összeomlásáig az egri érsekség tulajdonában volt *Eger* c. lapot is. A Szent János Nyomda gazdag és változatos betűanyaggal rendelkezett, s meglehetősen papírkészlettel élte meg a felszabadulást.¹³

Teljesség kedvéért itt kell megemlítenem, hogy a felszabadulás utáni hetekben a nyomda fő munkáját, a Vörös Hadsereg részére, a már említett IVÁN nevű százados irányítása alatt, a röpcédulák készítése képezte,¹⁴ melyeket „már órákon belül szórtak is a szovjet repülőgépek a frontvonalak fölött . . .” Adatom van rá, hogy december közepe táján már Balassagyarmat környékéről hoztak magukkal hazatért egri katonaszökevé-

¹⁰ SZÉCSKÓ Károly egri könyvtáros szíves tájékoztatása nyomán KOVÁCS Gábornénak, az Archivum vezetőjének lekötelező adata.

¹¹ L. 8. jegyz.

¹² L. 6. jegyz.

¹³ L. 4. jegyz.

¹⁴ L. 4. és 6. jegyz.

nyek ilyen, egri Szent János Nyomdában készült és szovjet repülőgépekről leszórt röpcédulákat.¹⁵

Összehasonlító vizsgálat tárgyává tettem az *Új Hírek* és az *Eger* c. lap 1944. évi példányainak betűtípusait. Valóban egész sor betűféleség azonosságát sikerült a két újságban megállapítanom. SZABÓ Sándor arról tett említést beszámolójában, hogy az említett 110. gárdalövészadosztály propagandacsoportjának századosa egy mezőkövesdi nyomda betűkészletét is magával hozta Egerbe. Arról azonban az *Új Hírek* szedésénél és nyomásánál közreműködők nem tudnak, hogy ezt a betűanyagot ők Egerben felhasználták volna munkájuk során.¹⁶

Az *Új Hírek* példányainak alapszövegét kétféle betűtípussal szedték: a 3. számot (s feltehetően a még lappangó 1. és 2. számot is) valamivel nagyobb betűféleséggel nyomták, mint a 4—6.-ot. Ennek az lehet az igen valószínű oka és magyarázata, hogy az első időkben csak kevesebb szöveg elhelyezésére volt szükség, mint később. De egy-egy példány szedését is igen változatos, sokféle betűtípusból állították össze, a coloneltől a nagy ciceróig.

A gyakorlott egri nyomdászok az *Új Híreket* változatos tördeléssel készítették. Minden szám első oldalán, a 122 mm széles tükrön teljes szélességben végigfutó sorok találhatók. A hátoldal azonban már nem egységes: részben az első oldalhoz hasonló tördelés váltakozik két, egymás melletti 49-59 mm széles hasábal, illetve keretes közleménnyel.

Az *Új Hírek* csupán egyetlen lapból áll, természetesen kétoldali nyomással.

A lap méretében is változást hozott a 4. szám. A 3.-nál (s feltehetően az első kettőnél is) a cím: *Új Hírek*, azaz minden ékezet nélkül. E cím fölé, a lap felső szélére nyomtatott közismert szovjet felhívás pedig így hangzik: „Halál a német elnyomókra!”

A 4—6. számok címének szedése *Új hírek*-re (ékezetekkel!) változott, és a lap élén is új jelmondat kapott helyet: „Halál a német betolakodókra!”

A kis lap címe alatt balról a dátum (pl. Eger, 1944. december 16.), jobbról pedig a kérdéses példány megjelenési sorszámának megjelölése (pl. 4. szám) kapott helyet.

Itt említem meg, hogy minden példány hátoldala alsó szélén végigfutó lénia alatt van feltüntetve a lap kiadójaként „A Vörös Hadsereg Hírszolgálatá”.

Kétségtelenül jelentős kérdés az, hogy vajon ki, illetve kik írták a kis cikkeket a röplapújságba. SZABÓ Sándor arról tájékoztatót, hogy a Szovjet Távirati Iroda közleményei a szerkesztő kapitánytól származnak. A cikkek írói közül saját személyén kívül mást nem tud megnevezni, s az alkalmi tudósítók körét a mai utólagos kutatással sem sikerült bővítenem.

Az *Új Hírek* rendkívüli ritkaságára való tekintettel szükségesnek látszik a meglévő példányok részletesebb tartalmi ismertetése.

Az 1944. december 16-i 3. szám a Szovjet Távirati Iroda által 13-án és 14-én nyilvánosságra hozott hadijelentésével kezdődik, mely a magyarországi hadihelyzetről nyújt tájékoztatást.

A második oldalon a Nyugat-Európa fronteseményei cím alatt, a TASZSZ december 14-én Londonban kelt jelentése olvasható.

Vastag — mintegy — gyászkeretben kapott helyet egy német fasiszta gatzettről szóló rövid helyi híradás: „A december 12-i német terrortámadás eredménye; 33 halott és 87 sebesült. December 14-én temették el a szerencsétlen áldozatokat. A temetésen az érsek meleg, tartalmas beszédet mondott.”

¹⁵ BALOGH Gyula még néhány röpcédula szövegét is közli: „Adjátok meg magatokat magyarok! Ne harcoljatok a népek gyilkosainak oldalán!” „Menjete haza a családokhoz! Ne romboljátok saját hazátokat”!

¹⁶ L. 4. jegyz.

Halál a német betolakodókra!

ÚJ HÍREK

Eger, 1944 december 21

6. szám

A Szovjet Távírási Iroda jelenti:

December 19-án: Kassától keletre és délkeletre. Csak-szlovák területen az erős és hegyes telep akadálytalan előretörve csapatokat elfoglaltak **Davidov, Cakov, Baczkov, Dargov, Keresztur, Novomiszto, Szilvás, Szlanszka-Huta, Szharos, Nacásd**, helységeket és **Kolba** vasútállomást.

December 16-tól 18-ig e területen 2044 német és magyar tisztet és katonát ejtettünk foglyul.

Ugyanebben az időben csapatunk Kassától délre és délnyugatra Cseliszlóvákok területén a következő helységeket foglalták el: **Szenja, Perina, Alsó- és Felsőháno, Zsarnov, Turnava, Dvornyiki, Grgov, Szilica, Borszova és Miglec**, valamint **Turnava** vasútállomását.

Miskolctól északnyugatra ugyancsak Cseliszlóvákok területén elfoglaltuk **Králik, Mechi, Figa, Rumince, Veszta, Radanovec, Cakov, Hanava, Ivanyice, Zádor, Csiz, Lingartovec** és **Jéne** helységeket.

E területen csapatunk, csupán december 18-án 1600 német és magyar tisztet és katonát fogtak el.

Gyöngyösi től északra és északnyugatra magyar területen csak a **Ótházhuta, Alsóhuta, Hasznos, Tar, Mátraverébely, Sámsonháza, Nagybarbány, Lutzin és Nyiros**.

A másik frontszakaszról nincs különösebb jelenteni való.

A nyugateurópai front eseményei:

London, december 19. (Tass):

A szövetséges nevezett expedíciós hadseregének főparancsnoksága jelenti, hogy a szövetséges csapatok támadást kezdték **Liniča** korlatában **Wurma** és **Mahltern** ellen, hogy megsztítsák az ellenségetől.

Dillingen és **Saarlaatern** állítólag az akadályokat leküzde lassan haladnak előre. **Bitschau** közelében a szövetségesek ismét a **Maginot-vonal két makacsát** *széltől erőtlenítve* foglalták el.

Wissemburgtól északnyugatra két mérföldet haladtak előre és **Bundenthal**, valamint **Niederschläfenbach** német falvakat elfoglalták. **Kollmarctól** északnyugatra heves harcok folytak.

A felső Vogezeben újabb betöréseket értek el. A következő éjjel a legterő nehez harci köteleket a Balti-tengeren **Dinja** kikötőben hatáson át támadták az ellenséges hajóhadat.

Ia. ábra

Nyugat-Európa fronteseményei:

London, December 14. (TASS):

Amint hivatalosan közli, a szövetséges csapatok megfőrvé az ellenség erős ellenállását, **Jülich** és **Düren** térségében **Schopoven** városot megsztították az ellenséges erőkől.

Monschau térségében a szövetséges csapatok szintén erős előnyomatásban vannak. **Reigentől** keletre és délkeletre a szövetséges csapatok megsztították **Rollsbräuch** és **Simmerat** helységeket.

A szövetségesek legbőderje erős kötelekben támadta Nyugat-Németországot és Hollandia ellenséges katonai rőpönjait.

A szövetséges csapatok átkeltek a **Bliss** folyón. **Gabkirchenben** utcai harcok vannak. Metzben a szövetséges csapatok átkeltek a **Bliss** folyón.

A szövetségesek legbőderje erős kötelekben támadta Nyugat-Németországot és Hollandia ellenséges katonai rőpönjait.

A december 12-i német terrortámadás eredménye:

33 halott és 87 sebesült

December 14-én temették el a szerencsétlen áldozatokat. A temetésen az érsek meleg és tartalmas beszédet mondott.

Felfordulás Budapesten

Gőteborból jelentik: **Gőteboross** a lakosság mint a katonaság körében pánik uralkodik. A budapesti sződ követtséget hazaröndeltek. Több külföldi követtséget elköltöztettek a fővárosból.

Hivatalos közlemény

December 14-től kezdve Eger minden iskolájában és tanintézetében rendszeres tanítás folyik. A tanulók száma naponta növekszik.

Eger

Eger városra újra felelősi normalis arculatát. A lakosság, mely eddig a diákjába munkások újra munkáik után becsapódások és a német terrorbombázás miatt jűtöckébe rejtőzött, lassan elemérszökedik. Az élet mindjőbban visszatér a mindennapihoz. Az utcákon

A VŐRŐS HADSEREG HIRSZOLGÁLATA.

Ib. ábra

Meg kell említenem, hogy a német bombák egy része a Szent János Nyomda közvetlen közelében hullott le, ablakai egy részét is betörte, és több nyomdász könnyebb sérüléseket szenvedett.¹⁷ A szomszédos üzlet- illetve lakóház egy része pedig rombadőlt. Kétségtelenül ezeket a bombákat, a Vörös Hadsereg által eredményesen felhasználta, — rőpcédulákat és a kis lapot előállító — nyomdának szánták a német fasiszták. IVÁN kapitány „a bombázás után azonnal gyűjtés megkezdését indítványozta, és elsőként ő maga jegyzett az íven 100 pengőt.”¹⁸

A *Felfordulás Budapesten* című rövidebb híradás Göteborgból, a *Göteborgsposten* cikke nyomán, a magyar fővárosban uralkodó „borzalmas állapotokról” tájékoztat, mely szerint „úgy a lakosság, mint a katonaság körében pánik uralkodik,” valamint számot ad a külföldi követségek elköltözéséről is.

A *Hivatalos közlemény* címszó alatt olvashatjuk: „December 14-től kezdve Eger minden iskolájában és tanintézetében rendes tanítás folyik. A tanulók száma naponta növekszik.”

Az utolsó rövidebb hír, *Eger* címmel plasztikus képet fest a város újjáéledő életéről:

„Eger városa újra felveszi normális arculatát. A lakosság, mely eddig a becsapódások és a német terrorbombázás miatt a pincékbe rejtőzött, lassan előmerészkedik. Az élet mindjobban visszatér a mindennapihoz. Az utcákon újra jobban öltözött emberek sietnek irodájukba, munkások újra munkájuk után járnak, gyermekek iskolába sietnek, sőt egyes kereskedők üzleteiket is megnyitották.”

Az 1944. december 18-i 4. szám is a Szovjet Távirati Iroda által kibocsátott, s Magyarország területére vonatkozó hadijelentéssel kezdődik, s december 15-i és 16-i helyzetről nyújtva tájékoztatást.

A TASZSZ londoni irodájának december 15–16-i jelentése a nyugati frontról tudósít.

A második oldalon pedig egy *Magyarok!* című felhívás a német fasiszták hírhedt december 12-i egri bombázásának terrorjellegét fejtegeti és magyarázza. A kis cikk így fejeződik be: „Itéljetek, ki ellen visel háborút Magyarország „szövetségese”, az a hadsereg, amely áthurcolja fiaitokat és férjeiteket Németországba a „hazát” védeni. Ezek után tudjátok hol a helyetek és mi a teendőtok.”

A *Német bombák Egerben* című, több, mint két félhasábnyi colonel szedésű tudósítás pedig erről „a vérforraló aljasság” részleteiről számol be.

Az 1944. december 20-án megjelent 5. szám, a 17–18-i szovjet hadijelentés után, a londoni TASZSZ-iroda december 14-i (?) beszámolóját közli: *Hadműveletek Nyugat-Európában* címmel.

A második oldalon „a Vörös Hadsereg Legfőbb Parancsnokának, a Szovjetunió marsalljának, SZTÁLINNAK 1944. nov. 6-án elmondott beszédéből” publikál kivonatot: *Győzelem minden ütésben!* cím alatt. A híres kilenc csapásról szóló beszámoló 1944. januárjától októberéig foglalja össze a Vörös Hadsereg hadműveleteinek sikeres eredményeit a fasiszta haderők ellen.

E példány befejező cikkét, egy *Magyarok!*-hoz intézett agitatív-propaganda felhívás képezi: „Hitler-Németország elvesztette a háborút. A német-fasiszta hadsereg reménytelen, az összeomlás előtt áll. Segítsétek a Vörös Hadsereget! Siettetitek ezzel a német-fasiszta hadsereg összezúzását. Ezzel pedig közeledik az óra, amikor a háború magyar földön véget ér és a német rablókat végképpen kiűzzük országotokból!”

Az *Új Hírek* utolsó, 1944. december 21-én megjelent 6. száma a december 19-i szovjet hadijelentésről és az ugyanazon napi londoni TASZSZ jelentésről ad számot, *A Szovjet Távirati Iroda jelenti:* és *A nyugat-európai front eseményei:* címek alatt.

A második oldalon két félhasábnyi terjedelmű beszámoló Eger döntött címmel, a debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlésbe küldendő két küldött megválasztásáról tudósít.

Egy agitatív felhívás következik: „Magyar asszonyok! Magyar anyák! Férjeitek, fiaitok elpusztultak az áruló nyilasok miatt a magyarság ellen harcoló náci-németek oldalán. Ne ismerjétek kegyelmet a német bérencek és nyilasok itt maradt bandájával szemben!”

Az *Új Hírek* utolsó közleménye egy keretes értesítés formájában arról tájékoztatja az olvasókat, a lakosságot, hogy Igazság címmel új lap indul Egerben. A lapot a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front jelenti meg egyelőre hetenként kétszer. Az első ünnepi szám 4 oldalnyi terjedelemben, szombaton délután december 23-án jelenik meg . . .”

¹⁷ L. 4. és 6. jegyz.

¹⁸ L. 6. jegyz.

Egyébként az *Igazság* 1. száma technikai nehézségek miatt csak december 24-én tudott megjelenni.¹⁹

Az *Új Hírek* példányait természetesen ingyen terjesztették — SZABÓ Sándor szíves szóbeli közlése szerint, — elsősorban a frissiben megalakult Magyar Kommunista Párt helyi szervezetei révén, de a Vörös Hadsereg bizonyos mennyiséget auton, közelebb-távolabb (pl. Tiszanánára) is elszállított a lakosság körében való szétosztás céljából. Ezt erősíti meg a megyei pártarchívum birtokában levő példány is, mely Felsőtárkányról került elő.

Nem hagyható említés nélkül az a körülmény, hogy az *Új Hírek* időszakos röplap-újság megszületésébe és egy állandó helyi lap megjelenéséig való előállításába feltehetően bejátszott az a körülmény is, hogy 1944. december első napjaiban a megyében, Heves községben — nem távol Egertől! — állították fel a 2. Ukrán Front főparancsnokságát. Maga MALINOVSZKI marsall is Hevesen létesítette főhadiszállását.²⁰

A Vörös Hadsereg Hírszolgálatára által Egerben készítettett magyar nyelvű *Új Hírek* tehát meglehetősen friss híryanagával s aktuális cikkeivel minden kétséget kizáróan jelentékeny politikai szolgálatot tett a front elvonulása utáni nehéz napok és a demokratikus helyi erők (Magyar Nemzeti Függetlenségi Front) által csak későbbben kiadott lap, az *Igazság* első példányának megjelenése közti, vitathatatlanul súlyos problémákkal és gondokkal terhes, közel 20 nap alatt.

SUGÁR ISTVÁN

¹⁹ A Heves megyei Levéltár tulajdonát képező példány szerint.

²⁰ GRÚZ János: *Heves története*. Heves. 1969. 73. oldal.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Régi magyarországi nyomtatványok a Csáky család levéltárában. Alig van nagyobb levéltári iratcsomó, amelyben ne volnának könyvtörténeti adatok is följegyezve. Jelenleg a CSÁKY család kassai levéltárából akarok néhány hazai nyomtatványt bemutatni. A CSÁKY család kassai levéltárának két kötege csupa kisebb-nagyobb nyomtatvány, melyek közül nem egynek művelődéstörténeti értéke van.¹ A sorrendben először a RMK I–III. kötetébe tartozó adatokat közlöm.

1. 1639. Pozsony

Mercurius Rhetorico-Academicus; quem duodenorum ex vetustate oratorum corona stipatum, totidem Rev: Nobilibus, ingenuis, ac doctissimis artium et philosophiae Magistris, cum . . . Supremum Philosophici honoris Lauream, porrigente R. P. Stephano Gosztoni, . . . in alma Archiepiscopali, Societatis Jesu apud Tyrnavienses Universitate, consequentur; in applausum erigebant, Joannes Majtényi . . . , Alexander Szegner . . . , Michaél Marki . . . , Joannes Laszlófi . . . , Joannes Ormándi . . . , Lucas Kós . . . , Paulus Randeli . . . , Stephanus Podhradski . . . , Michaél Pogrányi . . . , Casparus Körmendi . . . , Academici Eloquentiae Studiosi. Posonii, Anno M.DC.XXXIX. Ívrét, A—H ív, a címlapon kívül 31 számozott lap, mind díszkeretben.

A nagyszombati egyetem bölcséleti doktorainak avatására készült díszkiadvány. Az új doktorokhoz intézett üdvözlő beszédet MAJTÉNYI János báró mondotta. A bevezető hatlábás, időmértékes vers után élőképekben megidéznek 12 ókori szónokot, ill. azok „árnyképét”, akik azután az új doktorok közül egyhez vagy kettőhöz címzett különböző versmértékű latin költeményt adnak elő citeraszóval.

A költemények szerzői a címlapon felsorolt szónoklattan-hallgató iskolatársak. SZEGNER és LÁSZLÓFI neve két költeménynél szerepel. Az utolsó, névvel nem jelzett, szerzője bizonyára KÖRMENDI.

Az avatás napja az egyetem naplója szerint² 1639. szept. 6. Az avatást GOSZTONYI István volt tanáruk végezte.³ A szokás szerinti szórakoztató műsorszámként föltette a kérdést: vajon emberi mesterséggel és ápolással válhatik-e az öreg fiatallá? Az új doktorok egyike részben megengedte, de ő cáfolta, s ezzel vidám perceket szerzett az esztergomi érseknek és a hallgatóság többi részének.

Az itt szükségű napló csak annyit mond még, hogy a vendégek meghívására két napot fordítottak. Bővebb a napló előadása május 23—24-én, amikor WESSELÉNYI

¹ Magyar Országos Levéltár (MOL) P 72, fasc. 649—650. A lapszámozás folytatólagos a kettőben.

² *Actuum Academicorum*. . . T. 17.: *Ephemerides seu diarii eventus*. . . Bp-i Egy. Kvtár Coll. Pray. XXX.

³ A napló kiérdemült tanárról beszél, de GOSZTONYI csak 33 éves volt, 1607-ben született.

Miklós 28 tanítványát avatta a bölcselet borostyánosaivá. Az avatásra földíszítették az akadémia udvarán fölállított színpadi emelvényt. A városi tanácsot nemcsak közösen hívták meg, hanem egyeseket külön is. Főntartott helyük volt az ünnepségen, és szokás szerint kesztyűket, kis könyveket és műsorokat osztottak szét közöttük (*chirotecis ac libellis chartisque distribui solitis honorati*).⁴

Meg kell még említenünk a díszkiadvány latin nyelvét. Manapság kevés ember értheti meg teljesen szavait és vonatkozásait. A szöveg közvetlenül a retorikahallgatóktól származik, de lehetetlen észre nem venni mögöttük a nagy képzettségű tanárt, aki elismerésre méltóan sokat tudott átadni tanítványainak. Neve Casparus Maximilianus ODERWOLFF. Az ember önkénytelenül is látni szeretné könyvét vagy jegyzetét, amelynek alapján tanított.⁵

A kiadvány lelőhelye: MOL P 72, fasc. 650, fol. 378—393.

2. 1640. Pozsony

Decemviri Caelites, Prima nascentis Societatis Jesu SIDERA, Orbis Atlantes, ... Doctissimorum suorum Nepotum, ... supremum in Archiepiscopali Societatis JESV Tyrnaviensium Academia Philosophiae triumphum ... agitantium; Archimunerario R. P. Nicolao Veselényi ... Ab ipso usque Caeli theatro ... expressi, Suggestente Mercurio Eloquenitae Praeside, A Rhetorices Tyrnaviensis Genio, et Ingenio ... Anno Salutis humanae M.DC.XL. Confirmatae Societatis Jesu, C. Academiae Tyrnaviensis, V. Posonii, Anno M.DC.XL. Ívrét, A—G ív, a címlapon kívül 26 számozott lap, az utolsó üres.

Ez is a nagyszombati egyetem bölcseleti doktorainak avatására készült emlékfüzet. A lapok itt is díszkeretben, a szöveg elején és végén díszítő metszet. A sajtóhibák kézzel gondosan ki vannak javítva. Ünnepi jelentőséget ad neki a Rend alapításának 100-ik, az egyetem főnállásának 5-ik évfordulója.

A tárgyat a százéves évforduló szolgáltatta. A füzet az avatandókhöz intézett ajánlás után rövid életrajzokban bemutatja a rend 10 kiválóságát, az alapítót és első társait, majd többnyire az életrajzból kiemelt jelmondatot egy-egy latin ódával világítja meg az új doktorok buzdítására. Az életrajzok sorrendje: Ignatius de Lojola, Petrus Faber, Franciscus Xaverius, Jacobus Lainius, Alphonsus Salmeron, Nicolaus Bobadilla, Simon Rodericius, Claudius Jajus, Joannes Codurius, Paschasius Broëtus. Az ódák szerzői a retorikahallgató iskolatársak, név szerint Franciscus CZIKULIN (3 óda), Petrus Stephanus SZENT-IVÁNYI (2), Andreas HORVÁT (3), Georgius SOMOGYI (2).

Az avatás vezetője WESSELÉNYI Miklós, W. Ferenc nádor testvéröccse. Az avatás napja CSERY József szerint⁶ aug. 12. Ugyanő felsorolja az avatandókat: ANDRASY Stephanus, BELICZAJ Georgius, CHERGHEŐ Georgius, HOLIK Michael, LÁSLOFI Petrus, MAGNOVICH Joannes, MEGYERI Gregorius, MENASAGI Nicolaus, MITUROVICH Daniel, MOKCHAY Andreas, PIPA Martinus, ANDREACZE Antonius. Összesen 12.

A *Litterae Annuae*ből⁷ megtudhatjuk, hogy PÁLFFI János gróf fia, Ferdinánd, szép

⁴ Ez az adat is mutatja, hogy régebben színesebb külsőségek közt folyt le a doktorrá-avatás.

⁵ A közvetlenül nyert benyomást megerősíti elogiumszerű életrajza. *Humaniora primum cum maxima facilitatis ac utriusque styli commendatione, tum vero Philosophiam cum pari ingenii ac iudicii, claritatis ac perspicaciae laude est professus ... Sziléziai származású, 33 éves korában halt meg hibás érvágás következtében 1647. jún. 21-én Bécs városában. Győrben, Nagyszombatban, Bécsben tanított: Lásd EK' Ab 142: Epistolae. Elogia Defunctorum, fol. 301.*

⁶ CSERY, Josephus: *Historia C. R. Scientiarum Universitatis Pestiensis*. II. fol. 50—51. Kézirat: EK G 163.

⁷ *Acta Jesuitarum in Hungaria*. Pars I. 306—307. MOL Filmtár C 205.

sikerrel megvédte a filozófiai tételeket, s utána mások is megtették a jubileumi évhez alkalmazkodó jelmondatok jegyében. (PÁLFFI neve valószínűleg tévedésből maradt ki CSERY névsorából.) A megvédendő 60 tétel jegyzéke MOKCHAY András nevével fennmaradt (RMK II. 559). Valószínűleg ugyanaz volt minden jelölnél; erre mutat az, hogy a címlapot képező metszete külön van belenyomtatva: Andrea Mokchai, Hungaro, &c. Megtudhatjuk még a *Litterae Annae*-éből, hogy az egyetem vezetősége a maga részéről az egyetem előadótermében 100 szegény megvendégelésével akarta emlékezetessé tenni az évfordulót, amelyen az idősebb atyák, a professzorok szolgáltak fel. (A hajléktalanokon és a szegények kórházán is segítettek.) Júl. 31-én színdarab volt a rendalapító életének bemutatására; LIPPAY Györgynek, az egyetem kancellárjának bőkezűségéből pedig nagyszerű tanulmányi jutalmakat osztottak.

Lelőhely: MOL P 72, fasc. 649, fol. 17—30.

Itt kell említenünk, hogy a megvédendő tételek nyomtatványa (RMK II. 599) nem nagyszombati nyomtatvány, ahogy azt SZABÓ mondja, hanem pozsonyi. Érvek: a) A nagyszombati kollégium évtörténetében 1648-ban föl van jegyezve, hogy a Pozsonyból áthozott nyomda ebben az évben kezdte működését (Typus hoc anno quem Posonio transtuleramus usui esse coepit);⁸ b) Ha a díszesebb kiadványt, a tételeket, Nagyszombatban tudták készíteni, az egyszerűbbet is ott készítették volna (az avatási ünnepség emlékfüzetét); c) A pozsonyi nyomtatvánnyal való összehasonlítás eredménye: Az RMK II. 559-ben a díszkeretek elemei ugyanazok, mint a Pozsonyban készült *Decemviri Caelites*-ben. Az előszó előtti metszet (a rend címere angyalokkal) és annak elhelyezése ugyanaz. Az álló nagybetűk egész abc-je, a dőlt kisbetűk, a kettős betűk (et, us, si, et, as, is) teljesen ugyanazok, egyben jellegzetesek. — Actum Tyrnaviae a tételek végén csak annyit jelent, hogy a tételek megvitatása, az ünnepélyes egyetemi aktus, Nagyszombatban történt, nem pedig hogy ott nyomták. A címlapról hiányzik a nyomdahely, mert az külön lapra nyomott metszet.⁹ (Köszönet az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárnak, hogy az összehasonlítást lehetővé tette.)

3. 1651. Lőcse

Themistocles ac Theseus Heroes fortissimi Honori Illustrissimi Comitibus Domini Stephani de Csak ... ab Illustrissima, Generosa, ac Nobili Juventute Gymnasii Seepusinesis Genethliaci loco Symbolice repraesentati Anno 1651. (Leutschoviae, Brever) 4-rét, 4 lap keretdíszszel.

Iskolai színdarab műsora, csak tartalom, a szereplők névsora nélkül. Előadták a szepesváraljai gimnáziumban CSÁKY István gróf születésnapjára két részben 4 + 5 jelenettel. Az első rész végén Pannonia géniusza örvendve adnak tisztességet a jelen napnak, oszlopot állítanak a nagy pártfogónak, s mivel úgy vélik, hogy a haza támasza lesz, rábázzák orszáruk címerét.

A nyomdahely és nyomda nincs feltüntetve. HOLL Béla: *Ismeretlen régi magyar iskolai nyomtatványok* c. cikkében¹⁰ az 1649—1651. évekről ugyanennek a gimnáziumnak 7 ünnepi műsorát mutatja be; ezek mind Lőcsén a BREVER-nyomdában készültek. Ez eleve valószínűsíti, hogy a jelen műsor is ott készült. Össze is hasonlítottam. A keretdíszek, a jellegzetes vonalas záródísz (azonos hiányosságokkal!), egyebek nyilvánvalóvá teszik a nyomda azonosságát.

Lelőhely: MOL P 72, fasc. 650, fol. 476—477.

⁸ Uo. Pars II. 5.

⁹ A tévedést SZABÓ Károly könyvéből átveszi *A kir. magy. Egyetemi Nyomda története 1577—1927.* c. munka (Bp. 1927. Szerk. CZÁKÓ Elemér) a 37—38. lapon, sőt a megvédendő tételekből bölcséleti könyvet csinál, s MOKCHAYT megteszi annak szerzőjévé.

¹⁰ *Magy. Könyvszemle* 1966. 168—176. l.

4. 1654. Lőcse

Zodiacus Genethlius, quem Illustrissimo Comiti Domino Dn. Stephano de Csak ... Illustrissima, Magnifica, Generosa ac Nobilis Juventus Gymnasii Scepusiensis Societatis JESU repraesentavit die 26. Decembris Anni 1654. (Leutschoviae, Brever) 4-rét, 4 lap, az előzőhöz hasonlóan színes papírkötésben.

Mint az előző, ez is iskolai színdarabról tudósít a szepesváraljai gimnáziumban, annak műsora az előadás tartalmával és a szereplők névsorával. Jelképes színdarab volt 5 felvonásban 10 jelenettel a CSÁKY család dicséretére, ill. CSÁKY István nevenapjára.

A nyomdahelyet és nyomdát itt is csak összehasonlításból tudjuk meg. A jellegzetes záródísz itt hiányzik, de egyebek ismétlődnek, mint a lőcsei BREVER-nyomda egyéb termékeinél, tehát a nyomda azonos.

Lelőhely: MOL P 72, fasc. 650, fol. 474—475.

5. 1668. Kassa

I. N. J. Exercitatio Politico-Juridica, De Imperio ...

Ismert mű: RMK II. 1133.

Lelőhely: MOL P 72, fasc. 650., fol. 369—377.

6. 1641. Nürnberg

Quod Reipubl. Christianae bono fiat! Fasti sive Calendarium ... In Annum Aerae Christianae Vulgatae M.DC.XLI. Verae M.DC.XLIII. ... Historiis utilissimis jucundissimisque illustratum, Opera Davidis Froelichii, Sac. Caes. Reginaeq; Majestatis per Hungariam Mathematici. Prostat Noribergae, apud Wolffgangum Endterum, Bibliopolam.— 4-rét, A—D ív, 32 számozatlan lap.

A naptárt a címlap versoján CsÁKY István grófnak ajánlja a szerző. Ez is magyarázza megmaradását. Még mindig közöl ónaptárt és római naptárt. — A naptári rész és a *Historiolae per Saturam* (*Chronologia Bellorum memorabilium*) után új címlap, új ívszámozás (tehát új könyv?):

Prognosis Astromantica, eaq; Catholica in Annum ... M.DC.XLI. Qua impendentes istius Anni Tempestates aliosq; ex influxu coeli eventus ob oculis mortalium perspicue proponit, & Historicis flosculis eodem illustrat Auctor David Froelichius ... Prostat Noribergae, apud Wolffgangum Endterum, Bibliopolam. M.DC.XLI. 4-rét, A—C ív, 24 számozatlan lap. Az előző résszel együtt 56 lap, ill. 28 levél.

Az itt leírt naptár az ötödik 1641-es naptár a szerzőtől. (Lásd RMK I. 712: Csepreg. I. 717: Kolozsvár. III. 1564: Boroszló, német. III. 1582: Nürnberg, de német.) A naptárban szereplő ENDTER Farkas könyvkereskedő bizonyára őse annak az ENDTER Márton bécsi könyvkereskedőnek, aki legalább 1705—1706-ban élénk és kölcsönös üzleti összeköttetésben állott a nagyszombati egyetemi nyomdával.¹¹

Lelőhely: MOL P 72, fasc. 650, fol. 398—425. Uo. 2-ik példány is: fol. 426—453.

7. 1658. Bécs

Anagrammatismus Onomastico-Genethliacus ...

Viennae Austriae, Typis Joannis Jacobi Kürner, Infer. Aust. Typogr. (15. Nov. 1658.) A szerző az utolsó lap szerint Daniel Klesch von Iglo auss Vngarn. Ívrét, A—B ív, de csak A2 jelölve, 8 lap.

A verses Praefamen végén a szerző magyar nemesnek, császári koszorús költőnek, a művészetek és bölcelet doktorának írja magát. Időrendben ez az 5-ik ismert munkája.

¹¹ MOL E 152. Acta Jes. irreg. B 418, fasc. 10, fol. 79—85. és 101—104.

A mű tartalma: hódoló versek I. LIPÓT nevenapjára, 1658. nov. 15-re. A versek meg vannak tüzdelve kronosztikonokkal és anagrammákkal, a betűk fölcseréléséből adódó szavakkal. (Pl. LEOPOLDUS változatai: PELLO DUOS, PLUS DOLEO, EDO PULLOS, LUDES POLO. A változatoknak kis versikékkal ad értelmet.) A 8 lapból 7 latin, az utolsó német, a befejezés magyar kronosztikon: AZ MI ISTENVNEKNEK DICZŐSSEGE LEGYEN.

Lelőhely: MOL P 72, fasc. 650, fol. 394—397.

Ezek lennének az 1711 előttiék. Azonban a magyar könyvírás és könyvnyomtatás nem szűnt meg 1711-ben. Azért szeretnék még néhány nyomtatványt elsorolni, amelyek ma ugyanolyan távoliak tőlünk, mint SZABÓ Károly idejében az 1711 előttiék.

A legelső a lőcsei BREVER János költséggel kiadott *Házi és úti új kalendariom 1736-ra magyarul* (PETRIK II. 314.). Zsebkiadás, csak 10 cm magas. A—E ív, 40 számozatlan levél. Címéhez képest közli a postakocsi viteldíját is különböző viszonylatokban. (fol. 217—269.)

Nomina victorum in arena literaria Anni M. DCC. XLIV: a kassai egyetem (In Alma Episcopali Universitate Cassoviensi) alsó tagozatának 1744-es jutalmazottai gr. CSÁKY Antal bőkezűségéből. Minden tárgyból a 3 legjobb kapott jutalmat (itt-ott csak egy vagy kettő), de föl van tüntetve azok neve is (egy-egy tárgynál általában 7 személyé), akik tanulmányi eredményükkel legjobban megközelítették kitüntetett társaikat. 69 jutalmazott és 200 megközelítő neve szerepel. Természetesen ugyanaz a tanuló több tárgyból is kaphatott jutalmat vagy lehetett megközelítő. A jegyzék szerint a tantárgyak száma osztályonként 6-6-6-5-5-4. A történelem és hittan minden osztályban szerepel. (fol. 178—179.)

Latin fali naptár 1753-ra, melyet a kassai egyetem (universitas) pedellusa, PERESZLÉNY József adott ki az egyetem tanárainak névsorával (fol. 173).

XIV. *Benedek írata az esztergomi érsekhez 1753. szept. 1-én*, melyet LANDEKER Mihály János 1754-ben Pozsonyban magyarul kinyomatott. Tartalma: az ünnepek számának csökkentése (fol. 205—206).

„Haviszent”-kép Nagyszombatban 1755-ből (fol. 99).

A kassai Mária-társulat halottai 1756—1757-ben, négy nyelvű imával, 16,8 × 26 cm-es metszettel (fol. 169).

Kalatai Ferenc által nyilvánosan megvédendő hittudományi tételek a kassai egyetemen 1757-ben (fol. 186).

Ehhez a négy kassai emlékhez kiegészítésül megemlítem, hogy az ESTERHÁZY család tatabányai és csákvári levéltárában, MOL P 200, rsz. 12, fasc. 25, n. 14. alatt található a kassai nemesi konviktus napirendje az 1760-as évek táján.

A híres jezsuita patikák 3 gyógyszeréről is van nyomtatvány a CSÁKY-levéltárban. *Kurze Beschreibung wie der Balsam des Patris Alexandri zu brauchen seye*. Tyrnau, egyetemi nyomda 1764 (fol. 181—184). — *A' bujdosó sár-viznek, avagy sárga epének kütakarítására szolgáló ritka pornak fogatos hasznai*. Eger, 1773 előtt (fol. 199). — *L'EAU de l'Empire, seu Agriensis aqua Apoplectica*. Ereje és tulajdonsága a' Guta útés ellen-való viznek. Eger, 1774? (fol. 196, németül f. 121).¹²

Van még sok más magyarországi nyomtatvány a CSÁKY család levéltárának említett két kötegében (*Hóld mezei Berei Farkas András műveinek jegyzéke 1810-ből*, fol. 281—298; *Karats Ferenc betűmintái 1792-ből*, fol. 216; *Az Esztergomi Keserű Mineralis Viz-ről*, fol. 189—191), az én figyelmemet főként az elsoroltak keltették föl.

Bár cikkemet az RMK érdekében írtam, mégis érdemesnek találom néhány külföldi nyomtatvány megemlítését, hiszen a *Magyar Könyvszemle* külföldi olvasókra is számít.

¹² A Theriaca Andromachi Senioris gyógyszert Nagyszombatban is készítették (vö. EK Coll. Pray XXX, 1639. jan. 14. és 20.), de a gyűjteményben csak a velencei Alla Testa Doro (Aranyfej)-gyógyszertár ajánló irata található (fol. 200—201).

1642-ből megvan a gráci egyetem kiadványa, a doktorráavatás előtt nyilvánosan megvédendő filozófiai tételek: *Philosophia Tripartita*. Alakja szerint ívrét lenne, de A—E íveihez 8-8 lap tartozik. A 4 lapot lefoglaló címlapon és ajánlásán kívül 40 számozott lapja van. Külsőleg nagyon hasonlít a nagyszombati egyetem hasonló célú füzetéhez (fol. 521—542). — 1643-ból a bécsi egyetem nyomtatványa 3 hittudományi doktor avatására: *Domus Sapientiae*. Ívrét, A—F ív (az utolsó csak fél), 22 számozatlan lap. KLINGENSBERGER Márton dékán volt az avató. Az egyik új doktor magyar: CHÖRGÖ György. A kis munka prózai és verses szövegének összeállításában a 13 külföldi retorikahallgató mellett bizonyára része volt a 14-ik ákosházi SÁRKÁNY Jánosnak is, mivel azonban a szerzők részesevése nincs föltüntetve, nem sorolhatjuk a magyar szerzők művei közé (fol. 510—520). — 1725-ből augsburgi nyomtatvány: *Triumphus novem saeculorum Imperii Romano-Germanici*. A német császárok és királyok története századonként 800-tól 1725-ig. Legalább ZSIGMONDTól, I. FERDINÁNDTól magyar érdekű is. Az 1700-as kiadás szerzője Antonius BÖMER. Óriási alakú: 30×43 cm (fol. 335—349). — Érdekes a francia forradalom 2-ik évének naptára 1793—1794-re (1793. szept.—1794. aug.). Egymás mellett van a régi naptár és a tíznapos „hetekből”, harmincnapos hónapokból álló forradalmi naptár az új elnevezésekkel (fol. 141). — Van 3 krakkói nyomtatvány: 1638-ból és 1643-ból országgyűlési határozatok: *Constitucio Seymv* (fol. 480—509 és 3—16), 1644-ből Cecilia Renata királynő temetésére gyászvers az egyetem részéről: *Lampas extincti loco sideris aeternum in Capitolio immortalitatis arsura*. Ívrét, A—G ív, 27 számozatlan lap (fol. 543—556). Még Dániáról is van: *Epitaphium Regni Daniae Agonizantis ejusque inopinata convalescentia et generosa resurrectio a tumulo M.DC.LX*. (fol. 154—157).

Amennyire sajnáltnivaló, ha régi nyomtatványainkból csak címet vagy még azt sem tudunk bemutatni, annyira örvedetes, hogy még most is előkerülnek ismeretlen, le nem írt nyomtatványok. Céлом a pótláson kívül az érdeklődés fölkeltése és példaadás a törődés vállalására, ha mód nyílik rá.

HOLOVICS FLÓRIÁN

Pathai István „Parázna Babillon.” c. polemikus művének állítólagos 1619. évi kiadása. Könyvészetünk e névtelenül megjelent, de nyilván PATHAI István által szerzett munka 1626. évi pápai és 1671. évi sárospataki kiadását (RMK I. 557, 1125.) tartja számon. THURY Etele azonban határozottan állítja, hogy a kérdéses könyv első kiadása már jóval előbb, 1619-ben megjelent SZEPESVÁRALJAI BERNHARD Máté könyvnyomdájában Németújvárott.¹ A hivatkozott forrás PATHAINAK Veszprémből KANIZSAI PÁLFI János pápai lelkészhez 1619. máj. 19-én írt levele, melyben megemlékezik a nevezett nyomdásznak átadott kéziratáról (*Scotodulos és Diofanés beszélgetései*), s barátja közbenjárását kéri a kinyomtatásnál mutatkozó halogatás megszüntetéséhez. Kifejezi még azon kívánságát is, hogy a nyomdász a könyvből, elkészülte után gondosan kössön be 25 példányt, s azt barátai és pártfogói közt való szétosztás végett hozza el személyesen a körmenői zsinatra (megtartatott ez évi aug. 24-én).² A könyv kinyomtatása azonban továbbra is késétt, ezért PATHAI 1619. júl. 31-én újból KANIZSAI PÁLFIHOZ fordul, hogy tudakolja meg a nála megforduló BERNHARD Mátétól ennek okát. Ezúttal már kifejezést ad azon balsejtelmének is, hogy a nyomdász halogatását — dacára a németújvári földesúrtól, BATTHYÁNY Ferenctől nyert engedélynek — mások által való befolyásoltatása váltotta

¹ THURY Etele: *A dunántúli ref. egyh. kerület története*. Pápa, 1908. 201—202. l.

² FABÓ András: *Codex evangelicorum utriusque confessionis in Hungaria et Transylvania Diplomaticus*. Pest, 1869. 200—201. l.

ki.³ Amint látható, PATHAI levélbeli megnyilatkozásai csak a BERNHARD Máténak átadott kézirat kinyomtatásának késedelmét illetik, de a legcsekélyebb támpontot sem nyújtják annak leszögezésére, hogy a kérdéses mű 1619-ben valósággal meg is jelent. Így THURY megállapítása végeredményben csak feltételezésen alapul, melyet azonban utóbb ZOVÁNYI Jenő is magáévá tett.⁴

A THURY—ZOVÁNYI-féle feltételezéssel szemben tartózkodást követel nemcsak az a körülmény, hogy az állítólagos 1619. évi kiadásból nem maradt fenn példány, hanem az a megszívlelendő momentum is, hogy a könyv tényleges megjelenésének PATHAI KANIZSAI PÁLFI Jánossal folytatott további levelezésében nincsen semmi nyoma, s a kortársaktól sem maradt reánk erre vonatkozó pozitív nyilatkozat. Ha PATHAI műve 1619-ben valósággal megjelenik, a PÁZMÁNY Péter irányításával előrehaladott stádiumban levő hazai ellenreformáció nagyon hamar reagált volna annak a katolikus egyházat kíméletlenül támadó fejtegetéseire. Hogy az 1626. évi pápai kiadásban került első ízben a nyilvánosság elé PATHAI könyve, mutatja PÁZMÁNYnak egy egyidejűleg megjelent művében olvasható reflexiója: „minap név nélkül nyomtatának Pápán egy könyvecskét és Parázna Babylon mezeitelensége Tükörének nevezék.”⁵ A legtekintélyesebb katolikus világi vezető, ESTERHÁZY Miklós nádor pedig, mielőtt tudomást szerzett az ominózus könyv szerzőjének kilétéről, nyomban fenyegetően lépett fel PATHAIVAL szemben.⁶ A reakció mutatja, hogy PATHAI könyve nem 1619-ben jelent meg. Elképzelhetetlen ugyanis, hogy ez a polemikus kiadvány a magyarországi ellenreformáció képviselőinek éber figyelmét éppen a Dunántúlon hét éven át elkerülte volna.

Arról lehet tehát szó, hogy a mű kiadása 1619-től 1626-ig húzódott. BERNHARD Máté németújvári működése alatt nem mert e rendkívül kényes természetű írás kinyomására vállalkozni. Alkalmasint szerepe lehetett ebben Németújvár urának, BATTHYÁNY Ferencnek is, aki a PATHAINAK korábban biztosított hozzájárulása ellenére, miután behatóbban megismerte a kézirat tartalmát, maga is a kiadás ellen nyilatkozott. A fordulat végül is Pápán következett be. BERNHARD Máté 1624 táján ide helyezte át műhelyét,⁷ PATHAI István pedig 1626 júniusában idevaló lelkész lett. A rendkívül energikus PATHAINAK személyes befolyásával végre sikerült BERNHARDOT a mű kinyomására rávennie. A legrosszabbkor! ESTERHÁZY Miklós nádor ugyanezen évben lett Pápa városának földesura.⁸ PATHAI helyezte a könyv miatt nemcsak Pápán, hanem magában a Dunántúlon is tartahatatlanná vált, s végül is jónak látta szülővárosából a bihari Belényesbe távozni, annál is inkább, mivel a BETHLEN Gábor felkelése idején Veszprémben viselt dolgai amúgy is még egy másik, nem kevésbé jelentős személlyel hozták ellentétbe, mint ZICHY Pál győri vicegenerális.⁹ Fentiek ismeretében THURY és ZOVÁNYI feltételezését PATHAI polemikus műve 1619. évi megjelenéséről bizvást elvethetjük.

KATHONA GÉZA

³ *Magyar Prot. Egyh. történeti Adattár. IV. köt.* Budapest, 1905. 76. l.

⁴ 1940-ben megjelent lexikális Cikkei szövegéhez fűzött kézirat javításában.

⁵ *A Szentírásról.* Bécs, 1626. 4. l. RMK I. 552.

⁶ THURY Etele I. m. 203. l.

⁷ TÓTH Lajos: *A pápai főiskolai könyvnyomda története.* Pápa, 1939. 5—8. l.

⁸ TÓTH Endre: *A pápai ref. egyh. története.* Pápa, 1941. 61. l.

⁹ KATHONA Géza: *Pathai István püspök és Zichy Pál kapitány.* Református Egyház. 1963. 47—48. l.

FIGYELŐ

Tevékeny humanizmus.* A párizsi Bibliothèque Nationale volt igazgatója — ma az Unesco könyvtárvezetője — Julien CAIN tiszteletére összeállított ritka becses kiadvány két kötete majd 800 oldal terjedelmű, illusztrációit Marc CHAGALL készítette. A művészeti és irodalmi tanulmányokat tartalmazó gyűjtemény a következő fejezetekből áll: *Evokációk és emlékek, Irodalom, Művészet és történelem, Könyvtárak, A könyv története, Tanulmányok és utazások.*

Az előszót Étienne DENNERY írta, a Bibliothèque Nationale jelenlegi főigazgatója. Az egyetemi élet hagyományait követve született meg ez a munka Julien CAIN barátainak és régi munkatársainak kezdeményezéséből; neki ajánlják, mint igaz barátságuk és hűségük tanúbizonyságát. „Megtisztelő feladat bevezetni ezt a művet, mely oly híven tükrözi annak az embernek a széles kultúráját és gazdag érdeklődési körét, akinek tiszteletére született” — írja DENNERY.

Irodalom, művészet, történelem, utazások — valóban mindezekkel foglalkozik Julien CAIN. Természetes azonban, hogy elsősorban a könyvtár ügye, s ezen belül is főként a nemzeti könyvtár foglalta le leginkább tevékenységét. De számos szervezet, melyek működésében nagy segítséget nyújtott (Leváltárosi Főiskola, Történelmi Bizottság, Múzeumok Tanácsa, Irodalmi Alap, rádió-televízió, Történelmi Emlékbizottság, Unesco — hogy csak néhányat említsünk), tanúskodnak arról az állhatatos érdeklődésről, melyet ez a szenvedélyesen dolgozó ember mutatott mind a múlt, mind pedig a legújabb ismeretek iránt. Guillaume BUDÉ születésének ötszázadik évfordulóján Julien CAIN-t mint a jelenkori humanizmus, a tevékeny és alkotó humanizmus „fejedelmét” köszöntik.

M. DENNERY beszámol röviden Julien CAIN életútjáról: az első világháborúban a Becsületrend tulajdonosa, a második világháborúban a náci foglya, buchenwaldi deportált. Csodálatraméltó nyugalommal és türelemmel túri a balsorsot. S mikor a tragédia lezárul, szerényen visszatér a rue Richelieu-be, ahová tizenöt esztendővel azelőtt nevezték ki főigazgatónak; újra megtalálja régi munkatársait, és dolgozni kezd, a múlthoz való hűség és a jövőbe vetett hit szép példáját mutatva.

Ritkán láthat az ember ily gazdag életet, mint az övé. Több, mint harminc éven át vezette a francia nemzeti könyvtárt, de ez nem „hivatal”-t jelentett számára: rendkívül tevékeny közvetítő volt a hatóságok egyrészről, másrészről az írók és a művészek között.

A tanulmánykötet felidézi Julien CAIN személyiségét és művét egyaránt.

Találunk itt eredeti tanulmányokat, melyeket munkatársai, tanítványai, barátai írtak, akik közül nem egy híres emberré lett; különböző írásokat olyan témakörökből, melyek a könyvvel, a könyvnyomtatással, a művészetekkel, a tudománnyal vagy a történelemmel általában foglalkoznak.

* *Humanisme actif. Mélanges d'art et de littérature offerts à Julien Cain.* (Publ.: André MASSON.) Lithographie de (Marc) CHAGALL. Eauforts d'André Dunoyer de Segonzac. Paris, 1968. 1—2. Vol.

E rövid recenzió keretében nem törekedhetünk az egész könyv bemutatására; az első, *Évocations et souvenirs* című részben Jean ADHÉMAR (*Expositions et inspiration littéraire*), a Bibliothèque Nationale metszettárának vezetője, méltatja Julien CAIN érdemeit: ő kezdeményezte és teremtette meg azt a sajtósági kiállítási formát, melyet külföldön „type Bibliothèque Nationale”-nak neveznek. Ezek a kiállítások nagy alkotókat vagy jelentős szellemi áramlatokat mutatnak be, s fontos szerep jut a képzőművészeti alkotások számára is — mindez új elemekkel gazdagította az irodalomtörténetet (például BALZAC-, ZOLA-kiállítás vagy a BAUDELAIRE-kiállítás, *Inspirations plastiques des Fleurs du mal*); a „type Julien Cain”-kiállításoknak nagy visszhangja és hatása volt Franciaországban és a külföldön egyaránt.

Robert-Henri BAUTIER, a Levéltárosi Főiskola professzora a Könyvtári Központhoz tartozó „Tudományos és Történelmi Kutatások Tanácsa” (Comité des travaux historiques et scientifiques) húszesztendősi tevékenységéről (1945—1965) írt beszámolójában méltatja M. CAIN szerepét; Albert LAPRADE építész *Julien Cain Batisseur* („Építető”) című írásában Julien CAIN-nek a könyvtári épületek modernizálásért folytatott eredményes harcáról számol be. „Az olvasók, akik a század eleje óta látogatják a francia könyvtárakat, és különösen a Bibliothèque Nationale-t, képesek igazán megérteni, hogy milyen nagy hálaival tartoznak Julien Cain-nek” — írja.

Paul POINDRON *Egy irányító szerv születése (Naissance d'une direction — Direction des bibliothèques)* címmel ír a franciaországi könyvtárakat összefogó Könyvtári Központról, melynek megszűlésében Julien CAIN ugyancsak jelentős szerepet vállalt.

Hetvenöt különböző témákkal foglalkozó tanulmányait találjuk a két gazdag kötetben — lehetetlen feladatra vállalkoznánk tehát, ha az egész művet lelkiismeretesen, arányosan kísérelnénk meg bemutatni. Így tehát inkább a százaz felsorolást kell alkalmaznunk, de itt is — a dolog természetéből adódóan — csak a szubjektív válogatás marad, hiszen mind a hetvenöt szerzőnek még csak neve sem fér bele egy rövid ismertetés keretei közé.

Az *Irodalom* címet viselő fejezet szerzőinél néhány, számunkra jól ismert névvel találkozunk: JEAN CASSOU, ETIEMBLE, Edgar FAURE, Henri GUILLEMIN, Gaetan PICON, Pierre VAILLANT, André MAUROIS *La littérature a-t-elle un avenir?* (Van-e jövője az irodalomnak?) címmel írt érdekes tanulmányt, mely csupa kérdőjellel kezdődik. A civilizált országok minden házában — írja — lehet könyveket találni, minden országban vannak könyvtárak. Miért? Mi az oka annak, hogy a küszködő, szenvedő, személyes drámákat élő embernek szüksége van fiktív drámákra? Egy teljesen átalakuló világban, az új technika világában lesz-e szükség irodalomra? Így sorjáznak egymás után a kérdések. Végül megállapítja MAUROIS, hogy a társadalmi élet új feltételei, a tömegek kulturáltságának növekedése, az új technika új irányt jelöl ki az irodalom számára, az új korszaknak megfelelő irodalmat, de amíg lesz társadalom, s bármilyenek legyenek is a társadalmi formák, addig szükség lesz irodalomra is. Ez az irodalom szüntelenül fejlődni fog, de a nagy írók nagy írók maradnak. SHAKESPEARE, BALZAC, TOLSZTOJ, PROUST műveinek 2000-ben, sőt 3000-ben is lesznek olvasói, feltéve, ha lesznek emberek még, olyanok, akik gondolkoznak. A jövő irodalma nem törli el a múlt irodalmát; meg fogja hosszabbítani annak életét — így zárja tanulmányát MAUROIS.

A *Művészet és történelem* fejezet szerzői közül néhányat említenénk: Marie-Madeleine GAUTHIER, Pierre MAROT, Pierre VERLET. S a témák közül néhány: a napoleoni ikonográfia kezdetei, a versailles-i bronzbútorzat, vagy a zenével kapcsolatos *Claude Debussy, Ernest Chausson és Henri Lerolle* című tanulmány tanúsítják a fejezet szétágazó tematikájának gazdagságát.

A könyvtörténeti fejezet több érdekes, eredeti témát tárgyal, például Louis DESGRAVES tollából *Les manuscrits de Montesquieu conservés à la Bibliothèque municipale de Bordeaux*

(A bordeaux-i könyvtárban őrzött Montesquieu-kéziratok), vagy a *Le remerciement au roy de Molière, 1663* című tanulmány, melyet Erwana BRIN, a párizsi Bibliothèque Nationale munkatársa tett közzé. A bőven jegyzetelt tanulmányt MOLIÈRE köszönetének facsimiléje teszi még érdekesebbé.

Gazdag a könyvtárakkal foglalkozó rész is, melyben a különböző tanulmányok alapvető könyvtári-könyvészeti kérdéseket dolgoznak fel: könyvtárépítés, Madame DU BARRY olvasmányai, Charles MALHERBE — a zene mecénása, nemzeti könyvtári katalógusok, a külföldi irodalom bibliográfiája Moszkvában — hogy csak néhányat említsünk. S a szerzők között például: Jean BLETON, a francia Könyvtári Központ vezetője; Suzanne BRUNET, Marie-Therèse DOUGNAC, Suzanne HONORÉ, Therèse KLEINDIENST, Elisabeth LEBEAU, Jacques LETHÈVE, Roger PIERROT — a párizsi nemzeti könyvtár tudományos munkatársai, illetve egy-egy különgyűjtemény vezetői; Agnès JOLY és Jacques LEVRON — a versailles-i dépotkönyvtár munkatársai.

A *Tanulmányok és utazások* című, utolsó fejezet öt tanulmányt tartalmaz. Egyikük szoroson könyvtári vonatkozású, Henry CORBIN egyetemi professzor írta *De la bibliothèque nationale à la bibliothèque iranienne* címmel.

Az első fejezet zárócikkét Jules ROMAINS, a francia Akadémia tagja írta *Julien Cain, az ember* címmel. Több, mint negyven éve annak, hogy megismerkedtek B. CRÉMIEUX közvetítésével — írja. Ízlésük sok mindenben egyezett, az irodalom szeretetében, a szellemi dolgok iránti tiszteletben. J. ROMAINS a közös emlékek felidőzésén keresztül mutatja be J. CAIN vonzó, szerény egyéniségét, rendkívül alapos és mély tudását, kiváló jellemét. „Az a benyomása róla az embernek, hogy mindig kész számolni mindennel az életben, ami előre nem látható, ami leküzdhetetlen, ami megoldhatatlan.” A szemérmes líraisággal felvázolt portrét így zárja Jules ROMAINS: „Röviden szólva, úgy tekintek Julien Cain-re, mint egyikére azon kevés bölcseknek, akik még élnek, egy olyan korszakban, amikor szinte minden ellentétesnek tűnik a bölcsességgel.”

MARKOVITS GYÖRGYI

Stummvoll — Emlékkönyv¹. 1967-ben, 65 éves korában nyugdíjba vonult az Österreische Nationalbibliothek főigazgatója, a magyar szakemberek körében is előnyösen ismert, magyar vendégeinek mindig segítőkész Josef STUMMVOLL, aki jellegzetes megtestesítője a modern idők egyik új típusának, a nemzetközi könyvtárosnak. Már ekkor megkezdődtek előkészületei ennek a szokatlanul nagyszabású, két vaskos kötetben, pompás kiállításban megjelent díszalbumnak, hogy még egy maradandó emléket állítson a könyvtárosnak, a szervezőnek és embernek azok mellé az alkotások mellé, amelyeket ő páratlan aktivitással és tehetséggel egy munkás emberöltő folyamán a világ nem egy táján létrehozott. Az osztrák illetékes hatóságok, könyvtári szervek, továbbá könyvtárosok Ausztriából és a világ minden tájáról összefogtak ennek a nagyszerű emlékkönyvnek megalkotására. Az érdemes szerkesztőknek így is három évi munkájukba került, amíg e nagy vállalkozás technikai akadályait le tudták küzdeni. Az eredmény viszont, amit most letettek a szakemberek asztalára, szinte mintaképe lehet egy tökéletes emlékkönyvnek.

A mű szerkezete a következő: az első helyen áll KOLB professzornak, a Nationalbibliothek baráti egyesülete elnökének ajánlása, amelyet a szerkesztők előszava követ. A tartalomjegyzék után, amely pontosan megadja a 99 szerző tanulmányainak címei

¹ *Festgabe Josef Stummvoll dargebracht von seinen Freunden und Mitarbeitern.* Im Auftr. d. Gesellschaft d. Freunde d. Österr. Nationalbibliothek. Hrsg. v. Josef MAXERHÖFER u. Walter RITZER. 1—2. Teil. Wien, 1970. XVI. 898 p. 33 mell.

mellett az illetők legfontosabb személyi adatait is, következnek a tulajdonképpeni gratulációs írások HURDES, KOLB, DRIMMEL, RIFFEL-PARCEVIC, Ausztria volt oktatásügyi minisztereinek, továbbá BOURGEOIS, HOFFMANN és FRANCIS könyvtári vezérférfiak, a Nemzetközi Könyvtárosegyesület volt elnökeinek tollából. FREIBERG ünnepi verse zárja ezt a bevezető részt, mely után az első fejezet mintegy 125 oldalon a jubiláns személyével foglalkozik. Ennek zömét egy — H. R. MEISELTŐL származó, és a kétszerkesztő által átdolgozott és folytatott részletes életrajz és igen gazdag személyi bibliográfia teszi ki, amelyet E. RÜCKERTnek, a Deutsche Büchereien STUMMVOLL egykori sokéves munkatársának, valamint J. WIEDERnek a jubiláns működésére vonatkozó cikkei egészítenek ki. A könyv második fejezete az Osztrák Nemzeti Könyvtár különböző problémáit taglalja mintegy 250 oldalon, főleg osztrák szerzők tollából, a harmadik fejezet — mintegy 55 oldal — könyvtártörténeti adalékokat hoz. A negyedik fejezet — kb. 200 oldalon — a *Modern könyvtári gyakorlat* címet kapta, míg a következőben — 108 oldalon — könyvtártörténeti jellegű cikkeket találunk. A 6. fejezetbe kerültek az egyéb jellegű tanulmányok (kb. 130 lapon). Az emlékkönyvet személyi és tárgymutató zárja le.

Talán ez a futó szerkezeti áttekintés is érzékeltette, hogy annak részletesebb ismertetésére vállalkozni egy rövid recenzió keretében lehetetlen. Ezt tehát meg sem kíséreljük, de legalább a legfontosabbat: a jubiláns életművét és jelentőségét próbáljuk felvázolni — pályafutásának főbb állomásait követve.

Az első ilyen sorsmeghatározó állomás a sikeres pályakezdés helye: a lipcei Deutsche Bücherei volt. A húszas évek derekán végzett fiatal osztrák mérnök kitűnő ösztönrel lépett ennek a páratlan perspektívájú, ugyancsak fiatal könyvtárnak szolgálatába. Ezt az intézményt akkori új főigazgatója, az elvitathatatlan érdemeket szerzett H. UHLENDAHL az 1930. év körül építette ki a világ egyik legmodernebb és -teljesítőképesebb könyvtárává, és teremtette meg vele és benne az addig hiányzó német nemzeti könyvtár alapjait. Ebben a hatalmas szervező munkában rövidesen egyik leghasznosabb és leghatékosabb belső munkatársát a fiatal STUMMVOLLban találta meg, aki hamarosan beletanult a könyvtári munka összes ágaiba, s amellett, hogy mellékesen évekig bibliográfiai munkát is végzett, a *Deutsche Nationalbibliographie* modernizálásában is tevékeny szerepet játszott, rövidesen a Könyvtár legnagyobb osztályának vezetését is megkapta, amelyhez az olvasóterem használata és a raktárak kezelése tartozott. Az elmondottak bőséges alkalmat és lehetőséget nyújtottak ahhoz, hogy STUMMVOLL a magával hozott szervezőkészségét, technikai tudását és a közössel való kapcsolat kiépítésének ösztönét kiélhesse és folytonosan fejlessze. Pár év alatt tapasztalt és kitűnő vezetővé nőtte ki magát, akire a Deutsche Bücherei-jel kapcsolatban álló sok neves személyiség is felfigyelt. Így történt, hogy amikor 1933-ban a török kormány Ankarában mezőgazdasági főiskolát szervezett, s ennek tanári személyzetét főleg Lipcésből szerződtette, az új intézet mellé létesítendő könyvtár tervezésére, majd felépítésének irányítására igazgatói minőségben STUMMVOLLT kérte fel. Ez volt a fiatal könyvtáros első nemzetközi sikere, amely megnyitotta előtte a nagyvilág kapuit.

STUMMVOLL értett ahhoz, hogy az első munkahelyén 8 év alatt gyűjtött tapasztalatokat új munkahelyén is értékesítse, s így 1933-tól 1937-ig meghosszabbított igazgatói működése alatt kitűnő könyvtárat épített fel s fejlesztett ki Törökországban. Közben nyelvtudását is állandóan bővítette. (Közbevetőleg: még lipcei tartózkodása alatt mellékesen filozófiai doktorátust szerzett, és komoly közigazdasági és híradástechnikai tanulmányokat is folytatott.) Törökországi tartózkodását arra is felhasználta, hogy a Közel-Kelet több országával is megismerkedjék, és egyik hazalátogatása alkalmával néhány napot itteni barátai vendégeként Budapesten is töltött. Ez volt első magyarországi látogatása.

Amikor 1937-ben megbízatása lejártával visszatért a lipcei Deutsche Büchereihez, ott már a náciizmus jegyében nagyot fordult a világ. Igaz, hogy UHLENDAHL — a régi

idők ottani jelképe — megmaradhatott hivatalában, miután a hatalomátvétel utáni le-tartóztatásából a Könyvtár egész személyzetének határozott fellépésére ki kellett bocsátani, de mindvégig gyanús személy maradt, akit az új világnézet megbízottai és valódi hangadói tartottak sakkban; a régi bajtársias, nyugodt légkör eltűnt, a Könyvtár hangulata alapvetően megváltozott. A „liberális” STUMMVOLLnak nem sok keresnivalója volt itt: rövidesen el is távozott a régi barátnak, az egykor Lipcsében vele együtt kezdő másik mérnöknek, VOIGTnak intézetéhez, a berlini Patentamt-nak ugyancsak világhírű szakkönyvtárához, igazgatóhelyettesi minőségben. De ezt a hivatalt nem sokáig viselhette: a háború közbeszólt. Kiterjedt speciális szakismereteinek hála, a végig pártonkívülinek kitartott STUMMVOLL több különleges beosztásban vészelte át a nehéz éveket. Az összeomlás betegen, kórházban érte utol valahol Szászországban, ahol szovjet hadifogságba esett, és 1945 decemberében egész Németországon át vezető kalandos utazás után hazament az ismét függetlenné vált Bécsbe, és ott szolgáltatételre jelentkezett az Österreichische Nationalbibliothek főigazgatójánál, BICK professzornál. Ez utóbbi maga is nemrég tért vissza dachau-i fogságából, ahová a náciak azzal a naiv ürüggyel zárták, hogy könyvtára nagyjértékű kéziratait a Vatikánba csempészte ki. BICK, aki annak idején hivatalból tagja volt a Deutsche Bücherei legfőbb tanácsadó testületének, még Lipcséből jól ismerte STUMMVOLLT, és örömmel fogadta a férfikora delén álló, örökmozgó, állandóan kezdeményező és már rengeteg tapasztalattal rendelkező, sok önálló feladatot sikerrel megoldott szakembert, s egy évi „tanulóiódó” leteltével főigazgatóhelyettesnek vette maga mellé, mert magas kora és Dachau szenvedései miatt szükségét érezte egy tetterős munkatársnak. STUMMVOLL végre biztos révbe érkezett, de a rendkívül gazdag, ugyanakkor azonban eléggé elavult osztrák Nemzeti Könyvtár teljes reorganizációja és modernizálása óriási új feladatot is jelentett számára, különösen amikor BICK 1949 végén nyugalomba vonult, és utódává STUMMVOLLT nevezték ki.

Most az újjászervezés lázas évei következtek: kidolgozásra kerültek a Könyvtár kibővítésének, illetve átépítésének tervei, a házi kiadványszerkesztés és -kiadás megszervezése, a *Biblos* folyóirat megindítása és az osztrák könyvtárosegyesület konferenciáinak 2 évenkénti megindítása. STUMMVOLL többször részt vett a Nemzetközi Könyvtárosegyesületnek (IFLA) és az ugyancsak nemzetközi dokumentációs szervezetnek (FID) kongresszusain, és csakhamar ismert alakja lett a nemzetközi könyvtároseletnek is. Ennek egyik bizonyítéka volt, hogy 1952-ben az UNESCO a „Technical Assistance Program” keretében mint szakértőt Irakba hívta meg, hogy az ottani könyvtárügyet tanulmányozza és javaslataival annak fejlesztését előmozdítsa.

Összefoglaló jelentése nagy feltűnést keltett, és nem kis része volt abban, hogy az IFLA és a FID Bécsben 1953-ban együttes kongresszust tartott. Úgy az itteni, mint a két évvel későbbi brüsszeli kongresszus középpontjában a STUMMVOLL által felvetett kérdések álltak, s ugyancsak az ő kezdeményezésére jött létre 1958-ban Bécsben a nemzeti könyvtárakkal foglalkozó szimpozium. Ezekután természetes, hogy csakhamar az IFLA egyik alelnökévé választották. Ezt a tiszteletet hat éven keresztül töltötte be. Persze, azért a könyvtár ügyei is állandóan foglalkoztatták. E vonatkozásban legfontosabb eredményei ennek az időszaknak egyrészt a bővítés, építkezések végleges terveinek kidolgozása és rögzítése, másrészt a könyvtárnak kezdettől 1929-ig beszerzett állománya szakkatalógizálásának elkezdése, mert ennek az óriási anyagnak cédulái eddig a nagyközönség részére hozzáférhetetlenek voltak. (A sok évtizedes mulasztás felszámolása 1967-ben fejeződött be.)

STUMMVOLL 1959-ben elfogadta HAMMARSKJÖLDnek, az ENSZ később tragikus véget ért főtítkárának meghívását az ENSZ könyvtárának időleges vezetésére. Az ENSZ és Ausztria kölcsönös, hosszabb szabadságolásokkal tették lehetővé, hogy STUMMVOLL négy éven keresztül mindkét nagykönyvtár irányítását elvégezhesse. Ennek a periódusnak legnagyobb eredményei egyrészt az ENSZ új könyvtárpalotájának felépítése, másrészt a

bécsi könyvtár épületeinek kibővítése volt, terjedelmes új épülettömbök emelése révén. STUMMVOLLnak a többszöri amerikai, illetve ENSZ-beli kiküldetéséből adódó utazásai arra is lehetőséget adtak, hogy a világnak azon tájaira is eljusson, ahol eddig még nem járt (Algír, Tunisz, majd a Távól-Kelet számos országa, később a Szovjetunió s végül Közép-Amerika). Ekkor járt másodszer — immár hivatalosan — hazánkban is. 1963 januárjában tért vissza végleg Bécsbe, ahol 1967-ben vonult nyugdíjba. Ezek az utolsó évek az aratás éveit voltak STUMMVOLL részére. Megnyílt az új 200 személyes olvasóterem, megépültek a könyvtár hatalmas földalatti könyvraktárai, könyvszállító rendszerrel, csőpostával és egyéb technikai újításokkal gazdagon felszerelve. Az olvasóteremben 10 000 kötet, a folyóiratolvasóban 3000 kurrens folyóirat van az olvasók részére felállítva, illetve kifektetve. A másik gigászi vállalkozás: a régi katalógus 1½ millió cédulájának leírása is befejeződött 1967-re. STUMMVOLLnak eredeti szakmája hozta magával, hogy mindenben a legmodernebb technikai megoldásokat alkalmazta, illetve vezette be. A könyvtár állománya STUMMVOLL alatt 1,3 millió kötetről 2 millió kötetre, az összes objektumok száma 3,3 millió darabról 4,8 millió darabra emelkedett.

1966-ban STUMMVOLLT az újonnan alakult „Institut für Bibliotheksforschung” elnökévé választották, s így lehetővé vált, hogy nyugdíjazása után is az osztrák könyvtáriügy szolgálatában értékesíthesse sok évtizedes tapasztalatát és nagy szaktudását.

Az emlékkönyvben a jubilánssal kapcsolatos sok személyes vonatkozást tartalmaznak különösen a volt lipcei munkatársak és barátok cikkei: elsősorban az évtizedes bibliográfus-partner, az egész életét a Deutsche Bücherei szolgálatában eltöltő mérnök, dr. E. RÜCKERT és az ugyancsak e nagy generáció másik tagja, a lipcei Könyvtár későbbi főigazgatója, K. FLEISCHACK, továbbá jelenlegi vezetője: H. RÖTZSCH, de mások: J. WIEDER, A. KISSER, L. STROBL, A. L. BREYCHA-VAUTHIER, H. STRIEDL, L. QU. MUMFORD, HLEB-KOSZANSKA, J. NYHOLM tanulmányai. Ezeket s a többi, mintegy 100 rendkívül változatos témájú cikket még tömönatokban sincs módunkban ezen a helyen ismertetni, de legalább néhányat említsünk meg a legjelentősebbek közül. Így R. FIEDLER-nek, az osztrák Nemzeti Könyvtár főigazgatójának, az egykori Hofbibliothek igazgatói szobájáról, a „Camera Praefecti”-ről szóló megemlékezését, továbbá M. ROJNÍČNAK, a zágrábi nemzeti könyvtár igazgatójának, a zágrábi egyetemi könyvtárnak 1876 körüli reformjáról közölt értekezését, N. F. DANTON prof. rendkívül értékes cikkét a világ nagy egyetemi könyvtárainról (listavezetők a közel 7 milliós Harvard University Library és a 6 milliós moszkvai egyetemi könyvtár; a budapesti egyetemi könyvtár a 78-ik); K. KAMMEL-nek, az osztrák Nemzeti Könyvtár főigazgatóhelyettesének adalékát az osztrák könyvtáros-egyesületről; a szintén régi lipcei növendéknek, a berlini Deutsche Staatsbibliothek jelenlegi főigazgatójának, H. KUNZE professzornak *Nemzeti irodalom, kommerszirodalom és a könyvtárak* című tanulmányát, amely a legmesszebbmenőleg azt az álláspontot képviseli, hogy minden országban minden nyomdatermék a reklámokig és a legapróbb nyomtatványokig a nemzeti irodalom része, amelyeknek legalább összegyűjtése és megőrzése — ha már az alapos feldolgozásra nem is futja az erőből — a könyvtárosok kötelessége. Említsük meg még F. UNTERKIRCHER-nek, az osztrák Nemzeti Könyvtár kézírattára volt vezetőjének *Kéziratok és azok ellenségei* című eszmefuttatását, amely a mindig tökéletesebbé váló kéziratkonzerválás mellett két új és a régieknél is sokkal pusztítóbb ellenségre hívja fel a figyelmet; ezek: a kiállítások és a fotografálások.

Sajnos, további cikkeket már nincs módunkban ismertetni. Hadd búcsúzzunk hát még egy gondolattal: a világ minden részéből befutott tanulmányok — köztük két magyar szerző — azt is mutatják, hogy STUMMVOLL dr. saját személyén keresztül hazájának, Ausztriának is milyen sok barátot szerzett a nemzetközi könyvtárosvilágban.

A Biblos magyar száma. Sonderheft Ungarn 1–2. Teil. Biblos 1970/4. 263–303. 1971/1. 1–17. S. Az osztrák könyvtárügy reprezentáns folyóirata, a Biblos egyik feladatának tekinti, hogy olvasóit megismertesse Ausztria földrajzi szomszédainak könyvtári kultúrájával és könyvtárügyének jelenlegi helyzetével. A bemutatás és a bemutatkozás lehetőségét dr. Josef STUMMVOLL teremtette meg a *Biblos Schriften* 32. és 43. kötetével, amely a folyóirat 1958, ill. 1966-os évfolyamában megjelent román és csehszlovák könyvtári kultúrát és könyvtárügyet ismertető különszám anyagát tartalmazta. Ezt követte a Biblos 1970/4. és 1971/1. számában megjelent kétrészes magyar különszám.

A bemutatás és a bemutatkozás különböző műfaji problémákat vet föl. Külföld számára, korlátozott terjedelemben kell az ország kulturális életének egyik lényeges összetevőjéről jellemző képet adni, figyelembe véve azt, hogy sok történeti tény, kulturális összefüggés, ami a hazai olvasónak természetes, a külföldi számára ismeretlen. Hazánk könyv- és könyvtári kultúrája, könyvtárügye iránt érdeklődők között mind a történeti anyaggal foglalkozó kutatók, mind a gyakorlati szakemberek megtalálhatók. Az ő érdeklődésüket, információ-igényüket kellett az összeállításnak kielégítenie. Ez a tény egyúttal a különszám jellegét is meghatározta.

Az 1970/4. füzetben megjelenő első rész nyújtja a történeti áttekintést. SINKOVICS István a közel 900 éves osztrák—magyar kulturális kapcsolatokat ismerteti. Kiemeli, hogy Ausztriához fűződő kapcsolatainkra nemcsak az egyoldalú befogadás a jellemző, hanem a magyarság a kulturális közvetítő szerepét is betöltötte Közép-Európa népei között. A közvetítés és visszahatás még könyvtári példával is illusztrálható, ha a Bécsbe került korvinákra vagy ZSÁMBOKI János működésére gondolunk. A szellemi kölcsönhatás bizonyítékaul, amely az ország három részre szakadása után vált szorosabbá, iskola- és irodalomtörténeti tényeket is idéz a szerző.

A középkori Magyarország szellemi életére a közismert történelmi események következtében kevés, gyakran nem is hazánk területén levő írásos és egyéb emlékműanyagból következtethetünk csak. A középkori Magyarország könyvkultúrájának, a kódexek korának könyvtörténetében CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára az első irodalmi és könyvemlékeinkkel foglalkozik, felvillantva a hazánkban folyó könyvmásoló, ill. könyvfestői tevékenységet, és utal annak virágkorára, MÁTYÁS király budai műhelyére. MÁTYÁS király uralkodása alatt létesült az első magyar nyomda is. Nyomdáink és nyomtatványaink történeti fejlődését BORSA Gedeon ismertetése 1800-ig követi.

A magyarországi könyvtárak történetét 1944-ig CSAPODI Csaba foglalta össze. Nyomon követte könyvtáraink fejlődését a pannonhalmi bencés apátság könyvtárától a Bibliotheca Corvinianáig, majd az uralkodói udvarokban és a későbbiekben a főpapi és főúri kastélyokban levő könyvtárakon keresztül a nagy tudományos könyvtárak létrehozásáig, ill. a közművelődési mozgalom térhódításával, megszervezésével 1944-ig.

KOVÁCS Máté a második világháború utáni könyvtári helyzetünkről, az ország könyvtári hálózatának létrehozásáról írt. Ismertetése magába foglalja az egyes hálózati központok működését, feladatait, a könyvtárosképzés módjait.

Nemzeti könyvtárunk, a Széchényi Könyvtár feladatait, funkciójával kapcsolatos munkáját, a könyvtár új épületével felmerülő problémákat, elképzeléseket JÓBORÚ Magda foglalta össze.

A magyar különszám második részét a szorosabb értelemben vett könyvtári problémákat, munkaszervezeti kérdéseket ismertető cikkek alkotják. A hazánkban folyó bibliográfiai munka történelmi előzményeit és a jelenlegi bibliográfiai segédeszközöket SZENTMIHÁLYI János állította össze. RÓZSA György a dokumentáció magyarországi helyzetével, problémáival és feladataival foglalkozik. Az ország közművelődési könyvtárainak módszertani irányítását ellátó Könyvtártudományi és Módszertani Központ szervezeti felépítését és munkáját SALLAI István ismerteti. A könyvtárakban folyó tudományos

munka megszervezése, ellenőrzése, célkitűzéseinek megvalósítása a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtörténeti és Bibliográfiai Bizottságának feladata. A Bizottság feladatkörét, szervező munkáját, terveit MEZEY László foglalta össze.

A hazai könyvtárügy bemutatását szolgáló anyagot CSAPODI Csaba állította össze. Az ő érdeme, hogy elkerültünk egyes hasonló munkákban kifogásolt hiányokat. Az első rész történeti ismertetéseivel szoros egységet alkot a gyakorlati munkát bemutató második rész. Ez a történeti megalapozottság biztosítja, hogy a külföldi olvasó az 1945 utáni könyvtári fejlődésünk eredményeinek előzményeit is tisztán látja.

Az ismertetés nyomdába adása után jelent meg önálló kötetként a különszám: *Das ungarische Bibliothekswesen. Vergangenheit und Gegenwart*. Zusammengestellt von Csaba Csapodi. Wien, 1971. Biblos-Schriften. Band 63.

KÖRMENDY KINGA

50 éves a pozsonyi Egyetemi Könyvtár. 1969-ben ünnepelte a pozsonyi Egyetemi Könyvtár fennállásának 50. évfordulóját. E viszonylag fiatal nagykönyvtár kiemelkedő helyet foglal el Csehszlovákia tudományos könyvtárai között. Nemcsak nagyságánál fogva, minthogy 1 millió felüli kötetszámaival a harmadik legnagyobbnak számít, hanem mert a szokásos egyetemi feladatok mellett évtizedeken keresztül a szlovák nemzeti könyvtár szerepét is betöltötte, és mert Szlovákia legnagyobb általános jellegű tudományos könyvtáraként központi szerepet játszik. Az évforduló jegyében készült az 1965—68-as évek összevont évkönyve, amely 1970-ben hagyta el a sajtót.¹ E kötet alapos betekintést nyújt a könyvtár egész mai tevékenységébe, tudományos, kulturális hivatásának betöltésére irányuló kiterjedt szolgáltatásainak megismerésére. Szervesen csatlakozik az előbbi jubileumi évkönyvhöz, az 1914—1919—1959-es éveket összefoglaló kötethez, amely részletesen feldolgozza az intézmény történetét.

A pozsonyi Egyetemi Könyvtár fennállását 1919-től a Komenský egyetem megalakulásától számítja. (Volt ugyan előde is: a FERENC JÓZSEF 1912-es határozatával létesült Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem 1914-ben felállított könyvtára.) A könyvanyag a Városi Közkönyvtár 23 ezer kötetet kitevő anyagából, a megszűnt Jogakadémia 30 ezernyi könyvanyagából és a jezsuita főgimnázium kb. 7 ezer kötetéből tevődött össze, és a klarissza apácák kolostorának épületében, Pozsony műemlékekben gazdag belvárosának szívében kapott ideiglenes otthont. Évtizedeken át, egészen 1955-ig kellett megelégednie ezzel az eredetileg sem megfelelő épülettel. 1919-re 84 ezerre szaporodott a könyvanyag. Az ekkoriban készült, kézzel írott katalóguscédulák még 1959-ben használatban voltak. Egyébként azonban az új szlovák egyetem nem sok hasznát látta az eredeti örökségnek, amelyben mindössze 20 kötet volt a szlovák nyelvű könyv. Ügyszólván a semmiből kellett tehát elindulni.

A könyvtár történetében az 1919-től 1939-ig terjedő szakasz volt a megalakulás nagy korszaka. Az új állam egyetemének céljait: a tudományos és a tanulmányi feladatok ellátását kellett szolgálnia, s amellett nemzeti küldetésének is eleget kellett tennie. Földrajzi elhelyezkedésénél fogva, mint a nyugati szlávtság legdélibb pontján fekvő könyvtár, az egész szlávtságra vonatkozó irodalom gyűjtőhelye is lett. E célokat húsz év elteltével minden nehézség leküzdése árán a könyvtár sikeresen teljesítette, s a korszak végén már modern nagykönyvtárként jelent meg. Három fő tényező tette mindezt lehetővé: első igazga-

¹ *Univerzitná knižnica v Bratislave. 1914—1919—1959*. Martin, 1959., Matica slovenská, 200, 4 l, 8 t. *Univerzitná knižnica v Bratislave. 1965—1968*. Bratislava, 1970., Obzor, 248, 10 l, 9 t.

tójának, a cseh Ján EMLERnek szaktudása és rátermettsége, a könyvtár magas képesítésű és odaadóan dolgozó könyvtárosi gárdája és az egyetem hathatós anyagi és szakmai segítsége. Az egyetem fakultásainak megszületésével párhuzamosan épült a könyvanyag, először az orvosi, a jogi és a bölcsészeti karok szükségletei szerint (természettudományi kar 1938-ig nem volt). A szlovák anyag rendszeres gyűjtése a kötelempéldány-szolgáltatás 1919-es bevezetésével vált lehetővé, a korábban megjelent műveket pedig csak magánkönyvtárak megvásárlása útján, türelmes, kitartó munka árán lehetett megszerezni. Így a legteljesebb szlovák gyűjtemény birtokába jutott a könyvtár, s ebből adódott nemzeti könyvtári szerepe az egész korszakon keresztül, sőt még tovább is egészen 1954-ig, amikor a Matica Slovenská könyvtára vette át ezt a feladatkört. Sok ajándékot kapott a könyvtár cseh intézményektől, nagy cseh részlege is született. Speciális anyagi támogatást is élvezett különféle helyekről. Érdekességként megemlíthetjük például, hogy az Állami Cukoralap rendszeres pénzüsszeget adományozott azzal a kikötéssel, hogy az Entente államaira vonatkozó irodalmat szerezzenek be rajta. A könyvtár használata ezekben az években a szabályzat szerint csak az oktatásban és tanulmányok végzésében érdekelték számára volt lehetséges, mások csak magas pénzüsszeg lefizetése ellenében látogathatták. A könyvtár hatalmas fejlődése ellenére is magán viselte a polgári korszak korlátait.

Mély hanyatlás jellemzi az 1939—1945-ös éveket. A köztársaság szétszakításának első következménye az volt, hogy a könyvtárosok többségének, a húsz éve ott dolgozó cseh nemzetiségű könyvtárosoknak távozniuk kellett. Minden téren hanyatlás állt be, a külföldi beszerzés folyamatossága megszűnt, fasiszta szellemű irodalom áramlott be. A háborús események elől a legértékesebb könyvanyagot a galgóci Erdődy-kastélyba mentették, de itt is csak a befalazás mentette meg az elhurcolástól.

A felszabadulás új korszakot nyitott meg. Az első években a nagyközönségnek nem engedélyezték a könyvtár használatát, mert az állomány és a katalógusok megtisztítása a nemkívánatos politikai anyagtól egyelőre létszámbíány miatt késett. Rendkívüli feladat volt a földbirtokosok és más nyugatra menekültek magánkönyvtárainak feldolgozása. Egészen 1954-ig részt vett a könyvtár az államosított kolostori könyvtárak negyedmillió anyagának szakozásában és a tudományos könyvtárak közötti szétoztásában. Időközben áramlott az új külföldi könyvtermés is. A dolgozók létszámát a negyvenes évek végén 58-ra emelték. A már félmillióra emelkedett könyv- és folyóiratállomány elhelyezése és ugyanakkor az állandóan növekvő számú olvasók ellátása a régi kolostorépületben már lehetetlenné vált. Egyes osztályokon kaotikus állapotok keletkeztek. Mivel új könyvtár-épület felépítésére az ipari beruházások elsőbbsége miatt nem kerülhetett sor, 1951-ben határozat született arról, hogy a könyvtár megkapja a volt magyar rendi országgyűlés műemléképületét. A belső átalakítások után 1955-ben történt meg az átköltözés úgy, hogy a két épületet az utca fölött ideiglenesen fahíddal összekötötték, és valamennyi dolgozó részt vett a könyvek szállításában. A szocializmus sürgető társadalmi igényei és a munka hatékonyabbá tétele miatt 1953-ban a könyvtári munka belső átszervezését hajtották végre: a könyvek feldolgozása 14 napra csökkent, a címfelvételeket azóta sokszorosítással készítik, az olvasótermeket estig nyitva tartják, állandó tájékoztató szolgálatot létesítettek, több olvasói katalógust, tárgyszókatalógust állítottak fel. 1957-ben a Klarissza utcai régi épület teljes renoválásához láttak hozzá, az itteni 350 ezres könyvállományt erre az időre Nagyszombatba költöztették.

A hatvanas években a könyvtár fejlődésében ismét olyan jelentős változás következett be, amely a könyvtár jellegét is némileg megváltoztatta. Már a mennyiségi növekedés is olyan mértékű, amilyen az eddigi történet során még nem volt tapasztalható. Az állomány egymillió százezer kötet fölött van, s mindez az olvasók számára a teljessé vált katalógusokon keresztül, rövid várakozási idő elteltével, el is érhető. Most a főváros egyetemi és

főiskolai hallgatóin kívül, nyilvános könyvtári szerepénél fogva, minden 17. évét betöltött állampolgár igénybe veheti. Négy év alatt 17 ezer beiratkozott olvasója volt, 11 olvasótermében 400 férőhely várja az olvasókat. A dolgozók száma 202-re szaporodott. Módszertani segítséget nyújt a főiskolai könyvtáraknak, központi nyilvántartója az egész állam külföldi irodalmának, központi szerve a nemzetközi kölcsönzésnek, a társadalom- és természettudományok terén központilag irányítja a szakkönyvtárak szerkesztését. Mindezekon túlmenően, mint jelenlegi igazgatója, Vincent KÚTIK mérnök az elmúlt évek fő vonásait jellemezve kifejti, a könyvtár a jelen megnövekedett feladatait annak a felismerésnek a jegyében végzi már, amely a tudományos-technikai forradalom következményeit is figyelembe veszi. A könyvtárnak, mint az információ alapforrásának, bele kell épülnie az egész országot átfogó információ-rendszerbe, ebben az újtípusú, intézmények közötti együttműködésben az Egyetemi Könyvtár aktívan részt kíván venni.

Az utóbbi jubileumi kötetben további 15 cikk ismerteti a könyvtár egyes osztályainak munkáját, és részletezi problémáikat. Az állománykiegészítési osztály egész Szlovákia nemzetközi cseréjének nyilvántartását is végzi, valamint koordinálja a tudományos könyvtárak nyugati könyveszerzését. Az Egyetemi Könyvtár könyv- és folyóiratbeszerzésére kidolgozták az alapelveket, s ezt a kötet végén függeléként közlik. E húszoldalas szabályzat a könyvtár társadalomtudományi és természettudományi gyűjtőkörének egész skáláját kiadványfajtákra és nyelvekre felbontva fontossági kategóriákba sorolja. A szakreferensek csoportja sikeresen működik 1963 óta, végzi a rendelések kijelölését, a tárgyszókatalógus szerkesztését, szakkönyvtárak összeállítását és a tájékoztatást. Az állományfeldolgozás, a kéziratári munka, az állományvédelem, az olvasószolgálat, az információs és módszertani tevékenység ismertetése, a nemzeti retrospektív bibliográfia szerkesztése a többi cikk témája. Egy beszámoló a könyvtári munka gépesítésének és automatizálásának kérdéseivel foglalkozik. A jövőre való felkészülés érdekében már 1967 óta rendszeres tanfolyamokon készítik elő a dolgozókat a számítógépek könyvtári használatának elsajátítására. Van lyukkártyagépük, egy kiadványuk már ennek a segítségével készült el.

Néhány elvi jellegű dolgozat is helyet foglal a kötetben a szakozási rendszer, a katalógizálás kérdéseiről, s egy vitaindító cikk a „slovacicum” fogalmának tervezett kiterjesztéséről.

Terjedelmes részt szentelnek a könyvtár személyi és statisztikai kérdéseinek, szervezeti felépítésének. Az eddigi tíz igazgató személyi adatainak felsorolása után a címben jelzett évek munkájának statisztikai adatai következnek. 20 oldalt tölt be a jelenlegi munkatársak négy év alatt megjelent publikációinak felsorolása. Az Egyetemi Könyvtárról fennállása óta megjelent cikkek és tanulmányok témák szerinti csoportosítása jó segédeszközt nyújt az érdeklődőknek.

A korábbi jubileumi kötet a történeti áttekintés után több hosszabb dolgozatot közöl a könyvtár kéziratáráról és inkunábulumainak gyűjteményéről, a zenei részlegről és az 1924-ben egy jugoszláv magángyűjtőtől vásárolt arab—török—perzsa kéziratgyűjteményről.

Mindkét jubileumi kötet foglalkozik a könyvtári épületek történetével. Mindhárom épület ugyanis, amelyekben a könyvtár elhelyezkedik, nemcsak mint műemlék, de mint érdekes múltbeli események színhelye is, a belváros nevezetességei közé tartozik. A legrégibb közülük a Klarissza u. 5. szám alatti régi kolostorépület. Keletkezése az Árpádok idejére nyúlik vissza. A XIII. században még a ciszterci rend tulajdona volt, de azok a század végén elhagyták az országot. III. ENDRE 1297-ben a klarisszáknak ajándékozza. 1515-ben tűzvész pusztítja el, de a király és a város újjépítteti. A mohácsi csata után Budáról újabb klarissza nővérek menekülnek ide a török elől. Kórháznak is használják a török harcok idején. Az épület többször leég. 1643-ban PÁZMÁNY Péter, majd utóda, Lósy Imre újjépítteti. 1782-ben II. JÓZSEF a szerzetesrendek feloszlátása után Nagy-

szombatból ide költözteti a Jogakadémiát, majd 1785/86-ban katolikus gimnázium is kap helyet az épületben. Ettől kezdve 122 évig szolgált iskolai célokat. Nevezetes növénydekei közül megemlíthetjük SZINNYEI Józsefet, a bibliográfust, HUMMELT, a zeneszerzőt, BARTÓK Bélát és DOHNÁNYI Ernőt.

A Mihály u. 1. sz. alatti épület újabb keletű. 1753—56-ban MARTINELLI tervei szerint épült a Magyar Udvari Kamara részére. Az épület hátsó részét HILLEBRANDT tervezte. 1802-től 1848-ig ez volt a magyar rendi országgyűlés székhelye. Itt tette meg SZÉCHENYI István híres felajánlását a magyar tudós társaság megalapítására. 1843-ban PETŐFI Sándor is részt vett az üléseken. Itt harcolt a jobbágyok jogaiért KOSSUTH Lajos, DEÁK Ferenc, Ludovít ŠTÚR. 1848-ban e falak közt mondták ki a jobbágyság eltörlését. 48 után először a katonaságé, majd a városi helytartótanácsé lett az épület, 1891-től a pozsonyi ítéltábla helyezkedett el benne.

1955-ben bebizonyosodott, hogy ez az épület sem oldja meg a könyvtár helyproblémáit, ezért az előbbivel szomszédos lakóépületet is megkapta a könyvtár, s az átépítések után 1968-ban nyílt meg a közönség számára. Ezt a háromemeletes rokokó magánpalotát Leopold de PAULI építtette 1775—76-ban. Az országgyűlés idején itt lakott családjával JÓZSEF nádor, s mint a főrendiház elnöke, átjárót építtetett magának a szomszédos országgyűlési épületbe. A kerti pavilonban a szájhagyomány szerint LISZT Ferenc is fellépett 9 éves korában. Ez ma a zenei részleg otthona.

Egy-egy beszámoló ismerteti ezeknek az épületeknek az átalakítási munkálatait mindkét kötetben. Jellemző a fejlődés ütemére, hogy míg 1959-ben azt remélték, hogy a folyamatban levő építkezés után kb. 30—40 évre elegendő helyük lesz, ugyanezeknek a munkáknak az elvégzése után, 1969-ben kiderült, hogy csak négy évig vannak helyyel ellátva. Ismét újabb közeli épület könyvtárrá alakítása van kilátásban.

Az épületek történeti előzményeit, egyes ritkaságaikat, illetve az újjáépített belső helyiségeiket és az eddigi igazgatókat bemutató képanyag zárja a köteteket, melyek számos történeti és módszertani tanulsággal szolgálnak számunkra, és érdekesen bizonyítják be azt is, hogy szakmai és műszaki felkészültséggel és nagyvonalúsággal kedvezőtlen elhelyezési feltételek között is lehet nagystílusú korszerű könyvtárat létesíteni.

SÁRKÁNY ÉVA

Az Állami Könyvterjesztő Vállalat árverései. A Bizományi Vállalat évek óta megrendezésre kerülő művészeti aukciói sikerén felbuzdulva, több mint két évtized szünete után ismét sor került hazánkban könyvárverésekre. Első ízben 1969 novemberében, majd ezt követően múlt év szeptemberében és novemberében tartott az Állami Könyvterjesztő Vállalat Antikvár Osztálya aukciókat. Az árverések a Magyar Optikai Művek e célra rendkívül alkalmas színháztermében zajlottak le, imponálóan nagy számú rendező gárda segédletével. Megelőzően az aukcióra kerülő könyveket kiállították, az érdeklődők megtekinthették, kézbe vehették a megszerezni kívánt műveket.

Mindhárom aukció sikerrel zárult, összesen 1600 mű került kalapács alá; ebből 1302 kelt el, — sok esetben a kikiáltási ár többszöröséért — majdnem 700 000 Ft értékben. Az eredményeket vizsgálva, általában szembevetendő, hogy az elért árak gyakran mennyire túlhaladták az állami antikváriumok sok év folyamán kialakított árszintjét, nem ritkán olyan művek esetében is, amelyek nem számítanak különösebb ritkaságoknak. Ily módon az árverések bővelkedtek meglepetésekben, izgalmakban. Voltak művek, melyek megszerzéséért „ádáz küzdelem” folyt le a licitálók között, s amikor elhangzott a „senki többet harmadszor”, a közönség álmélkodva, fejesóválva adott kifejezést a magas ár feletti meglepetésének.

Örvendetes jelenségnek könyvelhető el, s ez a múlt árveréseit egyáltalában nem jellemezte, hogy az árverésre került tételeknek több mint a felét közkönyvtárak, ill. közintézmények szereztek meg. Ebből adódott aztán az az elkerülhetetlennek tűnő visszasság, hogy egy mű megszerzéséért az állami vállalat által rendezett árverésen három-négy állami intézmény versengett, elszántan túllicitálva egymást, felvervén a kikiáltási árat a többszörösére. Különösen az első aukción volt ez gyakran tapasztalható, a másodikon és a harmadikon már mintha kialakult volna valamiféle ésszerű koordináció a könyvtárak között.

A három aukció áradatait összesítve az alábbi érdekesebb áralakulásokról számolhatunk be. Zárójelben adjuk a kikiáltási árat.

Magyar első és korai kiadások iránt általában nagy érdeklődés mutatkozott. Rendkívül kaposak voltak többek közt a magyar avantgard-írók is. Íme az eredmények: ADY: *Ki látott engem*, (40) 190. — Ft, ARANY: *Toldi szerelme*, (300) 850, ARANY *balladái*, (120) 460, ÁPRILY: *Vers vagy te is*, (80) 200, BABITS: *Versenyt az esztendőkkel*, (30) 150, BALÁZS Béla: *Játékok*, (40) 240, BARTA Sándor: *Mese a trombitakezű diákról*, (200) 420, BERZSENYI összes művei, 1842, (80) 240, BESSENEYI: *Buda tragédiája*, (100) 650, CSOKONAI: *Anakreoni dalok*, (800) 3000, CSOKONAI: *Diétai magyar mizsa*, (1000) 2700, CSOKONAI: *Lilla*, (800) 2200, DÉRY Tibor: *Ló, búza, ember*, (60) 340, FAZEKAS: *Ludas Matyi*, 2. kiad. Bécs 1817, (1000) 5000, HELTAY: *Magyar krónika*, Győr 1789, (400) 1500, JÓZSEF Attila: *Nem én kiáltok*, (280) 700, JUHÁSZ Gyula: *Késő szüret*, (60) 240, KASSÁK *35 verse*, (60) 320, KASSÁK: *Levél Kun Bélához a művészet nevében*, (200) 650, KASSÁK: *Tisztaság könyve*, (120) 360, KASSÁK: *Vallomás tizenöt művésztől* (40) 480 (!), *Horizont* 1—2. sz. (szerk. KASSÁK) 14 sztl. lev. (600) 4700 (!), KEMÉNY Simon: *Az ördög tarisznyája*, (120) 400 (!), KRÚDY: *Pesti évkönyv*, (150) 500, LUKÁCS György: *A lélek és a formák, kísérletek*, (100) 300, MÓRICZ: *Magyarok*, 10. kiad. dedikált, (40) 170, RADNÓTI: *Járkálj csak halálraütélt*, dedikált (300) 1000, RADNÓTI: *Pogány köszöntő*, (150) 400, RADNÓTI: *Újhold*, (100) 650, RADNÓTI: *Újmódi pásztorok éneke*, (120) 1100 (!), SÁROSI: *A ponyvára került arany trombita*, 1840, (500) 1300, SZABÓ Lőrinc: *Kalibán*, (30) 110, TÓTH ÁRPÁD: *Lomha gályán*, (40) 240.

Egyéb magyar vagy magyar vonatkozású művek: *Árpádkori új okmánytár* 12 köt. (2000) 5000, BONFINI: *Ungarische Chronica*, Frankfurt 1581, (1500) 4600, BUDAY—ORTUTAY: *Nyíri és rétközi parasztesék*, (80) 750 (!), DIÓSZEGI—FAZEKAS: *Orvosi füvészkönyv*, 1813, (180) 420, ERDÉLYI: *Magyar közmondások könyve*, 1851, (120) 400, FÉNYES: *Magyarország geográfiai szótára*, (480) 1900 (!), FERENCZY: *A magyar hírlapirodalom története*, (120) 460, FESSLER: *Attila*, (60) 240, HANKÓ: *Székelyföld* (80) 400, JERNEY keleti utazása, Pest 1851, (800) 2100, KECSKEMÉTI CSAPÓ Dániel: *Kérdézősködő magyar nyelvmester*, 1833, (60) 380 (!), KELETI Károly: *Hazánk és népe*, 1860, (160) 550, KÖSZEGHY: *Magyarországi ötvösjegyek*, 1936, (800) 2100 (!), KUN Béla: *A proletárdiktatúra és a tanító-ság*, Bp. 1919, (150) 480, *Magyar katekizmus*, Bp. (?) 1944, (az egyetlen ismert példány, erről készült az OSzK állományában levő fényképmásolat), (200) 900, *Magyar Művelődéstörténet*, 5 köt. (600) 1800 (!), ORBÁN Balázs: *A Székelyföld leírása*, 6 köt. 1869—1873, (3600) 7800 (!), ORTUTAY: *Magyar népművészet*, 2 köt. (600) 1300, PÁPAY: *Osztják népköltési gyűjtemény* (240) 1000, PETZ: *Ókori lexikon*, (400) 1800 (!) SZÉCHENYI: *Hitel*, dedikált (200) 1300, SZERELMEY: *Balaton albuma*, (320) 1400, TOLLUS: *Epistolae itinera-riae*, Amsterdam 1700, négy magyar városképpel, (1400) 4000.

Magyar folyóiratok is kerültek árverésre, néhány ritkaság is köztük. Kiemelkedőbb eredmények: *Alkotás*, 6 füzet, több nem jelent meg, (160) 500, *Gondolat*, 3 évfolyam, (600) 2300 (!), *Magyar Iparművészet*, 1897—1932, (1000) 2800, *Magyar Kurir*, 1787, (1000) 2600, *Száz Százalék*, 1 teljes évfolyam és 6 szórványszám, (300) 2300 (!).

Idegen nyelvű műveknél elért érdekesebb eredmények: ALCIATUS: *Emblemata*, Lyon 1548, (800) 3300, COMENIUS: *Orbis sensualium pictus*, Nürnberg 1708, (420) 2100, FLAVIUS,

Josephus: *Della antiquità, e guerre giudaiche*, Velence 1604, (500) 1400, GROSZ, G.: *Das Gesicht der herrschenden Klasse*, 3. kiad. (150) 650, HEINE, H.: *Sämtliche Werke*, Leipzig 1911—1915, (800) 1700, KANT: *Critik der reinen Vernunft*, 1794, 3. kiad. (200) 1200, MANN, Th.: *Der kleine Herr Friedemann*, München 1920, számozott, (300) 800.

Az árverésre kerülő térképek közül csak a magyarországi vonatkozásúak váltottak ki érdeklődést, a külföldi térképlapok javarésze nem kelt el. A hazai ábrázolások közt említésre méltó: KARACS: *Magyarország*, Pest 1813, (150) 1100, LIPSZKY: *Mappa generalis regni Hungariae*, Pest 1806, (400) 4000 (!), *Bleau atlasának magyar lapja*, Amsterdam, 17. sz. elejéről, (600) 1300, LAZIUS: *Hungariae descriptio*, 16. sz. végéről, (800) 2100, MERCATOR: *Transsylvania*, szintén a 16. sz. végéről, (400) 1700.

Meglepetésszerűen, kikiáltási áron sem talált gazdára többek közt: ARANY János: *Széchenyi emlékezete*, BUDAI Ézsaiás: *Régi római és deák írók élete*, 2 CZEGLÉDI István RMK I., CZUCZOR: *Aradi gyűlés*, HEINE: *Der Doktor Faustus*, 1. kiad., KRÚDY: *Üres a fészek*, 1897, PÁRIZ PÁPAI: *Pax corporis*, a rendkívül ritka PETŐFI: *Szerelem gyöngyei* 1. kiadása, SZEMERE Miklós: *Válasz Brassai Ismerettyűjére*, SZENDREY: *Ungarische kriegsgeschichtliche Denkmäler*, [VAJDA JÁNOS] Arisztidesz: *Polgárosodás*, VEDRES: *A Tiszát a Dunával öszvekapcsoló tsatorna két példányából egyik sem*.

Ha nem is vonzottak minden alkalommal „telt ház”-at az árverések, érdeklődésben semmi esetre sem volt hiány. A könyvtárak, közintézmények közül legtöbb művel a Petőfi Irodalmi Múzeum, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, a Legújabbkori Történeti Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár, a Munkásmozgalmi Múzeum és a Párttörténeti Intézet gyarapította állományát. Több művet megvásárolt a Kultúra külkereskedelmi vállalat is, általában olyan műveket, amelyekre — amennyire ez megállapítható volt — közintézmény vevőként nem jelentkezett. Megfordultak az aukciókon külföldiek, sőt akadt köztük antikvárius is, s egy évtizedek óta külföldön élő hazánkfia, a nyugati tőzsdevilág neves személyisége, lelkes gyűjtője a magyar könyvnek, aki többek közt — stílszerűen — HUGÓ Károly *Bankár és báró* művét is megvásárolta.

Mindenképpen igazolódott, hogy hasznos volt újra könyvaukeiót rendezni, s bár az árveréseken megmutatkozó áralakulások — mint ez máris észlelhető — elkerülhetetlenül nem a vásárlók előnyére befolyásolják az antikvár könyvpiac árszintjét, — ennek ellenére minden könyvkedvelő, gyűjtő vagy könyvtáros, „amatőr” és „profí” egyaránt örömmel üdvözlí az okos kezdeményezést, és várja a folytatást. A kezdeményezésért és az aukciók jó megszervezésének munkájáért HOFFMANN Ferencet, az ÁKV Antikvár Osztályának vezetőjét illeti elismerés.

BIRKÁS ENDRE

Könyvtártörténet — sajtótörténet — forráskritika. Könyv és újság kölcsönhatása, egymást hasznosan vagy károsan befolyásoló kapcsolata kiadói probléma, könyvtárosi probléma, szociológiai probléma — egyelőre azonban legfőképpen vitatéma.¹ A könyvtárak történetét a két világháború közt kutatva az a benyomás kél az emberben, hogy — ha könyvekkel foglalkozik is a sajtó, kritikai rovatában talán többet s néha jobban, mint ma — a könyvtárak világa kevésbé ismert a lapok előtt, mint szeretnénk. És joggal gyanakodhatunk arra, hogy az egykorú olvasóközönség sem igényelt többet.

Ilyenféle következtetéseket enged az e korban a viszonyokhoz képest lehetséges mértékben a haladás vonalát követő polgári radikális *Esti Kurír* egy cikke 1943-ból, meg a cikk által felvert heves, de rövid vihar.

¹ Érdekes új szempontú magyar megvilágítása: MÁNDI Péter: *A könyv és közönsége*. Bp. 1968.

A cikk az október 11-i szám 9. oldalán jelent meg *Óriási mértékben szaporodott a nagy közkönyvtárak olvasóközönsége a háborús évek alatt* címmel s az azt kiegészítő két alcímmel: *Hogyan lehet könyvhöz jutni a könyvtárakban? Minden érdekli az új olvasóközönséget.*

1. A cikk kétségtelenül aktuális, jó indítékból íródott és helyes, a kort illetően fontos megállapítással kezdődik. A háború, mondja, felszökkengette az olvasókedvet, a magas („kétszámjegyű”) könyvárak viszont elvették a művelt kispénzűek könyvvásárlási lehetőségeit, az emberek „hirtelen felfedezték a magasmennyezetű, zajtalan könyvtártermeket, melyeknek falát sötétbarna katalógusládikák végtelen sora borítja, felfedezték a könyvek százezreiben való válogatás örömét, a filléres kölcsöndíjakat, — s a közönség áradata megindult, hogy benépesítse a kihalt olvasótermeket”. Ugyanakkor a könyvtárak beszédtemává váltak, s a beszédre az újságok szeizmográfja, a panaszos levelek postája reagált: „haragtól tájékozva” vádolták a közkönyvtárak bonyolult ügyvitelét. Igaz, dicséret levél is adódik: „Mióta láttam a közkönyvtárakat, könnyebb szívvel fizetek adót.” Panasz vagy dicséret egyre megy: az a megállapítás, hogy a második világháború Magyarországon a könyvtermelést és a könyvolvasást fellendítette, helyesnek s más szempontból is egyre bizonyítottabbnak látszik. Mint burkolt ellenállás, a háború véres, a dolgozó tömegektől és a műveltek elitjétől távol álló ténye elleni tiltakozás egyik formája, az irodalom fejlődött, s megbecsülése fokozódott. És ez a fejlődés — ha őszintén vagy csak leplező „fedőszervként” is a szabadabb, jobb multba látszott visszavezetni — a valóságban előre, egy emberhez méltóbb jövő felé törekedett.

2. Már elgondolkoztatóbb a három hasábos, páratlan oldalon, tehát újságírói szempontból „előkelő” helyen álló cikk folytatása. A riportert elindul, „hogy beállva a pápaszemes öregurak, szatyros nénik és lobogóhaju diákok »sorába« átessen egy pesti közkönyvtári olvasóra leső minden viszontagságon.”

Aki viszontagságot keres, meg is leli. Elsőnek az Egyetemi Könyvtárba vetődik riportertünk, amelynek olvasótermében „néhány elmélyülten jegyzetelő diák és hajlotthatú, korban az ódon föliánsokkal versengő öregúr ül csupán.” Persze, ez nem is lehet másképp, mert a könyvtár állományának — a riportert szerint kilencszáznegyvenezer kötetnek — túlnyomó része tudományos mű, a szépirodalom száma csekély. Egy kissé merész gondolati ugrással tehát a riportert elhatározza, hogy itt majd csak ügyviteli visszasságok után kutat. Ki is deríti, hogy tizennégy perebe telik, amíg — mint írja — emeletről le s fel küldözgetve a ruhatárban helyjegyet kap, beiratkozik s végre könyvet kérhet. S mindez nem elég, biztosítékot is kell letennie; mert nincs nála más, egy olcsó Penguin-füzetet ad zálogba, amelynek értéke töredéke a könyv értékének, amelyet majd kikérni fog. Mire jó ez? A szabály az szabály — felelik.

Nos, a harmincas évek olvasója nem így emlékszik az Egyetemi Könyvtár ügymenetére, hiszen például ez volt az egyetlen magyar könyvtár, ahol a gyors kiszolgálás érdekében bevezették azt, hogy a kérelpra ellenőrző órával összekötött időmérő pecsétet ütöttek. A biztosíték emlegetése is csökkenti hitünket az előadásban, a tudósítót nyilván összetéveszti a kölcsönzést a helybenolvasással. (Talán csak azért kértek „biztosítékot”, mert nem volt kabátja, amit betehetett volna a ruhatárba.) És még hozzá egyetemi hallgatónak is mondja magát, akitől biztosítékként házon kívüli kölcsönzés esetén is mindig elfogadták az indexet vagy a professzori garanciát.

Megcsappant bizalommal követjük a jószándékú riportert a Fővárosi Könyvtárba (a mai Szabó Ervin Könyvtár elődjébe). Itt szerinte csak az a baj, hogy kevés a tisztviselő a feltűnően megnőtt forgalomhoz képest. Hogy ez a forgalom miből áll, mit olvasnak a Fővárosi Könyvtár látogatói, és kik ezek a látogatók — ezt a kérdést fel sem veti, pedig

érdekes társadalmi tanulságokat kínálna a felelet, mint azóta REMETE Lászlónak a könyvtár történetét feltáró kitűnő könyve megmutatta.

3. A tudósító végül eljut a Széchényi Könyvtárba is. A forgalom itt is erősen megnövekedett — állapítja meg. Mindenekelőtt a hírlaposztályt látogatják sokan. „Az ablakmélyedésben 1887-es »Westpheler Anzeigen«-t (így) lapozgató öregúr — aki évtizedek óta oly pontossággal tölti itt délelőttizeit, hogy állítólag már a múzeum alaprajzára is rátették — riadt szemhunyorgatással figyel a padok között nyüzsgő avatatlanok seregét, akik szentségtörő módon kilencszázhuszas »Világ«-ot és harminckettes »Magyar Hírlap«-ot kérnek.”

Sajnos a tények itt sem mindenben igazolják a riportert. Az általa megnevezett című német újság nem volt meg, és ma sincs meg a Széchényi Könyvtárban, talán nem is létezett, legalábbis az ismert források nem szólnak róla. És a riport készülése idején a hírlaposztályt nem látogatták sokan — mert a hírlapokat is a nagy olvasóteremben használták az olvasók. Külön olvasótermet csak a felszabadulás után, 1949-ben létesített a könyvtár hírlapok és folyóiratok céljára.

De a riporterneк nyilván nem is a reális környezet volt a fontos — azt valószínűleg nem is, vagy csak futólag ismerte — hanem azt akarta burkolt formában éreztetni (a burkolt formára a háborús, német fasiszta nyomás alatt álló cenzúra miatt is szükség volt), hogy az olvasók nem az uszító pamfletirodalmat keresik, hanem valami jobbat, emberibbet, reménykeltőbbet. „Elvágódás a jelenből akárhová” — ez jellemzi őket a cikk befejező szavai szerint. És el kell ismerni, hogy abban az időben bátorság kellett ahhoz, hogy egy újságíró ennek az elvágódásnak hangot adjon. Csakhogy az elvágódást kitalált példával szemlélteti a cikkíró.

4. Az elhithető erő persze azért is hiányzik az *Esti Kurír* cikkéből, mert — ezt már egy-két tévedése kapcsán jeleztük is — a riportert nem is ismeri azt a könyvtárat, amelyről ír. A „helyszínt” valaha láthatta, mint ez majd még kiderül, de 1943-ban egészen bizonyosan nem járt a Széchényi Könyvtárban, mint ahogyan valószínűleg a Fővárosi Könyvtárban sem.

Így folytatja: „A könyvtáros kis emelvényen ősz öregúr fekete hálósipkában, gyanakvó ellenszenvvel figyel őket (t. i. az olvasókat), a riportert melléje áll s szintén gyanakvást színlel, hogy ilyenformán bizalmába jusson. Néhány percig »arisztokratikus ellenszenvet tanúsít«, majd éretnek érezve a pillanatot s megalapozva a rokonszenvet, odafordul a könyvtárhoz:

— Minek tulajdonítja ezt? — kérdi, lenéző legyintéssel a »misera plebs« felé.

— *Nem a kilencszázhuszonötös »Az Est« érdeme ez, melyet kikérnek — feleli — hanem a mai lapok hibája.* Akkortájt másképpen szerkesztették, másképpen írták a lapokat, más volt a levegő, mely belőlük áradt. Ez azonban nem volt különleges érdem. *Egyszerűen becsületes újságírás volt.* S ezt a mai olvasó kezdi csak igazán értékelni.

— Azelőtt egy ezernyolcszázhuszonegyben kelt tudományos szakmunkát háromszor visszaküldtek, mert nem éppen az a kiadás volt, melyben az olvasó egy bizonyos félmondathoz utána akart nézni, ezeknek minden jó . . . régi »Színházi Élet«-eket olvasnak kérem!”

5. A névtelen riportert valódi célja — vagy talán azé, aki őt a riport megírására biztatta vagy felkérte — nyilván nem is a könyvtárak megnövekedett forgalmának, meg a könyvtári viszonyoknak az ismertetése volt, hanem az egykorú fasiszta irodalom s főleg a fasiszta sajtó megbélyegzése. Így egészen érthető, hogy elsőnek éppen ez a fasiszta sajtó értette meg a burkolt tendenciát, és alig egy napig késett az ellentámadással. Október

13-án már ezt írta a nyilaskeresztes párt lapja, a *Magyarság*: „A Nemzeti Múzeum könyvtárosa és Az Est, mint a becsületes újságírás megtestesítője. Hihetetlen és megdöbbentő riportot olvashatunk az Esti Kurír október 11-iki számában. A riportert a budapesti könyvtárakról ír, s többek között elmondja, hogy a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárában szerelt a könyvtárossal, aki nyilatkozatot tett előtte arról, hogy az olvasók — a riportert szerint — előszeretettel veszik ki a liberális zsidó lapok régi köteteit.” Ezután idézi az *Esti Kurír* által leírt párbeszédet. „A nacionalista magyar közvélemény haladéktalan cáfolatot vár a könyvtáros úrtól, mert túrhetetlen, hogy a Nemzeti Múzeum könyvtárosa azt az újságírást tartsa becsületesnek, amelynek lelkén a történelmi Magyarország felbomlasztásának gyalázatos bűne szárad.”

Idáig a nyilas *Magyarság*.

Arról, hogy a cáfolat sokáig ne késlekedjék, gondoskodott a Széchényi Könyvtár főlötes hatósága, maga SZINYEI-MERSE Jenő, a vallás- és közoktatásügyi miniszter. Jelen-tést követelő leiratára már október 14-én válaszolt a távollevő FITZ főigazgató helyettese, RÉDEY Tivadar. RÉDEY — író, kritikus, színháztörténész, a *Nyugat* és a *Magyar Csillag* munkatársa — több mint egy évtizedig a Széchényi Könyvtár Hírlaptárának igazgatója volt, a válaszadásra tehát mindenképpen illetékes.² Ha valaki tudta, mi a becsületes újságírás — ő volt az. De szerencsére a kérdés nem így volt feltéve: nem a nyilas *Magyarság* és a baloldali *Esti Kurír* közt kellett döntenet, csak a ténykérdésben, s a tényekkel a riportert helyzetleírása valóban nem egyezett. Úgyhogy RÉDEY a válaszban — amelyet még aznap, 14-én délben küldőccel juttatott el a miniszterhez — nyugodtan írhatta:³

„A riportban foglaltak alapján Könyvtárunk valamennyi szóba kerülhető tisztviselő-jét és altisztjét kihallgattam. Közülök a cikk írójának állítólag szeptember hó folyamán történt látogatásáról senkinek sincs tudomása, olvasótermünkben pedig a riportban »ősz, fekete hálósípkás öregúr«-nak leírt »könyvtáros« helyett fiatal nőtisztviselő-k teljesítenek ügyeletes szolgálatot. Ugyanúgy hibásak, még topográfiailag sem helytálló-k a cikknek könyvtárunk milieujét megrajzoló mondatai.

Ezek után érintkezésbe léptem az Esti Kurír felelős szerkesztőjével, Lovászy Márton úrral. A cikkíróval ő is csak telefonon tudott beszélni, de ennek megtörténte után nyom-ban közölte velem, hogy a riportert bevallása szerint a közleményben foglaltak mind meg-felelnek a valóságnak — kivéve a nyilatkozatot, mert könyvtári tisztviselővel egyáltalán nem beszélt.

Lovászy szerkesztő úr ily körülmények között nyomban felajánlotta, hogy lapjának holnapi, október 15-iki számában nyilatkozatot tesz közzé, melyből világosan ki fog derülni, hogy a cikknek az állítólagos beszélgetést ismertető része nem fedi a valóságot . . .”

Az ügy ezzel még nem nyert végleges elintézését. A másnapi — 15-i — *Esti Kurír* csak rövid, a hírek közt elrejtett apróbetűs cáfolatban ismerte el, hogy a Széchényi Könyvtárban semmiféle nyilatkozatot nem adtak. Az október 23-i szám ezért — újabb minisz-tériumi intervenció után és a könyvtárnak a sajtótörvényre hivatkozó felszólítására⁴ — újabb közleményben vonta vissza a fiktív párbeszédet.

6. Ez a közlemény szigorúan könyvtártörténeti keretek között óhajt maradni, és célját elérte, ha sikerült dokumentálnia — igaz, csak egyetlen eset kapcsán — hogy a két világháború közt napilapjainak nem foglalkoztak túl sokat a könyvtárakkal, a könyvtárak ügyeit alig ismerték, és a róluk alkotott felfogásuk — még jóhiszeműen írt cikkekből is — felületes volt. A hírlapok, mint ezt az OSzK két világháború közti történetének kutatása

² RÉDEY és az OSzK baloldali gondolkodású fiatal munkatársai közti kapcsolatról írt legújabbán TOLNAI Gábor: *Halász Gábor. Irodalomtörténet*. 1970. 3. sz.

³ OSzK Irattár 231/1943.

⁴ Uo. 78/1944.

közben más esetekben is tapasztaltuk, csak kivételesen, egyes különleges esetekben (főleg egy-egy lényeges gyarapodás, hagyaték, aukciójelentések kapcsán) lehetnek forrásként használhatók. Valószínű, hogy a közönség, az újságolvasók érdeklődése sem emelkedett túl ezen a szinten: a könyvtárból közügy csak a felszabadulás utáni években lett.

De az *Esti Kurír* cikkének struktúrája, az elemek, amelyekből az újságíró a riportot — főleg íróasztala mellett — összeállította, talán kiindulópontja lehet néhány olyan megfigyelésnek is, amely a sajtónak, mint információs és mint történelmi forrásnak megismeréséhez is nyújthat támpontokat.

Melyek azok az elemek, amelyekből a cikk összeáll, milyen a riport modellje?

Az alapréteget, ha úgy tetszik a kötőanyagot, vagy „vehiculum”-ot eléggé elhasznált, a könyvtárak valóságától már a maguk idejében elmaradt általánosságok, közhelyek alkotják. A könyvtár magas mennyezetű, olvasótermében a polcok csúcsívesek, „renaissance-kori püspöki könyvtárakra emlékeztetnek”. A könyv stílusélénkítésnek szánt szinonimája a több ízben is előforduló „fóliáns”, lehetőleg „ódon fóliáns”, „századokra szóló bőrkötésben”. Az olvasók pápaszemés öregurak, szatyros nénikék és lobogóhajú diákok. — Az ügyvitelre, a kiszolgálásra alkalmazott klisé nem kizárólag a könyvtáraké, hanem mindenfajta adminisztrációé: „bonyolult”. A szabály szabály.

A második réteg már a személyes élményeké, múltbeli emlékeké. Kétségtelen, hogy a riportert látott valamikor könyvtárat, talán olvasott is valamelyik olvasóteremben. Különösen a Széchényi Könyvtárral kapcsolatban lehettek személyes megfigyelései. Hallotta az elcsépeelt anekdotát az állandó olvasóról, akit már a könyvtár alaprajzára is ráterveztek. Még nyomravezetőbb a „hálósipkás” olvasótermi felügyelő alakja, aki (mert öreg?) még jól tudja milyen volt a becsületes újságírás. Az öregúr ugyanis valóban létezett — csak persze, amennyire ezt saját emlékeink alapján meg tudjuk ítélni — nem volt véleménye az egykorú sajtóról, s a legszükségesebb hivatalos szavakon kívül alig lehetett valamit hallani tőle. SZAKOLCZAY (eredetileg SCHUSTER) Róbert volt a neve. Frissen szerzett tanári diplomájával sodródott az első világháborúba, amelyben mint annyi más százezer, sebesüléseket és súlyos szervi betegségeket szerzett. Sok évet vettett azzal is, hogy felekezeti iskolákban tanított, s ezt a szolgálatát nem számították be. E sorok írója még mint fiatal tanárt ismerte, néhány évig, az óbudai Árpád-gimnáziumban. De a tanári pálya akkori fizikai és lelki terheit megrokkant szervezete nem bírta el — ezért lett rövid időre könyvtáros, inkább csak, hogy akkori szokás szerint a nyugdíj előtt tartós betegszabadságra mehessen. Az 1940-es évek elején volt rövid ideig felügyelő a nagy olvasóteremben (nem a „hírlapolvasóban”) — 1942-től kezdve egyfolytában betegállományban volt szív—tüdő—ideg-panaszokkal és idült cukorbetegséggel, az ostromot már nem érte meg.

A cikk írása idején tehát az újságíró „hálósipkáját” (valójában fejhez simuló fekete kendőféle, amilyent kopaszodó idős emberek huzatos helyiségekben néha még ma is használnak) nem láthatta már, — de mint személyes emlék bekerült a cikk akkori elemei közé, igazolva, hogy a riportert már járt a Széchényi Könyvtárban, de egy-két évvel a cikk megírása előtt.

A cikk harmadik alkotó rétege az aktuális helyzet: a második világháború végét jelző letargia egyfelől, reménykedés másfelől. A könyvtár ennek a „világvége” hangulatnak válik a szimbólumává, a cikkíró önkénytelenül is azzá konstruálja.

Végül még két tényezővel találkozunk: a cikk megírására adott alkalom és a vele elérni kívánt hatás. Mindkettő — feltűnő módon — egymástól távolálló pólusokon jelentkezik. A közvetlen alkalom a könyv olvasás, az irodalmi érdeklődés háború alatti fellendülése: ezt hordja magában a cikk címe is. Ez pedig társadalmilag és politikailag is pozitív jelenség volt. De az elérni kívánt hatás ezzel ellentmondásban áll: a sajtó fasiszta eltorzulásának érzetése. S hogy ezt a célt a cikk el is érte, mutatja a nyilas *Magyarság* azonnali ellentámadása.

Voltaképpen még egy, az újságíróknak, az újságon kívüli, de állandóan jelentkező elem kívánkozik a cikket strukturáló erőkhöz: a cenzúra, amelynek jelenléte, éberségének leküzdése a cikk egész szerkezetét magyarázza. Tulajdonképpen a könyvtárak elnagyolt, nem tapasztalaton alapuló leírása is ezt a leplezést szolgálja.

A hírlapcikk történelmi és társadalmi értékét tehát különböző ellentétes tényezők befolyásolják. Ezek közül a történetkritikai kézikönyvek által említett pártállás szerinti megítélés csak az egyik, bár az egyik leglényegesebb. Az egyéb tényezők teljes felderítése még nem megoldott tudományos feladat. A történelmi és irodalomtörténeti segéd tudományok művelőire vár.

DEZSÉNYI BÉLA

A Magyar Zeneművek Bibliográfiája. Az 1970-es évfolyamban a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* új melléklettel jelentkezett: *Magyar Zeneművek Bibliográfiája* címen önálló kiadványban jelennek meg a 780-as szakból kiemelt zeneművek és zenei hanglemezek.

Az új kiadási formában érvényesülnek a kumuláció előnyei, de megmutatkoznak bizonyos hátrányai is. Az új zenemű-bibliográfia kezelése egyszerűbb, mert nem a minden szakterületre kiterjedő könyvanyagból lapozgatva kell kikeresni a zenei műveket.

Érthető, hogy önálló kiadványnak csak akkor van értelme, ha az elér bizonyos terjedelmi követelményt. Ebből következik az, hogy az eddiginél lényegesen ritkábban — két hét helyett negyedévenként (a 3. sz. 1970 novemberben jelent meg) — értesülünk a magyar zeneműkiadás újdonságairól.

A *Magyar Nemzeti Bibliográfia* már a múlt év második felében jobb tipográfiával jelentkezett. Ez az új kiadványnál még fokozottabban nyilvánul meg. A szebb betűtípuson kívül a szerző nevének aláhúzással való kiemelése áttekinthetőbbé teszi a címleírást. A tetszősebb külalakhoz még az is hozzájárul, hogy elhagyták a kurzív betűk használatát.

Zenei tárgyú könyvek itt nem szerepelnek. Az a tény, hogy önálló kiadvány regisztrálja zenemű-kiadásunkat, indokolja ezt a módszert.

A MNB-hoz viszonyítva lényeges előnye, hogy az adott szakon belül nem pusztán betűrend a felsorolás alapja: a), b) jelzéssel szembevetően elkülönül kotta és hanglemez.

Miután újonnan induló kiadványról van szó, elvárhatnánk, hogy korrigálja az MNB igen nehézkes index-rendszerét. Itt sincsenek a tételek számozva. A visszakeresést nehezíti, hogy csak szakszámot használ fel utalásra. Különösen feltűnik ez pl. a kamarazenénél, ahol csak a 785.7 van feltüntetve, mint összefoglaló szakszám. Holott ez az anyag csak a szakszám továbbfejlesztésével, 785.72, 785.73 stb. sorolható fel. A betűrendes mutató a zenei bibliográfiából teljesen elmaradt.

Az MNB a vokális műveknél irodalmi szakszámot is feltüntetett, ami innen hiányzik. Ha figyelembe vesszük, hogy jelen esetben a zenei művek bemutatása a feladat, elfogadhatónak vehetjük ezt az egyszerűsítést.

Ami az előzőekben következtelenül történt, az új bibliográfia a zeneműveknél mindig feltünteti az árat. Hanglemezeknél továbbra sincs ármegejelölés.

JÁMBOR MÁRIA

Az európai műszaki egyetemek és főiskolák szakosítási rendje (A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának új sorozata). A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának jellegéből adódó nehéz feladata: a napjainkban szédületes iramban bontakozó műszaki technikai forradalom, a mindent elborító információs áradat közepette

a maga eszközeivel hatékonyan és naprakészen segíteni a kényszerűen magasra kitűzött mérce szerint működő s mintegy 100 tanszéken folyó műszaki egyetemi képzést. Talán nem fejezzük ki túl mereven és szigorúan magunkat, ha azt mondjuk: a könyvtár elhelyezési, felszerelési, gépesítési stb. helyzete messze a korszerű igények nyomában jár csupán. E szűkreszabott lehetőségek közepette azzal igyekszik helytállni, hogy a rendelkezésére álló *szellemi tartalommal*: szervezéssel, ötletekkel, ezek lehető igényes realizálásával tartja a színvonalat. A sokágú könyvtári munka főleg a kiadványtevékenységben jelentkezik, melynek persze élő, értékes hagyományai vannak az intézményen belül.

A címben jelölt új kiadványsorozat tulajdonképpen a könyvtár évtizedes munkával kiépített nemzetközi cserekapcsolataira épülve jött létre. Pár éve majdnem ezer levelet küldött szét a könyvtár partnereinek, arra kérve őket, hogy szakkiadványaikon túl küldjék el évkönyveiket, tanrendjeiket, egyetemi szabályzataikat, programjaikat, tájékoztatóikat, a tananyagokat ismertető füzeteket stb. A beérkező anyag révén egy már eddig is gazdag egyetemi különgyűjtemény bővült újabb különleges ágazattal, mely önként kínálta magát az összehasonlító feldolgozásra. Így született meg a legújabb sorozat: az *Európai műszaki egyetemek és főiskolák szakosítási rendje*, ennek eddig megjelent három terjedelmes kötete. Ezek Szovjetunió, Olaszország és Belgium—Hollandia—Luxemburg műszaki és természettudományi felsőoktatását ismertetik. Már a csehszlovák és francia kötet is lektorálás alatt áll.

A kiadványsorozat szellemi súlya és gyakorlati haszna egyaránt jelentős. A művelődési futrológia felsőoktatás-tervezési ága eddig nélkülözötte, ezután sikerrel használhatja fel a baráti és az iparilag fejlett nyugati államok műszaki és természettudományi képzésének részletes adatait. Mégpedig akár egy ország konkrét vonatkozásában, akár további elemző munkák, szélesebb körű összehasonlítás és elemzések útján. De nemcsak a felsőoktatás reformálói, irányítói és maguk a közvetlenül érdekelt egyetemi oktatók szerezhetnek áttekintést más országok oktatási kérdéseiről, melyek elmékedések és tapasztalatcserek, hasznos reformgondolatok alapjai lehetnek, hanem segítséget nyújt a sorozat abban is, hogy mely külföldi ország milyen különleges problémáját érdemes részletesen, esetleg a helyszínen tanulmányozni, milyen speciális, esetleg hazánkban hiányzó szakképesítés megszerzése céljából hova érdemes fiatal kádereket, ösztöndíjasokat küldeni.

A sorozat minden egyes kötete egységes vázra épül, mely a szervezeti, szervezési és tartalmi kérdéseket felölelő általános alaptájékoztatásokon belül és túl rugalmasan színeződik. Ezt a rugalmas változatosságot részben az egyes országok egymástól elütő helyi, hagyományos vagy adottsági jellegzetességei, részben a megküldött anyagok sokféle szerkezete okozza.

Az egyes kötetek élén az illető ország oktatási rendszerét ismertető tanulmány áll, amely természetszerűleg főként a műszaki és természettudományi oktatás alapelveit, rendszerét, általános sajátosságait ismerteti. Ez az ismertetés kiterjeszkedik az egyetemek és főiskolák típusaira, a velük kapcsolatos jogszabályokra, az egyetemi igazgatás, költségvetés, felvételi rendszer, vizsgarend, kutatások, egyetemi díjak, a hallgatókat szolgáló juttatások, személyzeti kérdések, a képzési időtartamok, a képesítések, továbbképzés, a tudományos fokozatok stb. ismertetésére, sőt az illető ország egyetemi rendszerének jövő kérdései: távlatai, reformjai felé is.

A további részben az illető ország egyetemeinek és főiskoláinak felsorolása és főbb adatai szerepelnek, mégpedig a székhelyek, azon belül neveik sorrendjében, a hazai név és a felügyeleti hatóság feltüntetésével. Ezután az illető felsőfokú oktatási intézmény történetének, kialakulásának, fejlődésének adatairól kapunk képet — ez sok évszázados intézménynél vonzó és érdekes olvasmány, — majd a szervezeti tagozódás következik, karok, nappali, esti, levelező oktatási formák, fiókinézetek szerint, végül pedig az egyes műszaki és természettudományi ágak tantervei, óratervei, programjai, tananyagai, a

kötelező, ajánlott, választható, speciális kollégiumok és kurzusok. Ezeknél az utóbbiaknál szerepelnek a — főleg nyugati egyetemekre jellemző — eltérő változatok, különleges vizsgázási, sorrend-választási, alternatív lehetőségek, előírások stb. Sok helyt értékes statisztikai adatok is vannak. A köteteket szójegyzékek és mutatók zárják be.

Az eddig megjelent három kötet közül a legtekintélyesebb a *Szovjetuniót* ismertető 452 oldalas könyv. Ez nem is csoda, ha számba vesszük, hogy kerekén 272 intézményt ismertet. Csak Leningrádban 22 műszaki egyetem működik! A bonyolult anyagban jó és hasznos földrajzi mutató, karok szerinti mutató és a függelékben (403—450 oldalon) igen hasznos, részletes tantervek, pontos óraszám-táblázatok is vannak. A szovjet műszaki és természettudományos oktatást is az átfogó koncepció, egységes szempontok, kimunkált módszerek és célszerű változatosság jellemzik. A sorozatot megnyitó könyv a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulójára jelent meg.

A második, 1969-ben megjelent, *Olaszországot* ismertető kötet bevezetője is hangsúlyozza a nehézségeket, melyek az összefoglaló egységes felépítését nehezítették, nevezetesen azt, hogy az olasz felsőoktatás felépítésében kevés az általánosan jellemző egységes szabályozás, ellenben annál több a liberális, helyenként eltérő megoldás. Különlegesség az olasz egyetemi vizsgarendszerben azok letételének logikai sorrendje, ami a szabad választás és a szigorú megkötöttség különös vegyülete. Az ismertető 28 egyetem anyagát közli. Eredeti újítása ennek a kötetnek, — amit a következők is átvesznek, — az egyetemi szakkifejezések kétnyelvű jegyzéke. Ezek összeállításánál mindig probléma a hazánkban még nem működő szakok vagy egyes tárgyak pontos megfelelőjének meghatározása, valamint az, hogy egyes kifejezéseket nemcsak a magyartól eltérő értelemben, de a külföldi országokban is eltérő jelentéssel, más-más fogalmak meghatározására használnak, pl. kandidatúra, asszisztens, docens stb. E kötetben karok és szakok szerinti mutatók vannak.

A harmadik, a *Benelux*-államokat tárgyaló 317 oldalas kötet kérdésesnek tűnhető választását az indokolja, hogy Belgium és Hollandia műszaki képezési színvonala igen magas. A feldolgozás során itt sem volt mindenütt megoldható az egységes szempontok érvényesítése főleg a forrásanyagok tartalmi és szerkezeti eltérései miatt. Belgiumban 18, Hollandiában pedig 9 műszaki felsőoktatási intézmény működik. Így a holland részen az intézmények kisebb száma lehetőséget adott egyes témák részletesebb taglalására (számítógépek felhasználása az oktatásban, oktatókkal szemben támasztott követelmények stb.) A differenciált szójegyzék itt már magyar—francia—holland, majd francia—magyar és holland—magyar változatban adja a kifejezéseket; finomítani még itt is lehetne, mert pl. az idegenszerű „urbanisztikai mérnök” helyett a „városépítő” jobb lenne az „ingénieur civil urbaniste” magyar megfelelőjéül.

A sorozati kötetek szerkesztésében, lektorálásában, az anyagok kiválogatásában, összeállításában, a tanulmányok megírásában stb. a könyvtár belső és külső munkatársainak széles köre vett részt; a kollektív munkatársi közösség osztozott az úttörés nehézségeinek leküzdésében, de osztozhatik a jól végzett munka örömeiben is.

HODINKA LÁSZLÓ

A könyvtárvezetés főbb elméleti kérdései. WALLESHAUSEN Gyulának, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára igazgatóhelyettesének fenti című tanulmánya különnyomatban is megjelent s így hozzáférhetővé vált mindazok számára, akik a könyvtárak vezetésében, irányításában részt vesznek.

Örvendetes az, hogy a könyvtártan irodalmának értékes növekedése mellett olyan tárgyú szakirodalom is napvilágot lát, amely — általános elméletekhez kapcsolódva s e

helyütt inkább segédtudományként — nagyon hasznosan egészíti ki a könyvtárak korszerű működésének biztosításához szükséges elméleti megalapozást.

WALLESHAUSEN Gyula tanulmánya a bevezetés és a segédletek (jegyzetek) leszámításával, kilenc fejezetben tárgyalja azt az anyagot, amit a vezetés főbb elméleti kérdéseinek tekint. A vezetés tudományos alapjai után külön fejezetet szentel a „parttalan” vezetésnek, majd a vezetés és a társadalom kapcsolatairól, ez után a politikáról, az irányításról, az igazgatásról, a vezetés kettős értelméről, a vezetési formákról, végül a vezetés gyakorlatáról szóló fejezetekben foglalja össze mondanivalóit. A könyvtárvezetés sajátos problémáit tárgyalják: a könyvtárak vezetésének ágazati ismeretköre, a könyvtárak irányítása, a könyvtárigazgatás fogalmának történeti alakulása, a könyvtárigazgató teendői, a könyvtári bizottságok, ezek létének okai és a könyvtárbizottsági típusokról szóló részek.

A felsorolás is rámutat a szerzőnek arra a törekvésére, hogy a könyvtárvezetés problematikáját a vezetés általános kérdései közé illessze be. Ez bizonyos fokig elkerülhetetlen is. Kérdés azonban, hogy mennyi általános ismeret feltételezünk annál, aki a könyvtárvezetés kérdésének irodalmával kíván foglalkozni. Mindenesetre elegendőnek látszik annyi általános vezetési ismeret közlése, ami megvilágítja a könyvtárak vezetésének vezetési-szakmai kapcsolatait, a vezetés általános kérdéseivel való dialektikus összefüggést az egyes szakterületek vezetésével kapcsolatban. A szerző vezetéselméleti ismereteinek széles körét világosan mutatja ki maga a felhasznált irodalom és bőséges hivatkozás is. Nem lehet elvitatni, hogy mindaz, amit a szerző a vezetésről általánosságban mond, szükséges és hasznos. Mégis arányaiban eltúlzottnak látszik az alapismeretek és a szakmai vezetési problematika kapcsolatai között a vezetéselmélet tárgyalásának anyaga. Erre utal a terjedelmi összevetés is, amelyből kiderül, hogy az ágazati ismeretek pontosan egy-egyed részét teszik ki a tanulmány egész anyagának. A cím a könyvtárvezetésre utal s ennek kérdései kissé feloldódnak a vezetéselmélet általános problémái között. Ez az aránytalanság annál kevésbé látszik indokoltnak, mivel a szerző a vezetéselmélet problematikájának teljes feltárására sem törekedhet, ilyen terjedelmi korlátok között. Az alapozás — óhatatlanul — szelektálással történik s ezért a válogatás lehetővé tette volna a könyvtárvezetéshez való fokozottabb viszonyítást.

A teljességre való törekvésnek tulajdonítható a felhasznált irodalom bizonyos egyenetlensége is. A könyvtártan és a szervezéstudomány néhány alapvető műve mellett egyszerű publicisztikai utalásokkal is találkozunk. A forrásanyag kettős szintje kissé rányomja a bélyegét a tanulmány egész anyagára.

Bár a vezetés a különböző szinteken különböző nagyságrendű és minőségű kérdéseket vet fel, a vezetésnek vannak közös elemei is és ezért a könyvtárvezetés elméleti kérdései a könyvtárosok és a könyvtárak irányítását ellátó szervek széles körét érintik. Sajnálatos, hogy a különlenyomat címadatai nem utalnak arra, hogy a tanulmány hol és milyen módon rendelhető meg.

WALLESHAUSEN Gyula nagy felkészültséggel, bőséges irodalmi apparátussal és gyakorlati utalásokkal tárgyalja a könyvtárvezetés napi és hosszú távra is kiható elvi kérdéseit. Kétségtelen értékei között külön is meg kell említeni azt, hogy az ilyen elvi jellegű problémafelvetések nagyon termékenyen szoktak hatni a szakirodalomra s ezen keresztül a gyakorlatra is. A szerző egyik nagy érdeme, hogy olyan témával foglalkozik, amely eddig fontosságánál kisebb mértékben foglalkoztatta könyvtárosainkat és a könyvtárak irányítóit. Remélhető, hogy az elvetett mag kikel, s akár viták formájában, akár új kiegészítő tárgyalási anyaggal bővül majd szakirodalmunk és válik hatékonyabbá a könyvtárak tervszerű irányítása.

TAKÁCS JÓZSEF

Az Index Translationum legújabb, 22. kötete szerint 1969-ben 65 országban összesen 38 172 művet fordítottak. A legtöbb fordítás ebben az évben is a Szovjetunióban jelent meg: 3 853; követi Németország 3538 és Spanyolország 2737 címmel. A kilencedik helyen Hollandia áll (1606), utána Csehszlovákia (1449), Dánia (1249), Belgium (1207), Jugoszlávia (1012), Magyarország (960), Lengyelország (825).

A *Biblia* második helyen áll a legtöbbször fordított könyvek között (202). A LENINFORDÍTÁSOK száma 290, Jules VERNE és Georges SIMENON („holtversenyben”) 126, SHAKESPEARE 102. Őket követik DOSZTOJEVSZKIJ (89), BALZAC (59), DICKENS (56), Mark TWAIN (55), Victor HUGO (44), PUSKIN (40). A klasszikus ókor vezető helyén PLATON áll (56), utána HOMÉROS (32), ARISTOTELES (24) és CICERO (14).

SIMENON és Agatha CHRISTIE előkelő helye ellenére a detektív-mese („krimi”) hanyatló tendenciát mutat: Jean BRUCE, Ian FLEMING, J. H. CHASE, Carter BROWN harmincegynéhány fordítást értek el, Nick CARTER (hihetetlen, de ennek is van még olvasója) tizennyolcat. Viszont emelkedik a mégiscsak előkelőbb irodalmi kalandregény keletje: 1968 és 1969 közt id. DUMAS 63-ról 67-re, Jack LONDON 49-ről 52-re, STEVENSON 38-ról 49-re küzdötte fel magát.

Eddigi statisztikai színvonalukat tartják HEMINGWAY, SARTRE, Graham GREENE, MORAVIA, Simone de BEAUVOIR, FAULKNER, CAMUS, valamint a két új Nobel-díjas Samuel BECKETT és Miguel ASTURIAS.

Az első ötven közt van még MARX, ENGELS, MAO CE-TUNG, Herbert MARCUSE, VI. PÁL pápa (enciklikák), André MAUROIS, Henry MILLER, Françoise SAGAN, Bertolt BRECHT — meg a népszerű francia politikus Jean-Jacques SERVAN-SCHREIBER.

SZEMLE

A múlt magyar tudósai. Főszerk. Ortutay Gyula. (1–5. köt.) Bp. 1970. Akadémiai Kiadó.

A Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége 1969-ben elhatározta, hogy új tudománytörténeti sorozatot indít, amelyben bemutatja a magyar tudomány nemzetközi jelentőségű egyéniségeinek életútját, méltatja tudományos működését és vizsgálja jelentőségét mind a hazai kulturális fejlődés, mind pedig az egyetemes művelődés szempontjából. Az Akadémiát az életrajzok kiadásában a tudománytörténet irányában világszerte megnyilvánuló érdeklődés mellett az a felismerés vezette, hogy egy-egy kiváló tudós pályájának felvázolása, életművének elemzése a szaktudományok kifejlődésének tanulmányozásához, tudománytörténeti összefoglalásukhoz elengedhetetlen.

Terv szerint évente öt kötet jelenik meg a különböző szaktudományok területéről, így az 1970-ben kiadott könyvekben az orientálistika, a fizika, az orvos- és mezőgazdaságtudomány, valamint a geológia terén kiemelkedő tudósok munkásságát ismertetik a szerzők, akik közül nem egynek a tanítványi tisztelet és a kortársi hűség vezeti tollát. Az életrajzokat olvasmányosan, ismeretterjesztő szinten írták, de ahol a tárgy megkívánta, az előadásmód tudományos. Mintegy 60 kötetből áll majd e méreteiben és fontosságában is kiemelkedő vállalkozás, szükségességét az 1970-ben megjelent sorozat sikere bizonyítja.

Az első kötetben KÖRÖSI CSOMA Sándornak (1784–1842) állít emléket KARA György. A híres magyar-székely orientalista 14 év megfeszített munkájával feltárta a tibeti nyelv rejtett világát és tibeti–angol szótárával és nyelvtanával (*Essay towards a dictionary, Tibetan and English. — A grammar of the Tibetan language in English.* Calcutta, 1834) hírnevet és becsületet szerzett önmagának és nemzetének. Élete utolsó szakaszában (1837–1842) az Ázsiai Társaság könyv-

tárosaként dolgozott és nyelvgyűjtő útján a Himalája hegyóriásai között érte utol a halál. Dardzsilingben márvány sírfelirat őrzi emlékét annak a magyar tudosnak, aki távol hazájától hosszú évek során, „melyeket oly nélkülözések között töltött, minőket ember ritkán szenvedett, a tudományért való fáradhatatlan munkával” több mint 40 000 tibeti szót gyűjtött össze. Élete a hősiesség megismerés örök példaképe.

EÖTVÖS Lorándról (1848–1919) MÁTRAI NÉ ZEMPLEN Jolán és EGYED László írt könyvet. A kötet előszavában JÁNOSSY Lajos méltatja Eötvösnek a modern fizikai felismerésekre gyakorolt hatását. Eötvös nevét a kapillaritás területén végzett vizsgálatai alapozták meg. Módszerét először 1876-ban a rövidéletű Műgyetemi Lapokban közölte. Felismerte, hogy a folyadékok felületi feszültségei, a felületi energia változása arányos a hőmérsékletváltozással. A fizikai szakirodalomban ezt ma is Eötvös-törvénynek nevezik. Tudományos munkásságának másik alapvető eredménye az ún. Eötvös-inga megszerkesztése, amelyvel a földi nehézségi erő változásait addig szinte ismeretlen pontossággal mérte. A gravitációs vizsgálatok terén nevéhez fűződik még az ún. Eötvös-hatás, amely kimutatja, hogy a nyugatról keletre mozgó testek könnyebbek, mint a keletről nyugatra mozgóak. Eötvös mint pedagógus, kultúrpolitikus és tudományszervező beírta nevét a magyar művelődés történetébe. A tanár- és tudósképzést az Eötvös-Kollégium (1894) és az Eötvös Loránd Matematikai és Fizikai Társulat (1891) alapításával szolgálta. Méltán hajtotta meg 1919-ben LUKÁCS György a világ proletariátusának zászlaját e magyar tudós ravatala előtt: „... ki nem tekintve egyéni érvényesülését, osztályérdekeket, csak a tudománynak élt, csak a tudományért küzdött, dolgozott...”.

A sorozat harmadik kötetében KORÁNYI Sándor (1866–1944), a kiváló belgyógyász életét tanítványa, MAGYAR Imre professzor vázolja. KORÁNYI Sándor az európai hírt

Korányi-klinika kifejlesztőjének, KORÁNYI Frigyesnek a fia, aki nagynevű apjának mindenben méltó követője. Külföldi tanulmányai után 1909-ben atyja utódaként kinevezik a III. sz. Belklinikára, melyet 1936-ban történt nyugdíjazásáig vezetett. Tudományos eredménye annak az új vesepatológiának megteremtése, amely a fizikokémiai tudáson alapszik. Módszer-tanilag az addigi sejtpatológiával szemben az ún. funkcionális patológiára fektette a súlyt és e kórtani gondolkodásmód meg-alapítója és kifejlesztője lett. A nevéhez fűződő Korányi-iskola működésének főbb jellemzői: funkcionális irány elindítása, az alaptudományok felhasználása, klinikai kísérletezés, törekvés az egzaktásra és a gyógyításban humanizmus, optimizmus és „morális felfogás”.

A modern mezőgazdaság úttörői közül jelentős szerepet játszott a reformkorban BALÁSHÁZY János (1797–1857), akinek életét TILKOVSKY Lóránt örökíti meg. BALÁSHÁZY mint a keszthelyi Georgikon hallgatója ismerkedik meg az agrártudománnyal. Zemplén megyei közéleti tevékenysége során KOSSUTH Lajossal szoros kapcsolatba kerül, majd Debrecenben gazdálkodik, miközben fáradtságot nem ismerve harcol a magyar mezőgazdaság fejlesztéséért. Ehhez a külföldi eredményeket a sajátos hazai viszonyokhoz alkalmazza és kialakítja a korszerű magyar mezőgazdaság rendszerét. Valóságos apostola az agrárismeretek iskolai és iskolán kívüli terjesztésének. Főleg a talajtán, a növény- és gyümölcstermesztés, borászat és állattenyésztés ismereteinek széleskörű terjesztésével maradandó érdemeket szerez a mezőgazdasági tudományok történetében.

Az 1970. évi sorozat utolsó kötetében az időközben elhunyt VADÁSZ Elemér akadémikus a magyar földtan megteremtőjének, SZABÓ Józsefnek (1822–1894) állít örök emléket. A magyar geológia úttörőjének szentelt mű sikerült legjobban az életrajzok közül. A szerző, aki maga is kiváló tudós, avatott tollal rajzolja meg SZABÓ József életútját és jelöli ki helyét a magyar tudományok történetében. SZABÓ József az Alföld szülőtte, mégis érdeklődése a hegyvidék és a bányászat irányába fordul. A selmecbányai Bányászati Akadémián szerez bánya- és kohómérnöki oklevelet, majd amikor a pesti tudományegyetemen a bölcsészettudományi karon különálló ásványtani tanszék létesül, annak első szervezője és 1862-ben rendes tanára lesz. A katedrán működve Ásványtan és Földtan c. tan- és kézikönyveivel — melyek több kiadásban jelentek meg —, valamint számos dolgozatában, tanulmányaiban a magyar geológia alapvetését adja. A ben-

nük körvonalazott elvek és gyakorlati célkitűzések mind a mai napig oktatási reformtörekvések. Az 1870-es években a földpátok meghatározására gyors módszereket dolgozott ki, melyek valósággal új korszakot nyitottak a közettanban. Felismerései a magmás közetek területén a külföldi kutatásokat is megelőzték. Alapvető érdeme, hogy az ipari ásványi nyersanyagok kutatásának feltételét megteremtette és ezzel megalapozta a magyar földtant. Nagy szerepe volt a szaknyelv kifejlesztésében; Szabó magyarítási törekvéseit Arany János is nagyra értékelte. Számos ismeretterjesztő és tudományos társaság alapításában vett részt és ezekben, valamint a Magyar Tudományos Akadémián kifejtett munkássága példamutató. Méltán állapítja meg tehát VADÁSZ Elemér, hogy SZABÓ József „legnagyobb és legelső oktatóalkotó magyar természettudós, akinek helye, működése és jelentősége Eötvös Loránd mellé állítható”.

Az életrajzi tanulmányokat a kötetek végén az ismertetett tudós műveinek változtatott bibliográfiája követi. Külön érdeme, hogy az egyes tudósokra vonatkozó jelentősebb irodalom felsorolását is tartalmazza. Szükség volna azonban az életrajzokban szereplő kortársak, mesterek és tanítványok, valamint fontosabb fogalmak stb. felkutatását elősegítő név- és tárgymutató szerkesztésére és indokolt az értékes tanulmányokra a külföld figyelmét is felhívni. Célszerű lenne az egyes kötetek anyagát idegen nyelvű összefoglalókban, egyik-másik különösen értékes életrajzot pedig idegen nyelvű kiadásban is közreadni.

A következő évi sorozatban ARANY János, GELEJI Sándor, HERMAN Ottó, KODÁLY Zoltán és MOLNÁR Erik életrajza jelenik meg. A múlt magyar tudósai első öt kötetéről írott beszámolóknak során dicsérrel kell megemlékezni a szerkesztői és lektori munkáról és elismerés illeti az Akadémiai Nyomdát, a tartalomhoz méltó igényes tipográfiával készült bibliofil előállításért.

MÓRA LÁSZLÓ

Kotvan, Imrich: Rukopisy universitnej knižnice v Bratislave. Bratislava 1970. Univerzitná knižnica. 544 (2) l., 24 t.

A *Magyar Könyvszemle* olvasói jól ismerik Imrich KOTVANNAK a nevét azokból az újra és újra visszatérő recenziókból, amelyek a pozsonyi Egyetemi Könyvtár kitűnő szakembereinek ösnyomtatványkatalogusairól számoltak be. Valóban páratlan az a teljesítmény, amellyel KOTVAN alig egy évtized leforgása alatt egész Szlovákia valamennyi könyvtárának teljes ösnyomtat-

vány-állományát a katalógusok hosszú sorában tárta fel. Pontosság, szigorú módszeresség és — külön érdemként kell említenünk — a possessorok mindenkori feltüntetése jellemzik ezeket a katalógusokat. A most kezünkben levő, több mint félezer oldal terjedelmű kötet új oldalról mutatja be a szerzőt: mint kéziratári szakembert, aki megint egyéni munkával készítette el a pozsonyi Egyetemi Könyvtár európai kéziratának katalógusát. (A 285 keleti kéziraté már egy évtizeddel korábban megjelent PETRÁČEK, BLAŠKOVIČ és VESELÝ munkájaként.) Az 1310 kézirat leírását ugyanaz a hozzáértés, pontosság és mégis mértéktartó tömörség jellemzi, ami KOTVAN ősnymotatvány-katalógusait.

A Pozsonyi Egyetemi Könyvtár nem tartozik a hosszú múltra visszatekintő könyvtárak közé. 1919 a szlovák alapítás éve. A kéziratár alapja a nagyszombati jezsuita rendház 112 kézírata, a további gyarapodás főleg tudóshagyatékokból (L. V. RIZNER, J. K. HOLUB stb.) és fölöszlattott szerzetesi könyvtárakból (ferencesek, piaristák), meg főúri könyvtárakból gyűlt össze és főleg a 17—19. századból származik. (A 20. század elsősorban a Matica Slovenská irodalmi levéltárának gyűjtőkörébe tartozik, abból tehát kevés van itt.) A középkori kódexek száma minimális.

A kéziratár anyagának föllállítása — s ennek megfelelően a katalógus rendje is — a szerzeményezés menetét követi. Így a katalógusban az azonos eredetű anyagok együtt találhatók. A használatot sokoldalú regiszterrendszer könnyíti meg: név- és tárgymutató, a 13—16. századi kéziratok incipitregisztere, időrendi, nyelvi és szakmutató. A nagyrészt egyházi eredetű kéziratok közt természetesen a teológia van legnagyobb számban képviselve, de — főleg a szerzetesrendek oktatói munkásságának következtében — a művelődéstörténet, tudománytörténet, oktatástörténet egyaránt gazdag forrásanyagot találhat a pozsonyi kéziratok közt, sőt a zenetörténetre vonatkozólag hasznos anyag sem csekély benne.

Ismerve KOTVAN munkabírását, remélhetjük, hogy a pozsonyi kéziratok katalógusát ugyanúgy további kéziratkatalógusok fogják követni, mint ahogy ez az ősnymotatványok esetében történt.

CSAPODI CSABA

Kopala, József: Dzieje bibliografii w Polsce. Warszawa, 1969. Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich. 439 l. 12 t.

A Lengyel Könyvtárosok Egyesülete 50 éves jubileuma alkalmából megjelent mű

harmadik, bővített kiadása szerző 1953-ban *A bibliográfiai tevékenység vázlatos története Lengyelországban* címmel közreadott tanulmányának. (A második kiadás az NDK oktatásügyi szerveinek gondozásában 1957-ben sajtó alá került német fordítás volt.) Jelen kiadásban szerző témáját tágabb értelmezésben vizsgálja: a bibliográfiai munkálatokat szervesen beilleszti a kultúrtörténeti háttérbe s különös tekintettel van a könyvtárak, a könyvkereskedelem és általában a tudomány fejlődésére. Katalóguszerű ismertetés helyett a hangsúlyt a bibliográfiaszerkesztő egyéniségek és egy-egy időszakot leginkább jellemző kiemelkedő művek bemutatására veti. A jelenkor felé haladva a szelektálás mértéke egyre erősebb lesz, napjaink szerteágazó bibliográfiai tevékenységéről való részletes beszámolást már nem tartja feladatának.

A szerző a történeti fejlődést öt szakaszra bontva tárgyalja. A lengyel könyvkultúra vitalitásáról és a lengyel szellem rendszerező hajlamáról már az első, a 12. századtól a 18. század végéig terjedő időszak emlékei is szemléltető képet adnak. A krakkói székesegyház klerikusai már 1100 körül leltárba foglalták a szertartások céljára használt kódexeket. A kéziratok kor végén, a 15. és 16. század fordulóján csupán a krakkói egyetem tanárai közül harminckettőnek magánkönyvtára állományát ismerjük a hátrahagyott jegyzékekből. A könyvnyomtatás gyors fellendülésére jellemző, hogy a 16. század közepéig három lengyel könyvnyomda (UNGLER, SZARFENBERG, WIETOR) mintegy ezer könyvet (köztük több magyar nyelvűt is) jelentetett meg. A század elején ZSICMOND ÁGOST király 4000 kötetes, rendkívül változatos tartalmú, tervszerűen gyarapított könyvtárral rendelkezett. Lengyel írók első nyomtatásban megjelent, Krysztóf WARSZEWICKI által összeállított jegyzéke 1601-ben Rómában, az első lengyel területen nyomott könyvkereskedői katalógus a 17. sz. végén Gdanskban került kiadásra. E korszak végén már a szoros értelemben vett bibliográfiai tevékenység is klasszikus műveket hozott létre. Ezek elsősorban József Andrzej ZAŁUSKI (1702—1774), III. ÁGOST király tanácsosa, kievi püspök nevéhez fűződnek, aki bibliofil hajlamú arisztokrata családja és saját maga által összegyűjtött 200 000 kötetes könyvtárát végrendeletileg nemzetére hagyta és azt már 1760-ban saját varsói palotájában a nyilvánosság rendelkezésére bocsátotta. E hatalmas könyvanyagról részben maga ZAŁUSKI, részben könyvtáros munkatársa Jan Daniel JANOCKI huszonöt, nagyrészt nyomtatásban is kiadott, különböző ismeret-ágakra kiterjedő bibliográfiát készített.

A második, a 19. század közepéig terjedő időszakot a főúri bibliofilek (Adam Kazimierz CZARTORYSKI, Józef Maksymilian OSSOLINSKI) által patronált spontán bibliográfiai tevékenység mellett, képzett bibliográfus szakemberek céltudatos rendszerező munkássága jellemzi. Feliks BENTKOWSKI (1781–1854) varsói irodalomtörténész professzor több metszetben tárta fel a lengyel irodalom állományát, Joachim LELEWEL (1786–1861) vilnai történész, a bibliográfia egyetemi tanára már a bibliográfiaszerkesztés elméleti-rendszerint alapelveit, valamint a kéziratok, kódexek és inkunabulumok feldolgozási technikáját tárgyalja 1823–1826-ban megjelent két-kötetes művében. Adam JOCHER (1791–1860) filológus-könyvtáros háromkötetes munkája a klasszika-filológia, a teológia, a szépirodalom és a pedagógia könyvanyagának történetkritikai kommentárokkal kísért rendszerező feldolgozása.

A 19. sz. közepétől 1918-ig terjedő harmadik időszak fókuszában a legnagyobb lengyel bibliográfus, Karol ESTREICHER (1823–1908) alakja és nemzetközi hírnevű monumentális alkotása, a lengyel irodalmi termést a könyvnyomtatás kezdetétől a 19. sz. végéig regisztráló *Bibliografia Polska* állott. ESTREICHER pályafutását (életében a szerzők betűrendjében készülő bibliográfia 22 kötetét rendezte sajtó alá) és műve létrejöttének körülményeit tárgyaló fejezetek önmagukban is hatásosan szemléltetik az elnyomott és megosztott lengyel nép kulturális szabadságharcát és eleven nemzeti öntudatát. A 19. sz. második felében a bibliográfiai tevékenység rendkívüli mértékben kiszélesedett és elmélyült. Megjelennek a bibliográfiai folyóiratok, köztük a kurrens nemzeti bibliográfia pótlására szolgáló könyvkereskedői tájékoztató, az első *Przewodnik Bibliograficzny*, valamint a folyóirat- és cikkbibliográfiák. Terjednek a különböző ismeretágakat átfogó szakbibliográfiák, fellendül az inkunabulumfeldolgozás, tömegjelenséggé válik a könyvkereskedői katalógusok kiadása.

A negyedik, a két világháború közötti időszakban, az állami függetlenség visszanyerése után a lengyel bibliográfiai tevékenység fejlődésének jelentős állomása volt a Bibliográfiai Intézetnek 1928-ban való létrehozása. Stefan ESTREICHER, Karol fia, apja művét folytatva ebben az időszakban eljutott a 33. kötetig és folyamatba tette a 20. század első negyede retrospektív lengyel bibliográfiájának előkészítő munkálatait. Több kísérlet után 1928-tól már kéthetenként folyamatosan jelenik meg a kurrens nemzeti könyvbibliográfia, a periodikákat és a külföldi polonica-t regisztráló időszakos mellékletekkel. Jelen-

tős alkotások születtek a retrospektív, a másodfokú, valamint a területi és szaktudományi bibliográfiák műfajában, kiadásra kerültek kurrens szakbibliográfiák, bibliográfiai folyóiratok, könyvkereskedői bibliográfiák. A hitleri megszállás csaknem teljesen leállította a korábbi bibliográfiai munkát és megtizedelte a bibliográfusokat is (Stefan ESTREICHER is koncentrációs táborban fejezte be életét). A lengyel tudománynak a megszállás alatt nagyrészt kéziratban maradt termékeit és az ellenállási mozgalom sajtóját a felszabadulás után regisztrálták a bibliográfusok.

Az ötödik időszak, a népi Lengyelország negyedszázada a csupán vázlatos áttekintés alapján is újabb nagyarányú fejlődést mutat a bibliográfiai tevékenység terén is. Ennek eleinte több tudományos intézmény volt a gazdája, de már 1950-ben a Nemzeti Könyvtár Bibliográfiai Intézetéhez összpontosították a tervezés, szervezés és kiadás funkcióinak nagy részét. Az Intézet négy főosztálya közül az első az általános kurrens (nemzeti) bibliográfiával (az új *Przewodnik Bibliograficzny*-vel), a második a speciális kurrens bibliográfiákkal (folyóirat- és cikkbibliográfiákkal, a külföldi polonica nyilvántartásával), a harmadik pedig a retrospektív bibliográfiák gondozásával foglalkozik; a negyedik viszont a bibliográfiai elmélet legfőbb művelője és irányítója. Az Intézet koordinálja az országban folyó valamennyi bibliográfiai tevékenységet, így a Tudományos Akadémia Bibliográfiai és Dokumentációs Központja hálózatába tartozó (több kurrens szakbibliográfiát kiadó) intézmények munkáját is. A tudomány és a népgazdaság fejlesztése szolgálatában jelentős bibliográfiai munkát végez 1960 óta a Központi Tudományos Műszaki és Gazdasági Tájékoztatói Intézet is. A bibliográfiaszerkesztés az új társadalmi viszonyok között kollektív, ill. intézményi feladattá vált, az elkészült bibliográfiáknak mindössze 7%-a egyes bibliográfusok egyéni alkotása. A retrospektív bibliográfiák műfajában a *Bibliografia Polska* befejezése és kiegészítése mellett egyes fontosabb történelmi időszakok és szakterületek (történelem, irodalom, matematika, bányászat stb.), valamint a külföldi gyűjtőhelyek anyagát dolgozzák fel. Ugyancsak idő, ill. területi szektorok szerint készülnek kézirat- és nyomtatványi-bibliográfiák, a régi hagyományok alapján működési szakterületek szerint tagolják a bibliográfiákat. Az utóbbi időben nagy számban jelennek meg kiadói, könyvkereskedői, ajánló és alkalmi bibliográfiák, bibliográfiatörténeti és módszertani tanulmányok. A szerző a páratlanul gazdag és sokrétű lengyel bibliográfiai

irodalmat világos rendszerezéssel, tudományos alapossgal dolgozta fel.

Ezt bizonyítja a mű több mint száz oldalas tájékoztató apparátusa is. A felhasznált forrásmunkák jegyzékén és a névmutatón kívül külön kiemelkedő a tárgyalat vagy megemlített bibliográfiák, katalógusok, kézikönyvek kronológiai sorrendű összeállítása, valamint a nagy bibliográfusok arképreprodukciói és a klasszikus bibliográfiák címlapfénykép-gyűjteménye.

KINDLOVITS KÁLMÁN

Průvodce Státní knihovnou ČSR v Praze. Uspoř. dr. Vladimír Černý. Praha, 1970. Státní Pedagogické Nakladatelství. 71 l. 8 t.

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság Állami Könyvtárának tájékoztatója nemcsak eligazítja az olvasókat és a kutatókat a legnagyobb csehszlovák könyvtári komplexuson belüli tájékozódásnál, hanem az Állami Könyvtár sajátos adottságaira tekintettel szinte szükségszerűen feleleveníti a cseh könyvtörténet sok fontos adatát is. Az Állami Könyvtár a csehszlovák könyvtárügyet szabályozó 1959. évi 53. törvény, valamint az ennek alapján kiadott statútuma és szervezeti szabályzata alapján az egységes cseh könyvtárhálózat központi könyvtára. A komplexust alkotó könyvtári egységek között legrégibb és legnagyobb az Egyetemi Könyvtár, amelynek alapjait a Károly Egyetemnek 1348-ban való megalapításával egyidejűleg rakták le. Az Egyetemi Könyvtár és az Egyetem századokon át összefonódó története hűen tükrözi a cseh népet ért megpróbáltatásokat, de egyben kultúrája tudatos építésére irányuló szakadatlan erőfeszítéseit és e téren elért eredményeit is. Hat évszázad alatt az Egyetemi Könyvtár nemcsak többszáz- ezres Bohemica-gyűjteményt halmozott fel, hanem begyűjtötte a cseh kultúrtörténet legértékesebb ritkaságait (így az 1085-ben keletkezett Visehrad-i kódexet, Husz János és WYCLIFFE kéziratait), a könyvművészet legragyogóbb alkotásait (köztük a 13. század közepéről származó Sedlec-i Antiphonariumot, KUNIGUNDA apátnő 1321. évi Pastoralé-ját, a miniatúráival a 14. század mindennapi életét illusztráló Velislav-bibliát) és a legrégibb cseh nyelvemlékeket is (mint a Dalimil-krónikát). Az Egyetemi Könyvtár ez idő szerint közel 2 300 000 egységnyi állományát a társadalomtudományok egész területéről gyarapítja, de gondoskodik az alapvető természet- tudományos művek beszerzéséről is.

Az Állami Könyvtár másik legjelentő-

sebb egysége a Nemzeti Könyvtár, amely 1935-ben történt alapítása óta — 1900-ig visszamenőleg — a teljesség igényével gyűjti a cseh és szlovák irodalmi termést, könyveket, folyóiratokat, zenei és grafikai alkotásokat. Az 1924-ben létesített Szláv Könyvtár, az egyik legnagyobb európai szlavisztikai kutató központ, valamennyi szláv nép és szovjet népek irodalmát gyűjti. Félmillió állományának fele orosz és szovjet anyag, ezen belül sok a ritkaság és a forradalmár csoportok által kiadott illegális nyomtatvány. A Központi Közgazdasági Könyvtár, amely több intézmény és főiskola könyvtárának egyesítése útján jött létre, állományát elsősorban a marxizmus-leninizmus, politikai gazdaságtan, tudományos szocializmus, valamint a népgazdasági tervezés, a statisztika és pénzügytan területén gyarapítja, de begyűjti a közgazdasági főiskolák oktatási anyagát is. A Központi Bibliológiai Tudományos-módszertani Kutatócsoport a könyvtudományi, bibliográfiai és könyvtárügyi irodalom gyűjtőhelye és módszertani irányító szerve. Az Állami Könyvtár szervezetébe tartozik az 1967-ben létesített Francia Könyvtár és Olvasóterem, amelynek állománya azonban francia tulajdon.

Az Állami Könyvtár kulturális jelentőségét mutatja az a tény, hogy teljes állománya 1968 elején megközelítette a négy millió könyvtári egységet, a legutóbbi évben 34 000 beiratkozott olvasója és időszakos látogatója egymillió alkalommal kereste fel és több mint egymillió kötetet olvasott, ill. kölcsönöz ki. A komplexus legfejlettebb egységei szerzői és ETO rendszerű szakkatalógus mellett mélyen tagolt tárgyszókatalógussal is rendelkeznek. 1961 óta ezer intézmény adatszolgáltatása alapján gyarapítják a külföldi irodalom központi katalógusát.

Az Állami Könyvtár rendkívül kiterjedt és sokrétű bibliográfiai tevékenységet fejt ki. A hagyományos nemzeti könyvtári publikációk közül a Cseh Könyv (cseh nemzeti bibliográfia) 1922 óta heti füzetekben, a folyóirataikk-repertórium 1953 óta havi kötetekben kerül kiadásra. A retrospektív bibliográfiák szektorában kiadták a 19. századi, valamint az 1945—1960 között megjelent könyvpublikációk és az 1945—1963-as időszak periodikáinak jegyzékét. Az Állami Könyvtár 1968-ban — elsősorban az önálló szervezeti egységként működő Bibliográfiai Központ útján — 31-féle periodikus bibliográfiai kiadványt jelentetett meg. Külön periodikák regisztrálják a külföldi cseh és szlovák nyelvű, ill. csehszlovák vonatkozású irodalmat, az újonnan beszerzett külföldi könyveket, a bel- és külföldi bibliológiai irodalmat, a disszer-

tációkat stb. Szakirodalmi Újdonságok gyűjtőcímen a természet- és társadalomtudományok különböző területeiről komplex dokumentációt nyújtó periodikák jelennek meg, amelyek az újonnan beszerzett külföldi könyvek részben annotált címanyaga mellett, bel- és külföldi folyóiratcikkek, bibliográfiák címleírását, gyűjteményes kiadványok analitikus címfelvételeit közlik szakrendi csoportosításban.

A tájékoztató kiadvány röviden beszámol az Állami Könyvtár bel- és külföldi könyvtári kölcsönző szolgálatáról, nemzetközi csere-, ill. kiadványimport koordináló, valamint tudományos kiadói, tájékoztató és propagandatevékenységéről, reprotéchnikai szolgáltatásairól. Külön fejezet foglalkozik a könyvtár mai — összefoglaló néven Klementinaként ismert — épületkomplexusa történeti kialakulásával, az eredeti dominikánus, ill. jezsuita egyházi és könyvtári építmények területi bővítésével, évszázadokon át való tudatos építészeti fejlesztésével. A kiadványt bibliográfia, több idegen nyelvű rezümé, az épületek külső-belső kiállítását bemutató fénykép, valamint néhány jelentős könyv, kódex, kézirat fotokópiaja egészíti ki.

KINDLOVITS KÁLMÁN

Kuzmik, Jozef: Vývin štatistickej evidencie knižnic na Slovensku v rokoch 1919—1963 a jej základné výsledky. (Statistická bibliothecarum Slovaciae A. 1919—1963). Martin, 1966. Matica Slovenská, 305 l.

Jozef Kuzmík, több színvonalas könyvtártörténeti és statisztikai tanulmány szerzője, művét szerényen *A szlovák könyvtárstatisztika fejlődése 1919—1963 között, annak legfontosabb eredményeivel* címmel adta közre. Valójában a mű a szlovák könyvtárügy fejlődésének a statisztika által szolgáltatott tárgyi adatokra épített történeti vázolata, és így anyagának ismerete a lezárás és kiadás időpontjától függetlenül is feltétlenül időszerű a magyar könyvtárosok számára is. A bevezető tanulmányban a szerző rövid áttekintést ad Szlovákia könyvtári ellátottságáról, a hálózatfejlesztés elvi szempontjairól, a könyvtártörténeti kutatások helyzetéről és a könyvtárstatisztika fejlődésének legfontosabb állomásairól. Ez utóbbi téma részletes kifejtésre a mű két utolsó fejezetében kerül, ahol részletes képet kapunk az 1927-es, az 1931/1932-es, az 1953-as és az 1963-as könyvtárstatisztikai felvételekről, azok jellegéről és fontosabb eredményeiről. Az első

két felmérés sajnos csak a szakkönyvtárak és az iskolai könyvtárak állományára terjedt ki, az 1953-as általános összeírás hiányossága viszont, hogy az adatok nagyrészt nem hozták nyilvánosságra.

A korszerű könyvtárstatisztika Szlovákiában az iskola és kulturális ügyek miniszterének 1963 júniusában kiadott rendeletén alapul, amelynek előírásai szerint az 1963. okt. 31-i állapotnak megfelelően a könyvtárak száma, az állomány nagysága és a rendes könyvtári alkalmazottak létszáma tekintetében egyszeri adatfelvételt végeztek, és ennek eredményeit kerületek és járások, ill. könyvtárfajták szerint összesítve is publikálták. Ugyanezen rendelet valamennyi könyvtárfajtánál (az 500 kötetnél kisebb állományú, kölcsönzést nem folytató könyvtárak kivételével) bevezette a rendszeres és folyamatos adatszolgáltatást az állomány számszerű gyarapodására, az olvasók számára, a kikölcsönzött és a helyben olvasott művek számára vonatkozólag, amely adatok alapján az évvégi állapotnak megfelelően adnak összesített tájékoztatót.

A mű egyéb fejezeteiben szerző könyvtárfajták szerint ad áttekintést a fejlődésről a következő csoportosítás szerint: I. Tudományos és szakkönyvtárak; ezen belül állami tudományos könyvtárak, a Szlovák Tudományos Akadémia hálózatába tartozó könyvtárak, műszaki, mezőgazdasági, ill. egészségügyi jellegű tudományos könyvtárak, közigazgatási szervek könyvtárai, múzeumok, képtárak, levéltárak könyvtárai, műemlék-könyvtárak. II. Főiskolai könyvtárak. III. Közép-, szak- és általános iskolai könyvtárak. IV. Népkönyvtárak. V. Szakszervezeti könyvtárak. VI. Egyesületek, testületek, társadalmi szervezetek könyvtárai. E fejezetekben a mű az állami statisztikai összeírás adatai mellett, részben a szöveghez kapcsolódó, részben külön táblázatokban publikálja a könyvtárak, ill. felettes hatóságok saját adatgyűjtésének eredményeit is.

A szlovák könyvtárügy közel félszázados fejlődése már az adatok globális összesítése alapján is szembevetendő. 1918-ban a szlovák területeken levő nyilvános és fél-nyilvános könyvtárak állománya 1 500 000 kötet. 1927-ben a 10 726 könyvtár állománya kerekén 2 600 000, 1932-ben 11 677 könyvtáré 3 900 000 kötet, 1953-ban 15 420 könyvtáré 6 960 000, 1963-ban 15 200 könyvtáré 19 850 000 kötet. A legrégebb tudományos könyvtár, az 1863-ban alapított Matica Slovenská (1953-tól Szlovák Nemzeti Könyvtár) állománya 1963-ban 724 000 kötet és 597 000 irodalmi archivális dokumentum. A Matica igazgatása alá tartozó műemlék és egyházi könyvtárak állo-

mánya ugyanekkor 907 000 egység. Az 1919-ben alapított pozsonyi Egyetemi Könyvtár állománya az utolsó felmérés idején meghaladta az egymillió kötetet (a kölcsönzések száma 1963-ban 891 000 volt). A 8 állami tudományos könyvtár összallománya 1963-ban több mint 4 millió, a 27 főiskolai könyvtaré 1 654 000, a 9000 általános iskolai könyvtaré 5 382 000, az 1260 szakszervezeti könyvtaré több mint egymillió kötet.

A könyvtártörténeti és statisztikai kutatásokat a mű gazdag adatanyagán kívül teljességre törekvő bibliográfiai összeállítás is szolgálja.

KINDLOVITS KÁLMÁN

Dokoupil, Vladislav: Soupis prvotisků z fondů Universitní knihovny v Brně. — Katalog der Inkunabeln aus den Beständen der Universitätsbibliothek in Brünn. Praha (1970), 409 l.

Kitűnő munka a brnoi Egyetemi Könyvtár ősnymtatványainak most megjelent összefoglaló katalógusa. A gyűjtemény szakavatott vezetője, Vladislav DOKOUPIL hosszú évek fáradságos munkájának eredménye ez a kötet. Az 1953–1961 közötti években tíz, sokszorosított formában megjelentetett füzetben ugyan már közreadta könyvtára ősnymtatványainak többségét, azonban ez a mostani összefoglalás nemcsak mennyiségben, de minőségben is több, mint ezek összessége. A több mint 1200 ősnymtatványról minden lényegeset meg tudhat az olvasó, ugyanakkor semmi felesleges sem terheli a kötetet. A bibliográfiai azonosításhoz szükséges irodalmi utalások, ill. leírások elegendőek, de nincs is több annál. A példány egyedi ismertetése is minden lényeges elemet tartalmaz: proveniencia, kötés, kolligálás, hiányok. Ezeknek az adatoknak közlése is a leggazdaságosabb és igen jól áttekinthető.

A cseh és német nyelvű előszó részletesen ismerteti a brnoi Egyetemi Könyvtár állományrészlegeit. A könyvtárhoz ugyanis jelentős számú, történeti értékű, egykor szerzetesi vagy főúri gyűjtemény tartozik. Ezek közül a legnagyobb és legfontosabb a DIETRICHSTEIN család mikulovi (Nikolsburg) kastélyában található, ahol a 15. századból 331 nyomtatványt őriznek. (Itt jegyzendő meg, hogy ez a gyűjtemény nem azonos az ellenreformáció morvaországi előharcosának, Franz DIETRICHSTEIN bíboros-érseknek rendkívül gazdag könyvtárával, amelybe a neves magyarországi humanista, DUDITH András (1533–1589) könyvei is bekerültek. Ezt a régi DIETRICH-

STEIN-könyvtárat 1645-ben a harmincéves háború során a svédek hadiszákmányként elvitték, és kőetei ma a nagyobb svéd könyvtárakban szétszórva fedezhetők fel. A mai mikulovi gyűjtemény a 17. század végén keletkezett.)

Az ó-brnoi ágostonos-könyvtárban 232, a rajhradi (Raigern) bencésekéél 163 ősnymtatvány maradt fenn. A brnoi Egyetemi Könyvtár törzsgyűjteményében csupán 144, vagyis a teljes állománynak alig 12 százaléka. DOKOUPIL katalógusának bevezetője ezeknek, továbbá a többi műemlékjellegű gyűjteménynek rövid történetéről, 15. századi nyomtatványainak számáról, azok jellegéről és fontosabb tulajdonosairól tudósít. Nem feledkeznek meg a szerző a jelentősebb könyvkötői munkálatokról, de még a könyvtárterem freskójáról sem. Így igen pontos, de ugyanakkor plasztikus képet kap az olvasó a mai brnoi Egyetemi Könyvtár valamennyi állománya ősnymtatványainak közvetlen eredetéről.

A 15. századi kiadványok között több magyar vonatkozású is akad: a *Missale Strigoniense* (Brunnae 1491 – RMK III 24) két 89. és 96. levele (Dokoupil 825b), LASKAI Osvát műveiből három kiadás (RMK III 37, 47 és 48 – Dokoupil 869–871), TEMESVÁRI Pelbárt két munkája (RMK III 49 és 76 – Dokoupil 887–888) és THURÓCZY János krónikájának brnoi kiadásából két példány (RMK III 16 – Dokoupil 1123–1124).

DOKOUPIL a nyomtatványok meghatározásánál igen gondosan járt el. Igénybe vette ehhez a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* berlini szerkesztősége anyaggyűjtését is. Összesen 18, korábban a szakirodalomban részletesen le nem írt, ill. csak hiányosan ismertetett kiadványt mutat be (421, 496, 505, 619, 661, 704, 749, 775, 788, 865, 874, 962, 996, 1066, 1087, 1141, 1170, 1198. sz.). Több, teljességgel ismeretlen 15. századi nyomtatványt is leír katalógusában (938, 1160). Különleges fontosságúak jelen esetben a brnoi Stahel & Preinlein nyomda (1488–1499) kötéstáblákból most előkerült négy eddig nem ismert kiadványnak töredékei (48b, 423b, 955a, 1068).

Csupán két mű meghatározásával maradt adós a szerző (443 és 1183). Ezek közül az egyik az *Epistola de miseris curatorum seu plebanorum* egy csonka példánya (Dokoupil 443). A 15. században nem kevesebb mint 18 ma ismert kiadást (GW 9342–9359) ért meg ez a mű. A brnoi ezek egyikevel sem egyezik. Azonban a korábbi ősnymtatvány-szakirodalom számon tartott egy olyan kiadást is, amelynek leírása ráillik a DOKOUPIL által ismertetettre. Ennek ma ismert egyetlen teljes példányát a British Museum őrzi. Ez nyolc leírásból

(A⁴B⁴) áll, amelyből az utolsó üres (jelzete IA 25195), és azt Copinger (2306), majd Proctor (5715), végül a British Museum ősnymotatványkatalógusa (BMC V 590) írta le. E kiadás magyar szempontból különösen figyelemre méltó, mert azt a címlapon található jelvény tanúsága szerint, amely a brnoi példányból (ez csak a B₁₋₃ levelet tartalmazza) hiányzik, Johannes PAEP budai könyvkereskedő költségére jelent meg.

A fentiek miatt e kiadvány nyomtatási idejét és helyét kíséreltem meg tisztázni. A British Museum példányával kapcsolatban már idézett angol irodalom ezt meghatározatlanul velencei nyomdában 1500 tájt készültnek tartja. A *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (VIII. kötet 53. hasáb) a nyomdai kiállítás és a kiadói jelvény alapján a 16. századba utalta. A kiadványban három betűtípus található: egy nagy a címekben, egy középső a kiadói jelvény aláírásában és egy kicsi a szövegben. Ezek méretét húszsoronként a British Museum ősnymotatványkatalógusa (BMC V 590 § 25) kb. 140, kb. 100 és 73 mm-ben jelölte meg. Ezenkívül a címlapon 96 × 68 mm méretű fametszet, Johannes PAEP kiadói jelvénye áll, továbbá a 2. levél rektóján egy 47 × 44 mm méretű fametszetes „S” iniciálé.

Ezek alapján sikerült kikutatnom a nyomdát, ahol mind a betűket, mind az említett iniciálét használták. Ez Jacobus PENTIUS DE LEUCO velencei műhelye. A legnagyobb betűtípust (pontos mérete húszsoronként 138 mm) 1499-től 1520 utániig, a középsőt (102 mm?) 1500-tól 1510-ig, a szövegtípust pedig (73 mm) egyedül 1506-ban használta e nyomda, mint azt a British Museum jelentős állományának elemzése bizonyítja (BMC V 564 — ISAAC, Frank: *Index to the Early Printed Books in the British Museum*, Part II. London 1938, 54—55 l.). Az 1506 szeptember 5-én befejezett könyvben (ALBUMASAR: *Introduitorium in astronomiam* — Az Országos Széchényi Könyvtár példányának jelzete: Ant. 3548) a kis és nagy betűtípuson kívül az f, b lapon megtalálható az „S” iniciálé, amely az „Epistola”-ban is fellelhető. Ezek alapján a nyomda megnyugtatóan azonosítható volt.

PENTIUS neve PAEP két másik kiadványán feltüntetést is nyert. Az egyik GUILLELMUS PARIENSIS 1505. november 6-án elkészült *Postilla super epistolas et evangelia* c. műve (Magy. Könyvszle 1955. 296. l.), a másik ALEXANDER DE VILLA DEI *Doctrinale*-jának átdolgozása, amelyet 1507. április 18-án fejeztek be (Ballagi Aladár: *Pest és Buda a világirodalomban*. Bp. 1925. 111. l.).

Az „Epistola” előállítására idejének meg-

határozásánál KEMÉNY János (*Új Magyar Múzeum* 1857. 131. l.) abból indult ki, hogy a budai kiadó németalföldi származásra utaló (*Magy. Könyvszle* 1960. 74—75. l.) PAEP neve az 1509-ben megjelent *Ordinarium Strigoniensis*-ben (RMK III. 125.) a magyarosan csengő „PAP” alakban szerepel. Az *Epistola*-ban is ez a névforma található. Ennek alapján helyezte KEMÉNY az általa is velenceinek tartott nyomtatványt 1509-re. (Tévedett tehát BALLAGI Aladár — i. m. 123. sz. —, amikor KEMÉNYRŐL azt írta, hogy „véleményét azonban nem indokolja”. Ellenben hibás KEMÉNYnek „Panzer Annal. typogr. IV. 416” hivatkozása, amelyet BALLAGI is átvett. A megjelölt helyen, de PANZER művében máshol sem található ennek az „Epistola”-kiadásnak a leírása.) KEMÉNY meglátása és következtetése helyes, csak abban tévedett, hogy a „PAP” névformát egyedül 1509-ben használták volna. A mai ismeretek szerint PAEP nyolc kiadványán található a „PAP” megjelölés tevékenysége utolsó éveiben, az 1505—1511 közötti években.

Az *Epistola* címlapján található kiadói jelvény nagyon hasonlít, de nem azonos azzal, amelyet PAEP 1500—1502 években használt és VÉGH Gyula (*Budai könyvtárak jelvényei*. Bp. 1923. 16—17. l.) a 9. számmal jelölt meg. Az *Epistola* fametszetének mérete 96 × 68, míg a Vég 9. számúé 98 × 63 mm. A kiadói nevet viselő szalag a jelvény alján az *Epistola*-ban alul kezdődik és a végén csavarodik fel, míg a Vég 9. számúnál ez fordítva van: a szalag elől fent kezdődik és a végén lefelé hajlik. Az *Epistola* címlapján levő fametszet eddig egyetlen ismert Paep-kiadványban sem fordul elő.

Összefoglalóan tehát megállapítható, hogy DOKOUPIL katalógusában a 443. sz. alatt leírt *Epistola* nem ősnymotatvány. Azt a budai Johannes PAEP kiadó költségére Velencében Jacobus PENTIUS DE LEUCO műhelyében nyomtatták 1506 tájt. A szövegtípus ugyanis csak egyetlen datált (1506 szeptember 5) kiadványban fordul elő. PAEP és PENTIUS eddig ismert, 1505—1507 közötti kapcsolatába is jól beleilleszkedik ez az időmeghatározás. A budai kiadó és a velencei nyomdász 1507 utáni kapcsolatai nem ismeretesek. Ilyenek PAEP legutolsó éveiben már aligha lehettek, mert 1509. szeptember 13-án kelt végrendeletében az alábbi három velencei nyomdással függőben levő elszámolásáról esik szó: Lucantonio GIUNTA, Peter LIECHTENSTEIN és Nicolaus DE FRANCFORDIA (*Magy. Könyvszle* 1957. 364. l.). Valóban az összes 1507 utáni PAEP-kiadvány (RMK III 152, 165, 174, 175 és Ballagi 122) ebben a három velencei műhelyben készült.

Hogy az azonosítás DOKOUPIL katalógusában a fentiekben tárgyalt *Epistola* esetében olyan biztonságos volt, az a szerző kitűnő módszerének tudható be, amellyel kötete illusztrációs anyagát összeállította. A 32 tábla közül a négy utolsón a legszebben illuminált ősnymtatványok egy-egy reprodukciója látható, míg az összes többin valamennyi, a szakirodalomban eddig részletesen vagy egyáltalán le nem írt kiadvány azonosításához fontos, legjellemzőbb sorainak fényképei szerepelnek. Ez a megoldás feleslegessé teszi a nyomdahibáktól szinte alig mentesíthető betűhű leírást, ráadásul annál sokkal biztosabb alapjául szolgál az azonosításhoz. Ezek után e sorok írójában újra felvetődött a gondolat, amelyet évekkkel ezelőtt már közölt a GW szerkesztőségével: vajon nem lehetne e a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* kiadásának most meginduló folytatásában a leírás helyett ugyancsak a szövegrészek reprodukcióját adni?

BORSA GEDEON

Bohatec, Miloslav: *Schöne Bücher des Mittelalters aus Böhmen*. Praha 1970, Artia, 72 l., 32 t.

Három évvel a szerző halála után látott napvilágot Miloslav BOHATECnek, a prágai Nemzeti Múzeum Könyvtára kéziratáruhájának most végre előtűnt fekvő munkája. A szerző, aki nemcsak a könyvtörténet, illusztrációtörténet és a bibliofília területén kifejtett tudományos munkásságával szerzett megérdemelt elismerést, hanem remekül összeállított kiállításokkal a cseh társadalom szélesebb köreit is közelebb tudta vinni a könyvhöz, a könyvszépség szeretetéhez, rövid, de végzetes betegségében, a szó szoros értelmében még halálos ágyán is ezen a munkán dolgozott, s mesteri alkotását még be tudta fejezni.

BOHATEC könyve annak a jogos igénynek a kielégítését tűzte ki céljául, hogy az emberek szeretnének szép régi könyveket, illuminált kódexeket látni, hosszán, alaposan megismerléni, csakúgy mint más műalkotásokat, szobrokat, képeket, épületeket, de erről az anyag természeténél fogva nem lehet szó. Még kiállításokon se lehet könyvekbe belelapozni. A modern technika, a színes fényképezés és reprodukálás azonban ma már módot ad arra, hogy mindenkit megismertessen a kézzel írt könyv szépségeivel. A szerzőt tehát ebben a munkájában nem a művészettörténet szempontjai vezették, hanem jóval sokoldalúbb célkitűzés: beszélni a könyv születéséről,

arról, hogy tulajdonképpen milyenek is voltak ezek a középkori könyvek, kiknek a számára készültek, miért írták és díszítették ilyen szépen, ilyen gazdagon, s mindezekben keresztül bemutatni a középkori cseh kódexfestő művészet fejlődését, legértékesebb darabjait, legfontosabb gyűjteményeit. A kitűzött cél megoldásáról csak a legnagyobb elismeréssel szólhatunk. BOHATEC egyesíteni tudta munkájában a teljes tudományos szakszerűséget valami vonzó, helyenként szinte csevegő-anekdotázó hangnemmél, s így el tudta kerülni, hogy nagy adattömeget közlő szövege fárasztóvá váljék. De egyúttal a vérbeli bibliofil szerencsés kezével megoldást talált a szöveg, a széles margókon elhelyezett bibliográfiai apparátus és példaként bemutatott részletkép-anyag együtteséhez is.

A kötet két fő része a szöveg és a jól megválogatott színes táblaanyag. A szövegrész három fejezete közül az első a kódexeket őrző cseh könyvtárak és legnevezetesebb kódexaik rövid ismertetése — szakemberek számára nélkülözhetetlen vezérfonal —, a közölt bibliográfia főleg a világnyelveken hozzáférhető irodalmat adja. A második fejezet a Csehországban őrzött s ezek közül is főleg a cseh eredetű legnevezetesebb kódexekkel ismertet meg. Végül a harmadik fejezet a középkori könyv esztétikájának, a cseh kódexfejlődésnek néhány kérdésével ismertet meg, beleállítva az egyetemes középkori kultúra képebe. Hogy a színes táblák nyomásához matt papírt alkalmaztak, csak helyeselni lehet, sajnos azonban meg kell jegyeznünk, hogy technikai kivitelezésük nagyon egyenetlen. Kitűnően sikerült táblák mellett vannak egészen elmosódottak is. Még inkább illetheti kritika a fekete-fehér képeket.

BOHATEC könyve egy olyan nemzet kódexkultúráját mutatja be, amely szerencsésebb történelmi múltjánál fogva középkori kódexállományából ma is a kötetek ezreit őrzi könyvtáraiban. Magyar olvasó számára ez a seregszemle egyrészt azzal a megdöbbentő tapasztalattal jár, hogy még jobban át tudja élni, mi pusztult el nálunk. Másrészt viszont egy a középkorban sok tekintetben hasonló sorsú és kultúrájú nép fönnyomadt értékeinek analógiája alapján jobban el tudja képzelni, milyen lehetett a középkori Magyarország, királyi udvar, püspöki székhelyek, városok és kolostorok kódexállománya.

CSAPODI CSABA

Fedor, Michal: Bibliografia periodik na Slovensku v rokoch 1939—1944. Martin 1969. Matica slovenská 550 l. (Slovenská národná bibliografia. Seria B. Periodiká. Zv. 3.)

A Matica slovenská — ez a nagy múltra visszatekintő, eredetileg kulturális intézmény — 1919 után mint könyvkiadó és népművelési központ lényegileg állami kultúrpolitikai funkciót töltött be. Jelenlegi profilját — Szlovák Nemzeti Könyvtár és Bibliográfiai Intézet néven — az államosítás idején kapta. Azóta teljes elismerést érdemlő törekvéssel tölti be kettős hivatását. Egymás után jelenteti meg a nemzeti anyagát feltáró kiadványait, a régi és egyre fejlődő szlovák irodalom és sajtókutatások eredményeit. Itt most nem feladatunk részletezni munkásságát (a könyvtárkatalógusok, könyvbibliográfiák, cikkek bibliográfiája stb.), amelyet az utóbbi másfél évtized alatt az egyéni kutatásokra és a nagyszerűen megszervezett kollaborációra építve produkált, csupán az előtűnik levő legújabb sajtóbibliográfiai kötet ismertetése ürügyén tesszük szóvá e rendkívül hasznos eredményeket.

A jelenlegi kötettel birtokosai lettek egy összefüggő nemzeti sajtóbibliográfiának a kezdetektől 1944-ig. Elsőnek érték el a kis államok, főleg a szomszéd államok között azt, hogy nemzeti időszaki sajtójukat ilyen teljességgel közreadják, hogy a sokféle tudományterület felhasználására feltárják, és ezzel segítsék a szerteágazó kutatásokat is.

1958-ban jelent meg az első sajtóbibliográfiai kötet, amely magába zárja 1918-ig a mai Szlovákia területén a szlovák nyelven megjelent periodikumokat (254 cím). — majd 1963-ban megjelent ugyanennek a korszaknak a nem-szlovák nyelvű (latin, magyar, német stb.) periodikumokat feltáró kötet (majdnem 900 cím). Mindkettő — főleg a második — igen tekintélyes, a bibliográfiák szokásos keretét, feladatát messze túlhaladó úgynevezett „bibliográfiai szemlét” is tartalmaz, amely már tulajdonképpen szakkutatói munka —, de ezzel egy nagyon használható segédkönyvet kaptak a hazájuk életével foglalkozó kutatók. Mindkét kötet bibliográfiájának összeállítója Michal POTEMRA.

Megjegyezni szeretném — de semmiképpen értékesebbítést céljából —, hogy a majdnem 900 tételt tartalmazó utóbb említett kötetben azokon a címeken kívül, amelyek kizárólag irodalomból ismertek, 20 cím kivételével mind megvan az OSZK-ban is! Ezt a tényt saját utalásaikból állapítottuk meg.

Ugyancsak 1963-ban egy szorgos kollek-

tíva összeállításában jelent meg az 1919-től 1938-ig élő szlovák és nem-szlovák nyelvű hírlapok és folyóiratok együttes kötete — kötetben belül a könnyebb áttekintés miatt két részre osztottan — 1701 cím leírásával. Ez a kötet is felsorolja a lelőhelyeket. A gyűjtés úgy látszik kizárólag szlovák területen folyt és lektorai között sincs magyar, — talán ezért, ellentétben az előző kötettel, az OSZK egyáltalán nem szerepel benne. Igaz, hogy a két világháború között Csehszlovákiában kaphatott erősebben hangot az emigrációs és kisebbségi magyar irodalom, hiszen ott a két törvényes pártnak külön sajtója volt, — de a kor újságjai közül több (pl. *Kassai Napló*, *Kassai Újság*, *Új Világ*) ha nem is hiánytalanul, de Magyarországon is megvan; ugyanígy a haladó magyar irodalom terjesztője: a *Kassai Munkás* vagy BARTA Lajos *Új Szó* című folyóirata, FÁBRY Zoltán *Út*-ja, vagy a bratislavai *Magyar Figyelő* a Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság kiadványa, vagy Komáromból a *Nemzeti Kultúra*, mint a magyar kisebbség tudományos szemléje —, de megvan a majdnem 90 éves *Slovenské Pohľady* és a *Sborník Matice Slovenskej*, a *Sborník Muzeálnej Slovenskej Spoločnosti* is, és még sok más az OSZK-ban. Ennek a kötetnek külön érdeme hatalmas mutatórendszere (220 oldal!), mely sokféle szempontból mutatja be az időszaki sajtótermékeket. Ennyit az előző kötetekről.

A most ismertetni kívánt kötet 1919—44 között a jelenlegi Szlovákiában megjelent időszaki sajtótermékek bibliográfiája, egyben a Szlovák Nemzeti Könyvtár funkciói egyikének: a nemzeti retrospektív bibliográfia feldolgozására vonatkozó általános tervnek részeredménye. Összesen 784 bibliográfiai leírást tartalmaz, amelyből 553 egység a szlovák „hálózatba”, 99 a magyarba, 63 a németbe és 69 az ellenállási mozgalom (illegális, partizán és felkelési mozgalmakba) tartozik.

A kötet összeállítója — Michal FEDOR — nagy áttekintő tanulmányban szól a korszak sajtótermékeivel kapcsolatos egyes kérdésekről. Jellemzi az egyes hálózatokat, ezek egymáshoz való kapcsolatait, céljait és módszereit. Tanulmányát — szerénységből — nem szánja sajtótörténetnek és nem is történezetnek, inkább a bibliográfia használóinak írja. Részben a bibliográfiában leírt adatokat, tényeket és levéltári anyagot, részben erről a korszakról már elkészült és kiadott cikkeket általánosítja, ideológiai értékelésben, illetve elkülönítésben tárgyalja. Megtudjuk, hogy az 1938—39-es években hatalomra került új politikai és ideológiai erők hogyan likvidálták a

korábbi korszak (1919–38) sajtótermékeinek hálózatát, és hogyan építették fel, természetesen saját céljaikra — az új hálózatot; hogyan irányítottak a központi szervek: a Miniszterelnökség Sajtóosztálya mint kormányzati szerv és a Sajtóiroda mint végrehajtó szervezet, majd az 1941-ben német mintára létrehozott Propagandahivatal. Tájékoztatást kapunk az Újságírószövetség működéséről és az 1944-ben létesült Sajtókamaráról, s végül említést tesz a korlátozási intézkedésekről, a cenzuráról is. Ugyanakkor a haladól szellemű irányzatok jelenlétére is figyelmeztet, és megállapítja azt aényt, hogy a rendszer mennyire nem tudta egységesíteni a sajtótermékeket sem. Majd a tanulmány végén a periodikumok alaptematikai csoportosítása következik: a politikai, ifjúsági, tudományos, irodalmi, népművelési lapok tárgyalása.

E nagy négyéves tanulmány után következik a tulajdonképpeni főrészt: e korszak periodikumainak nyelvre való tekintet nélküli számbavétele, nyilvántartása, elrendezése a címek betűrendjében, sorszámozottan. Az alapos, pontos leírások az előírt címléírasi szabályok szerint — természetesen csak a megjelölt időszakra vonatkozóan — „de visu” módszerrel, az egységeket kézbe véve, átnézve készültek. Amely cím nem volt található, ott a rendelkezésre álló irodalomra hivatkozik.

Az egyes címléírások végén levő megjegyzésekben általában megtaláljuk a periodikum jellegét, célkitűzését, amely lehetővé teszi a periodikumnak tartalmi szempontból való megközelítését. Szükség esetén utal a lap előző időszakban történt megjelenésére, a megfelelő bibliográfiai sorszám feltüntetésével. — Amiben eltér az eddigi kötetek rendszerétől, az az a törekvés, hogy a kutató minél gazdagabb forrást anyagot leljen a jegyzetekben a konkrét címre vonatkozóan. Tudniillik van egy fejezet a bevezetőben: elméleti irodalom, történeti és bibliográfiai jegyzék, amelyre itt most hivatkozik. Ezzel a módszerrel eltér ugyan az eddigi kötetek rendszerétől, túlmutat talán a bibliográfiaik célján is, de a jelentős többlet kétségkívül óriási segítség a bibliográfia használóinak. Helyenként olyan hatalmas és tartalmas ez a jegyzet, illetve forrásanyag (ld. 146, 210, 304, 421, 479, 682, 760. tétel), hogy a további kutatásnak szinte már elébe megy.

A bibliográfiai jegyzet után találjuk a főbb szlovák könyvtárak rövidített nevét, mint a szóban forgó címnek lelhelyét. Nem adja meg az egyes könyvtárakban található évfolyamokat, valószínűleg az állomány további gyarapodását feltételezve.

Tekintélyes helyet foglal el a mutatórendszer (80 oldalon): 1. névmutató: a szerkesztők, kiadók, nyomdák nevével; 2. tárgymutató: a lap téma szerinti tartalomirányzatával; 3. földrajzi: a helyi elosztást illusztrálja; 4. időrendi: azaz összevont tárgyi és kronologikus mutató, több célt szolgál. Az erre adott táblázat közli a lapok szak-, illetve téma szerinti csoportosítását, kombinálva a periodicitás megjelölésével és azzal, hogy mely években jelentek meg. Ez utóbbi mutató egyben részletes és összefoglaló statisztika is, igen áttekinthető és rendkívül hasznos.

Végül a többnyelvű (német, magyar, orosz) résümé a külföldi kutatóknak megmagyarázza a bibliográfia célját, módszerét, a kötet szerkezetét. S az utolsó 26 oldalon jó papíron szép illusztrációkat is kapunk.

Az egész kiadvány átgondolt rendszere, könnyen érthető, áttekinthető, tagolt formája és szép kivitelezése miatt a kiadón kívül a nyomdát is dicséri.

Hiányérzetünket csak a lelhelyek jelölésével kapcsolatban kell szóvá tennünk. Tudjuk, hogy szlovák nemzeti bibliográfiát tartunk kezünkben, amely azonban ő maga sem titkolja el, hogy forrásul vette — idézi is — a magyar nemzeti könyvtár anyagáról készült kronologikus katalógust (18 esetben), a Magyar Könyvészetet (7 esetben), a Sajtókamara évkönyveit stb. Sőt néhány más esetben (14) mint lelhelyre hivatkozik az OSZK-ra. Éppen ezért nem értjük, hogy miért nem kapunk utalást annyi más esetben? Ebben a korszakban még legalább 50 periodikumunk van (ha nem is teljes sorozatok), amelyek címléírásánál nincs jelölve az OSZK, ezekből kb. 16 szlovák nyelvű. De akad olyan periodikum is, amelyik a kötetből teljesen kimaradt, az OSZK-ban megvan (pl. Körlevél Komárom Vármegye Munkaközösségeihez, 1943; N[emzeti] E[gyesült] T[extilművek] Híradó, Losoncapatfalva 1944; Tábortűz, Komárom 1939).

Összefoglalva: csak a legnagyobb elismeréssel szólhatunk ama nagyszerű törekvésekről és eredményekről, amiket — funkciójából eredően is — a Szlovák Nemzeti Könyvtár és Bibliográfiai Intézet produkál. Ugyanakkor a legnagyobb sajnálattal kell látnunk elmaradásunkat velük szemben, mert az OSZK hasonló vagy azonos feladatkörében a retrospektív hírlap- és folyóiratbibliográfia még nem valósulhatott meg, pedig nagy munkaráfördítással dolgozunk rajta évek óta és legalább a már elkészült részek megjelentetése több mint időszerű követelmény.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

Julius Marx: Österreichs Kampf gegen die liberalen, radikalen und kommunistischen Schriften. 1835—1848. (Beschlagnahme, Schedenkverbot, Debitenzug.) Wien 1969. Hermann Böhlhaus Nachf. 126 l. (Archiv für österreichische Geschichte 128/1.)

Az 1848-i forradalmat megelőző időszaknak a magyarországiaknál lényegesen szigorúbb osztrák cenzúraviszonyai s az osztrák cenzúrának már a korabeliekben is sokszor neveltséget keltő balfogásai manapság, lehet mondani, nemcsak a korszak kutatói előtt, hanem szinte általánosan ismertek, a kortársak visszaemlékezéseiben s az elmúlt század második felének liberális szellemű történeti munkáiban és irodalmi feldolgozásaiban ugyanis meglehetősen bőven esik szó róluk.

Julius MARXot vagy két évtizeddel ez előtt éppen ezek a többnyire derűtlenséget fakasztó históriák készítették arra, hogy alaposan utána járjon a kérdésnek és a levéltári adatok minél teljesebb számbavételével végre hitelesen felvázolja az 1848 előtti cenzúra tényleges helyzetét és módszereit. Első közlése a forradalom előtti osztrák cenzúráról 1954-ben jelent meg, s azóta is újabb és újabb cikkeket és közleményeket szentelt ennek a témának. A hivatalos állami tilalmi listák anyagának feltárása után részletesen tájékozódott a vonatkozó levéltári forrásokban, s 1959-ben *Die österreichische Zensur im Vormärz* című munkájában kiváltképpen a Rendőri és Könyvvizsgáló Hivatal és az Államkancellária, vagyis a SEDLNITZKY gróf és METTERNICH herceg közötti levélváltás felhasználásával már összefoglaló jellemzést is igyekezett adni a korszak osztrák cenzúrájáról.

Kutatásaival eleve is bevallott szándéka az volt — s ezt az anyagban való elmélyülése nemhogy gyengítette volna, hanem inkább erősítette —, hogy korrigálja azt a szerinte túlzóan negatív képet, amelyet a forradalom előtti cenzúra viszonyairól s e cenzúra gyűlölt vezetőjéről, SEDLNITZKY grófról az ellenzéki, tehát érdekelt szerzők röpiratai és emlékiratai s a jóformán csupán ezekből táplálkozó későbbi történeti munkák festettek, s felülvizsgálva a szándékos lassúságára, bárgyúságára, valamint önkényességére és pártosságára vonatkozó panaszokat, igazságosabb ítéletet alkosson a cenzúrahatalóságok működéséről s az ellene felhozott vádakokat pedig a valóságnak megfelelő korlátok közé szorítsa. A cenzúra véleménye szerint csak a köteletségét teljesítette, akár a köteles hűséggel működő többi hatóság is. S a cenzúrahivatal munkatársai kutatási eredményeinek tanúsága

szerint köteleességüket nem is teljesítették valami rosszul: feladatukat komolyan vették, az elébük kerülő ügyek elbírálását nem végezték említést érdemlő s még kevésbé szándékos lassúsággal, döntéseiket alapos mérlegelés alapján hozták, s beavatkozásaikra általában sem a tompaelméjűség, sem az indokolatlan szigorúság nem volt jellemző. Mert ha valóban az oly sokat emlegetett önkény vezérelte volna őket, akkor a fennálló rendeletek alapján minden általuk nem kedvelt művet egyszerűen államellenesnek nyilváníthatnák volna. Az államberendezés alapelveiért pedig — állapítja meg MARX — sem a hivatal, sem beosztottjai nem voltak felelősek, hiszen azok nem rájuk, hanem az állam vezetőire tartoztak, az ő feladatuk csak az adott cenzúrarendeletek végrehajtása volt.

Julius MARX tehát a mindenható s mindenért, így a cenzúráért is elsősorban felelős METTERNICHel és az Államkancellária működésével szemben pártját fogja az osztrák cenzúra hivatali gépezetének és a baklövéseit máig mintegy megtestesítő és ezért mindmáig oly sokat szidott vezetőjének, a szerinte viszont „figyelemreméltó” SEDLNITZKYnek. S ezt önmagában nagyjából helyeselhetjük is. Mert a cenzúra valóban csak egyik alkotórészét képezte az akkori államberendezésnek s minden tökéletlenségével és ártalmasságával együtt magából a rendszerből fakadt, már pusztá léte is a rendszer számlájára írandó. Nem is kívánunk vitába szállni Julius MARXnak a cenzúrahivatal ügyvitelére, a cenzorok, valamint legfőbb feljebbvalójuk munkájára és az egyes esetekben alkalmazott eljárására vonatkozó adataival, hiszen ezek csak árnyaltabbá és teljesebbé tehetik a forradalmi március előtti Ausztriáról alkotott képünket.

Azzal azonban már vitába kell szállnunk, hogy a cenzúrarendeletek tárgyalása során viszont Julius MARX meglepő módon s mintegy önellentmondásba keveredve, valósággal behelyezi magát a SEDLNITZKYékkal szemben különben egyébiránt határozottan elmarasztalt államvezetőknek a szemléletébe, s a rendszer védelmére törekvő kormány intézkedéseit, jóformán kizárólag az államrezon szempontjából indulva ki, általában jogosaknak vagy legalábbis érthetőeknek ítéli, mint amelyek elsősorban az államra, a társadalmi rendre, a vallásra és az erkölcsökre nézve valóban veszélyes kiadványok ellen irányultak. Julius MARXnak ez az eljárása már csak azért is meglepő, mert ő — mint műveiből, kivált Ausztria 1848 előtti gazdasági viszonyairól nemrégén írt munkájából kétséget kizáróan kiderül — különben maga is tökéletesen tisztában van a met-

ternichi rendszer hibáival és fonákosságai-
val, sőt e rendszer tarthatatlanságáról is
meg van győződve. Fent említett legutolsó
könyvében példának okáért egyebek közt
azt is megállapította, hogy a szociális kér-
dés megoldására való teljes képtelenségé-
vel ez a minden maradék tisztelettől és
hittelől önmagát megfosztott rendőri jel-
legű rendszer a negyvenes években végleg
elvezítette létjogosultságát. És nemcsak
általánosságban, hanem éppen a cenzúra
vonatkozásában is jól látja a rendszer kár-
tékonyosságát. Nemegyszer nyomatékosan
hangsúlyozza például, hogy a cenzúrának
ártatlan művek is szép számmal áldozatul
estek, s hogy az emigránsirodalom termé-
kei közül jónéhány irodalmilag is értékes
mű is a gépezet kerekai alá került; az
államhatalomnak a cenzúrán keresztül a
szellemi életre gyakorolt bénító hatását
pedig nemcsak hogy nem tagadja, hanem
ezért az államberendezést kárhoztatja is.

Még meglepőbb azután, hogy a cenzúra-
rendelkezések jogosságának elismerésén
túl olykor még magának a cenzúrának
egyébként kétségtelen és nyilvánvaló tény-
ként tárgyalt szigorúságát is kisebbiteni
igyekszik. Így például egyebek között azt
a kétes értékű érvet is felhossa a cenzúra
mentségére, hogy mivel az engedély-
jegyek kiadásával előnyt biztosított a mű-
velteknek a nagy tömegekhez képest, az
előbbieket — akiknek a száma, kénytelen
maga is elismerni, rendkívül kicsiny volt —
általában hozzájuthattak a tiltott munkák
tekintélyes részéhez. Ezért — folytatja el-
nézően — tilalmat a hatóságok sokszor
csak azért hoztak, hogy szűkítsék az olva-
sók körét. S hasonló jellegű az a cenzúra
mentegetésére felhozott érve is, hogy az
minden szigora ellenére sem zárta el
Ausztriát teljesen, legalábbis a nem
politikai művek elől.

Mostani — a fent vázolt szempontok
alapján írott — munkájában Julius MARX
azokkal az Ausztrián kívül megjelent mű-
vekkel foglalkozik, amelyeket a cenzúra-
hatóság szigorúbb cenzúrai ítéletekkel,
vagyis elközbízási határozatokkal, engedély-
jegy-letiltásokkal és az egyes kiadók összes
kiadványaira vonatkozó terjesztési tilal-
makkal sújtott. Hosszabb bevezető tanul-
mányában — amelyben az Államkancel-
lária és a Rendőrség közötti levélváltáson
kívül leginkább a METTERNICH által létre-
hozott mainzi Informations-Bureau jelen-
téseire támaszkodik — a szigorított tiltó
rendelkezések létrejöttének okait igyekszik
felderíteni, illetve megfelelő adatok hiányá-
ban sokszor pusztán a kérdéses művek át-
tanulmányozása alapján kikövetkeztetni.
Ez legalábbis tanulmányának bevallott cél-
ja. Műve azonban ennél lényegesen többet

nyújt. A könyvet áttanulmányozva, való-
sággal meglevenedik előtünk a forradalmat
megelőző időszak egész Németországa
íróvilágának, kiadói és cenzúrai viszonyai-
nak a képe, s ennek jóvoltából a kor poli-
tikai történetébe is mélyen bepillanthatunk.
Nemcsak az egyes művek eltiltásával
kapcsolatos kormányintézkedések szá-
munkra ténylegesen nem sok meglepetést
nyújtó indokait ismerhetjük meg ugyanis
alaposan, hanem a német kormányoknak
s különösen éppen az osztrák kormány-
nak a haladó nézetek hirdetői s a liberális,
a radikális, kivált pedig a szocialista munkák
kiadói ellen a forradalmi eszmék rohamos
terjedésével s a politikai iratoknak a negy-
venes években való elszaporodásával pár-
huzamosan mind erőteljesebben kibonta-
kozó harcát is: a titkos ügynökségek mű-
ködését, a kormányok egymás közötti meg-
állapodásait és a velük kapcsolatos nézet-
különbségeket, a kiadókra és kiadványai-
kra kirótt tilalmakat stb. is. De képet
kapunk az ellentábor küzdelméről is: a
kiadóknak a tilalmak kijátszására irányuló
manőverezéseiről, a tiltott könyvek csem-
pészésének felvirágzásáról a csempészés és
titkos terjesztés különböző módzatairól stb.

Ami mármost a minket elsősorban érdek-
lő magyarországi cenzúráról s a magyar
nyelvű művekkel kapcsolatos ausztriai
kormányintézkedéseket illeti, a szerző
maga is kijelenti, hogy erre vonatkozóan,
noha a Magyar Országos Levéltár segítsé-
gét is igénybe vette, kevés forrást tudott
mozgósítani. A magyar cenzúráról nagy
általánosságban csak azt az ismertényt
állapítja hát meg, hogy az kevésbé volt
szigorú, mint az osztrák, s ez a bécsi ható-
ságokat meglehetősen sok panaszra indí-
totta is; ezért is avatkoztak bele az utóbbi-
ak a negyvenes években többször is
magyar ügyekbe s ezért ügyelt a negyvenes
évek közepétől kezdve a mainzi információs
hivatal általában is igen erősen a magyar
vonatkozású dolgokra, elsősorban a ma-
gyaroknak a lengyel emigrációval való
esetleges kapcsolatára. Érdekességként em-
líthető még, hogy Julius MARX adatai
szerint a máig ismeretlen szerzőjű *Anti-
úrbérváltság* — amelyet egyébként ő
METTERNICH téves értesülése alapján TÁN-
CSICS munkájának tekint — az Államkan-
cellária is igen behatóan foglalkozott,
TÁNCSICS *Népkönyvét* pedig kormány-
ellenessége s a népuralom kivívására irá-
nyuló éle miatt már az osztrák cenzor is
olyan műnek tekintette, mint amely for-
radalmiságban minden mást felülmúl, s
ezzel a megállapítással METTERNICH és
SEDLNITZKY is teljes mértékben egyet-
értett.

A cenzúrai állapotokat ilyen módon be-

mutató terjedelmes bevezetője után Julius MARX könyvében tételesen is felsorolja az egyes szigorított tilalmak által érintett műveket és folyóiratokat (illetve folyóirat-számokat vagy évfolyamokat). Ezek a listák a művek nyelve szerint vannak csoportosítva: először a német nyelven megjelent, majd a magyar, a lengyel, az olasz, a francia és végül az angol nyelvű művek következnek, s minden egyes nyelvi csoporton belül külön összeállításban szerepelnek az elkobzási határozattal sújtott művek s külön azok, amelyek kizártak az engedélyjegy alapján megszerezhető sorából, mégpedig a tilalmak meghozatalának, ill. az eredeti határozat esetleges szigorításának sorrendjében. A nyelvec szerinti kissé merev beosztásból következik azután, hogy — ámbár a szerző az egy-egy személyre vonatkozó irodalmat igyekszik együtt tárgyalni — néhány szerencsésnek éppen nem mondható besorolás is előfordul. Példa lehet erre éppen TÁNCICS *Népkönyvének* Lipesében, 1847-ben napvilágot látott német fordítása, amely magyar eredetijétől elszakítva a német nyelvű művei között szerepel.

A mű egészét tekintve pedig a magunk részéről azt is nagyon fájjaljuk, hogy Julius MARX ez alkalommal miért nem foglalta egybe számos résztanulmányának eredményét, s miért nem tett közzé végre teljes listát az Ausztriában a forradalom előtti két évtizedben betiltott írásokról, függetlenül attól, hogy enyhébb vagy szigorúbb rendelkezések sújtották-e őket; egyszóval hiányoljuk a felsorolásból azokat az egyszerű tilalommal sújtott műveket, amelyek engedélyjegy alapján legalább az arra érdemesítettek megszerezhettek.

Mindezek ellenére Julius MARX munkájából tömör és valóság-hű összképet kapunk a múlt század harmincas–negyvenes éveinek osztrák cenzúrájáról, amely — a szerző összegezése szerint — 1835 és 1848 között 134 művet ítelt elkobzásra (köztük 73 németet, 13 magyart, 7 lengyelt, 4 franciát, 36 olaszt és egy angolt), 78-at pedig (nevezetesen 40 németet, 15 lengyelt, 9 olaszt, 13 franciát és 1 angolt) kizárt az engedélyjeggyel beszerezhető művek köréből, vagyis összesen 212 művet sújtott szigorított tilalommal (nem számítva azokat a főleg szépirodalmi műveket, amelyek elbírálásánál általában maga a rendőri hivatal végezte saját hatáskörében). A metternichi rendszer cenzúrája tehát — amint ez MARX munkájából is kiderül — megtette a magáét a rendszer védelmében, ez pedig, jól tudjuk, egyet jelentett a szellemi élet megnyomortásával és szigorú béklyókba verésével.

S. LENGYEL MÁRTA

Kéki Béla: Az írás története. Rajzolta és a képeket válogatta KÖPECZI BÓCZ István. Bp., 1971. Gondolat. 159, 1 l.

VÁRKONYI Nándor 1943-ban kiadott egy írástörténetet, ez azonban igen hamar elfogyott. A magyar olvasók negyedszázad óta hiába keresnek a könyvesboltokban olyan könyvet, amely nyomon követné az írás fejlődésének sok ezer éves kanyargó útját. Ez a hiány nehezen érthető, mert kultúránknak talán legforradalmibb és hatásában legjelentősebb vívmánya az írás létrejötte. Ezért nagy örömmel kell üdvözlönnünk KÉKI Béla most megjelent művét, *Az írás történetét*.

A könyv nem tartalmaz olyan tényeket, amelyek a szakma tudásai előtt újdonságok; erre nem is törekszik. Ismeretterjesztő mű, amelynek egyik fő erénye a kellemes, olvasmányos stílus.

Két fő részre oszlik. Az első az írás előzményeivel foglalkozik, a különféle jelrendszerekkel, rováspálcákkal, kagylófűzőekkel, csomókkal, továbbá a kép-, fogalom-, szó- és szótárgyírással, a babiloni, egyiptomi, hettita, krétai, azték, maja, kínai és japán írásrendszerekkel. A szerző mindenütt utal azokra az eseményekre, azokra a társadalmi és gazdasági viszonyokra, amelyek hatást gyakoroltak az egyes írásfajták kialakulására és változásaira. Sok olyan felirat, agyagtábla maradt korunkra, amelyek értelmét sokáig senki sem tudta. Bonyolult írásrendszerük megfejtése rengeteg számítást, nagy türelmet, évekig tartó próbálkozásokat követelt meg. KÉKI azzal is érdekesebbé tette könyvét, hogy ezekről a megfejtésekről is beszámol.

A második rész tárgya a betűírás, a protosínai, föníciai, arám, héber, arab, görög, török, glagolita, cirill és latin betűk fejlődéstörténete. Ellentétben a legtöbb hasonló tárgyú művel, KÉKI nem zárja le könyvét a könyvnyomtatás feltalálásával, hanem kitér a nyomdabetűknek a mai napig tartó változásaira is.

A tárgyalt tényanyag, a közölt adatok a legkisebb részletekig hitelesek. Vannak azonban az írástörténetnek olyan részletei, amelyek helyet kérnek egy rövid terjedelmű munkában is. Például a dévangári írás, amellyel Indiában ma is milliók vetik papírra gondolataikat, csak fél sorban van megemlítve. A jelenleg ismert valamennyi (kb. 400) írás ismertetéséről természetesen szó sem lehet, de legalább egy bekezdés erejéig lehetett volna rájuk utalni. A székelv rovásírásról elég bőven olvashatunk, többek közt azt is, hogy „a türk írás családjához tartozik”. De erről a türk írásról már semmit sem beszél a szerző, pedig bizonyára sokan kíváncsiak arra, hogy hol,

hogyan, milyen hatásra fejlődött ki, és hogy hol és mikor vették át a székelyek. SCHÖNSPERGER, GARAMOND, ALDUS, BODONI stb. mellett meg lehetett volna említeni legnagyobb nyomdászunknak, a JANSON-féle antikva tervezőjének, TÓTFALUSI KISS Miklósnak a nevét. A bibliográfiából hiányzik VÁRKONYI Nándornak, az egyetlen magyar összefoglaló írástörténet szerzőjének a neve.

Ezek a hiányok – ha ugyan annak lehet nevezni, mások bizonyára mást hiányolnának – elenyésznek a könyv érdemei mellett: sikerült tudománypeszterűsítő kiadvány, alkalmas arra, hogy azokkal is megismertesse az írástörténet jelentősebb állomásait, akik csak az általános iskolai végzettségnek megfelelő műveltséggel rendelkeznek.

A szerzőnek méltó társa KÖRPECZI Bócz István, aki a képeket válogatta, rajzolta, illetve átrajzolta. Feltehetőleg az ő érdeme – a könyvön erre nincs utalás – a szemet gyönyörködtető tipografizálás, a művészi képszerkesztés.

A terjedelemnek legalább a harmadát foglalják el a négyszínyomású illusztrációk: különféle tárgyak rajzai, feliratok, jelenetek, hasonmások, arcképek, betűféleségek ... Szöveg és kép szervesen összeillik, a vidám színezésű rajzok szinte csábítanak az olvasásra, emellett elősegítik a megértést. Egyedül a könyv legelején levő térkép kifogásolható. Itt a latin, görög és cirill ábécé elterjedését jelző színek egymástól nehezen különböztethetők meg, és a magyarázat sem elég világos.

KÉKI írástörténet 6000 példányban jelent meg. Azt hiszem, hogy ez a szám hamarosan kicsinek bizonyul, s így új kiadás válik szükségessé.

VÉRTESY MIKLÓS

A Magyar Állami Földtani Intézet kiadványainak bibliográfiája 1869–1969-ig. Szerk. GERGELYFFY Lászlóné. Bp. 1969. Magyar Állami Földtani Intézet. 46 l. (Publicationes Instituti Geologici Hungarici)

A centenáriumok, évfordulók jó alkalmat nyújtanak egyes intézményeknek arra, hogy működésük ideje alatt publikált kiadványaikról összeállításokat készítsenek. A Földtani Intézet 100 éves fennállása alkalmából adta ki kiadványainak bibliográfiáját, amely magában foglalja az intézet magyar és idegen nyelvű sorozatait megjelenésük sorrendjében, feltüntetve az összes címváltozásokat, szerkesztőket, nyomdákat, az indulás évét, a kötetek és

füzetek számozását, megjelenésük évét, címét, végül terjedelmét. A *Geologica Hungarica* című periodikájuk esetében is számonként sorolják fel az azokban található tanulmányok szerzőit és a címet. Az évi jelentéseknél eltekintettek a tartalom feltárásától. Külön fejezetet szenteltek a sorozatokon kívül megjelent kiadványaiknak is. A bibliográfia tartalmaz egy jegyzéket a rövidítésekről és jelmagyarázatokról is. Mint nemzetközi érdeklődésre számot tartó összeállítás a magyar előszó mellé angol és orosz nyelvűt is készítettek.

Megemlíthetjük még, hogy ez a jegyzék kiegészítése annak a *Betűrendes Mutató*-nak, amely 1955-ben jelent meg a Magyar Állami Földtani Intézet Évkönyv sorozatának keretében, a munkák szerzők szerinti betűrendes felsorolását és a kiadványanyag tárgykörök szerinti csoportosítását tartalmazta.

BATÁRI GYULA

Könyvkiadás 1969. Összeáll. a KSH Szociális- és Kultúrstatistikai Főosztálya. Bp. 1970. Központi Statisztikai Hivatal. 58 l. — **A könyvkiadás 1969. évi adatai.** Összeáll. BAK János. Bp. 1970. Magyar Könyvkiadó és Könyvterjesztők Egyesülete, 120 l.

Két 1970-ben megjelent statisztikai kiadvány adja közre a magyarországi könyvkiadás 1969. évi adatait. Nagy körültekintéssel, gonddal összeállított, a könyvtermelés nagyságát, differenciáltságát és arányait sokoldalúan bemutató munka mindkettő. Megegyeznek abban is, hogy rövid szöveges bevezetésben összegezik a könyvkiadásunk eredményeit, majd számos táblázatban, számszerűen (abszolút számok és százalékarányok közlésével) szemléltetik a kiadványtermés egészének és a főbb kiadványtípusoknak (a szépirodalmi, ifjúsági és gyermekirodalmi, tudományos, ismeretterjesztő és szakmai művek, továbbá a tankönyveknek, jegyzeteknek és zenei műveknek) adatait. Az összes kiadott műveken és a főbb kiadványtípusokon belül még további részletező kategorizálást is végeznek. Számot adnak a műfaj és tárgykör szerinti megoszlásról, a példányszámról, a szerzők nemzetiségi hovatartozásáról; különválasztják az élő és elhunyt íróktól kiadott munkákat, közlik a legnagyobb példányszámmal szereplő szerzők vagy a 25 000-nél magasabb példányszámban kiadott irodalmi művek adatait, a könyvek és füzetek megoszlását, továbbá a külföldön Magyarország részére, illetve Magyarországon a külföld számára kiadott munká-

kat, a kiadványok megoszlását kiadók szerint stb., stb.

Címében mindkét munka csak az 1969-es esztendő könyvkiadási adatait ígéri és teljes részletességgel valóban ezeket is tartalmazza, számos területen mégis többet nyújt. Több alkalommal közölnek ugyanis 1944 előtti, de még inkább 1945 és 1969 vagy 1954 és 1969, 1959 és 1969, illetve 1965 és 1969 közti adatokat is, s ezzel lehetőséget adnak 25, 15, 10, illetve 5 éves időszakok kiadási eredményeinek az összehasonlítására, azaz a fejlődési tendenciák kiemelésére. Ebben a vonatkozásban a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének BAK János összeállításában megjelent kiadványa nyújt többet, amely számos más szempontból is részletesebb a Statisztikai Hivatal füzeteinél.

Külön tanulmány lenne szükséges a két statisztikai munka tartalmi feldolgozására és részletes elemzésére, itt csak arra van mód, hogy néhány érdekesebb adat kiragadásával érzékeltessük 1969 évi könyvkiadásunk volumenét és egy-két jellemző sajátosságát. 1969-ben összesen 26 732 mű jelent meg Magyarországon, 86 950 000 példányban; a kiadványtermés egészéből 4513 a könyvek száma, példányszámuk pedig 48 013 830. Az évi kiadványtermésből a szépirodalmat 712 könyv (11 255 738 példányban), az ifjúsági és gyermekirodalmat 209 könyv (4 349 028 példányban), a tudományos irodalmat 649 könyv (1 145 100 példányban), a szakirodalmat 1347 könyv (2 922 747 példányban), az ismeretterjesztő irodalmat 598 könyv (10 914 429 példányban), a tankönyveket 933 könyv (16 943 177 példányban), az egyéb könyvféleségeket pedig 41 könyv (483 611 példányban) képviseli. A nem-élő magyar írók közül JÓKAI Mór 19 műve ért el legnagyobb példányszámot: 543 200-at, őt REJTŐ Jenő követi: 3 művel 462 600 példányban. Az élő magyar írók közül BERKESI András áll az első helyen: 3 műve 263 200 példányban jelent meg; a második DALLOS Sándor: 2 művével 220 900 példányban. A külföldi nem élő írók közül az id. Alexandre DUMAS (4 művel, 231 700 példányban) és Thomas MANN (6 művel, 185 500 példányban), az élők közül pedig Agathe CHRISTIE (3 művel, 462 200 példányban) és Erich Maria REMARQUE (3 művel 146 500 példányban) az elsők a kiadott művek példányszámát tekintve. A szépirodalmi műveknek kb. fele fordítás, a legtöbb fordított mű angol és francia nyelvből való: 335 fordított műből 34 amerikai (USA), 32 angol és 55 francia szerző munkája. Kultúrpolitikai és a tömegzés fejlettsége szempontjából egyaránt elgondolkasztató tény, hogy az 1969-ben

legnagyobb példányszámban kiadott 3 első mű ponyva- illetve krimi-jellegű best-seller: első helyen REJTŐ *Egy bolond száz bajt csinál* című könyve (221 700 példány), majd Agathe CHRISTIE-től *A Holttest a könyvtárszobában* (181 200 példány) és ugyancsak REJTŐ-től *A néma revolverek városa* (155 700 példány). A legtöbb tudományos, ismeretterjesztő és szakmai munka a történelem, a művészet és a természet-tudomány területére esik. A magyar nyomdák 1969-ben 502 munkát nyomtak 3 258 300 példányban bérmunkában a külföld számára, ugyanakkor külföldön 144 könyv készült 991 500 példányban Magyarország részére. Az összes kiadványból 12 896-ot a hivatásos kiadók, 13 836-ot pedig különféle intézmények, társulatok, vállalatok stb. adtak közre, 60 376 369 ill. 26 573 583 példányban.

A különböző területekről példaként kiragadott adatok is mutatják, hogy e két statisztikai kiadvány milyen fontos segédlete és forrása a művelődés- és kiadáspolitikának, általában a kulturális életnek, de a művelődés- és kiadástörténetnek is. Adataik — jellegük azonossága miatt — természetesen megegyeznek, sőt túlnyomó többségükben fedik egymást, ismétlődnek. A hazai papírszükségletet és a nyomdai és sokszorosító kapacitás elégtelenségét figyelembe véve helyes lenne, ha a jövőben a két kibocsátó intézmény a feladatokat egymás közt megosztva, egyetlen kiadványban tenné közzé a magyar könyvkiadás adatait.

FÜLÖP GÉZA

Mikes Kelemen összes művei. III. Mulaságos napok és más fordítások. Sajtó alá rendezte HOPP Lajos. Bp. 1970. Akadémiai Kiadó, 1116 l.

A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében, HOPP Lajos szerkesztésében készülő kritikai kiadás III. kötete MIKES 1745 – 1749 között készült — nagyrészt kiadatlan — fordításait tartalmazza. Ezúttal ismét — miként azt a kiadvány első két kötetével kapcsolatban tettük — e folyóiratban azokat a kutatási eredményeket emeljük ki, amelyek kiadás- és könyvtörténeti szempontból is figyelmet érdemelnek.

Az előző kötet jegyzeteiben már részletes tájékoztatást kaptunk a MIKES-fordítások hazakerülésének történetéről. A kritikai kiadás harmadik részében a szerkesztő kiegészíti a MIKES-fordítások sorsával kapcsolatos korábbi összefoglalást annak a kéziratnak a történetével, amely — a szerző

többi munkájával ellentétben — még MIKES életében került Erdélybe. *A Keresztnek királyi uttya* című fordításról van szó, amelyet a száműzetésben élő író egyik rokonának, HUSZÁR (BOÉR) Miklósnak küldött haza azzal a nyilvávaló szándékkal, hogy azt jelentesse meg nyomtatásban; de erre nem került sor. SZIGETI József kolozsvári irodalomtörténész és HOPP Lajos vizsgálatai során azonban az is kiderült, hogy e munkát eddig csupán másolatból ismertük, noha ABAFI Lajos az ismert kéziratot eredetinek vélte. 1960-ban sikerült a kolozsvári kutatonak a dési hétosztályos iskola könyvtárában az eredeti kéziratra is ráakadni, s így a kritikai kiadás már az autográf kéziratot használhatta fel, és egyidejűleg felvázolhatta e MIKES-kézirat eddigi sorsának történetét.

Eszerint *A Keresztnek királyi uttya* című MIKES-fordítás eredeti kézírata 1760-ban először KEMÉNY László gubernátorhoz került, aki cancellistájával, Bolyai BOLYAI Gáspárral előbb lemásoltatta azt, s az eredetét csak ezután kézbesítette a címzettnék, abafáji HUSZÁR (BOÉR) József tordai főispánnak, akinek azt írta e műről MIKES: „... Az én ítéletem szerint méltó, hogy ki nyomtassák...” Kiadására nem került sor, de a család megőrizte a kéziratot kötetet, amely a leszármazottakon keresztül elkerült abafáji BORNEMISSZA Pál és irodalomkedvelő felesége, a műveit MIKES Anna könyvtárába. (E könyvtár gazdagságáról egy most előkerült katalógustöredék tanúskodik). A kézirat a múlt század végén Dére került, az akkori „Dési M. Kir. Állami Gymnasium” könyvtárába. S noha azóta a könyvtár állománya már négy alkalommal is gazdát cserélt, 1960-ban mégis sikerült SZIGETI Józsefnek — MÁRTON Gyula professor felhívása nyomán — rátalálnia a kéziratra. A barna színű, egész bőrkötésben levő, negyedréte nagyságú munka 239 kéziratlevelet tartalmaz, köztük a MIKES által beragasztott 40 illusztrációt: nyomtatott forrása metszeteinek a tükörképét. A mű hosszú lappangásának az oka kétségkívül arra vezethető vissza, hogy MIKES neve nem szerepelt a kéziratban, és a könyvtár katalógusában is csak a cím volt feltüntetve. A fordítás mikrofilm-másolata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában található.

A MIKES kritikai kiadás III. kötete még a *Mulattságos napok*, a *Keresztényi Gondolatok*, a *Kristus Jéhus Életének Historiája* és a *Valóságos Keresztényeknek Tüköre* c. fordítások szövegeit és az azokhoz kapcsolódó, ezúttal is alapos filológiai jegyzetapparátust tartalmazza.

KÓKAY GYÖRGY

Vajda László: Móra Ferenc írásai. Bibliográfia. Sajtó alá rend., bev. PÉTER László. Szeged 1970. 154 l. (A Somogyi Könyvtár kiadványai 13.)

VAJDA László MÓRA-bibliográfiája egy tudatosan átgondolt, részleteiben eredményesen végrehajtott kutatói program egyik jelentős — a szerző korai halála következtében sajnos utolsó — állomása. A másfél évtizedes impozáns feltáró munka záró aktusa, egy anyagában az eddigieket felülmúló monográfia megírása — amelynek terve és ígérete mind közelítőbben jelen volt VAJDA kutatásaiban — most már nem az ő tudói oeuvre-jét fogja gazdagítani.

Am amit létrehozott, így torzó voltában is tiszteletreméltó. Nagyok az érdemei abban, hogy a nagyszerű ifjúsági művek, a „számon mosollyal, könnyel lelkemen” emlékezesek hangulatában fogant elbeszélések MÓRÁja után — aki nem egy írásában a kötéltáncos lélegzetelállító ügyességével lendül át az érzélgősség vagy a giccs veszélyt rejtő ingoványai fölött — a progresszív törekvések állhatatos tollú publicistája is mindinkább átmegegy köztudatunkba. Egy teljesebb, az eddigienél árnyaltabb-gazdagabb MÓRA-kép kimunkálásához nyújtanak VAJDA László művei segítséget.

A *Móra Ferenc írásai* folytatása, pontosabban kiegészítése az ugyancsak VAJDA által közreadott *Móra Ferenc vezércikkei*-nek (Szeged 1961, 123 l. A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai 47.), s e kettő CSONGOR Győző munkájával (*Móra Ferenc munkássága*, Szeged 1954, A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai 18.), mely az önállóan megjelent műveket gyűjti össze, együttesen képez bibliográfiai egységet. A *Móra Ferenc írásai* két részből áll. Az *Időrend* az 1895 és 1934 között napvilágot látott írások kronológiája mellett, lelőhelyüket, műfajukat, illetőleg rovatukat is megjelöli. A *Mutató* betűrendben adja a műveket. Eligazítást nyújt arra vonatkozólag is, hogy az egyes munkák a két közelműtben indult MÓRA-sorozat (*Móra Ferenc összegyűjtött művei*, Magvető Könyvkiadó; *Móra Ferenc művei*, Válogatás az ifjúság számára. Ifjúsági ill. Móra Ferenc Könyvkiadó) melyik kötetben található.

VAJDA bibliográfiájának nagy érdeme, hogy gondosan mérlegelt szerkesztési szempontjaival mindenekelőtt a MÓRÁT szerető vagy ezután megkedvelő olvasó számára készült. (Nélkülözhetetlen természetesen a szakember számára is.) Épp ezért kár, hogy „publikációs nehézségek” — a kötetet gondozó PÉTER László szavait idézem — „vezércikkek”-re és „írások”-ra, azaz: egy

teljes bibliográfia helyett két csonkára szabdalták szét az egységes művet (s mindez most, hogy a „vezércikkek” után az „írások” is megjelentek, még kevésbé érthető).

MÓRA művének arányait VAJDA László feltáró munkája nyomán kezdjük megismerni. Névtelen, álnévvvel jegyzett, kalldó írásai e bibliográfiák révén válnak ismertté. Osztozunk a bevezetőt író PÉTER László megállapításában: „Innen-onnan még kerülhet tehát elő néhány névvel is ellátott Móra-írás és a névtelenségből még több is. De mindez csak már töredéke lehet annak a hatalmas anyagnak, amelyet Vajda László áldozatos munkával bányászott elő a hírlapok mélyéből, és tett két bibliográfiájában közkinccsé.”

MIKLÓSSY JÁNOS

Puruczki Béla: Hősi harcok híradói. A magyar ifjún munkás-mozgalom sajtójának története 1944-ig. Bp. 1970, Ifjúsági Lapkiadó Váll., 158 l.

Külső megjelenési formájában szerény, igénytelennek látszó alig tízéves könyvcsécske, — belső tartalmában gazdag, sajtó- és munkásmozgalomtörténetünkben — eddig egyedülálló vállalkozás ez a KISZ KB által a magyar kommunista ifjúsági mozgalom születésének 50. évfordulója alkalmából meghirdetett pályázaton díjat nyert mű, amely egy fél évszázad ifjún munkás mozgalma sajtójának történetével ismerteti meg a fiatalokat és a történelmi irodalom, a sajtótörténet iránt érdeklődők ma már egyre szélesebb táborát.

Nem találkoztunk még irodalmunkban olyan feldolgozással, mely ilyen összeforrottságban tárja fel a mozgalmat és a mozgalom organizátorának és agitátorának, a sajtónak a szerepét, történetét. Egy fél évszázad hosszú idő, ezen belül több mint negyven ifjúsági sajtóterméket dolgoz fel, elemez, értékkel, — nemcsak a hazaiakat, hanem az országhatáron kívül magyar nyelven kiadott forradalmi ifjúsági periodikákat is. Gazdagítja a munka értékét és használhatóságát azzal is, hogy röviden megemlékezik az egyes fejezeteken belül a kommunista párt sajtójáról, nem szakítva el az ifjúsági mozgalmat, az ifjúsági sajtót az öt irányító és támogató párttól és párt-sajtótól sem. Ezáltal a könyv címében foglaltakon túlmenően, számos adattal szolgál a munkásmozgalom sajtójának szélesebb területéről is.

A munkásmozgalom története periodizációjának megfelelően a munka négy fő

fejezetre oszlik 1. Az ifjún munkás-sajtó kezdetei (1899—1918). 2. Az ifjún munkás-sajtó a polgári demokratikus forradalom idején. 3. A Magyar Tanácsköztársaság ifjúsági sajtója. 4. Az ellenforradalom időszakának ifjún munkás sajtója (1920—1944).

Az első fejezet bemutatja a *Munkás Ifjúságot* és rövid történetét, külön alfejezet tárgyalja az *Ifjún munkás* alapítását, első korszakát 1910-ig; a sajtó és a szociáldemokrata párt kapcsolatát, majd az *Ifjún munkás* 1911—1918-as tevékenységével foglalkozik részletesebben. A *Szabad Gondolat*, a Galilei-kör folyóiratának megemlézése alkalmat ad a szerzőnek arra, hogy röviden tájékoztassa olvasóit a kör tagjainak munkásságáról s a folyóiratban megjelent tanulmányokról.

A második fejezet az *Ifjún munkás* történetét tartalmazza 1918 novemberétől 1919 áprilisáig; majd az *Ifjú Proletár* helyét a sajtótörténetben, első számának részletes ismertetését, s útját a proletárdiktatúra felé.

A harmadik fejezet a Tanácsköztársaság ifjúsági sajtóját hozza életközébe. Mit tett az első munkáshatalom az ifjúságért, miként támogatta az ifjúság a magyarországi tanáshatalmat? Hogyan tükröződik a mozgalom az *Ifjú Proletárban*, melyek a lap eredményei és fogyatékosai. Külön alfejezet foglalkozik az *Ifjú Proletár* „segédcsapataival”, a Közoktatásügyi Népbiztoság szerkesztésében megjelent *Világ*, ill. *Fáklya* c. napilapokkal, ezek tudvalevően számos iskolapolitikai, művelődési, ifjúsági kérdést tárgyaltak. A „segédcsapatokhoz” sorolja még a vidéken megjelent ifjúsági lapokat is, a belőlük kiválasztott szemelvények híven tükrözik a vidék ifjúságának forradalmi lendületét, hangulatát. A legjelentősebb és legterjedelmesebb alfejezet az *Ifjú Proletár* sajtótörténeti elemzése, ennek kapcsán alkalomtalál a szerző az ifjúsági mozgalom részletes leírására, beszámol az ifjún munkáskongresszus előkészítéséről és lefolyásáról, sőt külföldi visszhangjáról is.

Az utolsó, a negyedik fejezet az ellenforradalmi időszak ifjún munkás sajtójának rövid történeti összefoglalása. Helyzetképet ad a Tanácsköztársaság megdöntése utáni időszakról, az ellenforradalom hatalomrajutásáról; foglalkozik az illegális *Ifjú Proletár* első évével (1922), bemutatja a csehszlovákiai magyar munkássajtó jelentősebb lapjait is. Ebben a fejezetben olvasunk az *Ifjún munkás* utolsó éveiről (1920—1925), majd a szociáldemokraták új ifjúsági lapjának, a *Munkásiifjúságnak* a megindulásáról (1931). A KIMSZ és az *Ifjú Proletár* s a KIMSZ különböző lapjai a gazdasági válság éveiben alkotják a továb-

bi alfejezeteket. Részletesen kitér a kommunista ifjúságot támogató sajtóra, itt kap helyet a párt-sajtó, benne a külföldön megjelent kommunista lapok (bécsi, moszkvai, párizsi, amerikai stb.), az üzemi lapok és a legális és féllegális mozgalmi sajtó (100%, *Társadalmi Szemle*, a Szakszervezeti Ellenzék lapjai). A befejező alfejezet a magyar kommunista ifjúság antifasiszta, a független demokratikus Magyarországról vívott harcának ifjúsági lapjait mutatja be. Ezek a lapok mozgósították nemcsak az ifjúságot, hanem az ország minden becsületes fiát a német megszállók és nyilas cinkeik elleni harcra. Mialatt a németek és nyilasok reménytelen helyzetükben elkésredett csatákat vívtak, 1945. február 11-én megjelent Szegeden az első ifjúsági lap, a MADISZ lapja, a *Szabad Ifjúság*.

Sajtótörténeti szempontból különösen értékesek az egyes folyóiratokból ügyesen és hozzáértően kiválasztott, igen jellemző szemelvények, ezek alkalmasak kevésbé ismert ifjúmunkás újságírók irodalmi és mozgalmi munkásságának feltárására, hősi életük, példamutatásuk felidézésére.

Miközben vázlatos történeti áttekintést ad a magyar forradalmi ifjúsági mozgalom történetéről, széleskörű olvasótábor részére bemutat és értékel ritka, nem hozzáférhető, csekély példányszámban napvilágot látott sajtótermékeket. A szerző feladatát sikeresen oldotta meg, — valószínűleg a pályaműnél előre megszabott ívterjedelmet kellett figyelembe vennie. Elképzelhetőnek tartanánk a munka kibővítését, mert az olvasottak alapján könnyen feltételezhető, hogy a szerző kutatásai során az itt közöltéknél jóval terjedelmesebb anyaggal rendelkezik. A kiadványban az ellenforradalmi korszak ifjúsági irodalma kissé szűkre szabott, — érdemes lenne ezt az időszakot önállóan, hasonló terjedelemben kidolgozni, mert az érdeklődés és igény a népszerű ifjúsági történelmi irodalom iránt napról napra növekszik.

KÁLMÁN LÁSZLÓNÉ

Statistical yearbook. Annuaire statistique. Paris, 1969. Unesco. 666 l.

Megjelent az Unesco új statisztikai évkönyve, a világ kulturális életének hatalmas adat-tárháza, közel 700 lapon. Az összehasonlítások miatt fontos bevezető demográfiai adatok után a nevelésügy, a tudomány, a könyvtárak és múzeumok, a könyvkiadás, az újságok és folyóiratok, a papírfogyasztás, a filmek és mozik, a rádió és televízió sokszáz táblázata, tízezernyi

adata sorakozik rendben, logikusan, bár a mindenkori statisztikák ismert gyengéivel. (A szavak mögött nem minden ország érti ugyanazt a fogalmat, a számok néhol már kissé régiek, stb.) Ennek ellenére érdemes néhány érdekes adatot kiemelni a számok tengeréből.

1967-ben 15 millióval több volt a tanulók és diákok száma, mint az előző évben. Az idei évkönyv az első, amely a beiratkozási statisztikáknál figyelembe veszi az egyes államok különböző módszereit. Az egész világon a tanulók száma 450 millió, de a lányok száma ebből csak 200 millió, mert a fejlődő országokban a lányok még mindig hátrányban vannak. (Ázsiában pl. csak 62 millió a lány a 164 millió teljes számból).

A tudomány és technológia fejezetében érdekesek a kutatásra és fejlesztésre fordított összegek, mert látható belőlük, hogy a fejlődő országok a nemzeti jövedelemnek még mindig csak kis részét tudják a tudományos kutatásra felhasználni, míg a fejlett ipari államokban a teljes költségvetésnek 1–3%-át fordítják erre.

A könyvtári statisztika nagyon tarka képet mutat. A főtáblázat közli az egyes országok nemzeti, egyetemi, iskolai, szak- és közművelődési könyvtárainak számát és az állomány adatait. Érdekeség itt, hogy néhány ország már polcfolyóméterben adta meg az állomány mennyiségét. Túlnyomórészt fejlődő országok jártak így el, valószínűleg becslött adatokat adtak, de pl. Csehszlovákia, Finnország, Hollandia, Norvégia és Svédország is ezt a módszert választotta. A többi táblázat sorra veszi az egyes könyvtár típusokat és közli az állomány, a használók és a használt anyag adatait. Igen sok az eltérés az egyes országok módszerei között. Pl. Magyarországon és több más országban az egyetemi könyvtárak közé sorolta egy-egy egyetem összes intézeti, tanszéki könyvtárát is, míg a többség csak a központi könyvtárakat vette számításba. Így azután helyesen tette a kézikönyv, hogy se a könyvtárak, se az olvasók vagy az állomány adatait sehol sem adta össze, az egész világ könyvtári adatai tehát nem tűnnek ki.

A könyvkiadás terén Európa vezet, amennyiben az egész világ termésének több mint 44 százalékát adja ki, pedig lakossága csak 13%-a a föld lakosságának. Afrikában él a föld népességének 10%-a, de a könyvkiadásból csak 1,6% esik erre a földrészre. Svédországban olvassák a legtöbb újságot: 1000 főre 518 példány jut. Magas még ez a szám a következő országokban: Japán (492), Anglia (463), NDK (445), NSZK (328), Norvégia, Hollandia, Új-Zéland és a Szovjetunió (300) stb. A legtöbb európai országban 1000 lakosra 200

körüli újságpéldány jut. A másik véglet: Pakisztánban ez a szám 6, Dahomeyban pedig 2000 lakosra is egynél kevesebb példány jut.

A kiadványok áradata egyébként tovább növekedett: 1968-ban 487 000 kiadvány jelent meg az egész világon, 70%-kal több, mint 13 évvel korábban.

Végül néhány adat a televízióról és a filmről: 1968-ban már 236 millió volt a tv-készülékek száma, majdnem nyolcszorosa az 1953. évi mennyiségnek. Egy átlagos angol állampolgár 1968-ban négyszer ment moziba (1967-ben még ötször), egy átlagos amerikai 7-szer, egy átlagos bolgár 14-szer, egy szovjet 20-szor. Ami a filmprodukciónak illik, a fejlett ipari országokban évről évre kevesebb, a fejlődőkben egyre több filmet készítenek. Rohamosan terjed a rádiókészülékek száma is: bár ezeknek majdnem a fele Észak-Amerikában van (674 millió), az ezer lakosra jutó készülékek száma egyre emelkedik. Egyetlen példa: Marokkóban ez a szám 1950-ben 15 volt, 1968-ban már 57.

A sok egyenetlenség és eltérő értelmezés ellenére a könyv hű képet ad a világ mai kulturális helyzetéről.

GOMBOCZ ISTVÁN

Kerekes Pálné—Gaál Jenőné—Bóta Gyuláné: A televízió hatása a gyermek-olvasókra. Szerk. BIKÁCSI Lászlóné. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Bp. 1969. 66 l.

A két elmélyült tanulmányt egybefoglaló kötet napjaink egyik legaktuálisabb kérdésével foglalkozik: vizsgálat tárgyává teszi a televízió mint audiovizuális és a könyv mint írásos kommunikációs szisztémának, a kétféle közlési rendszertípusnak viszonyát, továbbá a televízió ismeretterjesztő műsorainak és a könyvtár ismeretterjesztő munkájának a gyermekek — a könyvtárba járó, a személyiségfejlődés egyik legkritikusabb szakaszában levő 10—14 évesek — olvasmányaira tett hatását.

A kiadvány láttára a szakemberek öröme mind a téma, mind a vizsgált korosztály aspektusából indokolt. Az utóbbi különösen azért figyelemreméltó, mert néhány év tapasztalatai alapján egyáltalán nem tekinthető túlzásnak az az állítás, hogy a művelődésszociológiai felmérések között elvétve találkoznak az érintett korosztályra vonatkozókkal. Erre a feladatra úgy látszik, csak az iskolák, a gyermeklapok szerkesztőjei és a gyermekkönyvtárak vállalkoznak, mint a megjelent kiadvány

is bizonyítja. Pedig a gyerekeknek „a sokoldalú művelődési lehetőségekkel való élés szépségeire, személyiséget gazdagító hatására” fokozott súlyt kellene fektetni, mert — mint VITÁR Zoltán is kiemeli bevezetőjében — „más élményhatás éri a moziban ülő embercsoportot és más az intím, „négy-szemközti könyvolvasási szituációban levő egyént”. És ez a „más” jelleg az, ami feltétlenül ellentmond annak a napjainkban is eléggé uralkodó helytelen véleménynek, hogy a televízió vetélytársa a könyvnek, holott általában pontosan ennek ellenkezőjéről van szó: a különféle művelődési eszközök segítik, harmonikusan egészítik ki egymást, és csak együttesen fejthetnek ki megfelelő hatást.

A kötet első tanulmánya — A Tv hatása a 14 éven aluli olvasókra: a) KEREKES Pálné: *Megfigyelések a XIII. kerületi 10. sz. gyermekkönyvtárban*, b) GAÁL Jenőné: *A televízió hatása a gyermekekre. Az I. ker gyermekkönyvtárának vizsgálata* — során a könyvtárvezetők egy évig figyelték rendszeresen olvasóikat — V—VIII. osztályos lányokat és fiúkat, 80-80 gyereket. A két, egymástól távollevő kerületi gyermekkönyvtárban végzett kérdőíves felméréseket az összehasonlítás tette szükségessé. Természetesen a megfigyelések nemcsak a televízióműsorok és a könyvtári olvasmányok kölcsönhatására korlátozódtak, hanem érdeklődtek a gyerekek egyéb művelődési tevékenysége iránt is, sőt a televízió veszélyeire is felhívták a figyelmet. Így megtudhatjuk, hogy sajnálatos módon „az egyik könyvtár 40 vizsgált gyermeke közül 23 abban a szobában alszik, ahol a televízió is működik, 14-en ágyból nézik a televíziót, és 6-an közülük a televíziónézés közben fogyasztják el a vacsorájukat is.” De az olvasó emellett igen sok figyelemre méltó, elgondolkoztató, pozitív adattal is találkozhat, pl.: „a televízióval rendelkező 80 gyermek közül 58 jött el a könyvtárba elkérni azt a könyvet, amiről a televízióban látott filmet vagy tévéjátékot.” A 10. sz. gyermekkönyvtár vizsgálatvezető könyvtárosa írásában megállapítja, hogy „a rendszeresen tv-t néző gyermekek átlag napi 2—4 órát töltenek el tv-nézéssel, mégis több könyvet olvastak egy év alatt, mint a tv-t nem rendszeresen néző gyermekek, akiknél ezt a napi átlag 2—4 órát nem köti le a televízió. Tehát a tv-nézéssel töltött időt nem az olvasásra szánt időből veszik el a gyerekek, hanem a játék, séta szorul háttérbe.” Az olvasás szempontjából ez megnyugtató, de egyébként elgondolkoztató! A 20. sz. gyermekkönyvtár vizsgálati általában jobb szociális körülményeket mutatnak, mint a XIII. kerületben. A különféle kimutatások alapján a már

érintett kérdéseken túlmenően ugyancsak érdekes adatokra, megállapításokra tehet szert a szakember a közkezdvelt tv-műsorok rangsorolását, továbbá a tv hatását és az olvasmányigény kérdését illetően.

A másik tanulmány — BÓTA Gyuláné: *A tv ismeretterjesztő műsorainak és a könyvtár ismeretterjesztő munkájának hatása a gyermekek olvasmányaira* — miközben beszámol érdekes vizsgálatának tapasztalatairól, felvázolja a további kutatások célját, lehetőségét is. A vizsgálatvezető könyvtáros kiállításokat rendszeresített a televízió műsoraihoz, és a gyerekek figyelmébe ajánlotta a következők hetek, sőt ezen túlmenően a könyvtárban meglévő témához kapcsolódó könyveket is. Emellett a gyermekek tanulmányi eredményével egyetemben az ismeretterjesztő művek kölcsönzési gyakoriságát is figyelemmel kísérte. „50 vizsgált gyerek közül 40 kapott jobb osztályzatot az ajánlott ismeretterjesztő televízióműsorok megnézése miatt, ezek közül 27-en hozzáolvastak ajánlott könyvtári könyveket is.” Ez az idézet is bizonyítja, hogy csak jó szervezés után képezhet egységes egészet a tanulás — a televíziónézés — a könyv olvasás.

A táblázatokban gazdag kötet mindkét tanulmánya témájában újszerű, felmérési beszámoló példamutatóak, adatai a negatívumok mellett nagyon sok pozitívumra is felhívják a figyelmet. A kiadvány a könyvtárosok, szociológusok, pedagógusok számára épp olyan hasznos információkat tartalmaz, mint a televíziós „piackutatás” számára. Csupán egy jellemző adat: az egyik könyvtárban 59, a másikban 69 témajavaslatot közöltek a gyerekek arra vonatkozóan, hogy milyen regények, regényhősök megjelenését szeretnék a televízióban.

Kár, hogy a vizsgálat nem terjedt ki a gyerekek által forgatott sajtótermékekre, a televízió — sajtó — könyv kapcsolatának elemzésére is. Emellett még egy kritikai megjegyzésnek feltétlenül helyet kell adni, de nem a kötetre vonatkozóan, csupán a kötettel kapcsolatban. E tanulmányokhoz hasonlókra a továbbiakban is nagy szükség van. Ezek után azonban nem vonhatunk le általános érvényű következtetéseket. Az ország gyermekeire, általában a gyerekekre vonatkozóan a kérdéses témában csak akkor alkothatunk teljes képet, ha a kerületi könyvtárakban végzett felméréseket kiegészítjük egy-egy nagyobb horderejű, lehetőleg központilag irányított országos felméréssel. Mielőbb szükség lenne ezek elméleti kidolgozására, majd gyakorlati megvalósítására.

B. MÉRŐ ÉVA

Szakirodalmi ellátottság és tájékoztatás a lélektan területén. (Sárdy Péter: *A lélektan szakirodalmi ellátottságának vizsgálata*. Bánlaky Éva: *A lélektani szakirodalmi tájékoztatás helyzete és feladatai Magyarországon*.) Közread. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1970. 82 l.

Szakirodalmi ellátottságunk és tájékoztatásügyünk helyzetét vizsgálja ez az egymást kiegészítő két kitűnő tanulmány. A lélektan választottak reprezentáló szaktudományának, megállapításai azonban (vagy éppen ezért), ceteris paribus, nagyrészt érvényesek más tudományok területére is. Vonatkozik ez a tapasztalt hiányosságokra és a javasolt intézkedésekre, illetve az elképzelt ideális állapotokra egyaránt.

A szakirodalmi ellátottságunkat vizsgáló SÁRDY Péter az angol, német, francia, orosz és lengyel nyelven 1965–66-ban megjelent könyvek és az 1966-ban megjelent folyóiratok meglétét ellenőrizte a magyar könyvtárakban. Kialakított egy — külön erre a célra szolgáló — szakrendszert, hogy tartalma szerint is differenciálni tudja az anyagot, amely hat nemzeti bibliográfia teljes 1966-os gyűjtését és két nagy folyóiratjegyzék adatait öleli fel. Megállapította, hogy a szóban levő források szerint, a kérdéses időben megjelent 1257 lélektani könyvből 464 érkezett a magyar könyvtárakba, míg a 439 folyóiratból 168 volt ott megtalálható. A beérkezett 464 mű összesen 949 példányban, a 168 folyóirat pedig 523 példányban szerepelt hazai gyűjteményeinkben. Figyelemreméltó adatokat kapunk a tanulmányból a lélektani szakirodalom „országban belüli szórtságára” („hány könyvtárat kell végigjárni egy probléma irodalmának összekereséséhez”!) vonatkozóan is. Kitűnik, hogy a beérkezett könyvek 87,1%-a megtalálható Budapesten, a többi mű csak vidékre érkezett be. A folyóiratoknál ez az arány 95,8%.

A kép, melyet SÁRDY Péter fest pszichológia-irodalmi ellátottságunkról, nem valami kedvező. Javítani kellene a helyzeten. Ez elsősorban persze devizakérdés. De nem csak. Ésszerű szervezés is sokat tudna segíteni! Ennek egyik módjára SÁRDY is rámutat. Ez idő szerint a lélektani irodalom szerzeményezésében három könyvtárunk tart fenn egymással kooperációs kapcsolatokat (ELTE Központi Könyvtár, MTA Pszichológiai Intézet Könyvtára, Orsz. Pedagógiai Könyvtár). Bővítsük a kooperációs kört, és kedvezőbb lesz a lélektani irodalom „országban belüli szórtsága” (ezt SÁRDY Péter számadatokkal is bizonyít-

ja!), de talán még a szerzeményezett külföldi művek arányszáma is.

Amit BÁNLAKY Éva mond lélektani szakirodalmi tájékoztatásunkról, az talán még lehangolóbb. Mindjárt tanulmánya elején megállapítja, hogy megfelelő „pszichológiai dokumentációs, szakirodalmi tájékoztatásügy Magyarországon nincs, és ha nem születik meg rövidesen, akkor annak a magyarországi pszichológia biztató fejlődése okvetlenül súlyos kárát vultja!” Tanulmánya céljául azt tűzi ki, hogy áttekintse azokat a dokumentációs szolgáltatásokat, amelyek a magyarországi lélektan jelenlegi és várható jövőbeli fejlődési színvonalán elengedhetetlenül szükségesek.

Vizsgálódását a magyar dokumentumok kurrens feltárásával kezdi és megállapítja, hogy kurrens nemzeti pszichológiai szakbibliográfiánk nincs. Általános kurrens nemzeti bibliográfiai kiadványaink (Magyar Nemzeti Bibliográfia, Magyar Folyóiratok Repertórium) bár feldolgozzák a lélektani szakirodalmat is, nem tudják pótolni a nemzeti szakbibliográfiát. Egy rendkívül érdekes és hasznos felmérést végez itt BÁNLAKY a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a alapján. E felmérés segítségével arra akar válaszolni: 1. egy vagy több magyar folyóiratról áttekintést nyerhetünk-e a magyar lélektani cikkirodalomról, 2. a tájékoztató könyvtáros megbízható segédeszközként használhatja-e a *Repertóriumot*. Az első kérdésre a felmérés számadatai azt a választ adták, hogy a pszichológiai cikkanyag rendkívül szétszórtnan jelentkezik a legkülönbözőbb folyóiratokban (a *Repertórium* 1969-ben feldolgozott 167 lélektani témájú cikk 60 periodikum-ban!). Ezen — jól látja ezt BÁNLAKY — új pszichológiai „periodikumok” megindításával lehetne és kellene segíteni. A második kérdés válasza a *Repertórium* „általános utaló” rendszerének és tárgyszórendszerének fogyatékosságaira vet fényt. Ezeket a hiányosságokat — mondja BÁNLAKY — részben máris felszámolta a *Repertórium* szerkesztőse a betűrendes tárgymutató pszichológiai vonatkozású tárgyszavainak 1970-ben keresztülvitt jelentős bővítésével, amit — hozzátéhetjük — 1971-ben még tovább vitt. Remélhető további lépésként az általános utalók egyedi utalást kizáró szerepének mellőzése, ami a *Magyar Nemzeti Bibliográfiában* már meg is történt. Mindezek ellenére — igazat kell adnunk BÁNLAKY-nak — a *Repertórium*, más rendeltetésénél fogva, nem láthatja el maradék nélkül a kurrens lélektani szakbibliográfia funkcióit. Ilyenre tehát szükség van, és a szerző nem fukarkodik ama jelenségek felsorolásával, amelyekkel e szakbibliográfiának rendelkeznie kellene s azon további

szolgáltatások megjelölésével, melyek e szakbibliográfia alapján még teljesíthetők lennének.

Kimerítően tárgyalja ezután a magyar dokumentumok retrospektív feltárásának problémáit, a külföldi szakirodalomról való tájékoztatást, a különleges gyűjteményeket (teszt-tár, adattár) és az egyéb szolgáltatásokat (pszichológusok névjegyzéke, lélektani intézmények jegyzéke, pszichológiai lexikon és szakszótár stb., stb.).

Praktikus ötletekben és fantáziában gazdag BÁNLAKY tanulmánya, de nem nélkülözi a pontos, aprólékos munkát sem. Minden elismerést megérdemel SÁRDY Péterrel és a közreadó Könyvtártudományi és Módszertani Központtal együtt.

TAKÁCS MENYHÉRT

Ulbrich Karl: Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes. VIII. Teil: Kärten und Plöne. Burgenländisches Landesarchiv und Burgenländische Landesbibliothek, XLIV. 994 S.

A kismartoni tartományi levéltár és könyvtár kiadásában, a „Burgenland általános bibliográfiája” 8. részeként, egy közel 1040 oldalra terjedő annotált térképkatalógus jelent meg. Bátran mondhatjuk: a legnagyobb szabásúnak ígérkező munka a maga nemében nemcsak burgenlandi vagy osztrák, hanem minden bizonnyal európai vonatkozásban is. Szerzője dr. Karl ULBRICH, a Bundesamt für Eich- und Vermessungswesen általános geodéziai osztályának vezetője, a kismartoni tartományi levéltár állandó külső munkatársa.

A pompás kiállítású mű, amely már elhagyta a sajtót, Burgenland bibliográfiája VIII. részének csak az első fele. A jelenleg nyomdában levő második rész tartalmazza az alaprajzok bibliográfiáját, a szakirodalmi tájékoztatót és a különféle mutatókat.

A szerző e művével legalább akkora szolgálatot tett a magyar földrajzi- és kartográfia történeti kutatásnak, mint saját hazájának. Tartalma bennünket legalább olyan mértékben érint, mint a burgenlandiakat.

A 44 oldalas bevezetésben felsorolja, milyen levéltárak, könyvtárak, múzeumok és magángyűjtemények anyagát dolgozta fel bel- és külföldön. Bennünket elsősorban a burgenlandi gyűjtemények érdekelnek.

A kiadást vállaló és gondozó tartományi levéltáron, könyvtáron és múzeumon kívül a felsorolásban csak Kismartonból további négy gyűjtemény szerepel. Ezek: a Haydn- és a Wolf-múzeum, a kismartoni városi levéltár, valamint az Esterházy hercegi levéltár. Az utóbbi 220 évvel ez-

előtt alapított gyűjtemény térképekben, de különösen iratanyagában rendkívül gazdag. Anyaga magyar vonatkozásban is majdnem ismeretlennek, de mindenesetre kiaknázatlannak mondható. Műszaki és kartográfiai szempontból magyar tudományos kutató még egyáltalában nem nézhette át.

A németújvári Batthyány-levéltár anyagában IVÁNYI Réla a körmendi BATHYÁNY-STRATTMANN László herceg ajánlásával némileg tájékozódott, de az anyag publikálása a herceg és IVÁNYI halálával elmaradt.

A magyar származású és vonatkozású anyagról ULBRICH sajnos nem sok jót közöl. A *kismartoni Esterházy-levéltárban* szerinte *ezernél több kéziratos térképet őriznek*. Ez a gyűjtemény annyira rendezetlen, hogy a térképek feldolgozása nem volt lehetséges. Ugyanez a helyzet a németújvári Draskovich-levéltárral, melynek ugyan igen gazdag uradalmi, illetve gazdaságtörténeti írott és térképi anyaga van, de rendezetlensége miatt teljesen hozzáférhetetlen állapotban. A szerző javaslatot tesz e kincsesbányák mérhetetlen anyagának rendezésére és feldolgozásának módjára, amiben a kismartoni illetékes szerveknek kellene a legtöbb segítséget nyújtaniuk, de a munkában a sokoldalúan képzett magyar kutatóknak is részt kellene venniük. Ez közös történelmi hagyatékunk felderítésének és feldolgozásának egyetlen helyes módja s egyben az egyetemes tudomány érdeke!

A felkeresett magyarországi gyűjtemények sorában a szerző hármat említ: a Magyar Országos Levéltárat, az Országos Szechenyi Könyvtárat és az utóbbinak a térképtárát. Sajnálatos, hogy néhány további fontos magyar közgyűjtemény térképi és tervdokumentációjának feldolgozására nem kerülhetett sor. Ezek: a Magyar Állami Földtani Intézet könyvtára és térképtára; a budapesti Hadtörténeti Múzeum és Levéltár, a Sopron Megyei Levéltár és a Magyar Tudományos Akadémia térképtára; de még ide sorolhatnám — különösen a Fertő-tó vonatkozásában — a győri Északdunántúli Vízügyi Igazgatóság gazdag térképgyűjteményét is.

A bibliográfia hihetetlenül gazdag anyagot: 4912 térkép, 4574 terv és 554 szakirodalmi adat leírását tartalmazza. Ez összesen 10 040 tétel. Beosztása a következő: I. Atlaszokban, könyvekben és mappákban megjelent térképek történeti időrendi bontásban. Ezt az időrendet a mű a továbbiakban is megtartja, ezért ehelyütt közlöm: 1. kezdettől 1709-ig; 2. 1710—1781-ig; 3. 1782—1843-ig; 4. 1844—1879-ig; 5. 1880—1918-ig; 6. 1919—1967-ig. —

II. Németország és Közép-Európa. III. Az egykori monarchia. IV. Ausztria. V. A Burgenlanddal határos alsóausztriai vidékek; VI. A Burgenlanddal határos stájerországi vidékek. VII. Magyarország és a dunai térség. VIII. Burgenland és Nyugat-Magyarország térképei.

Még mielőtt tulajdonképpeni tárgyára térne, szükségesnek látta a szerző, hogy a térképeken található különböző nyelvű felírásokat és rövidítéseket betűrendes szöszedetbe gyűjtse össze. Majd bőséges összefoglalást nyújt a fontosabb régi mértékekről: 1. földrajzi mértékegységek; 2. történeti hossz mértékek (osztrák, német, magyar, francia és a közös osztrák—magyar mértékek); 3. a Ferenc császár-korabeli kataszteri mértékek; 4. az új osztrák kataszteri felmérés mértékegységei és vetületei; 5. a méterrendszer; 6. az osztrák magasságmérések nullapontja.

Végül kimerítő tájékoztatást nyújt a szerző a feldolgozott térképekre, azok szerzőire, történetére, kiadásuk körülményeire, készítésük módjára stb. vonatkozó irodalomról, amelyet azonban részletesen csak a most nyomdában levő kötetben ad közre.

Ami a részleteket illeti, az *I. csoport* 112 alapszámmal, 134 oldalon (10 oldal átlagából számítva) kb. 935 térképet ismert. Minden csoportot kb. féloldalas tájékoztató leírás vezet be, majd keletkezésük, illetve kiadásuk szigorú időrendjében következnek a térképek.

Minket a fejezetből gyakorlatilag legjobban az 1919—1967 között keletkezett térképek csoportja érdekel. 78 oldalon közel 500 térképről van szó. Olyan, a burgenlandi tartomány megalakulása után készült térképek tömegéről, amelyekről ez ideig — sem osztrák, sem magyar részről — senkinek még csak megközelítő áttekintése sem volt. A szóbanforgó térképeknek jó fele ugyanis magyar szerzőktől való magyar sajtótermék. Sok közöttük a tematikus-elsősorban a földtani térkép. Ez a felsorolás annyira alapos és bőséges, hogy — magyar részről — aránylag kevés munkával ki lehetne és ki is kellene egészíteni.

A *II. csoport* 85 oldalon, 253 alapszámmal, kb. 600 térképet sorol fel. A rövid bevezetőben külön kiemeli a szerző, hogy magyar vonatkozásban Szombathely, Kőszeg, Sopron és Pozsony körzeteiről készült térképekre különös gondot fordított. A *III. csoport* az egykori monarchia térképeiről ad számot: 98 oldalon, 130 fő tételszámon, kb. 700 térkép leírását tartalmazza. A *IV. csoport* 124 lapon és 206 fő tételszám alatt kb. 600 térkép leírását adja. Az ebben a csoportban felsorolt térképek elsősorban vagy esetleg kizárólag osztrák területekre vonatkozó kartográfiai alkotások.

Az V. és VI. csoport 100, illetve 36 oldalon 302, illetve 111 fő tételszám alatt összesen kb. 550 térképet foglal magába. Ebben a két csoportban a Burgenlanddal határos alsó-ausztriai, illetve stájerországi területek térképeit gyűjtötte össze a fāradhatatlan szerző. Az anyag — a szűkre szabott eszmei csoportkerethez képest — feltűnően színes, sokrétű és gazdag. Nálunk különösen a geográfusok és a hidrográfusok érdeklődését fogja felkelteni.

A 75 oldal terjedelmű VII. csoport kizárólag a mai és a történeti Magyarország térképeinek leírását tartalmazza. 494 fő tételszámon kb. 2000 térképművet ismert. Mivel a szerzőt semmiféle politikai meggondolás sem köti, olyan térképek ismertetésére is sor kerül ebben a fejezetben, amelyekről a fiatalabb kutatónemzedék még csak nem is hallott. Fiatal történészeink szívesen foglalkoznak a két világháború közötti idők politikai történetének elemzésével; ezért ULBRICH térképkatalógusának ez a része munkájukhoz komoly segítséget adhat.

A 250 oldal és 780 fő tételeimet számoló VIII. csoport Burgenlanddal és Nyugat-Magyarországgal foglalkozik. A kb. 3500—3800 térképet magába foglaló rész az utolsó oldalt leszámítva, tulajdonképpen tisztára magyar kartográfiai anyagot tartalmaz. Nagy érdeme a szerzőnek, hogy ebben a fejezetben ismertette az Országos Levéltárban őrzött ESTERHÁZY családi levéltár térképeinek burgenlandi vonatkozású anyagát. Ez a csoport — figyelembe véve az általam fentebb mondottakat — még lényegesen bővíthető lett volna. Az is igaz azonban, hogy az e fejezetben bőven feltűnő, burgenlandi levéltárakból idézett BATHYÁNY-térképanyag lényegesen szélesíti a XVII—XVIII. századi nyugat-magyarországi viszonyokra vonatkozó ismereteinket.

Összegezve az előadottakat: a magyar kartográfiai és műszak-történeti irodalomnak igen nagy nyeresége ULBRICH burgenlandi térképészeti bibliográfiája. A feldolgozás módja korszerű és számos vonatkozásra kiterő. Az annotációk a lényegre törők és mértéktartó terjedelműek.

Elgondolkoztató, mi készítette a szerzőt arra a nagyon fáradságos útra, amely végül is Közép-Európa (részben még a Balkánt is ide értve) régi és újabb térképeinek összegyűjtését eredményezte, noha Burgenland némelyiken még csak ki sem rajzolható. Nagy értékű munkát végzett el. Hazánk XVII—XIX. századi térképeit illetően ma kétségtelenül ULBRICH anyaga a leggazdagabb gyűjtemény.

Úgy érezzük, e kitűnő mű birtokában annyira gazdag és sokrétű előmunkálattal

rendelkezünk, hogy valóban eljött az ideje annak, hogy összeállítsuk hazánk (és a szomszéd államok) törökkori, illetve XIV—XVIII. századi térképeinek lehetőleg minél teljesebb katalógusát. Egy katalógus vagy egy bibliográfia sohasem tekinthető befejezett egésznek. Mindig kerülnek elő újabb darabok. Ez a körülmény azonban ne legyen hátráltatója a munka megkezdésének.

BENEFY LÁSZLÓ

Gyimes Ferenc—Vavrinecz Veronika: Ludwig van Beethoven a magyar könyvtárakban és gyűjteményekben. Bibliográfia. 2. Beethoven művei hanglemezen. (Diszkográfia.) Bp. 1971, All. Gorkij Könyvtár. 186, [1] l.

Mint arról 1971/1. számunkban hírt adtunk, az Állami Gorkij Könyvtár a tavalyi BEETHOVEN-bicentenárium alkalmából bibliográfia-sorozat kiadásába kezdett, melynek első kötete a BEETHOVEN-irodalmat (könyveket) tartalmazta. Örömmel jelenthetjük, hogy napvilágot látott a 2. kötet is, amely a magyar közgyűjtemények BEETHOVEN-hanglemezeinek jegyzéke.

Míg az első kötet a könyvek szerzőinek betűrendjében csoportosította anyagát, a második — az anyag természetének megfelelően — a hangfelvétellel került művekből indul ki. Szakrendi csoportokban, azon belül pedig opus-számok szerint sorolja fel a kompozíciókat. Először megadja a művek címét, egységeseit a KINSKY—HALM féle tematikus jegyzék alapján. Ezután felsorolja az illető mű különféle felvételeit: az előadók nevével, a gyártó cég, gyártási szám és a lemez technikai adatainak feltüntetésével. Ezt egészítik ki a felvételt birtokló közgyűjtemények kódjelei, melyeknek feloldása — az I. kötethez hasonlóan — külön mutatóban található meg. Az egyes felvételek 1-től 738-ig folyamatosan kaptak sorszámot. Erre a kiterjedt mutatórendszer miatt volt szükség.

A diszkográfia ilyen elvű megszerkesztése igen ésszerű és világos. A mutatók figyelembevételével bármilyen szempont szerint könnyen és gyorsan megtalálhatjuk a kívánt anyagot. Egyedül a kezdetleges nyomdatechnika nehezíti a tájékozódást: az egyes művek címadatait mindössze a kissé szélesebb margó, valamint a sorok elején és végén két függőleges kis margóvonal különbözteti meg a hozzájuk tartozó felvételek felsorolásától. Kétféle betűtípussal vagy szerencsésebb elhelyezéssel, esetleg a címadatok teljes bekeretezésével a gyakorlatban is biztosítani lehetett volna az azonnali tökéletes áttekinthetőséget.

Az első mutató a művek irodalmi címeit foglalja össze. Egyaránt szerepelnek benne BEETHOVENTŐL származó elnevezések (pl. *Sonata quasi una fantasia*) és későbbi korokban közismertté vált, elfogadott „ragadványnevek” (ugyanennél a műnél: *Mondschein-szonáta*). — A szellemi közreműködők mutatójában elsősorban szövegírók szerepelnek, ill. olyan zeneszerzők, akiknek valamely műve kiinduló alapot adott BEETHOVEN egy-egy kompozíciójához.

Igen hasznos, főleg a szakkutató számára, az opus-szám szerinti mutató, melyből az is azonnal megállapítható, hogy nem csekély számú BEETHOVEN-mű teljesen hiányzik a magyar hanglemeztárak anyagából. (Mint a szerzők előszavukban említik, a Magyar Rádió hanglezemlégyűjteményének anyagát, sajnos, nem volt módjukban szerepeltetni diszkográfiájukban.) Az NDK-ban éppen most megjelent BEETHOVEN-lemezösszkiadás (Eterna), mely az anyaggyűjtés lezárásakor, 1970. V. 30-án még nem volt kész, bizonyára megszünteti majd a fehér foltokat.

Az előadói névmutatóban az eltérő szedéstípussal jól megkülönböztetik az egyéni előadókat, ill. előadó-testületeket. Számos utalással törekednek az egységes, lehetőleg eredeti névformákra. Sajnos, itt néhány következetlenség is előfordul: ki keresi pl. a Hessischer Rundfunkorchester-t 'Sinfonia della „Hessischer Rundfunk” néven; vagy mi indokolja, hogy míg a Janáček Quartet utalót kapott a Janáček Kwarteto-hoz, addig a „Chor des Lehrergesangsvereins von Stuttgart” kizárólag mint „Coro della Lehrergesangsvereine di Stoccarda” szerepel? Célszerű lenne továbbá, ha az egyes városok zenekari- és kórusgyűjtései minden esetben szerepelnének az illető város nevével is. (A diszkográfiában a Leipziger Rundfunkorchester kapott utalót, de pl. a bayreuthi fesztiválzenekar csak mint „Orchestra (Orchestra) du Festival de Bayreuth” szerepel!)

A mutatók sorát gyártási számjegyzék egészíti ki, mely az egyes cégek betűrendjében, ezen belül számsorrendben csoportosítja a vizsgált anyagot. Használatosabb közt abban van, hogy itt kerülnek össze az egy-egy nagyobb lemezre vett kisebb, önálló művek, melyek a diszkográfiában külön-külön szerepelnek.

Az említett apróbb hiányosságok eltörpülnek a kiadvány érdemei mellett. Ilyen átfogó diszkográfia tényleges állományról — ha egy szűkebb területen is — tudomás szerint először jelent meg hazánkban. A kötet összeállítói G. TURCSÁNYI Julianna és VIDA Eszter, a Gorkij Könyvtár munkatársai, valamint az adatokat szolgáltató 14

további gyűjtemény dolgozói segítették. A háromnyelvű előszóban a szerzők reményüket fejezik ki, „hogy az együttműködés során tapasztalt áldozatos segítőkészség rövidesen az egész magyar zenei könyvtárügy állandó jellemvonása lesz”. E jubiláris bibliográfiásorozat, melynek harmadik kötete, a BEETHOVEN-zeneművek jegyzéke is hamarosan elkészül, fontos mérföldköve a jó kapcsolat kialakulásának.

P. ECKHARDT MÁRIA

Standardization for Documentation, edited by: Bernard Houghton. London 1969. Clive Bingley Ltd. 93 l.

Miért szükségesek szabványok a dokumentációs feladatok ellátásához és miért e lázas tevékenység ezen a területen, — kérdi a szerkesztő a könyv bevezető soraiban. — Válaszában kifejti, hogy a szabványok alkalmazása megelőzheti a problémák kiterjesztését, továbbá, mert a dokumentáció gyakorlatában a szabványok léte a kooperáció nélkülözhetetlen feltétele.

A kiadvány — terjedelmes bevezetőn kívül — 6 önálló tanulmányban ismerteti a könyvtári és dokumentációs szabványosítás hazai és nemzetközi eredményeit és e témával összefüggő gyakorlati kérdéseket.

A bevezető tanulmány szerzője és egyben a kiadvány szerkesztője Bernard HOUGHTON, aki a bevezető szokásos szövegén és terjedelmén túlmenően, egyben betekintést nyújt a szabványosítás alapfogalmaiba, példákkal szemlélteti az angol könyvtári és dokumentációs szabványok és a nemzetközi szabványelőírások kapcsolatát és az érintett nemzetközi szervezetek ez irányú tevékenységét. Megtudjuk, hogy pl. az Egyesült Királyságban az Office for Scientific and Technical Information 20 000 angol fontot áldozott a dokumentáció szabványosítási programjának fejlesztésére. Az USA-ban is nagy jelentőséget tulajdonítanak e kérdésnek, ahol a Committee on Scientific and Technical Information szabványosítási albizottságot alakított, hogy tanulmányozza a szabványok fejlesztésében való közreműködésének formáit. A szerző úgy látja, mindinkább felismerik, hogy a kiadványok egyre növekvő számának feldolgozása csak úgy lehetséges, ha a szerzők és szerkesztők is hozzájárulnak ahhoz, hogy a publikálásra kerülő közlemények megfeleljenek azoknak a formai előírásoknak, amelyeket a könyvtári és dokumentációs igények megkövetelnek. Ez vonatkozik a cím megválasztására, a tartalmi kivonatok készítésére stb.

A könyvtárak és dokumentációs intézmények nemzetközi szervezetei, a FID, ICSU, IFLA, UNESCO is nagy figyelmet fordítanak a szabványosításra, ill. az olyan szabványok, irányelvek, útmutatók kidolgozására, amelyek célja: az egységesítés. Ilyenek már eddig is szép számban készültek. Az előbb említett szervezetek által került kiadásra: *Code of good practice for scientific publication* (1962), *Guide for the preparation and publication of synopses, Guide to the preparation of papers* (1968), *The international standardisation of library statistics* (report 1968) stb. Más, nem könyvtári és dokumentációs intézmények is foglalkoznak saját munkaterületüket érintő egységes utasítások kiadásával. A szerző említést tesz többek között a FAO által létesített Dokumentációs Központtól, nyugati nagyvállalatok dokumentációs együttműködéséről, amelyeknél előfeltétel szabványok, egységes előírások kidolgozása.

Megállapítja, hogy a dokumentációs és információs feladatok gépesítése elkerülhetetlenül fokozni fogja a kooperációt a bibliográfiai adatok cseréjében, amely a fejlett szabványosítást nem nélkülözheti.

Külön foglalkozik a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) könyvtári és dokumentációs szabványosítási munkájával, amely az ISO 46. Műszaki Bizottságának feladatát képezi. Az ISO 46. Műszaki Bizottságában jelenleg 40 ország vesz részt, és működésének eredményeképpen a könyvtári és dokumentáció nemzetközi szabványosítása biztatóan fejlődik.

A nemzetközi szabványosítás hatását és összefüggéseit a nemzeti szabványosítással, az Egyesült Királyság gyakorlatában vizsgálja. A British Standards Institution (BSI), a könyvtári és dokumentációs szabványok megalkotásánál arra törekszik, hogy azok a nemzetközi előírásokkal — bizonyos esetekben más országok (pl. USA) szabányaival is — szoros összhangban legyenek.

C. W. PAUL-JONES: *The work of the British Standards Institution in the field of documentation standards* c. tanulmányában áttekintést nyújt a BSI tevékenységéről és a kidolgozott könyvtári és dokumentációs szabványokról. E szabványok felölelik a mikrofényképezés, bibliográfia, adatfeldolgozás, transliteráció és az egyetemes tizedes osztályozás területét. Emellett a BSI más sokoldalú feladatot is ellát. — Ezek közül mint dokumentációs feladatot említi egy olyan thesaurus összeállítását, amely az angol és nemzetközi szabványok céljaira is felhasználható lesz. Az ETO angol nyelvű teljes kiadásával kapcsolatban arra a megállapításra jut, hogy előnyösebb a már meglévő angol nyelvű ETO-táblázatok át-

dolgozása, mint az elavulóban levő teljes német kiadás fordítása.

A BSI könyvtári és dokumentációs szakbizottsága több albizottságban végzi munkáját. Ilyen albizottságot szerveztek: a bibliográfiai módszerekre; az indexre és betűrendbe sorolásra; az ETO-ra; a rövidítésekre és a kódokra; a nem latin betűkkel írt nyelvek átírására; a különféle kiadványok megjelentetésével kapcsolatos alaki, formai, technikai kérdésekre; a szabványos könyvszámozásra; a gépesített tárolási és visszakeresési rendszerekre; mikrofilmekre; terminológiára; dokumentumok tárolására stb. C. W. PAUL-JONES szinte teljes áttekintést nyújt az ISO szervezetről — mint e szervezetnek volt dolgozója — a könyvtári és dokumentációs nemzetközi szabványajánlásokról és ezeknek az angol szabványokkal való egyezőségéről, ill. az esetleges eltérések okairól. Említést tesz arról, hogy angol nyelvre lefordították a szovjet szabványok jegyzékét és orosz nyelvre az angol szabványok jegyzékét tartalmazó évkönyvet.

K. I. PORTER *Standards for the presentation of information, with particular reference to serial publications* c. tanulmányában lényegében 2 angol könyvtári és dokumentációs szabvány, a BS 2509 (1959) *Periodicals of reference value: form and presentation* és a BS 4148 (1967) *Recommendations for the abbreviation of titles of periodicals* átdolgozásánál felmerült katalógizálási problémákat és egyéb összefüggéseket is ismertet.

P. WRIGHT: *Physical Standards in book production and documentation* c. tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy a könyvtári szabványosítás területén fehér foltok is vannak, mint pl. a könyvek előállítás és kiadása, pedig ez a terület a könyvtárosok számára rendkívül fontos. A könyvek, folyóiratok alakja, címlapja és ezzel összefüggő sok más kérdés nem érdektelen a könyvtári munka feldolgozásának egész mechanizmusában.

K. G. B. BAKEWELL: *Standardization in the organization of library material* c. tanulmányában felhívja a figyelmet a komputertárolt információs rendszerekre és ezek szabványosítási vonatkozásaira. Kiemeli a MARC-Project eddigi eredményeit, az SBN (Standard Book Numbers) igen jó tapasztalatait (ez utóbbi bevezetéséhez elvben hozzájárult: Franciaország, Németország, Svájc, Dánia, Norvégia és Hollandia, de érdeklődést tanúsít ez iránt a SZU is). Rendkívül sajnálatosnak látja, hogy e rendszerek minél szélesebb körben való bevezetéséhez és elterjesztéséhez még nem állnak rendelkezésre a szükséges szabványok, és félt, hogy „ijesztő árat kell fizet-

nünk tehetetlenségünkért". Sürgeti az ETO korszerűsítését és az angol nyelvű teljes kiadás munkálatainak meggyorsítását.

D. MARTIN: *Standards for a mechanized information system* c. tanulmányában, mint egy komputerizált tudományos, információs szolgálat vezetője beszámol azokról a nehézségekről, amelyeket a szabványok hiánya okozott a munka szervezése során. E tanulmány különösen bő tapasztalatokat nyújt mindazok számára, akik a komputerizált információs rendszer bevezetésén fáradoznak. A manuális rendszerekkel való összehasonlítás során szellemesen állapítja meg, hogy a kutatók — a komputerekkel ellentétben — türelmesebbek a következetlenségekkel szemben. Az ember fel tudja ismerni egy szerző nevének vagy valamely folyóirat címének két, egymástól kissé eltérő változatát. A komputer erre nem képes. — Az ember — mint kutató —, aki sikertelenül keres valamit „pontos” helyén, felhasználja találekonyágát, hogy más olyan helyeken keressen, ahová tévedésből kerülhetett; a komputer erre sem képes. — Ezért szükséges, hogy a bibliográfiai leírásokban előforduló adatokat, a gépesített rendszerben szabványos formában tárolják. — Egy másik indoka a szabványosításnak: minden információs intézménynek alkalmasnak kell lennie arra, hogy gépileg olvasható kartotékokat cseréljen más intézményekkel az országon belül és a nemzetközi csere keretében. Mindez szabványosítás nélkül nem képzelhető el. — D. MARTIN tanulmányából gépesítéssel foglalkozó könyvtárosok nyilván sok hasznos tapasztalatot szerezhetnek.

J. Mac LACHLAN: *Procedures and standards in the production of an abstracting service* c. tanulmánya az Egyesült Királyság egyik legnagyobb kutató intézménye, a The Rubber and Plastics Research Association (RAPRA) információs osztályának tevékenységét ismerteti és ennek során azokról a szabványokról ad tájékoztatást, amelyeket kiadványaik szerkesztése, előállításá során jól alkalmaznak. A tanulmány lényegileg a munka ügyviteli szervezésének folyamatát elemzi, ismerteti.

Összefoglalva: a kis könyv viszonylag kevesek által ismert tevékenységről nyújt összefoglaló tájékoztatást egy fejlett ipari ország gyakorlatából. Különösen hasznosak azok a fejezetek, amelyek a sorozatok katalogizálási problémáiról (K. I. PORTER) és a gépesített információs rendszer (D. MARTIN) multhatatlanul szükséges és sürgős szabványosítási feladatairól szólnak.

BARTA GÁBOR

Williams, Francis: *The right to know. The rise of the world press.* London—Harlow 1969, Longmans, VI, 2, 336 l.

A szerző, több sajtó-vonatkozású mű és visszaemlékezés írója, hosszú újságírói és politikai pályára — a *Daily Herald*, az angol munkáspárti lap szerkesztője volt, majd a második világháború alatt az angol cenzúra vezetője, később a miniszterelnökség sajtófőnöke, végül a B.B.C. elnöke — után kezdett a sajtó elméleti-gyakorlati problémáival foglalkozni, többek közt mint a californiai egyetem vendégprofesszora. Könyvének tartalma sem a címet, sem az alcímet nem fedi, részben több, részben kevesebb annál. Kevés szó van benne sajtójogról, még kevesebb a sajtó történetéről. Meglehetősen eklektikus és kizárólag angol nyelvű forrásokra kiterjedt irodalomjegyzékéből alapvető történelmi munkák — WEILL, GAETA — hiányzanak, és hiányzik CLAUSSE rendszeres feldolgozása éppen azokról a jogi, műszaki és gazdasági feltételekről, amelyek a WILLIAMS által főcélként kitűzött szabad és pontos tájékoztatást a modern tömegsajtó körülményei közt hátráltatják vagy előmozdítják. Az e hasábkokon már ismételt hangoztatott hiba, hogy a sajtóval foglalkozó tudományos kutatás elszigetelten, ország- és nyelvi korlátok közé zárt együttesekben és források alapján halad előre, amúgy is számtalan akadályt rejtő útján — fokozottan áll az előttünk fekvő, szép kiállítású, terjedelmes műre.

És mégis jelentős teljesítmény, fontos forrásmunka WILLIAMS könyve. Forrásmunka nem a múlttól a jelen, hanem a jelenről a jövő tudománya számára. WILLIAMS az eltelt ötven év világsajtójával szinte személyes kapcsolatban volt, sok nem ismert vagy elfelejtett szálát fejt fel a múlt század olcsó tömegsajtójának polgári példaitól a mai újságfejedelmek, az egyre újabb számú és egyre nagyobb erőt koncentráló trösztvezérek tevékenységéig. És ha világsajtót mondunk, a jelen esetben szó szerint vehetjük az értelmét, mert a kétségkívül központban álló angolszász világ, az angol és az amerikai újságkiadás belső ügyein kívül talán elsőnek egyesíti egy rendszerbe az összes eddigi kutatók közül a világ majd valamennyi fontos — úgy mondhatnánk: „sajtóérzékeny” — pontjának hírszolgáltató s hírközlő szerveit s azok egymás közti kapcsolatait, a már ismertén egyre erősebb világpozíciót követelő, a műszaki lehetőségek legújabb vívmányait elsőként értékesítő japán újságoktól kezdve a gazdaságilag most felemelkedő országok, az egykori gyarmatállamok, az ázsiai, afrikai, latin-amerikai

kontinens tőkés alapozású tömeginformációs üzemei. Kapitalista alapozású — ezt nem azért kell hangsúlyoznunk, mintha WILLIAMS a szocialista országokat és elsősorban a Szovjetuniót figyelmen kívül hagyná, de alapállásánál fogva a szabad és megbízható tájékoztatás és tájékozódás alapját a vállalatok egyéni tulajdonában és gazdasági hátterük önálló biztosítottóságában véli megtalálni. A francia sajtó is különleges helyen áll ebből a szempontból, mert a közvetett és közvetlen állami szubvenciók lényegesen hozzájárulnak a lapok létalapjához — a német trösztösödés pedig túlságosan is egyetlen tröszt, sőt egyetlen ember, a Springer-cég központi szerepét domborítja ki. Az angol sajtó ezen a ponton még Amerikával szemben is vezet (pedig más téren Amerikáé a tőkés szervezethez csúspontja), mert „the newspaper industry is the only British industry to outrank the American in the size of the units and the number of its millionaires”.

Ismételjük, nem a történelmi múlt felderítése és bemutatása a mű erőssége, bár elég hosszasan és sok megzavarni való egyéni megfigyeléssel ír a „mennydörgő” *Times* történetéről, az amerikai olvasó lapok keletkezéséről, NORTHCLIFFE, PULITZER, HEARST főlemelkedéséről. A könyv ott kezd dokumentumszerűen érdekessé válni, ahol a kortárs lapok és vállalatok lépnek előtérbe.

WILLIAMS egyik alaptétele, hogy a tőkés koncentráció, a trösztök kiváltságos monopóliumhelyzete nem árt a szabad híráramlásnak akkor, ha a sok lapot egy vállalatban egyesítő vagy a részvények többségének kezben tartása által sok lapot gazdaságilag ellenőrző tőkés nem törekszik a lapok tényleges tartalmi, szellemi irányítására. Legyen a vállalkozó minél gazdagabb, legyen minél több gazdaságilag erősen megalapozott lap a birtokában, legyen tehetsége tőkék megszerzéséhez, a hirdetési lehetőségek kamatoztatásához — de az egyes lapokat szakemberek, jó, publicisztikailag és politikailag iskolázott, a maguk személyében független és meg nem alkuvó vezetők irányítsák. Baj, ha a tőkés lapvezér keres politikai befolyást saját személyében, saját társadalmi vagy politikai ambícióktól fűtve: ezt példázza Cecil KING (az utolsó HARMSWORTH — NORTHCLIFFE — ROTHERMERE ivadék) bukása és vele szemben a „tiszta üzletember” típusú német SPRINGER és a kanadai THOMSON sikere. WILLIAMS bő részletekkel jellemzi nemcsak az egyes nagy újságvállalkozók felemelkedését (úgy látszik, valamennyi viszonylag kis tőkével és szerény igényekkel indult el), üzleti módszereiket, legtöbbször nem is titkolt szatcskicsinyességüket (különösen THOMSON

esetében), személyes szerénységüket, lapvásárló, eladó, csereberélő, összeolvasztó és szétválasztó mesterkedéseiket, hanem — a mi szemünkben talán kissé naiv-humorosan részletezve — egyéni tulajdonságaikat, még azt sem mulasztva el megmondani, hány láb és hüvelyk magas egy-egy nagy-sikerű lapvezér, üzleti gondjai mellett szentel-e időt társadalmi életre, olvasásra, művészetre és műpártolásra, sikerekre barátság és szerelem terén.

És nem hagyja figyelmen kívül a mérleg másik oldalát sem. A sikerre vagy kivételesen kudarcra vezető nagyvállalkozások mellett hosszú méltatást kap a néhány függetlennek, szilárd erkölcsi és politikai bázist követőnek és követelőnek megmaradt világlap, különösen az ezeknek két végétét képviselő *New York Times* — maga is nagykapitalista alapon szervezett, de függetlennek megmaradt amerikai lap — és a puritán francia *Le Monde*. Utóbbinál bő részletességgel vázolja az elindító DE GAULLE és a megvalósító BEUVE-MÉRY szembekerülését a közös és egyértelmű kezdet után. Ma, röviddel a világméretű államférfi és a nem kevésbé jelentős publicista eltávozása után aktuális érdeket is kapnak ezek a részletek.

Feltűnő viszont, hogy a felsorolt kisebb jelentőségű független amerikai lapok közül kimaradt éppen a tisztos polgári pártatlanság prototípusa, a *Christian Science Monitor*.

WILLIAMS műve utolsó három fejezetében felveti és választ is keres könyve alap kérdésére: a teljes sajtószabadság lehetőségeire és korlátaira. Megvizsgálja, mennyiben segíti ezt vagy gátolja a televízió versenye, a dolgok kenyszerű vagy éppen magától az olvasóközönségtől kikényszerített elhallgatása és végül — legfőképpen — a lapok magántulajdona és a közérdek szükségzerű összeütközése. Értékes részletmegfigyelések és hasznos idézetek gazdag gyűjteménye ez a három befejező rész. De a kérdések tudományos eldöntéséhez vagy akárcsak mélyebb megvizsgálásához nem nyújtanak elegendő alapot. A mű legértékesebb része a jelenkori nyugati tömegsajtó sokoldalúan árnyalt bemutatása marad. Nem volna értelme azt kérdezni, hogy tehát akkor inkább memoárral, mint valóban tudományos művel állunk-e szemben. Mert a feldolgozott óriási tény- és élményanyag még akkor is mellőzhetően forrásmunkává tenné WILLIAMS könyvét. És eleven, mindvégig gazdag részletmegjegyzésekkel is aláfestő előadásmódja minden szakember, sőt a nagyközönség számára is vonzó olvasmányélményt fog nyújtani, — amit a legtöbb hasonló tárgyú műről alig lehet elmondani.

D. B.

Könyv és könyvtár — Könyvtártudományi és bibliográfiai tanulmányok és közlemények. — A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Évkönyve. Szerkesztette Csűrű István és MÓDIS László, 1958-tól Csűrű István és VARGA Zoltánné. 1958. I. k., 107 l., 1961. II. k. 187 l., 1963. III. k. 169 l., 1964. IV. k. 281 l., 1966. V. k. 287 l. + 12 mell., 1967. VI. k. 254 l. + 7 mell., 1968: I. k. 179 l., 1969: 2. k. 143 l. Tankönyvkiadó Bp. 1958–1964, Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára 1966–1969.

A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának *Könyv és Könyvtár* c. évkönyvsorozata 1969-ben évfordulót ünnepelt: „A Könyvtár évkönyveinek tizedik kötete” címmel az 1953–1969-ig eltelt 15 év 10 kötetének tartalmi összetételét és célkitűzéseit két „szakaszban” foglalta össze: „Az első szakaszt (1953–56) az Intézményre való igen szoros koncentráció jellemezte. A második szakaszban [a.] (1957–1964) nemcsak az érdeklődés hatolt messzebb... az intézményi probléma is mindinkább országos, nemzetközi vagy általános elméleti összefüggésben jelentkezik. [b.] 1965-től kezdődő szakasz a tematikai és metodikai mezőny szélesedése, a könyvészeti-irodalmi-informatív jelenségeknek a tartalmakkal és társadalmi összefüggésekkel egységre lépő ábrázolása jegyében bontakozik ki.” A szerkesztők ezen saját szavaiból a leghitelesebben látjuk, hogyan formálódik át a kötetek összetétele a könyvtártudományi tárgyú cikkekről az irodalomtudomány minden szágátát felölelő érdeklődési területre.

Az évkönyvsorozat 1953-ban sokszorosított kötetekkel jelent meg, nyomtatásban újra indult 1958-ban. A két indulás összetartozását jelezve, az új folyam 1958–63. évi köteteinek hátsó borítólapján közölték az első kötetek teljes tartalomjegyzékét.

Az „első szakasz” és a „második szakasz” könyvtárüggyel foglalkozó írói BERTÓK Lajos, BOT Györgyné, Csűrű István, EMBER Ernő, FUTALA Tibor, GOMBA Szabolcsné, GOTTESMANN Dóra, HANKISS János, JUHÁSZ Izabelle, KISS Sándor, KOROMPAI Gáborné, KOVÁCS Máté, LUDÁNYI Valéria, MALLER Sándor, MOLNÁR Pál, MÓDIS László, OJTORI Eszter, ÖTVÖS János, SARKADY Ida, SZABÓ László, TATÁR Lajos, VARGA László, VARGA Zsigmondné, akik valamennyien a könyvtári és olvasószolgálati feladatok problémáival, valamint egy-egy magánkönyvtár értékelésével foglalkoztak. Munkájuk a Debreceni Református Kollégium és a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára életének története, a kisebb részletproblémák és az

elért komoly tudományos eredmények magas szintű ismertetése. Kibontakozik előtűnk a tudományos vidéki könyvtár szerepe a társadalomban, a vidéki népkönyvtárak és szakkönyvtárak feladata. A könyvtárak gyűjtőköre, ellátottsága, a könyvtárosok szakképzettségének helyzete, az olvasók nevelése, igényeik kielégítése. A könyvtárosi munkák között a könyvtári állomány feltárása, a kutatók szolgálatába állítása bibliográfiák, katalógusok segítségével, a helyismereti bibliográfiák gyakorlati kérdései, a könyvtárközi kölcsönzés eredményei, problémái és a tudományos kutatómunka szolgálatába állítása, helyzetkép a tanszéki könyvtárakról és a hálózati munkáról, a debreceni Egyetemi Könyvtár gyűjtőpolitikája az alapítástól 1919-ig.

Részletesebben szólunk az utóbbi években megjelent kötetek történeti tanulmányairól.

Az elsők között, nagyobb terjedelmű munkával ESZE Tamás jelentkezett *A debreceni nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában* (1961. 55–98.) c. dolgozatával. Ugyancsak a város tipográfiájával foglalkozva, 25 kiadvány teljes bibliográfiáját és lelőhelyjegyzékét adja *Egy jejezt a Rákóczi szabadságharc könyv- és irodalomtörténetéből az 1703–1705. évben* (1964. 71–76.) címmel. ESZE Tamástól olvassuk a debreceni kiadásban megjelent *Erazmus nyomai Magyarországon a XVIII. század elején* (1969: 2. 33–77.) és *A magyar Praxis Pietatis c. kiadástörténeti tanulmányokat* (1963. 43–80.)

LENGYEL Imre munkái érdekes megvilágításban mutatják be az eddig kevésbé ismert VÁRADY-SZABÓ János személyiségét, célját, hogy megvalósuljon és erősödjék a *Nemzedékek találkozása Pestalozzi szellemében. Adalék a Nevelési Emléklapok történetéhez Tavassy Lajos Váradi Szabó Jánoshoz intézett leveleiből* (1963. 141–153.); *Váradi Szabó János könyvtára* (1963. 81–118.); *Méhes Sámuel és Váradi Szabó János. Adalék az Erdélyi Híradó történetéhez* (1964. 137–162.); *Váradi Szabó János és Döbrentei Gábor* (1967. 209–213.). Az *Alföldi Hírlap 1848-ban. Adatok egy vidéki hírlap társadalmi szerepének vizsgálatához* c. tanulmány is Debrecen sajtótörténetéhez szolgált értékes, ismeretlen adatokat.

VARGA László *Sámboky (Sambucus) János emblémái-t* mutatja be (1964. 193–226. és 1966. 181–243.). SONKOLY István *Tíz Csokonai-vers egykorú dallamának értelmezését* adja (1967. 215–237.). Debrecen nagy költőjének levelezését tárja fel JUHÁSZ Izabella *Gulyás Pál és Sárközi György levelezése* (1966. 77–133.) c. tanulmányában, sok ismeretlen forrásanyagot

közölve a *Válasz* történetéhez. A dáciai feliratok datálását vizsgálja BALLA Lajos *Epigraphica Dacica* c. tanulmánya (1969: 2. 11–31.).

Egy-egy irodalmi mű bemutatásával foglalkoznak: BATA Imre *Debrecen szerepe a Mondolat keletkezésében* (1961. 145–147.), BÁN Imre *Rimay János egyik könyvének sorsa* (1958. 67–68.); BERTÓK Lajos munkái *Veresmarty Mihály Rövid felelet-ének latinra fordításáról* (1958. 87–89.) és *Egy eddig ismeretlen régi magyar nyomtatvány: Artner Vilmos soproni jogtudor 1602–1657 tübingeni doktori értekezése* (1961. 177–183.); MÓDIS László: *Kállai Albert magyar nyelvű unikum műve 1599-ből* (1958. 83–85.); NÉMEDI Lajosné: *A magyar nyelvű könyv a „deáktalanok” szolgálatában 1711–1780* (1964. 163–192) és *Kazinczy Bács-megyeje* (1967. 171–196).

Külön ki kell emelnünk a romániai könyvtárak anyagáról nyert rendkívül értékes adatokat: DANKOVICS Ádám: *Táj-bibliográfiai munka a Román Népköztársaságban* (1958. 77–79.) és *Egy múlt század eleji magánkönyvtár és Pestalozzi hatása* (1964. 229–233.) c. tanulmánya, amely adataival a már említett, PESTALOZZIRÓL írt művekhez csatlakozik. Ismereteinket jelentősen kiegészítik VITA Zsigmond közlései: *A nagyenyedi Bethlen-könyvtár 1848–49-i aprónyomtatványai és kéziratai* (1958. 68–76.) c. tanulmány kiemeli, hogy a *Pesti Hírlap*, *Közönyt*, a *Honvéd* milyen fontos rendelkezéseket, szövegeket, kiadványokat jelentetett meg mellékletként, e kiadványok fontosságát emeli ki még *A Hazai Híradó megindulása és mellékletei* c. cikk is (1967. 197–206.). VITA Zsigmond ismerteti *Zágon Gábor könyvtárának maradványai az enyedi Bethlen-könyvtárban* (1961. 169–173.) c. munkában a ZÁGONI nagyrészt elpusztult anatómiai és természettudományi szakkönyvtárából megmaradt 20 könyvet. VITA írása *Szász Károly ismeretlen politikai munkájáról* (1964. 245–253.) amely az *Erdélyi Híradó Toldalék*-ja volt, megjelent 1831-ben, de szerinte nem található. Örömmel jelenthetjük, hogy az OSZK-ban található, címe *Szemerjai Szász Károly 1821-ik Esztendő története* 215 l., 8r. VITA megtalálta *Az 1832-dik Esztendő* c., nálunk nem található folytatást a nagyenyedi könyvtárban.

VITA Zsigmond *Erdélyi könyvkereskedők és katalógusaik a felvilágosodás korában és a reformkorban* (1966. 55–73.) c. kitűnő tanulmánya a sajtótörténeti szakirodalomban talán elsőnek hangsúlyozza a főlapok társ-lapjaként kiadott hirdetési lapok irodalom-történeti forrásértékét, bizonyítja folyóirat jellegét. HOCHMEISTER, aki Erdélyben németországi könyvkereskedések példájára

időszaki kiadványként hirdetéseket, katalógusokat adott ki, ezeket keltezéssel és sorszámozással látta el, de ma már alig maradt ránk, a bibliográfiai nem ismerték fel jelentőségüket, nem tartották nyilván, holott a főlap szerves tartozéka. Ugyancsak az *Erdélyi Híradó* társ-lapjával BARRA Gábor könyvkereskedő 1837-ben indította meg számozott könyvhirdetéseit, mint írja, „már folyamatban lévő szép-mű és papíros kereskedésemhez egy honni és könyves boltot állítani s mindenkori állásáról hónaponként értesítő jelentéseket az Erdélyi Híradó mellett szétküldeni bátor vagyok”.

Egyetlen kérésünk volna az Évkönyvek szerkesztőihez: tüntessék fel a köteteken a munkatársak címét, mert a sok értékes, új, ismeretlen adatot közlő szerzőkkel az olvasó szakemberek levelezéssel felvehetnék a kapcsolatot a tudomány kérdések közvetlen megvitatására — gondolunk itt például a romániai szerzőkre.

V. BUSA MARGIT

Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár Évkönyve '69–70. Szerk.: TAKÁCS Miklós. Szombathely 1970. 248 l.

Felszabadulásunk 25. évfordulójának ünnepére jelentette meg a szombathelyi megyei könyvtár első évkönyvét — nem sokkal az új könyvtárpépület, az ország egyik legmodernebb ily jellegű létesítményének megnyitása előtt. A kötetet könyvtörténeti tanulmányok vezetik be. TAKÁCS Miklós könyvtárigazgató a megyei könyvtárügyének negyedszázadáról írt (elvi jellegű megállapításokban sem szegény) statisztikai adatokkal bőven megvilágított összefoglalást, mely kitűnően mutatja a fejlődés emelkedő vonalát. KULCSÁR Lajos a megyei olvasókörök és népkönyvtárak 1800–1945 közti történetével foglalkozik alapos tanulmányában. Írása jól mutatja, hogy milyen komoly vágy élt a vasi falvak népében a művelődés iránt. Külön fel kell hívnunk a figyelmet befejező szavaira: „... a múltat nem lehet fölülényes kézlégyintéssel elintézni. Az olvasókörökét és a népkönyvtárakét sem ... Közművelődésünk irányítóinak, dolgozóinak érdemes figyelmesen tanulmányozni azokat: tanulságokra is lehetnek!” — A legújabb évtizedek történetével több tanulmány foglalkozik. TÓTH Gyula „Településszerkeztúra és könyvtárhálózat” c. a tanács könyvtárhálózat fejlődéséről értekezik s vizsgálja a könyvtárak és a társadalom viszonyát, a könyvtárhálózat és a könyvtárak felkészültségét, a jövő egyes kérdései

várható alakulását. RÓZSA Béla „A felnőttek olvasószolgálatának 10 éve” c. a megyei könyvtár egy szűkebb munkaterületét vizsgálja mélyreható elemzéssel (Tájékoztató munka közösségi kapcsolatai, az olvasótábor szerkezete és változása, az olvasmányanyag rétegződése.. KRAJEVSKY Gizella a megyei könyvtár egyes gyűjteményi állagaival, a könyvtári gyűjtőkör alakulásával, az állománygyarapítás módjával, az egységárok alakulásával foglalkozik tanulságos, a költségvetési tervezések során is figyelembe vehető adatanyag feltüntetése mellett. PETHŐ Gyula a szombathelyi járás községi könyvtárai negyedszázados fejlődéséről ír. A régi és újabb évtizedek fejlődésével, történetével foglalkozó tanulmányok kitűnően példázzák a fent idézett figyelmeztetést: a múlt (a közelmúlt is!) mindig szolgál megszívlelendő tanulságokkal. A tanulmányokat (melyekhez két módszertani értekezés csatlakozik a fényképgyűjtésről és a gyermekkönyvtárakról) részletes bibliográfia egészíti ki Vas megye könyvtárügyének 1945–1969 közti fejlődéséről. Összefoglalóan: a kötet a történeti szemléletmód és az aktuális kívánalmak kitűnő ötvözési lehetőségét mutatja.

TÓTH ANDRÁS

Minajev, E. M.—Fortinszkij, Sz. P.: *Ekszlibrisz*. Moszkva 1970, Izdatelstvto Kniga, 238 (2) l.

A szovjet ex libris népszerűségét, az iránta megnyilvánuló érdeklődés állandó növekedését mi sem bizonyítja fényesebben, mint E. M. MINAJEV és Sz. P. FORTONSKIJ kifogástalan kiállítású, húszezer példányban megjelent kézikönyve, amelyet minden nemzet ex libris-irodalma és könyvkiadása büszkén vallhatna magáénak.

A kitűnő kézikönyv első fejezete az ex libris mibenlétét magyarázza meg és születését kíséri figyelemmel. A következő fejezetek a Szovjetunió egyes népeinek ex libris művészetét mutatják be, mindig a történelmi háttér felvázolásával, bő irodalmi utalásokkal, esztétikai méltatásokkal s a kiemelkedő művészek kismonográfiaszerű írásokban történő bemutatásával. Külön fejezet foglalkozik az orosz, ukrán, bjelorusz, grúz, örmény, üzbég, észt, lett és litván szocialista köztársaságok ex libris művészetével, és a könyv még a szovjet ex libris történetében otthonos gyűjtőknek is igen sok újat tud nyújtani. Kitér a könyv a gyűjtőkre, az ex libris kiállításokra, valamint a szovjet ex libris-irodalomra is. (A szovjet ex libris-szel foglalkozó külföldi

folyóiratok között a *Kisgrafika Értésítő* is szerepel.)

A könyv szerzői tudják, hogy a képanyag minden szövegrésznél többet árul el a témáról. A könyv illusztrációs anyaga nemcsak gazdagságával tűnik ki (a kötetben 346 illusztráció található), hanem a közreadott képanyag gondos kiválasztásával is. A kötetet hármass mutató (ex libris tulajdonosok, ex libris művészek és illusztrációk) zárja be és teszi a kutatók részére könnyen kezelhetővé.

GALAMBOS FERENC

Dunin-Horkawicz, Cecylia—Hanrath, Joh. J.: *Het exlibris in Polen*. Amsterdam 1969, Exlibriskring der WBV. Vereniging. 56 l.

A holland ex libris egyesület átgondolt és tervszerű kiadási programjának egész sereg ex libris monográfiát köszönhet a világ. A holland (1936), osztrák (1937), francia (1939), olasz (1949), skandináv (1953), spanyol és portugál (1955), csehszlovák (1956) és német (1963) monográfiák után az egyesület 1969. évi illetményköteteként a lengyel ex libris monográfiáját bocsátotta közre DUNIN-HORKAWICZ és Joh. J. HANRATH tollából, a megszokott elegáns kiállításban. Bár a lengyel ex libris hazai szakirodalma is igen gazdag, és a nagyobb monográfiák valamelyik világnyelven készült összefoglalással is rendelkeznek, a kötet közrebocsátása nem volt felesleges. HANRATH bevezetése a jobb megérthetőség kedvéért Lengyelország történetéről ad tájékoztatást, kitérve a területi változásokra is, DUNIN-HORKAWITZ pedig a lengyel ex libris fejlődését mutatja be az első lengyel ex libris megszületésétől (1516) napjainkig. A történelmi áttekintés a stílusfejlődésre, az egyes grafikai technikák megjelenési időpontjára és elterjedésére éppen úgy kitér, mint a motívumok fejlődésére és változatosságára, a kiemelkedőbb ex libris művészek rövid jellemzésére s az egyes iskolákra is. HANRATH második tanulmányában a külföldi szakértő szemével tekinti át a modern lengyel ex libris művészetét és gazdag esztétikai felkészültséggel mutat rá azokra az okokra, amelyek a mai lengyel ex libris művészetet az elsők közé emelték. A lengyel ex libris művészet hazai gyökerei, technikai-tematikai változatossága, az absztrakcióig terjedő útkeresése mind a modern lengyel ex libris javára szolgál; a vezető művészegyéniségek pedig nemcsak otthon teremtettek iskolát, de nagy hatással voltak egész Európa ex libris művészetére.

A kötet illusztrációs anyaga igen gazdag, válogatása átgondolt és csak kifogástalan lapokat ad. Itt sem hiányzik a magyar vonatkozás, József SZUSZKIEWICZnek e sorok írója részére készített ex librise képében. A kötetet hasznos táblázatok és mutatók, valamint a lengyel ex libris irodalom válogatott bibliográfiája teszi hasznossá. E kiadványban az 1969. év legsikerültebb ex libris kiadványát üdvözölhetjük.

GALAMBOS FERENC

H. Boros Vilma: Stein Aurél ifjúsága. Hirschler Ignác és Stein Ernő levelezése Stein Aurélról, 1866–1891. Budapest 1970, [VIII] 148 [4] l. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai 61.

Az MTA könyvtári sorozatának e legújabb kiadványa STEIN Aurélnak (Budapest, 1862–Kabul, 1943), a világhírű magyar tudósnak és utazónak élete első évtizedeit (1866–1891) rajzolja meg nagybátyjának, HIRSCHLER Ignác szemészorvosnak és húsz évvel idősebb bátyjának, STEIN Ernőnek, STEIN Aurél neveltetéséről, taníttatásáról, a tanulásban, ill. a tudományos pályán való előrehaladásáról szóló német nyelvű levelezése alapján. A levelek a STEIN Aurél által 1921-ben az Akadémiának ajándékozott, majd 1955-ben az Akadémia Főtitkári Hivatalából a Kézirattárba került családi levelezésből származnak.

A szerző az első részben STEIN Aurélnak egy megmaradt önéletrajza alapján részben időrendben (I. A család; II. STEIN Aurél ifjúsága; III. India; IV. Befejezés), részben ezen belül tematikusan elrendezve (STEIN Aurél magyarsága; Neve stb.), a levelek magyar nyelvű kivonata ill. a rá vonatkozó irodalom felhasználásával halad végig életpályáján. Ezután következik a Függelékben S. A. családi levelezésének teljes áttekintése, majd válogatás a levél-szövegekből. Végül terjedelmes jegyzet-apparátus, mely a levelekben előforduló nevekhez fűz magyarázatokat, ill. a S. A.-ra vonatkozó egyéb irodalom alapján kiegészítéseket tartalmaz a magyarázatokat igénylő helyeken.

Mint a könyv elrendezése mutatja, nem csupán (az arműgy is nehezen olvasható) német nyelvű leveleket kapja kézbe az olvasó, hanem ezeknek a leveleknek mint hiteles dokumentumoknak az alapján érdekes, színes életrajzát ennek a mind tudósnak, mind embernek kiváló, Magyarországon sajnos nem kellő mértékben ismert és

becsült egyéniségnek, kinek nevéhez nemcsak hatalmas kiterjedésű belső-ázsiai területek első tudományos igényű feltérképezése, hanem ezzel együtt világraszóló jelentőségű régészeti, nyelvészeti anyag összegyűjtése és részben feldolgozása is fűződik. A század elején vezetett expedíciói által gyűjtött anyag nagyságára jellemző, hogy annak feldolgozása, publikálása mind a mai napig folytatódik és számtalan fontos kultúrtörténeti, nyelvészeti, földrajzi probléma megoldását segítette elő.

Ez a levelezés, mely az előző tanúsága szerint „semmit sem tesz hozzá a nagy tudós tudói portréjához”, mégis híven illusztrálja, hogy még egy kiváló képességekkel, szorgalommal és vasakarattal rendelkező ifjú ember esetében is mennyit számít és segít a családnak minden lépését egyengető, óvó erkölcsi és anyagi támogatása. A lassú előmenetel miatt a levelekben állandóan elégedetlenkedő bátyja — STEIN Ernő, aki öccse taníttatását finanszírozta — maga gyakorlati ember lévén, nem tapasztalhatta, hogy mennyi tanulással eltöltött, de kész eredményeket fölmutatni nem tudó előkészületi időt kíván meg a STEIN Aurél által választott pálya. Ezért tanúsít sokkal több megértést a levelekben a tudós nagybácsi, HIRSCHLER Ignác, korának legkiválóbb szemészorvosa, a magyar szemészet megalapítója.

Reméljük, hogy H. Boros Vilma kitűnően összeállított, az anyagot a lehető legjobban kiaknázó munkája után mihamarabb napvilágot lát most már STEIN Aurélnak ugyancsak az MTA Könyvtárában őrzött, korának kiemelkedő tudósaival (pl. GOLDZIHNER Ignáccal) folytatott levelezése is.

MARÓTHNÉ JEREMIÁS ÉVA

Halmi József Emlékkönyv. Sajtó alá rend. WEISS Dóri. Tel-Aviv 1969. 109 l.

Az Emlékkönyv — melyet az 1967-ben elhunyt harcos publicistának és igaz jóbarátnak szenteltek az összeállítók — huszonhat, egyéni tollal megrajzolt portréból alakítja ki az egységes, egyedi emberi arcot. *Szocialista harcos — szocialis segítő, Halmi József Orgovány és Auschwitz ellen, Aki előre látta a vézorszakot — a politikus Halmi, Az álomlátó, Az elesettek apostola, A barát, A megüresedett asztalfő, Ember, akit felejtetni nem lehet — az ember és a harcos publicista — a kettő egy és elválaszthatatlan.*

Mind a huszonhat írás mond valami mást és újat, a többitől eltérőt, de mindegyikükben él valami közös az útját tisztán, egye-

nesen, bátran végigjáró antifasiszta publicistáról, az igaz emberről. A szerzők között olyan régi ismerősökkel találkozunk, mint KACZÉR Illés, az *Ikongó nem hal meg* című, a horthysta cenzúra által tiltott kitűnő regény írója; ZILAHY Lajos, aki búcsúzó sorait New Yorkból küldte; MIKES György, a kitűnő humorista, Londonból írt az *Emlékkönyv* számára; a régi barátok és emigránsok közül a Galilei-körből indult DARVAS Simon s a kiváló ADY- és MADÁCH-fordító FEUERSTEIN KOVA Albert (Avigdor Hammeiri) — ő verssel adózik a tovatűnt hú barátoknak.

Előszó helyett című bevezető soraiban MARTON Lajos keserűen jegyzi meg, hogy nemigen ismerik HALMI Józsefet. Talán nincs egészen igaza, erről több dokumentum tanúskodik.¹ De Halmi József tevékenységének igazi jelentősége az antifasiszta publicisztikában betöltött úttörő szerepe aligha ismert.

A tizenkilencéves HALMI 1912-ben a negyennyolcas eszméket hirdető Független Magyarország munkatársa; a háború alatt a galileistákhoz csatlakozik és bátor, egyéni írásokkal harcol a háború ellen. A *pesti front* című írása az első, békére „usztító” önálló kiadvány Magyarországon: ott találjuk az őszirózsás forradalom előkészítői között, s végig aktívan részt vesz a Tanácsköztársaság 133 napos harcaiban, tagja a *Vörös Katona* című lap szerkesztőségének. A proletárdiktatúra kormányától fontos megbízatást kap: neki kell Bécsbe vinnie s onnét a világlapokba eljuttatnia az ellenforradalmi cseh légióról készült dokumentumokat. Feladatának teljesítése közben a proletárdiktatúrát leverik, s Halmi egész életére emigránssá lesz.

Az üldözés nem megbívtásra, hanem haragra ösztönözte. Mint GERVAI Sándor írja visszaemlékezésében, „közönsége nem harcos publicistának látta, akire féltisztelettel néznek fel, hanem szeretetreméltó férfinak, akinek kevés ellensége és sok barátja van. Az ellenségeit ő választotta meg. A jövődő történetíró kezében írásainak tekintélyes része dokumentációs anyaggá válik. Még a szenvedélytől fűtött mondatai is tájékoztatásul szolgálnak majd arról a hangulatról, amely az üldözések korának légkörében betöltötte a lelkeket. A hazugság korszakában szövegezte meg az igazat mondók ideológiáját a nyers erőszak lelkiismeretlen banditáiról...”

Bécsben különítményesek keresik, majd egy régi ismerőse környékezi: adja fel a harcot. „Mi vagy te tulajdonképpen?

Szerzetes, akinek fogadalma van?” „Igen. Fogadalmam van. Nincs a világnak az az ígérete, amiért megtagadnám azt, amit küldetésemnek érzek” — válaszolja. „Amit a Bécsi Magyar Újságban végzett Halmi, az egyedülálló és minden kétségen felül történelmi jelentőségű újságírás. Mint egy megszállott, szívósan, szilajon és furiális haraggal verekedett Európa elsőtétítése ellen, amely akkor Horthy Magyarországa felől érkezett. Horthy ébredői és tisztí brigantijai jó tizenhárom évvel a hitleri rémuralom kezdete előtt leckét adtak a kampós keresztnek és a fajvédő faszizmusnak...” — írja az *Emlékkönyvben* KACZÉR Illés.

Rössel MORDECHAJ továbbfejlesztí ezt a gondolatot — húszszendős barátságuk során meggyőződött arról, hogy HALMI előre látta a világot fenyegető veszélyt, „történelmi szerepe nemcsak abban nyilvánult meg, hogy világgá kürtölte ezeket a szörnyűségeket (Szegec, Orgovány, Hajmáskér) és megbízható adatokat hagyott hátra a kései történések számára, hanem elsősorban abban, hogy figyelmeztette a világot arra, ami később bekövetkezett.”

A *Bécsi Magyar Újság* megszűnése után rövid ideig Párizsban él HALMI, itt is lapot szerkesztett. 1923 decemberében így írt a *Párisi Újság* vezércikkében: „Nem felejtjük el, hogy Párizs tulajdonképpen a francia forradalom városa, példa és tanítás nekünk, minden függetlenségért és felszabadulásért küzdő népek... ha az Ismeretlen Katona sírja, az Örök Tűz előtt vezet el utunk: meghatottan vesszük le kalapunkat a halottak előtt, akik nemcsak egy hazáért, hanem egész emberiségért estek el...”

Ő is az egész emberiségnek szentelte tollát s életét. Párizs után újra Bécs, Pozsony, ismét Bécs, az Anschluss után Gestapofogság, majd Olaszország, Svájc, Jugoszlávia, Bulgária, Haifa s végül Izrael befogadó hazája. Ott is magyar maradt, magyarul írt, s akinek egész családját kiirtották, harcolt tollával és meleg emberségével tovább a többiekért. Életének ez utolsó szakaszát a szegények segítésének szentelte. „Ő mindenre tudott megoldást: a betegeket orvoshoz utalta, a pénzteleneknek adott ebédrevalót, a menyasszonynak kölcsönt szerzett, a jogi tanácsra szoruló ügyvédhez ajánlotta” — olvassuk FARKAS Tibor *Az el-esettek apostola* című megemlékezésében.

Hosszú éveken át ő volt az Ararát Kávéház lelke, s ő ott talált hazát. „Az Ararát volt a párizsi Café Rotonde, ahol megismertem Fuzsitát, a japán festőt, Barbusse-t, a Clarté szerkesztőjét és a „Les

¹Az *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1962; Magyar Pokol. A magyarországi fehérterror betöltött és üldözött kiadványok tükrében. Bp. 1964. SZABOLCSI Miklós: *Fiatal életem indulója*. Bp. 1963; Idéz HALMI József műveiből *A cenzura árnyékában*. Bp. 1966.

enchainements" zseniális íróját; Jean Cocteau-val, Eric Satie-val és Picassoval is itt beszéltem először. Kelen Dezsőt, Vértés Marcellt, Kónya Sándort, Tihanyi Lajost, a nagy festőt ebben a kávéházban üdvözöltem mindennap . . . Az Ararát volt nekem a luxemburgi Café International, ahol többször tartottam előadást magyaroknak, s a belgrádi Rusky Car, amelynek törzsasztalánál napi 14 órát töltöttem. A prágai Urban, a pozsonyi Savoy, az érsekújvári Porgesz, az ungvári Korona s a munkácsi Csillag volt az Ararát, a nyitrai Braun, meg a lévai Stranzky, ahol bolyongásaim alatt otthon voltam, kartársak és sorstársak között, — a kassai Slavia volt és a régi Andrássy, ahol a bandzsa Berger megkérdezte este tízkor, vacsoráztam-e már . . . Az Ararát volt

számomra a pesti New York kávéház, az Otthon Klub és a Fészek . . ."

S a legkiválóbb magyar publicisták egyike, aki haláláig magyar nyelven írt, aki egy emberöltőn át harcolt a fehérterror, a fasizmus, a nyilasuralom — az embertelenség minden megnyilvánulása ellen; aki nem bújt meg a „Valparaisoból jelentjük” mögé, hanem mindenkor le merte írni, hogy „Halmi József jelenti”; aki — mint egyik emlékező írja —, ha nem magyarul írt, Egon Erwin Kisch lehetett volna a tehetségével, 1967 óta szülőföldjétől sok ezer kilométerre nyugszik. Emlékét nem őrzi kitűnő, merész, egyéni hangú írásainak gyűjteményes kötete — csak barátainak emlékezete.

MGY

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Helle Mária

A kézirat nyomdába érkezett: 1971. X. 11. — Terjedelem: 12,6 (A/5 ív)
72.72581 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

<i>Marcell Mária</i> : Gergely budai scriptor — Frère Grégoire, copiste de Bude	265
<i>Soltész Zoltánné</i> : Incunabula Hungarica. III. Constitutiones incliti regni Hungariae	270
<i>Fábián Dániel</i> : Visszaemlékezés a Bartha Miklós Társaság kiadói tevékenységére . . .	281
<i>Tóth András</i> : A hazai könyvtártörténeti kutatás egyes módszertani kérdéseiről — On some questions of methodology in library historiography	288
<i>Farkas László</i> : A Nemzeti Múzeum „államosítása” Eötvös József minisztersége idején — Die „Verstaatlichung” des Nationalmuseums (1867—1870)	296
<i>Bakács István</i> : A Magyar Országos Levéltár és a Magyar Nemzeti Múzeumi Levéltár 1926—1934 közötti kapcsolatairól — Über die Beziehungen des Ungarischen Landesarchivs und des Archivs des Ungarischen Nationalmuseums (1926—1934)	310

K Ö Z L E M É N Y E K

<i>Nyilas Márta</i> : Raffaello festménye II. Gyula pápáról és Andreas Pannoniuss	324
<i>Valkó Arisztid</i> : Adalékok egy Esterházy Miklósról vonatkozó műről	326
<i>May István</i> : Kérvény Mária Teréziához a rablókkiadásokról	328
<i>Zsoldos Jenő</i> : Az első Cabet-idézeteket tartalmazó magyar tanulmány	330
<i>Vértesy Miklós</i> : Szekfü Gyula kiadója: Gábor Andor	336
<i>Varga Sándor</i> : A felszabadulás utáni első könyvkiadvány	339
<i>Sugar István</i> : A Vörös Hadsereg által kiadott egri Új Hírek története	339

M A G Y A R K Ö N Y V E S H Á Z

<i>Holovics Flórián</i> : Régi magyar nyomtatványok a Csáky család levéltárában	346
<i>Kathona Géza</i> : Pathai István „Parázna Babillon . . .” c. polemikus művének állítólagos 1619. évi kiadása	351

F I G Y E L Ő

<i>Markovits Györgyi</i> : Tevékeny humanizmus. Egy nagy könyvtáros tiszteletére összeállított kötetéről	353
Moravék Endre : Stummvoll-émlékkönyv	355
<i>Körmendy Kinga</i> : A Biblos magyar száma	359
<i>Sárkány Éva</i> : 50 éves a pozsonyi Egyetemi Könyvtár	360
<i>Birkás Endre</i> : Az Állami Könyvterjesztő Vállalat árverései	363
<i>Dezsényi Béla</i> : Könyvtártörténet — sajtótörténet — forráskritika	365
<i>Jámbor Mária</i> : A Magyar Zeneművek Bibliográfiája	370
<i>Hodinka László</i> : Az európai műszaki egyetemek és főiskolák szakosítási rendje . .	370
<i>Takács József</i> : A könyvtárvezetés főbb elméleti kérdései	372
(—): Az Index Translationum	374

S Z E M L E

A múlt magyar tudósai. Főszerk. Ortutay Gyula. 1—5. köt. (Ism. <i>Móra László</i>) . . .	375
Kotvan, I.: Rukopisy universitnej knižnice v Bratislave. (Ism. <i>Csapodi Csaba</i>)	376
Kopała, J.: Dzieje bibliografii w Polsce. (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	377
Pruvodce Státní knihovny CSR v Praze. (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	379
Kuzmik, J.: Vývin štatistickej evidencie knižnice na Slovensku v rokoch 1919—1963. (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	380
Dokupil, V.: Soupis prvotisku z fondů Universitní knihovny v Brně. (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	381
Bohatec, M.: Schöne Bücher des Mittelalters aus Böhmen. (Ism. <i>Csapodi Csaba</i>) . . .	383
Fedor, M.: Bibliografia periodik na Slovensku v rokoch 1939—1944. (Ism. <i>Nagydiósi Gézané</i>)	384
Marx, J.: Österreichs Kampf gegen die liberalen, radikalen und kommunistischen Schriften 1835—1848. (Ism. <i>S. Lengyel Márta</i>)	386
Kéki Béla: Az írás története. (Ism. <i>Vértesy Miklós</i>)	388
A Magyar Állami Földtani Intézet kiadványainak bibliográfiája 1869—1969. (Ism. <i>Batári Gyula</i>)	389
Könyvkiadás 1969. — A könyvkiadás 1969. évi adatai. (Ism. <i>Fülöp Géza</i>)	389
Mikes Kelemen összes művei III. (Ism. <i>Kókay György</i>)	390
Vajda László: Móra Ferenc írásai. (Ism. <i>Miklóssy János</i>)	391
Puruczki Béla: Hősi harcok híradói. A magyar ifjúmunkásmozgalom sajtójának tör-	

ténete 1944-ig. (Ism. <i>Kálmán Lászlóné</i>)	392
Statistical yearbook 1969. (Ism. <i>Gombocz István</i>)	393
A televízió hatása a gyermekolvasókra. (Ism. <i>B. Méri Éva</i>)	394
Szakirodalmi ellátottság és tájékoztatás a lélektan területén. (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	395
Ulbrich, K.: Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes. VIII. (Ism. <i>Bendefy László</i>)	396
Gyimes Ferenc — Vavrincez Veronika: Ludwig van Beethoven a magyar könyvtárakban és gyűjteményekben. (Ism. <i>P. Eckhardt Mária</i>)	398
Standardization for Documentation. (Ism. <i>Barta Gábor</i>)	399
Williams, F.: The right to know. The rise of the world press. (Ism. <i>D. B.</i>)	401
Könyv és könyvtár — A debreceni KLTE Évkönyvei 1953—1969. (Ism. <i>V. Busa Margit</i>)	403
A Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár Évkönyve '69—70. (Ism. <i>Tóth András</i>)	404
Minajev, E. M.—Fortinszkij, Sz. P.: Ekszlibrisz. (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	405
Dunin-Horkawicz, C.—Hanrath, J.: Het Exlibris in Polen. (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	405
H. Boros Vilma: Stein Aurél ifjúsága. (Ism. <i>M. Jeremiás Éva</i>)	406
Halmi József Emlékkönyv. (Ism. <i>mgj</i>)	406

TABLE DES MATIÈRES

<i>M. Marczell</i> : Frère Gregorius, scripteur de Buda: — Avec résumé en français	265
<i>E. Soltész</i> : Incunabula Hungarica. III. Constitutiones incliti regni Hungariae — Avec résumé en allemand	270
<i>D. Fábrián</i> : Les souvenirs de l'activité éditoriale de Bartha Miklós Társaság (Société Miklós Bartha)	281
<i>A. Tóth</i> : Sur certaines questions méthodologiques des recherches de l'histoire des bibliothèques hongroises — Avec résumé en anglais	288
<i>L. Farkas</i> : «L'étatisation» du Musée National à l'époque du ministère de József Eötvös — Avec résumé en allemand	296
<i>I. Bakács</i> : Les relations entre Archives Nationales Hongroises et Archives du Musée National Hongrois dans les années 1926—1934 — Avec résumé en allemand	310

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>M. Nyilas</i> : Andreas Pannonius et le portrait du pape Jules II par Raffaello	324
<i>A. Valkó</i> : Sur un imprimé relatif à Miklós Esterházy du XVIII ^e siècle	326
<i>I. May</i> : Une pétition adressée à la reine Marie Thérèse au sujet des éditions subreptices	328
<i>J. Zsoldos</i> : Le premier essai hongrois contenant des citations de Cabet	330
<i>M. Vértessy</i> : L'éditeur de Gyula Szekfű: Andor Gábor	336
<i>S. Varga</i> : Le premier livre édité après la libération de 1945	339
<i>I. Sugár</i> : L'histoire du journal „Új Hírek” (Nouvelles) édité par l'Armée Rouge à Eger	339

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>F. Holovics</i> : Anciens imprimés hongrois dans les archives de la famille Csáky	346
<i>S. Kálmán</i> : L'éditeur présumé de l'un des ouvrages potentiels de István Pathai „Parázna Babillon”... (Babylone Vicieuse...)	351

CHRONIQUE

COMPTES RENDUS CRITIQUES

<i>Gy. Markovics</i> : Humanisme d'action. Sur un livre rédigé à l'hommage d'un grand bibliothécaire	353
<i>E. Moravék</i> : Mélanges Stummvoll	355
<i>K. Körmeny</i> : Numéro spécial hongrois de la revue Biblos	359
<i>E. Sárkány</i> : La Bibliothèque Universitaire de Bratislava a 50 ans	360
<i>E. Birkás</i> : Les ventes publiques de la Messagerie d'État	363